Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २७५६ — २७५८

Title क. सिद्धान्त शिरोमणि गणिताध्याय तत्त्वचिन्तामणि व्याख्यानं

Author ख. सूर्यसिद्धान्त गूढार्थप्रकाशकं व्याख्यानं

ग. श्रीलक्ष्मीकान्त:

Extent ख. श्रीविश्वनाथ: Age

६०३

Subject ज्योतिषम्.

संख्यातं शुकदेवैः

सिद्धांतशिरोमणिः ११५०

सूर्यसिद्धांत ६५५

सि॰शि॰
टी॰
१

ॐ नमो विघ्नहर्त्रे ॥ ॐ नमः सूर्यादिना-
वग्रहेभ्यः ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ ॐ
सिद्धांतोक्तप्रगुणगणितज्ञानगोष्ठी-
मतिः स्याक्षोलेख्येदेप्यमलविपुलोल्ला
सभृद्धामनायाम तेषां विघ्नेनिवृत्ति-
मियात्प्रक्रियुक्तामसेषामास्माविद्याभि
रतिनिरतस्याद्भुताचोपरस्य शिष्टाग्रभी
ष्टग्रन्थारम्भेप्रत्यूहव्यूहनिराकरणामिष्ट
देवतानमस्कारं सम्बन्धाभिधेयप्रयोज
नानिचप्रतिवभेति तदपिभास्कराचा-
र्यः सिद्धांतशिरोमणौविकीर्षितिर्जे-
स्तर्यमनोवाक्कायैर्नमस्कृतवन्तमाहे-
वाभीष्टार्थस्याशेषमनेप्रतिजानीते या-
त्रजातमिदंजगज्जलज्ञिनी वन्द्यौ समा-
भ्युदन्ते ध्यानं ध्येसविधौ तविनमन्त्रिः शेष
दोषोऽस्मये वर्त्ततेकृतनवः शतक्रतुरवा
दीकं तिदीक्षा तिदेवादिविद्वानः स्वस्मिन्
वेदव्यनकुम गिरांगीर्वाणवन्द्यौ रविः
सरविनोस्माकं गिरंवाणींज्ञाकठोज्ज
व्यनक्तुप्रकटयतुप्रकाशयत्विति सम्ब
न्धः किंभूतावाणी स्फुटमुक्तं स्फुट-
क्तिसंतां स्फुटवतीति स्फुक्तिमुक्त नाम्ना कि

मुचम् मकः यत्र यस्मिन्नवोऽदं जगत्रातेर
ह्निते रात्रौ निश्येष्ठितमिव पतितस्तस्मादिय
तेसममभ्युद्भूते उदिते सति क्रतोर्वज्योतिष्टो
माग्निराज्ञादयः प्रवर्तन्ते येन ज्योतिष्टोमा
दियज्ञेषु प्रवृत्तेषु यज्ञभागभुजो नाकिसम
न्यासेन पर्यंति प्रतो जगत्राणाम कोदयेन
विनासम्भवतीत्यपि प्रतिपादितम् तथा
यस्मिन्देशेन तदैवदर्शपौर्णमासादियागाः
प्रवर्तन्ते यत उदिते जुहोत्यनुदिते जुहोतीति
पक्षद्वयं सूर्योदयमपेक्ष्यामन्त्रकाले प्रव
र्तते प्रतपवदिविदेवादौ व्याप्तिचक्रीडाप्र
क्राः शोभनेक्रतभुक्सान् किंभूता देवाः
शतक्रतुमुखाः शतं [illegible] क्रतवो यस्यासौ शतक्र
तुरिंद्रस्तत्प्रादयो यज्ञभुजः यद्यनुहोप्यभीष्ट
र्थधनेन दाम किं वन्दनीयो भव [illegible] इत्याशंक्या
ह गीर्वाणवन्द्यो गीर्वाणा देवास्तैर्नमस्कर
णीयः उक्तं च पूर्वाचार्यैः यस्योदयास्तम
मये सुरमुकुटनिघृष्टचरणकमलोपि कुरु
तेंजलिं नेत्रैः स जयति धाम्नांनिधिः सूर्यैः इ
ति मनुष्याणां परमाराध्यत्वेन प्रतिपादितः
प्रत्युक्तौस्मादभीष्टाशंसनं प्रतीयइत्याह ।
सकिंभूतो ध्वांतेनेति ध्वांतमन्धकारं तस्य ध्वं
सो नाशस्तस्य विधानं यस्मात् तस्मिन् यः
सकललोकस्य तपो ध्वंसं करोति सः निवि

सि·शि
टी·
२

2

लज्जनहितकर्तासूर्योममाण्यज्ञानान्धकारमा
रमपास्यवाग्विलासंवितरिष्यतीति ग्रन्थहृ
र्थस्यभक्तवत्सलत्वंनिरूपयन्नाह विधौतवि
नमज्जनिः शेषदोषोच्चयेति विशेषणायेनावि
धौतः प्रक्षालितः प्रणतानांनिःशेषदोषस
मोहोयेनसतथा अतएवयः स्वलीनविना
मद्भिः शेषदोषोच्चयः सभक्तानामस्माकम
माभिलषितार्थप्रदास्यतीतितेननिजा
वाग्विलासोपलब्धिः अतः सूर्यादभ्यर्थिना
यतआरोग्यंभास्करादिच्छेद्धनमिच्छेद्धुताश
नात् ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मुक्तिंजनार्दनात्
इत्यधिकृतोज्ञानप्रार्थनेमहेश्वरः वाग्वैभ
वप्रार्थनेभारती न[illegible]वद्रमिवेहप्रतिभाति
प्रतोच्यते अत्रज्योतिः शास्त्रज्ञानमिष्टंतत्रा
सूर्यएवदे[illegible]ताधिकृतोज्योतिशास्त्रज्ञानस्य
तदधीनत्वात् फलितमपि सूर्योज्योतिषांदेव
तेति अथवासूर्येणनमस्कृतेनमतिवत्सावि
ष्कृतज्ञानमस्कृतानांभवतिज्ञेयमयित्वात् य
थाचोक्तम् नमः सवित्रेजगदेकचक्षुषेजग
दीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरिंचिनारा
यणशंकरात्मनेइति ज्योतिः शास्त्रेऽपिवि
लोकत्वंसूर्यएवप्रतिपादितम् तथाचा
सूर्यसिद्धांते वासुदेवः परंब्रह्मतन्मूर्तिः
पुरुषः परः अव्यक्तोनिर्गुणः शांतः पंचविंशा

ष्योऽव्ययः प्रकृत्यंतर्गतो देवो वहिरंतश्च सर्व
गः संकर्षणोयः स्रष्टादावप्यवीर्यमणा।
सृजत तदंडमभवद्धैमं सर्वमेतत्तमोवृतम
तत्रानिरुद्धः प्रथमं ब्रह्मीभूतः सनातनः
हिरण्यगर्भो भगवानेष स्कंदत्यमिपठ्यते श्री
हितो लोकादिभूतत्वात्यस्तत्यात्सूर्य उच्यते यो
ज्योतिस्तमसः परे सूर्योयं सवितेति च समस्त
भुवनानेष भावयन्भूतभावनः प्रसन्नात्मि
तमोहंता महानिमिषविश्रुतः ऋचोऽस्य
मंडलं सामान्यस्या मूर्तिः यजूंषि च त्रयीम
योयं भगवान्कालात्मा कालकृद्विभुः सर्वा
त्मा सर्वगः सूक्ष्मः सर्वमस्मिन्प्रतिष्ठितम
श्यादि धांतमिव धर्मसंतानात्थकारं तस्य
धर्मनविधोधर्मविधातेविधोतो विनमतो।
निः शेषदेवोऽस्य योयेनानोपि महिमात्रि
नेत्रादिभिर्देवैः प्रतिहमतिशयेन बहुशो
नमस्कृतः कथं मनुष्यमात्रस्य नमस्कारे
णाभीष्टं प्रदास्यतीत्याह जलजिनीवंद्या
विति जले जातं जलजं कमलं कुमुदं जल।
जातस्य संतीति जलजिनी कमलिनी।
कुमुदिनी च तस्या वान्यवत्तस्मिन कुमु
दिन्या विकासकश्चंद्रः प्रसन्नेन हृष्यते।
तत्रापि सूर्य एव चंद्रस्य द्योतकः यतः चंद्र
बिंबे संक्रांतरविरश्मिभिः चंद्रे शोल्कं भ

रामशि· टी· ३

3

वति वक्ष्यति च गोलाध्याये तरणिकिरणसं
गादेषपीयूषपिण्डो दिनकरदिशि चन्द्रश्चन्द्रि
काभिश्चकास्ति तदितरदिशिबालाकुंत
लश्यामलश्रीर्घटइव निजमूर्तिच्छाययैवातु
पस्थ इति अत्र चन्द्रबिम्बस्यैरश्मिभिः सूर्य
एवकुमुदिनीमपि विकासयति एवं योचेत
याजलजिन्याश्च कारणं च यः सर्वोपकारप्र
कृतिः स सूर्यः प्रणतस्य मे हृत्किमुचं चगिरंप्र
कटयेत् ननु पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टस्य भ
गवतः सूर्यस्य नामाशंसनं कस्मान्नकृतम्
अत्रोच्यते काव्यरसोल्लासिमनसां कवीनां
विचित्रपदसंततिभिश्च चमत्कारिणी सयु
क्तिमती वागेवाभीष्टोऽसौ भवतीत्यभिप्रायः
अभीष्टदेवतानमस्कारपूर्वकस्वेष्टाशंसने
न मंगलाचरणमपि कृतं यतो मंगलादीनि
कर्माणि निर्विघ्नानि भवंति १ अथ पूर्वाचा
र्याणां प्रशंसाम् सविनयमाह कृतीजयति
जिष्णुजो गणकचक्रचूडामणिर्जयंति ल
लितोक्तयः प्रथितत्रसमुक्तयः वराहमि
हिरादयः समवलोक्य येषां कृतीः कृती
भवति माहशोप्यतन्त्रवधल्पधीः कृती
कुशलाः जिष्णुजो ब्रह्मगुप्ताचार्यः कृतीः
काव्यानि शेषं स्पष्टार्थम् २ अथ रभ्यमाण
स्य ग्रन्थस्याभिमतं संत्यार्थं गुरुत्वमस्यति ह

नाथेनसिभक्तितोनिजगुरोः पादारविंदंनतोल।
ब्धावोधलवंकरोतिसुमतिप्रज्ञासमुल्लासक
म् सद्वृत्तंललितोक्तियुक्तममलंबालाववोधं
स्फुटंसत्सिद्धान्तशिरोमणिंमहगणकश्रीमहेरू
नोभास्करः इदमपिस्पष्टार्थम् अथनिजग्र
न्थारम्भकारणंविशिष्टप्रयोजनान्तरंमङ्गणा।
कान्प्रार्थयमानः प्राह कृतायद्यप्यार्यैस्तन्त्र
रवधानाग्रन्थरचनास्तथाप्यारम्भोयंतद्दित
विशेषान्विगदितुम् मयासध्येनमध्येतदिह।
ह्यवधास्यानिहिताविलोक्यानः कृत्स्ना।
सज्जनगणाकर्मन्मुकृतिरपि तद्दितविशेषा
निति तैरवद्यैरुक्तंतद्दितनस्माद्येविशेषास्ते।
तद्दितविशेषाः ग्र[illegible]र्नैकालानवक्तंमया।
ग्रन्थरचनारद्धेरर्थः मत्कृतिरपीत्यत्राधिश
ष्टः सम्बन्धयार्थः तेनदेवर्षिभि[illegible]रयोयद्यपि।
विलोकितास्तथापिमत्कृतिरपिमदुपरोधे
नविलोक्याशेषंस्पष्टार्थम् ४ अथप्रार्थना।
प्रयोजनम् उष्णंतुसज्जनात्तज्ज्ञाविशेषान्म
दुपरोधेनविलोक्या शेषंस्पष्टार्थम् ४ अ
थप्रार्थनाप्रयोजनम् तथ्यंतुसज्जनाद्दुर्ज्ञा।
विशेषान्मदुदीरितान् यतोथेनहसंतोमा।
त्सलतत्त्वंसन्दुर्जनाः ५ अथसिद्धान्तलक्षा।
णम् त्रुट्यादिप्रलयान्तकालकलनामान
प्रभेदक्रमाश्चारश्चद्युसदांद्विधाचगणितंप्र

ग्रस्तयास्तोन्नतः भूपरिध्यग्रहमयुतेस्वकक्ष्या-
नयंत्रादियत्रोच्यते सिद्धांतः सग्रुदाहृतोग्रगा-
णितमिति अनुलोमत्वविलोमत्वभेदात् ज्यो-
तिःशास्त्रं गणितजातकमुहूर्तसंहिताभेदभि-
न्नेस्कन्धत्रयं तत्रगणितस्कंधेयथोक्तलक्षा-
णः सिद्धांतः ग्रसमस्तगममम् ६ ग्रथसिद्धांत
प्रशंसाः जातंजातकसंहिताः सगणितस्कंधै-
कदेशावपिज्योतिः शास्त्रविचारसारचतुरः प्र-
श्नेष्वपिकिंचित्करः यःसिद्धांतमनंतयुक्तिः का-
ष्टस्यकाष्ठेरवः जातकावलिचसंहितास्व क-
ण्ठेरवः ग्रन्यत्सुगममम् ७ गर्जंतुंजरवर्जि-
तान्नृपवमस्वस्वर्जितामाद्रिकेकद्वानेस्वगतह्वा-
नत्रत्वमध्यवापापयोर्विद्वीनेसरः योषित्स्योषि-
तनूनप्रियतमायत्र त्वभाषस्वके ज्योतिःशा-
स्त्रमिदंतथै[illegible] विबुधाः सिद्धांतहीनेविदुः स-
गमम् ८ ग्रथज्योतिषशास्त्रस्यवेदांगत्वप्रतिपा-
दनम् वेदास्तावद्यज्ञकर्मप्रवृत्तायज्ञाः प्रो-
क्तास्तेचकालाश्रयेण शास्त्रादस्मात्कालो-
बोधायतः स्याद्वेदांगत्वंज्योतिषस्योक्तमस्मा-
त् वेदाद्दार्शपौर्णमासज्योतिषस्योक्तसमस्त
वेदाद्दार्शपौर्णमासज्योतिष्टोमादियज्ञकर्म-
स्वयज्ञकर्मभ्योवाप्रवृत्ताः तेयज्ञाः पुनःका-
लाश्रयेणप्रवर्तन्ते यथासयः पदादौप्रजाते
कालेविषयः कर्तुंनशक्यते सकालोनादि।

यज्ञकर्मसुयज्ञकर्मभ्योवाप्रवृत्ताः तेयज्ञाःपु
नः कालाश्रयेणप्रवर्त्तंते यथासम्यः पक्षादौ
प्रज्ञातेकालेविषयः कर्तुंनशक्यतेसकालो
नादिमध्यनिधनोज्योतिःशास्त्रस्याधीनःअतः
अस्यवेदांगविभागः शब्दशास्त्रंमुखंज्योतिः
षंचक्षुषीश्रोत्रमुक्तंचकल्पः करौयातुशि
क्षास्यवेदस्यवेदस्यमानासिकापादपद्मद्व
यंछन्दआद्यैर्बुधैः स्पष्टार्थं अस्यज्योतिषस्य
वेदचक्षुष्ट्वेज्ञानेमुख्यतांनिरूपयन्नाह वेदच
क्षुः किलेदंस्मृतंज्योतिषंमुख्यताचांगमध्ये
स्यतेनोच्यते संयुतोपीतरैः कर्णनासादि
भिश्चक्षुषांगेनहीनकिंचित्करः स्वगमं
अस्यवेदांगत्वेज्योति[illegible]मवश्यंपाठद्विजैरध्येतव्य
त्वंस्पष्टादित्वेनादिनिरूपयन्नाह तस्माद्द्विजै
रध्ययनीयमेतत्पुण्यंरहस्यंपर[illegible]चतत्त्वम्
ज्योतिषंवेत्तिनरः ससम्यग्धर्मार्थकामांल्ल
भतेयशश्च स्पष्टम् अथज्योतिःशास्त्रेग
णितस्कन्धप्रधानेसिद्धांतेविवक्षुर्मूलभू
तस्यभचक्रस्यग्रहयुतस्यप्रगणमाह स्रग्
धाभचक्रंकमलोद्भवेनग्रहैः सहैतद्भगा
णादिसंस्थैः शश्वद्भ्रमेविश्वसृजानियुक्तं
तदंनतारैवतथाप्रभवत्वे विश्वंसृजतीतिवि
श्वसृट्तेनतथाभूतेनकमलोद्भवेनब्रह्मणा
भान्यश्विन्यादीनिज्योतींषितेषांचक्रंसमूह

सि॰शि॰
टी॰
५

5

सचक्रं सूर्यादिभिः ग्रहैः सह सृष्टा शश्वद्भ्रमेनिय
भ्रमेनियुक्तं प्रवहवाशब्दनवरतं भ्रमतिशश्व
द्भ्रमोवायुस्तदुपलक्षितेगगनेप्रवहाभिध
त्वमितिवक्ष्यतितेनशून्यगामिनाप्रवाहना
म्नावायुनाम्नावायुनाधिष्ठितेगगनेनिवे
शितमितिसृष्टिनम सूर्यसिद्धान्तेच प्रवाह
ख्योमरुतांश्चक्षोघ्राभिमुत्वमीरयेदिति ब्र
ह्मात्मभूरित्यादिनामानिविहायकमलोद्भ
वेनेतिपर्यायशब्दप्रयोगेनजगज्जलजिनीव
न्माविति एवंप्रयुक्तंद्योतयतियतः सूर्यःक
मलोल्लासकोब्रह्मातत्कमलयोनिरतोजग
तः प्रसूतिंसूर्यस्योक्तम एतेनप्रकृत्यंन
गतोदेवोवह्निरितश्च[illegible]तः सोहंकाराज्ज
गत्सृष्टेब्रह्माणमसृजत्प्रभुः तस्मैवेदा
न्दत्वा[illegible]लोकपितामहम प्रतिष्ठाप्या
ण्डमध्येपि स्वर्यपूर्वोक्तमस्मादभिव्यञ्जितम
ग्रहैः सूर्यादिभिः सहनियुक्तमितिनिरव
द्यम किंभूतैर्ग्रहैः भगणादिमंस्थैः भगण
दिरुक्षित्वादिसत्त्रसंस्थास्थितिर्येषांतेन
थाभूतैः नत्रः भूमेः पिण्डः शशांकज्ञक
विरविकुजेज्याकिनक्षत्रकक्ष्यावृत्तैर्वृत्तोवृ
तइतिगोलाध्यायेवक्ष्यतिनतस्त्रवोपरिनक्ष
त्रकक्ष्यावृत्तैःप्रोक्तासर्वोपरिआश्रवेदस्यका
क्ष्यापवंमतिसहहसंस्थभगणाद्दीवस्थितिम

विकल्पं ग्रहाश्च प्रतिष्ठिताः अत्रोच्यते भूमध्यावस्थि
मादौ सूत्रं ब्रह्मणा वद्धं तस्मिन्सूत्रे पूर्वोक्तेनो
र्ध्वाधरक्रमेण ग्रहा निवेशिताः पुनर्भचक्रं द्वा
दशधा विभज्य भूमध्यात्सूत्राणि प्रविभागव
द्धानि पुनस्ततः प्रतिभागे त्रिंशदंशान्प्रक
ल्प्य भूमध्यात्प्रत्यंशं वद्धानि एवं बहुशो विभ
ज्य वद्धानां सूत्राणां ग्रहकक्ष्याणां यत्र संपात
स्तत्र राश्यंशादौ ग्रहा दृश्यन्ते अथ यत्रैतानां ग्रहाणां
यत्र संपातस्तत्र राश्यंशादौ ग्रहा दृश्यन्ते अथा
यत्रैतानां ग्रहाणां भगणानां च कक्ष्याः सन्ति तत्र प्रा
ञ्जसु वेः प्रवाहाख्यो वायुर्ब्रह्मणा निवेशितः
निवेशितं चागतिकं सत् गमयति भचक्रम् तत्र
वानवशिम संवद्धा ग्रहकक्ष्या अपि पश्चिमा नया
ति अत एव वार्यं गोले समविभागं दृ[illegible]स्यति भूवायु
र्गावहः इह प्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुद्वहस्तदंतसंव
हसंज्ञकश्च अन्यस्ततोस्य सुवहः परिपूर्व
कोस्मादात्तः परावहः इमे पवनाः प्रसिद्धाः ।
भूमेर्बहिर्द्वादश योजनानि भूवायुरत्राम्बुद
विद्युदाद्यम् तदूर्ध्वगोयः प्रवहः स नित्यं प्रत्य
ग्गतिस्तस्य तु मध्यसंस्था नक्षत्रकक्ष्या खच
रैः समेता यस्मादतस्तेन समाहतोयम् भपं
रः खेचरचक्रयुक्तो भ्रमत्यजस्रं प्रवहानिलेने
ति अथ ग्रहकक्ष्यायुक्तस्य भचक्रस्य क्रमवावा
ह तदंतरे चलत्याधुवतेति तस्य भपंजरा

सि.शि.
टी.
६

6

स्ययोरन्तरालोऽन्तराभिन्नौ देशस्तत्र येतारे नेऽक्षवतो।
निबद्धे यतोऽक्षवाभ्यां विना भचक्रस्य भ्रमणं ना।
संभवति अथ गतिनिरूपणम् ततो पश्चाभि।
मुखं भपञ्जरे सखेचरे शीघ्रतरे भ्रमत्यपि तदल्पग।
मेदृश्यते नभश्चरा श्चरंति नीचोच्चतरास्ववर्तसु।
नत इति पदेन एवं लोकोऽयं भचक्रस्य ग्रहस्तु।
निवेशं सूचयति यतो विश्वसृजा ग्रहैः सहैत।
द्भमे निबद्धं तस्माद्धेतोः प्रवहानिलाभिहते भ
चक्रे प्रत्यग्दिगाभिमुखं विभ्रमति नभश्चरा ग्रहा।
स्तदल्पगत्या तस्मात्प्रवहानिलाभिहत भच।
क्रादल्पा तदल्पा चासौ गतिस्तया कारणभूत
या नीचोच्चतरास्ववस्थानी चोच्चानि च भूते
शायनीचानि शयोच्चानि च प्रतिशयार्थे तर।
प्रत्ययः तच्छ्रुतेष्वात्ममार्गेषु प्रागभिमुखं वि
संति कथंभूते भपञ्जरे सखेचरे ग्रहयुक्ते पुनः
कथंभूते शीघ्रतरे यतो नाक्षत्रषष्टिघटीषष्ट्या चक्र।
स्य प्रत्यहं परिवर्तः एवं ग्रहसहिते शीघ्रतरे भपं
जरे पश्चाभिमुखं भ्रमति प्रत्यग्गतेरधिका।
त्वादनिबद्धत्वात्सर्वाभिमुखमल्पगत्या यांतो
ग्रहा नोपलभ्यंते अमुमेवार्थं गोले वक्ष्यति।
यांतो भचक्रे लघुपूर्वगत्या खेटास्तथास्य परशी
घ्रगत्या कुलालचक्रे भ्रमवामगत्या यांतो ना।
कीटा इव भांति विभाटा इति सर्वेषामपि यद्यपि पश्चा
द्गमनं तथापि नवा [?]ः सततं प्रत्यहः नीयमाना

स्वलसंवेनैतत्वमेव स्वमार्गगाः प्राग्गतिस्वभ
नस्तेषांमिति शीघ्रोच्चनवान्नवर्त्मास्विति शी
घ्रोच्चमन्दोच्चपाताख्या एव कालस्य मूर्तयोऽदृ
श्यरूपा राश्याश्रिता ग्रहाणां गतिहेतवो भ-
वन्तीति गोले सविस्तरं व्याख्यास्यामः तथा
चोक्तं सूर्यसिद्धान्ते अदृश्यरूपाः कालस्य मू
र्तयो भगणाश्रिताः शीघ्रमन्दोच्चपाताख्या
स्यामः तथा चोक्तं सूर्यसिद्धान्ते अदृश्यरूपाः
कालस्य मूर्तयो भगणाश्रिताः शीघ्रमंदोच्च
पाताख्या ग्रहाणां गतिहेतवः तद्वातरश्मि
भिर्बद्धास्तैः सव्येतरपाणिभिः प्राक्पश्चाद
पकृष्यंते यथासन्नं स्वदिङ्मुखमित्यादि आ
कृष्यमाणास्तेरेव[illegible]यान्त्यनिलाहता
वक्रानुवक्राविकलामन्दतरासमानयान्त्या-
निलाहताः वक्रानुवक्राविकलामन्दतरा
समा तथा शीघ्रतरा शीघ्रा ग्रहाणामष्टधा ग
तिरिति अत्र वक्रादिभ्यः शीघ्रोच्चान्तरसंस्थानवशाद
कर्षणादेव वक्रादिगतयो ग्रहस्य भवंति त-
था च हरस्थिताः स्वशीघ्रोच्चाद्ग्रहाः शिथि
लरश्मिभिः सव्येतराकृष्टतनुर्भवेद्वक्रगा
तिस्तदेति अथ भौमादीनां स्फुटो ग्रहः स्वा-
शीघ्रोच्चाद्ग्रहे न्यूने दाराशिषट्कादकेन्द्रमास
शीघ्रपातयोत स्वशीघ्रोच्चादधिके न्यूने दास
चोन्नेराशिषट्कादकेंद्रत्वा शीघ्रोच्चग्रहपात-

येन एवमनुलोमविलोमाभ्यां ग्रहस्थितिर्नि
निकटस्थितिर्वा ज्ञाता भवति पातेन गतिवे
वक्रापराधगमनदा स्वशीघ्रोच्चाद्ग्रहगो ग्रहो।
भवति तथा परिधेर्महत्त्वाल्पत्वयोरपि सन्नि।
कृष्टविप्रकृष्टत्वे ते ये यतो महत्त्वाच्छीघ्रपरि
धेः सप्तमे भृगुभूपुत्रो अष्टमे जीवशशिजो न
वमे तु शनैश्चर इति शीघ्रगतिरुपचीयमा।
ना वक्रा अपचीयमाना तु वक्रा अनुलोम।
विलोमसमन्याहृणफलं भुक्तिसमे विकला
फलस्यर्णत्वे मन्दा ऋणफले मन्दतरा धन
र्णसंधौ समा धनफले शीघ्रा अतिधनफले
शीघ्रतरा एतज्ज्ञो लेखे ऽधिकाधिकारे सवि।
स्तरं व्याख्यास्यामः २५ अथ शास्त्रत।
कालस्य प्रवृत्तिमाह ॥ लंकानगर्यामुदा।
यात्स्वभानोस्तस्यैव वारे प्रथमं बभूव मधोः
सितादेर्दिनमासवर्षयुगादिकानां युगपत्।
प्रवृत्तिः लंकानगर्यां सूर्योदयादारभ्य त
स्यैव सूर्यस्य वारे चैत्रशुक्लप्रतिपदो दिनमा।
सवर्षयुगादीनां दिनादिचोरचोद्भसावन।
नाक्षत्रादीनि तेषां तथाभूतानां मासानां वा।
र्षाणां युगानां मादिशब्देन मन्वन्तराणां क।
ल्पस्य च युगपत्सकालमेव प्रवृत्तिरादि
र्बभूव एतेनैतदुक्तं भवति कल्पादौ ग्रहा।
भगणादीनि यातानि तावेन मेषादिस्थ्या वे सर्व

र्योर्वंइमसौ भवतः तदा चैत्रशुक्लप्रतिप
द्यारंभौ वभवतस्मम् ततो दिनमासयुगादी
नां युगपत्प्रवृत्तिः ननु कालो नित्यो व्यापी आ
काशवदिति प्रोक्तं शास्त्रान्तरेषु इहापि वक्ष्य
ति यतो नादिमानेष कालस्ततो हं न वेद्म्यत्र प
र्योद्भवायेगतास्तानिति यच्च कालस्य नित्य
त्वं प्रतिपादितं तन्न हि कथं सृष्ट्यादौ तस्य प्रवृत्ति
रादिः सृष्टिस्थितिः प्रलयेन तस्येति: प्रो
च्यते कालः किल व्यक्तोऽव्यक्तश्चेति यदु
क्तं सूर्यसिद्धान्ते भूतानामन्तकृत्कालः का
लो न्यः कलनात्मकः स द्विधा स्थूलसूक्ष्म
त्वान्मूर्तश्चामूर्त उच्यते प्राणादिः कथितो मू
र्तस्त्रुट्याद्यो मूर्त उच्यते योयमव्यक्तो व्यापक
स्तज्जनितलये प्राणविलिप्तादिजनकानां सू
र्यादीनामभावान्नाव्यक्तस्याप्यव्यक्तता भूत
स्य यद्व्यक्तस्यानेन लय इत्युच्यते नात्यंति
कः प्रयः यतः सृष्ट्यादावपि यस्मात्तत्रप्रकृ
तिपुरुषाभ्यामित्यावो कालः क्षोभक इति
नात्यंतिकः प्रलयः कालस्य किं त्वौपचारि
कः तथा च महाव्यक्तो लयं व्रजेदित्यव्यक्ते
काले सर्वेषां लयः ततः सृष्ट्यादौ पुनर्व्यक्ति
जनकानां सूर्यादीनां प्रादुर्भावे सति काल
स्य प्राणकलादिनमासवर्षयुगादिव्यक्ती
नामपि युगपत्प्रवृत्तिरिति सर्वमनवद्यम्।

शिशि·
टी
८
8

तत्रश्रीपतिभट्टः प्रभवविभवमध्यज्ञानव
न्ध्यानितांतमित्यादि २५ योद्वोणनिमेषस्य
त्वरामभागः सततपरस्तस्तु न भागउक्तः।
त्रुटिर्निमेषैर्दशभिश्चकाष्ठात्रिंशतासङ्ख
ताकैः कलोक्ताः त्रिंशत्कलाद्वीघटिका।
त्वणाः स्यान्नाडीद्वयेन तैः खत्रणोर्दिनं च गुर्व
दैः विंड्रमितैरमलैः षड्भिः पलैर्घटिका
त्वषड्भिः स्याद्वाघटीषष्टिरहः खवाभेः मासो
दिनैस्तैर्द्विकुभिश्चवर्षम् देवैर्ममाघेनम।
माविभागः स्वभ्रकरांपशकलाविलिमाः
नीरोगयोर्नत्रयोर्यावताकालेन पक्ष्मपातः
सकालोनिमेषशब्देनोपचाराल्लक्ष्यते तस्य
त्रिंशदंशस्तत्परसंज्ञकः सूर्यसिद्धान्तेपि।
सुस्थेनरेखावाभीनेयावत्स्पन्दतिलोचने त
स्यत्रिंशत्तमोभागस्तत्परइत्यादि तत्परस्यश
ततमोवस्त्रुटिरुक्तेति एतेन तदङ्कं भवति।
त्रुटीनांशतेनैकस्तत्परस्तैस्त्रिंशद्भिरेको।
निमेषः अष्टादशभिर्निमेषैरेकाकाष्ठात्रिं
शद्भिः काष्ठाभिरेकाकला त्रिंशताकला।
भिरेकानाडत्रीघटी नक्षत्रगणस्यप्रत्यग
भ्रमणं यावताकालेनतस्यषष्टितमोभागः।
नाडीघटिकेत्यर्थः तद्द्वितयलवाणां मुहू
र्तैः त्रिंशतामुहूर्तैरेकमहोरात्रम् एतदहो
रात्रतत्पादिसिद्धम्कालोपपादनेनोपलक्षे

२८

पृथग्व्यवहारवैद्यायप्रकारांतरेणाह गुर्व
क्षरे विसर्गादि संयोगे गुरुदीर्घं श्रेणादिशब्दा
शास्त्रे गुरुलघ्वानां प्रतिपादितम् छन्दःशास्त्रे
पि मात्रासारो विसर्गान्तो दीर्घो युक्तपरश्च य
इत्यादि एकमात्रो लघुः प्रोक्तो द्विमात्रो गुरु
रुच्यते इत्यादि संगीते पि गुरुलघूनाम् तथा
भूतैर्दशभिर्गुर्वक्षरोच्चारैरेकः प्राणः स्वस्थ
सुखासीनस्य पुरुषस्य श्वासोच्छ्वासान्तर्वर्तीका
लः प्राणशब्देनोपचाराल्लभ्यते स्वस्थलक्ष
णं चायुर्वेदे समधातुः समाग्निश्च समदोषम
लक्रियः प्रसन्नात्मेन्द्रियगणः स्वस्थ इति ष
ड्भिस्तैभिरेकं पानीयपलं षष्टिभिस्तैः लैरेका
घटी अत्रापि नाडत्रैव घटी यतोमीभिर्वा
घटीभिः षष्टिभिस्ताभिरहोरात्रमिति वैत्ययम
पदेनोक्तं अनेननाडत्रदिनस्य षष्टिविभागः
अर्थैव घटी सूर्यसिद्धान्तेपि षड्भिः प्राणैर्विना
डी स्यात्तत्षष्ट्या नाडिका स्मृता नाडीषष्ट्या तु
नाक्षत्रमहोरात्रं प्रकीर्तितमिति इदं दिनम
भिधाय मासवर्षादिकं निरूपयति खरामै
स्त्रिंशादि तैर्दिनैः पूर्वोक्तैस्त्रिंशता मास एकः
द्वादशभिर्मासैरेकं वर्षमिति कालविभा
गमुक्त्वा देशविभागमाह देशे समाद्येन समा
विभागा इत्यादि देशे समाद्येन वक्राद्येन स
मात्वला विभागास्तत्राद्यावक्रस्यापि राशंपश

सि॰शि॰
टी॰ ५

9

कलाविकलाः यथैकस्य वर्षस्य मासदिन-
घटीपलादयो विभागास्तथा चक्रस्यापि राशे
कलाविकला भवन्तीत्यर्थः इयं कालविभा-
गपरिभाषा सर्वत्रानुवर्तनीया अथ सौरादि
दिनमासमानान्याह रविचक्रभोगोर्कव
र्षं प्रदिष्टं द्युरात्रं च देवासुराणां तदेव रवीन्द्वो
र्युतेः संयुतिस्तावदन्या रवेर्मासपत्रस्य पैत्रं द्यु
रात्रम् सूर्यस्य भगणभोगो यावता कालेन
भवति तावत्सौरवर्षप्रमाणम् भगणाधिष्ठि
तानां ग्रहाणां नियतप्राग्गतित्वादत्र कस्यापि
प्राग्गत्यामेषादिचक्रभोगो ग्राह्यः यावक्रत्वे
न प्रत्यग्गतिः सा ग्रहस्य विकृतित्वेन ग्राह्या
रवौ हि वक्राभावान्नित्यं प्राग्गतिरेव अत्र ए
वोक्तकालविभागपरिभाषया सौरवर्षस्य द्वा
दशांशाः सौरमासास्तस्य त्रिंशदंशो रविदिनं
तत्षष्टिभागाः सौरीघटी तत्षष्ट्यंशोकविलिप्ता
इत्यादि तदेवार्कवर्षं देवदैत्यानामहोरात्रम्
तत्र यदा देवानामहस्तदा दैत्यानां रात्रिः एवं दै
त्यदिने देवानां रात्रिः वक्ष्यति गोले क्षितिजा
दूर्ध्वं परितो भ्रमन्तमादित्यम् सव्यं त्रिदशाः स
ततं पश्यन्त्यसुरा अपसव्यगं याम्य इति तथा स
व्यं भ्रमति देवानामपसव्यं सुरद्विषामित्या
द्वितमाद्देवासुरमानां मासवर्षघटया
दिकल्पनाः कर्तव्याः अथ पित्र्यं मासः र

वीन्दोरित्यादि सूर्याचंद्रमसोर्युतिरमाव
स्यान्ते भवति वक्ष्यति च दर्शान्तकाले हि
समौ सूर्याचंद्रावित्यादि अस्याएवनेरारभ्यान्य
यतिपर्यंतं यावान्कालस्तावांश्चांद्रो मा
सः अमावास्यातोऽन्यामावास्यांतश्चांद्रो
मास इत्यर्थः अस्मान्मासादपि त्रिंशद्भा
गमितं दिनं प्रकल्प्यम् तत्संख्येन च चां
द्रसंज्ञः द्वादशभिरमीभिर्मासैश्चांद्रं वर्ष
मित्यादि पूर्ववत्परिभाषया ज्ञेयम् एवं चां
द्रोमासः कल्पितदेवपित्रोरहोरात्रम् अमी
भिरपि दिनैस्त्रिंशता पित्र्याणां मासः द्वाद
भिर्मासैरमीभिः पैत्र्यं वर्षमित्यादि प्रक
ल्प्यम् वक्ष्यति च दिनं दिने शास्त्रयतोऽर्द्दर्श
नेतमीनमोहत्वदर्शने सति उ[illegible]गानांध
निशीथ यथान्तराणां तथा पितृणां शशिपृष्ठवा
सिनामिति सूर्यसिद्धान्तेऽपि त्रिंशता तिथि
भिर्मासश्चान्द्रः पित्र्यमहः स्मृतम् निशा च
मासपक्षांते तयोर्मध्ये विभागशः इति अत्रा
मासांते अमावास्यायां दिनार्धं पक्षांते पूर्णिमा
स्यां निशार्धं कृष्णाष्टम्यपरार्धे दिनप्रारंभः
शुक्लाष्टम्यपरार्धे निशाप्रारम्भ इत्यर्थात् २९
इन्दोदयद्वयांतरं तदर्कसावनं दिनम् तदे
व भेदिनी दिनं भवासरस्तत्रभ्रमः सूर्यो
दयोदयांतरे यावान्कालस्तत्प्रमाणस्सूर्यो

सिशि
टी·
१·

10

सावनंभूदिनमित्युते अत्रापिमासवर्षादिक
ल्पनापूर्ववत्परिभाषयाज्ञेया अर्कसावनमि
त्यत्रोपलक्षणम् तेनयस्यकस्यचिद्ग्रहस्योद
ययोरंतरंतस्यैवग्रहस्यसावनदिनमिति य
थाचोक्तं सावनानिस्युःस्वेस्वेतेषांमित्यादि अथ
नाक्षत्रम् भवासरस्तुभभ्रमइति भानाम
श्विन्यादीनांनक्षत्राणांयोभ्रमः सयावता
कालेनभवतितावन्नाक्षत्रंदिनं एतेनैतदुक्तं
भवतियन्नक्षत्रमुदितम् पुनस्तन्नक्षत्रोदय
पर्यंतंनाक्षत्रसावनमित्यर्थः तन्नाक्षत्रघ
टीनांषष्ट्याभवति अत्रापिमौसवर्षादिक
ल्पनापूर्ववत्परिभाषयाज्ञेया तथाचस्वयं
सिद्धांते नाडीषष्ट्यातुनाक्षत्रमहोरात्रंप्रकी
र्तितम् तत्त्रिंशताभवेन्मासइति तथा भ
चक्रभ्रमणान्नित्यंनाक्षत्रंदिनमुच्यते इ·
अथचान्द्रादिनमानेविवक्षुर्युगमानमा
ह खखाभ्रदंतसागरैर्युगाङ्घ्रियाद्भूगुणैः
क्रमेणसूर्यवत्सरैः कृतादयोयुगांघ्रयः
स्वमन्यकालसंरशकैर्निजार्कभागसंमि
तैः युताश्चउयुतौयुगेरदाब्धयोयुतास्ततः
३२ कृतमादिर्येषांतेकृतादयोयुगचर
णाभवंति कैः सूर्यवत्सरैः रवेश्चक्रभो
गोर्कवर्षप्रदिष्टमितिपूर्वंनिर्दिष्टैः किं
भूतैः सूर्यवत्सरैः खखाभ्रदंतसागरैः

५३२

द्वात्रिंशत्सहस्राधिकचतुर्भिर्लक्षैः कीदृशैः
खखखाभ्रदंतसागरैः क्रमेणाद्युगाग्नित्रयुग्मभू
गुणैः चतुस्त्रिद्व्येकगुणितैः क्रमशः कृ
ताद्यपेक्षया तेन खखखाभ्रदंतसागरैः ४३२
चतुर्गुणितैः १७२८००० कृतनामप्रथ
मो युगचरणः स्यात् त्रिगुणैः १२९६०००
त्रेताभिधानो द्वितीयो युगचरणः द्विगुणैः
८६४००० द्वापरसंज्ञकस्तृतीयो युगांघ्रिः
एकगुणितैः ४३२००० कलिर्नाम चतुर्थो
युगचरणः स्यात् कथंभूतानेनयुगांघ्रयः
ससंध्यकाः संध्या येषां तेन तथाभूताः
किंभूता आत्मीयद्वादशांशशमितैस्तैर्येषां यु
गांघ्रीणां भागैः ससंध्यकास्तदंशकै रिति
केचित्पठंति तत्र युगचरणस्य यो द्वादशांश
स्तत्प्रमाणेन तस्य चरणस्य संध्यासाचरणस्या
दौ भवति तावती चरणांतेपि भवतीति एवं
संध्यांशैः सहिताश्चरणाः कथिता अयमर्थः
अत्र सामान्येन युगचरणद्योतकतदंशको
दिगत्र तत्स्फुटः प्रत्येकचरणद्योतको निज
शः उदाहरणं कृतप्रमाणं १७२८०
अस्य द्वादशांशः १४४००० एतन्मिता
संध्या कृतयुगस्यादावेतावत्येवांते १४
४००० मध्ये कृतस्य १४४००० प्रमाणं
सर्वैकं १७२८००० कृतनामयुगांघ्रिरे

सि॰शि॰
टी॰
१२

वं त्रेतादिष्वन्येष्वपि चरणाष्टुवोऽवगम्यम् ननु तो।
युगमिति तेषां एवोक्तानां चतुर्णां चरणा।
नां योगे यावान्कालः स्यात् ४३२००००
तावद्युगस्य परिमाणम् अथ युगसंख्यामा
ह रदाब्धयो युताहता इति त्रिचत्वारिंश
ल्लक्षाणि विंशतिसहस्राधिकानि युग।
प्रमाणम् ३२ अथ ब्रह्मदिनम् मनुः स्व
मानैर्युगैर्मनुभिस्तैर्भवेत् दिनं सरोजज।
न्मनो निशा च तत्प्रमाणिका ३३ संधयः
स्युर्मनूनां कृताब्दैः समाद्यादिमध्यावसाने
युतैर्मिश्रितैः स्याद्युगानां सहस्रं दिने वेध।
सः सोऽपि कल्पो युगाद्यं तु कल्पद्वयम् ३४
रदान्धयोऽयुताहता इति ४३२०००० यु
गप्रमाणमुक्तं तैरेकसप्तत्या युगैः ३०६७२
०००० रेको मनुश्चतुर्दशमनुभिः ४२
९४०८०००० एकं ब्रह्मणो दिनं तस्य ब्र।
ह्मणो दिनस्यैव प्रमाणं यस्याः सानष्या भू।
ता ४२९४०८०००० ब्रह्मणो रात्रिः ज
तोलगो प्रमाणिकेति प्रमाणिकाशब्देन स्व
न्दोऽपि निरूपितम् ननु चतुर्दशसहस्रेण ब्र
ह्मणो दिनमुच्यते इति यत्पुराणादौ ब्रह्म।
णो दिनमुक्तं तदस्तु नाम प्रकारेण युगानां।
४३२००००० सहस्रं ४३२००००
००० तावन्तु पर्यन्ते यत एकसप्ततियुगैः

किलैकोमनुश्चतुर्दशभिः गुणितानि ९
९४ षड्नयुगसहस्रंभवतितदसम्बद्ध-
मिवेत्याशंक्याह संधयः स्युर्मनूनामि-
त्यादि आदिमध्यावसानेचतेषु कृत-
ताद्वप्रमाणं १७२८ • • • मनूनांसंधयः
स्युः एतेनैतदुक्तंभवति मन्वादौकृतप्र-
माणएकः संधिप्रथमः ततोमनुः पूर्वोक्त
प्रमाणान्तेतेकृतप्रमाणोद्वितीयसन्धि-
स्ततोद्वितीयोमनुः एवंपंचदशसंधयश्चतु-
र्दशमनूनामादिमध्यावसानेषुभवंतितैः
पंचदशभिः १५ कृतप्रमाणं १७२८ •
• • गुणितं • • • • • • युगप्रमाणेन ४
३२ • • • • • भक्तमाम ६ एकः पूर्वो-
क्तषड्नयुगसहस्रं ९९४ मिश्रितंयुग
सहस्रमितं ४३२ • • • • • • • • ब्रह्मणो
दिनंजानन एकब्रह्मोदिनान्तकल्पः
एतावन्त्येवयुगसहस्रमिता ४३२ •
• • • • • • ब्रह्मरात्रिः रात्र्यन्तेक-
ल्पः एवंकल्पद्वयपरिमितंब्राह्ममहो-
रात्रं ८६४ • • • • • • • • एतत्त्रिंशता-
२५९२ • • • • • • • • • ब्रह्मणोमासः
तैर्द्वादशभिः ३११०४ • • • • • • • • •
ब्रह्मणोवर्षमित्यादिपूर्वपरिभाषयावा-
ह्येवम १५ एषब्रह्मणआयुःप्रमाणं

सिशि
टी.
१२

12

माह यातायुशतानेहयवंप्रदिष्टमस्तदायुर्महा-
कल्पइत्युक्तमाद्यैः यतोनादिमानेषकाला-
त्मतोहंनवेद्मयत्रपद्मोभवायेगतास्तान् यदि-
दं पूर्वपरिभाषयाब्रह्मवर्षकल्पितम् ३११०
४० • • • • • • • • • • अमीषांशनैर्न ३११०
४० • • • • • • • • • • • • ब्रह्मणआयु यतो-
नैवशतायुः शतानन्दोब्रह्मा अस्यायुषीतेम-
हाकल्पः वक्ष्यतिवगोलाध्याये वृद्धिविधेर-
ब्जिभवः समन्तान्स्याद्योजनैर्भूभवभूतिरेवं
ब्रह्मलयोयोजनमात्रवृद्धेर्नाशोभुवः प्राक्ता-
केविलायाइति ब्रह्मायुषेसर्वाण्यपिभूता-
नियत्प्रकृतिंप्रयांतितेनसप्रकृतिकोमहाप्र-
लयस्तदंतेन्योब्रह्मातस्यापिब्रह्मणोंतेन्योम-
हाप्रलयइत्यादिव्यवस्थयाकतितेब्रह्माणोग-
ताइत्याशंक्याह यतोनादिमानिति यतएष
कालोनादिमानतोनेकतिब्रह्माणोगताइति
नज्ञाने ३६ अथवर्तमानाणोदिनाद्योग्रह-
साधनायोपयोगित्वमाह नस्यवर्तमानस्य
कस्यायुषोर्धंगतंसार्धवर्षाष्टकंकेविदूचुः
भवतागमः कोपिनास्त्युपयोगोग्रहावर्त-
मानाद्युयातात्प्रसाध्याः कस्यब्रह्मणः शे-
षमायुष्टम ३७ सृष्ट्यादेर्यातोकलानाग्रहेत-
माह यतः सृष्टेरपांदिनाद्योदिनानेलयस्ते
प्रमत्त्ववतत्स्याद्विना अतोग्रस्यतेतान्स्तनः

ऊर्ध्वेनेयेष्वमस्तेषु तेभ्योतिहग्भ्यो नमोस्तु ।
पूर्वं ग्रहाणां सृष्टिः ब्रह्मणो दिनादौ दिना ।
न्ते लयस्ततो विद्यमानेषु ग्रहचारचिंताकर्तॄ ।
णां नत्वविद्यमानेषु कर्त्तव्येति युज्यते येषु न ।
रविद्यमानेष्वपि ग्रहेषु ग्रहचारचिंतां ऊर्ध्वेनै ।
ताद्रुपहृसत्वाह तेभ्योतिहग्भ्यो नमोस्त्विति
यतः प्रलयगतानां ग्रहाणां साधने क्रियमाणे
ब्रह्मणो दिनमिते काले ग्रहाणां भगणानिः
शेषाभवंति तेनास्तेषु चारचिंता उपयोगि
नी ३८ याताः षण्मनवो युगानि भमितानां
युगां त्रित्रयं नन्दा श्री उङ्ग्रणास्तथाशकनृप
स्यांते कलेर्वत्सराः गोद्रीहृद्धिक्रुतां कवस्व
नगगोवेदाः शकाह्वाविनाः सर्वे संकलिताः
पितामहदिने सुर्वर्तमाने गताः स्पष्टेः षण्म
नवो याताः मनुसाह्वान्मन्ववयवं तेनमनुसं ।
ध्ययोपि गृहीता भवंति तथा सप्तविंशतियु ।
गस्य चरणत्रयांत चतुर्थस्य कलिना स्त्रस्व
णत्रयांते चतुर्थस्य कलिना स्त्रस्वरणस्य श ।
कनृपस्यांतगोद्रीन्दुशि ३१ ७९ मिताश्चंत्र
यातास्तथैतत्संस्कारमाङ्गता हि पतेसर्वे सं ।
कलितायथास्यानकमेते क्रमाद्युमाब्रह्म ।
णो दिने याता ह्याभवंति यथा मनुप्रमाणे एवौ
के १° ९ ७२° ००० युगानां १८ ५० ३२°
००० आदिमध्यावसानेषु मनूनां संध्यांश

सि·शि·
टी·
१३
13

सप्तसंधयः कृतयुगप्रमाणाः १७२८०००
युगप्रमाणामपि सप्तविंशतिगुणं ११६६४०
००० कृतः १७२८००० त्रेता १२९६०
०० द्वापर ८६४००० युगादीनां त्रयं।
कलिरपि गतोब्दान्द्वित्रि ३१ ७९ मिताब्रह्म
वर्षाणामेकं १९ ७२९४८६०१ एतेवा
र्तमाने ब्रह्मणो दिने गताब्दायाताः ३९
अथ गतमनूनां नामानि स्वायंभुवो मनुरा
भूत्तथ्यमस्त्तनोमीस्वारोचिषोत्तमजतामसा
रैवताश्च षष्ठस्तु चाक्षुष इह प्रथितः पृथि
व्यां वैवस्वतस्तदनु सम्प्रति सप्तमोयम् ५० अ
थ बार्हस्पत्यमानम् बृहस्पतेर्मध्यमराशि
भोगं संवत्सरं सांहितिका वदंति बृहस्पतेर्म
ध्यमाराशिभोगः प्रवरचक्रहतस्त्वादिना व
क्ष्यति अत्र पूर्वोक्तपरिभाषया मासदिनह्रसा
दिकल्पना शेषं स्पष्टम् अथ मानुषमा
नम् ज्ञेयं विमिश्रं तु मनुष्यमानं मानैश्चतु
र्भिर्व्यवहारवृत्तेः ५० मानुषमानं तु विमि
श्रं ज्ञेयम् न तु केनो मिश्रितमानस्येत्याह मा
नैरिति व्यवहारवृत्तेः प्रवर्तनेयेषां नानि व्यव
हारवृत्तानि तैस्तथाभूतैश्चतुर्भिर्मानैर्मिश्रि
तं मनुष्यलोके चतुर्भिर्मानैर्व्यवहारः प्रवर्तत
इत्यर्थः कथमित्याह ५१ वर्षायनर्तुयुग
पूर्वकमत्र सौरान्मासास्तथैव तिथयस्तुहि

नाक्षमानात् यत्कृच्छ्रहतकचिकित्सिता
वासराद्यं तत्सावनात्घटिकादिकमार्द्र
मानात् सौरान्मानाद्दर्षायनर्तुयुगादिकं
प्रवर्त्तते मासाश्चैत्राद्यः तिथयः प्रतिपदा
द्यः चांद्रमानादेव प्रवर्त्तन्ते तथा कृच्छ्रचा
न्द्रायणादिव्रतानि दशरात्रादि सूतकदिना
नि वातिकः सप्तरात्रेण दशरात्रेण पैत्रिकः
मान्दस्योदशाहोभिर्ज्वरः पाकेन शुध्यती
त्यादिचिकीत्सितदिनानि तथाविभुनगर
मवासः सप्तरात्रेणेत्यादि गणितोपयोगि
दिनानि तत्सावनमानात्प्रवर्त्तते घटीपल
प्राणादिनाक्षत्रमानादिति चतुर्भिः सौरा
चांद्रसावनमानादैवैर्मानैर्विभिन्नं मनुष्यम
नससावनेनाह्नेनात्रार्कसावनपवस्तृही
तः पूर्वोक्तः ४२ अथ मानमुपसंहरन्नाह
पवंपंचमानुषदैवैर्वैपैत्र्यार्क्षसौरैर्दैवसाव
नानि ब्राह्मं च कालेन वर्मं प्रमाणं ग्रहास्त
साध्यास्तुद्रैः स्वमानात् पर्वकालेमाना
त् पर्वकालेमानान्युक्तानि तत्रजेयं विभि
न्नं मनुष्यमानमित्यादि पूर्वोक्तमानुष
मानेन ग्रहाः साध्याः मनुजैरितिपदेनमा
नुष्याणां ग्रहसाधनेति वयाधिकारितम ४
२ इति मानाध्यायः अथ भगणाध्यायो
व्याख्यायते तत्रादौ ग्रहाणां वीथ्यानां मंदो

स्त्रानांग्रहणानानांचभगणानाह अर्कबुधकवु
धपर्ययाविधेरह्निकोटिगुणितानारदाश्रयः प
नपवशनिजीवभूभृवेकोनिलाः खगुणको
ख्लोम्बजाः ४४ खाभ्रखाभ्रगगनाभरे
द्रियत्माथराद्रिविषयाहिमद्युतेः युगमा
युगमशरनागलोचनबालषणनवयमाश्वि
स्त्रनोसजः ४५ सिंधुसिद्धनवाष्टगोंकप
ट्टेकसमशिनोत्तशीघ्रजाः पंचपंचयुगाष
कलोचनठ्ठाद्रिषडुणभिनागरोर्मनाः ४
६ ह्विनन्दवेदांकजगजाग्निलोचनद्विषड्
न्यशैलाः भितशीघ्रपर्ययाः भुजंगनंदा
श्विनगांगवाणांकक्रतनन्दवः सूर्यसूनस्य
पर्यया: ४७ खाष्टाब्धयोष्टानगनेषुदि
ग्द्विपाद्विपाब्धयोध्यंकयमारदाग्नयः भौरे
द्विभाम्बनन्दरसाःऊसागराः सः सूर्वगमा
नरणोम्बूह्म्बजाः ४८ गजाष्टिभगोत्रिरदा
श्विनःऊभ्रृद्रमाश्विनःऊद्विशराःक्रमर्त
वः त्रिनंदनागाधुगऊंजरेषवोनिशाकरा
द्यस्तगणाउपर्ययाः ४९ ब्रह्मणोदिनेप्र
वीक्रकल्पप्रमाणेकोटिगुणितानारदाश्रयः
४३२ • • • • • • • सूर्यस्यभगणाभवं
ति यतोवर्षायनर्तुयुगप्रर्वकमत्रसौरादि
तिप्रगमहस्वप्रमितः समन्ध्यःकल्पःसौ
रसौरमानेनविविच्यएवंवर्षाणामनम धुक्रा

भगणाश्चापिकल्पेसूर्यभगणप्रमाणाः ४३
२००००००० बुधस्यापि ४३२००००००
० शनिगुरुभौमानांपृथ्वेनशीघ्रोच्चभगण
प्रमाणंसूर्यभगणतुल्यमेवचंद्रस्य ५७७
५३३०००० भौमस्य २२९६८२८५
२२ बुधस्यशीघ्रोच्चस्य १७९३६९९८
९८४ गुरोः ३६४२२६४५५ शुक्र
शीघ्रोच्चस्य ७०२२३८९४९२ शनेः।
१४६५६७२९८ रवेर्मन्दोच्चस्य ३।
३२ गुरुमन्दोच्चस्य ८५५ शुक्रमन्दोच्च
६५३ शनिमन्दोच्चस्य ४१ एतेग्रहाणां
शीघ्रोच्चानांमन्दोच्चानांचभगणाः प्राग्र
त्योक्ताः चंद्रपातस्य २३२३११९८ भौ।
मपातस्य २९७ बुधपातस्य ५२१ गुरुपा
तस्य ६३ शुक्रपातस्य ८९३ शनिपात
स्य ५८४ एतेचंद्रादिग्रहपातभगणाः।
प्रागत्याप्रोक्ताः अत्रागमप्रमाणमेववा
सना अप्यागतानीनिरूप्याणपत्तिस्थाद्रत्या
नेनविन्तैरैनराम्प्रयेदोषः तथापिगोलाध्या
येकिंचिद्व्याख्यास्यामः ४९ अथकल्पे।
यावंतोनाक्षत्रादिदिवसास्तानाह रविबु
धेदघ्रुणाकृतीभमूनभूमयः शशाहृता
भपश्चिमप्रमाभवंतिकाहृनि काहृनिव
सागोतिने १५८२२३६४५००००१

सिशि॰
टी॰
१५

तेनतत्रप्रमाणमिमाभवंति अस्योपपत्तिः
गोलाध्याये समंभस्सूर्योद्दिनोकिलास्य
षष्ट्याघटीनामित्यादावुक्तानतव्याख्यास्या
मः ५० अथकल्पेसौरादीनानि विधिदि
नेदिनक्षाहिवसाः कोटिद्वयशरेषुअवेदेंदुध
संगुणाः ब्रह्मदिने सौरदिनसाः १५५५
२०००००००० एतावंतः अत्रोपपत्तिः
कल्पयावंतः सौराद्वास्तेदिनीकरणायष
ष्ट्यधिकशतत्रयेणगुणिताः अथकल्पो
क्तंइदिनानि नैवनवांककराभ्ररसेंदवः
अयुतसंगुणिताविधुवासराः १६०२९
९९००००००० एतावंतः अत्रोपपत्तिः सू
र्योवेंदोर्निशंप्रागतौ तत्रापिरवेः सका
शाच्चंद्रः शीघ्रतरः यथावद्विधुज्यस्यपूर्वेद्युः
तिस्थानेमतितावच्चांद्रंचक्रतत्रोभयत्रति
ज्ञगगात्सूर्याग्रतोगतस्तत्रगतावानर्कतुति
सेतितावश्चांद्रोमासः तेचांद्रमासायावं
तः कल्पेभवंतितावत्सूर्याचंद्रमसोर्भगः
णांतरं ५३४३३३००००० दिनीकृतं १
६०२९९९००००००० इंदुदिनानीत्युप
पन्नम ५१ भूदिनानिशरवेदभूगोसमस
प्ततिथ्ययोगुताहताः भभ्रमास्तभगोलोः
दिवसैर्विनायस्यनस्यक्रमदिनानितानिव ए
ते १५७७९१६४५०००० भूवासरावि

यिदिनेभवंतियथारविविधुवेदषड्गुणोऽस्या-
दि सूर्यैका १५८२२३६४५०००० नक्षत्रा
भगणास्त्वार्कभगणैः ४३२००००००
वर्जिता १५७७९१६४५०००० सूर्यसा
वनवासराज्ञातानात्कल्पवभूदिनान्युच्यंते तथा
यस्यग्रहस्यभगणैर्भ्रमारहिता विधेयंते तत्त-
स्येग्रहस्यसावनदिनानीच्युंते एवंकल्पेचां-
सावनानि १५२४४६३१५०००० भौम
सावनानि १५७५९६२१४७८ बुधशी
घ्रोच्चस्य १५६४२९४५१०१६ गुरोः १
५८१८७२२२३५४५ शुक्रशीघ्रोच्च-
स्य १५७५२१४०६७५०८ शनेः १५८
२०८९८८२७०२ एवंमन्दोच्चपातानां
मपिसावनदिनाकल्पेऽन्यानि ग्रन्थोपपत्तिः
कल्पाद्याः किलपूर्वे सौरा उक्तारविश्चाग्र-
सा भवंतीत्यर्थः यतोरविर्निजगत्याप्रत्यहं
चक्रमाक्रमति भ्रमभक्तप्रत्यहं चक्रमाक्रम-
तीति सौराद्येयावंतोभचक्रभ्रमाः कल्पेचक्र-
क्रभ्रमा[illegible]सावनानि भवंति उक्तं च यतः
इनोदयद्वयान्तरं तदर्कसावनदिनमिति या-
दिप्रत्यग्गामेभपंजरे निबद्धः सवितायावंति
जगत्यापूर्वतोयानितावंतेवकालेननाक्षत्र-
सावनदिनेभ्योरविसावनान्यूनानि भवंति
तावता कालेन चक्रकल्पे रविचक्राणि पूर्यंते

सिद्धा॰
टी॰
१९
16

कल्पेनादेत्रदिनाद्येवनक्षत्रचक्रागतानानिरवि
चक्रैः कृतानितानिरविसावनानिस्युरितिन्याय
मेवमेवमन्येषामपिग्रहाणांभगणाः पूर्वते
तेकृतानितान्यधिमासास्तत्सावनवासराभवंतीति
उपपन्नम् अथाधिमासाः लघ्वाहतादेवनवे
भुवक्त्राः कल्पेधिमासाः कथिताः अथाधिमिः
ब्रह्मदिने १५९३३००००० अधिमासाउ
क्ताः अत्रोपपत्तिः सूर्याचंद्रमसोर्गत्यंतरेण
रविचांद्रोवामासोलभ्यते मासस्तुचांद्रोकथ्य
ते: २९ ऊरामाः ३१ कालेषवः ५० एभि
र्भूदिनैर्भवति सूर्योनिजगत्यायावच्चक्रंभ्रम
तितावत्सौराद्वादशमासाभवंति तेषुनःत्रिं
शत् ३० उत्क्रांति २९ घटाः १२ ऊवक्षयः
३१ त्रीषवः ३५ एभिर्भूदिनैः एतस्मिभद्रा
भवंति अथचांद्राद्वादशमासाः १२ एका
दशतिथयः ११ ३ ५२ ३० सशेषाभवंती
त्यर्कमासेभ्यश्चांद्रावहवोभवंतियथालघु
कल्पस्यमहांतोभगणाइति एवंसतिरवि
मासेभ्यःचांद्रमासायावद्भिरधिकास्तेधि
मासाउच्यंते एतदेवचांद्रमाहतानचांद्रादि
त्यादौगोलाध्यायेसम्यग्व्याख्यास्यामः ते
षांमनंनरंकल्पमेनावद्भवंतीतिसर्वमुपपन्न
म अथावमदिनानि दिनलयास्तत्रसहस्र
निघ्नाः रवेवाणवाणाद्यहिविपुरसा ५२

न्त्रकल्पे २५० ८२५५०००० एतेन्तयवा
सराः अत्रोपपत्तिः उदयादुदयं भानोर्भूमि
सावनवासराः इति रविसावनम् तत्सावना
न्तरीणां षष्ट्या भवति चांद्रं दिनं तद्गत्यंतरेण
७३१२९ ४२२६ एकोनषष्टिकला ५९ त्रि
तिस्रो विकलाः ३ चत्वारिंशत्षष्ट्यंशाः ४०
किंचिदधिका एकादश तत्षष्ट्यंशाः ११ ए
तावत्समागौ भवति कल्पादौ सूर्योदये साव
नदये सावनचांद्रदिनयोर्युगपत्प्रवृत्तौ सत्यां
सूर्योदयोत्तरं चाशता ५९ पलैस्त्रिंश
त्याविपलैएकोनपंचाशत्तत्षष्ट्यंशैः ४९
सावनचांद्रयोरंतरभूतैरर्वागेव चांद्रं दिनं
वृत्तं गोलेपि वक्ष्यति तिथ्यंतं सूर्योदयोपरि
मध्ये सदैव तिष्ठत्यवमावशेषमिति सावनं
पुनः सूर्योदयावधिः अत्रानुपातः यद्येकेन दि
नेनैतावत्सावनचन्द्रयोरंतरं लभ्यते तदा क
ल्पसावनैः किमिति सहस्रनिघ्नाः खखा
वाणोत्पाद्युपपन्नम ५२ अथ प्रकारांतरेण ति
थिमासाः रवेः कोटिनिघ्नाः कृताष्टेषुबा
णाः सप्तागसप्तत्रिरामेषुबोलत्पनिघ्नाः शा
शांकस्य मासाः एभ्यः सूर्यमासैर्विहीनास्त
कल्पे एवा तिथिमासाः ५१८४००००००
० सौरमासा एते ५३४३३३०००००० चां
द्रमासाः अनयोरंतरं १५९३३०००००० प

नेधिमासा इतिवा भवंति अत्रोपपत्तिः पूर्वोक्तै
व ५३ अथप्रकारांतरेणाचंद्रदिनान्यवमदि
नानिच अधिदिनैर्दिनक्षाहिनसंचयः सहि
तं चंद्रदिनान्यपतानिवा विरहितानि चनानि
तिलयैः ह्रितिदिनान्यत उत्क्रमनोपरे सौ
रदिनानि १५५५२०००००००० अधि
मासैर्दिनीकृतैः ४७७९९००००००० यु
तानि १६०२९९९०००००० तानिएवो
क्तानि चांद्रदिनानि तानि चांद्रदिनानि अवा
मदिनैः २५०८२५५०००० वर्जितानि
१५७७९१६४५०००० भूदिनानि वा भवं
ति अतः सावनाहर्गणाद्युक्तं भवति किमुक्त
मित्याह अनेनेति सावनादिनगणानयनमन्यत
तद्यथा सावनदिनानि दिनक्षयैर्युक्तानि चांद्र
दिनानि भवंति चांद्रदिनानि भूदिनवर्जिता
नि अवमानि भवंति इत्यादिविधिरित्यर्थः ५८
अथप्रकारांतरेण चांद्रमासाः अंतरं तरणिच
द्रचक्रयोर्भवेत्स विधुमाससंचयः रविभग
णाः ४३२००००००० चंद्रभगणाः ५७७
५३३००००० अनयोरंतरं ५३४३३३००
००० चांद्रमासा जाताः अत्रोपपत्तिः पूर्वोक्तै
व अथप्रकारांतरेणावमदिनानि चंद्रचक्रे
वसैकाम्रनितं चंद्रमाससमदिनैर्दिनक्षयाः च
द्रभगणाः ५७७५३३००००० चांद्रादिवसा

जाताः १९०२९९९००००००० पक्षामेकं १
६६०७५२३००००० चांद्रमासैः ५२
४३३३०००००० भग्रमे १५०२२२६४५०
००० वर्जिते २५८८२५५००००० दिनक्षा
याज्ञाताः अत्रोपपत्तिः सूर्यसावनचांद्रदि
नयोरंतरं खल्वल्याहाः अर्कसावनानितभ
भ्रमाः सूर्यभगणैर्वर्जिता यदा भवंति तदा ल
भ्यंते सूर्यभगणचांद्रमासयोगेन चांद्रचक्रा
णि लब्धानि भवंति अत्र चांद्रचक्रदिवसेकोप
दिन तत्र दिनानि हीयंते तदा भूदिन सूर्यभग
णयैरैकाभूनितं भवति पुनश्चांद्रमासे पूनि
तेषु मत्स्य चन्द्रचक्र दिवसैकाभूदिनेः नित
निचांद्रदिनान्येवचिह्णानीत्युपपन्नम ५५।
अथ प्रकारांतरेणाधिमासाः इंदुमण्डलगु
णैः संयुणाद्रभचक्रविवरेधिमासकाः वेद
वक्राणि ५०७५३३००००० त्रयोदशा
गुणानि सूर्यचक्राणि ५९१६०००००००
एतदंतरं १५५९३३००००० अधिमासाज्ञा
ताः अत्रोपपत्तिः सौरमासचांद्रमासयोरंतर
मधिमासाः सौरमासास्तु सूर्यभगणैर्द्वादा
शगुणैर्भवंति चांद्रमासाः पुनः सूर्यभगणयो
रंतरेण लभ्यंते तस्माच्चांद्रचक्रेभ्यः सूर्यमासाः
सूर्यभगणव्यपोह्यार्थमेकोगुणाः एवंत्रयोद
शगुणा सूर्यचक्रं चेंद्रचक्रांतरमेवसौरमासा

सि॰शि॰
टी॰
१८

18

वंद्रमसयोरन्तरं भवतीत्युपपन्नम् अथ केंा-
द्रभगणाः रविवरोच्चभगणांनतरोन्मिताः स-
न्तिमन्दचलकेंद्रपर्ययाः यस्य ग्रहस्य भगणा
नैस्तैव ग्रहस्य मन्दोच्चभगणैः शीघ्रोच्चभग
णैर्वान्तरेकृते येणांभगणैणांच्चभगणान्तरंके
न्द्रभगणा भवंति यथा रवेर्भगणाः ४३२०
०००००० मन्दोच्चभगणाः ४८० अनयो
रंतरं ४३१९९९५२० रवेर्मन्दकेन्द्रभगणा-
ज्ञाताः तथैव चन्द्रभगणाः ५७७५३३००
००० चन्द्रमन्दोच्चभगणाः ४८८१०५८
५० अनयोरन्तरं ५७२६५१९४१४२१
एतेवेंद्रमन्दकेन्द्रभगणाज्ञाताः एवंभौम-
स्यमन्दकेंद्रभगणाः २८९६८२३ बुधस्य
४३२९९९९६६८ गुरोः ३६४२२५६००
शुक्रस्य ४३२९९९९३४७ शनेः १४६५६
७२५७ भौमस्य शीघ्रकेन्द्रभगणाः २०२
६८२८५२२ बुधस्य शीघ्रकेंद्रभगणाः
१३६१६९९८९८४ गुरोः शीघ्रकेंद्रस्य
३९५५७७३५४५ शुक्रशीघ्रकेंद्रस्य २७
०२३८९४९२ शनिशीघ्रकेंद्रस्य ४२७१-
३४६७०२ भगणाः एवमुपपत्तिर्गोलेस्फु-
टकाध्याये द्रष्टस्य मध्याबल्लकेंद्रमित्यादौ व्या-
ख्यास्यामः इति सिद्धान्तशिरोमणिव्याख्या
ने भगणाध्यायः अथ वर्तमानकालेन मध्य

ग्रहानयनार्थमहर्गणसाधनम् कथितक-
ल्पगतोर्कसमागणोरविगुणोगतमाससम
न्वितः खदहनैर्गुणितस्तिथिसंयुतः पृथग
तोधिकमाससमाहतात् रविदिनाप्तगताधि-
कमासकैः कृतदिनैः सहितोगुणितोविधोः
पृथगतः कथितावमसङ्गुणाद्विधुदिनाप्त-
गतैर्वमवर्जिताः भवतिभास्करवासरपूर्वको
दिनगणोरविमध्यमसावनः अधिकामास-
दिनक्षयशेषतोघुघटिकादिकमत्रनगृह्यते
गोडीन्द्रमिश्रकृतौकल्पगतगणोवेद्यः १९७
२९४७१२७९ शकाब्दान्विताइतिपूर्वोक्तः।

कल्पगतः सौराब्दगणोद्वादशभिर्गुणितः ग
तःचैत्रशुक्लप्रतिपदमासैस्तथावर्तमानगता
पमासैः संयुतः कर्तव्यः अयंसौरमासस्त्रिं-
शतागुणितस्ततश्चांशःइमसांतायावत्तिथ-
योगतास्ताभिःसंयुतःसौरहर्गणोभवति अ
सौद्विधाकल्पाधिमासैर्गुणितः कल्पाधिमा
सैर्गुणितः कल्पसौरैर्दिनैर्भक्तोलब्धंग
ताधिमासाः तेस्त्रिंशद्गुणीकृत्यविस्थाः सौराहर्ग-
णोयुतश्चान्द्राहर्गणोभवति ततोसौद्विधा
एकत्रकल्पावमदिनैर्भक्तोलब्धमवमदिना
निपश्चिमपरत्रवर्जितोर्कसावनाहर्गणोमध्य
मोभवति ममसावशेषेर्कवारादिर्भवति र
विदिनाप्तगताधिकमासैकत्रिंशधिमासांसे

त्रिशि· टी· १९

19

यदवमिहंनदनहंस्याप्यम तथाधिशुद्धदिनैर्गो।
णावमासैर्यदवशिष्टंनदण्णनष्टंस्याप्यम अ
धिमासशेषाहिनवसाधवथवानग्राएः अव
मशेषादपिवसाधवयवानग्रासाः उदाहरा
णम कल्पगताब्दाः १९७२९४८९०१ र।
वि १२ गुणाः २३९७५३८३२१२ अत्रग
तमासानामभावात्तेनयोजिताः त्रिंशद्गुणाः
७१०२९१४५९३९० एषसौरोदिनगणोऽधि
धास्थाप्यः अधस्थः ७१०२९१४५९३९०
कल्याधिमासैर्गुणितः १५९३३००००० ११
३१९५५९४२१५०३८८०००००
सौराहर्गणेन १५५५२०००००००० भा
जितलब्धं ७१७९९१८०९ वर्तमानकालेग
ताः धिमासाः अधिमासशेषं १४५५१८
८०००००० अधिमासत्रिंशद्गुणाः २१८२५
८५४१८० एभिरूपरिस्थः सौरोदिनगणो
युतः ७३२०५१३५०५४० चान्द्रोदिनग।
णोजातः पृथक् ७३२०५१३५०५४०
कल्पदिनक्षयैः २५ [illegible] ८२५५०००० गुणि
तः १८३९२७१७५०४४८७०७०००
००० कल्पचन्द्रदिनैः १६०२५५५०००
००० आप्तं ११४५५२७७२५८ अवमदि
नानिशेषं १०२०३७५०००००० अवमदि
नैरभिरूपरिस्थश्चान्द्रोदिनगणोवर्जितः ७

१०९२९१२२३२४२ मध्यमोर्कसावनोहर्ग
णोजातः सम्पावशेषैरधिवगादिनाद्युनिर्ग
तः गतोरविर्दिनपः अत्रोपपत्तिः क्षेत्रेसमा
येनसमा विभागाः स्पष्टक्रराशंपशकलावि
लिप्ताइति एवंविकपरिभाषया कल्पगतानांसौर
वर्षाणांमासीकरणार्थंद्वादशगुणकोमासा
नांदिनकरणार्थंत्रिंशद्गुणकः नत्रु सौरव
र्षाणांद्वादशभागः सौरमासः समन्वितश्च
त्रापिसौरदिनेषुचान्द्रदिनानांविसदृशानां
योगंकथमहर्गणोनयनेप्रगृह्यते ब्रूमः अत्र
सौरेषुमासेषुदिनेषुचयश्चान्द्रमासदिनक्षेपः
क्रियते तत्सौरकल्पनया यावंतश्चान्द्रमा
सादिमास्तुलितं ते तावंत एव स्पष्टाद्वापव सौराः
संभाव्यं तेतिमासे सौराभवंतीत्यर्थः अत एवा
धिकमासदिनक्षयशेषतो घुघटिकादिकम
त्र न गृह्यते इत्युक्तम् यतोऽत्रपातः सावयवोभ
वति ततोधिमासानामवशेषतो घुघटिका
दिकं ग्राह्यमेव स्यात् अत्र चान्द्रमासदिवसा
न्सौरान्कल्पयित्वा योजितास्तत एवाधिमा
सशेषं योजितं जातम् अथ मासशेषस्य सौ
रचान्द्रमसात्वरत्वात् पुनरधिमासशेषदिना
दिके गृहीते द्विरवयवग्रहणं भवति अवश
षभागेन सूर्योदयकालीनः सावनोहर्ग
णोलब्धो भवति अवमशेषस्यातिज्ञानं सूर्यो

सि॰शि॰
टी॰
२॰

20

दयान्तरत्वादितिनैनयोजिताः गतमासाश्चिवा-
साः सौरास्तएवंसौरमासदिनयोगात्तेयाः वक्ष्य
तिगोलाध्याये दर्शावधिश्चांद्रमसोहिमासः ।
सौरस्तसंक्रान्त्यवधिर्यतोतः दर्शाग्रतः संक्रा
न्तकालतः प्राक्त्वादेवतिष्ठत्यधिमासशेषम
दर्शान्ततोयातितिथिप्रमाणैः सौरस्तसौरादि
वसाः समेताः यतोधिशेषोहदिनाधिका-
स्तेनस्तस्मादधिमासशेषः तिथ्यन्तस्या-
यास्तमध्येसदैवतिष्ठत्यवमावशेषः स्फुटेनतो
नोदयकालिकस्यतिथ्यन्तकालेघुगणोस्य
त्पद्यतइति अथएवगतोधिकमाससमाह-
ताहिमाद्दोयदिकल्पसौरदिनैः १५५५२०
००००००० कल्पाधिमासाः १५९३३
००००० लभ्यन्तेतदावर्तमानदिनकाली
नैः किमितित्रैराशिकेनानुपातः फलंवर्त-
मानकालेचांद्रागताधिमासाः गोलेपि सौरे
भ्यः साधितास्तेचेदधिमासास्तदैन्दवाः चेच्चांद्रे
भ्यस्तदासौरास्तेस्फुटंनदृष्यानयापकल्प
चांद्रदिनैर्यदिकल्पावमदिनानिलभ्यन्तेत-
दासीभिश्चांद्रैः किमितित्रैराशिकेनानुपा-
तः यतः सौरचांद्रान्तरेधिमासास्तेनसौ
राणांचांद्रीकरणार्थमधिमासयोगः अ-
धिमासानांदिनीकरणात्संशसवर्णनार्थमे
वमधिमासदिनैर्युक्ताः सौरादिवसाश्चांद्राः स्यु

सावनचांद्रांतरेणमान्यतः सावनीकरणा
र्थमेवमहीनाख्यांद्राग्र्येके सावनादिवसाभ
वंति भवति भास्करवासरपूर्वकइति सष्टा
र्थेयतोव विवार आसीदिति सर्वसमनवद्यम् ॥
अथ ग्रहानयनम् ध्रुवरवक्रहनोहिनसंचा
यः क्रोहतहोभगनादिफलंग्रहः दृशाशिरः
ध्रुवि मध्यमभास्करैरनतिज सन्निधिगेमति
मध्यमः पूर्वोक्तप्रकारेणानीतो हर्गणोयः
स्यग्रहस्यभगणेनगुणनेभूर्दिनैर्भाज्यतेलब्धं
भगणादिः सएवग्रहोभवति सचलंकाया
मध्यमेरवोस्तितिज्ञासन्नेसतिस्तितिजस्यस
न्निधौ कदाचिदधः स्थितेकदाचिदूर्ध्वं स्थिते
विमध्यमोभवति उदाहरणम् अहर्गणः
१२० ९३ ९१२३२४२ सूर्यस्यभगणैः
४३२०००००००० गुणिताः ३११३२४
८० ५४४ ००००००००० भूदिनैः १५७
१५१९४५००००० भक्तोलब्धंसूर्यभग
णाः १९ १२९४८६००० शेषं १४९
९१ ०००००००० द्वादशगुणं १५५३
१६४ ००००००००० भूदिनैर्भक्तमासं ११
भुक्ताराशयः शेषं २१४५५९०५००००
त्रिंशद्गुणम् ५२३९ ५१ १५ ००००० भू
दिनैराप्तं ३ भुक्तांशाः शेषं ५०३० ३२१५०
००० षष्ट्यागुणितं ३०१८१३ २९०००००

सि॰शि॰
टी॰
२१

21

भूदिनैराप्तंकला: १९ कलाशेषं २०० ९१६
४५०००० वह्निगुणितं १२०५४९८००
०००० भूदिनाप्तंविकला: ७ शेषं १०० ९
५७१८५०००० एवसूर्यभगणादि १
९७२९४८६००११३१९७ मध्यमोऽ
ज्ञातः अथ भवल्लीशोधनं प्रसंगादुच्यते य
दुक्तं वारचिंतामणौ रविशुक्रभगणाद्विवेद
वेदत्रिमिरसबाणगुणैः २४११६५३
क्रमेण गुणिताः क्षितिरसनगगुणवेदवह्निना
कोद्धृता १२४४३६५ हनवल्लिगुणा
भवंति वारा इति सूर्यभगणाः १९७२
९४९८०० द्विगुणाः ३९४५९१९७०
० वल्ला १४६०९७०००००००० एकगु
णितया गुना: १४६४९२५८९७२००
सभाविशेषे सूर्यघातेऽर विचारो ज्ञातः
अथ गणितोपयुक्तं कशोधनम् यद्यो
कं ज्ञीवंदं तैः गुणो गुणो नवहृते परिशेषरा
शिर्योनेन गुण्यगुणयोर्नवशेषितेन साम्ये
न तस्य निगदेद्गुणितस्य सिद्धिमिति ७२०
६३६१२३२४२ अस्य गणितेऽत्र गुण्य: सोऽंक
शेषित: ७ गुणकोऽर्कभगणाः ४३२०
०००००० नवभिः शेषित: ० गुण्यगुणा
कयो: शेषो २० मिथ्योगुणनीयो ज्ञातं
त्वगुणितेति त्वस्य गुणितेत्वमेवेति नव

भिः शोधिते जातः २ यदि गुणोन गुणितो गु-
णोन नवभिः शोधितो गुणित शोधितेन समं शोधं
न स्यात् गुणितं शुद्धं यथा गुणो हर्गणाः १२
९३९१२३२४ २ गुणोनार्कभगणोन गुणि-
तः ३११३१४८०५२४०५४४००००
०० नवभिः शोधितः शोधं २ गुणोन शोध-
कं लब्धं जातं अतः शुद्धो गुणितः अथ भागहा-
र शोधनं यथा गणिते प्रोक्तम् हारांशयोर्नव-
शेषे नघाते नाद्यशेषमवशेषः भाज्याद्योनव-
शेष लब्धं लब्धः स्यात्तदा शुद्ध इति अथ भाजो-
कयोर्नवभिः शोधितयोर्मिथो वधेन भक्त-
स्य शेषस्य नवभाग शेषं भाज्यस्य नवशेषेण
तुल्यं स्यात्तदा शेषं च शुद्धम् तद्यथा भाज्यो
रविचक्रहतो दिनगणः ३११३१४८०५
२४०५४४००००००० अथ भाजको
भूदिनानि १५७७९१६४५०००० लब्धं
रविभगणाः १९७२९४८९०० नवा-
भिः शोधितः १ भाजक लब्ध शोधो १ पर-
स्परं गुणितो ० अनेन शोधे १४९०९७
०००००० युक्ते १४९०९७०००००
० नवभक्ते शोधं ० भाज्य शोधं ० तुल्यं जातम-
तः शुद्धो लब्धशेषो अथैव वर्गानयनम् अह-
र्गणाः क्षेत्रभगणो ५७७५३३००००० गु-
णितः ४१६१९१४२१९४३२१९८१

मिथि· टी· २२

22

६०००० भूदिनैः १५७७३१६४५०००।
० बुधकेन्द्रभगणाः २६३७५५५३६१
८ वल्ली १४५४५८२५००००० अस्या
पूर्ववद्गणादिसंख्ये: ११ ११ ४ ४ ३ तस्या
विकलाशेषे ५३५६२४६५ एवं मध्या
मः केन्द्रो जातः अत्रापि रविस्तवभगणादि
वेदैस्यादिनाभगणवल्लीशोधनमयथा केन्द्रा
भगणाः २६३७५५५३६१८ चतुर्गुणा
१०५५० ३५७४४७२ वल्ल्या १४५४
५८२५००००० द्विहतया २९५८५५
५६५०००००० युता ३० ५५४६८५७
४४७२ समावशेषे ० एवं केन्द्रवारो जातः
अथ भौमानयनम् भौमभगणैर्गुणितो हृतो
णः १६५५७७७९०१८४५७३२७०
८३८४ भूदिनैराप्तभौमभगणाः १०४८
५६४० ३२ शेषं २५४६०६३०८३२
४ पूर्ववद्गणादयः २७ १२ ५० विक
लाशेषं १३३२१८१४० ४० ०० मध्यौद
यिको भौमो जातः अत्रापि रविस्तवभगणा
दिवेदैस्यादिनाभगणवल्लीशोधनम् तत्र भौ
मभगणाः १० ४८ ५६ ४० ३२ एकगुणा
वल्ल्या २५४६०६३०८३२४ चतुर्भिर्गु
णितया ११७८४२५२३३२५६ युताः
११७५४७४१५७३२ समशेषे ० पूर्वो

क्षोवारस्मातइति शुद्धम् अथबुधशीघ्रोच्चा
नयनम् बुधशीघ्रोच्चभगणाः १७९३६
९९८९८४ गुणितोहर्गणाः १२९२६
४९ ४१० ४२५४४५२ २७८६१२८
भूदिनैर्भाभगणाः ८१९१८४६५
३९ शेषंवल्ली ६६१७८६२३६१२८
पूर्ववद्राश्यादयः ५० ५५ ९ विकला१
शेषं ५३० ४० ८३८००० एतन्मध्या
ममौदयिकं बुधशीघ्रोच्चभगणाः ८१९
१८४ ६३९ एकगुणोवल्ली ६६१७८
६२३६१२८ चक्रगुणा २६४७१४
४९४९ ५१२ युता २६५५३३६७
९२० ५१ मध्यशेषेपूर्ववदेववारः अथा
गुरोरानयनम् गुरुभगणोनाहर्गणोगु
णितः २६२४७४७५६१३३७६१
७११० भूदिनैर्भागागुरुभगणाः १६
७६४२६०९ शेषं १४३६३५६७
२७११० पूर्ववद्राश्यादयः गुरुमध्य
मः १० २७ ४२ १३ विकलाशेषं ७९
०० ६६७१०००० गुरुभगणाः १६।
६७४२६० ९ चतुर्गुणाः ९९८० ५५
५६४ वल्ल्या १४३६ ३५८७१७१
१० त्रिगुणाया ४३० ९० ७६१५१३३
० युताः ४३१०० ७४२० ६९८४।

मि॰ शि॰
टी॰
२३

23

समभेशेषे ० सूर्यवारो जातः अथ शुक्रशीघ्रो
च्चानयनम् शुक्रशीघ्रोच्चभगणेन १० २२
३ ८ ९ ४ ९ २ अहर्गणो गुणितः ५ ० ६ ० ५
८ ७ ५ ३ ९ ४ १ ० २ ३ ३ ७ ७ ३ ० ६ ४
भूदिनैराप्ता भगणाः ३ २ ० ७ १ ३ २ ६ ७ ०
शेषं ७ २ ३ ३ ५ ७ ७ ३ ० ६ ४ राश्यादयः
१ ६ ३ ० ११ विकलाशेषः १ ५ ६ ७ ६ ७ ८
९ ४ ४ ० ० एकस्मुक्रशीघ्रोच्चमध्यमो जा
तः भगणाः ३ २ ७ ० ३ २ ७ ६ ० पंचगुणाः
१ ६ ० ३ ५ ६ ६ ३ ८ ० ० वह्न्या ७ २ ३ ३ ५
७ ७ ३ ० ६ ४ षड्गुणितम् ४ ३ ४ १ १
४ ६ ३ ८ ३ ८ ४ युताः ४ ५ ० ० ३ ० २ १
८ ४ समावशेषे ० पूर्वोक्तो वारो जातः अ
थ शनेरानयनम् शनिमध्यभगणेन १ ४
६ ५ ६ ७ २ ९ ८ अहर्गणो गुणितो जातः
१० ५ ६ २ १ ६ ८ ९ ४ २ ४ ७ ७ ४ ९ ४ ० ११
६ भूदिनैराप्ता भगणाः ६ ६ ९ ३ ७ ४ ४ १
वह्नी १ ४ ५ ९ ७ ० ४ ९ ० ११ ६ राश्यादि
यः १ ४ १ २ ५ ६ विकलाशेषं ३ १ २ ५ ४
५ १ ३ ६ ० ० ० एषशनिमध्यमऔदयिको
जातः शनिभगणाः ६ ६ ९ ३ ७ ८ ४ १
त्रिगुणाः २ ० ० ८ १ २ ३ २ ३ वह्न्या १ ४
९ ९ ७ ० ४ ९ ० ११ ६ पंचगुणाया ७ ४ ९
८ ५ २ ४ ५ ० ८ ० युताः ७ ५ ० ० ५ ३ २ ६ २

२६ २५० सप्तावशेषे० पूर्वोक्तोवारोजातः प्र
थमरविमन्दोच्चभगणेन ४ ८० ग्रहगुणोगु
णितः ३४ ५९० ५३३९१५ ६१६० भूदि
नैराप्ताभगणाः २१९ वल्ली ३४१३३६०६
१६० राश्याद्यः २१७ ४६ ३८ विकलाशे
षं ८ ४१५४ ६००० एतत्सूर्यमन्दोच्चम
चन्द्रमन्दोच्चस्यभगणेन ४८८१५८ ग्रहा
र्गणोगुणितः ३५१७४६ ७१३२४०
८३० १५३६ भूदिनैराप्ताभगणाः २२ २१
९१८४६५ शेषं ३०८५८० ९०१६३६
राश्याद्यः २१० २४८ विकलाशेष १०
८० १० १६ ५६००० एतच्चंद्रमन्दोच्चमग्र
ज्ञाप्यभगणावल्ली शोधनार्थंवार चिन्तामणा
वुक्तम इन्दूच्चपातभगणैश्चंद्रांगगुणोद्युगा
ग्निहृतवल्ल्योदेयौद्विनिघ्नशेषेवारशाःस्युः
शिरोगणोभाजिते मन्दमन्दोच्चभगणाः २
२२ ९२६४६५ एकगुणवल्ल्या ३०८५८
०९०१६ ३६ चक्रगुणाया १२३४६०
६५४४ गुणकाः २२३४५४६५२५००
९ सप्तावशेषेपूर्वोक्तः शनिवारोगतोगम्यो
रविवारस्तेनभगणाः शेषग्रहावपिसिद्धौ
ग्रहभौममन्दोच्चभगणाः २९२ गुणितोह
र्गणः २१० ४२५७ ४२९८ ६६ ६ ४ भू
दिनैराप्ताभगणाः १३३ वल्ली ५६३८६१

१३८६६४ राश्यध्यायः ४ ८ २६ ५५ विकला
शेषं ६९ ६० ३० ८९४००० भौममन्दोच्चा
नातम् अथबुधमन्दोच्चभगणेन ३३२ अ
हर्गणोगुणितः २३ ९२ ४१ १९२९ १६३
४ ४ भूदिनैराप्ताभगणाः १५१ शेषं ९८
५८० ८९६६३४४ राश्यादयः ७१४
५४४० शेषं १०२९१४ ५८ २४०००
अथगुरुमन्दोच्चभगणेन ८५५ अहर्गणो
गुणितः ६१ ६१४३ ८८५३ ७१९१०
भूदिनैराप्ताभगणाः ३९० वल्ली ७५६४।
६९ ७१९२० राश्यादयः ५२२३५
१६ शेषं ३१६९ ४७१६०००० अथशु
मन्दोच्चभगणेन ६५३ अहर्गणोगुणितः
४७०५७५३८८४७७०२६ भूदिनैरा
प्ताभगणाः २९८ वल्ली ३५६२८६३७
७०२६ राश्यादयः २२१७ १० शेषं ११
४५३८६२१९६००० अथशनिमन्दो
च्चभगणेन ४१ अहर्गणोगुणितः ८९५४
६८००५२९२२ भूदिनैराप्ताभगणाः १८
वल्ली ११४३५८ ४९५२९२२ राश्यादि
यः ८२०५४२७ शेषं १२४८७४४
८७४४७६२००० एतस्मिन्मन्दोच्च
नातम् अथचंद्रपातभगणेन २२२३११
१९८ दिनगणोगुणितः १६७४११८

१९४९३३४०९६६६५६ भूदिनैराप्तंभग
णाः १०६० ९६ ७५७ भगणशेषं १३३
१३८ ३३ १३८८ ३१६५६ वल्लीग्रस्तरा
शपादयः १०३ ४५१७ विकलाशेषं ७
९५७ ३१ ५२६००० एवंचंद्रपातः अ
स्यभगणाः १०६० ९६ ७५७ चहुगुणाः
६३६५८०५४२ वल्ल्या १३३१३८८३
३६६६५६ त्रिगुणाया ३९९४६४९४
९९६८ युक्ताः ३९९४८० १५३०१
५१० समावशेषं० पूर्ववद्धारो ज्ञानः अथ
भौमपातभगणेन २६७ अहर्गणोगुणि
तः १९२४०९८४४९०५६१४ भूदि
नैराप्ताभगणाः १२१ शेषं १४८११९५४
५५५६१४ राशपादयः ११८६२२ शेषं
१४७४० ३१६४००० अथबुधपातभग
णेन ५२१ अहर्गणोगुणितः ३७५४
३१४२२० २० ९०८२ भूदिनैराप्ताभग
णाः २३७ वल्ली १४८५२२१५५९०
८२ राशपादयः ११८५१६ शेषं ५१२
३७४ ५७२००० अथगुरुपातभगणेन
६३ अहर्गणोगुणितः ४५४००० ७५७१
६४२४६ भूदिनाप्ताः २६ भगणशेषः १
२१८४५५१६४२४६ राशपादयः ९
७५८४८ शेषं ८७९६८७२२६०००

त्रि॰शि॰
टी॰
२५

25

अथशुक्रपातभगणेन ८९२ अहर्गणो गुणि-
तः ९४३५२८०५८ ५५१० भूदिनाप्तभग-
णाः ४०७ शेषं वल्ली १३१६०९२ ९० ५
१०९ राश्यादयः १००१५३० शेषं २६९
७१८८७९००० अथशनिपातभगणेना
५८४ हर्गणो गुणितः ४२०८५१४९५
९७३३२८ भूदिनाप्तभगणाः २९६ शे-
षं वल्ली ११२५२७०२७ ३३२८ राश्या-
दयः ८२६४९५४ विकलाशेषं १३९
२०६१७८८००० एवं शनेः पातः एवम-
न्येष्वपि शीघ्रकेन्द्रमन्दकेन्द्रभगणैर्गुणितेहर्गणे-
गुणितेहर्गणो भूदिनैर्भक्ते वा ग्रहभगणादि शी-
घ्रकेन्द्रं मन्दकेन्द्रं वा तस्यैव ग्रहस्य मध्यमं मौद-
यिकं भवति अत्रोपपत्तिः यदि भूदिनैस्तुल्ये-
नाहर्गणेन कल्पभगणास्तुल्या भगणादिग्रहो
लभ्यते तदाभीष्टेनाहर्गणेन किमिति त्रैराशि-
केनात्रपातः अत्र प्रमाणं कल्पभूदिनानि इ-
च्छा तत्कालीनाहर्गणः फलं कल्पाहर्गणाः
पेक्षिकी लब्धिः भगणाद्यो मध्यग्रहाः दशाः ।
न्तरः पुरीमध्यादि अनेन यस्मिन्देशे लंकाति-
रुष्ठान्तरोदयिकाः अन्यत्र समप्रागमसत्तेनारा-
त्रस्येन मध्याह्निकसायंकालीनार्धरात्रिकार-
दोमध्यमा भवन्तीत्यर्थः अत्र च पारात्रविनाः
पृथ्वीगोलाध्याये प्रोक्ताः लंकास्त्रमध्ये यमको-

दिवस्याः प्राक्पश्चिमेरोमकपत्तनेव अधस्तात :
सिद्धपुरं समेरुः सौमेध्ययाम्येवनवानलश्चेति
भूगोलस्योर्ध्वाणध इत्यपि समयापि स्वदेशात्मे
भ्रालंकाक्रमध्येकल्पिता अतस्तदयगनानां
ग्रहाणां भगणाः गोलं चवज्ञाचार्याणानवा।
द्यमाणप्रकारेण गृहीतास्तद्देशाल्लंकोदया :
एवं ग्रहाश्चमुनानुपातेनलभ्यंते तत्राप्युदय
क्षितिजस्थपवनलभ्यंते वर्तमानकालेनोम
ध्यमार्दर्कसावनाहर्गणाल्कुहः साध्यतेनुस्फु
टसावजात स्फुटसावनेनैवानुपातः कर्तव्य
मते कल्पभूदिनानि खलु स्पष्टान्यतोभीष्ट
सावनानिन्यपि स्पष्टान्यपेक्ष्यंते स्पष्टसाव
नेनानुपातः कर्तुं न शक्यतेतस्यचंचला
त्वात अतः कल्पभूदिनानि स्पष्टान्यपि मध्य
मसावनतुल्यानि प्रमाणंजातं प्रकल्पवर्त।
मानमध्यमसावनमिच्छाभगणांचफलंप्र।
कल्पग्रहभगनीतः ततोवक्ष्यमानेनस्फुट।
कर्मणा कदाचित्फलं स्वकचाचिटणंभव
ति अतः क्षितिजाद्धर्धमध्यश्चवलंकार्यंतं।
कार्यांक्षितिजसंज्ञितिचियोगस्पूर्यमध्यमोभवती
ति सर्वमुपपन्नम अथ चंद्रार्कयोरन्यतमोता
नेवमशेषाद्द्वेष्टे इत्यवानयनम कोसाह
तैरेकत्रानेतुं विशेषेन्दूनाहशेषविहितेलवा
घम रविघ्ननिष्णाघमेननष्टकोविविधुः।

सि·शि·
टी·
२६

26

स्याद्विधुन्यूनितनर्कः अवमशेषाद्योहर्गणान्
यनेप्राग्वक्तस्तेत्रयोदशभिनिवर्वैश्चनदशांशे
धनवकोत्सोधिकैर्भक्तोलब्धंभागादिफलं द्वा
दशगुणोऽप्युतंकर्तव्यम् अनेनक्रमेणरविर्विधुः
स्यात् अथवाचेदएवोनितोरविर्भवति यथा
न्यूनाहशेषं १०२० ३२ ५ ००००००० को
ष्ठाहतैरेकहतैर्दुविभक्तेः १३१४९ ०००
००० भक्तमासमंशादि ७४५ ३८ शेषं
४५३६ ०००० ००० अत्रगतवाद्दिना
भावस्तेनैतदेवांशादि ७४५ ३८ फलेर
वौ ११३१५७ योजिते ११११४४३ चं
द्रोजातः सूर्यश्चेदजातस्तेनचन्द्रएव ११११
४४३ ऊनितः १५३१५ ७ सूर्योजातः
अत्रोपपत्तिः अर्कोचेदवमकलाः २१६००
खेयमसरैः ७२० भक्ताखिंशच्चांद्रदिनानि
लभ्यन्तेइति षष्टिकलांशस्तेनद्वादशाभिरंशैः
सूर्यचन्द्रान्तरगतैः एकैकचांद्रदिनमतोवि
धुदिनानिगतानिद्वादशगुणानिरवौयदि
ध्यन्ते तदाचंद्रोभवतिचंद्राद्वादशध्नतेसूर्योभा
वति एवंचांद्रदिनांतकाले नतसूर्योदयका
ले एवंमतिसूर्योदयकालेकार्यमवमा
शेषक्षेपः यतोरव्युदयतिथ्यांतयोर्मध्येवम
शेषंतिष्ठतीति तत्रावमशेषक्षेपः यतोरव्यु
दयतिथ्यंतयोर्मध्येवमशेषंतिष्ठतीति तत्राव

मशेषं सावनम् यतोऽहर्गणानयने चांद्रदिने
भ्योऽवमशेषं सावदिनं सावनं भवति यद्यपि च
गोले सावनान्यवमानि स्युश्चांद्रेभ्यः साधि
तानि शेषात् सावनेभ्यश्चांद्राणि न्हियंता
ह्रशान्नशेषेति सावनावमशेषस्य चांद्रीकर
णार्थमनुपातं त्रैराशिकेन यदि कल्पाव
मदिनैः कल्पचांद्रदिनानि लभ्यंते तदाव
मशेषांशैः कानिभिः किमिति सावनस्याव
मशेषस्य कल्पचांद्रदिनानि गुणः कल्पार्क
सावनानि हारः पूर्वमहर्गणानयने वमशे
षं यज्ज्ञातं तस्य चांद्रदिनानि गुणः कल्पार्क
सावनानि हारः पूर्वमहर्गणानयने वम
शेषं यज्ज्ञातं तस्य चांद्रदिनानि हारः इतश्चां
द्रदिनानि गुणकः सूर्यभागात्मकगुणोपर
स्परमपवर्तितौ ततोऽवमशेषस्य भूदिनानि
हारश्च भगणात्मकमेशाद्यवममशेषं चांद्रद्वा
दशगुणं सूर्यचंद्रयोरंतरं स्यादिति द्वादशा
त्मकगुणकेन भूदिनान्यपवर्तितानि
एवमशेषस्य त्वोभ्रकाणागिरिरामखत्रि
गोशक्रविष्णुहरको १३१४९३०३२५०
• इहोज्ञातः अत्र स्वल्पार्थं कल्पनांतरमुपे
क्षाकोऽल्पाहता यंकक्रुतं तं डविष्णुहारः कृत
इति सर्वमुपपन्नम् अथ प्रकांतरेणाधिमा
सावमशेषाभ्यां चंद्रार्कयोरानयनम् को

सिषि·
टी·
२१
27

कस्माहतैर्यद्गवभैरवाप्तं स्युर्नाहशेषैर्विमलैः का।
लाघम् तस्याद्युनाद्येनगोर्विधोत्तविभू
हृतंशेषगुणांशयुक्तम् चैत्रादियातास्तिथ
यः एवकस्याविर्म्यहताऋर्थविधूलवाद्यौ।
तौचाधिशेषादधिमासलब्धाहीनौ युतौस्व
स्वधनाढ्याभ्याम् प्रथमेशेषान्समविंश।
तिसंख्यैरेकादशकोटिसंधिकैः २११
.... भक्तालब्धलिप्ताद्यं फलंरवेर्धनं
मसंज्ञातं तदेवरवेर्धनफलत्रयोदशगुणा।
मात्मीयपंचविंशद्भागयुतंचेन्द्रस्यधनसंज्ञं।
स्यात् अत्रचैत्रादौ शुक्लप्रतिपदोगतानंशोद्धा।
दिवसापर्वांशात्मकः सूर्योभवति तएवचै
त्रादिवसाद्वितीयस्थानेस्थितास्त्रयोदशगु
णांश्रंशात्मकेन्द्रोभवति तावंशात्मकौस
सूर्यचन्द्रौअधिमासशेषाच्चरमासैर्भक्तोलब्ध
नफलेनद्वावपि रहितौकर्तव्यौ एवंसूर्यचन्द्र
मसौमध्यावौदयिकौ एवोक्तलोक्तः य
थाप्रथमशेषं १०२०३२५........।
कस्माहतैर्यद्गवभैः २११........
भक्तमाप्तं २०३८ एतत्कलाद्यंफलंरवेर्ध
नसंज्ञंज्ञानम् एतदेव २०३८१४ त्रयो
दशगुणं ४८९१०२ एतदात्मीयपंच।
विंशांशेन १३५८ युतं ५०३२५ चेन्द्रस्य
धनफलंज्ञानम् अत्रचैत्रादियाततिथ्यो

नाममावलेनचक्रात्मकाचेवसूर्यचंद्रेमा।
ध्योज्ञानौ अधिमासशेषं १४५९१८८०
०००००० चांद्रमासैः ५८४३३३०००००।
भक्रमासै ५८४३३२००००० भक्रमा
से २०१८३१ अंशादिफलमनेनोसूर्या।
११२४१२९ चंद्रे ११२४१२९ स्वस्वच
नफलेनयनोरविः ११३१९० चंद्रः ११
११४४४ मध्यमौजातेनोग्रहोपपत्तिः सूर्य
राशिभोगेनसौरमासस्तैः द्वादशभिस्त्वर्कं।
मासत्रिंशांशः सौरोदिवसइत्यादिपूर्वोक्त
म. नत्ररव्यहादेरवेर्दिनमासाद्यास्ताः रव्य
ह्रानस्तमध्येमध्येमीनांतरेभवति रव्यह्वा।
नोनज्ञायते तथाकृतिसौरदिवसागतास्ते
पिनज्ञायतेनेनयरिज्ञानार्थंयुक्तिः चैत्रादेर्या
वंतिदिनानिव्यतीतानितावंत्येवसौराहाः
कल्पिताः त्रयोदशगुणाश्चांद्रदिवसाश्चा
ह्मभागाः कल्पिताः यतस्तिथ्यौतिथ्योर्द्वा
दशभागात्मकोरविचंद्रांतरंतदेतेद्वादश
भागाः एकगुणोरविनेवेतित्रयोदशगु।
णास्तिथ्यश्चशेभागाः स्युः अथयद्गत
तिथितुल्याः सौरभागाः कल्पितास्तएव
गुणसंतेयतः सौरचंद्रांतरेधिमासशेषंतदुश्चे
श्चंदिनैरधिकाभवंति यथावक्ष्यति दर्शा
न्तः संचमकालः प्रातरैवतिघमधिमा।

सिशि
टी.
२८
28

मशेषं इमेतावत्सौरवर्षैर्गतैर्यावद्दिनानि गतानि ।
सौरकल्पनायां सौरभागे शुद्धिकं जातम् चान्द्रा
दिनसंबंध्यधिमासशेषं तदाधिके जातम् ए
तेनैतदुक्तं भवति अधिमासशेषं त्रिंशत्ताड
णनीयम् स्वहारेणासौराहेर्भाज्यं फलं चान्द्रदि
नानि तेषां शेषाद्गुणाद्यपि ग्राह्यम् इमान्य
धिमासशेषसम्भूतानि दिनघटीपलादीनि
यालब्धान्येतेषां चान्द्राणां यावन्तः सौरभा
गा भवन्ति तैरधिकोऽर्को जातः अस्मादेतोऽले
शोध्या भवन्ति तेषां चान्द्राणां सौरकरणाया
नुपातः यदि कल्पाशारदिवसैः कल्पाधि
मासदिनानि लभ्यन्ते तदा कल्पसौराहैः कि
मिति फलं अधिमासदिनानि सौराणामधि
धिमासशेषं तद्यदहर्गणानयने जातं ता
सौरदिनात्मकच्छेदेन सहितम् एवमधि
मासशेषस्य सौराहा भागहारः इदानीं गु
णकारः तल्पतादपवर्तमानेनोभयोर्ना
शेकृतेऽधिमासशेषस्य त्रिंशद्गुणितस्य वे
ष्टाहारहर इति स्थितम् ततः पुनर्भाज्यभा
जकयोस्त्रिंशता पवर्तने कृते एकगुणस्या
धिमासशेषस्य चान्द्रमासाहारफलं सौराध
धिमासशेषाहारैर्हृतेनश्चान्द्रदिनात्मक :
कल्पितार्कोन्तरवर्तिनः स्यात् सचचान्द्रदि
नावसानेन तदग्राः पुरिमध्यमभास्करे

तिथिनिजमंनिधियोगमति शहनावैदेदधिकः सा
ध्यस्तदर्थं गुरुः तिथ्यंसूर्योदययोस्तमध्येस
दैवतिष्ठन्ववमावशेषमिति तिथ्यंतकालीन
सूर्यंवमशेषमहितं चन्द्रसादिफलंयदियोऽस
नेनसोदयकः स्यात् अत्रावमशेषंसावनेय
तोहर्गणानयनेचांद्रदिनेभ्योवमशेषंसा
ध्यते नथाचगोलेसावनात्रिवमानिस्यचां
द्रेभ्यः सौधितानिचेत् सावनेभ्यस्तचांद्रा
णिनश्वेषंनदृशानदृशानयेति सावनदिन
प्रमाणंरविगतितुल्यंयतोर्कगतितुल्याभि
सौरघटीभिरेकमर्कसावनेदिने इनोदयद्वा
योनरमिति अत्रसावनस्यावमशेषस्यसौरी
करणार्थमनुपातः यदिकल्पसौर दिवसैः
कल्पावमदिनानिगुणंनेचांद्रदिनैर्भाज्यते
कल्पावमानिमासगणितलभ्यते तदावमशेषा
तैः सातिभिः किमिति अवमशेषस्यसौर
दिनानिगुणाः चांद्राहाहाराः फलंसौरमव
मशेषंमस्मान्महिगुणात्हरेणच्छस्मादिफ
लंसौरंशोध्यम एवंमतिलाघवाय अवमशे
षस्यसौरीकरणार्थमर्कगतिरेवगुणकः
कृतः यतोर्कगतिरेवसौरदिने अनेनगुणि
तमवशेषंचांद्रदिनैर्भक्तं फलंसौरचस्मादि
अत्रलाघवाययदिपरमावमशेषंचांद्रदिनै
र्लोकानिशेषाणिवांशदृभक्तोर्कगतितुल्या

सिशि
टी
२५

29

मवशेषफलं लभ्यते तदाभीष्टेनानेनकि-
मितिचैराशिकेनानुपातः कर्तव्यः रवि
गतेर्गुणकस्य चांशदिनात्मकहरस्याप्यवि
गमापवर्तने कृते गुणकस्थाने कृते गुणका-
स्थाने १ हरस्थाने २ ७ १ ० ६ ५ ३ ८ ५ ३ ५
आनमेकगुणात्मावशेषस्यस्वाचोर्ण्यमस्या-
तरगुणेत्यकोसाहतनभवभात्मको २ ७ १
२ ० ० ० ० ० ० ० हरः कृतः अनेनहरेणाव
मशेषाद्याः कलालभ्यंतेताभिर्युक्तस्तिष्यं
तकालीनः सूर्यऔदयिकः स्फितज्ञातसन्नोभ
वति इत्यवमशेषकलानांधनसंज्ञाकृता अ
पविधौस्तत्रिभूलहतमित्यादि यदिरविग-
तितुल्यमेवमशेषफलमौदयिकीकरणार्थं
रवेर्वधसंतेकृतेतदावेदस्यापिपरमावशेषा-
फलंवेदगतितुल्यंभवति यदिसावनदिन
नग्रहाणांगतयोलभ्यंते अवममपिसावनं
वक्ष्यति महीपितादहगणात्फलानियानि
तत्कलाः भवंतिमध्यमाः क्रमात्ततः स्प
ष्टभुक्त्यइति अवमास्यैगतितुल्यापवेष्टा
ग्रटीमोरीर्तृहीतानिष्यंतकालीनवेदस्योद
यिकीकरणायवेदगतितुल्यंभवति तथा-
चवक्ष्यति यातैष्यनाडीगुणितान्नाद्युभुक्तिः प
ष्ठ्याप्तनानइहितोयुतनम्र तात्कालिकःस्या
नवरः इत्यत्रषष्ठ्यात्तंशतिपदेनयानैष्या

नात्रोक्त्यः सूचिताः नाघष्ठ्याननात्र
महीरात्रं प्रकीर्तितमित्यघुक्त्या भामाण्णान
नेनयदिनात्त्रयं सोभीष्ठ्यामोदाषष्ठ्याए
नाश्चेत्सौरास्तदार्कगण्याइतितात्पर्यार्थः
एवं यातस्त्रंद्रस्य परमावमशेषफलं चाह
गतित्वं भवति ततोरविगत्या ५९ चेद
गतो हातायां १५०० ३५ १३ २२ का-
लेजातम् अनेन चनफलं गुणितं चाइभ
वति तेनोक्तम् विधोस्तवि भूत्वमिति।
त्रयोदशस्य यद्विलिप्ताधिकं तत्रयोदशु
मानां पंचत्रिंशांशात्वल्पमतः शेषगुण
शत्रुकलात्रयोगुणाः रविधनफलं चेइधनफ
लं भवतीति स्वधनफलेनाधिकोचेद
सूर्योदयकालीनो भवतइति सर्वमनव-
वद्यम् अथप्रकारांतरेण ग्रहानयनम्।
अर्कसावनदिवामणोहतः स्वस्वसाव-
नदिनैस्तकल्पजैः खोथवणागिरिराम
खवेगो शक्रविस्त्रविलता भगराशि-
भिः ५३ विवर्जितो विकर्तनो ग्रहादि
कोग्रहादिकः ग्रहाभवेतिवाबुधैर्वि-
चिंत्यमत्रदृश्यतः अर्कसावनाहर्गणा
हर्गणानयनप्रकारेणोक्तः भभ्रमास्त
भगणो विवर्जिताइति पूर्वोक्तैः स्वीय-
स्वीयकल्पसावनदिनैर्गुणनीयः खो

शिशि
टी०
३

30

भ्रवाणगिरिरामखत्रिगोब्धकविस्रैः १२
१४९३०३३१५०० भौज्यौलब्धरा।
श्यादिफलमनेन राश्यादिकोर्कजनितः
मन् यस्य ग्रहस्य कल्पसावनदिनैरहर्ग
णो गुणितः स एव ग्रहो राश्यादिर्भवति
अथ तु धैर्द्विविधमनवद्यमिति यथा।
र्कसावनैस्तादिप्रकारेण ग्रहाः साधिता
स्तथा तेस्मात्प्रकाराद्धैरमदूषिप्रकारा
न्तरं विविधम्। उदाहरणम् सूर्यसावनोह
र्गणः १२० ६३ ६१ २३२४२ सूर्य।
सावनैः कल्पोद्भवैः १५७७९१ ६५
०००० गुणितः ११३७१० ३५९३
३१७७ ७५१३० ९०००००० खाभ्रे
स्यादिना १३१४९३० ३७५०० भ
ज्ञौलब्धं ८६४७६३३४७८ ९०४
राशयो द्वादशशोधिताः एर्णामध्यो यथा
यात एव सूर्योदये भवति यथोक्ते पाटीग
णिते पृथ्व्येगुणके ज्ञाते व्यवहारकाश्वेत्स्वन।
स्तदा राशिः प्रविकृत एव ज्ञेय स्तथैव ख्यवे।
नोनितं फ्लगुण इति एर्णाँ निनोर विः कृत।
एव ११३ १९७ जातः अथ चन्द्रसावना।
दिनैः १५२४४८३१५०००००० गु।
णितोहर्गणः १०५८५९७९२३१८
३७५२३७२३ ००००००० खाभ्रेना।

दिनाभक्तो ८ ३ ५ ४ ७ ९ ६ ९ ३ ८ ६ ८ ७ रा
श्याद्यः ११ २२ १ ४ २ राश्यादेः सूर्यात्।
११ ३ १९ ७ रहितो ११ ११ ४ ४ ८ मध्यमः चं
द्रोजातः अथभौमससावनदिनै १५ ७ ९ ९
३ ९ ६ २ ७ ४ ७ ८ अहर्गणोगुणितः २१
३ ८ ५ ६ १५ ६ ३ ७ ७ ६ ३ ३ ८ ८ ३ ८ १ ९१
६ ७ ६ हृतेणलब्धाणादिनाभ्रंराश्यादि ८ ६
५ ८ ७ २ १२ ९ ३ ७ २ ८ २ ६ ९ २ ७ फलम
त्राशयोर्द्वादशशेषिताः अनेन ६ २ ९ ६
२ ७ सूर्योराश्यादिः ११ ३ १९ रहितो २ ७
१२ ५० मध्यमोभौमोजातः अथबुधशीघ्रो
च्चदिनैः १५ ६ ४ २९ ९ ४ ५ १० १६ अह
र्गणोगुणितो ११ २ ७ २ ९० ६ ९ १९ ६ ९ ७ १
५९ ११ ८ ११ ३ ८ ७ २ हृतेणलब्धेभ्यादिना
भक्तोवाभ्रंराश्यादयः ८ ५ ७ ३ ० ० ६ ७ ० ३
६ ४ २ २ १ ९ ५ ८ तत्फलेष्टहाघर्के ११ ३
१९ ७ वर्जितं ५० ५ ९ ९ राश्यादिकंबुध
शीघ्रोच्चंजातम् अथशुक्रसावनैः १५ ८१
२ ७ २ २ २ ३ ४ ४ ५ गुणितोहर्गणः ११
३ ९ ९ ५ ४ २ ६ ६ ६ ३ ९ ९ ७ १ १ ९ ४ १ ३२
८ ९ ० हृतेणलब्धाद्दिनाभ्रेन ८ ६ ६ ९ ३ १
२ ७ ५ ० ७ ९ ६ ५ ३ ६ ५ ४ रहितो १० २ ७
१३ मध्यमोशुक्रजातः अथशुक्रशीघ्रोच्च
सावनदिनैः १५ ७ ५ २ १ ४० ६० ५० ८

शि.शि.
टी.
३१

31

युगणोगुणितो ११३५ १५६१५६८४०७
७४२२३ १२ ७९ ३६ खाग्नेनिहरेणाप्ताः
८६३२८२ ७२२६८ ९६ ४ १६ ४८५
६ राशाद्योनेनफलेन ११६ ४ ८ ५६ रवि
११३ १९ ९ ३नितः १६ ३० ११ राश्यादि
स्फुटकश्रीघ्रोंश्रज्ञातम् अथशनिसावनैः १५
८२० ८ ९ ८८ २७० २ अर्हगणोगुणितः ११
२२४० ११११९६ ९७५ ९७ ५९७६५
९८८४ खाग्नेनिहारेणाप्तेन ८६ ७०५०
५६१२८२१२९६ ११ राश्यादिनानेनफा
लेन ९ २९ ६११ अर्क ११३ १९ ७ ऊनितः
२४ १२ ५६ मध्यमः शनिर्ज्ञातः अथैवंमं
श्रपातादयोपिस्वैः स्वैः सावनदिनैः सा
ध्याः यथाहर्गणे सावनैर्गुणितैनत्रखगाश्रेया
दिनाहृतः कृतः तथा भूदिनानि चक्रैर्थैदिभा
ज्ञेनेनदा ४३८३१०१२५० तेषुभागुखा
कवह्निअंजरअनुपिप्रमितोभागकोलभ्या
तेनेनामेफलमंशात्मकं राश्यादेर्भागोकृता
स्पर्याद्यास्यशेषं ग्रहोभवति अथवायुवरच
क्रहतस्त्वायुग्मप्रकारेणभग्नैः साधितोग्र
होयस्यसावनदिनगुणोर्कसावनोभूदिनैर्भ
क्तः साध्यतेसएवग्रहोभवतीत्यादिस्वबुद्ध्या
ऊहितंविचारणीयम् यथाहर्गणः ७२०६
३६१२४२ मध्यमैर्गुणितो १२ ४० २१ ६७

४ १ ३ ६ ० १ ८ ४ ५ ७ ० ९ ० ० ० ० ० भूदि
नैर्भक्षोलब्धं १ ७ २ २ ६० ९० ७ १ ८ ४ २ १ १
३ १ ९ ७ विकलाशेषं १ ० ० ९ ५ ७ १ ८ ५ ०
० ० ० अस्मादस्मत्सावनदिनोद्भवो १५ २ ४
४ ८ ३ १ ५ ० ० ० ० ग्रहः ६ ९ ६ २ ३ २ ० ७
८ २ २ ३ ११ २ २ १ ४ ५ ४ शेषदिनो २ ६
३ ७ ५ ९ ९ ३ ६ १ ८ १२ ११ ४ ४ ३ भग
णादिस्पष्टोत्पन्नः अथ भौमसावनदिनो ११
७ ९ ९ ३ ९ ६ २ १ ४ ७ ८ द्भवो ग्रहः ७ २१
५ ६ ० १ ० ७ ८ १ ० ८ २ ६ ६ १ ६ शेषदिनो ९ ०
४ ८ ९ १ ४ ० ३ २ २ १ ७ १ २ ५ ० भगणा
दिभौमोत्पन्नः एवमनेकधासृष्टियाविवा
देम ग्रहोपपत्तिः ग्रहस्यभगणासावनाहर्या
गेभक्ताभवंति उक्तंच भक्तमासाद्भगणैर्विव
र्जितायस्यतस्यादिनानीति एवंयस्यग्रहस्येष्ट
कालीनाः सावनदिवसास्तात्कालिकभक्त
मेभ्योहार्ष्यन्तेतान्येवग्रहस्यभुक्तभगणादि
योलभ्यन्ते तत्रसावनदिनानामपीष्टकाली
करणार्थमनुपातोयदिकल्पभूदिनैः कल्प
ग्रहानिग्रहस्यावमदिनानिलभ्यन्तेतदाभीष्टैः
किमितिफलम इष्टकालीनानिसावनादिना
निइमानिवर्तमानकालीनभगणादिग्रहान
यनार्थंतात्कालिकभक्तमेभ्योवियोज्यन्तेइ
ज्यन्ते तदर्थंयुक्तिः रव्युदयनात्कालिकार्क

सिशि.
टी.
३२

32

मानदिनभगणाद्यार्थे योगे भग्रमाज्ञायंते तेभ्य
स्तात्कालिकसावनदिनेष्वहर्पतेर्भगणा
द्योग्रहोलभ्यंते तत्रभगणानांप्रयोजनाभा
वात्तेनराश्याद्यात्मिकग्रहोभिलषितः सावनानि
तत्पाश्रमणात्मकानिस्फुटयेनिरग्राणिज्ञा
यंते अतोराश्यादीरविरेवनात्तत्रसावनदि
नशेषः तत्रग्रहस्येष्टकालीनसावनदिनशे
षश्येपाध्यनद्राश्याद्यहर्गणस्यभूदिनात्मकस्यद्वाद
शभागेहृतेभूतेसभ्यंतेचक्राणांराशीकरणा
र्थेद्वादशात्मकगुणकत्वादितिसर्वमुपपन्नम
प्रथप्रकारांतरेणग्रहानयनप्रयोजनवत्पमो
पपत्तिः यथायुग्माधिमासकावमैर्मास।
पूर्वकाः यदस्याधुनोपितात्मभवंतिविदयपेयो।
याः तथवसर्वसावनधुपिंडनोतुपातजाः
तथातथाप्युत्पत्तिताभवंतिनेष्ववाग्रहाः अ
मासावमदिनवांद्रमासाद्याः परस्परयुता।
इतिनावायथायथाकृताग्रहभगणाभवं।
तिइतिप्रथमंनिश्चितमनेवाधिमासावमवां
द्रमासाद्यैः सर्वसावनाहर्गणात्मयुणनान्मुदि
नात्पाफलानांमिथस्तथायोगांतरंवाकर्त
व्यंयथाग्रहाइतिवाभवंति यथांतरेततशिचं
द्रवक्रजंयद्वेनसविष्ठमासंचयइतिरविभग
णानांचंद्रभगणानांचांतरेयदिचांद्रमासा।
स्तेदैर्द्रमासानेवभगणांतरकल्पार्कसावना।

हर्गणाद्ग्रहाः साध्याः तेनशुक्रोर्कस्थं च भवति।
चंद्रोपयोगानीतोर्के भवति। एवमादयः प्रकाराः
ज्ञानशोधिसंनिग्रस्य गौरवभयान्नलिखितेन प्रत
पनयैनदुपपनिदर्शनाद्बुद्धिमतामवसूस्याः।
प्रथास्थोयसंहारभूतानिप्रकारांतराणिकथि
विदाह द्विवक्रयोगजो ग्रहो वियोगजेनशु।
गिवशुक् द्वलीकृतोवतोक्रमादमन्दमन्दगा।
मिनो द्विषावक्रहतोदिनसंवयश्चेनक्रमप्रका
रेणभगणाद्वययोगेननथावियोगेनग्रहाद्गु।
णाघवियोगजेनकेन्द्रशुनोपरक्रोमयोगजोग्र।
हः कर्तव्यः तोद्गुनोनावप्पार्धितोयोगस्य
नेधिकगतिर्ग्रहोभवतिवियोगस्यानेल्पग
तिर्ग्रहःस्यात उदाहरणंसूर्यभगणा ४ ३ २
० ० ० ० ० ० ० चंद्रभगणयोः ५ ७ ७ ५ ३
३ ० ० ० ० योगेन ६ २ ० ७ ३ ३ ० ० ० ० ०।
अर्कभावनाहर्गणात्सम्भूतोग्रहः २ ८ ३ ४
८ ६ ४ २ २ १ ६ १० १ ४ २ ३ ५ १ विकला।
शेषं १ ७ ४ ५ १ ६ ८ ५ ० ० ० ० ० सूर्या।
चंद्रभगणयोर्वियोगेन एवं वद्गुणानाडत्पा।
न्नोग्रहः २ ४ ५० ३० ४ ५० १८ ७ ४ ५।
३ ५ शेषं ११० २ ६ ९ ६ २ ५ ० ० ० ० ० ० ग्रनेन
दिः स्यायोगजः पकत्र गुनः ५ २ ७ ५ १ ६।
८ ७ २ ३ ७ १० २ २ ९ २ ६ शेषं १० ७ १ २
४ ९ ९ ० ० ० ० ० अपरत्रोनितः ३ ९ ४ ५

मिशि॰
टी॰
३३

33

८ ९ ७ २ ० १ २ ० ६ ३ ८ १ ५ शेषं ४ ४ १ २ २ ७
२ ५ ० ० ० ० द्दलितौ योगस्थाने २ ६ २ ७ ९ ९ ९
२ ६ १ ८ १ १ १ १ ४ ४ ३ ५ ३ ५ ४ २ ४ ६ ५ ० ० ० ०
अधिकगतित्वाच्छ्रीघ्रो ज्ञातः वियोगस्थाने १ ९ ७
२ ९ ४ ८ ६ ० ० ११ ३ १ ९ ७ १ ० ० ९ ५ ७ २ ८
५ ० ० ० ० चेद्दाद्दल्पगतिः सूर्यो ज्ञातः अथभौ
मभगणाः २ २ ९ ६ ८ २ ८ ५ ६ २ बुधशीघ्रो
च्चभगणयोः १ ७ ९ ३ ६ ९ ९ ८ ९ ८ ४ योगो
गे २ ० २ ३ ३ ८ २ ७ ५ ० ६ ज्ञातोग्रहः ९ २
४ ० ८ १ ० ५ ७ १ ७ ८ ११ ५ ९ वियोगोज्ञा
तो १ ५ ६ ४ ० १ ७ ० ४ ६ २ ग्रहो ७ १ ४ २ ८
८ २ ५ ० ७ २ २ ३ ४ ६ १ ८ नेनयोगज्ञपकर
णतो १ ६ ३ ८ ३ ६ ९ ३ ० ७ ८ १ ० २ ५ ८ १२
द्दलितौ ८ १ ९ १ ८ ४ ६ ५ ३ ९ ५ ० ५ ९ ९
भौमबुधयोरधिकगतित्वाद्बुधशीघ्रोच्चं ज्ञा
तं चेद्योगज्ञोयोगज्ञेनोनितः २० ९ ७ ९ २
८ ० ६ ४ ४ १ ४ २ ५ ४ १ द्दलितः १ ४ ८ ९
६ ४ ० ३ २ २ ७ १२ ५० अल्पगतित्वाद्भौ
मोज्ञातः एवमेव ग्रहाः साध्याः अत्रोपपत्ति
तिः संक्रमणेयथोक्तं गणिते योगोंतरेण
णयोर्द्दलितौ स्थितस्तौ राशी स्यातां संक्रमणाख्य
मनेन विपर्ययान्नयोऽव ग्रहेणावर्जितो हुतः
समन्तरोगोत्थमन्तरं गोद्दलितो भवेदमन्तरः भग
णद्वयविवरेण एवं स्वदानीनोयोगद्दलेनत

येर्भगणयोर्मध्ये यस्य भगणोऽधिकः सद्भु
न इत्युच्यते सद्भुनो भगणाः शेषाः दिवसैर्मि
गतिर्ग्रहो भवति अथवा लग्नगतिरेव ग्रहो
भगणोनतोद्भवेन २ ४ ४० ३० ४ ५० १८
७ ४ ५ ३ ६ शीघ्रगतिश्च १ ६ ३ ७ ५९
९ ७ ६ १८ ११११ ४ ४ ८ कुलितः १९
७ २ ९ ४ ८ ६ ० ० ११ ३ १९ ७ सूर्यो जातः
नेनवा गुनः सूर्यः स्पष्टो भवति अथ भौमा
बुध शीघ्रोच्चयोः विवरोद्भवेन ग्रहेण ७ १
४ १२ ८ २५ ० ७ २ २ ३ ४ ६ १८ मंद
गो भौमो १० ४ ८ ९ ४ ० ३ २ २ ७ १ २५
बुधो ८ १ ९ १ ८ ४ ६ ५ ३ ९ ५ ५ ९ ९ बु
ध शीघ्रोच्चं जातम् एतद्देव वियोगजनो
नितं भौमो भवति अत्रोपपत्तिः एवं केन्द्र
वहगमाव अथान्यः केन्द्रोच्चबलयोर्वि
योगे योगे अथवा स्याच्छृंदनोः अस्माद्यः
शीघ्रोच्च शीघ्रकेन्द्रयोर्योगो ग्रहो भवति अ
थवा मन्दोच्च मंदकेन्द्रयोर्योगो ग्रहो भवति
यथा भौममन्दकेन्द्रं भगणादिकं वर्तमान
कालीनं तथा मन्दोच्चं पूर्वानीतं १ २ ३ ४
८ २ ४ ५ ७ अनयोर्योगः १० ४ ८ ९ ६
४० ३ २ २ ७ १ २ ५० भौममध्ये जातः
अथवा भौमशीघ्रकेन्द्रं भगणाः २० २
३ १ ७ १ ४ २८ अनुपातं फलं ९ २ ३

मि॰शि॰
टी॰
३४

34

९८४५६८२६६१७ वर्त्तमानकालीनं
भौमशीघ्रकेंद्रं भौमशीघ्रोच्चं रविः १९७
२९४८६००११०३१९७ भ्रमणयोर्वि
योगे २०४८ ९९४०३२२७१२५०
भौममध्यमो भवति अत्रोपपत्तिः स्पष्टा
वक्ष्यति वस्तुतः अध्याये शुक्रशैघ्र्येन हीनो ग्रहो
भवेत् केंद्रं चलाख्यं ग्रहोनं भवेत् मंदकेंद्रमिति
विलोमगणनमेव वामना अथान्यत् सा
ध्यस्य वक्रैः गुणितः प्रसिद्धो भक्तो निनैः
स्यादथवा प्रसाध्यः स्पष्टार्थं उदाहरणं
साध्यो रविः प्रसिद्धः शनिः ६५९३७
४४१ १४ १२५६ सूर्यभगणैः ४३
२००००००० गुणितः २८९१६९७४
५५३०५८७३९७२२ ५२३५७४५
३९ भ्रान्तनीचभगणैः शनेः १४६५
६७२९८ भक्तेलब्धं १९७२९४८६
०० ११३१९ सूर्योत्पन्नः एवमन्येपि ग्र
हाः कर्तव्याः अत्रोपपत्तिः त्रैराशिकेन य
दि कल्पोद्भवैः प्रसिद्धभगणैः कल्पोद्भवाः
साध्यभगणाः तदा वर्त्तमानकालीनैः कि
मित्युपपन्नम् अथाहर्गणादनुलोमगणि
तेन ग्रहान् प्रसाध्य ग्रहेभ्यो विलोमेनाहर्गणमा
ह सा ग्रान्तस्य वक्रान्तवचनात्कहर्ग्रोऽन्तकल्पच
कामम् अहर्गणः स्यात् निरग्रवक्रादपि ऊट

केनवद्धेऽग्रतोग्राह्मनथाग्रयोगात राशिका
लाशेषमेभूतेन तथाभगणाग्रुतमीहर्गाग्रहै
तैः संशुद्धस्व स्वप्रमाणालेऽग्रभोपर्युपरि
स्थित तद्यथा विकलाशेषं भूदिनैः गुणिता
सुविकलासु क्षिपेत षष्ठिभागासें कलासु
क्षिपेत् एवंभगणान्त्या सस्वग्रहस्य भग
णो १ भक्ताशेषफलमहर्गणो भवति तद्यथा
मात्र: सवक्त्रो रविः १९ १२ ५४ ८९०
११३१५७ विकलाशेषं १००५५७१८
५०००० भूदिनैः १५७७७५१९४४५०
००० गुणितो २११३१४८०५२४०५
२००००००० रवेरेवभगणो ४३२०
०००००० भक्तोलब्धं ७१२०९३९१२३
२४२ सूर्यसावनाहर्गणोजातः एवम
न्येभ्योऽप्यहर्गणेभ्योऽप्यहर्गणः अत्रविलोम
गणितमेववामनाकेरंगुणोगुणंछेदं वर्गमू
लंपदम्कृतिम. गोऽस्वमगणं ऊर्ध्वादशेषराशि
प्रसिद्ध्यइतिगणितेविलोमविधिकृतस्तेन
भात्यभूदिनानिगुणः कृतोगुणोभगणाहारः
कृतइति अथ शेषहरिताङ्गमानात्मकग्रहाद
वाहर्गणानयनंभगणाशेषाद्यग्रगणानय
नं भगणशेषयोगादप्यहर्गणानयनमथ्यतः
ऊर्ध्वकविधिनावदति अथतानाहर्गणाः
कल्पगतानाह्नानयनम अभिमतग्रहगणाद्द्वेम

हतात्तिथिदिनाप्तगतावमसंयुतः दिनगणाः
सम्भवेतिथिसंचयः एष्यगताधिकमाससमा-
हतात् विधुदिनाप्तगताधिकमासकैः हृता-
दिनैरहितोर्कदिनोच्चयः भवतिमासगणाः
स्वगणोऽथनोरविहृतः सवकल्पगताः समा
स्पष्टार्थः उदा अभिमतोहर्गणाः १२०९
३९१२३२४२ अवमैः २५०८२५५०
०० गुणितः १८०७५ २५ १५ ५३०
२३ ९२ ७१ ००००० भूदिनैर्भक्तोलब्धं
११ ४५५२२७२५ ८ गतावमानिशेषं
१०२० ३७ ५०००००० एभिरवमैरहर्ग-
णाः संयुतः ७३२०५१३५०५४०
चान्द्राहर्गणोजातः सद्विधाएकत्राधिमासैः
१५ ५३३००००० गुणितः ११९१४
४ ११ ४८८१५३८२०००००० चां-
द्रदिनैः १६० २५५५०००००००० भ-
क्तः लब्धम् ७२२९९१८०९ अधि-
मासाः शेषम् १४ ५५१८८०००००
अपरत्राविस्थितः चान्द्रदिनगणोधिमासै-
र्दिनीकृतैः २१८२५८५५१८० वर्जि-
तः ७२०२९४ ५९३९० सौरदिनग-
णोजातस्त्रिंशद्भक्ता २३९७५३८३२
१२ रविमासाएतेद्वादशभिर्मासाः १९७
२९४८९०१ कल्पगतसौराब्दाजाताः

अत्रोपपत्तिः अहर्गणः कल्पगताब्दैरनुलो
मेन भवेति तद्वैपरीत्येनाहर्गणात्कल्पगा
ताब्दा आनीताः यान्यपि मासानयने चांद्र
दिनानि हरः अवमानयने तु भूदिनानि हरः
कृतस्त्रैराशिकवशेन भाजकः प्रमाणा
भिख्याव समानजातीयाद्यंतयोस्तत्फलम
न्यजाति मध्ये तदिच्छाहननमाद्यस्यादिच्छा
फलमिति वोद्धारोभ्योपि मासाः सावी
नाहोभ्यो मासादि किलमानीति इच्छासजा
तिना प्रमाणेनाधिभवितव्यमन्यथा त्रैरा
शिकमेव व्यतइति सर्वमुपपन्नम कल्पगा
तादहर्गणादिकमुक्त्वा कलिगताद्याह
कलिगताब्दत्वाद्दिनसंख्ययो दिनपतिः शु
क्र प्रभृतिस्तदा कलिध्रुवकेन समा
न्वितो भवतितत्स्तु गणोऽथवाविवरः कले
र्योवंतोगताब्दास्तैरविगुणोगतमासस्मा
न्वितैरिमाद्यहर्गणप्रक्रियया हर्गणः सा
ध्यः इयांस्तु विशेषः दिनपतिर्भृगुजा
प्रभृतिस्तदेति कलिगताब्दाहर्गणः शुक्र
वारादिर्भवतीत्यर्थः अथ्यापरो विशेषः
कलिध्रुवकेनेत्यादि कलिगताह
र्गणाद्युत्पन्ना ग्रहाः कलिप्रारम्भकालेया
वंतो ध्रुवकास्तैर्युक्ताः संतो मध्याः
स्युः तद्यथा नेदाद्रीन्दुगुणाः ३१७९

सि॰शि॰
टी॰
३६

शाकनृपस्यांते कलेर्वत्सरा: तथा १४ २२
शकाद्यानि तानीति ४ ९०१ कलिगताब्दा:
४ ९०२ रविगुणा: ५ ५२१२ अत्र संवत्स
राद्यौ गतमासाभाव: त्रिंशद्गुणा: १९०५
१ ३६० गततिथीनामप्यभाव: एथगस्मा
द्धिमासगुणा: २९ ३ ९० ६ ३ ८८०००
००० सौरदिनै: १५५५२००००००००
भक्तालब्धं १९९९ शेषं १४ ५९१ ८ ८०
००००० अमीषामधिमासानां १९९९।
दिनै: ५० ८ ८० उपरिस्था: सौराहा १९
५९ ३६० युता १ ० ० १ २ ४० चांद्रा:।
स्युः तेद्विधा एकत्रावमै: २५० ८२ ५।
५०००० गुणिता: कल्पचांद्रदिनै: भ
क्तालब्धं २९ ११३ अवमानि शेषं १०२०
३ १५००००००० अमीभिरवमै: २९ ११
३ उपरिस्थाश्चांद्राहा: १००१२४०।
वर्जिता: १९८० ५२१ अर्कसावनाह
र्गणो जात: सम्यावशेषेश्रवारादित्वास्त्र
निर्गतोरविर्दिनप: अथास्मादहर्गणात
गुवर्स्य स्पष्टस्य चक्रैर्गणिता ११ ५९८।
१९९४ ००००००न क्रैह १५११९
१९४५ भक्तात लब्धं ४ ९०० ११३।
९१ शेषं ११ १०० ९५ १५८५०००
अथ चंद्र भगण गुणित: कलिगताहर्गण:

९ ७ ० ५ ५ ९ ७ ९ ९ ८ ९ १० ० ० ० ० भूदिना
म्नाः ६ १ ५० ८ ११ ४ ४ ३ शेषं ५ ३ ५६
२ ४ ६ ५ ० ० ० ० ० अथ भौमभगणाग्रणितोह
र्गणाः ३ ८ ५ ९ ८ ८ २ ३ ४ ५ ५ ९ १० ९१
४ भूदिनाप्तः २ ४ ४ ६ २ ८ ९ शेषं ७० ९
१ ४ ८ २ ४ ० ० ० अथ बुधशीघ्रोच्चकेन्द्रग्र
णाः युगणाः ३० १४ ३६ ११० ९९ ५ ८ ४
५ ६ ८ भूदिनैराप्तं १ ९ १० ३ ३ ५ ३ ४ ४०
शेषं ३ ६ १९ १२ ४ २ ८ ० ० ० अथ गुरुभ
गणागुणोहर्गणाः ६ १२० ९२३ ९ १ ७ ४
१ ७ ८ ५ भूदिनाप्या ३ ८ ० १० २ ८ १४
३ ७ शेषं १० ० ६० ६ ० ६ ६ ७१ ० ० ० ० अ
थ शुक्रशीघ्रोच्चभगणैर्गुणितोहर्गणाः ११
८० १३ १५ १४ ५ ८ २ २ २ ८ ४ भूदिनैर्भक्तः
७ ४ ७ ९० १ ७ ४ ७ ५ ७ शेषं ८ ३ ६ ५
३ ४ १ ४ ० ० ० अथ शनिभगणाग्रणितोग्र
गणाः २ ४ ६ ३ १० ३० १ ६० ६० ४ ९१
भूदिनाप्तभगणादि १ ५ ६ १० ५ २ ६ २२
अथैवं रव्यादीनां मन्दोच्चानि तत्र रवेः ० ०
० ११ २० चंद्रस्य ५ १ ९ १० ४ १ ५ ४ २३
भौमस्य ० ० ० ६ ४ २ बुधस्य ० ० ० ७ ३ ८
गुरोः ० ० ० १ ९ ४ ० भृगोः ० ० ० १ ५ ५
१ शनैः ० ० ० ० ० ५ ६ अथ कलिगताहर्ग
णाश्चंद्रादीनां पाताः २ ४ ७ ५० ३ २ १९

सि॰शि॰
टी॰
३२

37

भौमः ० ० ६ ८ बुध ० ० ० ११ ५ ९ गुरोः ०
० ० १ २ ० भृगोः ० ० ० २० ३३ शनेः ० ० ०
१ ३ २ ६ पूर्वोक्तैः कोट्याहतैर्येऽब्दैरवाप्तमि-
ष्टाहिकैः प्रकारैः रण्यस्मात्कलिगताहर्गणा
द्ग्रहाः साध्याः अत्रोपपत्तिः अहर्गणानयनो
पपत्तिरुक्तैव शुक्रवासरे कल्पकलेरादावा-
भीष्टः कलिगताहर्गणः शुक्रवारादयगो
णनीयः ततो द्वापरान्ते तुल्यानलग्नाद्ग्रहास्ते-
षां ध्रुवसंज्ञाः कृतायतः कलिगताहर्गणा
दुत्पन्ना ग्रहा द्वापरान्ताहर्गणोत्पन्नैस्तुल्या भवन्तीति
कलिग्रहध्रुवकोनसमानितःस्याद्युपपत्तं
अथ द्वापरान्तग्रहाः खोऽद्रिरामाग्नयः क्राग्नि
रामैककावदवराकवेदाविलिप्ताः क्रमात्
षड्भांगा अयोगाश्चवदा अयो वेदषट्काश्च भूः
पाश्च भूमाश्विना: वेदवेदाश्विवेदाश्विना
गाः करस्त्रिशैलाः भवेयुरूनान् द्वापरा
न्ते वाम्बकस्फुटाललयासूर्या नुगेंद्रन्तेगे
पातोऽब्धाः स्पष्टार्थः उदाहरणम द्वाप-
रान्तेरविचंद्रयोश्चक्रेपर्णाग्रालाम अनोरवि
११ ३ १९ ० चंद्रस्य ११ ११ ४ ४ ३ यथा-
यातावेवमध्योज्ञातो अथ खोऽद्रिरामाग्नयः
३ ३ ० ० विकलाः १२ ९ ० ० ० ० शुक्राः
१२ ९ ३ ६ ३ ० पद ११ २ ९ २ ५ ० भौमा
द्वापरान्तग्रासीत अनेनकलिगताहर्गणा

उमस्त्रो २८९० युतः २७१२५० कल्पगता-
हर्गणात्कलोत्पन्नः पर्वेद्वाग्निशमांककाः ९२३
१ विकलावक्रस्फुटाः ११ २७ २९ आभिः कलि
गतसमभवबुधशीघ्रोच्च ५ ३ ३ ४० युतं ५०५
९ ९ कल्पान्तोर्थ्वत्कलंजातम ग्रथैवं गुरुः का-
लिगतसमुद्भवो १० २८ २४ ३७ वेदवेदांकवेद
१९४४ मितविकलाभिश्चक्रस्फुटाभिः ११
२९ २७ ३६ युतो १० २७ ४२ १३ मध्यो-
जातः शुक्रशीघ्रोच्चं कलिगतोद्भवं १७ ४७
५७ षड्सांगाग्नय ४ ६ ६ ६ इति विकलात्म-
केन क्रमेण ० १७ ४ ६ चक्रस्फुटेन ११ २८
४ २ १४ युतं ० १६ ३० ११ मध्योजातः श
निः कलिगतजः १५ २६ २२ ग्रंगाभ्रवे-
दाग्निविकला ४ ४ ० ६ त्मकेन ० १२ ३ २६
चक्रस्फुटेन ११ २८ ४ ६ ३ ४ युतः १४ २२
५ ६ कल्पसमः शनिर्जातः सूर्यमंदोच्चं ०
० ११२ वेदशेकाभ्रभूपाश्रभू १० २ ६ ० ८
४ मितविकलात्मकत्रयांत क्रमेणचक्र-
स्फुटेन २ १७ ४ ५ ३ ९ युतं २ १७ ५ ९ २८
कल्पसमं जातं चंद्रोच्चं १० ४ ५ ४ २३ वेद-
वेद्राग्निवेदाग्निनाग ८ ४ ४ २ १ ४ मितवि-
कलात्मकेन ७ २ ४ ३ ० १४ चक्रस्फुटेन ४
५ २ ९ ४ ९ युतं २ १० १४ ९ कल्पसमं जा-
तम ग्रपयेदपातः २ ० ३ २ १९ कराद्रिवे

द्वात्रिंशत्ता ७ ४ ४ २२ त्मकक्षवेणावक्रस्फुटे-
न ५ ३ १२ ५८ स्फुटः १० ३ ४ ५ १७ कल्पसमो
ज्ञातः अथभौमोऽस्मादिद्वापर्यन्तक्षवाशाचार्ये-
णानलिखितास्तेषु संगाङ्कव्यंते भौममन्दोच्चं ०
०१ ६ ४ ३ रसदिगम्बुधिराममनेगजा इमे ४ ३
४ १० ६ अनेन विकलात्मकेन क्षवेणावक्रस्फु
टेन ४ ८ १८ १४ स्फुटं ४ ८ २ ४ ५७ कल्प
समं ज्ञातम् बुधमन्दोच्चं ० ० ७ ३ ८ द्विपन-
गाद्रिस्माद्विपसिंधव इति ४ ८ ६ ७ ७ ८ क्षवे-
णावक्रस्फुटेन ७ १४ ४ ७ २ स्फुटं ७ १४ ५४
४० कल्पसमं ज्ञातम् गुरुमंदोच्चं कलेः ००
१९ ४० उदधिषट्‌ पवाणहयनव इति ६
७ ५ ८ ६ ४ क्षवेणावक्रस्फुटेन ५ २ २ २५ ३१
६ स्फुटं ५ २२ ३५ १६ कल्पसमं ज्ञातम् शु-
क्रमंदोच्चं कलेः ०० १५ ४७ विद्रुणनिधा-
शुगाशाक्वेभूमय इति १०० ४ २ ७१ क्षवेणाव
क्रस्फुटेन २२ १२ ९ स्फुटं २२ ७१ ७१० का-
ल्पसमं ज्ञातम् शनिमंदोच्चं कलेः ००० ५६
नवगजाष्टरसेषुकृषानव इति ३ ५ ६ ७ ८ ९
क्षवेणावक्रस्फुटेन ८ २० ५ ३ ३१ स्फुटं ८ २० ५
४ २७ कल्पसमं ज्ञातं अथ भौमपातः कलेः-
० ० ९ ८ रसमतंगजवेदनवाद्रय इति ७ ९
१ ८ ९ क्षवेणावक्रस्फुटेन ११ ८ ० १४ स्फुटः
११ ८ ६ २२ कल्पसमो ज्ञातः बुधपातः का-

लिः गतात ० ० ११ १९ दहनसायककुम्भि
माद्रयः ६ ० ८ ५ ३ इति ध्रुवेणावक्रङेन १
१८ ३ ९ ० गुनः ११ ८ ५ ० ६ कल्पसमःगु
रुपातःकलेः ० ० १२ ० नवशरानवसाय
कगोश्विनः २९ ५३ ५९ इति ध्रुवेणावक्र
गुङेन ९ ० ५ ० २१ गुनः ९ ० ५ ८ ४ ८
कल्पसमः शुक्रपातःकलेः ० ० २० ३ ३
दहनविवरमहिलिनिवाहवइति २१ ६ ३० ।
३ ध्रुवेणावक्रगुङेन ८ १३ ३६ २८ गुनः १
० ० १५ ३० कल्पसमःशनिपातःकलेः ०
० २६ दिनकृदाकृतिभूधरपावकाः २०
२२ १२ इति ध्रुवेणावक्रगुङेन ८ १६ ३६
२८ गुनः ८ २६ ४ ९ ५ ४ एवं कल्पसमो-
त्पन्नः एवं द्वापरान्ताहर्गणोत्सम्भूतैः केन्द्रा-
दिभगणानुपातजैर्ग्रहैर्युताः कलिगताह-
र्गणानुपातजाः केन्द्रादयः कल्पगताह-
र्गणानुपातजैस्तुल्याः स्युः इति श्रीसि-
द्धान्तशिरोमणौ व्याख्याने ग्रहानयनाध्या-
यः अथ कल्पादावध्यायो व्याख्यायते तत्र क-
ल्पप्रकारेण ग्रहानयनं विवक्षुरादौ तावा-
न्तकल्पमाह कोटिघ्नैर्नखनन्दषट्कनखभू-
भूभृद्भुजङ्गेन्दुभिर्ज्योतिःशास्त्रविदो वदन्ति
नभसः कक्षामिमां योजनैः तद्ब्रह्माण्डक-
टाहसम्पुटतटे केचिज्जगुर्वेष्टनं केचित्प्रोचु-

सि॰शि॰
टी॰
३५

39

न्हत्र्यहष्पकरिंपोगाणाकाः सूरयः १ कर
तलक्लिलितामलवदमलंसकलंवदंतियेगो
लम् दिनकरकरनिकराहततमसोनभसः
परिधिरुदितस्तैः २ नावनेद्रमाद्रिभिःको
टिघ्नैः १८७१२०८ ३६२ ० ० ० ० ० ०
॥ योजनसंख्यामाकाशकक्षां गणकाव
दंतिकल्पाशेष्वेनार्यपरिक्रमो भवतितत्कथ
मनंतस्याकाशस्ययत्कक्षेष्वकानेइत्याहयदे
नदाकाशपरिधिमानमुक्तं तत्कथमनेनस्थ
काशयेयम्राकर्तेष्वकानेइत्याहयदेतदार्क
ष्वपरिमानंप्रोक्तं तत्केचित्पौराणिकागण
काब्रह्माण्डमेवकटाहसंपुटं तस्यतीरेसमी
पप्रदेशेपयहेवेतपरिधिस्तंवदंति प्रम्येयोगा
का ब्रह्माण्डकगिरिं लोकालोकालोक
पर्वतं वदंतियतोलोकालोकांतर्वतिनप्रका
केगाशयंइतिनवदंति नोस्माकंमतन्निम्पप
ज्ञानम् नवहेतः प्रमाणाभावं यतोगणित
शास्त्रउपपत्तिमानागमः प्रमाणांतत्कथंयो
गणितैक्रमभिव्याप्तिकार्यः करतलेमादि
दस्ततलेनिहितमामलकं यथास्वरूपव
र्णप्रमाणादिभिःरुपलभ्यतेनयायेनिर्दो
षं ब्रह्माण्डगोलं वदंतितैरेवरविकरनिहत
समोनभसः परिधिर्वक्ष्यमाणे पतेनभे
मती दृश्यमाननिधिलं खचितमतस्तत्सद्वर्ष

वर्तंतिनक्षत्रपथेष्विति अथपक्षगमनमाह अथागण
मेनत्मितनमस्त्वनोवाकल्पेग्रहाः क्रामंतियो।
जनानि यावंतिपूर्वैरिहनक्षत्रमाणंप्रोक्तंखक
क्ष्यापामिदंमतंनः कोटिनैरिमाहिनाग्रहो।
नित्य नित्यगमनायावंतियोजनानिगच्छंतिना।
वद्भिर्युर्गेनैः प्रमाणंगच्छेन्कल्पभूदिनैराका
शकक्ष्यानुल्यानियोजनानिगच्छंतिग्रहाः।
कल्पेग्रहाक्रांतयोजनान्येवकक्ष्याप्रमाणं।
मितस्माकंमतम अथग्रहकक्ष्याः ग्रहस्या।
ष्वक्रैर्विभक्ताःखकक्ष्याभवेत्स्वकक्ष्यानिजक।
क्ष्यामितयोजनानिभ्रमन्नत्रसंपरिवर्तमानः
आकाशकक्ष्यायस्यग्रहस्यभवक्रैर्भक्तेनल।
ब्धंतत्तस्येवग्रहस्यकक्ष्याभवति कथमित्याह।
ग्रहः खकक्ष्येनादिनिजकक्षाकायांस्वपरि
धौभ्रमन्वर्तनेभ्रमणशीलोग्रहोगगनकक्ष्या।
मितयोजनानिभ्रमति यदिकल्पचक्रैः खक
क्ष्यामितानि योजनानि ग्रहोगच्छतितदैके
नचक्रेणकिमिति एकगुणितायाखकक्ष्या
याः कल्पचक्राणिहरः फलंग्रहकक्ष्या
उदाहरणं खकक्ष्या १८७१२०९९२ ०००
०००००००० रविचक्रैः ४३२
०००० भक्तालब्धा ४३३१४९३५
मारविकक्ष्याजाता अथभौमभगणैरामा
८१४६९२९ शेषं १९४८९१८४८

सिशि·
टी·
४·

40

६१८४८ बुधशीघ्रोच्चकल्पा १० ४३२१०
शेषं १२४८९५०१३९० गुरोः ५१३
०४८२१ शेषं २२०५१० ४४५ शुक्र
शीघ्रोच्चस्य १९९४६२५ शेषं ९ ५९०३
२१४३२ शनेः १२०९६८०८० शेषं
५० ४ ० २ ४ ० ४ रविमन्दोच्चकलाः ३८
५८६३४००५००००० चंद्रमंदोच्चक
लाः ३८३३६० ८८ शेषं ०४३५९०५
३ भौममंदोच्चस्य ६४०८२ ४२८०९०१
२३ शेषं २४ बुधमंदोच्चस्य ५६३९१९
५४ २१९८९० शेषं ४५५ शुक्रमंदोच्च
स्य २८ ६५५५५४२४२९५०१ शेषं
५४ ९ शनिमंदोच्चस्य ४५६३५१५३१००
०३१० शेषं ३ अथचंद्रपातकल्पा ८०५
४०४३० शेषं ३११३३५ ५८४ भौम
पातस्य ००० ५२६५५१०५००५ शे
षं ०५ बुधपातस्य ३५६१ ५६ ०५८
४६४४५ शेषं ०१ गुरुपातस्य २५०
१९ ५०१४२८५०१ शेषं २० शुक्र
पातस्य २०५५४१४८३०१९ २५ शेषं
८० शनिपातस्यकल्पा ३२० ४१२१४
३८३५६ ५६१ शेषं ३०९ एवंकेंद्रा
दीनामधिकल्पाः साध्याः अथैवंसिद्धेसूर्य
चंद्रकेंद्रयेनतत्रकंल्पाचार साधोद्धिगाम

मतुस्ताद्रिमितार्ककक्ष्याचांद्रीमहस्रगुणिता
मत्राममंज्ञा ग्रहेष्विभांकगगनकुंजरगोत्रपक्षा
कक्ष्याशृंगोतिगणाकाभगणास्यशेषाम रवी।
दुकक्ष्येएवमेवोदासते ग्रहेष्विभांकेमाहिक
का २५९८८९८५० नक्षत्रकक्ष्यानक्षत्रा
प्रागतेग्रहकाणामभावाद्रुहस्य चक्रैर्विहृता
खकक्ष्येनिहताभावात्खहरःस्यात्वगुणाः।
खमितिनक्षत्रकक्ष्यायालब्धिर्नस्यात् भत्रम।
परिधिस्तहश्यतेनैवार्ककक्ष्यैवषष्टिगुणा
नक्षत्रकक्ष्यास्यात् सूर्यसिद्धांतेपि भवेद्भक
क्ष्यातिग्मांशोभ्रमणंषष्टिनाडिकामितिनथा
कौभषष्टिमायायागमसामाणम ग्रथग्रहाणां
गतियोजनानि कल्पोद्भवैःखितिदिनैर्भगण
णास्यकक्ष्याभवेद्दिनगतिर्गगनेचरस्यपादो।
नोद्धृतिर्भूमितयोजनानिखेसप्रकंमातुदि
नैतिसवर्त्मनीमेस्पष्टम उक्ता गगनकक्ष्या
१८७१२०३९२०००००००० कल्पभूदि
नैः १५७७९१६४५०००० भक्ताभे ११
११८५८ शेषं १०३५९२५९००००
१०२ मितयोजनानीत्यर्थः ग्रहोपपत्तिः यदि
भूदिनैराकाशकक्ष्यामितानियोजनानिग्र।
हागण्यंतिनदैकेनभूदिनेनकाशकक्ष्यामि।
तिसर्वेमुपपन्नम ग्रथग्रहानयनम ग्रहर्गि
णान्काहितनवांकनिघ्नोनखेदुवेदैरहृताच।

शलब्धा ग्रहर्गणो गोदस्थनीन्दुनिघ्नो विवर्जि-
तः स्वदेशयोजनानि स्वयास्वयानानिष्टत्वाक
ल्पयाहृतानि वा सर्वग्रहणादिका ग्रहाः ग्रहा
र्गण एकोनाशीतिरहितेनाग्रुनेन ९९२
१ गुणितनन्देषुवेदेषुकृताशैः २५४१९
भक्तोलब्धेन गोदस्थनीन्दुभिः ११८५९
गुणितो हर्गणः पूर्वोकेन वर्जितः सन् ग
तयोजनानि भवंति यथाहर्गणात् २७
७२०६३ ६१२ ३२४२ कृतिनवांकैः
९९२१ गुणितात् ४९४३०९७८
६७३८८२ नेदेन्दुवेदेषुकृताशा ३
५४१९ भक्तालब्धं २०१८५२५८
७९०७ शेषं ५०४९ ग्रहर्गणो ७
२०८४ ३ ६ १ २ ३२४२ गोदस्थ
नीन्दुभिः ११८५९ गुणितं ८५४६
० २३ ७ ८ ५ ५ २ ६ ८ ७ ८ ८ २१
९ ३ २ ५ ३ ८ ९ ७१ गतयोजनानिजा
तानि इमानि रविकक्षया ४३३१४९
७ भक्तानि लब्धं १९७२९४४८६००
११।३।१९।७ भगणादिरविर्जातः ॥
ग्रथचंद्रकक्षया ३२४००० भक्ता
नि लब्धं २ ६ ३ ७ ५९ ९ ३ ६ १ ८ ।
११।११।४।४४ भगणादिश्चंद्रमाजा।
तः एवमन्येपि ग्रहाः साध्याः ॥ ग्रथोप

पत्रिः कल्पोऽब्दैः तिनीयादिनस्य विलो
मविधिना गतियोजन गुणो बुधभूदिने
घु एवं कक्षाया देवं यदि कल्पगतदिना
नि दिनगतियोजनैर्गुण्यंते तदा स्वा
कक्षायो गच्छतो ग्रहस्य गतियोजनानि
भवंति दिनगतयोजनानि ग्रहस्य शेषा
णि ११८५८ शेषं ११३५४३५
९००००० ग्रहस्य खार्थयोगाद्वि
धृतिचंद्रे ११८५९ रहर्गणो गुणि
तः सोऽधिको जातः यावदधिकेन ग्रहो
ऽधो जाते गणितेऽपि इष्टेन युक्तेन गु
णितेन निश्चितोऽभीष्टग्रगुण्यान्वितवर्जि
तो वेति तज्ज्ञानार्थमुपायः परमो ह
र्गणः कल्पभूदिनैस्तुल्यो भवति स १
५७७४१६०५००००१ य
दा गोलबधृतिभिर्गुण्यमे १८७१२५
१११८०११००००० तदा ख
कक्षायाः १८७१२४६९२०००
००००० अधिको ४४१९८
१५५०००० भवति तज्ज्ञानं
प्राप्तः यदि परमेन कल्पभूदिनतुल्ये
नाहर्गणेनैतावदधिकं तदेष्टेन किमि
ति यावदधिकं स गणको भूदिनानि ह
रः फलमिष्टाहर्गणः गुणितप्राधि

सि॰शि॰
टी॰
४२

42

के अत्रलाघवाय गुणकभाजकौतुल्येना
नापवर्तितौ अपवर्तितांकः परस्परं
भाजितयोर्ययोर्यः शेषः तयोः स्यादपव
र्तनं सइतिजातः सार्धपंचलक्षाधिकच
तुश्चत्वारिंशल्मितः तेन ४४५०००
० पवर्तनेकृतेधिकांकस्थानेकृतेकृ
तिनवांकात्मके ९९२१ हरउत्पन्नः
भूदिनस्थाने नेत्रेन्दुवेदेषुकुनागा ३५
४१९ हरउत्पन्नः यत्तत्सम्यक्त्वमधि
कफले गोलस्थितोदुरूपस्थूलगतिगुणि
तोहरगणः वोधिनांगतयोजनानिस
र्वग्रहाणां भवंतियोजनगतेस्तुल्यत्वात्
तैर्भिन्नोपातः यदिसर्वमुपपन्नम् अथ
विशेषः ग्रहस्यकक्षैवहितंगपातयो
: पृथग्कक्षास्थास्तत्तदीयसिद्धये अर्क
स्यकक्षैव सितज्ञयोरपिसावानयोरा
नयनार्थमेव वा उक्तेनयोर्थे चलतुंग
कक्षैनतत्रैव वा चोभ्रमतोर्कगत्या ग्रहः
स्यया कक्ष्या सैव तौ पातयोः कक्ष्या यात्
ग्रहस्य चक्रे विहृता खकक्ष्या भवेत्स्व
कक्षेत्युपातभगणोर्लभ्यते सा तदी
यसिद्धये तयोरुच्चपातयोरानयना
र्थं प्रथक्कल्प्या स्वरूपतः सैवकक्षे
ति यतोग्रहकक्ष्याया मन्दस्पष्टप्रदेशात्

व्यपदेशः यत्रविमंडकेनसहपातस्त
स्यप्रदेशस्यपातसंज्ञेति तथाचगोले
भ्रमन्त्यहःखेप्रतिमंडलेनृभिः सयत्र
कक्षावलयेविलोक्यते स्फुटोहित
त्रास्यफलोपपत्तयेप्रकल्पितेनूमि
हायसूरिभिः यःस्यात्प्रदेशः प्रतिमंड
लस्यकृतेस्वसंज्ञोपिप्रदेशास्त्वल
तीतितस्मात्प्रकल्पितान्तेगगातिगोति
र्नैविन्यायुक्तं एवंक्रांतिविमंडलसं
पातेनेपपाताःस्युः चंद्रादीनांस्पष्टाः
नेपानयनेनसंयोज्याइति नेगपात
योफलानयनार्थंकल्पनानसत्त्रपत्त
यतस्तेषांकत्वादयोनसंतिकल्पनाः
याश्चस्तवात प्रत्यनेगपातयोरेवक
क्ष्याकेवलेनकल्पितान्यस्यापीत्याह
शुक्रस्यकक्ष्यैवेत्यादि सूर्यस्यकक्ष्यैव
शुक्रबुधयोःकक्षाभवति यतश्चार्क
शुक्रबुधपर्ययाइमेशक्रिकोटिगुणि
तारसत्त्वयइति प्रत्यार्कबुधशुक्रपर्य
यानांसाम्यमतं कक्ष्यामोविकक्ष्या
याभगणाहृताः स्फुरभाक्ष्योःसाम्येफ
लस्यापिसाम्यमतोर्कस्यकक्ष्यैवसि
तत्स्योरपिकक्ष्या साशुक्रस्यबुधस्य
वाकक्ष्यानयोरानयनार्थंकल्पाप्रोक्ता

सि॰शि॰
टी
४३

43

यतः स्वया स्वया तानि पृथक्कक्षया हृता
नि वास्तु भगणाधिकारग्रहा इत्युक्तं तेन क
क्षात्मकहाराभावात्फलाभावोऽपि स्यादतः
तयोरानयनार्थं कक्षा कल्पिता स्वरूप
मेनं बुधशुक्रयोर्विशेषकक्षा पृथक्कक्ष
या विना न संभवतीति प्राह उक्तं तयोरि
त्यादि तयोर्बुधशुक्रयोर्ये चलोच्चभगणे
कक्षे कथिते तैरेव चलोच्चकक्षयोरेव
बुधशुक्रौ भ्रमतः अथ चलोच्चभगणा
बुधशुक्रयोः स्वस्वगतिर्भवति तत्क
क्षायां तद्ग्रहस्य भ्रमणं भवतीत्याह अर्के
गत्येति अनेन चलोच्चगतेर्निरासः किं
तु चलोच्चकक्षयोरर्कस्य गत्यैवागमप्र
माणात् भ्रमतः अथ मध्याधिकारवशा
त्साधारणोक्ता अर्कस्य मध्यगतिरेवोक्ता
भवति अत्रैतदुक्तं भवति भूमध्यादर्कं
प्रतिनीतसूत्रं यत्र बुधचलोच्चकक्षायां
चलगतिस्तत्र बुधः यत्र शुक्रचलकक्षायां
तत्र शुक्रो भ्रमतीत्यर्थः इति सिद्धान्तशि
रोमणिव्याख्याने कक्षाध्यायः अथ क
क्षाध्यायानन्तरः प्रस्तस्पष्टशुद्धिर्व्याख्याय
ते तत्रादौ तावद्दिनाद्यमाह अथाधश्चि
धाकल्पयाताहहेदात्कराभ्यां कृते पाव
केः संगुणाश्च भगैरवामं फलं स्याद्धि

नाद्यंतदह्नान्विते भास्करादह्नपःस्यात् ७५ क
ल्पगताहर्वृंदात् यथोधस्त्रिधास्थिताहर्वृंदं त्रि
गुणितात् तदधश्चतुर्गुणात्तदधस्त्रिगुणा
त् षष्ट्यामेस्वस्वार्धयोजिते षष्ट्याभिर्भक्ते फले
दिनाद्यं भवति तत्फलं कल्पगताहर्युते कार्यं
ततः सप्तावशेषे सूर्याद्वारो गणनीयः स सो व
र्षाधिपतिरिति यथा कल्पगताहाः १९
७२९४८९०१ द्विगुणाः ३९४५८
९७८०२ चतुर्गुणाः ७८९१७९५
६०४ त्रिगुणाः ५९१८८४६७०३
षष्ट्यांशाः स्वस्वार्धयोजिता ४ ० ७ ९ ० ७ १
२ ३ २ । ३ ४ । ३ एभ्यो षष्ट्यांशे ५ ० ९ ८
८ ३ ९ ० ४ ४ । १५ । २२ । ३० गताह्ना
न्विते २ ४ ८ २ ८ ३ २ ५ ० ५ । ४ । १५
२२ । ३० सप्तशेषे ६ । ४ । १५ । २२ । ३०
ग्रहयोज्ञातः ग्रहेणपपातः एकं गताहं ग्र
कल्पाहर्गणानयनप्रकारेण पंचषष्ट्यधिक
पातत्रयमितानि सावनदिनानि पंचदश क
लात्रिंशद्विकलाः सार्धोष्णात्रयाः ३ ६ ५
१५ । ३१ । २२ । ३० भवंति एभ्यः पंचष
ष्ट्यधिके पातत्रयं त्यक्त्वा शेषं चत्वार्यादि षड्गुणं कृ
ते १ २ ४ । ३ यत्राः षष्ट्या भक्ता एवं २ । ४
३ दिनादिज्ञाते प्रत्यैगाशीकेनान्पातः य
षष्ट्याभिर्वर्षैः एतावद्दिनाद्यंतदा कल्पगताहैः

सि॰शि॰
टी॰
४४

44

किमितिकल्पगताह्वा इष्टा ग्रहाह्वाः प्रमाणे
दिनाद्यंफले ग्रहयवेष्टोनयुक्तेनगुणेननि॰
र्ग्राभीष्टन्न्रगुणप्रान्वितवर्जितोवेति गुणना॰
विधिः यथेकस्मिन्वत्सरेपंचदण्डनाड्या या॰
मिदं सावनदिनशेषं १५।३०।२२।३०
तदागताहैः किमितिकल्पगताह्वाः गुणक
एको ह्युहरः एवंसतिगुणकगुण्ययोरभे
दाद्गुण्यमेवसावनदिनशेषं १५३०२२
३० गुणकः कृतः सगुणः समगुणेनात्म
नैवेष्टेनयुज्यते इत्युष्टगुणेगुणकः करा
भ्यांकृतेः पावकेरित्येतत्स्वान्तरूपोदिन २
घटी ४ पला ३ त्मकोजातः ग्रहेष्टेष्टशो
धनायामेभाजकः कृतः फलेदिनाद्यमेवा
प्रमासोभवति तदध्यान्वितमित्यत्रैकेक
स्मिन्वर्षेपंचघट्याधिकंयद्युतत्रयंत्यक्तं
तस्मिन्स्वसमभिर्भाजिते एकमेवावशिष्यते
तेनैकेनगुणिता कल्पगताह्वास्तएवभवंति
तैरान्वितदिनाद्यान्मासप्तशेषकल्पगताह्वांत
सावनाहर्गणस्तल्पएववारोभवति इतिस
र्वमनवद्यम् ग्रहप्रकारांतरेणदिनाद्यम
निजाप्तीतिभागेनयुक्तं समार्धखषट्भक्त
महांघ्रियुगवादिनाद्यम् कल्पगताह्वा ग्रधि
ताः स्वीयाप्तीतिभागेनयुक्ताः षष्ठ्याप्ताः क
ल्पगताहश्चतुर्थांशेनयुक्ताः पूर्वोक्तदिना

यसंज्ञका भवंतितयथा अहर्गणः १९७२९
४८६ ७१ अर्धं ९८६४७४३००,३०
आत्मीयाश्मी ८० तोशेन १२३३०९
२८।४५ २२ ३० युक्तो ९९८८०५
२२९।१५।२२।३० अब्दाप्त १६६४
६७५३।४२।२५।२२।३० इतिवादि
नाद्येजाते अहर्गणः १९७२९४८६०१ अ
धिकेण ४९३२३७१५०१५ युतं ५
१९८८३९०४।४।१५।२२।३० इ
वादिनाद्येजाते अत्रोपपत्तिपूर्ववदेकस्मि
न्वर्षे यः सावनदिनानांशेषः १५ ३० २२ ३०
तत्रयाः पंचदशघटिका सपकस्यदिनस्यच
तुर्थांशः एवंत्रिंशत्फलानिघटिकार्धेयेर
सार्धद्वाविंशतिपलषष्टिभागास्तेपलानांच
योष्टांशाः अत्रानुपातः यदिपलानां कस्मा
षष्टकोभाजकः तदात्रिंशतः किमितिफलम
र्धमितिभाजकोघटिकार्धस्याप्येवं सार्धेग्रही
तेनावस्थमाणघटिकालब्धाः त्रिंशत्षष्टि।
भागेनयुताः सावयवाजाताः ताभ्योघटेभ्यः
स्वषष्टभागलाघ्रानिदिनानिभवंति पुनःपंच
दशभिर्घटीभिस्तुत्तरगुणितानाभिरेकंदिनं अतो
ह्वानामेवचतुर्थांशेनदिनात्मकः पूर्वानीतैः
दिनादिभिर्युतोदिनाद्यं भवतीतिसर्वमुपपन्नं
अथान्यप्रकारेण गताब्दाविभक्ताः सप्तद्वैः

सि॰शि॰
टी॰
४५

खस्वर्यैः खखाङ्गाङ्कैर्वीफलैकोदिनाद्यम
७६ ॥ गताद्यास्थानत्रयेस्थितायकत्रचतु
र्मकालब्धं ४६३२३७१५१।१५ अपातवि
शेषितवर्षातेन १२० आप्तं १६४४१२२३८
२०३० तृतीयस्थानेचतुःपातोनेनाप्ते।
न ९६०० भकालब्धं २०५५१५।२८
४५।२२।३० एषांफलानामैक्यं ५०९८
८३९० ४।४।१५।२२।३० इतिवादि।
नाद्यंजातं अत्रोपपत्तिः पूर्वोक्तेयद्येक।
स्मिन्वर्षेसावनदिनशेषं १५३०।२२।३०
तत्रपंचदशाद्ययुक्ताभिर्गुणिता ६० दिन
मेकंभवति तथात्रिंशत्पलानि ३० विंशो
त्तरशतेनगुणितानिदिनंभवति पलाना।
मप्यवयवीभूताः पलस्यत्रयोविंशोंशा २२ ३०
खखांगांकैः ९६०० गुणिता २१६०००
दिनमेकंभवति अत्रानुपातः यद्युक्तकल्पवत्
सैकरूपंसावनदिनशेषंतदाकल्पादिनैः कि
मितिसर्वमनवद्यम ॥ अथपातयाताः ॥
स्वसूर्याणांयुक्तानिवर्षैः खरामाद्रिनैः युतान्य
त्र्यब्धैः विभक्तानितान्येवलब्धंविश्वद्रुमसमा
भागताभ्याभवंतित्रयाताः गतवर्षाणि १९
७२९४८६०१ निजबाहुभागेन ३२८८
२४७६।४।१ युक्तानि २००५८३१०७
७।४।१ पुनरहैद्विषाहृतः ५९।१८८५४८०

45

३० शुक्राणि ६१।१९४२ ८९।०७।४२।
शशरूपैः १६ ० भक्तानि लब्धं ३८२४६४
३०६।५५।२२ ४२।३० गतवर्षेभ्यः १
९७२९४८६०१ विशुद्धं ५९०८४४
२९४।४।३७।३७।३० क्षयाहा जाताः शेषो
पपातिः एकमहं प्रकल्प्य पूर्वोक्ताहर्गणान
यनप्रकारेण सावनदिनेषु साध्यमानेष्वेक
स्मिन्नाह्नि ४८२२।७।३० पंचदिनानि ष
ट्चत्वारिंशत्घट्यः साष्टभागानि द्वावि।
शतिपलानि क्षयाहा भवंति शेषपंचदि।
नानि शेषरूपैकं गताहं प्रकल्प्य स्वषष्टांशेषायु
क्तानि वर्षाणीत्यादौ क्रियमाणे एकादशघ
टिका षष्ठात्रिंशत्पलाधिकाः पलसंशेषो
नेनालभ्यते तद्रूपे जानीताः शवमशेषं
४८२२।७।३० भवति यथास्य क्षयाह
शेषस्य ४८२२ ७ ३० यद्दिनपूरणं ११
३७ ५ २७० तद्रूपस्य १ शोध्यं शेषादि ११
३७।५२।३० तस्य वेदत्रयं कृतं तत्राद्यं वे
दं ११।१५ यथा दैकादशाद्यघात्मकं दिनस्य
त्रिभिः षोडशांशैर्लभ्यते शेषरूपस्य विगु।
णकशेषाष्टघात्मकस्त्रीदाः १ यत्तद्वितीयं वे
दं ११।३१ तेयघष्टमांशात्रयात्मकमेतद
षष्टूपात्मकस्वरेण त्रुपादेवलभ्यं स्यादत्रापि स
दृशाक्षुद्रयोः ३/१६ १६० मिथ्याहाराभ्यामप

सि॰ शि॰
टी॰
४६

वर्जिताभ्यामित्यादिगणितेनोक्तविधिनात्वल्पा-
ब्दे दत्ते | ३० / १६ | | १ / १६० | योगे च क्रियमाने वर्षा-
णां एव णामवर्षाणां च योगः ख
न्ड्यात्मको ऽहर्गणरूपस्ते तृतीयखण्डे १ २२ । ३०
तत्फलार्धमासास्त्रयमितमब्दरूपहरेण रूपव
र्षोपपत्तिर्लभ्यते फलस्य घटीषष्ट्यंशपातात् प्र
तः षष्ट्यंशपायुक्तानि वर्षाणि कृतानि प्रत्य
पातः यद्येकस्मिन्वर्षे पुनः प्रकारेणावमशे
षः तदागताहैः किमिति फलमवमशेषजाः
त्याहा इति सर्वमुपपन्नं प्रथमप्रकारेणत्रै
राशिकत्याहाः दिनाद्यं त्रिनिघ्नं समासाभ्रवेदा
प्तकोनं समात्रिंशदंशोनयुग्वा ॥ पूर्वोक्ते
दिनाद्ये त्रिभिर्गुणिते गताब्दानां स्वचतुःषष्ट्यं
शोवर्जितं पुनर्गताब्दानां त्रिंशांशेन सहितं
त्याहा वा भवति यथा दिनाद्यं १५९८८
३९० ४ । १४ । १५ । २२ । ३० त्रिगुणितम्
१५ ४६ ५१ ७ । १ । २ । ११ । ४६ । ७ । ३० गताब्दा
नां १९७२ ९४८६ ० १ चतुःषष्ट्यंशेन ४००
लब्धा ४९ ३२ ३७ १, ३० ९ रहिते १५२
४७१९३४ ० । ४२ । ३७ । ७ । ३० पुनर्ग
ताब्दानां त्रिंशांशेन ६५७६ ४९५३ २२ यु
ते १५९०४८४२ ९४ । ४ । ३७ । ७ । ३० ।
इतीवात्याहा जाताः प्रत्येकपक्षे ऐकस्मि
न्वर्षे सावनदिनानां शेषे पञ्चदशघटिका

सार्धाविलिप्ताद्व्यंशोनाद्भिभिरधिकः १५।३०
२२ ३० भवंति एकस्मिन्नहर्गणे एतदेव दिनाद्ये अ
स्मिन्त्रिगुणे ४६।३।७।३० त्वयाहशेषः
४८।२२।७।३० नवपलोनं घटीद्वयमेत
देतस्मात् त्रिगुणे दिनाद्येन पूरणार्थमपायः अ
हृतत्वान्यत्र दिनानि गृह्यन्ते सावनाहशेषो।
पादानत्वात् सप्तविंशत्यंशेनेति घटिकाद्वयं
लब्धं तत्त्रिगुणे दिनाद्ये चेद्योज्यते तदात्वयाह
शेषान्नवभिः पलैरधिकं स्यात् तच्छोधना
र्थं दिनस्य १५ पलानि ३६०० यावन्नवा
भिर्भज्यन्ते तावत्स्वतः पातीहरो लभ्यते इत्यु
पन्नम् अथ प्रकारान्तरेण त्वयाहाः स्वषष्ट्यंश
हीनाद्व्योगेषुभागस्वपंचांशहीनाद्युगत्वात्त्वया
हाः ॥ स्वषष्टिभागेन रहितानामहानां षष्ट्या
धिकेन शतेन १६० भागोहानां पंचांशेन रहि
तैरहैर्युतः त्वयाहाः स्युः षष्ट्यंशादिफलेलत्वण
यात्सेयं यथा अहाः १५७२९४८६०१ स्व
नषष्टिभागेन ३२८८२४७६४१ हीनाः १
५४०१६६१२४।१५ व्योगेंदुभिः १८०
भक्तालब्धं १२१२५४।३।१६।३७।७।३५
अहैः स्वपंचांशेन ३१४५८९७२०।२२ ही
नैः १५७८३५८८८०,४८ युतं १५५०४८
४२९४।४।३७।७।३० त्वयाहाजाताः अत्रो
पपत्तिः एकस्मिन्वर्षे यः त्वयाहशेषः एवोक्तः।

सि॰शि॰
टी॰
५३

47

५८।११।३।३० साहस्रं पाद्द्वाविंशति खेगेंदुभि
१६० गुणिते ५९ एकोनषष्टिनाड्यो भवंतिस्व
षष्ट्यंशेनेदूपमपिनावदेवेति सषष्ट्यंशेनोना
ह्नाः खेगेंदुभिर्भक्ताः पंचाशोनाहमहिताः तया
ह्नाः स्फुटा इति ॥ तथाधिमासस्फुटी ॥ दिनाद्या
तयाहैकादिकस्याहयोगः रवेर्भेहतास्युः प्रया
ताधिमासाः भवेत्स्फुटिसंज्ञं यदत्रावशिष्टंतदूने
सहनाहनाद्याधिकेन ॥ पूर्वानीतं यदहिनाद्यं
तथाहतयाह्नाः उभयोर्दिनादितयाहयोरैकास्यं
तथादशगुणाह्नानां योगः कर्तव्यः स्त्रिंशाता
भाजितो लब्धं गताधिमासाः स्युः यच्छेषं तदुर्व्य
हयं स्यात् परं तयावयवीभूतेन चड्यादिनाय
दिषोषम्नीक्रियते नषोषमात्रेण तषथादि
नादि ५७ ५८ ८३ ५० ४।४।१५।२२।३० तथा
ह्नाः १५९०४८४२५४।४।३।३।३।३० ऐ
कामनयो २१००३६८१९८।८।१५२।३०
पुनर्दशगुणाह्नैः १९३२९४८६०१० युतं
२१८२९८५४२०८।८।४२।३० त्रिंशता
भक्तमानम् ३२३६६१८०६ प्रधिमासज्ञा
माः शेषं २८।८।४२ ३० तयाहचड्याधिकेन
४।३।३।३ रहितं २८।४।१५।२२।३० स्फुटा
जाता प्रत्रोपपत्तिः एकस्मिन्वर्षे द्युगणानयन
प्रकारेणाधिमासशेषाद्दिनान्येकादशाद्यस्ति
सः मार्धदिपंचाशान्यलाने ११।३।५२।३० भव

तितत्वेंद्वयेकृतेनत्रादीदशादिना ··· गुणे
दहैर्लभ्यते यद्दिनीये १।३।५२।३० तत्सा
वनदिनशेषावमशेषयोगेनलभ्यते यथा
सावनदिनशेषं १५।३०।२२।३० एतदह
र्गणावशवति तथाहर्शेषमपि ४८।२२।
७।३० एतयोर्योगे १।३।५२।३० दशाभिरु
पेयुर्नोधिमासदिनानि त्रिंशतादिनैरेको
मासइति एवमेकृतेधिमासाःस्युरित्युपप
त्ते एवाधिमासशेषंवृद्धिरिति एतावत्सा
नाद्रविसंक्रांतिपर्यंतमधिमासशेषं ···
लघ्वहर्गणार्थं चैत्रसितादिगतातिथिसंचः
शोधितवृद्धिरिति चैत्रसितादिगतातिथि
गृहीतव्या रव्याह्नानस्याज्ञातत्वात चैत्र
सितादेरव्याहांतंयावद्दिनानितत्संख्यंजाते
तत्संख्यमधिमासशेषतत्सतदाभवति य
दितथाहर्शेषचघटीभिर्न्यूनंक्रियते यतोधि
मासशेषंचांद्रमवशेषघटीभिरूनितंसा
वनंभवति एतच्चैत्रसितादेरव्याहांतमित
सावनदिनानि सावयवानांवृद्धिसंज्ञाह
ता यतस्वाद्रसावनदिनयोरंतरेवमास
मितिसर्वमनवद्यम् ॥ अथप्रकारांत
रेणाधिमासावमशुद्धी ॥ द्विधाह्याद्वि
तमैः एवमेश्वभक्ताः पलैकंपीवशाद्
युक्तंविभक्तं एवमेवतेचाधिमासाल

सि॰शि॰
टी॰
४८

48

शेषं भवेच्छुद्धिरहर्नाडीविहीनम् ॥
द्विघ्ना ग्रहा एकत्र द्वाविंशता ३२ परत्र त्रिं
शता उभयत्रापयोरैक्ये एकादशगुणा
हैर्युते पुनस्त्रिंशता भाजितमापमधिमा
साः शेषघटीभिरूने शुद्धिः स्यात् तद्यथा।
ग्रहाः १९७२९४८६०१ द्विघ्ना द्विरामै
३२ घ्नास्ते ६१६५४६४३।४६।५२
३१ खरामैः ३० घ्नास्ते ६५७६४९५३
२२ फलैक्यं १२७४।९५९७।८।५२।
३० शिव ११ गुणितैरहैः २१७०२४३४
६११ युते २१८२९८५४२०।८।८।
२५।३० खरामैः ३० घ्नास्ते २७७६६१
८०६ ग्रधिमासा जाताः शेषं २८८।५२
३० तयाहर्घटीभिः ४।३७।७।३० वि
वर्जिते २८।४।१५।२२।३० शुद्धिर्जाता
ग्रज्ञोपपत्तिः एकस्मिन्नहेऽधिमासशेषं ११
३।५२।३० ग्रस्मात्खेटत्रयेकृतं तत्रापि
उमेकादशादिनात्मकं शिवघ्नाहैर्लब्धं हि
तीयं द्विघटिकात्मकं रूपस्य खरामभाग
न त्रितीयमसृमांशेनैव पलद्वयं १।५२।३०
ग्रनेन गुणितेन द्वात्रिंशता रूपं भवतीति रू
पस्य द्विरामा हाराः यद्येकस्मिन्नहे एता
वदधिमासशेषं तदामीभिरहैः किमिति
फलमधिमासशेषादिनानि त्रिंशतादि

नैरेकोमासा शेषेशुद्धिः एवंवदितिसर्वम
पन्नम ॥ अथादिनाधेनाविनाप्यहर्गणानय
नम गताहाधिमासांतरंद्विघ्नमार्धत्वयाहे
गतैः समभक्तावशेषम विशुद्धेच शुद्धैः
सवर्णाधिपोनाभवेत्समभक्तावशेषोर्क
पूर्वः ॥ आर्धेत्वयाहर्गतैरिति नन्वच्छा
दिभिरपीतिशेषः शेषंस्पष्टं उदाहरणे
गताहाः १५ ३२ ५ ४ ८ ६ ० १ अधिमा
साः ३२ ४ ६ ९ १ ८ ० ९ एतयोरंतरं १२
४५ २ ८ ६ ३ ५ ५ द्विगुणं २४५ १ ५ ३ २
५ ५ ० त्वयाहैः १ ५ ५ ० ४ ८ ४ २ ५ ४
युते ४ ० ८ १ ० ५ ३ ८ ८ ४ समभिर्भक्ते
वशिष्टमेतत् शुद्धैः २८।४।१५।२२।३०
शुद्धं ९।४।१५ २३ ३० एतानिवारोमान
अन्नोपपत्तिः सौरवर्षीतेयावानहर्गण
स्तत्रयोवारः सोहपतिः अब्दाः खेलसौराः
शाकप्रकृत्तिपादिताः अतएकस्मिन्वर्षेदि
दिनानां सौराणां षष्ट्यधिकेशतेंतत्रसप्तभ
क्तेत्रयोवशिष्यंते त्वयाहाः ५।४८।२२।३
३० अधिमासशेषंदिनादि ११।३।५२।३०
अनेनयुतेत्रिगुणेहे १४।३।५२।३० त्वया
हैःकृतिते ८।१५।३०।२२।३० समशेषं
१।१५।३०।२२।३० सावनदिनानां ३६५
१५।३०।२२।३० समशेषंतत्रभवति अम

सिद्धाशि
टी
४५

49

नाशेषेण १।१५।३०।२२।३० अहोघे गुणि
ते सप्तशेषवारो भवति अत्र तलाद्यवाय
त्वयाहेभ्यः त्रयः सौराहशेषाहाः शोध्याः
शिष्टे १।१८।२२।१।३० दिनादिके त्वया
हशेषे अस्माद्दिनद्वयं गुणकार्यं गृहीतम
शेषेण च द्याद्दिनाद्येशाकसाधिताः त्वया।
हाः तेत्रेयत्वेन गृहीताः अथ शेषेभ्यः
त्वयाहेभ्यः साधितगुणकगुणिता अहा
अधिमासेभ्यः शोध्या जाताः मासाः पुनस्त्रि
शाहिनस्तास्मिन्सप्तभक्ते द्वयमवशिष्यते ते
न द्विगुणमासेभ्यो द्विगुणा अहाः शोध्या जा
ताः तथा सति गुणकसाम्यादुभयोरेतव
स्यैव द्विगुणो जातः अत्र गताहाधिमासयो
र्विवरे क्रियमाणे गताहप्रवशिष्टाः स्युः य
तो द्वाविंशतासावयवैर्मासैरेकोधिमासस्त
त्सहशेषं द्विगुणं शोध्यं त्वयाहा अपि शोध्याः
इत्युभयोर्योगो युक्तः तेन त्वयाहेराशामि।
युक्ते अथ प्युर्डेरधिमासशेषं अस्मिन्दि
ग्रमेतरे त्वयाहेराशेशोध्यं तदनन्याधीन
पत नत्वतः सप्ताभिर्भक्तमासं प्रयोजनाभा
वात्युक्तं शेषं प्युर्डो विशोध्यं तद्वारज्ञानार्थं
सप्तभक्तं शेषो वारादिः अत्रार्कपूर्वं इतिक
ल्पगताद्विशेषः (विषय:) तेन कलिगताहसाधने
भूकवारादिः वक्ष्यति च अत्राधिपसलत्रसि

नाडिकाः स्यात् इति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथ तथा
हि विनाप्यवमशेषघटीज्ञानम् ॥ यत्राधिमास
कशेषकनाडी पूर्वमिदं विदितं रहितं च प्राय
दिनाद्यघटीभिरष्टैकं स्युः तयशेषमवाचटि
कावा ॥ यदधिमासशेषस्य चान्द्रदिनात्म
कस्याधोवयवीभूतं चान्द्रादिनदायहीनाद्य
नाडीभिरूनितं तयाहावयवीभूता नाडिकाः
स्युः प्राद्यदिनाद्यघटीभिरित्यत्राद्यग्रहणे हि
धाहाहिरामैः खरामैस्तुभक्ता इत्यादिनायेदि
नाद्यफललब्धेतेनात्रितासार्थमुदाहरणे अधि
मासशेषनाड्यः ८।५२।३० प्राद्यदिनाद्यघ
टीभिः ५।१२।२२।३१ रहितं ५।३३।७।३०
तयशेषघटिकाजाताः अत्रोपपत्तिः अहे सौर
दिनेभ्योऽर्कसावनदिनानि ५।१५।३०।२२।
३० पंचसावयवानि पूर्वोक्तानि प्रान्वितानि
तयाहोऽधिकैः ५।१८।२२।७।३० युक्ता
नि ११।३।५२।३० अधिमासेशेषदिनानि
साग्राणि भवन्ति यथा सौरसावनान्तरे सावने
षु सौरेभ्योऽधिकेषु साग्रे ५।१।३०।२१।३०
सोऽधिते तयाहाः साग्रा ५।१८।२२।७।३०
संपद्यते तयाहेषु साग्रेषु नितेषु सावनाहाः
साग्रा भवन्तीत्युक्तवद्यम् अथ सौरवर्षान्तग्रह
मनेभ्यो ग्रहाः कल्पजचक्रहतास्तुगनाहाः क
ल्पसमाविहृता भगणाद्याः स्युर्ध्रुवकादिनस्त

सि॰शि॰
टी॰
५०

50

द्युगणोनेपातस्तद्दृस्वगणानाम् ॥ ८३ गताहा
१९३२४४८६०१ चंद्रोच्चं २२२।९।१८।४६
५।२।।१३।।२५ चंद्रपातः १०६०४६३५३
१०।५।।२।।२२ एवमध्येष्टद्युगणाद्वयः साध्याः
एतएवग्रहाध्रुवसंज्ञा ग्रहांतयोऽल्पत्वात् ग्रहो
पपत्तिस्त्रैराशिकेन यदि कल्पवर्षैः कल्पभगा
नालभ्यंते तदागताहैः किमिति फलं ध्रुवेहांति
को भगणादिर्ग्रहः ग्रहांतो सौरत्वात् ॥ ग्रहा
प्रकारांतरेण चंद्रध्रुवः ॥ यच्चद्दिनाद्यधिशे
षमितद्ग्रहस्य ध्रुवकस्त्र्य एवामलवायुः कैर
विनीपतिनाननभर्तुः पीतचकोरमरीचिचय
स्य ॥ ८४ ॥ यच्चांद्रदिनात्मकमधिमासशे
षंतद्द्वादशभिर्गुणितंभागात्मा चंद्रस्य ध्रुवः स्या
त् पीताशुकोरायतेनाहशोमरीचयो यस्य ह
शाविधोः पीतेतिपाठे प्रीङ् प्रीतो पीतेचैतस्य
देवादिकस्य रूपं अधिकरणेनाबहुव्रीहिर्वो पी
तश्चकोरैर्मरीचयो यस्य तद्यथा तिथ्यात्मा
कमधिमासशेषं २८।८।५२।३० द्वादश
गुणं ३३७।४६।३० अंशात्मा चंद्रः सूर्याहा
तेजातः ११।७।४६।३० ग्रहोपपत्तिर्द्वाद
शगुणात्मिकायः सूर्यचंद्रयोरंतरांशा इति पूर्वं
बहुशोव्याख्यातं रविरहांते पूर्णमासाहश एव चं
द्रस्योपपत्तेः ॥ प्रथ्य कालेगताहादिनाथान
यने विशेषज्ञापनार्थं पुनराह कलेर्गताहैर

यवादिनादिपूर्वंयड्ङ्केखलुतत्समये ग्रहाधि
पत्यत्रसितादिकःस्यातभुवास्तुयुक्तोकलिवज्र
स्थैवैः ८५ यथाकल्पगताहैर्दिनाद्यादिकम्
क्तेतथाकलिगतादप्यष्वासाध्यं तथाकलि
गताहिनाद्यादिसाधनेएतावान्विशेषः ग्रयोध
स्थियेत्यादिनासाधितोव पतिभुक्रवारादिभव
ति नत्वर्कवारादिर्यतः कलेरादौशुक्रवारआ
सीत तथाकल्पचक्रहृत[illegible]गताहाद्दत्यादिना
साधिताःग्रहाः ध्रुवैःपूर्वोक्तैःखोड्गरामाग्रयद
त्यादिभिःकलिमवेध्रुवैर्युताःकर्तव्याः ग्रन्थ
याहाप्रयत्रभगणानैः षोषोपादानेनस्यात त
यथा ग्रयोधस्थियाकलिगताहाः ४६०१
करार्भ्याहतैनेपाचकैः २।४।३ गुणीता ५५
११।३४।२ भजंगैरवाम ११८५।४।१५।२२
३० एतेदिनाद्यंतदल्पान्वितं ४६०१ जातं।
५७६०।४।१५।२२।३० समशेषे १४ १५
२२ ३० भार्गवादय्यःस्यादिति प्रयत्नयाहा
दिनाद्ये ११८६।४।१५।२२।३० चिनित्रं ३५
६७ ४ ६६ ७ ३० समाः ४६०१ ग्रभाग्र
वेहो ४०० पाको ११ ३० ९ ने ३५।५४।
४२ ३७ ७ ३० समा ४६०१ त्रिंषा ३०देशो
न १५३ २२ युक्तः ३७०९।४।६७।७।३०
स्थयाहाजाताः ग्रयाधिमासमहीदिनानि ११
८५।४।१५।२२।३० स्थयाहै ३७०९।४ ३७

सि॰शि॰
टी॰
५१

51

३ ३० क्र ४८४८ य ५३ ३०० द्विशोह
५६०१० योगः ५०४०८।८।५२।३०।ख
गमैर्हतास्तुः १६५६ भक्ताप्तयातनाधिमासा
भवेद्बुद्धिसंज्ञेयदशावशिष्टं २८ ८ ५२ ३०
तद्दंमसहृताहतायाधिकेन २८ ४ १५ २२।
३० युक्ताहृपः गताह्नाः ४६०१ धिमासो १६
६६ तरे २४०५ हिन्न ५८ १० माद्येतयाहै
मितैः ४ ५।१० सप्तभक्तावशिष्टं ६ विशुद्धे
चशुद्धे २८ ४ १५ २२ ३० सवर्षाधिपोवा
भवेत्सप्त ३ भक्तावशिष्टः १ ४ १५ २२ ३०
सितादिः युक्त्याह्नांतयद्वाभौमस्यकल्पतं
चक्रै २२ ९६ ८२ ७५ २२ हतास्तुगताह्नाः
१०५६ ३३ ०८० २४ ३२२ कल्पसमा
४ ३२ ० ० ० ० ० ० ० विहृता २४४६
२ २२ २० ४ भगणाद्योभौमः भौमस्यकालि
माखभुवकेनखोद्धिरामाग्निमितेनचक्रशुद्धे
न ११ २४ ३ ५० समन्विता २२ २ ५० स
मान्विता २२ २३ ४५ भौमभुवोजातः एव
मन्योपिकर्तव्या युक्त्याहर्गणार्थंद्वेपदिनानि
सौयनवोहायुताःद्युताःद्युःद्वेपदिनानिदि
वागतासिद्धे पूर्वानीततयाहानामेवएकी
भूतंयहृद्यादितदात्मीयविंशांशेनयुतंदिना
यंजातमितिप्रकल्प्य यद्वेतद्वृत्तंभवति तथा
कायोयादिनादिखनखोपायुतंकृत्तेनत्रयावं।

योघटिकास्तावंत्यो दिनानि यावंति पलानि।
तावत्यो घटिका इत्यादि प्रकल्पमथास्य प्रयो
जनमाह दिवागणसिद्धौ यथावर्तमानल
घुहर्गणविधिः सिद्धिरमुनायोगेनभवेतिन
दर्थे तद्यथा द्यघटिकाः ४ ३१ १ ३० नि
जविक्षेपसंयोगेन १३ ५२ २२ ३० युता ४ ५०
५८ ५२ ३० पूर्वेद्युरपत्यादिन ४ घटी ५०
पलानि ५८ प्रसवः सपादाः ५ २ ३० जा
ताः प्रश्नोपपत्तिः चैत्रसितादिपतनात्संचो
त्विक्षेपेनेसति रव्यह्नाद्यतस्तिथ्योगृहीता
भवंति प्रात्यावमदिने प्रसावनोदिनगणोजा
यते प्रथमानयनार्थंचतः षष्टिति यात्मके
ह्रः कृतः षड्भिर्विभक्त इत्यत्रस्वीकरिष्याति प
वेसति रव्यह्नात्तदग्रतो ह्रस्तत्याभ्यास्तिथिभ्यः
एकमेवमल्लवंस्मात् प्रत्तरव्यह्नोतेयदवम
शेषंतद्यावतीभ्यास्तिथिभ्योलब्धंस्यात् तावती
स्तिथीस्व्यह्नात्तदग्रतोगृहीतास्तास्तिथिषुपृथक्
स्थितासु संयोज्याभ्यः चतुःषष्ट्याहरणेच भु
वकेतदाह्नांतकालीनावमशेषपरित्यागेनस्या
त् तदर्थंयुक्तिः प्रथमशेषचन्द्राः किलचतः
षष्ट्यामतोवमशेषघटीनांचतःषष्ट्यागुण
ने षष्ट्याभाजनेचकृते विलोमक्रिययावम।
शेषसंबंधिन्यास्तिथयोलब्धाः स्युः अत्रचतःष
ष्टिर्गुणः षष्टिश्छेदाः प्रथमलाघवायापवर्त्य

सि॰शि॰
टी॰
पर

52

किः चैत्रादिगततिथिसंघेऽधिमासशेषोनो चै
त्राद्यंतांतरे लभ्यते प्रयत्नस्तु अननताकृता।
शुद्धः पुनरधिमासशेषघट्यांतरं चांतरेषेण
धारयितुं भवेदित्यह्नादग्रतोगृहीतात्क्षिप्यय
एकगुणचामशेषेणाधिकाजाताः ततः
त्रिघाद्विरवमशेषस्य गुणः षष्टिच्छेदस्तु भा
वयित्रिकोणायवर्जितोगुणकस्थाने एक
विंशतिहरस्थाने विंशतिः पुनर्लाघवाय
गुणोविंशत्यापवर्जितेलब्धंरूपं तत्रैकगु
णे भाज्यमेव फलं शिष्टंरूपंविंशतिश्छेदस्ते
नस्वीयनत्वांशायुतेभाज्यमित्युदितः तत्र
योपपत्ताचैत्रसितादिगततिथिसंघः एष्य
क्रतु भागेनावमाद्ये शोधितस्तु द्विः कर्ते
युज्यते उपरिस्थितस्याधिमासशेषेणावशे
षः सौरचांद्रांतरस्यैतावत्प्रमाणत्वात् सर्व
ग्रहांतादिमासशेषे चंद्रार्कक्षेपेणाह्नांतांतर
तुल्याश्चांद्रनात् ताभ्याक्षिप्यंते सूर्योदयांत
रतुल्यास्त्ववमशेषघटीषु शोधितास्सूर्यो
दयोतोह्नांतरतुल्यादिनायचंद्राश्वाशेषाते
नाक्षिप्तादिनघटीभ्यः शोधिताःसौरवर्षो
तादग्रिमार्कोदयांतरचंद्राग्रहीताःस्युरिति
सर्वमनवद्यं प्रणाहर्गणानयनं चैत्रसि।
तादिगतस्तिथिसंघः शोधितस्तु द्विरधस्तस्म
मतः ८६ स्वीयकराभृतांगलवेनहेपयु

तःकृतषद्ध्न ६४ विभक्तःलब्धदिनद्वयव
र्जितयोघोरव्यादयमहर्गणोहपतेःस्यात्
८३ ॥ चैत्रशुक्लादीगततिथीनोसमूहःशु
द्धाविरहिताःसविश्चयःकार्यः ग्रोतिमाभुज्ञा
भागैर्भाज्यो १०२ वामेनतथापूर्वानीतैः
मिथ्यस्योयोज्यः ततस्तुतःषष्ट्याभाज्यो ६४
लब्धमवमदिनानि येषंचंद्रानयनार्थमन्य
त्रस्थाप्यं एवमसुपरिस्थाराशिभिर्दिनतो
ह्यर्गणोभवति सचाहपत्यादिः यस्मिन्वा
रेयावतीषुघटीषुमतीतासुसौरवर्षोनोजा
तः तस्मात्कालादनंतरंसूर्योदयपर्यंतंया
वत्योघटिकास्ताएवाहर्गणावयवीभूतास्ता
सुगताहापतिर्जाताः ततोनुदिनमेकैको
वारस्तदादिनतुल्यावाणागणनीयाः यथा
चैत्रसितादिगततिथिसंचः २८ एष्याःशुद्धि
२८ ४ १५ २२ ३० योध्याः ५ ५५ ४४ ३२
३० पत्रतिथिसंचस्त्रिस्थाश्याकराभ्यस्तरंगैः
१०२ राशि ० । ० । ५० ५५ । ५ मध्यस्थे
५ ५५ ४४ ३२ ३० युते ५ ५६ २५ ।
२२ २५ पुनस्तस्मिनेवद्वेयो ४ ५० ५८
५२ ३० युतः १४ ४७ २४ २५ ५ एवमे
वकृतषष्ठैः ६४ विभक्तोलब्धंपूर्णयोषं ।
१४ ४७ २४ २५ ५ सर्ज्ञावमालब्धंप्रथमे ।
ग्रंत्रोपपत्तिः यदिकल्पावमैःकल्पचांद्रदि

सि॰धी॰
टी॰
५३

53

नानि तदेकेनकिमितिफलं किंचिदूनषट्कु
लानामचरः षष्टिः अत्रकिंचिदूनषट्कुलात्म
कमिदंफलंप्रदिश्य स्वार्थंचतःषष्टिर्योह
रःकृतः अथैषशोधनायचतःषष्टिगुणितौ
कल्पावमानौ १६०५२८३१००००
कल्पचांद्रदिनानि १६०२५५५०००००
० वांतरेमानुपातायद्येतरवतुल्यानांतिथीनांह
रांतर्गतेष्ठाकशोधनायकल्पचांद्रदिनानि ह्रव
स्तदात्र्पस्यकिमितिफलं ७०१४६ कराभा
तरंगात्मकोहरः इतिसर्वमनपपन्नम् अथविशे
षः यावत्तिथिभ्योभ्यधिकाश्चमद्धिःप्राक्चैत्र
स्तावदहर्गणःस्यात् प्राक्प्रतिपूर्वेणारभ्येवरवे
टाःप्राग्वर्षजातैर्ध्रुवकैःसमेताः ८७ चैत्रसि
तादिगतास्तिथिसंघः इत्यादिक्रियायांयास्तिथ
योगृहीतास्तास्तुप्रतिपदतिथिभ्योन्यूनाःस्युस्तदाचै
त्रारंभेष्टदिनपर्यंतयास्तिथयस्ताः पूर्ववर्ष
चैत्राद्यंतमानं चैत्रादिपर्यंतयावांस्तिथिगणस्त
स्मिन्योल्पः सचैत्रसितागततिथिसंघोग्राह्यः
प्रास्मिन्पूर्ववर्षजातैवसिद्धिः शेषाननुवर्तमा
नाहसंभूतान्तपानन्यान्यपिप्राग्वर्षभवान्येवे
त्यादिसाधनेनाहर्गणःसाध्यः तस्मादहर्गणा
हस्माणप्रकारेणसाधितास्तद्गृहाग्रपि पूर्ववर्षभ
वैवध्रुवायोन्याः अस्यादाहरणमदाहृतंवर्षा
हरणवत् प्रक्रियास्वबोधाति ग्रंथगौरवभये

ततास्तिथिना उपपत्तिश्च चैत्रसितादिगततिथि।
थिसंख्ययाद्युकेनाहर्गणसाधनोपायेन सौर
वर्षादेरहर्गणोभवति तत्रप्रारम्भस्याहर्गणस्य
चीयमानोरम्भहानयनेयावदुपचितस्यादतः
शाकृशाद्विपूर्वाहर्गणादहर्गणाइत्यादिमाथ्य
मेव। प्रथोक्तादहर्गणादृश्यानयनम दिनग
णेनिजषष्ठिलवोनितोभवतीतिगमकाविंश
लवाधिकः गणमगणयुगणादयभाजिता।
यमयमैकालिकादिफलान्विताः ८८ ॥
ग्रहर्गणः ५ ५५ ४४ ३३ ३० प्राक्तनएवष
ष्ठि ६० भागेन ५ ५५ ४४ ३३ ३० ऊनितो
५ ४५ ४८ ५२ ५२ ५२ ३० एतादिरर्कः पु
नरहर्गणः २ ५५ ४४ ३३ ३० त्रिगुणिता १
५ ४३ २ ५४ ३० द्वाविंशत्याभाजिता १ ३१
१४ १६ २२ लब्धंकलादिभगणात्मकेपोज्य
५ ४३ १० मितिम गात्मकःसूर्योजातः
अत्रोपपत्तिः प्रतिनिजगतिलिप्ताभिःकला
भिर्ग्रहोभगणमाकामतीति ततोग्रहस्यम
ध्यगत्याहर्गणेगुणितेमध्यग्रहोभवतीत्युपा
योक्तः अत्रसूर्यस्यगतिरेकोनषष्ठिकला
अष्टौविकलादशप्रतिविकलाकिंचिदाधेका
एकविंशतिस्तत्पराः ५९ ८ १० २१
दिनगणेनिजषष्ठिलवोनितइतिप्रत्यहमे
कोनाषष्ठिःकलागृहीताः शेषावयवा ८ १०

सिद्धि
टी
५५

५४

२१ द्वाविंसत्या २२ गुणिते १ ३ ९ ५२ ५२ वि
कलात्मकपात्रा २ ५९ ५३ ५२ कलापुत्रलोनर
त्वात् तिसोगुणकत्वेनप्रहीनाद्वाविंशतिर्हर:
फलमवयवा: प्रतोगुणगुणागुणीदत्ताद्दय
पत्रे प्रथचद्रानयने रविगुलातिथिभि:पृथग्
लेवगात:सहित:सहिमयुति: स्वनगभागय
तेनदशाहतत्रयदिनोर्ववितेनकलान्वित:
८ ९ ॥ सपूर्वानीत:सूर्यश्चैत्रादियातातिथि
भिद्वादशगुणाभिर्लवात्मकोयुक्तश्चंद्र:स्यात्
पूर्णादेशात्मक:किलतोदशाहतत्रयदिनोर्व
वितेनकलान्वित:कलासयुक्त: किंभूतेनदृ।
शाहतत्रयदिनोर्ववितेनस्वनगभागेयुतेन प्रा
त्मीयसप्तांशेनयुतेन तदुक्तंभवति त्रयाहते
र्दशाभिर्गुणितं तत्प्रात्मीयसप्तांशेनमयोज्य।
मीहप्रपशेनात्मनाकलासयुक्त: सन्मध्यचंद्रो
भवति रविचक्रमहोतेपूर्णमतोरवेर्ध्रुवाभा।
व: चंद्रोपिसूर्यात्साधितस्ततोध्रुवाख्यितोन।
विहिता: उदाहरणम् चैत्रादिगतास्तिथय: २
८ द्वादश १२ गुण ३ ५ ६ प्रादिरको ९ ५३
१ युत ३ ६ ११ ५३ १० चंद्रोंशात्मक: पुनर
वमशेषेण १४ ५३ ३५ ५ दशागुणोत्रा १४
३ ५५ ५४ १० ५१ मायसप्त ३ भाग २ ३
५३ ५४ २४ १० ५१ युते १६ ९ ३ ५२ ५५
१४ नात्मनाकलासयुतो ७ ६ ८ ३ ६ १४ म

शे २६ ८ २६ । १४ जातमधोच्यते उपपत्तिः
अर्कोनचंद्रभागानां द्वादशांशकेनैकातिथिर्ल
भ्यते यदि पुनर्विलोमक्रियया द्वादशगुणा
स्तिथयः सूर्ये क्षिप्यंते तदा तिथ्यंतकालीन
श्चंद्रो भवति अत्र तु ग्रहाः औदयिकाः साध्यंते
तत्कारणार्थमुपायः तिथ्यंतसूर्योदययो
र्मध्ये यदेव तिथ्यंतस्यावमावशेषं तच्चांद्र
भ्यो दिनेभ्यः साधितमतः सावनेन चांद्रं कृत्वा
द्वादशभिः संगुण्य यदि तिथ्यंतकालीने चंद्रे
योज्यते तदौदयिको भवति तदर्थमुपायः
यदि चतःषष्टिचांद्राहैः किंचिदूनैरेकमवम
पतति तदैकेनैनावशेषेणैव सावनेरवमं स्या
त् यथा कल्पे चंद्राहाः सावनाहाश्चावमेभ्यो
निताश्चांद्रफलाप्तात् नफलमकोवमेभ्या

१३५५३५००००० ६२ ५५ ।
२५०८२५५०००० लभ्यंते अत्र

त्र सावर्णे चतःषष्टिश्चांद्राहाः पूर्वमकल्पि
ता इति त्रिषष्टिसावनदिनादिकानि साध्या
नि एवं क्षिप्ते नवमशेषस्य सावयवस्य चांद्री
करणायानुपातः यदि किंचिदूनैस्त्रिषष्टि
सावनाहैरेकाधिकानुपातः चांद्राहाः त
दा सावनावमशेषांतः पातैभिः किमिति
चतःषष्टिगुणस्यावमशेषस्य त्रिषष्ट्यैहैः
फलं चांद्रावमशेषः कृतः षष्ट्याविभक्तद्

सिद्धि
टी॰
५५

55

त्र्यावमशेषस्य वतः षष्टिच्छेदः इदानीं चत्व
षष्टिर्गुणकान्तल्पना ह्युभयोर्नीणेकृते त्रिंश
च्छेदापवावमशेषो जातः अथ द्वादशगु
णास्तिथयः सूर्ययोज्याः इत्युक्तमतोऽवम
शेषस्यापि द्वादशगुणत्वमस्मात्कलादिफ
लाप्त्यै षष्टिश्च गुणइत्युभयोर्गुणयो १२ ६०
र्याते १२० गुणको भवितुमर्हतीति त्रिंशच्छे
देः अनयोर्नवभिः अपवर्तने कृते गुण
कस्थाने ८० ष्टीति हरस्थाने ३ पुनर्ला
घवाय गुणो दशभिरपवर्तितो लब्धं भक्तो
गुणः अत्राति येन तेन लब्धा च गुणो गुणि
तः फलं वेति गुणस्य भाजकरूपा दशगु
णकस्त्वथालब्धिरप्यष्टौ गुणकः अथस्था
वोर्थमष्टौ गुणकरूपाः समस्तरूपहरेणापव
र्तिता लब्धमेकमनेनैकगुणिता स्यपवो
कोदशगुणेन हृताश्चितायल्लब्धमेकेनेनापि
दशगुणो गुणः समभिभाज्य इति स्वना
गभागयुतेनेत्यादि सर्वमुपपन्नं अथ भो
मानयनम् ॥ दिनगणाद्भूमयोर्गुणसं
गुणांस्तुगणमदश्णेपाविवर्जितम् लव
कलादिफलद्वयमयुतःलितिसतध्रुवका
लितितोभवेत् १० दिनगणस्याद्येधा
तले त्रिगुण ३ महर्गणस्य समदश १२
भागेन रहितं एवमपरिस्यमेषादिफलम्

घोलिप्तादिफले प्राप्ते भौमध्रुवोयुतो मध्यभौट
यिकास्तेत्रभौमो भवति यथाद्दिनगणस्या ९
५५ ४४ २३ ३३ ६४ ५३ ५२ ८ ४५ ध्रु
धश्विगणे १४ ४३ ३६ ५६ ५५ दिनगण
स्य ९ ५५ ४४ २३ २० सप्तदशांशेन १३
ध्रुवेन ० २५ २ २३ २० वर्जित १४ १८
२४ ३ १५ मेतत्कलादिके दिनगणाङ्केण
दिफलमाप्यं ५ १२ १० ५३ ४ भौमस्य
व्यंहांतध्रुवो २ २१ २३ ५९ युतो २ २६
३६ १० मध्यभौमो जातः स्पष्टोपपत्तिः भौ
मस्य दिनभुक्तिरेकत्रिंशत्कलाः षड्विंशति
विकलाः अष्टाविंशतिर्विकलाः सप्ततस्या
श ३१ २६ २८ ७ प्रत्यहदिनस्य षष्ठिकला
त्मकत्वादष्टाहर्गणेन त्रिंशत्कला गृहीताः
प्रथमस्तौमेत ३० त्रिगुणे कलादीतिसार्द्ध
काकला १ ३० गृहीताएवंकृते ० ३ २५
भक्ता ३१ २६ २८ ७ वधिके ० ० ३४
३१ ५३ स्तोकोयोजितो भवति तच्छोधना
यदिनसप्तदशांशानानीतः कृतः इष्टेन
युक्तेन गुणेन निज्ञोभीष्टग्रगणान्वितव
र्जितो वेति गणितोक्तेः यतइष्टांके ० ० ३
३१ ५ सप्तदशाभिर्गुणिते दिनं १ लभ्यते
यत्फलध्रुवेणात्मकलात्मिके फले योज्य
ते तद्युक्ते यतोरव्यहांते मध्यभौमएव भ

सि॰ शि॰
टी॰
५६

56

ध्रुवसंज्ञस्तेन रव्यहृतोतस्मान्तरकालीनोऽपि
रूपएव भवितमर्हतीत्युपपन्नं अथबुधशी।
घ्रोच्चे दिनगणः कृतसंगुणितः प्रथमगुण
गुणः खगुणोऽङ्कभिर्हृतः फलयुतः खल
तेनलवादिना बुधचलं भवति ध्रुवकान्विते
६१ चतुर्गुणाहर्गणो द्विधा एकत्र त्रिगुणः
त्रिंशदधिकशतेन १३० भक्तो लब्धेनाप
रस्थायुतो सावयवोपरादिना बुधशीघ्रोच्चं भ।
ऽभवति परपरिच्छेद्द्वोन ध्रुवेन युते स्यात्
यथा अहर्गणः ४ ५५ ४४ ३३ ३० कृतै
४ र्गुणितो २४ ४२ ५८ ३० अथस्त्रिगुणो
११ ४ ८ ५५ ३०. स्यात्खगुणोऽङ्कभि ३० र्भ
क्तात्लब्धेनोनो ५४ ५४ ३० परिस्थो २२
४ ४२ ५२ ३० युतो ४० ३३ ५८ ध्रुवेन
८ ३१ ४६ ९ समन्वितो १० २ ४२ ४।
उच्चं बुधशीघ्रस्य भगणाः १३ ४ ३६ ४ ८
४ ग्रे पीकृता ६ ४ ५३ ३३ ४ ६ ३ ४२ ४
०। यदिस्मृदिस्मृदिने १४ ३३ ४१ ६ ४ ५०
० ० ० भाज्यंतेनतदालब्धं ४ बुधशीघ्रोच्च
गत्यंशाः शेषेण १४ ५९ ५२ ८२ ४२ ४०
गत्यवयवानयनार्थं युक्तिः यदिशेषतुल्या
ल्पेनाहर्गणेन बुधशीघ्रोच्चगतेर्भगणावय
वानयनार्थं दिनानि वरहस्तदा रूपेणाकिमि
ति फलं हरः सावयवोभवति पुनः सवो

यं द्वादशकेनेष्टनभाज्यं स्वदिनात्मके संगुणाय
भागो हृयमानेऽल्पांतरः स्वगुणेंडुरूपो हरः लब्धा
प्रसौ द्वादशगुणस्तेनेष्टाहर्गणस्यापि द्वादश।
गुणत्वं युज्यते अथ द्वादशके गुणस्त्रिकोणोप
वर्तित इति त्रिके चतुष्के च गुणकौ जातौ अत्र च
त्रैराशिकगतेरानयनार्थं दिनगणः कृतं
सगुणितस्त्रिसप्तवषु यत्कृतो गुणगुणः स्वगु
णेंडुभिरुद्धृत इति सर्वमनवद्यं अथ गुर्वान
यनम् द्युमणिभिः कृतनगैर्द्युगणो हृतो लवक
लाः स्वगुणो ध्रुवके गुरुः ॥ अहर्गणाद्द्वादशा १२
भिराप्तमेषादिफले ध्रुवके धनं पुनरहर्गणा
देकसप्तमजा ३१ से कलादिफले धनफला
युते ध्रुवके ऋणमेव गुरुर्मध्यो भवति यथा
हर्गणो ९ ५५ ४४ ३१ ३० द्वादशाभि १२
र्भक्तो लब्धं ४९ ३८ ४३ १ ३० लवादिफ
ले गुरुध्रुवके १० २५ ५१ १२ युते ११ ० ४६
४२ पुनरहर्गणात्कृतनगैराप्तं ३१ ० ४६ ५
१ ऋणे ११ ० ४६ ४२ गुरुर्मध्यो जातः अत्रोप
पत्तिः गुरोर्दिनभुक्तिः ० ४ ५९ ९ ९ एक
पंचाशता विकलाद्यंशैः ५१ सूत्रपंचकला
स्ताव ० ० ० ५० ५१ दिष्टांके प्रतिप्यस
त्वार्थं पंचकलात्मिका भुक्तिः स्वीकृता सा दिन
द्वादशभागेन लभ्यते तेनाहर्गणस्य द्वादशां
शः फलमपाद्य अथ ह्येकोपपतेकसप्तमत्या

सि॰टी॰
५३

57

गुणिते नदैकाकलासावयवा १ १० १० ११ ल
ब्धे ते ग्रहोत्पादवयवो ० ० १० २१ येषांतेते
षांक ० ० ५० ५१ शोधनायदिनगणस्यैक
कसमातिहरः फलंकलादिशोध्यंजातमिति
सर्वमनवद्यम् अथस्फुटक्रान्तिज्याज्ञानयनम् ॥
अभिमतदिनेदशासंगुणफललवाःस्वमृणंध्रु
वेकेमितः ५ २ ॥ ग्रहगणोदशगुणोनिहिधे
कत्रयांशभक्तोलब्धमेषादिधन अत्रपंचवर्षे
चाधादधिकशानेन १५५ भक्तोलब्धमेषादि
ऋणंध्रुवकेकर्तव्यं एवंस्फुटक्रान्तिज्यांशुभवति
अत्रध्रुवकइति साधारणोन्त्यामपिज्यांशं।
बोजिते यतोमध्यःस्फुटोरविरेव तस्यैमावो।
बीतेध्रुवाभावाः ऋणंवक्रत्वात् उदाहरणे ग्रह
गणात् ५ ५४ ४४ २३ २० दशागुणा ५५ १३
२८ २५ देकत्र्यंशभागादाप्तं १६ ३२ ५४ २२ ३०
लवादिस्फुटक्रान्तिज्यांशध्रुवे १ २५ ५२ २०धनाक
तेयं १ १६ २५ २४ अपरज्ञातदिने १५५ भी
गाप्त ० २८ २६ ६ १३ मेषादिऋणं २ १५
४६ ५८ एतत्स्फुटचलांशं ग्रहोपपत्तिः
स्फुटक्रान्तिज्यांशस्य दिनभक्तिः सप्तनवतिः कलाः
समाविकला चतुश्चत्वारिंशात्यातिविकलाः
पंचत्रिंशात्स्वमृणंतः ५५३ ४४ २४ अष्ट
स्वर्णोर्ध्वंदशागुणा १० दिनान्त्यभागेगृहीते।
४० त्रिभागोनंकलाद्वयंगृहीतं ज्ञानमेवंकिं

चिह्नचतकलात्मिकइष्टांकोयोजितो ३।
५२ १५ २५ जातःतच्छोधनायेष्टांकेनसव
र्णितेन १२ ३५ रूपेसवर्णिते १२ ६०००
भक्ते १५ ३० १ हरःभाज्यस्यद्विगुणत्वा
द्विगुणे १५ ५ ३२० प्राप्तमिष्टयोहरो
जातः शेषं ५० २० ग्रस्तांतरत्वाद्गुणेदि
नमलास्मात्फलेयल्लभ्यतेतच्छोध्यमितिम
वेमुपपन्नम ॥ ग्रस्यप्रानेरानयनम् ॥
द्विघ्नोदिनौघःपृथगत्रभक्तोलिप्ताविलि
प्ताभुवकेस्वमार्किः ॥ ग्रहर्गणोद्विगुणः
११ ५१ २५ १५ द्विह्नेकत्रकलादिफलात्मको
१५ ५१ २५ १५ परत्रपंचभिः ५ भक्तो ३५
८।१०१ लब्धंविलिप्तादियतस्फलद्वयं १९
५५ २० ३३ प्रानिभुवे १५ ७ १५ युते १
५ २० १० मध्यःप्रानिजातः ग्रत्रोपपत्तिः
किंचिह्नत्रयोविंशतिविकलाषष्ठांशादि
कलिप्ताद्वयमिता ३।०२२ ५१ प्रानेर्दिनग
तिस्तत्रद्विगुणेर्दिनेलिप्तेलब्धेशेषेणावयवे
न सवर्णितेन १३ ७ २ रूप १ सवर्णिते १२
६००० भक्तमवाप्तंहरोजातेनरूपेभक्ते
विकलात्मिकमक्तेखयवा ० २२ ५२ लभ्य
तेरूपस्यद्विगुणत्वात् हरोपिद्विगुणितो ३
१४ फलंविलिप्ताषष्ठांशात्मकसचविलि
प्ताफलात्मेहरः षष्ठांशभक्तोयहत्रं ५ हरो

जातः शेषमल्पांतरत्वात् उपेक्षितमेवं तत्र भ-
वेयोज्यागतस्यावयवत्वात् इति सर्वमुपपन्नं
अथचंद्रोच्चं दिग्भिर्गजैर्भैश्चस्फुटोदिनौघः
शेष्योध्रुवोशेषभवेद्धिभुक्ते ३। ग्रहर्गणाः
९ ५५ ४४ ३२ लब्धाभांशकलाभागाध्रुवो २
१३ १५ १ शेषयुक्तो २ १४ ३१ ३१ ३९ वि-
धूच्चंजाते अत्रोपपत्तिः चंद्रोच्चस्यदिनभु-
क्तिः षट्कलाकिंचिदूनाः चतुःपंचाशाद्वि-
कलाषष्ठ्यंशाः १ ६ ४० ५३ ४६ अस्याः वे-
दहृये तत्राद्ये ० । ६ षट्कलामिते दिनप्र-
मांशेन लभ्यते ०।०।४०।५३।५६ सवर्णि-
तेन २४ ५३ ५६ रूपं १ सवर्णिते २ १ ६
० ० ० भक्तमाप्तं ८८। १ अस्य शेषमल्पां-
तरत्वादुपेक्षाश्रयीतिमितोभाजको द्वितीये
स्वांपादानार्थकृतइति दिग्भिर्गजैर्भैरित्या-
द्युपपन्नम् अथचंद्रपातः ताडितः खेदह-
नैर्दिनसंघः षट्कषट्कपारहृत्फलमंशाः ।
तैर्युतैक्रमसुहृन्नीयतेपातो राहुमाहुरिहकेपि
तमेव ९४ अहर्गणाः स्त्रिपातागुणितः
२ ५३ । ५४ । १८ । ४५ षट्षष्ट्याधिकैः पं-
चदशाते ५६६ भक्तोलब्धं ० । ३१ ३४ ३
५ मंशादिध्रुवके १० ५ ३१ २३ युतं १० ५
४२ ५३ चंद्रपातोजातः अत्रोपपत्तिः चं-
द्रपातस्यदिनभुक्तिस्त्रिकला दशवि-

कलास्त्रिभागाश्चक्रवर्तिपातक्षेपाः ०
३ १० ५८ १० अनयासवर्णितया ११ ५
५८ रूपंसवर्णितं २१६ ० ० ० भक्त
मात्रे १८ ५२ फलंस्वक्षेप्यैर्विपाहतं ५
६ ६ ६ ह्येजातः त्रिपाहतः फलमेपाः
अश्ववाचेंद्रमगणैः २ ३ २ ३ १ १ १ ६ ८ ग
णीकृते २ ३ ८ ३ ३ ३ ५ ० १६ राशीकृते
८ ३ ६ २ १ ० २ ० ४ ६ ० भूदिनैश्च १५३
३ ५ १ ८ ४ ५ ० ० ० ० ० भक्तेषुलब्धं ५६
९ अंशाद्यैर्दिनगणस्यविपाहतकइतिस
र्वमनवद्यम् एवमन्येषामप्युपपातादी
नांयथासंभवं गुणभाजकाश्चप्रकल्पतेल
ब्धाहर्गणादपिसाध्याः अथसौरवर्षांतध्रुवा
एवमध्यएवस्वीकार्य्याः वार्षिकगतेरल्प
त्वात् अथास्मादेवाहर्गणात्प्रकारांतरेण
ग्रहानयनम् लब्धाहृताहर्गणाच्चतुर्भिश्च
कृष्णकृदिग्भिर्नगाष्टनगभूतिथिभिःक्रमेण
देवाष्टखेककृ(ती)तिथि(त्रि)भिश्चरसाग्निवेदसिद्धैः ख
खाद्रिदहनाश्वयमेन्दुभिश्च ॥ ५४ अपाहि
लोचनरसैःखखाखाभ्रनंदनंदाश्विभिगगन
खाभ्रगजांकनागैः खाभ्राष्टषड्जभूतिप्रमि
तैश्चभक्ताभागादिकानिहिफलानिरवेसा
कात्पात ५५ ॥ विधोःफलेखाश्विगुणांवि
धेयंग्रहध्रुवाःस्वस्वफलैःसमेताः नेवाभवं

सि॰शि॰
टी॰
५५

तिथ्यूनचक्राः क्रमेणभागादिकः स्यात्फलमेवमा
नुः ॥ ५७ ॥ वैशाखसितादिगततिथिसंघः
इत्याद्युक्तप्रकारज्ञातो हर्गणो लक्षगुणे १०
० ० ० ० ० गुणनीयः यथास्मात्षष्टिघा।
द्दकादिभि १ ० १ ४ ९ १ भागादिफलाधि
कमेवसूर्यो मध्यो भवति यथालक्षहताहर्ग
णात्त्रगाष्टनगभूतिथिभि १४ १७ ८७ भ
क्तादाप्तेन भागादिफलेन विंशत्या २० गुणि
तेन चंद्रस्य रव्यहांतध्रुवो युतः कृतो मध्यश्चंद्रो
भवति यथास्माद्देवाष्टखोकपाषाभिः १९
० ८ ३ ३ भक्तादवाप्तेन फलेन भौमध्रुवो यु
तो मध्यः स्यात् एवं सर्वेषां ध्रुवाः स्वस्वफलयु
ताः मध्याः स्युः यथा रसाग्निवेदाक्षिदस्रा २४
४ ३ ६ बुधशीघ्रफलाप्तेर्हरः खखोत्रिद
हनाभ्रयमेंदवो १ २ ३ ४ ० ० गुरोर्भूपाश्वि
लोचनरसा ६ २ ४ १ ६ २ शुक्रशीघ्रोच्चस्य
खखखाभ्रनंदनंदाश्विनः २९९ ० ० ० ०
शनेर्गगनखाभ्रगजांकनागा ८ ९ ८ ० ० ०
चंद्रोच्चस्य खाभ्राष्टषड्गजभूति १ ८ ८ ६ ८ ०
राहो उदाहरणे अहर्गणा ९ ५५ ४४ ३७ २०
लक्षगुणा ९ ९ २ ९ ० ६ १ ५ क्षुधाषष्ट्या।
कादिभिराप्त ९ ४७ १० मेषादिः सूर्यः प्रो
यपातिः ग्रहानयने भगणगुणाकारः भूदि
नानि हरः फलं भगणादि ग्रन्तवल वादिक।

59

ताम्मैभगणाप्तवलवीकृताः गुणकाःकर्त।
व्याः तदाभूदिनाम्याफलमेष्यादि ग्रहगण
केनगुणप्रहरेलब्धगणेणपवर्जिते फलंहरे।
लब्धगुणाश्चाहर्गणाम्पन्ना यते एवंशशिप
क्षशंकदिशोरवेरंभ्यादिफलाभ्यैहरोजातः।
प्रथलब्धाहर्गाहर्गणा ९५२५०६ १५।
त्रगणाहर्गणभूतिथीभि १५ १३ ८३ रामम
६ ३२ २५ विधोफलमेष्यादिविंशाप्ता १०
गणिते ५ १० ५५ ५५ चंद्रभुव ११ ३
५६ ३० युते ३ १८ ३६ १५ मध्यश्चन्द्रो
जातः ३००तिमुलब्धाभूदिनेभ्यः १५
१३ ९१६५ ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
चंद्रचक्रे ५ ३ ३ ५ ३ ३ ० ० ० ० ० ल
वीकृतेः २० ३ ९ ११ ८८ ० ० ० ० ० ०
ग्रामे ३ ५ ८ ५ २ १ ३ लब्धगुणादहर्गे
णाल्लवादिफलाभ्यैहरोतम्पभवति प्रग्रह
वस्याल्पत्वात प्रवयवोपादानार्थं हरोविंशा
प्तागणितोजातः १५१३८३।२।२०
योघमल्पत्वाद्वयेत्पमागाहर्गणाहर्गणभू
तिथयः इतियुक्ते भाजकगणकेनविंशाप्ता
फलमपिगुणितंभवतीतिसर्वमपपन्नं प्र
येवंभौमस्पलवीकृतचक्रे ८२६८५८
२६ ९ ५ २० लब्धहर्गणानिभूदिनानिभा
सितानिलब्ध १९०८३३।५८ मल्पोन।

सिद्धि
टी
६०

60

त ०।१५ मृपेन्द्रदेवाह्वकोकशशिनो हृतः।
कृतेनेनलग्नाहृतादृगंणाद्राम्रे ५ १२ १०।
५१ ध्रुवे २ ३१ १२ ५४ युते २६ ३६ १० मध्यो
भौमः पृथग्वुधशीघ्रोच्चभगणैः १ २४ ३६
४ ८ ४ ६ ८ ४ षष्ठ्याधिकशतत्रयाप्तेषु ३।
६० पुनर्लब्धाहृतेषु ४ ३ ८ ३ १० १२ ४
० ० ० ० ० ० ० भाजितेषु लब्धं २४४
२ ४९ ५ शेषं ०।५ मत्स्यानवत्याद्भुपेन्द्र
रमाग्निवेदसिद्धाहृतः कृतेनेनलब्धाहृ
गंणाद्राम्रे १४०।३३।५८।३३ लब्धादि
ध्रुवेयुत ११ ४९ ९ म १० ४ ४ ४।
४ ३३ वुधशीघ्रोच्चं पृथक्चक्रोत्थाः ३६०
भाजितेभ्यो भूदिनेभ्यो लब्धाहृतेभ्यो ४ ३८
३ १० १२ ० ० ० ० ० ० ० गुरुचक्रैः ३
६ ४ २ २ ४ ४ ५ ५ प्राप्ते १२० ३ ४ ० ०
०।१९ शेषं भूपेन्द्रलब्धाब्धिदहृताभ्रयमेन्द्र
वोहृतः कृतेनेनलब्धाहृताहृगंणाद्राम्रे ०
४९ ३ ० १८ ध्रुवे १० २४ ५३ १२ युतम्
११ १४६।४२ मध्योजातः पृथक्चक्रो।
त्थाप्तेभ्यो लब्धगुणेभ्यो मृदुजशीघ्रोच्चवक्रैः
३ ० २ १ ४ ४ ४ प्राप्ते ६ २ ४ १ ९ शेषं १
२ ८ ६ ६ ३ ३ २ ८ मृपेन्द्रभूपाद्रिलोचन
रसाहृतः कृतेनेनपूर्ववद्राम्रे १४ ५४ २
८ ध्रुवे १ ४ ९ २५ युते २ १५ ४६ ५८ म

कल्पोच्चोऽस्तुजाते प्रथमपूर्ववद्भूदिनेभ्यः शनिभ
गणे १ ७ ६ ५ ६ ३ ३ ४ ८ राश्य २ ४ ४ ० ५
० ७ मधिकमल्पान्तरत्वादुपेक्ष्य स्वस्वकोष्ठ
केंद्रनेराशिस्थितोहरोजातः तेनाप्ते ० ० ४
५५ १० भुवे १ ५ ३ १५ युते १ ५ २३
१० शनिनितिः प्रथ्यचंद्रोच्चभगणेः ७८ ८
१० ५८ ५८ चक्रांतेभ्यो लब्धा हृतेभ्यो भूदि
नेभ्यो लब्धं ८ ४ ३ ४ ८१ शेषं २२८५२
३ २० २ स्वल्पान्तरमपेक्ष्य गगनखोष्ठग
तांकनागाहरः कृतोनेन ८ ४ ० ० ० ०
प्राप्ते ११६१२०१२८ भुवे ११२३१२५॥
युते २ १७ ३१ २१ २८ चंद्रोच्चं जाते प्रथ
राहुभगणे २ ३ २ ३ १ १ १ ६ ८ २ स्वकां
शाप्तेभ्यो लब्धाणाभ्यो भूदिनेभ्यो ७ २ ८ ३ १०
१२५ ० ० ० ० ० ० ० लब्धं १८८९३
३३ शेषं ७ ८ ८ २ ११ ८ ७ मल्पान्तर
त्वादधिकमपेक्ष्य स्वोभ्राभ्रखड्गजधृतयो १८
८९८ ० ० ० हरः कृतोनेनाहर्गणाल
ब्धगुणोदाप्ते ० ३३ १७ २३ भुवे १० ५
११ २३ युते १० ५ ७२ ५३ चंद्रपातोमध्यो
जातः एवमन्येषामप्युच्चपातादीनां भगणे
भूदिनेभ्यो हरात् गुणकांश्च यथासंभवं प्र
साध्य दिनगणात्फलमानीय ध्रुवयोगान्म
ध्यसाधनं ॥ प्रथ्यगतिसाधनम् ॥१०

सिशि
टी
६१

61

मह्हीमितादहर्गणात्फलानियानितत्कला
भवेतिमध्यमाक्रमात्त्रभःसदाग्रुभक्तयः
९० एकमहर्गणंकृत्वा पूर्ववत्कुहृतोदि
नसंचयःकुहृहृतोभगणादिफले इतिया
नियस्यचक्रियानिफलानितानितत्रदिन
भुक्तयोभवंति यथासूर्यस्य ० ० ५ ५९ ८
१० २१ चंद्रस्य ० ० १३ १० ३४ ५२ ४३
भौमस्य ० ० ० ० ३१ २६ २८ ७ बुधा
शीघ्रोच्चस्य ० ० ४ ५ ३१ १८ २८ गु
रो ० ० ० ४ ५९ ९ ९ शुक्रशीघ्रोच्चस्य
० ० १ ३६ ७ ४४ ३५ शनेः ० ० ० २
० चंद्रोच्चस्य ० ० ० ६ ४० ५३ ५६ चं
द्रस्यपातस्य ० ० ० ३ १० ४८ २० एव
मन्येषामपिदिनभुक्तयःसाध्याः प्रश्नोप
पत्तिः त्रैराशिकेनयदिभूदिनमिताहर्ग
णेनकल्पभगणालभ्यंते तदैकेनाकिमि
तिफलंभगणादिभुक्तिः पूर्वोक्तयोजनायते
नल्पत्वमुक्तं सैवेदानीमनल्पेति विशेष
शोकोपरिहृद्वाह समागतिर्वियोजनैने
भःसदंसदाभवेत् कलादिकल्पनावशा
मुहूर्तनाचमाप्ता ५९ ग्रहाणांदिनग
तिः पारेनगोत्वभूतिभूमितयोजनैःकिंचि
हूनेमत्स्यैवसर्वदास्वस्वकक्ष्यासुस्यात् य
तकक्षायोजनेषुलिप्ताविलिप्तादयःक।

ल्पिताः संतितद्वशेनकोचन्मंदाःकाचिच्छीघ्राः।
पिभवति ग्रहस्मृमुहुर्ततास्तुल्यानिरूपंयोज
नगतितुल्यत्वकारणं कक्षाःसर्वाअपिदिवि
षष्टेचक्रकलिप्तांकिताल्पाहितेलेल्पालघुनिम
हतिस्तुमहत्यस्तुलिप्ता तस्मादेतेशशिजभृ
गुजादित्यभौमेज्यमंदाःक्रमादवषाषिधराश्र
ित्यातत्क्रमेण १०० ॥ यतोग्रहाणांया
योजनमय्यःकक्षाःपूर्वमानीताःसमस्ताअ
पिचक्रकलिप्ताभिःषोडशशताधिकषष्ट्ययुत
मि २१६०० ताभिस्तुहता अतोल्पप्रमा
णेहतेल्याःकलाःस्युर्विस्तीर्णकक्षामंडलेब
हुयोजनप्रमाणालिप्तास्तु यस्माद्धेतोःकक्षा
मंडलस्याल्पत्वेनतस्याःकलाअपिलघ्वोम
हतिमहत्यः तस्मात्कारणात्स्वंद्रसकाशा
दूर्ध्वस्थाबुधशुक्रशनिकुजगुरुशनयपते।
क्रमेणमंदगतयइवगच्छंतोभांति नपर
मार्थतोमंदमंदंव्रजंति मंदाक्रांतत्वात्तेषा
ह्वाजेनक्षेदोपानिरूपिते यथासर्वोधा।
मावेद्रस्यकक्षा साहस्रगुणिताजिनराम
संख्या ३२४००० वक्रलिप्तांकिता
श्चात्रानुपातः यदिचक्रकलाभिःकक्षाप्र।
मानानियोजनानिलभ्यंते तदैककलयाकि
मिति चक्रकलाभिः २१६०० वे | ५८ / ५१०
दकक्षाभक्तान्ते १५ एभिर्योज | २१६००

सिशि
टी
६१

62

नैरेकाकलावांद्वीभवति तदुपरिबुधकला
१० ५३२१० चक्रलिप्ताः किंचिदधिकपुत्रिभा
गत्रयोविंशतियुक्शतमितैर्योजनैरेका
कला स्यादाहचत्वारिंशद्योजनैरेकाकला
तदुपरिशुक्रजकला २९९५९२५ कला
चक्रलिप्ताभक्ताभैः किंचिदधिकपुत्रियोविं
शतियुक्शतमितैर्योजनैरेकाकला तदु
परिरवेः कला ४२३१४५३ चक्रकला
भक्ताभैः किंचिदधिकैः सप्तत्रिंशति
भिः शतद्वयमितयोजनैः
सौर्यकाकला तदुपरिभौम

२००
२२४५३१२
२१६००

स्यकला ८१४४५१९ चक्रकलाभिर्भक्ता

३३३
३३१९
२१६००

भैः किंचिदधिकैर्द्वाविंशत्यूनचत
विंशतिशतमितैर्योजनैरेकाक-
लाभवति तदुपरिशनेः कला
१२३६६८१८३ चक्रलिप्ताद्रिः किंचि
दधिकार्धसहितैर्नवन्यूनषट्सहस्रमि-
तैर्योजनैरेकाकलाभवति तदुपरिनेक्ष
त्रकला २५५८८५८५० पुक्रलि-
प्ताः २१६०० नैः किंचिदूनद्वा
त्रिंशदधिक द्वषष्टिसहस्र
मितैः १२३१ योजनैरेका

५५१०
१२३८३
२०२५०
२१६००

कलाभवति षष्ठोभागः भागेहि शनाश
शिभवति भमध्यानतस्थानवहेषुसृवे

बु २० २५० अत्र ग्रहे कक्षा लगति तद्यथा।
तो ग्रहकक्षासंभक कक्षायां भ्रमणे शकलादेव
नक्षत्रकक्षायां च २ १ ९ ३ १ २ १ गोचाव
कगतियोजनानि यदि भाज्यंते तदा किंचि
दधिकैकोनषष्टिविकलात्मिका वार्षिकी ग
तिर्लभ्यते तया कक्षागतेरभावः एवमन्ये
षामपि कलाः कक्षावशाल्लब्धा महत्स्वज्ञेयः
इति सिद्धांतशिरोमणिव्याख्याने प्रत्यहस्फुटि
ग्रस्थाहर्गणादौ विशेषः अभीष्टवारार्थमह
र्गणस्तुल्यैकोनिरीकास्तिथयोपि नष्टा तदा
धिमासावमशेषके च कलाधिमासावमयु
क्तहीने ॥ १ ॥ इहाहर्यस्यां तिथौ यास्ता
स्याः यतः सृष्ट्यादौ पूर्णाहर्गणे रविवारस्त
तो रूपहर्गणे चंद्रवारः एवमनुदिनमेकै
कोवारो वर्द्धते एवमत्र वाराः सावनाति
थयः पुनश्चांद्रास्तदंतरमवमानि अत्रस
शेषमपात्यते मध्यकर्मण्यपरहीते सैकता
वटते अपातितेपि गृहीते निरीकतेति यु
क्तयुक्तमेव सैकत्वं निरीकत्वं च तदुपल
ब्धिरभीष्टवारेण भवति अथ तस्रो विशेषः
तिथयोपि नष्टदित्यादि यदि दिनगणः सै।
कस्तदा तिथयोपि सैकशब्दहाः अहर्गणेनि
रीके तिथयोपि निरीकाः तदुक्तं भवति।
अवमशेषाच्चंद्रकोनयनेकोद्याहृतेरंकान

तेऽड्विशेषस्तनाहर्गणशेषविहीने लवायस्य रविभ
तिथ्याद्यमित्यादौ योऽत्र गाथात्रिष्वये योऽपि गृही
तास्तास्तेनैकाः कृत्वा द्वादशगुणे योज्या इति से।
कत्वे निरीकत्वे तत्तैवाशायायावेत्याधिष्ययः।
तान्निरेकाः कृत्वा द्वादशगुणा योज्याः एवम
धिशेषाद्यधिमासलब्ध्यादौ सैकाहर्गणे।
पत्नोऽधिमासशेषमपि कल्पाधिमासैर्युतं भ
वति कल्पाधिमासानामहर्गणस्य गुणत्वा
त् एकगुणावमशेषाधिको भवेत्तमहर्गति
दृत्यान्यथा निरेकत्वपक्ष एवमूनाहर्गशेषवि
हीनइत्यादौ सैकत्वे रूपगुणानि कल्पावमा
न्येवावमशेषे योज्यानि निरेकत्वे कल्पावमै
रहितमवशेषमवशेषत्वेन ग्राह्यं यतः प्रतिदि
नमवमशेषस्य कल्पावमैरुपचयः अथ ल
घुदिनगतो विशेषः अथैवमल्पाहर्गणे।
सैकं निरीकं त्वनदावमाश्च तथाधिमासस्पति
यो यैर्हीनाल्पघुदिनौघः स्वधियावसायः र
ययामहत्यहर्गणे सैकता निरीकता प्युक्ता
तथारघुदिनेपि ड्कं तमहत्यहर्गणे कल्पाव
मैर्गुणितस्यैकस्यावमाग्रयोगो वियोगश्च य
त्रत्ववमशेषं सैकं निरीकं वा कर्तव्यं यतो ब
हुर्गणानयनेवमाप्ते रूपगुणानि यच्चहत्त्व
प्राभाजते तेन रूपगणस्यैकस्य गुणोनाना य
नयोपपत्त्या किंचिद्विहीनमहाकालाधेकरूव

४४ स्थानेचतत्रषष्टिहृतत्वेसिद्धसौयकराभूत
रेग ३ ० २ लवेन ० ० ५ ८ युतस्यैक
स्य ० ० ५ ८ वमाग्रेयोगोवित्पन्नक्रम
पिचिनम् अल्पांतरत्वात् आचार्येणोपेक्ष
तम् सूक्ष्मार्थिनामधियात्पूर्वोक्तोपपत्त्यैवो
क्तमिति यदिपुनरधिमासोस्ति तदासापि
तिरूपायचैत्रसितादिगततिथिषुसंयोज्योक्त
प्रकारेण लघुर्दिनौघःसधियाप्रमाण्यः ल
घुर्दिनौघइतिपदेनमहद्दिनौघेधिमासति
थयोनग्राह्याः इतिसूचितं यतोहृदहर्ग
णेधिमासा भागलब्धाएवभविष्यंति लघ्व
हर्गणस्वल्पत्वात्तदूर्ध्वसाधितेतत्राधिमासस्या
नयनाभावः अतोधिमाससंभवेततिथयोव
र्षेपग्राह्याः ॥ अधिमासगतोविशेषः ॥
स्पष्टोधिमासःपतितोप्यलब्धोयदायदावा प
तितोपिलब्धः सैकैर्निरीकैक्रमशोधिमासै
र्लघ्वाद्दिनौघःसधियाप्रमाण्यः २ कृत्वापुनो
नेक्रमशोर्धदिनीकृतैःकल्पभवाधिमासैःसे।
काविरीकान्मध्यानमासानतत्स्पष्टसाध्योवल
पृष्ठवेतो ५ ॥ अथाहर्गणानयनेधिक
माससमाहृतात् कल्पगतसौरदिनैर्योधि
मासालभ्यंते तेमध्यमेनमानेनकल्पगत
सौरदिनानांमध्यमत्वात् कल्पसौरदिनानां
मध्यमस्पष्टांतरभावाच्च स्पष्टानेनमानेनाधिमा

शि॰धी॰
टी॰
६४

64

मायादिनलभ्यंते स्पष्टसूर्यसंक्रांतिस्तु चांद्रमा
समर्हत्यपतनीत्यादिभिरुपायैः स्पष्टोधिमा
सःपतितः तदालब्धाधिमासतःसैकतःकृ
त्वावृद्धिमत्वाहर्गणःसाध्यः तथा तदाधिमा
सशेषमागतं तच्छेषाद्गुणितैःकल्पादिमा
सैर्युतंकर्तव्यं तथातदाचैत्रादिगतमासात्
सैकात्कृत्वा पूर्ववत्तौरविचंद्रौसाध्यौ एक
योत्तरापूर्ववत्तोद्दिवाकरविनिघ्नकैरित्यम
वः चैत्रादियातान्तिथयः पृथक्स्थाः इत्या
दौरविद्युतिथ्यादौवोपयोगः अथ स्पष्टोप
तितोधिमासोमध्यमानेनतलब्धःस्यात्तदा
लब्धाधिमासान्मिरीकाकृत्वाहर्गणःसाध्यः
तदाकल्पाधिमासहिनैः ५३३५६००
०० अधिमासशेषंवर्जितंकर्तव्यम् तथा
तदाचैत्रादिगतमासान्मिरीकाकृत्वाचंद्राकौं
साध्यौ अत्रोपपत्तिः ग्रहाःखल्वयंस्पष्टगत्या
भ्रमंतितदपवर्गार्थतोमध्यमानमस्ति यत्त
मध्यंसमानंकल्पितं तदनुपातोपयतयः
स्पष्टेनचेचलत्वादनुपातःकर्त्तुंनशक्यते
तेनसपातितश्चेत् तदाअलब्धोग्राह्यः नप
तितश्चेत्तदाप्रयंलब्धोधिमासः मध्यमा
नस्मात्समायाः इत्वापुनोनंकम्सप्तोधिपोव
मिश्रादौकल्पाधिमासदिनयोगावधिमास
शेषयुक्तौ यतोधिमासानांसैकत्वादिन ग।

णांस्त्रिंशता दिनैरधिको भवति निरीकत्वे।
हीनाः शेषंतु मध्यमानजमन्नो यावद्भिर्दिनै
मध्येहर्गणोधिकस्तणोवाकृतः तावत्तु
णोः कल्पादिमासैरधिशेषं युनोमितेषुत्र
नेधिशस्यप्रत्यहं कल्पाधिमासतल्पावयव
त्वात् प्रत्यपथैवमधिशेषयुतेनानितंग्रही
ते तदा चैत्रादिमासा अपि युता भवंति यतो
धिमासशेषोधिमासेनांतरितः कृत इति
अतः स्पष्टेधिमासे सति सैकतायामकृता
याम् पूर्वमाससतिथयो लभ्यंते न तु वर्तमा
नस्यैवं निरेकतायामकृतायामग्रमाससति
थयो लभ्यंते नेष्टस्यातः सैकत्वं निरीकत्व
मप्युचितम् ॥ अथ शुद्धिगतो विशेषः ॥
युगागमेन पातितोपि सलभ्यते चेद्युत्यात्
दा खेद्द्रूहते २० युतयादिनौचः पतठेद
तिस्तिधिधः स्वयमेवकिंतुवालावबोधविष
येमयकानिरूक्तं ॥ १०५ ॥ शुद्ध्या
नयनैः खेरामैस्तते चाधिमासास्तशेषं भ
वेच्छुद्धिस्तु नाहूनाडीविहीनमित्य खेरामैर
धिमासोपलब्धः स्पष्टस्तनपातितस्तदाल
ब्धोपि न ग्राह्यः चेदूह्यते तदा शुद्धिरल्पा भ
वति तथा चांद्रमासावमशेषांतरं नगृहीतं स्या
दतः स्पष्टो पतितो लब्धोपि न ग्राह्यः तस्मि
न्नगृहीते त्रिंशदधिका शुद्धिरवगृहीता भ

वति क्षयाब्दगणः साध्यः इति युक्तिः स्पष्टा मा
यिना लावकेनार्थे मयोक्ता ॥ अथाधिमा
सलक्षणमाह ॥ असंक्रांतिमासोधिमास
स्फुटः स्याद्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः कदाचि
त् क्षयः कार्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्तदा
वर्षमध्येधिमासद्वयं च ॥ ६ ॥ असंक्रा
न्त्यादौ मासोधिकमाससंज्ञकः यस्मिन्सं
क्रांतिद्वये भवति क्षयमासः क्षयमासस्तु य
दा कश्चिद्भवति तदा कार्तिकमार्गशीर्षपौ
षेष्वेव भवति नान्येषु मासेषु अथ यदि क्षय
मासस्तदा वर्षमध्येधिमासद्वयं भवति एक
क्षयमासात् पूर्वं मासत्रयांतरे परोधिमास
त्रयादनन्तरो भवति अत्रोपपत्तिः कालेनये
नैति पुनः प्राचीनेक्रामन् भचक्रे विवरेण ग
त्याः मासाः सचांद्रैकयमाः २४ कुरामाः।
३१ पूर्णाक्ष ५० नक्षदिनप्रमाणमिति
यदि चक्रकला २१६०० भक्तेन तेन ३
३१। २८। ५२ भक्ता लब्धे २४ ३१ ५० अ
मीभिः सावनादिभिर्मध्ये चांद्रो मासः अथ
पंचांगरामाक्लिषयः खरामाः ३६५।१५
३० सार्धद्विदस्रा २२।३० कुदिनाधम
हे अस्यार्कमासोऽर्क १२ लवः प्रतिष्ठ इति।
पंचांगरामा दिने यस्य हादशपंचपंचभागा १३०
२६।१३।३२ एभिः सावनदिनैर्मध्येसौरो।

मासो भवति स्फुटः सौरो मासस्तु रविगतिव
शान्न्यूनोऽधिकश्च भवति यदा त्वेकषष्टिक
लाभिकार्कगतिस्तदा ६१ सार्धैकोनत्रिंश
द्दिनैः किंचिदधिकैः २९ ३० ३० मा
सेनैवैकोनराशिसंक्रामति ततश्चान्द्र
मासादल्पत्वाद्रविमासो भवति एवं रविमा
सस्य परमाल्पत्वाद्यो चान्द्रमासि संक्रान्तिद्वय
स्य संभवो जायते एकषष्टिगतेस्तु वृश्चि
कादित्रये कैश्चित्तु गतेरल्पत्वात्संप्रति व
र्द्धकाले भवति अतः स्वयः कार्त्तिकादित्रये
नान्यदेशसंक्रम पुनर्मासत्रयानन्तरमपि पू
र्वगतेरपचयात्सौरो मासो वर्धते अतस्तत्र
चान्द्रमासस्याल्पत्वादसंक्रान्तस्य च संभवति
इति वर्षमध्ये हि मासद्वयमुत्पद्यते इति स
र्वमुपपन्नम् ॥ अथ क्षयमाससंभव
कालः ॥ गतोऽब्ध्यद्रिनन्दैर्मिते शककाले
तिथीशैर्भविष्यत्यथाङ्गाक्षसूर्यैः । गजाद्य
ग्निभूभिस्तथा प्रायशोऽयं कुवेदेन्दुवर्षैः क्वचि
द्गोकुभिश्च ॥ ७ ॥ चतुर्विंशत्यूनसहस्र ९
७६ मिते शाके गते सत्ययं क्षयमासो जात
अतो वक्ष्यति प्रश्नाध्याये रसगुणपूर्णम
हीसम १० ३६ शाकनृपसमयेऽभवन्
ममोत्पत्तिः रसगुणवर्षेण मया ३६ सि
द्धान्तशिरोमणिरचित इति भुजबलोऽत्र य

सि.शि.
टी
६६

66

पंक्तिमितेनशाके १०२१ स्वग्रंथस्यावनात
तःक्षयमासोगतोऽद्रिनंदै ९७४ मितेशा
ककालेगतेक्षयमासोगतः इत्युचितएवय
थापंचदशाधिकशतोत्तरसहस्रमितेशाके
१११५ क्षयमासोभविष्यति षड्योगाक्ष
सूर्ये १२५६ मितेशाकेभविष्यतितथा।
गजाद्यग्निभूमिः १३७८ क्षयमासोभवि
ष्यति एवमुपदिश्य संकेतेनोपसंहरति
प्रायेणकुवेदेंदुवर्षैः १४१ क्षयमाससंभव
षड्योगाक्षसूर्यैः १२५६ कुवेदेंदु १४१।
भियुतः १३९७ एभिस्त्रिनवचतुर्दशशतै
:क्षयसंभवः एवमष्टत्रिंशदधिकैःपंचद
शशतैःक्षयसंभवमन्यत्रापि ग्रंथसंके
तेनैवेणाप्युपसंहारः क्वचिदूनविंशत्यावर्षैर
वियद्याग्रनवचतुर्दश १३९७ शतमिते
शाकेक्षयसंभवे सत्यूनविंशत्या १९ विर
हिते १३७८ विगजाद्यग्निभूमिःक्षयसं
भवोभवत्येवमन्यत्रापूह्यम् प्रायस्त्वनिय
मद्योतकत्वमुक्तं अत्रोपपत्तिः मेषादौस्थ
थिगतेरल्पत्वात्सौरमासा उचिताभवंति चां
द्रास्त्वल्पाः अतएवविंशतिदिनमितायांशु
द्धौभाद्रपदेमासस्याधिमासःसंभवतितस्मिन
जातेकार्तिकादित्रयेक्षयमासःसंभावितोभ
वति एकविंशतिदिनाशुद्धिःपुनःकुवेदेंदु

१४१ वर्षान्तरेकालेभवति यथा ग्रब्दाद्दिनेदे
९७४ मितेशाकेत्तयमासोहष्टः तत्रत्याशु
द्धिः यतोव्दापरान्तेद्विमासातिशेषः अतः
शाकारंभात्पूर्वैकलेगताहाः ३१०९ नेदा
द्दीन्दुगुणमितात्रब्दाद्दिनेदेर्गताव्दानानाद्धि
याहाः ४१५३ द्विरामैः ३२ भक्ता १२९
४६ ५२ ३० खरामै ३० भक्ता १३८२६
फलैक्यं १२६८१२ ३० शिव ११ ग्राहृ ४५
६८३ युक्ते ४५९५।१२।५।२।३०
विभक्तेखरामै ३० हृगेह्ने १५२१ कलेर्गधि
मासाःशेषे २१ १२ ५२ ३० शुद्धिजाता ए
वेऋवेदेंदुभिः १४१ रधिकेशाके ११५५
तिथीशामितेशुद्धिः २१ १९ १५ एवमग्रान्त
रहृर्याम १२५६ शुद्धि २१ ५५ ३७ ३०।
ग्रहांशांशत्रयाधिकपहृत्य ९ मि ६ २२ ३०
रधिकाशुद्धिर्भवति तथाविधाऋवेदेंदुवर्षै
रेवभवति ऋवेदेंदूनांशुद्धौसाध्यमानायांद्वि
धाहा १४१ द्विरामै ३२ फलं ४२४ २२
३० खरामै ३० फलं ४२४ अनयोरैक्यं।
९।६।२१।३० शिवैर्ग्राहृ १५८१ युतं।
१५।६०।६।३३।२० खसमोशेषेचत्वा।
दि ६।२२।३० एतदंतरेत्तयमासोवह्न।
कालेसंभवति अतःऋवेदेंदुवर्षैःसंकेतःक्षा
तः कदाचिद्धनविंशात्याव्दांतरे १९ पित्तय

.67

मासस्तावयधिक्षिप्ताह्रिरामैस्तुभक्ताह्न्यादिना
शुद्धिः १० ३१ ३० भवति एतदेतदेवाधि
मासस्यैवभवोभवति प्राग्येणानविंषाति जने
रपिकृवेदेंद्वभिर्वर्षैः क्षयमासस्तत्र शुद्धिदि
नादिः २५ ५२ ५२ अनेनैवाभिप्रायेणाग
जाघग्निभूमिः क्षयमासस्यैवभवोंगीकृत इति
सर्वमुपपन्नम् ॥ अथाम्यप्रश्नमाह ॥ य
श्चार्कफलकीर्तनायमनिभिर्वर्षैरधिमासस्थ
यंतनस्वन्हिकथंकराकतिषुवावर्षेषुतत्सं
भवः एवंप्रश्नविवापरेणगणकःपृष्टोवि
जानातियस्तत्र्यन्येगणकाम्भोजकमलवनप्र
बोधनभास्करः ८ ॥ स्पष्टार्थम् इतिसि
द्धांतशिरोमणिव्याख्यानेधिमासावमासादि
निर्णयः ॥ ॥ अथपरिधिः ॥ प्रो
क्तोयोजनसंख्ययाकुपरिधिः सप्तांगनंदाब्ध
यस्तद्व्यासः कुभुजंगसायकभुवो १५८१
यत्प्रोच्यतेयोजनम् यत्स्पष्टःकुयोः परस्परह
तेस्पष्टवृत्ते ४४८६ भांग्ना २१६० हृतार
त्नस्पष्टान्तराद्धनरइत्यन्येयसमायोजनैः॥
१०४ वियमित्रिपाइत्तैःपंचाभिर्योजनानांप्रा
तैर्भूमेः परिधिर्वेष्टन्नं प्रोच्यते तमाह यस्मा
द्वेतानस्यपरिधिर्विस्तरः कुभुजंगसाय
कभुवो १५८१ योजनेषुप्रोच्यते ज्ञानावे
कवचनं तद्धिल्लावयकाणीतापिकपंच

दशशतयोजनप्रमाण इति गोलेन तन्म
व्यासः कुभंगमायकभुवः सिद्धं २४ शके
ना २ ३० स्वितइतियोजनानां चतुर्विंशतित
मो भागोऽस्यांतरत्वादुपेक्षिता यदि सिद्धा
शान्विता पकाहभानुभुवो १५८१ २ ३१
योजनानि भूमेर्विस्तारस्तदा समाङ्गनंदा
त्रयो ४९६७ जनानि भूवेष्टनं गणिते
पि व्यासे भनंदाग्नि ३९२७ क्षिते विभक्ते
खबाणसूर्यैः १२५० परिधिस्तस्मात्
इति व्यासे १५८१।३० भनंदाग्निहते।
६२०८७५०।३३।३० साष्टैर्हृते द
शाभिः शतैः भक्तैर्लब्ध ४९६७ समा
ङ्गनंदाब्धिमितो भूपरिधिः ननु भूतेः के।
वाच्युभवादिभिराचार्यैर्यदंस्यथा प्रमाणं
तदस्यापि नियमः कुतः प्रोक्तमुच्यते षट्
सहस्राहृ एव मंगलकानिष्ठादिभेदेन शास्त्र
मुच्यते तेनान्येनाभिप्रायेण यच्चेदमस्मन्
तन्मयूखा यया: अथ देशान्तरयोजनज्ञान
माह ॥ याम्योत्तरपुरयोः भीष्टयोवसमा
णां यंत्रादिभिरंतां न्त्यक पृथक् विताया।
यावत्पुरयोरंतांशाविवरं भवति तेनान्
पातस्त्रैराशिके न यदि भाव परिधौ योजनान्या
त्रं मंडले भूपरिधि योजनानि तदेक भा
गोऽलक्कि मिति यलब्धं तावंतावि भागाः पुरा

सि॰शि॰
टी
६८

68

नगानां संख्या वह्निघ्नं योजनं लक्षणं गणितेना
यवोदरैरङ्गुलमष्टसंख्यैर्हस्तोऽङ्गुलैः षड्गुणितैश्चै
श्चतुर्भिः २४ हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः क्रो।
शः सहस्रद्वितयेन तेषां स्याद्योज
नं क्रोशचतुष्टयेनेति ॥ अथ परिधिस्फु
टीकरणे लम्बज्यागुणितो भवेत्कुपरिधिः
स्पष्टस्त्रिभज्याहृतो यद्वा द्वादशसंगुणः सावि
षुवत्कर्णेन भक्तः स्फुटः लम्बज्ययावद्या।
मानया भूपरिधिर्गुणनीयः त्रिज्ययावन्
मानया ३४३ भाज्यो लब्धं स्पष्टः परिधिर्भ
वति यथा त्रिज्येष्टयकुकोटिभुजाहृते क
र्णोद्धृते लम्बपलज्यके स्त इति त्रिप्रश्नाध्याये
वक्ष्यति द्वादशाङ्गुलशङ्कोः पलप्रभापि।
काश्मीरे पादोनषण्मिता ५५ कृती ३३।३
५५ न १४ कृति १५५ संयुते १७७।३।१५७
पदे १३।१८ इत्यक्षकर्णः अथ त्रिज्या ३४३८
कोट्यांशकरूपया १२ गुणिता ४१२५६।
कर्णेनोद्धृत १३।१८ मानं ३१०१४७ ल
म्ब्या जाता अथ भूपरिधिः ४५६७ लम्ब
ज्यया ३१०२ गुणिता १५४०७६३४
त्रिज्यया ३४३८ भक्तो लब्धं ४४८१ स्फुट
:परिधिर्जातः अत्रोपपत्तिः निरक्षमेरुगा।
मेतरेण नवति ९० नवांशाः तत्र परिधिः स
म्भोगनेत्राहिमितं स्फुटीकृताः मेरुगर्भे लवा

सवात्पविषेयपि स्वभाव ग्र्येणोपपत्तिः निरक्ष
मेतगर्भेत्तेनेनभवति ५० नवोशालब्धपरि
धिः समागनेदोत्त्रिमिते मेरोः समेताल्लब
जाग्रप्युत्सादलमनुपपते मस्फुटः परिधिः
ग्रतवानुपातः यदिविज्याल्लम्बज्यया स
मागनेदोत्त्रिमितोऽभूपरिधिर्लभ्यते तदाब
देशाल्लम्बज्यया किमिति अत्र यदि लम्बज्याको
टिस्तदात्रिज्याकर्णान् अंककर्णेण चलक्षोणे
हरः फलेनाल्पमेवोति सर्वमनवद्यम् ॥
अथ भूमध्यरेखा ॥ यल्लंकोज्जयिनीपुरो
परिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्सूत्रं मेरुगतं बु
धैर्निगदितासामध्यरेखाभुवः ५ स्पष्टार्थे
अथ देशान्तरकर्म ॥ यत्रेरेखातस्तल्पः प
लस्तत्रिजस्थानमध्यस्थितैर्योजनैः खेटभु
क्तिहताः स्पष्टभूवेष्टनेनोद्धृता प्रागरणांस्त्व
स्वेऽहेह १० स्वदेशाग्रयवानेवतस्तावति
वाद्योलंकोज्जयिनीत्यादि यावन्तरे
खासंख्यपुराणांमध्यायस्मिन्स्थाने पुरेभ
वति तस्मात्पुरादात्मीयस्थितिर्यावदन्त्रा
न्तरैर्योवातिपूर्वापरयोजनानि भवंति ते
ग्रहस्यदिनभुक्तिगुणनीया स्पष्टभूपरि
धिनाभक्ताया लब्धं तत्कर्णाकार्यं हेय
मित्यर्थः परं यदि रेखातः स्वस्थाने पूर्वं भव
ति यदि रेखास्थानं रेखायाः स्वस्थाने पश्चि

सिधि
टी
६५

69

मेतदापश्चिमेधनंकार्यं उदाहरणम्म
ध्येरेखांतरयोजनानि काषपा ३६ पभि
रविभुक्ति ५९।८ गुणिता ४४५९४।८
स्फुटपरिधिनाभक्तालब्धं १।० रेखायाः
प्राग्भागत्वात्मध्यसूर्ये ११ ३ १५ ७ ऋणे
११।३।१८।७ एवंदेशांतरकर्मसंस्कृतः
सूर्योजातः एवंचंद्रफले १३।१४ मध्य
मेचंद्रे ११।१५।४।४३ ऋणिते १०।१०
१५।१९। एवंभौमफले ३२ ऋणे २।७
१२।१८ बुधशीघ्रोच्चफले ४।१० ऋणे
५।०।५४।५९ गुरुफले ०।५ ऋणे १०।२
गुरुफले ०।५ ऋणे १०।२७।४२ भृगुज
शीघ्रोच्चफले १।३८ ऋणे ०।२६।२८
३३। शनिफले ०।२ ऋणे १।४।२२।४
४ चंद्रोच्चफले ०।७ ऋणे २।१०।२४।११
चंद्रपातफले ०।३ ऋणे १०।३।४५
१४ ग्रहोपपत्तिः यालंकामेरुगतामु
वोमध्यरेखास्याःपूर्वेरेखोदयकालात्पूर्वं
सूर्योदयस्तेनफलं ऋणंयतोग्रहालंको
दयकालीनःसाधितः प्रतीच्यांरेखोदय
कालात्पश्चात्सूर्योदयः अतस्तत्रफलं।
धनंफलसाधनेत्रैराशिकेनयदिस्फुट
परिधियोजनैःषष्टिर्घटिकालभ्यंते तदा
देशांतरघटीभिरनुपातः यदिघटीषष्ट्या

ग्रहणकालभंगेन तदा रेखास्वपुरांतरयो
जनैः किमिति अथैतामिलेत्र देशांतरघ
टीभिरनुपातः प्रश्नेत्रैराशिकद्वयेन रेखा
पुरांतरयोजनानां ग्रहभुक्तिः षष्टिभिर्गुण
कैः स्फुटपरिधिः षष्टिघ्नभाजकौ तत्र च
ष्ठात्मकयोर्गुणकभाजकयोस्तुल्यत्वान्ना
शोकृते ग्रहभुक्तिर्गुणकाः स्पष्टभूवेष्टनं भा
जकला इति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथ देशां
तरघटिकाभ्यां विभागो ऽस्मेसु गणितक
लादनेनैवं ग्रहणे विधोः स्यात् आदौ
स्पष्टाहिवशेन योऽर्द्धो भवंति देशांतरना
डिकास्ताः ॥ यः कश्चित् मध्यरेखायाः
आज्ञापनात्प्राक्स्थितो ऽस्मिपश्चाद्देति न
वतितेनैव ज्ञातव्यं ग्रहणकारेवतमाने
वेद्वे ग्रहगणितेन चंद्रस्पर्शकाले ज्ञात।
वास्तव्या च तस्मिन्वेद्व ग्रहणदिने घटिका
दियंत्रेण स्पर्शकाले रात्रिगतमपि ज्ञेयं
अथ यदि निजस्थाने रेखातः प्राग्भूविभागः
स्ति तदा गणितागतकालादनेनैव चंद्रस्प
र्शः स्यात् रेखातः प्रतीच्यां भूविभागे गणि
तागतकालात्पूर्वमेव चंद्रस्पर्शः तयोर्ग।
णितागतस्पर्शकाल ५० दृगागतस्पर्शका
लयोर्विवरे कृते यावदनेनैव तावत्यो वा दे
शांतरघट्यो भवंति वा प्राक्ने पश्चिमे देशां

सिशि
टी॰
७०

70

तरकर्मोपपन्नांतर्गतदेशांतरघटीनोपदंतो
तरंयोजितं अत्रोपपत्तिः पूर्वोक्तैव यथा।
यथाभूमध्यरेखायाः प्राग्विभागे दृष्टा यांति
तथा रेखोदयात्प्रागेवार्धंते चेद्रपश्यंति
प्रत्यग्विभागे रेखोदयादनंतरं यतो लंको
दयकालीनाग्रहाःसाधिताः अतस्तद्वि
तिजादनंतरघटीभिर्गतागताभिः स्प
ष्टो भवति। ननु रेखायाः प्राक् प्रत्यग्भूवि
भागस्य दनेनघटीभिरिति रेखायाः पूर्व
परक्षितिरेखायाः पूर्वापरक्षितिजयोःस्वदे
शक्षितिजयोः यावंत्यंतरयोजनानि ता
वंतियावताकालेनभगणस्य चेद्राक्राम
ति तानाडिकादेशांतरसंभवाः इति स्व
देशोदयजक्षितिजभूरेखायाः क्षितिजा
त्प्राक्भूविभागो पूर्वतोभवति प्रत्यक्भू
विभागे पश्चिम इति प्राच्यामनंतरं प्रतीच्या
मादिवीम्युपपन्नम ॥ अथ देशांतरघटी
ज्ञानांतरयोजनज्ञानमाह ॥ तद्वस्फुटं
षष्टिहृतं वृत्तं भवंति देशांतरयोजनानि।
१२ ताभिः पूर्वोक्तदेशांतरघटीभिः स्पष्टाभू
परिधिर्गुण्यः षष्ट्याभाज्यः फलं देशांतर।
योजनानि स्युरिति अत्रोपपत्तिः यदिघ
टीषष्ट्या स्पष्टो भूपरिधिर्लभ्यते तदाभिः कि
मिति अथ देशांतरघटीभिः प्राग्भूविभागे

यगणितोक्तकालादित्यादिना साधिताभिर्ग्र
हाणां दिनभुक्तिर्गुणनीया षष्ट्याभाज्याय
लब्धं तत्कलामध्ये ग्रहे रेखायाः प्राग्भूवि
भागेषु धनं कर्तव्याः अत्रोपपत्तिः त्रैराशि
केन यदि षष्टीघट्याग्रहगतिर्लभ्यते तदा
देशान्तरघटीभिः किमिति ॥ अथ वारप्रवृ
त्तिः ॥ ऊर्ध्वं तथाधश्च खनाडिकाभी रवावु
दग्दक्षिणगोलसंस्थे १२ ॥ ताभिर्देशान्त
रघटीभिर्मध्यरेखायाः प्राच्यां सूर्योदयादू
र्ध्वं वारप्रवृत्तिः भवति प्रतीच्यां सूर्योदयात्पू
र्वमेव वारप्रवृत्तिः गोललक्षणं त्रिप्रश्नाध्या
ये सौम्यगोलो भदलयदाक्षे याम्यो परं
सायनभागभानोरिति एतेनैतदुक्तं भव
ति देशान्तरघट्यो वर्तमानकालव्रतचक्र
स्वसहृणवारप्रवृत्तिकराः संयोज्याः वि
सहृणावारप्रवृत्तिकरा वियोज्याः एवं कृ
ते यज्ञवति तत्स्वल्पकालेन सूर्योदयादूर्ध्व
मधो वारप्रवृत्तिर्ज्ञेया अत्रोपपत्तिः लक्ष्णा
दौ लंकायां सूर्योदयकाले मेषादिस्थयो
रविचंद्रयो रर्कावारमादिं कृत्वा दिनपान्व
प्रवृत्त्यः यथाप्रोक्तं लंकानगर्यामुदया
च्च भानोस्तस्यैव वारे प्रथमामित्यादि अत्र
यावत्स्वदेशोदयरेखोदययोरंतरं तावद्दे।
शान्तरघटीभिर्लब्धं भवति ताभिः सूर्योदया

सिं॰ शि॰
टी॰
३१

71

ऊर्ध्वगतनाभिः प्राच्यां रव्युदयकाल उपलभ्य
ते रव्युदयात्तिर्यगवस्थोन्मण्डलाधः स्थितत्वा
त् प्रतीच्यां सूर्योदयात्पूर्वं यतस्तत्र प्रत्यहि
तिर्यगुन्मण्डलादूर्ध्वं स्थितिमाति एतावता
केन लंकायामेकगतरेखायां सर्वदैव वस्तु
दयवारप्रवृत्तिः जाता अन्यत्र देशान्तरघ
टीप्रमाणमेवाधोपलरेखायां तिर्यग्भेन तथा
यस्वचरनाडिकाभिरित्यर्थः एवं दक्षिणगो
ल उन्मण्डलं क्षितिजादूर्ध्वं दक्षिणत्वद्यः
एवमुत्तरगोले सूर्योदयादूर्ध्वं दक्षिणगोले
सूर्योदयादधो वारप्रवृत्तिरिति इति सर्व
मनवद्यम् ॥ अथ ग्रहाणां बीजकर्म ॥
खाभ्रखार्काहृताः कल्पयाताः समाः शेष
कं भागहारात्पृथक्पातयेत् यत्तयोरल्प
कं तद्द्विशत्या २०० भजेल्लब्धिकाद्यं फलं
तत्त्रिभिः सायकैः १५ पंचभिः पंचभू
भिः कराभ्यां हतं भास्वदिन्द्वोर्ज्ञकेन्द्रे तुंगे
हीनं इन्दुनास्वभागैः कसम्पातके भौम
सौम्यमन्याधिकं स्वं क्रमात् १५ कल्पग
ताब्दाः १९७२९४८९०१ खाभ्रखा
र्कैः १२००० उद्धृताल्लब्धं १६४४१२
प्रयोजनाभावात्त्यक्तं शेषं ४९०१ भा
गहारादस्मात्पातनात् पृथग्गृहीतभाज
कादागतमेतत् ७०९९ एतयोर्यत्तयोरिति

द्विवचने॥ शेषस्पष्टोऽहं स्पष्टमध्यायदल्पेन
४ ६ ० १ नष्टानहयेनभास्मलब्धे २ ३ । १८
कलाद्येफले सूर्ये ११ ३ १८ ७ त्रिगुणे १
४ । ० । ४५ मृगे ११ । २ । ४ । ४ । ६ कर्तव्यं
चेन्द्रो ११ । १० । ५५ । १९ द्विपान्यामे २३ । ०
१८ लिप्तायोपचगुणे १ । ५५ । २ । ३० मृगे
११ । ८ । ४६ । २७ । ३० मृगौ १० । १७ । ४२ ।
८ पेच ५ गुणे २९ ५५ । १ ३ चंद्रोच्च २ । १०
२४ । १ द्विगुणे ४६ । ० । ३६ गुणे २ । ४ । ३८
० भौमे २ । ७ । १२ । ८ एकगुणे २३ । ० । १८
धने २ । ७ । ३५ । १८ बुधशीघ्रोच्चे ५ । ० ४५
५९ द्विपंचाप्ताना ५२ गुणिते १९ । ६ । १५ ।
३६ ऋणे ५ । २० । ५ । १५ चंद्रपाते १० । ३
४५ । ५ द्विगुणे १६ । ० । ३६ धने १० । ४ । २१
५ शनौ २ । ४ । १२ । ५५ चतुर्गुणे २ । ३२
१ । १२ धनम् १ । ५ ४४ । ५५ एवं बीज
संस्कारा ग्रहा भवंति ग्रहोपपत्तिः आगमप्रा
माण्येनान्यस्मात्कारणं वक्तुं शक्यते इति अधिका
रोपसंहारश्लोको यद्यप्येतदपि विस्तृतं बहुधा
नेकैस्तत्रं प्रकाराणि वै भेदाः नादकर्तत्तदत्र निपु
णैः प्राज्ञैरवज्ञायते आत्तातेपृथुता सगोल
गणिते व्यर्थाहि तस्मान्मया संक्षिप्तं न तु विस्त
रं विवचितं चेन्नाहि सर्वेजनाः १६ रूपस्थान
विभागतो हि गणितश्चिरावर्त्मैरनानाछेद

विभेदभिन्नगुणकैः नानाप्रकारेष्वपि श्राघो
पत्रविचित्रभंगीभिरभिधेन तदासिद्धैः किलल
क्षीवाद्य समानं तदेव सुधियाकार्यं प्रकारां
तरं ॥ १७ ॥ यद्वहैरित्यादि सर्वैरंग्याद।
त्याद्विनजेनत्वात् ग्रंथेसूते यस्तदेवगणैः
स्थानिवसात्कत्वता रूपस्थानविभाग इत्या
दि रूपाणां स्थानानां विभागेन तथा द्रुतगु
रुलघुराभ्यां तत्पेषु तेषां पादौ संज्ञा वनलघ्वानेके
येच्छेदभेदास्सछेदाभाजकास्ताद्रूपाणां गुण
कास्तु तैर्यैनेकधाः प्रकारा उत्पद्यन्ते तेष्वपि
यस्मिन्प्रकारे विचित्रभंगीभिराद्याक्रियाभि
मतप्रसिद्धौ येनलक्ष्मी समावाभवति तदेव
प्रकारांतरं सुधियाकार्यं यस्मिन्प्रकारे श्राघा
क्रियाभिमतसिद्धौ गुर्वीभवति तत्प्रकारांत
रेन कर्तव्यमित्यर्थः तत्र रूपविभागाः पूर्णप
त्रधाधागुणाखंडतल्पेस्तैः खंडकैः संपूर्णा।
तोद्यतेवेति भक्तोगुणः गुर्वीत्यत्र नेतल
ग्वाचगण्यागुणितःफलंवेति मात्रादयः स्था
नविभागाः स्थानैः पृथग्वागुणितैः समेत
रूपादयः रूपगुणच्छेदौ सेनापवर्तितौ स्व
नापवर्तनविभाजितौभवतः इत्येतद्युक्ते
नगुणेन तिष्ठो भीष्टगण्यालितवर्जित इती
ष्टसंचारः सिद्धाभवेद्वारद्रुभाग्यहारावि
त्यादिकृत्हकविधिनावाना नाछेदाः समेनके

72

नाक्ष्यवशंहारभाजोभवेद्वाति छेदलवे
चयविवशंहारस्यशेषः कार्योऽथभागहृ
तेऽणगुणनाविधिस्तुल्योऽस्योवानानाछेदवि
भेदाभिन्नगुणनमेशाहृतिच्छेदवधेनभ
क्तालवंविभिन्नगुणनेफलेस्यादिति सिद्धा
न्तोक्तगुणनगुणितज्ञानइच्छायदीयागोले
च्छेदेऽष्यमलाविपुलोल्लासदृशामनायो ते
ऽपिचित्तेनिवसन्तिमियाख्याकिंयुक्तामसेवा
व्याख्याविदामिरतिनिरन्तरमाचुनाक्षायैव
स इतीमहेश्वरपाध्यायसुतश्रीभास्करा।
चार्यविरचितसिद्धान्तशिरोमणिव्याख्याने
नवविंनामसौमध्यमाधिकारः प्रथमः ॥
अथस्पष्टाधिकारोव्याख्यायते तत्रादौताव
त्तदारम्भप्रयोजनमाह ॥ यात्राविवाहोत्स
वजातकादौखेटैःस्फुटैरेवफलस्फुटत्वम्
स्यात्प्रोच्यतेतेननभश्चराणांस्फुटक्रियादृ
ग्गणितैक्ययोगात् स्पष्टार्थम् ॥ इदा
नीमद्वैस्याकारणमाह ॥ पूर्वस्याग्रेवे
वेरोमध्यमस्त्रातिर्यक्संस्थात्रायतेयेननत
न अर्द्धस्याभिःकर्मसर्वंग्रहाणांमध्यस्ये
वस्याभिधानात्रवेद्या २ ग्रहवलयेको।
ऽप्यवयवीभूतःप्रदेशोमध्यशाहृनोच्यते य
थोक्तंगोले भूमेर्मध्यात्खलभवलयस्या
पिमध्यंयतः स्याद्यस्मिन्वृत्तेप्रमातिवेच

सिधी
३
७२

73

शेनास्य मध्ये कक्षमध्ये भूम्यो हद्यानहि भवल
येमध्यन्तुलं प्रपद्येपदिनिनस्यमध्या न्नूरह
कक्षावलयांतर्गेमित्सूत्रमेवमुच्यते न
स्माद्धर्मो त्रियेक्षो ग्रहो, ड्रम्याग्रे भवति य
स्मात्स्वकक्षा प्रमाणव्यासार्द्धे रवितह
नेग्रहाः प्रवहवायुनार्द्धेरितिभ्रमति गो
लेपि नक्षासस्वेडानविनः कुमध्यात्स भ्रा
म्यतेहि प्रवहानिलेनेति अथचक्रकला
कितवृत्तस्य चन्द्रयोर्योयानित्र्याद्धीनि वा
त्प्रमाणगोलाकप्रकारेणान्यन्ते ज्याद्धी
अथवावृत्तार्द्धे ग्राह्यो वेड्ढ सूत्रे नेनुच्यते
तद्धेडवृत्तवतर्थ्य ज्यावती: ड्रम्याग्र म
ध्यसूत्रात् ग्रहोभवति तेन ग्रहाणामवि
लंकर्मार्द्धज्याभिर्भवति अत्रार्द्धज्यैवार्द्धेण
वृत्यागेनत्याभिधानेति ॥ अथवक्ष्यमा
णप्रकारेण साधिताः क्रमज्या आह ॥
तत्त्वाश्विनो नंदसमुद्रवेदा ४४९ पं
चाद्रिषट्का ६७१ गगनांकमाना:।
८९० पंचाभ्ररुद्रा ११०५ स्तिथ
यभ्रुतुल्या ४२५ प्राप्येनिकृत्मानव
बाणचंद्राः ३ नेदावनीपालभुवो १७
१९ दिग्गंकचंद्रा १९१० कृतापागह
पूर्णदस्रा २०९३ तवंगपक्षाकृतय
२२६७ कृतामसिद्धा २४३१ पाशेबे

बुधमा २५८५ क्रमेण ४ गजाश्विभान्वे
क २७२८ शशाङ्कदस्रा २८५९ नवेग
समग्रहलोचनानि २९७७ गुणेभोधिवे
भवगुणा ३०८४ स्वरेगशैलेंदुरामा
३१७७ रसधृतदेवाः २५६५ कुंदेस
लोकाद्विवर्णदेवा ३३७२ गोष्वाद्विलो
का ३४०९ कृगुणाद्विरामा ३४३१
भुजंगलोकाद्रिगुणाः ३४३८ क्रमस्याः
६ नवाश्विनइत्यादयः चतुर्विंशतिक्रम।
ज्याः प्रोक्ताः २२५ ४४९। ६७१। ८९०
११०५। १३१५। १५२०। १७१९। १९१०
२०९३। २२६७। २४३१। २५८५। २७
२८। २८५९। २९७८। ३०८४। ३१७
७। ३२५६। ३३२१। ३३७२। ३४०९।
३४३१। ३४३८ ग्रासामत्यातिगोले ६
षुगलवासदलेनहृतेकार्ये दिगंकेभगा।
णाकितेचस्या संख्ययामानवतिलेवायत
शोज्ञजीवाधनरेतदेव ह्रिद्यादिनिघ्नेतद
नतराणंचापतइष्टा भवतो दिगंकानते
येतद्दग्रद्वयवद्धरज्योरर्धज्यकार्ज्ञोन्याखिला
निवैवमित्यादि अर्थात क्रमज्याः" प्रथा
क्रमज्या मनयोंकदस्राः ७।२९॥ ६॥
रसतेवाभूधरभूमिचंद्रा शंषेर्द्वाभूरस।
लोचनानि कृतेषुरामाः शशिषट्कनंदा

सिशी
३
७५

नेदाद्विगाणगुणगनैर्दुमौला: ७ गुणोघुना
गानगणाश्चचेन्द्रा: कुमौलकद्राणघ्राणवरवेद।
विष्वे भुजंगनेत्रकुमवीनर्वेदुमभेदवोष्या
धृतिनेदचेन्द्रा: ८ विसूर्यनेत्राण्यमरवेद
स्रावस्वष्टितन्वानिनगर्तुभानि गोह्णोकद
स्रादहनेन्दुदेनावाणाग्निवेदास्त्रभुज्नाक्षिम।
स्या: ९ स्याद्यामलवेदेरवललवेदकोतिशो
कानिजीवाविवराणिनज्ञै: मुनयोकद
स्राद्यादय: उक्रमज्या: २।२९।६८०
११७।१८४। २६२। २५।४।४६१।
५७९।७१०।८५३। १००७।१११७
१३४५।१४६८।१७२९।१९१८।
२११३।२२३३।२५४८।२७६७
२९८९।३२१३।३४४८ ज्यावप
मेछेरवलयोत्र्वाण: सैवोक्रमज्यामधि
यात्रवोधेति गोलेसविस्तरेयाख्यास्याम:
त्र्याणांसमाजातिमज्यामवलयस्यचत
येषाद्यमर्ध: ग्रथैनाभिरीप्सितज्यासाध
नमाह ॥ तत्वाक्षिभक्ता ग्रमव:कलावा
तत्लसंख्यागतसिंजिनीस्यात् १० यातैष्य
जीवांतरघोषघातानतत्वाक्षिलब्ध्यासहिते
क्षिता स्यात् ॥ यदिकलानोज्या:साध्या:
स्तदाता:कला:पंचविंशत्यधिकशतद्वये
न २२५ भाज्या ग्रष्यादिप्राणोभ्योज्यासा

ध्यान्तराशाणांतत्वाश्विभिर्भाज्याः यल्लब्धेन
त्संख्या गतज्या भवति शेषं गतगम्यज्या
योर्विवरेण गुणनीयं तत्वाश्विभि २२५
र्भाज्यं यदाप्तं तेनान्विता गता सिंजिनी।
स्फुटा भवति उदाहरणम् चतुर्विंश
त्यंशानां कला १४४० तत्वाश्वि २२५
भक्ता लब्धं ६ षष्ठी १३१५ गतज्याग
म्य १५२० तयोरन्तरेण २०५ शेषं।
९० गुणिते १८४५० तत्वाश्विभिरा
प्ता ८२ यातज्या १३१० युता १३९
२ ईप्सिता ज्याता स्फुटोपपत्तिः भवलय।
स्य चतुर्थांशो राशित्रयमितः तत्र किले
स्फुटा राशिज्याः साध्याः यथार्कगोले त्रि
ज्योत्कृते भगणांकिते वा ग्राह्या स्फुटिह
विगणाध्यजीवा इत्यादि स्फुटराशित्रय
कलाः ५४०० चतुर्विंशत्या ज्याः
साध्याः २४ अतश्चतुर्विंशत्या भक्तं
राशित्रयमिताः कलाः भक्ते लब्धं २
२५ तत्वाश्विनः एतावत्प्रमाणं हते
ज्याग्रयोरन्तरधनुः खंडं लभ्यते तदाशे।
षमल्पं अस्मनाहरणे लब्धा गतज्या भवे
ति यच्छेषं तत्त्रैराशिकेनानुपातः य
दि तत्वाश्विभिर्धनुः खंडेन गतैष्ययोः
विवरतुल्यं ज्याखंडं लभ्यते तदा शेषधनुस्ते

सि.शि नकेमिति फलेगमिज्याक्राव्ये ग्रनेनावि
उ. नागनाज्याभिमतासादेवं गम्याफलेनावि
७५ नेमितेनुपपन्नम् ग्रथधनुःकरणेज्याश्रो
क्तनज्याशिद्दनावशेषंघातेज्जीवाधिवे
णभक्तं ११ विशुद्धजीवायतिधात्रतन्नेला।
त्वाश्विभिलब्धाहृतेधनुःस्यात यथाश्वि
मतज्यायाः धनुःकार्यतस्यायावत्त्रे थ्यो।
ज्याशुद्धाति साशेषधा ज्ञातेव्यापिरश्यग
नश्लाभ्याप्या ज्याशेषधनेयाश्विहंनलब्धा
श्विभिर्गुणनीयं ग्रथयाज्याशुद्धा यावत
दग्यातयोरंतरेण भाज्यंयल्लहेनज्याप्य
नयोर्याहृध्यकज्यापिनाविशुद्धज्यासंख्या
नयातत्वाश्विनो २२५ गुणनीया तेर्यो
तेष्याजीवा विवरलब्धेयुतेधनुर्भवति
यतियति यतज्याइत्यादि इति केचिदित्यु
क्तवान्मुक्तवेपादिमतेसाधुरेव उदाहर
णम् यदमक्रांतिज्या १२९७ स्याच्छ
१३१५ ज्यापातेतशेषं ८२ तन्नाश्वि २२
५ गुणं १८४५० गतगम्ययोर्विवरे
२०५ णाप्तं ९० विशुद्धयासंख्याशद्
भिर्गुणितेनलब्धाश्विभिः १३५० युते।
१४४० धनुर्जातं धनुःप्राणाः २४०
ग्रत्रोपपत्तिः ज्योत्पत्तिविलोमगणितेन
ग्रथपरमक्रांतिज्या ॥ ग्रथांकविघ्नेन

नोद्याजीवाय यद्दाम्रवोर्धं लवर्वेडकैर्भो ॥११
मनवत्नदेशाशलप्रमाणा १३५० परम
क्रांतिज्या यद्दाम्रवोर्धमित्यादिग्रन्थेन संब
धः ग्रन्थोपपत्तिः परमक्रांतिवत्तविश
तिधनुर्भागानां ज्या परमक्रांतिज्या गोलेपि
पठितः प्राकृतिभमिद्धभागे ग्रहदत्तैर्नै
स्वभागे विभागे पठ्यते ग्रहलब्धुभिर्वेडै
ज्यासाधनं ॥ रूपाश्विनो विंशतिरंकचन्द्रा
श्रुतिश्रितिथ्यार्कनवेषुदस्राः ज्यावेड
कान्यंचमितेदंशैस्तैस्वभक्तवेडान्यथभो
ग्यानिस्युः ॥ १३ ॥ शेषांशकावेडहृता
यदाप्तवेडैर्नहृतवेडैक्यायुतं युज्या तत्वा
स्त्रिनोनेदसमद्भवेदाद्यपाटिपूर्वोक्तत्वा ।
मिरीक्षितान्याथाधिनामायाधनुष्षु तेषां
कबहुत्वमेवस्य संक्षेपायमाह लब्धवे
डैर्ज्यासाध्या तानिकानिलब्धवेडानी
त्याह ग्रंथामितेवित्यादि रूपाश्विनः २१
विंशति २० अंकचन्द्राः १९ श्रुतिश्रि १८
तिथि १५ अर्क १२ नव ९ इषु ५ दस्रा
२ एतेलब्धज्याङ्कीः प्रथमः कथमीक्ष्यतान्मे
त्याह ग्रंथामितेवित्यादि यस्याज्यासाध्या
तस्यांशाकलैर्ज्या ग्रंथोश्योदशभि याव
लब्धानावंतिभक्तवेडानिभवंति शेषमप्ति
मवेडेनगुणितं दशभिर्भक्तमाप्तं भक्त

त्रिशि
ज्यो.
३६

76

खेटानां पूर्वलब्धानां एकेन युते लब्धं भाज्याभ
वेत्॥ उदाहरणं चतुर्विंशांशानां ज्यासाधना
न्तरदशांशे ३।३६ भक्तावेडयोः २१।२०
ऐकेन ४३ युते ४८। ३६ लब्धभाजिनां
शानां ज्ञाता ग्रन्थोपपत्तिः इष्टत्रिज्यासाधु
तिदोर्भुजज्याकोटिज्यातद्वर्गविश्लेषमूले दोः
कोटिशानां क्रमज्ये प्रथमे त्रिज्यासु इकोटि
दोर्वक्रमज्ये इत्येवेष्टात्रिज्यापि भाके तेनव
क्त्वार्थस्व मतया भुजे गलोकाद्विगुणत्वप
यात्रिज्ययाज्याः प्रसाधिताः स्वकार्येविंशांशा
न्तरशत १२० मिताष्टात्रिज्या प्रकल्प्य दृ
शानादशांशानां ज्याः साधिताः न तु कांगोले
ज्याज्यासामाः नवाप्यनुपातेन प्रदर्शयते
यदि भुजे गलोकाद्विगुण त्रिज्यया दशांशानां
१० मूनषट्शांतामिता ५९३ लभ्यते त
दा स्वसूर्यागुणो भुजगलोकाद्विगुणाहृतः
फलं २०५१३ दशांशानां ज्यापवं विंशत्यंश
ज्या ११३५ स्वसूर्यैर्गुणिते १४१०००
त्रिज्यया २४२८मे ४२ ११ विंशतेवेंश
ज्या १३१९ स्वसूर्यैर्गुणिता २०८२८०
त्रिज्या २४२८ मे ९० मेकत्रिंशज्ज्यया २
४ २८मे ४२।१ विंशतेवेणानांज्या ए
वं त्रिंशांशानांज्या १३।१९ स्वसूर्यैर्गुणिता
२०८२८० त्रिज्या २४२८मे ९० एकरा

शिंशाश्चत्वारिंशद्दशानांशा २२० ५ ख
सूर्यगुणा २९ ५० ४८ त्रिज्ययाप्ते ११
९ चत्वारिंशद्देशांशा २६ ३२ ४० ख
सूर्यगुणा ३१ ५५ २० त्रिज्याप्ते ५२ ५
३ पंचाशद्देशांशाजाता षष्ट्यंशांशा २५
११ खसूर्यगुणिता ३५ ११ ४० त्रि
ज्याप्ते १० ३। ५५ षष्ट्यंशांशाजाता
एवं सप्तत्यंशांशा ३२ २५ ४० खसूर्यै
गुणिता ३८ १५ ६० त्रिज्याप्ते ११ २ ४
४ ज्या एवमशीत्यंशांशा ३२ ८४ २०
खसूर्यैर्गुणिता ४० ६१ २० त्रिज्याप्ते १
१८। ८ अशीत्यंशांशाजाता एवं ....
ज्या १२० एतास्वंशांशेनैतेन नवज्या
ज्याजाता स्थालखण्डवाद्याधोधःशोधिता
३०। ५१। २०। १०। १८। ५५। १३। ६।
२५। ४३। १२। ३। ८। ४८। ५। २४ ११
४२ ज्याखण्डानि जातानि यतो दशभिर्दे
शाभिर्वंशैः एकैका ज्यानीतो यन्नुंदशा
ंशः यद्धोधःशोधने ततो भवत्वखण्डानो
एकैनैवानुपातेन लब्धानि ते जनाधि
कावयवा अल्पान्तरत्वाद्दुपेक्ष्य रूपाश्रित
ज्यादीनि ज्याखण्डानि परिहीनानि प्रोक्तानि
वैवदिति सर्वमुपपन्नम् अत्रापि त्वं
त्वकैः परमकोटिज्याक्रमज्ये जिनांशानां

सि॰शि॰ ३ ११

77

वोत्क्रमज्यात्रिपादासाद्युमज्याचविलामवे
दुः १४ वर्गेणोनयेवाप्तत्रमाणा ४
८।४५ वर्तविष्पत्येणोनोज्या ग्रहोपप
त्तिः उदाहृतायदिभुजेगलोकात्रिगुणा
त्रिज्यया ३४ ग्रहोकविशे १३६३।
त्रिनोद्यज्यातदात्वसूर्येमितयाकोमिति
त्वसूर्यै १२० ग्रहोकविशे १३९३।
गुणिता १६ ३६ ४० त्रिज्यया ३४३
८।४५ शेष २२५० मत्यन्ताङ्ग्येदि
तामिस्येकक्रमाविपादागानाना ग्रहयोके
ज्यावेदेष्वेवोक्रमज्यामाह ग्रचलघुज्या
प्रकारेविदेवपरीत्येनोत्क्रमज्यावेणा
निस्तुः ग्रहोपपत्तिः त्रिज्यामुद्रेकोटि
दोरुत्क्रमज्येइत्यागोलेप्रतिपादितम
तदृणोपणानो १० को ८० ज्या ३३
८४।२० त्रिज्या ३४ ३८ युड्या ५२
४० उत्क्रमज्येयेदणोपणानामज्यालघु
त्वेऽस्कानार्थं त्वसूर्यैः १२० गुणिता।
या ६४४० त्रिज्यया ३४ ३८ प्रम
८ ५२ युत्क्रमज्यावेदानिसाध्यानीति
सर्वमुपपन्नं ग्रहलघुज्याधनुः विषेण
ग्रावेदानिदशाग्रशेषादणुद्रलत्रेलघु
रेणकार्यंविषद्धसंख्याहतादिगुनेज्या
द्योगयामक्तरामानिपरिमृताङ्ग १५ ग्रह

यावंतिखंडानिस्फुटानि तेषांसंख्याया द
शगुणयाविस्फुटखंडासं लब्धतमगणा ख्ये
धनुर्भवति यथाजिनोशाजीवा ५८।
३। २६ पूर्वानीतासाधनसाध्यननो
स्पष्टखंडद्वयं २२।१० एतानिलब्धाधिते
षोबे ३।२६। दशाभिर्गुणिते ३६ स्फु
टखंडेनलब्धीयेन १५ भगणमाने ५
विस्फुटखंडानां संख्यायाह्विभितया २१
युते २५ धनुर्जिनांशामितेजाते ग्रथ
विलोमगणितमेवमासना ग्रथवद्य
मानप्रकारमाधितस्फुटभोग्यखंडेनवे
ज्यासाध्यते तदास्फुटाभावमन्यथास्फु
लेति ग्रथभोग्यस्फुटीकरणे यातैष्य
योः खंडकयोर्विशेषांशानिघ्नान खह
तह्वता युतेदलेगतैष्यकादलेस्फुटेस्या
त्क्रमोत्क्रमज्याकरणेऽभोजसम ॥ १६॥
ग्रंशासितेदशांशेस्वभुक्तखंडानीति या
वत्संख्यंभुक्तखंडलब्धेतदाग्रिमेभोग्यखे
डेनयोर्भुक्त, गतस्ययोर्भोग्यखंडयोर्विव
रं दशाप्तायावदंशोवृष्टिस्तेनगुणनी
यं विंशत्याप्तगुणिते यल्लब्धेतेनगतगम्य
खंडयोरैक्याद्दलेनकर्तव्यं यदिक्रमज्या
खंडैर्ज्यासाधनं उत्क्रमज्याखंडैश्चेज्ज्या
साधनं तदाविंशत्यासफलं गतगम्य

सिशि
उ॰
३८

78

खंडैक्यगलेयुतेकर्तव्यं तद्भोग्यखंडे स्फु
टं भवति यथा त्रिजीवा १४ ज्यायोसा।
धमानायां दण्ठ्यागतखंडं २० भो
ग्ये १९ विवर १ मनेनशेषांश ४ ग
णितान खंडै २० भक्ता लब्धं ०।१२।
तद्भमज्यायाःकृते २० शे १९ का २९
दल १९ ३० मूनिते १९ १८ स्फुटभो
ग्यखंडेजाते भोग्यास्फुटाज्यानिपरिस्फु
टेति स्फुटज्यायथा शेषांशमिते १४ देशा
मं २ स्पभक्ताखंडा २।२० लब्धा स्फुटभो
ग्य १९।१८ निघ्नाःशेषांश ४ शाका ७७
१२ खंडहृता ७।४३ एतदनेनडक्तखं
डैक्य ५१ युते ५८।४३ लब्धज्याजाता
पूर्वमस्फुटभोग्यखंडेनासीता ५८।२६
तस्याः स्फुटकापादिये ५८।४३ स्पष्टाः।
स्फुटोपपत्तिः लब्धज्यायदिदेशाभिरंशै
केकेज्याखंडंसाधितं पोवाह्येगतग
म्याधोभोग्यखंडंभवितमर्हति यतःशेष
स्यपरिणामो पूर्वखंडमासीत् संप्रत्यंशे
ष शेषाणमपवगतगम्यखंडेन तन्तल्या
वुपचयायत् यथा शेपोनसंभाव्यात ततो
न्तगोडंमेवोपचयायचलेमसंभावितम
शेषपरिणतेन भोग्यखंडं यथासाधित
मेव पवेशावरणांशेषु क्रमज्यायामपि

मखेंडं पूर्वंयस्मादंतरांडेनल्पोपचयः उक्र
मज्यायापचयः प्रज्ञानुपातः यदिदिगेशे
षेतरांडेफलं नदाभोष्ट्येषेः किमिति छे
दोषाविपर्यासेभिन्नभागहारत्वाकृत्वा
छेदवधैः क्रियमाणेविंशतिभाजकोन्तरेण
निनाडंशोषाभाज्याः फलमैष्टिकमपच
योपचयात्मकमितिसर्वमुपपपन्नम्
प्रत्यधनुकरणभोग्यखंडस्फुटीकरणंवि
शेषघखंडान्यशेषकांडेनिघ्नगतैष्यखंडे
वापार्धमेवंस्फुटभोग्यखंडं १७ ।विशेषाख्य
खंडानिटपाद्यशेषादिनाटिधनुःकरणं
हेषुषुडेषुयस्मिन्स्थितेनाडीकृतेनयातैष्य
खंडविवरंकृतेगणितमैष्यखंडेनभाजि
तेयत्फलंतेनफलेनगतगम्यखंडैकांडे
स्फुपधनुःकरणेविपुक्रमज्याक्रमधनुःक
रणेयुतमेवं धनुःकर्मणिस्फुटं खंडंभ
वतियथा स्फुटभोग्यसाधितानिजिनोपा
ज्या ५८।५३ साधनुःकरणेविशेषाख्य।
खण्डानि २२।२० शेषा ७।५३ हे ३५
२ नागतै २० ष्यं १५ नरं १ गणितं
३।५४ गम्येन १५ भाजितं ०।१२ लब्धे
नगते २० ष्यैव १५ हूं १५।३० क्रम
ज्यांकरणत्वाहूने १५।१८ स्फुटभोग्यखं
डंजातं अत्रोपपत्तिः विलोमगणितत्वा

सि॰शि॰
उ॰
१५

79

दैर्घ्यं केंद्रे भाजकोनपातः पूर्ववत् अग्रा
ल्पांतरमपि भोग्यं केंद्रे सुखार्थं स्पष्टमेतत्
गीकृते अन्यथाऽस्याकर्मणि अग्रसकलैक
मेणाल्पं केंद्रकं तैर्युक्ते ग्रहकेंद्रे सदूष्येन
हीनो ग्रहो मंदकेंद्रं चलोच्चे ग्रहोने भवेत्
शीघ्रकेंद्रं दृग्गणेन रवीजशुद्धान् ग्रहान्
दोर्ज्ये विपर्यये मंदकेंद्रं भवेत् शी
घ्रोच्चाद्ग्रहे शोधिते शीघ्रकेंद्रं भवति उ
दाहरणे केंद्रात्स्पष्टयोः स्पष्टबलयोर्विमार्दर्शि
तः उपपत्तिरिपष्टाव्याख्याता ॥ अथ धनर्ण
कल्पना ॥ तुलाजादिकेंद्रे फलस्वर्णमेवं
मृदुष्वेव यमसाद्विलोमं तु शीघ्रे १८ ॥ ॐ
तुलादिराशिषट्कगते केंद्रे फलं धनं मे
षादिराशिषट्कस्थे केंद्रे फलमृणं अस्यो
पपत्तिर्मध्याग्रतः स्पष्टविगाहणं तत्स्प
ष्टिते संक्रियते ततः शुभतत्समस्याख्या
स्यामः अथ भुजकोटिज्ये त्रिभिर्भैः पदं ता
नि चत्वारि चक्रे क्रमात्स्यादयुग्मं स्याच्च
तेषां अयुग्मपदे जाते मेषांते युग्मभुजे
वा तुंगं त्रिभकोटि रुज्या १५ राशीच्चये ऐ
कं चक्रे राशिद्वादशके चत्वारि पदानि भ
वंति तेषां चतुर्णां पदानां क्रमाद्युग्मता
वैतेन प्रथम द्वितीययोः पदयोरयुक्संज्ञा
द्वितीयचतुर्थयोर्युग्मसंज्ञा स्यात् अथय

दिप्रथमतृतीयेवापदे तदायुक्ताराशषा
दिभुजसंज्ञस्यात द्वितीयेचतुर्थेपदेभो
ग्येभुजपदयोर्भुजसंज्ञराशित्रयाच्छोध्यते
तत्रयच्छिष्टंसाकोटिः अत्रोपपत्तिः।
भुजा ९ ग्रस्यतान्तरऊर्ध्वाधरयोगपव
कोटिः गणितेपि इष्टादाहार्यःस्यात।
त्र्याद्योरन्यो विपरीतेरावाहः अत्रचत
श्त्रबाहासाकोटिःकीर्तितातत्रैवेति अ
प्रभुजस्तिर्यक्स्थस्यार्धशाकोटिः यदुक्तं
गोलेः साधीधरावाहुगुणस्तुतियोगि
ति प्रथमभुजकोट्योस्त्रिराशिसंपरिग
तित्वात त्रिभिर्भैपदं विशेषणगोले अ
थोत्क्रमभुजकोटिस्य पदेकोट्यास्तु
क्रमस्येनेवा कोटिदोरुत्क्रमस्येनवा।
स्त्रिभक्ता अस्रवःकलावेति स्राधितासा
धितभुजकोट्योः क्रमज्यार्धच्छिष्टात्रि।
ज्यानिताकोटिःभुजोत्क्रमज्यातः यथाय
थघदृष्टराशिभुजोत्क्रमज्याजातातेचतेक्र
मज्ये उत्क्रमज्येइतिवापाठः अत्रोप
पत्तिः इष्ट ८५० ज्यानिताविस्यात।
दा १५ ५८। कोट्युत्क्रमज्याधाता।
यदिकोटिक्रम ३२२१ ज्यानिताविस्
११७ जातदा भुजोत्क्रमज्याजाताते
चतेक्रमज्येस्क्रमज्येइतिवापाठः अत्रो

80

पपत्तिः इष्टात्रिज्याघ्न तिथिज्यादिकोत्पन्ना
विष्टात्रिज्याकलितालिसमायायभूमौ त्रि
ज्यामितेनकर्कटकेनवृत्तं निर्विलिख्यादिग
किते चक्रांकैसंज्ञांकितवृत्ते नैकस्मिन्वृत्त
चतुर्थांशेनवतिर्नवतिभागा भवंति।
तत्रयावंतिज्याधानि कार्याणितावद्भि
भागैरेकेवृत्तचतुर्थांशे विभागाः तत्रोत्पन्नं
ज्ञातिकर्तव्यानितर्ज्या यत्रचतुर्विंश
तिजीवाः साध्याः सत्त्वविभागा भवंतिता
वंतोहितीयेपिवृत्तचतुर्थांशे विभागाः
कार्याः ततोहाके विक्षा भवति विक्षि
हुर्युपरिगतं सूत्रं ज्यारूपं भवति पदेच
तुर्विंशतिर्ज्या भवति तासामर्द्धानि।
ग्रासार्धानां वा पद्यचमध्ये यावाणाः से
वोत्क्रमज्या सा त्रिज्याकोट्योरंतर प्रमा
णतितोयादोःकोट्या त्रिज्यादिसर्वं मपप
त्रम वेदोःकोट्याकल्क्रमज्यान्हूनेत्रिज्ये
तेवाकोटिदोत्क्रमज्ये ॥ १० ॥ मुनयो
कदस्त्रा त्रिज्यादिभित्क्रमज्याऽर्इ सा।
ध्विते स्मिताभंजकेचोत्क्रमज्या मया
त्रात्रिज्याक्रमात्कोटिभजयोत्क्रमज्या
ध्यात यथा परानचतंप्रशत्मम ३
४५। भुजज्योत्क्रमज्या ३ तथात्रिज्या
३४। ३८ तितामापादरवड्पीतंप्राको

दिक्रमस्यानाना अत्रोपपत्तिः पूर्वोक्तैवि
लोमेनैव ॥ अथ मन्दपरिधयः ॥ मंदो
च्चनीचपरिधिर्विलंबोनशक्रभागारवैर्वि
नेकोनवस्राहिंमोशाः एकाभजेगदहना
अपराभवाश्चपूर्णेशवोनिगदिताः स्तोत
जादिकानाम् ॥ २१ ॥ ग्रहाणांमंदोच्च
नीचवृत्तांशमानांशाभागाः तत्रविलंबोन
शक्राः २३।५० चंद्रस्य चतुर्विंशतिका
लोनद्वात्रिंशदंशाः ३१।३६ भौमस्यसप्त
ति ७० बुधस्याष्टात्रिंशत् ३८ गुरोस्त्रय
स्त्रिंशत् ३३ भृगोरेकादश ११ शने
ः पंचाशत् ५० अत्रोपपत्तिः गोलादि
यंत्रेणग्रहंविधायमध्यादिकारोपप्रकारे
णमध्यमंग्रहंचानीय यत्तयोरंतरंतन्म
लेमध्यमेधिकेऋणफलं यंत्रविद्धस्पष्टेधि
केधनफलं एतन्महत्त्वंयत्रलिखितम
स्ति तदुच्चं एवंयावत्तत्फलंपरमो
पचितेभवति तस्यज्यामितेनकर्कटेनवृ
त्तेविरच्यानुपातःकर्तव्यः यदित्रिज्या
मितकर्कटेकेनचक्रांशा ३६० परिधिस्त
दांत्यफलज्याव्यासार्धेनकिमितिफलंप
रिधिभागाः एवंसूर्यादीनांविलंबोन
शक्रभागारवर्जितकलोनरदादय
उपपद्यंते अथशीघ्रपरिधयः ॥ एवं

वत्वाः कृतजिनमित्रलवेन हीनादेंने देवोः
वस्वरसावसुबाणदस्राः पूर्णाङ्कयोश्च
भृगुजस्य तु मंदकेंद्रदोःशिञ्जिनी हि गुणि
ता त्रिगुणेन भक्ताः ११ लब्धेन मंदप
रिधीविहीनास्फुटःस्यात् लब्धीत्रिकेंद्रभुजमौ
र्व्यश्च बाणनिघ्नी त्रिज्योद्धृतास्तु परिधिः प
रिदिक्स्फुटःस्याद्दोर्भांशकेन्द्रपदभोगग
नाल्पजीवा ॥ २३ ॥ ग्रेशोनषष्टिलगुणि
ताद्भुजस्य राशिभोर्व्योद्धृतान्मलवहीनयु
ते मृहत्स्वं भौमस्य कर्किमकरादिगते तु
केंद्रे लब्धांशकैर्विरहितैः परिधिस्फुटोऽत्राः
२४ ॥ पर्वोदितेन्मादिकानां चलास्फुटेव
दूस्मान्त्यमाणः चलनानिचलः चलस्य
सेवलः लब्दणयानन्स्सेबेधाङ्गागाउन्धाने
तेनपीन्त्रपरिधिभागाइत्यर्थः तत्रांस्मेम
स्यचत्वारिंशत्कलाधिकत्रिचत्वारिंशान्त उ
नवाहिंशानी २४३।५० मितावुधस्य
द्वात्रिंशदधिकशतमिता १३२ गुरोरष्ट
षष्टिः शुक्रस्य वसुबाणदस्राः २५८।
शनेश्चत्वारिंशत् ५० अथ शुक्रस्य मंदप
रिधेः स्फुटत्वमाह ॥ भृगुजस्य वस्वादि
शुक्रः स्वमंदोच्चेन हीनः शुक्रमंदकेंद्रस्या
दस्य अयुग्मपदे जातमेष्यं अयुग्मभुज
इति साधितभुजस्य स्याद्दोर्ज्या गुणिता त्रिग्र

याभाज्यायल्लब्धं तेन मन्दकर्मेदपरिधेरेका
दशांशाभिन्नत्वातः स्फुटो भवति अथ।
मन्दशीघ्रपरिधिस्फुटीकरणे मन्दशीघ्रो
च्चाभ्यांकृतितेमन्देशीघ्रकेन्द्रस्माद्दस्या
भुजज्या पंचगुणा त्रिज्ययाहृता यल्लब्धं ते
नवखबाणदस्रा ग्राधितः मन्दशीघ्रपरि
धिः सयुतः स्फुटो भवति अथ भौमस्य चे।
त्रांशुशीघ्रपरिधेः स्पष्टीकरणे भौमाशु
केन्द्रस्यादि भौमस्य शीघ्रकेन्द्रे कृत्वा तस्य
त्रिभिर्भैः पदमिति कृते पदेन स्वयमंते त
स्याग मयं तयोर्द्वंदत्वेन स्वस्वमासाधा स
त्रिभागोनैः समभिगुणनीयं पंचचत्वारि
शतोधूनीज्यया भाज्या यल्लब्धं मंशादि
तद्दनष्टं तेन भौमस्य मंदोच्चराहितेकतेयं
परं यदि भौमस्य मंदकेन्द्रं कर्कादिराशिषट्के
गते भवति यदि मकरादिराशिषट्कग
ते भवति तदा भौमस्य मंदोच्च माससफलेनयु
तेकृते अस्मिति स्पष्टं स्यात् अथ मंशेनसै
लगुणितार्द्धयुतस्य राध्यासोव्योऽहृतामल
वाद्दिनाद्यष्टकेन भौमशीघ्रपरिधौ रहि
तः स्फुटो भवति अत्रोपपत्तिः पंचादिवे
नयत्रांशमादीनां शीघ्रफलमपलब्धं भवते
तन्मध्ये प्रमितककर्केटेन हृते कृत्वा पूर्ववद
नुपातालब्धा भौमादिपरिधयः अथ भगण

सि.शि.
उ.
८२

८९

स्फुटमंदकेंद्रेभागुणयपाति: शुक्रमंदकेंद्रभ
ज्येयदिमत्वंगते शुक्रस्यमंदपरिधिदेयाद्ध
येनापचितोभववासना अथानुपातः य
दित्रिज्यामितभुजज्यायांशाद्वयमूणफ
लंतदाभीष्टाकिमिति अथयोवमृवाण
द्वांशामितशुक्रशीघ्रपरिधिः सशीघ्रभु
ज्याभावोभवति भुजपरमत्वेपंचभिः अ
ह्रोरूपचितोदहनोत्कृतिः १६३ भाग
प्रमाणमागमप्रामाण्याद्भवति अथाणु
नुपानार्थेपरमोपचितेः पञ्चांशाग्रण
कपरमभुजज्याहरः फलेपने अथभौ
ममन्यत्मेरोच्चमके उत्क्रवडौमशीघ्रकेंद्र
पदसंधिषु यथाथानमेव पदाईषुत
केंद्रवणान्यरमोपचयापचयो परमोप
चयापचयभागास्त्वागमप्रामाण्या अथे
नैषानप्रमाणा: अथानुपातः यद्विपदा
ईत्रज्यया अंषोनपोलभागाः फलेनदावने
मानज्ययाकिमिति अथभौमस्यशीघ्रप
रिधिभागाः भौमशीघ्रपदसंधिषुकृत।
यिनाखिलवोना १४२।४० इतियथा
क्रमपवमभवंति पवाईपुतमंषोनषोल
भागैरेवापयते अतपवान्नदेवंवदनुपात।
लद्धुफलंनिभागमभेवात्राष्यमानप्रामाणे
अथभुजकोटा: फलानयनं ॥ केनाहते

परिधिना भजकोटिजीवे भांशहृते नव भ
जकोटिफलाख्ये स्तः त्रिज्याहृते वा य
दि वांत्यफलज्याकाष्ठे त्रिज्याहृते फलमि
ष्टान्त्यफलस्य जीवाः ॥ २५ ॥ स्पष्टार्थ
मत्रोपपत्तिः अन्तः समीकृतायां भूमौ
त्रिज्यामितेन कर्कटकेन वृत्तं विलिख्य भग
णैरंकयेत् अस्य कक्षावृत्तस्य मध्ये गृह
मध्यभुक्तकर्पटवद्दशांशेन भूमण्डलं भवति
लिखेत् ततः कक्षावृत्ते गृहसंख्यैव दत्वा
भूमध्ये तेगोलविगता मध्यरेखावृत्ते सा
भयतो गतां कुर्यात् ततस्तां तिर्यग्रेखां
च कुर्यात् अथोच्चोन्मुखीमत्रफलज्याके
मध्यादत्वा त्रिज्याकर्कटकेन प्रतिमंडला
ख्यं वृत्तं लिखेत् प्रतिमंडलेपि यथा पूर्व
रेखया सह संपातात् तच्चोच्चं अथ प्रतिमं
डलकेंद्रगतां तिर्यग्रेखां मध्यां कुर्यात् त
त उच्चसूत्रानाड्यभागांत प्रतिलोममात्
तस्मात्क्रमेणलोमं देयः एवं ग्रहोस्य तत्र
केंद्रस्थाने तत्र प्रतिमंडले यावद्ग्रहोड
यांतरं तावदेव नीचोच्चवृत्तेपि वक्ष्यति व
गोलेहेतु प्रकाध्याये तेनानिलोमं खलु
तेग भागैर्मेषादि रश्मार्द्धचारोन लोमं
देयमल्डश्चान्तमत्र केंद्रहोरम्ये यवेलाखग
योच्चमध्ये निर्योहृत्पमेलाखगयोलके

सिशि
उ.
८३

83

शिति नीचोच्चवृत्तेपि नीचोच्चवृत्ते भगणा
ह्रितेस्मिन् अतोयथोक्तं मृदुशीघ्रकेंद्रे द
र्शनेनोच्चमुच्चस्थलदेश दोर्ज्योच्चरेखा व
धि रेखे ततः स्पातिर्यक्सूत्ररेखावधिकोटि
जीवमध्यग्रहयोरंतरं भावत्केंद्रे परमेता
वान्विशेषः प्रतिमंडले त्रिज्यामितव्यासा
र्द्धे नीचोच्चवृत्तमध्यफलज्याव्यासार्द्धम
त्रप्रतिमंडलस्य नीचोच्चवृत्तपरिणा
मायानुपातः यदि त्रिज्याव्यासार्द्धेनाप्य
फलज्या तदाभीष्टेन किमिति एवं सति
त्रिज्याव्यासार्द्धेन यः परिधिरुत्पद्यते स
भांशा ३६० परिधिः अंत्यफलज्यया
यः परिधिरुत्पद्यते स नीचोच्चपरिधि
रत्र त्रैराशिकेनानुपातः यदि भांशाप
रिधौ यते भुजकोटिज्ये तदा परिधिंशाम
ण्डले किमिति परिधिंशगुणको भांशाः
३६० हरः कृतः इति सर्वमुपपन्नम्
उभयत्रानुपाते फलत्वमेव अथ कर्णा
नयनम् स्वकोटिजीवांत्यफलज्ययो
योगमृगादौ द्विश्च कर्कटादौ केंद्रे त्रिभि।
र्ज्जजीवयोर्यद्वर्गैक्यमूलं कथितः स्वकी
र्णः ॥ ३८ ॥ मकरादौ केंद्रे निजकोटि
ज्यायाः अंत्यफलज्यायाश्च योगः कर्तव्य
कर्कटादौ केंद्रे स्वकोटिज्यायाः अंत्यफलज्या

याम्यविवरं कार्यं अथ तस्य योगस्य विव
रस्य वैगुण्यभुजज्याया वर्गेण सहैकं कर्त
व्ये तन्मूले कर्णो भवति अत्रोपपत्तिः
पूर्वोदाहृतस्य कोटिककक्षामंडलप्रति
मंडलयोः केंद्रांतरे यावती फलज्या ताव
त्तिर्यक्सूत्रे तयोरंतरं कोटिज्यावेना
कोटिफलकल्पनायां केलोपपन्नं पर
मार्थतस्तु ग्रहस्य कक्षामंडलस्थितिर्यग्र
त्वयोस्तु यदंतरं तत्तुल्या स्फुटकोटिज्या
प्रवर्तितिर्यक्सूत्रे तयोर्यदंतरं तुल्यायाः कोट्य
स्फुटकोटेश्चांतरममफलज्यानइष्टा त
लं मकरादौ केंद्रे हि प्रतिमंडलमस्य फ
लज्यावत्स्पष्टोनं तेन कक्षावृत्तगतो द्वा
ह्रस्वयाति कर्कादिषट्के तदधः अतोम
करादौ केंद्रे स्वकोटिज्यायाः फलयोर्यो
गेन स्फुटा कोटिः ॥ अथ कर्णसाधना
र्थमुपायः यथोक्तं पाटीगणिते इष्टो
बाहुर्यः स्यात्तत्स्पर्धिन्यां दिशीतरो बाहुः
त्र्यस्रे चतुरस्रे वा सा कोटिः कीर्तिता तज्ज्ञैः
तत्कृत्योर्योगपदं कर्ण इति कोटिभुजव
र्गयोर्योगपदं तस्य स्पष्टग्रहभूमध्ययोः
रंतरालं तेन कोटिफलस्य भूबिंदाद्याव
दंतरं तत्तुल्याभुजस्य तत्स्थितमेवेति सर्वं
मुपपन्नम ॥ अथ प्रकारांतरेण कर्णो

त्रिज्याप्तयाकोटिफलेनयुक्ताहीनावृत्तनत्
दोःफलवर्गयोगात् मूलंश्रुतिर्वाथफल
त्रिमौर्व्योर्वर्गैक्यात्त्रिज्यायुतयायुतोनः ॥ ३३
स्वेनाहतेनपरिधिनाभुजकोटिज्येहत्याथा
नीतकोटिफलेनमृगादौकेंद्रेत्रिज्यायुता
कर्तव्या कर्कादौरहितातयाभूतायात्रि
ज्यायावर्गस्यभुजफलस्यैक्येकृतेयत्स्या
न्मूलेकर्णोवाभवति त्रिज्याफलत्रिमौर्व्यो
त्रिज्यादेरग्रणमेवंयः श्रुत्योपपत्तिः क
ल्पाकमध्यग्रहबिंबेइत्यादिनीचोच्चभो
ग्यागोलेवक्ष्यतितथापि शिष्यबोधाय
किंचिदुच्यते पूर्वोक्तकक्षामंडलसंस्थग्र
हबिंबमध्यकक्षावृत्तफलस्याभितथा।
मध्यग्रहंतेलिखेत् भूमिस्थनीचोच्चवृत्तेनम
मध्यान्मध्यग्रहबिंबात्परिगणनामध्या
भिधानेवेधावृत्तात् तिर्यग्रेखामपिभूमि
नीचोच्चवृत्ते मांदेविग्रहकेंद्रगत्याविलोम
भ्रमति शीघ्रस्तुनिजइत्यागत्यानुलोम
पर्वेयन्नीचोच्चरेखातश्चग्रहानीचोच्चवृत्ते।
देयः ग्रहोच्चरेखातश्च भुजफलंग्रहात
श्चोच्चरेखयोरन्तरंकोटिफलंयत्नीचोच्च
वृत्तस्यफलस्याव्यासार्द्धं अथकक्षावृत्त
स्यत्रिज्याव्यासार्द्धं तत्रएवमृगादौकें
द्रेत्रिज्यायुतकोटिफलं कर्कादाव

यदृति मृगादौ केंद्रे विज्या ग्राह्या एवं को
टिफलयोगेन स्फुटा कोटिः कर्कादौ
वियोगेन एवं स्फुटकोटिभुजयोर्वर्ग
योगमूलं कर्णः भुजफलस्य त्रिज्यान्तरेण
तस्य ग्रहस्य त्रिज्यांतराल प्रमाणं भवति।
तथा कृते भुजस्य भुजा ग्राह्या कोटिस्तु
या त्रिज्या कोटिरेव भवति कर्णः स्फुट
कोटिभुजफलवर्गयोगमूलेनैव लभ्यते
न्युपपन्नम् विभज्य या कोटिफलहीनि
ज्याकोटिज्या योगात्फलहीनि मूले
मूलेवा मंदोः फलस्य चापं बुधा मंद
फलं वदंति ॥ २८ ॥ अंत्यफलवर्ग
स्य त्रिज्यावर्गस्य योगे कर्णः कर्तव्यः अ
थवा त्रिफलेन द्विघ्नो वर्गुणित या को
टिज्यया योग्य फलविमोर्योश्च राशि मृगा
दौ युतः कर्कादौ ऊनः कर्तव्य इत्युपपन्ना
दौ युतः त्रिफल एवराशिर्भवति अस्माद्राशे
र्यन्मूलमवाप्यते स कर्णः अथ स्व
नाहतेत्यादिना यत्भुजफ
लं तस्य ज्याप्रोक्तं तस्मात्त्रिज्यावर्गस्य
च योगे मूलं कृत्वा योगे दलभुजको
टिज्याना वर्गावृत्या स्फुटः मृगादौ केंद्रे
तकोटिज्यान्त्यफलज्या योगस्य वर्ग
योगितः स कोटिज्यामर्के केंद्र मन्त्य

सि शि
उ.
८५

85

फलमपमानं तत् खेटक्रमस्य खेटस्योर्ध्वगे तो
खेटद्वयायानमेहि गुणस्य यावयोगः
क्रियते तावत् खेटयायोगः स्ववर्गे सा
यते खेटद्वयस्याभिहतिर्द्विनिघ्नी यायु
क्तत्वात् एवमंत्यफलकोटिज्ययोर्वर्ग
योगेऽपि तयोर्वधाभिहतिर्द्विनिघ्नी योज्यि
तेयुज्यते अत उक्तं कोटिज्ययोर्वान्त्यफ
लद्विनिघ्नी इति यतस्त्रिभज्याकोटिफ
लद्विनिघ्नमुक्तं तत्रायं युक्तिः त्रिभाहृ
ते तु यदि वान्त्यफलस्य क्रमकोटिज्यान
फलस्य घाते हते त्रिज्यागुणकोटिफ
लेऽस्मायते ननु उभयत्रापि क्रमेव
ति कर्कटादौ केन्द्रे कोटिज्यान्त्यफल
स्यावर्गयोगाट योर्घाते द्विघ्ने चास्मिं
नः स्ववर्गे विशिष्यते अथ मंदफलाप
पत्तिः क्वेनाहते परिधिनेष्टयुक्ते भु
जफलस्यान्त्यके लभ्यते भुजज्यायाज्या
रूपत्वात् ग्रहः खेलधनर्णरूपग्रहः अ
तः फलमपि चापीकृतं ग्रहे स्वर्णं स्व।
याति गोलेऽपि फलं च मध्यस्फुटखे
टमध्यद्युति सर्वमनवद्यं ॥ अथ ला
घुप्रकारेण पर्वोन्द्रोः फलानयनम् ॥
ये केन्द्रदोर्ज्यफलघ्न खेटकोटिज्यक्रमाद्दो।
दोर्ने खेमेग्गुणोति भक्तो त्रिखेशैर्मेनिघ्ने

लवैदैर्येद्धातयोर्मंदफलेलब्धाये ॥ २९
यर्कचंद्रयोर्केइभजने चंद्रपात्विनोविंश
तितिस्वादि पूर्वोक्तलघुखंडेभवतः ते
विंशत्यागुणिते पुनस्त्रिंशदधिकैरेकाद
शशतैः ११०३ अर्कस्यभागास्तयोर्वि
शत्यूनैः पंचभिः शतैः ४३३ चंद्रस्य
भागालब्धा अत्रापेमंदफलेरवींदोर्भ
वतः अत्रोपपत्तिः द्युज्यात्रिज्ययाग्रहा
णांफलेसाध्यते तत्ररवेः परमेफलेक
लानां त्रिंशदधिकैः शतैर्विकलाद्यकत्रिं
शत् १३०।३१ यदित्रिज्यामितयाभु
जज्ययापरमफलंलभ्यते तदाभीष्टया
किमिति द्युज्यायाः परमफलंगुण
कस्त्रिज्या १२० हरः फलंकलादि अत्रो
पपादिकलात्मकोहरः १२० सवर्णगुणि
तोजातः ७२०० पुनर्लंबनायपर
मफलतुल्येनांकेन ३०।३१ गुणहार
वपवर्तितौ गुणकस्थानेजातंरूपं १ हर
७२०० स्थानेत्साप्तावयवोहरोलभ्य
तइति सवर्णार्थंविंशत्याहरः संगुण्यः १
४४००० सवर्णीकृत्य
अपवर्तितेजातस्त्रिविंशत्यात्म
को ११०३ हरो विंशतिगुणः अथचं
द्रस्यपरमफलकलानां पंकोनत्रिंश

८६४००००
७८१३१

सि॰शि॰
उ॰
८६

86

तिः सप्तचत्वारिंशद्विलिप्ताः ३०।४७
एतावतैवांकेन पूर्ववत्गुणहृद्योरप
वर्तितेक्रियमाणेगुणस्थानेरूपं १ हर
स्थाने ८९४००० नगसप्तवेदान्त
कोहर १८१०७ कृतइति सर्वमुपप
न्नम् ॥ अथरवीष्टोगतिस्पष्टीकरणे
तत्कोटिजीवाकृतवाणभक्तारवेर्विधोर्वे
दहृताद्रिभक्ताः लब्धाःकलाःकर्किमृगादि
केंद्रगतेःफलेनक्रमशोधनर्णम् ॥ १०
तेलब्धैर्विंडैःसाधितायकोटिज्या साकेस
कृतवाणैर्भक्ता ५४ लब्धंरवेःकलादि
फलंकर्कादौकेंद्रगतेधनंर्णमकरादाहृ
णंकृतेसं तात्कालिकीगतिस्फुटाभवति
वेंद्रस्यलब्धाकोटिज्या चतुर्गुणासप्तभि
र्भक्तालब्धाकलाः कर्किमृगादिकेंद्रक्रमा
त्केंद्रगतेधनर्णमिति स्पष्टानिभवंति क
र्किमृगादिकेंद्रगतेः फलेनक्रमशोधन
र्णमित्यंपरिभाषाभौमादिगतिसाधनेपि
वेद्या अत्रोपपत्तिः कोटीफलघ्नीमृदुकें
द्रभुक्तिस्त्रिभोद्धृतेत्यादिनागतिफलसाध
नेहृहृत्ययावत्सातियरित्रिज्यातुल्याको
टिज्यातदांत्यफलतुल्यंकोटिफलं तत्ररं
वेःपरमंकोटिफलं १३० अर्कमंदकेंद्र
भुक्तिः ५९।८ प्रथमस्यैवोपात्तत्वा मंदो

ब्धम्केरल्पतरत्वातकोटीफलेन २३०।
३१ परमेनगुणिता ११२३।५२ त्रि
ज्ययोद्भृताम्शे २।१४।५१ गतिफले ॥
अत्रानुपातः यदित्रिज्याकोटिज्यया ए
तत २।१४।५१ गतिफलेनदाभीष्टको
टिमितिपरमगतिफलसंख्यागुणक
त्रिज्या १२० हरः अत्रलाघवाच्चपरम
गतिफलीनांकेनगुणहरावपवर्तितौ गु
णकस्थानेरूपं हरस्थाने १२०।ने५३
२१ हरोजातः यत्नकृतगुणे ५५ ह
रःकृतरुः २।१४ देनावर्तेनापवर्तनेन
लब्धःकृतगुणरूपोहरोत्रिज्यालाघवार्थे
नस्वीकृतः अथचंद्रस्यपरमफलेन ३०२
५१। स्फुटकेंद्रभुजांशैः १८३।४५ गुणि
ता ११३९५५१।५१ त्रिज्या ३५।२८
ग्रामे ९८।४८।३५ चंद्रगतेःपरमफ
लमनेनपूर्ववदिष्टज्यागुणकत्रिज्याह
रोद्वावपिगतिपरमफलसमेतांकेना ९
८।४८।३५ पवर्तितोगुणकस्थानेरूपं
हरस्थानेपादोनद्वयं १।४५ हरोजातः
रवावर्थवनगणः १ तेनचत्वारोगुणाक
५ सम १ हरः यत्नकर्कटादौमृगादौच
केंद्रे गतिफलेगतेर्धनर्णंभवति तत्रग
तिफलाभावः अथकर्कटादौयथाकेंद्र

सि.शि.
३.
८७

87

स्पष्टितं भवति तथा तथा भूमेरासन्नं प्रति
मंडले भवति तेन गतिफलं घनं स्यात् दौ भू
मेर्दूरस्थत्वात् गतिफलमल्पमिति सर्वमुप
पन्नं ॥ अथ भौमादीनां शीघ्रफलानयने
द्राक्केन्द्रः फलान्त्यगुणितात्रिभमौर्व्याप्तातद्
तज्ज्यान्त्यफलज्ययोर्वा कर्णोद्धृताद्यत्सम
मेवलं तत्र तत्कार्मुकं शीघ्रफलं ग्रहाणां ॥
३१ ॥ शीघ्रभुजफलत्रिज्यया २५।३८
गुणनीये अथवा शीघ्रभुजज्यान्त्यफलज्य
या गुणनीये एवमुभयत्रापि साम्यं भवति।
ततः कर्णेन भाज्यावाप्तफले तद्भाज्यभाज
कयोः साम्यादुभयत्रापि सममेवलभ्यते
तत्स्पष्टं ग्रहाणां शीघ्रफलं स्यात् अत्रोप
पत्तिः भूमध्यप्रतिमंडलस्थाद्ग्रहात्तरेख
लेः भूमध्यात्प्रसारिते कर्णसूत्रं पत्रकक्षा
मंडले लगति तत्रस्थो ग्रहो नृभिर्दृश्यते
तस्मात्स्पष्टादितस्थानान्मध्यपत्रकक्षाम
डलेस्थितस्यपर्यन्तं यावदंशादिफलं तत्
तथाच गोले कर्णसूत्रमध्यप्रतिमंडलस्य
खेटान्तरे स्पष्टखगो हि दृश्यः कलाद्यं
तस्मात्तदूर्ध्वसंज्ञे फले च मध्यस्फुटखेख
मध्य इति एतत्फले कर्णोद्धृते गते लभ्य
ते पारमार्थिको ग्रहः केन्द्राद्धृताग्र भ्रमाति।
यथाच भ्रमन्ग्रहः खेप्रतिमंडले नृभिः स

यत्रकक्षावलये विलोकितं ततः कर्णाहत
स्यभुजफलस्यत्रिज्याहृतत्वपरिणामायानु
पातः यदिकर्णस्यएतद्भुजफलंलभ्यमेतत्वे
तदात्रिज्याग्रेकिमिति फलमध्यस्फुटवे
टमध्यइत्युक्तेहृतगतेग्रहफलेभवितुम
र्हति तथाचतत्कर्णेनभवतीतितत्का
र्मुकेकृतमितिसर्वमुपपन्नम्‌ अथया
ताद्भुजांशफलयोर्भुजस्योत्पत्तिः।
भुजांशफलस्यात्रिज्याहृतानांभुज
फलंभवति अथद्वितीयोनुपातः यदि
कर्णाग्रेभुजफलंतल्लभ्यमेतत्रे तदात्रिज्या
ग्रेकिमिति अत्रत्रिज्यागुणकः पूर्वहरः
तस्यखाडभयोर्नाशेकृते ग्रंस्यफलस्या
गुणिताभुजज्यायाः कर्णोहरइत्युक्तं
उपपन्नम्‌ ॥ अथप्रकारान्तरेणफलम्‌
त्रिज्याहृताकर्णहृताभुजज्यातस्यापवादे
विवरेफलंवा ज्ञेयोऽनगाद्गुः प्रतिमंडल।
स्यचापेनशीघ्रांशफलस्यजायाः ॥३१
त्रिस्पृताशेनयुतेपदानिदोलेपुजाते
ष्वसमयुग्मयुग्मे भुजज्यात्रिज्ययागुणिता
कर्णेनभक्ताप्रस्यचापीकृतस्यवाद्दोष्व
पदलंतंतग्रहस्यपीद्यफलंवास्यात्‌ प
दंतुभुजोत्रप्रतिमंडलगतोज्ञेयः अथ
प्रतिमंडलगतत्वा · ज्ञानार्थमुपायमाह

सि॰शि॰
३०
८८

88

ज्ञेयोऽत्रेत्यादि शीघ्रपरमफलज्यायाध
नुर्ज्यात्रिभैवतस्यमाद्यस्थाने युते द्वितीये
ऽन्ते तृतीयेऽप्यूने चतुर्थेयुतमिति च
त्वारिपदानि भवंति तेषु पदेषु प्रथमतृ
तीययोर्योगे द्वितीयचतुर्थयोर्योगमंशुजः
स्यात् पदप्रतिमेउलस्य भुजो ज्ञेयः यथा
भौमस्य लघोत्र ग्रहोनेभवशीघ्रकेंद्रमिति
यदा भौमशीघ्रकेंद्रे ४।११।१५ सपादे
कादशांशाधिकराशिचतुष्टयमिते भव
ति तदा चलकर्णः २५८४।५८ कर्णाग्र
२२६३।५९ मस्याः फलज्यायाः धनुः २५
३६।३ एतत्परमं भौमशीघ्रफले ग्रूने
न १।११।१६।३ धनुषा राशित्रयेचतुः
स्थेयुतेनोनयुते एतानि भौमस्य चत्वा
रि पदानि ज्ञातानि
प्रथमपदादृधस्य पा
देनचतुर्भागात्मके

४	१	१	४
११	११	१८	११
१६	४३	४३	१६
२	४३	५३	२
	५३		

शीघ्रकेंद्रे ३।२२।३० तदा कर्णः ३१।३
३।१६ परमफले ११।४१ तेन त्रिभेयु
तोनयुतमेतानि चतुर्थस्य चत्वारि प्रतिमेउ
लपदानि प्रथमपदागतेः शीघ्रकेंद्रे स
पादेकादशांशाधिकराशि
त्रयात्मके ३।११।१५ भ
वति तदा स्फले ६।५३।३

३	२	२	३
११	८	८	११
३१	२८	२८	३१
३०	२०	२०	५०

२२।३१ तदा त्रिभेन युतो
कृते एतानि पदानि गुरो
र्भवंति अथ शुक्रस्य पदा

३	२	१	१
२०	२९	१९	१०
५३	९	८	५३
७	५३	७	७

चत्वारो राशयः षोडशांशाः पंचविंशत्
घटिकाः स्युः ४।१६।२५ तदा शीघ्रफले
२।३५।५ कर्णे २२।१८।५३। प्रतिमण्ड
लपदानि अथ शनेर्यदा शीघ्रकेंद्रम पा
दराशित्रयात्मकं ३।३।२० तस्मात्कर्णः
२।५०।१५ फलंपन्तुः ३।८।२।५० प्रति

३	२	२	३
४	१३	१३	४
२२	३७	३७	५१
५०	२०	२०	५०

मंडलपदानि शनेर्जातानि
अत्रोपपत्तिः कक्षावृत्तप्रति
वृत्तयोरंतरमंत्यफलज्यातु
ल्यं तेन कक्षामंडलादुपरि प्रतिमंडलं
याति तेन प्रतिमंडलस्य यः प्रदेशो भवे
द्भवेत्तस्योच्चसंज्ञा योऽतिकटे तस्य नीचसंज्ञा
उच्चान्नीचादिगणनया यांशभुजयमंत्यफलेन
सहिते यावत् क्रियते तावत्कक्षामंडल
तिर्यग्रेखाप्रतिमंडलसंपातो लभ्यते अत
एव द्वितीयतृतीयेभुजयोरंत्यफलमानिते
पदे भवतः चतुर्थे भुजे कक्षामंडलम
ध्यगतिर्यग्रेखाप्रतिवृत्तसंपातादूर्ध्वपर्य्यं
ते भवत्यतोऽन्त्यफलेन सहिते तत्पदं स्यादतः
कक्षामध्यगतिर्यग्रेखाप्रतिवृत्तसंपातेऽग्र
हस्य परमं फलं स्यात् गोलेपि कक्षामध्य

सि॰शि॰
३०
८५

वतिर्यग्रेखाप्रतिवृत्तसंपातेमध्येवगतिस्प
ष्टापरमफलेनचोवटेस्याति एवंसतिक
क्षामंडलेयावतीभुजज्यातावदेवस्फुटग्र
होच्चरेखयोरंतरंज्यारूपं अस्यप्रतिमंडल
गतग्रहोच्चरेखयोरंतरस्यचयावदंतरंताव
च्छीघ्रफलं यतस्त्रिज्यावृत्तपदस्यप्रतिवृ
त्तस्यचयदंतरं तदेवफलतुल्यमतः प्रति
मंडलभुजस्यपरमोच्चयेफलस्यपरमत्वम
पचयेफलस्यापचयः अत्रकर्णेस्फुटरेखान्त
रतुल्यभुजज्यायास्त्रिज्यावृत्तपरिणामायानु
पातः यस्कर्णाग्रस्फुटरेखयोरंतरमेतद्भु
जज्याप्रमाणेनत्रिज्याग्रतः किमिति त्रि
ज्यागुणकः कर्णोहरः फलेस्फुटग्रहोच्चां
तरेखयोरंतरः ज्यारूपंयोगावृत्तेनल्पह
रेशकानामिति प्रतिमंडलग्रहोच्चांतरूप
स्यसवर्णीकरणार्थंस्फुटग्रहोच्चरेखांतरज्या
याधनुः करणंयुक्तमिति सर्वमुपपन्नम्
युच्चग्रहस्पष्टीकरणेप्रकारमाह ॥ स्यात्से
स्तेनोमन्दफलेनमध्योमंदस्फुटोस्याच्चल
केंद्रपूर्वम १३ ॥ विधायशैघ्र्योनफलेन
चैवंखेटःस्फुटःस्यादसकृत्फलाभ्यां ट्ली।
कृताभ्यांप्रथमेफलाभ्यांततोविलाभ्यामस
कृत्कृतस्य ॥ १४॥ रवेरीगवीन्दुमद्भुनेवचे
योर्णीज्ञायामोतंगमस्तनयोरभावात ॥ पूर्वो

89

म्यप्रकारेणादौ मंदफलं कार्यं तेन देशो
नरवीजविशुद्धो मध्यो ग्रहः स्वलादौ केंद्रयु
तो मेषादावूनितो मंदस्फुटो भवति अथ
मंदस्फुटं शीघ्रोच्चाद्विशोध्यास्मात्स्वलकेंद्रा
त् शीघ्रफलमानयेत शीघ्रफलेन मं
दस्फुटो ग्रहः स्वलादौ केंद्रयुतो स्मात् शीघ्र
स्फुटं मंदोच्चाद्विशोध्यास्मात् मंदकेंद्रात्
मंदफलमानयेत् मंदफलेन गणितागते
मध्यग्रहे स्वलाजादिकेंद्रयोः क्रमात् धन
मृणीकृतास्मान्मंदसंस्कृतात्पुनः शीघ्रफ
लमानीय तदस्मिन्मंदस्फुटे मेषतुलादिकें
द्रयोर्धनमृणीकृते तद्व्यंफले गणिताग
तमध्यग्रहे संस्कार्यं ततः प्राग्वत् शीघ्र।
स्फुटं एवमसकृद्यावदविशेषः स्यादेवं शी
घ्रसंस्कृतः स्पष्टो ग्रहो भवति अथ भौमग
तो विशेषः दलीकृताभ्यां प्रथमं फलाभ्या
मित्यादि प्रथमकर्मणि मांदशीघ्रवशा
दानीताभ्यां मांदशीघ्रफलाभ्यां अर्धिता
भ्यां भौमः संस्कार्यः ततो द्वितीयपौच्चवा
कर्मणि समस्ताभ्यां मांदशीघ्रफलाभ्यां सं
स्कार्यः एवमसकृद्विशेषस्तदा भौमः।
स्फुटो भवति अर्केंदोः शीघ्रोच्चाभावात्
मंदसंस्कारेणैव तौ स्पष्टौ भवतः अत्रो
पपत्तिः मध्यो ग्रहो मध्यगत्यानिजकक्षा

शिशि
३०
५०
90

हृतेमंदनीचोच्चसमथ्यमवाति अतः शीघ्र
नीचोच्चवृत्तस्यमध्यस्थितिं ज्ञात्वमार्तोमा
दकर्मकृते ततोग्रहस्पष्टत्वार्थानायशीघ्र
कर्मकृते तत्रमांदशीघ्रकर्मणोर्मिथः सं।
श्लिष्टास्थितिर्विनासकृत्कर्मणामस्पष्टनाकृ
तायथोक्तेगोले शीघ्रनीचोच्चवृत्तस्यमध्य
स्थितिंज्ञात्वमार्तोकृतेकर्ममांदंततः खे
टवोधायशीघ्रेमिथः संश्लिष्टेमांदशीघ्रे।
हितेनासकृत्कर्मसाध्यमिति ग्रथ्यदलीकृता
भ्यांप्रथमंफलाभ्यां ततः फलाभ्यांमसकृ
त्कृतस्थिमध्योपलब्धिरेवावासना ॥ग्र।
थगतिस्फुटीकरणम् दिनान्तरस्पष्टग।
तेनवेस्याद्गतिस्फुटानन्तसमयान्तराले ॥
३५॥ कोटीफलघ्नीमृदुकेन्द्रभुक्तिस्त्रि
ज्योद्धृताकर्किमृगादिकेन्द्रे तयायुतोना
ग्रहमध्यभुक्तिस्तात्कालिकीमंदपरिस्फुट
ा ॥ ३६ ॥ समीपतिथ्यन्तसमीपचाल
नेविधेयमत्रान्तकालजेयेवमुच्यते सूक्ष्म
वालमाद्यमायायतः प्रतिक्षणंमानसमा
हन्वतः ३७ ॥ दिनैकांतरगृहगणाभ्यां
वाधितस्पष्टग्रहयोर्यावदंतरं तावतीस्फु
टागतिः ग्रथ्यातनग्रहास्पष्टस्तनेमृनेवका
गतिः सर्वैर्विकलैवोदिनगतिः स्यात ॥
प्रकारांतरेणमंदस्पष्टीकरणं मंदोच्च

भक्तामध्याग्रहभुक्तिर्विनास्तौ स्फुटकें
द्रभुक्तिर्भवति शाकोटिफलेनगुणितात्रिज्य
ज्ययाभक्तात्तेनग्रहमध्यभुक्तिः क
र्कोटौ केन्द्रयुतात्मृगादौ हीने तिनाकालि
कीमेदस्फुटाभवति अथनाकालिका
भक्तावेन्द्रस्यविशिष्टप्रयोजनमाह स
मीपतिथ्यन्तेत्वादित्यस्यकालस्यवेन्द्रः
तस्मात्कालान्तरसंयोगतोगम्योवाति।
थ्यन्तस्तदानाकालिकागम्यातिथिसा
धनेकर्तुंयुज्यते तथाचेन्द्रस्ययत्समीप
चालने मदपिकोटीफलघ्नीत्याद्युक्तता
कालिकागत्या यत्तुविप्रकृष्टकाले
तिथ्यन्तस्तत्साधनेचेन्द्रस्यवाचालनेन्तन
दिनान्तरस्पष्टवेगान्तरमित्याद्युक्तयाग
त्यासाधयितुंयुज्यते विधौवेदहताद्वि
भक्तेत्यादिनीतयावाशुद्धहेतुमाह सा
वेन्द्रगतिमेदगत्यासमानं प्रतिवृत्तम
ध्यान्मध्याभवन्तीस्पष्टाः शुभोपपत्तिः
शुभ्रतनक्षत्रतनग्रहयोर्वेतरेगतिः अ
तएवाग्रतनस्वस्थनयोर्ग्रहयोर्वेतरेग
तिफलं तथाचसूर्यसिद्धान्ते ग्रहभु
क्तिफलंकार्यंग्रहवन्मन्दकर्मणिइति।
यतःकक्षामण्डलगामतिर्यग्रेखाप्रहत
संपातः ककोटौमकरादौचभवति क

सि॰शि॰ कोटीमकरादौवर्धते भूमेराभूत्वात्
उ॰ ल्पत्वनिरूपणावः खेटे तदल्पकालेनैव
५२ ग्रहोतिः क्रामति तेनगतिफलंधनं

कर्कादौकोटिरपचीयते अत्रयथा
यथाकोटिज्यापचितिस्तथा तथागति
फलस्यापचितिरतः कोटिज्यया गति
फलसाधनमुपपन्नं ग्रहोदृष्टिश्रुतिसू
त्रकेंद्रज्यया गत्याभ्रमति अतस्तत्स्व
ल्पनकेंद्रयोरंतरं केंद्रगतिः अत्रानुपा
तः यदित्रिज्यामितयाकोटिज्यया त
त्वाश्विरूपमायै १२२५ भौम्यखंडेल
भ्यते तदाभीष्टयाकिमिति अत्रकोटि
ज्यायाः प्रथमदन्तागुणस्त्रिज्याहरः
फलं तात्कालिकेस्फुटेभाग्यखंडे तेनस्फु
टभाग्यखंडेन यदिकेंद्रगतिर्गुण्यतेतत
त्वाश्विभिर्भाज्यते तदायततस्तल्पनकें
द्रभुजज्ययोरंतरं लभ्यते अत्रतत्वाश्वि
नोर्भाजकः पूर्वगुणकस्तुल्यत्वाद्गुभ
यो नाशो कृते केंद्रभुक्तेः कोटिज्या गुणा
स्त्रिज्याहरः फलं दिनांतरकेंद्रभुजयो
रंतरं अथास्यफलकरणायानुपातः
यदिभांशपरिधेः ३६० एतावत्फ
लंतदानीमुच्चाहमपरिधेःकिमिति स्व
परिधिनागुणितो भांशोभक्तेफलंभव

स्तः ६ कोटिज्यानेकोटिफलमेवगुणए
कृतेनगुणनगुणएपयोरभेदादितिसर्वमुप
पन्नम् ॥ ॥ अथशीघ्रफले ॥ ॥
फलांशखांकांतरशिंजिनीघ्नीद्राक्केंद्र
भुक्तिः श्रुतिहृद्विपणोष्या स्वशीघ्रभुक्तेः
स्फुटाविटभुक्तिः शेषंववक्राविपरीतमु
द्धौ २८ ॥ ग्रहस्ययेशीघ्रफलांशणाश्चा
गच्छंति तेनैवतिभाग्येष्यातरेकेनयदव
शिष्टंतस्याकनेष्या तयाग्रहस्यशीघ्र
भुक्तिर्गुणनीयाकर्णेनभाज्यायत्फले ते
नशीघ्रभुक्तेः णोधंशेषंस्फुटाग्रहभुक्ति
र्भवति यदिपुनः शीघ्रभुक्तेः फलेनशुद्ध
तितदाशीघ्रभुक्तिरेवफलाद्विशोधसा।
द्धावक्राग्रहभुक्तिः स्यात् अत्रोपपत्तिः।
एकदिनांतरशीघ्रफलयोर्यावदंतरं ता
वदेवशीघ्रगतिफले भवति अथयदि
मंदगतिफलसाधनोक्तप्रकारेणसाध्य
ते पुनः संगुणितेत्रिभोज्यीकर्णोधृतेतिफ
लेसंस्कारमेवस्यात् यतोघतनभुजफ
लेत्रिज्यागुणोद्यतनकर्णाहृते यत्फलेलभ्य
ते ततएवस्तनकर्णाहृतेस्यांतरमपिक
र्णेवाहृत्याद्वकेंतरमेवस्यात् अतोमंदग
तिफलसाधनोक्तप्रकारंविहायस्वल्पग
तिफलानयने प्रकारांतरेणकल्पितम

सि शि
३०
९२

92

तत्र प्रथमं तावद्दृक्कोणप्रदर्शने तत्र पूर्वं वृत्त
विस्ताहतेन शीघ्रप्रतिवृत्तेन विलिख्यार्धं वे
ध्यांतिर्यग्रेखे विन्यस्य तस्योच्चग्रहं वेदानेनो
भूमध्यात्प्रतिमण्डलस्य ग्रहविक्षेपामिक
र्णं तत्र प्रसार्य तस्य सूत्रस्य कक्षावृत्तस्य
वयत्र संपातः तत्र स्पष्टग्रहविक्षेपकर्ण
यो शीघ्रप्रतिमण्डलस्य मध्यमध्यग्र
होच्चान्तरं मध्यकेन्द्रं तथा स्पष्टग्रहोच्चान्त
रं स्पष्टकेन्द्रं मध्यस्पष्टग्रहान्तरं ग्रह
फलं शीघ्रप्रतिमण्डलस्य मध्यग्रहवि
क्षेपाद्वक्रकेन्द्रगति प्रतिलोमं दत्वा तत्र।
कालेन मध्यग्रहविक्षेपं गच्छेत् ततोऽप
रेण मध्यात्कालेन मध्यग्रहणमिति सूत्रं प्र
सार्य कर्णसूत्रकक्षावृत्तसंपाते यत्कालेन
स्पष्टग्रहविक्षेपं गच्छेत् स्पष्टग्रहविक्षे
पयोरन्तरं स्पष्टकेन्द्रं स्पष्टग्रहशीघ्रो
च्चशोधिते स्पष्टग्रहपदावशिष्टे
स्पष्टकेन्द्रयोरन्तरं स्पष्टकेन्द्रगति तेन म
ध्यतनस्वकालेन ग्रहान्तरं स्पष्टग्रहगतिर्भ
वितुमर्हति तत्कृतं इत्याशङ्क्याह कर्णवे
ला केन्द्रगतिस्तावत् नार्धं रतिनास्वकालेना य
तनग्रहाद ग्रहं भवति शीघ्रोन्नतं भवति
वक्रगते तस्य भागमेव शीघ्रापवर्तनस्व
लेन स्पष्टग्रहयोर्मध्यस्पष्टान्तरं रूपं शीघ्र

फलेनयोऽयंनतंगतिफलंभवति अथ यथा
स्पष्टहेतेनानयनम् कलामेडलतिथेग्र
णेपतिमेडलव्रतसंपातेगतिफलाभा
वः यतोमध्यस्फुटेखेकिलहृतयोर्ध्वतर
तरालोऽत्रफलस्यजीवा तदूर्ध्वतःको
टिरमन्मगारोदिककोटिकेंद्रेनयोय
नःस्यात् तदन्तरेकोनतरमत्रकोटिरो
साभुजफलहृतयस्समूलेकर्णइति यदि
कक्षाहृतगतिर्थ्येग्रखोपतिहृतसंपाते
मेदस्फुटोग्रहोभवति तदान्तदन्तरालेस
फलस्यजीवीति कोटिमोनफलस्यात्।
त्यास्यात्ककोटिकेंद्रवाहेनरेक्रनेस्फुट
कोटिस्यायाअभावस्तेनभुजस्यात्तत्स्य प
वकर्णोभवति तत्रफलाभावोकोनेरक्षि
यमानेपरमफलस्यप्राप्तुनवतिमितप
मोच्चफलेरूपाभ्यः जनितेऽथःकेंद्रप्राभ्
जतुल्यापमेवभवति वशिष्ठेनेतयोस्य
याकेंद्रगतोगुणितायोकर्णभक्तायोय
स्यलेनद्राज्यगुणकयोः कर्णफलोप
खोकोनतरज्ययोस्तुल्यत्वात्केंद्रभुक्तिःत
ल्यमेवभवति अत्रत्यानुपातवशात् न्
नमधिकंचभवति तच्छीघ्रोच्चभक्ताहृति
नायाग्रहस्पष्टिरेवावशिष्यतइतिसर्वम
पपन्नम अथयनलोकचलकलस्यहृषण

सिद्धि
३०
५३

माह ॥ धीवृद्धिदेबलकलेषु गतेषु तेषु दृ
कंललेहेनतत्रसमदृिदृगणकैर्विविनो कैर्द
त्रिभेवनवमेवफलस्यनाशणाज्ञावानया
गतिफलस्यधनर्णसंधौ ३५ ॥ लहेन
धीवृद्धिदेतेत्रेदिनभुकेयद्बीजफलमुक्तंत
दसन् त्रिभेनवमेवकेंद्रेभोग्यविद्धेभावा
त्फलाभावः फलसंभवस्थानेपिकृतः न
स्यधनर्णसंधौगतिफलाभावस्थानेपिग
तिफलमत्यधिने येनप्रतिमंडलस्याद्विती
यपदयोर्वेतगतेर्धनर्णसंधिः कक्षाम
ध्यगतियोग्यत्वात्प्रतिहननसंपातनत्वात् प
रोगतिफलाभावकारणस्यधनर्णसंधे
रभावात् ग्रंथस्यस्पष्टाधिकारोक्तिरितिक
तेष्वोदाहरणानिलिख्यते तत्रादौवि
दैर्घ्यांतरविशुद्धः ११।२।४।११ मृदुकेंद्रेन
२।१३।५६।३८ हीनोगृहो ८।१४।१२
३८ मंदकेंद्रेजातेत्रिभिर्भैः पदमितित्रती
येपदमगुणमत्वात्गते २।१५।१२।३८
भुजोस्यज्या २३०३।१६ वाहूदीनेत्रिभे
१५।४३।२२ कोटिर्जातास्याज्या ९।१३
५।२५ भुजोत्क्रमज्या २५०२।३५ को
त्युक्रमज्या १३०।४४ भुजज्या ३३०३
१६ त्रिज्यायाः ३४ ३८ शोधिता १३०
४४ कोट्युत्क्रमज्याजाता कोटिक्रमज्या

९३५।२५ त्रिज्योनिता २५०२।३५
भुजोत्क्रमज्याजाता अथवा भुजोत्क्रम
ज्यया २५०२।३५ त्रिज्या ३४३८।
निता ९३५।२५ कोटिक्रमज्याजाता
कोट्युत्क्रमज्यया १३०।४४ त्रिज्योनि।
ता ३३०७।१७ भुजक्रमज्याभवति ॥
अथ प्रकारान्तरेण भुजज्या ३३०७।
१९ वर्ग १०९३४०१२।४८ त्रिज्याव
र्गात् ११८९८४४ शुद्धो ८८१८३
९।१२ ज्यान्मूले ९३९।१३ कोटिज्या।
जाता तज्यावर्गा ८८१८३।।१२ त्रि
ज्यावर्गा ११८१९८४४ शुद्धो १०९
३८०१२।४८ ज्यान्मूलं ३३०७।१९
भुजज्याजाता अथ भुजज्या ३३०७।१९
अर्कपरिधिनात्रिलवेन शाक्रभाग १३।
४ मितेन गुणिता ४५।९८।३८ मोपैः
३६० हृताल्लब्धं १२५।२२ भुजफलं।
जातं एवं कोटिज्या ९३५।२५ केन्द्रप
रिधिना १३।४० गुणिता १२७।८४।
२ भांशाप्ते ३५।३१ अथवा भुजज्यांत्य
३३०७।११ फलज्यया १३०।३१ गु
णिता ४३१९५३।२५ त्रिज्ययाभक्ता
प्ते १२५।३२ भुजफलं एवमेवफल
ज्या १३०।३१ कोटिज्यया ९३५।२५

सिशि
३०
५५

94

गुणिता २२२०८७।३८ त्रिज्ययाप्तं २
५।३८ कोटिफलेनान्तं त्रिज्या ३५।३८
विपरीतिना १३।५० गुणिता ५६
९८६ भाज्ये ३६० गाप्तं १३०।३१
वेंगाफलेनाते एवमनेनामपि स्व
परिधिनान्यफले अथलघुवेदैर्के
भुजज्या २१५।३६ नवैः २० गुणि
ता २३१२ विहेषे २१०३ भक्ताप्ते २
५।५५ लवाद्येरविभुजफलेनाते मृ
दुर्देतःफलस्यवाधंतुधामेदफलेवदत्वा
इतिभुजफलस्य १२५।२२ धनुषि
क्रिभमासांघ्रे ति प्रथमस्यायानवा
प्ति २२५ तृपाया अर्कफलस्य १२५
३३ मृननाद्धिगतस्यांतरमार्धवेद
२२५ मनोगुणकस्यास्यनन्नाप्ति इत्र
स्य च स्यास्याधनुषोज्यायास्य विशेषाभा
वः ग्रहोरविमंदकेंद्रस्य ८।१५।१२।
२८ तल्याद्दिनान्मध्ये ११।२।९।६ प
न ११।५।१५।३९ मेषस्पष्टाः सूर्यो
जातः अथभुक्तिस्पष्टीकरणं मंदो
च्चगते रल्पत्वान्मध्यगतिरेवमृडकेंद्रभु
क्तिः ५६।८ कोटीफलेन ३५।३१ गु
णिता २१००।१२ त्रिज्ययाभक्ताप्ते ०।
३७ कर्कादिकेंद्रत्वाद्रविमध्यगते ५९

८ धनं कर्तव्यं इति ५१।४५ रविभुक्ति
स्पष्टा जाता अत्र रवेर्लघुकेंद्रकोटि
ज्या ३१।३५ हृतत्वाल्लोते ५४ भक्ताप्ते
०।३५ कर्कादिकेंद्रत्वाद्धनीकृते स्पष्टा
जाता भुक्तिः लघुकेंद्रानां स्थूलत्वादल्पा
न्तरत्वात् ॥ अथ चंद्रोदाहरणं तत्र बीजविशु
द्धः ११ ८ ५६ ७ ३ ० मंदोच्चेन हीनो
ग्रहोऽस्मन्मंदोच्चेन ३।९।३८।० हीनः ८
२९।१८।१७ मंदकेंद्रमस्माद्भुज २।२९
१८।१२ ज्या ३ ४३।६।४२ कोटि ०।०
४२ ज्या ४२।४३ स्वेनाहते परिधिना ३
१।३६ इत्यादिना चंद्रभुजफले ३०।१४०
कोटिफले ३।४० भुजफलधनु ३०१
१ तेन स्पष्टमंदफले अथ चंद्रस्य लघु
केंद्रके भुजज्या ११ ९ ५७ नखसंगुणा
२३।४।४।११ मुनिशैलवेदै ४७७ भक्ता
लब्धे ५।११।४६ भुजफलेनानेन चंद्रको
टिजीवा ११७ वेद ४ हता ४४८
अष्टि ७ भक्ताप्ते ५८ गतिफले अथ
चंद्रस्य ११।८।५६।१७ मंदफले ३०
३।१ तत्र केंद्रे वा युते ११।१३।५।१८
स्फुटचंद्रकेंद्रगति ७८३।५५ कोटीफ
लेन ३।४० गुणिता २८७।११ त्रिज्
याभक्ताप्ते ०।५०। गतिफलं कर्कादि

सिशि
३०
५५

95

केंद्रत्वाच्चंद्रगतेर्धनं ३।९०।२५ जाता
३।४१।२५ स्पष्टाश्चंद्रगतिः ॥ अथ भौ
मस्पष्टीकरणं ॥ देशांतरबीजविशुद्धो
भौमः २।३।२५।१८ मेरोश्च ४।८।२
५।५३ मंदकेंद्र ९।२९।१०।११ भुज
ज्या ३०।२३ कोटिज्या १६।३५।१८ भौ
मसंस्कारविधिः ३० भुजफले ५८।२
२३ कोटिफले ३२५।४४ मंदफले
५८।६।१९ तुलादिकेंद्रत्वान्मध्ये २।३
२५।१८ धनं दलीकृतनाम्नः प्रथमं फ
लाख्यमिति भौमस्य मंदफले ५८।९।
१९ दलितं २९।३३ तेन मंदफलेन प्र
थमकर्मसंस्कृतो २।१२।२८।१९ भौ
मो जातः अथ भौमभुक्तिः कोटिफले
न ३।१५।४३ मृदुकेंद्रभुक्तिः ३१।२६
गुणनीया १०।२३।८।२२ त्रिज्याप्तं
२।५४ दलीकृतनाम्नामिमामुकेर्भुक्ति
फले २।५।१९ दलितं २।२९ मृगादि
केंद्रत्वान्नगते ३१।२६ प्रमाणमित्येषा र
९।५३ मंदस्फुटागतिर्जाता अथ मंद
स्फुटो लघुकेंद्र एवमितच्चो मंदकर्मा
गि भयपणीप्रकर्णं ग्धने चलोच्चग्रहो
च्चे भवेच्छीघ्रकेंद्रमिति भौमस्यापनी
तोचलोच्चं रविरेव ११।१।१९।१८ ग्रहो

त्रिमंदस्फुटः ७।२२।२८।१६ यथोक्तंगो
ले मध्याह्निमंदप्रतिमंडलेयमंदस्फुटो
ह्यकप्रतिमंडलेव भ्रमन्मानस्ववलक
मेणोह्यमंदस्फुटो मध्यखगः शेकल्पाद्
ति शीघ्रकेंद्रं ८।११।१४०।४० भु
जज्या ३३८।१९ कोटिज्या ६।६ अत्र
भौमाद्युकेंद्रपदशेषगतात्यजीवाको
टिज्या ६।१९।१५ पतोंशेशानशैले ६
४० गुणिता ४१०।७।१३ पंचचत्वा
रिंशतोंशाप्तीजज्या २४।३१ मक्राम
१।४१।२२ मनेनभौमस्यमंदोच्च ४
८।२४।५७ कर्कादिकेंद्रत्वाद्धृनितं ४
६।४३।२५ स्फुटमंदोच्चं मंदसंस्कारा
र्थंजाते अथ्यसाईराशि १।२५ ज्यया २
४।३१ मफलेन १।१४।२२ संशोनह्र
ननिनांशमिते २४।३।४० भौमशी
घ्रपरिधिहूनिता २४१।५८।३८ स्फु
टपरिधिज्ञाना अनेनपूर्ववन्मन्दफ
ले २२।७२।४३ कोटिफलं ४१।४।७
अथशीघ्रफलोपयोगीकर्णोयथा स्व
कोटिजीवा ६।१९।१५ यः स्फुटपरि
ध्यानीमाया: भुजफलज्यायाश्च २३
१।५६ कर्कादिकेंद्रत्वाद्धियव १६६४
४ मस्यवर्गो २८७३५।२६ भुजज्या ३

सिशि
७।
५६

96

३८११५ वर्गे ११४३२१७५१५ योर्वै
क्या १५३० ४६५११५० म्मूले ३७
८२।१५ कर्णोजातः ग्रहबाहुत्रिज्या ३४
३८ कर्कादिकेंद्रत्वात्कोटिफलेन ४२।४
७ हीनाः ३०।२३।५३ ग्रहज्यावर्गो ९१
४३८७०।२५ भुजफल २२७२ वर्गो
यो: ५१६५२४१३ योगो १४३०९
११।१२८ स्याम्मूले ७७८२४४ क
र्णोजातः ग्रहबाह्मस्फुटपरिधिना २४१
५८।३८ यत्रिज्याफल २३।१०।५६
मेषादेर्गोत्यफलज्याज्यावर्गे ५३४०
४१२।५२ त्रिज्यावर्गयो ११८१९८
४४ रैक्यम् १७१६०२५६।५१ रा
शिश्चेत्रिज्याया ३४।३८ कोटिफलेन
४१४।७ हाभ्यांच २ गुणितया २८
४७।५६ १२ कर्कादिकेंद्रत्वाद्धीनिता।
स्याम्मूले १४३१२८०१।५१ मूले
३७८३।१३ कर्णोजातः ग्रहशीघ्र
फले द्वादोः फला २२ ७२।४३ त्रिज्य
यागुणिता ७८।३५.९९।४४ कर्णेन
भक्तालब्धे २०।६५।३६ ग्रहबाहुभुज
ज्या ३३।८१।९ स्फलयो २३ ११ ५६
योगो ७८७३६१२ कर्णेना ३७८२४
४ म २० ९४।२७ ममपन्न २२।६।१

८२ शीघ्रफले जाते ग्रहबाहुजज्याया
२२।८।१९ त्रिज्यागुणिता ।।१६।२४।४२
१९।२।४२ कर्णेन २३।८।४४ भक्ता
लब्धं २० ३२।१४ धनुः २८।७।५४
ग्रहस्य प्रतिमण्डलबाहोत्थवृन्दनं तच्छी
घ्रफले केन्द्रस्य ८।।१९।४०।४० पदत्र
य ३।।१८।४२।४२ मतीते चतुर्थपदे
।।०।। ४६।४३ त्वाद्वैर्य ३।।०।२९।१२
प्रतिमण्डलबाहुजातः ग्रहस्य बाहोः कला
रूपस्य ६०।।१९।२० त्रिज्याहृतभुजज्या
याः कर्णाप्त २०।२२ धनुषोः २८।।५
४।।विवरे शीघ्रे २२।७।३६ फले जाते
दिने १००८।४२ विलोमं तत्फलं शीघ्रमि।
तिमंदसंस्कृते १।।१२।२८।२६ तला।
दिकेंद्रन्वाहृणं कृतमेव १।२४।५९।
४२ द्वितीयकर्मसंस्कृतो जातः ग्रहभु
क्तिः भौमशीघ्रफलस्य २२।६।१८ मा
२६।५६।१८ नोत्क्रान्त ५० मानामा।
नस्य ४२।२।४२ ज्या २३।४३।२३
ग्रभुक्ते ५९।८ मंदस्फुटाभुक्तिः ३९५
३ शेषाभिनासती २१।११ गुणनीया ८०
१८।४।२३ कर्णेनाप्ते ३१।१४ जिनभु
क्ते ५९।८ विशोध्य शीघ्रस्फुटभुक्ति २३
५६ भवति अत्र दलीकरणं प्रथमे नरस्य

सि।शि
३
५७

97

फलमविक्षिप्ते शीघ्रफलेन मंदस्फुटः
संस्कृतः स्पष्टो भवतीति पूर्वं मुक्ते तेन।
शीघ्रस्पष्ट ३७।५२ मंदस्फुटयोरंतरे
कर्तव्यम् ७।५९ एतत्फलं यदि शीघ्र
स्पष्टाभुक्तिरधिकान्तराभुक्तेर्यदा पूर्वम
वेनदाश्रणे अत्रस्फुटभुक्तेरधिकाद्य
नफले ७।५९ अर्पिते ३।५९ मंद
स्फुटभुक्तेन र ९।५७ योजिते ३३।५२
शीघ्रफलार्धसंस्कृता भवति अथ तृती
यकर्मग्रहः १।१४।०।१७ मंदोच्च
६।४३।३५ मंदकेंद्रं ५।१७।१६।४२
भुजज्या ३२८।३० कोटिज्या २०।२०
३७ भुजफले ८३८।४ कोटिफले १
९८।२७ मंदफले ६४।१।२७ मो
नतोखिलाभ्याममसंस्कृतजस्य इति न
लादिकेंद्रमाटाखिलेफले १०।४२।२७
मध्ये २७।३५।१८ ४ नमिति ७।१८
१६।५५। तृतीयकर्मणासंस्कृतः अ
थकोटीफलशीघ्रान्त्या दिनाभुक्तिफल २
४२ मखिलेमगादिकेंद्रनाहृता २९
२७ शीघ्रकेंद्रमस्यभुजज्या २३०१
२४ कोटिज्या ९।४४।५८ भौमाखुकें
द्रपरशोधगताल्पजीवायादिनामंफलं
२२७।७ स्फुटमंदोच्चं ४।५।४७।५०

स्फुटपरिधि २४।१२ भुजफले २२।१०
२४ कोटिफले ८२।५१।१५ कर्णः २५
५५ कर्णमं २१।२०।५९ शीघ्रफले
२२।५।१० अविलोमे स्फुटे ३।१८।१६
५५ तुलादिकेंद्रत्वाद्विलोमे शीघ्रमिति
विवर्जिते ३।५।५०।४८ चतुर्थकर्मसं
स्फुटः फलांश २०।२५।४१ शीघ्रके १५०
नवेरण ५२।४०।१६ त्वादिनाफल २२।
१५ चतुर्थकर्मणा संस्फुटा २६।२५ भु
क्तिः अथ पंचमकर्मे पुनरपि ग्रहः १
५।५०।४८ मंदकेंद्रेण ४।५।४०।५०
हीनो ९।४।१९।२४ मंदकेंद्रजातं भुज
ज्या २४।२८।४० कोटिज्या २४।१५।
११ भुजफले ६६८।४० कोटिफले
४८।२८ मंदफले ६।३०।२० दलितं
३३।५।२८ तुलादिकेंद्रत्वाद्धृतं ३।१२
१०।२६ पंचमकर्मसंस्फुटो भौमः स्या
त् अथ भौमभुक्तिफले ०।२९ तदर्धं
१५ मृगादिकेंद्रत्वाद्धृणं २९।१२ पंच
मकर्मभुक्तिः अथ षष्ठकर्मे पूर्ववत्
शीघ्रकेंद्रं ८।१८।५८।२० भुजज्या
२४।३४।१२ कोटिज्या ६५०।१४
स्फुटमंदोच्च ४।६।३६।४४ स्फुटः
परिधिः २४।२।१।५२ भुजफले २२

सिशी
३०
५८

98

६६।५८ कोटिफलं ४४।५२ कर्णः ३७
५७ कर्णाग्रं २०।३४।२५ धनुः २२२३
५ चतुर्थकर्मसंस्कृतः ११।३४।३७।२ अ
थफलांशाः ३७।७।५ कोकोन ५०।२
४२।४२।५२ त्रिजिनी ३७।४२।१८ फ
ले ३०।२४ पलभुजाशीघ्रभुक्तिः २
८।४४ फलदलकर्णार्थपंचकर्मसं
स्कृता ३१।११ सोपान्या ३।३३ फलमेन
दष्टे ३।४६ धनं २४।५७ चतुर्थकर्मसंस्कृ
ताभुक्तिः अथ सप्तमकर्मकेन्द्रं ५।८।१०
१८ भुजज्या ३३६।५५ कोटिज्या १०६३।
१७ भुजफले ६३४।३७ कोटिफले २०६
३३ मंदफलं ६३५।८ सप्तमकर्मसंस्कृ
तः २।१८।१४।२६ भुक्तिफले २।६ सप्त
मकर्मसंस्कृता भुक्तिः २५।२० अथाष्ट
मकर्मकेन्द्रं ८।४२।१३।४४।४० भुजज्या
३३०।२ कोटिज्या ५५२।२६ स्पष्टेन्दुपम
हृते ४।५।४८।२४ स्फुटपालिधिः २४२।
३० भुजफले २२।१०।३१ कोटिफले ६
३७।४४ कर्णः ३५६३।५७ कर्णाग्रं २
१३६० शीघ्रफलं २२५८।२५ अष्टम
कर्मसंस्कृतः ११।५।५५।५७ भुक्तिफ
ले २२।३१ भुक्तिः ३६।३७ अथ नव
मकर्मकेन्द्रं ५।४।७।४३ भुजज्या ३५

३८। ४७ कोटिज्या २४७।३७ भुजफले
६६६।४३ कोटिफले ४८।५९ मंदफले ६
७०।३९ दले ३३५।।१९ नवमकर्मसंस्कृ
तः ११२४।३७।३ भुक्तिफले ०।३। दले ०
१५ नवमकर्मसंस्कृता भुक्तिः ३१।११ प्रथ
दशमेकर्मकेंद्रं ८।२८।५८।१९ भुजज्या
३७।७४।१३ कोटिज्या ६५७।४२ स्फुटेम
होसं ४।६।३६।४४ स्फुटपरिधिः २४२
५१ भुजफलं २२६६।५८ कोटिफले ४
४१।५२ चलकर्णः ३७१।७।७ शीघ्रफ
ले २१२७।१९ दशमकर्मसंस्कृतो भौमः
११२४।३७।३ स्पष्टाभुक्तिः ३४।५७ प्रथ

कादशकर्मणा पूर्ववत् संस्कृतः २।१८।
१४।२६ मंदस्पष्टेये भुक्तिः २९।२० प्रथ
द्वादशकर्मणि प्रथमकर्मतुल्यः ११।९।५५।
५७ स्पष्टोभौमोजातः स्फुटाभुक्तिः ३६।३७
अथबुधःमध्यः ११।११।९।६ मंदोच्चेन ७।
१४।५४।४० हीनः ३।१७।१४।२६ मंदकें
द्रंजातं भुजज्या ३२।८२।१० कोटिफले १
०७।३० मंदफले ३४६।५९ प्रथमकर्म
संस्कृतोबुधः १०।२६।२१।० भुक्तिफले २।
५१ प्रथमकर्मसंस्कृताभुक्तिः अथद्वितीय
कर्मे शीघ्रोच्चं ५।२०।५१।१५ ग्रहेण १०।
२६।२१।७ केंद्रं ९।२४।२१।७ भुजज्या

तिथि २७।२३।३२ कोटिज्या ३।१२।३१।४५ भुजा
उ. फले १।१७।२१।५० कोटिफले ३३।९।५२
५५ कर्णाभे ३६।३।४० शीघ्रफले ११।१२
द्वितीयकर्मसंस्कृतः १०।१३।३।१५५।
फलाशाखांकोनवज्या ३३।५०,२५ फले
३६।३।१०८ केंद्रभुक्तिः २८७।१३३ शीघ्र
भुक्तौ २५७।३४ फलेवक्रत्वात्स्पष्टभुक्तो
विपरीतभुक्तेः १३ २६ वक्राभुक्तिः अथ
तृतीयकर्म केंद्र ३।२८।१३।१५ भुजज्या
२४।२४।२६ कोटिज्या ८।०।४४ भुजफले
२९।१।३८ कोटिफले ८।४४ मंदफले ३६
३।२५ तृतीयकर्मसंस्कृतो बुधः १०।२६।
५२ भुक्तिफले ०।३ भुक्तिः ५९।५ अथच
तुर्थकर्मकेंद्रं ६।३७।४५।२५ भुजज्या १७
३८।२२ कोटिज्या ३।१२।१२ भुजफले ५२
११।२४ कोटिफले २१।४४।२३ चलकर्णः
४२।५३।२८ फले ११।०।५६ शीघ्रफले ७
११।९ चतुर्थकर्मसंस्कृतः १०।१३।८
४२ भुक्तिफले २६।५।१८ वक्राभुक्तिः
१९।४६ अथपंचमकर्मकेंद्र ३।२८।१७
२ भुजज्या ३४।३४।४२ कोटिज्या १०५
५८ भुजफले ३६।२।१३ कोटिफले २१।११
मंदफले ३६।३।१० पंचमकर्मसंस्कृतः
१०।२६।५।५६ भुक्तिः ५९ अथषष्ठकर्म

99

केंद्रे ४।२४।४५।१९ भुजज्या १४।२८
१७ कोटिज्या ३।२ भुजफले ५।१७।
२२ कोटिफले ११।४४।२४ चलकर्ण
२३।५३।५७ कर्णाप्ते ७७०।२४ शी
घ्रफले ७७।७ षष्ठकर्मसंस्कृतः
१०।१३।८।५० भुक्तिः १९।४८ सप्त
सप्तमकर्मकेंद्रं २।२८।१५।१७ भुज
ज्या ३४।३४।४२ सप्तमकर्मसंस्कृतः
१०।२८।५।५६ मंदस्फुटो बुधो जातः भु
क्तिः ५९।४ अष्टमकर्मसंस्कृतः १०
१३।८।५० स्पष्टो बुधो जातः भुक्तिश्च
१९।४८ वक्रा सप्तमी ॥ अथ गुरुः प्रा
ह्ण १०।२५।५७।६ मंदस्पष्टेन ५।२२
३५।१६ हीनो ५।३।११।५० मंदकेंद्रं
जातं भुजफलं १४।२।० कोटिफलं।
१८।११।५ मंदफले ४।२।८ प्रथमक
र्मसंस्कृतो गुरुः १०।१३।३५।५ भुक्ति
फले ०।२४ भुक्तिः ५।२५ अथ द्विती
यकर्मणि शीघ्रोच्चं ११।२।१९।१६ ग्रहेण
१०।२२।२५।०।४ पतं ०।८।४४।१ कें
द्रे जाते भुजज्या ५२।२।१ कोटिज्या ३३।९
६।५० कर्णाप्ते ८।३।४ द्वितीयकर्म
संस्कृतो गुरुः १०।२४।४८।९ भुक्ति
फले ४५।२५ भुक्तिः १३।२२ अथ श

सिशी नीयकर्मसंस्कृता १०।२३।२०।२८
उ॰ भुक्तिफले २।६ भुक्तिः ६।५ अथच
१०० तुर्थकर्मकेंद्रं १०।२३।२०।२८ भुक्ति
फले ४४।२४ कोटिफले ६४०।३३
100 कर्णः ५०८।५० फले ८३।४५।
चतुर्थकर्मसंस्कृतः १०।२५।५५
३ भुक्तिफले ५५।५० भुक्तिः २५।२
८ अथपंचमकर्मकेंद्रं ५।२।८।५२
भुजफले १५।३।५८ कोटिफले २५
३।५८ कोटिफले २३८।३० पंचम
कर्मसंस्कृतः ११०।२३।२४।५८ भुक्ति
फले २।२० पंचमकर्मभुक्तिः ६।४
अथषष्ठकर्मकेंद्रं ०।८।४४।८०।
भुजफले ४४।३५ कोटिफले ६।५२
कर्णः ५०८०।५० फले ३।५३।
षष्ठकर्मसंस्कृतः १०।२५।५३।५२
भुक्तिफले ५५।२६ भुक्तिः २५। ३२
अथसप्तमकर्मकेंद्रं ५।२।८।३५ भु
जफले १५३।४ कोटिफले २३८।
३० सप्तमसंस्कृतो गुरुः १०।२३।१४
५३ मंदस्फुटाभुक्तिः ६।२० अथाष्टम
कर्मकेंद्रं ०।८।४४।४ भुजफले ४
४।३५ स्पष्टो गुरुः १०।२५।५३।५०
स्फुटाभुक्तिः २५।३३ ॥ अथशुक्रमध्य :

११।२।९।६ मंसेसं ४।४२।१७।१०कें
द्रे ८।१०।५१।५६ भुजज्या ३४४७
४४ कोटिज्या ११४६।३४ परिधिफ
ले १।५३ स्फुटःपरिधिः ९।७ भुजफ
ले ८४।२५ कोटिफले ४८।३४ प्रथ॥
मकर्मसंस्कृता ११।३।३१ भुक्तिः ५९
३७ अथद्वितीयकर्म उच्चे ११६।३०
११ शीघ्रकेन्द्रं २।१२।५८।५० भुजा
ज्या ४३।४२।५१ कोटिज्या ४५।३५
६ वाणा ५ गुणा भुजज्या १७४२।३५
त्रिज्याभक्ताफले ३४४ स्फुटपरिधिः
१६।२४ भुजफले १७०।१३ कोटि
फले १८।४५।२४ चलकर्णः ५५३
१७ कर्णाप्तं १०।५७।१६ शीघ्रफले १०
७५।३ द्वितीयकर्मसंस्कृतः २।२।११
६।२४ भुक्तिफले ४।३५ भुक्तिः ५७
४। ३३ अथतृतीयकर्म केन्द्रं ९।०।९
१४ स्फुटपरिधिः ९ भुजफले ८५।५
७ कोटिफले ०।१४ तृतीयकर्मसं।
स्कृतः ११।३।३५।३ भुक्तिः ५९ ८ अ
थचतुर्थकर्मकेन्द्रं १।१२।५५।९८।
स्फुटःपरिधिः २६।२४ भुजफले
१६।९।५५ कोटिफले १८।४७।२४
कर्णः ५५३२।३५ शीघ्रफले १०७३

शि शि
३०
१०१

101

१२ चतुर्थकर्मे १२।२८।२८।३५ भुक्ति
फले २१।५३ भुक्तिः ३४।२५ पंचम
कर्मकेंद्रं ५।०।११।२५ स्फुटः परिधिः
५ भुजफलं ८५।५६ कोटिफलं ०।१
३ पंचमकर्मे ११।३।३५।२ भुक्तिः ५
५।८ षष्ठकर्मकेंद्रं १।११।५५।१९ भु
जफले १६ ५५।५ षष्ठकर्मे स्फु
टः ११।३१।२८।३५ भुक्तिः ३४।२५ स
प्तमकर्मकेंद्रं ५।०।११।२४ भुजफ
ले ८५।५६ सप्तमकर्मे स्फुटः भु
क्तः मंदस्फुटः १०।३।३५।२ भुक्ति ५९
८ अष्टमकर्मकेंद्रं १।१२।५५।१९।
चलकर्णः ५५।३२।३२।३५ अष्टम
कर्मे स्फुटः भुक्तः स्पष्टः ११।३१।२८
३५ स्फुटा भुक्तिः ३४।२५ अथ शनि
मध्यः २।४।१२।५६ मंदोच्चं ८।२।०।
५४।२३ केंद्रं ५।१३।१८ भुजज्या २
५००।२५ कोटिज्या २३५३।० भु
जफलं ३४३ ४३ कोटिफलं २१।
२।८ चलकर्णः ३६ ६३।५६ शीघ्र
फलं २५८।६३ द्वितीयकर्मे ०।२३
२६।१२४।० भुक्तिफलं ५३।१२ भुक्ति
५।५६ तृतीयकर्मकेंद्रं ४ २ ३२ २३
भुजफलं १५।१६।४२ मंदफलं ४०३

१० तृतीयकर्म ०।२३ २९ ४६ भुक्ति
फले ०।१४ भुक्तिः २।२३ चतुर्थकर्म।
केंद्रे १०।४।३५। २० भुजफले ४।४९
कोटिफले २१।७।८ चलकर्णः ३ ६६
८ १६ शीघ्रफले २९ ४ ४२ चतुर्थ
कर्म ०।२२।३५।४ भुक्तिफले ५।२।५
१ भुक्तिः ६।२७ पंचमकर्मकेंद्रे ४।०
१४ ० ३७ भुजफले ४०।६।५७ को
टिफले २५ ० ३७ पंचमकर्मस्फुट
२७ ५ ४ ५९ भुक्तिः २।२३ षष्ठकर्म
केंद्रे १० ४ ४३ ७ भुजफले ३ १३ ५४
कोटिफले १२।७ २८ कर्णः ३ ६ ७ ०१
१ शीघ्रफले २९ ४ २८ षष्ठकर्म ०
२१ ३१।३८ भुक्तिः ६।६१ अथ सप्त
मकर्मकेंद्रे ४।१।३७।११ मंदफले ४
०।७ २२ कोटिफले २५ ०।१२ स
प्तमकर्मस्फु २७।२५।४४ भुक्तिर्मंद
स्फुटा २।२३ अथाष्टमकर्मकेंद्रे ०।१९
४।४४।६६ भुजफले ३।३।५६ कोटि
फले २१ ७।३० कर्णः ३ ६ ० ०।१ फ
ले २९ ४।१ शीघ्रफले २९ ४।१० अ
ष्टमकर्मस्फुटः ०।२२।३१।२४।
भुक्तिस्पष्टा ६।१२ अथ नवमकेंद्रे ४
१।३६।५७ मंदकेंद्रफले ४० ७।२४

सिधि
उ.
१०२
102

मंदस्पष्टः स्थानि: २।३।४५।४३ प्रथ
मकर्मे केंद्रे १०।४।४२।२२ स्पष्टः स्था
नि: ०।२२।३।२४ अथ स्पष्टग्रहान्म
ध्यग्रहानयने ॥ मन्दग्रहमध्यखगांग
कल्पकृत्वा फले मंदवले धृष्टोकेो नाम्ना
मङ्गुल्यलधनर्णकाभ्यां समसंकृतौ मध्या
वेगो भवेत्स्फुटः ॥ ४०॥ स्पष्टार्थः उद्देश
स्पष्टाश्रानि: ०।२२।३२।२४ मध्यः च
लोच्चः ११।२।४।६ केंद्रं १०।४।३२।४२
भुजज्या २६।४६।५० कोटिज्या २१।९।
४५ भुजफले २।९।४६ कोटिफले २।९
४६ कोटिफले २।४।३।२२ चलकर्णः
२६।९।२।२५ फले २।३।७।४२ शीघ्र
फले २।३।२।५९ प्रथमकर्मसंस्कृतः
स्थानि: ०।४।३।५।२३ मेसोच्चोना ८
२०।५४।२३ न ४।५।१०।५६ मेद
फले ३८।५।५९ द्वितीयकर्मसंस्कृ
तः २।३।३२।२२ केंद्रं ९।२८।३३।४४
भुजफले ३।३।५०।३ कोटिफले १८।२
५५ चलकर्णः ३६ २५ ३५ फले ३१
६।५४ धनुः ३३।८ तृतीयकर्मे ०
२३।४८।४९ केंद्रे ४।६।५४।१५ मे
दफले ३३८ २।१८ चतुर्थकर्मे २।४
११।१० केंद्रे ५।२३।५३।५६ भुजफले

२३।२० कोटिफले १३८।४८ कर्णः
३६३।२० फलधनुः ३१।५।३४ पंच
मकर्मे ०।१३।४०।४५ केंद्रं ४।६।४१
२१ मंदफले ३८२।१३ षष्ठकर्मे १ ४
३।१६ केंद्रं ५।१३।४४।३० भुजफ
ले ३३।३।१० कोटिफले १३०।४८ क
र्णः ३६६२।३० फलधनुः ३१।५।४१
सप्तमकर्मे ०।१३।४१।४ केंद्रं ४।४६
३५ मंदफले ३८।३।१३ अष्टमकर्मे १
४।१३।११ केंद्रं ५।१३।४४।४४ भुज
फले ३३।३।११ कोटिफले १३८।४३
कर्णः ४३६६२।३५ कर्णाप्ते ३१।५।१३
धनुः ३१५।४१ नवमकर्मे ०।१३।४१
६ केंद्रं ४।६।४३।३५ मंदफले ३८२।
१३ दशमकर्मे १।४।१३ केंद्रं ५।१३।५
४।४३ भुजफले ३३।३।११ कोटिफले
१३८।४३ कर्णः ३६६२।३५ फलध
नुः ३१५।४१ एकादशकर्मे १३।४१
६ केंद्रं ४।६।४३।३५ मंदफले ३८२
१३ द्वादशकर्मे १।४।१३।१३ एवमध
: शनिर्जातः एवमन्येपि ग्रहाः स्पष्टाः
मध्याः कार्याः अथ विलोमगणितमेव
वासना ॥ अथ वक्रादिफले द्राकेंद्रा
भागैस्त्रिनृपैः पारैर्द्वैस्तत्केंद्रभिः समनृपै

सि॰शि॰
उ॰
१०३

103

त्रिदशे त्रिभद्भैः स्याद्वक्रतामृगमिथुनादि
कानामवक्रतानद्वित्रिस्वभांशैः ॥ ५१॥
शीघ्रकेंद्रस्य मकरकर्कमेषगायत्रिस्थितेन्वि
ते न यथा भौमस्य त्रिंशत्पाप्रमाणे १६३
भवति न तदा वक्रत्वं स्यात् एवं बुधस्य शी
घ्रकेंद्रे शांशैर्द्वादशप्रमाणैः १४५ गतोर्न्न
वेंद्रुभिः १२५ गतोः प्रमितं शुक्रस्य सम
नुणांश १६७ मितेशानेस्त्रिभद्दैः ३१३
मेषैः ग्रंथोक्तांशेर्भौमांशाः शोधितेस्तन
द्रहस्य वक्रता स्यात् नगगोवेद्रैः १९७ शी
घ्रकेंद्रांशैर्भौमस्य वक्रत्यागः बुधस्य तिथि
दस्रैः २१५ गतोः पंचवह्नियमैः २३५
शुक्रस्य त्रिनवेंदुभिः १४३ शनेरगसि
द्धैः २४७ मितैः शीघ्रकेंद्रैर्वक्रत्यागः स्या
त् यथा बुधस्य शीघ्रकेंद्रं ३।२४।५४
१९। प्राग्वेद्रैः १४५ केंद्रांशैर्बुधस्य वक्रता
तिथिदस्रैः २१५ वक्रता स्यात् यावत्पुन
रप्यन्तरं द्विशिमितं केंद्रांशास्तावद्वक्र
एव प्रत्यापपातेः यदा ग्रहः स्वशीघ्रो
च्चाद्दूरस्थितो वक्रगतिर्भवति तदा वक्रा
देवक्रान्तगतिप्रमाणैरवगम्यात् यथा
पातेन त्रिभद्दैर्मितैः २१३ केंद्रैर्भुजज्या ३
१६४।३८ कोटिज्या १३४२।२० भु
जफलं ३५२।३७ कोटिफलं १४९।१९

कर्णः ३३।०७।३५ कर्णाप्तं ३६।३५
शीघ्रफलं ३।१६।१६ स्वेकोनवत्या ३
४।१७।१२ केंद्रभुक्तिः ५७।१८ फले ५
९।२ शीघ्रभुक्तिः ५९ शोधिते ०।१८ भु
क्तिर्मात्रा एवं मुनिसिद्धमिते केंद्रे २५
१ विभुक्तिः विकला भवंति अथ यत्र वक्रा
दौ वक्रांते च गति विकल्पांतं एवं वक्रांशा
स्तु वोर्ध्वं लिखिता अकल्पांतरे केंद्रांशा
कलादि परिभागेनेति सर्वमुपपन्नम्
अथोदयास्तसंभवज्ञानम् प्राच्यामुदेति
क्षितिजोऽष्टदस्रैः शाकै गुरुः सप्तकुभिस्तु मं
दः खाभ्राद्यंशोनितवक्रभागैः स्युर्योज्ञज
स्तमयं प्रतीच्याम् ॥ ४२ ॥ स्वोदेर्जिने
त्वसितयोः रुदयः प्रतीच्यामस्तं पंचति
थिभिर्मुनिसमसप्तभिः प्राग्द्रूमः शरन
वैखिष्टाति प्रमाणै रस्तमुत्तरदशावकि
भिरंगदस्रैः ॥ ४३ ॥ अवक्रवक्रास्त
मयोस्तु योः कुभागाधिकोनाः कालांशकाति
भक्ताः ह्यकेन्द्रभमा समदिनैर्गतैष्यैर
वक्रवक्रास्तमयोदयाः स्युः ॥ ४४ ॥ ॥
भौमोऽष्टाविंशत्या २८ शीघ्रकेंद्रांशैः प्रा
च्यामुदेति तथा गुरुस्तु मंदांशाभिः १४
शनिः सप्तदशाभिः १७ प्राच्यामुदयं क
रोति सौम्यः सौम्य रुदय भागैर्वक्रांशाः

सिद्धि
३०
१०४

104

नि ३२० नेष्टुयावेत्तों शाप्रवशिष्टो नेताव
त्प्रमाणैः स्वशीघ्रकेंद्रे मस्य ग्रहः प्रतीच्याम
स्तमेति यथा भौमस्योदयभागा १८ भौ
मशाम्यः ३२० भुक्ताः ३२२ द्विदवमिते वे
घ्रोः प्रतिमिते भौम शीघ्रकेंद्रे सति भौमः प
तीच्याम स्तमितो भवति एवं गुरोः षड्वु
द्धिकृशानुभिः २४६ षानिर्द्विवेददह
नोषाकैः २५३ एवमेषोचयाणि ३द
यमस्तं चोक्ता बुधशुक्रयोराह सार्द्धगि
नैर्नाद्विपस्साते: ५० शीघ्रकेंद्रो
घ्रोः प्रतीच्यामुदयः शुक्रस्य त्रिधृतिभिः
१८३ शीघ्रकेंद्रभागैः प्राच्यामुदयो भव
ति प्राच्यामेवबुधस्य दशावह्निभिः केंद्रो
घ्रोः ३१० अस्तो भवति शुक्रस्यागदव ३३
६ मिते शीघ्रकेंद्रे शीघ्रकेंद्रस्यांशाः ८
०५ । १९ गुरुः षड्वुधि कृशानुभिः केंद्रो
घ्रोः ३४६ प्रतीच्यामस्तमेमीत्युक्ते शाक्रा
स्य केंद्रे प्राच्यामुदयमेतीति वोक्तमनोल
मितो गुरुः एवं वक्रावक्रादिकं भवतान
मुक्त्वा नहिनाद्यानयनमाह वक्रवक्रे
त्यादि वक्रवक्रकालमयोद्यानां ये प्रो
क्ता भागा केन्द्रोधिकास्तु गुह शीघ्रकेंद्र
भागाः नत्कृतः शीघ्रकेंद्रगतस्य भकाल
वदिनादिभिर्गतैरेव वक्रवक्रकालमयोद्या

भवति यथा गुरुशीघ्रकेंद्रं ८।५१।१९
प्राक्दृश्यभागे १४ भः केंद्रांशा ५।१२।०।
५१ सूनांशकाला ३।१०।५१ शीघ्रोच्च
भुक्तिः ५९।८ मंदस्फुटभुक्तिः ४।१०।
विवरेण ५४।५८ लब्धैः ५।१५।०।२
० दिनादिभिर्गतैर्गुरोः प्राच्यामुदयः
एवमेतेषामप्यवक्रवक्रादयो ज्ञेयाः
अत्रोपपत्तिः दस्रेदेवः ११ शैलभुवा
१७ गजाक्षा १४ रुद्राः खचंद्रा १०ति
थयः १५ क्रमेण चेद्रवादितः कालल
वाभिरुदात्समुक्तयोर्वक्रगयोस्तुही।
नास्तुदयास्तावायेकालांशत्वेवदति
यद्दिस्पष्टार्कग्रहयोर्विवरेवर्तमाने
कालांशानल्पस्मात् तदोदयास्तौवा
भविष्यतीति तथाचरक्रोवेचराक्रो
न्नजातनाद्यइत्यादौ वदति इहतम
ध्यमसूर्यस्फुटग्रहयोरंतरे कालांश
तल्यंयदा भवति तदोदयास्ताविति स्फु
टत्वमेवांगीकृतं तथा विधाग्रहाभ्या
मर्केंद्रेणसदासमाभवति तावर्के
द्रमुदयास्तसूचकमुक्तं अत्रोदाहर
णे यदिगुरुः ०।१४।० ११।३।५६
१४ मंदसंस्कृतोगुरुः १०।१३।५६
१५ शीघ्रकेंद्रं ०।१४।० भुजज्या

सिशि
उ॰
१०४

105

८।३२।३६ कोटिज्या २२३४।३६ भुज
फले १५।३।५ कोटिफले ६।४५।५२ क
र्णः ४०।३०।५४ शीघ्रफले १३।१।४०
स्पष्टो गुरु १०।१६।८।५४ सूर्यो म
ध्यः ११।३।५६।२५ अंतरं ०।११।४७
४० कुडमिताः कालांशास्तुल्या भागा अ
थ सूर्यग्रहयोरंतरं ब्बिना अतोऽत्रोदय
संभवः स्थूलत्वादल्पांतरमपेक्षितं स्थू
लत्वात्मध्य एव सूर्यो गृहीतः यतः सं
भवज्ञानमात्रमेवात्र प्रयोजनं एवम
न्येषामपि स्पष्टग्रहाणां सूर्यस्य चांतरे
कालांशतुल्ये यावता शीघ्रकेंद्रेण भ
वितव्यं तन्नावतैवोदयास्तौ संभावितौ बुध
शुक्रयोस्तु वोदोर्मितैः केंद्रभागैः शक्र
१४।२६।१० मिता कालांशा उपल
भ्यंते नैतरेषां यस्माधिकोनोदयो ग्रस्तो भव
तः यतः उक्तं अर्केषु शुक्रबुधयोर्य्याभि
धोदयिकोदिग्गणितादवाप्तः इति य
एवमथोदयविलास्तबुधशुक्रावतः।
कालांशतुल्ये फले सतितावतैवांतरे
णोदकादयतः पूर्वतोदाधनतोविषणात
भवतः पश्चात्पश्चिकालांशाभ्यः योजना
धिकाद्वा केंद्रभागभवति नयाशीघ्र
भस्याते भ्यःऊनाधिकामकेंद्रस्याः।

फलेगतगमादिनादि अत्रैराशिकेना
नुपातः यदि षष्ट्युत्तरमैकदिनं लभ्य
ते तदा पलभिः किमिति यत्नोनिजकै
र्गम्यापेक्षेत्वेलोमेभ्रमति स्वकेगादि
ति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथपलभाज्ञा
ने ॥ क्रियतुलाधनुरसंक्रमपूर्वतोय कर्क २
नलवोल्पादिनैविषुवद्दिने मकरसं
क्रमतोयनंदिदलभाविषुवद्दिवसेत
भा ॥ ५६ ॥ अयनोशोन्यानिदिनैमेष
तुलासंक्रमपूर्वतोयहिनेनद्विषुवद्दिने
तथानैवचायनदिनैमकरकर्कटसंक्रम
पूर्वतोयनदिनेतदयनदिने विषुवद
हिनमध्याह्नच्छायायांसापलभा अय
नदिनानयनेन अयनांशाकलावविम
शाभकालत्रमयनदिनानि यथावर्त
मानकालायनांशा १६।१०।५४ तत्क
लाः ५७०।५४२ विमकला ५४।८
से १६।२५।१० अयनदिनानि अय
नांशभगणामग्रेवक्ष्याति गोषट्खट्को
कोकभूयः १४६६४ युचवचक्षा
नोदिनसंचयःकुहहूलोभगणादिफ
लमिन्याभुक्प्रकावेगणायनांशासाधनं
यथादिनगणः ३१०६३६२१३८
४२ अयनांशगणेन १४४६६४७

सि.शि.
उ.
१०६

106

गीता १४३८८६ ३६५४०५१६०
६८५८ भूदिनै १५७७५२६४५
०००० भकक्षालवे भगणाः ५११८
५ शेषं ७० ५३२५५५६८५८ द्वादा
शगुणे ८५११११५०६८२७७९।
भूदिनाप्ते राशिं त्रिंशतागुणे २५५६
५७२०४८३२८० भूदिनाप्ताः १६
अंशाः शेषं २८५०५७३८३२८ ष
ष्टिगुणे ७३४३४३६८५६८००
भूदिनाप्ताः १० कलाशेषं २५६४२
७२४५६८००० षष्टिगुणे ५३८५
६३४५८०८००० भूदिनाप्ताविक
ला ४५ विकलाशेषं ७५५२७५२४
८००० अयनांशाः १९।४५ जाताः
प्रतिवर्षं मूलेन षष्टिविकलाकिंचि
दधिकानायनांशोवर्द्धते ॥ अथायग
मादिसाधने ॥ युक्तायनांशादयमः प्र
साध्यः कालौ च खेटान्नवलभुकमोग्यो
जिनांशमौर्व्या गुणितानार्कदोर्ज्या त्रिज्याहृ
तांशेन तिगुणस्स वर्गे ॥ ५७ त्रिज्याकृ
तेः शोध्य पदं द्युजीवा क्रांतिर्भवेत्क्रांति
गुणस्य चापं मूलं प्रभा मे गुणिना प
मज्यानहृदशांशो भवतीति त्रिज्या।
५८ ॥ सा त्रिज्यकाग्नीविहृता द्युमौर्व्या

चरसकाम्याद्वधनुस्त्वेस्मात् यस्मात्
विटालग्नाद्वा स्वपमः सद्यः तस्मात्स्वका
यनांशादेव उदयमेवधिनीभोगयका
लावपिसायनांशादेव यथास्मत्कृतवेः
११।४।१४।३५ सायनस्य ११।१०।२५
३८ भुक्तज ०।१।१३४।११ भुजज्या ५
७।१४ सातिन २४ज्या १३५० गु
णिता १५५६६४।४४ त्रिज्या ३४३
हृताप्ते २३२।१८ क्रांतिज्ञीता अवम
भाकाप्रणः ५।४५ तथा क्रांतिज्या २३
२।१८ गुणिता १३३५४३ तद्दोदग्रं
शः ११२।१५ द्वितिज्याताताम ११२
१५ त्रिज्या ३४।३८ गुणिता ३८२७०
६।४२ युज्या ३४ ३०।१८ भक्तालब्ध ११
।३४ चरज्याजाताचरसाधनः ११२
३४ चरंजाते स्त्रेरोपपत्तिः विषुवत्क्रो
तिवलययोः संपातः क्रांतिपातः स्यात्
तयोः संपाते क्रांत्यभावः त्रिभेनोरजि
नांशक्रांतिरस्यानुपातः यदि त्रिज्यात
स्यभुजज्याजिनांशात्स्या क्रांतिज्यातदा
भीष्टयाकिमितिफलेविषुवतस्तता ति
र्यक्रेया भुजत्रिज्याकर्णः तदेतत्र पदे
कोटिद्युज्यायदि. सापरिणता त्रिज्या—
स्यात् यतः करणो हृतपरिणामायय

सि.शि
३०
१०७

107

दिद्युज्याहते त्रिज्याकर्णैः नताङ्कज्याहृते
किमिति फलं धनुर्भुवमित्युपपन्नं ग्रह
प्रकारान्तरेणाह्वस्या स्वदेशोदयैर्लङ्कोद
खेटकैर्वा लघुप्रकारैर्विदिग्विभागात्
मेषादिराशीनामयानि वा गण्ये
यः पविरोधितानि ॥ ५० ॥ तानि
स्वदेशोदयखेटकानि स्थूलानि वा सूक्ष्म
खेटकानि स्थूले चांगुलपलात्मके ते
ह्लस्त्राणत्राणं यदि वा पिसूक्ष्मे ॥ ५१ ॥
यथा लघुप्रकारः पूर्वोक्तोऽशास्त्रि
ते दृष्टान्तमित्येवमात्रापि पलमखेट
त्रयं वस्त्राणि भुजपरमोत्थानवति।
मिताः दशाहवः कल्पिताः यथा दश
स्थापव्यमजोपि वयंपवलभ्यते नदयी
स्फुटोदयायतो ... विभज्य स्थूलवीकृत
स्य ५।३४।२२ विभागाः कर्तव्याः ३।११
६२ तस्माद्दशांशे खेटे भोग्ये खेटमत्र ग
ष्यमे ५७।३० तेन शेषेशुणे १८३।
३८।२२ दशांशे १८ पलानि शेषगुणे
३०।५०।१२ दशांशे ३ प्राणा एवं तन्व
लात्मकेऽत्र भाग्यानि लघुप्रकारादि
तिपदेन दर्शाशानां खेटकानि कर्तव्या ३०
३०।१५।१६।४।१२२।२ यत्रैकोऽग्रा
लापलप्रमाणं खेटनेदर्शाशानां खेटकः का।

पणात्सप्राणमध्याधिकारः २।६।१४।११-
४।५ ४८०।६१।३८।१४ धनुर्णेखोत्केश
न्तोचरं भवति यथा भुजः ५।३४।११
स्पष्टग्रहभोग्य ११६ गुणोक्रोणा १११०
४८६ पार्श्वे ११११५ वंशात ग्रहा।
ल्लाद्वनुवोसे भवः चरखेडोत्पातिये
था मेषांते स्फुटसायनसूर्ये भुजः १११
भुजज्या १७।१५ कोटिज्या ६५८।३०
पतद्वर्ग ४८७५०२।१४ त्रिज्यांत ११
३३१५ ४ ४५ स्फुलेष्टज्या ३३६६११
७ पलप्रभाकर्णः ५।४५ द्वितिज्या
३३४।४४ वाज्या ३४२।५० वंशप्राण
ल्म ३४३।२१ सायनस्फुटसूर्ये भुजः २
भुजज्या २५७७ कोटिज्या १२०५।४२
भुज्या ३२१८।१५ द्वितिज्या,,२५७७ को
टिज्या,,५३५ चरज्या ६२५।१५ वंशप्रा
णास्पष्टं २२३२ भुजः ३।० भुजज्या ३४
३८ कोटिज्या १३५७ भुज्या ३४४२।१२
द्वितिज्या ६६५,२० चरज्या ७।३२।३७
चरं ७३८।१८ इमानि मेषादि राशि वि
नयस्वनानि ३४२०।१६२५१२।७
३५१ अधोधः शोधितानि ३४२।२१
३८।१२।११५।४५ प्राणात्मिकानि।
कार्पणोवरखेडानि जातानि षड्भिर्वद्धा

सिशि
उ॰
१०८
108

नि ५७।३५ ४६।५२ ५२।५।१७ पला-
भ्यानि प्रकारान्तरेण चरखण्डानि पल-
प्रभाकाश्यपाः ५।४५ त्रिज्याहते १० भाग
८ लब्धेषु गुणोः ३।२० त्रिनिघ्ना ५७
३०।४६।१५।१० क्रमान्निचामीयप-
लात्मकानि स्थूलानि चरखण्डानि स्थूल-
त्वमेषां चरखण्डानां यथा यदत्र पला-
भा पञ्चाङ्गुलान्तैकराशिभुजस्य क्रा-
न्तिज्या ६५८।३० द्विनिघ्ना ५८।१२ च-
रेशाणान्त ५५।२६ राशिद्वयभुजेन त्रि-
निघ्ना॰।११६।२५ ॥ २००।४८ चरे १०-
७।४२ राशित्रयभुजेन त्रिनिघ्ना ११६।४
५ चरं ११७।२४ तत्र चराण्येषां यः प्र-
विशेषाधिनानीति ५५।२६।४८ ।२५
१५।४३ चरखण्डानि ज्ञानानि षट्स्थाना-
नि ५।५४।८।२।३।१७ पलात्मका-
नि यत्राधिकोनापलप्रभान्तावतीयत्र
मिश्रवखैरिष्टैः गुणिते तदानेहशखण्डेन
स्फुटितस्युपपत्ते ग्रन्थोटिक १०।नाग ८
लब्धेषु गुणा ३।२० स्थूलार्थे यस्मात्ता-
रोपणीकृतत्वेन स्थूलानि चरखण्डानि
नेषेद्वयासे चरतत्स्फुटं प्राणात्मभव-
ति प्राणात्मनोऽयं वक्तुले पलः स्वपय-
ते तत्पलभास्थूलचरेस्फुटं भवति ट

डाणमसंख्येणगुणागुणकस्तवान्तल्प
त्वाद्धापस्माने भवतेनखेडानिमात्रूपा
णितफलेन ज्ञातफले चरमपिमात्रूप
मतः स्थूलत्वं धनुर्विकृतेततःसूक्ष्मं।
भवति पूर्वोक्तप्रकारेण त्वेनेति यदि
यदि वापि सूक्ष्ममिति पर्यंजयति य
थादिनरात्रिप्रमाणे चरघटीसहिता
रहिताः क्रमात्तिथ्यमिताघटिकाःखे।
लुगोलयोः भवतियुदलकेनिजसाव
नेखगुणातः पतितं रजनीदलं ॥ ५१
सौम्यगोले चरघटीभिः सहिताः पंचद
शघटाः कर्तव्याः याम्येरहितास्तादि
नार्द्धं भवति तयस्य ग्रहस्य चरेण सहि
ता रहिता वा गोलानुसारेण तिथिघटि
काः कृताः तस्य ग्रहस्य सावने दिनार्धं
भवति सूर्यसावने यथा सूर्येण पूर्वो
नीते १११ प्राप्ताः १११ एभिर्याम्यगो
लत्वात्पंचदशघटीभ्यो रहिताः १४।४९
त् दिनार्द्धं जातं द्विगुणे २९।३२ अ
केसावने दिनं जातं दिनार्धं १४।४९।
३ खगुणतः ३० पतितं १५।१८।३
सूर्यसावनमानार्धं जातं चंद्रादीनां सा
वनानामपि दर्शयिष्यामः नाक्षत्रसा
वने दिने च द्रूपयोगात् लिख्यते तथा च

सिशि
उ॰
१०५

109

सूर्यसिद्धान्ते ग्रहोदयप्राणाहता खखा
ष्टैकोद्धृतागतिः चक्रासवोलब्धयुता
स्वाहोरात्रासवः स्मृताः इति उदयेन
मेषादिनारविभुक्तिर्गुणनीयात्रमीनो
दयस्तेन १२२८ रविभुक्तिः ५९।५५
गुणिता ७९ ७५८ शशिकलाभिः १८
०० भक्तार्थे ४४ प्राणपलत्वभा
गाः ११ एभिः प्राणैः स्थितिर्मिता १५।
घटिकायोग्याः १५।११ ततोयमस्मगो
लत्वाच्चरासुभिः १११ स्वाहोरहिताः १
५।५२।१ एतद्रात्रेस्मावनदिनार्थे।
त्रिंशतः सनाथत्रैले ३०।३।४ पति
तेजाते १४।२०।१ विंशाङ्कजाते।
अत्रोपपत्तिः उन्मण्डलक्षावलयान्त
रालेघुरात्रेचरखण्डकालाः ग्रहोऽप
मण्डलेखण्डेदिति जातमूर्ध्वमस्ययावत्का
लस्तावद्धिने अपस्वेरात्रिः याम्ये तदु
त्तरगोलोत्तराहत्ते दिति जातमूर्ध्व मपि
के भवति याम्यविपरीते अतस्थिति
नाडिकास्वचरघटीसहिता रहिता इत्या
द्युपपन्नम्॥ अथग्रहाणां चरकर्म॥
चरद्युभुक्तिघ्न निशाम्ब ११६५५८
क्तानयोत्तयुक्तः स्वचरोविपर्ययः ऊर्मा
इदमुदितं गोलगोलके उत्तरोदयेष्वलम

नोत्कालः ॥ ५३ ॥ चरोत्पन्नात्
गुणाग्रहस्पष्टभुक्तिरहोरात्रपातैर्भक्ताफल
कलाभिरुत्तरगोले ग्रहे वर्जितो याम्ये
युतः कर्तव्यः एवमौदयिको ग्रहः स्प
ष्टकालिकस्तु सौम्यगोले सहितो या
म्ये रहितः यथा सूर्यभुक्तिः स्पष्टस्प
ष्टकालीना ५९।४४ चरासुभिः २२२
३४ गुणिता ४२६२।६ पुनिषष्टि
भिः ४२६५।५ भक्ता लब्धानि १८ या
म्यगोलगः स्पष्टः सूर्यः ११।२।४।३९ औ
दयिकत्वाद्युतः ११।४।२४।५७ चं
द्रभुक्तिः ७९।३४ चरगुणाः ८८२९
५।४६ अहोरात्रासुलब्धं ४।५ स्प
ष्टचंद्रे ११।१३।५८।१८ याम्यगोल
स्थेर्के औदयिकत्वाद्युते ११।१४।३।४
३। भौमभुक्तिः ३६।३७ चरगुणा
४०८५११२ अहोरात्रासुलब्धः ११
याम्यगोलस्थे सूर्ये औदयिके ग्रहे २।
५।४४।५७ योज्ये २।९।४६।८।
बुधभुक्तिर्वक्रा २९।४८ चरफले ०
६ बुधो १०।१३।८।५० ऋणं वक्रि
णो ग्रहे विपरीतत्वात् ११।१३।८।४
४ गुरुभुक्तिः १४।३३ चरफले ०।
४ धनं १५४।५३।४४ शुक्रभुक्तिः

सिद्धि
३०
११०

110

३४।१४ चरफले ०।२३ धनं ११।२
११।३८।१२ शनिभुक्तिः २।१६ चर
फलं ०।२ धनं २२।३१।४६ चन्द्रपात
भुक्तिः ३।११ चरफलं ०।२ धनं १९।
५।३२।५३ उपपत्तिस्तु लंकोदयाग्रहा
स्पष्टोदयिकाः क्रियन्ते लंकोदयनदेशो
दययोर्मध्ये चरकालः अतोनुपातः
ग्रहाणामहोरात्रासुभिः यद्युदिनाभु
क्तिः चरासुभिः किंयन्तीति उप
पत्तौ लेखकैर्लंकोदयास्माकं स्वोदयः
योर्मध्ये पश्चाद्विशाद्गोलेवस्यामूहति
स्त्र्यमेषादीनां लंकोदयमाने एकस्य
राशेर्बृहतीसकाशाद्द्वयोस्त्रिभस्यापि
हस्वानां स्वस्वापमस्याहृतानि विशि
नानि मूलानि तानि त्रिगुणाहृतानि
५५॥ स्वस्वद्युमौर्व्या विभक्ते फला
नां चापान्यधोधः परिशोधितानि क
मोत्क्रमस्थानि निरक्षदेशे मेषादिका
नामुदयासवः स्युः ॥ ५५॥ एकस्य
राशेर्बृहतीया स्याद्द्वयोराश्योर्बृहती
स्या त्रिभस्य स्यात् त्रिभस्य बृहद्बृहती श
शालतुल्यानि रामाश्वैः ग्रामेषुवर्गा
नानां स्वीयक्रान्तिज्यावर्गैर्वर्जितानां
मूलानि कार्याणि तानि त्रिज्यागुणि

तानि ग्राम्यो ग्राम्यो यथुम्या ग्रुम्या म्याक
लानि धनुष्यायाः श्रोधिमानि मेघादी।
मोत्रयाणोत्क्रमेणोदयाः कर्कादीनात्र
याणामुत्क्रमेणानलादि घटूप्रुनरुत्क्र
मेणैव लंकोदयप्राणाः स्युः मेघटूह्
तापालाननतयथा एकराशिमा १०११
४ वर्गे २४ ५७ ४२१ कोतिम्या ६४।८१
३० वर्गे ७८०१५ ० २।१७ वर्गिता २७
६१० ५८ ५७ न्मूले १५ त्रिम्यागुणे।
७७।०।०।५।१८ युज्या ३३६३।१०
याप्ते १६० ७।४ धनुः १६१०८ द्विरा
शिज्या २४०० ग्रावर्गः ८८६२५२५
कोतिम्या १२०५ ७२ ग्रावर्गेण १७६
३३३३।७६ वर्गितो ०३५५।५।५२७
ग्रान्मूले २०२४ त्रिम्यागुणे ४३५।१८
०५७२ युज्या ३२।८।४ याप्ते २५०
५।५४ फलं धनुः ३७६७३५ राशि
त्रयम्या ३७।३८ ग्रावर्गः १८१३७
कोतिम्या १३४० वर्गेण १५५१६०५
वहिते ४।३६२ तन्मूल ३१७२।२७
त्रिम्यागुणे १०८ ०००।८।३३ युज्या
३७।३११।७२।१२।३२ मेद्रह्भाज्ययो
ग्राम्या त्रिम्येव फलं ३७।३८ वद्धनुः
५७०० धनुष्यायोधःप्रतिमोधिमानि

सिंशि
३.
१११

१६।०।०।८।१२।१।५४।१२।१।१५।३।५।
४५ एतेक्रमेणमेषवृषमिथुनानांलो
कोदयप्राणा उत्क्रमेणकर्कटस्य १।५३।५
४५ सिंहस्य १।१५।४।१२ कन्यायाः १६
०।०।८ तुलायाः १६।०।०।८ वृश्चि
कस्य १।१५।४।१२ धनुषः १।५३।५।४५
मकरस्य १।५३।५।२५ कुम्भस्य १।१५।४
२१ मीनस्य १६।०।०।८ पलभयामे
षाद्युदयाः २।१८।२५५।३२३।३२
३।२५५।२१७ २।०।२५५।३२३
३२३।२५५।२१८ अत्रोपपत्तिः उ
ज्ञातः क्रान्तिमेरुलस्पल्लेत्रिभुजमा
मघोते योमेषादेनस्यमासायमने
लेकगोः तत्रमायमस्याभुजः तद्गोल
गान्त्रलेष्टुषादेर्होराद्वहनस्यकोटिः ए
वराशिद्वयस्यापि अप्यासोकोटिनो
त्रिज्याहूतेनाकिमिति कलानेवापीकर्ण
कोटत्तनपरिणमार्थे तथावगोले मे
षादिनेयाष्कृतयोपट्टलेनदूमिजेको
तिगुणाभुजाःस्युः तत्कोटयस्तुधुति
ज्याख्येहनेषामाउहनेपरिणामिता
नाम ॥ चापेकृताप्राग्भसवस्थिताये
तोयोविषुद्राउदयानिरक्षाः इतिस
वेमनवद्यम ॥ अथप्रकारान्तरेणलं

कोदयमाने ॥ कीटादिराश्यंतजकोटि
बाहुज्ये त्रिज्यागुणा स्वस्वदिनव्यासाः सा वा
धिकृताः प्राग्वदपो विशुद्धाः कीटादिका
नामुदयासवो वा ॥ ५१ ॥ कर्कादिरा
शीनामंत्यकोटिज्या त्रिज्यागुणाः स्व
कीयस्वकीययुज्याप्ताः फलानां धनुषि
पूर्ववदपोधःशोध्यानि कर्कादीनामुद
यासवो भवंतीति बालेकोदयाः तत्र
चापककेतिं गतसूर्येस्य ५ युग्मपदत्वा
द्भुजः २।० तदाकोटिः ११०को
टिज्या २३।५५ भं १८ ३६ २६ फल
धनुः १५।३८।२० सिंहांत्यकोटिः २
० ज्या २०५।३३ त्रिज्यागुणाः १०२३४
५ २६ स्वीययुज्या ३३६६।१३ सा ३०
४०।२५ फलधनुः २३।३२ २१ कंन्या
भेकोटिरूज्या ३४।३८ त्रिज्यागुणाः
२२८।१५ ५४ ग्रहव्याप्तिरेवयुज्या ३
३।३४ तया प्राप्तं ३४।३८ फलधनुः
५४ ०० प्राग्वदपो विशुद्धाः १५।३८
२०।१३ ५५।१२।२६ ६।३५ एतेक
र्कसिंहकन्योदयाः एवं तुलादयो पि श्र
वेणपतिः कर्कोदयः एवमसंक्रांति
जिनांशैः प्राचीविकलाद्रुतमवस्याः क्रां
तिवृत्तमपि कर्कान्ते हि राशिक्रांत्यैपोः

शि॰शि॰
३॰
११८

112

प्राचीविलग्नाद्उनयत्नः सिद्धांतप्रकाश्।
शि: क्रांत्येशेऽहनयतः कर्म्मोतेश्राग्रोम
वपालि यतः क्रांतिपातान्तेद्भुभांनेरे
नाडीहूतसेसक्रेयावक्रांतिहूतंतेति
वेश्यते नावन्मेषादौकर्म्मोतेचद्विति
नासक्रेयावक्रांति स्पादतोमीनमेष
कन्यातुला: तिर्य्यान्वादल्पेनकालीनो
दयंयांति कर्कादौ धनुषांतेवाऽऽध्या।
घनाडीहूतेवद्धक्रांतिहूतेयावन्निवेश्य
ते तावदूर्ध्वायोगतेस्पादतोमिथुनक
केधनुर्मकराऽर्द्धस्थितत्वान्महताका
लेनोदयंति अन्येषामपिक्रांतिवशाद
यान्तरमुदयश्चेति क्रांतिवशेनैवोद।
यानामुदयः क्रांतिर्भेनवशात्रुपचीय
ते कर्कादावेषाभुजत्वात्कोटिरेवयथो
र्द्धसंस्थितिलग्नामुपचिताभवति अतः
कोटिज्याव्याजेनैवत्रिज्यैवधनुज्याकर्म्मो
नात्क्रमस्थितराशित्रयस्योदयानामु
ध्वस्थितत्वात्क्रमेणोपचयस्तदुपचय
लब्ध्ये एकद्वित्रिराशिज्याधनुज्यांहूतमतः
संभाव्यानुपात: यदित्रिज्याधनुज्याहूते
पलाकोटिज्यात्तदा त्रिज्याहूतेकिमि।
ति फलंकर्म्मोनाक्रमस्थराशित्रयस्य
धनुज्यात्मकहूतापचयायथा क्रमस्थवि

तेभवन्तीति सर्वमुपपन्नम् अथ प्रका
रान्तरेणोदयाः मेषादिजीवाः स्वग्रहयु
मौर्व्यात्समाहृताः स्वस्वदिनव्यासावा
वाप्तीकृताश्चाम्बदयो विशुद्धो मेषादिका
नामुदयासवः स्युः ॥ ५८ ॥ मेषादि
ज्या २०।२५।२५।००।३४।३८ राशि
दिनव्यासा ३२।४२।४४ गुणाः ५५ ००
००५० ५।३४।३८। एवं विलवसा १
६००८।३४।३६।४४ ०० पूर्ववद
योविशुद्धानि १६ ०७। ८।१०।१४४।
२५।२५।३४।२० मेषादिकानामुदय
प्राणाइतिवाभवंति अथ निष्पन्नासवः
अश्वादिभूपाः १६०० शरगोद्विचन्द्राः
१७५५ पंचाग्निनेत्रेन्दुमिता १९३५ अ
थैते क्रमोत्क्रमस्थाश्चरखंडकैः स्वैः क्र
मोत्क्रमस्थैश्च विहीनयुक्ताः ॥ ५९ ॥
मेषादिषण्णा उदयः स्वदेशे तुलादिका
नां च विलोमसंस्थाः तेमेषादि उदया अ
श्वादिभूपा इत्यादि यथोक्ता १६००।१
७५५।१९३५ अथैते उत्क्रमस्था १९
३५।१७५५।१६०० निजदेश
जैः स्वखंडैः २४२।२८०।११६।११
६।२८०।२४२ क्रमोत्क्रमस्थैर्विही
नयुक्ताः इति क्रमस्थैर्हीनाः उत्क्रम।

सि०सि० स्थैर्युक्ताः ३३८।११५१५।१२८।५८।१२०
उ० ५१।२०७५।२०१२ क्रमोत्क्रमस्थैर्योवि
११३ हीनयुक्ता मेषादिकर्कानानां घटिका रा
शीनां पलेकाग्रपणाल्पदयाः एवमस्मद्देशे
113 पि पलभेदेनचान्येस्साध्यमेषादि उदया
साध्याः अमीएवयुदयाविलोमस्थाः २
०११२। २०७५। २०५१। ११८१५
२५। १३२८ तुलादिमीनानानामुद
याःकाग्रणं चेनकालेन राशिरुदेति।
तस्माद्राशेः समसमेलेनैवोपाकलाघव
क्षिप्तेनकालेनास्तंयाति अस्यवासना
सवक्रपादाक्षिप्तेनाडिकाभिः पृथक्
समघंत्तेनिवक्ष्यतेदेशे इत्यादौगोलेसम्य
ग्व्याख्यास्यामः अथहोरादिसाधनमव
नेयुक्तायेनलेत्राणांस्थूला उदयाभवंतिरा
शीनां तस्मात्रयोहोराणांकुर्योद्रेष्काण
कानांच ॥१०॥ राश्युदयसाधनव
होराद्रेष्काणोदयोपिसाध्याः यथायं
वेदशभागानांयाहोरास्यालग्ना षष्ठा
तत्रयंचदशभागानांयंचेदशास्या ८
५० क्रांतिज्या ३९१।३५ स्यावर्गः
२३०।१५७ शुज्या ३५२८।१५५ त्रि
राशिदिनज्या ३१७।२२ गुणिता
धुजज्या २७१५८१६२०।कलं

८२१।४४ धनुः ८२५।४५५
काराशिफलधनुः पूर्वानीतमेव १
६०।८ सार्धराशिज्या २४३१ को
टिज्या ९८४६ वर्गोकाद्विज्याया
१६३६६२।२२ फलयुग्मज्या
२३।९।११ धनुः ४ ५४६२२ द्वि
राशिधनुः पूर्वानीतं ३५६५३३
सार्धद्विराशिकोज्या ३३२१ साति
ज्या ३४५।२१ वर्गः ८२१५।१८
युग्मा ३१६२५ त्रिराशिज्यागुणि
ताः भुजज्या १०५६२५१८।४२
फले २१।९।१२४ धनुः ४४२४
२९। त्रिराशिधनुः पूर्वानीतं ४५०
० इमानिधनूंषि पूर्ववद्योधः परि
शोधितानि ८२५।४५।८४५
३३।८१६।१२४।९।८।११।९
६०।६।९१।५।२ एतेमेषादीनां
ह्रास्वयः लंकायांज्ञाताः कालपाः
चरखंडास्तुतत्रस्वदेशाशशाज्यादि
क्रमेलाहितिज्या २०३।१२ चरज्ये
वधनुश्चासेमवाद्वये २१४।१५
एकराशिस्तवे ३४२।२१ सार्धरा
शोहितिज्या ४३२१०३।१८ चरज्या
४९।४।८ धनुः ४९।४।४५ राशि

त्रिशि
३.
११४

ह्यस्मर्वे ६२२। ३३ माङ्केनशिङ्घा।
यस्या द्वितिज्या ६४६।३० चरज्या
७०३।२ पलः ७७०।७। ५४राशि
ह्यस्मर्वे ७३८।२८ भुजोध्यःकोटि
मानि।२७४।५।११६८।६।२५।१३
२३। ३६।४५।८५।२२।३०।३४।
नेउद्यांक्रमोक्रमज्याद्वयोर्वैरेभि
विहीनयुक्ताः ६५२। ६७ ५७ २
३। ७५२।८ ७५। ५ ४५। ७५२।
१००६।१० ४५।१०३०। ११०२
१०००।१०००।१०२२।१०३०
१०४५। १०००६। ५४५। ७५
२। ७ ३३। ६। ५२ पलेकाभ्यपोह्यात
दयः द्वेष्काणोदयालब्धपोष्या १०भु
जज्या ५ ५७ कोटिज्या २४२।५३
भुज्या ३ ४ २५ द्वितिज्या ११५ चरा
ज्या ११६।५ विंशत्येष्वा २० भुजज्या
२७५ कोटिज्या ४७।७२७ भुज्या३
५२ द्वितिज्या २।८।४६। चरज्या
२३२।३६ एकादशपोष्यर्वे २४२।२
१ चत्वारिंशद्वेष्याना २। २० ज्या २२
०५ कोटिज्या ८५७ ३६। भुज्या ३३
२८। ४४ द्वितिज्या ४३०। चरज्या
४४५। ३३ पलः ४४९।३२ पंचा

शादेशा १।२० स्पा ३६ ३१।५० क्रांतिस्पा
३३।१८ द्वितिस्पा ५३० चरस्पा ९।३
३।१० ९५ ५५ द्विनस्पा ३२ ०६।१२
० द्वितिस्पा ५।१२।३५ चर ३५ चर
स्पा ५३ ५।१६ द्विराशिचरं ९२२।३२
समत्तशास्पा २।२० स्पा ३२२५।५०
क्रांतिस्पा ३३।२।२२ द्विनस्पा ३२ ११।
५० द्वितिस्पा ९२८।५० चरस्पा ६
८०।२१ पनुः ९८५।३५ अथोत्त
पा २।२० स्पा ३३८५।२० क्रांतिस्पा
१३१५।२२ द्विनस्पा ३२५०।५५द्वि
तिस्पा ९५८।५६ चरस्पा १२८।५१
पनुः ११२५।२६ त्रिराशिचरं १३८
२८ अथोपःशोधिमानि २२६।५।२
२५।२१।२२०।५५।२०५।२२।५
५।५१।२८।५।२६।२।२।३५।५२
२५।२ अथोदयानिरंतदर्णशास्पा
५५१ फले ५५९।५० पनुः ५५
५।५ विशत्तशास्पा २१५ फले २०
८८।५५ पनुः २२०१५८ एकरा
शिस्पा २१२५ फले २६०।५।५ प
नुः २६ १०।८ चत्वाविशास्पा २२०५
फले २० ५०।५६ पनुः २२ ५२।२१
पंचाशर्दशास्पा १६३२।५० फलेपनु :

115

[illegible] शिद्वयस्यज्या [illegible]
फले [illegible] धनुः [illegible]
[illegible] समस्तयेज्या [illegible] फले
[illegible] धनुः [illegible]
[illegible] ज्या [illegible] फले [illegible]
[illegible] धनुः [illegible]
फले [illegible] धनुः [illegible]
[illegible]
[illegible] क्रमोत्क्रमस्थाचरखण्डकैः
[illegible] क्रमोत्क्रमस्थ [illegible] विहीनयुक्ता [illegible]
[illegible]
[illegible] एतेत्रिभागोर

याः कारणमेव पलप्रभयात्वदेशमायु
पिसाध्याः होराद्रेष्काणसप्तांशनवां
शादयोपि साध्याः इह ये होरादिभिः
साधिता उदयास्ते नभवेयुर्यथा स्थू
लाः तथा च सायनार्कभागाराश्यादि
नहतनाभतहोराः शेषभुक्तेराश्यादि
साम्येनैकोनभवन्तितस्मात् स्पष्टोदयः प्र
स्फुटा होरादयोनामः प्रस्फुटपूर्वानां।
होरादयानां सेव्यायागुणितैः पंचदश
भिर्युक्ताः प्रस्फुटलग्नांशस्यभवन्ति
प्रत्येकपलानि: नि रहोविषुवद्वृत्तमहो
रात्रवृत्तानिचसमपश्चिमगानिक्रान्ति
वृत्तेतमकरादौ चरमक्रान्तिर्जिनांशविषु
वद्वृत्ताद्दक्षिणतोयातिकर्कादावुत्त
तः अतएवविषुवद्वृत्तेमयनतः क्रान्ति
वशात्मीनमेषयोरुदयः तिर्यक्कालाद
ल्पकालेनोदयेति मिथुनान्तेमकरा
देरूर्ध्वस्थितत्वात्महताकालेनोदयः प
वं यथा यथा क्रान्तेनूपचयस्तथा तथो
र्ध्वोदयत्वे क्रान्तेर्भुजवशेनोपचयाः य
दि भुजज्यायाः अभावस्तदोदयात्मके
फलाभावः परमभुजज्यायास्त्रिज्यासम
त्वाच्चयः अतोभुजज्याभावात् क्रमा
होरावृत्तानां विषुवत्तत्त्वासन्नानां

शिशि
उ.
११६

116

निर्येतदयन्मान ग्रस्या उदयध्रुवाल्पना
त ग्रहस्तयमायुमाहुः परमक्रान्तिज
युज्यायुजाः फलमुदयासवः यावता
मेषादो युज्याहरलापना मेषानामुद
यासुः प्रत्येकोदयः कल्पनावदिष्टान
दायायः शोधनमितिग्रहहोराद्रेष्का।
णादीनामुदयासवः स्युः पत्रः करणे
हनकारीणामार्थमितिसर्वमुपपन्न
प्रथमनुजोतरंकमाह ॥ भोनाः फलग्रा।
णितमर्कयुतस्वराशौर्धेलोदयेनव।
वेनागमहोविभक्ते गत्याग्रहस्फुटगुणि
तेयुनिशास्वभक्तेस्वर्णंस्फुटेहयुत हिदंत
भुजोतरोव्यम् ॥ ५६ ॥ यस्मिन्ग्रा।
शौरविलस्यराशेः लंकोदयास्तुभिः ध्र
भुजफलंगुणितंराशिकलाभक्तं यद्
ब्रुतनयहस्यगत्यागुणितेदिनरात्रिप्र
माणेः ११६ ५४ भक्तेलब्धं ग्रहेस्व
र्णीकार्यं ध्रुवकैधने तद्स्येषामपि
धने ध्रुवकैऋणे तद्स्येषामपि ऋणे
पतद्भुजांतरंकमेयथा ग्रर्कोमीनेतल्ले
कोदयासुभिः १६ १ ० । ८ सूर्यफलं
१२ ५ । ३३ गुणिते २० ५६ ० ६ ५ ।
१५ ग्रहोदशघातेन १८ ० ० भक्ते ११६
२५ निरक्षोदयमेरुकालेनसूर्याङ्कुलंजा

ते गुणेन सूर्यस्य गतिः ५९।४५ गु
णिता ३९।५९।५३ द्युनिशासुभिः
२१६५९ भक्ता लब्धं ०।१।१९ कला
दि सूर्यफलस्य धनत्वात्सूर्ये धन सं
स्कृते ११।७।२७।५१ योऽस्य मध्ये न
योज्य यतो भुजान्तरकर्मणा स्फुटसूर्यो
दयकालीनग्रहाः क्रियन्ते स्फुटसूर्यो
दयासुभुजफलेनैवोपलब्धिः इति चंद्र
भुक्तिः १५०।३१ संस्कृतेन रविफ
लेन ११३।२९ गुणिता द्युनिशासु
भक्ते ७।१७ सूर्यफलस्य धनत्वात्
चंद्रयुते ११।२७।३।३१ भौमफले।
१७ धने २।१।५३।२० बुधफले ०
३ सूर्यफलधनत्वेऽपि वक्रित्वाद्बुधे ऋ
णे १०।१३।८।३९ गुरुफले ०।५
धने १०।२७।४३।५९ शुक्रफले
०।२७ धने ११।२१।२९।२१ शनि
फले ०।१।१ धने ०।२२।३१।२८।
चंद्रपातफले ०।२ धने १०।७
३१।१६ ग्रहोपपत्तिः यद्यप्यौदयि
कमासमिते निरक्षोदये पलभुजा
फलं न दत्तं भोः किमिति अर्कयुत
स्य राशेर्मेषोदयासन्नगुणाद्दपाना
नाडिकाः फलमैक्यकं ग्रहान्तरेण पा

सि०शि०
उ०
११७

117

नः यद्यहोरात्रमानस्यासुकलाभेन
ष्टुनफले न तद्ग्रहभुक्तिकलास्तु कि
मिति फलग्रहस्पष्टे ग्राह्यकाः कलाः
अथ मध्यमार्कोदयान्तरात्स्फुटार्कफ
लेस्वर्णमतिसंभवति न तत्कालिको ग्र
होऽर्कफलेस्वर्णमति संभवति न तत्का
लजाताभिस्तत्कलाभिर्हूनितःकृतः
स्यात् अर्कफले धने सति मध्यमा
कोदयान्तरे स्फुटार्कोदयो भवति ता
त्कालिको ग्रहोऽर्कफलजाताभिः दे
वफलाभिर्योजितः स्यादिति सर्वमनव
द्यम् अथोदयान्तरे भुजायनांशस्य
तु मध्यमस्य भुजासवार्कस्य निरक्षदे
शे मेषादिभुक्तोदयसंयुता ये यच्चाय
नांशान्वितमध्यभानोः ६२ ॥ लि
प्तागणात्तद्विवरेण निघ्ना गतिर्ग्रह
स्य द्युनिशासुभक्ताः स्वर्णं ग्रहे चेद्रस
वोऽधिकोना इदं ग्रहाणामुदयान्तराख्यं
६३ ॥ सायनमध्यमस्य रवेर्भुजा
सवत्सरया मेषादीनां लंकोदयानां
भुजायाना असवः तयोरन्तरेण
ग्रहगतिर्गुणा होरात्रप्राणमान्याप्त
हासुना माधिको धने न्यूनेऽस्यूने
स्वर्णमिति यथा मध्यः सूर्यः ११।२

५ ९। भुजकोशस्य ११।१८।२०।५
क्रमेणांतरांशयोगः मीनस्यांशाः १८।
२०।५ चोदयेन १६।२०।१८ गुणिता
३।०।९।२।२९ एकराशेयंशै ३० र्भक्ता:
लब्धं १०।२०।४१ सूर्यभुक्तमेषादि
भुक्तोदयो १५ २५।५२ युता: २०५
५०।३।४ सूर्यभुक्तकलागणः २०५
००।५ अंतरे ५०।८ गणगति ५५।४
२ गुणिता ३।००।५।१३ अहोरात्रासु
भि: २१६।५२ लब्धं ०।८ प्राणादिकं
सूर्यधनमपिनद्युम्यत उदयांतरक
मीनहेत्वात् एवमन्येपिग्रहाः संस्का
र्याः चंद्रफले २।५० भौमफले ०
५ बुधस्यशनीयफले ०।३ गुरोः ०।२
भृगुस्य ११० शनेः ११ चंद्रपातस्य ०
० उदयांतरसंस्कृतास्त्वादयः ग्रहोप
पत्तिः ग्रहगणोमध्यमसावनेनकृत
स्तुतात्स्फुटसावनस्य तदुद्भवेदा उद
यांतरावयकर्माहृवेतोनयुताफलेन
इत्यादौगोलेसम्यक्कथा व्याख्यास्यामः।
वरभुक्तांतरोदयांतरकर्मणाप्रत्येक
योप्रकारांतरमाह॥ येनस्मादयै:।
स्फुटखेचरस्य व:कृता स्तेवि लिखतात्स्व य
दिमध्यरवे: कलाभि: वा कृंतरावल्मदयां

सिशि
उ.
११८

118

ल	वे	भो	बु	जी	भु	घा	रा
११	११	६	१०	१०	११	०	१०
४	१४	५	१३	१४	२१	२२	४
१४	४६	५६	८	४४	२५	२१	३१
५३	२०	२५	३९	२१	३८	२५	१९

नरकेचराणेकभोत्रये विहितमोटयि
केतुयास्मात् ॥ १४ ॥ यदि स्फुटसूर्ये
समंकस्वदेशोदयासवः कृतामेषादि
लोदयश्च कयुतासमध्यरवेः कलाश्च कृता
उभयोरंतरेणशुद्धभुक्तिः गुणयुतिशत
सभिः भकालब्ध्रप्राणाधिकेयनमन्य
थासंज्ञे एवं कृतेचरभसौनराणीसीरा
धिकमोणिकृतानिभवंति यथास्फु
टमायनरवेः ११।२०।२५।५३ भुक्ता
प्राप्नोनोदयेन १३२८ गुणिताः २६
५२।३९ त्रिंशताप्ता ८५३।५ म
कामवः मेषादितोस्फुटसूर्येभक्तेस्वदेश
जैः २२७२ युता ३१६५।५१ मध्य
मसायनरवेः १।१८।२०।५ कलाः
२०५००।५ उभयोरंतर २६५।५
भ्रनेनचंद्रभुक्तिः ७५१।३७ गुणि
ता २१४२।६४।५३ षष्ट्येनप्राप्ताभि
२१९।५५ लब्धे ५।४५ प्राणाधि
कासस्फुटरवेः ११।२३।५८।१८ एवं

११।२४।८।३ एषचक्रकर्मणोनरकर्मो
दयोनरकर्मभिःसंस्कृतस्पष्टोजातः ए
वमस्येपिभौमादयःभौमफलं ०।२३
बुधस्यशीघ्रफलंवक्रिणः ०।२५ गु
रोः ०।११ भृगोः ०।४४ शनेः ०।४४
राहोः ०।२ युद्धोपिकाङ्कनेस्फुटग्रह
बु नयथालिख्यतेधः एवंपूर्वोक्तक
र्मत्रयसंस्कृताभवंति अथपलिस्तुम।
ध्यमभावनाहर्गणादमीग्रहाःकृताः स्प
ष्टभावनस्यचलनादेनस्पष्टसूर्योदय
कालीनाग्रहाकर्मत्रयेणजातः यदि।
स्पष्टभावनाग्रहभिर्ग्रहस्पष्टागतिलभ्यते
नदामध्यस्पष्टार्कभावनांतरेकैघ्यमे

सू	चं	भौ	बु	जी	शु	श	रा
११	११	१	१०	१०	१३	०	१०
४	१४	५	१३	२४	२६	२२	४
१४	८	५६	८	४४	२५	३२	३१
५३	२	२४	२५	१	२५	२५	१६

नेनस्पष्टसूर्योदयाम्भूतामध्यकलाभि
रंतरेणाकृतेभुजफलासव उदयांतरा
सवोपिलभ्यते स्वदेशोदयैः स्वरास्य
वोपिलभ्यते इत्याहिगोलेसम्यग्व्या
ख्यास्यामः ॥ युद्धप्रकारांतरेणोद
यकर्म ॥ मध्यार्द्धेवरयनभागयुता

सि॰शि॰
३॰
११५
119

द्विनिघ्नाहोर्गणो लघुर्गतिगुण्यखनगाब्धि
भक्ता स्वर्णं ग्रहेषु गजभुजेः पदेषोविलि
मा चैवं स्फुटा खलु भवेद्दृष्ट्यंतरं वा ॥
१८५ ॥ सायनोशस्य मध्यमरवेः य
द्विगुणितं स्यपालघुर्खेटकानां भुजस्या
तया ग्रहाणां गतिगुणा खनगाब्धिभिः
११० भक्तालब्धं चेष्टफले २११८ एव
मन्य ग्रहाणां भौमस्य ०१६ बुधस्य ०
२ गुरोः ०१० शनेः ०१२ राहोः ० अय
युग्मपदत्वाद्धनं युग्मेपदर्णः क्रांति
वृत्तस्य चतुर्थांपि पदानि इष्टयकक्ष्यकु
वेतउच्चाशनशानालिभिकदृष्टाति प
दमध्येयावदुपचीयते ततोपचीयते
यथा पूर्वं क्रांतिवृत्तस्यातिर्यक्त्वात् अत
एव पदांतेष्वुपचितापचितेष्वभावः
स्पष्टपनतोसेचिः पदमध्ये परमो
पचयः पदमध्यमा २५५० विरा
ढिदिनस्या २१५१ गुणिता ७६६५
७७१ स्फुटमा २२५५१० पतनय
नुः २५५० मध्यमसायनरविकला
नेण १६१० रविकला २७०० तं
वे २६० णा सर्वांशेतानांविस्मा ५३२
०० मा २७० द्वेरोमातानेनविलि
माख्य इति द्विगुणालं पदमध्ये त्रिख्यान

यन्तार्धयुतयुतोः पदयोः स्वर्णत्वमपि
कल्प्यं तायुद्दशायुपपन्नम् अथातिथ्या
द्यानयनम् ॥ रविविहीनविधोर्लवा
हृताः फलमिता तिथयः करणानि
च कुहितानि च तानि ववादितः शा
कुनितोऽसितभूतदलादनु ॥ १६ ॥
ग्रहकलाः खवीडुकलाहृताः खखगैत
स्तु भयोगमिते क्रमात् अथ यद्धृताद्युग
तैष्यविलिप्तिकाभिजवेन गतागत
नाडिकाः ॥ १७ ॥ विभाविन्दवो।
शाद्विधा एकत्र रवि १२ हृता अपरत्र
रस ६ हृता द्वादशाप्तगतास्तिथयः
षष्ठाप्तानि एकत्राहितानि गतकरणा
नि स्युस्तानि ववादितस्तु करणानि स्यु
ल्कपक्षपदलतार्धं ध्रुवंति यतः कृष्ण
चतुर्दश्यपरार्धात्मध्रुवाणि शकुनिचतु
ष्पदनागकिंस्तुघ्नानि प्रतिपदि पूर्वा
र्धे काद्दशाववादीनि यस्य ग्रहस्य नक्षत्र
त्रं जिज्ञासितं तस्य कला अष्टाभिः शतै
र्भक्ताः फलेन नक्षत्राणि गतानि चंद्रार्क
योगस्य कला अष्टाभिः शतैर्भक्ता फलं
योगा गता विष्कम्भादयः अथ यद्व
शिष्टं स्वस्वहारान्यातितं गम्यं भवति।
गताङ्ककलानिजसंज्ञपिण्डागम्यायो

तिथि
३.
१२०

12°

निताग्गताग्म्याश्चकलाभक्तेति सूर्येभ्य।
स्तथा चेद्दग्धमासाभ्या तिथिकरणाञ्चस
तथैव ग्रहस्य गम्यामानत्व श्चघटिकाश।
विचेद्गतिष्येगम्या ष्येगम्यघटिकाः य।
था ग्रर्कोनचेद्रोषा ०।५।५३।१०
द्वादश्या १२ भाः गततिथयः शेषेहृता
त्र १२ पतिते ४।३।५० गम्यमस्य क
ला १२३।५० ग्रहेष्वानघटीभिः ६०
गुणिता १७६२० रविगत्य ५५३।१०
नयाचेद्भक्ता १९०।५२ भक्ताल
ब्धे १०।२५ चैत्रशुक्लप्रतिपद्गम्या।
घटाः गताश्चशेषं ५।५३।१० का
ल्याः ५५३।१० षष्टिगुणाः ३५५
५० ग्रर्कगत्यूनचेद्भक्ता ७३०।
५३ भा ५८।५२ गताप्रतिपतद्या
सः एवं सर्वत्राविवेचितुल्यवाः ५।५३
१० रमहृताल्लब्धमेकोनं गतकरणानि
शेषतिथिवल्लब्धागम्याघटिकाः १०
२५ ववकरणस्यातानाः १५।८ घटाः
ग्रहस्य सूर्यस्य ११४।१४।५७ कलाः
७००५४ ग्रहनक्षत्राभाः २५ गतन
क्षत्राणि शेषं षष्टिगुणं ३२५७ रवि
भक्ता ५५।२५ भाः ५५।५५ गता
उत्तरभाद्रपदघटिकागम्याः पूर्ववत्

चंद्रस्य ११।२४।८।७ कलाः २०६
४८३ ग्रहणमाने ८०० ग्रासं २५
गतनक्षत्राणिशेषे ६४८।७ हरा
न् ८०० पातिते १५२।५३ षष्टि
गुणे ९११५ चंद्रभुक्त्या ७५०।३३।
लब्धं ११।३१ उत्तराभाद्रपदगम्यावयवाः
गताः पूर्ववदेव मध्येपि ग्रहा नेतव्याः
कलेख्याः सूर्यचंद्रमसोर्योगः १०।२८
२३।४ कलाः १५१०३० ग्रहणान्या
८०० प्ते २३ गता योगाः शेषे हरात्
शुद्धे ५६१५६ पूर्ववद्गतिर्योगः १५
०।२२ तिथिहरोऽनंतः पर्वषष्टिकर।
णोषट्हराचक्रलिप्ता २१६०० नव
त्याणोयोगानांच सप्तविंशतिसंख्यया
पवर्तिता ८०० हरोऽनंतोहशती।
गत्यर्थमनपातः षष्टिगतिकलाभिः
गताभिर्गम्याभिर्योषष्टिघटिकालभ्य
ते तदाभिः क्रियंत इति ॥ ग्रहणत।
कर्म ॥ तिथ्यंतनाडीगतबाहुसौख्यां
लब्धार्कशीतांशुफलेविनिघ्ना कर्मे।
णभक्तेनखेगोसमदुःद्वैः कंगाग्निवेदैः
फलहीनयुक्ताः ६८ ॥ प्राक्पश्चिम
स्थानरणाविधुः प्रागणफलयुक्त इ
नोन्यथानः सद्भः स्फुटेतेग्रहणारवीं।

त्रिप्र
उ०
१२१
121

होग्रहेविंदंगेसस्फुतंतनयाह ॥ ६५ ॥
स्याद्ग्रहंते युगतशेषयोर्यल्पेनेवोक्ते
दिनदलेन नखेन्दुमितिवद्यमानन ते
स्फुटेनोग्रहणेरवीदो विति ग्रहणोप
योगिनोत स्पष्टकाहत नेवखुदलेन
भक्ते स्पर्शादिकालोस्यनतेलवाः स्फुः
इतिग्रहणोक्तप्रकारेण ग्रुवैंडु भेजा
स्याक्रेतथा तथार्कफलेचेंदुफलमा
पि ग्रर्कफलेनत्वयोगसमइंदराने ५९
१० प्राकंकपालस्यहृर्य स्रागमपर
कपालस्थपनमिति चेंदुफलेन गात्रि
वैटः ५३६१ तमेंवेदप्राकपालस्य
भुजफलेचेदृणेतेदेनइनकार्य धने
चेदृणकार्यमपरकपालस्युदुः क्ष
गात्रिवैराभ्याहीनाः ततोविभावेंदु
वतिथिमाध्यासमानतनफलेनस्वर्य
वेदममायुक्तविधिनासंस्कार्योतयो
भुक्तिरपिसंस्कार्या तेनतिथैः पुनर्न
तमेवेमकुर्याद्वास्थिरः स्यात् ग्रस्याद
वीन्दोग्रहेणस्फुटतिथिर्भवति एवंति
लक्षतेनार्क पत्तडुराहुनेग्रहणेवस्या
मः उपपत्तिस्तुमेरोस्तुनीचपरिधिः
त्रिलवेनप्राकभागावेव १३।५० त्रि
नकालीनवरा ३१।२६ हिमांशोरि।

तिमध्याह्निकः स्फुटः परिधियोग्योन्तरम
णुक्ष्यस्य वे: १३।५० प्राग्नतमण्डलस्य म
णफले २५ चतुर्दशांशाः धने फले त
स्त्रिधाभागात्तद्योदशांशाः १३।२०
प्रत्यग्नतमंडलस्य मृणफले सार्धभागा
स्तद्योदशांशाः धने फले चतुर्दशांशाः ५
तुलोत्पतः ज्याफले मृणे प्राक्कपाले प्रत्य
क्कपाले धने वेद्रस्य मध्याह्नपरिधिभा
गाः स्फुटाः ३१।२६ प्राग्नतमण्डलस्य फ
ले द्विपंचाशत्कलाभिन्यूनः २०।५५ ध
ने फले तद्युता २२।२८ यूनः प्राक्कपा
ले धने भुजाफले मृणे मृणे धने प्रत्य
कपाले मृणे फले द्विपंचाशत्कलाभिर
धिकाः २२।२८ धने फले न्यूनाः २०।
५५ धने मृणे अत्रानुपातः यद्यंशेन
प्राक्परिधावेतद्भुजफले तदाग्रेष्ण
परिधौ किमिति न्यासः

५१	भुफ	१
३	१	३

लब्धमेष्टिकं फले भुज
फलमेवैकचत्वारिंशत्स्फुटे अथ द्वि
तीयोनुपातः यदि द्विज्यया मेतत्फले
तदेष्टभुजज्यायां किमिति न्यासः २५

११	भु	भु
१	५०	१

ज्याभित्रपरिकर्मणा भुज
फलभुजज्यासंघातस्य पा
कचत्वारिंशद्गुणात्रिज्याप्तमेवेगोमत्।

तिथि
उ.
१२२

122

द्वात्मिको ४५।२० ह्रसमानः अथचे।
द्रूस्यप्रदिमिनकलोनवदेशाशमिनहिमा
शुपरिधेविमाणामेननभुजफले नया
द्राहिपंचाशत्कलापरिधाविष्टुमाणे।
किंमितिनीनेफलेनपवेपदेभुजफल
द्विपंचाशत्कलाभिः विमामवर्णेना ७
२०० परविमाहृरेमानः अर्थराधान
मध्यरात्रो २३८ पोवे २७ ग्रस्तवाङ्।
पेविते नेनमध्याह्नपरिधिः ३१।३६
गुणितः क्षेगाग्निवेदा ४३६१ हृरेमा
नः अर्थराधात्मध्याह्नपर्यंत्तेशाकपा
लेमध्याह्नादर्धरात्रपर्यंन्ते अपवकपा
लइति सर्वमनवद्यं अथग्रहस्यतार्क
लीकरणं यात्रेष्टनाडीगुणितायुभुक्ति
:षष्ट्याहृतातद्रहितोयुतस्तु नत्कालि
कःस्यानवचरःप्राशीनोपवेनापिएवंसम
लिप्तिकोभवः ७० ॥ गतगम्याहृना।
ड्काभिग्रहस्यदिवसभुक्तिर्गुणापष्टि
भक्ता पलत्रं तेनोदयिकोग्रहोगत।
फलेनरहितोगम्येनयुतपवंग्रहस्ता
त्कालिकोभवति एवंपर्वान्तकाली।
नोक्तौरविचंद्रौसमलिप्तिकोभव
नः षष्ट्याहृता इत्येनोमोदयान्तगता
गम्याचाप्तसः मावेनोग्राहसः दृर्थम

किंगुणागांशिकला: १८०० मिथो।
मायदस्फुटपलवैनत्साहीनाधधिहवर
मध्योदयगतस्य शशीनोसमलिप्तका
विति यवांतरदीकरणेशेषतयागो भ
वति तेनचंद्रेगतिवाहुल्यांतरं भवति
ग्रनोविभानिंद्राकलाहरणातिनास्माति
सूर्यचंद्रयोगतीपृथक्पृथक्गुणिपेनवे
णांप्रसेनकालेनयुतेसमलिप्तिकोक्त
: उदाहरणेग्रहणे उपपत्तिर्वाशि
केनयदिवदीघट्याग्रहभुक्तिलभ्यतेत
दैष्यघटीभिः किमिति अथसमलिप्त
कालविधिर्वक्तव्यं लिप्तानंदवानयने
वाह ॥ पूर्णान्तकालेतुसमेलवार्थेदं
र्शान्तकालेवयवैर्ग्रहाद्यैः स्थूलेकृतेआ
नयनेस्फुटार्थंज्योतिर्विदांसंव्यवहारहे
तोः ॥ ३१ ॥ सूक्ष्मंप्रवक्ष्येथमुनिप्र
णीतेविवाहयात्रादिफलप्रसिद्ध्यै अ
र्धेंदुभोगानिषडृक्षभानिप्रोक्तानिविंशार्ध
द्वितिभयुतानि ॥ ३२ ॥ षडर्धभोगानि
चभोगिरुद्रभानांतकेंद्राधिपवायुसूर्या
नि शेषाणपतः पंचदशैकभोगान्यको
भभोगाः शशिमध्यभुक्तिः ॥ ३३ ॥
सर्वर्क्षभोगैर्विनचक्रलिप्ताचेष्टाग्रतः
स्यादभिजिद्भभोगाः कलीकृतादिष्ट

सिद्धि ३. १२२

त्वमाहिंस्रोथदस्मादिभोगाङ्कन्भानिवि
धात॥ ३४॥ विश्वङ्क्रमेभ्योनिगतंनवशा
द्वमत्पुङ्क्रभोगान्मनिनवदेषां गतागमे
च्छिन्नोविंमकेग्रहस्पष्टमार्गादिका।
गनेषाः॥ ३५॥ पूर्णोनकालेशादि।
भिः नमोघङ्घ्राशंपनरवात्न दृष्टोनकाले
ग्रहादिभिरपि ॥ मृदुनवत्रानयने
सूत्रमाह ॥ षट्नवनिविषाणवाङ्क्न
वेस्वरोहिरए्मतत्रयाभियानानिसार्धै।
कभोगानि यथाभभोगाः शाशिमध्यभु
क्तिः ३५०।३५ मयवसार्धः ११८५
५१। पत्राबङ्खमानीमर्थः मृदुक्षाद्वी
स्वातीभरणीजेष्ठाशतभिषजपनानिष
द्वाशिमध्यभुक्तेरर्धं ३५५।२१ भोगा
नि प्रोषाणप्थिनीकृत्तिकामृगशिरः पु
ष्यमघापूर्वामयहस्तवित्रानुराधामूल
श्रवणाधनिष्ठारेवत्याश्योनिपंचदश।
भानिएकभोगानि वेदमध्यभुक्तिमि
त ७९०५२५ भोगामीमर्थः नत्रत्र
णोभोगाल्लिनक्रमेणाभिजिङ्गागमादि।
तात्रिस्थाने यथापूर्वं पृष्ठगतः श्रामिजि
द्भागस्तुचतुर्लिप्ताः सर्वेतोण्णमवेदे।
तोसमविशानिमेव्यानो शशिमध्यभु।
क्तिमितभोगानीवेकानि ११३४५।५१

ऊनिता २५।४।१८ एषोभिजिद्भोगा उ
त्तराषाढात्रिगतानीयाः एवमश्विन्या
दीनि सूक्ष्माणि भवंति तद्विधिस्तु द्वि
ग्रहाद्यथा सूर्यात् ११।४।२४।५३ क
लीकृतात् २००५४।५३ अश्विन्या
दिभोगा अत्र पूर्वभाद्रपदावधिभोगा
१४६।२३।३३ यातानि विशोध्य शुद्धो
भोग्यानि गतनक्षत्राणि ज्ञेयानि शेषं ४
३।१।२४ एतावानानो भोगः उत्तरार्ध
तेष्वेवमश्वयुजाद्युत्तरभाद्रपदभोगात् १
८५।५२ यातितं ३।४४।१८ एता
वानामिभोग उत्तराभाद्रपदायाः गते
गम्येशेषं वाह्रिगुणं २५८८४ ग्रह
स्पष्टकलावेः ५९।४५ भुक्तानि ४
३३।१२ उत्तराषाढाद्यौ सूर्यस्यगता
खण्डाः एवंगम्याग्रपिवेद्धस्य ११।२४
८।३ कलाः २०६४८।३ नाभ्योद
स्यादिभोगान् १५६३।३३ विशो
ध्यगतभानि २३ पूर्वभाद्रपदावधि
शुद्धानि शेषं १०।२४।३४ गतम
शुद्धभोगा ११८५।५२ यातितं १६
३।१८ गम्यमाने वाह्रिगुणं ५६३८
वेद्धस्य ३५१।३५ भुक्तानि १२।१४
उत्तराभाद्रपदागम्याघटिकागता।

तिथि
उ.
२२४

124

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	श्ले	म	पू	उ	ह	चि
-	६	०	-	०	-	-	-	०	०	०	०	०	०
१३	६	१३	१६	१३	६	१६	१६	६	१३	१३	१६	१३	१३
१०	३६	१०	४५	१०	३५	४५	१०	३५	१०	१०	४५	१०	१०
३५	१७	३५	५२	३५	१८	५२	३५	१७	३५	३५	५२	३५	३५
०	०	१	१	२	२	३	३	३	४	४	५	५	६
२३	१६	३	२२	५	१२	२	२५	२१	५	१८	८	२१	४
१०	४५	५६	४२	५२	२८	१४	४४	५५	१०	११	६	२७	२८
३५	५२	२७	१६	५४	२२	४	३५	५६	३१	६	५८	३३	८
स्वा	वि	अ	ज्ये	मू	पू	उ	अ	श्र	धं	पा	पू	उ	रे
-	-	-	६	-	-	-	०	०	-	-	-	-	-
६	१६	१३	६	१३	१३	१६	४	१३	१३	६	१३	१६	१३
३५	४५	१०	३५	१०	१०	४५	४५	१०	१-	३५	१०	४५	१०
१८	५२	३५	१७	३५	३५	५२	१८	३५	३५	१८	३५	५२	३५
६	७	७	७	८	८	९	९	९	१०	१०	१०	११	१२
११	०	१६	२०	६	१६	६	१०	२४	७	१३	२७	१६	०
३	४९	११	३५	४४	५३	४२	५६	७	१७	५२	३	४९	०
२६	१८	५२	२५	४५	१३	१२	३०	५५	४०	५८	३३	२५	०

ग्रहेष्वेवं गतेष्वात ग्रहागमशामाण
मेववामना ॥ अथ ग्रहसंक्रान्ति ॥
वशिष्ठ विंवे ग्रहभुक्तिभक्ते संक्रान्तिरा।
शेषाविलधर्मक्रमे मेवस्तुना: शुभेन
मा ग्रहः स्वे संक्रान्तिगामि शुभफलं विध
ते ॥ ७६ ॥ भानोर्गतिः स्वदशभाग
युक्ता द्विनावा विंवविधो विगुणिताच
गशेलभक्तेत्यादि वक्ष्यमाणप्रकारे
ण ग्रहाणां विंवानि साध्यानि यस्य
ग्रहस्य संक्रान्तिसाध्या तस्य विंववशि
गणग्रहभुक्त्यांशे संक्रान्तिघटिका भ
वेति यथा १५७१ ग्रहभुक्त्या ५९

४५ मे ३३० सूर्यसंक्रान्ति राशेर्गता
नाः एवं संक्रान्तिदिनभुक्त्यैनाडिकादि
साध्येननोनाड्यः चन्द्रभुक्तिः ७९१
३५ त्रिगुणा २३ ७४।१५ गुणशी
लभक्तालब्धं ३२।५ चन्द्रबिंबमाने
बिंबखण्डगुणं १९२५ भक्ता ७९१
३५ भक्ते लब्धं २।२६ चन्द्रसंक्रान्तिना
ड्योमानः एवं संक्रान्तिदिनभुक्तैनन
बिंबादिसाध्येननोनाड्यः चन्द्रभुक्ति
भागेनोपहृते एवमन्यग्रहाणाम
पि संक्रान्तिनाड्यः कर्तव्याः धर्मका
र्येस्नानदानादौ प्रशस्ताः रवेस्त्वि
त्यनेन पावित्र्याः संक्रान्तिनाड्यः संक्र
मणकालात् पूर्वेनोर्ध्वं उत्तरेनोर्ध्वं
दशघटिकाग्रमध्ये संक्रान्तिघटीस्थे
ग्रहाः पूर्वापरः राशिमिश्रफलदा
इति ॥ ग्रहसंधिसाधना ॥ ॥
राशितत्त्वविकलाभ्यस्तु चन्द्रभुक्तिर्भा
नोर्गतिर्विवरकलाभिर्धृयुपलाभि
रेव पृथग्गृहगतियुक्ताः नाडिका
ः संधिवासाभातिथिकरणयोगानां
फलंतत्रमिश्रम् ॥ १७ ॥ चन्द्रबिं
बे ३२।३ विकलाभ्यः १९।२५ चं
द्रभक्ता ७९१।२५ सानाडिकाः २

सिद्धि
उ.
१२५

125

२६ नक्षत्रसंधिकालकः साध्यः एवं शशि
नत्नुविकलाभ्यः १५ २५ इंदुमानेनम्
संनवेचटीभिः ७।३१।४० यामति
थिसंधिर्भवति साध्यपवचंद्रबिंब।
विकलाभ्यः १५२५ भूपपनाभि
रेवचंद्रस्पष्टभुक्तिविवरेकलाभिः ७
३१।४० यामः २।३८ करणसंधि
भवति साध्यस्तुंद्रमानस्य ३२५।
विकलाभ्यः १५२५ रविचंद्रयोगे
नियुक्ता ८५१ मानाडिका २।१६
योगसंधिर्भवति एवमन्यत्रापि प्र
थमं बिंबमानीय सूर्याचंद्रमसोः
स्फुटभुक्त्यानुसारेण संधयः साध्याः
संधिस्थिपूर्वापरभागयोरर्धार्धयो
दिन्यवगन्तव्ये चंद्रस्याकिविंदु भानो
भक्तिवंदेव पुनर्भवन्ति योगाः क्रमे
ण भतिथिकरणयोगानामंतरः पूर्वो।
क्तः इत्याद्युपपत्तिः अत्र स्वागमाभ
तिथिकरणयोगानां संधौ फलं मि
श्रितं ज्ञेयम् ॥ सिद्धान्तोक्तेपि ॥
इति ग्रहस्पष्टीकरणाध्यायः ॥ अथ
त्रिप्रश्नाध्यायो व्याख्यायते ॥ तत्रा
दौ तदारंभप्रयोजनमाह ॥ जग
दिंदोरः किल कालपंथेतिदृष्टा का

लावणमोचयस्मिन् त्रिभ्रम्नाम्नेप्रवु
रोऽर्के ·· भुवेधिकारेतमशेषमारम्
१ स्पष्टार्थं प्रष्टलग्नसाधनम् ॥ तात्का
लिकार्केनयुतेस्वराशेरभुक्तभागेगुणि
तोदयस्वात् भोग्यास्यवः खाग्निहृतात्
वाम्याभुक्तास्तवोम्युक्तलवैःस्वोदयम् ॥ १
इष्टासवस्तेभ्यादयनीयभोग्यं तदग्रतोलाष्ठ
दयाश्चशेषं अशुद्धहृत्वाग्निगुणोलवा
द्यमशुद्धपूर्वैर्भवनैर्युतोऽथः ॥ २ ॥ पुके
ननुस्मादयनांशहीनेमिष्टासवोल्याय
दिभोग्यकालः त्रिंशद्गुणास्तोदयभाजि
तासेलवाशयुक्तोरविरेवलग्नम् ॥ ३
ज्ञातेष्टनाडीगुणितानास्फुभुक्तिविल्माप्त
प्रकारेणेष्टघटीगुणितानांस्पष्टभुक्ति
२९८।४।४५ अहोरात्रार्कसावनघटी
षष्ट्या ६० सा ४।४९ औदयिकोर्कः ११
।४।१४।५७ युक्ता ११।४।१९।५६
तात्कालिकोजातः तेनयुक्तायनांशा
दयमः प्रसाध्यः कालोऽयं अवेटातत्वल भु
क्तभोग्याविस्तृके पूर्वेतात्कालिकोऽर्कः
सायनांशः कर्तव्यः ११।२०।३०।४५
तद्युक्तस्य राशेर्भोग्यांशाद्यं यात्रस्पष्टभी
तस्यमेषांशाः ५।२९।५ एभिःस्वो
दयाःकामपाः २३२८ गुणिता १२५९५

सि॰शि॰ उ॰ १२६

126

४२ त्रिंशतेल्लब्धराश्यंशाः ३० भक्तोल
ब्धं ४।१५।५२ भोग्यमसवो मीनस्य ज्ञाता
एवं भुक्तांशो भोग्यासवः स्युः सूर्ययुतस्य
राशेः भुक्तांशाः २०।३०।५५ एभि
र्गुणिता स्वोदयाः २३२४४४।१२ खा
ग्निहृता लब्धाः ५०८ भुक्तासवो ज्ञाताः
इष्टासुभ्यः स्यात् भोग्यमहैर्ग्रा स्वोदयात्
न यदि विशोध्यते त्रिंशता गुणा मध्ये डा द
या मे ग्रेणादि ग्रस्तु ड्रूवै मेषादिभवे
युत मयनांशेनेलग्नं स्यात् यथा त्रेष्टा
सवः १८०० एभ्यो भोग्यासवः ४१५
शोध्याः एतदग्रा राशयो मेषादयोऽपि
ग्रमेषादय एव १३३८ शुद्धा निशे
षे ५२।१५ त्रिंशता गुणे १५६४।३० ग्र
शुद्धेन वृषोदयेन १५१५ शेषे ४९।
३० बाहुगुणे २५३० ग्रशुद्ध १५२।
५२ मा १ कलाशेषे १४५ बाहुगुणे ८
७३०० अशुद्धा १५१५ मा ५८ वि।
कलाद्युपर्वोमेषः नष्टूवेनैकेनग्र
के १।११।१।५८ युतयनांशो १८।१०।
५९ हीने ०।१५।५०।५९ एतल्ल
ग्नमाने यदीष्टाः स्वभोग्या सवोऽधिका
स्तदा भोग्येन एताने ग्रतस्तदा इष्टास
व एव त्रिंशता गुणाः स्वोदयेन भक्ताः

पूर्ववल्लवैरंशादिभिः एवंयुतो लग्नं
भवति यथा यद्यत्रेष्टासवः ४००
भोग्यासवः ४२२२३ तदेष्टासवा
विशिष्टा त्रुग्रा १२००० स्वोदयेन
१२२८ लवैरंशादिभिः ५।२२।१२
तात्कालिकः सूर्यः ११।२०।२३।१२
सहितो ११।२५।२५।४३ अयनांशो
न ११।१३।२८।४४ इदमेव लग्नं।
अत्रैराशिकेनाप्तिः॥ अथ ल
ग्नात्कालानयनम्॥ अर्कस्य भोग्य
स्तनुभुक्तयुक्तो मध्योदयाढ्यः समये
विलग्नात् यद्येकभे लग्नरवी तदा त
द्भागान्तरघ्नोदय खाग्निभागः॥४
लग्नात्कालनयुनि प्राणस्य प्रोच्यते तात्का
लिकार्कादसहस्रकालः चेत्साव
नाः प्रस्तुरभीष्टनाड्यस्तदावतात्का
लिकनिगमरश्मिः॥५॥ तात्का
यदिष्टाघटिकाविलग्नासहस्रतये
दयकामहस्र अभुक्तभागैर्गुणितो
दयात्स्मादित्यादि प्रकारेण सूर्यस्य
भोग्यकालः साध्यः तथाभुक्तासवे
भुक्तलवैः स्वदेशमितिलग्नभुक्तिका
लः साध्यः उभयोरेकासमर्कयुक्तगा
लग्नपर्यन्तं येमध्यस्थाउदयास्तद

स्वाशि
३
१२७
127

स्वभिषुरेने पर्वक्रनेलग्नादिलेमपवे
ष्टंकालोभवति यथासायनोर्कः
११।२७।३०।५५ भोग्यांशाः ९ २
।१।५ मीनोदयः १३२८ गुणिताः
१२५९५।५२ त्रिंशद्भक्ताः ४।१९
५ अर्कस्यभोग्योजातः सायनलग्नं १
११।२२।४८ एतेभुक्तांशाः स्वोदये
न १५।१५ गुणित १५६४।२४ त्रिं
शद्भक्ता ५२।१९ लग्नभुक्तःकालए
षांकेभोग्येन ४।१९।५२ युतः ५७४
तथैतयोर्मध्योदययुतः नदग्रमध्यो
दयोमेषपवृतेन १३२८ यु १८००
इष्टकालास्वोलग्नाद्यानः यदालग्न
रवीएकराशिस्थोतदातयोरंशावि
वरेणोदयेगुणिता स्वाग्निहृतोभी
ष्टःकालोभवति तथायदीष्टास्वः ४
०० तात्कालिकःसायनोर्कःसर्वतः
११।२०।२३।२ लग्नंसायनांश ११
२९।१२ अंतरं ०।९।२।९।० मी
नोदय १३२८ हते ११९९।१५
७ खाग्नि ३० हृतोभीष्टकालो ४
०० जातः यद्येकराशौसूर्योलग्नम
ल्पेनदासकालोयुतिपातसू प्रोक्ष्यः यु
तिपातसंप्रपःपाक्ष्यः शोधमदयादिष्ट

कालःस्यात् यथोर्कोस्तात्कालिकात् ११
१०।२५।५९ लग्नं ११।११।१३।४६॥
मलेपक राशिगते भागोनरवौ ५।१९
११।२० त्रिभागः ४०० अहोरात्रा
सुभ्वः २१६० प्रोक्ष्य २१२००३८
यादिष्टकालः सावनो जातः यदिनात
नःकालस्तदा तात्कालिकार्कः सकृन
कालः साध्यः औदयिकात्पुनरावृत्तः सकृ
त्सावनो सकृदेव सकृच्चेति विकारोत्पन्न
यति यदिष्टकाले सूर्यः ९।११।८।११
इष्टांलग्नं ११।११।२५।४५ अस्मात्ता
त्कालिकार्कात् कियान्सावनः कालः।
तत्रार्कस्य भोग्याः ३८६।४८ लग्नभु
क्तः ९७४।१२ मध्योदयः १६९३८
युक्ताः १८००० एव सावनः काल
सकृदेवायातः यदिष्टपलाग्नान्स्यु
स्तदा पष्टपलैर्घटिकाः अभीष्टास्तदा।
र्कस्य भोग्यस्तनुभुक्तेर्युक्तोमध्योदयाः।
द्यैरित्युक्तप्रकारेण कालः सकृत्कर्म।
णा सावन आयातो नात्र चीकरणं स्य
मसकृत्कर्मकर्तव्यम् अमुना कालेन
सूर्यभुक्तिः ५९।४५ गतिरिता २९
८७।३२ यथागते ५९।४७ तेनता।
त्कालिकः सूर्यः ११।२।१५।४३ औ

सिद्धी
उ.
१२८
128

दयिकाकरणार्थमुन्नितः ११।२०।२५
५६ तद्भोग्यः ४२२।३२ तनुभक्ताः ६७
५।१५ मध्योदया १६।५३ युक्ताः १८०
३६।४४ पलकालीनः सूर्यः ११।२०
२५।५६ नाडत्रकालः ५५६ सूर्यः
सायनांशाः ११।२०।२५।५६ रविभो
ग्यः ४२३।३७ लग्नभक्ताः ६३२८।२८
मध्योदया १६।५३८ युक्ता नाडत्राहो
रात्रासुभिः २१६४३ पलकालीनेभ
क्तो ४५।४१ तेत्रैनोदयिके ११।२०
२५।५६ युतः ११।२१।२५।३७ अर्के
स्यभोग्यः ३८६।४३ तनुभक्ताः ६३८
२८ मध्योदयः १६।५३८ युताः २७५
६३।२२ पलःकालः अनेनगुणाद्रवि
भुक्ति १०० ३३२०।२० नाडत्रा
होरात्रासुभिः पलकालीनेवाप्ते २।६
४३ आप्ते ४५।३५ अनेनयुक्तऔदयि
कोर्कः ११।२१।२५।३१ अस्मात्काले
११ ७५।६३।२५ पलगुणेरविभुक्ति
१० ७ ३३२५।५ फले ४५।३५ स्थिर
ताजाता १७५६३।२५ सावनःका
लोजातोविलग्नेच १।११।२०।३१।४८
अस्योपपत्तिः लग्नार्थमिष्टघटिकाद
दिसावनात्मकालिकाकेकरणेनभव

सुराद्यैः इत्यादिगोलेनस्पष्टमुक्तोस्मा
भिः ॥ अथविलोमलग्नं ॥ यदोदयात्
पूर्वंघटीषुलग्नमिष्टंतदातात्कालिका
र्कभुक्तासवःसाध्याः तानिष्टासुभ्यःसं
शोध्यविलोमेनातीतोदयानपिविशोध्य
शेषंत्रिंशत्गुणं तमशुद्धोदयाप्तलवा
दि तेनार्कभुक्तांशोनंतयाविशुद्धोद
यराशिभिरूनितोर्कोलग्नंभवति य
थाइष्टासवः ३६०० तात्कालिकासू
र्यः ११।२०।२५।५९ उदया १३२८
गुणाभुक्ताभागाः २६।१२।३१।५६।
त्वोत्रि ३० हृताः ८५७८ एतेभुक्ता
सवः इष्टासुभ्योतीतोदयानपिविशो
ध्य अत्रकर्कोदय १५२५ एवपत
ति तस्मात्पतिताशेषं ११८३।५२
त्रिंशत्गुणं ३५५१६ अशुद्धेनम
करोदयेन १२१९ लब्धं १९ ३५।१२
एभिरंशैस्त्याज्यार्कभुक्तांशैः २०।२५।
५९ विशुद्धैःसैकस्यकुम्भस्यतुलोराशि
२।०।०।०। एभिःसर्वैरेकस्थैः २
९।५२।२६ सूर्यः ११।२०।२५।५९
रूनितोविपरीतलग्नं अत्रवर्तमानाहो
रात्रवृत्तेभिमतस्थानस्य ग्रहविकृति
तिर्नास्तिकाहोरात्रवृत्तविकृयोरेनरे

यावंतो गाधमाद्य यत्तुद्दयश्राणेभ्युगृहा
हृलिनेष्टुलग्नमेवावशिष्यते वस्तलिगो
ले यत्तलग्नमयमेवंकुले रूजेनतद्दायभि
हलग्नमत्यौन प्राक्षिपश्चिमरूजेलल
ग्नकेमध्यलग्नमिह दक्षिणोत्तराख्यमिति ॥
ग्रथ्यादिकाधने ॥ हजेभः समसमीकृ
नेहितिगनेकेंद्रस्य शंकोक्रमाद्वायेव
सविशात्युपेतिच यतन्नया परेयोदिश
तत्कालापमजीवयोस्तविवरादाकर्णे
मित्याहृतांलेवस्यास्तमितांगलेवयत
दिर्शैपदीमष्टदावालिता ॥ ७ ॥ तन्म
ध्यात्पयसा समैौ स्यककुंभौ सौस्याधुवे
वाभेवेदेकस्मादपि भागतो भुजमिता
कोटीमितांशे कृतः। न्यासेहष्टिरवृतेत
योभुवियथा यष्ट्याग्रयोसंयुतिः को
टिः प्राच्यपराभवेदितिहतेवाकुस्युया
म्योत्तरा ॥ ८ ॥ पानीयेन समीकृता
यांभूमौ वृत्ते मंडले इष्टप्रमाणेः प्रा
कृष्यो माईतन मध्यभागस्य शंकोवि
ष्टप्रमाणेनापि व .. तेमतद्वादशांगल
प्रमाणमस्मादायांग्रे यत्र प्रविशति पूर्वा
ह्ने तस्यापराह्णे पितां तोनिगच्छति तत्र
प्रवेशस्थाने पराणपश्चिमदिक् निर्ग
मस्थाने प्राचीदिग्भवति प्रवेशानि

गेमव्यासनयोर्वर्गसमासप्रकारेण फल
ज्यातिज्याहतिगुणस्य वर्गैस्तुल्यादिनाशादि
काहृतानां कालिकावर्गौ कार्यौ तत
क्रान्तिज्ययोर्वर्गे भाहृतानि ॥ २२ ॥
ततिसंयुतेन परमायुति वितिवर्गसमा
सप्रकारेणानीते स्वदेशाविषुवच्छायाक
र्णेन गुणिते लम्बज्याभक्ते यदाप्तं त
स्मिन्नैव गुलैदर्शादिष्वपयन तस्मादि
शिवाक्लिताश्री स्फुटा भवति यथाच
त्रिंशात्संगुले हृतहादशागुले शङ्कुः
छायाग्रप्रवेशनिर्गमयोर्द्वादशांगुला
यानस्याचटिकासाधनार्थं सुतेऽतिते
हृतनवेणयाष्टिकामदादहिणागल
योनेरः द्वितिज्ययोर्वृहिगुणोपि साह
तिष्ठवर्गयोर्वे त्रिगुणसोऽन्यत्वस्याचव
ज्या १११।३४ दहिणगोलत्वाक्रिम
३४।३८ निता ३३।२६ जातापलभ
५ ४ ५ कर्णाः वर्गोऽस्याः ३३।४३
नवर्गः १४४ उभयोर्योगो १ ७ ७
४ स्मात्पदे १३।१८ पलकर्णो जातः
त्रिज्यावर्गः ११८२६ ८४ ४ फल
ज्यातिः १३।१८ गुणाः १५७२०३
१२५।१२ द्युज्याविज्या ३४ ३० त
च्छेषा १२ स्ववर्गः १४४ नव २२

सिद्धि
५.
१३०

130

वर्गः १४४ योगेके २८८ पदे १९१
५८ इष्टकर्णेनानेनास्य गुण्या याप्तहृति
५८।१९।३। ५६ चेतद्भक्तस्य कर्णाग्रा
त्रिज्या ६।२५।२५ यदीष्टान्त्यज्याया
नयनानि तदेत्थं चेष्टज्यायाः पात्यशे
षुस्य उत्क्रमज्याया धनुः २२।४।३९
चैनज्यामवोदिनार्धात्सावनाद्येनका
लीना १४।४२।३ ज्यानिना ८।५०।
५ सावनमत्रेतेजाते नाडयादिनाडी
२१।४३।२ ज्यानिनाः ८५२।४ नाद
यमत्रेतेजाते भाग्रेवेशकाले निर्गम
काले तु दयास्तनाः सावनानाड्यः २०
३२ ग्लास २०।३४ सावनोत्रेतन ०
५०।५ तात्कालिकोऽर्कः ११।२०।३
४।४५ भाग्रनिर्गमसावनघटीसे।
स्तुतः तात्कालिकोऽर्कः ११।२०।४
३।२३ प्रवेशकालीनाक्रान्तिज्या २२
८।३५ निर्गमकालीनाक्रान्तिज्या २७
६।५९ ग्रुलवे ४५।४० भाकर्णेन।
कापण २३।२८ गुणितेत ६२।४ शी
कृ १२ गुणान्त्रिज्याज्ञिज्या ४१२।५६
भाकर्णेन १३६।३२०।९।५७लेब
ज्यानाना गुनयाभाकर्णाहृतेक्रांति
ज्यानवे ६२।४ भमंलत्वे ग्रुगलानि

शेषं यावत्सत्तमाषाणात्दृष्टगुणे ५८
६।३२ लेख्या ३।०।१।५।७ मे० य
वाएवं यूकादयः यथा यूका १ लिक्षे
वालाग्रं १ रथरेणवः ३ त्रसरेणवः
५२ शेषं ३३ त्रसरेणोरष्टमो भागः प
रमाणुः स्वल्पत्वान्नात्रोपलभ्यते पवि
भागाङ्केडमाणुपविधाने त्रसरेणुरथ
रेणुवालाग्रंतनुलिक्षा च यूकावयवो
ङ्गुलपरिमाणो मिति नेष्टगुणितानि १
यमिलेष्वेवं गुलादिभि ०।०।१।२।१२
३।५ हृतत्रयणनाडुनत्रस्मादिशिवा
लिनायूर्वायानापूर्वा दिक्स्पृष्टा भवति
याम्यायने चेहृतिनास्यां ग्रन्थ्यास्पृले
स्यथः तयोः प्रागपरयोर्दिशोः पातित
मेरुलांतर्वर्तिसूत्रे प्रमाणसूत्रेण मेरुह
यकार्यं यथाकिंगतमेघेवतिभवति
एवं कृते सौम्ययाम्यादिशोर्मत्स्यद्वयमु
त्पद्यते मत्स्यद्वयांतः पातितसूत्रेण।
सौम्ययाम्यादिशोर्भवतः अथ च मध्याह्ने
यत्रच्छायाग्रं वाभिमुखी भवति तत्र सौ
म्या ततः शंकुभिमुखी याम्या वक्ष्यमाण
येत्र ध्रुवं विज्ञाग्रं वाभिमुखीकाले सौम्या
स्यथान्ये याम्येति इति मोष्ट्या यात्रदर्शी
तेन दिक्ज्ञानमस्ति अथैकस्मादपि

सिशी
३०
१३१

131

भाग्रतो दिक्ज्ञेयाः तत्राभीष्टकाले शंकु
छायाग्रं विन्यस्य पूर्ववक्ष्यमाणप्रकारेण
भुजकोटीसाध्ये ज्ञातिज्यकेकर्णगुणा वि
भक्ते कोटाभुजेनाम मिताग्रकास्यात्
प्राच्यं द्वितीये समस्थलशंकुविम्बेन तत्प्रवे
शकाले ज्ञातिज्या २४८।३५ कर्ण १३
२८ गुणा ३०।४२।३ कोटाहृता २५
३।२५ रव्यग्रजाता त्रिभज्याहृताकोग्र
काकर्णेन १३।५८ गुणिता ४२९९
३८ त्रिज्याहृता १।१५ कर्णवृत्ताग्रा जा
तायाम्यगोले सौम्यपलप्रभाग्रनिरसो
म्याभोयोगा ॥ १ ज्ञातपलहृग्गे ४९ प्र
भा १२ वर्ग १४४ अंतरं ९५ मूले ९
४५ कोटि एतत् भुजकोटिप्रमाणेय
ष्टीकार्ये तत्र भुजमिता शलाका छाया
ग्रास्याप्या कोटिमिता शंकोमध्यभागा
द्दत्त यास्याप्या यथा भुजकोटिशलाक
योः संयुतिर्भवति एवं कृते कोटिस्यात्
प्राच्यापरा भवति याम्योत्तरभुजो भव
ति उपपत्तिरत्र शंकुप्रभाभ्रमणवृत्ते
कृते यावतीभिरुन्नतघटीभिः शंकुच्छा
या वृत्ते प्रविशति तावतीभिः छायाग्रप
रस्तात्तान्स्यादेवं निर्गमापि प्राचीस्पृग
ग्रेतानंस्यात् एवं छायाप्रवेशनिर्गम

कालकोणेनतेनाविवर्जितेभवति न
नेयंयथानेकोणशङ्कुनाग्रान्त्यासाध्येयो
यासाध्यते अग्रात्कोणेत्रिज्यायांत्रिज्याग्
णेलवज्यालभ्यएवंतस्याः कोणशङ्कुनीक
रणीयात्वयातः यदित्रिज्याहतएवाव
श्यग्रातदाकोणशङ्कुनेकिमिति त्रिज्याहते
दकोणेगुणास्त्रिज्याहरंगुणत्वान्नष्टाग्र
दकोणेगुणोलम्बज्याहरः फलकोणश
ङ्कुनाग्रान्त्यमाणेछायासौम्यायनेदक्षिण
तोयाति याम्येति उत्तरतइति गोलेपि
लमानेयुक्तरातमसमंडलमध्यभासीवा।
त्रिकेत्यादि एवंभङ्गेपि सौम्याग्रका
ग्राएपनलमित्यादिनाकोणशङ्कुत्वेपरि।
णामितमित्युपपन्नम् ॥ अथप्रकारां
तरेणभुजकोटी ॥ दिक्सूत्रसंपातग
तस्यशङ्कोश्छायाग्रपूर्वापरसूत्रमध्ये
दोदोः प्रभावर्गवियोगमूलंकोटिनेरा
ग्राघ्नपरातनःस्यात ॥ ५ ॥ दिक्
साधनेशङ्कुर्ज्ञातोभवति अतएवदिक्सू
त्रसंपातस्यस्यशङ्कोः छायाग्रंयत्रपत
तितस्यतथापूर्वापरसूत्रस्ययदंतरं
ततभुजाइत्युच्यते भुजस्यवर्गः छा
यायावर्गः अनयोरंतरं तस्यपदं
शङ्कोश्छायाग्रेयत्रस्यमध्यमपराको

सिशि
उ.
१३२

132

इति त्रिपूर्वोक्तमेकस्मादपि भागान्तरा।
मादेः सम्बन्ध उक्तः उदाहरणमस्मिन्ने।
वाध्यायेवस्माभिः सूत्रोपपत्तिः त्वोर्ध्व
वृत्तेसाध्यासमस्यार्धके इहग्ना समवृत्ते
वृत्तेमध्याशमीवाभुजः नेकर्णाहतः
गतेविपरीतदिक्षुभवतः तयोः कर्ण
वृत्तपरिणताहृत्याज्ज्यायाभुजः कर्णवृ
त्तपरिणतज्यायाग्र पूर्वापरसूत्रमार्ध
त्मकः यद्यपेभुजज्यायाकर्णस्तदा त
योर्वर्गान्तरपदं कोटि प्राप्ति प्रत्यास्वतः
सिद्धैव पृथग्ज्यायायाः कर्णः कर्णज्या
याबाभाकृति संयुतेपदं स्यान्युतिकृत्वा
नवर्गयोः ग्रन्तराद्वियुतेनकर्णयो
रादितेष्व यत्पदं प्रभाज्यायावर्गद्वादश
वर्गयोगात्पदं कर्णस्तद्वर्गद्वादशाङ्ग।
लोपरत्र। वर्गयोर्विवरस्य मूलेज्या या
भवति पृथक्कर्णोद्विघ्न एकत्र द्वादश
युतोपरत्रयोनस्तयोर्घातान्मूलेज्याया
यथा कर्णः १६५८ एकत्र द्वादशभि
१२ ऊना ४५८ अपरत्रयुतः २८५८
उभयोर्घातः १४४ एतन्मूल १२ ज्या।
याया उपपत्तिर्विषमादृष्टो विस्मादो गा।
णिता। अग्रथ वियुतेनकर्णयोर्विन्या।
सोपपत्तिः द्वादशात्मकामिष्टं प्रकल्प्य

नेनोनयुतस्य कर्णोऽस्य करणीयोऽतोऽस्यैवव
र्गः स्वान्तरमिष्टवर्गेणोनः सपवह्वाया
स्मकभुजवर्गः अस्मिन्नेवार्थेमिष्टोनयु
ग्राभिवधइत्यादौ गणितेसाम्याव्याख्या
स्यामः ॥ अथसंज्ञाविशेषः ॥ शंकु
नैरोनाकथितसपवखाधोइवेयोविषुव
द्दिनार्धे नतिपलोदस्य सपवतत्रैस्तेया
त्रितयस्य समपवलम्बः ॥ १० ॥ शंकुनं
रोनाइतिपर्यायपदैरुक्तः आकाशयो
द्विषुवद्दिनार्धवर्तिसूत्रस्य यानतिः सा प
लइत्युच्यते सपवाष्टः विषुवद्दिनार्धपव
सूर्यास्तइतिनिरवेनते येदेशा उदक्याः
तत्रसूर्यस्याकाशार्धेदक्षिणानतिस्तत्रोन
पलप्रभानित्यंसौम्यायेनिरक्षाद्दक्षिणास्त
त्ररवेराकाशझोडुनतत्वानतिस्तत्रनित्यंपल
प्रभादक्षिणा ॥ अथापलदेभाणि ॥ भुजो
द्भभाकोटिमितांगुलेन कर्णोऽस्य कर्णः ए
लमूलमेतत् दैभाणियान्यपदभवानिते
षां विधेयवमानार्थेयथास्वसंख्यानाम् ॥ १२
लेखस्यकाकोटिर्याप्तजीवाभुजोत्रकर्ण
स्त्रिभुजेत्रिभुज्या कुज्याभुजः कोटिरप
क्रमज्या कर्णोगुणकावत्रिभुजेतथेदम् ॥
१२ ॥ नष्टैवकोटिममहत्तशंकुरग्राभु
जलहृतिरमकर्णः भुजोपमज्यासम

शिशि
उ०
१३३

133

नाचकर्णः क्रमोनितानहृतिरयकोटिः
१३ ॥ अग्रादिखंडेकथितनाचकोटिरहृ
तनादोऽग्रवर्णोयमस्या । अहृतनाकोटि
रघ्यायकाग्रखंडे भुजस्तच्छ्रवणः क्षिति
ज्या ॥ १४ ॥ खंडेयहृष्टे समहृतपर्णको
यतनहृतेस्तावपकोटिकर्णौ अग्रादिख
ंडे भुजेपरमप्रोक्तान्यसूत्रमवानिता
वत् ॥ १५ ॥ काश्यपाः पलप्रभा ५।४५
भुजः द्वादशांगुलशंकुः कोटिः पलकर्णः
१३।१८ कर्णाद्र्मानि अतैवैशर्णोमूला
नि यथामानार्थयशः स्वखोनोमूलेवि
धानयेमानि अतवेशाणि यथालम्बा
ज्या ३१० २।५७ कोटिः अलज्या १४
८६ १२१ भुजः त्रिज्या ३४३८ कर्ण
एवंतत्रिभुजमतदेत्रं दितिज्या १०८
१२२ भुजः क्रांतिस्तन्नकालीनाकोटि
अग्रा २५ ० ३५ कर्णाद्र्दमपरमत
लेत्रंसमहृतशंकुः ५२६।६ कोटि
अग्रा २५ ० ३५ भुजस्तनहृतिः ५१
५।४६ कर्णः इदमन्यदत्तेत्रंक्रांति
ज्या २२६१५ भुजः समानेवा ५३३
१६ कर्णः क्रमोनितानहृतिः ५११
५८ कोटिः इदमपरमतदेत्रंसम
हृतशंको अग्रादिखंडे २०४।१३को

हितनतहृतशंकुः ५७ ४६ भुजः
कोटिज्या २२६१५ कर्णाइदमस्म
दुक्तदेशे समवृत्तशंकोः ऊर्ध्ववेधे
४२५।२० कोटिः नतवृत्ते ऊर्ध्व
वेधे ४७।१।५८ कर्णः अग्राया
आदिवेधे २०।४।३ भुजइदमस्मद
क्तदेशे उपपत्तिमेषां साधनमेवव
क्ष्यते ॥ ॥ अथैषां साधनम् ॥
एषामथैकस्य नताहृकोटिः कर्णमि
श्रोन्या अनुपाततः स्युः यान्यासद्देशा
णीशाग्रकानि तेषां मध्यादेकस्य देश
भुजकोटिकर्णैरन्यान्यसद्देशानि य
वस्मरमनुपाताद्भवंति तथायथ।
क्तकर्णफलभाभुजस्तदात्रिज्या यो
किमितिफलं अक्षज्या एवमनुपा
तान्यसाधनेपि भूयस्त्वभयात्तलि
ख्यते अत्रोपपत्तिः तथायमद्दे
नप्रसिद्धं अन्यान्यसद्देशानि भगो
लेवद्धाख्यदेशे भ्राम्यमाने सति ख
गोलवृत्तसंपाते ऽफलभ्यते यथो
क्तेगोले ॥ वद्धाभगोलमेवं यष्ट्या
यष्टिं खगोलनलिकांतः प्रादिष्य
भ्रमयेत्तयष्ट्याधरे स्थितो खगोला
विष्यादि तथावलंवज्ञानं येनवेद

सि॰ शि॰
उ॰
१२८
134

विधिनाध्रुवोन्नतिर्यो नतिश्च भवतो द
लेवकाविति यावद्भिरंशैर्ध्रुवोन्नति
स्तज्ज्याभुजः याम्योत्तरवृत्ते विषुव
द्वृत्तसंपातादधो यावल्लंबस्तावत्या
वामोन नवतिभागज्या साकोटिः।
लम्बसूत्रस्य स्थानान्तरमपत्यात
त्यंबस्थानलेबाग्रबद्धं सूत्रं त्रिज्या।
कर्णः एकमिदमक्षक्षेत्रमथान्यत
उन्मण्डलक्ष्मावलययोरन्तरालेध्रुवाभि
मुखेचरखंडकालः तज्ज्यामकुज्यास
भुजः क्ष्माजेद्वियाम्यसममण्डलम
ध्यभागः ज्यायाविकाभवतिपूर्वापरा
योसा प्रागुणसूत्रनिबद्धसूत्रं य
तद्वदंतिगणका उदयास्तग्रकर्णं।
अहोरात्रवृत्तोन्मण्डलसम्पातस्य पू
र्वापरसूत्रस्य च यदन्तरं साकोटि।
ज्या तत्कोटिः अथान्यत्क्षेत्रं अहो
रात्रसमवृत्तसम्पातादधो लंबि
सूत्रं सममध्यांकुः गोलेपि भास्करेण
सममण्डलोपगयोनरः सममध्यांकु
रुच्यते इत्यसौकोटिः तत्राग्रभुजः
अहोरात्रवृत्तसममण्डलसंपातनाद
होरात्रवृत्तमध्यावधि इदम् ततश्च तिः
साकर्णः अथान्यत् कोटिज्याभुजः

समशंकुकर्णः ऊनोऽनेन नतहृतिः
कोटिरिदं क्षेत्रं तथाहोरात्रवृत्ते उन्मं
डलशंकुर्भुजः नतज्याकोटिः कर्णः उन्मं
डलशंकुमूलस्य पूर्वापरसमसूत्रस्य च य
दन्तरं तदग्रादिखंडंकोटिः अथान्यदक्ष
क्षेत्रे उद्वृत्तशंकुः कोटिः अस्य शंकोरुन्म
ण्डलादुदयास्तपर्यन्तं यावदन्तरं तावदग्रा
ग्रखंडं समभुजः कोटिभुजाग्रयोर्बद्धसूत्र
तुल्याकृत्यावर्णः इदंक्षेत्रं तथोद्वृत्तप
ऊनार्वाचिनः समशंकुः समशंकोरूर्ध्व
खंडंतत् साकोटिः कुज्योनितानतहृति
स्तद्वृत्ते ऊर्ध्वखंडंकर्णः अग्रादिखंडंभुजः
इदमक्षक्षेत्रमिति त्रिभुजत्वमुपपन्नम्
अथच्छायासाधनम् ॥ त्रिज्येष्टघ्नयकोटि
भुजाहृतेनकर्णोहृतेलंबमलज्यके स्तः
नताभ्रकेलंबफलोत्ररव्यादोः कोटि।
जीवावदथोमिथोवा ॥ अत्रज्याका।
कोटिगुणाभुजाप्तीलंबज्यकावालगुणा
प्याप्तः कोतिज्यकेकर्णगुणोविभक्ते।
कोटाभुजेनाममितेग्रकास्यात् आद्ये
द्वितीयेसमहृत्तशंकुः स्यात्तहृतिः कोटि
हृतान्तनिघ्ना कोणेननिघ्नीपृथगग्रा
कावाभुजेनभक्तावलम्बहृतिः स्यात् ॥
कोटाहृतान्तहृतिरग्रकावकर्णेनदोला

सिधि
उ.
१३५
135

क्रमशो विभक्ता द्विधा भवेद्वा समहृतशं
कुः शंकोर्गुणः कोटिहृतो ग्रकार्वा ॥ को
ष्टहृते तहृति खेंडमूर्धं कुज्याहृतं वा समह
तशंकुः द्विधापमज्या भुजकोटिनिघ्नो को
टोशदोःक्रावहृतायदा समम् ॥ कुज्याहृते
नहृतिखेंडमूर्धं स्यान्नहृतिः संयुतिरेतयो
र्वा कुज्याखमध्ये भुजकोटिनिघ्ने कर्णोद्धृ
तेस्य क्रमशो यदा समम् ॥ अग्राग्रखेंडे।
प्रथमे द्वितीयमग्रादिखेंडे च तदेकमग्रा
अग्रादिखेंडे च तथापमज्या भुजाहृते ते क्र
मशो विभक्ते ॥ कोटिश्रुतिज्या भुभयत्र
शंकुकर्णमंडलस्य रविमंडलस्यात् अग्राग्र
खेंडेतिनिशिक्तिनीच कोटा हृतेदोः प्र
वणो हृते लः ॥ उहृतशंकोः समनात
हृतः स्यादूर्ध्वखेंडे समहृतशंकोः अग्राभु
जघ्नी श्रुतिहृतिस्तिज्या नहृतिना नहृतिक्र
र्ध्वखेंडे ॥ ॥ त्रिज्याद्विधापक्रम ३४।
३८। कोटि १२ गुणिता ४०१२५६ क
र्णेनोद्धृता ९१३।१८ लब्धं ३१०२।४०
लंबज्याजाता पलभा ३४।३८ त्रिज्या
भुजः ५।४५ गुणिता १९७६८।३०
कर्णो १३ १८ हृता लब्धं १४८६।२१ अ
क्षज्याजाता तयोर्लंबज्याक्षज्ययोर्धन
षीलेवः ३८६६८१२६ अग्रा ५३८

१० ७ तज्ज्येलम्बज्यातत्रभुजज्याको
टिज्यावावज्ञाभवतः एकयालम्बज्यया
वाद्वे ग्रपिभवतः यथालेखं ८ ३ ९ ८
२६ नवतिभागकलाभ्योविशोध्याः १५
३१ २७ शेषसमा ७ ८ ० १ २६ अ
वज्याजाता एवमत्र १ ५ ३ ८ १ ० ७ ।
नवतिभागकलाभ्यो ५ ७ विशोध्यशेष
समा ६ ३ ९ १ ५ ६ ५ ३ ० ४ ४ ११ ३ लम्ब
ज्या अथवा ययोः कोटिलक्रमज्येनतद्
ने त्रिज्येनेवाकोटिदोःक्रमज्येइति ए
वं भुजकोटिज्या ३ १ ८ १ । ५ ५ ३ त्रि
ज्यायाः ३ ७ ३ ८ । शुद्धा ३ ३ ९ ३ अव
शोक्रमज्याजाता तयोनात्रिज्या १ ७ ८ ६
तज्याजाता अस्याक्रमज्यये ३ ६ ३ १ ।
३ नात्रिज्या ३ १ ० १ ५ ३ लम्बज्याजाता
तदोर्ज्याकोटिज्यावर्गहीनेत्रिभज्यावर्ग
मूले १ ७ ८ २ २४ त्रिज्यावासवः को
टिदोर्ज्ये इतिकोटिज्यावलम्बज्यास्याव
र्गः ४ ६ २ २ ० ८ ३ ११ ० अस्य ३ १ ०
१ । ५ ३ लम्बज्यातज्यावर्गः २ २ ० ४ ४
९ ६ ११ ४ त्रिज्यावर्गात् ११ ८ १ ४ ८ ७
७ ज्यातिता ४ १ ० ९ ० ३ । ७ । अस्य
मूले ३ १ ० ० २ ११ लम्बज्यातद्वर्गो ४
९ १ ० ९ २ ० १ ० १ त्रिज्यावर्गः २ २ ०

सि.शि.
उ.
१३६

136

५२२३२५५ ग्रसमूले १४८९।२२
कोटिज्या २२ गुणा २१८३९११२ भुज
५।४५ मा ३२११।५१ लेबज्या भव
ति लेबज्या भुजः ५।४५ गुणा २३८
३९।१३ कोटिभक्ता १४८९।२११
द्वितीये ग्रस्तमोन्तरे नदानतज्या त्रिभ
जीवयोर्यद्वर्गान्तरं तन्मूलं भाहृतम् ते
नोद्धृता या सदलस्य वर्गो वेदं द्वनिघ्नो य
स्तत्पलत्रा या साद्रेवर्गाढ्यधृतान्यदेस्या
त्क्रान्तिज्यका सा त्रिभ शिंजिनिघ्नी जिना
शमौर्व्या विधृता भचापादृग्रेश्रवले यः
यथा रविः स्यात यदासममंडलप्रविष्टः
:सूर्यः नदायानतज्या ग्रस्या वर्गा वि
ज्या वर्गः उभयोर्यदन्तरं तन्मूलं प्रभाव
र्गेणा लेन विज्या वर्गो वेदं द्वेगुणितो भास
: पलत्रेतेन नमेव त्रिज्या वर्गो भाज्यः लब्धा
न्मूलेकर्तव्यं क्रांतिज्या भवति क्रांतिज्या
त्रिज्यायां गुणिता परमक्रांतिज्यया भक्ता
भस्य धनुर्यो यथा रविर्भवति नदग्रेव
लेयथा नतज्या ५ सवः १८०० तेषां
ज्या १०१५ ग्रस्या वर्गाः २५५४४५९१
त्रिज्या वर्गः ११८१५८४४ ग्रंतरं ८
८९४८८३ पलप्रभा ५।४४ व
र्गेणा ३३।४ गुणितं २५३१२३१२१

१२ अनेन वेदेंदु १४ ४ गुणितात्रिज्या
वर्गो २७ ०२० ५७ ५१६ भक्तोल
ब्धं ५। ४९ सैके ६। ४९ अनेनत्रिज्या
वर्गे १२८१९८ ४४ भाज्योपलब्धा १
११ ७ ३ ३ ९ ६ २। २७ पदं १३ १६ ४
८ क्रांतिज्याजाता इयेत्रिज्यागुणितत्रि
ज्या हृपयोर्हरयोर्वर्गितयोरपिज्याता
हरः कृतः यतः ४ ५ २७ १ ५ ८ २ ४
जिनोग्रज्यया १३ ६७ भक्तामं ३२४
७। ३८ भुजज्याजातासा धनुः ४ २ ३ १
१४ कलात्मको भुजो रवेर्जातः ३ ५ ५
त्रिरुं ततज्यात्रिभजीवयोर्वर्गांतरउन्न
तज्यावर्गः उन्नतज्यैव स्वरूपं यस्मात्त्या
ज्याद्रवेरुन्नतकालीचेज्या युक्तप्रकारे
ण क्रांतिज्या भवति तदा कालपठितता
युताज्यास्मात् भुजो यमः कोटिगणेयु
जीवाकर्णे त्रिभज्या त्रिभुजो यमो ऽद्भुति
युज्यासंख्याता यदि कलाकोटिस्तदाभु
जगुणिता कोटिभक्ता क्रांतिज्या भवत्य
तः पलत्रभगणे द्वादशाहरः यदिका
लानक्रियते स्तम्भेव भुजगुणं कोटा
भक्तं पुनर्द्युज्यायागुणितेत्रिज्यया भा
ज्यते तदा फलेनहृक्रांतिज्यैव यतो
वर्गितं स्वरूपं मत्वा गुणकौ पलप्रभा द्यु।

सि॰शि॰
उ॰
१३७

137

ज्यावर्गितेयुतोद्वादशात्रिज्याहृपयोर्ह्र
योर्वर्गितयोरपित्यानोहर:कृत:यतो
वर्गेणवर्गगुणयोर्द्रुघटजेष्वुतिवेदेद्र
निघ्नित्रिज्यावर्गेहर: ग्रलगुणोजात:।
कोतिज्यार्थेमध्याह्निक:सायनोशोरवि
११।२०।४०।४४ भुजज्या ५।५६
४८ जिनोघ्नामौर्व्या १३५ गुणितार्के
देर्ज्या ११७ ८४५।३६ त्रिज्योद्धृता
लब्धं २२६।१८ कोतिज्याजातासाद्विघ्ना
उभयपंचकर्णेनगुणिताकर्णेन १३।
१८ गुणिते ३०८७।४८ एकत्रको
सा १२ भक्ताग्रपदस्त्र ३००७।४८
भुजेन ५।४५ भक्तेप्रथमेकोसामे
२५०।३९ सूर्याग्राजाता द्वितीयेभु
जाप्ते ५२३६ समवृत्तशंकुजात:क
र्णेन १३।१८ गुणित:समवृत्तशंकु:
६९५७११०३१३ कोसाभक्तोल
ब्धे ५७१५४६ तद्धृतिजाता १ अग्र
याग्रा २५०।३९ कर्णेन १३।१८
गुणितो ३३३३९ भुजेन ५।४५
भक्तालब्धं ५७९।४६ वातद्धृतिजा
ता अत्रोपपत्ति: यद्यस्मिन्नदात्रेक
र्णेपतावंनोपलदात्रकोटिभुजोतदा
त्रिज्यायांकियंतावित्युभयत्रलब्धज्या।

स्यैकेफलेकोटिभुजत्रूपे ग्रथयथदलेको
टिर्कोतिज्याकर्णः कद्वीनकोतिज्यायाग्र
दलेत्रकर्णेगुणः कोटिहरः फलमग्रा
कर्णेत्रूपा ग्रथयथदलेत्रभुजः कोतिज्या
नदाकर्णः कयुतकोतिज्यायादलेत्रक
र्णेगुणोभुजोहरः फलेसमशंकुः कर्णेह
वेः रूपः ग्रथैवयोदिसममण्डलशंकुः कोटि
स्तदाघ्नतिकर्णाइतिसमशंकोः कोटिकर्ण
करणार्थंपलदेत्रकर्णेगुणः फलेनहृ
तिकरणत्रूपामेवमयात्मकभुजस्यकर्णे
करणार्थं ग्रदलेत्रकर्णेगुणोहरः फ
लमग्रकर्णायाः करणत्रूपाफलेनहृतेति
तिसर्वमुपपन्नम् कोतिज्यकेकर्णेगणे
विभक्तेकोसाभुजेनाम ५।४५ मिता
ग्रकास्मात् आयेद्वितीयेसममण्डलशंकुरि
ति कोटिः १२३ भागाया २।५०।३५
भुज ५।४४ भागः सममण्डलशंकुः ५१
३।६ कर्णेगुणकस्तस्यएव अतोभुज
भागस्यसममण्डलशंकोः कर्णेगुणस्यको
टिभागः विनहातिस्तदाकोटिभागाया
अग्रायाभुजभागकर्णेः गुणस्तद्धृतिः
इतिनहृतः ५७।४।४६ कोटिगुणात्
६।५५७१२ कर्णे १३।८ सं ५२३०
६ सममण्डलशंकुर्जातः अग्राको २५०

सिद्धा
न्ति
१३८

138

३५ द्विगुणे २००३ ५८ भुजाप्ते ५२३
।१६ समहृतशंकुरेषु जाता स्यात् हृतिः।
कोटिहृतश्रुतिघ्नः इष्टस्य विलोमगणित
मेववा समना हिता येवयग्रा भुजस्तदाको
टिकेन्यग्राया कोटीक रणायकोटिगुणे
भुजो हृतः फलं समशंकुकोटी रूपग्रके
समहृतशंकु ५२।३६ भुजा ५४।४५
गुणा कोटि १२ भक्तो लब्धं ३५।०।२५
अग्रा जाता कोसा हृता तहृतिरग्रकाच
कर्णान्तदोला क्रमशो विभक्तेत्स्य समना
विलोमगणितमेव तहृतेरूर्ध्वखंडं ५३
।४८ गुणिते ६२३३।०५ कोष्ठ
१२ हृते ५२३।१६ समहृतशंकुर्जात
हिधा यमस्या भुजकोटि निघ्नी कोसा च दो
र्लाच हृतायदाप्तं क्रमाय रतहृतिखंड
मूर्ध्वमिति तहृति रूर्ध्वखंडस्यापनं वल्ला
ति यद्धितकृन्मूर्ध्वखंडे कोटिस्तदा कर्णः।
कल्पितकुर्णेन तहृते कर्णकारणायको।
टिहृतः कर्णोगुणः फलं कर्णसमशंकु
उक्तंच भुजो यमस्या मयना चकर्णः कु
त्रेनिता तहृतिरत्रकोटि विनि सर्वे निवव
र्ण्यं क्रान्तिज्या १२९।५ द्विघ्ना पकचभु
जे ५४५ ग्रा १३००।१२२ कोसा
१२ हृताप्तं १०८।२२ क्रमाजाता इय

मेवन्नहूतिपूर्वके खंडे मथ यत्र क्रांति
ज्या २२६।१९ कोटि १२ गुणा २३।२३
५८ भुजेन ५।४५ हृताप्ते ४३।५
८ नहूतेरूर्ध्वखंडेजातम् एतयोऊ
ज्या १०।८।२२ नहूतेपूर्वखंडेयोः
४३।१।५८ योगः ५८।०।२० नहूति।
विंशेवाभवति क्रांतिज्यात्मकायाः को
टेर्भुजो करणाय भुजो करणाय भुजो
गुणः कोटिर्हरः फलं भुजरूपा क्रज्या
उक्तं च हृता भुजः कोटिरपक्रमज्याति
ग्रज्ययद्विक्रांतिज्या भुजः तदा कोटिके
ति भुजात्मक क्रांतिज्यायाः कोटीक
रणाय कोटिर्गुणो हरो भुजः फलं।
कोटिरूपं नहूतेरूर्ध्वखंडे उक्तं च भुजे
यमज्या समतावकर्णः क्रज्यानितान
हूतिरत्र कोटिरितुपपन्नम् द्वितिज्या
१०८।१२ भुज ५।४५ त्रिज्या ६२९
१०।६ कर्णेन भक्ताप्ते ४६।५ अग्रा
याऊर्ध्वखंडेजाते क्रांतिज्या २२६।१९
कोटि १२ गुणा २३।२३।५८ कर्णः १
३।१८ प्ते ४०।४।१३ अग्रादिखंडेजा
ते क्रज्यात्मक कर्णस्य फलमग्रादिखं
डे भुजो करणाय भुजो गुणः फलमा।
ग्राग्रखंडे उक्तं च अग्राग्राग्रखंडे भुजस्य

शिशि
उ.
१३५
139

श्रवणादिति निश्चेति ग्रथकोटिज्यात्मक
कर्णस्य कोटीकरणाय कोटिगुणः क।
र्णो हरः फलमग्रादिखण्डे उक्तं च अ
ग्रादिखण्डे कथितनाच कोटिर्हतस्तनाहे ः
श्रवणेपमस्येसुपपन्नम् तथाः खण्डयो ः
रैके २५०।५४ अग्रानानाग्राग्रा
ग्रादिखण्डे २०।४२ भुज ५।४५ गुणे
११।३२।११ कोटि २२ भक्ते लब्धं ५७
४६ तद्धृतशङ्कुर्ज्ञातः कोटिज्या २२६
५ भुजप।४५ गुणा १३००।२२ क
र्णाप्त ५७।४६ मद्धृतशङ्कुर्ज्ञातः अ
ग्रादिखण्डात्मककोटौ भुजीकरणाय
भुजो गुणः हरः फलं कर्णरूप उद्धृत
शङ्कुरित्युपपन्नम् अग्राग्राऋधंखण्ड
ज्ञाते ज्ञाति कोटि हरः फलमुद्धृतशङ्कु
४६।५१ कोटिगुणे ५६ २।२२ भुजे
नाप्ते ५७।४६ वद्धृतशङ्कुर्ज्ञातः द्विति
ज्या १०८।२२ कोटिगुणा १३००।
२४ कर्णः १३११८ भक्ताप्ते ५७
४६ उद्धृतशङ्कुर्ज्ञातः अग्राग्रखण्डात्म
कभुजस्य कोटीकरणार्थं कोटिगुणो
भुजो हरः फलं कोटिरग्राग्रखण्डे भुज
लब्धं वणाख्यितिनिश्चेति ग्रथकर्णात्मक
भुजायाः कोटीकरणाय कोटिगुणः

कर्णोहरः फलमुहृतशंकुः कर्णोद्भूपः
उहृतशंकुना ५३।४६ समहृतशंकुः
द्भूपः ५२।३।१६ दृहितः ४२।५।१२०।स
महृतशंकोरूर्ध्वं विद्धस्यात् उहृतशंकोर्वे
महृतशंकोरूर्ध्वविद्धम
व ५३।४६ समहृतशंको पूर्वविद्धम
शोज्ञाते अग्रा २५०।१६ भुज ५।४५
ग्री १४।४।११ कर्णेन १३।१८ भकाम
१०।८।२२ कुज्याजाताततथा १०।८।११
नहृतिः ५३।५।८।४६ क्रनिना ४।३।१
२४ त्रिभेपृथक्कोटिभुजाहृते इतिसा
मान्यनिर्देशाद्विधानदेग्राणोमध्य
द्विवत्सानदेत्रस्यकोसाकर्णेनभुजे
नलेठस्यादिसाध्यं अग्रात्मककर्णास्य
भुजीकरणायभुजाग्राणः कर्णोहरः फ
लेभुजरूपाकुज्येतिसर्वमुपपन्नम् ॥
अग्र्यविलोमगणितेनैषांज्ञानमस्य
ज्ञानाक्षुसाध्यादितरेभवेतियद्वागणा
भुदविपर्ययेन दोकोटिवैगैकापदंशु
तिस्यात्कोटिवर्गोनवितेपदंदोः ॥
दोःकर्णवर्गोनवितवितस्वकोटिर्हीभा
नीयायदिवाक्षुरेवं यदिसाध्यंजाते
नदागणकेहरत्वेप्रकल्प्यहरेवगणकं
प्रकल्प्यास्यात्रसाद्यकाग्रपिकनेद्याय
याप्रसाध्यंलभ्यस्या ३।१०।१ त्रि ५।३ स्या

सि॰शि॰
उ॰
१५०
140

हृदेवं कर्णेन्द्रूपविम्बा १०३३८ द्वाद
शाहता त्रिज्या इति ज्यानयने प्रकार
वासनात्र विलोममेव भुजस्य वर्गः य
था ग्राभज्यायाः ११०५३३६।१५ को
टिवर्गः यथा मूलज्यायाः ५६११
०५३५८ पैकं ११८३१३३०।३
एतन्मूले १५११५ कर्णो जातः अस्या
न रवेलम्बज्या बाहुज्ययोरथवाधि
क ग्रहणेना इष्टा गुणकत्वेन कल्पयित्वा
न कुणलम्बज्या १०९९५५००९
गुणकरूपयालम्बज्यया हृता सा ३५३८
त्रिज्या साधकालज्ञाविज्ञेया एष्य कोटिभु
जाहते इति बहुत्वनिर्देशात् तृतीया
अष्टविधज्ञाताः स्युः अस्योपपत्तिः ऊ
र्ध्वस्य शङ्कुग्रस्या भागग्रहणमस्त्रं कर्ण
शङ्कुः कोटिश्च भानुजः अग्रा यामवि।
ल्ला रवेवाग्रमेका मूले कर्ण इति अक्रम
स्यादिलोमगणितेन अस्योपसंहारवि
बाहुवशानयनप्रभेदस्सलावल्लेव प
लले बमौव्यो अथाधिकानां ज्ञानप्रः
प्रभेदैर्लम्बाद्योपि स्फुरणेन भेदाः प्र
थमसदलम्बालेबज्यायानयनप्रका
राश्रिबाहुर्वभवंति यथा दृष्यको।
टिभुजाहते दैकर्णो हृते लेबपलज्याके

लः॥ इतिसमानदेशाग्रेणपृथक्समश
नेतिचतुर्दशभेदाः दोःकोटिजीवाव
दृष्येवेति चतुर्दशभेदाः अन्यस्य।
काकोटिगुणभुजामालैरब्धप्रकारावत
गुणेन्यथानः इत्यपिचतुर्दशानयानाम
नावसाध्यादिनेरभवंतीति चतुर्दश।
एवंसर्वेत्रिषष्टिरानयनप्रकाराभवं
ति ज्ञानावसाध्यादिनेरभवंतीतिपूर्वो
क्ताएवविलोमगणितप्रभेदानपृथक्के
नेति दोःकोटिवर्गैकपदेस्युरितिस्यादि
त्यादेपूर्वानीताएववर्गेणयोगवियो
गाभ्यांसाध्याइतित्रिषष्टिभेदाएवअग्र
कैर्योक्ताः एवमग्रादीनामपिएतान
स्ताःप्रभेदाःभवंति कर्णेननिघ्नी पृथ
गग्रकाबाभुजेनभक्ताविलतर्द्धतिःस्या
त् इतिअग्रग्रायाअपिसिद्धत्ति कोसा
हृतानतुतिरग्रकावकर्णेनदोस्त्यात्क
मशोविभक्ता द्विधाभवेद्वासमहृत्त
प्रोक्तः सदोर्गुणःकोटिहृतोग्रकावे।
त्यादयोःबहुधाःप्रकारा आचार्येन।
लिखिता भूयस्त्वभयादन्येन लिखि
ताः तेरवबुध्यापरिकल्पनीयाः यथा
अग्रादिखंडे २०४।३ कर्णगुणं २१
२३।५२ भुजाप्ते ४७२।५६ तद्धृत

सि॰ शि॰
उ॰
१५१

141

र्धं वेदे जाते अग्रादिवेदे कोटिगुणे भु
जाके समसूत्रे शंकोर्ध्व वेदे भवति ए
वमनेकधा सुधिया विचारणीया इ
त्यग्रादिभेदप्रकरणं समाप्तम् अथ
दिक्‌नियमेन छायानयनम् विवक्षुः
शंक्वानयनमाह अग्राकृतिर्द्विगुणि
तात्रिगुणास्य वर्गोनकृत्या पदेन दिहृ।
कोणनरो दलभाग्रः अर्कोद्धृतः फलयु
तासकृदग्रयासौ स्वफलेन वियुतान
नया प्रसाध्यः ॥ अग्रावर्गे द्विगुणे कृ
ते त्रिज्यावर्गान्विते यदन्तरं तस्य मू
ले कोणशंकुः स्थूले भवति स कोणशं
कुः स्वदेश फलप्रभया गुणितो द्वाद
शभिर्भाज्यः याम्ये गोले फलेन युता
याग्रया शंकुः साध्यः अग्राकृतिर्द्विगु
णितमित्याद्युक्तप्रकारेण तस्मात् शं
कोः पुनः फलं पुनस्तेन युतयाधिया
शंकुस्तु समसकृद्यावत्स्थिरो भवति सौ
म्यगोले पुर्के भागोनफलेन अग्रया
सहाविवरं कार्यं नष्टोद्दिष्टद्विगुणी।
कृते त्रिगुणास्य वर्गे कृत्वापदेन दिसा
दिना सकृत्साध्यः अथाग्राग्रा वृत्तिश्र
२५०।१३९ कृ ६५७।२५ द्विगु
णा २३।१ ५०।५० त्रिज्यावर्गान्वित

११८२५८४४ स्तेनरस्य ११८८०६
६३१० मूले ३४३६१५ कोणशो
त्कूज्जातः अन्तभा ५।४५ तयागुणि
तः २५३६१५५ अर्को १२ हृतः
१६४६१५० अमुनाफलेन सूर्या
ग्रा २५०।३५ युता २८५३।२५ अ
स्यावर्ग ३६००४४३ द्विगुणः ७२०
०८८६ त्रिज्यावर्गात्यक्तास्या ३४६१
८५५८ पदे ११४५।२० कोणशो।
त्कूज्जातः अन्तभाग्नः ११३५७।४३
अर्को १२ हृते १०२५।४५।४५ फल
युगग्रा २२८०।२८ अस्यावर्गः १५
३५५९४।५३ द्विगुणः ३२७५२८
५।४६ फलहूना त्रिज्यावर्गः ८५४०
६५४२४ पदे २५ २२।२६ कोणशो
त्कूः पलोन्नभागुणः १६८०४ अर्को
हृतः १४२०।२० फलयुताग्रास्या
१६५।०।५५ वर्गो २७२५७४५
० द्विगुणः ५४५१४५ २१।४६।
तहूनस्त्रिज्यावर्गः ६३६६८३ ५२४
मूले २५२३३५ कोणशोत्कूः अन्त।
भागुण १४ ५१३२ अर्कोहृतः १२०
५।१२ फलयुगग्रा १४५५ ५१ तद्व
र्गः २१३११६२१ द्विगुण ४४६२३

त्रिशि
पृ.
१४२
142

२४।२ त्रिज्यावर्गान्तरे ७५५७५२।९
१५८ पदे २७४९५ मुक्तभाज्य इत्यादि
नाकेणानरः मुक्तभाज्यः २६५७।५७
कोणशंकुः मुक्तभाज्य इत्यादिना २६७
८।१७ मुक्तभाज्य इत्यादिना २६६७।७
मुक्तभाज्य इत्यादिना कोणशंकुः २६७२
५३ मुक्तभाज्यः शंकुः २६ ७२।२२ इ
त्यादिना पुनः शंकुः २६००।६३५ अ
कोद्भवः १२७९ कोणशंकुः २६७२।
कोणशंकुः २६।७०।५४ कोणशंकुः
२६।७२।१ कोणशंकुः २६७२।२ फ
लयुगाग्रा १५३०।३१ कोणशंकुः २६
७१६ फलयुगाग्रा १५३०।३३ कोण
शंकुः २६७१ फलयुगाग्रा १५।३०।३
१ कोणशंकुः स्थिरो जातः २६७१।६
उपपत्तिः नवकोणशंकुरिष्टकोणह
न इति यत्प्रत्ययः कोणहनेस्थितोभ
वति नवाग्रस्य वेः समहतस्य चांतरे या
वत्याद्रूपसंभवः तावदेवांतरमर्क।
स्यायामान्तरहतस्य मध्येन्याद्रूपं कोटिः
उभयोर्वर्गयोः पदं समध्याकोनरभा
गानोन्याकर्णः सहद्रूपः यथायदिमा
द्वेराशिज्या २४३१ प्रमाणाग्राभुजस्त
दा भवत्येव २४३१ क्षितिजकोणह

तेषां तस्य याम्योत्तरवृत्तादिति जमं
यातसंख्यानरेमूपाकोटिः उभयोर्वर्गयो
गो २१८१५८ मूलेकर्णः ३५।३८
त्रिज्याप्रमाणइयमेवदृग्ज्याकोणस्यार्के
समवृत्ताताभावेदृग्ज्यायाश्चभावः अ
सयामपुनैवप्रकारेणदृग्ज्यानयनेनत
र्धमग्राहूतिविगुणीकृतानन्मूलेदृग्ज्या
भवितुमर्हति अथपुनःकोणशंकुःसा
ध्यः सदृग्ज्यावर्गात्रिज्यावर्गस्यचांतरा
न्मूलेनलभ्यते अथ्यादृग्ज्याकृतिरेवा।
ग्राहूतोद्विगुणयोजाता ततस्मात्त्रि।
ज्यावर्गस्यचविवरान्मूलेनकोणशंकु
रुपलब्धः परंतुविरलाउत्तरतःकोति
योम्याग्रामभिवर्धयति तदाहिसमम
डलात् याम्यातेणयाम्वयाक्रांत्याचव
विहूरमयाह्रियते सौम्ययाक्रांत्यासम
मंडलादासत्रआनीयते अतोभुजस्तु
चनज्ञायते तदर्थमुपायः यदिपूर्वी
ततःकोणशंकुरवलप्रभयागुण्यते द्वा
दशांगुलशंकुनाभाज्यते तदाशंकुत
लेलभ्यते वक्ष्यतिच अथ्यालभाग्रात
तोकौहो शंकुतलेनाग्रमिति तेनया
म्यगोलेयुतयाग्रयाभुजोभवति सौम्य
गोलेवियुतया तथाचगोले सौम्य

सि.शि
उ.
१५३

143

ग्रकाग्रान्कृतलेह्रियाम्यं याम्योग्रकाग्रा
मुनेरेवयाम्यं तदेतत्रैकेसममहत्तविट
मध्याग्राग्रोवेभुविबाहुमाहुरितिपव
ममुनाशंकुतलेनसाधितभुजेनसंस्कृ
तः कोणशंकुः स्थूलोभवति यतः।
कोणशंकुतले अग्रानेसाध्यतेनासं
स्कृतसाधिताः सूक्ष्मोभवति यत्रदेशे
सममण्डशंकुलाधिकायलग्रभान्नयदा
सार्धराशिमा २ ५ ३ १ तुलायाभवति
तदायाम्यगोलेकोणशंकोरभावः।
सौम्यगोलेकोणशंकुवत्तद्वयंभवती
तिसर्वमुपपन्नम् अथशंकुर्घदिन
हितनोन्नतेप्याह समसौम्यगोलेभवदं
तदीर्घयाम्योपरेसायनभागभानोः
क्रांतेःककुप्गोलवशेनवेद्यासदत्त
लंबाविहयाम्यसौम्यो पलावलंबाव
यमेनसंस्कृतोनतोनतेनभवतोदि
वादले लंबादिकेवानवतेविशोध
नेनतेभवेदुन्नतमन्नतंनतेभशाहोग्र
वक्रपर्यायः मेषादिषट्कं समसौम्यगो
लः तुलादिषट्कं सौम्यगोलः अथय
दिसायनांशमध्यस्पष्टोक्तप्रकारेण
सौम्यगोलस्तदासौम्याक्रांति यदिया
म्यगोलस्तदायाम्या द्युदलेकायाउन

२भागोस्यः स्तदा याम्यो लंबस्तदा सौम्या
ग्रपेमेन संस्कृता विनि यदि सौम्याक्रां
तस्तदा नतं याम्या नतत्वात् याम्यायोयो
गः एवमिह सौम्यलंबः याम्याक्रांति
र्यदा नतदा नंत सौम्यलंबत्वात् नतक्रां
तिः सौम्या नतदा योगः स्वसंस्कृतौ पला
वलंबौ नतनोन्नते भवतः पलसंस्कृते
नते लंबसंस्कृते उन्नते दिनार्द्धस्यात्
अग्रवांशादिके नते कृत्वा नवतेः शो।
धितमुन्नतं भवेत् उन्नते शोधिते न
तं भवेत् यथा पलः १५३४।४
क्रांत्या मध्याह्नकालीनया ५ अत्रन्य
या २२९।१५ नो ३२४२।१७ म.
ध्याह्नकालीनमुन्नतं जाते अग्रवानतं
लवादिके २५।२४।१३ नवतेः शो
धितः ९०।३५।४२ उन्नतं जातं
९०।४२।१७ नवतिशुद्धं २५।१७
४३ नतं जातं उपपत्तिरत्र यादिवाड्री
दक्षिणकोनतस्तनोनिरक्षाद्भूतरेखा
निरंतन्या खोड्रीइत्व पंचाशदागे ग्वे
हेदक्षिणानतिः सौम्यगोले एकभागो
३ नतन्मंडलमध्यो प्रानेत्यलंबः सौम्य
निरक्षादक्षिणेनोन्याया अग्रयदि पंच
विंशतिभागो नस्तदा याम्यगोले खोड्री

सि०शि०
उ.
१५५

144

तएवांशाज्ञागैरवेद्दक्षिणनति सौम्ये
गोले एकभागोवद्दक्षिणनतिरतः स
मद्विके वियोगइत्युपपन्नम् अथदृ
ग्ज्याशङ्कोश्चानतांशाजीवाभवतोदृक्
ज्यादिनार्धशङ्कुश्चनतोन्नतज्याहृहमा
ध्याह्नतोशः २५।२३।५३ ज्या १६
५।३१ दृग्ज्येयंजाता ॥ अथप्रकारा
न्तरेणदिनार्धशङ्कुः ॥ त्रिभज्याको
न्मण्डलशङ्कुघातात्त्रिभज्यया भक्ताल्ल
यष्टिस्तेन पुनोनिनोइन्नरेणयष्टि
काभवेद्दक्षिणगोलेयोनेरः ॥ त्रि
भज्या ३४३८।२ उन्नतशङ्कोश्च ५३
५६ याता ३३६११५८५ त्रिभज्यया
१०८।३६ म ३० ९५।३ यष्टिर्जाता
उत्तरगोले उन्नतशङ्कुना यष्टिर्युता द
क्षिणगोलेवर्जितायष्टिमध्यान्हशङ्कु
भवति अत्रदक्षिणगोलत्वाद्यष्टिः ३०
२५।३० उन्नतशङ्कुना ९७५६ वर्जि
ता २९५७।१७ मध्याह्नशङ्कुर्जातः
उपपत्तिरस्या उन्मण्डलत्वावलयो
नकाले होरावृत्तेचरखण्डः तेभ्योत्र
ज्यो तत्र चरखण्डमिते काले उन्म
ण्डलेसपानादधोनाभिस्तत्र मुन्मण्ड
लशङ्कुः यदिचरखण्डमितिकाले उ

न्मण्डलशंकुतलदोन्मण्डलाद्दृग्घाऽप
र्यन्तंचक्रपादमितेकालेकिमितिचक्र
पादज्यायाः त्रिज्याया उन्मंडलशंकु
गुणाच्चरज्याहरः फलमुन्मण्डलशं
कुतलशादुपर्यधोरूपंभवति तस्य
यष्टिसंज्ञाकृतासायष्टिरुन्मण्डलशं
कुनोत्तरगोलेयुतार्धदिनार्धशंकुर्भव
ति दक्षिणगोलेतून्मंडलस्याधः स्थि
तत्वाद्धीना एवंप्रकारेणेतरदप
क्रांतिसंभवेसत्यांचरंभवति नवि
षुवत्कालेअतएवोक्तमुदग्दक्षिण
गोलयोर्भेदः इतिसर्वंनिरवद्यं अ
थान्याहृतिश्च क्षितिज्ययैवाहिगुण
श्चमाहृतिचरज्यैवंत्रिगुणोपिमान्या।
का यथोदग्दक्षिणगोलयोर्युतोनि
तायष्टिमध्याकृशंकुर्भवति तथै
वोदग्गोलेदिनज्याक्षितिज्यायायुक्ताः
हृतित्रिज्याचरज्यायायुक्तान्याभवति
दक्षिणगोलेहीना यथापूर्ववदानी
तयुज्या ३४३८।३३ क्षितिज्यया
१०८।२२ याम्यगोलत्वात् हीना।
३३२९।११ हृतिर्जाता एवंचरज्या।
या १०५३।६ याम्यगोलत्वाद्धीना
त्रिज्या ३३२५ २४ अन्याजाता ३५

सि॰शि॰
३.
१४५

145

पातिरत्र अवगाहयोर्वैडूर्यसूत्रमुदयान्तस्
यं एवमहोरात्रहूतेऽन्मंडलसंपातयोर्वै
डूर्यमहोरात्रयाससूत्रं पूर्वोक्तयामः ।
अनयोस्सूत्रयोरन्तरे स्थितिर्ज्या अहोरात्रहू
ते पूर्वोक्तया सहसूत्रस्यास्य यत्र संपात
स्तस्मादुपरिगतस्वेदं द्विनत्या यथा गो
ले स्याद्विष्कम्भखंडे भुजावमतेति अस्यो
त्तरगोले उन्मण्डलस्याधस्तिर्ज्या हूर्धस्थि
तत्वादिनस्य स्यादिति ज्याभुजायावत्
क्रियते तावद्धनार्थलभ्यते तावद्देवा
दयमनसूत्रेव दक्षिणगोले स्यादिति
नादथ उन्मण्डलमतः कुज्यानामधुर्य
स्मात् उदयास्तसूत्रयोर्यदन्तरं सा ह
तिरियमेवान्यमेता विशेषः अथैत
त्स्यात्तार्थ विमानतत्सैवेके श्लिष्यन्ति
यम् यथा तत्ववर्गमानतत्संस्यान्ति ।
उदयास्तसूत्रयोर्यदन्तरं तदेव कुज्या
अपि च तस्यात्तत्स्वएकैकया यथावि
ज्यावत्स्यायाद्भुतानां सा भवेति एवम
ग्राहूत्योः क्षेत्रसंस्थानभेदान सम्भव
ति केवलं विज्ञानावलंबस्य गुणत्वयो
सत्यानां भेदः स्यादिति सर्वमुपपन्न
अथ्यास्याया हृति द्वितेरेपा हृतिस्थिर
धोचरजीवया वा हृतनाडिकामौर्व्योदिति

जीवयोर्वा भक्तान्तकामावयवौवयवौ
नकायाहतिर्गुणान्हेद्वैपर्ययेन त्रिज्या
हृति त्रिज्या ३४।३८ हतिर्गुणिता ३६४
२।११ गुणिता १४ ५२ २० ६ ७।२४
द्युज्याया ३४ ६०।३३ भक्तामे ३३ २५
१७ भक्ताजाता अथवाहतिः ३३२२।
११ चरज्याया १०८३६ हृता ३६०८०
२१ ४७ क्षितिज्यया १०८।२२ भा ३३
२५।१७ भाजाता अथवात्रिज्याचरजे
गुणकत्वेनोक्तेनेमाहृतेरानयनार्थं
भागहारत्वेनभवतः हररूपेद्विनज्याक्षि
तिज्येगुणकाररूपेभवति एवंहृतिभव
त्येत्यायाययाद्युज्याहृनीज्या २१ ५२१६
७३।११ त्रिज्याभे ३३ २२।११ हृतिजाता
क्षितिज्या १०८। २२ अनयोज्या ३३
२५।२४ गुणिता ३६० ७ ५५।५५
चरज्यया १०८३६ भा ३३ २२ २४
हृतिरेवमपि उपपत्तिस्तु भजोयमः
कोटिगुणोद्युज्याकर्णस्त्रिज्याक्षिभु
जेयमोष्य इतित्रिज्याद्युज्येकर्णेकोटिरू
पेएवंचरज्याद्युज्येअपि अत्रद्युज्यारूपा
याहृतेस्त्रिज्यापरिणामायानुपातः य
दिद्युज्याहृतिर्दिनार्द्धज्यातदात्रिज्यया।
किमिति फलमेतस्यायाहृत्यर्थविलोम

सोशि
उ०
१५६
146

गणितमेववासना अथोन्नतिज्याम
ध्याह्नशंकुः अथवोन्मण्डलशंकुर्निष्प्रो
चरज्यामासदिनार्द्धेशः इति पलक्षेत्र
जकोटिर्निष्प्रोतत्कर्णभुजायदिवासणो
कुः उन्मण्डलशंकुना गुणिता नाचरज्याभ
क्तास्ते दिनार्धशंकुर्भवति यथाग्रज्या ३३१९
१३ उन्नतशंकुना ५७।५६ गुणिता ३१
५५।५।२० चरज्यया १०८ ३६ भ ३१
५७।१२ दिनार्द्धशंकुरिति वा जाता : अ
थवा प्रविधात क्षेत्राणां मध्यादेकस्मात्
क्षेत्रस्य कोटिगुणिता इतरक्षेत्रकर्ण
न भक्ताल्लब्धं दिनार्द्धशंकुर्जायते यथा
इति ३३ ११।१२ कोटिगुणिता ३१
६।११ कर्णेन १३।१८ भक्ताल्लब्धं ३१
५७।२८ इति वा दिनार्द्धशंकुर्मानतः अ
तोपपत्तिः चरज्यातल्येनाम्नाधः एवं
वृत्ते उन्मण्डलशंकुर्लभ्यते तदा समग्र
यान्त्रया किमिति उपपन्नम् अथ इति
नीमकर्णागतानां केनापि सूत्रे यद्यत्क्षे
त्रकर्णेन तत्कोटिस्तदा नेन किमिति प
लक्षेत्रकोटिर्निष्प्रापितत्वात् कर्णभक्ते
त्यादुपपन्नं अथ इतेन्द्रसमामाध्याह्नि
कामाह ॥ इतिःफलक्षेत्रभुजेन नि
ष्प्रोतत्कर्णभक्ताग्रकयोन्नयुक्ता गोल

क्रमात्स्यादृथवातहृज्ज्या याम्यायसौम्या
विपरीतस्थुड्रो गोलक्रमातधृतिहीनयु
कहृतिपलक्षेत्रभुजेनतिघ्नी नकर्णे
भक्ताभवतीहृज्ज्या प्रयोगेननैवायुद्दले
प्रयाते ॥ पूर्वोक्तानक्षेत्रभुजहृताहृ
तिस्तत्क्षेत्रकर्णोप्तः सौम्ययाम्यगोलके
माहृतायुताचाग्रया याम्याहृज्ज्याभव
तिविपरीतस्थुड्रौसौम्या पतडुक्तंभव
ति यदासौम्यगोलेकोग्राहृति फलेन
पततितदाफलमेवायायापोषनाय
मेवतदासौम्याहृज्ज्यास्यात् ३ यथाभु
ज ५।४५ गुणोहृतो १९२०२।३
३ कर्णे १२।१८ मे १४ ३६।२७
याम्यगोलेकोग्रया २५० युते १६८
६।५६ याम्याहृज्ज्यानामा उपपत्ति
स्तुद्दिनार्धशंकुमूलस्यप्राच्यपरसम
सूत्रस्य १० वयदंतरंस्याहृज्ज्याविषु
वद्दिने विलोवादिनज्यासममस्त्रमेवो
दयास्तसूत्रं तदाविषुवद्दृनमेवाहो
रात्रवृत्तमतोदिनार्धज्यातुल्याहृतिस्त्रि
ज्यावात्कर्णः प्राक्तसूत्रोदयास्तसू
त्रान्तरात्मकभुजतुल्यातत्वासेवसम
सूत्रशंकुमूलोन्नतांशिकाहृज्ज्या विषु
वद्दिनाद्न्यदायावतांशांवराहृतिः ।

सिशि
उ.
१५७

147

नाहद्विनार्धमस्तेनद्युगानुपातः यदीदि
ग्नात्मिकादृग्ज्याशङ्कुमूलोदयालग्नतोत
गात्मको भुजोतस्मात्तल्याल्लभ्यते नतोष्ट
याकेसिति फलमुदयालग्नस्यः दादि
णतः शङ्कुमूलपर्यन्तेलभ्यते भुजश।
व्ययनमसमस्योदयालग्नस्यस्या २०।१
५।५० विदिक्शङ्कुदृग्ज्याजाता समश
ङ्कुः ५२।३।६ पलभा ५२ ५६ उन्न
मज्याता ५१।२१ त्रिज्या ३३ ५६ ३९
दृग्ज्यास्यास्वहतशङ्कुः ५७।५६ भुजस
ध्य ५७ २५ ५ उन्नमज्या २।२ नात्रि
ज्या ३५ ३५।५८ दृग्ज्यास्याज्जाता भुजो
पपत्तिः योरेः कोटो नन्नमज्येन दृने
त्रिज्येनेवाकोटिदो नन्नमज्ये इति शं
कुकोटिदृग्ज्याभुजत्रिज्याकर्णे इत्युपप
त्रम् ग्रहच्छायाकर्णे दृग्ज्यात्रिज्याव
रविसमर्णेन शङ्कुर्नो ग्रस्त्रवर्णो भवेतो
त्रिज्यातत्कर्णेन गुणा विभक्ता दृग्ति क्र
तिवादिनमध्यगेर्के दृग्ज्या त्रिज्याचके
द्रेग्रुपिह्वादृशागुणे यस्य शंको दृग्ज्या
नेनैवभक्ते दृग्ज्यास्यानि यलत्वेनक्ष्या
ग्रेगलात्मिका भवति त्रिज्यास्याने प
तत्कर्णः यथा दृग्ज्या १६ ८ ७ २२
रवि १२ गुणा २०२५८।२ मध्या

कृशङ्कुना २५ ५३ २६ भक्ताप्ते ५६
४५ व्यासाग्रगुणात्मिकाज्ञाता त्रिज्या ३४
३८ द्वादश १२ गुणा ४१२१५६ दिना
र्धशंकुना २५ ५३।२६ भे ४६४५ व्या
साग्रकर्णो जातः अत्रोपपत्तिः त्रैराशि
केनानुपातः यदि महाशंकोर्दृग्ज्याभ
जत्रिज्याकर्णस्तदा द्वादशांगुलशंको
किमिति प्रकारान्तरेण दिनार्द्धकर्णो
यथा त्रिज्या ३४३८ विषुवत्कर्णेन
१३।४५ गुणिते ४५३ ४५।२४
हृता ३३ २१ ११ भक्ताप्ते १३ ४५।
मध्याह्नकर्णो जातः उपपत्तिरत्र हृति
फलदेशजकोटिनिघ्नी तत्कर्णभक्ता
प्रोक्ता विषुवत्के त्रिज्या द्वादशगुणा शंकु
भक्ताऽक्षकर्णो भवति हरद्रूपः शं
कुद्वादशात्मकगुणकेनापवर्तितोय
थाक्षकर्णस्तेनेष्टेन गुणयेत्तदा हृ
तिर्विच्छेदो भवति हरस्य छेदो गुणो भाग
स्यापि भवतीत्यर्हतीत्युपपन्नम् दृग्ज्या
त्रिजीवारविसंगुणिते इत्यादिना यस्य
शंको दृग्ज्या रविगुणिता शंकुहृता तत्
सैव भाश्रवणौ भवतः यथा कर्णशं
कुदृग्ज्या १०५२१।५० रविगुणा ३५
१०।१२ कोणशंकुः ३६ ३१ १६ हृता

त्रिप्र
उ.
१४८

148

५ २ ४ छायाहृद्विगुणाया त्रिज्यया
३ ३ ५ ९ ३ ५ कर्णशंकुभागः १४७
३ कर्णाभ्यस्तमशंकोर्हृत्या ३३५९३५
रविगुणा ४०७५५४८ समनरा ४
३३ मा ७७५५ छायापूर्ववत्कर्णः
१८ ५२ उद्धृतशंकोर्हृत्या रविगुणा
४१२२१५१३६ उद्धृतशंकाप्ते ४२२
१३६ कर्णःपूर्ववत् ४२२१५५ एव
मिष्टशंक्वादीनामपि छायाकर्णसाध
ने अथ यान्तरेनोन्मण्डलकर्णः गु
णायनार्कस्य हृतभुजज्यया वरामा
निष्पमुखोहृताः परः पलश्रुतिघ्नः पल
भाविराजितः परोथवाहतगते रवेर्दु
तिः सायनांशस्य रवेः यामहृतीभुज
ज्यातयाथवा विवालाचंद्रपंक्तयोभाज्या
लब्धपराख्यः सः परालकर्णेन गुणि
तः पलप्रभयाविभाजितः लब्धमु
न्मंडलस्यार्कस्य छायाकर्णोभवति य
थायुतायनांशोकोः ११११०१४१४
४ अस्य हृतीभुजज्या ५५९१३४ अ
नया वरामानिष्पमुखो १०१५३०
भक्ताल्लब्धं १८२१२५ एषपरोभवत
ः सपरः पलकर्णेन १३११८ गुणि
तः २४११९१८ पलप्रभया ५१४५

भक्तो लब्धं ४।११।५६ उन्नतकर्णो वा भ
वति अथोपपत्तिः रविभुजज्यायाः पर
मक्रान्तिज्यागुणाकर्णज्याहरः फलं क्रान्तिर्भ
वति उन्नतघटिकानयने पलप्रभागुणको
टिकर्णो हरः फलमुन्नतशंकुः ॥ अथक
र्णानयनार्थं तृतीयोनुपातः यद्यस्य शं
कोस्त्रिज्याकर्णस्तदा द्वादशांगुलस्यार्के
ति त्रिज्याया द्वादशगुणक उन्मंडलशंकु
स्तेच्छेदोत्र अतोभिन्नभागत्वाद्धारत्वाच्छे
लवंवपरि वर्णसादिविधोक्तेन भुजज्या
या उन्मंडलशंकुसाधनयोग्या परमक्रान्ति
ज्यापलभाव गुणके गुण एव रूपा भुजज्या
याति त्रयो भाजका ज्ञाताः त्रिज्या द्वकर्ण
प्रभाजके गुणको भूतो तथा द्वादशा चेति
त्रयो गुणकस्त्रिज्यायाः अत्र भुजज्याद्य
घगानहासृ पिना अन्तकर्णो गुणक
पलप्रभाहरस्थाने हृस्यापितो अथ द्वा
दशगुणात्रिज्याया गुणिता त्रिज्यासीनोप्य
ज्यायापवर्त्तनेनावत् फलेवरामति
रोश्रं भुवः १०५०३ इष्टहस्यापि
न भुजज्यात्मकभाजकेन भाज्या एक
फलस्य पलसंज्ञा कृता अपरः इष्टक
स्याषितेनाभ्या मन्दकर्णोद भारूपाभ्यां
गुणकहराभ्यां संस्कृत उन्नतकर्णोना

सिद्धि
उ.
१५५

149

यते एवेति सर्वमनवद्यम्‌ अथ प्रागुदे
वसमदृक्कर्णः एषोऽत्रभासगुणितो
ऽक्कर्णभक्तोऽथवास्मात्समदृक्कर्णः पू
र्वानीतः एवो १४२।२४ त्रभासगुणि
तो १०४८।५३ ऽकर्णः २३।१८
भक्तो लब्धं ३४।५२ समदृक्कर्णो जा
तः उपपत्तिस्त्रैराशिकस्याकर्णगुणा
विभक्ता भुजेनामेसमदृक्छंकुरप्यापि
गुणच्छेदविपर्यासोऽन्यापुद्य एव ग्रथा।
न्मण्डलकर्णात्‌ दिनार्धकर्णोऽद्धृतक
र्णोऽस्वरसिंजिनीग्रोभक्तोऽन्यया वा ग्रवणो
दिनार्धे उन्मण्डलकर्णोऽस्वरज्यागुणितो
ऽन्ययाभक्तो वा सेमध्यान्हकर्णो भवतीय
था उद्धृतकर्णः ४२१।५६ चरज्य
या १०८।३६ गुणितो ४५।८२
५७ त्रया ३३२५।२४ त्रै १३२।
मध्यान्हकर्णो जातः अत्रोपपत्तिः
यदि चरस्यात्तुल्येनान्याधः स्वेद्धृत
शंकुफलेन तत्समग्रयोऽन्यया किमिति
फले दिनार्धशंकुः अन्यानुपातः यद्य
न्यशंकोऽस्त्रिज्याकर्णः नदाद्वादशांगुल
स्य किमिति अत्र दिनार्धशंकोः सर्वेद
त्वात्‌ छेदांशविपर्यासो कृतेन त्रिज्यया च
रज्या द्वादशाचगुणकौ जातौ उन्मण्डल

शङ्कुरेवं स्याच्च हृतो तथा दोर्ज्या दशगुणा
त्रिज्याभक्तं फलं शङ्कुस्तद्धीना फलमुन्नत
शङ्कुः कर्णस्य चरज्यया गुणेन संस्था
हरणमवशिष्टमिति सर्वं मन्तव्यम्
मुख्यप्रकारान्तरेणोन्नतकर्णस्समम
न्नकर्णाद्वा दिनार्धशङ्कुः उन्नतकर्ण
सममण्डलकर्णः त्रिज्यया तद्धति
सञ्ज्याच क्रमेण निघ्नौ विहृतौ च हृ
त्या दिनार्द्धकर्णो वपवा भवेतां उन्न
तकर्णः त्रिज्यया गुणितो हृत्या भ
मध्याह्नकर्णे सममण्डलकर्णेन हृत्या
गुणितो हृत्या भक्तो दिनार्द्धकर्णः स्या
त् यथा उन्नतकर्णः ४ २ ५ । ४१ ।
त्रिज्या गुणितः ४ ५ ७ २ ३ । ६०
हृत्यासे १ ३ ४ ६ मध्याह्नकर्णो जा
तः सममण्डलकर्णः ७ ८ ५ २ तद्धृत्या
५ ७ ४१ । ४६ गुणितः ४ ५ ७ । २ ४
१६ हृत्या ३ ३ २ । २ । ११ भक्तं लब्धं १३
४६ मध्याह्नकर्णो जातः अत्रोपप
त्तिः उन्नतकर्णो स्वरसिंजिनीक्षेत्रे भ
क्तोन्तयेन्दुकः किं त्रिज्यया [illegible] इत्यनुपात
मपाकृत्य लभ्यते पूर्वे चरज्याच्छेदयोस्त
योपवर्तनं भास्यमदानीकृत्याच्छेदया हृत्या
फलमुभयत्रापि तुल्यमेव यतोन्या हृ

न्तोः स्थानभेदो नास्ति केवलं संख्याते
भेदः पवलत्त्वग्रहकलवत्वादिक्तुपप
न्नम् अथ वा यदि नइमात्मकहृन
धः खंडेन समशंकुलभ्यते नन्तु सम
ग्रयाहृत्ता किमिति फलं दिनार्धशाङ्कः
न्यायेन पातः यद्यसमशंकोक्षिप्या।
कर्णः मस्ताद्द्वादशांगुलस्य किमिति
ग्रन्न दिनार्धशंको महेद्दाद्धेदाशविप
र्यसेकने क्षिप्या लड्इति द्वादशाच गु
णोदृतिः समुद्भाद्य दृते नशादो द्वा
दशगुणक्षिप्या समशंकुना भक्ता सं
समहनकर्णः अस्मान्नइयाद्दवल
वशिाद्दमिति अथ प्रश्नमाह यास्मा
दहसमकोणभाः किल कुनाड्विः
पृथ्यक्साधनेया स्तदिखवरान्तवो
तरगतायाः मव्वकेब्बावपात वा
पकानयने नवालपनयोमस्येतम
त्यंभुवि मेति विद्दृदनारविंदमकुल
प्रीद्धोधने भास्करे सगमं अस्यात्त
रमाह ।। चक्रांशकेव द्विनिनाव्व
हतेश काकस्तिका भीष्टदिशो ल म
ध्ये येवाक्षिनानेत्र दिग्शाकाख्या
लड्याग्राद्दिग्स्थपयो ऽपि भागे पल
प्रभाव्यासदलेन निघ्नी दिग्ग्घ्नाइनाः।

नोपलभं प्रकल्प्य साध्यलग्नावाप्य
नयाविनिघ्नी स्वातस्मयामायमसिंत्रि
नीव ताभ्यां दिनार्द्धघ्नुतिवहिद्ध्याद
भीष्टदिकसघुगणोघुतिंच ॥ यदि
एनुकः प्रष्टुति अभीष्टे स्मिन्दिने पत
स्वदेशाच्छायाकियदंगुला परिमिताभ
वति तत्रकालेवह्योधिकं शानत्रयो
मितैरंगुलकोशैः ३६० विकल्पितेति ।
जनाभिहितेयशाक्तस्मिन्के तयेष्टदि
कू तयोर्वत्तत्वयोश्चाः स्थितादिशां गणना
मानोज्ञेयः तेषामेशानोपूर्वोक्तप्रका
रेणच्छायासाहय्यस्वेनुच्यते अनेनैवप्र
कारेणपरेभागे प्रत्यहः स्वास्तिकाभी
ष्टदिगेनरोगच्छायादिग्ज्ञोतिज्ञेयम् ।
स्वदेशपलभाव्यासदलेनविन्यस्याग
णितानाहग्ज्याभक्ताःपराभे तामेवप
लप्रभां कल्पयित्वा तयाक्रम्यासाध्या
नयातत्स्वयागुणिताकोतिज्ञास्वदे
शात्तस्याभक्तामयकाशेकोतिज्याघ
कर्मयोग्याभवति ताभ्यामेवप्रकारा
न्तीतान्तज्याकोतिज्याभ्यां पलावलंबा
वयमेनसंस्कृतेनात्रिज्यावेदप्रकारे
णाहग्ज्यापंक्तयानीयहग्ज्यात्रिज्यावेद
विसंगणितेपांक्तजेनेभाः श्रवणोभ्र

सि॰शि॰
उ॰
१५१

151

वेतं इत्यक्षाग्रसाध्या चक्राग्रकोणादि
यथाप्राक्तत्कालिकाभीष्टद्विगंतरांशाः ३
५।४८।३० द्विग्ज्या २०।१०।२३ भास
दल ३४।३८ द्युविषुव ५।४५ लभा
१५।३६।८३।३० द्विगंज्ययाभ्र २०।
२३ लवे ५।५० इयमेव पलप्रभा।
कालिता श्रृदज्या २१।३८।४६ सू
र्योदयकालीनार्कोतिज्या ३३२।१८।
श्रृदज्यायागुणिता ५०।९।२३।३०
सदेशानज्यया १४८६।२१ भक्ताभ्र
३४० ३३२ क्रांतिज्येनत्काकांछयोज्या
गलाक्रांति ३४२।१२ सूतः २६९०।
५४ एकादिकयायोगः २३०१।४५
नतंगानमुत्रतेच २६५८।५ नतज्या
२४३३।८ हृग्ज्यानाला उन्नतज्या २२
२५।२२ योऽक्रान्तिः हृग्ज्यारविगुणा २
५२८५३६ योक्ताभ्रम २२।० छायां
गलानिकर्णो २६५८ सूत्रोपपत्तिः
हृग्ज्यात्मकेछायाहतेऽपि फलस्य हानिविद्धा
हासो हृतिहेतो यत्मललैनैशालिके नानुपा
तः यदि विमानत्रयाहृग्ज्यायापल
प्रभाछाया यद्याहितीयापदायमे गु
लात्मकेकर्णेभुजमलद्यात्रिज्यायां कि
मितिफलं विषुवाहेनेहृग्ज्यावस्यात्मि

का। अक्षच्छायायाद्वृद्धिनीकरणार्थं न्त
नीयोनुपातः यद्यक्षमानलंयाद्वस्य
येषाङ्कोतिस्या तदाभीष्टयाकिमिति
फले द्युज्यायासंस्कारयोग्याकोतिज्ञातः
संस्कृताद्युज्याद्दिनस्यभवतीतिसर्वे।
मुपपन्नम् अथविशेषः एवंकृतेये
पलभागकाः सन्तद्दीनवोपेंदुमिता।
१८० अयैषां तोयुतभागाल्पविक
ल्पसाध्यान द्विघेपृद्दिभायद्दिदिभवे
त्सा ॥ अथाल्पकायाः खलमोसगो
लेयास्मिन्नतस्यांदिशीनास्तिमेव पल
प्रभासामदलेनतिथ्रीस्तुकप्रकारेणये
अक्षाः एभ्यस्त्याविनिघ्नीसाक्षस्या
सामपसिंजिनीचनाभ्याभिसादिने प्र
भाकार्या तथानेनप्रकारेणतांश
णयस्त्याविनिघ्नासाक्षजयाभाहीनवा
हीदुमितांशेभ्यश्चप्रभाकार्या तथाने
नैवप्रकारेणतांसहानवोपेंदुमितां
शेभ्यःश्चप्रभाकार्याः सकाशाद्विगुणा।
याल्पाभवति परमेवंभूतेपि लक्षण
सौम्यगोल एवसाध्या याम्यगोलेयुक्ते
द्युज्यायामल्पामपिछायादिनाद्विधा।
साध्यापरस्तरादिनिज्ञायस्माकोनःखा
येवनास्ति यस्मा उत्तरगोलेसायनार्कः

सिशि
उ.
१५२

152

५२० क्रान्तिज्या १०६९।४५ द्विगो।
घ्ना ११।२५ द्विग्ज्या ६१६१ पलप्रभा
२९।२८ कर्णः ३१।४९ अभीष्टका
लविषुवत्प्रभा २९।२८ गुणाग्निज्याः
१०१३०६।२४ कर्णः ३१।५२ म
३१८४।४ अन्त्याभाजितयाग्रज्या
क्रान्तिज्या १०६९।४५ गुणिता ३४
०६१४५।१९ स्वदेशान्त्यया १४
८६।३१ मा २२९१।१३ क्रान्तिश्चेत
त्कर्मयोज्याज्ञाताग्रतः ४०६३।६
क्रान्ति २५०८।४६ साम्ययातिर्य
यामेषोर्विशुद्धः १५५८।४० न
तेनासे उन्नते ३८।४१।४० हृज्ज्या २
५०४।४९ शङ्कुः ३०९०।५३ दृ
ष्टाग्रणहृज्ज्या १८०५३।४८।
शङ्कुः ३०३०६०५३ उन्नांशे ५।५
० छायाभीष्टाज्ञाता अभूभाज्या ४६
३।४३।६ त्वाष्ट्रमितोयोऽभ्यः १८
० पातिता ११२।१२।५४ पनप
वान्त्यभागाः कल्पिताः अन्त्यज्या ३६
९३ क्रान्तिश्चेत्कर्मयोगया २६५३
४५ क्रान्तिसौम्या ३०३९।२० नतं
३६९३।१६ उन्नतं १३०६।३४
हृज्ज्या ३०२३।२९ शङ्कुः १६३६।

११। छायेष्टद्वितीयमूले जाता ११।१०
अस्योपपत्तिः यदा क्रान्तिः सौम्या तदार्ध
गुणो वड्महोरात्रवृत्ते स्वकालिकाग्रां
शोऽदिमानैर्यावन्नाम्यते तावत् स्वकालि।
कोभयतस्समंडलेन सह संपातद्वयं जा
यते तत्र सहृंशोऽद्वयमागच्छति तथा
धे चिदंशोनग्राभानयोगुले तथादस्याये
वांशोन त्रिरष्मस्त्वेमिता १०६१।५८
अहोरात्रवृत्तसमवृत्तसंपाते द्युज्याधृणे
मतः पलभागुणात्रिज्यामेव रवद्गा ३०
५५५२ पलप्रभाप्रकल्प्या अनन्या।
किलसाध्या ॥ अस्यावगीत् सहशाङ्केद
विधौ मूमध्येन द्वादशावयोगाग्रनान्कू
लेकर्णः पलभासमूपवज्ञातः गुण
कभागकयोन्तल्पत्वांशो त्रिज्यैवादस्या
जाता भूवलोपणः ५० नवृतेः पोधिता
लेबः मूले यदिक्रान्तिज्या त्रिज्यातुल्यात
स्वया मूल्पते स्वदेपा वत्न्याया भाज्येनेन
हासमयोक्तं देव श्रुक्रान्तिज्यास्यात् अत्र
लेबः मूलसौम्यगोलतादिक्ष्ठ क्रान्तियोग :
किलकर्णेत्रमलपवोन्नतांशात्स्वज्याशोक्तु
एवं समपवसमपवसमशोऽ भवति अ
तोषाकाशेड्डमितो शेष्यः १८० पृगा
ता ५० अमापिलंबाभावः अत्रस्पर्श

सि.शि.
उ.
१५३

153

ऊर्ध्वं तत्समवृत्तशंकुरेव भवति इति
समशंकुहृद्यमेतावता वृत्तसमवृत्तसंपा
तयोरंतं तयोरूर्ध्वमध्यभ्रां दिग्ज्यायाम
ग्रतोल्पायो हृद्याहृद्यं भवति सैषांत
योरधोभागे ग्रायां दिग्ज्यायामधिका न
भवति ग्रहोत्र वृत्तस्याग्रायां सकृत्वा
त ग्रंत एवाग्रातोल्पदिग्ज्यायोद्धाया हृ
द्यमिति सर्वमनवद्यं अष्टप्रकारेण
गोलाद्युदितकथया मासाद्वर्गः पल
भाहृतिर्ज्या दिग्ज्याहृतिर्द्वादशवर्गेण
ग्री तत्संयुतिः स्यात्स्वपलभायाश्चि
ज्यात्वभायाभिहृतिस्तत्तस्या दिग्ज्याग्र
योर्वर्गविश्लेषभक्तोयदन्यवर्गेण युता
घ्राणेः यदेतद्वेमानयुतेश्च तिर्वो गो
लक्रमादिष्टदिग्गतकैः स्यादग्रका
या यदि स्वकाल्पा नदाम्यवर्गस्त्वधमे
नहीनात् मूलेन हीनः सहितो द्विधा
त्वकर्णोहृद्ये स्यादितिसोम्यगोले स्वदे
शपलप्रभावर्गेण गुणितत्रिज्यावर्गः
२१८१४८५५ द्वादशवर्गः १४४
गुणितेन दिग्ज्यावर्गेण संयुतः प्रथ
मविधानात् तदास्वदेशपलप्रभागु
णिता त्रिज्या ग्रज्यायां गुणितानाभ्रनसंज्ञा
स्यात् एतोप्रथमान्यमानो दिग्ज्या वर्गो

गावर्गयोरंतरेण विभाजितो यल्लब्धं तद्
भयथास्थानं स्थापितं ततोऽन्यफल
वर्गेण प्रथमफलयोज्यं तस्य मूलं फ
लेन सौम्यगोले हीनं याम्ये युतं स्फुटि
तं तेकेन्द्रकर्णो इतिवा भवति यथा आसा
डेम् ३४।३८ वर्गः ११८२९८४
४ पलभा ५।४५ कृति ३३.३.४४
घ्नी ३९०७९३५९२।१५ द्विगुणा
२० १०।२७ कृति ४०४२९०९०
१४ द्वादश १२ वर्ग १४४ निघ्नी ५
८२०३४।९२५।१० तत्संयुतः
९७२८२८५१७ घ्नी २५ प्रथम
फलत्रिज्या ३४३८ पलभा ५।४५।
गुणिता १४६६।३।३० अग्रया
च २५४।५८ विहृते ५०४०३
०८।३३ तथासावतः फलौ प्रथमा
न्यो द्विगुणावर्गः ४०४२९०९।१२
गा २५४।५८ वर्गयो ६५००८
र्विवरेण ३९७६९०१२२ भक्ता।
लब्धं प्रथमफलं २४४३७ अन्य।
फलं १।१६ अन्य १।१६ वर्गेण १।
३६ वर्गेण ० आद्य २४४।३७ फले
युतात् २४२४६।११३ पदं १५४
२ तदल्पेन कलाः फलेस्वया अस्य तृप

लीशि

उ॰

१५४

154

परिमाणयोरनुपातः यदि द्विघ्नाग्र
हृतयोर्वर्गवियोगमूलं हरः एवं द्विघ्ना
भावात् तस्य रूपस्य गुणयोर्वर्गयोरग्रा
ययोर्गुणाद्विघ्नाग्रयोर्वर्गवियोगमूले
वा न हृते हरः हरयोस्तुल्ययोश्छेदेनैक
नैव वर्गो दृश्यो भवतीति द्विघ्नाग्रयोर्व
र्गवियोगमूलेनो हरः फले रूपपरिण
तच्छायासाभुजोस्य वर्गः कोटीभूतक
र्णवर्ग उदयोर्योगपदे कर्णः ग्रुनयो
:सोमूमगोलेयाम्ना ` तश्चादस्य फलह
समस्थितोयाम उपचितः स्याद्यामोत्र
फलमग्राया उत्पद्यत इति सर्वमुपपन्न
ग्रयस्यादग्रकायायदि द्विघ्नाकर्णो वि
त्यायुपपत्तिः द्विघ्नायाग्रग्रा तुल्यत्वे व
र्गादि योगे क्रियमाणे भुजरूपायामग्रा
यावर्गात्कर्णरूपो द्विघ्नावर्गः शोधि
तेन तेन स्यात्संज्ञायां रूपपरिणतच्छाया
वर्गात्स्वप्रमाद्रूपस्य वर्गोपास्तितः न
पावर्गे शोधमनेनाप्यः कर्णीभूतः स
ममण्डलस्यार्धाधीभागवश्याद्धीनः स
हिनस्तु तिकर्णरूपेमुपपत्तिरिति यत्र
उन्नतवृत्ते लेखाया द्विघ्नाल्पत्वे मतिः क
स्मिंश्चिद्देशेनात्र वृत्ते द्विघ्ना निवेशि
ता हृत्सुपरिले एवं तः पश्चिमतोरे।

त्रिज्यानह्वयगतिः तत्रभ्रमतः स्वये
ज्यानह्वयेनाहृतकेवीरह्वयेस्यादतो
भाह्वयेनभाज्यः भाह्वयाकर्णह्वयेच
नयोरेका · स्तिकादासन्नभागेरयतः
स्तितिभादासन्नभागेभेवतीतिसर्वम
नवद्यम् ग्रथ्यप्रकारान्तरेणाद्दिग्ज्या क
र्णाग्रयाबाहुरिह प्रसाध्याद्दिग्ज्याह्नतो
सौप्रभयाविभक्तः भवेत्प्रतीत्यश्रामि
येचदिग्ज्यातलेवसास्याच्छ्रवणाह्नयेपि
त्रिज्याह्नताकोग्रककर्णीनिघ्नीस्याद्देव।
प्रमाणप्रकारेणभुजः साध्यः कर्णयो
नीकृतीकृतीनक्रांतिसंयुतेत्रिज्यादिनाप
लभारिति प्रसाध्यानाभ्यां त्रिज्यागुणे
भजेभाज्यः लब्धंदिग्ज्याभवति साकर्ण
ह्वयेपितत्रैव ग्रतःश्रवणह्वयेयुक्त
मेवेति प्रतीति कर्तव्यायथाकर्णेन १३
२८ ग्रग्रा २१८५३६ गुणिता १५
८२८११२ त्रिज्याभक्तालब्धं ५।३६
१४ कर्णाग्रामाना साध्यस्तगोलेछि।
सौम्यगोलत्वाद्याम्या सौम्यायापलच्छा
यया ५।४५ गुणितदिक्षाछियोगोजा
तोभुजः सप्तपलप्रभाश्रशोधेल्पज्ञाते
सौम्यः १।१९।० ग्रसौ १।१९ त्रिज्या
हतः ३।१९।५३।५१ प्रभयया ५।५४

सि॰शि॰
उ॰
१५५

155

विभक्ते लब्धं ६ ३२ दिनज्याजाता द्विती
येनकर्णेन ३५।४ गुणा ५८५।३८।
गुणिता २३४४६।५२ त्रिज्याप्ते २२।१९
याम्याकर्णाग्राजातापलज्ययोः संस्कृतः
६।३४ कर्णाग्राशेषोन्य इतियाम्योभु
जः त्रिज्याहतः २२५३६।१२ पल
प्रभया ३३।३४ भक्तः ६ ३२ इत्येपि त
त्रैव दिनज्याजाता अत्रोपपत्तिः त्रैराशि
केनानुपातः यदि इष्टज्याहते अग्रे भुजः त
दा हृज्याहते किमिति फले हृज्याभुजरू
पा अथ त्रिज्यापरिणामायाद्वितीयोनु
पातः यदि हृज्याहते इये दिनज्या तदा त्रि
ज्याहते किमिति अत्र हृज्याहरः पूर्व
गुणस्तुल्यत्वान्नाशो हृते त्रिज्याहर इत्यु
पपन्नम् अथ कालानियमेनज्ञायाउर्क
प्रभाभिमत दिङ्नियमेन यथा नामेव
कालानियमेन वा किंभूयः स्यादत्रतेषु
न शोधकयायं दलेन नोनिते दिनदल
न नसेमकेव अयोभनाहूनपुनाहवे
णफामाहृदाहृहिणगोलयाम्य स्यात्
स्वचमेन हृगिते युमो ओ व्यासाईभके
वकलाभिधानम् १६ याम्यगोलत्वा
पुते १६।५८ इष्टकर्णो जातः यदि पु
न दिनज्यार्कछायायाः सकाशाद्दल्पातदाप

ष्यमफलेनहीनात् भुजवर्गात् मूलं
तेनैककर्णोहीनेपिचयुतएवंकर्णौद्व
यंस्यात् सौम्यगोलेयाम्येतु दिग्ज्यायाम
ग्रायाःसकाशात् भुजायांगुणयेवनीता
तौनतच्चकर्णद्वयमिति यथात्रिज्याव
र्गः ११८१९८४४ पलप्रभा ५।४५
भुजावर्गेण ३३२५ गुणितः ३९०
७१९३५९२।१२५ दिग्ज्या ६७१ एत
त्कालीनः भुजावर्गः ४५०२४२।
द्वादशावर्गेण १४४ गुणितः ६४८
३४७०४संयुतेरेनयो ४५५६
२८२९६।१२५ एषप्रथमात्तभ्रत
भा ५।४५ गुणिताग्रिज्या २९७६८
३० ग्रथम्ब्रर्काग्रेतत्कालीना ११८५
३८ एतयोरभिहति २३४३८२९२
३३ इयमेवोक्तादिग्ज्या ६७२ वर्गः ४
५०२४१ भूग्रा ११८५।३८ वर्गः
१४०५७२६।४ एतयोरेनर ९
५५४८५०४ मनेनप्रथमा ४५
५६२८२९६११ भक्तःफलं ४७
६५१ दिग्ज्याग्रयोर्वर्गवियोगेन ९
५५४८५४ भुजा २३४३८१२३
४३ ८१९२२३ भक्तावाप्त २४३२
भुजार्काग्राया ११८५३८ दिग्ज्या ६

सि.शि.
उ.
१५६

156

७१ व्यासेनोनवर्गात्प्रथमेन दिग्ज्याधिक
मेक्रियते तथात्व २४३२ वर्ग ६०२४
३ प्रथमेन ४७६५१ ~~वर्जितः १२२१~~
हीनात् १२०११ मूले ११११ श्रुतेनै
कयाप्तो २४१३२ वर्जितः १२२१ आप
रवयुतः ३४।४३ एवमुभयत्रापि प
वेकर्णोद्दयं सौम्यगोले भवति युक्तोपप
त्तिः व्यासार्धवर्गः पलभाकृतियुक्तः इ
त्यनेन पलप्रभाव्यासदलीनानिघ्नी व
र्गो जायते इयमेव दिग्ज्यावर्गः गुणो
विषुवद्दिनस्य स्मात् अत्र कल्पितपल
प्रभावर्गादिग्ज्यावर्गगुणितोस्य नो द्वा
दशवर्गस्य दिग्ज्यावर्गगुणस्य दैर्यो यु
क्तः अस्य दिग्ज्यावर्गगुणं तस्य विषुव
द्दिने ष्कर्णवर्गस्यादिसंज्ञा कृता अत्र
दिग्ज्यावर्गगुणतोपासनाय दिग्ज्याव
र्गात्मकहरेण भाज्यं तदा समस्तदृश्ये गु
णत्वादिग्ज्यातया स्वहरस्थाने हरसंभ
वः यत उदये कर्णस्य हर एवाचार्यैः
स्वकृत इति तथा दिनार्द्धे त्रिज्यात्मिक
या दिग्ज्यया सर्वदा तत्कर्ण एव दिना
र्द्धकर्णो भवेदतो दिग्ज्या गुणो वर्तते व ह
रः स्यात् सोपि न गणितः यतो ग्रहादि
ग्रभजनकर्णरूपतः तेन रेकोदिक्रमस्ये

वतिष्ठति अग्रयोर्मध्ये गणिते इच्छाहारो
यैः स्यादृग्ज्यादिमादेकर्णवर्गयोर्विव
रादेः वर्गितालभ्यते नतेर्वर्गेणवर्ग
गुणयेद्व्यंशेनेति" दृग्ज्याग्रयोर्वर्गवि
योगोहेतोर्युक्तः फलेकर्णेद्रूपराशि
समोलवशाङ्कदयावित्यपवितेपव
कोतिदेवोऽङ्कवः कर्णाग्रलेख्ये कोटिरे
वक्रस्याभुजः कोटिहृताङ्कभ्यामभुजः
स्मिकयादृग्ज्यया सर्वदालकर्णपवा
देनाङ्ककर्णे भवेद्भुजत्तानार्थे युक्तिः
उदयोदृग्ज्याभावः छायाकर्णेस्तु
स्यो पलेनत्रिज्यालभ्याग्राणाः कर्णेत्रि
भुज्याहृताकोग्रकाकर्णेनिघ्नीनत्रि
ज्यावभावालोग्रायायाणाः त्रिज्याहृ
तः फलेकर्णः सुनयापलप्रभयाव
ज्ञातोभुजः त्रिज्याहतोसौप्रभयावि
युक्तइत्यत्रत्रिज्यागुणः पूर्वहरतत्य
त्वात नाशोकृते त्रिज्यावभयाग्रा
हतेः प्रभयासदृग्ज्यायासंविलोम
नछायया नतछायायाभ्यां दृग्ज्याहरः
सपूर्वदृग्ज्याग्रहयोवर्गवियोगात्म
कः स्फोभोद्वदिक्षयमेनछायायाग्रो
कोकालनियमेनेदानीं वक्ष्यमिदिन
स्ययदागते यदवाशीर्ह उभयोर्यद

ल्पेनेन दिनार्द्धोह्नितेनतेभवति चरेण
सौम्ययाम्यगोलक्रमेण युता उन्नता या
सा पलनम्रसंज्ञे द्युज्ययाम्गुणिते त्रिज्या
भक्ते लब्धं कलाः स्युः यथा दिनगतो ५।५५।
४ दिनशेषं २३।३।२ गतशेषयोर्म
ध्यादल्पगतगमे ८।५०।५ उन्नते।
जाते याम्यगोलत्वाच्चरेण २२।२।७ यु
तमुन्नतं ५।४।२ नतपल्या २८२३।
स्त्रय ४ ज्याद्युज्या ३४।३०।८ गुणि
ते ६४८४६५।४ त्रिज्याभक्ते लब्धं
२८०६७ कलाभिधाने जाते मन्दोप
पत्तिः यावान्दिनदिगुन्नतो रविस्ताव
दुन्नते रवेर्द्धो दिवमौलितनमिति सर्व
फलक्रमशुन्नतांत्यानल्पावदयेभावंत
गनुपातः यतः दिनेमोन्नंडुलयो
रत्नवंचरम्याः सौम्यगोले दिनेजोपक्षु
न्यात्तलमतो हीनाच्चरेणोन्नतान्त्याःसा।
ध्या ४ याम्ये दिनेमानदधस्ताव स्वाति
गतेन युनाच्चरेणासन्नमेति दिनार्द्धे।
त्रिज्यापदेव्यते स्वत्रे कलायुक्षेव न
दर्धमनुपातः यदि त्रिज्यातुल्ये स्वत्र
द्विज्या कलानरेखेति किमिति सर्वमुपप
न्नम् मुख्यप्रकारान्तरेण कलान्यच्च।
सूत्रेऽभ्जीवागुणितेनेत्रिभक्तेचरज्या।

स्पष्टयकलाद्ये कलापलदेवजको
टिनिघ्नीतत्कर्णभक्ताभवतीष्टयष्टिः॥
द्वितिज्यागुणेसूत्रे चरज्याभक्तामाप्ता
कलाद्येवाभवति ग्रुवदेवजकोटिगु
णिताकलातत्कर्णयाभीष्टयष्टिभवति
यथाद्वितिज्याविज्या १११।२५ तथा
सूत्रे २८।५३ गुणिते ३१३१२३३।५७
चरज्यया १११।३४ मे २८०९।४२।
कलेनिबीजाते कला २८०९।३४
कोटि १२ गुणिता ३३९७८।४८ त
त्कर्णभक्ताम २५३५।२५ मिष्टयष्टि
जीला उपपत्तिस्तु येनापवर्तनेन त्रि
ज्याया श्रुके ज्यात्मके फलेलभ्यते तेने
वद्वितिज्याया उज्यात्मके फलेस्यादतः स
मेनकेनापिकेनाप्यपवर्तस्याद्गुणि।
तोक्तप्रकारेण उन्नतावागुणितामित्याद्यु
पपन्नम् अथयष्टिकलाकर्णस्त्वदेष्टय
ष्टिकोटिफलमुन्नतं उन्नतशाङ्कुयाङ्कपरिम
केकोटिरूपंतस्ययष्टिसंज्ञा अथेष्टय
ष्टि उन्नतशंकोरयसूत्रनिघ्नाच्चरज्य
याप्तयष्टिवेष्टयष्टिः उन्नतशंकुः ५७
४९ सूत्रेण २८।१३ गुणितः २७२५
९८।५८ चरज्यया १११।३४ भक्ता
लब्धं २५३१।२८ इतिवेष्टयष्टिर्जीला

युक्तोपपत्तिः कलाकोटिगुणाकर्णाग्रा
विष्वद्यष्टिर्भवति उन्नतनाकोटिरग्याग्र
काग्रवेदभ्रमसिद्धवृत्तात्स्थितिजेति य
दुक्तं युक्तोऽत्रहृतप्रकोगुणकट्टाकला
याहृतोभवतितमहृति एवंसमाचार्येण
सूत्रादृष्टिःसाधिता सूत्रेतुत्रिज्यागुणाघा
कलायुज्याभागेनलभ्यतेतेनत्रिज्यागुण
याद्युज्याभक्तयाकुज्ययाविभागोहृते द्यु
ज्यातेनयासवर्णिताद्युज्याचरज्यास्यादि
तिसर्वमुपपन्नम् अथेष्टांत्याहृत्याःशं
कोरानयनम् रवावुदग्रहतिगोल
यातेस्मंत्र्युतोनेचरजीवयास्यात् इन्या
युकेवंतिलिजीवयाचकलाहृतेमाद्यु
तिरिष्टकाले युतोनितोन्मंडलशंकुः
नैवमिष्टान्त्याष्टिर्भवतीष्टशंकुः सौ
म्युगोलेचरज्ययोन याम्येयुतेस्तवामि
ष्टान्त्यास्यात् एवंकुज्ययायुताकला
याम्येहीनाहृष्टकालहृतिर्भवति एव
मुहृतशंकुर्भवति यथासूत्रे १८१२
चरज्यया ११११३४ याम्यगोलत्वाहृता
१३।१।२६ इष्टान्त्यानाताकला १८
०६३४ कुज्यया १११११५ याम्यगो
लत्वाहृता १४३५५८ इष्टशंकुर्माता
युक्तोपपत्तिः तथापरिणतयाद्युज्या

यष्टेः पतितोऽनतशंकाग्राद्दिनार्द्धशं
कोर्ध्वखंडं एतदुपपत्तिः चरमेयव
तिरुणोपि मांतिकाहिति ज्यायैवं गुण
गुणाहतिर्विमानैः समन्यया व्योना उन्न
तकालात्सु ऊमानीयत न तु कालाद्दाहते
याक्रमज्याधर इत्यनेन हीनोत्यकाचाभि
मतोन्त्यकास्यात् गुणाहतोऽत्र सहले
न भक्ता ऊन्याहतो वा वरसिंजिनी हृ
त् धारः पृथकेयन फलेन हीना हतिर्भ
वेद्धाहति विहृकाले पले पलेदोग्नको
टि निघ्नं नतकर्णभक्तं वनहृधंसंज्ञं उ
हनशंकुः धारसेज्ञुणो स्याद्वरमयाते
यदिचोर्ध्वसंज्ञं ऊर्ध्वेन हीनो यदि मध्य
शंकुः स्यादिष्टशंकुजननयाचैवं पूर्वो
क्तप्रकारेण यन्नतमायाते नतोत्क्रम
ज्या सैव इष्टसंज्ञे ते अनेन रहितो मध्य
मेष्टा भवति यथानतं ५।५०।५
अस्योत्क्रमज्या ६२५।० पलशरो
नोनात्याचरज्या ११११३५ नतिज्या
प ३३२६२६ माध्याह्निकी रहिता र
१०१ इष्टान्त्या जाता ३ पपति रत्रादि
नार्द्धज्यामेति पूर्वं व्याख्यातं स्याचेत्क
लिः नतानतोन्नतज्ये भुजकोटिरूपे ज्या
वापमध्ये बाणरूपोत्क्रमज्या या कोटि

सिद्धि
उ.
१५५

159

भावेकर्णतुल्याकोटिः संभवेत्तत्कोटिक
र्णयोर्वैलक्षण्यतः उत्क्रमज्यातः क
र्णः कोटिर्भवतीति न्यायमेवाति त्रिज्या
तद्ग्रहणार्थं यतोऽत्रोनेन भुजकोटिरू
पे भुजोनेनोत्क्रमज्यानमत्क्रमज्यास्यात्
पदैः कोष्ठात्कक्रमज्यानहृतेः त्रिज्यातेषां
कोटिदोः क्रमज्येति स्फुटयत्नमस्का
लेष्या या मध्यितः शीघ्रगहीनात्माभीष्ट
शीघ्रभुजात्मा हृततिज्याभक्ते ध्रुववाश
दः क्रमाद्गुणितः सुवस्याभक्तो लब्धेन प
क्षकेन फलेन हीनाम ध्याह्निको हृति
रभीष्टहृतिर्भवति ध्रुवकक्षेननघाप
फलमष्टविधाल्लवेपकोटिगुणक
र्णभक्तेफलवेन हृत्यंशसंभवति यथा
पादः ९२५ दिनमयया १४।३०।८
गुणितः २१४३८३३।१ त्रिज्याप्त ९
२३।३४ मनेनविधायितेन ९२३।
३४ हृतिः ३५८।५४ वर्जिता २९५
५।९५ इष्टकालहृतिर्जाता ध्रुववा
सदः ९२५ क्रमो १११।३४ हृता ९
२३।३५ तेनफलेनोनेनफलेनहृति
३१८।४५ रभीष्टहृति २९५५।२३
जाता दिनांशावफले ९२३।३४ फ
लेष्टजकोटा ११ गुणिते ७४८९५

नकाणे २२।४८ भकेलत्रे ५६।१६।७।
अर्धसेनमेनन अर्द्धोपपत्तिः त्रिज्या
दिनमयोः फलभुजदेववर्गादिति
मेन्नभयत्रफलेसाम यदाधारःपरि
णतत्रिज्यात्मकोभवति तदाधुज्येवफ
ले इतित्र्याचेहृणकलदाभुणादिना
मेवफलमेनराशुपातः फारम्पोत्कम
ज्याखेद्भूपत्वाकलादिनसंख्यात्तरफले
येदः कोसोकन्त्कमभेनहृतेत्रिज्येद्द्या
दोर्हिमेन्नुपलक्षणे नेनात्रदिनव्याम
उकोभवति अतःकलात २८०६।३
४ युज्याशेषे ६२३१२४ तस्यशार
फलंसाधयतेकलायोतज्यासंस्कारं उच्य
ते ततोहृतेशारफलमूनितत्रिज्याका
लहृतिर्भवति यतःक्रमज्यासंस्कृत
युज्याहृतिरिति अथशारफलंयदिक
लिः ततोर्धसंकोटिरिति अथवा
शारगुणउद्भुतशंकुः वाज्याभकोलत्रय
धेसमेत्नेनार्धनवर्जितादिनार्धशङ्कुवि
श्लेषात्क्रमभवत्येववाभीष्टशंकुर्नेनात्र्या
प्यः यथाउद्धृतशंकुः ११।१५। शरेण
१३५ गोणितः ९१।७७०।५० वावा
या १११३४ भकेलत्रे ५९१।३९।
इतिबोधसमलेनानेदिनार्धशंकुः ११

शिशी
उ.
१६०

160

५४।१० ऊर्ध्वेन ५६।२।३३ वर्जितः ४
५३।१ ३२ इष्टशङ्कुर्जातः अस्यैव यष्टिः
ततोऽस्मिन्नेव भुजकोटिः [illegible]
मात्मकः [illegible] कोणशङ्कुश्च [illegible]
याम्योत्तरः [illegible] दिनार्धशङ्को [illegible]
लशङ्कु [illegible]
उन्मण्डलशङ्कुर्यावान् [illegible]
[illegible]
भवति उन्मण्डलसमकाले इष्टशङ्कुः स्या
त् दिनार्धशङ्कुसमकाले [illegible] त
तो दिनार्धशङ्कुरेव [illegible]
ना इष्टशङ्कुः स्यात् इति सर्वमनवद्यं
[illegible] समशङ्कुः इष्टा [illegible] का
[illegible] दिनार्धशङ्कु [illegible]
शङ्कुः कोणशङ्कुदृग्ज्या [illegible]
हतेत्यादि दृग्ज्या [illegible]
[illegible] उन्मण्डलशङ्कु [illegible]
या दिनार्धशङ्कुः साध्यते तथा हि [illegible]
[illegible] भुजकोटि [illegible]
[illegible] एवं मध्याह्नशङ्कुमान
यन प्रकारेण [illegible] इष्टहतेः [illegible]
कालशङ्कुः साध्यः [illegible]
[illegible] दृग्ज्या भवेत् इति कोणदृग्ज्या
साध्या दृग्ज्या [illegible]

क्रुहने भाग्रवणो भवेत्तो दृतिशंकोद्धृ
यावर्णाविषिसाभ्योहृतिः पलवेत्र
भजेन तिज्ञीमादिनेहृतेधुहज्या न
कतेवादृकशंक्रादयइतिवासावाव
याद्दृशोमा २३०११२६ उमंडलशं
कुः १००।२६ गुणित २३२३।५३
ववज्यया ११।३४ भ २४।३१।५५
सिद्धशंक्रमीतः दृद्धृति २६।५५
१५ पलवेत्रजकोटि २२ तिज्ञी ४
३४३।०० पतत्कर्णे १३।२८ भ
क्तामे २४३१।४८ हृतिवेदृशं।
कुः इष्टशंकोः ३४।३४।४८ पनु
वः २३०१।२० अक्रमत्योति १०
०३ तिता २४३५५ दृहृज्या
नाहृज्याहादशागुणा २५१६१०
५८ शंकुहृनाशो २४।३१।४८३
नात ११ दृहद्युयासामातिज्यावि
विगुणा ४१२५६ शंकु २४३१
४८ तुनामे १६५८ कर्णोमानः
स्वेयोपवालेः दिनार्द्धेशंकावस्या।
दिभ्यः उन्नतिनष्यांशकोहृज्यादी
नामतः पूर्वोक्तैववासनाहृतेनहृ
ज्येति हृतिर्योहृज्यासाधितासाहृ।
ह्रियोनव कुलपव दिनार्द्धेवाभवि

नमहेति इष्टकाले इष्टहतो माध्यते सा
पिग्रहस्यान समसूत्रयोरंतरात्मिकाभ
वति न त्वोद्धेग्रहयोरंतरसूपोमूपप
न्नम् ग्रथ प्रकारांतरेणाछायाकर्ण
त्रिजिग्या गुणा उन्नतकर्णेन यथा स
मवृत्तकर्णोद्धृतिर्गुणिता तथा दिना
र्द्धकर्णोद्धृतिघ्ना इष्टहत्यान मिष्टकर्ण
इति प्रकारत्रयेणाभवेति यथा उन्नत
कर्णः ४१।०।४३ उद्धृत्या ५५।५।३
१ गुणित इष्टहृत्या ३६।५५।१५ मे
२६।३।३ इष्टशंकुरिति वा जातः दि
नार्द्धकर्णः ११।४५ मध्याह्नहृत्या ३
३१।११ गुणितः ४५६८।०।१६
इष्टहृत्या ३६।५५।१५ म २६।४३
इष्टशंकुरिति वा जातः ग्रत्रोपपत्तिः
उन्नतकर्णः समवृत्तकर्णः त्रिजि
यातद्धृतिसंत्रयोर्व्यस्तैराख्याता।
ग्रथ दिनार्द्धकर्णे इयवाहृतिघ्ना दि
ज्या कर्णेन गुणा विभक्ता हृत्या भुति
वै दिनमध्यगेर्के इत्यत्र मध्याह्नहृ।
ति हरः फलं मध्याह्नकर्णोद्धृत्या म
ध्याह्निका गुण्यते न सा विलोमेनत्र
छायाकर्णेगुणमाथ्येन समा इष्टह
ति हरः अत्र नेष्टकर्णः समत्या यतोऽत्र

दैतीयाकेनानुपातः यदि त्रिज्यात्मिका
यो हृत्यामन्तकर्णोपवन्नायाकर्णः तदा
इष्टहृत्या किमिति उपपन्नं अथ विशेष
यत्रक्रविशुद्धिवियोयदोहृग्ज्यां न शुद्धे
विपरीतशुद्ध्या विधिस्तदा प्रोक्तवदेव
योगवियोगः स्वपियाविधेयः यत्रक्रा
विशुद्धिवियोगेज्यां न शुद्ध्यति चेत्तदाशे
ध्यादेवेनवेदांशैर्विशेष्य ग्रस्तमवेतपा
यम् परमेतावान्विशेषः विपरीत
शुद्धीकृतायां यदा वियोग उत्पद्यते तदा
योगविधिः कर्तव्या योगवियोगविधि
रेव यथायथुक्तरगोले ३।० राशिच
ये भजन्त्यराक्रान्तिज्या १३५७ कुज्या ६६
५२४ द्युज्या ३१४८२२ चरज्या ७२३
३६ उन्नतांशाः ६०३।५८ नताशैर्न
ते २।३० चर २।३ सौम्यगोलत्वाद्दे
शोनाद्युन्नताद्याज्यासाध्ये भवितमहे
ति अत्र चर २।३ मत्र उन्नते २।३०ने
शुद्ध्यतीततउन्नत २।३० मवचरेवि।
शोधितं शेषम् ३३ शाला १५८ सौ
म्यगोलत्वात्क्षेत्रे १५८ चरज्या २२
३।३७ युतम्युवितेयवंतुविपरीतशुद्ध्य
ना योगस्थाने त्र वियोगः कर्तव्यः ५३
४।३७ इयं स्वदृग्ज्यासातात पवमसमया

पितुपपत्तिस्तु यदि चरलग्नसूत्रेण तदा
तत्रैवेष्टासाक्रमैव दृक्तुल्यमण्डलशंकु
देव २०१।५८ दृक्क्षेपशंकुः उन्नतांशे
विपरीतभुजो हृतायां शेषस्यैव सू
त्रेण तत्र भ्रमाया ऊर्ध्वं विन्दुं न स्पृशन्ति स्वामेगो
लवाहुभ्रमायायोयोस्समानायाद् दृक्कोणमण्ड
लादूर्ध्वं यान्ति सोऽत्राधिक एव संभव
त्यतः सूत्रेण चरमोर्ध्वविन्द्वाग्न्यके च चरम्या
यामेवाधिते च चरम्याधः विन्दुलग्नतद्दृतियो
गे वियोगे भुजः एवाप्यविपरीतभुजो
श्लोके शेषांतितु तेन योज्य दृक्कोणभवेदि
ति सर्वमुपपन्नम् ॥ शृङ्गविशेषांत
रम् ॥ चापोनुमाशुक्लेन तेनोत्क्रमज्या।
त्रिज्याल्पिकामेव न तोत्क्रमज्या उन्नत
शंकुस्तन याम्यमौस्योदृशोनुपानाद्यम
यम्रसाध्यः यदापवदशाचरिकाग्न्या
नतमधिके भवति तदानताम्यवद
शाचरिकाशोधयित्वा शेषस्योत्क्रमज्या
कल्प्या सा त्रिज्याधिका सती नतो।
त्क्रमज्या भवतीति विरोधम उन्नमण्ड
लशंकु स्वदृक्तिगोलेदृश्यो न भवति
तत्प्राधिकर्तव्यः यतो स्वशांकोऽपि
शंकारी स्यात् अनुपातन उन्नतशंकोः कर्ते
व्यभवत्यनल्पाल्पनेनेदाषः यदिदि

माद्दैचपरयोगात् सौम्येगोले २३।२
एतावद्भवेति नरोन्नते ११३० नते
१५ ३३ पंचदशघटिकोणे ०।३३
ग्रस्ताक्रमज्या १५८ त्रिज्यान्विता ३
९३९ श्येनतत्सोत्क्रमज्या भवति य
दिद्दक्षिणगोलेतात्रिज्यद्वयोर्भवतः न
ताक्रान्तिज्या ११५७ उन्मण्डलशंकुः
९०३।५८ क्षितिज्याधःस्थितोभव
त्यतोनदृश्यते अत्रोपपत्तिः गोले
वृत्तनाडीवेधचक्रयोः प्राग्लुतोन्यस्सवो भ
वति तेषामुत्क्रमज्यात्रिज्यापंचाशद्
घटीभ्योधिकस्योत्क्रमज्या त्वेश
मेवमहोनेयतस्ताद्धधोदृण्यणे
तिमुक्ते अत्रयद्यपवृत्तस्ययाम्योन्मण्ड
लेनसहसंपातस्तत्रासकंयाम्योनस्व
नाहोरात्रवृत्तसंपातातस्यस्तेचतस्त
त्र पंचदशघटीप्रात्मकेकालेभवति स्व
होरात्रोन्मण्डलसंपातेयदधोलेखि
तं तेन उन्मण्डलशंकुः स उन्मण्डल
स्थाम्यगोलेक्षितिजाधःस्थितत्वाद्
शोनभवतिवत्पातिचयाम्योक्रमापप
लवैःक्षितिजाद्धधःस्यादुन्मुखपत्रस
ग्रहविशेषान्तरे ॥ ॥ मान्तोण्डः
समसमण्डलेप्रविशतिस्वलेयमेस्वा

बलाद्दृग्गोलस्तत्र गोलपद्वसविशालता।
धानतैवास्य भा अग्राग्रेपि समरात्र्यमे
डलमितेयः शंकुतलं सम्यगेव न ते सोपिव
रानुपातविधेवनैवं ज्ञाविद्वृष्टाति ॥
सूर्यः स्वोदयास्तौ स्वल्पायां सममं
डलस्थो भवति तत्रगोलयोः पूर्वोक्ता।
प्रकारैर्यः शंकुतलं घते सदाविणगो
लेदिनिमादर्धस्थो भवति अतस्तुया
माधनयोगयोर्न यदि पुनरनयोर्मनु
पातार्थं साध्यते तदा न दोषाय तस्यापि।
शाहोद्रवगम्यते अग्रोपपत्तिः प
लादिवासनापूर्वोक्ते ग्रुविषुवद्वृत्तस्य
स्वस्तिकोदादिणतोऽन्तिभागे भवति
अधः स्वस्तिकान्तनतः अग्र्यो भयत
आतिभागे वृन्दान्त्रवृतान्ति भवंति
अथ यस्तदेशो पववदशभागो तस्तत्र
सोन्यगोले समममंडलाइडनवलोवाउवृ
तान्तिमवतिभागे भवति अतएवाः
ताकांतिरवे कंसमममण्डलप्रवेशः
नक्रांतिवाहृत्स्य ऽस्मुपपन्नम् अथस्तु
यायाः कालज्ञाने ॥ उद्गतकर्णाग्रमसि
निमीत्याहिनाद्गकर्णो दृश्यवामकाग्रा
न्ते इष्टनकर्णो नरूनाद्यरामा मिश्रो अ
कामेव दृश्यकायवसात पलस्तुनिव

हित्रगुणस्वर्गोयुमेष्टकर्णोद्भूतिहृत
भवेद्वा इष्टोमकालदृहितोलिकाया
भवेतियाउन्नमवापलिमाः॥ नना
मवल्लिमुरहृदैलैतफनीकृतग्रोग्रत।
कालपव मष्टार्थो उराहृमिल्ल इष्ट
तकर्णो ३५। २०। ५३ चुवम्या १११। ३
४ गुणा ४५८२५। ४४ इष्टकर्णो
२६।५८ मे २३०११२० इष्टमागा
ना हिनाङ्कर्णोदे १३४६ ना ३६
२५। २३ गुणा ३४ ५। ८३। ४४ दृ
ष्टकर्णो १६ ५८ मे २३०। २३ इष्टा
मामानाविम्या ३४३८ वर्गः ११८२५
७। ५६ ग्रनयाभक्तोलब्ध २३०२।
११ नद्वहिनौम्या ३३२६। २६ म्पा६
२५। १५ क्रमधनुः २१०४। ३१ भ
[illegible]
नासमि २१०४। ३१ फनितप्र४८
८। ०। ५ उन्नतकालोमानः ग्रत्रोप
पत्तिः उहृतकर्णोच्चुरस्मिंजिनीज्याटि
मत्रोइतकर्णोष्टवस्मिंजिनीज्ञाभक्तोम
याचाष्टवणोहिमाङ्कुइत्यत्रोमाहरेण
हिनाङ्कर्णोनयनेफलंनकर्णोनम
नेहृयलब्धःम्यात् यदिदिनाङ्कर्णो
नोन्यानदेष्टेनेष्टोनेति ग्रन्थवात्रेरा।

सिशि
उ.
१६४

164

शीकेनानुपातः यदि त्रिज्या ·· मदेष्टो
न्याद्वे किमिति फलमिष्टकर्णफले हरो
भक्तो हर एव फलं स्यादित्युचितं युक्ता।
दिनार्द्धकर्णादथवान्यकायामष्टोपप
त्तिः दिनार्द्धकर्णो गुणच्छायागुणितेत्र
मोऽहनकर्णोहृतिः स्यात् ग्रहणाः पूर्वव
दिष्टकर्णोन्यहृः स्यादेव ग्रहणफलस्थिति
त्यादि उपपत्तिः त्रिज्यातकर्णेनगु
णाविभक्ता हृत्या स्थितिविज्यातकर्णग
णयोः त्रिज्यायाः कर्णस्य हृतिः फलम
स्य श्रेत्रीकरणार्थं त्रिज्यागुणो युज्या ह
रः हृति स्निग्धौ चरम्यौ वयावेत्यायुक्त
त्वात् त्रिज्यायास्त्रिज्यातकर्णेण गुणो
गुणेष्टकर्णेष्टहृतौ फलमिष्टमन्यत्।
गमम ग्रहणात्रिज्याधिकमस्कमवापगु
णायाः र्वरत्रिज्यागुणोऽन्नन्तकमेस्या
त् यदा दृष्टान्तरहितस्यायाः शिष्टवि
ज्यातोऽधिकं भवति तदात्रिज्या मस्याहि
ष्टोध्यावशिष्टस्यकमस्याधनुः कर्तव्य
तहिमाचतच्छेषां मात्यायुक्ता स्ता उक्त
मयत्नर्भवति यथा यदि सोमागोले
राशित्रयं भुजलस्यावरज्या ३३।३२
नतांश्च ५१३०.३३ अहनकर्णो १८
८८ चरज्यागुणा ५।०३३।५३।

दिक्छाया १०० कर्णो १००।४३ म
४५ ९।४५ मिथोंऽस्मानयोर्योगा ३९२
७।४८ स्वतस्त्रिज्याधिकायास्त्रिज्या ३४
३८ शोध्याशेषम् २३ ८।४८ क्रमध
नुः २३ ५।५२ त्रिज्याद्विगुणा ५४०
० युते ५९३ ५।५२ उत्क्रमधनुरेतन्त
दभिप्रवनतांशभिर्द्दिनार्द्धं १७३ स्वनि
ते १।२३।४ उन्नतेऽस्मात् बाणेड्डनायुत
नताक्रमज्येत्यादि वक्ष्यामस्ता अथ प्रकं
रान्तरेण इष्टाभकाभाचरजीवयोर्ना
युक्ता वा गोलक्रमतः क्रमोन्त्याः नता
पलिभाग्निरयुक्तहीनाः स्वमन्त्र्या नाके या
दिवासवः स्युः पूर्वोक्त्वचरज्ययाद्यगो
ले हीना याम्ये युक्ता नतस्याः क्रमज्याधनु
कार्यं नतस्य पलिभानुजनरगोलेभरेणयुक्ता
याम्येन हीनाः नेष्ठवा उन्नतास्तवा भवे
ति यद्वा इष्टाभका २७७१।२६ च
रजीवया ११११।३४ याम्यगोलत्वा
युता २८।२३ उत्क्रमवापलिभाः ३
८८।४४ याम्यतो गोलत्वाच्चरज्या
धनुषा ११५।३४ युक्ता हीना ३१।
७२।१० अथ वै ते स्वमन्त्र्यनतासवो ज्ञा
ताः अथोपपत्तिः स्वाहृदयस्थलेनगो
लयातेस्ततं युतो नैचरजीवयाम्यादि हि

स्यार्कस्य विलोमेन स्पष्टाद्यन्तं स्यादिति
सर्वमनवद्यम् अथ छायायाः साधन
यनम् ॥ दिनार्द्धे द्विसे विषुवत्काद्याद्
नायाः स्वकर्णेन चापांशकाः स्युर्नतो
ग्राः दिनार्द्धे विषुवच्छायुतास्ते पलांशो
नतादाद् दक्षिणे सौम्यके कौपमः स्यात् ॥
पुनः क्रान्तिलोवयेपयातेन भानुर्भवेद्दिन
रस्य वृत्तेषु वके मध्याह्नछायाया वि
भागुणिता सा मध्याह्नकर्णेन भक्ता
यायस्मलेन हनयोश्च मध्याह्नेन नांशा
भवंति नेहां पौयंदिमौ मैछायाग्र त
दाविव सिंता पुनाः सूर्यकांस्य शो भवे
तितस्माक्रान्तिस्यायेनी हयपवाधिं प्रक
ल्पितेनोश मोक्षां गुणिता केंदोस्य स्याद्
विलोमगणितेन स्पष्टाः सूर्यो भवेत य
था दिनार्द्धे द्युति ९।७ विभागणा २
३२० ९।३९ स्वकर्णे २३।१७।५।
मे २९ ८३।७७ धनुः १३ ६।७।३
९ ग्रैशा २५।२७।३५ दिनार्द्धे नता
पुणांना पलं १५३८।७ उत्तरभाग
त्वाद्ध सिंता ३।७९।७५ क्रान्तिर्नो नता
स्याम्या २२९।३७ विभागुणा ७१८
९३९।१२ सिनांशमौक्षां १३९७।
भक्ता लब्धे ५५७।३७ नतज्ञुः ५९०

सि॰शि॰
३॰
१६६

166

कुपलांशा भवेयुः नतांशा ११।२५।३५
क्रांतिः २२।६।५ द्युगः ३।४६।५ याम्योत्तरवि
योगे ३४।३८।३० पलांशा जाताः विलो
मगणितमेवागतमेतत् ग्रथ्याग्रायाभु
जत्वे विभज्याहतः कोटिकर्णास्तिस्त्री
भवेत्कर्णो हता ग्रकामस्तगोला पलभा
याम्योत्तरो संस्कृता स्याद्भुजो याम्योत्तरवभाग
केसौम्यगोले भुजः कर्णोहता ग्रयायोम्य
दा सा विषुवत्कोटिलम्भा म्यांतयावा विषुवत्कः
भुजः सौम्यभाग्रमदाग्निभज्याहतः क
र्णभक्ता ग्रकावापमोपः स्वर्कोग्रहूकर्ण
नगुणितो विभज्यामत्कालांत्रकर्णोहता ग्रा
भवति सा यदि सौम्यगोलस्तदा याम्या
याम्ये सौम्यानितसौम्या पलप्रभया सौ
म्याकर्णोद्धृता ग्रा युता याम्योत्तरा सौ संस्कृ
ताभुजो भवति पलभायया सौम्यया।
संस्कृतेति यदि पलभायां सौम्यायां क
र्णोद्धृता ग्रा पतति सदा पलभाधिकः सौ।
म्यो भुज पलभावेत्कर्णोहता ग्राया पतति
तदा याम्यस्तदर्थः याम्यगाम्यते ग्रयभु
जात्पलभामाह ॥ यद्युत्तरेभ्ययाये सौ
म्यगोले भवति तद्भुजः कर्णोग्रयायु
क्तः वलेत्यः सौम्यगोले भ्वायाग्रदविलो
गोलेभ्यायाग्र उत्तरत्वे पलः कार्याः यदि

कर्णाग्रभुजेन पतितस्य विपर्ययः का
र्यः एवं पलप्रभाभुजाद्भवति अथ
सौम्ये भागे पलप्रभया विवर्जितो याम्ये
युक्तः सन् त्रिभज्यागुणितः स्वकर्णभा
सो भुजो कार्यो भवति अथाभिदेत्रको
टिगुणितकर्णाभा क्रान्तिज्याप्तद्वनु
२पम इति भवति यथा छायाप्रवेश
कालीना क्रान्तिज्या २२८।३५ कर्ण
गुणा ३० ग्न२३।१२८।२२-२२ को
सामा २५३।२५ अग्राजाता सा स्व
कर्णेन १६५८ गुणिता ५१५।३५
त्रिज्याभक्ता मे २।१५ कर्णहृता ग्राजा
ता सा याम्यगोलत्वात्सौम्या कर्णाग्राप
लप्रभा ५।५५ नित्यं सौम्यत एवं द्वि
योगः सौम्यो भुजो जातः भुजः ७ कर्ण
हृताग्रया २।१५ याम्यगोलत्वाद्धीन
तः ५।५५ पलप्रभाजाता यथात्र
याम्ये गोले भुजः ७ पलप्रभया ५।५२
वियुक्तः २।१५ त्रिज्याहतः २२५७।
३० स्वकर्णेन २६।५८ भक्ता वा मे
२५३।२८ अर्काग्राजाता अथाग्रा
कोटिगुणा २२। ३०।५१ अस्तकर्ण
१३ ११८ सा २२८।३५ क्रान्तिज्यासा
लपनः २२८।५० क्रान्तिभोना अथो

सिशि
उ.
१६७

167

पपत्तिः यदि त्रिज्याहते ग्रहलाग्रावाक
र्णहृते किमिति किमत्र यदेतत्तावदेव
छायायाः श्रवणप्रयोजनं किं तच्छाया
दिवैपरीत्येन भवति यतः सममण्ड
लाद्दक्षिणस्थे ग्रहे सौम्याग्रा छाया उद
क्स्थे ग्रहे याम्याग्रा उक्ते अस्तगोलेति
प्रयोजनं भाग्रके सौम्यगोले इत्याद्युपप
त्तिः विषुवच्छायात्रिज्याघ्नात्सार्धमण्ड
लगताच्छङ्कुतलाच्छाया भवति यतः
पेऊरस्य भाग्रके हृतस्य शङ्कुतलमिति व
दति महाशङ्कुः स्वद्वादशभागेन हृतो
द्वादशाङ्गुलशङ्कुः स्यात् त्रिज्याभक्ताच्छा
याकर्णः इष्टज्याभक्ता छाया स्वग्राभक्ता
कर्णहृता ग्रा शङ्कुमूलसमहतो नवेभ
क्तैर्भजः स्यादेतस्य महत्त्वशङ्कुमूलयो
र्नवसौम्याग्रायाः शङ्कुतलस्य चान्तरे
ण लभ्यते याम्याग्रायाः शङ्कुतलस्य यो
गेन यतोऽस्मिन्दे प्राक्शङ्कुतले निस्ये याम्य
मिसे वेऽस्तगोला कर्णहृताया नित्य
सौम्यपलच्छाया याम्या संस्कारमर्हतीति प्र
यैव साधिते भुजात्कर्णहृताया संस्का
रे याम्याति पलभैवावशिष्यत इत्यथ वि
लोमगतानि नेमवत्वामना इष्टघ वि
हलमाह ॥ ईदृग्भाया याम्या प्रभाक्ष
ईदृग्भायामदिगर्के वो।

ते छायाह्वये वा प्रविलोकयन्तः वेत्य
तभामुद्गतं दैवेदिदृदेयमस्थे प्रशमे
मतान्दैः सच्छायैः ग्रथप्रश्नः भा
कर्णे स्वग्रणेगुलाकिल साविद्याभ्याभुज
स्यागुले यास्मिन्यल्वदशागुलेगुलम
दगवाङ्गस्युयत्रेहिनः ग्रहाभावदनग
घटन्कतगजैयेद्वायमम्यासमाहृपष्टा
मुनयो स्तुतिर्थेमभुजोद्वाग्लृहिमेलप्र
भाम् ॥ त्रिंशदंगुलमितेछायाकर्णे
याकर्णेयाम्येभुजस्यंगुलमितः द्विती
यकर्णेपंचदशागुले एकांगुलोमत
तेभुजो यत्रकविहेशहशाभवति त
मपलभांकेयनीश्चहि ग्रथप्रश्नम
प्रश्नेयोंतरे भाद्वयुस्मभुजयोः समो
शयोर्व्यस्तकर्णाहतयोर्यदंतरं पेका
मस्यकज्ञोपलश्रभाजायते श्रुति
वियोगभाजिते यत्रछायाद्वयेसंभ
वति नत्रयोभुजो यदेकदिक्ष्यौ
तदापकयोरेवभुजयोमेध्यादेकयो
रेवभुजयोमेध्यादेकस्यकर्णेनापरो
गुणितोन्यस्यकर्णेनान्यद्गुणित ग्रसक
णेहतयोस्तयोर्यदंतरं तदुभयोः क
र्णयोरंतरेणभक्तंयदास्मेसापलप्रभा
यद्यतोभुजोभिन्नदिग्गतोतदायाल्पक

णेऽङ्कतयोरेकं कर्णविवरेणांसं पलप्र
भा भवति छायाभुजो याम्यस्त्वङ्गुलः २
तत्र कर्णः त्रिंशदङ्गुलः यत्र पंचद
श १५ पलकर्णस्तत्र सौम्यो भुजोऽङ्गु
लमितः याम्यभुजकर्णेन ३० सौम्यो
भुजो १ गुणितो ३० जातः सौम्यभुज
कर्णेन १५ याम्यो भुजो द्विगुणितः ३०
जातः सौम्यभुजकर्णेन १५ याम्यो भु
जो ३ गुणितः ४५ इत्यादिकादेकां
३५ भक्ते लब्धं ५ पलप्रभा ज्ञानाद्य
योपपत्तिः पलप्रभाप्रयोः साम्ये भु
जो भावः कस्मिंश्चित्कर्णे ग्राह्यः समाधा
नपातः यस्तु हित्वा ग्राह्यामेव कर्णस्त
दा वक्तव्या ग्राह्यांकाविति फले द्वितीयः क
र्णः ग्रन्थेऽत्र यो अल्पकर्णगुणन फले
तस्मै ग्रायात भानत्वा ग्राह्या यावत्कर्णो
गुणानस्यानेकत्वं कृत्वा गुणनस्वयो
यो गुणत्वेऽनल्पस्ते विना हि ना गुण
ने क्रियमाणे एकस्य द्वितीयकर्णगु
णनेन तुल्यत्वे पलप्रभयो ज्ञातो परस्य
कर्णेन तत्तुल्यत्वे पलप्रभयोर्ज्ञानस्य
संपद्यते तयो हित्वा यद्वितीयकर्ण
स्य गुणः अथापि त्रैराशिकेन गुणने
क्रियमाणे एकस्य गुणकमं पलप्रभा।

योक्षोतो परत्र गुणकर्मे भुजयोर्ज्ञाताः
पलप्रभाकर्णेन रज्ज्वा तेन तुल्यो जायते
ग्रीष्मे ऽक्षलकर्णो भुजज्ञातस्य पलप्रभा
कर्णेन वद्धः एवं पलप्रभाग्रयोः सा
म्यमेव भवति द्वितीयभुजाभावात्तु वै
षम्येन यद्यप्याधिका न तदाधिको भुजः ।
ग्रीष्मस्याक्षलकर्णस्य च वधतुल्यमेवाक्ष
कर्णाक्षलभुजाभ्यां पलप्रभाकर्णे
नयो ऽवधाद् अधिको ऽक्षलकर्णाग्रावधे
यो तुल्यत्वात् ग्रतो भुजयोः समदिङ्को
न वमिश्रवितं एवं पलभाग्राया न्यू
नायांन्यूनत्वं भुजः सौम्यदिक् एव भव
ति विपरीतत्रुद्गित्वात् ग्रीष्मस्याक्षलक
र्णस्य च वधतुल्यं कर्णेन तु पलप्रभाव
धात् लकर्णाक्षलभुजवधे न्यूनत्वं अ
तो ऽग्र इत्य पक्षीमिति विलोमगणिते
न पलभायाभुजो यथा नयावाग्नि भ
को भुजः सौम्यभागे ग्रसौम्याग्रत्वात्
पलप्रभया ५० विंशुक्तो भुजो नाम वि
नमह्रेति तद्भुजन्याः ल्पत्वाद्विपरीत
भुज्या पलप्रभायामेव भुजः पतितः
शेषं कर्णाग्रानाना । त्रिज्या गुणिता ।
१३७५२ इष्टकर्ण १५ मा ९१९
५८ कोणाग्रानाना ३१० मा ८५६ को

169

सिधी
उ॰
१७०
170

गुणहरणंभोभुजेषुण्ययासेस्थानीका
र्थः यत उभयोर्वर्गयोगपदेल्वाया
योगः सवर्णितानामेवेति तथा
लेनैनयोर्वर्गयोगपदे कोटिज्याख्या
याणांसमांशिकीच्छायानेकातिवर्ण
दत्तवर्णाद्विभिन्नादतोल्पेसंस्कारोपि
ल्पेत्यनेनैणयामोन्तरमेतल्लभ्य
तेतथाधनच्छायाभुजस्तेभुजोन्येण
संस्कार्यः तद्यथैलघुवेदेश्चोनरस्य
भावाणस्यकोटिर्द्वादशात्मिकामहे
संस्कृते कोटिसंभाव्यानुपातः य
दिलघुवेदेश्चोनरकोटास्तमेवभुजस्य
द्वादशाङ्गुलायामतसेस्कृलायांकि
मिति एवंपुनस्तावेव गुणकहरौ
एवंलघुवेदेश्चोनरकोटामेवभुजस्य
द्वादशाङ्गुलायामतसेस्कृलायांकि
मिति एवंपुनः तावेव गुणकहरौ
एवंलघुवेदेश्चोनरमूलेवारद्वयंगु
णः द्वादशकौरेवावर्द्धयामीति तु
ल्ययोर्हरयोर्वोगुणवंशेहरवर्गौ
एव गुणकहरौभवतः इतिजाने।
श्राद्यान्यफलैकोटिभुज इत्यत्रता।
दिफलैवर्गितमनोभुजफलामिति
वर्गितमवितमत्रयोर्योगात्पदेस्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लम्बायाक्रांतिभागोक्रांतिभागोक्रांतिसं
मेवतलयोः फलतल्यापवितुपविते
यतः सोम्यगोलेशंकुतल्यातयोरंतर
भजः कर्णाहतपतिर्णतक्रांतियावा
लम्बयाकृतभजनतल्यमेवांतरमतक्षयो
गेनैववर्णावृतपविलातेशंकुतलेपला
त्मकेस्मात् याम्येगोलेग्रशंकुतलयो
योगभजस्तलेवियोगेनपलप्रभाक
र्णाग्रायाग्रस्तगोलत्वादितिसर्वेमुप
पन्नम ग्रग्रायास्मात् दिनकरेकोरवे
विदलक्षितेप ।। १५ मरसमानर
भापरदिश्त्रवौ भवतिपरमपरोप
रभेदभेदतेकथयेताधिक तमपल
प्रभा सार्धगाशिवतहृयगतोस्तये
शंकुतल्याग्रायापरदिक्रमलौसम
मंडलागतायस्मिन्यत्रेनभवतीमा
दे सूगम ग्रग्रास्मात रविसाकेत्रा
नःस्तुतेहृत्रःस्याद्क्रांतिमौर्वीसम
हृतपांकोवंगीनदाम्लमनेनभक्ता
क्रांतिज्यकासूर्यहृतादभास्मात् वि
ज्याद्वादशागुणायस्याकर्णेनभाज्यतेत
स्येवशंकुस्मात् क्रांतिज्यासमहृतशो
कोवेगेयोरंनराद्यत्सलमनेनद्वादश
गुणा क्रांतिज्याभक्तास्येपलप्रभाभव

सि॰शि॰
३॰
१३१

171

ते यथा त्रिज्यार्कघ्नाग्राः ४।२२।५६।३।
छायाकर्णेन १३।५८ भक्तो लब्धं ४
१३।२९।५७ एषा पलसममण्डलशङ्कु
सममण्डलच्छायाकर्णादिष्टनरश्चेति सि
द्धार्थं ४।१५ क्रान्तिज्या ५८७।५८
समशङ्कुः २४।३२।४७ अनयोर्वै
योन्तरं पटेन २२२१।१३ द्वादश
गुणक्रान्तिज्या ११८५३।५८ भ
क्तास्मै ५।२० पलभा नष्टैषाज्ञा अ
त्रोपपत्तिः त्रिज्यार्कघ्ना तो मस्वाशङ्कु
ना भक्तः पलमिष्टकर्णः स्यात् इष्ट
कर्णेन भक्तः फलं मस्वाशङ्कुर्भवेत् स
मनराश्छायाकर्णेन तनः समशङ्कोर्वे
वमातः अथ यत् तद्दीकर्णेन तदा
पमज्याभज उभयोर्वैयोनिपदकोटि
: अथानुपातः यद्यनया कोसाक्रा
न्तिज्याभुजस्तदा द्वादशागुलात्मिका
यामिति फले पलभा रूपाभज इति
सर्वमुपपन्नम् अथ परौ प्रश्नौ मा
नाख्यः सममण्डले कैलया द्रष्टुः अ
विष्टः सविकाले पंचघटीमिते दिन
गते यद्धानेन तावति केनाप्युक्तं वि
नीगतेन नरेणः क्रान्तिं नदो वास्मि वत
मत्तां निशिने मग्ने गणकाम्नमेभ

द्वे भोक्तृणो स्वगमे यथोक्ते याम्या
द्येवत्र त्रतकालमौर्वाभीष्टाहतिस्या
त्त्रयमे प्रकल्प्या श्रकांतभायातहता
सकरीकृत्वाहृताम्याटपमसकाम
वगद्देकेनहृष्टतिः प्रसाघात्वमे
तज्याक्रान्तिगुणोमकृत्व नद्राघहृ
त्याविहृतः स्फुटः स्यात्तहत्तावमोस
ममेडलयो देवमटयात्रतकालस
ज्यासैवस्वहृतिस्तेनप्रथमतः कल्या
पदेषीयाक्रान्तिज्याजिज्यासितहेश
मापलभाहृताटशाभिगुण्या तयोत्रत
कालज्याकृपाकल्पिताहृतिगुणनी।
या तत्रलेनाद्लकर्णवेगणभाज्या
लब्धं क्रान्तिज्या भवति परं स्थूला यत
याक्रांतिज्यायाद्युज्यातनस्फुटज्या सा।
ध्या यथोत्रताहृतयुतावेगणोयादि
नीष्टाहृतिः कतज्या, तथाद्लकर्णव
गीताक्रांतिज्यागुण्या याधेकृत्योत्रत
कालज्याकृपाभक्ताप्त क्रांतिज्यास्या
त्र त्रिज्याक्रांतिमौर्व्यायाः वर्गनतद्
ष्टहतिस्तयागुणितायाः क्रांतिज्या
याः याघहृत्यासेक्रांतिस्पवसमकृ
यावत् स्थिरत्वस्फुटाक्रांतिज्या भव
ति कालेपंचदशीमितद्स्युपल

सिशि
उ॰
१७२

172

तत् तेनाभीष्टकाले विषमसंडला
गतार्कात् निजाज्ञातव्या यथोक्तविधिना
विषुवच्छाया ५ उन्नतप्राणाः १८०
० लिप्ताः १३१५ स्वकालमा १२
५ कालेन ६० हृते १३१५ गुणिता
१०३२४०४० तद्दृग्ज्यानकर्णा १२
हृता ११५ भक्तास ६१८।१८ क्रां
तिज्याज्ञाता ३३८३।१४ युज्येष्टा
द्विनिघ्ना १५४।५७ चरज्या १५८
१३ चर १५८।३१ सूर्ये १४८५।१७
कला १४६४।५०।१५ ४११३ यु
ता १२१०।६ इष्टक्रान्ति १३१०।६
वियत्क्रान्तिज्यया ६१०।१८ गुणिता
हृताभक्तांश ६११०। ३५ क्रान्ति
ज्यास १५ त्रिज्यावर्गे ११८१५८
४४ नरा ११४४६५५०।३३
८३।१० कृज्या १५४।१६ चरज्या
१५८।४३ सूर्ये १४८३।११ क
ला १४६५। ३५ हृते १३१५।
५५ क्रान्तिज्या ६१०।३३ स्फुटाना
ना गृहेतराद्धिवीपदं ३ पलतनाद्य
तेनात्मग्राविपलप्रभातेषा गृहोप
पातैः यदिहृतिफलस्येवतदा ा
ज्यानहृतिः कोटिहृतः पातिसूः २

स्य विलोमेन चेन्नहृतेः समहृतनशं
कुच भिलषिनलेकोटिगुणाकः क
र्णोयं हरइति यदि समहृतनशंकोः अ
तिस्याभिलषिताशांतिनेकर्णगुण
विभक्तेको सानयाप्तेऽस्मिन भुजो गुण
कोहरः कर्णइति कोटिर्भुजस्तुगुण।
कहृयेनानेकर्णो ···· रहृयेहरः भ
केगुणः भुजइति येनतेनलब्धाचगु
णोगुणितः फलेवस्यस्यविलोमेनगु
णकश्चान्तोपिगुणोभवितुमर्हति हरा
पवर्तनेन युग्मफलेनहृतः फलमि
स्यस्यविलोमेनहरश्चान्तोपिहरः स्यात
नेनार्कोदभाश्चानाहृतादकर्णकृत्या।
हृतेनिघ्नकेचरादिकेनेष्टहतिर्विवृतिर्क्को
तिस्यासानेयष्टिकल्पितयाहृत्येयको।
तिमा नरोचरादिकेनसाधितयेष्टहृ
त्याक्रियतीतियावद्विशेष एवंस्फुट
स्पादिस्तुपपत्तम् युग्मएवंगुणकयो।
र्णोनोपिगुणको भवितुमर्हति पल
भाहृतिर्द्युमानमेवपादिघुस्याकृत्याच
गुण्यते हरयोर्वेगोन्नानेनभाज्यते न
दाभ्रकोतिम्याभवितं युग्मछेदोवेदेद्ध
तिघ्नोत्र्यासार्धवर्गः भाज्यः फलप्रभा
वर्गोगुणितनत्रघ्ननज्यावर्गः युग्मावर्गो

173

तत्कर्णो भवति समशंकुस्त्रिज्यार्कघ्ना
नः श्रुतिहृत्तः स्यादित्युक्तप्रकारेणासा
ध्यः श्रुतिरथेष्टोद्धृशोयलब्धायामा
हतौ नवतिस्तेष्टुतेः पदेस्यानश्रुति
रितिसाध्यः अस्मात्तत्कर्णात्पलप्र
भासाध्या तद्यथा गुणितः समहृतशंकुः
पलकर्णेन भक्तो लब्धं कोटिज्या भवति
अस्याश्चेत्तत इष्टहृतिः द्वादशगुणा
समशंकुभक्ता पलश्रुतिः स्यात्पलभा
ततश्च स्यादि सर्वमसकृत्कर्तव्यं या
वदविशेषः स्यादेवं कोटिज्या पलप्र
भास्पष्टा भवति यथा उन्नतासुता र
८८० स्या २५५५४।११ इत्यमेवेष्ट
हृतिः कल्पिताद्धृशोयलब्धायावर्गः
२५६ कोटिवर्ग २५४५ युतः ४१००
पदे २० इष्टकर्णोऽतः त्रिज्यार्क
घ्नातः ४९२५६ कर्णे २० भक्तो
लब्धं २०६२।४८ समहृतशंकुर्ना
तः हृति २५५४।२२ द्वादशगुणि
ता ३०६५०।२४ समशंकुना २
०६२।४८ भक्तो मे १४ ४ ।श्रुत
कर्णोऽतः अस्य वर्गः २२०।३१
शंकु १२ कृति १४४ वर्जितः ७६
३१। पदे ८।४४ पलप्रभासाता

सि॰शि॰
उ॰
१७४

174

समशङ्कुः १२०६२।४८ पलप्रभा
गुणः ४५ गुणितः १८०४५।३०।
अग्रकर्णेन १४।४१ भक्तो लब्धं १२।
१५।२२ क्रान्तिज्यानां तासां द्युज्या कुज्या
८८६।११ चरज्या ५४७।२७ समशङ्कुः २
८ कर्णे १६६०।४८ उन्नतिः १४६
६।५८ तासां अग्रकर्णः ५५ कर्णवृ
त्तं २३२।३१ अग्रप्रभा ८।५२ क्रान्ति
ज्या १२३६।५ क्रान्तिज्यावगुणितज्याक्र
न्ते १०१३८९ ७४।५८ द्युज्या ३२
२२।४५ कुज्या ५५२ चरज्या ५६।५
५० चर ५७५।२० समशङ्कुः १८०।२७
कर्णः १६८६।१६ उन्नतिः २५८८
५३ पलकर्णः १५।१३ पलप्रभा ९
५२ क्रान्तिज्या १२४४।५९ द्युज्या ३
२०४४० कुज्या ५४२२।३ चरज्या
१०११ क्रान्तिज्या १२४४।५९ एवं सा
तासां द्युज्यायास्तासां यस्मिन् काले य
स्मिन् देशे समशङ्कुलग्नः सूर्यस्तद्देशी
या पलभा तत्कालिका क्रान्तिर्वा विज्ञा
ता भवति अग्रैषणपद्धतिः इति पल
भेन कोटिनिघ्नीनकर्णभक्तः पदं।
वा समशङ्कुरिति द्वादशगुणा कर्णेन।
हृतकर्णभक्ता समशङ्कुः स्यात् सम

शङ्कुनाभाजिता पलकर्णोलम्बाज्ञाम
भवतीत्यादि पलभावासना स्तगमे
यदिहि समशङ्कुः कोटिस्तदा भुजज्या
तिज्या भुजो यमज्या समनाच कोटि
ज्ञात्यन्तकाकर्णोग्रात्रि भक्ता भुजे
न फले समशङ्कुरेव ह्हिलोमगणित
मेकाग्रावासना नेन पलभान्यकोत
कर्णोह्र्यमग्रकलिना हृतिरवेतोस
ह्काकर्णोवितै इति सर्वमुपपन्नम्
गृह्यामपश्नः पैत्रोग्गलाग्गाकयत्र
पलप्रभाप्यानत्रेष्टभानवमिनाद
शनाडिकास्व इष्टा यदावदतत्वान
र्णेनवाह्लै यद्यत्रकोशलमत्लग
णेनेष्वगोले स्फुटम् गृह्णोनरम्
इष्टान्यकामत्रनकालम्योवीनत्स्याप
कल्याध्नयाविभक्तः इष्टप्रभा
शङ्कुहृतो लकर्णे स्त्रिज्याहृतो द्वादश
भाजितन्नु ॥ घुज्याभवेत्स्वल्पतिवु
जिनाया स्त्रिज्याहृते मूलमपक्रमस्ये
इष्टान्यकाशाम्वदनोसकृद्घुज्या
पमस्याचतनः स्वरांशुः ॥ यत्रपे
चोग्गलामदापलप्रभा तदाभाष्य
नीनकालेसंपुनेः पदाभिति पलक
र्णः १३ नयोरेषागलः यदेष्ठा

सिधी
उ.
१३५

175

यानवंशुलानदाएवदशांगुलदृग्क
र्णः इष्टान्त्यकायतेनाविसाना नत
उन्नतकालासन्नामेवाभीष्टासंकल
यित्वा इष्टाकाये शंकुनापलकर्णे
नीनायानदृष्टासंयोभान्नायलब्धं वि ।
भयानांगुलेष्टादशाभिर्भक्तेलब्धं युक्ता
स्याः क्रांतिज्यानतः क्रमात्स्वात्त्वं तदा
न्यान्यायन्तत्येष्टप्रभयाशंकुहृतीष्टा
कर्णाभान्येललब्धं विमासंगुलेष्टादशा ।
भाजितेलब्धं युक्ताभवति गृहंयावगेः
विमावर्गांनवं क्रांतिज्यामाः दुर्वीकरी
मात्रुवनिभाद्वैवमसकृत यावद्याव
नस्थिरत्वंस्फुटा क्रांतिज्याभवति क्रांति
ज्याया विलोमेनस्फुटाः स्फुटाः साथाः ।
एवमन्यास्विपलप्रभायांज्ञातायां इष्ट
छायायाभीष्टकाले क्रांतिज्यासाध्या य
थायत्रपलप्रभा ५ इष्टछाया ५ उन्न
ते १० उन्नतासवो ३६०० ज्या २५३
३ इत्यमेवद्युगत्याकल्पितानवांगुलानि
तेष्टछायाकर्णे १५ गुणेनत्रिज्यार्क ।
हृतः ४२१५६ भक्तोलब्धं २३५०
१ इष्टशंकुर्नान्तः गुणेनतस्याः प
लकर्णे १३ गुणिता ३५३५५१४
इष्टाग्रायां १५३३ भक्तेलब्धं १५१३३

त्रिंशांशगेते ४।२४ १,२०द्वादशा
मे ३४। ४०। ५८ युग्मांशानास्थावर्गे
११ ८ ४० । ३ ६ । ५४ त्रिंशावर्गे १
१८१ ९ ८ ४४ उपनीति युग्मेविषु
वीनयुक्तोनवा २० २९।१।५४ मूले
कोतिस्ये १४ २।२७ नहर्गत्रिंशांव
गेनवे ११७ ९ ९ ५ ५ । १६ पदेयुग्मां
३४ ३४।२ त्रितिस्मा ५९।११ वर्गा
स्मा ५९।२४ वर्गोत्तमगते ३ ५ ४०
३६ द्रेष्काणा ३ ० ० ५।१५ मामामे
११।५४।११ त्रिंशांशगुणेद्वदशाभा
के ३ ४ ० ९।११ युग्मांशानानकृति
वर्गेनामेत्रिंशांकृते १९ ६।७६।३५
मूले ४४२।५५ कोतिस्यांशाना वि
तिस्मा ३३३।४९ वर्गस्मा ४६७।३६
वर्गे ३६८।५३ वर्गोनउत्तमास्वः
३१ ३१.७ स्वर्वे २७ ७।६ द्रेष्काणा३
१७ ५।५९ द्वादशाभक्तपर्येनमि।
श्रेष्ठभास्मा १० २४ ३ ४ ६ ४ ४ ८
युग्मा ३२ २५।२५ कोतिस्मा ११९०
११ त्रितिस्मा ४९।५५ वर्गस्मा ५
२८।४० वर्गे ५३०।४५ वर्गोनउ
त्तमास्वः ३०।२७।५२ स्वर्वे २६
५०।१२२ द्रेष्काणा ३२२२।०युग्मा

सिद्धा
३।
१३६

176

३१३८।१५२ क्रान्तिज्या १२३०।३
१ कुज्या ५५३।८ चरज्या ५५५।३
५ चरं ६०।१४३ चरोत्क्रान्तं १५५७
१७ सूर्यं १६२७।४३।१ इष्टान्त्या ३२
३३।३६ द्युज्या ३१७०।५३ क्रान्ति
ज्या १२२८।२५ कुज्या ५५३।४५
एवमिष्टान्त्या ३२३०।३६ द्युज्या ३१
७०।४५ क्रान्तिज्या १२२८।५५।
कुज्या ५५३।४५ एवं क्रान्तिज्याभि
रामष्टा १२२८।५५ त्रिज्याद्युज्याप्त
५६५०४४।४२ जिनांशैर्विभक्ता
प्ते ३७७०।३६ भुजज्याज्याप्तवृः ४
३२५।३४२ भुजः १२५।३२ सूर्यो।
ज्ञात्वा अयमपपत्तिः येनाप्यवोन्मण्ड
लशङ्कुनिष्ठीववृत्तस्य यामादिनाडेशा
ङ्कवत्र स्वनाडेशा ङ्कविमुपलम्भात्तेन
यत्रस्थानात्तयमपवशङ्कुस्यात् अ
साविलोमेनशङ्कुवत्सर्वायातोनया
भक्त उन्मण्डलशङ्कुर्भवति अग्रादि
त्रिदेवनत्वापमस्याभुजाहृते तेक्रम
पातेभक्ते कोटिशुतिज्यानुभयत्र
शङ्कुरुन्मण्डलस्थ रविमेण्डलस्याहि
नस्य विलोमेनोन्मण्डलेशङ्कुकस्ता
वेष्टोभुजमभक्तः क्रान्तिज्या भवति एवं

धेकुवकणोयोवेपस्यचरसागुणकौ।
सानोगुणागुणयोरमेदात पलश्रभा
भावहृतोनातो पेवाणानाहुपभाणोऊ
श्रवकणोयोवेपंसयाभकेचरस्यया
णेनमलप्रभाभाजनेनावणोध्यते चर
सान्वसालानन्सापनायाहृप्रभा त्रिसा
वगुणको हाटशागुणा चुज्ञासेन्यायाद
गेरह्वेमलप्रभागुणा इदानींहरत्वल्प
त्वादुभयोनोमो त्रिसा हेवाहाटशभाजि
तश्चेतिकेनेचरस्यासे गुणाभाजनमव
गोध्यते यदित्वचरस्य येवभाज्यते त
हाफलयुस्यास्याहितोमत्वात् पूर्वेच
वस्यागुणा इदानींहरस्वल्पत्वादुभयो
नोमो स्तलोसानायुस्या सुमत स्वगम
मितिसर्वमनवद्यम् ग्रन्थश्लः ॥
यत्रदितिस्याचमास्त्रिडतस्याम्यातदु
तिस्त्रहत्तुगमससयो तयोहलभाकौ
गुणकप्रवलेवेदवततेअविवुत
णोसि सयाच्छीम् ग्रन्थान्तरे कृतेन
नष्टलिहृताह्नतमाक्रनिश्रीकृमेचय
त्स्फलपदेपलभामवेत्सा कृत्वाहृता
रविभिरत्तमयाविभक्ताकांतिजका
मवतिभानुचनाविलोमम ताति।
ग्रयोनयानस्यासाभास्यापलश्रेतस्या

सि॰शि॰
३.
१३३

177

स्फुटं पलभा भवति द्वितिज्या द्वादशाभि
र्गुणिता पलप्रभया क्रान्तिज्या भवति सा
त्रिज्यागुणा जिनांशज्या भक्ता मे भुजज्या
स्यादर्कः सायनसूर्ये भुजः यथा द्विति
ज्याद्वादशेष्टहृत्या इष्टा पलभातो द्वि
तिज्यात इष्टाद्यतिज्या ज्ञानं भवति नरक
लभाकोटीनेन शङ्कोर्वेणसाध्यो यथा
द्वितिज्या १४४ द्वादशाभिर्गुणिता २९
४० पलप्रभया ३।३० भक्ता मे ८४
० क्रान्तिज्या ज्ञाना त्रिज्या गुणा क्रान्तिज्या
२८८३९२० परमक्रान्तिज्यया १३
५३ भक्ता मे २० ९३।१४ भुजज्या
स्याद्भवत् २२१८४ इष्टमेव २।२।५८
१५।१ वेषुभुजः कापसो क्रज्या १०८।
२२ क्रान्तिशुद्धा १४४ गुणा १५९०४
४८। क्रान्तिज्यानेष्टहृत्या ४३२।५८भ
क्ता मे २२ सप्तपदे १५।२४५५ पल
प्रभा ज्ञाता यथा क्रज्या १०८।२२ रवि
भिः १२ हता १२००।२४ पलप्रभ
या ५।४५ भक्ता मे २२९।१५ क्रान्ति
ज्या त्रिज्यागुणा ३३३५०३।४२ प
रमक्रान्तिज्या १३५३ भक्ता मे ५५
९।३४ धनुः ५५५० १ भुजो ५१
१५१०१ वेषोतः सायोपपत्तिः ॥

ज्या हतास्त्रिभिर्लम्बया विभक्ता।
क्रान्तिज्यास्त्र विलोमगा त्रिभमेव वास
ना ॥ अग्रानयनम् ॥ क्रान्तिज्या सम
शङ्कूद्धृति युति क्रमो ति नो दोर्ज्याः
त्रिज्या भेदसा मिता मध्य परो धह्यक
वेद्रमिता क्रान्ता ग्रामपशी निनी त्रुति
मितेद्रमलभा गापिने ग्र्या नि विल्कम
लावेपनविधे वेदपरे भास्करम् ॥
स्पष्टाधिकः ॥ अग्रानयनम् ॥ क्रान्तिज्या
समशङ्कुउद्धृतियुतिक्रमो तिनाग्रान
या क्रान्ताग्रापमशीनि नीयुक्तिमिनः स्व
णो दृग्ज्यकर्णा भवेत् लम्बज्यामल भा
पलश्रुति पलक्षा याके युज्या न नो भा
ज्या ज्यावदृग्ज्याक्षिनामनयमज्या ज्यान
नो भास्करः ॥ क्रान्ताग्रा क्रान्तिज्या यु
तिर्हृताद्वशभियुताः दृग्ज्यैक्यकर्णक्रा
न्तिज्या समशङ्कुक्रज्यान उद्धृता नायु
ज्या भाज्या लम्बमल्पभा अपरगाल
कर्णपलप्रभा हृतादशायोगनभाज्या
लम्बक्रान्तिज्या ज्यादत्याविलोमेन स्वर्धः
सा ध्या यथा क्रान्ताग्राक्रान्तिज्या नायु
तिः १५६० हादशायुता २३५२०
द्विघ्ना ज्यापैकर्ण २३५२० क्रान्तिज्या
समशङ्कुक्रज्यान उद्धृता नायुतिः २३२०

सि शि
३
१७८

अनयोर्भक्ताप्ते ३।३६ पलप्रभा ज्ञा-
ना अग्रावर्ग ३२३५।३० पलकर्णः ११
३० पलप्रभा ३।३० कर्णः १२ अग्रा
१८ भक्ताप्तं १५० कोटिज्यामानात्
पूर्ववन्मध्यः कोटिज्या ८५० समशं-
कुः १००० कर्णोनवृत्ति १८८० वे-
तयोगः ९७३० अग्रा ८७५ कोटि-
ज्या ८५० अनयोर्योगः १५२० अग्रो-
पपत्तिः कर्णो भुजः कोटिर्वृत्तकर्णस्त्र्य-
स्रे तुल्यत्वकोटिः समशङ्कुरेव तत्र भु-
ज इति तत्तुल्योपपत्तिसमसमनान्तक-
र्णः कर्णोनितोऽवृत्तिवत्कोटिरिति
अग्रान्तरमतः यदि कोटिज्यासमशं-
कुवृत्तस्यार्थं लिखितात्मकाग्रकोटीना क-
र्ज्याग्रापमसिंजस्पोभुज लरादृष्टेष्टा
पलशाकोकिमितिफले पलप्रभा ।
अग्राग्रा पव युते कोटिज्योपपत्तिः
कर्णाल्पभाग्याः कोटिज्या यादृष्टाग्रार्धं
अग्राधिकगुणः कोटिज्या यादृष्टाग्रा
पलयोर्योगस्याविलोमविधिर्दृष्टा
गुणः पलप्रभातकर्णयोर्गोभाज-
कः कर्णाग्रा पमस्यार्युतोदृष्टाग्रगु ।
णायो कोटिज्या पिदृष्टाग्रगुणयाको-
टिज्या पिदृष्टाग्रगुणयोजितानकृणं

पवर्तेनांशैर्द्वादशाहृतैर्यो लब्धा यु
नः पलश्रुतिपलांशैर्याकैर्युक्तौ नि
रक्षेभवनद्वयम् क्रांतिस्यासमशंकु
उद्धृतिश्रुति क्रम्याभिनावाल्पयः स्फुट
शंकुर्महीमितानमध्यप्रभावाग्राभ्युत्स्थु
लक्षिता अग्रासमशंकु उद्धृतिश्रु
तिर्वेपलभाकेरीति स्यात्तिर्वेकमा
लावगोपनद्विधोर्वेदपरभास्कर।
सषायेन गुण्यास्तु क्रांतिस्यास
मशंकुउद्धृतिश्रुति क्रम्यातिनाधोद्द।
नाभेनाग्रासमशंकु उद्धृतिश्रुतिर्द्व
योर्हतात्तश्रुतिः स्यात्त्रसापलभा
पलश्रुतिपलक्षाग्राकेर्युक्तोहताद्य
ग्राहत्वभयाहताउ भवति क्रांतिस्या।
कालेरविः ॥ अग्रासमशंकु उद्
नीताश्रुतिः १८०० द्वादशाभिर्गु
णा २१६०० क्रांतिस्यासमशं।
कुमानउद्धृतावाश्रुतिरयसंजेनोना
प्तेन १४४० भक्ताने १५ ग्रसकु
लोमानः श्रुतिकला २२५ नवगोपो
१४४ रेतता ८१ स्तदे ५ पलप्रभा
ज्ञाता अग्राग्र १४४० पलप्रभागु
णिता ११६० स्वलकणे १५ पल
प्रभा ५ द्वादशांश १२ गुलपांकयोगे

सि॰ ३॰ १३५

179

न २२ भकारात्मे ३६० ऊंतिस्था
मात्मस्थाः पूर्वबद्धविः पुनर्बद्धि
मह्यौमिनेस्थायुपलतणश्रीमर्थ
कांतिस्था ३६ षोडश ६० कंसेनाउ
द्भूति ४८० रेनसुलि १४४०१ सु
गी ४१५० समर्पकः ६०० उद्भूती
नी ३५० गुलि १८०० सुरोपप
तिः ऊस्यामनः कोटिरपकमस्था
कर्णाग्रकावविमुनलश्चदो नथ
मकोटिसमद्भूलशंकुग्राभजल
द्भूतिवमकर्णाः भुजोपमस्थासम
नावकर्णाः ऊर्ध्वोनिनानद्भूतिवमक
र्णोह्यायुपाः यदिकांतिस्थासम
शंकुनद्भूत्यर्धं विज्ञानोकदानामग्रा
समशंकुः नलधतयः कर्णासह्रा
ह्रादशांगलकोटेः किंमितिफलेप
लकर्णाः युग्यायाकांतिज्यापपाति
कांतिस्थाकोटिगुणाभुजायासमशं
कुकोटिगुणाभुजाभकामद्भूत्यर्धं
विहीनसनयोर्विलोमविधौफलं
नागमाः द्वादशालकर्णाश्रुहरौ
मद्भूत्यर्धविहतसमशंकुगुणोपलभा
गणाकांतिस्थापिपासिनानद्भूल
पवनेनार्धोद्धरयोपलभापियासि

नेति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथाग्रमग्रस्फुटः
यत्र त्रिवेगेणाभिन्नपलप्रभानयने त्रि।
ज्यानां १०८० प्रमितं वर्षमानं नदा
नदार्कय द्विवेसिविद्दत्सवत्सराणां
प्रवर्तने सूक्ष्मार्थम् अथान्तरे चर
मकाकोमिहृति त्रिमोयोभका मवे
गेलभयागतनिक्या पुनोश्यतन्मूल
हृता चरज्या ह्रस्वाहृता कोतिगुणस्त
नोकः चरज्या १०६१ द्वादशाभिगु
णयाति मध्याभाज्यालब्धसर्वगेणप
लप्रभाव गोप्रतलस्यान्मूलेनेन चर
ज्याद्वादशागुणाभाज्याप्तकोतिज्या
स्यात् पूर्वोक्तप्रकारेण रविः साध्यो
यथा चरज्या १०६१ को १२ हृतिः
१२ ३ ४ ४ त्रिमोयो ३४।३८ भका
प्ताः ३।४२ वर्गो १३।४१ तप्भाव
गेला ८२ पुनो १४१४१ नस्यान्मू
ल १।४४ मनेन द्वादशागुणा चर
ज्या १२३४४ भाज्याप्ते १३०।५।२
५ कोतिज्या माते ये तिज्यागुणा जिना
नोत्क्रम्या याभक्ताप्ते स्फुटभुजज्या ज्या
भुजः अथोपपत्तिः कोतिज्यावे प्रव
ज्ञाद्वादशो हृता हि तिज्या भवति
साचेन्ज्यागुणा भुज्याभक्ता चरज्या स्या

सि.शि.
३
१८०

18°

विलंबेन क्रांतिज्यार्धं द्वादशघ्नं द्युज्याव
गृह्णीते पलभा त्रिज्यावृत्ते एवं द्वाद
शगुणावस्था यदि पलभा भाभाप्ते
नदा द्युज्यागुणाने चरज्या व भाजनेवा
वशिष्टाने युज्युज्या त्रिज्येकोटिक
र्णौ यतो वृत्ते गोले भुजो यमः को
टिगुणो द्युजीवा कर्णस्त्रिभज्या त्रिभु
जे यमो ऽस्य इति युग्मानुपातः यदि द्यु
ज्यात्रिकायां कोटौ त्रिज्या भुजस्तदा प
लभात्रिकायां कोटौ इति पलप्रभागु
णिता क्रांतिज्या द्युज्याभक्ता भुजः पल
भाकोटिः स्यात् पश्यभजस्तु रगपका
कोणिहनंति त्रिज्याभागाह्लभ्यतेयत
स्तु रज्यासा यत्नेद्वादश हवइदानीं गु
णिता त्रिज्याव धूवे गुणा इदानीं हरस्तुल्य
त्वाद्भयो नेष्टा पलभागुणाद्युज्या।
भक्ता क्रांतिज्या शिष्टाने युज्याभुजस्स
पलभा यास्तु वर्गयो ग्रान्यदेककर्णः
युग्वर्गज्याकोहतो त्रिज्या पलभ
या व्यासा द्युज्या गुणा पलक्रांतिज्या।
नव पलभात्रिकं कर्णो हरः स्यादि
ति सर्वं सुपपन्नम् युक्त्या सप्रभूः ॥
द्युज्याकायमगुणा केरोस्यकास्य
तिंविवाववागांकेभिनो वीहस भाक्त

रमेवाद्विमध्यंमध्यमाहृरणमस्तिवे
ध्रुते स्पष्टार्थम् स्पष्टोत्तरे ग्रुस्माप
क्रमस्थानुरागेणयुतिर्लिप्तहृतात्रा
ह्रतलमारेयुतिवगतोयमगुणमेमा
मत्यगोतिना नागायकदिगगकाह्य
रमतलेनायमोवीतेतोन्नेनागयुग
नोदिकेनभवतिक्रातिस्पकांतोरविः
युस्माक्रांतिमारविभुजस्यानायोगाय
रार्धचमहृत्वमितलारास्मान्दृयोम
ध्यमेस्माध्याहेनयाक्रांतिमारविभुज
स्यामायुतिर्यग्रुनगुणायंचरशाभि
भोस्मायहोत्रमायुसंज्ञस्मात् ग्रय
युस्मायक्रमभानुरांगुणायुतिः स्प
त्वस्यास्मावर्गः २२ वर्गे ११ १२२४
५।२२ गुणः ९ ३ १ ४४ ८ ५ ०१
४ समामेरे: ३ ३ ३ भेलोलब्ध १७
८५ ८ १ । ९ नागाय्रकदिगका ९
१ ० २ ३ ८ स्रातिन ५ ३ ३ ० ९ २ ।५
१ युस्मान्कले ३ ३ ० । ८ याग्या २२
२ ३ । ३ लब्धं ३ ९ २ । ५४ यरमंक्रां
तिस्मानाना यदाक्रांतिस्माभावः त
दाभुजस्यायाग्रस्मभावः युस्माक्षि
वे ३ ४ । ३८ यमेवयुतिर्शुनगुणा
१२ ३ ५ । २ यंचदशा । १५ भक्तोलब्ध

सि॰शि॰
ग॰
१८१

181

५१२।४८ शशिमानः शुलिवर्गो १२
८।५८ ४४ यमशरणः २२ ६२।५८
८८ समासमैभैकालत्र ३०।४३१
६ युनर्थामानामाधेकहिंगेका ५९०
६३८ ऊनिता ८४०५३०।३४ प
ममहर ५१२४८ माथामितिनेकोति
मामावः यदाकोतिमानपरमानाभ
वमाषण्णतदानुषानः यदायुमाविमा
नूपानेदेशोकसमावर्गेण १६ गुणि
नायाविमानमकयुग्माकुते १८५।१
३५० विष्कंभाणपंचात्मकमवर्गे।
णमकायालत्र ८४०।५२२।।२४
मागाधेकहिंगेकयुक्ते ३०२५।४६
युनेनविमानरूपयुग्मावर्गेण २१८१
५४४ भक्तालत्र १८६।२८ हृते।
मानपवहतोहिगुणे ः स्वाप २३
६।५३ स्ववेषमाच्छेरोस्मानव
स्पदेनमनः युनः समासमो ३३ ह
तोमानः यमोगणकोमानः समवे
दोर्घ्रनसमानसमासम ३३३ रूपहृते
णांसपंणोध्याकसमस्म ३०।४३२१
६ पंचदशोत्तरहलमुस्म ८४००५२
३।१५ यावो ५१०६६५।४०पले
नागाधेकहिंगेकामविनसहेति

यतस्तना- त्रिज्यलोनाप्तेन हरवदूर्ध्व
लवे २० न्यूनेनानमामोथ मिलाया
मौढ्येगुणितः ११७ समासमेरेभक्तेष
लवेनेनूनागापेकदिगंका ४१०६
१८ वर्जिताकत्तेष्याः अनपप्मोयन्न
लेनेनपूर्वीयाना माघोयघधिकल।
दावर्जितोयघाघफलः तदासहिताः
क्रान्तिज्या भवति अतः क्रान्तिज्यायारवि
साधोयथायुज्यापक्रमभागगुणवृत्तिः
५००० द्विघ्ने ५००० एकत्रवत्
गुणा २००००० पंचदशभक्ताम्रे १३
३३।३० आयसेत्तः अपरवयुते १५
००० वर्गो २५०००००० द्विगु।
णा ३५००००००० समासमेरे ३३
३भक्ता २५८४२२ दसयालझ्या ना
मोपदिगंकका ४१०६१८ फलि
ता ३६२२५६।३८ अस्मात्पदे ८२३
५ अनेनाप्तो १३३३।२० धिकत्वा द्धि
तिः ४६०।२५ क्रान्तिज्यानाना यु
ज्या ३४०३।५ भुजज्या ११३३४०
एवमन्यथापिकोनावाबुनिस्ततः क्रां
तिज्यासाध्या अथोपपत्तिः यदि त्रिज्या
त्रिकाभुजज्या ३४३८ तदापरमक्रां
तिज्या १३९० हिनज्या ३१ ४१ २१

182

[illegible]

सिद्धि
३.
१८३

183

योगस्थानं १५०० सार्धनवसहस्रमि
ताः ग्रहोपपत्तिः क्रान्तिज्या विषुवत्प्र
भाविहृते त्रिमौर्व्येनद्युक्रान्तिकल्पितेन त
तः कल्पितेद्युक्रान्त्याग्राग्राभ्याः साधयि
त्वा त्रैराशिकाद्याग्राद्य द्युक्रान्त्या सा
धितानामग्रादीनामेषां युति ८ । ५ त
दानयाग्रादियुता ५५०० इति ।
अस्यैव प्रश्नान्तरं अग्रायमत्रेति सिद्धि
नीनां योगं सहस्रहितये विदित्वा पृथक्
पृथक्काणगणकपूर्वस्महृत्कासिगालो
गनेमतिचेत् विषुवत्प्रभा ५ रविहृ
ते १० तेषां क्रान्तिज्याप्रकल्प्याग्राः सा
ध्याः यथा क्रान्तिज्या १० अग्रा १५ कु
ज्या १५ युतिः १५० यदीयं तदा द्विस
हस्राभ्यां किं तत्र क्रान्तिज्या त्रैराशिके
न ८०० अग्रा ८६६।४० कुज्या ३
३३।२० तद्युतिः २००० [illegible]
त्रार्थम् अथ नलिकायंत्रेण ग्रहविलो
कनार्थं विहृसमभूमिभागे त्रावादिशः
कोटितः प्रदेया प्रथमभुजापूर्वकपा
लस्थपूर्वांशभोपश्चिमगग्रहेमा कोट
ग्रतो दोर्वापियामध्यो विन्दोस्स भागभ
नाग्रयोगान् सूत्रंचविदुःस्थनगायसम
प्रमाणं कर्णाकृतिसमगामा द्युच्चमले

नलकं निवेश्यैवं शङ्कुयाधारमध्यास
न्येपि विलोकयेत् नैव खचा किलैवं नले
विलोमेन्तरेपि प्रवदेत् यत्र ग्रहणात्
ग्रहः स्थितोस्तिन्नहि इष्टो चेत् भवति न
दा इष्टग्रहस्य वर्तमानप्रकारेण ना
नालिकोच्छायां कर्णभुजकोटिं ज्ञात्वा ना
यनलिकायन्त्रं निवेशयेत् यथा जलेन
समीकृतायां भूमौ बिंदुं कृत्वा दिक्सा
धनप्रकारेण दिशो ज्ञात्वा कोटिर्देया
यदि सग्रहः पूर्वकपालस्थस्तदा प्रत्य
ग्भागे कोटिः परकपालस्थस्तदा प्रा
ग्भागे कोटिर्देया पलच्छायया सौम्य
याम्ये कृतान्यस्यां भुजः इति यथा याम्यो।
याम्यां सौम्यो वा भुजः कोट्यग्रभागे दे
या बिंदुस्थानाच्छायान्तं यावद्देयाय यथा
ग्रच्छायाग्रं भुजाग्रयोर्योगो भवति बिं
दुपरिशंकुभागं भुजाग्रयोगस्थानाच्च
कर्णपर्यन्तं सूत्रं प्रसार्य यत्प्रमाणः
कर्णस्तत्प्रमाणं सूत्रं धृत्वा यत्कर्णा क
णः स्वस्थाने नलिका (नैया) स्थाप्या यथा तस्या
मूलप्रदेशो दृष्टिवेधो दृष्टिरीत्येण
यो भवति तथा स्या मूलप्रदेशो ग्रा धा
राद्दिशं प्राइया निवेश्य यथा नलिक
मध्याच्छिद्रगर्भे लग्नात्मं यथा भवति

सिशि
ग०
१८४
184

तथाकेनविद्धारेणास्मिन्कार्ये मु
धासममूलसमेभ्रेभ्रोव्निगृहानपश्य
ते पानीयं वैपरीत्येन परीत्येनपश्य
ते नदापि विलोमवर्त्म अथ जलेवि
लोकनार्थं नलिकायंत्रं निवेश्य ग्रोऊ
र्ध्वभाग्रयोर्योविहोनेराग्रानतेव
हृये तथावधायान्नलिकाविलोके
विद्दृष्टनोयस्यविरणाविट पूर्वोक्त
प्रकारेणमूलेनसमीकृतायाम्भूमौ ।
विद्धकृत्वादिक्ज्ञानपूर्वककोटिम
तेच निवेश्य यत्रभुजस्थायाग्रयो
येमिणास्मिन्प्रदेशे शंकुं निवेश्य शं
छेदगमे सिद्धान्तोक्तप्रगुणगणि
तज्ञानगोष्ठ्यां मतिहिष्णुमहालेख्येदपम
लविपुलोलामभूत्सामनायामस ने
कोविदैर्निवसतिमियायुक्तियुक्ताम
मेषा वा व्याख्याविद्याभिरतानिवनस्पा
चुनाचोपरम इतिश्रीमिश्रवाचस
तिमहलक्ष्मीदासविरचिते भास्क
रीयसिद्धान्तशिरोमणिव्याख्याने ग
णिततत्वचिन्तामणौ त्रिप्रश्नाधिका
रस्तृतीयः ॥ अथ पर्वसंभवज्ञाने
कालेनाह्वारविविभावितिन्त्राश्चा
रिमासैः साहेनाः पष्टकक्ष्याः हिन्नाः

स्वनागांकगजांशहीनाब्दौघोगभक्ता
च्छ्यमासविताः ॥ मासाः पृथक् द्वि
गुणा द्विघ्नी तु गुणाधिकाः स्वाकन
पाभ्युक्ताः त्रिभिर्विभक्ताः फलम
मघ्ये वे मासा यत्र लेष्वग्रहेषु तेमासाः
मयात स्युर्येषु गृहीताभावस्थाममन्त्रे
काः स्युः ग्रहणसंभवः कलेरादिमा
रभ्य पैगता ब्दाः सैकादश गुणाष्ट्रवाद्
गजमास्वि युक्ता द्विधास्थाप्याः एकत्र
द्विगुणा आत्मीयत्रनवशानेनांशा
ग्रमेताः सेपंचषष्ट्याभाज्यालब्धेनोपा
रिस्था युक्ताः स्त्र मासा भवंति तेमा
सा द्विधा एकत्र द्विगुणास्वाधिकपं
चशत युक्ताः मिपूर्वनाकन्यपरांशेनांश
दिना युक्तास्त्रिभिर्भक्ताः यल्लब्धं तद
धादिकले मतपभ्यास्विशांगमाता
शायो भवति उपरिस्थमासगणता
स्त्राशीभिर्युतमेषादि फलकतेष्यु
मसो मयातः स्युर्यो भवति अस्मभुजो
श्रायदा चतुर्दशांशोना सूदाग्रहण
मासं भवो ज्ञेयाः यथा कलेर्गताब्दा
४४ ५५ रविः १२ युताः ४४ १८८
वैशादिमासैः ८ सहिताः ४४ १९
६ पृथक्स्थाप्या द्विधा ११०३४४ स्व

कोशी
ग०
१८५

185

१२३९२ नागांकगजै ८९८ भक्ता
लङ्कोष्णादिभि १२२ ५५।५४ ऊनो
२२०२६९४।९ पंचाग्ने ६५ भक्ता
लब्धा १६९६।२६।५० प्रथमो।
५५।९६ युते ५६८९२।१।५।५०
इमममासाह्विया ५६८९२८।४ हि
गुणा ११३७८४५३।४० विघुलो।
ब्राणा ५०३ बाणाधिकांशा ९४२
८७५३।४० कन्तृपै १६९ श्रोष्ठो
६७६।५।३५ पंविक्षा ११४२२८
७।५३।४० युता ११४९६४।२९
११५ त्रिभि ३ र्भक्ताः फलं ३८३१
।१३०।५ मेषादिकमतो विशाङ्गा।
गाम्या १२७७ राश्यादि १२७७।१
।१३।५ फलमेतत् मासाद्यतत्वै
५६८९२ राशिभिर्युते ५८१६
९।११।१३५ पातमाहितः सूर्ययोज्ञा
नः वक्रेष्याख्यः ५।१४।५ कलेर्गता
ब्दा ४६०१ रवि १२ भिर्विनिघ्ना ४
५२१२ वैशाखादिमासै २ साहिताः ५
५२१४ पृथक्कृताहिम्ना ११०४२
८ स्वनागांकगजोष्णा १२२५८११
६ हीना ११०३०५।१४५ पंचाग्ने
६५ भक्ता १६८७।२ प्रथमा ५६

शिरो
उ०
१८६

186

लभ्यते तदाकलिगताहे केस्मिन्न न
दाचरविमासाः ५१८४०००००
००० कल्पनाड्डिगुणाः १०३६८०
००००० कल्पाधिमासैः १५९३३६००
००० भक्तालब्धं ६५।४।२०।५८
हरोमानो रविमासमानाद्विपरिगुण
कोगुणान अत्रपंचाशितो हरः कृ।
तोयत्त्वं ४२०।५८ व्युत्क्रमेणाह
रहाभानोकलाधिकं भवतितद्धेय
नार्थमुपायः यत्त्वं ४।२०।५८।
व्युत्क्रमेनेनसवर्णितेन १५६५८
हरः ६५।४।२०।५८ सवर्णिते १
४०५५६५८ भाज्यः लब्धं ८०।५७
३।४० अल्पान्तरत्वादुपेक्षनागोक
गताहरः कृतो यतो हरशेषेण हर
सभागोयं हरस्तेन लब्धं च नागोकग
तोशहीन इति अतोनन्तः पंचांगभा
गासाधिमासायत्र सौरामासास्तुदा
भवंति मासाप्रथक्के द्विगुणाः कृ
तस्मात्समपातस्पर्शनयनार्थमनु
पातः यदि सूर्यभगणाः ४३२०००
०१००० वैद्यानभगणाः २३२२
३१११६८ गुणश्चोद्रमासाकल्प
चौद्रमासैरभगणाद्विसपातः स्व

यो भवति तद्‌यो मध्यबुद्धेः सूर्ये मान
भगणो योऽपि ति ४५५४३११९८।
स्थिरा शीकरणार्थं द्वादशगुणा ४
४९१७७३४०१९ सौरबुद्धमा।
सावनाव ५३४३३०००००० विव
रेण ११५४४३४०११९ चेद्रमा
साद्विगुणा १०९८९९००००००
भक्तालब्धं ० ५,२८।१३ मेषप्रवह
रोजातो द्वादशगुणकस्य यदि नवति
१० हरः कल्पेन तदा न वत्सा हृ नाग
शायो लब्धा भवति अत्रैवाग्रहस्या
नवते त्रिंशता द्विभि रूपवर्तनेना।
ये ३ अयो हरो जातो स्मात्फलमेषा
दिय दिपूर्व लब्ध २५।२८।१३ पूर्व
प्रवहरः अप्रवर्तनवतिः हरः कलि
तस्मिन्नवतिश्चरणार्थं हरस्य नवते
स्त्रिंशता द्विरूपवर्तनेवाप्तं ३ अयं
हरो जातो स्मात्फलमेषादि ०।३१
४० मित्युक्ते यत्त्वेण धनार्थमु।
पायः हरः ८५।२८।११ सवर्णि
तः ३२१०५३ इत्युक्तेन ०।३१
४७ सवर्णितेन १५७ भक्तो लब्ध
२९८,५४ ल्पान तरत्वमुपेताकल
४ १९५ स्वल्पैव हरः कृतो नेन यत

सि॰शि॰
उ॰
१८७

187

क्षेत्रेन योजनयत्र दृष्टाकलनप १८४
क्ष्मैकक्षमुक्तायान्नवेन दृत्यसो प
वर्याम्लनोपवुयत्नोकन्नपोक्षु
का इति पवक्षेनेकालिगतावृत्तोकः
मपातोलभ्यतेद्रापरोतम्भवालोय
लभ्यते तेनयत्नात्पंक्षेमुपार्यैः रविल
द्वापरांते भगणास्मनिः शेषते पा
तस्मात्क्षेत्रे देहाच्छिक्षन्तावलविलि
प्तिका ७४४४२२ वक्राविलिप्ता
श्चः ११६५००० मुक्ताः ५५
१५७८ पातवेष्या स्ववेनाहवेण
८५८७१२ मुगिनाः ४५६४५
८६७ वधमृगाः १३७०८।२७
६७ शेषाःक्षिप्तारा ४५६२४१
७।१७ तथायक्त्रोऽस्मासेभुम्नोमाभ
वेति यथाक्रूपोवियमपृकृतनाः स
पाता १०।४०।१५ लिप्ताःसपा
तेप्रतिमासार्ध इतिवक्ष्यमाणत्वाद
र्थ इति वक्ष्यमाणत्वादर्धमासस्यैव
मध्यमगणकगणिते. योजय यत्र
मादिमासैः सहितान्यस्माद्वस्मात्
संपातो रवेर्मोनो यदि पौर्णमास्या
ग्रहणं संभवेन्नानन्यथा कलादृश्यौ पत
ते पौर्वपर्ययोःन्या भवति न तो मासा

धैसेवं ०।१५।१०।७।३० रुषेणा८
५।२८।१ गुणिते ४ ५ ३ ५ ४।३०
विलिप्ताकृतस्यास्य राशयः ४ ५।२२
३।५० एतेषियोऽस्याभवंस्तन उभयो
र्यौस्पयोयोगः ५ ० २ २ ० । २२।५ कि
विहृतदृष्टोस्तेनस्वमत्यन्वाड्रुपेस्याविष्
लंबाणायोऽस्या ५ ० ३ ० कृता मनुन
काइति यदा समणान सूर्यभुजा षणः स
म् २४ नकभवंति तदामानेकाथे
हैनविहेपाभवति वस्याते संस्कार
संस्कारकमानयोगखंडहारेणस्यापि
तप्रमाणमिति यथा भागोगतिः ५९
८ वसतिच परमफलं ३।१०।३२ स
कृता ६१।३३ स्फुटैषापवगुणाः ३-
६।५५ रविभि १२ विभक्ताम २५।
३५ लब्धोनरं ८ ५।११० भुक्तयाप्र
माणेजाते पूर्वेणाभुक्ताविधुपिंपते
विधुविनेपिंपते भोगोगतिः ६२।१
३ स्व ६२।२३ रूपा १० भागा ६।६७
ता ६७।३१ गुणिता ३३।४६ सूर्य
मानेजाते विधुगतिः ८ ५ ९।२३।
त्रिगुणिता २५।७८।१९ युगशैलो।
हृता ७४ से ३४।५० वृद्धमानेजा
ते समानतान्कालिकवंद्रयोरस्या स्व

सि.शि.
उ.
१८८

188

नैर्हृता ८ मद्रेलेनभाजिता सपातह
लिप्ता नितेमोलगोलहिक्सा हिंतेपड्दोः
सर्वज्ञाणमज्ञः इतिवदत्यलिनमपा
नखुद्रीयदस्मभुजोमनेवशा १५ मित
लद्दास्मभुजज्या ८३११३६ स्वभे २७
० गुणिता २२४५३१ त्रिभाप्ते ६५
१८ वेद्वविलेपोयमेवशरः सर्वादि
कोवेद्वस्मभ्रुज्या ८४ मेटैकुद्वाद
स्फस्मानु ३४।५० योजिमाषेघ्र १
२३।५० गोमानयो १२३।५७ गाढ
६१।५१ मस्माच्चुरे ६५।१८ पिक
लितोमर्वेशामितभजेग्रहणमेभवो
नालियदामनुमितोनाशूणयरजनलहा
ग्रहणमेभावनाजायते यद्देवा।
परमफल २१।१०।३० मानहराफल
महणोस्या पुनः ग्रहेशोः किलस
ह्रुनेरि मलवनास्याध्येनुमझुता।
पातायाकेभजाशयरभगोऽरः स्फु
टोकग्रहः इंपविंद्यत्सूणीकृतोनुम
पादान्तिम्मासपातेशंतिमासमर्के
तेन्मभेवशागवलोकाधीमा पपय
हेग्रहाथैविरधीनवय पूर्वोक्तप्रका
रेणानीतेसपातेर्कपवटशाणाः तेथ्य
मतेतस्मभजः कनेद्याः तम्पैचपाल्ति

यदि समपातः सूर्योदक्षिणगोलेनरा
नराशेर्विण उत्तरे समीपतोर्केऽस्त्वेत
दोलनगोले भुजांशाः पृथक्कृष्टाः स्याप्या
स्यर्केस्तक्रमो यावतीषु घटीषु पातः त
दा पर्वपर्यन्तभुक्तराशी द्विन घटी वि।
लिप्तात्मको ज्ञेयः एवं पतनः स्थूलः
सूर्येनानविषयज्ञानेव सूर्यग्रहणा
नः स्पष्टः सूर्योपायः अथ यथाज्ञानः
सूर्यो मासान्तर्घटीनाननस्य चन्द्रस्य स्प
नवा पुष्पादि रूपेण शाकम्पालस्य वर्त्र
तः कन्येः पश्चकपालस्य पुष्करेद्दा।
षान्तस्थो जिनांशा मेशोऽयं ग्रणीताकि
दो मे इत्यादिनाकारिः साध्या कांतेक
कर्णो भवन्तेनेति सौम्या याम्यावनि
ते याम्येनातेन नतादिके याम्या
दिके वियोग इति संक्रता याकान्ते घ
ङ्गा गतेनाश्चादिना सौम्येन याम्येन वा।
सौम्या याम्या शाप्त सूर्यस्य भुजांशा पृ
थक्तं संक्रता यादि समो शेष क्रना
दा सूर्यग्रहणस्य संभवो ज्ञेयः अथ
समपातस्य सूर्यस्य प्रतिमासं ज्ञेयः यस्मि
न्मासे ग्रहो वलोऽर्केनस्तु यदि संभव
ति तदा समपात सूर्यराशिस्थाने पूर्ण
कलाष्टाने च तथा विंशाद्वलि प्रास्थाने

सिद्धि
३.
१८५

189

पंचदशाधिकमासे ग्रहेण यत्र ग्रहः
सेभवति तत्र ग्रहाः स्फुटाः कार्याः य
थाग्रहः स्फुटोभवति यथाकेलगना
ह्मावविमिविविनिष्ठा इत्यादिप्रकारानी
ताः मध्यानः सूर्यो ५।२१।२४।१८ म
हाङ्केन १५ पुनः ५।२२।२४।१८ ग्र
ह्ममजः ५३।३५।४२ ननार्थेसाधि
तोमध्यः सावनो हगेणाः ७२०९३६
२७२७५९ मध्यः सूर्यः ८।१४।४२
३५ चन्द्रः ८।१०।४६।३७ चन्द्रोच्च २०
५७२५ चन्द्रपातः ५।१०।१३।२०।
देशान्तरबीजसंस्कृताः सूर्यो ८।१४।३२।
४ चन्द्रः ८।८।३८।१५ चन्द्रोच्च ०।२०
११।१४ चन्द्रपातः ५।१०।१५।५२
स्पष्टारविः ८।१८।२४।५५ चन्द्रः ८
११।२४ रविभुक्तिः ६१।२२ चन्द्रभु
क्तिः ८।३६।१३ चे ७३६।१५ रवि
वफलेनकृतः ८।१४।२७।० विधो
श्वरफलयने २८।१५ मध्यान्तरफ
लम्रणं ७४।३६ भुजा ७०।१५ उत्तर
फलम्रणं ५।१८ चरमेतानतोदयान
रम्फुटस्पष्टचन्द्रः ८।२२।३७।३५ ग्रहोन
स्फुटः ११।१२।७।१०।३५ ग्रमावस्या
स्या १३।७ तदिनाङ्के २२।५७।१२ दि

समाने २५।५४।४ नत ०।१०म
परकपालस्येवेरंशेनाग्रगादि ०
।।१५ येनेनापकपालस्याघुते ८१
४।४१ यनोंशे १६।४।४७ युता ९
११ ५२।४७ स्माक्रोतिमा।१३९
५।३४ क्रांतिः १४३९ याम्यात
लदिक्कायाम्यावेला १५३८।४
युक्ता १९ ७६।१९ स्वावडभागा ४
९६।५ भागा नैन ८।१६ ५ भागा
दिनायामेनसौम्याभुजांशा ०।३२
५।४१ विद्युक्ताभिन्नदिक्काडभयो
रंतरं ४।४०।१३ समोशेभ्यः कानुम
तोयरविग्रहणस्यसंभवोस्ति यत्रो
पपत्तिः गरहाडौविनाइति वेग्रादि
गतमासयुता रविमासाः क्रियंते न
तु पूर्णा वा क्रियमाणमासाईयुक्ता।
यथा भवति नतु यत्रा चैव पूर्णाभु
क्तमेव र्तमासपूर्तिमापोसूयातः स्व
र्यो भवति न च यद्दिमासाईपूर्वे प
सटावर्तमानमासावसानेोसमपा
तः सूर्यो जायते नेताद्विशो नर
हादिनेनिसर्वग्रहणे तिथ्यासंक्रा
वस्तदर्थ्ये येन न वादिकावतवोंशा
स्तेनामसाह्निनः सायनः सूर्यो विवि

मिशी
उ०
१५०
190

मलग्नं भवति यथाहृष्टास्तुयो ५१
२२ लग्नं ४।२।२६।२५ विविभं ५
२६।२६ जातेनतान्हेरोशेनमस्ताद्दि
नेष्याद्देनास्तूर्यो ५।१।४२।५१ वि
विमलग्नमशुद्धशुद्धिर्भवति अनुसा
हितइति मध्याह्नेविविमलग्नं तत्का
लोभवति उदयकालेतुलग्नसमा
कोनोविविमलग्नाद्विभाधिकत्वेनाप
वितस्यतत्स्यवतुर्थांशानविभस्पले
लभ्यतेतेनानिमांकोविविमलग्नाम
ग्नोभवति अस्तकालेसूर्यलग्नयो
रेवद्दृष्टमिते तलवंवाविविभेद्द
नेसमिराष्टाधिकेसूर्योदयतिनेन
तस्यनतस्योपवितस्यवतुर्थांशाशुक्र
सूर्योविविमलग्नासन्नोभवति अनुना
नानतस्यापवर्गोपवयवशुद्धाद्दत्तयु
तत्वेनविविमलग्नासन्नोना अपम
स्यातोषासंस्कारोनतत्करणार्थंप
लायलेवायपमेनसंस्कृतोननोग
नोद्दस्मुक्तैः नमलवेनाते यदिनव
ति ५० मिमानतोपाभवति नदा
भुजस्या २५ २८ विमेववार्द्धहेतुपः
३केवस्सूर्योमिडोने ततोपाबाह्रेको
टिन्यम्तु२२ट्टेनोपरमाने इति द्दष्टा।

तेषामवनतिर्विनाहृद्भूतेयद्वेदोहृगुलो
विभक्तः क्रिज्यैः १४१ स्फुटासावन
तिर्भेवद्वेति हृक्षेपो ३४३८ हृग्गु
ण ९८७९ क्रिज्यैर्भक्ता १४१ लब्धं
४८।४९ परमावनतिज्यानास्पष्टाग्र
वालोक्तेतिस्पष्टनोमान्याग्रमनुसा
रेणस्थितिमर्थं वृद्धतिवदति पत्नेन
वानत्योः साधम्यं तेनसंख्यायसंख्या
दकमानयोगवृद्धेणाणस्थागेतपृ
माणमिति प्रावनत्योः साधम्र्यानमा
नयोगाद्धेनस्याम्नणायाग्रहणम
नोपिदृतिम्नाहूपेणाहृक्षेपेनपर
मानतिः ४८ ४९ लब्धेनतदासर्व
ग्रस्यरवेः ३३।४६ संख्यादस्यविर्धं
३४५० परमानयोर्योगा ९८३९
हृद् ३४१८ नतल्पानति ३४१८।
कियनाहृक्षेपेनइति मानयोगार्द्धे
नल्पानतिः परमहृक्षेपेण ३४३८
गुणितो ११७५२३।२४ परमन
त्या ४८।४९ भक्ताप्ते ३४१९४
मेतावनाहृक्षेपेनमाणयोगार्द्धेस्व
माननतिः ३४३८ लब्धेनस्पष्टनुः
२९१५३१ शेषाः ४४३५३१२
मेद्भभक्तालब्धे ७।२९ ३५ नतनरूप

191

तिथ्यादिमासारविभिर्विनेघ्नद्दमाद्यु
कृष्टकारैणकस्यमासस्यपातोकेल
राघुलो भवन्यतः स एव इतिमासयो
श्रौभिहितृ इतिसर्वमुपपन्नम् ॥ इति
सिद्धांतशिरोमणिव्याख्याने पर्वसंभवा
धिकारः ॥ अथ ग्रहणोविवक्तसरवेभप
योजनमाह ॥ बहुफलतयदानाहूना।
रेके स्मृतिपुराणविदः प्रवदंतिहि स
हसयोर्निर्णीतमपिवापरत्नादि गृहण
सिद्धनयोः कथ्यतामतः ॥१॥ सष्टार्थम्
ग्रस्यग्रहणोपयोगिनीतिकतेषाम तम
गहेशाकलाविकलोस्फुटो रविविधुविर
धीनरविग्रहे समलवावयवोनविधु
ग्रहे समवगेतमगचनदोक्तिवत् ॥२
यदारविग्रहस्संभवस्तदा यानेष्णनाडी
गुणोनानायुभुक्तिविनाद्युक्तश्चकालेनार
विविद्रूपातातः स्पष्टाः कर्तव्या सत एवा
मावस्यांतकालीनास्सूर्याचंद्रमसौ सम
गहेशाकलाविकला भवतः ॥ विधुग्र
हसंभवेसति रविचंद्रपातातः स्पष्टाक
तव्याः तयाकृते सूर्याचंद्रमसौ समा
शाकलाविकलौ भवतः ॥ षड्भांतरत्वा
द्देवरविग्रहे एवं रविग्रहे चंद्रग्रहे च
ज्ञात्वा रविचंद्रपातगुणोल्पकारवकमा

सेपि
७.
१५२

192

ग्रिमंकर्माऽरभेतेत्यभिप्रायः यथाहिन
गणे ७२०६३६१ २३३१५ देशान्त
रबीजविशुद्धमध्यमाः रविः १११५।२६
चन्द्रः ७।१०।५८।४३ चन्द्रोच्च १।१०
४५।४६ पातस्तु चन्द्रस्य ११०।०।२८
४।स्पष्टारविः १११५।११।५० चन्द्रः ७
७।४६ पातः १०८।२२।१८ रविभुक्तिः
५७ चन्द्रभुक्तिः ८४५।४३ चतुर्गमवः ६
२८ दिनार्द्ध १८।४४४ पर्व ३६।१७
मुकान्तचन्द्रार्कस्यभोग्यकाल ४७।५।४
स्पष्टभुक्त्या ५७।१६ गुणिता २७।४३
४।३३ रविचन्द्रयोर्भुक्त्यन्तरेण ७८८।
१७ भक्तालब्धं ३४।४८ लब्धनः सूर्यः
५१५।५४।३८ तात्कालिकामातः च
न्द्रभुक्त्या ८४५।४३ गुणिता पर्वभोग्य
कालाः ४०५१५४५० भुक्त्यन्तरा
प्ता ५१३।५१ युतश्चन्द्रः ७।१५।४४
३८ पातोऽनात्कालीनोमातः पातस्ता
त्कालिकः १२०।२०८।१८।१४।१४
मन १०।१२७।१२७ निष्पन्ननाडीनत।
बाहुमौर्व्यालब्धार्कशीतांशुफलेवि।
निघ्नं हृत्याद्युत्फलप्रकारेणातथाननस्पभ
जजघालब्धा १०५।२२ मुर्कफल ७
५।१३६ युक्ती ७५२०।४४ नारवेणा।

समष्टैः ४।५।२०।तत्के २०।१६ प्रमाक्रा
पालस्थानात्सूर्ये २।१४।१४।१५।० धने
२।१४ चन्द्रफलेन १६।२।१२ गुणोत्ता
लब्धभुजज्या १९।१४।०।१४ चन्द्रोग्र
वैद्वे ४।३६ तत्के ४।२४ ग्रहक्रपाल
स्थानाच्चन्द्रफलमत्रशाप्त धनमफलेच
न्द्रे ३।३।१२।०।३।१६ धने ३।३।१४।४।२०
नैवेचन्द्रेभुक्तिफलेन २।५२ गुणोत्ता
लब्धेनलब्धभुजज्या १९।६।५६ नव
गोमष्टैर्भक्तामे ०।२ पश्चिमकपा
लचाङ्को ५।३।१६। धने ५।३।१८।
नैवचन्द्रभुक्तिफले २।२० भुक्तिफ
लयथनचाटेनङ्को ८।४।५।४३
स्फुट ८।४।४।१३ धने ::६६।१८ ग
त्यंहे १३।२।५।२ गतिभुक्तयसः २।१९
२ तत २०।१६ मध्यमा २०।६।२० प्र
वैक्रप्रकारेण रविफल १२।३।२ स्फुटे
२।१४।१९।५० धने २।१४।४२।१२।
चन्द्रफले ४।२० चन्द्रे ३।३।१२।०।४६
धने ३।३।१४।५।२३ सूर्यभुक्तिफले ०
२ चन्द्रभुक्तिफले २।२० रविभुक्तिस्थि
ता ५।०।१८ मानाचन्द्रभुक्तिः ८।४।४।
१३ स्थितिमानः पर्वहासः स्थितिमाना
नत २०।१६ मध्यस्थिता सुकोनचन्द्र

सिद्धा
उ.
१५२
193

लिप्ता ४०।१०।५३।१३ मन्दोत्कला १८३
५ भे ५।१०।४८ गम्यमाना घटिकाः ११३
३५।१३ भैः ११।१।५३।१ पर्वान्तरी
तिः ३६।११८ चन्द्रमानभुक्तिः ३१०
४८ गुणिता ११५ षष्ठ्या हृता ११५५
भैः १०।८।११।२८ युतैः २।८।१०।५।१
३ पर्वान्तकालीनो ज्ञातः ॥ सूर्याः
केन्द्रकलाकर्णः ॥ नगनगाग्नि
बाहुरेषकेन्द्रमेषतुलादिभुजमिता
विधाः निराहत्य बाहुफलं मध्यनः स्फु
टः स्फुटतिथिकालयोजनमध्या
मध्यार्थेन स्फुटोपपत्तिः त्रिज्याव
द्धकलाशतनावक्रालिप्ताभिरामे
वेषम्यायोजनमयः कार्यो भवति ६
मयं वैरानीकेनानुपातः यदि वक्र
कलाहते त्रिज्याभिः कर्णकलाक
लायाने ते: किं मितत्रिज्यागुणकल
मायनार्थमपायः यथास्फुटोपि।
होते राशिलिप्ताघ्नभोभागाः प्रथम
मध्यमव्याते न चाहेम कलत्रेन।
किञ्चिन्नाद्विनीयके शीघ्रेनेव क्रमात
पिण्डानभकालज्ञातिनैयुतेः खेड
काम्युकुनविपातिमिति पूर्वेषु ३
५।३१ शीघ्रकेन्द्र ११५ मन्दफलं ३

५।१५ अनेनपूर्वविद्धे २५०५ नन
विद्धयो २५२५ विंशै २२ ऊनित
५५ मनेनभाज्यविद्धे २५२८ युत
२५३।३।५५ भ्यामाना युग्मालि
प्तात्मिकायायोजनीकरणार्थं वि।
लोमेनचंद्रकमया २१५०००ऽगु
णितायो ११२ ३८३८३१०००
चक्रलिप्ताभि २१६०० र्भक्ते ५१
हर: यथोक्तेसूर्यसिद्धान्ते ॥ रवे:
स्वभगणाभ्यस्ता: शशांकभगणे
हृत: शशांककलागुणितोभाजि
तोवार्ककलया ॥ विकर्मश्चंद्रक
लायाभिन्नश्चंद्रकर्णास्यसूर्यकर्ण
करणायविलोमगणितेनशशां
कभगणाभ्यस्ता: चंद्रकर्ण २५१०८९
६६६१८००००० सूर्यभगणेभ्य
हृते लब्धं २५३०६ ऐक्यं १३५१८
००० पञ्चनगनगाग्निनवाङ्कस्य
रविकर्णोध्रुवमध्यगुह्यान्तरूपोमध्ये
ज्ञात: अथवा सूर्यकला ५३२१५
५७१३० चैसाया १५३७५५।
गुणिताचक्रलिप्ताभि २१६०० र
भे ६८९३७७ रवेर्योजनकर्णस्या
दृश्यचंद्रकलाकर्णोनचंद्रकर्णोनय

तिथि
३०
१९४
194

नस्य स्पष्टवाक्कलाविकलासमेते।
मध्यः विकलार्थं भवति स्पष्टगुप्ति
र्भवति विकलानयनं गणिते ।
भासेननेत्राग्नि ३५१७ हते हृते च
रवीणामभूथै: परिधिलब्धमूलमेकस्म
कलायामानयेनेतद्दृक्कर्णः यथा
वेदकला ३२५००० रवीणामभूथैः
११५० गुणिता ४०५०००००
भनेत्राग्निभिर्भक्ते १०३१३११२०
कलाविकलाभ्यां ५१५६३१५।
रमारमेषु महाशु भिन्नशुद्धकर्णैस्मा
तः एवमस्य विकला ४३३१४५०१३०
विकला १३३८३५५।५स्मा ई२८
५३३।३८ नवनगाग्नि नवाष्टम
मिता केस्य योजनकर्णमानाद् इतिस
वेमनवयम ग्रहपर्वो क्रयोजन
कर्णमस्फुटीकरणार्थं लिप्ताकर्णः
मे च स्फुटितो ऽस्फुटितो न स्फुटा ध्यानयो
विमला हि गुणाविहीना त्रिज्या हृति
शेषहृताः स्फुटाभ्यां लिप्ता स्फुटा नितिगम
कृत्वा विधेयास्तु स्वकोटिभीवागफल
भ्यां ध्यायो गा कृष्णा रावयकके दारी
के इतवतनु जनीवयो येद्दैभीकामले
कर्णं स्वकर्णे इत्या

यथा शीघ्रकर्णः साध्यः यथा रविकौ
टिज्या २८५५ ग्रहस्य कलज्या १३०
३१ मृगाङ्कस्य केन्द्र १०।१३।३।५।२५।
ताको टिर्नीचोच्च फलयोर्योगः २५८
६।११ तद्दल ७५।२२।२५।०।५५ भु
जज्या १५।२५।१३।५।१३ कोटि ३११
५५।३३।५३ वर्गयोरैक्या २१५८
२।३८।५३ मूले ३५५३।१३ म
ध्यकर्णे केन्द्रमानः ग्रहेन ३५५३।
१३ द्विगुणात्रिज्या ६८।१६ वर्जिता
३३२८।५३ ग्रहेनैषा विभाजित त्रिज्या
वधा २१८८।५८।५५ भक्तो लब्धं ३
२१६४० लिप्ताकर्णो विधोस्यष्टोमा
नः ग्रहोपपत्तिः यदि त्रिज्यातुल्यः
कर्णस्तदा त्रिज्येव व्यासार्द्धं कक्ष्या वृत्त
स्य तत्कला मंडल प्रति मंडल योपाने
स भवति यदि कर्णस्त्रिज्याभिन्न
स्तदा पूर्वं योगता मंडल परिधि भागा भव
ति ग्रहस्य यदि कर्णस्त्रिज्यातोधिक
स्तेनावामपरा कर्णाभिन्नमेव कक्षा
वृत्तव्यासार्धं यथोक्तं मौले भूग्रह
मध्यसूत्रं कर्णः इति तत्कर्णपरिणा
तामेव परिधिभागाः [illegible] तत्स्वरूपा
[illegible] कर्णानुपातः यदि त्रिज्यातुल्या

सिशी
२.
१५५
195

सार्धं द्वंद्वं पञ्चाशत्तमे ऽपि ततो नतांशक
र्णाभिमन्त्याः सार्धं कः इति यदि विभा
गः स्पष्टा भवति तेभ्यः साधिता कर्ण
स्फुटो भवति एवमसकृत्कर्मणा छिन्ने
कर्णे स्फुटाद्भवन्ति । पृथक्कर्मलब्ध
नाक्षत्राणां कर्णसाधनम् । पृथक्त्वा
त्रिज्या भिन्ने कर्णे प्रकल्प्य तस्य कर्ण
वेसाध्य ने यदि त्रिज्यातोऽधिकः कर्णो
भवति तदा यावत्तात्रिज्यातोऽधिकः
कर्णस्तावता त्रिज्या पृथक्तिनाहत्वाद्धी
नि कर्णाधिका कृतानयानुपातः य
द्यनेन त्रिज्या लभ्यते तदा त्रिज्यया कि
मिति पृथक्कर्णस्याधिकानन्तरेण य
नार्थे त्रिज्या द्विगुणा तेनानुपातार्थेम
त्रिज्याया विश्लेषणः द्विगुणत्रिज्या
याः कर्णशेषो हरः फलं स्पष्टा लिप्ता ।
कर्ण इति सर्वमुपपन्नम् पृथक्प्रा ।
तनात्मककर्णस्य स्फुटत्वम् ॥ लिप्ता
स्फुटितद्विगुणेन भक्तः स्पष्टा भवेद्या
तत्कर्णस्य स्पष्टार्थः रवेर्योज
नकर्णः ५ १ ५ ६ २ लिप्ताकर्णेन
३ ५ ५ ० ४ ८ गणितेनः ४ २ ४ ७ ८
३ ५ ८ ३ ९ ८ ५ १ ३ २ त्रिज्याया भक्तो
लब्ध ४ ८ २ ४ २ १ १ ५ वेद्रस्यायोजन

कर्णः स्फुटो जातः ३ उपपत्तिः त्रैराशि
केन यदि त्रिज्यात्मकेन लम्बकर्णे
न नतानतांशज्या तदा स्फुटसाद्यकर्णे
लम्बने नतानेन कर्णेन किमिति
स्पष्टयोजनकर्णानि ॥ भूव्यासः १५
८ हीनं रविबिम्बकर्णाहतं भास्कर
कर्णभक्तं भूबिम्बविलेद्धफलेन ही
नाभवेत्कुभाविस्तृतिर्विधुमार्गे स्पष्टा
थेऽत्र द्विद्विपयन १५२२ सूर्यव्याने
योजनानि सूर्यव्यासमानं तस्मै विश ५
८० ऊनं पञ्चशतयोजनानि विधुमा
ने भूविस्तारा १५८१ रविबिम्बे ६५
२२ वर्गिते ५५५१ चन्द्रकर्णेन ५८
२५९।२५ गुणिते २३६३८५०।
२२।२५ रविकर्णेन ७१९५५५१
१५ भक्तमानेन ३३५।५५ भूव्यासे
१५८ वर्जिता १२५९।१७ चन्द्रमण्डल
गतभूभाविस्तारो जातः उपप
त्तिः यदार्कगुणितफलस्य भावस्तोत्र
दिने त्रिज्यामितेन षष्टिद्वयेन मूलमि
लितेन षष्टिद्वयेन शशाङ्ककृतेन सूर्ये
स्य विंशतिर्विपत्रेन यायस्य गुणो
ऽनेन कलाकला रविकला भवन्ति
ताः किं विरचितैकत्रिंशद्विकला पि

सिशि
उ·
१५६

196

कलात्रिंशत्कलाग्रकेतानाभि २२।३१
ग्रनुपातः यदि चक्रमेकलेयकलावङ्ग।
विबिंबनराकलामण्डलचक्रयोजने
:किमितिमानककलाभिः सूर्यकला ५
३१।५४३।३० गुणिता १५८३५२
०० चक्रकलाभिः २१६०० भक्ताम
६५२२।। रविबिंबयोजनमयस्या
त ग्रथयदिनेमध्येवगतिः स्पष्टास्मा
नदिनेपवेवहिहेहाविंशत्कलालब्धु
:स्पु: लाभिः चंद्रकला ३३५०००।
गुणिता १०३६५८००० चक्रक
लाभिः २१६०० तामे ४८० चंद्रबि
बस्मात ग्रथस्फुटेबिंबे रविबिंबाद्दल्पम
तोभ्रष्टागाहल ` भवतिहेष्ठावत
चंद्रकक्षामतोगङ्गनावङ्ग मावेड
कलागतागिकियद्भिलावेत्पयानुपातः
यद्यर्ककर्णेनक ` ग्रामेमत्योजना
निलभ्यतेनतदावेडकर्णेनकिमिति
लब्धभूछायाम: तस्याश्चयोजनानि
श्रुतपञ्चफल चंद्रमार्गेनयतेभ्रविल
तेभ्रहरोचभ्रच्छायाग्राम्मसमुद्रकला
याभवति ग्रथयत्रायदर्कमानस्यचंद्र
कलायामानयनेचानैतरावमानंया
जनात्मके ६५२२ स्वबिंबयाभक्ता ४

८२८६।१५ चंद्रस्य योजनकर्णः स्फुटो
मानः ३५५ गतिः षैराशिकेन यदि
स्यात्मकेन लिप्ताकर्णेन नक्षत्रमा
र्गेऽत्र वा घृवमानदयः कलोलभते तदा
तेनकर्मेणा किमिति ।। अथ यथावानि ।।
बिंबवेष्टिहिष्णावर्ते ६५११ संख्या
नीष्टोः स्वनागांबुधियोजनानि १५
८ हीने रविबिंबेदुकर्णाहते भास्क
रकर्णभक्ते भूविस्तृति १५८१ ल
ब्धफलेन हीनाभवेत्कभाविस्तृतिर्वि
धुमार्गे ।। स्पष्टार्थम हिहिषार्वर्ते
६५११ संख्यानियोजनानि नमस्के
विधा ५६० स्नूनयोजनानि चंद्र
माने भूविस्तृता १५८१ रविबिंबं
६५।११ वर्जिते ४९५१ चंद्रक ५
८२५६।१५ गुणिते २३०३८५
११२१५ रविकर्णेन ३११५५५
२६ भक्तमानेन २३५।१५ सूच्या
सो १५८१।१२ ५६११ चंद्रमंडल
गतभूछायामानः स्पष्टोपपत्तिः
यदर्कंगतिफलस्याभावलभगुणि
ते ५३१ ० ० ० ० ० ० ० गुणि
ते १८१३५०५४ ० ० ० ० ० ०
० ० पर्णांकभगात्मेन ५३३५३

श्रीशि
उ॰
१५३

197

३००००० गुणिते ९८२०४००४४
०००००००००० भक्तमाने ४८०१५२
चन्द्रकलायोः रविबिम्बमानेन योज
नात्मकं बकलिमाभिगुणिते १००
५२३५२० चन्द्रकलाकलनेनाङ्कक
लब्धं ३२५००० ग्रासम् ३३,२३ रवि
मध्यमानेनाते लिप्तात्मकं एवं सम
बामपि ज्ञेयमिति स्वमनसेव ॥
अथ योजनानां कलाकरणं ॥ स
र्वेषु मानेषु योजनमाने त्रिज्याहतानाम
केषां भौङ्कणाः भक्तानि तत्कालीक
लिप्तिकास्ता लेषां क्रमान्मानकला भ
वति ॥ रवेस्तु स्पष्टया यात्रु बिम्बा
गे योजनानि त्रिज्यागुणितानि
वकर्णविबयोजनानां त्रिज्यागुणितानां
नामकं कर्णाभाजकः चन्द्रबिम्बस्य
चन्द्रकर्णभक्तायाबिम्बस्य चन्द्रक।
र्णो भाजकः एवमेकेषां भोङ्कणाः
भक्तानि कलानां यद्विकल्पानि।
यास्त्रापालिप्तास्ताः क्रमेण सूर्येन्दुभू
बिम्बानां लिप्ता भवन्ति तत्कालिक।
लिप्तिका इति पत्नीकरणेषु यः
लघुत्रिज्या गुणकवियं ट्रहते ज्या
गुणके फलस्यालयाङ्गुःकरण

योजनाभावादेवं मानकलायस्या स्फु
टेनतु योजनानि १५२२ त्रिज्यया ३
४३८ गुणितानि २२४१२६३२ ।
रविकर्णेन ७ [illegible] ५ । २८ भक्ता ल
लब्धं ३२ । २९ रविमाने लिप्तात्मके
ज्ञाने चेन्दुबिम्बं ४८० योजनात्मकं ।
त्रिज्यागुणिते २६५०२४ चेन्दुकर्णे
न ४८२४६ । १५ भक्ते ३४ । २ ।
चेन्दुमाने ज्ञाने भूभाबिम्बं २२४६ । १२
त्रिज्यागुणं ४२४५३७ । २८ चेन्दुक
र्णेन ४८२४६ । ५ भक्ते ८८
४८ भूच्छायामाने लिप्तात्मके ज्ञाने
भूव्यासवत्करणस्य प्रयोजनाभाव
त्वच्छादकत्वाच्चेन्दुबिम्बयोजनानि ४
८० लब्धं त्रिज्यया गुणितानि ५७६०
चेन्दुगुणितेन १६८६०५०४०००
०००० कर्णे ४८२४६८१ भे १
११२ मूलं [illegible] ज्ञानिरस्याक
[illegible] रस्फुटम्भक्ते यन्त्र [illegible] काया मि
तिपत्तुः २४ । २७ चेन्दुमाने ज्ञानमस्या
[illegible] कग्रहणादस्या नवत्वादेव
स्फुटं भूच्छायायोगवद्विपत्तुः करणस्या
भिप्रायः प्रबोधपपत्तिः यदि योजना
त्मकं कर्णे मण्डलयोजनानि लभ्यन्ते

सि॰शि॰
उ॰
१५८
198

नताले मास्यकाले मा कोणेन मण्डल
कालेमाः कियन्त इति ये शङ्केनान्य
तः यतो भूच्छाया मण्डलवद्रविकला
याः क्रमतः स्फुटकोणमेण्डले याज ।
नानिलभ्यन्ते नताले मा त्रिमा कोणेन
मण्डलले मा कियत इति ये राशिक
पञ्चहरः हि छिन्नास्ते इष्टसूर्यबिम्ब
विकमयाम तो बविकर्णो हरः कृता
यविरबविबिंबेस्वभगणा मण्डलमिति
शोहिना वेद्ध कला यो कियतेनताबेद्ध
कर्णो पवहरो भवति नष्टयास्वक ।
लाद्य मा बेस्वकर्णो हवस्फुटकला ग
ताया भुच्छाया यायाश्च द्धकर्णो हवश्नति
युक्ते ॥ अथ शङ्कोः नतकला वि
वाति ॥ भकामे तिस्वदृष्टाभागयुता
यिना विबेबियोहि गुणो नाथ शिल
भका तिथ्यहिहीन स्याशीभाके विधु
हिभकान्ते दोर्ज्यायुग्मभवान्विता विधु वि
स्वमवे ॥ रविरस्फुटागालैः स्वदृष्टास्यो
शोनयुक्ताश्मारुवेद्रविबिंबमितिर्विधा ।
कलात्मके भवति वेद्यस्याभ कि कि
मितिर्गणाला वनसमुभ्यामकामेक
लात्मकं वेद्वविंबे रविबिंबमितिर्बुधा
भवति अथ वाय ये वश्याम्न बृश्यामतो

३१५ नाचंद्रभुक्तिः चैचविंशत्या २५
भक्तांशलवमेकोनविंशत्या युक्ते चंद्रमान
मितिर्वा भवति यथा भोगोगतिः ५०
१६ स्वकीयद्वग्मांशेन ५।५३ युता
२१।५९ युतिर्वा ३१।१४ सूर्यविं
बराग्ने चंद्रभुक्ति ८५५।५३ विग
लिता २५३०।५४।५३ तिथ्यादि०
१५ हीना १३०।५३ दिनवृद्धि २५भा
क्तांश ५।१४ तेषाहि २९ युक्ते ३५।
१४ मितिर्वा चंद्रमाने मानं सूर्योपपति
यदि नाक्षत्रिकी भवेद्भुक्तिः ५०।
१६ नाक्षत्रिकमानेन ३१।२९ भा
वनेनर्ता १।५९ लघ्ने पंचहृदोरा
तः यथा मध्यभुक्तिः ५९।८ मध्य
मानेन ३१।३१ भक्तांश १।५९ हो
रायते पंचमकारो परमं भुक्तिफ
लम्यूणेन त्रिंशा २५ २८ कोटिफ
लफलम्या २०।३१ वियोगे ३३।२
३।१४ स्पष्टकर्णापरमः २५६८।३
२ लिप्ताभुक्तिः २५०३५० स्फुटयो
जनकर्णः ३२५८०।३० चंद्रमान
२ परमापवर्तिते ३०।१० नवफलस्प
कर्णात्मापरमापवर्तितापभुक्तिः ५६
५३ मानेन ३०।१० भक्तांश १।५९

सि॰शि॰
उ॰
११५

199

सएव ह्रस्वो लघुः यत्र कर्कादौ परमे
भुक्तिः फलेषु नैव यत्र कलाः ६६ ५ । ६४
० परमेऽपचिते माने ३५ ५६ परम
भुक्तिः ६१ । ६१ मानेन ३३ ५६ भक्ता
नु ११ । ५६ सएव ह्रस्वोऽत्रानयेवमपि
ह्रस्वो भवेत् पचितिमध्ये वयवस्य पव
स्यानयेयो परिधिरानीतः यतः कर्णे
नामहत्पृथ्वी परितिमण्डलस्य ग्रहानुवे
त्त्वे. सवृत्तिमानो यतः कलशग्रहाद् वि
वमत्पगति स्थूलत्वो भवति यत्र यदि
त्रिभायाः केन्द्रः कर्णे स्वस्याग्रसेरा सत्रता
सह हि सो भवति गतिमहती तथाव
गोले मध्यः स्वनीचोच्चसमोऽपरास्मात्
केन्द्रस्य मध्येऽपविक्रमण्युत्तु श्रुतान
स्फुटो मध्यम समस्तराशीस्तच्चोच्चस्ताद्यो
मचवस्तु हेतुना वर्तते ऽस्य नः स्यात्रिकेन्द्रपरि
धिः शनेरनु विव इह स्थूलसूक्ष्मातिथा ।
नोक्तस्यात्र सहस्रवर्तीति विवगत्यो
पचयापचयौ यतनल्पकालत्वा हू ह्रास्य
नेत्यत्र मतः पचयापचयौ नगोचरयति ध्रुव
नयोर्मानानि ११ ८ ५८ । ५७ गतिः सा
हि द्विगुणयेत् ९ ५ ११ मितयोरन्तरेण ति
नभक्तामेह ह्रस्वो नातः यदि केन्द्राद्याया
नात्मिका यागम्या ११ ८ ५८ । ५५

हरेणैला ११ ४५ मे २५ २१ योज
नरूपविबमतोभगणालिप्तात्म
काग्रागता ५५८ हरेण ११ ५५ ल
ब्धं २१ ३१ कर्मा रूपेविबं भवतीते
नयस्तागतो रूपचयलसामानस्था
पितास्य पचयामानस्थाप्यपचयोह
रस्य ११ ५५ क्षिप्तेनगा दृग्हरस्य वि
लिप्ता १०४ एकादश ११ विलि
प्तास्मिविक्षेपकरूणाभिरपवर्तिताल
ब्धं ५१५५ हरोत्रानलेनखखदश
भागापूर्तेतिवक्षेपकेषु ११ शेषेना
र्धमिविक्षेपकेषु ०१२ हरो ११ ५५
लेपः ज्ञातो परः २ तेनोद्धितेनि च
त्रेमवेस्वककलायो वेद्यादादिनगति
योन्नूनानि ११८१५८२५५ वेद
विवयोजते ५८० भक्तानिलब्ध
२५ ५२ हरोत्रानः यदियोजना
त्मगानेवनेनहरेण योजनात्मकेम
तेन ५८० मानेनदाकलात्मिका
यागाते ३५०३५ रसनेनैव २५
५२ हरेणहाविपात्कलात्मके मा
नेमध्यमं भवति स्फुटगत्या ८५५
५३ गुणेनैव हरेण २५ ५२ माने
३२१२ हरशेषघातिस्यागातल्पोन

शिशि
३.
२००

200

ऐंस्ट्रेंमाने पचेनवगतिफलम
पनमगोनमध्यवापवचपनमपलेन
चक्षुगादेविकेंद्रादेसूर्यगतिमाध
नवस्पष्टगतिमाधनवचेष्टागति
माध्य वेदमानमप्युक्तप्रकारेण
स्पष्टभूमानन्तेनेनावामिस्रा।
दिनाप्तमाध्यहरातेयः २५।५२
एवमेवायुमनोमेषहरः माव।
र्धचगतीनोमाला ३५ जगामेर्ग
वति भानेकृचगतीनेमवर्णीक
रता ५ भामो विगतीनोप्तुकरति
तिथ्यादिहीनी मारोघटिं तिथ्यादि
मिना ३०।५ भुक्तिलदाप्तोमहेर
ता २५ ५२ किंचिदधिकमन्मानि
धार्यं तिथ्यादिफले २८।५१ पूर्णा
मन्तविशानरहीनमनरपुद्धिदरो
गान्यानत्रपूर्वोचानदत्तान्मामायमे
वार्यमागीकृते नेराशिफलेतेष्य
माने यलोवरद्धिद्धि रूपतिथ्यादि
फलमुपातं गतेभुक्तितिथ्यादि
मिते मानमितिसर्वमुपपन्नम् ॥
अथ प्रकारान्तरेण स्पष्टगत्याविभ्य
भानोगतिः पातयुता रविविधिविम
कार्चद्रस्यलोचनयुता तिथिभाजि

नाच लब्धानंभवन्तिबावुनिभाभ्रमा
णेभ्रमाविधुर्विधुविनेगृह्णणिपिधते ॥
एवग्रणायां विगतेहोविशेषः तथा
द्विगुणायाशुद्धभकेः एवशेभागःल
ब्धोवेनंभ्रुवायांद्धिबालिमात्मकंभव
ति शुध्यन्त्याखल्यापटकेनरूपकयपति॥
गृह्णणेवेदस्यभुक्ताटकोष्ठायोरविविति
भ्रमानेयथा भौमागतिः ५०।११ शार
५ गुणा २८६।१० रवि १२ भिर्भकाम
२३,५१ वेदगति ८४५।५२ द्विगुणा
१६४२।३६ निश्याम ११,३।५६ लब्ध
योवेनवे ८८।५५ ध्रुवायायाः प्रमाणे
जाते शुद्धोपपत्तिः भ्रुवास १५५२ हो
नेवद्धिवैव ५४।५ मिद्धकणा ५१५६
६ हते २४५०८०६० भाकस्कणे ६
८५३,१० भकमाने ३६६।३५ पो।
ध्रुविवयोजनात्मकमेतद्वगलिमाधि
२१६०० गुणितमिद्धवकस्कलायोज
नै ३२४०० गामेलिमात्मकं पोध्य
मानेजाते पोध्यव्यासेनलिभीकृतेन
२४।३८ पोध्यविंवेभ्रमानेनलिमाध
नेन १५८१ लिमाभूते १०५।२४वेद
भुक्तिभकमाने ०।३० हवः सुखायाम
द्विगुणे २५ लब्धेदुगतेद्विगुणकः पंच

सि॰शि॰
उ॰
१०१

201

दृग्भानकोहरः फलं भूच्छायामानं १९
७।२७ शोधितं १७ ३८ शुद्धं ८ ५१।७९
चेंद्रकलागतं भूभा बिंबे लिप्ताभ्यः केभ
वति स्पष्टं गतेः फलं च या पच योषगत
छायाबिंबमपचितमपचितमधिमानं भवति
ग्रहणायेंद्वोबिंबे शोधय फलमेतावदिभ
द्याम्राशे इदानीं भूतं भवति चेंद्रकला
ख्यामापात् तेनेदं मत्वाल्लिप्तीकृत्वा ये न
भ शुद्धा चेंद्रकला भवतीति सर्वमुप
पन्नम् अथ चागतियोजनं ११८।७७
चकलिप्ता २१६ ०० गुणिते २५९२
७९ ० ० ० सूर्यकलया ७३३२७९
३ भक्ताभं ५९ ८ चेंद्रस्य भुक्तिः ज्ञा
ताः कला रूपा चेंद्रकलया ३२७०००
भक्ताभं ३९०।३५ चेंद्रगतेः मानाय
चमत्राद्यायोयेग्रहाणां स्वस्वकलया ग
तिर्लभ्यते यच्चेयगतियोजनं तेभ्यः लिप्त
कालभ्यते नरार्कमानं २५१२ छाया
याम्या २५८२ नरेण ७९ ७२ किमि
ति चंद्रे भूच्छायामानयामानं २७७९
४ गुणितानां चंद्रभुक्तिकलाभिः का२९
२२३।७८ योजनगम्या ११८७८
७५ हृताभं १७ ३८ ततः मानं लिप्ता
स्यकेनाने नदयाकें बिंबभूच्छायामानं

ग्रहाद्यैः ४५ ४२ गतियोजनानि हर :
११८५ ८४ ५२ नेनोद्गणकहरो विव
सुनवृत्ति ५८८२ एवतितोलब्धगण
कस्मान्ते ५ हरमोनेनगुणकहरो मा
तो यान्ति गतियोजनैः ११८५८।४५
स्वद्भागाश्रितकलालब्धेने नराभूमाम
नक्षितिफलभुजाम कला १०५२
५ पूर्वोयानेनक्षेपे नः २४२८ पुड्
भूभामानेनातेभवति यन उपशो प
विगाहुतो भूभाविस्तृतिरेव यनो भ
वनीति शेषो गाले मुख्यवेद्ध विक्षेपः
सपातनाक्षालिकवेद्धदोर्मात्वेभेर्हेता
मासद्लेनभुक्त सपातपौन्यमुति
गोलदिक्षा क्षितेपरोऽ दोः सवबाणसे
नः ५ यद्यविक्षेपः साध्यः तात्का
लिकयोश्चन्द्रपातयोर्योगः कर्तव्यस्त
स्मात्भुजज्या सपातेन व शानवेद्धानभु
जज्याकार्या सावेभे १२० गुणिता
विज्यया लब्धा सा निंद्व विक्षेप व शा दि
त्तुत्रीते सपातवेद्धस्य याद्दिकतेवा
दिविक्षेपस्तेनेनतुर्कभवति यादि
सपातवेद्धो मेषादिषद्भगतस्त्वदा
नेऽत्र विक्षेपस्तुलादिषड्गृहगतेनस
पातवेद्धदक्षिणइति यथा तात्कालि

सि॰शि॰
उ॰
२०२

202

कक्षेन्द्रः ३।२५।४४।३६ तात्कालिक
पातः २०।८।२५।१४ उभयोर्योगः
५।२४।१२।१४।५२ सूर्यभुजे ०।१५।४०
८ ज्या ३३५।३२ त्रिभे २०० हता ४
१६।१२०।३।२० त्रिज्यया भक्ता मे ११
४० विक्षेपः सपातचन्द्रस्य सौम्य एव
३६।४० शरः सूत्रोपपत्तिः यदि त्रि
ज्यात्मिका भुजज्यान्तरा त्रिभे २०० कि
मिति परमः शरः भुजज्यामूनवे ष्वा
रा भावान्नतानुपातात्सिद्धा भान्मागत
कस्त्रिभाहतो विशेषोऽत्र स्पष्टग
सप्रमाणम् ॥ पञ्चाङ्गसञ्चाराकम
ण्डले क्षेत्रखण्डे शानेऽस्यामितप्रमाणे
नञ्चापयोस्त्रिज्याद्दृष्टिके यदा माहेयवस
वेग्रहणेन दानाम् ॥ भूभाद्विपुविधु
विनेग्रहणेऽपि यत्ने इति उर्वीकास।
ज्यापञ्चादकमानेयोगार्द्धं यावत् शा
वेनोनिते उद्दते तावन्नग्रासप्रमाणाय
ज्ञानेनच्छायाप्रमानादधिके चेन्नदास
र्वग्रहणमिति यथाच्छायामवेद्म
मानस्पष्टे ३४।१२ छायार्कात्यवच्छा
याविम्बे ८८।५८ उभयोर्वैक्यं ११३
लिङ्गे २।१३० शरेण २६।४० वर्जित
३५।१५० तेन नग्रासप्रमाणमिदं छा

ग्रह्यविधोर्माना ३५ १२ दृष्टिकमतः
सर्वग्रहणमायाते तिथ्यंतनाडीन
नेत्राद्भुतोष्णालक्षेत्रमासिकर्मसस्फुटन
तपातवेदस्य ५ । १२ था । १५ । १५ भुज
ज्या २२ ० । १० शरः १५ । ५२ मेच्छा
द्यमान ३५ ३० छादकमान ८८ । ७२
योगा १२१ । ५२ ईष्ट ९१ । २१ ग्रासो
ने १५ । २७ ग्रासमाने पनच्छाद्यमा
ना ३५ १० ग्रपिकमतः सर्वग्रह
णे ग्रस्तोपपत्तिः विक्षेपच्छाद्यच्छाद
कयोर्वर्तनं नयदाच्छाद्यच्छादकविंव
योगार्द्धसमसतदाविवरशेनतयोच्छाद्य
माने यावद्भूनस्तावच्छादकविंव
च्छाद्यविंवप्रविशति विंवेषोगोले
ग्रस्यास्थितिविमार्द्धानयनम् ॥ मा
नार्द्धयोगान्तरयोःकृतिभ्यांशरस्य व
र्गेनविवर्जिताभ्याम् मूलेविघट्टस
गुणितेविभक्तेभुक्त्यन्तरेणस्थितिम
र्द्धविर्द्धे छाद्यच्छादकमानयोर्यद्वी
कृतयोरेकसंयोगःपरत्र वियोगः
ग्रनयोर्मानार्द्धवियोगान्तरयोर्वर्गी
कार्यो तो वर्गौ शरस्य वर्गेणवर्जिते
योः शरवर्गवर्जितयोर्मूले षष्टिगु
णिते रविचंद्रयोर्भुक्त्यन्तरभाजितेस्म

203

क्षेपी
३
२०५

204

णकः स्पष्टभुक्तिघ्नशेषाद्दिनैर्वेद्धग्रा
मेकादिनैर्वा तद्रुमन्द्रशरेणाक्षिप्तमर्थ
स्पष्टकालीनो भवति । तद्दिनैर्योगो
वेध्यफलयुत स्पष्टनतवेद्धो शा
गच्छाधितक्षिप्तदेन गुणित स्पष्ट
क्तिघ्नभागयुतो वेद्धग्रोर्वाकादिनैर्वा त
द्रुमन्द्रशरेणाक्षिप्तमर्थमाभ्ये पव
स्फुटयथावाक्षिप्तवलेनतस्मोक्षिप्त
र्थमानकालीनो भवति । यथाक्षि
प्तर्धनाडीभिः ४।१३ वेद्धभुक्तिः ८
४५।४ गुणिता ३५ ६६।१६ षष्ट्या
भक्ता न ५४।१३ मनेनवेद्धो ०।१
५ ४१ ३८ रहितः ०।१५ ५५ ५२
क्षिप्तार्थे ४।१३ नपातभुक्तिः ३१
०।४८ गुणिता १३ १४ षष्ट्याप्त
०।१३ मनेनपातो १०।८।५२।४
स्पष्टनतकालिकवेद्धग्र ५।१३
३०।१३ भुजज्या ३५।५ स्पष्टभागे ३
१६० मर्का १८।२१।४० नमानाइ
स्पष्टयोगे ६१।३१ शरो ३०८२।१५
वर्जितो १८००।१८ स्पष्टकाले ५
३।५६ षड्गुणाणे ३२ ७६ भक्तातेन
ण ३८८।२० भक्तमाप्ते ४।४ क्षि
प्तार्थजातमनेनस्पष्टवेद्ध ३४।१३

त्रिप्र
३.
२०५

205

५० स्फुटोगतो ५० ३१ ५२ निमेषमा
नार्धभोगनुगता ३३ ० ५ । १३ ४ षष्ट
५० । १३ ० स्थित्यर्धं ५ । १४ स्थित्यर्धमध्ये ।
मोक्षकालीनमाने ग्रासापवर्तिः ग्रा
णधर्मयोगान्तरयोः कालिभ्यांग्रासांशेन
स्थित्यर्धे मोक्षकालेन ग्रासेण मोक्षका
लस्थित्यर्धं प्रमाने स्पर्शमोक्षकाल
स्थित्यर्धे प्रमानकर्मणालभ्यते यात
यनाडीयुगीनाद्युभुक्तिविद्याद्युक्तस्फ
लेना कालिकीकरणाय स्थित्यर्धेना
डीयुगीनास्वभुक्तिः षष्ट्याहृता नष्टेहि
नाद्युनाविति ग्रहविमर्दस्थितीकर
णम् ॥ एवं विमर्दार्धकलानयुक्तस
पातवेद्येद्वमाधकाभ्यां स्पष्टकक्ष
कवंद्धेद्वस्थिते स्फुटेलग्नाधनविम
र्दवेद्दे ॥ पूर्वोक्तस्थित्यर्धस्पृष्टीकरणं
विमर्दार्धनाडीगतांशानस्वस्वभुक्तिः षष्ट्या
प्तानेकयोनिलावपरवयुतावस्पष्टी
कृता तथा भवनमयानवेद्वाभ्यां स्प
र्शकालेमोक्षकालस्थानाभ्यां पूर्ववत्स्प
र्शमोक्षकालीनेविमर्दार्धयावत्स्थित्ये
भवनलावटस्पष्टनाध्यस्फुटेभवना
यथा ग्रवमर्दार्धेनव ११ वेन्द्रभुक्तिः
८५ ५ । ५२ गुणिता ३८० । ३४ घ

ध्याने २।१० तिलस्त्रुहः ०।१५ ४८

२८ विमर्शार्थे ०।२० वचानभुक्तिः ३

१०।४८ गुणिना २६ वृक्षार्माना ०

११ तिलःपाते १०।८।२५।१३ स

पातस्यकालिकवेद्म ५।३५ १ ३३

भुजस्या ३।४।५५।१ शुक्लः २०।२ व

र्गस्य ०।२५।५४ मानाद्योर्वेनव २०

१८ वर्गः ३ ४५।१० शुद्धवर्गवर्जितः

२५।२३ मूले ३।५ विमर्शार्थे ०।१८

नातमनेनपूर्ववनगुणितस्यस्वभुक्ति

वृक्षावर्जितस्त्रुहः ०।१५।५०।१४

पात १०।८।२५।१३ योर्योग ५।२४

०।३० भुजस्या ३४३।५३ शुद्धो २।१०

वर्गस्य ०२५ ग्रस्याद्विमर्दार्थे ०।२२

स्थित्यर्धसमीलनकालीनमानेवि।

मर्दे ०।२० उक्तफलेनयुक्तवेद्म ०।१

२१ ०।८।८ पातयोः १०।८।२५।१४

२५ योगा ५।२४।२६।१३ भुजस्या ३

३३।१८ शुद्ध २६।१० स्वर्गो ६।८४

४३ मानार्धोनवर्गोनवर्गान्तरे ९

३५ मूल ०।४० विमर्दार्थे ० ३८ म

नेनगुणितावेद्मभुक्तिः ४ ९ ३।२०४

ध्यमेन ८९ २२ युक्तस्त्रुहः ०।१६।२५

१ विमर्दे ०।३५ गुणितनगाद्मभुक्तिः २

मिश्रि
उ०
१०३

206

५। छन्नेशा ०।२ शुक्रः पातः १० ८ २५
१६ सपातेन्दु ५।१।२५।२८।० भुजा
ज्या ३३।१।२५ स्पष्टशरः २६ २ वर्गोऽसौ
६०० ७५ तद्वर्जिते ६०।३३ मूले ८।
२२ विमर्दार्द्धं ०।३० मध्याह्नफले ८
५। शङ्कुफले २ स्वस्वफलयुक्ते वेद्ध ०
१६।३ २५ पातः १० ८ २५ १६ योर्यो
ग ५।२५।२८।०।२५ भुजज्या ३३ ० ५०
शरः २६ वर्गः ६०७६ वर्जिता ६५।२०
मूले ८।१४ विमर्दार्द्धं ०।३८ युक्तात
त्कालिकस्वेद्ध ०।१६।३३ सपातः
५।२५।०।७५ भुजज्या ३३०।५० शरः
२६ वर्गा ६०७५।१६ वर्जिता ०।२।१ मू
ले ८ २५ विमर्दार्द्धं ०।३८ स्पष्टम
मीलनकालीनेऽनाते युक्तोपपत्तिः स्फु
टत्वं स्पष्टीकरणवद्बोद्धव्यं एवमेव
कालेऽप्यानयनम् ॥ स्पष्टाग्रतः स्पा
र्शिकमिश्रभुक्त्या शोध्या ततो मास्तकम
यपूर्वैः श्रीघ्रतिथ्यः स्थितिखण्डकेन
मध्यं तयोर्गणाभ्यन्तरेऽष्टकाले ॥ एवं वि
मर्दार्द्धं हत्वा पश्चके सम्मीलनोन्मील
नयोर्भुजो भवतः कोटिश्च तत्कालशरो
ष्यकाः टैलं गंभीरागमस्पष्टस्तुति स्पा
त् ॥ यदि स्पष्टशरो भीमकालीनः स्पष्ट

नत्तः स्पर्शकालादग्रतो भीष्टकालः
यदिष्टकः स्यात्ति इष्टनीमिमोक्ष
कालीनाभिः कियान्ग्रासादिष्टश्च।
सौ मोक्षकालादर्वाग् मोक्षकाइष्ट
कालो ज्ञेयः इष्टकालेन स्पार्शिकेन
मौक्तिकेन कस्पार्शिकमौक्तिकेन वा।
स्पार्शिकमौक्तिकेवा स्थित्यर्द्धे न्यूनेन
नेन भक्त्याद्या भक्तालब्धस्य ८ भा।
गाग्रासस्याद्गुणिता दिष्टकालीनो भ
नो भवति एवं स्थित्यर्द्धस्य स्पार्शिक
मौक्तिको भक्तो नयातु विमर्दार्द्धस्य
मीलनोन्मीलनकालयोर्भेदाविति
यथा पर्व २६।११ स्पार्शिकस्थित्य
र्द्धे ४।२१ न ३५।४५ मस्मात्स्पर्शा
कालादिष्टकालः २० ग्रासविष्टघ
टीभिः स्पार्शिकस्थित्यर्द्धं ४२ न्यूने
४२।२ ग्रुनेन भक्तेन २ १८८।२०
ग्रा १३।८।२१ गुणिता २६।४२ म
ध्योग्रासः स्पर्शकालीनः पर्व २६।
२१ मोक्षकस्थित्यर्द्धेन ४।२२ यु
त ३०।४९ मस्मान्मोक्षकालाद
र्वाग् इष्टकालः २ ग्रासमौक्तिकस्थि
त्यर्द्धं ४ १२ न्यूने ते ४।२२ ग्रुनेन भ
क्तेन ग्रासा १३ ८ २१ गुणिता ३२६

सिद्धि
३.
२०१

207

मोक्षकालीनो भुजोन्तरः १ पर्व ३६
१० विमर्दार्धेन संमीलनकालेन १
८ वलितेन २ ५ संमीलनका
लादिष्टकालः १८ युतेन संमीलन
कालीनं विमर्दार्धं ३११८ सूर्तिन
० १० मनेन भुजाकेन रोशा ११ ८१०
गुणितान्ता ३ ३११५ संमीलनकाला
दिष्टकालीने विमर्दार्धे ३११८ सूर्ति
ने १० युतेन भुजाकेन रोशा गुणितान्ता
१३ ८ ३० गुणितान्ता ३१ १२ ३५ सं
मीलनकालभुजो ऽन्तरः उन्मीलन
कालीनोन्तरः इष्टग्रहगुणितन्त्र
इष्टभुक्तिर्विक्षेपेन २८ ११ स्पर्शका
लीनस्फुट ०११५१ ५० युतस्पर्शका
लिक ० १५ २५ ५८ पर्वान्तकाले
कोत्रहुः १०१८ २५ ० सपात स्फुटा
हो ५ २० ५२ स्पाष्टनत्या ३६८ १०
घावे २८१५६ येकोटिः वर्गास्या
८३०१८ भुज २६ ५२ वर्गो ०१३१५०
पतयोर्योगा १५५०१ ५५ मूरे ३१
१३ कालः स्पार्शिकोऽन्तरः पर्वमो
क्षकेष्टकाल २ गणिता स्फुटाक्षेप
क्षेपांशका मोक्षकालेनवेष्टयायो
गा ५ २५ ५२ २१ इन्त्या ३०६१ १०

भावः २४ ३ कोटिसमावर्गः ५२८।२
४ भुज ३।२ ६ वर्गः ५६०।२२३ योगे।
२५ ४५ ५३० मूले ३५ २५ कर्णोन्मील
कोनानः ३ तत्कालेन ०।८ गुणिते
द्युभुक्तिं वक्ष्यमाणसंमीलनकालीन
स्फुटो ०।२५।५०।२४ युत ०।२५।
२१।२२ फलाभावात्तत्कालेन २०।८२
२५।३ संमीलनकालेनेवस्फुटो ५
२४ १२ ३० भुजमा ३४२।५९ भावः
कोटिः २६ ५२ भावर्गः १२०।५५
संमीलनकालीनभुज २ १९ २४ व
र्गे ४ ४८ योग ०२५ ४३ मूले २६ ४
० संमीलनकालीनःकर्णोमानः उ
न्मीलनकालीनेष्टेन ० ८ गुणितः
वेद्युभुक्तिः २१३।० तद्युतो २ ५२
मीलनकालीनकालीनस्फुटो ० २६
२३ ३२ राहितः ० २६ २६ ० नात्का
लीकृतराहुना २०।८।२५।२६ स
हिता ५।२४।२६।४६ भुजस्या ३३
२ भावःकोटिः २६।० वर्गोस्या २८२
५ उन्मीलनकालीनभुजस्य ६ ३४
वर्गे ४३।० कोटिर्वर्गयोगा ०२
५।२२ स्यरे २६।४० उन्मीलनका
लीनःकर्णोमानः स्फुटोपपत्तिः।

मानैक्ययोगार्धयोः कृतिभेदाच्छरस्य
वर्गेण विवर्जितान्मूलं सुपर्या
तिने विमर्दार्धमेवं तु नाडिकाद्यं मर्द
विद्ध्यं स्पर्शस्थित्यर्धं तु मर्दार्धं विमुक्ति
गतिभेदेन मानार्धयोर्योगार्धं बलं भवे
यदि त्रिभागमेव भवेदेकदेशेन विलोमगति
भेनेदं मानैक्ये एकदेशेन प्रबलं भवेत् । ने
ष्टाद्विमर्दार्धे एकदेशेन मानार्धयोर्वे
ते एकदेशेन लम्बनेन लिप्तानां ग्रहणस्याद्वि
सर्वस्य प्रग्रहम् । स्पर्शकालग्रासमा
नम् ॥ मानैक्यार्धं स्फुटविवर्जितं मल
ग्रासप्रमाणं भवतीष्टकाले । इष्टका
लकर्णविवर्जिते मानयोगार्धे ग्रासः ।
मानमिष्टकालीनं भवति यथास्मा
शीकः कर्णा २५ २२ तेन मानैक्यार्ध
२१।३० गहिते २१।३ पलस्यग्रासस्य
मानमिष्टस्पर्शकालीनं जातं मोक्ष
ककर्णेन २५।२५ मानयोगार्धे २१
३० गुणिते २१।२१ ग्रासमानेको
मानः संमीलनकालकर्णेन २६।
५० मानयोगार्धे २१।३० गुणिते २५
२२ ग्रासस्य संमीलनकालकर्णेन २
६।५० मानार्धेन २१।१८ गुणिते
०।२२ संमीलनस्पर्शग्रासः स्वाधा

मलवियोगेमाना ३५।१२ इधिकाइति उ
मीलनकालेनकर्णेन २६ ५१ माना
धीनेन १२ २८ रहितेन ० ३१ उन्मील
नखण्डे ` ` मानैः ग्रहणमाना ग्रहो
पच्छादयमेच्छादकमानयोगार्धग्रासो
नेष्ठाग्रिनिग्रमाणे ` मन्दग्रासेन माना
र्धयोगार्धग्रासरसकृते वर्गीकरणेन
भजनेग्रासोग्रासपरिमजः यदीष्ट
कालग्रासोग्रासाच्छादनेनरावर्गमा
नकालग्रासोवर्गोष्टाभवति ग्रासःख
लग्रासोनमानयोगार्धमपुक्ता ग्रसः।
ग्रासाकालस्तते ग्रासेनमानैकादल
मवर्गेहितेपक्रन्याधहितान्मसंयन
गासेनवर्गाशेषविहतेफलेतेनस्थितमर्धके
नेभवतीष्टकालः नकालवर्गेणनम
कृष्णोष्टगवत्समयागवायपरिलेखवेलाम
परिस्फुटीति ग्रभीष्टानग्रासान्कालेष्ट
हि नरग्रासेननमानयोगार्धमवर्गेहि
नमवर्गोन्मुक्तेपवर्गेणविहितान्मूले
कलेत्य रविवेंद्रग्रसेनग्रासोर्भक्ते ग्रासे
नवर्गैनेग्रासभ्रमेवोपियस्थितमर्धमिष्ट
कालःस्पान् विन्तेपक्रमाद्धहितान्म
हेयदि पराहस्पर्शोग्रासाभीष्टकालोस्य
गुकलदयकालन्तानावर्णस्पर्शमा

सि॰ शि॰
उ॰
१०५

209

नमन्तोनिकटकालीनशरवर्गेनाल्प
हेकन्नेष्यमितिनाकालिकशरभागा
न्स्थूलःकालः नतोत्कमार्थमसकृत्क
र्मणोस्थिरनाशभेननकालमानेन
साधितःकालःस्फुटोभवति अथवा
परिलेखात्कालःसाध्यस्तदग्रवद्गे ग्रा
सात्कालोयथा स्पार्शिकाभीष्टग्रासे
न २२।१ मानैक्ययोगेन ३१।३० अ
निते ३५।१२ स्ववर्गे २५५०।५५ त
शरवर्गेणशर ३१।१८ वर्गेण ९६९
१८ रहिता ५८१।३१ न्मूले २४।१७ग
नेनते १८८।२२ षौ २३।८१ २१ भंके
फलेन २।५० स्थित्यर्धस्पार्शिके ५।१४
रहिते २।१२ स्थूलइष्टकालोजातः अ
नेनस्थूलेष्टकालेनस्पर्शात्तवेद्भुक्तिव
हुशेन ३१ शुक्लस्पार्शिकस्पष्ट १।२४
२१५८ नष्टाभूतपातयुता ५१।२३
५३।५५ भुजज्या ३२५।२८ शरो २
८५२ स्ववर्गे ८२३।५१ ग्रासे २२।१
नमानैक्यार्ध ३५।१३ वर्गा १५५०।५
५ ऊनिता ११२१।१४ स्मात्पदे ३६।५९
गत्यन्तरांशैः १२।८।१२ भक्तमासेना
२।३ स्थित्यर्धमूनितं १५।१९ मिष्ट
कालोजातः स्पार्शिकःपुनःकरणे

यदीदृग्ग्रमितेस्थिरः कालोभविष्यतिमो
लकग्रासे २२।१२ मानयोगार्धस्य ३९
१९ वर्गः १५४५४० मौक्तिकशर ११
५० वर्गेण ४०६।४२ रहितो १०९८
५५ स्यात्मूले ३२।४२ भुक्त्यन्तरांशाः
१३।८।१२० ग्स्या २।२९ मौक्तिकस्थित्य।
र्द्धीय २२ मूलेन २।५३ स्थूलइष्टकालो
नेनास्पष्टस्पार्धगुणितं चद्रभुक्तिघ्न
घ्नेन ३६।३१ मौक्तिकस्त्रेष्टे ०।१२ ५६
२११ राहव ० १९ ३५ ३५ तात्कालिक
पात १०।८।२५।२२ साहिता ५।१२।४।५
५।१ भुजस्या ३०४।३८ विक्षेपो २२ ५
६, स्यवर्गेण ५०४४८ ग्रासेनमानयो
गार्द्धे ३९।१९ स्यवर्गा २५४५।३० मूले
३१ ११११ भुक्त्यन्तरेणाप्तेन २।१२ मौ।
क्तिकस्थित्यर्धं ४२ ४२ मूलेन २।० मि
ष्टकालः स्पष्टोजातो मौक्तिकः संमीलन
कालग्रासो ३४ २२ नमानयोगार्द्धे ६।१२
मूलेन २६।५० मस्यवर्ग ०२ ५।४३।
विक्षेपस्य संमीलनकालीनस्य २०।१
वर्गे ०२ ५९।४५ णरहितादिस्यत्रिविप
ति भुज्याघ्न ४।११ मस्यान्दे १५।२
गत्येतरांशेः २२।८० लब्धं ०।१५ मिष्ट
कालः स्यलोविपरीतत्वाज्ज्ञात्वास्फलोन

सि॰शि॰
उ॰
११०

210

विमर्दार्धतात्रेन्यसहकर्कमौर्ध्यमनेनग्र।
स्तिनभक्तिषष्ठ्या युतस्य पातवेद्र: ४२
२४ १७ ४४ भुजज्या ३४२।४५ विक्षेपो
२६ ५० स्ववर्गो ७२०।२ नेनग्रासान
मानैक्यदलस्य २६ ५६ वर्गो ७२ ५।५
६ रहितो ५।४२ मूले २२ ३ भुक्तेनग्रा
सेन ० १० पतत्समीलनकालीनेवि
मर्दार्ध ० १८ जनिते ० १८ स्पष्टस्पर्शका
लोनानः पवेसमीलनरूपग्रासोनमा
नार्धयोर्विवरस्य २७ १८ जनितस्य २६
५७ वर्गाद्विक्षेपकृत्यावह्निनात्पदमित्या
दिकतेयम् उन्मीलनकालीनग्रासो २४
२२ नमानयोगार्ध २६ ५७ वर्ग ७२५।
२२ उन्मीलनकालीनविक्षेप २५।५८
वर्गेण ६७ वर्जितो ५०।५६ स्यात्पद ७
८।२७ म १२ यमनेनफलेनोन्मीलनका
लीनेविमर्दार्ध ० १८ मूलित ० ८ मेलत
कालेन ७ १६ १२ ५ वेद्र: सपात: ५२४
१७ १५ भुजज्या ३३ २७ ग्रा १६७ वर्गो २४
१४ नेनरहितानग्रासेनमानैक्यदलस्य
वर्गादित्यत्रमानैक्यखण्डोपलक्षितेमाना
र्धयोरेवनरमपिलभ्यते नेनोन्मीलनरूप
ग्रासेन ० २१ मानैक्यानर २७।१८ मूलि
त २६ ५७ मस्यवर्गो ७२५।२२ विक्षेपकृ

स्या रहिता दि प्रकृत्या यो पूर्वो दर्शितानाभी
ष्टकालः साध्य अत्र वीक्षेन निष्पन्ने
स्थितिखण्डकेनैव भादि विलोमगणितमेव वा
सता अथ स्पर्शाद्यवस्थितिः मध्यग्रहः
पर्वविरामकाले ग्राकग्रहो स्मान्यरता
ल्पभुक्तिः स्थित्यर्धखण्डेषु मध्यग्रहान्मग्ना
न्मीलितकालः स्थित्यर्धनाडीषु मोक्षद इति स्थि
त्यर्धनाडीषु वमर्दो यदा मध्यग्रहस्तदा
वमेदः तस्मात्साकं मीलनात् वमर्दार्धना
डीषु संमीलने अत्र वमर्दाद् उन्मीलनकीलि
नविमर्दार्धघटीषु उन्मीलने यथा पर्व
विरामकाले ३० २७ मध्यग्रहः स्पर्शा
कस्थित्यर्धे ५।१ न २२ २५ स्पर्शात्रैनः
स्थित्यर्धे ५।२२ पुनः पर्वान्तकाल ५० ५
५ पश्चात् मोक्षकाल पर्वान्ते ३६ २७ अवम
र्दे० अथ विमर्दार्धे १८ रहितः २२।५
संमीलनकालः अत्र विमर्दार्धं २८ पुन
पर्वान्तकालः २३ ५ पश्च उन्मीलनका
लः इति अथ वलनानयनम् खाकाहृ
ते ९० स्वघुदलेन भक्ते स्पर्शादिकाला
त्पन्नतेलवाः स्युः तेषां क्रममार्गाप्यमस्ति
जिनिघ्नी भक्ता युज्योद्याद्वलं चापम्
प्रजायते प्राग्पश्चिमेकमाद् रायमाश
वलनं पलोद्भवं यदा वलनं साध्य तत

सि॰शि॰
उ॰
२११

211

कालेनतात्मवोनवतिनवतिगुणास्वकी
यस्वकीयदिनार्धसंभूतकालज्ञेनलभ्या
गाभवंति इत्यनेनैतदुक्तंभवति सूर्यग्रह
णेसायनांशस्फुटसूर्यान्तचरणांतदि
नार्धेनमासः चंद्रग्रहणेनतात्कालिक
सायनांशस्फुटचंद्रात्तस्पष्टाक्रांतिः स्फुट
शरयुतोनैकभिन्नाशाभावेतत्स्पष्टाय
मगुणाइतियुज्याकायुग्रहस्पतयोक्तिमा
वर्मात्यनवलनस्याकृतिभोम्यस्थूलेय
द्वियेष्टायुचरविशिष्वलाडितांत्रिज्यया
तः यद्वागाशिज्ययायुतत्वगयुज्यकाद्य
त्रिज्याभक्तः स्पष्टाभवति नियतेका
ति संस्कारयोग्यइति वक्ष्यमाणप्रकारे
णचरंस्फुटशरमपिकृत्वा तेनस्फुटश
रेणसंस्कृतक्रांतिज्यया स्फुटचरमानीय
ते तेनस्फुटचरेणदिनार्धेकेतव्यमः चर
घटीमहिता वा हीना वा हीनाक्रमात्त्रि
मिता स्पष्टिकाः वलगोलयो रित्यादिवो
क्ततेन दिनार्धेन खोकाहतस्पनतभागा
चंद्रग्रहणनतकरणेन ग्रस्फुटवल
नाहतनाहनिस्तुयायाद्धिहतस्पलकलाः स्फु
शायना नाडीहयनहृष्यमेयोः क्रमावेक
भित्रकभूमो श्रणपनेत्रस्यपनकलासं
स्कृतचंद्रकृत्वास्फुरास्फुटक्रांत्याष्टाय

योः साम्यादिक्त्वेन रयोगतासवः प
लोड्डवाद्लानेभनभः स्हाप्राने मद्दन्तथा
ल्पयादिवासुरन्तथा सषेष्टु रदवलये
नद्दतेरविभक्तोलब्धयारविद्दतोवभ
पाद्दतोवा लब्धद्दतविभगणेनद्दतेयुसो
र्योसुः चोसवः पलभाभ्रयतेः स्फुटो सो
याम्योत्तरेक्रमविलोमविधानेलग्नविटा
कृतायनफलादुदयोविलग्नं सोम्येक
मेणविपरीतमिष्टोत्तु याम्ये भार्द्धाधिका
मखवरतोत्तविलग्नमेवमिष्टाससवः
साध्याः ॥ तेभ्यः पूर्वोक्तलग्नानयनविधा
नेन युतायनांशोदुपक्रोदिसिञ्जिनी
त्यादिरविस्पष्टप्रकारेणानीतायनसं
स्कृताद्दुदयलग्नं तात्कालिकसूर्यम
ध्येमोलकालीनं संसाध्य सूर्यमोद्
मध्यकालीनात्सूर्यसषड्राशतात्काले
कलग्नमपिकृत्वा ज्ञातेयदाभाभिम
तग्रहस्यतात्कालखेटोदयलग्नलग्ने
साध्येतेषां वेनरनाडिकाल्पायाः सावना
स्सुगताग्रहस्यतत्कालखेटोदयलग्न
लग्ने साध्ये तयोर्वेनरनाडिकायास्ताः
सावनाः स्युगताग्रहस्येति तात्कालि
कोदयलग्नस्सूर्यतत्काललग्नयोर्वेनर
न पूर्वोक्तेनलग्नात्कालानयनप्रका

सिशि
उ०
११२

212

वेलाकालीमानीयानेनयुगानकालीन
भक्रमासेनतोयाद्यम्बलेनैवप्रायेणचंद्र
ग्रहणे तत्प्रथैनवक्रमांगीकृते कोर्थय
याचंद्रग्रहणे दिनाभियाचाशोरिति यतो
रात्रावेवचंद्रोदयात्तमयेतेनचंद्रमसो
दिनेनाशिः तदर्थेचंद्रहिदलेस्युत्समिति
युदलामवनास्फुटशरंमत्कृतांकोति।
म्याहृतयुज्ययाभक्तासाम्यपनवलनं।
भवति यदिशाकूपालस्यस्पर्शेनतेन
तृतीयाभावलनं तदाप्रस्फूपालस्यह
र्येनतेनतदायाम्यंवलनं चंद्रग्रहणेपि
शाकूपालस्थेचेदनेनसौम्यंवलनमप
रेयाम्यंवलनमिति स्वनयवक्रमस्या
याशाशायांतेषांक्रमेस्पतक्रमस्याकथ
नमुत्क्रमस्यानितामास्थैयेतत्क्रमस्या।
विधिनेनडुक्रमस्यनहूतेगोलगतंविद
तोम्यथेवल्पतितेषांक्रमस्यापलसिजि
निद्वीभक्तायुमोर्धांशस्यदावितपसंकृ
तंकातिम्याहृतयुज्याममेभावात्किंत
वितपमेस्कारवहितकातिम्यास्यवा
युज्ययाभागः यतोविवेपसंस्कारस्य
वलनानयनेप्रयोजनाभावः वदति
चगोले नलानायोहिमेपाते विषुव
कांतिवृत्तयोः स्यातोयाम्यानबेभिन्न

परिक्रमेणैवेति ॥ अयनेवलनेवलने
नक्षत्रेणग्रह्यासमेतनः एकेवायने
त्रिधोक्तयनोस्माहृद्दिशोक्ते एकेवनाह
ग्रीष्मादीनर्तूनोवलननतनः नद्गनगनु।
पातेन विक्षेपकोटिक्रमज्यका त्रिज्या
ग्रीषुजीवाभायनदिग्वलनेभवेत् एव
मेवाहेसंपातेविषुवत्समहृन्नयोर्विज्या
दिपलवलनेपिविक्षेपसंस्कारस्यैव
मनप्रतिपादनेवलनानयनेक्षेपादि
प्रोचैत्स्तुद्वयः इत्यादि ग्रन्थप्रायेन
गोलेबहुधोक्तविक्षेपसंस्कारवर्त्मनाशु
ध्याभाजकोनेतियथा स्पर्शकालीनस्फु
टः ३।१४।५७।४८ सायनांशाः ८।२
८।५८ भुजज्या ३०५।४८ क्रान्तिज्या
१११३।० क्रान्तिः ११।५१।१९ शरः।
सौम्यः २१८ शरसंस्कृतक्रान्तिर्याम्या १
२।११।०।१८ शरज्या ११९३।५७ व
त्रिज्यावगतिः १० ३५।४३४७।४
४ दिनज्या ३३२४३८ द्युतिज्या ५७२
९ चरज्या ९०५।५७ चरं ६१ ३ ४
वेद्रसावनादिनार्धे १३ १८ वेद्दिना
र्धेनातवे १३ ५८ पतत्सावनादिनार्धे
वेद्रवस्थले स्थौल्यात्सूक्ष्ममोदयाध्य
स्फुटप्रायेयथा पुनायनांशोदयको

सिद्धि
३॰
२१३

213

हिंसिंजिनी १९ ५८ जिनोग्राभोर्ग्यां १३ ८०
गणिता २३।१६।२२ विभाजिता युजविषा
३२।१३।० लब्धपलम्म ०२।०।५२ कार्मुक
०।१६।१४ भवेद्बुम्भाकायुत दिक्साग्यता
मिते याम्ममयनवलनमिदंजातं विभ्रा
वर्गे ११८।१५८।७४ दयनवलनज्या ०२
८।२८ कृतिः ५।१५६ ७८ ४ प्रोक्ता ११३
००३।५४।५ मूले ३९९।१३४ याहिमी
ता अनयायया ३३९१।३५ ग्रहस्पष्टा
३।१८ स्ताडित १०४।९९०।५५ विश्व
या ३४३८ म ३०।२० स्फुटः शरोजातो
नेनसैम्येनयाम्याक्रांति १२ ५।२९ भि
न्नेशाभावाहते २२७०।५९ स्पष्टाक्रान्ति
रम्याज्या १२४ ४ ३५ स्पष्टक्रांतिर्म्याजाता
ग्रम्यायुज्या ३१२३।४० क्रूज्या ५०२।२४
चरज्या ६१०।२१ चरे ६१२।३१ ग्रस्मात्
स्फुटशरादिनार्धोमयः ४०२० ग्रस्फुटे
षु ३।१८ वलनज्या २२०।५० कतिय
ष्टिः ३३ ९२ ४४ हृत्फलकला ६।३९
स्फुटाशता पताश्रुटे ०।१४ ५२।४०य
यन हष्टया स्फुयो यौम्य सौम्ययो र्भिन्नदि
काङ्गने ०।१५।४२।६ ग्रयनसंस्कृत
शुद्धोजातः ग्रस्फुटक्रांतिर्म्या १२ २३ ग्र
स्मायुज्या ३१ १२० कुज्या ५८९।१ चरज्या

६।३।०।१। चरं ६।३०।२६ स्फुटक्रान्तिज्याना।
नैवनार्ध ६।१३।३२ उभयोः समदिका
दैनरामवः १६ ५४ भिन्नदिक्कालतदा य
दाविनैव मायनतुरया समदिनमेवास्फुट
णरमस्मेप्पनाचडोदयलग्नं विलोमक्रमे
णलाभेभ्यो १६ ५५ भक्ता समड्डे विपरी
तलग्नमिन्या युक्तमेकावृणाने ०।०।२४
५१ नायनकालामेकान्तस्फुट ०।१५।५६
क्रान्तिः २।१४।५५।३६ स्पार्शिकस्फुटोद
यलग्नमाध्यजात नाक्कालिकार्कनयुतमस
राष्ट्रारम्भडभागेग्गुणितोदयात्स्मादिस्मादि
स्पर्वेष्लिप्रक्रावेणलग्नयुष्या भार्धाधिकान्त
वरतोवेविलग्नमेवेति मषड्भलान्का
लिकोर्कः ०।१४ ५० १५।० सायनांशा ४८
२२।५८ अस्मात् स्पष्टलग्नं भवत्स्यद्दिनघ
घामवः ३।१८ ३ह्रा एभ्यो विलोमक्रमेण
स्पर्शकालीनलग्नं ०।१८।३४।१० अय
नांशाम्युक्तं ०।२२।२३।२६ अनयोः स्फुटोदय
लग्नं ८।१२।०।४६ स्पार्शिकलग्नयोः सा
यनांशयोरर्कस्य भोग्यस्तन्भुक्तस्य भोम
ध्योदयाभ्यः समयो विलग्नादिनेकुस्पेभ
पलत्वेण तनयोर्गतकालग्रीनीयः
नयोर्मध्यादर्केणभोग्यमधिकस्य भुक्त
मिम - विलोमलग्नत्वात्स्पार्शिकलग्न

सोशी
४
२१४

214

स ७।११।८।३४।३०मोरवे १२५ ११ चोद
यगणे २२५५३ विंशद्दाम ४८।१६ मेष
लग्नभोगपकोलः वेद्धोदयलग्नेष्या ६२
२।४६ पिकयाहुके २।०४६ सोरयेन २
०५२ गणिते २०२१।११ विंशद्युमे ११
१४ मध्योदयाभावाद्धोगपयुक्तयोगे १६८
वेद्धयुगलामवेनातः पलपवोपलाभ
वः पमिद्धाद्धदिनार्धे ४७८० मूनिते ५
११५ ननेझातमेतन्नतेवोकाहते ४१५
७१ वेद्धदिनार्धेन ४७८७ भक्तमाने ८
६।५०।३ नताघीजाता पंचाक्रमज्या ३
४३।१५ तज्ज्याया १४८६।११ गुणिता
५७०।१२७।४ युज्यया ३२१०३।७ भ
क्तामि १५८७।३८ स्पष्टचन्द्र १६५।१४
७ वेद्धमप्राकूनेनवान्सामावलने स
पंकालीनेमाने सर्पगतिकालास्यनत
मिमजादिष्णाद्वान्मध्यमोहकालीनम
पिवृत्लनमाध्यतन्मध्यकालीनयष्या ता
कालिकचन्द्रः ८२।५४।१४ सपातः ५
२४।११।५२ पातः २१।५० तात्कालि
कचन्द्रभुजज्या ३०३६ ५० क्रान्तिज्या १२
३३।५९ क्रान्ति १२ ५८।५५ पातोनाको
ति २२३२।१४ ज्यामा १२० ५ युज्या ३१
मे १९।५२ कुज्या ५७०।२६। चरज्या ६

१६।३१ वर्षे ६।११।५।४८ भुजायनांशोत्थ
पकोटिज्या २६०३।४३ जिनांशज्यागु
णा २२४६०८०।१२ भुज्या ३१ म ६५५
५७ मयनवलनमानानां ज्या क्रमज्या ५८५९
५००।० नोत्क्रमज्यावर्गः ११३ ज्यावर्गा ११
३४५५।४ न्मूले ३३६५।५५ यदिज्ञाना
मयाप्तोवगुणितः ५६५० गुणः त्रिज्या
प्त २६० मनेनस्फुटपातोजातः स्फुटपातो
२।४३।११ त्रिताब्धिस्थमिताश्चरिका १३।१
८५ दिनार्थेमावनेजाते पातस्तु २६०ल
ल्बामस्थानरसाग्रांगीकारः स्पष्टश्च २६०
रवपुभया ५।४५ गुणिता रविहृतोलब्ध
म २।३१ त्रिज्यागुणस्पष्टमयाप्ते २३।२१
पलास्वोजातः प्रस्फुटेष्ट १६।५० वल
ना ३५५,५७ हीनस्तुयावाद्वि ३६ पहत
लब्ध ५।३३ मयनकलाफलफलोत्थ
नैसौम्यध्रुवखाद्विलोमलग्नपलासवः ३३
२२ त्रिघ्नातगुणा ४०२ अस्पष्टोदयासोनो
००।२५।३४ निनस्पष्टो ७।२५।२५।८
३६ मध्यकालीभस्वोदयलग्नजाते ३४
कालः २।५५ इष्टकालीनेलग्न ८।१।१३
१२ जाते उदयलग्नतत्काललग्नयोः ८१
७।४८।३० सायनांशयोरंतर २११५।
४८।३७ यदैकभेलग्नरवीतथातद्योगो

215

नवक्रोस्यत्वामेभागः १०८१ वेइयुगला
सवोमातः इमेदिनार्धज्याविताः ४१८०
पाति ३५५ मताससेवोज्ञातः नतोषा १९
३५।४१ नाक्रमज्या ३२२२।१३ पलज्या ३
४।४१ २युज्या ४१८४।३४।१४४ युज्या
३२०८।४४ म २४९४।२२ मसयनु १२
४४।५० मेस्येवलनाज्ञातेमध्यकालीने
सुयनवलनज्या १९९।५१ पनः २०४१
४१ मोत्तकसुइः ११२१५९।११ सा
यनांशाः ८।३।१।२२ भुजज्या ३० ९१।१
कोतिज्या ११४५५३ कोतिः ११९९३।
प्रोते ११।० नाक्रांति २५३१५३१ तज्या
१२२५।११०वगोनवे १०३१८५२४।
४५क्रज्या ५८१।१ वरज्या ९५८ ववे १
३१४१कोटिज्या २५ ५३।११ सुयनव
लनज्या ९११।११ सुयनेवलनेयाम्य ९
८।११ याहि ३३।१०।३९ स्कुटःशाकः २१
३४ सनेनशरेनोनाकोतिज्या १२।५४१
९ नज्या १२२५।४२ सेतरेवर्गयो १०
३११५४४११ ज्या ३२२२९ क्रज्या ५८
१।१८ वरज्या ९२५।२९ चर ३२११ वि
नार्धे ४१९८ सुयनकलाः ४।२१ मेस्क
नास्थिइः ११२१।१।३८ स्पस्कुटनतिज्या।
१२५४५३ वगोनर २१३९१९१८१४

ष युज्या ३२०४।१९ कुज्या ५९६१५ ९।
चरज्या १४०।३१ चरे १४४।५१ पला
सवः ११२५० सूक्ष्मज्या २०५१ ज्या
०।०।१५।० वर्गमूलो विलोमसत्वाच्छङ्कुः ७।१
१।४८ मौढ्यकालीनशङ्कुरित्यलग्नजाते
दृग्ज्यासः ७।२१ नाकालीनेलग्न ८।२६।
५।१३ युगनासवः २५८९ नतासवः
११७९ नतोघ्राः ९११७५९ सौम्यानता
ग्रज्या २१६११७५ पलज्या १५८६ २१
ज्या ३३६११७९।३१ युज्या ३२०४।१९
म २०४९५ मस्यपत्तुः २०६६।१४
मौढ्यकालीनेमाते सौम्यवलने उपपत्ति
गोले एवमेव हिमसंपातेषु दिग्वक्रान्ति
वृत्तयो विस्तारो समस्तव्याख्यास्यामः ॥
ग्रहायनवलनम् ॥ पुनायनांशोऽय
कोटिसिंजिनी दिनांशमौर्व्या गुणिता वि
भाजिता युजीवयालब्धफलस्यकार्मुकं
भवेद्युम्नाकायनदृग्ज्यमायते पापेनार्के
यदि सौम्येनेनेनदासौम्यमयनेयाम्ये याम्य
मस्य लोम्यवलनानयनेआख्यानम् ।
दाहृतेच उपपत्तिगोले नलाम्माघोहिमसं
पाते इत्यादो समस्तव्याख्यास्यामः ग्रहस्फु
टवलनार्थं तयोः पलाख्यायनयोः स
मासयोर्युतेर्वियुक्तेः स्फुतिभिन्नकाष्ठयोः ।

सि॰शि॰
उ॰
२१६

216

यास्मिंश्चिनीमानदलैक्यनिघ्नीनमोहृतानख
लनेस्फुटेस्यात् यैकसम्यावियैनेनड
केसमंतेगोलगानिविहृति अथनेला
नमायनेवलेन्यैवायजेवेति नयोइनख
पयोपलोस्यायनयोवलनयोः समदि।
शोस्ममोर्योर्गोभिन्नदिशोनयोगस्य वै
योगस्ववास्याकर्णन्या ज्याद्यवाटकयो
मानार्द्धयोर्योगेन गुणितत्रिज्याभक्ता ये
स्फुटेवलनेस्यात् यैः पलोत्थायनयोः स्फुटे
विधुनेश्चाक्रमस्याविहिनानेगोलगते
समस्यक विदनोनियथ्या स्पार्शिक सोम्यव
लोत्थवलने १६५१।२१ अयनवलनं
याम्यं ३२६६३४ भिन्नदिक्कान्तरयोगो
४२५।१३ स्फुक्रमज्या ४१४।१६ मानद
लैक्येन ६१३० गुणिता ५६२१३१५
त्रिज्याहृतार्द्धे १६२१ स्फुटे सौम्यवलने
जाते नैमध्यकालीनयोः पलोत्था २५४
४५० अन ३०४।४५ योर्वलनयोः सौ
म्ययाम्यदिक्काहियुते ८५०५५१ क्रमा
ज्या ८३२१४१ मानदलैक्यनिघ्नी ५११
४८१३१ त्रिज्योद्धृता से १४५३ सौम्या
स्फुटेमध्यवलनेजाते मोक्षकयोः पलो
त्था १०६६२४ अन ६८१।११ योः सौ
म्ययानयोर्वलयोर्भिन्नदिक्कान्तहियुते ६८

५।११३ क्रमज्या ३८५।३० मानैकदलघ्नी
३३९५।१।५५ त्रिज्याप्ते १।५९ स्फुटेऽस्मि
न्वलनमौर्व्यां कालोनेऽमान्ते मध्यग्रहणोः प
लोत्थायनयोर्युतेर्वियुते । याम्यासौम्य प
रिणता त्रिज्याभक्ता भवति वलनं पश्चिमेन मानै
क्यार्धं भवति यतो मानैक्यार्धहतेन वल
नेऽदैर्घ्ये वा ग्रहणे वलने दैर्घ्यंते यदि वि
ज्याभिः ताभ्यां तदा मानैक्यार्धतुल्ये वलने
स्मृतं तानुपातमहेऽतः शीके नानमोमार्गी।
काहिगुणा त्रिज्याहृतः विक्षेप उपपत्ति
गोले अथांगुलालिप्ताः त्रिज्याऽऽहतस्तन्म
मयोत्थशंकुः सार्धहिगुणोंगुललिप्तिका
स्युः स्थूलाः सूक्ष्मार्थं युदलेन भक्ते समन्त्र
न सार्धयमाप्तिर्वा ॥ अथोन्नताहतं गु
नाद्यवेणेज्याहृति त्रिज्याप्ते कशङ्कोवेः स्पष्टम
ध्यमोन्नतकालेज्या शंकवः साध्याः यत्र
ज्याग्रगुलालिप्ताः साध्यास्तात्कालिकः
शंकुस्त्रिज्यया भक्तो लब्धमार्धभ्याहृताभ्या
साहितमंगुललिप्ताः सूक्ष्मा भवति अथ
वा समनुवन्ते हृतार्धेन भक्ते सार्धहिगुण
मंगुललिप्ताः स्थूलाः सूक्ष्मार्थमेवमपि भव
ति यथा स्पर्शकाले चांद्रे शाविक्षेपाः सवः
१९८ वेद्मस्य याम्यमोलत्या द्वेरेण १९३
३३ पुनः ३८१२२ एकोत्थ्या २०५।५१

सौरी
३०
२१७

217

स्पष्टमोमध्यकाली ७२६।३८ स्फुटिः १५४।७
स्पष्टशङ्कुः १३५।१३ त्रिज्याभक्तालब्धं ०।२
साधोहृि २।३० युक्त २।४३ मङ्गुलालिमा
स्याशेकाजाताःसूक्ष्मा ग्रहयवा उन्नते १६
८ दिनार्धेन ४।०८।१६।२८ भक्तमासे ०।
२ साधोहृियुक्त २।३२ मङ्गलालिमाःस्थू
लानाना उन्नतस्मात्पलान्स्माध्यमिति म
ध्यकालीनघुणनामव्रः १०८१ चोवेण ६२
०२ युताः १२०।०१ स्पष्टे १६३१।२३।
काली १५४३५३ स्फुटिः ५५०।१२ शङ्कुः
८५३।२४ त्रिज्याभक्तोलब्धं ०।२५।
साङ्गाहृियुक्ते २।४५ मध्यकालीनाग्रेगुल
लिमाःसूक्ष्माजातामन्नते १८२ दिना
र्धेन ०।१३।१४ साधोहृियुक्त २।५३।३४
मितिवास्थूलाग्रेगलालिमाभवति सौ
ष्टिकाउन्नतामवः २५८५ चोवेण ६३२
१ युता ३२२१ स्पष्टे २७६५।२२ कला २५
६५ दिनार्धेन ०।२४ साधेयमा ३।२०।
विते ३।३ स्थूलाग्रेगलालिमाजाताः यत्रो
पपत्तिः गगनार्धस्थग्रहबिम्बसकल।
करनिकरविरचितप्रतिबिम्बाद्दृश्यस्थि
तत्वात्किंचिदल्पदर्पणे उदयास्तितिन।
स्थभूपृष्ठितकरत्वात्स्वस्पगाद्दर्पणे तेन
विशालमेवप्रतिमातिवदल्पत्वदृष्टतो

पक्षे द्वौ विश्लेषोऽयं तद्दिनार्धे यदुदयस्याग्र
मकरे तत्र तस्या भावादिक्षेपाङ्गभावः न
तस्यार्धाहि भिन्नाग्रेऽङ्गुललिप्ताह्रासः यदा
दिनार्धसमत्वं ते दिनार्धवल्लतावा तापदि
विम्बाह्रपः शङ्कुविम्बाभावदेकोऽङ्गुललि
प्तालभ्यते सार्धद्विघटिका २।३० सार्ध
द्विघटिको लिप्ताह्रासो भवति अनेनात्रैराशि
केनानुपातः तेन शङ्कोर्मोत्रूपस्य विम्बा
ह्रासः उभयसार्धत्रूपह्रासस्यात्यल्पत्वाद्धि।
भोऽङ्गुलाल्पविकानि दिनार्धसार्धविरू
पह्रासस्य हेतुर्द्विकेविदल्पे लभ्यते अ
नेनैतस्यापचितिह्रस्यापचितिविति
स्थूलपदेन न बलपरिणते दिनार्धनत्ये
भवत्यनेन दिनार्धह्रासइति सर्वेषामपपन्नम्
अयबलनादीनामङ्गुलात्मकत्वं याभिर्वि
भक्ताबलनेषु विषुदेऽङ्गुलिप्ताभ्रंदेश्या
पलानि प्रागपयष्ट्याप्राग्गृहणे विराशो
श्चङ्गग्रहणस्य सन्दिगुणबद्धा पूर्वानीता
भिरङ्गुलालिप्ताभिर्वलनपरमानधजे
ग्रासकलाप्यङ्कायपभक्तस्यवपुमा
णोऽङ्गुलानि भवेति मध्ये ग्रहणे स्पर्शेम
ध्यमोक्षकालयोर्यदि सौम्यास्तदाप
विलेखिसोम्यादिग्गीता एवमवेयामेया
गृहीतव्यस्तदिपाः प्रावहस्पटनाद्विना

तैरेववच्चलनैर्विक्रमस्य स्पष्टग्रहैर्लग्नभक्तेर्वि
न्यस्ताभ्यां पि:स्पष्टत्रे स्पष्टक्रांतिस्फुटश
रयुतोनेकभिन्नाशाभावस्त्स्य शरस्पष्ट
स्ताद्विह्यतेक्रांतिविक्षेपसंस्कारोपपत्तेश्च
न्यथा तेस्या यथा विक्षेपःक्रान्त्यग्राद्दक्षिण
तः स्थिति विक्षेपाग्रग्रहः स्फुटक्रांति
रयोस्त्वेकदिक्त्वे वियोगः सूर्यसिद्धांते
पि दक्षिणोत्तरयोरेवमानेपराङ्मुखे स्पष्टमा
विक्षेपत्वेषा विक्षेपस्य ग्रहादीनां ग्रहक्रमा
त विक्षेपापक्रमैकत्वेक्रांतिविक्षेपसं
स्कृतादिभेदवियुतास्पष्टाभा भास्करस्य
स्पष्टमतीति तेन ग्रहस्याधिकारोक्तपद्धता
द्वितैर्मेवच्चलादिकेनयथा तथा च सूर्य
सिद्धांते निरक्षोदयास्त्वेविपाःपविले वे
यथ्यादिशे विपरीतायाम्याकस्येति ग्र
गला मियथ्या स्पार्शिकेवलने १६२१।
स्पार्शिकीभिर्वगलालिप्ताभिः २।३२ भ
क्रमास्ते ६।२० स्पार्शिकवलनोगला
निजातानि सम्मीलकालेवलने १५ ५२
मध्यकालीनाभिः २।७५ भक्तेलब्धं पु
२५ मध्यकालवलनोगलानि मोक्षार्के
भि ३।१२ गासे ५२० मोक्षिकवलनोग।
लानिजातानि एवं स्पार्शिकपागग।
लानि २२१ मध्यपरस्य १।१२ मौक्षिक

स्पा ७।१९ वेष्टमानस्पा ३४।१२ गुलानि
१२।२६ स्पष्टच्छायायाः ३२।१७ ग्रासेऽगुला
नि १२।४० मानयोगार्धेऽगुलानि २२ २
२ स्पर्शेऽहग्रासे १४।१२ गुलानि ८ २५
मोक्षेऽयग्रासे २२।१२ गुलानि ७।४२
निमीलनग्रासे ०।१२ गुलानि ०।८
उन्मीलनग्रासेऽगुलानि ०।८ स्पार्शिके
हृभुजस्पा २६।५३ गुलालिप्ताभिः ३।
३७ राम ३०।१३ मौक्षिके भुजस्पा ३२ ६
गुलालिप्ताभिः २।५४ राम १०।५६।
मे गुलानि निमीलनकालेऽयनांशवा।
९।३३ दिनार्धोन ४।१८० लवाभिर्वेगु
लालिप्ताभि २।४२ निमीलनकालीन
०।१८ भुजो ४२।२ भकोलवे २।१७
मेगुलानि एवमुन्मीलनकालीनभुजो
८।१५ लिप्तेऽगुला २।४६ नि उन्मील
नाकोटि २५।५८ स्पष्टेऽगुलानि ५।१३ नि
मीलनकर्णे २७।१८ गुलानि १०।१७
उन्मीलनकर्णेऽगुला २७।१८ गुलानि ९
५२ निमीलनेकोटि २८।५६ स्वेऽगुला
नि ११३ मोक्षेहकोटौ २४ ३ गुलानि २० (?)
१२ १७ कर्णेऽगु ६१३० लानि २४ १६
मोक्षभुजो ५७३० ५।२५ स्पार्शिके पृ
कर्णे ३९ २९ गुलानि ५४४ स्पष्टेयपर्णे

सि.शि
उ.
११५

219

भूभाविधुंविधुरर्कंग्रहणेपियतस्तइति लेखा
टकस्वदृश्येभागेस्थितः सूर्योयतोगति
रपगाशाभिमुखंभगणेनचंद्रः प्राचींव्रज
न् विक्षेपवशेनसूर्यमाच्छादयति तथा
हिमांशुर्विक्षेपतदीयभागमेवाच्छाद
यन्व्रजति दक्षिणोस्वविक्षेपदक्षिण।
भागमेवाच्छादयन् व्रजतः प्राचंयथाग
ग्रहणेस्वराशौविति चेदुक्तादिकायाः प्रा
च्यांगतिरूपविभागेः प्राचींव्रजन्विक्षेप
वशेनभूछायायथाक्षेत्रोभवति यथार
रविक्षेपतदाभूछायायाः स्वविक्षेपेण
दभागेव्रजन् यथास्थितायाभूछायायथा
दक्षिणतः छाद्यतेयात्सस्वविक्षेपेणभू
छायायादक्षिणतोव्रजन् भूछायायोद
ग्भागएवाच्छाद्यतेतेनचंद्रग्रहेस्वकलदि।
शाद्युपपत्तेः विपर्यासोगोले सुष्टुपरिले
खः वाह्यार्धसूत्रेणविधायग्रहणेमानैक्य
खंडेनचसाधितांशो वाह्यग्रहणेवलन
स्थापवतप्राक्विकृतः स्पर्शोभवेद्धितो।
शोः मध्यापमवत्वलयाम्यसौम्यसोदेत
यापश्चिमतस्तुदेये रविग्रहपश्चिमपू
र्वेतसौविक्षेपदिकविकृतपवमध्यम
ग्रासाणाकेद्रास्खलनाग्रसकाम्यकाम्य
तः स्पर्शोविमुक्तिर्वाणीः ज्ञावत्रिज्याभाव

लवागुणान्भांशैर्यो यथा सावयवखबाण
कैर्हान्स्वदेश्यो वलनं स्पष्टं वेनेभः पूर्वयाह
कोविडकेन ॥ हृतैः कृतैः स्पर्शो विधुस्कि
मध्यग्रासकर्मेणावामिरावगमः ग्रभः
हेमंमीकृतातैतिनलेसमीप दोवाग्रा
छायस्य चेदस्य चेद्ग्रहणे सूर्यग्रहणे र
वेर्मोनो गुलस्त्रस्मार्थेनाभीष्टस्थानक
लितवेदामेगुलीकृत्वा छायच्छादकमा
नयोर्योगस्यार्धेन वा मह्नतनस्यादेव वि
धोहृत्वा तस्य विधोरूपरि प्राच्यपरतत्या
दलितोन्नतवेलाद्वयकर्तव्यमवदिशासं
साध्यमानेकार्थे रविर्नैगाशवलनेदय
तत्काह्रामिस्याह यदि चेद्ग्राची विक्राह्दे
येमध्यमकालीनं वलनं यदि सोमस्य विदे
पक्षदा रविग्रहणे सोमस्य विक्राह्येवं वेद्
ग्रहणे प्राच्यलदिशास्त्रवेयाद्दस्मकः
सोमस्यापि प्रारस्य यामस्तनमत्तच्छेदस्यापि
प्रारस्य यामस्तनमतश्छेदस्यापि यामस्येद्या
मिति नयदियामस्य वलनं तदा सव्याम
यदि सोमस्य वलनं तदा पसव्यं सव्यक्रमे
णवेद्येनतदाप्राचीविक्राघामर्दतिण
विक्रान्त्याश्चमे प्रतीचीविक्राह्नत्र ग्रु
रविक्रास्मनीचीमिति ग्रनेनाख्यापसव्य
वलनेदेयं तन्मात्रा वेद्येनयत्रवैदिति।

सीरी
सं.
२२०

220

मध्यविक्षेपवलनाग्रं यावन्मध्याल्लेपकाले
स्पार्शिकमौक्तिकमध्यवलनाग्रे स्फुटग्रा
सिम्याणिकेभ्यानि कृतीयानि ततः स्पा
र्शिकमौक्तिकौ विक्षेपौ स्वकीयस्वकी
यवलनाग्राद्यथादिशो दत्त्वा बिम्बनेत
इतो भवति सूर्यस्य ग्रासमोक्षौ मध्या
यमध्यकमेण स्पावहृत्यो वेदस्य स्वतादि
कालेन स्पर्शमोक्षयोः मध्यकमेलला
वहेत्यो स्पावदिति वलनाग्रान्तहृतेतला
स्पर्शमौक्तिके ज्यावृत्त्वा तटेथो न वलनस्य
भुजाख्यत्वात्पातौ सपुत्रवाणाके ह्रास्व
दैर्घ्ये वलनस्य त्विति विपरीतांकस्य व
लनस्य भुजा विक्षेपश्च धनस्पृहवत्।
याति सूर्यमिश्रान्तरेऽपि समस्व योगाल
नादेः समण्डले वलनाग्रान्तमिति वलने
दस्य वलनाग्रयन्मध्यमध्येनयेत्रं स्पर्श
नेन तस्य मामेन तादेथो विक्षेपाग्रस्पर्श
लिकौ इम्सत्रभालेकार्धं हृतं मस मध्यव
लनाग्रान्मध्यविश्वामिसूत्र यत्र स्पर्श
लितलो विक्षेपामावहृत्यो इति मानैक्यं
र्धं हृतो वलनत्याककलितं यत्र तत्स्म
वृत्ते हृतस्य याम्यतिजितौ मानदलेकाल
ग्रोत्तिमाद्दृतान हृलनस्फुटस्पादितिमा
नैक्यार्धं हृतेन समामात्रो वलनाग्रान्मध्य

विङ्गमिश्चयत्तत्रगति ततोविदेशे
स्मावेदृश्यो इतिमानैककार्यंसूनेवलनस्त
त्रोभावाद्वलनस्यत्रमागेस्मात्रिपलाने
नवलनातस्या हतेरेखास्पर्शीनोदृश्यो इ
ति ग्रहाचार्येण तन्मानैककार्यं हृतो वलन
शानयकालिनतत्समवर्गे हृतस्यवलनं
कृतमिति ग्रहणे तिकृता स्पर्शी विमोक्ष
मध्यविलेपाग्रमः स्फुटकमानार्ध
रेणास्पर्शमध्यमोक्षात्मानि त्रीणि हता
नितेषु नेपाल्यहृतस्य यावदाकाले ताव
तःस्पर्शमोक्षग्रासाहृतानस्य उपपत्तिः
त्र॥ वाह्यार्धस्त्रेणाग्रहृकार्यंतत्रेणावृ
तेविद्धबध्यमानावस्थानलसानिवेश्य ते
नावहिं ग्रासमध्ययोगार्धंतत्पलमने ग्र
तेमानयोमार्धंतत्पहृतेनत्र याशावी
मातृसमहृतनशावी ग्रहतत्रवलनेदते।
यावैद्राहृवलनाग्र गावेखामाकोतिहृता
लुवः स्पीयहृतावपि किंच्छोगेवमिति
ग्रहकेंद्रास्पदेयोवलनस्य संबेन मध्यशा
वृत्तस्य च मध्यग्रासेयात्प्रात्नव कोतिहृते
विक्षेपाग्रग्रासकर्त्तुं समध्यं भवत्यतः स्प
र्शमध्यमोक्षाः स्युविमुपपत्तं ग्रहस्ते।
मीलनोन्मीलने हृकावग्रासपरिलेख
: ॥ केंद्रास्तं स्ववलनस्य हृत्वेषारेभ

स्व॰टी॰
उ॰
२२१

२२१

गोग्राह्यत्वेनैकैकेन स्वार्थं करोति इति
योगविकासिन्यां देहे चैकत्र ग्राहकत्वेनैकेन
निमीलनोन्मीलनके सूक्ष्मकाले ग्राह्यत्वं
ग्राहकाभासयोः कस्मान्न योग्यविधाः
सूक्ष्मत्वात्प्रमात्रकालवलनहेतुत्वम्।
शीघ्रमात्रकालीनाभ्यासमावस्थायां
वलनहेतुर्यत्र भूत्वा ग्राह्यत्वेन तस्माद्भ्या।
नानैकत्वं शरीरग्रस्पर्शितो भवति यत्र क
र्णिकोदय पापानः सूक्ष्मस्य विपरीतावे
दूर्णाति दृष्टिलोलनवाकांक्ष्यापवर्तयाय
व सूक्ष्मायाः मध्यविंदोः स्पर्शिकादयः
कर्णिकायुपितपाश्चमार्थ्येयथा स्व स्वशरा
ग्रस्पर्शितो भवति यत्र कर्णिकोदयग्र
योर्यो भवति तस्मात्स्थूलानादित्वाद्वु
द्रक्रमानाद्वैतहेतुस्वस्वकोटिस्पर्शिनी
गतिविकासहेतु निमीलनोन्मीलनयो
स्तदितिसूक्ष्मकालसूपशमात्सूक्ष्मकालस
मुपितामा भवति सूक्ष्मस्थापि तं ग्रा
माववस्थामात्रकारेण गोधा नैवल
नस्य सूक्ष्मत्वमिति स्वस्वकाले वलनादीया
नोप पूर्वोक्तसूक्ष्मपयानस्थूलत्वस्वा।
धकमिति यथा वेदगरेषाहात्तिरूलो
निमीलनप्रतीवीक्षिताहुन्मीलनाभि
मानादि सूक्ष्मपपानैः प्रयोगात्मग्राह

सिाशी
३॰
१११

222

सेमीलनप्रधानयोर्भुक्त्या ग्राहस्पर्शेण मण्डल
हयैककालेपि स्पर्शनाशिकमार्गे मेलनस्या
नेमण्डलैककालेन निमीलनं वैयम् मोलक
मध्यं गुलिस्पर्शनेविरविन ग्रहेणोन्मीलनं ।
मीलनयोर्बाहुल्येन चन्द्रग्रहणास्संभवेन
ग्रहादिकायाम् भागाभागानानाधिक्या
त सूर्यग्रहणे ग्राहकस्य विधेर्मोक्षे न ग्रा
धिकमतोयराकरविहवृत्तिभूमा ह
स्यग्रहणे यदि सूर्यग्रहणेपि मीलनोन्मी
लन संभावनानरावहमानाद्रस्पर्शेणाह
मितेतेये ग्रासोपपत्तिः मध्यविलेपाग्रा
त ग्राहकविडम्बेन ग्रासः मविदपा
लन ग्राह्यमानेहनाद्विको भवति
यावद्वाधिकलाविद्यर्व निमीलनमुन्मील
नेवयदि निमीलनाङ्गुलाधिकमध्यविले
पाग्राहे क्रियते तदा निमीलनकालग्रा
सो ग्राह्यमानाच्च विभवति उन्मीलनाङ्गु
लाधिकग्रासग्राहेत उन्मीलनकालग्रा
सो भवति निमीलनोन्मीलनाङ्गुलाधि
कमध्यग्रासतस्य ग्रासग्राहकविम्बान्त
रे यतः निमीलनोन्मीलनयोः संस्कारव
शात् स्पर्शतत्स्पर्शमोक्षमध्यतेन विम्बान्त
र मण्डलस्पर्शमोक्षमानाङ्गुलेन त्यान्नि
मीलनोन्मीलनाङ्गुलाधिको मध्यग्रासो भव

स्पर्शो ग्राहकखेटेन हीने ग्राससमानार्धोद्वा
वधिग्रासो भवतीति ग्राह्यस्वमार्गेण गच्छ
कस्य स्पर्शयत्र विवरार्धसमः कर्णो भवति
तत्र स्थिते ग्राहके निमीलनोन्मीलने उत्प
द्येते तेन मानार्धविवरहीने मार्गस्थे पातहये
कृते यो ग्राहकमानहीनयोगः स मीलनउन्मी
लनं च भवति ग्राह्ये हृग्रासपरिलेखः ग्रा
ह्यान्तरेण मार्गाङ्गुलक्षस्थितिखेटभक्त
स्थितिस्थितिघ्नाङ्गुलस्थितानि हृष्टाङ्गुला।
दीर्घवर्णात्स्वमार्गे देवाब्देवग्राहकखेटह
तु कृत खेटघ्नापदेवाग्रस्पर्शनः लेखा
ग्रेपरिलेखपर्व ॥ घटिकादिकालाभि
मतः स्पार्शिके मार्गाङ्गुलैर्लयोऽस्तमाने।
विगणय्य पर्वस्पर्शयानीतेनगुणनीयः।
स्पार्शिकस्थित्यर्धेन भाज्यः पलस्थितिस्पर्श
कालस्याङ्गुलस्याङ्गुलानि भवन्ति पूर्व
मौलिकमार्गाङ्गुलानि तस्मिन्मौक्तिकस्थि
त्यर्धभक्तमानमौक्तिकस्थकालेनाङ्गुला
नि भवन्ति तानि स्पार्शिकमौक्तिकाङ्गुला
नि स्पर्शमोक्षमार्गयोः क्रमेण दद्यान्निक
यमित्याह इष्टवर्णादिस्थानेनेन तद्वत्कर्म
वति पदिस्पर्शादग्रतः इष्टकालेनेतदा
स्पर्शविदिक्पादग्रतः दिष्टाङ्गुलानि दद्यानि
मध्यात्पूर्वेण दृष्टेतरां मध्यपश्चात्पूर्वेतो

मोक्षो
उ०
२२३

223

देयोभि पवक्राक्रिमार्गेणाविलेपाङ्गेयाति
ततोमीक्षाग्गुलाग्राहकमानावेडेनहतेवि
लिप्त्वामिमतोग्रामीक्षेयाइतिवासूलःप
रिलेखःकर्तव्यः यथाह्रकालः १०स्पर्श
ग्रासगुलेः १० ५५ गुणितेनः ५११३११
स्पार्शिकाक्षिप्तार्धेन ५।१२ भक्तालब्धं १०
११ स्पार्शिकेगुलानानाते ग्रासानिमोव
केह्रकाले १।० मार्गेगुलेमोक्षिके १८।०
गुणिते ५६।१ मोक्षिकाक्षिप्तार्धेन ५ २१
भक्तेलब्धं म्र।५५ मोक्षिकेग्रासगुलानिना
नाते मोक्षिकेह्रकाले १।० ग्रहोपपत्ति।
स्पार्शिकेन यदिक्षिप्तार्धेनमार्गेगुला
निलभ्यतेतदेह्रतकिमिति ग्रासयामात
कालानयनेपरिलेखादेव ग्रासेनमाने
काद्लेनकेन्द्रहतानुमार्गदलेबाह
वे नेमे गुणाकः क्षिप्तेखेडकेनमार्गेगुला
मेष्पमोह्रकाले ग्रासेनवर्जितमान
योगार्धेनकेन्द्रविनाभवतिलाघेमार्गे स।
कालेस्पार्शिकमोक्षिकेवाह्रयोनेतत्क्रमे
णस्पर्शमोक्षिकेपुलिविष्टेनगुणितेक्रमा
त्स्पर्शमोक्षमार्गयोरग्गुलेभक्तेस्पर्शमोक्ष
योविह्रकालोभवतः स्पर्शोन्द्रग्रस्तःस्पार्शि
केमोक्षाग्रह्रतोमोक्षिकःकालोभवति
यथास्पार्शिकेह्रग्रासेन ८।१५ वर्जितो

मानैक्यार्धग्रासो १३ । १७ नेनकेन्द्रान्मण्ड
लेकेते मेडलाहृहि धैनस्पार्शिकमार्गट
ले १० ।११ स्पार्शिकान्यस्यार्धेन ५ । २गु
णिते ५ । २५ स्पार्शिकमार्गांगुले २० । ५
५ रामर ३ १० मिष्टकालो ज्ञानः मोक्षेषु ।
कालग्रासो ३ । ५२ नमानैकार्धलेन १५
५० केन्द्रेहृत नाड्यनाहृहि हृयमौक्तिकमा
र्गांगुलानि १२ ५५ मौक्तिकान्यस्यार्धेन
५ २५ गुणितानि ५५ ५८ । १० मोक्षमा
र्गांगुले: २८ । ० ग्रास ३ । ० मिष्टकाले
ज्ञान: एवं निमीलनोन्मीलनग्रासौ न
मानग्रासोनमानैक्यदलहृतनवहिभूतागु
लै निमीलनोन्मीलनमानगुणिते मोगां
गुलौ स्या निमीलनोन्मीलनयो: कालो भ
वत्येवमेव निर्दिष्टकालादेशानमिते
ग्रहोपपत्ति: मानैक्यदलहृतनस्पर्शमोक्ष
ग्रासाग्रयोमध्यस्थानाग्रावधिस्पर्शमोक्ष
मोर्गहृये भवतीत्युक्तं यद्विमार्गांगुलै:
स्थित्यर्धं प्राप्यते तदेष्टग्रासावमानैक्या
र्धहृतान्याग्रासाग्राहृक्काविम्बमध्यावतेन ए
ती भूतकर्णरूपाहृहि भूतांगुलै: किमि
ति फलमिष्टिकालो यतो ग्रासकालाद्
कालोवहिभूतहृत्यन्तस्तु राशीकेनानुपा
तः मार्गांगुलक्ष्यास्थितिविदर्भकामहे

224

महास्तनाद्याम् तेषांविलेनेवस्पतेमि
याद्युक्तेपुरूका सेमेचाख्याख्यातेषामिव
तितिरतेनस्याद्युतावोपरस्य इतिश्रीम
हादेवपतिमिश्रसूनुलक्ष्मीदासविरचि
तेभास्करीयसिद्धांतशिरोमणिगणिता।
ध्यायेगणितत्त्वचिंतामणौ चंद्रग्रहणा
धिकारः समाप्तः सूर्यग्रहणाधिका
रेव्याख्यायते नन्वादौ लंबनप्रयोजनं
दर्शान्तकालेपि समौ रवीन्दू द्रष्टानतौ ये
न विभिन्नकक्षौ कुदलतः पश्यति नैकक
क्षेतल्लंबनेनेनतिं प्रवक्ष्ये १ स्फुटान्तका
लेनसमौलवाद्यैर्दर्शान्तकालेवयवेग्रहा
द्यैविदर्शान्तेसमावपि चेद्दर्कोनिम्नादवि
विभिन्नलग्नेभिनगणगणादद्यन्यत्रयत्रजन्त्र
स्थितो ननोविलि हितीयाद्विवज्ञनेनवा
ध्वस्यर्धेनाश्चितरेतिकयकर्मिनेकमूत्र
नपश्यतेतनेभिन्नकक्षाविति भाद्रौ
गोलक्षेपाद्य ५३३।५९६।३० मि
ताङ्कक्षाचाद्दीमहस्रगुणितोजिनरा
म ३२५००० सूर्योतिविभिन्नकक्ष
तेवेंदुग्रहणे भूछायाचद्रेककक्षास्यो
तिष्ठानसमनतो भूमध्यस्थितोपिद्रष्टक
क्षत्रेणपश्यति न इन्दुरेव चन्द्रस्य कक्षा
मेवभूछायायास्पशीति सूर्यग्रहणे केव

सि.शि.
३०
२२५

हेभिन्नस्थानपर्यन्ताने अस्माद्द्वेनैव यो ले
खनात्स्थमनवमलग्नमाने द्वितीयम् अथ लग्न
नेनिकर्तव्यं ना दर्शयति दर्शनलग्नेश।
श्रमे विधायैतल्लग्नं वित्रिभलग्नतुल्यं र
वीन्दू नैर्धाधिके च ततस्माद्धनर्णं क्रम।
शङ्कुवेधो १ लम्बने त्रिकोणेनाद्दर्शनका
लीनलग्नं कृत्वा तत्राधार ३ येण पूर्वसिते कने
केनेन वित्रिभलग्नसमं हि दर्शनकालीनः
सूर्यो भवति तदा लम्बनाभावः वित्रिभल
ग्नहीने अधिके वा रवौ लम्बनं स्यादिति ये
एवमेव धनर्णत्वमपि ज्ञेयमथाप्यमने
नैतदुक्तं भवति वित्रिभलग्नादूने केऽप्यल्प
लम्बनमृणं यस्मिन् नतिश्चेन्नद्गुहिकास्वयोऽस्य
याहि त्रिभलग्नादधिके रवौ लम्बनं धनम्।
यतेन तिथ्यन्तं चरीभवः पारमिति अथो
पपत्तिः क्रमेण गतो क्रमेण लम्बनहीने दृक्स
मण्डलार्धं खचरस्य दृग्ये पुनश्चालितास्फु
टतो विशेष्य स्वभुक्तितिथ्यस्य स्मितानाः।
ति भूमध्यस्थद्रष्टृदृक्समण्डलार्धं ग्रहभ्र
मार्धेन ७ ५० । २० हीने दृक्स्थं भवति
तेन स्वभुक्तिपञ्चदशांशमितालिप्ताः स्यो।
स्या यथा सूर्यभुक्तिः ५ । ५ । ८ तिथ्य १५
भा २ । १० चन्द्रभुक्तिः ७ ५० । ३५ तिथ्य १५
भा ५१ । ७२ योगेन ४८ । ५५ मेनावलिप्ता

भिन्नुह्नः परमले विंभो भवति पतासेच
टीकरणायानुपातः यदि गतेन रकल
भिः यदि षष्ठिर्लभ्यते तदाभिः किमिति
षष्ठ्यंशोत्पन्नकः गतेन रकला ३६ । ११ । २३
हृतः फलं ४ परमलेन न यगः पतादि
माईन सभवति ३२ योपरमाः तन्यहिनो
गोनुपातः यदि हृद्गमण्डलाकारेऽरोनि
वृत्तेन दा पूर्वते लम्बनेन ३ दिनिनेसे
भवति परमोऽस्य तेन सभवति परमो ह्वेते
न विशिभलग्ने भवति यदि विशिभलग्ना
द्रुति नूनलस्ता प्राक्कपालस्थत्वा दृणायत
प्राक्कपालस्थेरवो चन्द्रापोलेवनाभवति
ग्रह्णवि विभाद्भवाचपिकेपस्पककपाल
स्थत्वाद्वेद्वारविरपोवलवितल्लेनप्राहश
स्वक्कपालयोर्धनर्णास्यादिति पश्चात्तेके
नतमङ्कपतिश्रूमेवप्रपश्येपत् तव्याप
हृह्वापवर्तितनश्चीभिन्यादि गतेविशे
षेण व्याख्यास्यामः ग्रथलवनेवि
भानलमेतवर्णाप्रकल्प्यातत्क्रग्रयोर्यः
समयोनरेसो विभानलग्नस्य भवेयुपातः
प्राक्कायनलस्यवृत्तस्य कायेः ३ विभा
नलग्नार्कविशेषाभितित्रीकृता हृताया
सहलेन भाजिता हृता फलाहिविभल
ग्नांकृतात्रिजीवयाप्रगुटिकादिलेवने

226

दृशौतकालीनलग्ने विधायातदनंतरं स्वा
यं नतघ्नं त्रिभोनमेव नलग्नं स्फुटं कल्पि
त्वा तस्य लग्नस्य च योऽर्कस्य भोग्यखण्डं भुक्त
को मध्याद्ग्याग्याः समयोविलग्नादिति वि
त्रिभलग्नमेवार्कं इस्य भोग्यं दृशौतकाली
नलग्नस्य भुक्तं मध्यादूयेनाऽसे सायनोऽथ भ
कभोग्यमेषममयोविति त्रिभलग्नस्य स्फुट
नो भवति शुभदिनगतनाड्यैतेन तत्र्यान्तयो
रुभयोस्त्रिभलग्नदृशौतकालेन स्फुटयोः
सायनांशोत्तिरवच्य यात्रासाधवत्तगणितं।
नात्रिभ्यायाभयकांयदा हे नहि त्रिभलग्ना
दानीतं शाहुंमार्गणितं त्रिभयाभवदिका
फललेवनेस्यादिति यथा स्पष्टः सूर्यः ८
१४।१२।१० रविभुक्तिः ६१।२४ स्पष्टचन्द्रः
८।११।१३।३४ चन्द्रभुक्तिः ८३६ शकोन
चन्द्रः ११।१२।१०।२५ पक्षः ३।२ दिना
र्द्धे १२।५।२० नते ०।१० तात्कालिका
र्कः ८।१४।५०।२५ चन्द्रः ८।२४।५
४०।२५ सायनांशाः स्फुटाः ५।१०।५०।
१२ दृशौतकालीनसायनोऽथ लग्नं ०।२
३०।१२ त्रिभं ५।२।३०।१२ त्रिभ
लग्नस्यार्कभुक्तस्य भोग्याः १६६१ लग्नभुक्ते
न १२२ मध्याद्ये १८।४३ स्फुटनतः ४
६।२ स्फुटजाताः त्रिभलग्नस्यापती

ज्यस्य ५।१२।३०।३७ भुजज्या ३४३३।१९
कोटिज्या १३५५।१५ स्पष्टेन ५८७३३ छु
ज्या ३१४४।२५ द्वितिज्या ९९८।१८ व
ज्या ३३१।३३ चरे ७३।१२ उन्नते ४९
३१ याम्यगोलत्वाच्चरयुते ५३५८ स्फुटे
४३३। ४३।४३ कला ३४४०। ३१ दृग्गद
तिः २४ ७१।१९ दृक्क्षेपः २२३५ ५७
त्रिभोनलग्नार्कविश्लेषे ०।१।४०।१५
ज्या १००१५ कला ४ हृता ४०१ त्रिज्यया
भक्ताप्ते ०।१।७ विवित्रिभलग्नशङ्कुना ३१३३
५५१ गुणिते २९०५ त्रिज्याप्ते ४ लम्ब
नं ज्ञाते ग्रहोपपत्तिः यदा त्रिभं वत्रिभोन
लग्नार्कविश्लेषांशास्तिजिनीतदा वलनं स्वोपरि
कापरमं लम्बनं त्रिभलग्नार्कवियोगज्या
ऽल्पत्वे लम्बनाभावो न तु राशिके
न स्फुटत्वाय द्वितीयोनुपातः यदि शङ्कुत्रि
ज्यातुल्यस्तदा वलनं कोटिकाष्टकं यथा शोभ्यो
गोले ग्रहयकारान्तरेणालम्बनं स्फुटत्वम
फलाद्विज्ञा त्रिभहीनलग्नार्कयोर्वलत्रय
ललम्बनेवा त्रिभोनलग्नार्कयोः विया
गस्य यास्वनगुणया त्रिज्याप्तफलं मध्य
मध्यलम्बनं दृग्गुणाकर्णेऽथवा त्रि
भलग्नात्रिभग्नार्ककर्णानयनप्रकारेणाद्धि
याकर्णमानीयनेन भाज्यलम्बनं तदा स्फुटे

सिशि
उ॰
१११

227

भवतिलंबने ॥ यथाफलेमध्यलंबने ०।३ व
लिभितेशाने २।२४ हृत्वाविज्याविभक्तेगुणिते
शंकुहतेभाज्यवसो भवतामिति रविगुणि
त्रिज्याया ४।१।५६ विविभलग्नस्यषट्शंकु
३३।१५।५२ आप्तो १८।३० त्रिभोनलग्नच्छा
याकर्मेणा नातेनेनरविद्रुमध्यलंबनेभवत्या
मे ०।४० स्फुटलंबनमितिवाजाते अत्रोप
पत्तिः यदिकलात्मकः शंकुगुणककरस्तदा।
त्रिज्यामितः कलात्मकगुणककरस्तदा त्रिज्या
मितः कलात्मककर्णहरः यदि द्वादशांगु
लशंकुगुणककरस्तदा छायाकर्णांगुलात्मको
हरः द्वादशांगुलशंकुभोगो हि च्छायाकर्ण
इति अथवा शंकोः ३३।१५।५२ द्वादशां
शेन २८।५।४४।५० भक्ता त्रिज्यामम १८।३०
मितः कर्णो हरो द्वादशगुणकः इति सिद्धं
अथप्रकारान्तरेण लंबनं त्रिभोनलग्नस्य व
वेद्यशंकोर्यो दृक्क्षेपो वर्गविशेषमूलं स्या
दृग्गतिः तेन गुणा त्रिज्योद्भक्ताथवा लंब
नमात्रिकाः स्युः पूर्वोक्तप्रकारेण त्रिभ
लग्नस्य साधनशंकुः साध्यः नतांशेन का
लीनस्पष्टग्रहशंकुस्साध्यः तयोः शंको
र्वर्गान्तरयोर्विवरस्य मूलं येन तेन अथवा त्रि
भोनलग्नस्य वेद्यस्यापि तयोर्वर्गान्तरयो
रन्तरात्मूलं स्फुटमध्यज्यापि दृग्गतिरिति

वति सावर्णेर्गुणाविमयाभक्तायस्वामेत
त् शेस्फाद्दीलवनमितिवाभवति यथावि
त्रिभलग्रस्यशोको: २२२९। ५२ वर्ग ४९
७१२०५। ५२४२१ एवंयुग्माज्ञातिजीवेमि
थलेद्वाभाशाङ्कइम्भक्तमितः शोङ्कवर्गेन वि
भाकर्णा ६५४७५३८,३९ न्मूलद्दग्नज्ञा
३६१३ ४७ त्रिविभलग्नोन्नातःसाम्यनो
ग्रः स्वर्ये ०९।५।५०।२१ ग्रस्त भुजज्या २
४३६।१६ कोटिज्या १३९६।२१ ज्यावर्ग
त्रिज्यावर्गान्तरं ९८७०००।८ मुज्या ४
४३९ त्रितिज्या ६६९।६ वर्गज्या ७३३
११२ वर्गे ७३३।१७ वर्गे ७६७।५४ दि
नमाने २५ ४५।५ उन्नते १२४७२ चर
गुत ५३५७ स्वदे ३४३२।१२ कला ११
४० ५ हृतिः ३४७०५८ शोङ्कः १२४९
२३ वर्ग ४९७०१५०३ त्रिज्यावर्गान्त
रा ३४४ ५६ ९३ ५७ न्मूले ३६।१७।०
१ दृग्ज्याभुजानात्रिविभलग्नेशोङ्कवर्ग ४९
७२३०५।२१ रविशोङ्कवर्गयो ४९७०
१५०.३ वैनरा २१५५,१८न्मूले ३६।१७
०१। ४६।२५ दृग्गतिज्यानात्रिविभलग्न
त्रिज्यावमे ८८४७३५३८।१९ रवि
ग्ज्यावर्गयो ६८५९३,५७ वैनरा ११५
५१८न्मूल ४६ १५ मितिवाद्दग्गतिवेद

सि॰शि॰
३॰
२२८

228

ध ११।८।५।४० त्रिप्रश्नाभकांश्च २ दे
वनसिद्धान्तानि वरादिशोधयेत्सामा
न्य २ श्लोकान्तनवने गुणोपपत्तिः वित्रिभल
ग्नार्केयोरेनरस्मा वलनगृह्णा त्रिप्रश्नाभकांश
वित्रिभलग्नशङ्कुगुणात्रिज्यामौकिललव
नेयदिशङ्कु त्रिज्यात्मकल्पराश्वमेवधव
गुणात्रिज्यासाम्युटवलनं मवोन्नतेशङ्कु
स्तुपिकेनानुपातनइति यतो वित्रिभल
ग्नार्कान्तिपफले छेशङ्कुसम्कुलेवलनं भव
ति तेन वित्रिभलग्नार्के शङ्कोरन्तरमेव
व धनुर्गुणात्रिज्यासम्रुटवलनं भवती
ति श्लोकयतः शङ्कुवर्गान्तरपदं दृग्ज्याते
न॰ शङ्कुवर्गयोरन्तरं लम्बमेवेति सर्वे
मन्तव्यम् विशेषोऽयमीले ग्रहणकाले
ने दृग्लंबनम् शङ्कोरन्तयाहगुणोया
स्यच्छत्रिज्यावनस्थपावि भमधयोःस्पान
२ तद्दृग्विक्षेपपटे द्विगुणेवे विलम्बनता।
नष्टिकाटिकेव नयोर्वित्रिभलग्नार्के
नयोः शङ्कुस्त्रिज्यायात्त्वनयोर्योगान्भक्त
योर्ययोरामयोर्वर्गान्तरपदं तद्दृग्लम्बनं भ
वति अथ वानयोरन्तरसंयोगात्त्रिज्याधन
योस्तुल ८।५।५।२३।० भक्तवित्रिभलग्न
फल ३।१।६।५।४० अर्कशङ्कुफल ३।
२५।१२।८ वित्रिभलग्नफलवर्गो २।४३।

५०।१२ सूर्यशोऋक्फलवर्गयो: १।५३।
५१।५४ श्रेष्ठता ०।०।१२ ममट ०।०।१३
मेतनलेबनमेवनुमम्मगयाते यतः पा
होगमीनेष्ठके छेदलेबपविवर्णेहवमा
पोष: काष्ठेष्यभागहवोगुणनाविपिसु
त्रिम्नावनुष्योशाविभमस्योविमस्वछेदश्चना
द: ग्रेषाविस्मोछेदलेवयो: पविवर्तनेकृ।
मेत्रिम्नाछेदोनान: वत्वारोनान: ग्रत्रपो।
कोविविधाप्रकार: ३केवनेवेव ग्रेषाह
निछेदवधेनमकालत्रविभिन्नेगुणनेफ
लेस्मात विविभलग्रशोऊैवषा: २२१।५१५
२ पचवनुभिवेशोधूनेताहृन: ८।५।३७ ५
१८ ग्रेशाषाऊै२२५।१७३ मछशोद्धन
भिवेशोताहृन: ८।५।१७।३१ छेदनाछनि।
म्निभेवछेदाद्यामेनशाऊवमन शाको:
छेदाभाव: नस्मात्केन्योहवाद्रूपमहार
ताशो: इस्युक्तवाशाको: छेदार्पत्रिम्नाछे
दाभूनयाहृतनमेकरागीतनमेकेगुणीतनम्
नेस्वेतिविम्नाछेदवधूनूपाहृतोनान: य
हुगविभ्रेषयुदामितिवृतेपृत्रिभावोनवव
गेहृतीयनापदशायनोविधेयोहवाशा।
वोवषापटेवपदप्रसिद्धयोगोतवमल्पहृ
तोशाकानोकुत्स्याहृवाद्रूपमहावताशो वि
वेविभशाछपाहृनेप८।१५ १८ वर्ग: ७

सोधि
उ.
२२५

229

५५५।६८।४५।३७ सूर्यो शोधकाष्टाहते ८५
१७।३२ भुक्तिः ७।५५।२४।०७।४५ युत्या
हतेऽक्षेत्रिज्याप्ताः केन्द्रकर्णाप्तमधगुणाद्या
यो गुणान्तर ३४।४८४।५७ मध्यपदे १८५
१४२ त्रिज्याभक्तमाप्त ०।०।३ लेवनामिति
वाजातपदमेवत्रिभिलग्नोकहरस्पष्टाले।
वने ०।३ प्राते स्पष्टोपपत्तिः सूतहपगुण
कृतत्रिज्याहतोपवर्तितोमानः हिम्यावलू।
धोशाहत्रः भमस्ववन स्पष्टलग्नप्रया
गने तस्कृतः पर्वेति नम स्ववस्कृतो सह
त्तेग्रहमध्यकालः ७ रवोतहृतेम्याथके
वतस्मात्देशवनाकेमतस्रुवेशम ३ल्गक
मुनोवित्रिभलग्नाहृतेरवो यज्ञातमस्थिकेव
तितमितिलवनमकृतपर्वान्तकालीनग्र
हास्रमतृत्वात्कालिमाको हित्रिभलग्नम
स्मात्पूर्ववत्पोक्तलतावलेवनमतेन।
पर्वान्तकालोग्रहणस्य मध्यकालो भवति
यथापर्वे १३।१७ वित्रिभलग्नोऽस्य सूर्यवा
हूवनेन ०।४ युत १३।११ मस्मान्ताका
लिकः सूर्यः मायनोंशाः ५।१०।५०।१६ ल
ग्र ०।३।२।५५ वित्रिभम ५।३।२।११५
भुजज्या ३४।३२।१८ कोतिज्या १३५४४।
म्यावतेत्रिज्यावर्गोतरं ५८।१४।७११।२।२४
भुज्या ३।४२।२४ कोज्या ६८।७ लवज्या ७

३२।१५ चरे ७३२।५८ वित्रिभलग्नस्य
भुज्यांशो ४१।१२ याम्यशोलनाड्वेरणा ७
३।७ भुजः ५३।५५ स्पष्टे ३।४।३१।३४।
शङ्कुना ३१।४०।५१ हृतिः ७।४।७।१
३।५ शङ्कुरिष्टः ३३।३०।५८ वित्रिभा
लग्नाक्रान्त ११।१२।१४३ भा १२।३।५
३ कृत्वा हृता ५३।०।५३ त्रिज्याभक्ता
फलं ० ५ शङ्कुः ३३।३०।५८ गुणो ३
३।४।३५ लंबनं ० ६ मनेन संस्कृतप
र्वान्तः १३।१।१३ कालीनः सूर्यः ११।०।५०
५८ वित्रिभलग्न ५ ३ २०।१७ भुजांश
४१।०।७ वित्रिभभजन्मा ३।४।३१।५८
क्रान्तिज्या ११।५।४।२८ भुज्या ३।४२।
३० कुज्या ११।१८।२१ चरज्या ७।३।३।४०
चरभुज्याभुजगतासवः ५३।४४।४। स्पष्टे ३
४।३१।१९ कला ३१।४०।४५ हृतिः २४
७।४।८ शङ्कुः ३१।२१।१९ वित्रिभोनलग्ना
ञ्चरज्या १५।०।१८ कृत्वा हृतः ९।०।१।
२२ त्रिज्याप्ते ०।१० फलं शङ्कौ ३१।१
५१ त्रिज्याप्ते ०।१९ लंबनमनेन स्थिरे
स्फुटेनान्ते नसंस्कृतः पर्वविरामः १३
१३ एवं ग्रहस्पर्शमध्यकालो जातः स्पष्टो
पपातिः कर्तुञ्छिन्नो ह्यत्र वित्रिभलग्ना
दिस्त्रवेलयादिपपातितदास्मान्नयाद

सि॰शि॰
३०
२३०

230

पञ्चमः सविलम्बकत्वात्कालेऽवितो भवति
तल्लेवनमितिक्रान्तिहते परवोद्धव्यान्ते।
वित्रिभमस्माद्धृतो यदा तदाकालवितस्थ
द्रस्य हृतो भवति वेद्रः पीड्यगतिः वेद्र
पीड्य हृष्टगुप्तिविभवति श्रयार्के वि।
त्रिभलग्नाद्धृतो यदूरवितदाकालवितस्थ
द्रः पृष्ठतो भवति तेनस्पोभ्युगगुप्तिर्भव
स्यादत्तस्वलेवने फलं तेनलेवनेसंस्क
नः पर्वविनामेग्रहणमध्यकालीनो भ
वति यदाहर्क्षसमस्वत्रेवग्राकौ भवत
स्तदाहर्क्षसमस्वत्रवमस्त्वकफलाण स्यात्
वित्रिभलग्नार्कौ तरगतेलेवने यस्यक्रत
कर्माणिश्चिरेस्यादिति सर्वमनुपपन्नं वि
शेषोगोले श्रयसक्कलकं फलालवनसाध
नम् त्रिभोनलग्नस्यमरविस्तृष्टदतेविम
क्तः पूर्वस्तेकः स्यात् लग्नार्कयोर्येत्र।
कोटिरास्याविधायपरामंगसर्वयोर्वियोग
त् त्रिज्याधृताकोटिस्तगाणस्पर्धस्यास्तलेष्ठु
तिकोटिगुणानयत्र्यादे स्फुटमाहस्मातल
स्थानः कलायासवासदोलवनमास
स्थस्तुः ९ वित्रिभलग्रभाद्यद्योरेशा
गुणाद्यावित्रिशद्ग्रकोसोपरमेशानष्टस्या
मः लग्नार्कयोर्वरनरसकोटिसाकर्त।
याभ्रतस्या विततोभतस्यापरयोर्वतव

सवर्गीकोटिज्यावर्गैर्युतान्मूले चलकर्णो
भवतिकोटिज्यापरेणस्फुटानीतेनगुणितोनाव
लकर्णेनभक्तात्स्पष्टमन्दःकलापूर्वलेखना
मवःसकलकर्मणोवस्तुः यथा त्रिविभमूल
ग्रहाङ्कः २२ २९ । ५२ त्रिभूगुणो १२ द्वैने
३२ भक्तोलब्धं ४० । ५ । ५३ पष्ठपदःलग्ना
२ । ३० । १२ कोटिः ४ । ३० । ५० । ४४ द्वैने ८
४५ कोटिः ५२ । ४० । १५ ज्या १०० । १५
भुजज्या ३५३४ । ५३ स्वाः परमस्वोनर
२५ २९ समस्कृतिः ६३५ ५८ । ४२ को
टिज्या १०० ४० । ४ वर्गेनानेनयुता ६
४० ५८ ९ । ४ समूले २५३० । ५९ क
र्णेनेनपरज्याकोटिज्या ९० ८ । ४ । ८ भ
क्तः ३६ लेखनास्यैवोजाता ग्रहोपपत्तिः
यदित्रिविभलग्रहाङ्कज्यान्तुल्यस्य
वृत्तस्थेटिकान्तःपरमलेखने ग्रासावरी
नायेस्वः १४४० नन्तल्यकोटिज्या य
दात्रिविभमलग्रहाङ्कज्यान्तुल्यस्वदास्या
त्यातेलेखने पतन्नानकोमित्व ग्रहोङ्को
तिसाधनार्थंजिनांशमौर्वी १३९२ गुणक
त्रिज्या ३४३८ हरः उभावपिगुणकयो
दपशेनापवर्जितौगुणकस्थाने ३ योद्ध
१३ हरस्थानेद्वात्रिंशान्मूलेत्रिविभशाङ्को
त्रिज्यासैवलेखनात्स्यान्यापरेयदित्रिविभल

ग्रांकोनस्मात्त्रिज्यातल्पास्यात्तज्जनापोतरेभव
नेसाधनेग्रहशीघ्रफलवत्प्रमेनावाल्विपाद्यः
शीघ्रप्रतिवृत्तेग्रहः प्रागानिचाहुलोमेपाम
नोयथोनरे कोटिरपचिताभवतीति विवि
भलग्रांकोनस्यकोटेर्वनलवनसाधनमुवि
ते कोटिहृतभुजज्यया साध्यमिति यदि वि
भोनलग्रांकोनस्यकोटेर्लेवनसाधनमुचि
तेकोटिहृतभुजज्यया साध्यमिति भुजाद्व
लेवनसाधनेवनटीम ॰ मिष्टत्रिभमेकत्ते।
र्थं तस्यांकेस्पष्टानभुजायथोनवसपश्चिना
भवति एतत्सवत्राशिविविभमन्दोच्चरविक।
तोकलामेहलकतेप्रतिमेडलेपरमेंच
नोत्स्यात्समस्यफलस्यासमकलत्पफलसाध्यमि
ति प्रथमवत्राशिविविभमस्याकेस्यचोनरम
कोमलग्रावधियलत्रकोटिकमेवातः।
वशात्मिकोत्पफलस्याभुजस्याधनकोटिस्या
योस्त्रिनरेभववकतेमुचिते ग्रहोश्विश्रहान
यनस्पष्टयोजनाभावाद्दितिमुक्तेस्पपपन्नम
प्रयनेतिसाधनोपयोगितावकेतुहहक्रेपो
हसेवयाविविभलग्नशोकाः सपवहहक्रेपर
तेस्पनावन् सौम्यैयमेविविभज्योपकेलात्
सौम्यासयाद्दक्षिणपक्वेवद्यः ॥ १० ॥ चा
पीकृतस्पतन्मेकेनस्यात्रिभोनलग्नस्पशावेति
नीवा स्पष्टार्थमराहहरणम् विविभलग्नस्य

९।३।२०।१७ शोध्यः २२५।२ ग्रासवर्गे
५५७७८० ७।१२।१३ त्रिज्यावर्गान्नीते
नो ६८४२०३३।४७ स्वान्मूले २६१५
४४ दृग्ज्यानाता ग्रहज्यापलः १५३८४
त्रिज्याभक्ताते १४३७।१३ त्रिभलग्नस्य
याम्यगोलत्वाद्याम्याक्रान्तिनतांशदृग्ज्यानुपा
केदृक्क्षेपो याम्यत्वात्परमक्रान्तिः १४५०
ग्रहणस्मिन्देशो दृक्क्षेपो रवेः सर्वदा याम्य एव
तित्रिभलग्न ९।३।१२।०।१७ निरयेना
शा ८।१७।०।४० वित्रेपानयनत्वादुद्धव
तिचक्रान्तिवशाद्धग्रामदयानशवदलल।
ग्रागमेतलः देष्यः यतिचेद्रपानेनलेद्धन
लेस्फुटपर्वान्तकालीन ९।११।०।४० स
हितं ५।२८।१०।४४ वित्रिभलग्नविदे
यो ८ ३५ जातः सूर्यदृक्क्षेपयस्य याम्यस
१९।१८।४४ यतः १९।७३।७२ त्रिभोन
लग्नान्यथाशरेण ८।३५ सौम्येनभिन्नादिक्का
हृत २५६।४।४६ मस्मध्या २६२०।१९
स्पदृक्क्षेपशुद्धस्यजातः दृक्क्षेपदेशो विनि
पदमग्रिमेस्त्राके कि ग्रहोपपत्तिः त्रिवि
भलग्नमुदयलग्नस्योत्तरगोलेक्रान्तिहनव
शोनदक्षिणोनरसहशात्सर्वतोभवति या
म्यगोलेपृश्विमतः यतो त्रिविभलग्नस्यो
त्तरगोलेक्रान्तिहानवशोनदक्षिणोनरसहशा

सिशि
उ॰
२३२

232

सर्वतो भ्रमतीति खार्धो विविभलग्नसंज्ञो
नरगोले कोनिवृत्तवशेन दृक्क्षेपेणनवसूत्रा
सर्वतो भ्रमतीति खार्धो हि त्रिभलग्नमंड
लान्तर्गतान्यंशाः कदृक्क्षेपतुल्या भवन्ति ते
नेदृग्ज्ञेयवद्विविभलग्नशंकोः स एवार्के
दृक्क्षेप इति सिद्धं सदृक्क्षेपो नियतदृक्षे
क्षेत्रे वृत्ताङ्कदृग्गोले सौम्यान्यथा याम्यः
सा नेत्रदेशे दृक्क्षेपस्तुगामितया हेतोस्तदि
कोसौम्यया म्यन्ते एवले कयादृक्षिणे सौम्या
दक्षत्र यासौ मपमविविभेत्रं पिके स्याया म्या
मयासौ म्य इति विविभलग्नविमंडलान्त
विविभलग्नस्य वः गोलेपि कोनिवृत्ताख्यः
तेप दृक्तावधिविति तेन शोरणसकृता
ता विविभलग्नदिनाडी निरासूत्रो म्याचे दृक्
क्षेपो भवति यदा दृग्ज्यामनः अपमंडले
नभोनाचे दृक्ष्य विमंडलेन युतेइति दृक्क्षे।
पमंडले इति शेषः सपद्दक्क्षेपानयनाति
साधनम् ॥ दृक्क्षेप इष्टोनितमध्यभुक्ति
तिथ्यंशानित्यो विगुणाद्दनोव ११ नती
रवींदोसममध्येदिनेनरतो रकोनानति
स्फुटास्यात् ॥ दृक्क्षेप इष्टोरिति पूर्व
श्लोकेन संबंधः स्वीयस्वीयमध्यभुक्त्युप
दृष्टांशानुगुणानां पर्वान्तीनार्केवद्या
दृक्क्षेपान्विस्यायाभक्तोग्रके दृक्क्षेपफले।

विनतिः सोम्यदृक्क्षेपफले चेद्रुनतिर्भव
ति उभयोर्विसमदिक्के विश्लेषे भवतीति भि
न्नदिक्के संयुते भवतः एवं स्फुटा नतिर्भ
वति यथा अर्कदृक्क्षेपः २६।५।। ४४ श
केमध्यभुक्तिः ५५।८ पंचदशांशेन ५
५४।२० गुणितः १३७५६३।५२
त्रिंशद्युते ५०२। चेद्रुनतिर्यामा सौ
म्याशरः सिद्धेन याम्यदृक्क्षेपशोधनात्
अर्केदृक्क्षेपादनेन ३७।२ स्फुटा नतिर्या
ना अत्रोपपत्तिर्वैराशिकेन यदि त्रिंशा
मध्यभुक्तिः पंचदशांशफलं तदेष्टदृक्क्षे
पेण किमिति ॥ अथ स्पष्टार्थोपदि
ष्टया दिशा चेद्रोनतेः स्पष्टा नत्योर्वियोग
इति अथ स्फुटनतेरानयनप्रकारान्तरेण
दृक्क्षेपः चेद्रुहत्रिगुणो विभक्तः कुदैः स्फुटा
वनतिर्भवेत् ॥ १२ ॥ लम्बजभकोणस्था
द्विगुणोद्विभक्तोवा दृक्क्षेपात् कोणतो वनतिः स्फु
टा वा ॥ चेद्रुस्पष्टदृक्क्षेपो द्विगुणो भूपाकैः
भक्तो लम्बस्फुटा नतिर्वा भवेत् अथवा य
दि लम्बस्यायदृक्क्षेपः साधितो भवति त
दा तद्द्व्योर्गुणितः पंचभिर्भक्तो लम्बस्य या
त्रिभागेन युक्तो स्पष्टा नतिर्भवति यथा
चेद्रुदृक्क्षेपः १६।१०।१६ द्विगुणः कुदैः
१४।१ विभक्तो ३७।१ नतिर्जाता ३५५

सि॰शि॰
पु॰
२३३

233

ोरस्पष्टयष्टिमितेदृक्षेत्रे मेषाद्यौके हृक्षेप :
२१ मेषादुल्येनेनरमेवस्यात् यदि योग
लत्रापि सूर्यफलस्याल्पत्वात्स्थूलमेवावशि
ष्यतेनेनचेद्दृक्क्षेपेणानुपातः यदि त्रिज्या
समकविवर्तेयनेनाम्नेनर ७३०५३ पंच
दशांशाः ५८।५१।१८ फलेनत्रिशूलनाकि।
मिति ग्रहग्रहणकाकोटेन २४।२२।४४ गुण
हृदयोदयपवर्तनेनहृतेनगुणस्थानेहृतोहृदस्या
नेकिंइति १५१ लब्धस्यकोणस्यादृक्क्षेपोय
था विविभलग्ने ५।२३।२०।१७ ग्रुमाने ५
२०७ वेरे ७३६ ५० भ्रंशा ८।५३।४०।२
भगस्यालक्षो ११८।१० विविभलग्नान्ना।
नायमायक्रमस्या ५८३९ क्रान्तिस्यावर्ते
मानकालीना ५८२१ क्रान्तिज्या १३१०वृ
ते ११५।४५ पोक्र २७।५५ हृग्रा ५१ १५
मपातेविविभे ५।२८।१०।४४ यामशा
दः ०।१८ सूर्केदृक्क्षेपोयेहि गुणः १८०
१८ पंचाप्ते ३६।३० लब्धस्पष्टेन ०।३६ यु
के ३६।५६ इतिवानतितेला ग्रहोपपत्ति
पूर्वंवैत्रेराशिकेनग्रहापिगुणार्थेनापवर्ते
नेकृतेहिकोगुणः स्वष्टशुभ्रानार्थेचे ५ ५५
हृत्फलस्यराशिस्वष्टस्फुत्रागुरुकृतितस्वेस
पपत्रे ग्रहस्वरबोधेस्पलले वनावनतो ५
त्रिभोनलग्नस्यटिनाडपातेननतोन्नतस्येयदि

वाम्नाघं ॥ २३॥ हृद्धेपशोकृपविक।
ल्पमाद्येद्वेस्थानद्वेलेवनकेनतिस्र ॥ त्रि
भेतलग्नमेवचेद्रेकल्पनस्माक्रान्तिशावस्त्र
शाकोत्तेनसक्रायां तथापलावलबाच
पमेनसंक्रान्तावितिननतोशास्याहृग्भ्याग्रा
क्रम्रमाध्य: तथावस्रलग्नम: त्रिविभल
ग्नाधक्रमविलेपादोग्नायुनेविस्यादिहृग्ज्ये
वहद्भेपोद्विगुणोभूशंको गमावनतिः स्व
देलम्बमेसाध्येयथात्रिभानलग्ने ५।३०।
१० स्वाक्रान्ति १४४३।५२ याम्यासया
नेत्रिविभलग्ने ५।१८।२०।४४ शाबः ८
३८ सोम्योभिन्नदिक्काक्रान्त्याविघुकः १४२
५।१८ स्वुत्वे १४२८।४ वलितो याम्या ल।
ल्पदिक्काक्रान्या १४२५।१८ स्वुतो २५।३०
२२ ननेजातमसध्या २३।११।५६ हृग्ज्ये
यमवहद्भेप:लेवः ३८।१८।३६ क्रान्ति
ज्या विदोपसंक्रान्तया ४२५।१८ याम्यया
भिन्नदिक्कद्विगुणक: २४३५।८ ३त्रनम।
स्या २२५।१६ प्रोक्तोनः हृद्भेपोद्विगुणः
५२२३।४२ कृष्टे २४१ श्राप्त २३।० नति
ज्ञाना शंको २२३५।१६ रवेमवीस्माले।
बसाध्ये स्यत्रोपपत्तिः त्रिविभलग्नदिनार्द्धे
शंकुत्रिविभलग्नार्कगतनतभाः इहशंको
:सत्रिकहापवतथा त्रिविभदिनार्द्धेहग्ज्या

सि॰शि॰
३.
२३५

234

[illegible]

यत्रविमर्दार्द्धभावः यत्रोपपत्तिः चेद्रोवि
मंडलेरविक्रांतिमंडलेउभयोर्याम्योत्तरवि
क्षेपः पर्वपरिधिगमेस्पोहस्फुटःकेंद्रेनाभि
नाभ्यूर्ध्वेस्थ्रुनतारविकक्षामंडलमध्येदृ
क्षेपवशाद्याम्योत्तरभावेनयावलंबित
पश्यन्तितावतीनतः नदग्राह्युरः अतः
समदिन्मेयाम्येभिन्नदिश्वेवियोगः एवंस
स्फुतमेकेद्रो: अनुस्फुटभवति तस्फुटोवि
क्षेपः गोलेपि याम्योत्तरेशरस्तावदेनेव
प्राश्चिस्यर्थयोः नतिस्तष्यानयानस्मात्स्म
स्फुतास्मात्स्फुटशरवइति ग्रथस्पर्शमोक्ष
निमीलनोन्मीलनकालानयने ॥ तिथ्य
न्तात्स्थितिनाड्यनालिध्यिदलेनोनाधिकाले
बन्ननकालोस्यनतौस्फुटस्फुतिमवासिथ्य
ड्डीनाधिके दर्शान्तेगुणितमानतेधनस्व
णेवातद्विधायासकृत्स्तेयोग्रग्रहमोक्षसं
ज्ञसमयोवर्धक्रमात्स्फुटौ ॥ १५ ॥ त
न्मध्यकालान्तरयोः समानयुक्तमवेतो
मितस्थितिकेन दर्शान्ततोमध्यवेलानमु
काद्वन्मीलनोन्मीलनकालएवं ॥ १६ ॥
सकृत्प्रकारेणविलंबनेवतस्फुटौस्फुटौ
प्रग्रहमोक्षकालौ किंतुग्रासगणनता
पुनस्तत्कालिकाभ्याम्विधुविशिभाभ्या
तिथ्यन्तानयनप्रकारेणप्रथमस्थितिनाम

नीयतेस्मात्स्थित्यर्धवर्जितास्पर्शकाल:
साध्य: स्थित्यर्धेनमीहृतान्मानकालइति
ग्रासस्पर्शसाधनेग्रासमेविभोनलग्नवागे
प्रकल्प्यतल्लग्नयोरर्ध: सममयोनेयो विभो।
नलग्नस्पर्शकालीनेचद्विविधभलग्नाभ्यास
र्शकमोक्षकालीनाभ्यांमौलिकेवलंवनस्व
वैलक्ष्यकायेणसाध्यननागालिनागनेस्थित्य
र्धेसंस्कृतगणितनागनतिश्यनकालीनेच
द्यानविविभलग्नाकांविथायग्रासमनीच
प्रसाध्य ग्रासवज्ञवनत्विभ्यासस्पर्शमोक्षका।
लोसंस्कार्येनात्कालिकोस्फुटोग्रासोव पव
मसंस्कृत्यावलननग्रासस्थित्यर्धेनासविग्रास:
साध्यस्थित्यर्धे -णेस्पर्शकालोन्योमोदि
क: साध्यलंबनसंस्कृतेस्थित्यर्धेनकालोग्र
हमध्यकालोस्यलंबनसंस्कृतस्थित्यर्धपव
विमर्दार्धेनालग्नगणितमानानतिश्यनासंमी
लनेविमर्दार्धमर्दनाहृन्मीलनकालया
लंबनसंस्कृतानातिथ्येनस्पष्टयमनरेनेसं
मीलनोन्मीलनकालेस्त: पग्रासंस्कृत्ये
णानीतालंबनावपिकस्त: यदिसंस्कृ
यिनालंबनेनतदासंस्कृतेवापतोस्पार्शिक
मोक्षिकोकालोभवत: किंतु येनावाग्वि।
शेष: लंबनसंस्कृतस्पर्शकालीनस्थिति
भेसंस्कृतानसानति:साध्या नात्कालिक

वेड्डोस्त्रेष्ठेनयानमासेष्वार्घ्यासष्टहवि
ह्वेयः स्पार्शिकोभवति एवमौविकोपिय
थागृणितागतनालिकामानात् १३।१ स्थि
त्यर्धेनो २।१०मा १०।५० लग्नानय
नार्थेनाकालिकः सम्पनोघ्नः सूर्यः ५०
७।५२ भुक्तालग्नविंशिभेसायनोऽष्टो ८
१३।५२।१४ विंशिभलग्नक्रान्तिज्या १२४
२३० चरं १०२।१ विंशिभलग्नाद्वकौर्धु
नयुगनासवः ५०५२ विंशिभदिनार्द्ध
४६।५।१८ उन्नते ४३।११ सूत्रे २५।१८
४२ शोकुः २२५।५२ त्रिभोनलग्नार्कवि
श्लेषज्या १००० त्रु० फले ११।१० लेखने ०
४६ भवेन त्रिभोनलग्नार्कस्पार्शिकान
योर्चानतं १३।१ जनितेकर्त्तव्यतयास्थिति
र्धेमा २।१२ पिस्पार्शिककालानयनार्थं
मानितमेवकर्तव्यं १०।४ एतत्कालीन
सायनोष्णसूर्यः ९।१०।१२।१६ त्रिभोना
सायनेलग्नं ८।०।५।१२ भुगनासव
५।१९।५।४२ विंशिभक्रान्तिज्या १२९
४।१० चरं ६।६।१६ विंशिभदिनार्द्ध ४७
२२।४२ उन्नते ४२।५।४२ सूत्रे २४०५
शोकुः २२।७।४।३२ दृग्ज्या २५।८।८।४
२।५।१४।४२ त्रिभोनलग्नसम्पाते ५।२५।२४

तिथि
३.
२३६
236

दृक्षेपधनुः ३।९।२४।०२ क्रान्तिः २।०।९९
प मध्यमे २३।९२।२घः देदृदृक्षेपोन्नतो
न्नतिः ३५।३१मा ता तात्कालिकस्पष्टः ९
२३।५०।४१ सपात ५।२४।५०।३५ सौ
म्यः शरः २३।४३ मित्रादिकान्तिभागयो
गो २१।३९ यत्स्फुटशरो ॱॱ स्थिरमर्धे व
२८ जातेस्वेनेनतस्यार्धेनगणितागते ति
थ्यन्ते १३ क्रान्तिकला १०।३४ स्पष्टेखेन
वित्रिभलग्नाधिकाद्बाहुगुणकोत्वेनत ९।५३
तत्कालीनास्पायनाशान्तसूर्यात् ९।०।४९
५४ लग्ने वित्रिभ ८।१६।०।५२ युगतांसव
५४।३०।१४ वित्रिभक्रान्तिज्या १२।०६।१६
१०।१२ वित्रिभलग्नदिनार्धे ४।०३।९।१६ स्पु
ष्टे ५२।४०।५९ स्पष्टे ३४।०।१५ शङ्कुः
३२।९।१८ लेखने २१।० युतेनतोष्यमध्येन २
२८ तिथ्यन्ते १०।३९ वास्ते ९।१३४ पतत
कालीनास्पायो ९।०।४९।१२ लग्नेवित्रि
भे ८।३।१६।२५ क्रान्तिज्या २२।४०।२२।
चवे १४३।१६ युगतांसवः ५२ ० ८।०
वित्रिभलग्नदिनार्धे ४।०।५२।४९ २त्रना
सवः ४३०।५।२५ स्पष्टे ३४०८।४०।५५
३ २१।४८ दृक्षेपोकेस्पि २५३०।५८
धनुः २८४९ सपाते वित्रिभलग्नेनिरय
नांशा ४।१२८।१६।३२ शरः सौम्यः १४२

३४ मित्रवरिम्णाउरुनूनिन २०३।१९
वेइहक्षेय १४३।१३ मच्छ्रानतिः ३४३१
वेइः ८।१३।४०।१३ मपानः ५२,४,४०
२२ सोमः सुनः २४,१० सुरूपक्रेतो १०।४
स्यानिष्ठिमर्यै २।३० हस्तासवः ३४।१०
रवि ५।०।४९।३० विज्ञिमे ८३।०।१९
क्रोतिस्या १८।४४।१२ युगतानास्तवः ५३
१२।१९ पवे ९४।१।१३ विविभद्रेनाडेव
७४४।१३७ उत्रते ४२०४३८ सूत्रे ३३५
१५४ पोज्ञः ३।५।३९ लेवने ११५ हस्ता
सवः ३३७१ रवि ५।०।४९।२२ विज्ञिमे
८।१,५४।५५ युगतानास्तवः ५३३८५४
क्रोतिस्या १८३१।३४ वरे १३५३३ विवि
भद्रिमार्यै ४०९४।७७ मत्रते ४५।०५
सूत्रे ३३८८३३ पोज्ञः २३२१।५८ स्पर्ये
२५२४ धनुः २८५१।३२ निरयने विवि
मे ७,१५।४४।१२ मपाते ४।१९।४५ सो
मः सुवः २४३३ सुरूपवः ५,५५ स्योनेडे
१।३० हस्तासवः ३३,७२ रवेः ५।०।४९
१८ विज्ञिमे ८।१।४५।५५ युगतानास्तवः ५
३३८।४५ वरे ९३५ सूत्रे ३३८८।३३ पो
ज्ञः २३३१ लेवने १११५ हस्तासवः ३३४८
पूर्ववन्निष्ठिमर्यै २।२२ हस्तासवः ३३।३९
रवि ५।०।४९।१७ विज्ञिमे ८।१९।१५ युग

कोशी
३.
२३७

237

नामवः ५२५ प्रोक्तः २३।५०।४६ ३ ले
वने १।१३ हृष्णामवः ३३ ४२ वि: ५।०।४
१।१५ विविमल्ग ०।५०।१३६ पुगनामसु
वः ५१३१४ स्फुटः शारः ८।५८।स्थिमरे
१।१३ हृष्णामवः ३३ २५ प्रोक्तः २३ ५४।
२२ लेखने १।२२ हृष्णामवः ३२२८ वि: ५
०।४१।१४ विविमलग्र ८।०।४।१३ ११ प्रो
क्तः २।५५ २५ सपानविविमे ४।२४।३१
४४ शारः १५३।४१ २वे हृष्टक्षेपः २५०४
२४ वेद्वहृष्टक्षेपः १३५ ५३४ नातिः ३३।५
स्फुटः शरः ८।४६ स्थिरार्ध १।३२ स्पष्टशारे
नाते लेखने ५२ स्पार्शिके स्थिरे स्पष्टे नाते न
स्यास्पष्टया ३३२५ मेस्फुटः स्फुटः शारः ८
५१ स्थिरायामेया नातः अथ मोक्षकास्फुट
येनयनम् यथायुगातिनलिख्यन १३।८ स्थि
रहलेन २।१८ ५ हितः ४ ५।१४ पनल्का
लिकोरवि: ५।०।५२।३४ विविमलग्र ५
३।८ १५ पुगनामवः ५३ १६ विविमल
ग्राह्ये ६८६।३१ स्फुटे ३५।३१।३२ प्रोक्तः
३१ ५८।१६ लेखने ८५५ विविमलग्राद
के स्पष्टनक्षत्रस्थिरार्ध २।१८ सप्तुनोगाणि
नागनलिख्यन १५२५ युत १६।१५ रवि:
तात्कालिकः ५।०।५३।२८ विविमलग्र
५.२५।३५।५८ पुगनामवः ४।५४ स्फुटे

३३८८ पोङ्गः २३३।५।२६ हस्ता ५४३०
१४ विविभनिरयनांशा ५।२२।१९ २११ वै
दूपातस्पष्टे ९।१।४।२९।२५ याम्यः शारः
१०।१५ वैद्र हक्षेपो १९०३।४७ नतिः १९५
९ निरयनांशस्पष्टः ८।१५।२५।१ सपात
५।१९।२५ १७ याम्यः शारः २०७ क्रान्त्यंशे
३।१९ हच्छासवः ५८०८ रविः ५० ५३।११
विविभलग्नं ५।१७।३७।३५।१९ ३० युगा
नासवः ५२२५ वैदे १५२८५ पोङ्गः २३
१८।५८ लेवने २।११ हच्छासवः ५५०४
रविः ५० ५३३३ विविभलग्नं ५५।५।१९
३० वेद्र ९।१७।३३० युगनासवः ५१८
पोङ्गः ३३३०।२० हहकेपोकेस २५३७५
३ सपातः विविभनिरयनांशा ९।२५।७।५
विदेपोयाम्यः ११०।१३ हग्हक्षेपः २९
०।१।५।९ स्फुटानति ३९।५५ सपातोनिर
यनांशस्पष्टः ५।१९।२९।२५ स्फुटः शारः
१०।१८ क्रान्त्यंशे ३।९ हच्छासवः ५५०४
रविः ५।०।५३।३३ लग्नं विविभे ५।२।५।२९।१
९।१७ युगनासवः ५।१८३ वैदे ९ २७।३०
पोङ्गः ३३३०।३० लेवने २।१७ हच्छास
वः ५५४ रविः ५।०।५३।२५ विविभलग्नं
१०।०।५।१५ वैदे ९।१९ युगनासवः ५
१७ ९ पोङ्गः ३३३९।५९ लेवने १।१५ हच्छा

सोशी
उ.
२३८

238

स्पष्टः ५।४।४२ रविः ५।०।५३।५१ त्रिभ
लग्नं १०।०।२२।४१ चन्द्रे ६।२२।८।१६ स्फुटान्ता
स्पष्टः ४।२२ शोध्यः २२।४।४।३० लेखने २२
०३ स्पष्टः ५।४।४२ रविः ५।०।५३।४३।४१
वेलाविभ्रिम १०।०।२२।४।४ चन्द्रे ६।०।४।१८ स्फु
टान्ता स्पष्टः ४।०।११ शोध्यः ३।०।५।४ चन्द्रे ६।८।०२
शोध्यः २२।३।८।४० लेखने २२१ स्थितिस्पष्ट
मानं स्फुटसमाकालिकः ८।२६।२८।३० स
पातः ५२।२६।१८ स्फुटः शरः २०।२४ स्थितो
मानः नत्रिमोत्तकालीना ३३ स्थितिमस्पर्शे
कस्थित्यर्धकाला स्पष्टः ३३।१८ मध्यग्रहकका
ला स्पष्टे ४।०।५।८ वेलने १।४।४।० स्पर्शकाल प
ञ्चः मोक्षस्थित्यर्धकाला स्पष्टः ५५।४।४ मध्य
ग्रहसमे ४।०।५।८ वेलने १।२।०६ मोक्षकालोन्न
तः पर्वनिष्पन्नानन्तुगिनानानादिस्पर्शमो
क्षकाललम्बनवनमीलनोन्मीलनकालो
मानीग्रस्थमस्फुरकारेण लेखने यथास्पर्श
कालनतांश स्थित्यर्धेन २।१० निमीलना १३।७
उन्मीलना २०।४० शोध्यः २२।४।४।१ स्पष्टः ४३१
१३ भुजज्या २२।३५ कोटिज्या २।२१।३० क
र्णः २५।५।५।१३ लेखने २।०।५ मानैः स्पर्शमो
क्षकालः २५।२४ विविभ ४।०।२।७।२५ शोध्यः
२२८।०।२८।०।१८।०।१६ स्पष्टः ४२।४।१२ भुजज्या
२२४।१।१५ कोटिज्या २२८।०।४८ कर्णः २५

८५।५२ लेवुने २।१२।२ मौलिकेमानेमहच्चा
काचशूते वितेपावनतोय थास्मिंकालना
नतिथ्यनाडिमध्येन २।२० मध्यलंबनने
व १० वजिता ५।५५८ विनाकालिका ९
०।५६।५० त्रिभलग्नं ८।५३ ५।१८ शु
गतानांमकः ५२५ वे२६५९।३७ त्रिभ
हिताङ्गं ५७५०२३ उन्नते ५।१९।५२ शङ्कु
२३०।१।५२ हृज्या २५५३।५० नियन
त्रिभलग्नं ३।१९।२५० मध्याने ५।०।
२५।५९ स्पारः सौम्यः २३३।१२६ इन्दुदृक्के।
पो २३९।१२२ नतिः ३३ ५५ नाडिकालिकः
मध्यानखेटः ५।२५।५५।१९ स्फुटःशा
केनातिश्रघनाद्याम्यः ९।५६ स्थितंहे २।
०।३ ज्ञातेयद्यपि किं संवादत्वाणावनतौ
पुनस्तु नाडिकालिकाभावे विधु त्रिभाभा
३ सुते तथापि सेमादापिकाग्रमुनाडि
मध्येन २।३० रहिता मध्येन २।३० रहिता न
गणितागतनतिथ्यंतास्तुनवोणावनतौसा
धयति सक्रुसकावे तथैव सत्यामौना।
कते यो क्रिविनस्ते लंबनमौलिकेश
पिगणनावननौ साध्य शुद्धोपपत्तिः तिथ्यं
तकालेगणितागतेचंद्रार्केयोगमाध्यपकेला
तरनाडीवनमध्यवट्टमादिस्पर्शमस्के तस्मा
लेवनसंस्कृतोदर्शान्तोमध्यमस्पर्शकालकाल।

सि॰शि॰
उ॰
१३५

239

प्यालेवनतेस्फुटनतोस्यशीघ्रोन्नतकालोस्फुटोभ
विनुमर्हतः अनयैवयुक्त्यास्पष्टेमीलनोन्मी
लनकालावपिस्पष्टलंबनतेस्फुटनतोस्फुटोभ
वतः एवंक्रियमाणेकालस्यासम्यक्त्वानुपप
त्तीन्यथाभवतः तत्सहतिविशतं ˘ ˘ अ
स्पष्टाद्भविष्यतिनहिमिश्रितेनगणितागते
धनेस्पष्टाद्युम्नेनतकालोयनतोहिस्फुटोति
भविष्यत्यर्थेहेग्राधिकेशास्त्रते स्पष्टोऽधिका
दिष्टारः स्फुटस्पष्टोदिकालोद्वर्कर्तमिश्य
ते तत्कालस्वतोनतः अन्तोनतकोहिधिः काल।
स्फुटत्वात्प्रमुक्तः सूक्ष्मकालप्राप्तः स्फुटष्टार्थाइ
ति अथयदिसकृत्स्पष्टोकोपरालेवनेनदालेव
नतेस्फुटनतस्पष्टशीघ्रोन्नतकालयोरेनतनानुगन
तिस्त्रात्पष्टाभवतः ततःपुनःपरस्परनतेस्फु
टकरणाद्वापुप्युस्यतेइतिसर्वमनवद्यं अथ
विशेषः प्रोक्तप्रशाकग्रहणोक्तमत्रस्फुटे
युग्येनस्थितिखंडकेन हृतोष्ट्यैतेनेवहृतः
स्फुटेनवाहृस्फुटःस्यादृहोणभ्रमाणेः॥१८॥
ग्रासात्कालानयनेफलेतनस्फुटमतिखंडस्थि
त्यर्धेखंडकेन स्फुटयुगेनामहृहृतनततास्थित्य
र्धखंडभवतीष्टकालः॥१९॥ अत्ररविग्रह
णेयड्कालंदैविकिविकेवलनेमुक्तोक्तोसाख्या
नयपूर्वाक्तप्रकारानीतेवहृग्रहणोक्तवस्ते
यकिंतेनावाविशेषः पूर्वाक्तप्रकारानीते

भुजांशैरस्पष्टेष्टुयेन स्थित्यर्धेन गुणितो लंबन
सेकृतस्थित्यर्धेन मध्यग्रहणकालोनितेनान य
नस्फुटेन भक्तोलब्धेस्फुटे भुजः स्पार्शिकामोक्षि
कोवास्यात् ग्रुष्युयदि ग्रासादिष्टः कालः साध्य
स्तथा ग्रासोनमानैकदलस्यवर्गाद्विते पक्ष
मावहितान्यदेस्यात् गास्यनराशेविहृते इया
दियराशेनफलेलेवन सेकृत स्थित्यर्धेन मध्य
कालोनरवूपेणास्पष्टेन स्थित्यर्धेन गुणितो स्थि
रस्पष्टश्चरसमष्टेनान स्थिरेणास्पष्टेन स्थित्यर्धे
नभक्तमासे विस्थित्यर्धोत्थकालोभवति स
कालःस्पर्शान्तरःस्पार्शिकःप्रभमोतिकान्मो
तिकस्तकालोद्यनति सेकृतशरेणग्रासोन
मानैकदलस्पर्शावर्गाद्विते पक्षमावहितात्
पदेयत् गास्यनराशेविहृते मितियत्लब्धं तन्
नभेध्यकालोनरवूपेणास्फुटस्थित्यर्धेन गुणित
स्पष्टशरेणपूर्ववदिष्टकालः साध्यस्थित्यर्धे
नभक्तेस्फुटेनतः स्थित्यर्धोत्थदमिष्टकालस्त
नकालोहिनाति सेकृतशरेणपूर्ववदिष्टका
लःसाध्योयावदस्पदविशेषःस्यादिति स्पष्टेष्ट
कालो भवति यथा रवेःसायनोंशाः ९।०।५९
१५ स्पर्शकालीनः ३३१८ नतननांशवः १३५
रवोका ५० हता १२११ ५० रविस्फुटलेन ५१९
५ भक्तमासे स्पर्शकालीन नतांशः २५।५८।१
५१पुम्या ३१५१ ` प्राक्पालासोम्यः ७१११५

सिशि
२५०

240

८ पलवलनजाजाता ग्रुयस्पर्थस्योनराय
णावानसौम्येवलनमायाते १०।३४वलने
स्फुटे ३।४१ जाते ग्रुयमध्यग्रहकालीनेन
ते १९ विकाः ५० हते २४।२० स्पर्शहिनार्धे
नभक्ते १२ ५३।१२ ग्रासे १५।११ नतांशाया
म्यमयनवलने जाते ५२।३५ तात्कालिकः
सूर्यः ९।०।५०।१८ सौम्यमयनवलने १९
२२ भित्रुदिक्तादंतरे ०।१३ मानयोगार्द्धं ३३
५८ स्फुटेयाम्यमध्यवलने १८ जाते मोक्षाम
वः ५५।१४ नते १३।००० नतांशाः १५।५९
युक्ता ३१ ५१ याम्यमोक्षवलने १८।११।१४ ता
त्कालिकोयनांशयुतोरविः ९।०।५३।५३
सौम्यमायनवलने १३।५५ याम्यमोक्षव
लने ३।३२ स्पष्टे जाते इष्टकालः ३।५४ भु
क्तान्तरे ७।७४।५१ भुज १।१७.२५ स्पष्टेष्टेन
नाक्षत्रार्थेन ३।३२ गुणितः ३।१९ २७ स्प
ष्टेन मध्यकालोनत रहेरा ५५ भ कालत्रि०
५९ स्पष्टो भुजो जातः तात्कालशराय्थ्येनात्का
लिकस्पष्टः ८।१४।५०।२५ मयानः ५ २५
३०।५३ स्पष्टः १०।१९ नतिः ३० स्पष्टः पाते
१९।२५ विक्षेप १९ २५ क्रान्ति २९।१।३० व
हिनाम्पदे ५ गतेन नांशाः १२।५५ ५१ नल
व ०।५० मदः फलस्पष्टेन नाक्षत्रार्थेन ५
० गुणित ०।१९ स्फुटेष्टेन नाक्षत्रार्थेन ३।

२१ भक्तमाने ०।१६ मनेन स्थित्यर्धं ५।०
शुद्धं ३।५५ समिष्टकालः स्थिरः स्पष्टो जा
तः ॥ अथ ग्रहगुललिमायत्यास्पार्शिकोर्कः
५।०।१६।५१।५५ शुक्र ३।५२।३८ चन्द्र
३।०।५५ उच्चं ११।१८ शङ्कुः २००५
३८ अंगुललिप्ताजाता अथ मध्यग्रहणका
लीनोर्कः ५।०।५।१८ उच्चं ५५।६८ शङ्कु
कुः २२५०।५८ त्रिज्याहृतेनलब्धं ०।३।५५
मध्यकालीनाग्रेगुललिप्ता ३।५५ जाता
अथ मौक्षिकोर्कः ५।०।५३।५३ उच्चं ।
३३।१६५ शङ्कुः २०३०।५५ अंगुललिप्ता
३ मोक्षकालीनाजातास्पार्शिकमोक्षवल
नो ०।२५ गुलानि २।२२ याम्यशरो ५।१८
गुलानि २।५१ मध्ययाम्यवलने ०।१८
गुलानि ०।१६ याम्यशरो ६।३० गुलानि
५।१६ रविमाने २२।५५ गुलानि १०।
५३ चन्द्रमाने २२।५१ गुलानि १०।५५ मा
नैक्यार्धे २२।५८ गुलानि १०।५५ ग्रा
सो गुलानि १०।१५ गु ५।२५ मौक्षिक
याम्य ६।३८ वलनो गुलानि २।० याम्य
शरो २०।१५ गुलानि ६।३५ एवमंगो
मगुलानि अङ्गोपपत्तिः .... सूर्यग्र
हणोतलेवनसंस्कारेणास्वकालमध्यग्र
हयोरेनरसूर्यपक्षित्पष्टभायनेनमार्गोवि

स्पष्ट

सिद्धि
उ.
१५२

241

डेपरिणते पर्वेमार्गे खेटपरिणताक्षित्यर्धे
मेवंधाभूनोमायः युगकल्पवोहेन निरक्षः
क्षितिखेटकेनेत्यादिभुजानयने मान्द
ग्रहयोरन्तरं परिक्षित्यर्धमेवं वाहुकरोति।
ग्रथ्यनमसमानखेटात्मकक्षित्यर्धपरि
णामान्यानुपातः यदि लेखनमेक्रुतेन।
क्षित्यर्धेन एतावान्भुजस्तदा स्पष्टभुजे
नयानतिफलेस्पष्टभुज्याक्षित्यर्धपरिण
तो कजः अस्यविलोमनयत्फलमाप्यते
तन्मस्पष्टभुज्याक्षित्यर्धपरिणतमसपष्ट
कालमध्यग्रहयोरन्तरात्मकक्षित्यर्ध
परिणामायानुपातः यदि स्पष्टभुज्या
क्षित्यर्धेनैतत्फले तदास्वकालमध्य
ग्रहकालयोरन्तरात्मना किमिति फल
मज्ञातीयाक्षित्यर्धान्तभुजामिष्टकाल
:स्फुटो भवतीति सर्वमुपपन्नम् ॥ अ
थोक्तमेव विशेषं प्रतिपादयति ॥
शाखिविद्देपोतस्मात् ॥ शाखिविदे
पार्थिवविश्रमलग्रेभुनात्रमेस्कावणम्
जिस्वजमने तत् ` युतिमदीयज्ञातो
तिनभागस्तत्राकेंद्रतुलादिगावुदद
योपातः किलगर्भकुममंडलव
मदापहृतेस्मात गर्भकालेविनवेद्दो

नगज्ञाख्यमंडले दृग्विक्षेपः विंबभ
षार्द्धैक्याद्गतिरपयाति साध्यय
रविविदृक्क्षेप एवानुमतो न तु मम अत्र
हेतुमाह अत्रपतनेवृत्तविशुभशेष
नृषदृग्ज्यामितो रविविंबद्रोस्पृयोरयल
अन्तत्यो भवतः पातः षड्राशिरेवंसतिस
पानोद्धृतत्तृमिमतः समहत्त्वक्राति
अतः क्षितिजे पद्वृत्तस्य कोलम्बितस्त्वद्वो
विक्षेपाभाकत्वन्माण्डलानुकार्यस्वदृ
नमंडलयोरेतरात्मकत्वात् विंबभ
वस्याईभवति अतोहल्लायाप्रभाव
परसेविंबभषार्धस्वतेनसंस्कृतेर्केदृ
क्क्षेपेनननिसंभावोभावस्थानेपिभव
तीरविदृक्क्षेपधनुषोविंबभषार्धसंस्कृ
तारविः नतिसाधनमुपपन्नम् अतस्त्व
कालवंदूमस्यार्धेणदृग्ज्याधनुषः संस्का
रोयुक्तः अथवायनेनकृतेनटल्यान
रत्वात्स्वोक्तेनेति अथनतदभिप्रायमा
लेवनकालशरोतरमस्माद्वलेननुषे
वास्य हैवंस्यादथवा वेद्राषपर्धेरणस
स्कृतभानोः क्षेपः साध्यः स्वल्पान्तरान

सिशि
३
१५२

242

तिर्यस्मात् ग्रहणे स्वल्पग्रासावन्स्वलो
नुरक्तानेयस्मात् तस्मान्नेदं प्रवै
कैर्बोधस्तस्याकृते कदाचास्मशति।
भावोमयोदिग्गजदिगोधेन ॥ सुगम
म् ॥ ॥ सिद्धान्तोक्तगणगणायुतानि।
ज्ञानगेहोपामतिश्वेतत्पोलेछेद्यम
लविपुलोमस्तद्धामननायाम नेत्रोविवे
लिवमतिमियाथुलिखुकामममेघाद्या।
ख्याविद्याभिवतिनिवतेस्याच्छुनाचो।
पदस्य इति श्रीवाचस्पतिमिश्रसुत।
लक्ष्मीदासविरचिते सिद्धान्तशिरोम।
णिव्याख्याने गणिततत्त्वचिन्ताम
णौ सूर्यग्रहणाधिकारः समाप्तः ॥

अथ ग्रहच्छायाधिकारादि

ग्रे ऽथ ग्रहस्फुटाधिकारो व्याख्यायते तत्र
ग्रहाणां मध्यविक्षेपलिप्ताः विक्षेपलिप्ता
स्तितिज्यादिकार्यैर्नार्त्वेषाद्विबाणे३मिता
ः स्फुटाः शुक्रस्य ३ देवः रसाग्निभवः १ ६ ०
सितस्य पातो स्फुटो मन्दस्फुटकेंद्रयुक्तो पा
ते विक्षेपलिप्ता ज्ञेयाः तथा बुधशुक्रयो
र्यौ गणितागतौ पातौ तौ स्वकीयशकाभ्या
मध्याभ्यां शीघ्रकेंद्राभ्यां समन्वितौ भवत
उपपत्तिरत्र येवाऽत्र पातभगणाः कथि
तास्ते भगणा विमार्देशगोले अस्माभिः सम्य
दृग्प्रत्ययविक्षेपानयने मंदात्स्फुटात्त्वे
वयतः स्वपातयुक्ताङ्कज्याया विक्षेपानि
त्यो स्वशीघ्रकर्णेन हृतापातस्यात पात
मंदस्फुटगोलदिक्कः २ भौमोदेकमंदेन
संस्कृतः स्थिरीभूतः २ २८ १७ ४६
स्वकीयपातेन ११ ८ ६ २२ युक्तो २६
२० १८ स्याङ्कज्या २८ ९२ २ पठि
तेषु भौमस्य विक्षेपाः ११० अनेन गुणि
ता ३१ ४८ २४ ४० स्फुटकर्णेन ३५
९० ५० भक्ताल्लब्धं ८ ८ १४ भौमशरः
स्वपातमंदसंस्कृतस्य मेषादित्वात्स्यात्त्वा
त्सौम्यो जातः बुधो मध्यः ११ १९ ६
शीघ्रोच्चं ५ २० ५५ १५ केंद्रं ६ ४२ ४
बुधपातः ११ ४८ ५१ ६ स्वशीघ्रकेंद्र

सि श्रि
७
२५२

243

णयुतः १५ २७।३३।१५ स्फुटः पातो जा
तः मंदस्फुटो बुधः १० १६ पातः ५६
सपातः ४।२३।१५।२१ शीघ्रकर्णः
२३।५३।२३।२७ शरः १३।१६ सौम्यो
जातः एवं गुर्वादीनामपि उपपत्तिरत्र प्र
तिवृत्तमंडलयोः संपातः पातो नाम तस्मा
दारभ्य विक्षेपः प्रवर्तते सपातः तत्रैव मंद
स्फुटोस्मात्पाताद्दूरस्थो विम्बात् द्विगोले सम्यग्व्या
ख्यास्यामः यतस्तस्य प्रतीपगतित्वात् पा
तग्रहयोगेन केंद्रोपलक्षितत्वाच्चानुपातः यदि
त्रिज्यायां पठितेषु तुल्यं प्रतिवृत्तविक्षेपवृत्ता
योरंतरं स्पष्टद्वितीयोनुपातः यदि शीघ्रक
र्णाग्रे एतावान् विक्षेपस्तदा त्रिज्याग्रे क इति
त्रिज्यागुणकः पूर्वहरस्तुल्यत्वात् नाशोकृते
भुजज्यायाः पठितेषु गुणकः स्वशीघ्रकर्ण
हरः फलं कक्ष्यायां विक्षेपज्याति सर्वमुपप
न्नं स्पष्टविक्षेपस्य क्रांतिसंस्कारयोग्यत्वे
त्रिज्यावर्गादयनवलनज्याकृतिं प्रोज्झ्य मूलं
यष्टिषष्ट्या पृचरविशिखलब्धा इति त्रिज्यया
प्तः यद्वा राशित्रययुतस्वगायुज्यकाग्रास्त्रि
मौर्व्या समः स्पष्टो भवति नियतं क्रांतिसंस्का
रयोग्यः ३ प्रायेणातः परं वृहज्ज्यायाः स्थान
लंविज्योदाहरणे स्पष्टो भौमो युतायतापशीघ्र
१।१६ ६ ४ युज्योदाहरणे स्पष्टो ३।२३।६ २६

यनवलनज्या ८२७।२५ साम्याज्जाता
ग्रस्यार्वर्गस्त्रिज्यावर्गाल्लुद्ध्या १११३५५०
१०१३ मूलं ३३३६।५० याष्टिर्जातान
याभीमपारे ८८१४ गुणितस्त्रिज्याप्त:
८५५९ क्रांतिसंस्कारयोग्य: पारो जाता
एवं बुधादीनामपि प्रज्ञेया इति क्रांत्यग्रस्य
पाताग्रग्रहाल्लिप्तस्यत: पातेन क्रांतिसंस्कारो
क्त: पातस्फुटेन गणितागतेन यत: क्रांतिवि
षुवत् मंडलांतिकध्रुवाभिमुखैवी विक्षेपस्तु
क्रांतिमंडलांतिप्यक्कदंबाभिमुखः गोलेपि
सर्वत: क्रांतिसूत्राणां ध्रुवो योगो भवेद्यत: वि
षुवन्मंडले याम्यां ध्रुवे याम्योत्तरे सर्वत:
क्षेपसूत्राणां ध्रुवाज्जिनलवांतरे योग: कदं
बसंज्ञे योदलनयोर्गेहात इत्यादिग्रत: पात
स्य ध्रुवाभिमुखीकरणायानुपात: प्रज्ञको
नैर्युइत्याहृतपाताग्रस्य च युज्याहृतं तयोरंत
रे ध्रुवाभिमुखं सस्फुट: पात: कोटि: कदंबा
भिमुखो स्पष्ट: पात: कर्ण: प्रज्ञविक्षेपस्य
कोटिकरणस्य युक्ति: वलनक्षेत्रे यनवल
नं भुजो याष्टि: कोटिस्त्रिज्याकर्ण इत्यादि मा
ले वलनोपपत्तौ सम्यक् व्याख्यास्याम: ।
योदकदंबाभिमुख: पात: कर्णस्तदा कोटी
भूत: कियानिति याष्टिर्गुणकस्त्रिज्याहर:
फलकोटिरूप: पात: याम्यस्य यावता कोटि

सि ग्रि
७
२५५

255

ज्यातस्यैवचानत्रययुतस्सतावतीभूतस्याभव
तीतिसाध्यं अथायनेदृक्कर्म आयनंवलनम
स्फुटेषुनामंगुणंह्विगुणभाजितेहृतं पूर्णि
पूर्णधृतिभिः ग्रहाश्रितव्यक्षभोदयहृदाय
नाःकलाः ४ अस्फुटेषुवलनाहतिस्त्रवाय
षिहृत्फलकलाःस्युरायनाः नाग्रहेयनष
ट्कयोक्रमादेकमित्रकहृभाज्यणंधने ५
भौमस्यायनवलनज्या ८२७।१५ अस्फुटप्रा
वेण ८८।१४ गुणितायुज्याया ३२२३६।३
६ भक्तामं ३१।३४ पूर्णिपूर्णप्रतिभि १०००
गुणिते ४०६२० ग्रहाश्रितनिरक्षोदयेनाच
ह्वेषेन १७५५ भक्तमाप्त २५३८ मयनक
लाजाताः अथवास्फुटेषु १८।१४ वलना
८२।१५ हृतिः ७३०४।२० याप्ति ३३।३
६।५५ भक्ताप्तंफलकला २२५४ आय
नाजाता एताग्रहे १०।९।५५।५७ सौम्या
यनस्येसौम्यगोरस्यतलादिकत्वाद्दृणं १।९
३३।३९ अयनसंस्कृतोभौमोजातः एवम
न्यापिग्रहाःसंस्कार्याः अत्रोपपत्तिः गोलेस
विस्तरंव्याख्यास्यामः अथातनदृक्कर्म स्फु
टास्फुटक्रान्तिजयोःसमानदिकत्वेनरयोग
जासवः पलोद्भवाख्यामनभःसदाशोस्तेहृत्प
यालेपयादिवास्युरायनाः ६ स्पष्टेषुरसवल
नोनहृतोविभक्तोलंबज्ययारविहृतोनभया

हृतोवालब्धेहृतंत्रिभगुणेनहृतेयुग्मौर्कास्यु
वासवः पलभवाग्यथैस्फुटेयो १ यास्या
नेरेक्रमविलोमविधानलग्नेवेदान्कृतायन
फलादुदयाख्यलग्नं सौम्येक्रमेणविपरी
तमिष्टेतयाम्येभार्द्धाधिकात्वचरतोलविल
ग्नमेवं ८ स्फुटपारसंस्कृतक्रांतिज्याजातेन
चरार्धेन तथापारसंस्काररहितक्रांतिज्या
जातेनचरार्द्धेनसममदिक्केनरमेव एवंनक्ष
त्राणांग्रहाणांपलासवः स्युः ग्रथान्यकल्प
माह ग्रल्पशरेन्यथापिपलासवः यथास्फः
पिरोनवलनज्यागुणितोलंबज्ययाभक्तोप्य
थवापलप्रयागुणितोद्वादशभक्तोलब्धेवि।
ज्यायागुणितेदिनज्ययाप्तेपलासवोभवति
रविहृतोलभवाधिभक्तौवेन्दुपललवाणे तेना
प्यविधादन्नेत्राणांमध्यादेकस्यभुजेनगुणि
तः स्पष्टेषुकोष्णभाज्येज्यनेकधाप्यपलास
वः स्युः ग्रथ्ययदिस्फुटः पारोयाम्यस्तदायन
संस्कृतग्रहस्येवार्कप्रकल्प्यतस्मात्क्रमल
ग्नंसौम्येटपारेविलोमलग्नंकर्तव्यं तन्न्हृ।
स्योदयलग्नंभवतियद्यस्तलग्नंसाध्यंतदाय
नसंस्कृतात्सषड्भग्रहात् सौम्येस्फुटपारेक्र
मविधानेनास्तलग्नंसाध्यं याम्येविलोमेति
यथास्पष्टक्रांतिः स्फुटपारयुतोनेष्काभेत्रा
प्रभावेनन्यासस्याप्यसमगुणाइति वक्ष्यति

सि॰शि॰
टी॰
१५५

245

तेनस्फुटचरे साध्यते स्फुटःपातः ८५।३८ सौ
म्याक्रांत्या २१८९ पो १५२ एकदिक्त्वाद्यु
तः १२६९३० ज्या १२३४।५२ स्पाच्चरे
६४०।२८ स्फुटक्रांतिज्यापातसंस्कारवर्जि
ताक्रांतिज्या ११८ पो ५२ एकदिक्त्वाद्युतः १
२६४।३० ज्या१२३४।५२ स्पाच्चरं २६४०
२५। चरार्द्धयोरंतरं ४७।१४ पलासवोजा
तः प्रभुक्तोदयेन १५१५।०।५।६।७ स्फुट
पातस्यसौम्यत्वात् स्फुटे भौमे प्रयनसंस्कृते १
४।३३।१९ वर्जिते ११८।३७।११ भौमोदयल
ग्नेजाते प्रष्यवायनवलनज्याया १५७४।१९
स्वक्षेषु ८५।३४ गुणितोलंवज्यया ३१०४४
७ भक्तोलब्धं ४३।२६ हृत्वं त्रिभगुणेन १४
९८४६ ४८ हृते द्युमौर्व्या ३२३६।३६।२६
लब्धे ४६।१९ इतिपलासवोजाताः स्वक्षेषु
८५।१३८ पलप्रभया ५।४५ गुणितोरवि
भक्तो १२लब्धं ४४।१२ त्रिज्यागुणं १४२०७
३ द्युज्यादा ४३ ३५ मिलित्वापलासवोजाताः
पातस्यमहत्वात्स्पलः प्रस्पलग्नेनभौमोत्स्वो
दयकालीनादवनसंस्कृता १।४।३५।५०
त्सषड्भा ७।१९।३२।५२ सौम्यपातस्यमोक्ष
माविधानत्वातपलासंज्या ४७।१४ लब्धे ०
४०।५७ नयुक्तोभौमो ७।२०।१९।४८।
स्तलग्नंजातं प्रश्नोपपत्तिः विषुवद्वृत्तंयावाद्वि

रत्नभागैः स्वाहोत्रैते मावद्विरेवडुतरत्नउन्नरं
कृत्वा व्यनकर्मको ग्रहो निरक्ताद्वितिजस्य यु
ते स्वाद्वितिजस्य युते स्वाद्वितिजा निरक्तयोरंतरं
कृत्या मास्त्रिज्योतपरिणता चरज्यातत्संस्कृता ग्र
हो निजाद्वितिजस्थो भवति तच्चरकर्मणा सं।
यत्रं यरक्रांति मंडले रविमंडले रविमंडोद्ध्वे
ग्रहास्तविमंडले भाति विमंडलक्रांतिवृत्तयोरं
तरं विवरः सकदंगाभिमुखो ग्रतः शराग्रद्वितिते
जयोरंतरेण ग्रहः शराग्रस्तः संस्कृताः द्विति
जे याति तदंतरे स्फुटक्रांति चरसंचैकत्वे लभ्यते
स्फुटक्रांत्योरंतरस्य शरात्मकत्वात् भिन्नदिक्के
तक्रांते यो स्तदिशः शरस्याधिकाद्भवति यत्रा
शरावेंड्योत्तुराधे यो योगिनेव राड्वितिज।
योरंतरं लभ्यते तेन सौम्य शरे उन्नामितो य यः
ग्रहः पृथ्यतो याति उन्मंडलात्स्वाद्वितिजस्या।
ड स्थितत्वात् याम्य शरे नामितो ग्रहो याति स्व
द्वितिजस्योन्मंडलाधः स्थितत्वात्तत्स्पृष्टो ग्रत
स्त्रासने विलोमक्रमलग्नाभ्यो जायते पृथक्रां
तिवृत्तस्य प्राद्वितिजे यत्स्थानस्याः स्थोस्थितं त
देव स्वायुत्पका द्वितिजदो भवति इति यावड
न्नामिते तावदस्तकाले उन्नमुत इत्युदयेलग्न
संस्कार वैपरीत्येनास्तग्रसंस्कारः तथा भुट्टेति
समये न येनतन्समम संज्ञास्वयया तीति सख
डुत्वमप्युचितम् एवं महति शरस्वल्पेन व्रय

सि॰शि॰
टी
२५६

246

ग्रहस्योन्नमनंनतनामनंवा तत्रैराशिकेनसाध्य
ते यदिलवज्ययाकोट्याभवलनज्याभुजोल्प
स्यते तदाभुजज्यात्मिककोट्याकिमितिफलंम
हाराशिष्टनेज्याद्रूपःद्रूपाकला अथस्त्वावा।
र्यैलवस्तुनाद्वैत्रेनानुपातः यदिद्वादशांगुलको
ट्यापलभाभुजस्तदासाकोट्याकिमितिफलं।
गत्याल्पत्वात् किंचिन्ननंयतोवलनज्यासाधने
युज्याहरेतभासायनांशज्योभिफलस्यत्रिज्या
परिणामायत्रिज्यागुणोयुज्याहारः फलस्य
धनुकरणंयुज्यतेतत्त्वरस्याल्पत्वात नसंभ
वत्यतोनकृतमित्यल्पांतरत्वात् महतिपारे
महदंतरमेवेति अत्रस्फुटशरेणोन्मंडलेस्फु
टास्फुटक्रांत्योरंतरं गृहीतंयतोयनकर्मसं
स्कृतोग्रह उन्मंडलेतिष्ठतीत्यकर्मस्फुटशरे
णकारितं विशेषगोले अथोदयास्तज्ञाने
निजनिजोदयलग्नसमस्फमेसमदृष्टयोपिभ
वेत्रभसंसमदा भवतिचास्तविलग्नसमस्फु।
मेप्रतीदिनेस्तमयःप्रवहत्रयात ॥ अथ
ग्रहस्यदृश्यादृश्यज्ञाने निशीस्वलग्नादृट
यास्तलग्नान्नापिकेयस्यावगीःसदृश्यः।
दिनेपिचेद्भास्वविसंनिधानान्नालंगतिस्तुतम
तिदर्शनेभा १० निशिशस्योस्तामितेयदभाव
कालीनंलग्नंतस्मादर्कस्योदयलग्नान्नेसाति
अस्तलग्नाधिकेग्रहार्कदृश्योभवति इतोन्या।

ण्यावेदृष्टफलएवमकालत्वात्तृतीयेऽपिदिनेदृ
ष्टफलंभवति प्रायः शुक्रोऽपियदिवक्रमाणोऽशो
रविसन्निधानेस्तमितोभवतीतिएवंदृष्टफलादृ
ष्टफलेनिश्चित्यग्रहस्यदृष्टफलंलग्नेनसतिछा
यासाध्या ग्रहवासनास्पष्टामेषेभौमेहेमीन
कुंभादयः उदिताभवंतीत्यादि ग्रथग्रहस्य
युगते सांतंयदाभामिमताग्रहस्यतत्का
लखेटोदयलग्नलग्ने साध्येतयोरंतरनाडि
कायास्तासावनाः स्युः युगताग्रहस्य ॥
तावत्खेटयुतिसाधनार्थंहेज्ञात्मकान्वास्त्र
पियानियोज्या ऊनस्यभोग्याधिकभुक्तयु
क्तोमध्यांतरकालएव १२ यस्मिन्कालेय
स्पष्टायास्तात्कालीनस्पष्टोदयेलग्ने
साध्येतात्कालिकात्सूर्यादिष्टलग्नयोरंतरघ
टिकायाः स्युः ताग्रहस्यसावनघटिकादिनगता
भवंति तावद्विज्ञातान्नाडिकाः ग्रहच्छायान
यनार्थंदेशघटीतेनप्रयोक्तव्या उदलग्नेष्ट
लग्नयोरंतरघटिज्ञानयनार्थंप्रकारमाह ॥
उदयलग्नेष्टलग्नयोर्मध्यादल्पस्यपर्यभोग्यम
ध्यैकस्यायोर्मध्योदयैस्सहितमुदयेष्टलग्न
योरंतरंभवति यथाभौमस्पष्टायासाधने
दृष्टासवः १०५१४ तात्कालिकोभौमोदिन
कालाः ११।२८ संस्कृतः १४।५२।१६ साध
नोपनाः १।२६।३।५ पलासवः ५२।१४

सिशि॰
टी॰
२४८

247

भौमोदयलग्नं १ १५ ७ ८ २४६ ३० अधिक-
स्येष्टलग्नस्यभुक्तेन तात्कालिकः सूर्यः साय-
नांशः ११ २० ५६ ८ इष्टलग्नं ५ २४ ४५
२ ऊनस्य भौमोदयस्य २ २५ ७ ८ भोग्यः
२४ ६ ३० अधिकस्येष्टलग्नस्यभुक्तेन १७२७
मध्योदये ५ ९ ४ ५२ प्याप्तोमा ७ ९ २८ ३०
दंतरकालासननाडिका २१ ५९ ४ भौमस्य
देशान्तरत्वेननियोजिताः अत्रोपपत्तिः इष्ट-
लग्नतितिते इष्टकालिकग्रहस्योदयलग्नह-
लदंतरघटिकाग्रहस्योदयाद्गतीना भवंति इ-
त्येता एव देशांतरकाहिनोहोरावृत्तेनोहोराव-
वृत्ते षष्टिघटिकाः सावनो ग्रहस्य देशान्मि-
कास्मादितितेषु स्थानांतरेमतावि गणाय्य-
गृहीता अनुपातः देशात्मिका एव नाडीग्र-
हीतयुज्यते छायासाधने हि देशव्यवहार इ-
ति अपक्रांतिस्फुटत्वे छायासाधने स्पष्टाक्रां-
तास्फुटशरयुतानेकभिन्नासम्भावो नज्यास्य
होयमगुणायुतोयुज्याकार्येग्रहस्य कृत्वासा-
धान दृटितनडीभिः प्रभाभानुभावा चंद्रादी-
नां नलकसंविवरे दर्शनायाधिभानाम् ॥१३
योगस्य छायार्थमुदाहरणं तात्कालिकः साय-
नो भौमः २ २६ ३ १५ क्रांतिज्या ११ ५८ ।
५८ ५७ क्रांतिः ११ २८ ४८ स्फुटशरेणैक-
८५ ३८ दिक्कायुता १२ ३८ २६ स्पष्टज्या १२

३८ ५२ वरेंदृष्टा ५ ३८ दिनार्धे ६० ३५ ३८
उन्नते ४२।५२।१४ शंकुः ३० ५५ ।२४ दृग्ज्या
१५३।३।१३ दृग्ज्याजाता ग्रहोपपत्तिः त्रिप्रश्ना
नैव ग्रहविशेषः स्वभुक्तितिथ्यंशाविवर्जि
तोनामहालघुः स्वाग्निकृतांशहीना स्पष्टोभ
वेत्स्फुटजातदृग्ज्यासंताडितार्कैः स्फुटशंकु
भक्ता १४ प्रभाभवेद्यातिथिभागतोल्पोया
यावद्विपुलावदसौदृश्यः एवंकिलस्यादि
तरग्रहाणांस्वल्पांतरत्वान्नकृतंतदाद्यैः १५
पूर्वोक्तप्रकारेणानीतशंकुर्ग्रहस्यभक्तैः पंच
दशांशोनरहितः स्पष्टोभवेद्यदिदृग्ज्याहतः
स्यात् यस्फुटशंकुनातदृग्ज्याद्वादशभिर्गुणितास्फु
टशंकुभाभाज्यामक्षा याभवेत् लघुज्याहतः शं
कुस्तग्रहभक्तैः स्वाग्निकृतांशेन ५ ३ ० वर्जित
स्फुटोभवति भक्तैर्निथ्यंशादल्पदृग्ज्याशंकु
लघुज्याशंकुर्भक्तैः स्वाग्निकृताभागाश्चंद्रेइरह
स्यः विधुग्रहणंचंद्रस्यबहुभुक्तित्वात्कृतं प्रत्य
गतानांभौमादीनां ग्रहदृश्यत्वलक्षणमेवज्ञे
यं पुराणाचार्यैर्दर्शितंतत्स्वल्पांतरत्वात् य
थाभौमभुक्तिः ३६ २३ पंचदशांशेन २
२६ दृग्ज्याशंकुः ३० ५५ २४ रहितः २
० ५२ ५८ स्पष्टोजातः दृग्ज्या १५ ३ ३ के
१२ गुणास्फुटशंकुभक्ताः ६।५० भौमछा
याजाता त्रिज्यार्कगुणशंकु ३०५२५८हृता

ंकर्णः १३२० जातः लघुज्यायाः शंकुभो
मः यथा ११ २६ ३ १५ चरज्या २० २५ चरे
५ ४ उन्नते ४१ ४२ चरोने ३५ ६४ ४६
शेषाः ५५ ३४ ४६ दो १०५ ४० हृज्ज्या
५६ ४२ खेभ्वाप्तिः २६ ३७ गोऽग्निगुणा ४ ३०
भागेन ० ५ वर्जितः शंकुः १० ५ ३५ स्फुटो
जातः छाया ६ २६ कर्णः १३ ५८ अत्रोपपत्तिः
शंकुः किलोन्नतभागज्यासमः शंकुस्थले भुक्तिः पं
चदशांशास्तत्याभिः कलाभिः खत्रः कृर्धो छि
तेन ह्रस्यते यतल्लंबनेऽल्पाल्पाते तेन खेभ्वाप्ति
तिशेषाः पभार्ध्येशोध्या जातः पुष्टलघुशंकु
यमनुपातः यदि हृद्विज्यामिते व्यासार्धे भु।
क्तिः पंचदशांशाः कृष्णत्र्यालिप्तास्तदा खार्क
मिते किमिति न्यासः
भिन्नगुणनभागहा

३४ ३८	१ १५	१२० १

रयोः कृतयोर्जातः भाज्ये हरे चापवर्तिते लवे
४ २ ५ । ४५ पूर्णांतरत्वात्मकोदरहस्तु प
पत्नम प्रत्ययेनोक्तं तेषां हरणेनेराकेराते
स्वल्पांतरत्वाद्वहूपयोग्यान्यासिद्धभावाः
स्त्ववहुप्रयासात ग्रंथस्तैसे ग्रंथतामयेन
यस्मन्यते थीनमहणाय ॥ सखार्थं
सिद्धांतलोकप्रगुणगणितज्ञानगोष्ठ्यां सतिभ्र
ह्नोले ख्येटपमलविपुलोल्लासमभृद्दासनायां
तेषां चित्तेनितवमतिभियायामिकंयामभा

व्याख्याविद्याभिरतिनिरतस्याच्युतार्चापरस्य
इति श्रीमन्मिश्रवाचस्पतिसूनुलक्ष्मीदास
विरचिते भास्करीयसिद्धान्तशिरोमणिव्या
ख्याने गणिततत्त्वचिंतामणौ ग्रहच्छायाधि
कारः ॥ अथ ग्रहोदयास्तमयाध्यायो व्याख्या
यते तत्र नित्योदयास्तमययोर्गतगम्यत्व
ज्ञानम् प्राग्दृक्कग्रहः स्यादुदयाख्यलग्नम
स्ताख्यको पश्चिमदृग्ग्रहः सः प्राग्दृग्ग्रहाल्लो
त्रयदीष्टलग्नाद्गतागम्यमुदये बहुस्वेन
ऽल्पेनापिपश्चिमादिग्ग्रहस्यैदस्तंगतोयास्य
तिवेतिविद्यात् ॥ यस्य ग्रहस्योदयोस्तो ज्ञे
यो भवति तस्मात्तात्कालिकादुदयलग्नमस्त
लग्नं च पूर्वोक्तप्रकारेण साध्यं यदुदयलग्नं स
प्राक्दृग्ग्रह इति यदीष्टकालोद्भूतमिष्ट
कालीनं लग्नं प्रमात्प्राग्दृग्ग्रहोल्पस्वेन तदो
दितो ज्ञेयः बहुस्वेन तदोदेष्यतीति तथाभीष्ट
लग्नात्पश्चिमदृग्ग्रहोल्पस्वेन तदास्तमितोधि
कस्वेन तदास्तमेष्यतीति ॥ अत्रेष्टकालिक
ग्रहादुदयास्तलग्नरूपो दृग्ग्रहः कार्यः अन्य
था, सकृत्कर्मणा नात्वत्राशु यत्रोंतरका
लज्ञा भवति प्रथास्तलग्नं ३ २६ २६म
१३ ३ इष्टकालीनो रविः ८ १४ ५० भु
क्तिः ६१ ११ चंद्रः ८ १४ ५० भुक्तिः १
८३६ दिनार्धं १२ ५३ २ चंद्रपातः ९ ११

सि॰शि॰
टी॰
२४९

249

दृक्लग्ने सायनांशे ० २ ३० २७ साय
नांशेनायनसंस्कृतश्चन्द्रः ८ १४ ५० १६
क्रान्ति १४ ३४ २१ स्फुट १३ ७ ३ । ४ स्फु
टशरे ७ २२ ५८ पलाभवः १४ ५६ वि
लोमेन चन्द्रोदयलग्ने सायने ४ ० ३५ १७
कालक्षितिजेन तदानाः प्राग्दृग्ग्रहः क्षिति
जादुपरि भवति तेनोधिकः प्रधिकः क्षि
तिजादधो भवति तेनोदेति एवमिष्टलग्ना
त्पश्चिमदिग्ग्रहोऽस्तनः प्रत्यक्क्षितिजादधो
भवति तेनास्तमितः प्रधिक उपरि भवती
त्यस्तमेष्यति एवं तदन्तरघटिकानुपातने
न तदन्तरे स्यात घटिकागतैष्यात स्फुलितः
स्यात्स्वनिजोदयेस्ते तदृग्ग्रयोरन्तरतोस
कृत्याः कालात्मिकास्ताघटिकाः स्युरतस्याः
प्रभीष्टकालयुचरोदयेन यदिष्टकालयुच
रास्तमध्ये दृग्ग्रहेष्टलग्नयोरन्तरसंभोग्यो
धिकप्रक्रोमध्यादयोरन्तरकालः सावनः
स्यात यातैष्यनाडीघटिका गणितायुभ्यके
विन्यादिनानात्कालिकीकृतात् प्राग्दृग्ग्र
हादिष्टलग्नान्तरकालः साध्यः पुनस्तात्का
लिकोदृग्ग्रहास्तलग्नयोरन्तर एवमसकृद्या
वदविशेषास्तानतज्ञानतज्ञा भवति ए
नाः कृत्वन्यादृत्याह प्रभीष्टकाललग्नग्रहो
दययोमध्यकालेष्वेष्टकाललग्नग्रहास्त

योर्मध्य इति यथा प्राग्दृग्ग्रहः ६ १ ३५
१७ दृक्लग्नं ० २ २७ एतयोरन्तरकालः
७ ३ ७ सावनतात्कालिकः प्राग्दृग्ग्रहः ८
२७ २७ ३१ ४४ प्रोन्तरकालः ४९ ४१
तात्कालिको दृग्ग्रहः ८ २७ २ ४० प्रोन्तर
कालः ४६ ४७ तात्कालिकः प्राग्दृग्ग्रहः
८ २७ ३३ ४६ प्रोन्तरकालो ४९ ४७।
नात्रस्थिरो जातो ऽभीष्टकालः १३।७ प्र
त्यग्दृग्ग्रहः ४ १ ३ ० दृक्लग्नं ० २ ३१
२७ सावनोन्तरकालः ६ ६ ७ ५ तात्कालि
कः प्रत्यग्दृग्ग्रहः ४ ५ २१ २५ जातदृष्टोन्त
रकालः ६ ९ ७ २ तात्कालिकः प्रत्यग्दृग्ग्र
हः ४ ५ ३१ ५५ दृक्लग्नान्तरकालः ६ ९
८ ६ तात्कालिकः प्रत्यग्दृग्ग्रहः ४ ५ ३३
२७ इष्टकालः १३।७ स्थिरः प्रोक्तोपपत्तिः
नात्रघटीः षष्ट्या प्रवहवशेन चक्रभ्रमः
ग्रहोदयान्तरे स्वभुक्तितुल्या स्वयुता ग्रहा नाक्ष
त्रघटिका भवेत्सा तथा सावनास्ते नोदयलग्न
दृक्लग्नयोरन्तरे भ्रमानात्रघटिका भवन्ति
ग्रहस्य तात्कालिकीकरणे भुक्तिसंस्कारव
शान्न दृश्यते ऽतो दयलग्नदृक्लग्नयोरन्तरे सावना
घटिका भवन्ति तत्रासकृत्साधितो ग्रहस्य
भुक्तिसंस्काररहितमौदयिको भवतीति त
दन्तरघटिका नाक्षत्रा लग्नान्ते एवमस्तकाले

पीतिनित्योदयास्तौक्तिनिरवद्या अथ सूर्ये
सन्नोदयास्तविवक्षायां तत्संभावना ॥ नि
त्यकौग्रहस्येतिनित्योदयास्तानिनासत्रभा
वेनयानौनवक्ष्ये रवेरूनभुक्तिर्ग्रहः प्राग
देतिप्रतीच्यामस्तावलमेत्यन्यथान्यः ॥
योग्रहः सूर्यभुक्तेरल्पभुक्तिः सप्राच्यामुदेति
यथाधिकभुक्तिश्चन्द्रमाः अत्रोपपत्तिः ति
ग्मरुचेः प्रथमयायोग्रहोदृश्योजातः सचे
दूनभुक्तिस्तदार्कः स्वयाद्रुतगत्यापुरः पुरो
गच्छति मंदगतिर्ग्रहः पृष्ठतोवलंबितो भ
वतितेनचक्रस्यप्रत्यग्भ्रमणवशात् रवेः
प्रागुदेति तथाप्रीचतयारविणोवाक्रांतः प्र
तीच्यामस्तमेति। द्रुतगतिपुनः सूर्यमति।
क्रम्यपुरोगच्छति तेनरव्यस्तानंतरं प्रतीच्यां
दृश्योभवति ५ ॥ अथबुधशुक्रयोर्विशे
षः ज्ञशुक्रावृजूप्रत्यगुद्गम्यवक्रांगतिंप्रा
प्यतत्रैवयातौप्रतिष्ठाम् ततः प्रागस्तमुद्ग
म्यवक्राहजत्वंसमुद्गम्यतत्रैवचास्तंव्रजेता
म ॥ सममगतीबुधशुक्रौप्रतीच्यामुदयं
प्राप्यतत्रैववक्रौभूत्वागच्छतः वक्रौतौप्रा
च्यां उदयमवाप्यसमगतिमंतौप्राच्यामेवा
स्तमितौभवतः अत्रोपपत्तिः अधिकभुक्ति
प्रत्यगुद्गच्छतीत्युक्तमातज्ञशुक्रयोः ऋज्वीभुक्ति
सूर्यभुक्तेरधिकातेनप्रत्यगुद्गमनंवक्रतायां

सभिमुखगतित्वात्प्रतीच्यामस्तः प्रतीपगति
त्वादर्कपृष्ठगयोः प्राच्यामुदय इति तत्राधिक
गतित्वे प्राच्यामस्त इत्यादि पूर्वमेवोपपन्नम्।
अथ कालांशाः दस्रेंदवः शैलभुवस्त्रिशक्रा
रुद्राः खचंद्रास्तिथयः क्रमेण चंद्रादितः काल
लवा निरुक्ता ज्ञशुक्रयोर्वक्रगयोर्द्विहीनाः॥
चंद्रस्य द्वादश भौमस्य सप्तदश बुधस्य चतुर्द
श गुरोरेकादश भृगोर्दश शनेः पंचदश १२
।१७।१४।११।१०।१५ एते चंद्रादीनां कालां
शा ज्ञेयाः बुधशुक्रयोर्वक्रगयोर्द्विहीना बु
धस्य वक्रिणो द्वादश शुक्रस्याष्टौ अत्रोपपत्ति
अहोरात्रस्य नाक्षत्रघटीषष्ट्या ६० कालात्म
काभचक्रस्यांशाः ३६० एवं वर्तनेन षड्भिः
कालांशैरेकेन नाक्षत्रघटी भवति अतो दशांभः
पलिकः कालांशः सूर्यप्रभयाच्छादितबिंबो
ग्रहो दृष्टबिम्बः चेत्तदासन्नोऽपि दृश्यो भवति
अल्पबिम्बो दूरस्थ एव दृश्यते तच्चंद्रस्य द्वाद
शकालांशास्तेषां नाक्षत्रघटीद्वयं भवति ता
वदंतरे चंद्रो दृश्यस्तदूनांतरेऽर्कप्रभाच्छादि
ततनुरदृश्यः एवं भौमोऽपि षडंशोनघटीत्र
यांतरेभ्यः --- ग्रहदृश्यस्तेन सप्तदशका
लांशास्तेनास्य एवमन्येषामपि पठिता व
वेबुधशुक्रयोर्वक्रगतयोर्बिम्बस्य स्थूलत्वात्
द्विहीनाः यतः पृथ्वी प्रतिमंडले नीचस्थि।

सि०शि०
टी०
२५१

251

नोग्रहोवक्रोभवति तत्रभूमेर्निकटेपृथुबिंबत्व
मितितत्प्रमाणे ग्रहलग्नेविवासना ६ प्रत्ये
तिकर्तव्यमाह ॥ यत्रोदयोवास्तमयोवगम्य
स्तद्दिग्भवोदृक्कपुचोरवेस्तु ग्रस्तोदयास्तत्र
दिनेकदाचित्साध्यस्तुपश्चान्नराशिः सखेचरैः
भोमोहृदस्तैविषादिनाएवंपठितकेंद्रोपोगेह
स्योदयोस्तोवायत्रायातितस्मिन्दिवसेतदास
न्नेवातेग्रहेरविंचस्फुटंकृत्वाप्राच्यांप्रतीच्यांवा
यत्रोदयास्तौ तद्दिग्भवेग्रहेकृत्वालग्नेसाध्ये ए
तदुक्तंभवति यदिप्राच्यामुदयोस्तोवातदौ
यिकाद्दृग्ग्रहादुदयलग्नंसाध्यं यदिप्रतीच्यामु
दयास्तौतदास्तमयाद्दृग्ग्रहादस्तलग्नंसाध्यं यदि
प्रतीच्यांतदारविस्सषड्भः कार्यः यथाप्रत्य
गुदयत्वादस्तकालीनस्फुटः सायनोबुधः ४
६ ० १८ चरे ७ २२ ० सपातस्फुटः ६ ०
५१ २२ अयनसंस्कृतः ४ ६ १ २४ स्फुटा
शरः ५११ युतःकोटिः १५५० २८ चरम
७२५ ३१ पलाभव ५.३१ याम्यशरत्वाद्वि
लोमेनभार्धाधिकाच्युद्धा २ ६ ० १४ दस्त
लग्न ५ ५५ ३४ मेषप्रत्यग्दृग्ग्रहोजातः प्र
स्तकालीनः सषड्भः ३ १ ३ १७ रविर्जा
तः प्रत्यापपातेः प्रत्येहकालांशोहृदयास्त
योर्गतैष्यो दृक्काविचरार्कांतरजातनाड्योवसा
हताकाललवाः स्युरेषाः उक्तंभवजनाम्बपि

कायदीमाः खेटोदयोगम्य गतस्तदास्यात् अ
तोन्यथावास्तमयोवगम्यः प्रोक्तेष्टकालांशा ।
वियोगलिप्ताः खखाहतभुक्त्याप्तचरोदयासा
खेटार्कभुक्त्यंतरभाजितास्तु वक्रेनभुक्त्यैक्य
हृताश्चवासास्तदंतरालेदिवसागतैष्याः ना
त्कालिकाभ्यांरविदृग्ग्रहाभ्यांमुहुः कृतास्तेस्फु
टांशाश्चयांति ॥ दृग्ग्रहार्कयोरंतरघटिकाः
षड्गुणा इष्टकालांशाभवंति एतेयदिपूर्वंप
ठितकालांशेभ्यऊनास्तदाग्रहस्योदयोगम्यः
अधिकास्तदागतइति यदीष्टांशाऊनास्तदा
स्तोगतः अथप्रोक्तायेकालांशास्तेष्टका
लांशा उभयोरंतरकाला अष्टादशघ्नाग्गुणा
सायनांशग्रहाधिष्ठितस्वदेशोदयासुभिर्भा ।
क्ता लब्धाः कलाग्रहस्यरवेश्च भुक्त्यंतरेणभक्ता
यदिग्रहोवक्रीस्यात्तदाभुक्तियोगेनभाजिता
यल्लब्धंतत्संख्यागतागम्यावा उदयास्तांतरा
लदिवसाभवंति तात्कालिकौग्रहार्कौकृ ।
त्वाकालः साध्यस्तेनतात्कालिकौग्रहार्कौ ।
ताभ्यांकालएवंमुहुर्मुहुर्यावदविशेषस्तदा ।
स्फुटाःकालांशाभवंति यथात्रपश्चग्रहः
३ ५ ५५ ३१ सपष्टभोर्कः २ १ ३ १७ ।
ग्रंतरोदयासुः २ ३ ३ चंद्रः ५५ ३ कालांश
५ ३३ एवंप्रोक्तेभ्यश्चग्रहस्यकालांशेभ्यः १२
ऊनास्तेनचंद्रोदयोगम्यः प्रोक्तेष्टा १२।० का

सिधी
टी
५५२

252

लो ५ ३३ ॥ नतांशाः ६ २७ लिप्ता २८ ७ खे
टाक्ष ८ ० ० भूगुणाः चंद्रस्योदयासुभिः २०
५१ लग्नं ३ ३ ४ ४७ चंद्रभुक्तिः ८२५ ३५
रविभुक्तिः ६१ २२ अंतरेण ७ ६ ८ । १३ भक्ते
लब्धं २६ १२ मेषादिसंज्ञाजातस्तात्कालिकर
विः सायनांशाः ९ १ ३० २५ चंद्रः सायनां
शाः ६ ११ ५ १२ चरं ७२१ । २० सपातश्चं
द्रः ६ ६ ० ३१ स्पष्टः शरः २८ १५ याम्या
१ ४ १० ५९ स्पष्टक्रांतिः ४३ ९ । १४ चरं
७ ३ ७ । ५९ पलासवः १६ ३९ अयनसं
स्कृतश्चंद्रः ९ ११ ११ ४० प्रत्यग्दृग्ग्रहः १ १०
५५ १२ सषड्भो रविः ३ १ ३० २५ अंतरं ६
४३ कालांशाः १० ४३ गम्यांशाः १ १७ गम्या
घट्यः ५ ३७ पूर्वमासाः २६ ३२ पर्वस्पर्शा
तकालात्गम्याघटिकाः १२ १९ तात्कालि
को रविः सषड्भः सायनांशाः ३ १ ३६ ५२ चं
द्रः सायनांशाः ९ १२ २७ २९ भुक्तिः ८२३ २९
चरं ७१६ ४६ याम्यः शरः ३४ २८ स्फुट
चरं ७ ३ ७ । ६ अयनसंस्कृतश्चंद्रः ९ १२
३० ४१ प्रत्यग्दृग्ग्रहः ३१ १२ १२ ५१ काला
शा १२५ चंद्रोदययोगतः विवरं ७ ५ तत
घट्यः २२ ग्रस्ताद्गम्यघटीभ्यः ३२ । ९ गताः ।
० । २२ ज्ञानिताः एतत्कालीनास्पष्टाः रविः
सषड्भः सायनांशाः ३ १ ३५ ५३ चंद्रोदृग्ग्र

हः सायनांशाः १२ ७।४९ भुक्तिः ८२३ ३५
इष्टग्रहार्कांतरं ७ २० कालांशाः १२।० एते
इष्टकालांशाः पूर्वोक्तकालांशान्तल्याधिकता।
धा चेद्दोदयकालीनेन सूर्यास्तकाला ३१।४७
देनास्तहरीषुक्तनीतास चंद्र उदेष्यति चक्रे
न भक्तेऽस्तहृताऽदृश्यस्योदाहृतिर्यथा बुधस्य
धकेंद्रांशाः ६ १४ ४५ १४ बुधस्यशारनवे
२०५ केंद्रांशैः प्राग्दृश्यम् इति प्रागुदयस्य।
भावनायामौदयिको बुधस्पष्टः चरभुजांत
रोदयांतरकर्मसंस्कृतः १० १३ ८ ३५ स
मयोन्तरस्य ९ ३८ दृक्कांशाः १५ ३६ बुध
स्य पूर्वपठिताः कालांशास्तदंशानेवाक्षिणो
हीनास्ततो द्वादशाकालांशाः पश्चाद्दृक्का
लांशाधिकास्तेन बुधोदयो गतः प्रोक्तेष्ट
कालांशावियोग ३ ३८ लिप्ता २ १८ रवेला
ग्नम् १८ ० ० ह्या ३२ ४४ भुजरोदयांताः
२५ ५ २४ ९ रविभुक्ता १९ ४८ बुधभुक्ता
५९ ४५ ऐक्येन ७९ ३३ भक्तालब्धं ३ १५
गते दिनाद्ये जाते तात्कालीनः सायनांशो
बुधः ११ ० ५५ ३७ भुक्तिः ३५ ५३ चरं
३३६।१०१ पातः ५ १६ १६ मंदस्फुटः
१० २२ १७ ४३ स्फुटःपातः १६ ७।१० स्फु
टचरं २५६।२० अयनसंस्कृतः २० २९।
५६ २४ पलासवः ८२।।४१ ऐक्यं ९५ ४६

सि॰शि॰
टी॰
२५३

253

गतदिनार्धं ।१।२१। ५२ रविरेतत्कालोनः ।
१० २४ १५ ५३ भुक्तिः ५९ ५८ बुधशीघ्रो
च्चं ५ ० २४ ८ स्फुटो बुधः १० १४ ४४
२२ भुक्तिस्फुटावक्रा ४३ ४७ चरभुजोत
रोदयेन स्वकर्मसंस्कृतः सायनांशाः ११ २ ५
७ चरं २।१५।१९ सौम्यः शरः १९ ८ २८
स्फुटः शरः १८ ४।४० चरे स्फुटे २ २९ ५०
अयनसंस्कृतो बुधः ११ ० ४४ २४ प्राक्
दृग्ग्रहः १० २८ ४३ ११ कलोपग्रहः ।
१२ २९ पूर्वोक्तेभ्योऽन्तरं १२ घ्नन्तरं ० २९
गतकल्पास्पष्टाः ० ३० भुक्तियोगेन १०
३।४३ प्राप्ते ० १७ २३ गतदिनार्धं जा
ते इष्टकालादुदयसमयोऽतीतः ३ १५
द्वितीयकर्मणि १ २१ ५२ तृतीयस्मिन् ।
१७ २४ सर्वैक्ये ४ २५ १९ एतावान्का
लो दिनादिर्वृद्धो जातः अत्रोपपत्तिः कालो
पायासनाद्दृक्कर्मणा दृक्कर्मयोः सपपत्तिः स्पष्टा
मैव पूर्वोक्तो च प्राक् स्पष्टकालोपायो वेतन ।
कालानां देवीकरणायानुपातः यावन्तो ।
होरात्रासवः २१६०० एतावन्तः २१
६०० एव चक्रकालः यदि ग्रहोदयास
भिरेकराशिकलाः अष्टादशशतानि १८०
० लभ्यन्ते तदान्तरकलाभिः किमिति अथ
द्वितीयानुपातः एकस्मिन्दिने कोऽनितगति

तुल्याः सेत्रतुल्याकलाः प्राक्क्रामेति पर्वेपूर्वा
भिमुखोन्योपिग्रहः प्रतोभ्युदयांतरकलाभिः
तदन्तरस्तेत्रोत्थकल्याभिर्यद्येकेदिनेनतद्
शाभिः किमिति फलंदिवसाः वक्रेतुभुक्तैव
कहृदइत्युक्तं यतोर्कस्यप्रागगमने वक्रिणः
प्रत्यग्गमनमिति प्रसक्तकमेतान्वेषणे
यैस्फुटस्यपञ्चलवत्वादितिसर्वमुपपन्नं
प्रथ्यविशेषः प्राग्दृग्ग्रहस्युदयिकोरवेःस्या
दूनोथवापास्युमहृग्ग्रहस्यु प्रोक्तेष्टकालांश
युताकलाभिः साध्यास्तदानीदिवसागतेष्या
तथायदेष्टकालांशाः प्रोक्तेभ्योभ्यधिकास्त
दा व्यत्ययेस्युगतेष्यत्वेज्ञेयोक्तंसधियाख
लुः ॥ सूर्यात्प्राग्ग्रहेधिकेप्रत्यग्ग्रहेवान्यू
नेसति योभीष्टकालांशप्रागतास्तेकथि
ताकालांशेभ्योयदिन्यूनाग्र्यधिकावाभवं।
ति तदाप्रोक्तेष्टकालांशयुतेःकलाभिर्दिव
साःसाध्यानीतरकालाभिः किंत्वेतावान्वि
शेषः इष्टांशानामधिकत्वेयेगतादिव।
साःप्रमास्तेगम्याज्ञेयाः नतुगतागम्या।
स्तेज्ञताइति उदाहृतिः सुगमाः प्रज्ञोपप
त्तिः प्राच्यांरवेरूनभुक्तिग्रहोग्रतःपीच्यः त
थारविणक्रांतोस्तमेष्यत्यत्रयेकालांशा
स्तेग्रहाः प्रष्याकोंऽत्रुतगत्यायदायतोया।
स्यति तदोक्तकालांशेभ्योग्रहः एष्यत उदेष्यति

अथैषां दृक्कर्मद्वयोगेनैवोदयदिवसालग्ना
सुः एवं प्रतीच्यामपि यतः सूर्योदयगो ग्र
हः प्राग्दृग्ग्रहार्थे स एव यः कृतदृक्को भव
ति यत्राल्पभुक्ते उदयलग्नेऽधिकभुक्ते वल्प इत्ये
संयोगवासनात्स्यैव तथा उक्तम्भ्यस्ताभ्य
धिकायदीष्ट इति यद्भूतगमालग्नामुक्तेन
त्सजातीनामेव यदा त्वेके ग्रहा एके दृष्टा
गाल्लग्नात् तद्भूतगम्यलग्नाभ्यामन्ययेनेदृशा
यथोगवासना यानेतगतमिति सर्वैर्निर
वद्यम् ॥ सिद्धान्तोक्तेपि तत्त्वचिंतामणौ
ग्रहोदयास्तमयाधिकारो दृष्टः ॥ अथ
शृङ्गोन्नतिर्व्याख्यायते ॥ तत्रादौ चन्द्रशृं
ङ्गमाह ॥ मासान्त्यपादे प्रथमे च पर्वेन्दोः शृ
ङ्गोन्नतिर्यद्दिवसे च गम्या तदोदये स्तेऽति
थिवत्प्रसाध्यः स्फुटार्कविध्वोः स्वोदयनाडि
काभिः ॥ पादस्तुरीयोंऽशः कृष्णाष्टम्या
दितो मासस्यान्ते चतुर्थः पादः शुक्लप्रतिप
दितोऽष्टम्यवधि प्रथमः पादः अनयोर्यस्मिन्दि
ने चन्द्रस्य शृङ्गोन्नतिः साध्या तात्कालीनौ चं
द्रार्कौ साध्यौ तत्र मासान्तपादे उदयका
लीनौ प्रथमपादेऽस्तकालीनौ यावदिन्द्रो
दर्शने रात्रौ इष्टकालीनौ वा । अथ चंद्रान्स्य
दृक्कालैः द्युगतादिभिः पोऽङ्कः साध्यः यथा
स्तकालीनः ५ १६ २ ५१ सायनसूर्यः

२ ३९ १८ ३० सौम्यः स्फुटशरः २१५ १०
सौम्यस्पष्टाक्रांतिः १६ ० १५३ चरे ३ १०
स्फुटपलासवश्चरयुताः १२ ४९ १११ शं
कुच्छेद्रस्य १० ३० १५१ जातः शृंगोन्न
तिः चंद्रबिंबस्यैकं मध्याह्ने चेद्भवति त
दा तत्कोटी शृंगाकारे भवतः तत्र कतम
स्य शृंगोन्नतिरिष्यते जिज्ञासिते कृष्णाष्टम्या
ऊर्ध्वं शुक्लाष्टम्याः पूर्वं कृष्णे शृंगोन्नतिर्भ
वत्यतो मासांतपादे प्रथमे वेत्युक्तं द्वितीय
चरणयोः कृष्णशृंगोन्नतिः स्पष्टा लक्ष्यते ।
तेन प्रसिद्धा शुक्लशृंगोन्नतिरनेनोक्ता ॥ प्र
थार्कशंकुः शंकुतलं च ॥ निशावशेषैर
सुभिर्गतैर्वा यथाक्रमं गोलविपर्ययेण रवे
रधः शंकुरथातः भाग्रो नरोऽर्कहृत शंकुतले
यमाशाम ॥ उदयेस्तेवोन्नताभावाद्रवेः
शंकुः पूर्णं चतुर्थे मासपदे निशावशेषैरिष्ट
कालासुभिः शंकुः साध्यः तथोदयात्प्रागत्या
वदसुभिः शृंगोन्नतिस्तावंत एव निशावशेष
इष्टकालासवः एवं मासादिपदे यावदनेन
रेमिष्टकालपर्यंतमंतरासवो निशागताः
तैर्वार्कशंकुः साध्यः सौम्ये गोले रविशंकु
याम्ये याम्ये सौम्य एवमुन्नतं चरसंस्कारा
दि सर्वं गोलविपर्ययेण साध्यः रवेरधः
शंकुर्भवति ॥ अथ शंकुतलमाह रवेः शं

सिद्धां
टी

ऊरन्यस्य पलाप्रभागुणितो द्वादशभक्तो लब्ध
शंकुतलं भवति तच्छंकुतलं याम्यमथोमस्व
शंकोः सौम्यशंकुतलमिति ज्ञेयं ॥ यथाय
दिरविर्गतघिगतासवः ३१० तात्कालिकोर्कः
५ ११ २३ १८ चरं २० ५।१४ गोलविप
र्ययात्सौम्यगोलेपि चरयुतमुन्नतं ६ २ ५
रवेरधःशंकुः ६ ३२।५१ जातोन्त्यभागुण
: ३६ ३८ ४८ द्वादशभक्तः शंकुतलं ३०
३।१४ जातं निशागतघटिकाकालीनो
ह्कामिसेक्रांतश्चंद्रः ०।६।४४।१९ २
च्छलग्नं ११ २८ २३ १८ निशीथकाले चंद्र
घुषोघासवः ३६ ३।२।४० याम्यगोलत्वा
त्तात्कालिकीचरणम्याष्टेन ३१ युता ४३
२।४ शंकुः ३२५।२४ प्रतभा ५ ४४
गुणितः १।९०२।३७ द्वादशभक्ता १५
३३ याम्येशंकुतलेजाते प्रस्तकालीनशं
कुः १० ३० ४० पलप्रभयागुणितः ५९
२६ २० प्रकैराप्तं ४ ५३।५२ याम्येशंकु
तले जाते प्रत्येषपातिः प्रस्तादनंतरं सू
र्यः क्षितिजादधोलोकस्योदयगतो भवति
ततो यथा सौम्यगोलस्तदा तथा याम्ये इत्या
दि सर्वे जलप्रतिबिंबवद्विपर्ययं भवति ते
नानिशागतासवोधोलोकस्य द्युगतासवो
भवंति एवं निशावशेषासवो द्युशेषासव

प्राङ्नतकालस्य शंकुरेवाधःशंकुरिति अथ
शंकुतलवासना स्वाग्रेयुरात्रसममंडलम
ध्यभागमीवाग्रा सा पूर्वापराशयोर्भवति
अग्राग्रयोर्वद्धमृदयास्तसूत्रं लंकाया उत्तर
देशेष्वहोरात्रवृत्तं तिर्यग्नाडीपर्यंतवधात
दक्षिणेतोनतं भवति दक्षिणजादधस्तद्ध्रुवा
द्वेवोनरतोऽवलंबेन अत्रस्यग्रहाद्भागाभिस
त्रशंकुस्तन्मूलमृदयास्तसूत्राद्दक्षिणतोभ
वति अधःशंकोर्मूलेमतरेनपवमृदया
स्तसूत्रशंकुमूलयोरंतरं शंकुतलं स भुजः शं
कुः कोटिः कर्णोपनदस्तसूत्रानानुपातः
यदिहादपांगुलशंकोपलप्रभाभुजस्तदा
कलात्मकस्यमहाशंकोः किमितिफलंशंकु
तलमितिसर्वमुपपन्नम् ॥ अथ भुजः ॥
सोप्यंत्यधोमखेन रस्यतले प्रदिष्टं स्वाग्रासवश
कुतलयोः समभिन्नादिक्के योगांतरं भवति
तोविनवेद्दीलोस्तत्वाप्रयोश्चेवरसमन्यादि
क्पोस्तयोगः ॥ स एषो भुजो भवति वद्भुजो
द्रोः स्फुटे भुजे रविभुजाद्विपरीतदिक्कः
सूर्यस्य यान्तिसौम्यधःशंकुतले नाग्रात
योस्समदिक्केयोगो भिन्नदिक्केंतरं भुजः स्या
देवंवा ग्राशंकुः तयोर्योगवियोगाभ्यां च
द्भुजोभवति एतयोः स्फुटसूर्यभुजयोः स
मदिशोरंतरमन्यदिशोर्योगः स्फुटो भवति

सिशि
टी
२५६

256

भुजः भुजस्य स्वदिक्त्वानमाह चंद्रभुजो ग्राह्
स्यादि ग्रन्यदिशो र्भुजयोर्योगोपि स्फुटभुजस्य
शा दिकेषा या चंद्रभुजस्यासीत् एकदिक्त्वे
न्तरेणयः स्पष्टो भुजः स यदा चंद्रभुजाच्छुद्ध स्त
दा चंद्रभुजस्यैव मात्छुद्धभुज दिक्का एव यदि
रविभुजाच्छुद्ध स्तदा यद्दिक्को भुजो नतेनान्यदि
क्कस्पष्टो भुजो भवति यथा चांद्री सौम्याग्रा
१३८।१९ शंकुतले याम्ये ४ ९ ३ । ५२
भिन्नदिक्कादंतरे योः त्र भुजयोरन्यदिक्कयो
गः ३ ५ ५ । १५ एष स्पष्टो भुजः शुद्ध भुजः।
स्पष्टयाम्यत्वाद्याम्यो जातः यथा निशीथे २०
कालस्य चंद्रस्य सौम्याग्रा १६ ४ २ याम्य
शंकुतले १५८ । ३३ भिन्नदिक्कादंतरे ५
२९ सौम्यो भुजो जातः निशीथकालीनस्य
सूर्यस्याग्रा सौम्या ४ ६ ० ० शंकुतले सौम्ये
३ ० ३ । १४ समदिक्का योगे ३ ६ ३ १० सौ
म्यः सूर्यभुजो जातः भुजयोः सौम्यदिक्काद्विव
रे ३ ५ ३ ५१ स्पष्टो भुजो ग्राल्पश्चंद्रमो भुजः
रविभुजः सौम्याच्छुध्यति विपरीतदिक्का या
म्या इति प्रश्नोपपत्तिः पूर्वापरसूत्रोदयास्त
सूत्रयोरंतरमग्रा उदयास्तसूत्रशंकुमूलयो
रंतरं शंकुतलं शंकुमूलपूर्वापरसूत्रयोरन्त
रं भुजः एष्य यदाग्रा दक्षिणा तदा दक्षिणो
याति तत्र शंकुमूलपूर्वापरसूत्रयोर्दक्षिण

तोन्तरमन्तरमग्राशंकुतलयोर्योगेन भवति य
दोत्तराग्रा तदा वियोगेनेति एवमधःशंकोर
पि नित्यसौम्यशंकुतलस्योत्तराग्रयोर्दक्षिणाग्रा
योगे भुजइति अथ स्पष्टो भुजइति अथास्य
स्पष्टभुजोपपत्तिः रविशंकुमूलेन्दुशंकुमूलयोरं
भुजयो एकदिशोरन्तरेण भिन्नदिशोर्योगेन
लभ्यते तदेतदेव स्पष्टो भुजः ॥ अथ यः
दि सूर्याद्दक्षिणे चंद्रस्तदा चंद्रबिंबस्योदग्भागस्थ
ति बिंबैरर्केक्षरश्मिभिः शुक्लो भवति सादिकश्च
स्तदिशि दत्तेन च लभ्यते यतो वलनसूत्रं शुभ्र
या वक्ष्यमानया हते कृते हस्ताद्यहीभूते त्विंदु
केवलनं तच्च ऋङ्गुलपरिमाणतो भुज एवेति
भुजस्य स्वलादिक्करणाय चन्द्रादिको भुज उक्तः
अत एव भुजान्तेसौम्यादवलो सौम्योपि चंद्रभुजे चं
द्रार्कादृक्षिण एवेति रविभुजाद्विपरीतदिकः
स्पष्टो भुजः स्यादिति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथ
कोटिः ॥ याम्योत्तरोदिनकृतः सविधोस्तद
ग्रांशुकान्तितो समममतावत्सैव कोटिः ॥
सूर्यस्याधःशंकुः सोऽधःशंकुनायुतः सैव कोटि
र्भ्रमसंमता अत्र कोटिर्भ्रमसंमतेति सावि
प्रायोक्यावग्रलग्नमायुक्तान्याकोटिर्निवता
यथास्तकाले सूर्यस्याधःशंकुः स्पर्शेन तस्तत्र त
स्योर्ध्वशंकुरेवायं १० ३० । ५१ कोटिर्मोना
निपीकालेन सूर्यस्याधःशंकुः ६ ३ २ । ५१

सिधी
टी
२५०

257

चंद्रस्योर्ध्वशंकुना ३१५।३ युक्तः ९८४।२४
पश्चेष्टकालीनाकोटिर्जाता अत्रोपपत्तिः अत्रे
ग्राच्छन्नागतसूर्यबिम्बाग्रस्थितदिगभिमु
खतिर्यग्भुजप्रसारितेपतदग्रि पिचंद्रबिंबा
दधोवलंबिसूत्रेतद्भवेः अधःशंकोश्चंद्रस्योर्ध्व
शंकोश्चयोगेनतत्स्पृधायपूर्वेस्याकोटिरिमु
पपन्नम् ॥ अथदिग्वलनं ॥ शंकोटिव
र्गैक्यपदंद्युतिःस्याद्भुजोरसमद्युः अवसेनानभक्ता
प्रजायतेदिग्वलनंहिमांशोः शृंगोन्नतौतत्स्फु
टवाहृदिक्रम ॥ अस्तकालीनःस्पष्टभुजः
३५५।५० वर्गात्कोटिः १०२०।४१
वर्गैक्यात्पदम् ३१६५।५६ ४१।४० मूले
१२० वा ११ कर्णोजातः दिग्वलनमस्तका
लीनंयाम्यं २।४० अथास्तकालादनेनवेदि
घटिकात्मकेष्टकालीनःस्पष्टोभुजः ३५२।
५१ कोटिः ५५८।२४ द्युतिः ११११।११ दि
ग्वलयं २४३ याम्यं अत्रोपपत्तिः कर्णोपप
त्तिः पूर्वमस्यैवाग्रवलनवासनायांस्फुटोक्तेः प
रिलेखार्थंषडंगुलेचंद्रमंडलव्यासार्धंप्रकल्प्य
चंद्रार्कयोर्यान्तर्यंतरेतस्पेन्दुमंडलव्यासार्धेय
त्तिमायानुपातः यदिकलात्मकेनकर्णेन
भुजोलभ्यते तदाषडंगुलेनकितिफलेचंद्र।
बिंबवलनमिति ॥ अथचंद्रस्यपरिलेखयो।
ग्यः संस्कारविशेषः ॥ चंद्रस्ययोजनमयश्च

णेननिघ्नाद्व्यर्केन्दुदोर्गुणाऽन्त्यश्रवणेनभक्ता
न्नकामेकेनसहितः खेलशुक्लपक्षेकसे
म्नाविरहितः शशाङ्कशृङ्गोच्छ्रयः ॥ तात्का
लिकस्यार्करहितस्य विधोर्भुजज्यारसरसे
षुमहीषु ५१६९६ मितेन चंद्रयोज
नकर्णेन गुणिता नागनगाग्निनवाद्रिरस
६८५३७७ मितेन सूर्यस्य योजनक
र्णेन भक्ता मत्स्यधनुषा शुक्लपक्षे चंद्रशृ
ङ्गः कर्तव्यः कृष्णपक्षे विपुत इति परिले
खस्य तत्साधनयोग्यः चंद्रो भवति यथा व्य
र्केन्दुः ०।१५।५८।५५ चंद्रयोजनक
र्णेन ५१।५६।६ गुणस्य भुजज्या ११७३
५० गुणिता रवियोजनकर्णेन ६८५।
३७७ भक्तामेन ८७।५८ शुक्लपक्षत्वा
द्युतश्चंद्र ५।२७।३२।२६ तत्कालीनः
निशीथकालीनव्यर्केन्दुभुजज्या ११५६
२८ [illegible]फलेन ८५६ सहितश्चंद्रः ५
१५५७२६ संस्कृतो जातः अत्रोपपत्तिः
मासादिपादे व्यर्केन्दोर्भुजस्य चन्द्रबिंबप्रो
ज्ञस्य चोपचयो मासांत्यपादेऽपचय इति
व्यर्केन्दुदोर्ज्यया शृङ्गसाधनं कृतं यतः प
रिलेखार्थं शुक्लवैपरीत्येनेति चंद्रबिंबं न
गवलनानयने द्वादशांगुलं कल्पितमतो
भवति भागभुजे शङ्कुलंबोल्कामिति पं

चदशभागेभ्योल्पांगुलं अत्रापि आचार्याभि
मतो विशेषः वस्तुतस्तु गोले शृंगोन्नतिवा
सनाध्याये कक्षाचतुर्थांशान्तरे हि चंद्रः कर्णा
न्तरे तिर्यग्गतो युतो यस्मात् पादोनषष्ठ्याङ्गु
लवांतरे तोदलेन स्पष्टं दलमत्र युक्तम् ॥
उपपत्तिः छेद्यकप्रकारेण प्रदर्श्यते चंद्रा
र्कयोः कर्णौ केनापि समेनांकेनापवर्तितौ
तत्पार्श्वे भूसंज्ञे बिंदुं विलिख्य तस्मात्स्व
पविवर्तितकर्णप्रमाणयाचाशास्याहृते ऊ
र्यात् ततो भगणांशाङ्कितयोर्मध्ये तिर्य
ग्रेखामूर्ध्वरेखां च कुर्यात् अथ भूबिंदोस्त
पविचंद्रकक्षोर्ध्वरेखासंपाते चंद्रबिंबं विलि
ख्य तन्मध्येन्या तिर्यग्रेखोक्तवत्याः अ
स्याः पूर्वकृतरेखायाश्च योः रविकक्षायां सं
पातौ तदन्तरे सपादभागचतुष्टयमेव भ
वति यदा चंद्रबिंब ··· मध्यगततिर्य
ग्रेखासंपाते रविस्तिष्ठति यदा चंद्रात्तिर्य
ग्गतिर्भवति तदा पादोनषष्ठ्याङ्गुलवांतरे
सूर्याचंद्राविति अथ भूमध्यादूर्ध्वरेखाया
ः पश्चिमार्धे ग्रगश्चंद्रस्तदा पश्चिमार्धे अर्के
अत्र पादोनितांतरांशाः प चंद्रस्यान्त्या
केन हरेणाङ्गुलषष्टिं लभ्यते तदर्थं स
पादचतुर्भागान्तयोर्युज्यते भूमध्यगतरे
खायाः पुरोभागे तत्र रवेः पृष्ठगश्चंद्रस्तदा चं

द्रबिंबशरभागेभुक्ते अत्रपुरोगतार्कात्यादे
नसर्वभागांतरेस्पृष्टगचंद्रबिंबसार्धभुक्ते
ततस्तुद्राधःस्थानात्सपादचतुर्नवतिर्वेशा
वर्केंदोस्तुकपूर्णग्रासमवशिष्यते अतः
सपादचतुर्भागेषुसार्धितेषु शेष १० पं
चदशात्मकहरेणगुले अतःस्वयदिरवियो
जनकर्णोकर्णस्तन ६८६२ २ २ त्रिज्या
मिताकलालभ्यंते तदाचंद्राधःस्थस्य चं
द्रकर्णोयोजनमितरस्य रविकर्णोवेदस्य
५१५६६ कियतइतिफलंसपादम
ध्यचतुष्टयंस्यात्तद्रूपं ॥ अथद्वितीयोनुपा
तः यदित्रिज्यातुल्ययावार्केंदुर्दीर्घ्येयास
पादचतुष्टयेलभ्यतेतदाभीष्टयाकिमिति
अत्रत्रिज्याहरःतुल्यत्वान्नाशेकृतेचंद्रक
र्णस्यदोर्ज्यागुणोरविकर्णोहरः धनु....
र्मासादिपादेयुक्तःकलैवियुतइतिसर्वम
नवद्यम् ॥ अत्रपरिलेखसूत्रम् ॥ ❀
अर्केंदुकोटिशरपारेदुभागोहारोस्तनाषद्भ
तितोयदासमम् द्विघ्नेचहारोनयुतेतदर्धे
स्यातांक्रमादत्रविभास्वभाख्ये ॥ अर्कोन
चंद्रस्यकोटिःपंचदशभक्तास्पष्टहरोनेन
वर्गाभक्तोलब्धिःस्यमेकत्रहरेणयुतम
परत्रोनंतयोरर्धेविभास्वभाख्येभवतः हा
रोनार्धविभा युतार्धेस्वभायथायावार्केंद्र ०

सिशि
टी॰

२५९

२१ २६ २१ कोटेंशा ६४ ३३ २७ शरेन्दु १५
भागोध: ३४ १४ हारोजातः अनेनावहृ
ते ३६ यदाप्ते २ ५१ ३५ इदेहरेण ४ ३४
४ रहितं २ १८ २१ अस्माद्धे १ २९ १०वि
भाज्योजाता ॥ षड्गुणितेनालब्धे २ ५१ ३५
हारयुतं १४ २६ ४५ अस्मार्धे ६ १३ २५ भा
ज्ञानात्कालीना अथ तिथ्यन्तीष्ट २१० का
लीनव्यर्केन्दुभागोसौ ४ ३२ हारविभाज्य
भीष्टकालीनाजाता ॥ अत्रोपपत्तिः व्यर्के
न्दोरुपचयवशेन शुक्लस्योपचयवशेन
शुक्लस्योपचयतो भुजभागेभ्यः षेचद्वशा
ङ्गानि शुक्लाङ्गुलानि अथ षष्टाद्वशाङ्गुलेचं
द्रबिंबसमप्रदेशाविलिख्य षष्ट्याङ्कवलने
दत्वा शुक्लपतेचंद्रबिंबप्रभाभागाद्वलनसू
त्रेशुक्लाङ्गुलेष्विह्नं च यष्ट्यास्पृशाति तथान
यान्हतं कार्यमेतद्वृत्तं येन व्यासार्धेनो
त्पद्यते तत्परिलेखसूत्रमेवं परिलेखवृ
त्तस्य मध्यं वलनसूत्रपव भवतिन विक्षि
प्तमस्य अस्मात्तिर्यग्रेखाग्रगामिसूत्रेक
र्णः तिर्यग्रेखाग्रेभुजः बिंबमध्यपरिलेख
वृत्तकेंद्रयोरंतरेन ॥ भागाद्यंत्रेयतोस्य
शुक्लस्योपचयोगेनचंद्रबिंबार्धं भवतीति
अस्मिन्षडङ्गुलेभुजेचहृष्टकोटिकर्णयो।
र्नानार्थमुपायोगणितेनोक्तोयथा भुजाद

मितांकोटिकर्णौ तत्रामे द्विधाकोटिकर्णौ त
रेणोनयुक्ते तदर्धंक्रमात्कोटिकर्णौ भीवेना
मिदं धीमतावाच्यसर्वत्र योज्यमिति षड्भ्रुति
तोलब्धे कोटिकर्णयोगः विभाकोटिस्वभा
कर्णा इति सर्वमनवद्यम् ॥ अथ परिलेखः
सूत्रेणार्किंसमद्धुपस्य षडङ्गुलेन कृत्वा दिगङ्क
मिह तद्वलनं स्पर्शकालवत् मासस्य तर्येचर
णेवकृणे पादे प्राप्त्याभागतः प्रथमके स्वधि
याग्रदेयम ॥ केंद्राद्विभानद्वलनाग्रसूत्रे
कृत्वात द्वलनाग्रस्वभयावहृतम ज्ञेयन्तु
खेडकृतिरेवमत्रस्पान्तेगच्छंवलनान्यदि
क्यम ॥ ॥ समायोभूमौपट्टेवाषडङ्गु
लेनसूत्रेणचेद्बिंबंकृत्वा तास्मिन्बिंबप्रा
चिपराटिदिक्चिह्नंकृत्वा तत्रवृत्तेप्रागा
नीतंवलनंयथादिशंज्यावद्देयं नधनवे
त् मासस्य चतर्थेचरणेप्रत्यग्भागाय
थादिशंवलनंदेयं प्रथमेचरणेप्राग्भा
गात् ततोयत्रवलनाग्रेततःकेंद्राभिमु
खंवलनसूत्रंप्रसार्य तस्मिन्सूत्रेविकस्व
त्रेकेन्द्राद्देयं तद्विभासूत्रं षडंगुलादिकेष्ट
ताद्द्विरपियातितस्माद्विभाग्रात्तावता
सूत्रेणवृत्तंकर्तव्यम् । अत्रेंडखेंडाकृतौ
यद्दिक्कंवलनंतद्दिक्कस्यशृंगमन्नतंज्ञे
यं ग्रन्थादिकामस्त्वेतम् । अत्रोपपत्तिः

सिशि
टी
२६

260

दक्षिणोत्तरमंतरं भुजः रवेर्यस्मादिशि स्फुटेंदुः
तस्यां दिशि चोर्ध्वाधरमंतरं सा कोटिः यत्ते
यक्तकर्णः गोलेपि यथामोदक्तपनशशि
नोरन्तरमिर्यादिवंइवा सार्धषडंगुले कर्णे
प्रकल्प्य तन्त्रिणतस्य भुजवलनसंज्ञा च।
इंदोर्हि जलमयोर्कभासा शुक्लित इति गोले
प्युक्तं तरणिकिरणसंगादित्यादि यथा च
मेध्यघटजले दिनकरदिश्युज्ज्वलमन्यत्र
श्यामले तथैव चंद्रोपि जलमयः ग्रहः।
दिनास्सूर्यसमस्फुटः सूर्यस्य ग्रधोभागे स्थि
तः श्यामो न दृश्यते ततो यथा यथाग्रतो भवति
तथा तथा प्रत्यग्भागे सूर्यभासा शुक्लितश्चका
स्ति पश्चादन्तरे रविभाभिः सर्वं बिंबस्य शु।
क्लता ततो यथा यथा पीत्वनतया सूर्यस्याग्र
तोभ्येति तथा तथा प्रत्यक्श्यामं बिंबं भवति
तेन मासस्यन्तयेचरणोत्क्रमेणापादेयणादिस्या
दूपपन्नम् यस्यां दिशि चंद्राद्रविर्भवति त
द्दिक्शृंगं सूर्यभासोन्नतं भवति वलनं
तच्चेंद्रदिक्कं पूर्वमनक्षं चंद्रादर्कोधः स्याच्च
स्मादिगिति स्पात्रगन्शृंगं वलनान्यदिक्स्थ
मिति सर्वमनवद्यम् ॥ अस्योदाहरणं त्व
नंतशृंगोन्नतौ लिख्यते एषा शृंगोन्नतिरस्त
कालीनापि लेख्या ॥ अथ परमतनिराक
रणाय स्वमतदर्शनं गणकाभ्यर्थनाच ॥

योऽत्रलग्नमकथितोकिलकोटिकौतौताभ्यां
कृतेनपरिलेखविधौयथोक्तम्॥ नाल्लीवभा
तिसमहृताशितैकामचश्रृंगोन्नतौखगण
कैर्निपुणैर्विलोक्यम् ॥ यत्रात्रोगरसा।
लवाः क्षितिजवशाचापहृतेस्थितेमेषादावु
दयंयथातिलयनेवक्रादितोदलम् या
म्योदग्वलयेनखंडितमिवप्राच्यांस्थितेस्या
त्तदानैनहृतसमतेस्याद्दिविभगुल्लोवाहुस्तु
कोटिस्तदा ॥ श्रृंगोसमस्तोयदिवाहुभाव
उक्तोथवेतेकोट्यभावः त्रिज्यासमोनस्यात्त
कोटिबाहूकिंवापमानेननमोमहत्स्यः ॥
यत्रनिरक्षावुत्तरेषद्भविभागोनलत्रमेषा
दिगोयथार्कस्तथेंदुमेकरादिगः स्यात्तदा।
याम्येविलग्नोतिजिनोथवोर्नतेनस्यांतिवृत
मेवक्षितिजएवंशाक्तवालिकस्यसरवेदे
क्षिणतोयाम्योनरहृतनाक्षितिजसंपातसंज्ञ
: पुरोभागादिमपास्यमुल्लताहृष्णभवति
यत्तत्रोचंद्रग्रात्रिज्यात्तनरवेरुभयोरभावः
इतितयाम्योदग्वृत्तेनखंडितमिवेत्युत्पन्ना
लेकारः प्रतेतदुक्तंभवति यद्यर्थेस्वेंदुस्त
दायाम्योत्तरखंडितंसमश्रृंगंस्यात्कोटिप
रमाभुजाभावस्तु यदित्तुयदियाम्यउत्तरे
क्षितिजेचन्द्रस्तदोर्ध्वाधररूपे रमको।
ट्याभावः एवंभुजाभावेसमश्रृंगताकोट्य

सिद्धि
टी.
२६
261

भावरूपाधरत्वं ॥ व्यस्तमतेनमकरादौ चं
द्रे कोभा २४ कोशौ ६८ कोहीनत्रिग्रह १
ज्यया हृता त्रिज्या द्वादशाभिः संगुणिता गला
दिलब्धं ५ । २४ । ६ स्फुटलकर्णसामान्यदि
शोत्थद्युज्याकर्णेन ५ । २५ । ६० । १० से
गुणालेब्धक ६ । ३ । ४ । ३ विभक्तालब्धप्रको
तितुल्यत्वाद्गुणहरयोर्नाशोकृते फले चंद्र
द्युज्याकर्णः महत्त्वोपीयेनात्यधो न्तावियुक्ता
याङ्गुलाभुजेयाभिः एवं चंद्रस्य स्थितिर्या ग
णितस्माधास्माभुजो ५ । १ । २८ । २ । ५८ गु
लात्माजातः घ्नस्मादङ्गुलात्माविलोमेन
५ । १ । २ । ५६ त्वेहरत्वात्द्वादशवर्गेण्यून्य
धृतेपतावाति एवाङ्गाः यस्याः कलात्मि
कीकरणाय षाड्गुणो द्वादश २६ ५८ ह
रःषोडशः फलमिदानीमेवं हाराड्तिराशी
कृतो यातः ५ । २ । ५ । ६ द्वादशादिनार्धकर
णाय त्रिज्या गणइदानीं हरस्तुल्यत्वा न्नाशेकृ
ते त्रिज्यात्मककलात्मको भुजो जातः द्वादश
कः कोटिरिति द्वादशांगुला कोटिस्त्रिज्याप
नेन द्वादशकः कोटिरिति ॱ त्मककलाप्र
कोरेवभवति एवं व्यस्तमतेभुजः कोटिर
पि त्रिज्यैवतत्कर्णत्रिज्यातुल्यायां कोटौ चू
धो धरत्वं यतः परिलेखविधिः ॥ तन्म
तेपितुल्यावेति प्रयवा किं महतामपमा

नेनमहद्भ्योनमः ॥ इतिसिद्धांतशिरोम
णिव्याख्यानेगणितत्त्वचिंतामणौशृंगो
न्नत्यधिकारः ॥ अथग्रहयुत्यधिका
रोव्याख्यायते तत्रादौग्रहाणांमध्यमाविं
बानि चंद्रबिंबवत्सवर्णास्तनवत्रिभाग
युक्ताद्द्वयोनवचसविलवेषवस्व सूर्ये।
ध्यमानतकलातिज्यादिकानांत्रिज्यास्व
कर्णविवरेणपृथग्विनिघ्नाः ॥ पादो
नपंचकलाभौमस्यमध्यमंबिंबं ४ ४५
बुधस्यसपादाःषट्कलाः ६।१५ गुरोः
सत्रिभागाः ७।२१ नवशुक्र ९।० स
त्रिभागः पंचशनेः ५।२१ त्रिज्यास्वक
र्णविवरेणपृथग्विनिघ्ना इत्यग्रश्लोके
नसंबंधः ॥ अथकलाबिंबानांस्पष्टी।
करणम् त्रिज्यानिजांत्यफलमौर्विकया
विभक्तालब्धेनयुक्तरहिताःक्रमशःपृथ
क्स्थाः ऊनाधिकेत्रिभगुणात्स्ववर्णात्स्फु
कल्प्यंखलात्रिकमलोगलमत्रबिंबे ॥
पूर्वपठितास्तनुकलाःपृथक्कृताः।
त्रिज्यायाश्चकर्णयोरंतरेणगुणिताय
थांत्यफलज्ययात्रिगुणयाभक्तायल्लब्धं
तेनयदित्रिज्यातोल्पःकर्णस्तदातनुक।
लायुक्ताःकार्याः यद्यधिकस्तदाहीनाः
स्फुटाभवंति त्रिभिर्भक्ता अंगुलानि य

सि॰शि॰
टी॰
२६२

262

थागुरुशीघ्रकर्णः ४०८५४० त्रिज्यो
नेनाप्त ६४२।४० गुरुकला ३।४०
गुणिता ४३१२।५२ शीघ्रांतिफलज्या
या ६४५।३ त्रिगुणाया १९४८ भक्ता
लब्धं २।२५ त्रिज्यान्तकर्णाधिक्यात् ३
फलेनरहितागुरुबिंबकलाःस्पष्टाः ४।
४५। जाता अंगुलानि ॥ शुक्रशीघ्रक
र्णः ५५३२।३५ शीघ्रान्त्यफला २३
९५।३६ ज्या २४९६।२६ शुक्रस्यस्प
ष्टबिंबकला ६।२९ अंगुलानि २।१०
एवंभौमबुधशनीनामपिबिंबसाधनम्
ग्रहोपपत्तिः यदित्रिज्याणेशीघ्रकर्णे
लदात्रिज्यातुल्येनयष्टीद्वयेनस्थूललग्नेनो
दृष्टोग्रहस्यबिंबंविष्कंभेनयत्पृष्टमध्यगात्रा
ज्ञाताःकलाग्रहस्यमध्यबिंबकलाःस्फुटः
एवंयदात्रिज्याशीघ्रांत्यफलज्यायायोगतु
ल्यःशीघ्रकर्णोभवतितन्मितेनयष्टीद्व
येनविष्कंभान्तरांतरकालाश्चरमस्फुटमबिंब
कलाःस्युः भूमेर्दूरस्थितत्वादेवंमध्यपर
मस्फुटमबिंबयोरंतरंमध्यबिंबत्रिभागेनतु।
ल्येमपरमापचयोयदिशीघ्रांत्यफलज्या
नत्रिज्यातुल्यःशीघ्रकर्णस्तदाबिंबत्रिभाग
तुल्यःपरमउच्यतेपचयोभूमेरासन्नत्वात्
एवंउपलब्धिरेववासना अंतरानुपातयुक्तं

मफलस्यान्तरेण त्रिज्याकर्णान्तरेण बिंबवि
भागो लभ्यते तद्देहेन किमिति त्रिज्यास्फुक
र्णाविवरं गुणकः त्रिज्यांमफलस्या च हरः
अथ युतिकालज्ञानम् ॥ द्विकयोरंत
रलिप्तिका योगेनायोर्वियोगेन हृता यदेकः
वक्री तदैकेन दिनैरेवाभ्यां यातानयोः संयु
तिरल्पभुक्तौ ॥ वक्रेयवान्यूनतरेष्वे।
ष्यात्तद्वयोरन्तर्ज्योर्विपरीतमस्मात् ॥
ययोर्युतिर्ज्ञातुमभीष्टा तयोर्विवरस्य लि
प्ताभ्यां गत्योरन्तरेण भक्ते दिनादि यदि तयोर्म
ध्यादेको वक्री तदा गत्योरैक्येन हरेण भक्ते दि
नद्वयोरल्पभुक्तिर्ग्रहः सचेन्न्यूनो भवति तदा
संयुतिर्लब्धेन दिनादिनागता ज्ञेया अथ
यद्यधिकभुक्तिरधिकस्तदागम्या युतिर्ज्ञे
या यथा गुरुः १०।१४।५८।३ भु।
क्तिः १४।३३ शुक्रः ११।२१।५१।१
भुक्तिः ७ ५ १५ अंतरं ०।२७।३।३७
कलाः १६।२३।२७ भुक्त्यंतरेण ५९
५२ लब्धं २७।२२ दिनाधिकभुक्तेः शुक्र
स्याधिकत्वाद्गतायुतिः अत्रोपपत्तिः स्व
स्वभुक्त्याव्रजतोर्ग्रहयोरेकस्मिन्दिने भुक्त्यं
तरकलातुल्यमन्तरं भवति तद्यदि भुक्त्यं
तरमिताभिरन्तरलिप्ताभिरेकं दिनं लभ्यते
तदाऽभीष्टाभिः किमिति अधिकभुक्तिरपि

सिंशि
टी
२६२
263

कोग्रहोगच्छतीतेनगतायुतिः ऊनस्त्वेदधि
कभुक्तिस्तदागतिरेष्यतीवक्रीशनीपगति
पूर्वंयातिनजमभ्येति तेनाधिकभुक्तावपि
एकस्मिन्वक्रिणिन्यूनेसतिगतायुतिरधि
कीगम्या एतेएवद्वयोर्वक्रिणोर्विपरीत
मित्युक्तं ॥ अथयुतिकालस्यसोदृ
क्कर्मंकृत्वायनमेवभूयःसाध्यतिता।
कालिकयोर्युतिर्यत् एवंकृतेदिविच
रेध्रुवसूत्रसंस्थौस्यातांतदावियतिमेवयु
तिरित्युक्तं ॥ दृक्कर्मणायनभवेनन्सं
स्कृतौचेत्सूत्रेसदात्वयमत्तजयास्यसे।
स्यो ॥ ५ ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणस्थूला।
नियुतिदिनान्यानीयतात्कालिकौकृत्वा
गावयनवलनयोर्भेदानीयायनदृक्क
र्मदत्ता द्विवोकस्थाः पुनर्युतिकालःसाध्य
एवंस्फुटइतिकृतेग्रहौध्रुवाद्देकस्यग्रह
स्थापरिनीयमानेसूत्रे इतरस्यापरिग
च्छतीत्यर्थः यथोक्तं सर्वतःक्रांतिसूत्रा
णांध्रुवयोगोभवेयतः इत्यादिग्रहाध्रुव
गामिसूत्रेयत्तत्कार्ये तयोरंतरमायनंव
लनं अनयोरायनेदृक्कर्मण्यपकृतेयायुति
सैवयुक्तिनिरुक्ताः साध्यतेसायुतिर्भव
तियदातदाध्रुवसूत्रसंस्थानभवतः किं
तक्रांतिवृत्तायाम्यसोम्यातियंकसूत्रेभवतः

तदाग्रहात्कें दंबोपरि नीयमानस्तत्रमितर
मोपरि गच्छतीत्यर्थः तथापि दृक्कर्मणि
कृते यायुतिः सैव युतिर्निरुक्ता यतस्तदा
भुवस्तत्रस्थो ग्रहो भवतः भुवनाराप्रसिद्धा
तेन दृष्टुः प्रतीतिरुत्पद्यते अतो वियुक्ति
र्निरुक्ता यतः कदंबनारायाः प्रसिद्धेर
भावात्तद्दृष्टुः प्रतीतिरुत्पद्यते इतियथा
गतायुक्ति २३।२२ दिनैस्तत्कालीनो
गुरुः १०।१४।५।१० भुक्तिः १३
४५ शुक्रस्तात्कालिकः १०।१५।५।३४
भुक्ति ७४।३१ अंतरकला १७९।४५
भुक्त्यंतरेण ६०।४८ भक्ता ०।७ लब्धे
नष्टिनादिनाश्शुक्रस्याल्पत्वादेष्ययुतिः स
त्वार्थं त्रिदिनमेवं प्रकल्पतात्कालीनो गुरु
१०।१८।५३।४४ भुक्तिः १४।२३ शु
क्रः १०।१५।१०।२०।३ भुक्तिः ७५।१०
अंतरं १६।१४ भुक्त्यंतरेणाप्तं ६०।४७
लब्धं १६।६ एषादिनात्कालिकौ गुरुशु
क्रौ समौ १०।१८।४९।४२ अयनव
लनस्मा ११८।४९ अयनसंस्कृतो गु
रुः १०।१५।८।३४ अयनसंस्कृतः
शुक्रः १०।११।५।१७।३८ अयनं २ भु
क्त्यंतरा ६०।४७ प्तं ८।४४ युतिकालः
पर्वदिनादिः २४।२५।१ गतः ॥

सिशि
उ०
२६४

264

अथावनतिसंस्कृतयोरेणग्रहदिक्साने
एवंलब्धेग्रहयुतिदिनेस्थालीनौसमौल
लाम्बांशसूर्यग्रहणवद्दिक्संस्कृतौसम
गम्या तौचस्पष्टौतदनुविशिखौएवंव
लंबितयोर्दिक्साम्येयावियुतिरनयोः
संयुतिर्भिन्नदिक्के ॥ ॥ याम्योदक्स्थग्र
हविवरंज्ञेयमेवंस्फुटदिक्स्थौखेटौयःस्था
ल्पयुतशरःसोन्यदिक्स्थदिक्के ॥ पू
र्वोक्तमायनंदृक्कर्मकृत्वोनतोनतालिमा
कालीनौकृतौसमौ यावंतौघुचटीमुनीना
समभवतः तेननात्कालिकत्वंसंस्कृतस्यन
कालोस्थानतिसंस्कृतौशरौयः युचर
विशिखनादितइत्यादिनास्फुटीकृतस्यान
योःसामान्यदिप्रेणैनरेकौवाग्रहयोर्यो।
म्योत्तरमंतरं तत्राधिकइति यथाय
नकलासंस्कृतोगुरुः १०।१४।८।३४
अयनसंस्कृतःशुक्रः १०।१५।१३।३८
अन्तरं ५।१ भक्तोन्तरा ६०।४५ मे ८
५५। एतत्कालीनौ १०।१८।४५।१
समौजातौ अत्रगुरोधःस्थितत्वात्स्पष्टी
कृतोगुरुःस्पर्शीकृतः किंत्वर्कादेवला
ग्रेग्रहयुतिसमयेकाल्पिनार्कोनेतिवत्स
माणमतः तात्कालिकोरविः १०।१९
४५।५१ भुक्तिः ६०।१९ चरं ३८५

गताराशिभागाः २५५२ सायनेलग्ने ६
३।५२।१३ विशिभलग्नादर्कोभुक्तायुग
नामवः ६१३४ चरंविशिभजे ११३
१ भुक्ताः ३४३११२९ रविहृत्क्षेपः १६
३१ निरयनोंशोविशिभं २।१३।४२।२२
ग्रहणान्तयुतं २५।४२।१० सौम्यःशरः
४१।४५ स्फुटागुरोर्गतिः सौम्यः ११ स्फु
टशुक्रपातयुतविशिभं १।२२।३२।४६
स्फुटागतिः सौम्या ०।३४ शुक्रस्यशुक्रपा
तेयाम्योन्नतिसंस्कृतः ३५।४९ जातोगु
रुयाम्यशरः ५४।३९ नतिःसंस्कृता
जातः स्फुटः ५०।४२ स्पष्टः शुक्रशरः ३४
० भूरयोरेकदिक्कात्दंतरं २३ गुरोरंगु।
लात्मकेमाने २।३९ एवंशुक्रमानमथ
लिप्ता ९।० बिम्बासकलं ५८०८।५
विवरेणपृथक्विनिःक्रान्तम्यादिनाविवरे
लत्वेन २।५२।।रविहृताः ६१०९ शुक्र
स्यस्पष्टमानकलाजाता अंगुलानि भ्रव
गुरुशुक्रयोर्याम्यादिकशरत्वेपिचाल्प
शरत्वाद्याम्यदिक्योपिचोदगतोगुरु
ज्ञेयः तयोरंतरमंगुलात्मकं ३।४६
अत्रोपपत्तिः सूर्यग्रहणाधिकारोक्तै
व भ्रष्टभेदयोगज्ञानम् ॥ मानैक्यार्धा
युतरविवरेयोभवेद्भेदयोगःकार्यैक्ये

सि॰शि॰
३०
२६५
265

ग्रहवद्दृग्विलंबनार्थं स्फुटार्थम् । क
ल्प्याधःस्थः स्वर्धांशुस्त्वइयविगत्त्वेनालंब
नादिप्रसिद्धो किंत्वर्कोदेवलग्नग्रहयुति
समयेकल्पितार्कात्प्रसाध्यम् प्राग्व
ल्लम्बनेन ग्रहयुतिसमयः संस्कृतः प्र
स्फुटः स्यात् विदोनोदृष्टियोग्यो नातियुति
समये कार्यमेवं तदैव ॥ ८ ॥ याम्योद
क्स्थयुचरविवरे भेदयोगस्तु बाणैर्ज्ञेयः ।
सूर्याद्भवति चयतः पीतगुःसाशरा यदा
मेदाक्रान्तान्वजरपिययदावक्षिनः स्यात्दै
र्ध्यास्पर्शो मोलोपरादेशितदाणविलेखो
वगम्यः ॥ ९ ॥ मानयोगार्धयाम्योदक्
स्थयुचरविवरे न्यूने सति भेदयोगो भवति
सूर्यग्रहणाधिकारोक्तलेखनेसाध्यं ततः
स्फुटनतिशरास्थितयर्धवलनादीनि साध्या
नि तत्रयोपस्थः सर्वेद्दुउपरिगः सूर्यःप्र
कल्प्यः लग्नसाधनमर्कोदेव सूर्येभूतग्र
हात् स्पष्टविविभलग्नाज्ज्ञातेनतेनलंबनेन ।
ग्रहयुतिघटिकाः संस्कृताः स्फुटा भवं ।
ति एतत्सदाकार्यं यदायुतिसमयेग्रहौ
दर्शनयोग्यौ भवतः भेदयोगे सति यथा
म्यान्तरस्थयोर्ग्रहयोरंतरं सशरउपरि
स्याद्ग्रहाद्देयः यत्राधःस्थोग्रहः तद्दृशि
शोनेयः यतस्तदृविक्षेपः सूर्येबिंबे ।

दीयते इत्यादिसूर्यग्रहणावसरे अविलोवि
धिरेसर्पोद्देवागते यतस्तद्विशेषमाह
योधः ग्रहस्पृष्टः कलितः सदेवेदल्पभाके
भवति अथवावक्रोभवतितदाप्राच्यां
दिशिस्पर्शः प्रतीच्यांमोक्षः अधिकभाके
स्थितदा वक्रगतितश्चस्थितदाप्रतीच्यांमो
क्षः प्राच्यांस्पर्शः भेदयोगेयान्तसंभवः
तत्रयाविलेख्यकर्मणासाध्यं यविलेखारा
दुल्लेखादयोपिसूर्यसिद्धान्तादावुक्ताः य
था उल्लेखेताराकस्पर्शाद्भेदे भेदे प्रकल्प्या।
ते सूक्ष्मे स्थविमदोस्य मंसुयोगे परस्प
रे ग्रेशाहृनेयमब्याख्येयुद्धमेकोत्रवर
णः समागमोंशादधिके भवतस्तु कला
स्विताविन्यादि तेभ्योप्युत्वेताद्भेदयोग
सद्भावोपायः यथामानयोगार्धं १।५
२ गुरुशुक्रयोरन्तरं ३।५६ मानैक्या
र्धाधिकं अतोयोगात्रनास्ति अस्त्यपि
भेदयोगेवलनसाधनोपाहृतिर्योगेदर्शि
तायोच्यते यथामध्यःसूर्यः १०।४
४६।५३ भौमः ९०।६ चलं ३८५ ल
ग्रेविक्षिप्तं ३ २ ५२ १३ वरं ३ २३।।।
चरोनस्पष्टं ५ ३ ५४ शीघ्रः २४८३
२८ सकृन्मन्दकर्णोलब्धं १४३२।५१
एवंक्षिप्त्यर्धादीन्यपि उपपत्तिरत्रसुगा।

सि॰ शि॰
उ॰
२६६

266

मा ॥ सिद्धान्तोक्तेस्मादि इतिश्रीसिद्धां
तशिरोमणौव्याख्याने ग्रहयोगाधिकारः
अथ भग्रहयुत्यधिकारो व्याख्यायते न
त्रादीनक्षत्रध्रुवाः अष्टौ ८ नखागजगु
णाः खशरास्त्रिपक्षाः सप्तनेवशिनववा
णदिशाष्टकाष्ठाः गोकास्तत्त्वाद्रिमनवाः
शरबाणाश्चेन्द्राः स्वात्यष्टयस्त्रिघ्नतयो नववने
दवेन्द्राः ॥ १ ॥ अर्कास्त्रिनो जिनयमानव
बाह्नदस्राः कृतत्रिभिनो जलधिनवमिता
स्तुभागाः षष्ठाश्विनस्तु पवनोत्कृतपञ्च
भानि खकाश्विनोनखगुणा रसदंतसंख्या
: ॥ २ ॥ सप्तामराः खतिथिमधुवका
नितरमाहक्रमेणायनभवेन महाप्सि
धिष्ण्यात् वलाग्निमधुवलवारदलिपि
कानामैन्द्रेपोड्रीपिपभसाच मे बुलिप्ता
३ ॥ अष्टाविंशत्यः समामराः खेमि
तेना अश्विन्यादीनां साभिजितां नक्षत्रा
णां ध्रुवाः तत्रायनेहक्रमेणास्फुटा
कथिताः तत्राप्यथविशेषः कृत्तिका
रोहिणीकथिता ध्रुवभागाद्वाविंशत्क
लाभिरूनाज्ञेयाः अनुराधाज्येष्ठाविश
खानां पंचकलाभिर्ज्ञेयाः ॥ अथ भा
नां विक्षेपाणाः ॥ दिशाकोष्टमासर्धा
त्रयः सार्धवेदादशोषाः रसाः खेवराः खे

कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	श्ले	म	पू	उ	ह	चि	स्वा
१ ७	१ १५	३ २	२ ७	३ ३	३ १५	३ १८	४ २७	० ४५	५ ६	६ ३	० २५	६ १५
१८	१८	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
वि	श्ले	मो	मृ	पु	उ	श	मृ	पं	श	पु	उ	रे
७ ४	७ २७	७ २९	८ २	९ १४	८ २०	८ २५	९ ८	९ २०	१० २१	१० २६	११ ७	० ०
५	५	५	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:

श्र	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	श्ले	म	पू	उ	ह	चि
१० ०	१२ ०	४ ३०	४ ३०	१० ०	११ ०	६ ०	७ ०	० ०	१२ ०	१३ ०	१५ ३०	१७ ३०	१० २५
३	३	३	२	२	२	३	३	२	३	३	३	२	२
स्वा ३ ०	वि २ ४५	श्ले ४ ३६	मो ६६ ३६ ३	मृ ९ ६ ३६ ८	पु ५ ०	उ ६३ ०	श्रु ६० ०	मृ ३ ०	पं ३६ ०	श ० ३०	पू २४ ३०	उ २६ ०	रे ० ०
३	२	२	३६	३६	२	२	३	३	३	२	३	३	३

चस्त्र्यंशः त्रिवेद्राश्च वेद्रा विपादे वद्रसोन्तु
देग्राग्रयः सत्रिभागे च रूपम् ॥ ४ ॥ वि
पादद्वयं सार्धरामाः सुसार्धाः गजाः सत्रि
भागे षड्वेमार्गणाः सु ठिखष्ट्रि खेरामा
सुषड्रामसंख्या त्रिमागो जिना उत्क्रान्तिः
हे चभानाम् ॥ ५ ॥ त्रिकस्का:स्फुटाये

गताराः शरांशास्त्वयं ग्रहस्थितिर्यो हि दृष्टिणाख्या
दिघट्के कोणगा ह्युणेनाक्षभेसार्पमे षो
षाटहोणा उत्तराः शेषभानाम् ॥ दि
षोडकोऽस्यादयोऽश्विनादीनां शरांशाः स्प
ष्टाः ध्रुवाः शराश्च योगताराणां नाक्षत्र
लग्नमेनोक्ताः खेटानामध्ये या तारा
दृश्यते दीप्तताराध्रुवविदे योनस्याः कथि
तासा योगताराख्या ॥ तथा च सूर्यसिद्धा
न्ते विशाखाश्विनिचित्राणां योगतारोत्तरा
स्मृता पश्चिमोत्तरताराया द्वितीया पश्चि
मे स्थिता हस्तस्य योगतारा सा श्रविष्ठा
याश्च पश्चिमा ज्येष्ठाश्रवणमैत्राणां बार्ह
स्पत्यस्य मध्यमा भरण्याग्नेयपित्र्याणां
रेवत्याश्च दक्षिणा रोहिण्यादित्यमू
लानां प्राची सार्पस्य चैव हि यथाप्रत्यव
शेषाणां स्थूला स्याद्योगतारकेति ॥ ॥
अथागस्त्यलुब्धकयोर्ध्रुवभागाः शराश्च
अगस्त्यध्रुवाः सप्तनागास्तु भागास्त्वंगा
द्रयस्तस्य याम्याः शरांशाः षट्शैला ध्रुवा
लुब्धकस्य ध्रुवो याम्ये नभोवेदाः ४० भागाः
शरस्तस्य याम्याः ॥ सप्ताशीतिर्ध्रुवभा
गाः ८७ सप्तसप्ततिर्याम्याः ७७ शा
रांशा अगस्त्यस्य षडशीति भागा लुब्धकस्य
ध्रुवस्तु त्रिंशादेशाः शरो याम्यः अत्रोप

लाश्रिवासना ॥ अथोष्णवटिका ॥ अग
स्त्यस्य नाडीद्वयं प्राक्कमिष्टं सषड्भागना
डीद्वयं लुब्धकस्य त्रिभागाधिकस्थूल
भानामस्तेनोनतस्त्र्यधिकेनाऽरतम्येनेक
ल्प्यं ॥ नात्र त्रघटीषड्भागहोरात्रे अस्मि
न् षष्टिप्रधानात्रिंशतीभागानामेवैका
लांशषट्केनात्र त्रघटीभागः तस्मादगा
स्त्यस्यानेन नाडीद्वयस्य द्वादशकलांशक
ल्पिताः एवमेव सषड्भागनाडीद्वयता
त्रयोदशकलांशा लुब्धकस्यास्थूलनक्ष
त्राणां त्रिभागाधिकेनाडीद्वयमिति चत
शकालांशाः सूक्ष्मनक्षत्राणां चतुर्द
शाभ्यधिकाः पञ्चकाः कालांशाः ताम
स्येन ज्ञेयाः तथाधिकाश्चापि ज्ञेयाः
यतोऽतिस्थूलोऽगस्त्यः स्थूलास्तत्रापि द्व
ष्टव्ये तेन तस्य घटीद्वयं तस्मात्किंचि
न्न्यूनो लुब्धकस्तस्य सषड्भागनाडी
द्वयं ततोऽपि न्यूनानां स्थूलतराणां त्रि
भागाधिकेनाडीद्वयं ततोऽपि यथा
सूक्ष्मास्ताराभवन्ति तथा तथा तारत
म्येन कल्प्यं यतः सूक्ष्मास्ताराः सूर्या
द्विप्रकृष्टादेव दृश्या भवन्ति तारतम्यं
स्वबुद्ध्यैवेस्यं वा यथा सूर्यसिद्धान्ते स्वा
गस्त्यमृगव्याधाग्निब्रह्मास्याद्भुतन्नवेसः

ग्रभिजिद्ब्रह्महृदयं त्र्योदशाभिः शकैः
हृत्त्रवणफाल्गुन्यो त्रविष्ठारोहिणी
मघा चन्द्रदर्पणशकैः दृश्याविशाखा।
श्विनिदेवतम कृत्तिकामूलमैत्राणि।
सार्पंरौद्रर्क्षमेव च दृश्यन्ते पंचदशाभि
र्भाषाढाहितयं तथा भरणीतिष्यसौ
म्यास्त्रसौक्ष्माणि सप्तकांशकैः शेषा।
णि सप्तदशाभिर्दृश्यादृश्यानि तानि तु॥
ग्रथनक्षत्रग्रहयोगकर्मग्रन्ता॥ विधे
यमायनं ग्रहस्य दृक्कर्म पूर्ववत् स्फु
टस्त्वेष्टमायकौ ग्रहस्ते योगासिद्धये॥
नक्षत्राणां ध्रुवाः कृतायनदृक्कर्मकाः
शराश्च स्फुटा उक्तानेन युतिभाजि ग्रह
यनकर्म शरस्त्रस्फुटाकर्तुं युज्यते उदा
हरणं युत्यधिकारोक्तम् ॥ ॥ ग्रथ
भग्रहकालयुतिज्ञाने॥ ध्रुवग्रहान्तरे
कलानभोगभुक्तिभाजिताः गतागत
नाम्नवासवैर्युतिर्ग्रहेऽधिकोलके ॥
विलोमगेन भस्त्वेगते व्यत्ययविपर्ययः
ग्रहस्तेदर्हिणांतरांतरे न भोगयुक्तिवत्
येननक्षत्रेण ग्रहस्य युतिसाध्याः तद
न्तरलिप्ता ग्रहभुक्त्या विभाजिता लब्धैर्दि
नैध्रुवात ग्रहेऽधिके गतायुतिर्ज्ञेयान्यूने
गम्या यदिग्रहो वक्रीतदा भध्रुवादधि

केग्रहे गम्यागते गता भग्रहोदतिर्णा
तरमेनतं नोचस्यहोनरन्नविशिष्टावि
मायुक्तग्रहांतावदत्रापिज्ञेयं शत्रुनभो
गभुक्तिभाजितादितितत्वरघटीगतैःप्र
मनातभुक्तंतरंग्रहभुक्तिरेवमारियग्रह
युतिवद्यासमौदिहृतिः ॥ अथयनत्ता
त्राणामुदयास्तमयौ ॥ दृक्कर्मणाप
लभवेनतकेवलेनभातोमतेमृग ॰यो
कृदयास्तलग्ने कृत्वातयोकृदयलग्नमि
तेष्वकल्प्यलग्नेततोनिजनिजेपटितेष्टा
काले ॥ यस्मादसावुदयभानुरवामल
ग्नात्वमस्तंविभावेमपिलग्नकमस्त
यः दृष्टोनखाष्टिघटिकास्वपवास्तल
ग्नात्वग्रेकमेणतदलोनितमस्तसूर्यः
स्यादृक्सोनिजनिजोदयभानुतलेसू
र्येस्वभासुरसमस्तमयस्तुभानाम् प्र
त्राधिकोनकलिकारविभुक्तिभक्ता या
तैष्यवासरमितिस्तुतदन्तरेस्मात् ॥
यतोध्रुवा अयनकर्मणासंस्कृताः
प्रवातःकेवलेमात्तज्ञेनदृक्कर्मणान
त्तत्राणामगस्त्यस्यलुब्धकस्यवमध्या
याम्यास्योस्तमयोवासाध्यलग्नोदय
लग्नमस्तलग्नं चकृत्वा नभैवमस्तयंप्र
कल्प्य अगस्त्यस्यनाडी

सिशि
३॰
२६८
269

क्रमिष्टं इत्यादिपठितेष्टकालीनेलग्नेक
ल्पितेसूर्यान्तकेयं तल्लग्नमेवोदयार्कसं
ज्ञकंज्ञेयं अत्रलग्नमपिरविंप्रकल्प्याला
मष्ठितेष्टकालीनेविलोमेनलग्नेयत्सि
ध्यति तदेवषड्भोनमस्तसूर्योज्ञेयः
अथवापठितेष्टकालेषष्टिघटीभ्यः पा
तयित्वायच्छेषंतेनास्तलग्नात्क्रमविधा
नेलग्नेवक्रार्थीनमस्तसूर्यः स्यात् यत्तो
दयार्कतुल्यः सूर्यस्तस्योदयोज्ञेयः अ
स्तसूर्यतुल्योरवावस्तः सूर्यभानामित्यु
पलक्षणं तेनागस्त्यादीनामपि यद्यर्के
ऽदयसूर्योदस्तसूर्योह्यधिकस्तदास्त।
दोनरलिप्ताः सूर्यभुक्त्याभाज्यालब्धैर्दि
नैर्गतउदयोस्तोवाज्ञेयः ऊनेषेगम्यः
शेषमशेषमुदयास्ताधिकारोक्तेनेयं
अत्रोपपत्तिः लग्नानिकिलनक्षत्रानुग
तानि तेनोदयलग्नादुदयकालेनदृष्ट
स्थानेननक्षत्रस्याभ्युदयः यदातावानेव
सूर्यस्तदानक्षत्रेतत्रेसूर्येणसहैवोदेति
रविग्रहोदयादर्कोऽस्तकपठितेष्टकाली
नेलग्नेसूर्यसमोभवति तदानक्षत्रंतत्रेप
ठितेष्टकालेननक्षत्रोदयलग्नसूर्यान्त
रेतेनावलितिनाड्याविस्थिरविप्रभान्वो
तितनिहपपत्ते एवंपठितेष्टकालस्युक्तो

मलग्नेन तल्लेर्के पठितेष्टकाले प्रमेकदि
तिजाद्यः स्वरविप्रभाभिर्निरसेद्गप
ते तेन स्वलग्नतल्लेर्के स्वमयः प्राक्कम
कृदितिजयोः षड्भोनिते प्रमेकादिति
जयोः षड्भान्तरमतः षड्भोनिते प्रमे।
कदितिजे यैतस्सूर्यो भवति इष्टेनघटि
घटिकाखिमारेषु परीत्यमेवेति सवम
पपन्नम् ॥ अथ विशेषः ॥ यस्मादा
घार्कोदयिकोल्लभानुः प्रमायते सो।
स्यशाप्तादिर्दृष्टेन तिम्नोष्टमानि ध्रुव
शेन नालिधिष्टस्य तस्याल्पमयः कथ्य
वित् ॥ पूर्वोक्ताद्दृष्टयभानोर्यस्यनत
त्रसौम्यशास्त्रानिदीधेन यात्तभानुर
धिकलस्यनेकद्रुवस्यादल्पमयः क
थं वित्रालियतः सौम्यशारेविलोमनो
दयलग्नं स्वषड्भाड्यर्कं अथोदयलग्ना
द्वकीभूतास्यष्टितेष्टकालाल्कमलग्नम्
द्याकेः अस्याविष्टाम्यपलक्ष्योत्वा
धनोयानेशोष्कृतेयनफलोग्रहः श
कादितिजाद्दूर्ध्वमपविस्यान् नदर्केयो
रेनरः पठितेष्टकालनल्पसौम्यशार
द्वविर्धिकलदेनरं पठितेष्टकालाद
धिकमिति सूर्यस्यसम्यक्स्थ्यल्पभावः अ
तिदेशानभवति ततोयथायथोदया

कैधिकलग्नाद्विकलाधिके एवमल्लल
ग्नादर्कभुक्तास्यत्थितेष्टाद्विलोमेनाल्पार्के
क्रियमाणे यदीष्टासवः पलोपात्तल्पाल
दायनांशयोनांशविभाधिनेवकृते उद
यार्कोणतुल्यैकैः स्यान्नेदिष्टकालस्पार्के
सोनंररवेः हितिमाधः सोनन्तरेनायथा
यथाधिकलग्नानवयवः इष्टघटीभ्यो
धिका भवेतीति यथाधनिष्टाध्रुवः ४
१० अयनांशवशादेषामस्माद्दृक्प्रसा
धने सरच्यासंस्कराः कार्याः स्पष्टीकृ
तिविपर्ययादितिवक्ष्यति तेनास्पष्टांश
ध्रुवौ विधीयते तत्रशरकालः ११९०
२७ अयनकलाः २३।२२ स्पष्टाः
३०८।२७ प्रथमकर्मसंस्कृतो ध्रुवः
४।१५।८।२७ अयनकलाः ७०६
१६ स्पष्टाः २३३।५८ द्वितीयकर्म
४।२६।१३।५८ अयनकलाः ७३
२।५६ स्पष्टाः २४७।२१ तृतीयक
र्म ४।२६।३७।२१ चतुर्थकर्म ४
२६।३८।८ पञ्चमकर्म ४।२६।३९
० षष्ठकर्म ४ २६।६४।२७ सप्तम
कर्मसंस्कृतो ध्रुवः स्थिरो मध्यः ४।२६
१७। सायनांशाः १०।१२।५०।१३
दृष्टिः २२।४।२। स्फुटशरज्या १४५

२।१२ अयनकलाः ६।७।३४ स्पष्टाः ६
१९।२९ अयनकलासंस्कृतो ध्रुवः साय
नांशा १०।२।३०।५१ स्फुटः सौम्यः श
रः २०।३५।५१ सौम्याः स्फुटाक्रान्तिस्मा
८।६।३।५१ वेधस्फुटक्रान्तिजे ५।२८।२८
चरयोर्योगः १०।३२।८ पलास्तेनोऽना
नाधनिष्ठाध्रुवलग्नं ४।२९।५।२२ अ
स्तलग्नं ५।७।२६।१० उदयलग्नादर्के
भुक्तादिष्टकाले २।२० लग्नं ८।२८।१३
५६ एवमेवोदयार्कोज्जाता अस्तलग्नाद
र्कोद्भुक्तादिष्टघटीभिः २२० विलोममा
स्तलग्नं ५।५।१७।३० एवमेते १०
५।१७।३० एषोऽस्तार्के उदयार्कोदपि
कोऽस्तोऽस्ताभावः तथा च सूर्यसिद्धान्ते
अभिजिद्ब्रह्महृदये स्वातीवैष्णववासवाः
अहिर्बुध्न्यमुदक्स्थत्वान्न लुप्यन्तेऽर्करश्मि
भिरिति ॥ अथ विशेषः ॥ यस्य स्फुटा
क्रान्तिरुदक्छरचलनाधिका तत्र सदो
दितेनत् नेष्टपथेनेतत्खलु यस्य याम्या
सत्त्वकः कुंभभवो ग्रहो वा ॥ यस्य न
वत्रस्य वा स्फुटयाम्या क्रान्तिः सौम्या य
स्मिन्देशे लेखादधिका भवति तस्मिन्
देशे तत्रत्यं स ग्रहो वा सर्वदोदितः
एवं नाहक्रान्तिर्याम्या यस्मिन्देशे पो

सिशि ३०

२७१

271

लब्धाधिकानत्रमदाल्लमितः यथागमस्य
ध्रुवः २।२३ राशित्रययुतस्यगतिज्या
३४।३३।१३ विलोमनात्रिज्ययाशार
२।१३ ज्या ३३।४८।१२ गुणितायुज्या
प्ता ३३।४८।५५ अयनकला ८।५।१८
स्फुटः ७।९।१० प्रथमकर्म २।२५।४०
अस्फुटफलः ३।४४।९। ४७ अयनक
ला १।२२।४५ स्फुटः ११।४।११ द्विती
यकर्म २।२५।४९ फलोस्फुटः ३३।५
४ तृतीयकर्म २।२४।५०।३८ फलो
स्फुटः ३३।५७।२६ चतुर्थकर्म २।२
४।३४।५४ फलोस्फुटः ३३।५०।३२
पंचमकर्म २।२४।५०।५८ फलोस्फु
टः ३३।५०।३५ षष्ठकर्म २।२४।१
३९।४२ फलोस्फुटः ३३।५०।३५
सप्तमकर्म २।२४।३९।१० फलोस्फु
टः स्थिरः ३३।५०।३६ कला १५१
४०। अष्टमकर्म २।२४ ३८।५६
नवमकर्म २।२४।३८।५० दशम
कर्म २।२४।३८।३९ एकादशकर्म
२।२४।३८।४२ द्वादशकर्म २।२४
३८।४८ स्थिरोगमस्यध्रुवः सायनोंशः
३।१७।४९।४७ अयनकला ३।५७
१४ स्फुटाः ३।३९।३७ अयनसंस्फु

नोगस्य ध्रुवः १।२४।३५।३१ स्फुटः श
रः ४५।५९।४३ सौम्याक्रान्तिः १४२
३।४ भिन्नदिक्त्वाद्वियुक्तः ३१।३१।
४९ स्पष्टाक्रान्तिर्जाता स्पष्टाक्रान्तिज्या
१३४१।१९ चरं २३।५३।४ पलास
वः ३०।८५।५० उदयलग्नं ४।५
३६।१९ अस्तलग्नं ३।४।३६।८ औ
दयिकोरविः ४।१६ अस्तरविः १।१५
११८ कालांशाः १२ यस्मिन्देशे पलप्र
भा ८।४४ पलासवः ३०८५।५०
लम्बज्या १३३८।५५ अत्र स्पष्टक्रान्त्या
धिकं लम्बज्यायाः अतो योगस्यानित्य
मेनाहृष्यता एवं यत्र चक्रार्धं प्रादेशो
भ्यासेनालेकांशाः तत्राभिजित्रित्यम्
दितमेव यस्मादयार्कादधिकोऽस्य भा
नुरित्यादि योगस्य यस्य स्फुटक्रान्ति
रुदयत्वेन्यादिरपीसौ योगोपरमस्य म
स्निष्टो यतोऽधनिष्ठायस्योदयार्कोद
यार्कादधिकोऽस्य भानुरेतल्लतसंभवे
सदोदयत्वं धनिष्ठायां जातमेवेत्यभ
योर्योगयोः सर्वत्रत्वात् अत्रोपपत्तिः
स्तिनिजविक्षेपवहृनयोरंतरं लम्बो नाम
अस्माद्यावतीयाम्याक्रान्तिरधिका ना।
वतीदक्षिणा दिननिमादयोग्याति अत

ति.शि
३.
२७२
272

लवभुक्तमनोनिसमहृषणना'' सौम्यायाः
क्रान्त्यात्लवलड्डुनराहितिनिमाहृर्ध्वस्थि
तोभवतितिमेहृषणतेभुजः याम्येल
वलावड्डुनराहितिनाद्योविश्लवन्म
ड्लेयावान्नलस्ववनदाहिणवनाति
तितिसर्वमनवद्यम् ॥ देशान्तरगते
विशेषमत्केदानीकालगतोविशेषः
इत्यभावेयनांशोनोक्तनहक्कर्मकाभु
वाः कथिताःस्वधाम ·· मुवोर्थैष्व
सूरिभिः ॥ अयनांशवशाद्देषामसा
हक्केभजायते । शावस्यासुस्फुटाका
र्यास्पष्टीकृतिविपर्ययान् ॥ नाभि
गयनहक्कर्ममकृत्यंलेभुवेनथा अ
यनांशवशात्कार्यंनहक्कर्मयथोदि
ते ॥ एवंस्पष्टध्रुवकास्यष्टाः शावस्यास्व
ततःस्फुटाः यथोक्तविधिनाकार्याः
तथायांतिस्फुटाःशराः ततोऽभयग्रह
योगादिस्फुटैर्जैर्यविमानता इत्याथ
केयनांशानामल्पत्वेनाल्पमंतरं ॥
येपूर्वोक्ताध्रुवास्तेयस्मिन्कालेयनां
शाभावस्तत्कालीनाध्रुवाः कृतायन
कर्मकाःकथिता यदायनांशास्तदा
साहक्केतत्स्याप्याप्येपूर्वंपठितांश
राःस्पष्टास्तेनतेषांशाताराः कार्याः

यच्छायुवरविशिखेस्फाडितत्रिज्ययाभक्
तादिस्फुटीकरणस्य विपर्ययेण स्फुटाः
शरस्पष्टानीयन्तामिति यानकर्मविहि।
ते विपर्ययत्वादेकभिन्नकर्त्रा भोधनम्
णे तेन कार्यं तस्मादयनवलनस्फुटाः
शरस्तैवमसंस्कृयावदविशेषमिति ॥
कृतायनकर्मकाध्रुवा भवंति तेनकर्म
णाक्रमेण संस्कृतास्फुटा भवति यच्छायु।
ववविशिखेस्फाडितत्रिज्यायाभक्तेतिक
मेण स्पष्टाशरस्याः कर्त्तव्याः स्पष्टशर।
स्याधनैषिस्पष्टाः शराभवंति पठितास्तु
लाह्येयाः ततोमनाप्रकारेण स्फुटीकृत
शरेण ध्रुवेण चनतत्रध्रुवयोः युतिः स्पा।
ष्टासाध्या ततोऽस्याल्लाधिकमपिस्पष्ट
साध्यं एवंध्रुवशरयोः स्फुतायोक्तायां।
कृतायां यद्ययनांशाश्चाधिकाल्पदापरि
तध्रुवशरेभ्योऽल्पत्वे यनांशानामल्पमेव
स्यायनांशाबहुत्वे स्पष्टाः उदाहरणम् ॥
धनिष्ठागस्त्ययोर्ध्रुवशरानयनेदर्शितं।
सिद्धान्ताकेस्यादि सिद्धान्तशिरोमणौभ
ग्रहयुत्यधिकारः समाप्तः ॥ अथपाता
ध्यायो व्याख्यायते तत्रादौतदारंभप्रयो
जनं ॥ भावाभावौगतैष्यत्वे पातस्य विदु
षोध्रुमः पूर्वैर्योयन्त्रवत्प्रोक्तं तत्साधनमति

सिशि
३०
२७३
273

स्फुटे ॥ स्पष्टं अयनगोलायनसंधिं दर्शयति
पातदं चैवं चक्रार्धं वायनांशोनकेस्प
गोलसंधिः स्यात् एवं त्रिभेयनवभेय
नसंधिर्व्ययनभागास्तु ॥ यथाव्ययनां
शाः १६।१०।५९ तेयनं चक्रे ११।१३
५९।१ चक्रार्धे ५।१३।५९।१ अ
यचंद्रस्य विशेषः ॥ अयनांशोनितनष
नाड्यः कोटिज्येलचुज्याकोत्येनगुण
सूर्ये रवीगुणिते भक्तोद्धृतेन सूर्यः ॥ ३॥
अयनांशोनितपातेमृगाककोटिस्यते
द्विघ्नड्गेः कोटिफलयुतविहीनेवीक्ष
फलेभक्तमाप्तोपरे ॥ ४ ॥ मेषादिस्था
गोलायनसंधी भास्करस्योनौ तौ चंद्रस्य
स्यातां तुलादिषड्भस्थितेन संयुक्तौ ॥ ५
गोलायनसंधेस्तेपदे विदोवधोमनाते
यं रविगोलवदस्य स्यात्स्पष्टाक्रान्तिः खेगो
लादिक्रांशिनः ॥ ६ ॥ यस्मिन्काले क्रा
न्तिसाम्यमन्वेष्यते तत्र दिने रविचंद्रपा
ताः स्फुटाः कार्याः तत्रतात्कालिकायनांशे
र्यूनास्त्रागात भुजज्याद्वेयां विंशतिभ्रुधिक
शतेन १२३ गुणा कोटिज्यासप्तभिः भु
जज्यास्तुतिभिर्भाज्या कोटिज्याद्वादशभि
र्भज्यालब्धभुजकोटिफलेस्ताः अयनांश
वर्जितपातेमृगादिराशिषद्कान्तेन हि ष

ध्यधिकं शतत्रयं ३९२ कोटिफलेन
मेषुनेकार्यं कर्कादिभबद्धगतेवर्जि
तमनेन भुक्तफलं भक्तमात्रमेषो मेषा
दिबद्धगतेयनांशानितपाते पूर्वी के
रकेस्य गोलायनसंधौ रहितौ तुलादिभ
बद्धगते सहितौ कृतौ चंद्रस्य गोलायन
संधीभवतः चंद्रस्य गोलसंधिमारभ्या
यनसंधिपर्यंतमेतत्त्रिभं प्रथमपदं तृती
यं एवमस्मात्त्रिभे हितीये गोलपर्यं
तेपदे ततः सत्रिभं तृतीये ततोपि च
तुर्थं चंद्रस्यामीभिः पदैः साधिता क्रांति
सूर्यगोलदिक्कात्तेषां चंद्रगोलदि
क्कात् सा चंद्रक्रांतिर्गतैष्यपातसंभवे
कालेऽधिकी भवति यथा क्रांतिस्तुला
दिगोलायनसंधिषु संभवत्यतो नार्थमा
हताप्ता स्फुटशरयुतोनैकभिन्नाशा भा
वहति स्पष्टमतो चंद्रगोलदिक्कास्यात्
यथापातायनांशोनः ५।१८।२०।१३
भजज्या ११४१६ कोटिज्या ३७४४
गुणसूर्य १२ ३ त्रिराज्या १४०।३४
१८ वृत्तभिर्भक्ताप्ते ३२।५८।३४ भु
जफले जातेसप्त ७ गुणकोटिज्या २५
७।८ द्वादश १२ भक्ताप्ते ११।१६ को
टिफले जाते अयनांशोनितपातस्पष्ट

सिशि
३०
२७४
274

गादिगतत्वान्मदिग्भागैः ३६२ को
टिफलेन २२।१६ वर्जितैः ३५०।२४
भुजफलं २२।५८ भक्तमायनांशे
४।३४।५ तलादिस्थायनांशेन यात
त्वात् ४।१८।२०।१३ अर्कस्येन काली
नोगोलायनसंधीयुक्तो गोलसंधिश्चंद्र
स ११।२३।२३।४ अयनसंधि ८।१३
२३।६ इमान्येव चत्वारि स्पष्टचंद्रयुता
यनांशाः ०।०।१४।१६ कोटिज्या २०
२३ सूर्यस्य याम्यगोलत्वाद्याम्या सपा
तचंद्रः ४।१८।३४।१९ शरः २५५
५० स्फुटो याम्यः शरः २३२।५५ स्फु
टक्रांतिः ४१।८।२४ चंद्रस्य सायनां
शस्य सौम्यगोलत्वात्सौम्या जाता अत्रो
पपत्तिः अयनमंडलविषुवन्मंडल
योः संपाते रविगोलसंधिः विमंडल
विषुववन्मंडलयोः संपाते चंद्रगोल
संधिः यतः सूर्यचंद्रगोलसंधियुता
यनांशा चतुर्थपदत्वादेषो भुजः ४
५५।२४ यत्रमंडलस्थो भ्रमन्तत्र क्रा
न्तेरभावः गोलसंधित्वात्तत्त्रिभेतेर
परमक्रांतिः तत्रस्थः चंद्रः सौम्यायां
म्याभापरमकाष्ठामवाप्य स्फुटक्रांत्या
पचयः तथातेनैवतंतेत तेनायनसं

धिः एतेगोलायनसंधयोर्कस्यज्ञाना
वेद्यस्यक्रियतोरेणवर्तेते तज्ज्ञानार्थं
युक्तिः यथायनांशेनैवर्कंचक्रार्धंवा
गोलसंधिस्थचंद्रोयावतापातःक्रियते
तावदयनांशानिनाःपातोज्ञातेःस्प
भजत्यादि ‥ हेनाविस्मया ११० भ
क्रांतिकलश्चेरोभवति ग्रथलाघवायग
णहवे विंशतानापवर्तितोगुणस्यजातो
गुणः ४ पातः ४ फलंविक्षेपः यद्दे
तावतीक्रांतोभिन्नदिक्यान्तदाशरसं
स्कृत्याभूत्याभवति एवाशावस्यपरमो
पचयेपिराशिपर्वक्रांतेरधिकाकथ्यांचे
न्नस्मात ग्रतःपरमोपविनाह्वित्रह्मभा
गतल्पा ३६२ क्रांताक्रांतिखेशातिष्ठ
द्वुत्रलग्नमाद्यैःकथितानि यथाक्रां
तिकला हिरसगुणाह्निखमनयो
७०३ हिविदिषो १००२ वसुअ
कः १३३८ वसुवसुविश्वे १३८८
खकृतमनवः १४४० इति एतान्य
कोटीनांसाधारणानिशरसंस्कृतानि
स्युः शरखेदान्यपिचाचार्येणस्वक
रणेप्रोक्तानिखाष्टाः ७० शरनेत्राः
५ गोत्रा ९५ त्रिवेदाः ४२ मानि ३७
खेवदाः ४ इति एवमाद्यंक्रांतिखे।

उपचये शरखंडेन तदा संस्कार्ये यदा पातेषु
ज्याभावः अपशरखंडानां भुजपरमखंडा
न्यपचीयंते तेनभावेनतदनुपातः प
टिविज्यातुल्यया कोटिज्यया ··· मिते
शरखंडेतदेष्टया किमिति अत्र गुण १०
हर १२० योर्दशभिरपवर्तनेनगुण
स्थानेद्वादशफलंक्रांत्यादिखंडस्थानीये
शरखंडे पतद्धिकेनक्रांतिखंडेनस्फु
टक्रांतेरुपचयः परं यदि परमक्रांतिः
निजभागाधिका यद्यूनातदा स्वांशखे
डेनापचयः अत्रानुपातः यद्यमुनाशर
खंडेपंचदशालभ्यंते तदाशरतुल्येनकिमि
ति विमेरलगुणः सः पूर्वेणचगुणाः ए
वतारो हरः इदानीं पंचदशगुणाः क्रां
तिफलेन युतः द्विसमगुणा द्वादशगुणयोः
५।१५ जातः १३५ पंचत्रिंशदुत्तरशता
तेगुणाभवंति अथ शरस्य स्फुटीकरणा
र्थं सायनराशिग्रहभुज्यागुणास्त्रिज्याहरः
अत्र गोलसंधौ क्रांतिः पूर्णाराशित्रयज्या
यापरमक्रांत्युत्पन्नभुज्यागुणागुणपर्याय
भेदात् पंचत्र्यंकमितो गुणगुणकः त्रि
ज्यया भक्तो १२२५५ त्र्यंशोर्मेषादे
स्यणानेनैरविगोलसंधौ रहितेद्युज्यतेय
नः पातोविलोमगमनस्य स्थाने क्रांतिव

नेमेषादेर्विलोमेन गण्यमाने विषुवद्वृ
त्ताद्दक्षिणतो भवति तद्गोलसाम्यविधि
नाम्यन्तस्य विमंडलस्य पूर्वार्धे परत्वे या
शाद्युतिस्तवमुपपन्नम् ॥ अथ क्रांति
साम्यसंभवज्ञानम् ॥ सायनसंधावि
दोः क्रांतिस्तत्कालभास्करक्रांतेः ऊना
यावत्क्रांत्योः साम्यं न योनोस्ति ॥ १ ॥
यावानयनसंधिस्तावानेव चंद्रो यस्मि
न्दिने यावतीषु घटिकासु भवति त।
सायनसंधिः तत्स्य क्रांतेस्तुल्याकते
याः तत्कालीनसूर्यस्यापि क्रांतिः
साध्या अस्याश्च विक्रांतेः सकाशात्स्वे
दुक्रांतिर्यदूनातदाक्रांत्योः साम्यं नास्ती
ति यथायदि चंद्रस्यायनसंधिः २।१३
२३।१६ तदैव चैत्रशुक्लादेर्दिन ७ घटी
४१ पलेषु चंद्रः २।१३।२३।१६ भुक्ति
७३२।१२ तात्कालिकोर्कः ११।११।
५३।४३ भुक्तिः ५९।१७ पातः १०
४।५५।४५ चंद्रक्रांति ५।१७।५३
सौम्यशरः १२।७।५८ स्फुटःशरः १
२७।५६ चंद्रस्य स्फुटा सौम्या क्रांति क्रा
तियौम्या ४६।५१ चंद्रक्रांतेरूनतदात
त्क्रांतिसाम्यस्य संभवो नास्ति अत्रोपप
त्तिः अयनसंधौ चंद्रस्य परमक्रांतिर्भव

सि.शि.
उ.
२२६

276

ति तस्मादयनसंधेः प्राग्गतस्य रवेः क्रां
तिर्नूनैव भवति यदि चंद्रस्य परमक्रां
तावपि रविक्रांतिरधिका ततोपि वीयमा
नायां रविक्रांतिरधिकैव भविष्यत्य
तोर्कक्रांत्या महेंदुक्रांतेः साम्यं नास्तीतो
न्यथा क्रांतिसाम्यमस्तीति निश्चयम् ॥
७ ॥ अथ व्यतीपातवैधृतयोः संभवस्था
नम् ॥ व्यतिपातोयनभेदे गोलैकत्व।
केचंद्रयोः क्रांत्योः साम्ये वैधृतनयकाय
नैक्यात् द्विकेयनमसत्वे ॥ यदि सूर्याचंद्र
मसोः क्रांतिसाम्यमनयोरेकस्मिन्नेवगो
लेयाम्येवा गोले स्थितायनभेदेन भवतः
तदा व्यतीपातानामायोग उत्पद्यते य
दि पुनरेकस्मिन्नेवायने गोलभेदेन स्तः
तदा वैधृतनामायोः ॥ ८ ॥ अथ पातज्ञा
सायालक्षणे ॥ सायनरविशशिनो।
र्गांशार्धचक्रे यदा तदा मध्यः तत्संभव
त्सन्नाधिकलिप्तात्मिकयोगहृता ॥
लब्धदिनैर्योगतस्तात्कालिकयोरप
क्रमात्साध्यो ऽजपदेन्दुक्रांतिमहत्तीस
ऽपियमाले चुःसमजा ॥ यदि भवतित
दानेयोयातः पातस्तदास्यप्यागम्यः ॥
११ ॥ यदा क्रांतिसाम्यं हेतुं तदाकस्मिं
श्चिदाप्यद्दिने रविचंद्रयोः पाताः स्फुटाः क

नेयाः तत्सायनांशयोर्ग्रहार्कयोर्यो
गः क्रान्तेस्सति यदि क्रमेण भवति तदा वि
कराः क्रान्तिसाम्यसंभवो ज्ञेयः अथवा
भेदलग्नसंभावनेन गोलभेदलग्नेऽयो
तद्दिनयान संभवन्ति तिमात्रयोः
अथवायदि सायनचन्द्रसूर्ययोर्योगे क्र
ते चक्रं भवति तदा गोलभेदत्वादेकाय
नसंभावनया वैधृतसंभवो ज्ञेयः न
त्रयावतीभिः कलाभिश्चक्रं चक्रार्धं वा पू
र्यते तावत्यः कलालिप्ता ज्ञेयाः एवमत्र
मा. यावन्तश्चक्राच्चक्रार्धाद्वाधिकास्ता
वद्भाधिकलिप्ता ज्ञेयाः एवमत्राथ
कावलिप्ताभ्यामेकोर्योगेन भक्तालब्धं त
द्दिनादि यदि ज्ञातलिप्ताभ्यां लब्धागम्य
कालीनयोरर्कचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्ये य
द्यधिकलाभ्यां लब्धानि तदा तद्दिनादि
भिर्गतकालीनयोरर्वाक्चन्द्रोपक्रमो सा
म्यो तावद्भालनीयो यावत्तयोः साय
नयोर्योगः चक्रं चक्रार्धं वा भवति त
त्रासन्नक्रान्तिसाम्यमन्वेष्यं तत्रापि वि
शेषमाह विषमपदस्थसंदेः क्रान्ति
सूर्यक्रान्तेरधिकायदि भवति अथवा
समपादेसूर्यक्रान्तेरल्पागतः पातोज्ञे
यः यदि पुनर्विषमपदचक्रान्तीरवि

सिद्धि
३०
४२२
277

क्रांतेल्यसमपदेसंस्थानम्भःपातः यथा
सायनोरविः ११।२५।२५।५६ सायन
श्चंद्रः ०।०।१९।६ पातः १७ ०।३१।११
रविचंद्रयोगः ११।२०।४५।१९ अत्रचक्रा
र्द्धूनः लिप्ताः ५५४।५८ रविभुक्तिः ५९
५५ चंद्रभुक्तिः ७९०।३७ योगेन ८५०
२२ भक्तालब्धेर्दिन ० घटी ३९ पलैः ९
गम्यैश्चालितःचंद्रः सायनः ८।५४।४९
रविःसायनः ११।२१।४।५७ योगे ११।४
९।५९।५६ चक्रेजाते अत्रवैधृत अत्रास
न्नः रविक्रांतिर्याम्या २१६।३० चंद्रक्रां
तिःसौम्या २१६।३० पाते १०।४।२२
१६ याम्यक्रांतिस्पष्टा २।५८ अत्रौजेपदे
चंद्रस्यक्रांत्योःसाम्यभवति अत्रोपपत्तिः
ययोर्योगेचक्रेचक्रार्धेवाभवति तयोर्भु
जोवश्यसमःस्यात् एवंभुजसाम्येसति
क्रांतिसाम्यं किंतस्फुटशरेणाधिक
त्वेचंद्रक्रांतेस्तेनसंभवात्तत्रनानसंभव
एवेति ओजपदेंदुक्रांतिमहतीत्यादेस्तु
र्येगतिरत्राचंद्रस्यातीवमहतीनस्यक्रां
तेः प्रवृत्तिमनन्यात्वंनरपरिविषम
पदे प्रवृत्तोभवति नदासमपदे, एकीय
मानासमपदांतेभावमाप्नोति अत्रवि
षमपदेमूर्धक्रांतेमहतीइक्रांतिरयतो

गच्छतश्चन्द्रस्यदीर्घेनतराभवति तेन
प्रतिलग्नेवर्धमानयाम्यमहाल्पायाः
सूर्यक्रान्तेःसाम्येनास्ति यदाल्पापूर्वे
स्मासीत्तदासाम्यंजाते समीपेदेपिप्र
तिमिहमपचीयमानायाःशशिक्रा
न्तेरधिकयाःसूर्यक्रान्त्यासहसाम्य
मस्ततोनास्ति पुष्टतोधिकाया इन्दु
क्रान्तेःसाम्यमासीदतोगतइति इतो
ऽन्यथार्थीदेवगम्यःपातइतिसर्वमुप
पन्नम् ॥ यदेन्दुक्रान्तिःशरेयनति
तदैनलक्षणेनाभिवरस्यपि ॥ १०॥

अथगतगम्यकालपरिज्ञानम् ॥

तत्क्रान्त्योरेकदिक्त्वेऽन्तरमेकांशेभि
न्नः कार्यंव्यतिपाताख्येतदन्यथावै
धृतेप्रथमपदे ॥ गतगम्यश्चरी
भीरवींदुपातान्न्चाल्पसाध्योन्यः प्रा
प्तान्यकालयोरपियदिगम्यंलक्षणेग
तेयदिवा प्राप्तंतयोरन्तरंतरमन्तो
ऽन्यथैकैवतेनहृताः ॥ आद्यमृणेन
नाड्योऽस्फुटदिग्घ्नाःस्फुरेवमेताभिः ॥
वक्रार्धवक्रकालागतगम्यपातसं
भवश्चात् ॥ पातयोरेकदिक्त्वेइत
रदिक्त्वेतदाकार्येयदावातिपातसं
भवः वैधृतसंभवेव्यकदिक्त्वेतरसे

सिद्धि
३०
२२८
278

वमेनैरेपेकोवाक्रान्तेप्रथमाभिधोभ
वति उत्तरपदेन्द्रक्रान्तिर्महतीत्यत्र ता
लिकान्रवीन्दुपातानिष्टकालिकात्क्रा
न्तारवीन्द्वोः क्रान्ती साध्येते क्रान्त्योरेक
दिशारेतरमित्येतरेपेकेवाक्रान्तेन्यसं
ज्ञो भवति यावेतौ प्रथमान्यातौ या
दिगन्तौ गतौ वा तत्तरात्तरेकतेषां प्रथ
वा पेयेकोगतान्यागम्यः तदेकोते
नातेरेणकेनेवसूर्यचन्द्राभाज्याः किं
भूताः प्रथमेनयुग्मेनावच्छ्राः तात्का
लिकारवीन्दुपाताः कल्प्याः तत्ररवी
न्द्वोः क्रान्तीनयोः पुनरन्यः साध्यः ततः
प्राथमिककालयोर्यदिगम्यं लक्षणमि
त्यादिनोत्तरमेकोवाक्रमान्तेनायागुणा
पूर्वलम्बाचन्द्राभाज्या एवमसकृत्य
द्विशेषः नाभिर्वंदीभिश्रुत्यर्थका
लादिवपाह्नतो गम्यं वायान मध्येत्त
यं यथार्ककान्तिर्याम्या २१६। ३०
चेन्दुक्रान्तिर्याम्या २। ५८ एकदिक्त्वा
दपिक्रान्त्यो वैधृतसंभवत्वादेको १
१५। २८ यथः प्रथमं सूर्यचन्द्रः ३०
तात्कालिको रविः ११। २२। ४। ४२
चेन्दुः ०। २२। ५। ३६ राहुः १०। ४।
२६। २७ रविक्रान्तिर्याम्या १५२। ३१

चंद्रक्रांतिः सौम्या ५४५।४२ स्फुटाः २
५५।३७ वैधृतसंभवे भिन्नदिक्कादंतं
१६।२।५ एतेन मः चंद्रविषमपदस्थक्रां
तिः सूर्यक्रांतेरल्पत्वाद्गतो गम्यः पातस्ते
न प्रथमस्य गम्यत्वं तेन ग्रहे विषमप
द चंद्रक्रांतिमहत्त्वात्गतलक्षणो मस्ते
नैकमयोः २८२।३३ स्वायन २।९
२८ इष्टघट्यः ६० गुणिताः १३।६८
नैनैकेन २२८२।३३ भक्ता लब्धं २४
२५ मिष्टघट्य एतत्कालीनाः सायनोर
वि ११।२१।२९।८ चंद्रो ०।१६।२८।२९
पातः १०।४।२५।४ रविक्रांतिर्योम्या
२०।२।२८ चंद्रक्रांतिः २९।०३ स्फुटा
क्रांत्या सौम्याः १९।२।४३ वैधृतसंभा
वात्त्रिदिक्त्वोरथ्यंतर ९।५१ मेषोन्यो
ना गतगम्यलक्षणलक्षणान्तर १०९
२७ मनोनाडी ३१९।२८ गुणाइष्टना
डी २४२५ भक्ता लब्धं २६।३ मि
ष्टकालो ज्ञातः एतत्कालीनो साय
नो रवी ११।२१।४०।४६ चं ०।१६
५२।० राहुस्तु १०।४०।२५।२० रवि
क्रांतिः २०।२।२५ चंद्रक्रांतिः ४०।५
५१ स्फुटाः क्रांतिः सौम्याः २०।३।४४
विषमपदचंद्रक्रांतेर्वृद्धत्वान्गतगम्य

सिशि
३.
२७८
279

लवणोंशः ०।५ अग्रेनयोगोंशाः २
१५ ३१ तेनाधाहुतनाडूहनाडीभकाल
३ ३६।१२ मेषअग्रयमगम्यहानगम्य
कालसूत्रकालास्मानमध्यमज्ञेयः त
था दिनगणः ३२०६३१२२३२५
२ अस्मिन्दिने ३५।१५ घटीभुगम्याहा।
वक्रेसूर्येते अस्मात्कालात्पलेकादिका
दिकाभिः षडिंशतिनाडीभिरेभिः
क्रांतिगम्यमतो ३२०६३६१२३२
५ ३।१५।१०, अस्मिन्दिने उदयात्सार्ध
द्व भागाभिः पंचदशघटीभिः सूर्योद
यास्तनाभिः वैधृतमध्यजाते पूर्वगोला
यनसाम्यं पंचविंशोरवधीमताज्ञेय
मिति गोलायनसंधिभिः पदानि पदम
पिकल्पितानि क्रांतिसराव क्रकालीन
त्वेट्ठः सायनोंशः ०।८।५४।५९ सा
यनसूर्यः १०।२।।४।५३ पातः १०
४।२३।१६ रविक्रांतिर्योभ्यां २१६।३।
चेद्रक्रांतिर्योभ्यामह्ना २४।८ यदाच
चेद्रस्य वक्रतंयपाते ११।२३।२६।६ प
तन्सायनोंशा ०।५।३५।५ मेनावद्र
वति पतन्नदस्य संहोत्रसमपदस्य प
वास्यक्रांतस्तेगनलतणो अग्रपः २
१५।२८ द्रुहमतः ३५।१५ पतन्का

लीनो रविः ११।२०।२५।५।४ चंद्रो ०।०
१५।६ सायनांशोपातः १०।४।३।११
रविः क्रांतिः सौम्यः ३।४३ स्फुटायाम्या
२२।५।४ स्वगोलादिगिति सौम्यांतरम
स्यः १११ अत्रापि चनर्थपरत्वात गतल
क्षणे आद्यंतयोरंतरं अनेनायनांशा
मादिचंद्रोभक्कालंद्युभिः स्फुटेष्टका
लोज्ञातः आद्यस्यगतगम्यलक्षणत्वात्
चक्रकलाः ३२०६ ३६ ११ ३२ ४२
३५।५ तत्स्फुटेष्टकालतुल्येन ३५
११ गतेनकाले ३२०६३८।२२२
४१।५५।५१ वैधृतसमयोज्ञाते
एवंचक्रकलात्पूर्वं परतोपिहिपातो
ज्ञातः तथाचसूर्यसिद्धांते रवींद्वोस्तु
ल्यताक्रांत्योर्विषुवत्सन्निधौयदा हिभे
वेनतुल्यस्थापातःस्यादभावोविपर्यया
दिति अत्रोपपत्तिः व्यतिपातसंभव
एकगोलस्थोरविचंद्रौभवतः तेनैक
दिशोःक्रांत्योरंतरेणरविचंद्रयोरहोरा
त्रेतरेलभ्यते यदापुनःशरेणवालिता
क्रांतिःस्यादिक्काभवति तदातयोर्योग
नेति तत्क्रांत्योनैकदिशोरंतरमेकावि
भिन्नदिशोर्विस्तुपपन्नम वैधृतसंभवे
.... यावती।
तुभिन्नगोल

त्रि.प्रि. ३. २८. 28°

प्तांति सूर्येंद्वोः समलिप्तिका स्फुटा भवति तदा
वैधृतसंभवो भवति एतेनैतज्ज्ञातं भव
ति विभुवनक्षत्रेण यावतांतरेण तावता
द्वयाहोरात्रवृत्ते स्थिते तावतेवांतरेण
तच्चंद्रो यदि द्वितीयाहोरात्रवृत्ते भवति तदा
वैधृतसंभव इति। एतदहोरात्रवृत्तानां क्रां
तिसाम्यसमये प्रोक्ते यदि तात्कालिक
समये चंद्रक्रांत्यंतरेण तस्य चंद्रक्रांते
श्च्युतं तर्हि न सूर्यचंद्रक्रांत्योर्योगेनैके
लभ्यते न तत्सम्यग्वैधृतस्योपपत्तये
एवं सूर्यचंद्रौ यावता क्रांतिवृद्धेन पात
संभवकालीनैः स्वाहोरात्रवृत्ते स्थितौ भ
वतस्तस्य संज्ञा कृता अस्य कदाभावः
कस्य विच्छेदेन प्रकारे नरक्षेत्रे स्थि
वृत्तीभिः स्थालितयोरसमानसंभवका
लीनाहोरात्रवृत्तेष्ववधानात्मके यक्रां
तिविच्छेदेन साम्यसंज्ञा कृता यतस्साभा
वे क्रांतिसाम्यसंभवति अथ यदा स्फुट
पातस्य वैष्णवांतरे यदि प्रथमो गाम्य
लक्षणो योगतलक्षणं स्फुटप्रथमं क्रां
तेन संपादीयमानेन भावसंभाव्यापु
नरुपपद्यते यदि वा प्रथमो गतलक्षणो
योगाम्यलक्षणं स्फुटप्रथमं संभाव्या
पसंतेसंक्रांतसंपुनरुपपद्यते तेनापा

तेनायामयोर्योगेकृतेसमंतरंभवति
मनोन्तु ·· नयधेनावनाक्रोमेनरेणह
स्तसोलंभंनेनदायन्तल्पेनर्किमितिफ
लमिष्टचरस्पष्टकालासन्नाभवति ए
वमसकृत्कर्मणास्थिरोभवतीतिसर्वमु
पपन्नम् ॥ १५ ॥ अथपानाधेनस्य
नम् ॥ मानैकार्धयुगोनेस्पष्टचटो
भिर्विभक्तमाद्येन लब्धघटीभिर्मध्या
हादिःपागयमनस्थपातोन: ॥ नाक्ता
लिकैःपृथग्गृह्यगाद्येप्रागवस्थमाध्यने
ननयेत् मानैकार्धेनहृतादसकृत्स्थि
त्यर्धनाडिकाःस्पष्टाः ॥ माद्यान्त्यशाना
द्योसकृदितिया:स्पष्टाःस्पष्टघटिका:
घासा ताकालिकौचेद्वाकौकृता: न
योर्मानैकार्धयुतहृतेवसाध्ये नयोःस्प
ष्टघटीभिर्गुणितेप्रथमेनभक्तमासना
डीभिःपातमध्याभ्यागादिप्रकल्प्यपा
तमध्याद्गतोयपातादिकालीनात्
सूर्यचंद्रपातात्कृतान्तक्रान्तिसाम्येक दि
ष्टोविक्षादिपूर्वोक्तप्रकारेणप्रथमः।
साध्यः तेनासानयोगार्धेनगुणिताया
तमध्यादिकालीनत्रमाधीपातादिका।
लीनमाद्येनभक्तालब्धमारंभकाली
नस्थित्यर्धचसोभवति एवमसकृ

सि॰शि॰ उ॰ २८१

281

यावद्रविशेषः स्पष्टः स्युः एवं पातमध्य
पातांतरनाडीभिश्चालितयोः सूर्यचंद्रयोः
क्रांतिसाम्येनाद्येन पातांतरकालीन स्थित्यर्ध
नाड्यः स्पष्टाः कर्तव्याः इष्टघटिकाः २२
१ गम्यागतकालीनाः सायनांशौ रवी।
११। २१। ४०। ४४ चन्द्र ०।१६।५१।३४
रविभुक्तिः ५९।४५ चंद्रभुक्तिः ७९०
७७ रविमानं ३२।५२ चंद्रमानं ३२।३
मानयोगं ६४।५५ अर्धं ३२।२७ स्प
ष्टशरोभि ३६।१७ गुणितः ११ ९८।४४
आद्येन २१।५९।२८ भक्तमाने ५।१९ पा
तस्थित्यर्धं जातं तात्कालिको रविः ११।
२१।३५।३६ चंद्र ०।१५।४२।३१ पातः
१०। ४।३४।५४ रविक्रांतिर्याम्या २०।४
४१ चंद्रक्रांतिः सौम्या ७८।२७।१७।२
८ मध्ये ३२।१३ तेनमानैक्यार्धहृता
स्थित्यर्धं ०।२।१९ नाड्यः १७।३१ भ
क्तलब्धं ५।१२ गतकालीनो रविः ११
२१।३५।१४ चंद्रः ०।२५।४२।५४ पा
तश्च १०। ४।३४ त्रैराशिकेन फलं स्प
ष्टमंत्रं स्थित्यर्धमेवमसकृत्स्पष्टं स्यादि
ति सर्वमुपपन्नम् ॥ १६ अथ ग्रहे गोप
पत्तिमाह ॥ तावत्समत्वमेवक्रांत्योर्वि
वरं भवेद्यावत् मानैक्यार्धं तावन्माहि

वैकदेशगक्रान्त्योः ॥ यावन्मानैक्यार्धा
न्तरे क्रान्त्यन्तरं तावत्क्रान्तिसाम्यं प्रकल्प्य ते
न यदि क्रान्त्यन्तरं मानयोगार्धसमं तदा
क्रान्तिसाम्यमेकदेशस्थमादिपूर्वमेव ।
व्याख्यातं ॥ १२ ॥ स्पष्टविशेषः ॥ ॥
साधनसंधाविधेः क्रान्तिस्तत्कालभास्क
रक्रान्तेः ज्ञातास्तयोस्तद्विवरं मानैक्यार्धे
यदाल्पकं भवति ॥ ज्ञेयस्तदैव मध्यगा
तस्मात्पातक्रान्तेर्बाह्यः तस्मादिष्टघटी।
भिः साध्यस्त्वाद्यापरौ साध्यौ ॥ आद्यन्ता
न्तरभक्तं मानैक्यार्धं यद्योस्तदा विवरम्
इष्टघटीभिस्तु णो स्थिरमर्धेस्तः पृथक्स्पष्ट
साधनसंधाविधेः क्रान्तिस्तत्कालभास्क
रक्रान्तेर्यद्भ्रान्तरापातस्य संभवो नास्तीत
कमिदानीं तत्रापि विशेषमाह सूर्यक्रान्ते
र्न्यूनाधः वेद्धक्रान्तिविवरं साधनयोगार्धा
द्भूनं तदैव पातमध्ये ज्ञेयं तयोः क्रान्त्योर्यद
न्तरं समस्त्याघः कल्प्यः तस्मात्कालादिष्टघ
टीनामिवगृतः पूर्वतश्चवालितयोः सूर्या
वेन्द्वोः क्रान्त्यन्तरे ये तावन्मात्र्योस्तनोमा
नयोगार्धाद्यथा स्यान्तरं मिष्टघटीगुणितं
माद्यान्यविवरभक्तं फलं मादिस्थित्यर्धं भ
वत्याद्यमन्त्यं च एवमन्त्यान्तराभ्यामनुक्रमे
नान्यसक्रान्तक्रमेणाद्यस्थित्यर्धं स्पष्टकर्तव्यौ र्द्द

सिधि उ. २८२

282

सायणांशयुगमध्ये यथायथावेन्द्रायनं
सैषैसायनांशोरवि ७।२३।२१।३४ चं
न्द्रो ३।७।३४।५ पातः ८।८।१८।३ पा
भिरविक्रांतिर्याम्या २३।१८।५७ चंद्रक्रां
तिःसौम्या १४।२७।५३ स्फुटचंद्रक्रांतेः
१२।८।७।५७ वैधृतसंभवाद्विचरितेषोर
घेतरे २५।१० स्वात्योमानः ॥ चंद्रमाने
३७।४१ सूर्यमाने ३३।३७ मानयोगार्धं
३२।३७ मस्मात्स्वल्पे इति पातसंभवः
पातप्रवेशकालीनस्थित्यर्थसायनांशैर्मि
तस्तिः २५।२६ तेनमः सायनांशाः सूर्ये
७।२१।५५।३८ क्रांतिर्याम्या २३।१८।८
सायनश्चन्द्रो ३।४।४४।२७ स्फक्रांतिःसौ
म्या २४।३५।२७ सपातश्चन्द्रः १०।१६।४
७।५।१८।८।७।५। शरोयाम्यः १४ ८
१५ स्फुटःशरः १४।८।१० स्फुटाचंद्रक्रां
तिः १२।१६।५७ वैधृतिसंभवाद्विच
रितेरेतरे ३२।७ स्वात्योमानः मानैक्या
र्ध ३२।३७ सू २५।१० योवलने ३२।७ ॥
६ ३७ इष्टघटीभि २५।२६ गुणितं १६७
८ मात्रास्यांतरेण ७।७ भक्तमाप्त २३।३७
मेतत्कालीनःसायनांशाः सूर्यः ७।२३।५६
१६ सूर्यक्रांतिर्याम्या २३।१८।२० चंद्रःसा
यनांशोनश्च ३।४।४४।५। क्रांतिःसौम्या २४

३४ ११ सपातचन्द्रः १०।२३।२।४४ स्पष्टा
क्रान्तिः २२ ८ ०।२४ शरो ३१।२४ मानैः।
मानैक्यार्धयोरन्तरं ६३।१९ इष्टघटीभिः २३
३५ गुणिते १५ ०।१६ ग्रासमानेनोन ६
२५ भक्तमाने २४।२६ एतत्कालीनः सा
यनांशाः सूर्यो ०।०२।५८।३९ सायनस्या
क्रान्तिः २३।१८।५० सायनांशचन्द्रः २
४।३६।३९ सौम्याक्रान्तिः १४ २।३८ स
पातचन्द्रः १०।२३।५२।२० स्फुटाक्रान्तिः।
२२ ८ ०।१८ शरः ३२।३९ मानैक्यार्ध
योरन्तरं ६।३९ ग्रासमानान्तरं ६।३९ भा
जकभाज्ययोस्तुल्यत्वादिष्टघटी २४ २६
पर्वप्रवेशकालीनस्थित्यर्धं जातं अथ
पातनिर्गमकालस्थित्यर्धानयनार्थं
मिष्टघसः ३९।४८ एतत्कालीनः सा
यनांशाः सूर्यः ९।२४।२ अस्य याम्यक्रा
न्तिः २३ ० ०।२५ सायनांशचन्द्रः ३।
२०।३८।३० अस्य सौम्याक्रान्तिः २।३६
०।२३ सपातचन्द्रः ११।९।५८।५२
स्फुटा सौम्या चन्द्रक्रान्तिः २२ ०।६।० अस्य
३१।३९ शरात्पि मानैक्यार्धयोरन्तरं ६।
३५ भाज्यभाजकयोरन्तरं ६।२१ भाजकस्य
तत्तुल्यत्वादिष्टघटीः ३९।४८ पर्वपात
निर्गमकालस्थित्यर्धं जातं पर्वप्रवेशात्

सि.शि
३०
२८६
283

२४।२६ निर्गम ३।।४८ स्थित्यर्धयोर्योगे
न १४।१४ पातस्थितिकालो ज्ञातः अथो
पपत्तिः यावद्बिंबयोगार्धं तल्लंबकोऽन्य
तरं पातस्य स्थितिरिमादि स्थित्यर्धोपप
त्तावुक्तेः तेनतयोस्तुल्यविवरं मानैक्यार्धाय
घल्लकमिमादित्यन्वियातेस्वतःसिद्ध
पवपातसंभवइतिसेये तदैवमध्यमि
सत्रायनसंधौ हि चंद्रस्य परमक्रांतिर्भव
ति यतस्तदेव पातमध्यमुपपन्नं पाता
मध्यक्रांतिसंस्मारोपि ज्ञातः तद्यथा
स्पष्टक्रांत्योर्नितिल्येते यास्मात्तु वेलाया
रविलग्नगोलत्वादपि स्पष्टोर्यो यावत्ता क्रांत्या
दविलग्नवाक्ष्यितः तावत्स्मिनयोगो
मांतरे स्थितक्रांतिसाम्यहेतुकस्पष्टदृङ्म
एडलमकेस्यतस्मात्क्रांत्यंतरं २५।०।
प्रमितोदृग्भागे चंद्रमामलेखस्यमाना
र्धस्तु रेणस्पृष्टेह्रोहृतयोः क्रांत्योर्मएड
लप्रयातसंधिर्ज्ञातः सैषमध्यपातम
ध्यं तद्गमयतो रविचंद्रमंडलप्रांतावधि
ग्रांते न स्थित्यर्धे ज्ञातो यतो यतोऽतस्तुपस
र्धं तस्तुंदृग्यांयतोऽतरमप्रांतस्य यदृहोग
त्रहृते तत्रस्थस्य विधोस्तात्कालिकस्पष्ट
स्य चक्रांतो संतरं मानैक्यार्धं तुल्यं परा भ
वति तत्पातादि स्थिते चंद्रमांते प्रांतमध्य

क्रान्तेनरस्यपरमापचयत्वात् नतोय।
नोनरमवाप्यसर्पस्यापानादिकाली
नमहोरात्रमिंदुरवाप्नोति तदापातोन
स्थित्यर्धमिति अथैवं जाते स्थित्यर्धसा
धनोपपत्तिः इष्टघटीकालीनयोरिन्दा
र्कयोः क्रान्त्योरन्तरं यदस्मिन्नेककृते तस्मा
यस्यान्तरेणानुपातः यद्येनेन क्रान्त्यन
रेणेष्टघटिकालभ्यते तदाद्यान्तिम
नेयोगार्धतुल्येन किं यत्र इति यतः पा
तस्य चान्तरे आद्ययोरन्तिमानैक्यार्धमालि
न्यतो मानैक्यार्धं ययोरन्तरे इष्टघटी गुण
कस्याद्यान्तरे भागहारो जातः फलं।
स्पष्टाः स्थित्यर्धघटी मानैक्येते स्पष्टः
स्फुटमिति सर्वमुपपन्नम् ॥ अथ पातस्य
योजनमाह ॥ पातस्थितिकालोत्तरमं
गलकृत्येन पातकालेतरैः स्नानजप
होमदानादिकमत्रोपैति खलहरिम
स्पष्टं मंगलाचरणयोनेहरिंस्मरः
मिज्ञानोऽक्षयगुणगानिताननगोष्टाम
तिस्वस्रोलेच्छेदमलविपुलोल्लासभृ
द्दासनायाम् । तेषां चित्ते निवसतिमि
यायुक्तिकृष्णामसेवाबाब्यो विद्याभि
रतिनिरतस्याच्युतार्चापरस्य ॥ इति
श्रीवाचस्पतिमिश्रात्मजलक्ष्मीदासवि

रचितेभास्करीयेसिद्धान्तशिरोमणिवा
ख्योनेनन्नार्थेविनामणौपाताधिकारः
समाप्तः ॥ ॥ ओंनमोविघ्नहर्त्रे॥
ओंगणनाथंगिरंदेवींदिवाकरमच्युतान्
गुरून् ध्यानमगोलेव्याख्यामिसत्सि
द्धान्तशिरोमणेः ॥ ॥ तत्रादौनाव
दभीष्टदेवतानमस्कारपूर्वकंगोलमा
विष्कुर्वन्नाह ॥ सिद्धिसाध्यमुपैतिय
त्स्मरणतःक्षिप्रंप्रसादान्नयायस्याश्चित्र
पदास्वलंकृतिरलंबालाभिलीलावती
नृत्यंतेन्मुखरंगगेवक्तृतीनाम्नाऽवती
भारतीतंतंचप्रणिपत्यगोलममलंबा
लावबोधंब्रुवे ॥ १ ॥ अहंभास्करा
चार्योमलंदूषणरहितंगोलाध्यायंक
थयामि किंभूतंगोलंबालावबोधंवि
पार्थमित्यर्थः किंकृत्वातंप्रणिपत्यप्र
कर्षेणमनोवाक्कायकर्मभिरानम्य।
तंकं यत्स्मरणेनापत्यदेवस्मरणे
न साध्यंप्रोक्तंसिद्धिंयातिनिर्विघ्नंयस्य
प्रसादादेवभवत्यनाथ्योत्स्मदेवोगणे
शः केवलंतमेवनकिंतांचप्रणि
पत्य यस्याःप्रसादात्कृतिनांविदुषांभा
रतीवाणीनृत्यंतीभारतीवयस्याद्दश्वन
सानंनाकस्मात्हीभारती किंभूताभार

तोविश्वपदविन्यासा वाण्यपिविश्वाणि
पदानिसुमिद्धःकृन्त्रयाणियस्यासा न
याकृतेलेकृतिः शोभनमपूर्वाणां वाण्याम
लेकारोकगुणसंपन्ना नयालमतिश
येनलालितमलीलावती विलासागम
नादिस्याद्वेषाक्लिष्टाकृपानयो कोला
यासक्रमाराङ्गणगमनेललितविङः
नस्याभावोलालितेनमलीलयाविता
वाण्यपिमाधुर्यसौकुमार्यादिगुणसंप
न्ना नथामसंवरंगगणा मसेमिवरंगो
नृमस्याने यथास्यानविच्छेदादिगुण
संपन्नेमसेनथामनरंगगनावाण्यपि
मसेमेवरंगेनत्रगता यतोविविश्वप
दन्यासतीभिसुनवविनवेचचमत्कारि
णीवाणीन्नृत्यंतीवभाति यस्याप्रसा।
दादेवंभूतावाणीस्यात्साधात्मावरसती
सिद्धिशाह्नसादेप्रयोगोमंगलार्थः १॥
महाद्यंघ्रमदंयदत्रगणितेनस्यापप
सिविनाप्रौढिप्रौढसमासनैतिगण
कोनिःसंशयोनस्वयम् गोलेसावि
मलाकरामलकवत्प्रत्यक्षतोदृश्यपेतेन
स्माद्दसूपपत्तिवोधविधयेगोलप्रवं
धोद्यतः ॥ सप्ताध्ये ॥ २ ॥ अथगो
लप्रशंसायागोलाः जगतांकद्दवलाम ॥

सिशि
उ.
२८५
285

भोज्यं यथा सर्वरसं विनाज्यं राज्यं यथा
राजविवर्जितं च समानभातीव सुव
क्तृहीना गोलानभिज्ञो गणकस्तथात्र
३ ॥ वादिनो व्याकरणोविधारणप्रयो
जनमाह ॥ वादी व्याकरणं विनैव वि
दुषां धृष्टः प्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पम
तिः स्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः
ह्रीतः सन्नुपहासमेति गणको गोला
नभिज्ञस्तथा ज्योतिर्वित्सदसि प्रगल्भ
गणकप्रश्नप्रपंचोक्तिभिः ॥ ४ ॥ ॥
स्पष्टम् ॥ अन्यदाह दृष्टान्त एवाव
निभग्रहाणां संस्थानमानप्रतिपादना
र्थम् गोलः स्मृतः क्षेत्रविशेष एषः
प्राज्ञैरतः स्याद्गणितेन गम्यः ॥ ५॥
स्पष्टम् ॥ गणितप्रशंसामाह ॥
ज्योतिःशास्त्रफलं पुराणगणकैरादे
श इत्युच्यते नूनं लग्नबलाश्रितः पुनर
यं तत्स्पष्टखेटाश्रयम् ते गोलाश्रय
णोन्तरेण गणितं गोलोपि न ज्ञायते त
स्माद्यो गणितं न वेत्ति स कथं गोला दि
कं ज्ञास्यति ॥ ६ ॥ द्विविधगणितमु
क्तं व्यक्तमव्यक्तयुक्तं तदवगमननिष्ठः
शब्दशास्त्रे पटिष्ठः यदि भवति तदे
तज्ज्योतिषं भूरिभेदं प्रपठितुमधिकारी

सोस्यग्रथानामधिकारी ॥ ७ ॥ इदमपिस
श्लाघ्यम् ॥ पुनर्गोलप्रशंसा ॥
योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यक् ब्रा
ह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्रम्
यस्मादतः प्रथममेतदधीत्यधीमान्
शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणेधिकारी ॥
स्पष्टे ॥ ८ ॥ ग्रन्थदाहृ गोलेग्रान्तेन
वयदिमतिभास्करीयमशृणुत्वंनोस।
हिमेनचवङ्कदूबाविलसः शास्त्रनवे
लीलागम्यः सुललितपदः प्रश्नरम्यः
सयस्माद्विद्वद्विद्वत्सदसिपठतांपंडि
तानांकिंचनाक्तिः ॥ ९ ॥ भास्करीयमि
ममेवशिरोमणिंसूर्यसिद्धान्तेवान्य
न्स्पष्टं ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणौगोल
प्रशंसा ॥ अथभूमेराधारप्रश्नः ॥ ॥
भूमद्ववकचक्रांतर्गगनेगगनेचरैः।
ह्ननाधृताधराकेनयेनेयमियादधः
१ ॥ किमाकाराकियन्मानानानाषा
स्वविवारणात् कीदृग्द्वीपजलाद्रींद्र
समद्रैमुद्रिताकुलाम् ॥ २ ॥ केनेयं
पृथ्वीधृता येनेयमधोनेयात् अन्य
थागगनेस्थितेयमधः कथंनगच्छेत्
नकथंगगनेस्थितत्वमित्याह ॥ य
त्नोभ्रमत्भचक्रांतर्वर्त्तते चक्रंसमूहः

286

ननु ननु दिवसो महान्नो निशा वद विवृत्त
णद्दतिणगोलगे ॥ भवति किं घुनिशो
र्घुनिवासिनां घुमणिवर्षमितं च सुरद्वि
षाम् । पितृषु किं शशिमासमितं त
था घुगमहस्युतं द्रुहिणस्य किम् ॥
१५ ॥ अथ राश्युदयप्रभेदप्रश्नः ॥
भवलयस्य किलार्कलवाः समाः कि
मसमैः समयैः खलु राशयः समुप
यान्युदये किल गोलविदां विषयेषु खि
लेषु यतेऽसमाः ॥ १६ ॥ अथ घुमा
दिभेदप्रश्नः ॥ घुमाकृत्या यमस
मनरागान्वलेवादिकानां विहंगोले।
वियति हि यथादर्शपदे च समस्याम।
अथ दिक्कालभेदादुपपत्तिः प्रश्नः ॥
निश्यंते चेतुङ्गउडुपतेः किं न भौमोस्त
रानीमिंद्रो प्राच्यां भवति तरणेः प्रग्रहः
किं प्रतीच्याम् ॥ १७ ॥ लंबनं किल
किं कावनति मेति मतोग्र नस्य
तितिथ्यो वाणे किन्न स्थिड्ड ऊतः ऊतः
यदैदोग्रहणे पौर्णमास्यान्ते भवति नदा
दर्शान्ते भवति नदादर्शान्ते सूर्यग्रह।
णो किं तिन भवति यतो भूभाविधोः
च्छादिका पौर्णमास्यंते तल्लत्वाद्धेंदु
ग्रहणविधायिनी भवति तेन दर्शो

सिशि
उ.
२८१
287

नेग्रहादिनानल्पक्षादकस्तुंद्रलिप्येन
पवस्तुर्थंकिमितिनाच्छादयति तथैद्वे
:स्पर्शः प्राप्यो भवति देवेः ऊतःप्रतीत्यं
मिति तथा किं लेवनेकानाति तया
लेवनेन निष्पिसेक्कारेनत्याशावसेक्व
तिकिं तथा तैलेवनावनती ऊतः पृ।
थिव्यां ऊतो हेतोः सिद्धः त्रिभातलग्र
तरणिप्रकल्प्यमादौ भूत्वा सार्धेनेवा
साधितैलेवनावनती इत्यर्थः ॥ १८॥
अथ शृंगोन्नतौ चंद्रस्य पपत्तिः प्रश्नः
शुक्लस्य द्विजराजपक्षमहस्योहान्यः ऊ
हतः ऊतः महत्तरत्वगतौ प्रह्लो भ्रमभ
वाहेषातिसंयादिव संप्राप्यायपु
नरुधीतरुमतस्तस्याग्र्ये एव किं
शुक्लस्य मरहस्यैवक्रमशो हेद्वे।
तिसहूतनाम् ॥ अह्नोगणकपक्ष
द्विजराजस्तुंद्रः सतहूतत्वमपगतो
पिक्षोभनेवनैलत्वं प्राप्नोपि शुक्लस्य
तेज्ञो सहाम्या ऊन्मितमंडलः कस्मा
त्तातः अत्रोत्पत्तामाह । भ्रमभवा
होषातिसंत्यादिवद्दोषावाश्चितयासं
वः पौर्णिमास्यां संपूर्णापुंद्रः सकल
यापाश्चासंवसमेति अत्रोपमतिसंदः
भ्रमणजाताहोषातिसंयातरुवपु

क्रतेनोपचयेन कृष्णेनोन्नातः शुक्लोपि।
द्विजराजो ग्रालणः सततन्नवमुपाग
तः सदाचारनिष्ठोऽग्रीतिजोनाहोघाति
मेघाम्यापकर्मानुष्ठानान् शुद्धस्तेज।
सोहम्याकल्पितोचारः स्यात् अथवयी
तन्तुमविमारमवाप्याहोनेतवेतस्येवा।
दित्यस्याश्रयेणाशुक्लस्य महसोह्याक
मेण सतहततवमेति तथावृत्रयीतनु
वेमूर्यमिति ब्रवीमि मंडलेमामाम
मोमूर्तिर्यजुंषिच त्रयीमयायभगवा
निति सवत्रालणस्त्रयीमेवतनुं समस्य
स्वके शुद्धरूपमस्येग्रालणस्यग्राप्येवातो
नेनवेतस्याश्रयेणातत्प्रसादेननिर्धूत
कल्मषक्रमेणशुक्लस्यतेजसोह्याम
दाचारःस्यादिति सिद्धांतोकेस्यादि सि
द्धांतशिरोमणौ गोलाध्याये स्वरूपप्रश्ना
ध्यायः ॥ अथभूसंस्थानोपपत्तिं वक्ते।
विविदर्निर्विघ्नपरिसमाप्त्यैमंगलाच
रणायपृथिव्यादिनवानामाह्निकत्व
स्थानाजयपष्टेनाह ॥ यस्मात्त्वत्प्र
कृतिपुरुषाभ्यां महानस्यगर्भेहंकारो
भूत्खकुशिखिजलोर्व्यसलतःसंहृतश्च
ब्रह्माण्डेयजठरगमहीपृष्ठनिष्ठाद्वि
वैविधर्षापम्बतयातिपरमंत्र लंयतज्व

सिशि

उ.

२८८

288

मायम् ॥ यदायं तत्तेतस्यैवालजयाति
सर्वोत्कर्षेणवर्तते यस्मात्त्वलनः द्व
न्द्वाभ्यां प्रकृतिपुरुषाभ्यां महात्म्महत्तत्त्व
मभूत् यस्य महत्तो गर्भे हंकारो स्मात्त
कौषिविजनलोत्थोभूवन् खमाकाशः
कोवायुः शिखीवह्निः जलमुदकं उ
र्वी पृथ्वी एतानि भूतान्यभूवन् तथा
च श्रीभागवते कालात्गुणव्यतिकरः
परिणामः स्वभावतः कर्मणो जन्ममह
तः पुरुषाधिष्ठितादभूत् महतस्तुवि
कुर्वाणाद्रजः सत्त्वोपबृंहितात् ततः प्र
धानमभवत् द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः स
होंकार इति प्रोक्तो विकुर्वन्समभूत्त्रिधा
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति त्रिधा
द्रव्यशक्तिः ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिरिति
प्रभोः तामसादपि भूतादेर्विकुर्वाणाद
भूत्नभः तस्य मात्रा गुणः शब्दो लिंगं य
द्रष्टृदृश्ययोर्विभ्यादि एवं सांख्ययोगा
दिशास्त्रेषु पुराणान्तरेष्वपि द्रष्टव्यं ततो
महतः श्रुवमग्न्यत्रातानांनामसमूहः।
संहत एकीभावः एवं बुत्प्राद्रसभवत्
तथा चा विष्णुपुराणे समेत्यान्योन्यसं।
योगं परस्परसमाश्रयः एकसंघातल
क्ष्याश्च संप्राप्यैक्यमशेषतः पुरुषाधि

हितत्वाच्च प्रधानानुग्रहेणैव महदाद्या
विशेषान्तास्तु सम्मादयन्ति ते सृष्ट्वे
पि सर्वभूतानां कारणमकारणं स
त्वरजस्तमोलक्षणं महद्रूपमखिलस्य
जगतः संभवहेतुरव्यक्तं नाम तदे।
कमनेकेषां क्षेत्रज्ञानामधिष्ठानं समुद्र
इवोदकानां तस्मान्महानुत्पद्यते तल्लि
ङ्ग एवात तल्लिङ्गाच्च महतस्तल्लक्षण ए
वाहंकार उत्पद्यते स च त्रिविधो वैकारि
कस्तैजसो भूतादिरिति तस्य वैलोऽ।
सजठरमुदरमस्मिन्नतायाः पृथिव्या।
धृतिर्निष्ठा स्थितिर्यस्याः सा कमलयो
नेः स्थावरजंगमात्मकं जगद्भवत् य
तो ब्रह्माण्डसंपुटगतायं त्राकारावस्थे द
ए तन्मध्ये कर्णिकाकारो मेरुरित्यादिपुरा
णसंमतं किंभूतं विश्वं विनाशियतो दे
वलक्षणं वेदितव्यं मूर्तं वामूर्तमेव चेति।
विश्वस्य निमित्तमात्रं ब्रह्मणो वसानेष्यस्मा
तद्ब्रह्मणो विरिंचेः पर्यस्तस्य जगतः प्र
दुर्भावः सत एवार्थेन हि जायते यतो।
बीजभूतं तथा च वागभट्टः तेजोय।
याकैरचमीनां सृष्टिरितेनात्र संस्कृतं नि
धेनेद्रूपेणागच्छन्तसौ गभो श्रायं तथे।
ति ॥ प्रथमप्रशिख्यालक्षणं ॥ ॥

सिशि
उ.
२८५
289

भूमेः पिंडः शशांकज्ञकविरविकुजेज्या
र्किनक्षत्रकक्षावृत्तैर्वृतो वृतः सन्मृदनि
लसलिलव्योमतेजोमयोऽयम् नान्याधा
रः स्वशक्त्यैव वियति नियतं तिष्ठतीहा
स्य पृष्ठे निष्ठं विश्वं च शश्वत् सदनुजम
नुजादित्यदैत्यं समन्तात् ॥ सर्वतः प
र्वतारामग्रामचैत्यचयैश्चितः कदंब
कुसुमग्रंथिः केसरप्रकरैरिव ॥ ३ ॥
अयं भूमेः पिंडो वृत्तो वर्तुलाकारस्तथा
मृदनिलसलिलव्योमतेजोमयः पं
चभौतिकत्वमस्य । तथा शशांकबुध
शुक्रार्कभौमगुरुशनिकक्षावृत्तैर्वेष्टित
तथान्याधारशून्यः कथं तिष्ठतीत्याह
स्वशक्त्यैव निश्चितमाकाशे तिष्ठतीति य
तो विश्वमेतद्भुवनमतो निराधार
शक्तिमान् स्वशक्त्याधिष्ठानमवति त
तोऽस्याः पृष्ठे नववर्षं दनुजादिपृष्ठे भि
चेतं पवित्रो विश्वमधिष्ठितं ॥ ३ ॥ अ
थ भूमेराधारपरम्पराणां निराकरणं ॥
मूर्तो धर्ता चेद्धरित्र्यास्तदन्यस्तस्याप्यन्यो
ऽप्येवमत्रानवस्था । अंत्ये कल्प्या चेत्स्वश
क्तिः किमाद्ये किं नो भूमेः साष्टमूर्तेश्च मू
र्तिः ॥ मूर्तिमान्कश्चित्कमठादिः अंत्य
पतेर्विदितिजलपावकपवनाशनव्योम

वेद्याकेयजमानाइवमेघोमूर्तयः ॥ ५
अथभूमेःशक्तिप्रतिपादनमाह ॥
अथोसनाकोनलयोस्तुशीतनाविथो
द्युतिःकेकठिनत्वमरत्नानि सरस्वत्ले
स्यचलास्वभावतोयतोविविधाःस्वे।
त्वस्वशक्तयः ॥ आकृष्टशक्तिस्तुम
हीतयायत्स्वयेगुरुत्वाभिमुखंस्वश
क्ता आकृष्यतेतत्पततीवभातिसमं
समेतान्तकपतवियत्वे ॥ आकर्ष
णशक्तिः पृथिव्यामाकाशादेः आका
शस्थगुरुद्रव्यंतयाभुवात्मशक्त्यास्वा
भिमुखमाकृष्यते तदाकृष्टंद्रव्यंपत
तीव शोभतेनस्वतोगुरुद्रव्यस्यपत
नस्वभावशक्तिः अतोभुवाकृष्टंपतती
भातिवियंभूःसमन्तात्समीपवर्तिन।
लोकोकिंक्वपतवियधःपतनशंका
पिनास्ति ॥ ५ ॥ अथगोलादिमतम्
भवंजगदस्यभ्रमणावलोकाराधारस्तू
स्याङ्कितिशेनीति ल्वस्यनहृष्टगुरु
वर्तमानःखेटःप्रयातीतिवदन्तिबौ
धाः ॥ द्वौद्वौरवीन्दू भगणौनहृदेका
न्तरेनावुदयंव्रजेताम यदाब्रुवन्नेन
मनस्त्रयायाब्रुवीमस्तत्साम्प्रतिप्राक्ति
युक्तं ॥ भूमिमभिमतःपरिवर्तमानस्य

सिशि ३.

२स०

29०

सपंजरस्य भ्रमदर्शनात्स्वोपपत्तिम
लभमानानां गोलज्ञानामाधारवर्जिता
भूरिति प्रतीतिर्जाता यथा गरुडस्य
माकाशे स्थितेः किमपि न दृष्टमतः
पृथिवी अस्ति अधो यातीति बौद्धा
वदंति मह्यमानावितिष्क्रणीयावत्।
यं गच्छन्तो यथा तत्स्थिता न वेत्ति त
था भूर्विस्थितापि न वेत्तीति तथा द्वौ
रवीन्दू नक्षत्राणां सप्तविंशतीनां गणा
वपि द्वौ चतुष्पंचाशन्नक्षत्राण्यथ:
द्वौ द्वावेकमतत्वेनोदयं गच्छतः तेषां
मते मेरोश्चतसृषु दिक्षु द्विधा दिनेनाव
नीरात्रिः एवं मेरोः समंतान्भ्रमतो
रवेरहोरात्रं संजायते तेन सूर्योदय
मप्यतिर्न भवति अथान्यथा द्विनात्रि
गणरात्रिः स्यात् एवं द्वौ द्वौ च द्वौ भग
णावपि च तत् इति बौद्धा जैना अप्यब्रुव
न् ॥ १ ॥ अथ बौद्धादिमतभंगः
भूः खे पतः खलु यातीति बुद्धिर्बौद्ध मुधा।
दा कथम् यातायातं दृष्टापि खे
पतितिं गरुडविनतिं स ॥ आकाशे
क्षिप्ते ये भूरधो याति बौद्धमोक्षे स
नत बुद्धिर्बलबुद्ध्या कथमुत्पन्ना न
यद्धेतुमाह यातायातं दृष्टापि यतो

मध्यं जलोच्छ्रयो योगमानाद्दिलेपादिकम्
धूमाकाशादि -- पुनः द्वितीयेति स्
गुर्वीशाशेल वृत्तो गुरुत्वात्स्थः पी।
ग्रमतो याति तेनोर्धतिमस्य भूभा।
गाशाखिरेव युक्ता तेन भूरधो याती।
ति ब्रुडिमाकृषाः ॥ अथ तम्भूतकिंभे
गः ॥ किंगुणेन ध्रुवैगुण्ये हेगुण्ये यो
दृष्टाकृष्याः भार्केङ्गतो विलोक्यापि धु
वमत्स्यपरिभ्रमे ॥ यो भार्केङ्गतो ध्रुव
मत्स्यस्य परिभ्रमो दृष्टोपि हेगुण्ये मयो
क्तवान् ईदृशस्तत्वैगुण्ये किंगुण्ये
यथा द्वौ द्वौ ध्रुवौ हि भगोलोवत्तनदृष्टिसंके
परिहिते भार्केङ्गतो तदा ध्रुवमत्स्यस्य
परिवर्तने द्वितेनोपपद्यते यतः भर
णोस्य रवावस्तकाले ध्रुवमत्स्यातिये।
कृष्यितो भवति पुच्छतारास्ताराल्तस्य
पश्चिमतो मुखताराः पूर्वतो भवतिन
दा पुच्छतारामूर्ध्वेपि भवतीत्यर्थः ए
विशेषे मत्स्यपरिवर्तनेन पुच्छताराः
पूर्वतो मुखतारा पश्चिमतो भवति न
दा पुच्छतारास्त्वेव सूर्यस्योदयारूपप
ते यदि द्वावर्कौ भवतस्तदा मत्स्यपरि
वर्तनेन द्वितीयार्को मत्स्यमुखतारास्त
स्तगत उदयति ततो द्वौ ध्रुवौ हि भगोला

सि॰शि॰ चेत्यनुपपन्नम् ॥ १० अथ भुवः समता
गो॰ यदि समा मुकुरोदरसन्निभा भगवती ध
१४१ रणी तरणिः क्षितेः उपरि दूरगतोपि
परिभ्रमन्किमु नरैरमरैरिव नेक्ष्यते ॥
२९१ यदि निशाजनकः कनकाचलः किमु
तदन्तरगः स न दृश्यते उदगयं ननु मे
रुरथांशुमान्कथमुदेति च दक्षिणभा
गके ॥ यद्यादर्शसदृशी समा पृथ्वी
तदा भूमेरुपरि दूरगतोऽपि भ्रमन्सूर्यस्तै
र्मनुष्यैः किमिति नेक्ष्यते अतः समा ध
रणीति प्रमाणसंगतमर्थादेवोक्तं अथ
यैः समा॥ दर्पणसन्निभा पृथ्वी कथिता तेषां
मतेन मध्ये मेरुः मेरोः समन्ताल्लक्ष
योजनमितो जम्बूद्वीपस्तावद्द्विलक्षयो
जनः क्षारोदधिः जम्बूद्वीपाद्द्विगुणः
ततो द्वीपसमुद्रक्रमेणोत्तरोत्तरं द्विगुणा
द्वीपाद्द्विगुणो द्वीपः समुद्राद्द्विगुणः समु
द्रः तत्र च सप्तमः पुष्करद्वीपः मानसो
त्तरपर्वतः तदुपरि लक्षयोजनानि ते
षु सूर्यस्य रथचक्रं विषुवद्दिने भवति य
द्येवं समा पृथिवी अङ्गीक्रियते तदा तदुप
रि लक्षयोजनान्तरगतो रविः सर्वैर्य
था सततमवलोक्यते तथा मनुष्यैर
पि कथं न सततमवलोक्यते तस्मान्न

समाभूरिति अथ यदि मेरुणाव
ह्निरूर्ध्वगा विभिद्यते न हि येनाति
नः सूर्यः सुमेरुदेवाकिमिति न द्दश्य
ते अथवा येमेरुरिति उदग्गतो क्षित
नो ऽथवा धात्री भूता मेरो रुत्तरकयोऽवि
रहितिभागे चोद्गच्छन्न दृश्यते तेन न
मेरुनिशाजनको नापि समाभूरिति
१२॥ अथ प्रसंगसमस्त विरोध प्र
कार विस्तारः॥ समो यतः स्यात्परि
धेः पातो यः पृथ्वीचरस्यो निनतांतरी
यात् नरस्तत्र गतस्तु हेत्वास
मेव तस्याः प्रतिभात्यतः सा॥ १३॥
अथ भूपरिधेरुपपत्तिः॥ पुरोक्तो
वेदेदमनुरूपात् तद्द्वविश्लेषलेवे
लदा किम् चक्रांशकैरिन्दनुपातनु
ल्मा पुरोक्तेनिरूक्ते परिधेः प्रमाणम्।
यदि लंकाया उज्जयिन्याः पूर्वं भवति त
दा त्रत्रय्या वा नैतत्स्थेनान्तरेणानुपातै
योजनमनुस्यते यथा निरक्षदेशा भा
वः यत्र पुरे लंबांशान वतिमिता ९०
नैत्रैवात्र विश्लेषांशाः ९० योजनना
नि पाते ने नेशा ह्वि रवयः १२ ४१
४५ यदि फले विश्लेषांशानां नवत्या
पाते नेनेशा ... रविमिता नि योजना

सिशि
उ.
२५२
292

निपतिधिगमानि लभ्यंते नराचक्रांशै
किमिति अनुपाताल्लब्धं समागतेस
ब्रुयः ५५ ९१ परिधियोजनानि प
वमन्यस्मिन्नुदेशावेतावता भवति न
ये रदेशाद्विदेशायदि पुरांतरगता
नियोजनानि लभ्यंते नराचक्रांश।
मितैरस्मांशैः किंयनियोजनानि भवं
तीत्युक्तमेव ॥ १५ ॥ अथास्यैव स्फु
टीकरणं ॥ निरक्षदेशात्क्षितिषोड
शांशे भवेदवंती गणितेन यस्मात्।
तदंतरं षोडशसंगुणं स्याद्भूमानम
स्माद्बहु किंतदुक्तं ॥ शृंगोन्नतिग्रह
युतिग्रहणोदयास्तछायाधिकं यवि
धिनाघटते मुनाहि नान्येन तेन जग
दुक्तमहीप्रमाणप्रामाण्यमन्वयव्य
तिरेककेन ॥ यतो लंकायाः
अवंत्याश्चांतरं क्षितिषोडशांशात्स्य
गणितप्रमाणात् अतस्तत्षोड
शगुणं भूवेष्टनं भवति येन ग्रहाः
साध्यंते स भूःपरिधिः एवं मुक्तः अ
स्मादधिकोपि भवति कल्प्यमानत्वा
त् यत्त्वकः तेनशृंगोन्नत्याद्युक्तानि
नैकोक्तैश्चरते नान्येनेतिपुराणा
द्युक्तमेव भूमानं जगतः ॥ १६ ॥ अथ

भूमध्ये पुरनिवेशनम् ॥ लंकाकुमध्ये य
मकोटिरस्याः प्राक्पश्चिमे रोमकपत्तने
च अधस्ततः सिद्धपुरं सुमेरुः सौम्येथ
याम्ये वडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादांतरि
तानितानि स्थानानि षट्कोलविदो वदंति
वसंति मेरौ सुरसिद्धसंघा औवैच सर्वेन
रकास्सदैत्याः ॥ योयत्र तिष्ठत्यवनीत
लस्थ आत्मानमस्या उपरिस्थितं च सम
न्यतेतः कुचतुर्थसंस्थामिथश्च ते तिर्य
गिवामनंति ॥ अधः शिरस्केकुदलांतर
स्थाश्छायामनुष्याइव नीरतीरे अनाकुला
स्तिर्यगधःस्थितास्तुतिष्ठंति ते तत्र वयं
यथात्र ॥ कुवृत्तपादांतरितानीत्यनेने
तदुक्तं भवति लंकारोमकसिद्धपुरयां
मकोटयोः भूपरिधेः ४९६७ चतुर्थां
शा १२४१।४५ नरायाः तथा वारि
पिस्तुतयोशश्चलंकांतराय उत्तरतो मेरु
स्तावद्याम्ये वडवानलः ॥ २० ॥ अथ
द्वीपानां समुद्राणां च संस्थानं ॥ भूमेर
र्धं क्षारसिन्धोरुदक्स्थं जम्बूद्वीपं प्राहु
राचार्यवर्याः अर्धेन्यस्मिन्द्वीपषट्कस्य
याम्ये क्षारक्षीराद्यंबुधीनां निवेशाः ॥
लवणजलधिरादौ दुग्धसिंधुश्चतस्मा
दमृतममृतरश्मिः श्रीश्चयस्मादभूव

सिशि
३.
२९३

सहितचरणपथ्यः पन्नगाद्यादिदेवैः वस
तिसकलवासोवासुदेवस्तुयत्र ॥ दक्षो
मृतसेव्ररसस्यतस्मान्मध्यस्थचत्वारूज
लस्थवास्मः सप्तकोतर्वेऽस्वानलोको
पातालत्रोकाः पृथिवीपुटानि चैवस्फ
णामणिगणांशुजातप्रकाशपतेषुसान्न
रगणाः फणिनोवसंति ॥ दीव्यंतिदि
व्यरमणीरमणीयदेहैः सिद्धाश्चतत्रच
लसत्कमलावभासैः शाकेततः शाल्म
लमत्र ˆ शकौंचैवगोमेदकपुष्करेच ॥
द्वयोर्द्वयोरंतरमेकमेकसमुद्रयोद्वीपमु
दाहरंति ॥ स्पष्टार्थंश्लोकपंचकम् ॥
एतेनैतदुक्तंभवति भूगोलस्योत्तरार्द्धेस
जम्बूद्वीपंतस्यताराह्वेचसंधिः निरक्ष
देशः भूमिर्हिगोलाकारा यथाकन्दु।
कार्धमुत्सज्यरेखासूत्राणि सप्तैकतर
स्मिन्नार्द्धेयदिदीयंतेतदान्तरभूमिकाः
तथैकतरपार्श्वेच एवंसप्तभूमिकाः स
प्तसूत्राणिसूत्रस्थानेक्षारद्धीरादयःस
मुद्राः भूमिकास्थानेसप्तद्वीपानि यद
त्रलंकाकुमध्येसिद्धपुरमधः स्थमेतद
तरद्रुत्यायुक्तं तदपिसमप्रयत्नो गोल
:कोट्टुंकृत्वा यथपइति यदिनमेकमध्ये
कल्पते तदास्तेमेरुं प्रदक्षिणीकृत्यस

यैर्भ्रमतीति यतः स्वयं भ्रमति देवाना
मपसव्यं सुरद्विषां इत्यादि सर्वं सुपप
न्नं भवति ॥ सप्तद्वीपमध्ये गिरि
निवेशजातानि लिखति ॥ लंकादे-
शाद्धिमगिरि निषधक हेमकूटो यतस्ते
तस्मात्सौम्यो निषध इति ते सिंधुपर्यंत
दैर्घ्या एवं सिद्धपुरादुदगपि पुराच्छृंगव
त्श्वेतनीलावर्धा एषां जगुरिह बुधा
अंतरे द्वीपदेशान् ॥ भारतवर्षमिदं
जगुरस्मात्किन्नरवर्षमतो हरिवर्षम्
सिद्धपुराच्च तथा कुरुतस्माद्धि हिर
ण्मयरम्यकवर्षम् ॥ माल्यवान्सुप
मकोटिपत्तनात् सौमकांस्तु किल गंधमा
दनः नीलशैलनिषधावधी च तावेत
लमत्तयोरिलावृतम् ॥ निषधनी
लसुगंधसमाल्यकैरलमिलावृतमा
वृतमावृतौ सुमरकौलिकुलायमना
वृतं स्वचिरमोचनाच्च महीतले ॥
लंकाया उत्तरतो हिमवान् हिमवतो
प्युत्तरे हेमकूटः तस्मादप्युत्तरे निषधः
यद्येते लंकाया उत्तरत एवं सिद्धपुरा
दुत्तरतः शृंगवान् तदुत्तरे शुक्लः त
दुत्तरे नीले सिद्धपुरमस्तके यतो लंका
याः प्राची सिद्धपुरतो प्रतीची भवति।

सि॰शि॰
३०
२४४
294

यत्र जलौकांतस्थितमपि न रसमश्नातीच्छा
याप्युत्तरस्य प्रतीचीदिक्स्थिते वामो देशे
दक्षिणा इति तथा च उदग्योगं लंकाया
मालमयः सवितेव सिद्धपुरे मध्या
कोयमकोट्यारोमविषयेऽद्रेशांतदि
ति सिद्धपुरांतरे मेरुः पार्श्वतन्त्रे मात
वेद्धाग्निदेशः लंका हिमवत्मध्ये भार
तंवर्षं हिमवद्धेमकूटयोर्मध्ये किंपुरु
षवर्षं हेमकूटनिषधयोर्मध्ये हरिव
र्षं एवं सिद्धपुरशृंगवन्मध्ये कुरुवर्षं ।
शृंगवच्छुक्लयोर्मध्ये हिरण्मयवर्षं त
योरम्यकं शुक्लनीलयोर्मध्ये अथ यम
कोट्यारेप्युत्तरतो मेरुः अथ यमकोटि
पत्तनादुत्तरतो माल्यवानाम गिरिः ।
आनिषधनीलपर्यंतदैर्घ्यः एवं रोमका
दप्युत्तरतो मेरुः सर्वेषां द्वीपवर्षाणां
मेरुरुत्तरतो यत इति रोमकपुरादु
त्तरतो गंधमादनोद्रिः एषोपि गंध ।
मादनो नीलनिषधपर्यंतदैर्घ्यः मा
ल्यवद्गंधमादनयोरंतरमिलावृतव
र्षम् अथ माल्यवद्गंधमादनं नी
लनिषधानां मध्ये इलावृतमिति माल्य
वत्समुद्रयोर्मध्ये भद्राश्ववर्षं गंधमाद
नसमुद्रयोर्मध्ये केतुमालवर्षं यदेत

ग्रवमस्मिलाहूनेत्वेइस्मिन्तुकेनहेवानोशी
ग्रस्थानं ॥ ग्रथमेरुसंस्थानम् । इह हि
मेरुगिरिः किलमध्यगः कनकरत्नमय
त्रिदशालयः कुलगिरिगणजन्मरूपमजक
र्णिको तिपुरगणोविहेपुपवर्णयन् ॥
विष्कम्भशैलः खलु मंदरादयः स्वगंधशै
लोविपुलोस्यपार्श्वैः तेषु क्रमात्संति च
केतुवृक्षाः कदंबजंबूविटपिपिप्पलाख्य
जम्बूफलामलगलद्रसतः प्रवृत्तः जम्बू
नदीरसयुतामृदथस्वर्णं जम्बूनद
मितदनः स्वरसिद्धसार्थैः पायंपिबंति
मृतपानपरा समुल्लासे ॥ वनेयथा
चैत्ररथं विविधं तेषु परेतं नंदनं नंदनं च
धृत्याह्वयं यइतिकल्पतरुणां भ्राजिष्णवे
भ्राजसिनिप्रसिद्धम् ॥ सरांसि चैतेषु
रुणांचमानसंमहानसंश्चेतजलं यथा
सरः स्वगणायारमणाम्बुमानसाः स्वगणरमे
तेजलकेलिलालसाः ॥ सद्रत्नको
वनमयेशिखरे त्रयं च मेरोमणाविकपु
राविपुराणि तेषु तेषामधः पातमस्व
ज्वलनोनकानोरक्षोम्बुपानिलशशी
वपुराणि चाष्टौ ॥ इद्रास्मिन्निलाहृते
मध्यभागगतः स्ववर्णरत्नमयो मेरुप
र्वतोऽस्ति विरिंचिनन्नामप्रमाणमभूतस्य

सिशि
उ.
२५५
295

भूकमलस्य कर्णिकेति यो यो राशिः कर्णिकाव
स्थितेवतः यस्य मेरोर्विष्कम्भपर्वताः य
स्य कोटिरस्यां दिशि मंदरो नाम यस्यां
दिशि लेकानत्र मेरोराधारगिरिः सुगंधा
ख्यः यत्र रोमकपुरं तत्र विपुलः सिद्धपु
रदिशि सुपार्श्वः मंदरे विष्कम्भपर्वते
कदम्बो ध्वजवृक्षः सुगंधे जम्बुः विपु
लेवटः सुपार्श्वे पिप्पलः ॥ जम्बूवृक्ष
महाफलानां गलद्रसजा जम्बूनदी तद्र
समद्युतेः सुवर्णं भवति सा जम्बूनदी
मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य तमेव जम्बूपादपं
तलं प्रविष्टेम र्यादवगम्यते एवं जम्बू
फलानां मधुस्वनिपात विशीर्णानाम
नस्थि प्रायाणामिभकायानिभानां रसे
न जम्बूनाम नदी मेरुमस्तशिखराद
युतयोजनादावनितले निपतन्ती दक्षि
णेनात्मनो यावदिलावृत ॥ पस्यंदति
तावदुभयोरपि रोधसोर्मृत्तिकायारसे
नानुविध्यमाना वायुर्कसंयोगानियाने
न सदामरलोकाभरणं जम्बूनदं नाम
सुवर्णं भवति महागजप्रमाणमपि
विष्णुपुराणे यानान्यष्टौ सहस्राणां मे
कषष्ट्यधिकानन्त महागजप्रमाणं
न मोकेसग्रथ्यैव दिशिः ॥ मंदरे वै

उत्तरेथवने गंधशैलमस्तके नंदनं वनं
विपुलगिरिमस्तके धृतिनाम सुपार्श्व
मस्तके वैभ्राजं मेरोर्दक्षिणोदेसरः गं
धशैलमस्तके मानसं विपुले महाना
म सुपार्श्वे सितजलं मेरोः शृंगत्रयमष्ट
नवकांचनमयं तत्रैकस्मिन्शृंगे विष्णु
पुरमपरे ब्रह्मपुरं तृतीये शिवपुरं पंचा
पुराणामधोभागे पूर्वादिदिक्षु शक्राग्नि
यमरक्षोवरुणवायुचंद्रेशानां लोकपा
लानामष्टौ पुराणि शोभंत्यष्टार्थम् ॥
सुधानाम्नो मरुगतो विशेषः ॥ विष्णुपदी
विष्णुपदान्निर्गता मेरोश्चतुर्थांशात् वि
भक्त्वाचलमस्तकशशशिरः सेगगनाविय
ति ॥ सीताख्या भद्राश्वे सालानंदाच भा
रतेवर्षम् चक्षुः केतुमाले भद्राख्याः
वोत्तरान्कुरून्याता ॥ याकर्णानाभिलि
ताहष्टास्पृष्टावगाहितापीता उत्कास्स्र
नालवनावाप्नुनाति वंशप्तापि यापिनः प्रक
घान् ॥ यो चालिनोद्धालिता खिलवं धो
गच्छति वल्लालितनयस्तु संघः पामनटे
त्रिजितानावकहनोयातिनरो निरयान्स
रलोकम् ॥ कीदृशी गंगा वियता का
शे न गता गंगायामीनु दिक्षु पचलितस्य
नरस्य पित्रगणो रक्षितमर्वं नारकके धो

भवति शेषं समस्तं ॥ ५० ॥ अथ भार
तवर्षस्यावान्तरगतदेशानि नवखण्डा
नि सप्तकुलाचलाश्च ॥ ऐन्द्रं कशेरु
सकलं किल ताम्रपर्णमन्यद्गभस्तिम
दतश्च कुमारिकाख्यं नागं च सौम्यमिह
वारुणमन्त्यखण्डं गान्धर्वसंज्ञमिति
भारतवर्षमध्ये ॥ वर्णव्यवस्थितिरि
हैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजना
निवसन्ति सर्वे माहेन्द्रशुक्तिमलयर्क्ष
कपारियात्राः सह्यः सविन्ध्य इह सप्त
कुलाचलाः स्युः ॥ ५१ ॥ अथ लोक
संस्थानम् ॥ भूर्लोकाख्यो दक्षिणे व्यक्ष
देशात्तस्मात्सौम्योऽयं भुवः स्वश्च मेरुः ल
ब्धाः पुण्यैः खे महः स्याज्जनोऽतोऽनल्पान
ल्पैः स्वैस्तपः सत्यमन्त्यः ॥ अनल्पान
ल्पैः पुण्यैरिति संबन्धः ॥ ५२ ॥ अथ
दिनव्यवस्था ॥ लङ्कापुरेऽर्कस्य यदोद
यः स्यात्तदा दिनार्धं यमकोटिपुर्याम् ।
अधस्तदा सिद्धपुरेऽस्तकालः स्याद्रोमके
रात्रिदलं तदैव ॥ यत्रोदितोऽर्कः किल
तत्र पूर्वा तत्रापरा यत्र गतः प्रतिष्ठां
तन्मध्यतोऽन्ये च ततोऽखिलानां मेरुः
स्थितो मेरुरिति प्रसिद्धम् ॥ स्पष्टा
र्थम् ॥ ५३ ॥ अथ विशेषः ॥ ॥

ग्रयोजनयिम्याः कुवलयस्थे भागेशाकोटि
शिस्वायमकोटिरेव ततस्तपश्चात्रभ
वेदवतीलंकैवनस्याः ककुभिः प्रती।
च्याम् ॥ तथैव सर्वत्र यतो हि यस्या
स्याचो ततस्तेन भवेत्प्रतीच्याम् निरक्ष
देशाद्विनरचतस्मात्प्राचीप्रतीच्यो चवि
चित्रसंस्थे ॥ भूपरिधेस्तुर्येभागउज्ज
यिनीतः पूर्वस्यां दिशि यमकोटिरस्ति।
यतो लंकावृत्तिभस्कगतोदयेष्वाः तेन
लंकायाः पूर्वं यमकोटिः उज्जयिन्याश्च
पिपूर्वे भवितुमर्हतीति भवत्वनामापरे
यमकोट्याः प्रतीच्यां स्वंतीनभवतिय
तोयमकोटेः प्रतीच्यां लंकैवास्ति एव
मन्यत्रापि यस्मात्स्यानाद्यस्याच्यात्रे भ
वति तदेव प्रतीची समसूत्रेनिरक्षदे
स्यात्र भवति निरक्षरेखादेशयोः समसूत्रे
प्राचीप्रतीच्यौ भवतः नान्यत्र अत्र प
प्राचीप्रतीच्योः संस्थानं विविचित्रं तद्य
था यस्मात्स्वदेशाद्गगनादिस्वदेशान्त्य
स्कृत्वे रेखा का मेरोः स्वस्थानाञ्च मत्स्य
हृदयं साध्यम् तदन्तर्गप्राचीप्रतीचीश्च
त्रे प्रतीची मन्यायः पुनः साध्यते न
दोत्तरा खलवती सुतरां याचलिता
यां प्राच्यापरापिचलिता भवतीति वि

सि॰शि
उ॰
१५७
297

विद्वतः यतो लंकाकुमध्ये यमकोटि
रस्याः प्राक्पश्चिमे रोमकपत्तनं चेति
स्थितेः उदग्भागे गच्छता मेरुदृशस्य यदि
प्राचीस्था यमकोटिस्तदा यावतो यमको
टिर्याम्यागता तावत्सममसूत्रमुदक्च
लतीति प्रतीचीन्तु रोमकात्सूत्रान्तवेभ
वितुमर्हति नरोमकमेव तेन प्राचीं
प्रतीच्यौ विचित्रसंस्थे ॥ १७ ॥ अथ
वक्ष्यमाणव्यवस्था ॥ निरक्षदेशात्क्षि
तिमण्डलोपगौ ध्रुवौ नरः पश्यति द।
क्षिणोत्तरौ तदाश्रितं खे जलयंत्रवत्त
था भ्रमद्भचक्रं निजमस्तकोपरि ॥ उ
दग्दिशं याति यथा यथा नरस्तथा त
था स्यान्नतमृक्षमंडले उदग्ध्रुवं पश्य
ति चोन्नतं क्षितेस्तदंतरे योजनजाः प
लांशकाः ॥ योजनसंख्या भांशैर्गुणि
ता भूपरिधिविहृता भवन्त्यंशाः भूमौ
कक्षायां वा भागेभ्यो योजनानि व्य।
स्तं ॥ निरक्षदेशात्क्षितिमंडलोप
गतौ ध्रुवौ नराधारा भ्रमति मतस्थाय।
याय यथा नरो याति तथाकाशाद्नतम
ण्डलं गतं ग्राह्नौ हीनेक्षमनमुदग्ध्रुवं
पश्यति तस्य स्वदेशात् निरक्षस्य च यदं
तरं तद्यथानि योजनानि तैरक्षांशा भवं

ति तत्समानुपातः यदि भूपरिधियोज
नैः ४९६७ तदोक्ताल्लभ्येतेनदांत
र्योजनैः किमिति योजनसंख्यायाः
वक्ष्यमाणगुणकस्फुटपरिधिहृतः फल
मंशाः स्वपरिधिमंशा इति यदि
भूपरिधिगतानि योजनानि चक्रांशैर्गु
णितानि तदा भूपरिधेरेव हाराः कदा
स्फुटगतयोजनानि चेत्तदान्तकल्या
परिधिहृतः इति भूपरिधिचक्रपरि
धेरन्यतरयोस्तत्स्वभावः ॥ ५० ॥
अथ भुवदेशस्थानम् ॥ सौम्यं ध्रुवं मे
रुगताः खमध्ये याम्यं च दैत्या निजमस्त
कोर्ध्वे ॥ सव्यापसव्यं भ्रमदृक्षचक्रं वि
लोकयन्ति क्षितिजप्रसक्तं ॥ ५१ ॥ अ
थ प्राक्कथितं भूपरिधिमानं विशेषं
प्रोक्तो योजनसंख्यया कुपरिधिः सप्ता
गनंदाब्धयस्तद्व्यासः कुभुजंगसाय
कभुवः १५८१ सिद्धांशकेनान्वि
ताः १५८१।२।३० पृष्ठक्षेत्रफ
लं तथा युगगुणास्त्रिंशच्छराष्टाद्रयो
७८५३०३४ भूमेः कंदुकजा
लवत्कुपरिधिव्यासाहतेः प्रस्फुटम्
त्रयस्त्रिंशाहृतपंचसहस्रमितो भूप
रिधिः एकाशीत्यधिकपंचदशशता

शिशि
३.
१९८

298

तयोजनमितो भूविस्तारः किंभूतः प
कयोजनचतुर्विंशतिभागेन युतः १
५८२।२।३० भूपृष्ठेत्यफलविप
रिधिविस्तारयोराहत्या युगगुणाब्धि
शाङ्कुवाष्टाद्रिमितं भवति यथा कंदु
कस्योपरि गतं जालं गण्यते तद्व
दपि भूगोलस्य ज्ञेयं यथोक्ते ग
णिते वृत्तक्षेत्रे परिधिगुणितव्यास
पादः फलं यज्जातं तद्वेदप्रतिपादितः
कंदुकस्येव जाले इत्यत्र चतुर्थं क्षेत्र
फलार्थं हरः पृष्ठफलार्थं गुणः त
स्यवासनाभाष्यकृते परिधिगुणितव्यास
१८५३०५३ कंदुकजालफलं
युगगुणाब्धिशाङ्कुवाष्टाद्रिमितं जातः
५२ ।। पृष्ठफलं लोके भूपृष्ठस्य स्पष्टा
णाम् ।। इष्टे कंदुकपृष्ठजालवद्धिला
गोले फलं जल्पितं तल्लक्षणा स्पष्टता
कोऽपि न भवेद्यस्मात्फलं वास्तवम् त
स्मात्तद्विरुद्धमुक्तमिदं नैवास्तवा
वास्तवाहे श्रीज्ञानगणकादिवारयत
तन्मतमस्य ज्ञाभूषाम् ।। लल्ले ने
लामा ले भूगोले कंदुकजालवत् पृष्ठ
पृष्ठफलमुक्तं तत्कं यतो नास्य फलस्य
वानोपो पि वास्तवं पारमार्थिकं ना।

क्षेत्रफलं प्रसन्नविसद्धे ग्रन्थोतिशये
नद्दृष्टमित्यर्थः हे प्रौढगणकाम
लक्ष्यबुद्ध्यात्मर्थे विचारयत ॥ ५३॥
ग्रथ्यसयुक्तिः ॥ यत्परिध्यङ्कविष्कंभे
हतेच्छत्वाकिलांशुकं तेनाङ्कार्यते
गोलाकिं विहृतेवशिष्यते ॥ ५४ ॥
गोलक्षेत्रफलात्तस्माद्वृत्तेवृफलं य
तः साङ्घ्रिगुणितात्क्षेत्रेनावद्वापवे
दले ॥ ५५ ॥ एवं पंचगुणात्क्षेत्रफ
लात्पृष्ठफलेवलः नाधिकेजायतेतेन
परिधिघ्नेऽतः कृतम् ॥ ५६ ॥ वृत्त
क्षेत्रफलं यस्मात्परिधिघ्नेन युक्तिमत्
दृष्टत्वाज्ञानि तस्मात्स्पृष्टधृतनेफले
५७ ॥ गोलस्य परिधिकल्प्यावेदद्भिमा
मितिर्मतः मृत्पूर्वगोरेखाभिर्दृढदा
मलकेस्थिता ॥ ५८ ॥ दृष्यंपतेव
प्रकाम्रद्दृश्यागुकेपरिधेमितात् ग
डीधःकृतरेखाभिर्गोलेवप्राप्यकल्पये
त ॥ ५९ ॥ तत्रैकवप्रकक्षेत्रफलं
स्वैर्दैः प्रसाध्यते सर्वस्यैकेविभज्यार्थ
हीनं विभ्यार्धभाजितम् ॥ ६० ॥ एवं
वप्रफलं तस्माद्गोलव्याससमेततः
परिधिव्यासघातोतो गोलपृष्ठफलं
स्मृतं ॥ ६१ ॥ गोलस्य यः परिधिस्त

सिशि
उ॰
२६६
299

स्यार्धव्यासं कृत्वा यथास्यैव व्यासस्य
प्रमाणसमितव्यासं भवति तथा गो
लकेषु सूत्रं कृत्वा तथा समतलेनाधे
नोर्ध्वतलेन केन यावत् छिद्यते ताव
द्गोलार्धे वृत्तस्यान्यतया किंचिदूने व
शेषं भवति यतो गोलस्य क्षेत्रफला
द्वृत्तस्य क्षेत्रफले सार्धार्धगुणस्य तिक
टे भवत्येकतमेणाम्मितो गोलार्धे एवमा
पेक्षयापि अत एव कृते क्षेत्रफलात् पृष्ठ
फले पंचगुणं भवति पंचगुणात् किंचि
दूने भवति नाधिकमतो लब्धेन यत्प
रिधिगुणं पृष्ठफले स्वगतेकृते तत्क
तो यस्मात् हृतते क्षेत्रफलं परिधिघ्नं तथु
नेयनोललेखाम्गणितस्य दृष्टत्वात् भू
पृष्ठजे फलमतिदृष्टं भवति परिधि
गणितेवक्ष्यति व्यासे भनेऽग्निहृते।
हृते वा खबाणसूर्यैः परिधिरिति तत्र
हृते क्षेत्रफले परिधिगुणितव्यासस्य च
तुर्थांशः सार्धद्विगुणितो मतस्तथा अ
गोच्यते हत्वा वेदविंशाहिता हृते परि
धिभागस्यैव पृष्ठफलत्वमतः हृतपृ
ष्ठस्यादकं यत्र हृताद्दिके तत्पृष्ठफला
त्किंचिदधिकं भवति क्षुद्रकस्यापि
पृष्ठफले सार्धद्विगुणं करादिचिन्नभवा

ति किंतु स्वार्थं हि गुणस्यासत्त्वम् अतः
पंचगुणात्तेन फलान्तरफलस्याधिक्यो
नास्ति ॥ अथ प्रभायाः ॥ हृदिवं
येवद्भिर्भुवः समंतात्पयोजनं भूर्भुव
भूतपूर्वैः ब्राह्मे लये योजनमात्रे हृडे
नीयो भुवः प्राकृतिको विलायाः ॥
दिने दिने यन्म्रियते हि भूतैर्दैनान्दिने ते
प्रलयेवदेति ब्राह्मे लये ब्रह्मदिनांते ।
कालेभूतानि यद्वल तत्रैव जेति ॥ ब्र
ह्मात्यये यस्तु प्रकृतिं प्रयाति सर्वाण्यतः
प्राकृतिके कृतीन्द्राः लीलान्यतः कर्म
पुटेंतरत्वात्स यदिक्रियेते प्रकृते विका
रे ॥ ज्ञानाग्निदग्धाखिलपुण्यपाप
मनः समाधाय हरौ परेशे यद्योगिनो
यांत्यनिवृत्तिमस्मात् तदात्यंतिकं चेतिल
यस्तु तथा ॥ युगानां सहस्रेण ब्रह्म
लोके दिनस्यान्तं भवति तत्र यो लयो भू
तानां लोकत्रयनिवासिनां विनाशः स
ब्राह्मः प्रलयः यतस्तत्र दीला पुण्यपा
पाखिलानि ब्रह्मणो देहे विशंति तदा
मुखे ब्राह्मणाः भुजांतरे राजन्याः ऊ
रुवैश्याः पादद्वये शूद्राः श्रुतिरपि
ब्राह्मणोस्य मुखमासीदित्यादि अथ
ब्रह्मणो दिनमध्ये योजनमितायां भु

सिधी
३०
३०
300

वोहद्विसाभविभवोयासोतथाविधा
याभूतयमलसर्वेयथास्यात्तथापवीय
ते प्रतैनैतद्रूकेभवति यथास्वर्भवभू
तेरूपचयोज्ञातलेनैवक्रमेणपुनर्यो
जनमात्रह्वेद्रपचयोभवति तिष्ठो
नेस्वर्यथापूर्वमवतिष्ठते पुनर्दिनस
हस्रेब्रह्मणोमन्वादिस्थानेभ्यः कर्म
पुटांतविनिवातब्रह्मणोदयः स्वतप
वतिःसेवेति पुनर्भूर्योजनमात्रमप्रवि
नाभवति निमेषांतेपावितैविरुद्धः एव
यावद्ब्रह्मणशतायुर्भवति अयंयदाब्र
ह्मणआयुर्षांतेघ्नानिप्रधानेप्रयातिस
प्रलयःप्राकृतिकः तत्रप्राकृतिकेखि
लायाभूवोनाशोभवति ब्रह्मापोचभौ
तिकेवलोदेविशति तथाच भूर्जले
जलं तेजसि तेजो वायौ वायुराकाशे।
आकाशमहंकारे हंकारोमहतिमहा
न्प्रकृतौ प्रकृतिरव्यक्तेप्रविशति ततः
स्वकीयस्वकीयकर्मपुटांतर्विलीना।
यतोगुणपापानि सकलभुवन
भूतानिसह्रीकालेत्वप्रकृतेर्निस
रंति तथाचश्रीभागवते ज्ञानाग्निः
सर्वकर्माणिदहतिरसपापेनकर्म
णालिप्यतेनसपुण्येन ज्ञानाग्निद

त्याखिलभुवनपालो गिरिर्यस्मा
त्सर्वनिर्हृतिर्याति तेनालोकालयः
मूर्ध्नब्रह्माण्डगोलम् ॥ भूभूधरत्रिद
शगणनरमानवाद्या येयासु धियि स्फु
गगनेचरधिष्ण्यकलाः लोकस्य च
स्थितिरूपयुक्परिधि यदि दृष्टा ब्रह्माण्डभा
ण्डजठरेन दिदं समस्तम् ॥ कोटिघ्नै
र्नखनन्दषट्कनखभूभृद्भुजगेन्दुभि
१ ८ ७ १ २ ० ६ ९ २ ० ० ० ०
० ० ० ज्योतिःशास्त्रविदो वदन्ति न
भसः कक्षामिमां योजनैः तद्ब्रह्मा
ण्डकटाहसम्पुटतटे केचिज्जगुर्वेष्ट
नं केचित्प्रोचुरदृश्यदृश्यकगिरिं।
पौराणिकाः सूरयः ॥ करतलक
लितामलकवदमलं गोलं विन्दन्ति
ये सकलम् दिनकरकरनिकरनि
हतिनिहततमसः सपरिधिरुदित
स्तैः ॥ ब्रह्माण्डमेतन्मितमस्तु नो वा
कल्पे ग्रहः क्रामति योजनानि यावं
ति पूर्वैरिह तत्प्रमाणं प्रोक्तं खकक्षा
ख्यमिदं मतं नः ॥ ब्रह्माण्डमा
ने प्रयोजनाभावात्त्रिप्रश्नाख्ये सि
द्धान्ते त्याहि ॥ ६५ ॥ इति सि
द्धान्तशिरोमणिव्याख्याने न ... ।

सि॰ शि॰
३॰
३१९
301

विंशमसौगोलाध्यायः ॥ अथमध्य
गतिवासनां विवक्षुर्मेरुपरिगता
न्प्रवहवायुसंकेतानाह ॥ भूवायुराह
वइहप्रवहस्तदूर्ध्वं स्यादुद्वहस्तदनु
संवहसंज्ञकश्च अन्यस्ततोपि सुवहः
परिपूर्वकोस्माद्बाह्यः परावह इमे प
वनाः प्रसिद्धाः ॥ १ ॥ भूमेर्बहिर्द्वाद
शयोजनानि भूवायुरत्राम्बुदविद्युदा
द्यम् तदूर्ध्वगो यः प्रवहः स नित्यं प्र
त्यग्गतिस्तस्य तु मध्यसंस्था ॥ २ ॥
नक्षत्रकक्षा खचरैः समेता यस्माद
तस्तेन समाहतोयम् भपंजरः खेच
रचक्रयुक्तो भ्रमत्यजस्रं प्रवहानिले
न ॥ ३ ॥ यान्तो भचक्रे लघुपूर्वगत्या
खेटास्तु तस्यापरशीघ्रगत्या कुला
लचक्रे भ्रमवामगत्या यान्तोनुकीटा इ
व भान्ति यान्तः ॥ ४ ॥ भचक्रे लघ्व्या
पूर्वाभिगत्या यान्तो गच्छन्तोपि खेटाः क
लायाः परयापि गत्या पश्चिमगत्या हृ
तभूत्वा यान्तो न पूर्वां दिशं गच्छन्त
इति लक्ष्यते यथा कुलालचक्रस्थाः
कीटा वामं गच्छन्तोपि कुलालचक्रभ्रम
णात्प्रत्यान्तीति लक्ष्यन्ते ॥ अथ भदिनप्र
वेशं खेटस्फुटस्फुटसावनदिनम् ॥

समंभमृयातुदिनौकिलार्धौषष्ट्याच
टीनांसदिनेकिलतेमरविस्तनःस्वोद
यभुक्तिज्यानास्वाभ्राष्टध्रु १८०० ल
त्रुसमासभिस्त ॥ समागतास्समेरु
तावेलषष्टिनाडिकाः स्फुटयुगात्र
स्क्रमात्तुभुक्तिनस्तुतस्तुलम ॥ षष्ठा
घटीनांभदिनेसदार्धोलङ्काकिलत्मास्त
युतेत्वशेषैः स्यात्म्यमेसावनमेकम
हेतन्मेच्छयाभभ्रमतोनिरेकाः॥ यत्र
तत्रेसूर्येणक्रांते तत्रतत्रेसूर्येस्तुसम
कालमुदयंगच्छनः इतिप्रसिद्धं ॥ यतो
केकरानिकरनिहतेतत्रतत्रेभवतीपते
नृयोतकेः किलशङ्कुः ततोनात्सघटी
नांषष्ट्यातत्रतत्रमेरोस्ते सूर्यःपुनःक
दोदेतीति वैराग्यिकेनानुपातः सूर्यो
यस्मिन्नेशोक्तितदेशोदयावधिनादश
षष्टिघटिकापूर्वान्ते स्पष्टगत्यावासूर्यो
ग्निमेषोपूर्वेनोद्यातते तावत्सः स्पष्टग
तिकलास्वोदयेनगुणिता अष्टादश
शातहृताफलतुतत्तस्यैस्वसाभिः सूर्यंउ
देति एवंचन्द्रादिग्रहाणामपिस्पष्टग
तिः स्वोदयासुभिर्गुणिताखखाष्टध्रु
१८०० भक्तातेरसुभिरधिकेतुचन्द्रा
दिसावनदिनेभवति एवमेसवत्रेव

सिद्धि
३.
३०५
302

धिकनाडत्रयघटीनां बहिः सूर्यसावनम
होरात्रे भवति रवेर्भुक्तिर्यथा स्फुटी भ
वति तद्रूपात्सावनमहोरात्रमथ्यान्मा
हेकस्मात्तथा सोदयः प्रतिमासमस्माह
श्रो भवति तेनापि सावनमहोरात्रस्या
माहक्षे ग्रतोहोरात्रसावनेचेचलेतत
पुनः सर्वेमत्तत्यटीनां षष्ट्यानादत्रे दिन
मितिनिश्चिते तत ग्रर्कमध्यमभुक्ति तु
ल्यामभियुक्तेमध्यमेसावनमहोरात्रे।
स्यात् यतोवर्षावमानेयावंतिस्फुटसा
वनदिनानि भवंति तावंत्येव मध्यमसाव
नान्यपि भवंति यतो हि मध्यपनत्मेता
यागतेस्फुटग्रानां चत्तल्यत्वे एवं वर्षांते।
वक्रकलाः सूर्याःतिकामति यावंत्यः क
लाः सूर्येणाक्रांताः तावंतः २२६००
एवाम्नवोनात्रदिने भ्याधिका भवंति।
वक्रकलातल्यामून्नामेकोदिनमधिकं भ
वन्नत एवैकवर्षांते यावंतभोग्रमामा
नाः तत्संख्ये ६६६।१५।३०।२२।२
केस्माते ३६५।१५।३० सावनदिना
नां संख्योदिति ॥ ३ ॥ ग्रथैकस्मिन्वर्षे
के सावनसंख्या ॥ पंचांगगणनाक्ति
ययः खत्रामाः सार्द्धहिदसाः ३६५ कौ
दिनाचमहे ग्रस्माके मासोर्कलवः प्र

द्विघ्नस्त्रिंशद्धीनः सावनमासएव ॥ पै
त्रेणमासादिदिनान्तेसंख्यादिनाद्यस्य
द्वादशोभागः ३०।२६।१८।३१।५२
३७ सौरोमासः मध्यमानतः पैत्रग
णमासादिर्विधस्सावनं तत्तद्द्वादशांशोव
त्रिमासोयुज्यतइति ग्रन्थतात्पर्यार्थः ॥८
अथ चांद्रोमासः कालेनयेनैतिपुनः प्रा
प्नोतिक्रामन्भचक्रेविवरेणगत्योः सा
मः समौद्रोद्भृयमाः क्रमाः पूर्णेव
लब्धदिनप्रमाणम् ॥ चंद्रमायावता
कालेनसूर्याद्वियुज्य पुनरविमेतिकि
क्रमेन स्वसयोगत्योरंतरेणभचक्रेक्रा
मन्नेवकालश्चांद्रोमासः एतेनेतदुक्तं
भवति दर्शान्तकालेचंद्रसूर्यौयुतौ यौल
गौततोद्वावपिपूर्वतोगच्छतः तत्रचंद्र
शीघ्रगतित्वात्गत्यन्तरेणयतोयाति
एवंभचक्रेकोस्यारविणासहपुनर्योगं
मेतयोगयोरंतरकालश्चांद्रोमासइति
अस्मोकतिदिवसैर्भिन्नात्तुपातः यदि
सूर्याचंद्रमसोगत्यंतरेणैकेभूदिनेलभ्य
ते तदाचक्रकलाभिः किमितिचक्रक
लानोभक्तंतरंभाजकः फलमेकय।
माः २५ क्रमाः ३१ पूर्णेवः ५०
षष्ठिपलाधिकत्वाद्दस्रोंतरंत्वादुपादि

सि.शि.
उ.
३५

303

तम् एतावता भ्रष्टदिनादिप्रमाणेन मध्य
मसंक्रान्तो मासः ॥ अथाधिमासोपपत्ति
चान्द्रेन सौरेण हृतान्तु चान्द्राद्द्वाभ्यां सौ
रेणानैर्दलाद्यैः ३२।३० मासैर्भवेच्चा
न्द्रमसोऽधिमासः कल्पेऽपि कल्प्याश्च तु
पातनीतः ॥ सौरात्मासादैन्दवः स्या
ल्लघीयान्यस्मात्तस्मात्संव्यापातेऽधिका
:स्युः चान्द्राः कल्पे सौरचान्द्रान्तराये मा
सास्तज्ज्ञैस्तेऽधिमासाः प्रदिष्टाः ॥ अत्रैकस्य
मासः कृतामाः पूर्णावधिः २५।३१।५०।१६
चान्द्रोमासोनेन पूर्वोक्तैर्मासो ३०।२
१।२७।३२।५२।३० वर्जितो ५४।
२७।२६ लब्धैः ३२।२६।५।२७।२२
सौरमासादिभिश्चान्द्रोऽधिकमास एको भ
वति अत्र षोडशदिनघाभावपि दलाद्यै
रिति मासार्धग्रहणं स्तुत्वाद्यैस्येघादिस्थि
तैर्ग्रहैर्मध्यास्मिन्नाटादैर्नमासादीनां
गणस्यहृत्सौ .... चान्द्रोमा
सः पूर्णस्तन्मध्यमोऽर्कोऽपि वृषं याति तदा
सौरो मासः पूर्णो भवति ततोऽप्यन्यस्मि
न्दर्शान्ते चान्द्रमासद्वयं पूर्णं तदग्रे द्विगु
णः सौरचान्द्रमासान्तरे गते सति मध्य
मोऽर्को मिथुनं याति तदा सौरमासद्वयं
एवं विचिन्तं चान्द्रादिगणेन सौरचान्द्रान्त

वेण दर्शान्तादग्रतोग्रतः सौरा मासा भ
वंति एवमग्रतोगच्छतर्कसंक्रांतिर्द
र्शान्तं प्राप्नोति तदैकस्मिन्मासः
सौरमासेभ्योधिको भवति अथानुपा
तः यदि द्वात्रिंशन्मासैः सावयवैः ३२
१६ ० ५८ १२ ३ एतैरेकोधिमा
सो लभ्यते तदार्कस्य सौरमासैः कोऽमि
ति फले लब्धा हतादेवमगे धुवेद्राः क
ल्याधिमासाः अथ सौरमासार्थमनु।
पातः यदि त्रिंशत्सूदिनैः सावयवैः
३१ २६ १७ ३२ ५२ ३० एकोर्क
मासस्तदा कल्पसूदिनैः किमिति फले
कोटिघ्नाः कृताष्टेन्दुबाणा एवमेकय
मैः सावयनेर्यदि वोद्रमास एकस्तदा
कस्य सूदिनैः किमिति सराम्माद्विरा
मेघवोलब्धानि घ्ना लब्धाश्चांद्रमासाः सौ
रमासेभ्योधिकाप्रमाणोच्छ्रयोवल्पत्वस
मत्वाभ्यांजातः अनयोरंतरमधिमा।
सा श्चांद्रेन सौरानुपातत्वादिति ॥ १२
अथावमोपपत्तिः ॥ प्रागर्कमासानि
तसावनेन त्रिंशत्हताल्लब्धदिनेस्तु।
चांद्रैः स्फुटं प्राकेनाहीनसंः तयाहः
स्यात्सावनोनस्थुगणोनुपातात ॥ अ
नोर्कसावनमासा ३० १० विधुमासे

सिशि
उ०
१०५

304

नो २५।३२।५०।६ निनो ०।२८।५९।५
ष मानुपातः अयनेनचेदंशकेनाखि
लसदिनानि ६३।५४।३३ तदाहर्ग
न एभिर्दिनैरेकसावनाहस्संभव
स्तदाकल्पचान्द्रैः किमिति फलमहस्स
निघ्नाः खबाणबाणत्र्यहस्सेभुदस्ताप
वेयुगचान्द्रैरपि ॥ १३ ॥ अथाविशेष
सौरेभ्यः साधितास्तेचेदधिमासास्तथै
तवाः चैत्रान्द्रेभ्यस्तथासौरास्तेषु घ
तदृशानथा ॥ सावनान्यवमानिस्युः
स्वान्द्रेभ्यः साधितानिचेत् सावनेभ्यस्त
चान्द्राणि तेषु घंतदृशानदा ॥ यदिसौ
रदिनेभ्योधिमासाः साध्यंतेतदाधिमा
सौश्चान्द्राभवंति तेषु घंचान्द्रस्य सौरादि
नहरत्वादित्यत्र यदिचान्द्रेभ्यः साधिता
स्तदासौराभवंति शेषमपिसावने य
दिसावनेभ्यः साधितानि तदाचान्द्राणि
जायंते पोडंसावनदिनहरत्वात्सिस्त्र
यदिचान्द्रेभ्यस्साधितास्तदा ॥ तथान्द्रे
ग्रहेणोपपत्तिः पूर्वोक्तानुगमाच सौर
चान्द्रान्तरमधिमासाः सावनचान्द्रान
न्तरंक्षयाहाः चान्द्राधिकसंख्याः हृते
धिकेफलंन्यूनसावने ॥ १५ ॥ अथ
प्रश्नः ॥ अहर्गणस्यानयनोर्कमासा

सौरादिमासैर्गणकाखिलाकैम ऊनो
धिमासावमशेषकस्तुल्यक्रो यतः सा
वयवोनुपातः ॥ ॥ अस्योत्तरम्
दर्शावधिश्चान्द्रमसो हि मासः सौरस्तु सं
क्रान्त्यवधिर्यतोतः दर्शाग्रतः संक्रम
कालतः प्राक्तदैवतिथ्यत्यधिमासशे
षम् ॥ दर्शान्ततोयाततिथिप्रमाणे
सौरैस्तु सौरादिवसास्समेताः यतोधि
शेषोल्पदिनाधिकालैस्सकलदस्माद
धिमासशेषः ॥ तिथ्यंतसूर्योदय
योस्तु मध्येन तथैव तिथ्यन्तवमावशे
षम् त्यक्तेन तेनोदयकालिकः स्यात्ति
थ्यंतकालेयुगणोन्यथातः ॥ १८
मध्यममानेनतथाचदर्शांतश्चान्द्रो
मासः मध्यमार्कसंक्रान्त्यन्तः सौरो
मासः तत्रदर्शान्तार्कसंक्रान्त्योर्मध्ये
यानि दिनानि सावयवानि तान्यधि
मासशेषभूतानि अहर्गणानयने
सौराद्द्वादशगुणाः सौरामासा भवंति
यदि गतमासैर्दिनैश्चान्द्रैस्समान्वि
ताक्रियेते तदा तच्चान्द्रमासाधिकैः
सौरैकृत्वा सौरेष्वयोज्यते यतो योगो
तरं तुल्यरूपाणामिति पवंग
तमासतिथीनां सौरीकरणाधिमास

सि.शि.
उ.
३०५

305

शेषसंयुक्तनाक्षाद्यतोधिमासशेषो
जातः एवमधिमासशेषाधिक्ये जा
ते पुनश्छेदधिमासशेषं गृह्यते तदा
द्विर्ग्रहणस्यादित्यधिमासशेषस्य कः
अथावमशेषस्यानेकत्वमाह ॥
तिथ्यंतसूर्योदययोस्तु मध्यमवशे
षे ययवमशेषं नस्यजते तदावम
शेषवशादिनोनितेतिगणेसावनो
ह्नगणः तिथ्यंतकालीनो भवति अ
तोवमशेषस्यास्य एव ॥ १८ ॥ ❀
अथोदयांतरोपपत्तिः ॥ अहर्गणो
मध्यमसावनेन तत्स्थूलत्वात्स्फुटसा
वनस्य तदुत्पत्तिहेतूदयान्तराख्य
कर्मणैवेनोनयुतात्फलेन ॥ लंको
दयेस्युर्नतकालस्थापितैर्योनांतरेतस्तु
रमल्पकंच मध्यार्कभुक्त्या असवो
निरक्षेयेयेचमध्यार्ककलाःसमा
नाः ॥ तदंतरं यत्स्फुटमध्ययोस्त
त्पिंडयोःस्याद्विवरं गतिघ्नम् ।
भक्तं द्युरात्रासुभिराप्तलिप्ताहीनोग्र
हस्त्वेटसवोल्पकाःस्युः ॥ तदसर्थ्यं
ल्पस्तु निजोदयेष्विष्टकालः पूर्वं विहि
तेन तदानीम् इतेन तदास्यात्सुबकम
मिश्रकर्मग्रहाणामुदयांतराख्यं ॥

स्फुटसाधनेऽहर्गणस्य बलत्वेनोभावनुपा
तेनाद्यारम्भेनो योऽयमहर्गणस्त्वानीतः स म
ध्यमसाधनेनैव कृतः ग्रहाः स्फुटाः साध
नेन साध्या भवंति अतएतद्ग्रहा मध्यमसा
धनेनैव कृता अतो यद्युदयांतरकर्मणा
लब्धफलेनोन्निताधुतावा क्रियंते तदासू
र्योदयकालीना मध्या भवंति अन्यथा।
समगर्कोदयकालीना न भवंति कदा
चित्सूर्योदयात्प्राक्कदाचिदनंतरं एत
देव मध्यमानयनाधिकारे प्रोक्तं दश
शिरः पुरि मध्यमभास्करोदये निजमार्ग
षिगो सति मध्यमः तेनोदयान्तराख्यं
कर्म कर्तव्यमेव तत्कथमित्याह ना
क्षालिकार्कस्य मध्यमलंकोदयैर्येभ्य।
क्रान्तवः तथ्यासयावंत्यः कलास्तन
योर्यदन्तरं तत्स्वरूपं मध्यमाहर्गणयोरं
तरं स्यात यतोऽर्कवर्षांते सौरस्फुटसाध
नानि मध्यमसाधनानि तुल्यानि गते
ऽदयान्तरवयव्यवृद्धित्वात् चक्रपाद
मध्ये उदयान्तरस्य वृद्धित्वात् मध्यमा
र्ककलाभ्यो भक्ताः सवकृता अधिका।
अपि भवंति तेनेदमुदयांतराख्यम्।
सूर्याल्लंकोदय एवमध्यमः कृतः अ
तो भक्तासमध्यसूर्यकलास्तल्पासविव

सिशि

उ०
२०५

306

रंमध्यस्पष्टभावनांतरं ग्रहानुपातः यदि
सूर्यसावनाहोरात्रप्राप्तौ ग्रहस्पष्टभुक्तिर्ल
भ्यते तदोत्तरावस्तुभिः किमितिफलेन ।
भुक्तासूनामल्पत्वे वर्जितो मध्यो ग्रहो ल
ङ्कायां सूर्योदयकालीनो भवति यदि म
ध्यमार्ककलाभ्यो भुक्तासवोधिकास्तदा
ग्रहे फले योज्ये अयं लंकोदयस्वदेशोदय
योर्मध्ये चरमस्तितेन यदि स्वदेशोदये म
ध्यमार्गे भुक्तासूनानीयेतत्कर्म क्रियते त
दोदयांतरं चरांतरं च कर्मद्वयं कृतं भवति
भुजांतरकर्मणापि मध्यमसूर्योदयका
लीना ग्रहाः स्पष्टाः सूर्योदयकालीनाः ।
क्रियते तत्स्वत्र सूर्यफलवशादुत्पन्नत्वा
मतः स्फुटसूर्यकलाभ्यः रवेः स्फुटसूर्ये
स्वदेशोदयभुक्तासूनामेतेनैतत्कर्म
क्रियते तदा बाहुतरात्वमुदयांतरं केच
नाप्येककर्मत्रयं विहितमौदयिके स्यात् ।
ग्राह्ये ये उदयांतरकर्माने कृतेन स्फुटक्रपा
दचरत्वसत्वे भावएव चक्रपादांतरे वृद्धि
क्षयत्वाच्चैवांतरं स्यात् गृहीतान्तरफ
लस्याप्युदयानां चक्रपादमध्येपि वृद्धि
क्षयवशात्कदाचिद्धनं कदाचिदृणमि
ति ॥ २५ ॥ अथ देशान्तरस्वरूपम् ॥
येनेनलंकोदयकालिकास्तदेशांतरे

णस्वपरोदयास्तुः देशान्तरं प्रागपरं तथा
मध्याम्योत्तरं तच्चरसंज्ञमक्रमम् ॥ ये ग्रहा
णूनेनोदयकर्मणास्वपुरस्य सूर्योदयका
लीना भवंति तेनेदं देशान्तरं तच्चाद्वि
धं एकं पूर्वापरं अपरं याम्योत्तरं यद्दे
शान्तरं याम्योत्तरं तच्चरसंज्ञम् ॥ पूर्वा
परमाह ॥ यल्लंकोज्जयिनीपुरोपरि।
कुरुक्षेत्रादिदेशस्पृशन्सूत्रं मेरुगतं बु
धैर्निगदितं सामध्यरेखा भुवः प्रादे
शा गुदयोपरत्र विषये पश्चाद्धि रेखोदया
त्स्यात्तस्मात्क्रियते तदन्तरं भवेत्खेटस्पृणे
स्वफले ॥ पूर्वार्द्धस्यार्थम् याले
कायां मेरुगता भुवो मध्यरेखा स्यात्तः पू
र्वे रेखोदयकालात्पूर्वं सूर्योदयः रेखा
याः पश्चादूर्ध्वं तस्मात्प्राची भवेद्देशान्तर
फलं ग्रहेस्मरणं क्रियते प्रतीचीभवं धनं
अन्तरं भवति इत्यनेनानुपातो योजितः
यदि स्फुटपरियोजनैः षष्टिर्घटिकालभ्य
ते तदा रेखास्वपरयोजनैः किमिति अ
नेनाभिलब्धं देशान्तरघटीभिरनुपातः
यदि घटी षष्ट्या ग्रहस्य भुक्तिका
ला लभ्यते तदा देशान्तरघटीभिः किमि
ति पूर्वं षष्टिगुणा इदानीं ग्रहस्य तत्यत्वा
न्नाशोरूपतेयतोनुपातः यदि स्फुटपरि

सि॰शि॰
पु॰
१०३

307

धिर्योजनैर्गृहगतिर्लभ्यते तदा देशान्त
रयोजनैः किमिति फलेकलाभिः ॥ २१ ॥
अथ परिधिकल्पनास्फुटत्वानुपातस्य ॥
स्वदेशमेवान्तरयोजनैर्यल्लब्धांशकैर्मे
रुगितेस्समेनात् हृतेस्फुटो भूपरिधिर्य
तःस्यात्रिज्याहृतो लेवगुणाल्लब्धो यस्मात्
लंकामेरुगर्भान्तरे नवांते ५१ लंबा
शाकाल्तत्र परिधिः समोगतेराश्रयः ४
५९१ कल्पिता स्वपुरमेरुगर्भान्तरेयाव
वंतियोजनानि तावन्त्यंतज्ञानितैर्ले
म्बजैर्योजनानि तावंतिलब्धानि नि
रक्तस्वपुरान्तरेयावंतियोजनानि तावं
त्यंतमानि तैर्लम्बजैर्योजनैर्मेराः सम
तान्मन्दुत्वमुत्पद्यते सस्फुटो भूपरिधिः
भवति त्रिज्या पुनर्मेरुगर्भे निरक्षांत
रगतातत्र यदि त्रिज्यातुल्यलम्बज्यया म
ध्यभूपरिधिर्लभ्यते तदा स्वदेशलम्ब
ज्यया किमिति फलस्फुटोयेन तदधिका
वोदाहरणानि मध्यमाधिकावदर्शिता
नि सिद्धान्तेप्याहि ॥ इति सिद्धा
न्तशिरोमणिव्याख्याने गणिततत्त्वचिं
तामणौ गोलाध्याये मध्यमगतिवा
सना ॥ अथ गोले विवक्षरादेस्त्या
न्यपि कारणमाह ॥ पटोयथाते

त्रिभज्यर्धंलिप्ते गुणे निबद्धोत्र नचैव गो
लः दोःकोटिजीवाभिरतः प्रवक्ष्येऽथान्य
लिमेव प्रथमं प्रवक्ष्ये ॥ सुगमं ॥ १
अथ ज्यादेयसंख्यानम् ॥ इष्टांशवि
ज्यासामुतिरेभुजज्या कोटिज्या तद्गुणे
विल्लबमूले दोःकोटिंज्ञानोक्रमशोऽस्य इ
ष्टकोत्रिज्यावृहत्कोटिदोःफलक्रमस्य ॥
२ ॥ आवापमर्धे खलवाणतृपाया
डक्रमज्या त्रिभमौर्विकायाः वर्गोद्धे
मूलेशाववेदभागजीवाततःकोटिग
णेपिनावात् ॥ ३ ॥ त्रिभज्यका
र्धे स्वगुणेषु जीवातत्कोटिजीवा एव
सोशकानाम् क्रमोत्क्रमज्या विवरेणदे
लस्य कृतियोगमूलाहृतेन तदर्धांशक
सिंजिनीस्यात् ॥ ४ ॥ त्रिज्योत्क्रम
ज्याविहृतेदलस्य मूले तदर्धांशकसिं
जिनीस्यात् तस्याःपुनस्तद्दलभागका
नांकोटेस्तुकोटंशदलस्य चैवम् ॥ ५
एवं त्रिघटस्वर्ययजिनादिसंख्याअभीष्ट
जीवाःसुधियाविदेयः त्रिज्यामवहृ
ते भगणेकितेवाग्राह्याअभीष्टाविग
णस्य जीवा ॥ ६ ॥ अभीष्टसंख्या
त्रिज्याकल्प्या सम्यवकर्णः स्यात् यास्
ज्यामसृजः तद्वर्गस्तत्रिज्यावगस्य च

वियोगान्मूलं यद्भवति सा कोटिज्योत्का
भुजकोटिज्ययोस्त्रिज्यायुते कोटिभुजयोरु
त्क्रमज्ये भवतः अथ्यासोस्यानुमाह
कल्पाहृतं किल वक्रोत्कीर्ते तदर्धं यद्रा
शिधनुरस्य ज्याहमभ्यासोस्यार्धे त्रिभज्या
प्रथ्याणवेतिज्यार्धानि कर्तव्यानि तावे
ति धनुःखण्डैर्भागानिकृत्वा रेखाः
कार्याः तदर्धस्यार्धे धनुर्मध्यस्य तथ्या।
ज्यामध्यस्य च यदंतरं शरात्कारं स्रोत्क्रम
ज्ये इत्युच्यते त्रिभमौर्विकाया इत्यग्र
ण सम्बन्धः अथ्यांशकानां गणितेन
ज्यामाह त्रिज्या ३४३८ वर्गः ११८
१९८४४ धे ५९०९९२२
मूले २४३१।२ पंचचत्वारिंशतभा
गानां ज्याज्ञाताः एतावत्येवास्य कोटि
ज्या यतः कोटीषा अथास्य पंचचत्वा
रिंशत अन्योपपत्तिः यदि त्रिज्या ३
४।३८ भुजस्त्रिज्यैव ३४।३८ कोटि
स्तदा तद्वर्गयो ११८।१९८४४ योगा
त् २३६३९६८८ मूले ४८६२।
४ मेतत्समस्य समचतुरस्रस्य भुजो भ
वति नवतिभागानामयं ज्ञातान्तः।
यदि समचतुरस्रपातस्य भुजस्यान्तरा
पंचचत्वारिंशद्भागानामेतदर्धं २४३१

१ । १ सेस्तूपपत्रम् ॥ त्रिंशद्देशानो ।
ज्या त्रिज्याईमेव १२१५ सूत्रोपपत्ति
मेतल्लमध्यपातनः समषड्भस्य
भुजोव्यासार्धमितो भवति यथा वग
तिते त्रिज्यैकाग्निनभश्चंद्रै १०३५१
३ त्रिबाणाष्टयुगाष्टभिः ८४८५३
वेदाग्निपंचखाभ्रेष्टा ३०५३४ । ८
भाभ्रखरसै ६००० क्रमात् बाणे
षुनखबाणेषु ५५२०५ द्विद्विनेत्रे
षुसागरैः ४५४२१ क्रमाद्दशावे
देषु ४१०३१ हतश्यासेसमाहृते
खखखाभ्रार्कसंयुक्ते १२००००
लब्धेन क्रमशो भुजाः हताक्लिस्ताणि
मष्टानि नवास्ते णां पृथक् पृथक् इति
षट्त्रिंशद्युतेर्हतव्यासार्धमितः समष
ट्कोणस्य भुजमेव त्रिंशद्भागानां सेषु
पपत्रम् ॥ त्रिंशद्देशानां ज्या १२१५
वर्ग १५ ५४९६१ त्रिज्यावर्ग ११
८१५८४४ द्वादशयुतभक्ताना
लब्धे विश्लेषा ३८८६४८८३ मूले
१५ २३६ त्रिंशद्देशानो कोटि
ज्या षष्टिभागानां ज्या । सूत्रोपपत्तिः
मेतल्लोनखाभ्यस्तं भागं पखिन्यस्त
त्रिकोणार्धं तद्वपवितिर्यग्रेखाप्रसा

सिशि ३. १०५

309

यैसैकोभुजः तावन्मात्रिति व्यासरेखा
ग्रास्तमनयने एवं व्यासरेखोन्मूलात्
म्यपरमस्तेजायत इत्यनयोः कोणघट्
कहनोनः समांतरे भवति ग्रुग्धाति
यैग्रेखयोर्व्यस्तदिक्कौ योहनसंपातो
नहृडेसत्रैव्यासप्रमाणोमकर्णः एक
दशायोरेखासंपातयोरनरेभुजोव्या
सार्धमितः तिर्यग्रेखोह्ननोनः समग्र
स्यभुजनत्वासाकोटिरेखासैम्नी ।
योषोनेपरिधिजायते तयाहननत्रि
भागाष्टुत्र इति षष्टिभागजीवेस्तुपप
त्रम् एवमन्यत्रापि ग्रुग्धभविनामे
षणानासर्वस्पष्ट्यासाध्या तावनाक्रमो
त्क्रमयोर्वर्गयोगः कर्तव्यः तन्मूल
स्यार्धमर्धेषणाकानोत्या भवति यथा
षट्पिंचट्षणाषणानोत्यासाध्यास्यान्
दात्रिंशट्षणानोक्रमज्यासाध्यास्यात्त्रिं
शट्षणनोक्रमज्या १०१५ स्यावर्गो
२५।४४५६१ क्रमज्या ४९०३
३ वर्ग २४२४६०४३ योगा ३१
९०१२८।४३ मूलं १०१५।४०
ग्रुस्पदलं ८८५।५० एषा पंचव
षोषणानोत्यानाना ग्रुज्योपपत्तिः क्र
मज्याभजः समचतरस्तस्य......

ग्रमीषामेवांशानां उत्क्रमज्याकोटि
भुजकोसंगुणनवकंद्धेभ्यस्त्रकर्णाः सप्त
वत्रिंशत्रिज्यारचितमण्डलांतः पाति
सम्मचतुरस्रभुजः यदीयमेवत्रिंशे
शानांज्यांतदार्धचदर्शाशानांज्यात
दर्धंदस्मुपपन्नम् एवमन्यत्रापित्रि।
ज्योत्क्रमज्ययोर्योगात्तस्यार्धोन्मूले नद
र्धांशानांकोसिंजिनीवास्यात् अत्रोप
पत्तिः त्रिज्योत्क्रमज्याघातस्यक्रमोत्क्र
मज्यावर्गयोगार्धेस्यसाम्यमेवात्रवा
सना यथात्रिंशदंशानांक्रमज्या ११
१५ वर्गो १५५४५९१ क्रमज्या
४६०।३३ वर्ग २१२१६०।४३
योगा ३३६७१२८।४३ अर्धो ५८३
५६४।२१ त्रिज्या ३४३८ उत्क्रम
ज्या ४६०।३३ निघ्नतः १५८३
९००।९ अत्रोत्क्रमज्यायाः किं
चिदर्धाभ्यधिकग्रहणात्स्वल्पमधिकं
भवति एवंज्याचतुष्टयमुक्त्वापरा
ग्राह एवंज्याचतुरस्रस्याः पुनस्तद
लभागकानांमिज्यादिकृत्क्रमोत्क्रमज्या
कृतियोगमूलार्हलभितियातदर्धां
शाकसिंजिनीप्रोक्ता तस्याग्रर्धांशा
नामप्येवंज्याकार्याः कोटेःकोटिज्या

सिशि
३०
२१०

310

यास्तुकोणांशानामर्द्धेनैवननदर्धज्या
कार्याः यथा पूर्वं पंचदशांशज्याः
८८५५० सार्धनाननकोटिज्या ३२
२०५० पंचसप्ततिभागानां ज्यैषेति
ज्यांशुद्धे ११३१४ त्क्रमज्या पंचदशां
शानां ज्यानां त्रिज्यानिहते: १०११।
३४।३० दलस्य ५०५६३१० मू
ले २२४।५२ पादोनचत्वारिंशानां
ज्याकोटिज्ये ३४३०।३८ पंचसप्त
दशद्वयोर्मि ८८१५ भागानां पंचच
त्वारिंशद्दशांशज्या २४३१।२ ज्योत्क्र
मज्या १००६।५८ त्रिज्याहते ३
६१५५१।२४ दलस्य १३३०५
३४।४२ मूले १३१५३५ सार्द्ध
द्वाविंशतिभागज्या ज्यानां कोटिज्ये ३
१३६।१८ एवमेव सार्धसप्तषष्टिभा
गज्या उत्क्रमज्या २५४८।१० ज्या
२०५२।५५ सार्धसप्तत्रिंशद्भाग
नां ज्यानां ग्रभीशांकोटिज्या २३२
३३३ उत्क्रमज्या ३१०६३ ज्या १
१०५।१६ पादोनैकोनविंशतिभा
गानां ज्यानां पंचसार्धद्विपंचाशद्भा
गानां ज्या २३२३,३३ कोटिज्या २०
५२।५५ उत्क्रमज्या १२४५।५

१५१८७२२०।३५ सपादषड्विंशति
भागानां ज्यातेसार्धसप्तषष्टिभागज्या ३
१६७१८ कोटिज्या ३१७६।१८ को
टिज्या ३।७६ कोटिज्या १३१५।३९।
उत्क्रमज्या २१२२।२१ ज्या १५१०।३
पादोनचतुर्विंशद्भागानां ज्यानां सार्द्धद्वि
षष्टिभागज्या ३४०८।५५ कोटिज्या
४४८।४५ उत्क्रमज्या २९७९।१५
ज्या २२६६।५० सपादैकचत्वारिंश
द्भागानां ज्यानामोर्धोकोटिज्या २५८४
४९ उत्क्रमज्या ८५३।११ पादोनच
तुर्विंशद्भागानां कोटिज्या २८५८।
३४ उत्क्रमज्या ५७९।२४ सपा
दषड्विंशतिभागानां कोटिज्या ८५३०
८३।१७ उत्क्रमज्या २५४।३३ पा
दोनैकोनविंशतिभागानां कोटिः ३२
५५ ३३ उत्क्रमज्या १८२।२७ याव
तां भागानां कोटिज्या ज्यायन्ते नवतिशु
द्धानां तावज्ज्यास्तु तथा कोटिज्याः
त्रिज्याशुद्धा उत्क्रमज्यास्विति एवमु
क्तप्रकारेणातिस्व: षट्कादशावतुर्वि
शतिर्वाज्याः कार्याः सूक्ष्माश्चत्वारिंश
त्षष्टिमत्वो वा बुद्धिमता कार्या यथा
सूक्ष्मान्वेषी भवति तथा वह्निर्जी

सिद्धि
७.
२११

311

वाः कुर्यात् तत्र यदि लिप्ताः साध्याः त
द्वात्रिंशद्भेदोनेन साध्या यथा त्रिंश
द्भागानां २७१९ षष्टिभागानां २९७७
२३ नवांशानां ३४ ३८ लिप्ति अथ
यदि षोडशपञ्चदशभागोनेन ८८९।
५०७१९२४३१।१२२९७७।२३
३४ ३८ यदि द्वादशकर्तव्या तदासाढे
सप्तांशानां ४४८।४५।८८९।५
७२१५७९।३७१९।२० ९२।५५
२४।३१७२।२७२७।३३।२९ २७
२३।३१७६।१८।३३१०।५१३
४०८।३५।३४।३८ यदि चक्रवि
शांतिज्याकर्तव्या तदा पादोनोनार्धचक्र
ह्यस्य यथा २२४।५२ हि ४४८
४५ त्रि ६७।१।३ च ८८९।५०
प ११०।५।६ ष १३१५३९ स
१५२०।३५ अ १७।१९ न १९१०
३६२०९२।५५ एका २२०६६
५० द्वाद ४३१।१८२५८४।४९
चतुर्द २७२७३३ पंचद २८५८
३५ षोडश २९७७।२३ सप्तदश
३०८३।२७ अ ३१४६।१८ ऊ।
३३५५।३३ विं ३३२०।५१ एक
३३७।५२ द्वाविंश ३४०८।३५

ज्यो ३४३०।३८ चन्द्र ३४३८ उक्त
मस्मात्ल प्र ७।२२ द्वि २९।२५ न
६६८ च ११७।९ पं २८२।२७।
ष २६।४२ स ३५४।३३ श्र ४६०
३७ न ५७९।२५ द २२२२।२१।
क २३३२।५४ विं २५४८।१०७
२७६६।५७ द्वा २९८९।१५ त्र
३२।१३।८ च ३४३८ नक्षत्रेष्विन इ।
मासे .... पातेषद्वसमसमवेड
षारधीभ्यधिकमपिसल्के ... नाव
संवादसंकोचनसूत्रे सिद्धानादौन ब
द्भुगुसार्द्धेषुर्धाधिकपरित्यागः कृ।
तोस्तितेनैवाभिप्रायेण इह सूर्यसि
द्धांतेप्युक्ते एकविंशत्सु विंशत्सु षष्ठ
स्वेवट्पणादपि सप्तमाष्टदशान्समद
शांतांधीतंवमतमिति ग्रथविस्पात्य
हृते भगणाकितेवत्यर्थमोक्षा हव ए
व्याख्यायते श्रेभः सुसमीकृतेदेषो भी
ष्टादिस्याप्रमितगंधसूत्रेणमण्डल।
मालिख्योदिशाः प्रसाध्य चक्रभागैः ३
६० विभक्तेवृत्ते एवंकृते एकस्मिन्
हृतचतुर्थांशे नवतिभागा भवंति तत
स्तिस्रः षड्द्वादशवाचत विंशति मिते
वाधिकावाभीष्टास्या यावता साध्यास्ता

सि०शि०
उ०
३११

312

वह्निर्विभागैरेकं हतचतुर्थांशं विभज्य
विभागैरेकैर्हतचतुर्थांशे त्रिज्याकृतेः प
वमपरेषु चतुर्थांशकेषु पतनोदितं कि
ञ्जभयतस्त्रिज्याकृत्या यो वेधोऽस्याः कृपाः
सः अन्नैकेष्वाद्ये मेगुलेर्मिनागा सम
पर्वे सर्वाण्यपि स्युर्धानि ॥ ६ ॥ अथ
फलस्योपपत्तिः ॥ भूमेर्मध्ये खलु भव
लयस्यापि मध्यं यतः स्यात्तस्मिन्हृते भ्र
मति खचरो नास्य तेन कुमध्ये भूस्थो द
ष्टा न हि भवलयमध्यतुल्यं प्रपश्ये न
स्मात्तेन क्रियत इह तद्दोः फलं मध्य
खेटे ॥ अथ वासनेरेखिन्यादिविलयम
ध्यं भूमेर्मध्ये स्ति अतः समं तान्सल्येन
देवतेते अथ यत्र मेडले गृहा भ्रमन्ति न
स्य मध्यं भूमेर्मध्ये नास्ति अतस्तस्य म
ध्यं समं तान्समं तेरेस्ति यथूस्यो द्रष्टा भ
वलयस्य मध्यप्रदेशे ग्रहं न पश्यति ।
किं त्वन्यत्र पश्यति अत एव भवलय
स्य मध्याद्यावदन्तरं तावत्फलं ग्रहस्य
स्पष्टीकृतं भवति तस्मात्तेन क्रियत
इह ततदोः फलं मध्यखेटे इत्युक्तम् ।
अथ द्रेष्काणमण्डलं प्रतिपादयति याया
नभिमानुतरपार्श्वे केन्द्रं येन तिर्य
त्रिद्या यांलि व्यन्नाद्रिकेस्पधीः ए

वैक्तेनापि श्लोकेनोद्दोपरह्नितैः शिष्टे
ष्यैः पूर्वापरायतायां दिश्याचार्येण
श्लोके तत्स्पष्टार्थम् ॥ ८ ॥ अथास्य
विशेषमाह ॥ दिग्ज्ञानमतीन्द्रिये
यद्दर्शिभिर्ब्राह्मविसिष्ठादिभिः पारा
शर्यैषणाद्दृष्टसमवर्तिनी नैव प्रकाशि
ततः नैतद्दूर्विकृतत्वादुर्गेनदुरावा
राविरावासिनो स्यादायुः सुहृत्तदयो
मनिकृतोसीमामिमामुल्कृतः ॥
त्रिभज्यकासेमितकर्कटेनकलाग्र
हृतं प्रथमं विलिख्य तन्मध्यतो मध्य
मवेटमाकितिज्यप्रमानेन महीस
हृताम् ॥ कलाग्रहृते मगुणो ।
कितेत्रदत्तोस्तु विटोक्रियते प्रवेखो
क्रमध्यतुगोपरिगाविपेयातिर्यक्
तो न्यास्तिपियाक्रमध्ये ॥ उञ्जोन्म
खीमंत्यफलज्यकोच दत्ताक्रमध्या
द्विलिखितं तदग्रे त्रिभज्यैव प्रति
मंडलाख्यमेवैधेरेखत्वयरत्रतिर्य
क् ॥ तेगोर्ध्वरेखा खलयत्रालग्रा
नमोस्तु मस्मिन्त्रतिमंडलेपि । ततो
विलोमखलतेगभागैर्मेषादिरस्मा
त्ववरोनुलोमम् ॥ देयलडञ्जोंत
रमत्रकेन्द्रदोर्मेस्तु रेखा खगयोस्तु

सि॰शि॰
उ॰
३११

313

मध्ये तिर्यक्स्थरेखा खगयोस्तु कोटिः सो
धोपराबाहुगणस्तु तिर्यक् ॥ १८ ॥
दिक्संज्ञानमिन्द्रादिस्पष्टार्थम् ॥ अथ
विलिप्ताल्लेपकमाह पूर्वापरायता
याभितिकतेरपाखे विंदुं विन्यस्यास्माद्वि
न्दोस्त्रिज्यामितेन कर्कटेन वृत्तं विलिखे
त्तत्कलावृत्तं ज्ञेयम् अथ यस्य ग्रहस्य
लेपकं विलिखेत्तस्य मध्यमभुक्तिं ष
वदशभिर्विभज्य लब्धफलप्रमाणेन
कर्कटेन पृथ्वीमध्यबिन्दोः सुभेहत्ते
लिखेत्तन्महीवृत्तं यतो मद्योलस्वा
नावमस्यादिदर्शनीयमालेन वृत्तेन
भवति नोचेद्बिंदुरेव स्युः कल्पितेन ततः
कलावृत्ते भगणेनाङ्कितव्यमेतेन भ
गणसंज्ञाराकलादिभिस्त्वाङ्कितव्यमि
तियावत् एवंकृते यत्र राश्यंशक
लादिकमवस्थितो ग्रहो मध्याक्लिनत्र
ग्रहोदयः ग्रहविक्षेपकं तन्मामिति मध्यः
एवमस्पष्टमंदशीघ्रेवादमानयोर्ग्रहो
स्पष्टो रग्रविक्षेपकार्थं अथ स्वमध्ये वि
क्षेपं विक्षेपयोःस्पष्टि गतारेखाकर्तव्या
सा धोपवगताक्ष मध्यादुभयभागयो
त्विनीतगमष्टमगताभवन्ति ततउत्स्व
रेखाप्रमितमष्टमेणरेखांशेतयोरुन्त्वा

दिनहृतेहृयसंपातेनकर्कटकेनहृते
लिखेदेतन्मंदपरिध्योरंतरमस्यप्रति
मंडलाभिधानंभवति यावोर्ध्वरेखायां
वंकृतासैवप्रतिमंडलमतोर्ध्वरेखोन्म
फलस्याग्रमध्यंकृत्वा पूर्ववत्संपादिता
भ्यांमत्स्याभ्यां ग्रस्यातिर्यग्रेखोक्तरेखा
प्रतिमंडलमपिचक्रांशैरंकयेत यथा
उच्चरेखोपरिनीयमानायत्रलगतितत्र
प्रतिमंडलेप्युच्चंप्रकल्प्यतस्मादुच्चस
भक्तोच्चक्रभागान्विलोमेनगणयेत्तान
दग्रेमेषादिःकल्प्यः भगणभ्रमणेन
सव्येन तथाचसूर्यसिद्धांते सव्यं
भ्रमतिदेवानामपसव्यंसुरद्विषामि
ति सव्यभ्रमणेसिद्धेचक्रांशानांविलो
नमर्यादपसव्यंभवति प्रत्यग्भ्रमणे।
पिराशिःपृष्ठगःसन्मुखभवःसंभवति
तेनविलोमसव्येनेति यावन्मेषादेर्भ
त्तस्मादनुलोमक्रमेणांशालभ्यंते ताव
त्सादिशोवकेंद्रंभवति उच्चस्याधरेखा
ग्रान्तग्रहगामिनारेखाभगण्यासातिर्यं
क् प्रतिमंडलमध्येयातितिर्यग्रेखास्या
ग्रहाणांचांतरेकोटिज्यार्धांधरूपा स
स्यादाहरणार्थंचेद्रौमयोस्फुटकेहह
तिपत्रेलिखिते ॥ १४ ॥ मध्यफला

सि॰शि॰
उ॰
३१५

314

नयनेतिकर्णेयतोयपातिः ॥ मध्यस्थ
रेखेकिलदृक्तयोर्यैन्तरेतन्तरालेन्यफल।
स्यजीवा तदूर्ध्वतः कोटिगुणेमृगादौ
कर्कादिकेंद्रेतदधोयतः स्यात् ततस्त
देकांतरमन्यकोटिरोर्ज्याभुजस्तत्कृति
योगमूले कर्णः ॥ मध्यगतिमंडलस्थः
खेटेंतरेस्पष्टखगोदिदृक्पः ॥ कदा
तदृत्तेस्फुतिसूत्रसमेफलेचमध्यस्फुट
खेटमध्ये मध्यगतस्पष्टखगाद्गृणेनत्
स्पष्टस्थितेखेकियतेनतत्स्त्र ॥ १२ ॥
कदाव्येदृत्तप्रतिमंडलयोर्यद्दृत्ते मध्य
गतेरेखेतयोरंतरालेन्यफलस्यज्याति
ष्ठति ततोमृगादौकेंद्रेकक्षादृत्तगति
र्यग्रेखोपरिकोटिस्यात्यफलस्यकोटि
ज्यायोर्योगेनलभ्यते कर्कादावधस्ता
त्तयोर्वियोगेन स्पष्टकोटिर्लभ्यम
ध्यांतरालेकक्षामध्यगतिर्यग्रेखाया
यांभुजज्याःसभुजः तयोर्वर्गयोगात्
मूलेकर्णइत्युपपन्नं मध्यगतिष्ठतो
स्याह भूमध्यात्प्रतिमंडलस्थग्रहांत
रालेकर्णोस्त्वं एतेनैतदुक्तं भवति
यत्रप्रतिमंडलेग्रहोस्तितस्माद्भूमध्य
तिर्यग्रूपभुजमूलादूर्ध्वरूपकोस्यग्रगा
मियावत्सूत्रं तावत्कर्णः कर्णसूत्रंय

यकक्ष्यामंडले लगति तत्र स्पष्टो ग्रहो दृ
श्यो भवति अथ कर्णसूत्रं यत्र कक्ष्याम
ण्डले लगति तत्र स्पष्टो ग्रहो दृश्यो भ
वति तस्मात्स्पष्टग्रहाधिष्ठितस्थानात्
मध्यग्रहो यत्रकक्ष्याहृते लितनस्थैते ग्र
ग्रयावदंशादितत्फलं स्पष्टग्रहान्मध्ये
ग्रतः स्थितेफलमृणं भवति यतो ग्रहो
मध्यः स्पष्टस्थानादेवायाति स्पष्टस्य म
ध्यः फले धने कृते ग्रहो यातीति स्पष्टे
मध्ये धनेकार्यं एतेन मध्यग्रहाहूने
स्पष्टे स्फुटमधिके धने इत्युपपन्नम् ॥
मध्यस्पष्टान्तरे मन्दफले मंदस्फुटस्प
ष्टयोरंतरे शीघ्रफलं ॥ १७ ॥ अथ
मंदस्फुटे मध्यं प्रकल्प्य शीघ्रफलसा
धनेनतदुपपत्तिः ॥ मध्यो हि मंदप्रा
तिमंडले स्वमंदस्फुटोद्याकांतिमंडले
च भ्रमत्यतश्चलकर्मणि हि मंदस्फु
टो मध्यवेगः प्रकल्प्यः ॥ १८ ॥ यः
शीघ्रप्रतिमंडले मंदस्फुटो ग्रहो भ्रमति
तेन पूर्वं मंदकर्म कृत्वा पश्चाच्छीघ्रकर्म
कर्तव्यमिति ॥ १८ ॥ अत्रोपपत्तिः
भ्रमन्ग्रहः स्वप्रतिमंडलेन्त्यभिः सयत्र
कक्ष्यावलये विलोक्यते स्फुटो हि त
त्राफलोपपत्तये प्रकल्पितं तद्गमिष्या

सिशि
३०
३१५

315

षड्भिरिभिः ॥ यः स्वात्प्रदेशः प्रतिमंडल
मध्येऽभुवस्तस्य कृतोऽत्युच्चसंज्ञः सोऽपि प्रदे
शाच्चलतीति तस्मात्स्वकलितात्तुंगगति
र्गतिर्ज्ञेः ॥ २० ॥ उच्चान्मथक्रांतवि
तेचनीचंमध्यः स्वनीचोच्चसमोयतःस्या
त् कक्षाख्यमध्योपरिकर्णसूत्रे यातोऽति
स्फुटोमध्यमस्तसानीम् ॥ २१ ॥ उच्च
स्थितोयोमवत्सहूरेनीचस्थितः स्यादि
कटोधरित्र्याः ग्रतोणुविंबः पृथुलश्च
भातिचानोऽस्तस्यास्तत्र महत्तरत्वं नी ॥ २२ ॥
नीचोच्चसमेग्रहे भुजाभावात्फलाभावः
यतस्तदा तेनोर्ध्वसूत्रमेवकर्णसूत्रं तेन
मध्यस्पष्टयोरन्तराभावः दूरग
तोमहानपिसन्मूर्तिर्हस्वप्रे न तस्मा
दुच्चस्थोऽल्पमूर्तिर्नीचस्थितोऽतिदूरहिं
लमूर्तिर्दृश्यतइत्याशंकयाह ॥ भानो
रामत्रानीचस्थोऽल्पतनुर्भवति सूर्यो
हि प्रकृष्टोहस्तनुरिति ॥ २२ ॥ ॥
अथविवक्षितस्यप्रयोजनं ॥ उच्चाम
दरसेभ्रमाद्येन स्पष्टीकृतेनस्तोप्रुनरम
याहनीचोच्चहतस्यचवाभिमूर्यः ॥
द्येयस्पष्टीकरणस्युक्तिः प्रतिमण्डल

भंग्यामयोक्ता ग्रहाणामेवनीचोच्चवृ
त्तभंग्याकथयामि इतिहेतुयकप्रति
मंडलभंगिः ॥ २३ ॥ ग्रहनीचोच्चवृ
त्तभंगिः ॥ कक्षास्थमध्यग्रहविक्ष
तोच्चवृत्तेलिखेदंत्यफलज्ययावत् ।
नीचोच्चसंज्ञेरचयेच्चरेखाक्रमध्यतोम
ध्यरेखगोपरिस्थाम् ॥ २४ ॥ क्रमध्य
तोहूत्तरप्रदेशमेवायुतेनेत्रमिहप्र
कल्प्यम् नीचंतथासन्नतरेथतिर्यक्
नीचोच्चमध्येरचयेच्चरेखाम् ॥ २५
नीचोच्चवृत्तेभगणोक्तितस्मिन्योदेवि
लोमेनिजकेन्द्रगत्या प्रोक्तेनलोमेभ्रम
तिस्वतेगादारभ्यमध्यगुच्चरोहियस्मा
त् ॥ २६ ॥ ग्रहोयथाकेन्द्रणीच्च
केंद्रेदयंनिजोच्चवृत्तवशात्तदग्रे दोर्ज्या
च्चरेखावधिरेखटनः स्यात्तिर्यक्स्वरेखा
वधिकोटिजीवा ॥ २७ ॥ पूर्वोक्त
प्रकारेणकक्षाग्रहतेभगणोक्तितेकृत्वा
तत्रमध्यग्रहंदत्वा मंदयाशीघ्रया
वान्त्यफलज्ययाग्रहविक्षमध्येकृत्वा
मंडलेलिखेत् हतेनीचोच्चमंडलाख्ये
ग्रहभूमध्यात्मध्यग्रहोपरितोच्चोच्च
हत्तोभयमार्गस्पर्शिनीरेखाकृयात्
दथानीचोच्चहत्तस्पार्धरेखा,स्याकृधी

सि॰शि॰
उ॰
३१६

316

ग्रेनीचवृत्तस्यशीघ्रनिम्नमध्याद्विप्रकल्पिते
ऽसुंप्रकल्प्य ऊर्ध्वरेखाग्रेऽग्रमध्यात्स
त्रिकृष्टेनीचे नीचोच्चयोर्मध्येमत्स्यमु
त्पाद्यतिर्यग्रेखाग्रंयावत् ग्रसिस्त्रात्ले
भगणांकितेनीचोच्चवृत्तेनग्रहकेंद्रम
त्याविलोममंकेनभ्रमति अनएव
मृदूच्चेनहीनोग्रहोमंदकेंद्रमित्याद्यु
क्तं शीघ्रनीचोच्चवृत्तेनलोममपसव्ये
ननिजकेंद्रगत्याभ्रमति अतोमृदुके
न्द्रेसव्येनदेयं शीघ्रकेंद्रमाह एवंनि
जोच्चाद्रारभ्यनिजनीचोच्चवृत्तेमंदशी
घ्रकेंद्रयत्रसव्यापसव्यक्रमेणांशक।
लादिसंभवति तदग्रेविकृतमासिस्था
ने ‥ तत्रैवमत्रग्रहोदयः ग्रहोच्चरेख
योरंतरंस्वभुजस्यातिर्यग्रेखा ग्रहयो
रंतरंकोटिज्या ॥ २७ ॥ अथकर्णा।
मयनंफलेच ॥ यकेंद्रदोःकोटि
फलेकृतेतेनीचोच्चवृत्तेभुजकोटिजी
वे त्रिज्यार्धतःकोटिफलंमृगादिककर्को
टिकेंद्रेनदस्योयतःस्यात् ॥ २८ ॥ ॥
अतस्तदैक्यांतरमत्रकोटिदोर्दोःफलं
भग्रहमध्यसूत्रे कर्णोत्थमध्यग्रहक
र्णमध्यफलेधनर्णांतदिहांकवस्तु ॥
र्द्दंनीचोच्चवृत्तंमंत्यफलस्ययाकिल

हृते तदास्मिमे भुजकोटिज्ये भवतः ते
भुजफलकोटिफले ज्ञेये पृथक्कलाहृ
ते च त्रिज्ययारविते यतस्तद्व्यासार्धं त्रि
ज्याप्रमाणं अत एव मृगादौ केंद्रे क्रिय
माणे ज्याग्रादुपरि कोटिफलं भवति क
र्कादावधो यत ईदृशी कोटिस्थितिरतो
मकरादौ त्रिज्याकोटिफलयोर्योगः क
र्कादौ वियोग इत्युक्तं स्फुटा कोटिरिति भु
जफलं तु नीचोच्चवृत्ते भुजज्यातुल्यं स
भुजः अस्मिन् भूमध्यग्रहयोरन्तरं क
र्णः अत्र ग्रहो नीचोच्चवृत्तकेन्द्रकक्षा
हृत्या यथोक्तं वद्धशीघ्रकेंद्रे देयं नी
चोच्चयुक्तफलदेति कक्षाहत्तस्य मध्य
ग्रहकर्णस्य तत्स्पर्शी कक्षाहत्तभागोत्तरं
फले शीघ्रमांदे वा ज्ञेये यतः स्पष्टख
गो हि दृश्यः कक्षावृत्ते नीचोच्चवृत्तस्य स
के इति तथा मध्यग्रहः स्पष्टखगाहृ
णेन तु दृष्टास्थितः स्वीक्रियते तत्तस्थिति
धनर्णवादिहापि ज्ञेयम् ॥ इति नी
चोच्चवृत्तभंगी ॥ २९ ॥ अथ मिश्र
भंगी ॥ मंदोच्चतो ग्रे प्रतिमंडले प्राग्ग्र
होऽनुलोमम् निजकेंद्रगत्या पीठाद्वि
लोमं भ्रमतीव भाति विलोकितः पृष्ठत
एव यस्मात् नीचोच्चवृत्ते पुनरन्यथाते

सि॰शि॰
उ॰
३१७

317

तस्मानुलोमप्रतिलोमयाने एका गतिः
सा प्रतिभानमनुष्यस्यैः फलार्थं परिक
ल्पितेनतत् ॥ भगोहृयंवेलिखितेविमि
ग्रंहमध्येष्पत्रयथ्योक्तदनः नीचोच्चवृ
त्तप्रतिवृत्तयोगेभवत्यवपूर्वपश्चवरल
दानीम् ॥ यथाभवेत्तैलकयंत्रमध्य
काष्ठभ्रमोगोभ्रमतोविलोमः नीचोच्च
वृत्तेभगणेनतथ्यामन्यात्प्रकृतोऽपि प्रति।
मण्डलेनतत् ॥ ३३ ॥ ग्रहोनिजक
क्षायांप्रतिमंडलगतोमंदोच्चादग्रहः ॥
केंद्रगमार्गानुलोमंभ्रमति एषोच्चा
न्सदापृष्ठतोवलंबते तेनप्रतिलोम
मिवभ्रमति नीचोच्चवृत्तेनुलोमंमंदो
च्चात्प्रतिलोमंभ्रमतीतिदृश्यते पर
मार्थतोग्रहस्यगतिरेकैव यथेन्त्रीव
उच्चहृतोऽहा ग्रमपथ्यात् नत्यतिभास
नम् यभ्रंदनीचोच्चवृत्तेनुलोमंभ्रमीचे
विलोममिवप्रतिभासते स्वरूपगति
रेकैव यदेमश्रीथ्यातेकल्पितमन्फ
लमाधनीयं स्पष्टत्वैमिक्त्यतिवृत्तभे
ग्या नीचोच्चवृत्तभंग्यांचयल्लिखितंतत्
सर्वैकल्पितं उभयभंग्युक्तप्रकारेण
प्रतिवृत्तेनीचोच्चसंचकक्षायांलिखि
त्वा स्पष्टग्रहावस्थानादिसर्वंविचार्य।

यत्र नीचोच्चवृत्तप्रतिमंडलयोर्योगो भव
ति तत्र निश्चितेस्य ग्रहो ग्रहो मंदः शीघ्रो वा
भवति यत्र नीचोच्चवृत्ते भुजकोटिफल
रूपा भुजकोटिज्यैव प्रतिमंडलगतो
ऽपि तिर्यग्रेखागतपर्यन्ता भुजज्या कोटि
ज्या च भवति तस्य ग्रहस्य मध्यान्तरमृण
धनादिकमपि सर्वं पूर्ववदत्र निश्चितं ज्ञे
यम् यत्प्रतिमंडले ग्रहो विलोमे गच्छ
तीव भातीत्युक्तं तत्कथमत्र हेतुः ।
यथा तैलिकयंत्रमध्ये यदूर्ध्वदिक्स्थं काष्ठं
तस्य भ्रमतो गोभ्रमाद्विपरीतो दृश्यते तत्र
गवाकृष्टस्य धूर्काष्ठे गोऽनुपातित्वादेग
मध्ये यंत्रलग्ना गत्वा हृतैरन्यथाभ्रमम
न्यादयति एवं नीचोच्चवृत्तभ्रमणं वि
परीतमिव प्रतिभाति इति मिश्रभेगि
:॥ ३३ ॥ अथ मंदशीघ्राभ्यां यत्स्प
ष्टीकरणं तत्र हेतुः ॥ मध्यगत्या स्व
कक्षाख्यवृत्ते ... ज्ञे मंदनीचोच्चवृत्त
स्य मध्येयतः तद्वतो शीघ्रनीचोच्चम
ध्ये तस्मात् शीघ्रनीचोच्चवृत्ते स्फुटः खेच
रः ॥ ॥ शीघ्रनीचोच्चवृत्तस्य मध्य
स्थितिं ज्ञात्वा मारोहं कृत्वा कर्ममांदे ततः खे
टे ज्ञोऽधाय शीघ्रे मिथः संश्लेयते मांदशी
घ्रो हि तेनास्मात्साधितो ॥ स्वल्पान्तर

सि॰शि॰

उ॰
३१८

318

त्वान्मृदुकर्मणोह्यकर्णः कृतो नेति वदंति
केचित् शिघ्रोद्भूतः कर्णमृगणाःद्वैतेषिक
र्णैःस्फुटःस्यात्सविधिर्येनोक्त ॥ तेनायत
ल्पफलमेवति तस्मात्कर्णः कृतो नेति च के
चिदूचुः नाशंकनीयं न चलेकिमस्य
यतो विविधाफलवासनात्र ॥ ३७ ॥
यतो ग्रहो मध्यकेन्द्रे निजकक्षावृत्ते मं
दनीचोच्चवृत्तस्य मध्ये व्रजेत् तदनंतरं
मंदस्फुटगम्याशीघ्रनीचोच्चवृत्तस्य म
ध्ये याति तत्र शीघ्रनीचोच्चवृत्ते ग्रहः स्फु
टो भवति ततः शीघ्रनीचोच्चवृत्तस्य म
ध्यस्थितिर्जाते प्रथमतो मांदकर्मकृते
ततो ग्रहस्य स्थानांतरानाय शैघ्र्यकर्म त
त्र मंदशीघ्रकर्मणोर्मिथः संश्लिष्टस्थि
तिरतो सकृत्कर्मणा स्पष्टताकृता प्र
थमंदकर्मणि कर्णः कर्मध्यप्राप्ते मं
डलस्य शेषोत्तर इति साधारणात्मा म
दशीघ्रकर्णौ कथितौ तथा कक्षावृत्त
ते स्फुटतिस्वस्वकक्षे स्पष्टः त्वगोहपरः फ
ले च मध्यस्फुटमध्ये इयमस्फुटत्वेट म
ध्यग्रहयोर्मध्ये फलेतेन मंदफलार्थम
पिकर्णो युक्तो न सा यमस्त्पांतरत्वाद्वपे
क्षित इत्येके वदंति प्रथममृदुकर्मणि
कर्णाकरणो व्रलगमामेकारणांतरमा

ह यतः कर्णीकृते ऽनुपातत्रयेण परि
धिगुणितभुजज्यायां शीघ्रधनुरेवमंद
फलं स्यात् तथाद्योऽनुपातः यदि त्रिज्ये
नशीलेत्यादि पूर्वं पठिताः परिधयस्त्रि
ज्यापरिणतास्तदा कर्णवृत्ते किमिति
अथ द्वितीयोऽनुपातः यदि भांशपरि
धावेषा भुजज्या तदा परिध्यंशमंडले
किमिति अथ तृतीयोऽनुपातः यदि
कर्णभुजतद्भुजे फलं तदग्रे किमिति
प्रथमानुपाते कर्णो गुणस्त्रिज्या हरस्तृ
तीये त्रिज्यागुणः कर्णो हरस्तुल्यत्वा
दुभयोर्नाशे कृते द्वितीयानुपाते नाम
तस्य फलमिति मंदकर्मणि कर्णा
करणमप्रयोजकं स्यादिति वृत्तगुणा
दयस्तु अत्रैके चतुर्वेदादयो वदं।
ति वृत्तगुणाद्युक्तमकारणमिदं य
तः शीघ्रकर्मणि त्रिज्यामितव्यासार्धे
परिधिः स्वीकृतो न कर्ममितो ऽतस्तत्र
भुजफलस्य त्रिज्या गुणः कर्णो हरः।
सिद्ध एवेति न मंदकर्मणि कर्णेना
शंकनीयं इति चेत्तन्न यतः फलवा
सनाविज्ञानेन वृत्तगुणोऽप्यत्रैवात्र
संदरा ॥ २३ ॥ अथ गतिफलाभा
वस्थानम् ॥ कक्षामध्यगतिर्येऽग्रे।

सिधि
उ.
३१९

319

ल्लोऽप्रतिवृत्तसंपाते मध्यैव गतिः स्या
च्छ्राप्रथमफलेनत्रविटस्य ॥ कदावृ
त्तमध्ये याति यं ग्रहो तस्याः प्रतिमंडले
न सह यत्र संपातः तत्रैव ग्रहगति
फलाभावः कथं तस्मात्त्रिराशार्थ
माह एवं प्रथमफलेनत्रवेटस्येति यतो
ग्रहफलेनत्रपरमं भवति तदा कर्ण
स्य परमापवितस्य फलोपलोको न
रस्याप्यस्तु तुल्यत्वात् नाशंकनेत्यथा
चीच्चकेंद्रगतो चीच्चगतेः शोधिताया
मध्या गतिः स्पष्टा स्यादिति ॥ ३८ ॥
अथस्फुटयकेयथावक्रादिचीच्चं हृष्टप
तेनदाह ॥ वेधोक्तवाभिः प्रतिमंड
लादि कृत्वा शलाकाभिर्यदं यथोक्तं
प्रचाल्यतगेव चरं चरमावक्रादिस
र्वं खलदर्शयेद्धाक् ॥ वेधशला
काभिः स्वौल्कप्रकारेण कदाप्रतिह
ते कृत्वा प्रतिमंडले स्फुटग्रहस्थाने
विकृयेत ततोतिमहदिनेपि अथा
यतनस्यलनं यदि स्फुटतो भवति त
दावक्रगतिर्ज्ञेयः एवमपि चारादि
पि ॥ ३९ ॥ अथकेंद्रसंज्ञार्थं स्फु
टकला ॥ वृत्तस्यमध्ये खलकेंद्रम
तः केंद्रग्रहौ त्रानरमव्यतेतः यत्नोत

वेलावनितेगदेशान्नीचोच्चवृत्तस्य मध्ये
वकेन्द्रे ॥ ग्रहस्य कक्षाचलकर्णेनिम्ना
स्फुटा भवेद्व्यासदलेन युक्ता नद्व्यासखे
डांतवितः क्रमथान्सभ्राम्यते हि प्रवहा
निलेन ॥ यदि वृत्तमध्ये केन्द्रेन रागा
ह्नोश्चांतरस्य न तेन वक्रमित्याशंक्याह या
वद्देनं गृहोच्चयोः तावदंतरे उच्चस्था
नान्नीचोच्चवृत्तस्य मध्ये भवति शेषं स्प
गमम् ॥ ५१ ॥ अथ भुजांतरकर्मो
पपत्तिः ॥ मध्यमार्कोदयात्स्पष्टार्कस्फु
टार्कोदयः स्यादहर्गणेन तत्फले स्वयतो नेत
रम् तेन भास्वत्फलोत्थमभुजांतेदय
स्वफलं युक्तियुक्तं निरुक्तं ग्रहे ॥ ५२
स्पष्टार्थं ॥ अथच्छेदकोपसंहारः ॥
येद्भगणभागाधिपयोत्रतेषां स्याच्छेद्यका
र्यैः परमाणुरूपः येन्ये जडाः क्रेन पि
यस्तुतेषां स्यादिदृवज्ञा हतपदतन्त्वयः
५३ ॥ येक्रमागभाग्रवंत्सवेडयस्ते
स्वैनैपुण्येन कलाप्रतिमंडलादि दि
ति भागं भगणाद्येनव्याकुर्वंति यथा
च्छेद्यकोलफलाद्यवस्थिति परमाणु
रूपा भवति कोष्ठः अन्ति सूक्ष्मत्वाद
छिन्ना भवति येन्ये जडास्तेषां मिदं वा
ज्ञाहतपदः पदैमः तत्तव्यानि स्पलो

सिशि
उ.
३२०

हि छेदकार्योभवति इंदुवत्सोकेदत्तुस
वितं ॥ सिद्धांतोक्तपगुणगणितज्ञान
इक्षुयदीयागोलेदृष्टमलविपुलोला
मभरुसनायो तेषांविते निवसतु स
दासुकेषु कामंमेषाबाल्याविधाभिर
तिनिरतस्याबुतार्थोपरम ॥ इतिश्री
वाचस्पतिसनुलक्ष्मीदासविरचिते भा
स्करीयसिद्धांतशिरोमणिव्याख्याने त
त्वार्थचिंतामणौगोलाध्यायस्पष्टीकर
णवासनाध्यायाष्टकाधिकारः अथगो
लबंधाधिकारः ॥ समवलवंशशला
कावलयैःश्लक्ष्णैःसचक्रभागांकैः रच
येद्गोलंगोलेशिल्पिज्ञःनल्पनैपुण्यनिपु
णः ॥ १ ॥ गोलेवतलेकाष्ठादौशि
ल्पविज्ञेपरमित्यादौशावस्पष्टार्थम् ॥
अथगोलबंधः ॥ कृत्वादौध्रुवयष्टिमि
ष्टतरुजामृज्वींसवृत्तांततोयष्टीमध्यग
तांविधायशिथिलांपृथ्वींमहींवाहिः
वभ्रीयांशुशिसोमभूकृतपतावेस्यार्कि
भानीदृढानोलोकस्थितिलक्ष्यैवनाले
कार्तेष्वाधदृगोलकौ ॥ प्रथमतः
सारकाष्ठमयीध्रुवयष्टिःकर्तव्या त
स्यांयथाभीष्टलन्नमध्यभागश्चोक्ताम
लाइत्ताकारापृथिवीकार्या तस्याबहि

320

भोगे चंद्रसोमसुतशुक्रसूर्यभौमगुरुशनीनां
नां गोलादुपरिष्टाद्यथासन्नं हद्धं वृभीया
त् तेषां बहिः समंतान्नालिकाभेभ्यो ख
गोल इत्येगोलो वद्वसमाणप्रकारेण ब
भीयादिति साधारणोक्तिः ॥ २ ॥ अ
थ विशेषोक्तिः ॥ पूर्वापरं विरचयेत्स
ममण्डलाख्यं याम्योत्तरं च विदिशो वल
यद्वयं च ऊर्ध्वाधएवमिह वृत्तचतुष्क
मेतदावेष्टितिर्यगपरेति तिजेन दृश्यै
भूगोले एकं पूर्वापरं सममंडलाख्यं वृ
त्तं अपरं याम्योत्तरं अपरं वायव्याग्नेयं
अपरं नैऋत्यैशान्यं ३ एवं वृत्तचतुष्टयं
ऊर्ध्वादधोभागगामिवलयाकारं रच
येत् अभीभिवृत्तैर्भिवृत्तैर् भूगोलमावेष्ट्य
वृत्तानां मध्ये केंद्रोपरिगतं तिर्यग्वृत्तम
परं कर्तव्यमस्य तिर्यग्वृत्तस्य क्षितिजसं
ज्ञा ॥ ३ ॥ अथोन्मण्डलं ॥ पूर्वाप
रक्षितिजसंगमयोर्विलग्नं याम्यध्रुवप
लवैः क्षितिजादधस्थे सौम्ये ऊर्ध्वगाद्
परिचालवैर्ध्रुवेनद्दुन्मण्डलं दिननि
शोः क्षयवृद्धिकारि ॥ पूर्वयाम्यात्त
रक्षितिदक्षितिजादधः स्वदेशापला
शप्रमाणेनेभ्रुवचिह्नं कृत्वा तेषां एवम
न्यक्षितिजाद्दूर्ध्वं एतन्निरक्षदेशवेलो

ज्ञेयं दृक्क्षितिजाख्यमाक्षितिजमादृग्लंबांशे ऊ
र्ध्वमन्तरमेवाधः अथ पूर्वापरवृत्तक्षितिज
योः संसक्तेन याम्ये पलांशेन वेधसौम्या
माक्षितिजयोः ऊर्ध्वाधः स्थितौ यौ ध्रुवौ
विद्धौ तयोस्सूत्रसंसक्तं यन्मण्डलं तद्
ध्रुवोन्नतं तदुन्मण्डलसंज्ञकं तद्धृतेन दिनरा
त्र्योः क्षयवृद्धी भवतः ॥ ४ ॥ अथ वि
षुवन्मण्डलम् ॥ पूर्वापरस्वस्तिकयो
र्विलग्नं स्वस्तिकाद्दक्षिणतोऽक्षभागैः
अथश्चोत्तरतो नतैः स्थितं च घट्यानाडी
वलयं विदध्यात् ॥ पूर्वापरसमवृ
त्ते क्षितिजसंगतौ यौ स्वस्तिकौ तौ प्रोत
म् संसक्तेन याम्ये गतवृत्तमानो संपातस्व
स्तिके तस्मात् पलांशप्रमाणेन नतेन द
क्षिणतः संसक्तं तथा गोलगतवृत्तमा
नोऽसंपातादुत्तरतः पलांशेन तेन सं
सक्तं यत्तद्वृत्तं घटिवृत्ती विख्यातिकं तद्वि
षुवद्वृत्ताख्यमिदं ॥ ५ ॥ अथ दृक्कम
ण्डलम् ॥ ऊर्ध्वाधरस्वस्तिककीलयु
ग्मे प्रोतं स्थं यद्दृग्वलयं तदन्तः कृत्वा
परिभ्रमच्चलं यत्र येन ग्रहो गच्छति
यत्र यत्र ॥ ज्ञेयं तदेवाखिलखेचरा
णां पृथक् पृथग्दृग्वलयं तथा दौ दृङ्म
ण्डलं विविधमलग्नकमस्य दृग्ज्ञेयं पलग्ना

स्थमिदं वदंति ॥ कस्माद्दृग्नारीतिनि।
यानि प्रोक्तानि तेभ्यः किंचिदल्पाकारं
वृत्ताभ्यंतरे ऊर्ध्वमधस्सूत्रसंपातु।
योस्त्रिकिको नयविरचितकीलद्वये
प्रोतं यथा भ्रममाणे भ्रमति तथास्व
यं दृढदृग्गोलं विधाय यत्रयत्र क्रां
तिविमण्डलादौ ग्रहो गच्छति तत्र तत्र
भ्रमयित्वा नियतत्रिदृग्मण्डलसंक्रमादि
केदृश्यानीयं अयवादृदयदृष्यग्रहा।
णां मध्यदृक्क्षेपमण्डलानि कल्प्यानि प
वं समग्रग्रहाणां समाहृमं विविमलग्र
मेतद्देवदृक्क्षेपवृत्ताद्वयं ॥ ३ ॥
एवं खगोलमभिधाय दृग्गोलमाह
वद्ध्वा खगोलेन लिकाद्वयं च ध्रुवद्वय
तन्नलिकाद्वयमेव बहिः खगोलाद्वि
दधीत धीमान् दृग्गोलमेवं खलु वक्ष्य
माणम् ॥ भगोलवृत्तैः सहितैः
खगोलो दृग्गोलसंज्ञोपि विमण्डला
द्यैः द्युगोलजातं खलु दृश्यतेत्र दे
वैर्हि दृग्गोलमतो वदंति ॥ पूर्वो
क्ते खगोले यद्ध्रुवद्वयं विद्धयोर्नालि
काद्वयं वद्धा तदाधारं खगोलाद्बहि
रंगुलस्त्रयांतरे वक्ष्यमाणलक्षणो
पेतं दृग्गोलं निजमनैपुण्येन रचयेत्

खगोलः पूर्वोक्तवृत्तैः सहितः तथाव
लमाद्यैः भगोलवृत्तैः क्रान्तिवृत्तैः च स
हितो दृग्गोलसंज्ञो भवति अथ कृत्स्ना
स्दृग्गोलसंज्ञेस्माद् युगोलेस्मादि अ
ग्राह्येतिस्थानसमधोऽज्ञतवृत्तादिद्युगोल
जातेगणितेगोले सम्यगुपलक्षतेनेव।
केवलेखगोलेयस्मादस्यगोलस्य दृग्गो
लसंज्ञा कृता ॥ ८ ॥ अथ गोलाध्या
यख्यातेन खगोलदृग्गोलबंधः ॥ अ
थ भगोलः ॥ याम्योत्तरवृत्ते क्षितिजवत्
वृत्तद्वयं विदध्यादाधारवृत्तद्युगले ध्रु
वयष्टिबद्धे बद्ध्वैकमत्र सममंडल
वर्तनीयं नाडीवृत्तं विषुवद्वलयं
तदेव ॥ ९ ॥ यथा खगोले याम्योत्त
रवृत्ते क्षितिजं सम्यक् वृत्तद्वयं प्रकल्प्य।
याम्योत्तरमध्यगतं निबध्य क्षितिज
रूपं एतद्वृत्तद्वयं ध्रुवयष्टिबद्धे विदध्या
त् आधारवृत्ते कृते कृतव्यवृत्तानां अन्य
तमीयं पूर्वापरसममण्डलवत्तद्
वृत्तं नाडीवृत्तं निवेशनीयं तच्चात्र
वृत्तं विषुवन्मण्डलसंज्ञं ॥ १० ॥
अथ क्रान्तिवृत्तम् ॥ क्रान्तिवृत्तं वि
धेयं ग्रहाक्रमभमध्य भानस्थ भागे क्र
मात् भागान्तः क्रान्तिपाते प्रतीपं तथाग्र

स्फुटाः क्षेपपातास्तत्स्थानकांकंकये
त् ॥ अथापरं तत्प्रमाणमेवमंगुले
कर्तव्यं तत्रक्रांशैरेकं अत्र क्रांतिवृत्ते।
यत्र सूर्यो भ्रमति तस्मात्स्वक्रांतरेष्वा
याभ्रमति क्रांतिपातस्थानमेकं तथा
प्रस्फुटाः क्षेपपाताः यत्रराश्यंशेष्टौ भ
वेति तत्रैवोक्ताः ॥ ११ ॥ अथ क्रांति
वृत्तसंस्थानम् ॥ क्रांतिपातोम्बुपा
ताम्बुघक्रांतरेनाडिकावृत्तलग्नं विदध्या
द्दृढम् पातनः प्राक्शिभे सिद्धभागैस्तद
ग्रहात्तेन तेस्त्रभागैर्विभागपदे ॥ क्रां
तिपातस्य यत्र विक्षिप्तं तस्मात्क्रांत
रेऽन्यविक्षिप्ते नाडीवृत्तसंज्ञके कर्तव्ये।
वामविक्षिप्तत्रिभांतरे स्वतिनाडीवृ
त्ताद्दक्षिणे चतुर्विंशांशैर्भायात् षष्
भांतरे दक्षिणजे अत्रैतद्भवति।
क्रांतिवृत्ते यदा मेषादौ ग्रहः क्रांतिगः
तस्य पंचदशांशास्तदा क्रांतिपातप्र
तीपगतित्वान्मीनार्धे भवति तदाच
द्रग्रहांतरविक्षिप्तकन्यार्धे क्रांतिपातः स
द्ग्रहभतयापनुपार्धे भवति पतत्राडी
वृत्ते ऊर्ध्वस्थिते तयोर्लग्नक्रांतिवृत्तेऽप
नः विक्षिप्तग्रनात्रिभज्ञारेस्वतितदाव
तुर्विंशांशैर्यथा क्रांतिवृत्तस्य नवेतोया

सिशी
३.
३२३

323

ति तथा नाडीवृत्तलग्नं निवेश्य एवं वृ
त्तिकार्धं वृत्ताधश्चक्रवृद्धे पातविक्षेपवृत्तं
नैव पश्चिमतो याति यदा तु पातस्तदा यं
नलवेध्यं शङ्कुबिन्दौ ततः प्रचाल्य निवेश्य अ
नुपातश्च यदि त्रिज्यातुल्यैस्ततैश्च तावि पा
तिभागज्यालभ्यते तदा मनोतेवलाकि
मिति एवं सर्वत्र कलक्रान्तिधनुषः व
ह्याभ्यां स्वेषाः यथा क्रान्तिपातान्क्रान्ति
वृत्तस्थानमृक्षे तथैवमपि मण्डलस्थ
स्थाने क्रान्तिवृत्ते पातान्तरे ये ॥ १२ ॥
अथ विमण्डलम् नाडिकामण्डले क्रा
न्तिवृत्ते यथा क्रान्तिवृत्ते तथा क्षेपवृत्तेम
सेत् क्षेपवृत्ते तत्राशीकाः ततश्च तत्क्षेप
पाते पुविक्षेपादिक्रमेणाकवत् ॥ क्रा
न्तिवृत्तस्य च क्षेपवृत्तस्य च क्षेपपातेस
ष्ट्भे वक्रत्वापुतिम् क्षेपपाताग्रतः
पृष्ठतश्च त्रिभे क्षेपभागाः स्फुटैः सौम्या
म्यान्यसेत् ॥ शीघ्रकर्णेन भक्तास्त्रिभ
ज्या गुणाः स्युः परक्षेपभागाः ग्रहाणां
स्फुटाः क्षेपवृत्तानि खपाणि विदध्यात्त
था कक्ष्यावृत्ते भूमध्ये नीहुपकीयग्रहाः ॥
वृत्ते चक्रे पोवर्त्तीनाडिमण्डलमंतस्था
शुभित्तिमेषाद्विलोमं तेन पादं दत्वा
वटेशविक्षं तस्मात्स्थानेवविक्षं कते

ये एवं क्रान्तिवृत्तेऽपि अथैनयोर्विमण्ड
लगतयोश्च संपातो क्रान्त्यादेः प्रवृत्तेऽन्यो भेत्
एवं तेषां पातविभागास्त्रिभं तरेदे प्रवृत्तम
ग्रतो याति तदा याविन्नोस्य ग्रहस्य तेपभा
गात्वावद्भिर्वशैः क्रान्तिवृत्ताच्च यथान्तेर्विम
ण्डलेयाति मस्य प्रवृत्तो दृक्तेणतः अन्ये न
वेत्पातः यद्विवृत्ते एते विक्षेपो ग्राल्लद्दा
वृत्ते किमिति एवं चन्द्रादीनां षड्ग्रहाणां
ग्रहमण्डलानि कल्पितानि यतः चन्द्राद
यः षड्ग्रहाः स्वे स्वे विमण्डले भ्रमन्तीति ॥
२५ ॥ अथ क्रान्तिविक्षेपो नाडिकाम
ण्डलाति येगायमः क्रान्तिवृत्तावधि क्रान्ति
वृत्ताच्च यः क्षेपवृत्तावधि तिर्यग्गेव स्फु
टो नाडिकावृत्ते विक्षेपान्तराले यमः ॥ क्रा
न्तिवृत्तेयमुद्रह्मस्थाने तस्य नाडीवृत्तस्य च य
तिर्यग्गतेरेखा क्रान्ति एवं शरक्रान्त्योर्भिन्न
दिक्त्वे अथ विक्षेपमण्डले यमुद्रस्थाने त
स्य क्रान्तिवृत्तस्य च याति यंगते रेखा शरः
क्षेपवृत्तनाडीवृत्तयोरन्तराले यातिर्यग्गते रे
खा स्फुटाक्रान्तिः एवं शरक्रान्त्योर्भिन्नदि
क्त्वे योगेन लभ्यते एकदिशोर्वियोगेने
ति ॥ २६ ॥ अथ क्रान्तिपातः ॥ विषु
वत्क्रान्तिवृत्तयोः संपातः क्रान्तिपातः ।
स्यात् तद्भगणाः सौरो क्रान्त्यमस्या अयुतत्र

सिशि
उ.
३२५

324

यंकल्पे ॥ अयनचलने यदुक्तं मुंजाला
द्यैः संपातस्य तस्येह भगणाः कल्पे गोग
गर्त्तुनंदगोचंद्राः १९९६६९।१८ तन्मे
मतंतदिष्याविटेयमःसाम्यः क्रांतिवशा
त्स्ववमद्याद्युदललग्नागमेततःतेप्याः
विषुवत्क्रांतिवृत्तयोःसंपातःपातःक्रां
त्यर्थंसंपातः क्रांतिपातःसतत्वमेवा।
त्र्वैवचनसंभवति किंतुतस्यापिचलनं
प्रवर्ततोहतेयावंतोचलनभागाः ताव
द्भिरेवमेषादेः पृष्ठतःक्रांतिक्रांतिवृत्त
विषुवद्वृत्तसंसक्तमितसंधिः एवमेवा
ग्रेसत्यंसिद्धांतेक्रमपुनस्यमितावसं
ख्याणभगणाहृद्वं तथामुंजालाद्याचा
र्यैकथिते यद्दयनचलने दय .... एव
मुपलब्धोपिक्रांतिपातोब्रह्मगुप्तादिभि
र्निपुणैरप्याचार्यैर्यैत्रोक्तेतदल्पत्वात्तदा
तेनोपलब्धः इदानींबहुत्वादुपलभ्या
ते मनुपद्येति .... मुपातभगणस्या
गतप्रमाणाद्वकल्पेनगणनः उक्ता
त्तिमंदोच्चानांपातानांचफलाभावः
स्यानानितप्रतीयतेनोपलभ्यंते ग्रह
कलाभावस्तेन .... लत्रस्यास्ति
लेवार्षिकीगतिराचार्यैर्नोपलब्धिस्त्री
तित्रुपिता यतःस्वरतेरचलत्वंचापा

कलाः प्रतत्त्ववचनोनेमृदालादिमते
नकिंचिदलिकैरेकोनबाह्यमेवंयद्य
मैरपिभगणैरेवावस्थानाद्युपलभ्येत
दातैरमेवगति तत्कालमेतत्स्वल्पप्रत
नुसारणीगतिरंगीकार्या यदापुनर्म
हताकालेनमहदन्तरंभविष्यति तदा
यथोपलभ्यमानांगतिमंगीकृत्य
पणस्त्राणिमहामतिभिःकर्तव्याणि
अतएवार्यगणेनस्फुटेनायतेकाले
विलम्बमानागुक्तिमाचार्यैः क्रांतिपा
तभगणाः सोपलब्धाः प्रोक्ताः अत्र
मेवार्थमंगीकृत्यश्रीब्रह्मगुप्तमप्याह।
ब्रह्मोक्तमहर्गणेनमहताकालेनखि
लीभूतम् तदासएवक्रांतिपातइति
यथोपलब्धेपातेग्रहेप्राप्यक्रांतिःसा
ध्या यतःक्रांतिवशाच्चरं मेषादि
स्वदेशोदयाश्चानतस्वराधसाधनेलग्न
साधनेच क्रांतिपातप्रक्षेपःकार्यः
अथप्रसंगात्सूर्यसिद्धांतोक्तोपिवि
शेषःप्रदर्श्यते यथा तद्धोक्तिश्चात
दशांशाविज्ञेयाअयनाद्विधा इति
पक्षेपिभूतेसमार्विंशतिर्भवति त
द्धोक्तिश्चादित्यत्रगतजर्जैकविधानमि
तिभावकः तेनतद्धोक्तिसिभिर्हतः त

सि॰शि॰
उ॰
३२५

325

होस्त्विष्ट इति मृतपूर्वाचार्यैर्गोलोक्तं नन
हेतद्गणितम्मतेवयं उपलब्ध्यनुसारे
णैवांगीकुर्म इति ग्रन्थाभिप्रायः स्वीयो
पलब्धेः क्रान्तिपातप्रकारं वक्ष्यति ॥१९
अथ विशेषः ॥ अथ विक्षेपपातः ॥
एवं क्रान्तिविमण्डलसंपाताः क्षेपपाता
स्तुः चंद्रादीनां व्यस्ताः क्षेपपातनयनेनुसं
योज्याः ॥ मंदस्फुटोद्राक्क्रान्तिमंड
ले हि ग्रहो भ्रमत्यग्रचलनस्य पातः पाते
न युक्तो द्रग्गणितागतेन मंदस्फुटानेव
वक्रतः पातः स्यात् ॥ पातेश्चवाशी
घ्रफले विलोमे कृत्वा स्फुटेनेन युतात्व
शेन: चंद्रस्य कक्षावलयाद्धि पातः स्फु
टाद्विधोर्मध्यमपातमुक्तान् ॥ यथा
विषुवन्मंडलक्रान्तिवलययोः संपा
तः क्रान्तिपातो भवति यथा क्रान्ति
मण्डलविमण्डलयोः संपातः क्षेप
पात इत्यतो ग्रहे प्रक्षिप्यते यः साध्यः
एवमितिपदेन पातस्साधयं क्रान्ति
साधने क्रान्तिपाते ग्रहे प्रक्षेप्य क्रा।
न्तिसाध्येति द्योतिते अथ शीघ्रप्रति
मण्डले मंदस्फुटो ग्रहो भ्रमति ग्रह
पातोऽप्यशीघ्रप्रतिमंडले व्यस्तगति
रतो गणितागतेन शीघ्रपातेन यु।

कान्तग्रहान्मंदस्फुटान्तरः साध्यः अथ
वास्फुटे ग्रहे यदि शीघ्रफलं धनं तदा।
पातेऋणं धने कृत्वा ते पाते संयोज्याः
स्माद्विक्षेपः साध्यः यतः शीघ्रफल
स्य विलोमसंस्कारे कृते मंदस्फुटपात
योगो भवति चेद्रूपातस्यैतत्कक्ष्याहते
भ्रमति तस्मात्स्फुटे चेद्रे मध्यमे पाते
संयोज्य शरः साध्यः ॥ २१ ॥ अथ
बुधशुक्रयोर्विशेषः ॥ ये चात्र पा
तभगणाः कथिता ज्ञभृग्वोस्ते शीघ्र
केंद्रभगणैरधिका यतः स्युः स्वल्पाश्च
तार्यमुदिता स्फुलकेंद्रपातौ पातौ तयो
पठितवक्रभवौ विधेयौ ॥ २२ चला
द्विशोध्याः किलकेंद्रसिद्धैकेंद्रैः स पाते
भुवरस्य योज्यः अतस्तुलात्पातभता
न्नक्षभृग्वोः सधीभिनयौ प्रारसिद्धि
कृता ॥ स्फुटेन शीघ्रोच्चमुक्तौ स्फु
टे तयोः पातौ भगोले स्फुटएव पातः
अतस्तुलात्पातभगणा भवंति अतः
पठिता पातभगणाः स्वस्वशीघ्रकेंद्र
भगणैर्युक्ताः पारमार्थिकाः स्युः ते
तथात्र पठितास्तस्वग्रहेन्तमाह ज्ञद्विपा
२५२१ त्रिनंदनाग ८९३ मिता
यदल्पे पठिते स्वल्पार्थेन स्वरूपतः।

सि०शे०
उ०
२४१

326

गुणं पारमार्थिकानां स्वस्वपातानां भगणा
नोक्तूपपत्तौ विक्षेपानयनार्थं कल्पितैयो
अथ शीघ्रकेन्द्रकवशात्पूर्वं शीघ्रोच्च
हृदः शेषा ये इदानीं विक्षेपानयनार्थं ये
निजः तथाहि केन्द्रस्पष्टीतापातभगण
शीघ्रोच्चयोगपवशीकृतस्मात्साधितो
तभगणः विक्षेपाग्रहस्थानीयो भवति
न शीघ्रोच्चस्थानीयः गुरुमित्रेवार्थे के
श्चिदेवोपेनाक्षेपो वोक्तं यथास्वकीयसि
द्धान्तेभाष्ये सभुक्तयोः शीघ्रोच्चस्थाने
पातावाल्पिक्षेपत्वाभावान्मन्दस्थाने
स्थितयोरन्ययोर्भवति अयोपलब्धि
रेववासना नान्यकारणेनवक्तुंशक्य
त इति वक्तव्यं तेनाप्यन्यथावसायात्कृ
तः परवृधभक्तयोर्यपातभगणैः शी
केन्द्रेपातभगणास्तेन भवन्तः किंतु शी
घ्रकेन्द्रस्थानसाधनयोग्मावुक्तौ यतः
शीघ्रकेन्द्रभगणायुक्ता ते पातभगणाः।
भवन्तीति तेनात्र तथा चमयधी
येसिद्धान्तचूडामणौ शुक्रात्स्वभगण
तःपातः स्वशीघ्रकेन्द्रगणसंयुतः कार्य
इति शुक्रेणैवाभिप्रायेणाचार्येणोक्तं
स्वस्पष्टत्वार्थं मर्दितानाः इति शीघ्रोच्च
पातयोर्योगमन्दस्फुटस्पष्टपातस्यवयोगः।

निघ्नतः सूर्यसिद्धान्तोक्तेन क्रमेण तृ
तीयकेन्द्रमानेन बुधभार्गवयोः फलमिति
मन्दफलेन विपरीतसंस्कृतः पातः शी
घ्रोच्चयोजितस्तथाकृते मध्यग्रहपात
योजनीयत इत्यत्र विक्षेपकेन्द्रे मन्दफलेन
नवितेस्यात् नदेगीकृते इतरकेन्द्रस्या
नुपपत्तेः अथ स्पष्टविक्षेपमाह स
ष्टग्रहात्र शीघ्रोच्चपातयोगः स्फुटभातः
तदुत्थितो विक्षेपः स्फुटविक्षेपोऽत्रभगोः
साध्यः यतो भगोले यत्क्रान्तिवृत्तेन तत्र
यद्विमण्डलेन च स्फुटग्रहः तयोर्योगो ग्रह
विक्षेपकेन्द्रमतः स्फुटस्तत्पातस्थाने सम
हृभयादिविमण्डले दीयते तदा विभेतरे
स्फुटीकृतः परमविक्षेपांशैः पूर्ववद्द
दत्तेण ·· यस्ते स्फुटग्रहस्थाने यावा
न्विक्षेपो सौ गणितागतविक्षेपेण तुल्यो
भवतीनान्यथाने स्फुटविक्षेपत्वमस्य
१४ ॥ अथ ग्रहगोलविषयः ॥ ग्रह
स्य गोले कथितापमण्डले प्रवल्पकस्या
वलये यथादिते १५ निवद्धशीघ्र
प्रतिवृत्तमस्मिन्विमण्डलं तत्र स्थितैः श
रांशैः मध्योच्चपातो द्युसदां श्रभगोल स्व
पीप्रकेन्द्रेण युतस्तथोक्तः ॥ भगोल
एवं ग्रहगोलः यत्र यत्क्रान्तिवृत्तेन तदेव

सि.शि.
उ.
११७

327

कल्पाहृतत्वेनकल्पनीयं ततः क्षेपको
त्क्रमप्रकारेणग्रहस्यशीघ्रप्रतिमंडलेवक्ष्य
स्मिन्यायानागतःपातः सावाक्मेषादेवि
लोमेस्मात्तत्रपाताद्विक्षेपकर्तव्यं तत्रदे
ष्यामितेनकर्कटकेनासह्यभेदविमंडला
ख्यंभ्रयोत तद्भगणाख्येके शुक्रमिश्र
यि मेषादेर्विलोमे पाते गणयन्नातद
ग्रेविक्षेपकार्यं शुक्रप्रतिमंडलविमंडल
योःपातविक्षेपो प्रथमःसंपातःकार्याः
ततःषड्भांतरे द्वितीयः एवंसंपातद्वयं
कृत्वा तैःपातागतःस्फुटस्तत्रत्रिभेन
रेपूर्वापरितेःपरमविक्षेपौ क्रूरग्रहाणि
णवाविमंडलेविन्यस्यग्रहावलोकाः
यतस्तत्रमत्स्यःस्फुटगत्यापारमार्थिको
ग्रहोभ्रमति अस्तोमेषादेर्नुलोमोम
स्फुटो विमंडलेरूपः अस्मादिमंडल
स्थोग्रहः प्रतिमंडलस्थावनोनेरणवि
हितस्तावाल्विक्षेपः यतः प्रतिमंड
लविमंडलयोःसंपातेयदाग्रहोभव
तितदाविक्षेपाभावः मध्यस्थानादि
मण्डलेकृतेप्रतिमंडलमेवविमंडले
भवति अथ्यागतःस्फुटोवाविमण्ड
लेकृतेपर्वतःपश्चिमतस्त्रिभांतरेल
निष्ठति तदंतरेरात्रोवापरमविक्षे

पःस्पष्टेनानुपातः अतोमण्डलमेपात
ग्रहयोरेतरेकेंद्रं तस्मात् ग्रहयोगेनल
ब्धेनेपातस्याविलोमः स्यात् यदित्रिज्य
यापरमविक्षेपस्तदाभीष्टयाकेतिफ
लेप्रतिमण्डलविमण्डलयोस्थितयोगान्त
रंक्रमभमण्डलस्यग्रहान्तरेशीघ्रकर्णः
अथद्वितीयोनुपातः यदिकर्णमण्ड
लेएतावान्विक्षेपस्तदात्रिज्यावृत्तेकइ
तिफले वियोगाग्रेविक्षेपः त्रिज्याह
रद्वितीयोगुणस्तुल्यत्वान्नाशेकृतेपरम
विक्षेपोगुणकः शीघ्रकर्णोहरः फल
भावः ॥ २४ ॥ अथास्तोदयसूत्रम् ॥
इष्टितकालितुल्यमर्कसवनोनाडिका
स्यादहोरात्रमहमानेन ततवडासदीना
चषष्ठ्येकयदस्यविकंभवेदिष्टनीवास
ना ॥ नाडीहृतानाहृतदिनत उमरनोवा
ड्यङ्कानिहृतेतुल्यसवनोनरे यत्तहृते
निवद्यते तदहोरात्रहृतमिति यद्दिन
द्दिनमेनरंक्रान्तेस्तेरतरेयेदिनशेषमा
ड्मनोदक्षिणतस्तुषष्ट्यधिकानिशत
त्रयमितानिहृतानिवद्यते तदाहेन
द्दिनास्महोरात्रहृतानिभवंति अस्या
साऊदिनस्यामिदं यतोविषुवद्दिनेत्रि
ज्याद्युज्याभवति ·· साभावात् ततोय

सिशि
गो.
३२८

328

यायथाक्रांतिवशाद्रुजनतोदक्षिणाग्र
ह्रोयाति तथाक्षाद्दृतयार्श्वयोर्दिन
मातृतमूलेस्वाद्रोगृहस्वाह्वोराग्रहू
तेपूर्वापरंभ्रमति ॥ २७ ॥ सृष्टेर्बा
ध्यानाति ॥ सृष्टकल्पामेषाद्यद्वहृ
लोमंक्रांतिपातांकान् एवंमेषादीनां
युगमहतानिवध्नीयात् ॥ २८ ॥ ना
डीवृत्तेभयमध्येगोश्योतिक्रमोक्रमा
तानि एषभगोलःकथितःखेचरगो
लोयमेवविज्ञेयः ॥ २९ ॥ सृष्ट्यादमे
एडलेवाक्षयाधारैरपिस्थूतस्यैव शन्या
दीनांकस्यावध्नीयाद्गोनाभमालाभाः
३० ॥ वस्त्रभगोलमेवयष्ट्यायष्टेवे
गोलनलिकान्तः प्रतिपध्रमयेत्तेय
ष्ट्याधारेस्थिरोखद्गमोलो ॥ ३१ ॥ अ
यनक्रांतिपातः पूर्वोक्तविधिनायानल
दारभ्याग्रतःसृष्टतस्तूनलोमेमषादयो
राशयःकल्प्याः अमेकैकस्यराशोस्त्रि
शद्भागाःकल्प्याः एवंकृतेक्रांतिपा
तातिरेकमस्यस्थाःमेषाद्याःषडुत्तर
तोभवंति तुलाद्याषड्दक्षिणतः य
दिपात्रमक्रांतिवृत्तेभेनवलग्नातदाग
शिवद्भप्रान्यासःकथमित्याह नाडीवृ
तान्याशंसुयेघोपलेरामहतानिक्रमे

णं भवति श्रीकुम्भेण एवमभय
तोपि मध्ये तद्वृत्तं भवति नाडीहतं कि
ल विषुवन्मण्डले मस्मात्क्रान्तिवशा
त् उत्तरतो मेषादिराशित्रयस्य नवति
प्रमितान्महोरात्रहतानि मासेवोक्त
मेण ककोंटः कन्यान्तस्य मध्ये मिथुना
होरात्रहतानि कर्कस्य हृष्टस्येव सिंह
स्य मेषस्य कन्यायाः एवं दक्षिणतोपि
तुलाहोरात्रहतानि मीनस्य नवहो
रात्रहतव्यासार्द्धं मध्याप्रमाणं श्रीक
स्या परमक्रान्तिस्थाने त्रिज्यातो ल्यानवा
नक्षत्रमहोरात्रस्य बाह्यिवरीनामल्पे
हतेव स्थाने नाडीहतस्य त्रिज्याप्रमा
णत्वात् मध्ये स्थिते नाडीहतं तावद्वि
वन्मण्डलयुक्ते न विरत पूर्वो परमम
ध्यत्रस्यमेव मध्ये तो नाडीहत्नाड्युत्तरतो
दक्षिणतोपि गोलस्थानातित्वात् मध्ये हो
रात्रस्य वृत्तं भवति यदि नाडीहतं वि
स्या प्रमाणं नरा परमक्रान्तिस्थमहो
रात्रहतं परमद्युज्याप्रमाणं भवेत्
द्युज्या त्रिज्ययोः क्रान्त्यन्तरत्वात् महो
रात्रहतं बाह्यैः परीधी ......

सिशि
ग॰
३३५

329

इति श्रीसिद्धांतशिरोमणौ गोलाध्याये गो
लबंधः ॥ अथ त्रिप्रश्नवासना ॥ उन्मं
डलक्ष्मावलयांतराले द्युरात्रिवृत्ते च र
खंडकालः तज्ज्याथ कुज्या चरसिंजि
नी स्याद्व्यासार्धवृत्ते परिणामिता सा ॥
१ ॥ स्वदेशार्कोदयनिरक्षार्कोदय
योरंतरं कालः ॥ २ ॥ निरक्षदेशे क्षि
तिजाख्यवृत्तमुन्मण्डलेन स्वगतं स्वदेश
शे स्वसिद्धेर्के स्वमुन्नमः स्याद्ध
धमर्कोदययोस्तु मध्ये ॥ स्पष्टार्थं
अथ चरफलस्य धनर्णवासना ॥ अ
दौ स्वदेशे च निरक्षदेशे सूर्योदयोऽस्त
मयोस्त्वथातः अजादिगे स्यादुदयोऽस्त
मस्य फले च रोऽस्य रवौ सौम्यगोले ॥ ३
याम्ये विलोमं खलु तत्र यस्मादुन्मण्ड
ले स्वक्षितिजादधस्थं याम्याद्युगोले स्वम
याम्य भागे गोलस्य तावुन्मण्डलयाम्यगो
ले ॥ उन्मण्डलमेव निरक्षे क्षितिजं
निरक्षादुन्नरक्षादुन्नमभागे तावद्याम्य

त्वात्सौम्यगोले स्वदेशक्षितिजादुन्मंड
लस्योर्ध्वगतं भवति तेनार्कोदयः क्षिति
जे स्फुटोदयः पूर्वं तत उन्मण्डलगामि
रते अल्पकाले तून्मण्डले विलग्नम्भ
क्षितिजस्थार्कात् भवति तस्मात्पूर्वं निर
क्षतः पश्चात्स्वदेशे अतो ग्रहस्फुटो
दयकालीनचरफलमृणं क्रियते उ
न्मकालीने धनमत्र गोले गैकं भवति
याम्यगोले स्याद्विपरीतम् यतस्तदो
न्मण्डले स्वक्षितिजादधोगतमिति अ
नल्पस्पष्टार्थं ॥ ४ ॥ अथाह दिननिशोर्ले
घुमहत्वहेतुविमाह ॥ अत सौम्ये
गोले दिवसो महान् रात्रिर्लघुर्याम्ये
तस्याम्ये अर्धरात्रे क्षितिजादधः
स्थिता रात्रिर्यतः स्यादिनमानमर्धे ॥ ५ ॥
सदा समत्वं युनिशोर्निरक्षेनोन्मण्डले
न चक्रज्यायतो न्यत् अहोरात्रवृत्तेक्षि
तिजादुपरिस्थिया यावान्कालः स्यात्तावत्
दिनं अथाहोरात्रवृत्ते क्षितिजादधः
स्थिया यावान्कालस्तावती रात्रिः निर
क्षदेशे भागे तस्य याम्यत्वादुत्तरगो
ले होरात्रवृत्ते क्षितिजादूर्ध्वमधि
केन महान्दिवसो ल्पा रात्रिर्याम्ये
विपरीते बोधस्पष्टार्थं ॥ ५ ॥ अथाव

सिशि
उ.
१३०

330

शेषः ॥ षड्वृद्धिभागाभ्यधिकाः प
लांशा यत्रायतत्रास्य परो विशेषः ६
लवाधिकाक्रान्तिरतद्युयावन्नावहि
नेमेतनमेवतत्र यावद्युयाम्यास्तु
तेनमितातनसुमेरौसततेनलाङ्ग्र।
म ॥ ३ ॥ यस्मिन्देशे षड्वृद्धिभा
गेभ्योधिका पलांशाः स्युस्तत्रायवि
शेषः यावत्कालेननदेपोलेवाक्रां
तिरधिकोत्तरा भवति तावत्कालंदि
नमेव यदाक्रान्तिर्याम्या तदारात्रि
व यथा यत्रा लांशाः ६६ तत्र दाक्षि
णाक्षितिजादुपर्युत्तरक्षितिजादधः च
तुर्विंशांशे विषुवन्मण्डले भवति त
त्रोदग्गोले परमक्रान्त्यंशेष्वहनाडनरमो
होरात्रवृत्ते क्रान्ते उत्तरक्षितिजे रविर्वि
बसर्वोदितंभूत्वा दक्षिणक्षितिजादु
पर्यंशाचत्वारिंशद्देशे मध्याह्ने उन्नतं
भवति तदाग्रनतम्भा ३२५५।२२
लम्बज्या १३५७ विषुवत्प्रभा
५७ क्षितिज्या ३२५१।२२ युज्या
३१५१।२१ चरज्या ३५३८ च
र्वे ५४०० दिनार्द्ध ३० पदेदक्षि
णायनम् निषण्णेषड्वृद्धिद्युज्यात्मकं दि
नेरात्र्यभावे ग्रस्मिन्दिने क्रान्तिस्तु ता।

दिनेष्वाहुश्चरेभ्यः किंचिदूनेन त्रिरात्रिमेव
यस्तनोयथा यथा रविर्हि हिमानोयाति त
थामध्यारात्रिवृद्धिरेवं विषुवद्दिने समरा
त्रिदिनत्वे यावत्परमक्रान्तौ दिनाभावः
तथा तु सप्ततिभागोदः नवविंशतिभा
गोलवः यदा विंशतिभागक्रान्तिस्तदा
तस्मिन्नरहितेन रविबिम्बमर्धोदिति
स्त्वा मध्याह्नं दक्षिणक्षितिजाद्रूपविव
ताविंशतो नते भवति तदा विंशतम्या
दिकादिनफले रात्रिशून्या ततोऽग्रिम
दिने उत्तरक्रान्ते राधिकात्रवितत्रवति।
क्षितिजे न स्पृशति ततो मेरुदिने षुयाव
दुत्तराक्रान्ते साबक्रो माघ्य स्त्रादहोरा
त्रवृत्ते उत्तरक्षितिजात्स्य तोग्रतो राशित
पचीयमाना भवति अनयैव युक्त्यादः
क्षिणगोले क्षितिजाद्धस्येकैः सततं रा
त्रिरिति मेरोर्नवतिभागोदः तस्य क्षि
तिजमेव विषुवन्मण्डलं उदग्गोलादौ
क्षितिजात्क्षितिजात्तत्रमर्कबिम्बे भवति
ततो मासत्रये परमक्रान्तिं यावदूर्ध्वमुप
रि क्षितिजाच्चतुर्विंशतिभागानारोहति
पुनर्मासत्रयमवरोहति एवं पुनर्वि
षुवद्दिने क्षितिजमुपैति एवं मेरौ ष
ण्मासं दिनमनेन युक्त्या षाण्मासिकी

सि॰ श्री
उ॰
३३१

331

रात्रिरिति ॥ ७ ॥ प्रथमेरोमेष्या विषु
वहन्तेषु सदोदितिमन्त्रमितेन तथा वैदे
व्यानाम् उत्तरयाम्योक्रमशः ऊर्ध्वाधोगतौ
भुवौ च यत्तेषाम् ॥ ८ ॥ उत्तरगोले दि
तिजाह्रूर्ध्वपरिवर्तोभ्रमेनमादित्य सव्यो
विदशामननेपश्चेपसव्यगामुसव्यगंया
मे ॥ ९ ॥ सुगमेव्याख्यानेन च प्रथयैव
दिनम् ॥ दिनेदिनेशामयनोत्तरदर्शने
नमीनमोहेनवटर्षानेसति ऊर्ध्वमा
नायुनिशायथान्तृणानाथापितृणामपु
शिशूह्रवासिनाम् सप्तोर्थः ॥ १० ॥
वर्षा च श्रुतिः वेदोऽस्यातिविति प्रथमो
हितिकाभिप्रायः ॥ दिनेसुराणामय
नेयदुत्तरनिशानरस्मोहितिकेः प्रकीर्ति
तम् दिनोन्मिलिके दिनमेवतन्मतेनि
षानथातन्फलकीर्तनायथत् ॥ ११ ॥
ठेठोनमारोहुतियः क्रमेणानैवेवह्नेरव
रोहुतीनः यन्नैवदेवैः प्रथमेसहस्राब्द
मेवातिष्ठनवलोकितकिम् ॥ १२ उद
गयनमासमरे दिने याम्येनिपातियन्मोहि
तास्तके नत्वायमभिप्रायः याम्यायना
नेमध्यरात्रे ननोराविरपवीयते नेना
कौ दिनेन्मीलितमवसीमनं माहितिके दि
नमेवाके तथा दिनाद्धे दनेनरं राम्प

स्मोक्षमवितरीणाविरेवेति अथाहेतफ
लकीर्तने यतोयामडोहितफले दि
नाड्योद्धाविफले अर्धार्धविमिश्रे पर
नोन्मभावइत्यायुक्ते अतःफलकथना
र्थेयदुक्तं तेमल्लडावेते इतोन्यथावेडनर
मयनमासत्वंदिने याम्यायनेरात्रिरुच्य
ते तत्समत अथाहेतमाह मेषादिचः
यःसूर्यः स्थितिमोडपरिवर्तविंशतिभा
गास्तेहेति पुनरेवहेतेरोहतमादित्ये
देवाः किंनपश्यंति अपितुपश्यंत्येव
तदायावत्सूर्यावलोकनं दिनमेवेति
फलकीर्तनाहेतेनान्यथोदगयनमा।
सवदिनम् ॥ २ ॥ अथपितृदिनेप्रा
सोदयास्तादिकारः विधूर्ध्वभागेपि
तेरोवसंतः स्वाधःसुधादीधितिमासमं
ति पश्यंतितेर्कं निजमस्तकोर्ध्वे दर्शांत
तोस्मायुदलंतदेषाम् ॥ ३ ॥ भार्धे
तरत्वात्तद्विधोरधस्थ्येतस्मान्निशीथः।
स्वकुमोर्लिमासाः हलेरविः पत्तदले
मुदेति मुक्केतिमेमे यंतपवसिद्धे ॥
दर्शोस्यादिनाहेत्वात्प्राड्यादिपुविशिष्ट
कालत्वमर्कादिनाड्रेकुतपकालः प्रा
देयीत्तिपविभागिरोहिर्गंकुतपाक्ति।
लाइति श्लोकस्यार्थः ॥ ४ अथब्रह्म

सि०शि
उ०
२३२

332

दिनोपपत्तिः यदतिदूरगतो द्रुहिणः।
क्षितेस्ततस्तमाप्रलयं रविमीक्षते भव
ति तावदयं शयितस्तु यद्युगसहस्रयुगे
द्युनिशं विधेः ॥ अतिदूरस्थितत्वादाप्र
लयं ब्रह्मार्कं पश्यति दिवा तेन व्याप्तो
न यं सहस्रशोनेनावनौ रात्रिरतो युगस
हस्र ४३२००००००० द्वयं ब्रा
ह्मे दिने निशो महोरात्रं तु कल्पद्वयं ॥
५ ॥ अथोदयवासना यो हि प्रदेशो
पममण्डलस्यातिके क्षितो याम्युदये
न यातः स्वल्पेन कालेन यत ऊर्ध्वसं
स्थानल्पेन सोऽस्मादुदयेन तुल्यः ॥१६॥
य उक्तमेयाम्यनता मृगाद्याः स्वस्वा प
मेनापि निरक्षदेशे याम्यादिनस्ति
नतित्वमस्मा उद्यतिकालेन नतोल्पके
न ॥ १७ ॥ कर्कोदयः सौम्यनता हि दे
शे न यान्ति याम्यान्नवणादस्तु नम का
लेन तस्माद्बहूनोदयान्ति नतेन वेस्वैव
रक्तमेव ॥ १८ ॥ क्रांतिदूनस्या
यः प्रदेशान्क्रांतिवीन उदयमस्तं च याति
स प्रदेशोनल्पेन कालेन उदेत्यस्तमे
ति च ऊर्ध्वसंस्थाव बहूना कालेनास्तम
दयं च याति अत एवान्निरक्षेपि मेषा
दीनामुदयासमानं तेति अतः क्षोभा

द्विधूपाः शरकोट्टिचेष्टाः येचाग्रेनेदेषु
मिलायश्चैते क्रमोत्क्रमस्थाइत्याद्विमे
षायुदयास्तुल्यानोक्ताः यथाक्रांति
पातास्तुपातास्तुषड्भानदइत्याद्युक्तं।
प्रकारेणनाडिकावृत्तलग्नक्रांतिवृत्त
निवेषण मेषादौतुलादौचाद्दितिनव।
तिष्ठति तेनतिर्यक्त्वयनत्वमकरादौ
निवेशूपमाने त्रिभेनदे पश्चिमनातिष्ठ
ति कर्कादौ पूर्वेनइत्यूर्ध्वस्थितत्वे तेन
मेषाल्पकालोदयः ततोवृषः सक्रां।
त्याननयातिरश्चीनः किंचिदूर्ध्वस्थित
त्वान्मेषाद्धिककालोदयः वृषान्मि
थुनवत्कर्कोदयःकालः वृषवान्मि
हस मेषवत्कन्यायाः एवंतुलादिष
ड्केपिनिरक्षोदयाबोद्धव्याः स्वदेशेन
मकरादयोमिथुनांताः प्राचौदक्षिणाः
सेसत्वाग्रेपि याद्दियाम्योत्क्षस्तान्व
षादनीवयास्यनतानभवंति यतःस्व।
स्तिकाद्दक्षिणतोन्तभागेविषुवत्स्वस्ते
स्थिते तेनमकरादीनांषण्णांनतत्वो
तिर्यगवस्थितियोगात तथामततिर
श्चीना अल्पकालेनोदयमस्तंचयान्ति
इतिनिष्पन्नम येककोदयोवस्तदन्ता
स्वक्रांत्यासोम्यमतानस्लदक्षिणान्तवषा

सि॰शि॰
उ॰
२२२

333

रग्नत्वमभ्युपैति तथास्तमर्यंक्षित
त्वाहरुनाकालेनोदयमस्तं वयाति।
य्यमेवोनिरवोदयस्वदेशोदयेोरेतत्वे
वसवेदे यतउन्मण्डलमितिजयोरे
तदेवरमके ॥ १५ ॥ ग्रहचक्रवेद
येदेतत्वयपिकेतनमस्मसोलोपरिविमा
नः भवकृपादाक्लोखिनाडिकाभिः
पृथककमयेतिनिरक्तदेशो चकार्थं
मायेवतथाहितीयेसर्वेत्रपूर्णान्नि
मिताभिरेव ॥ २० ॥ मेषादिमिथु
नोतानाडीभिर्क्लेखितिमिताभिरुदेने
लगतिकर्केनदथःस्थितप्रथमेनाभिस्त्र
रोनाभिः ॥ २१ ॥ कर्माताउत्तुषो
तक्लिखितनताडीभिरुदलये लगति
कर्केवोर्धस्थितपश्चान्नाभिस्त्रवाद्याभिः ॥
तद्वहितगगणातिथिभिःकन्यातोवा
हषान्तोवा चक्रवेदे उदनाद्यास्तेनति
रतः स्वदेशोमुः हितिजेमा दिकना
गोलेभ्रमयन्नदृश्येयन्मस्त्रे उक्तमत
केषान्युक्ष्णुत्राणोपजनननार्थम ॥
२३ ॥ निरक्तेराशिमयेपंचदशघटी
भिरुदेति एवंषष्ट्यादिकाभिस्तना
रोभस्युकृपादाउदेयति यतः क्रोतं
राशिमयेनेवपरत्वमाप्नोति ग्रुवतिये

गुर्धृथिवीनीरवेषदेशेध्रुवमेषादेरा
शिषट्कं विंशतिघटीभिरुदेति तथा
न्तुलादिषट्कमपियवनोदेशेनियेषु
धुशित्रिमालेनबहुनाकालेनराशिषट्
कोदयोभवति तथा सति यथाप्रम
वेणोपलभ्यते तदाह मेषादेरारभ्य
मिथुनान्तः पंचदशनाडीभिस्तस्माद्
लेनगतिः तद्योभागस्थितिर्जेव
रोनाभिः पंचदशघटीभिर्मिथुनादु
ह्रतेलगति ततस्त्रयुनाभिः पंचदश
घटिकाभिस्तस्माद्लाहूर्ध्वस्थितेक्षिति
जेलगति पर्वायाम्यगोलस्थितत्वात्
ङ्केव यास्भ्रुवेपललवेक्षितिजाद
यस्त्वमिति मेषादेर्मिथुनान्तो याभिस्त्र
रोनयुनाभिः पंचदशघटीभिः क्षिति
जेलगति ताभिर्घटीभिर्वाह्यनाभिः त्रिं
शताकन्यान्तोभवति कर्कादेः कन्यान्त
स्त्रयसहिताभिः पंचदशघटीभिः क्षि
तिजेलगनोन्यथ्यः यतः कर्कादयः
सौम्यनताहियाम्य स्तत्वेशापिताः
याभिस्त्रयुताभिः पंचदशघटीभिः
कन्यान्तायनुधान्तः क्षितिजेलगतिता
भिर्घटिकाभिर्वाह्यताभिस्त्रिंशताभक
रादेर्मीनान्तः क्षितिजेलगति यतोम

रिसिसे
उ॰
२२५

334

कर्काट्ययोयाम्यनन्ताम्युपरियाम्यालवणसाद
तिर्यक्त्वाज्जाताः ग्रुनो मेषादिचयस्य।
तिर्यक्तोस्यासुरावेदैर्नुनाकार्याः स्वदे
शोदयाभवेति एवं तुलादिचयस्यक्र
मत्वात् क्रमस्व वैदेशैर्क्रमस्थितत्वात् उ
त्क्रमस्थिताधाः सन्तः स्वदेशोदयाभव
ति एवं तुलादिचयस्यक्रमस्थास्सुरावे
दैर्युक्ताः स्वदेशोदयाभवेति मकरा
दिचयस्योत्क्रमस्थितस्या उत्क्रम ...
सुरावेदैर्क्रमात्स्वदेशोदयाभवेति इह
मेषादिषु तिलेकनागालेभ्रुमयुनक्र
मेणायवृत्तेयस्थवस्थमार्णा नतानां वेपा
शिवोधायदर्शयेमनस्मवेहृपयतरस्मर्थः
१३ ॥ ग्रयात्नमयः ॥ याम्युदीति।
समयेनेयनतनमोत्तमुपयाति ते
नव राशिक्रर्धमपमेडलक्रजादर्श
मेवमतनेयतः स्थितम् ॥ ज्ञोति
हेतेद्वादशभागभायः विक्कितालेषुति
र्यक्तादस्यत्रषड्भागायः चार्धेनोनाः
षड्भागाइतियुवांगन्तोषड्भागायोयो
भागास्थाः षड्भागक्रर्धभागास्थाः २४
यमलेवनलवांनितानकास्त्रनोद
यवगायमुत्कवन् नान्यसंस्थिति ना।
यान्ययोदितेयनतेषविषयोल्पगा।

वरः यत्रदेशेचतुर्विंशन्नालेवोपलाः
तथादेशाभवेति यतोदक्क्रान्तिश्चतु
र्विंशांशैर्विषुवन्मंडलादुत्तरतोहोरा
वृत्तेगतेउत्तराहोतिमात्पर्यन्तादि
नःसूर्योभ्रमति नवषष्टिप्रमाणेदिन
तथायत्रषट्षष्टिभागेभ्योदेशाग्रोधि
काभवेति तथाषष्टिघटीभ्योदिनम
धिकंभवेति तत्रयावत्सदोदितोर
विः तावद्दोषाग्रहूतेक्षितिजेलग
तिचरंतुक्षितिजोन्मण्डलयोरंतरम्
उक्तेतद्दोषाग्रहेतिक्षितिज्ञासकेलभ
ते अतः क्रमावनत्वादिकमत्र्वेतः
नहिप्रकारेणतत्रत्यचरादिकं किमि
तितोक्तमित्यादि यतस्तत्रविंशांशभा
गेनोलंबवन्मानेवसेतिदिव्यपोनत्य
स्वदेशेमनुष्यगोचरोनभवतितस्मा
त्प्रकारेणनोक्तम् ॥ १५ ॥ अथल
ग्नानांतुल्यत्वोदयास्तमयाः ॥ ॥
यत्रलग्नमपमण्डलेक्रांतेनत्राप
मिहलग्नमध्याने प्राविपाम्मकृते
स्तलग्नकेमध्यलग्नमिहदासोत्तरे
१६ ॥ अथलग्नार्थमर्कस्यतान्त्काले
कीकरणोपपत्तिः ॥ लग्नार्थमिष्ट
घटिकायदिसावनास्तास्तात्कालिकोर्क

सि.शि.
उ.
११५

335

करणेन भवेद्युरात्रौः स्वादोदयादिष्ट
घटिकाभ्यस्तु ह्रापनेयास्तात्कालिकत्वम
यनार्कियनेयरात्रैः लग्नार्थं यादृष्ट
घटिकाग्रहणेनेता उदयादनेनत्वं ˋ ˋ ˋ न
प्राक्कोदयादनेनत्वमेव राशेर्भोग्याश्च
क्रमेणाग्रहणेति स्वनोपि काके च भोग्य
गृहीतेपुनर्येत तद्भोग्यभागा उदयात्तु
नाहृताः तेनात्तद्घटीभ्यः शोध्या न
सावनेभ्य एवेष्टघटीभ्यः शोध्याः नसा
वनीभ्यः ये येन वंनेल्पह्रेणाकाना
मिनुकेः यदितसावनास्येवेष्ट
सोग्रहोनास्तटानायुक्तैः कनेत्याः
नदर्थं युक्तिः यदिसावनघटीषष्ट्या
ग्रहभुक्तिस्तेष्टानेष्टाभिः किमिति फ
ले इष्टानेहकाला भुक्तिः ॥ ग्रन्थाद्दिनो
यान्तपातः ॥ यदि षष्ट्या भूदिनैः
केराशिश्च लेविष्टकालभुक्तिमित
मिष्टसावननाडयोतत्वं तदाको
दयासुभिः किमिति फले इष्टघटी
भ ˋ नोत्कीकरणार्थं योज्य ग्रन्थ
तात्कालिककरणार्थमोदयिके याव
नीतकालभुक्तिर्योजिता तस्मादयोन
भोग्यभागा जीविते भ्यो भोग्यासुग्रह
णनम्प्रोदयेनग्रहणंनायनएव न

तथाविंशद्दण्डात्मकेन स्थित्याः षोडश्यासमे
ग्रहाः लग्नाद्दशमभिर्भजनेवमाने इ
ष्टाश्रमाणतोः षष्ट्यापवर्तनैः पूर्वया
वदिष्टघटीनां सावनानां नाक्षत्रीकर
णार्थं यथा . . . . मेषा
स्येष्टलग्नाः स्युः नाः दिष्टघटीभ्यः शो
धिते शानात्तस्मात्स्युर्येनः पनतोभ
वेत इतिनाक्षत्रकालिकार्ककरणेनैव
सामान्यग्रहाः स्युः इतियथायथावि
धुवन्नलभा ५।७५ तत्रमेषोदयः
२३२८ तेनरवेर्भुक्तिः ५९।८ गु
णिते ३८५२।५।७ राशिकलाभिः
१८०० भाज्येलब्धासवः ७२।
यत्रमेषस्थेऽर्केस्फुटमहोरात्रं त्रिंशन्ना
डिंशद्घटिके षष्टिघटात्मकं भवति
यदात्रिंशतिपलं .. इष्टगम . . . .
न्तरार्केस्पष्टकालभुक्तिः १९७२
७० एतत्कालिकार्केस्य . . . . .
तद्धोरास्त्रोमेषस्थेऽर्केवनदेशाख्य
ति किंचिदधिके फलाभवति एतौ
इष्टभोगयइष्टघटीभ्यः शोधितेशाव
किंचिदूनवनदेशास्याभिर्ग्राधिकाते
स्याते तत्रातयद्घटात्मकंतनक्षत्रा
तयोरस्याः सदृशाः शोध्याभवंति ॥

सि.शि.
उ.
३३९

336

ग्रहे रेशाविशेषे यत्र राशौ विशेषसा
लिमतहृष्णते ग्रमस्मसदोदिनसंत
दाह ॥ सूर्यशुक्रनवत्समाः पलाश
काः ६।५।१०। यत्र यत्र विषयेकदा
चन हृष्णतेन मकरे नकामुके किं
चकर्के मिथुने सदोदिनो ॥ २८ ॥ य
त्र सोऽग्निगजवाजिसंमिलाल्पयहृष्णु
कचनहृयेनच हृष्णतेनहृषभाश्रुत
हृये सवेदा समुदितेचलसने ॥ २९ ॥
यत्रैवनवति पलाशकास्तत्रकोच
नमीनेकदाचन हृष्णतेन भदलेत
लादिके सवेदासमुदितेक्रियादिके
३० ॥ यमालोशाः विशतिकलेके
नसम्मतिभागशमिला ६।५।१०। नत्र
हृष्णिकोनेभजम्मा २५ । ३ ३ कोलिन्मा
१२।०।५।१७। प्रतन्मा ३।२।५।३३
लमतन्मा १२ । २२।१० मत्रशभा ३१
५० युन्मा ३।२।१८।२३ लेलिन्मा
३२।०।५।१९ वरन्मा ३।४।३।८ सवे
५५ । ० ० तदायंवदशाचादिकात्स
केवेद्र्यामगोलनास्ववदेशावरीम
यमिनदिनार्धमसन्नतोयथायथा।
भक्तस्यायाग्नल्पके नस्पानस्याचरा।
त्पनानदादिनेकिंवांर्किंविद्दुयावित

भवत्युदग्गोले दृष्टभांते तथाप्युत्तरेव
रेदिने षष्टिघटिसात्मके तावत्युदये ततः
कर्कादावधिराशिभावः परतस्तुला
लादौ दिनस्य प्रवृद्धिः क्षमार्द्धभा
गेविपरीते ग्रहोपपत्तिः तत्रस्थ
पुक्रवस्थाः प्रमाणाः तत्रयोशे नैक
विंशतिपलेदैहिनारदितिनाडुपरि ३
नरात्रितिनारद्यो विषुवद्दिने भवति न
रोदहरकोत्थ शास्त्रप्रोनकोनविंशति
मिते विषुवद्दिनाडु तरवनावृतेककेन ३०
रात्रितिमोपर्युपेदितोरविवद्वोरात्र
हतेभमाते तेनषष्टिघटसात्मके तत्र
दिने तनोयावत्कान्तिः परमत्वमुवा
प्युनस्त्रैशेनैकविंशतिभागात्मि
का भवति तावद्रात्रिः सूक्ष्महोरात्र
दृतस्माधोगमनाभासुततोपवीय
मानायोकोनाशुनरात्रितिनादयोभा
गेहोरात्रहृते यथायाति तथारात्रि
रूपविताभवति एवंयाम्यक्रान्तिप
रवैयधनुर्मृगस्थः सविता नदृश्यते
सुष्यपरमसौख्यगनवाति ३८ १५
मितायुतोभाग्यमहिमा ३३ ६ ५ ।१
१ लम्बज्या ३०० अक्षप्रभा ५३ ४
१ भजज्या मेषांते ३ १ ५ कान्तिज्या ६

सि॰शि॰
उ॰
११७

337

५८।३१ युग्मा ३३ ९ ९ । १ ९ ७ कुम्भा ३३
९ ४ चरज्या ७ ५ ३ ८ चरं ५५ ००।
दिनार्धं ३०।० रविस्तत्रो एवं यावत्
त्सिद्धोते परमस्मात पञ्चयेन राशिस्मव
यन्त्रायामगोले एकराशिक्रान्तिस्तद
दिने सूर्ये यावदर्कोभाते ग्रथनवत्य
शोत्रस्तत्रापि स्यात् तस्यालेवाभावः।
तुलादौ मीनान्ते दिनाभावः एवं गोलद
येपि पूर्ववद्विनयस्तदृशीयन् ॥ ३१॥
गृथेन्तदेवललाकेहृषयञाह राशे
येत्रनित्यनोदयस्तमाः स्वीयास्तुरा।
धौ सदेवाहृष्यस्तत्रसदासराशी विति
यत्लीयेकिल लोहिते यद्येवं तस्य षट्
पलांशाविषये सर्वे व्यमी सर्वदाहः।
एषाः स्मुहुगपञ्चरोदयस्तदीमासार्द
समन्तथा ॥ यत्रदेशानिरक्षोत्स्यल्प
त्याग्रान्तीवराधो सदेवाभवेति तस्मि
द्देशे सराशिनिस्मद्दृश्या भवतीति
यत्तत्तेनाकि नयुक्तियुक्तेन स्पष्टः ल
लोके चेदंगोति येनेनदायस्वदेशोद
हृष्टिलक्षाः पलांशास्तत्रविषुवत्
छाया ११ एकराशिक्रान्तिज्या ९५।
८३० युग्मा ३३ ९ ९ । १ ९ ७ कुम्भा १५
७१।३७ चरज्या १९ ० ५।१३ मेष

मान्निरहोऽस्यास्तव: १६।३० इति
यथा यथा क्रोनिरधिका तथा तथा
बलास्तव उपानिता एवमुरेवं मिथु
नाते पेवट्शाहरिकालमकघरम
नोनिरहोऽस्यास्तल्लमेघालिङ्गा
तपर्यंते पुनस्तुलोनात्मीतोहिपंये
ते एवममृघाराशीनांसहोहितबे
मादितिलल्हाकमम्मम यतोमेघा
मवैषांवरमोदयानांवत्तरीमम
तावृगपतहृप्पत्वेमरावपिनसंघे
टते किमनय ग्रथाम्पत घक्काहि
मदलालवापलभवोयस्मित्रतास्मिन
पनः नकस्त्रापिनहाक्षिकोनवक्षट:
पेवाद्धयोयत्रच हृष्प:स्मादित्तिय
त्मदापिलपितेललेनगोलेनिजगा
लज्ञाग्रिलवानिनास्त उदिना:केनो
च्यनोहितना ॥ यत्रघटघाशिमा
ना:पलोपाः साधीप्राप्तेत्रपनम
करस्तुनहृप्पतेयदि यहृयालपि
तेतत्कुनोहेनो: यत्रस्तत्रपनवेत
मकरादिवहपेषा नमकुलोपन।
मकरो तथा यत्रपश्चाद्धयोतोषा,
स्तत्रहस्त्रिकपनमकरजभानहषे
द्वस्पिहयालपिते यतस्मपायुकु

नवरसाः पलांशकाइत्यादेरेषनुमेक
रणोरहर्गणेनकारणेत्याख्याते यत्र
सौराब्दगणेनवाति मधिमाताल नरहस्त्रि
कवतष्टयावेतु हस्त्रिकवतनष्टया
दर्शनकारणेलेहननुद्धइष्टाष्टभा
गाः सदलाइत्यासुक्तं नष्टोशोनाग्रा
वांशाः यस्माहर्गणेकृतः सभाग्यो
यस्माहस्त्रिकोनेत्रिभागानेकविंशति
कोत्यंशे भवति नहदिशातितिमात्
पूर्वविंशानेशेगुत्रेतेनयस्यविंशत्वस्य
एलस हस्त्रिकातनांत्र्यंशदेदिनो
वितिससहोरासहतेदातिरातितिं।
त्राइपारिभागत्रयेवतिष्ठति नावष्टि
रंशदेदिवानो वितिससमत्ररवितिना
रथः एवसहोरासहनेदितिमाइ
पयेशात्रयंशात्भूमसमामाकोहर्गणे
त्यानयहितिरतो त्यमसहस्ररमधि
केष्वात तेनलक्ष्मोकमसतु ॥ ३४॥
येतेवपतिविधिनाधुवोत्रतियोनांते।
स्तुभवतोतलंबको नोक्रमाद्विष्वव
दस्महर्दलेयद्यवाननसमन्नाले
वाः ॥ वस्माणात्र्कयेत्रेणागृहेव
दाविपिवरयेयेधृवस्माग्रेतेरंशाले
तांशाः येसवनेतेरशातेलंवांशाः

नावललेवलवो विभुवहितेमध्याह्न
कालेननैग्रनांशकाभवतः जोमभ
वात् ३३ ॥ अथोत्तनवासना उन्नते
धुनिशामेडलेकृजान्सावनेधुमीविधो
ह्निनस्पका निर्यदत्तवशोनोतकले
वेह्नेदकोननुनतः मलमवत् ॥ ॥
अहोरात्रमण्डलेहितिजाद्दुन्नताशासा
वला येनात्रशेआ गृहागतनिनलातुस
हितेरहोनीनासुमिरलीनेः पुनरासे
न्यानेममभेतिज्याष्टाया सायनेत्त
वशानियेमूणासाहुदकः कर्णयेत्र
धाकृवता लिनाहितिनगेसूयमग्रत
माकर्णत्रपाधोपत्वविमूवेशाकृतिति
॥ ३४ ॥ अथकोसाविहूत्तणम् ॥
वेदप्रभाध्यमसकृहिपिनोदिनेयत्के
क्षितहतेत्वलुनमतटसायननत्वात् ।
ज्ञानेतेयेननिपुलेगमितेनगोलेन
धाहितेयकरणाद्यमनेहूयव ॥ ता
त्कालिकोग्रहोमकृत्कमणोदयिको
भवति नइदयलग्नेनलग्नयोरेमना
साग्रातत्तेग्राद्यदहूः त्विलसावन्मल
नोज्ञामकृहिपिरयाथकः ॥ ३५ ॥
अथपाकृस्थानम् ॥ दृष्टिमंडलभवा
लवाः क्रमाद्दुन्नतागतनमध्यतोननाः

सि॰शि॰
३.
२२५

339

शंकुतलंनलवसकाभवेद्दृग्गुणश्रुतल
भागसिंजनी ॥ भाग्रेयसमसमेण्डलो
पगेयोनरःसमसमण्डुशंकुतलमुपेत कोण
शंकुविहृकोणहृतेगेमध्यशंकुरुयद
त्रिकोणत्रे ॥ २३ ॥ क्रहृगानांकुट
लेनहीनेहृहस्त्यलाधेत्रचरस्मदृश
कुस्तुत्रलिमास्युवतोविभाख्याःस्वभ
कितियंशामितात्रभास्यम ॥ इका
ण्डलोदितात्रुपरिग्रहमपर्यन्तेयेशाः
नउन्नतांशाः याकाश्कहृपर्यन्तेये
शांसेननताशाः नतोन्नतांशान्यांशकं
नतोशास्याहृत्या इमान्दृष्टव्याख्याने
२८ ॥ अथ्याग्रादयालमृथ्व त्मोत्रे
थुराग्रसममण्डलमध्यभागेनीवाग्र
काभवतिपूर्वपरापरायोःसा अग्राग्र
योःभागमगत्रिडरवृमेयशुरुदंति
गणकाउदयान्तस्त्रम ॥ मात्रांचं
२५ ॥ अथ्यशुकतलोपपत्तिःसृमा
हिवाशंकुतलेयमाघायाम्माग्रनाहे।
ऋतिशंकुग्रोयं अथ सुमेमानिशी
सेममस्यांत्मघुत्किघुंकवतेलोनित
कम ॥ पूर्वीमाडरयाखसमानर
टेत्त शंकुतलेदृवाभवति साकिका
णवद्लाशेरेत्तिणविघुवन्नहृते गते

340

एतत्सर्वं समाविलं ब्रह्माण्डे ॥ ५३ ॥
ग्रथात्तेवाणि ॥ तत्कोट्यश्च शुद्धवि
द्यास्वह्येते ब्रह्मासार्धं ह्येते पतितासिता
स्यात् चापेषु नाम म स्वः स्थिता येन
पोविमुञ्चन्ति उत्थानि हृदि ॥ ५४ ॥ भु
वनभाकोटिहितेषु लोकानां कोटिलक्ष
लोस्थि भुजेयथेदं तथा तलेषु भुजना
कोटिरूपोऽत्रिमाभुतिहादिलोमोमह
ते ॥ ५५ ॥ उन्मानैकेशागापरेदल
चान्त्वांतिमकोटिरथशुद्धाये उन्मानभ
नोग्नात्रितिनेवकलाः देवनयोदश
नेपसिद्धम् ॥ ५६ ॥ सुगाभुजेस्वन्म
मनापूकोटिशुम्पादिकेनदूतिवमक
लाः उन्मानिनानदूतिवकोटिः ॥
५७ ॥ उद्धननादोरथमः स्पादशादि
विद्वेवलनेयकोटिः उद्धननाकोटि
रथाग्रकाग्रविद्वे भुजन्मलतन्त्रवलाः
हितिस्मा ॥ ५८ ॥ कोटिनेवः पाद
तलेचवाहुः छेदः स्मृतिलक्षसहस्र
मेव उन्मायसयः कलेगालवियङ्क्षा
स्यसर्वे प्रतिपारनीयम् ॥ ५९ ॥
विकेविबाहुकेसूलदेनोपिपश्चा
धादेषाव्योनानिवादाहनाति ॥
सिद्धोनोकेत्वादित्नवितमपोगो।

341

342

ग्रस्ता भवति सायावदर्ककरग्रस्तस्य
नार्ककलावधिदीर्घो यतः ख्यातिथि
नगानललोचन २३७१५० योज
नदीर्घो भवति भूच्छायायाः शान्ति खवुथ
कलोपरि गजनृपयमशैल ७२१६
८ योजनान्येवेति वराहेणोक्ते यथा
यथा भौमेषु मेदानाम ध्याच्छादिका।
स्यात् सूर्यकलाभ्रमतः स्थितयोन्तु
रूपयोः सूर्यास्यस्योनवत्वाभावात्तच्छा
दकत्वेऽपि भायाः अनस्तु इन्दुश्छादक
त्वेऽपि भायां निष्पन्नं सायदिवइकत्ना
गताग्रासानदानुपाननस्यकारस्तुस्फुट
ग्रहणे प्रतिपादितमेव एवं भूच्छाया
भित्वा यदा पीच्छगतिस्तुइन्दुरुदकेवलपे
णयाति तदा भूच्छायया दृढितोऽनः
मेच्छायेन याम्येनमान्हूतः अतएव
वेदस्य ग्रहणोऽवलिप्तस्वितेऽपः ॥ ६ ॥
च्छादकः पृथुतरतलतो विपो वर्धवि
ततनो विषाणयोः कुण्ठताच मह
ती स्थितिर्येनालभ्यते इत्येणुलत्तणग्र
हे ॥ ७ ॥ अर्धविततनतनो विषाण
योस्तीक्ष्णता भवति नीलाद्रीधितेः
स्यात्स्थितिर्लघुतरालघुः पृथकछाद
को दिनकृतोवगम्यते ॥ ८ ॥ दिवे

सि॰ शि॰
उ॰ ३४२

343

शकालावरणादिभेदाद्ग्रहणादस्कोनाह
रितिस्फुटेति यस्मात्तेनः केवलगोलवि
दामस्तत्संहिताविदस्फुटनावासम् ॥ ५ ॥
राहुकुभूमण्डलगः शशाङ्कं शशाङ्क
श्छादयतीनबिंबं तमोमयः शंभुव
रप्रदानात्सर्वागमानामविरुद्धमेतत्
सूर्यस्याच्छादकाहिंपोच्छादकः पृथुतरः न
चेहेत्तमाह यतोर्धं त्वेदस्यादिपोदिषा
णेयाः कृष्णतालक्षते तथादीर्घकाल
ग्रहणस्थलक्षते तथाचवराहमिहिला
याम् आवरणमहदिन्दोः कुण्ठविषा
णस्ततोर्धसंछन्नः स्वल्पंरवेर्यतोतो ली
ण विषाणो रविर्भवतीति सूर्यबिंब
स्यार्धं त्वेदितस्य विषाणायोस्तीक्ष्णे न
थाग्रहणस्थितिनाल्पस्मात्तेः छादकः
सूर्यस्याग्राम्यास्तीव गम्यते एवं सतिकेव
लगोलविदां राहोराच्छादकत्वमपाक
र्वेति ततुक्तः देशकालावरणादि
भेदात् एकस्य प्राकर्णयोः अन्यस्य प
श्चात्स्पर्शः कस्मिन्नपि देशेदर्शनं क्व
चिन्नदर्शनं वराहमिहिरेण के अस्य तामस्या
द्विषाणाद्यान्याग्रह्माणिः कीलास्तर
स्यै प्राग्विषाणिस्तकं ग्रहणं यान्तव
देत्येके इंदुकं मण्डलाक्रान्तिरस्मि न

नार्किं न दृश्यते भगणे सुमत्रपर्वे।
कालाद्ध्रुवध्यानात्कमलयोनेः मुखेषु
ष्वपि भक्तो गभ्रंजेगमाकारमुपदिश्य
स्वमे कथयंतमतो मयपरेतमामयं।
सैंहिकेयाख्यम यदिमृतो भविवारी
मशीरीष्यवाभवतिमण्डलीराहुः भग
णार्धेनांतविलोगृह्णातिकथंतेनियतवा
रः ॥ ग्रुनियतिवारोयदिचेदुपलब्धि
: मेख्यायाकथंतस्य पुच्छाननाभिधा
नोबवेणकस्मान्नगृह्णाति ग्रयभंजसो
द्भवत्रूपः पुच्छेनमुखेनवासमगृह्णाति
मुखपुच्छानरसंख्याख्यगयतिकस्मान्न
भगणार्धेम् राहुद्वयंयदिस्यात्तद्गृह्णे
त्तामित्येवोदिनेचेंदु तन्मभगतिना
मेनगृह्यः सूर्योपिदृश्यते भूछायां।
स्वग्रहणेभास्करमर्कंगृहेप्रविशतीं
दुः प्रग्रहणमतः पश्चोदेशोनोश्चुष्
वीर्ये ··· णस्यस्वछायायथैकपार्श्वे
भवतिदीर्घोच निशीनिशीतद्वत्सूमे
रावृत्तावपूर्णाहिनेपूर्णस्य सूर्यात्ससम
राशौ यदिवोदगदक्षिणेनचाभिगतः
चंद्रः पूर्वाभिमुखेछायामोवीयदावि
शति चंद्रोधः स्थः स्थगयतिरविमे।
वुपवत्समागतः पश्चात प्रतिदेशम

सिरी
३.
२५५

344

नास्त्रिवेदहस्त्रिवशाज्ञाक्कवग्रहणम् ॥
तथाचवहुवलभद्रः सूर्याचाशशि
कल्पास्यविधोभार्यैर्कतःस्थिते तदा
विमुस्याविदितिमः वेदस्यस्यात्तदाग्रहः
इन्दुनाचदिनेस्थर्यमयोर्विदितेसमागमि
ता तपर्थप्रतियदालोकास्तदास्याज्ञार्क
वग्रहइति सूर्याविधुस्वविधुवित्तेग्रहणो
पियतइतिनिष्पन्नम् राहु रपिद्धा।
तोमिकेवलगोलविदांगतसिते सोहि
तावेदपुराणगास्त्र यतःसंहितास्वरा
हुरस्यैवग्रहः तथाचगर्गः ततस्त।
स्याहोश्चमावरेद्दो त्वेपेचदर्पणे ते
वेदस्युपसर्पति वलभितेनैव एव
वराहमिहरवाक्यैमतायेवहुवलगमा
पैः लोकवितहेमभिहितेवदसमृतिसं
हितावाक्यम यद्येवंग्रहणफलंगर्गा
द्यैःसंहितास्वपदभिहितं तत्कालेज
पहोमस्नानादिफलस्याभावः ॥ रा
हुकृतग्रहणद्वयभावोवालोगतात्प्र
सिद्धमिदं वहुफलमिदमपिसिद्धं
जपहोमस्नानफलमत्र स्मृतिषुक्ते
तस्मात्तु रारा स्पस्पटप्ये नाद्वायो राहु
ग्रस्तेसूर्येसर्वेगंगासमंतोयं स्वभोत्तु
रास्विदिदंतमोभिवेद्याद्वैवेदवाक्य

मिदं वीरभद्रेणाह सिंहिकातनय
स्यास्य राहोः प्रभुं मुखाह्वेन नामद
स्यदेवाकूपादादिकमितिश्रुतिः व
सिष्ठः नैगालक्ष्मनेयदावेदमति
तेहिनाबास्य नस्मानदाह राहुरनि
यतगतिर्भूच्छायामण्डलगः शशिनं
छेछादयति चंद्रमण्डलगतः सूर्यबि
बमाच्छादयति ब्रह्मसिद्धान्तेपि श्रुति
तेहिनास्पृतीनोभवतियथैकान्तडुकि
वनः राहुः संछादयति प्रविशति य
छ्रुक्रपवरपणे भूच्छायान्तमसीन्दो
वरप्रदानात्कमलयोनेः चंद्रोस्तम
योधः स्थोयदानिमयस्य भास्करभा
सोने छादयतिमननापे राहुछादय
तितत्सवितुः सूर्यसिद्धान्तेपि तमो
मयस्यतमसोरवेरश्मिपतायिता
भूच्छायाचंद्रबिम्बस्य ह्यस्यानेपरिक
ल्पिते ब्रह्मसिद्धान्ते भूच्छायाव्यास
समः पार्श्विकस्याग्रोस्थितः पार्श्विग्र
हणे राहुछादयतीदं सूर्यग्रहणेके
मिडुसमः यदिचाधिकात्तमोराहुः
व्यासस्यसूर्यहृदितव ·· तपपति भू
छायेन्दुसमोभवतिराहुः भूच्छाया
नेंदुगमाग्रहणेछादयतिनकिं व्या

सि.शि.
उ.
२५५

समसमोण्डदृङ्खुरयति भागोमूर्ध्वयोविति
सर्वेगामानामवेद्धमिदं १० ॥ मूर्य
लेवनावनतोः क्षितिलेन साधनम् ॥
यतः क्रयाच्यैताङ्गुह्यावेद्धमयातिल
क्षितम् साध्यते भूतले नामावलने।
वेनातिस्तथा स्पष्टार्थया ख्यातेन च
११ ॥ मूर्यच्छेदकप्रकारेण लम्बने
ङ्गाप्यवतिना दृश्यौ केसवयाशोमू
र्ययोः भिन्नौ विलेख्यतन्मुख्यतिर्यग्
ख्यतनोर्ध्वगाम ॥ १२ तिर्यग्लेखाग्रा
नौकल्पकस्यायो द्विति नैनतथा ऊर्ध्व
रेखायुतौ चोर्ध्व दृग्ज्याचापोद्याकेनेनो
१३ ॥ कृत्वार्केन्दुसमसूत्रातिलेखनम्प्र
प्रदर्शयेत् पर्वभूमध्यतः सूत्रेनयन्त्र
द्राग्भूमण्डले ॥ १४ ॥ दृष्टुर्धृपृष्ठगा
दृग्यहूप्रियसूत्रेनतङ्घ्यते कक्षायोक्षत्र
योर्मध्येयामालेखनलिपिका ॥ १५
गर्भसूत्रेनतदाभ्यान्तोचेद्राकौसमलि।
पिकौ द्विकसूत्रालाक्षेनस्तुहृस्तेनन
लक्ष्मार्णाक्षतम् ॥ १६ दृग्गर्भसूत्र
योरेक्यान्तवमध्येनालिलेखने ॥
पृथिवीमस्तारंवद्रार्कयोः कल्पकेन
विष्टदनापवन्यभिन्नौ लिख्येत् ग्रेने
नेतद्भूकंभवति मध्यामयोजनातिऊ

भुजगसाधकम् १५८।२।३०।
मितानि शीघ्रोच्चानां विनानि प्रसिद्धा
नि केनचिन्महता श्रिभ्रमेव अथ
चन्द्रमसः स्फुगणिता जिनरामसंख्या
कला ३२५००० तथा साधितं
गोमनुस्फुटाद्वि ५३३१५।५३।३०
मितार्ककला अनयोर्योगे भवेदा
त्रि ३५२३ हतेहृते च खखाणसूर्यै
१२५० परिधीनमौ वा विलोमग
णितेन साधिते चन्द्रार्ककला विस्ता
रार्धं चन्द्रस्यार्धं ५१५६६।५२
रवेरर्धं ६८५३३।३८ स्फुटसा
धेन ३५०।११।१५ एवमेतेन
डस्फुटेन कर्तव्ये अथ चन्द्रार्कयोः
सम ‥ ३५।२४ सूर्यस्य ५३।२।
३ भूमेरुपरि मिलोद्भवार्थं पार्श्वं पृथि।
वीमध्ये क्रमात् चन्द्रार्कयोः कला हृते
कर्तव्ये अथ चन्द्रार्कयोः समगरह
‥ कलागताकर्तव्या अथमा।
त्समस्फुटयतिर्ग्रहाणां कर्तव्या
एवं क्रमेण यतिर्ग्रहाणां करणोल्ले
खा नवाहितेन प्रकल्प्य यत्र पूर्व
रेखा लग्नानयनार्थं ततः स्पष्ट
क्रापमाकैः स्वार्थं ततश्चन्द्रार्कौक

346

विभोनलग्रहस्यायाः सदृक्कोपोदये
गये ॥ १८ तत्रापोनेनो विप्रक्क
नाविविभसंज्ञको नलम्बनकला
श्रावस्ते यास्तानतलिभिकाः ॥ १९
कस्ययोरनंयन्याद्धिविभसर्वेनो
पितत् याम्योत्वेनतिमाचदृक्कोपा
त्साधनेनतः ॥ २० ॥ यथापूर्वं
याम्योत्तरायाभिनो पूर्वपार्श्वेलेवि
ना त्वाधांत्लितिने पूर्ववत्स्यकल्प
नयेनस्पपुनिर्देशनीया तमकता
मण्डलेनदृक्कोपद्दृतेकल्प्य तग्रट
पूर्णेनविविभलग्नस्ययाहस्या सस्पर्शा
घेद्रमसोदृक्कोपः अत्रोशावसंस्कृतः
स्फुटस्वेद्रदृक्कोपोबलनगमायुभिमतः
सूर्ययथापूर्वं दृक्साचापोशेनेनोचेद्रा
कोकृतोनस्याद्दृक्कोपवापाशेः स्पर्शाव
द्रमसोः कलयोः विविभसंज्ञकोनतः
श्रावद्दद्रमध्याद्दविकलागताविविभ
विंदुप्रतेरेवाकर्तव्या तद्दृभस्तत्रे प्र
पराश्रुपद्धाचेद्रकलागतविविभस्या
नेनावत्सर्वेनोभवति अतोदृक्कोप
साधनीयाति: ॥ २० ॥ अथस्फुटल
म्बनार्थमाह ॥ यत्रतमनलादृक्को
दयसंज्ञावलम्बनं लादृग्लेलेतंच

सिधा
३.
१५३

347

इमान्बोः पृथ्वीपर्यंतने ॥ २१ ॥ पृथ्वीप
र्यवयाम्योदन्लानेतेनोमरुद्यय प्रम
पमण्डलेच नानियेगरत्निरोनरम
२२ ॥ यमपृथ्वीपरभावेनलेवनाख्य
तद्देनरम् यथाम्यात्तरभावेननेति
मेनतइम्यते ॥ २३ ॥ नलिनिलिमा
भजः कर्णोद्दलम्बनकलालयोः
कृत्यन्तरपदः कोटीमुट्टलम्बनलि
मिकाः ॥ २४ ॥ परलम्बनालिमाग्री
विम्बाभावविद्दग्रकाः हग्लम्बनक
लानांमागम्यतरलवाहनाः स्तेः स्प
रेवैद्दलेपनोननतिः ॥ २५ ॥ गम्यन
रम्यतिथ्यंशाः परलम्बनलिप्तिकाः
गतियोजननतिथ्यंशाः क्रद्दलम्बपता
मितिः ॥ २६ ॥ स्पलंम्बनकलानांग्रा
गम्यतरलवाहनाः प्रागप्रनारवेस्प
ष्टः पश्चात्म्यहृवेलम्बितः ॥ २७ ॥
पीडेगग्रधृतिनांतानाम्याहृहृगते
पुनः प्रागरलोनडुनपश्चालम्बनंकि
यतेतिथौ ॥ २८ ॥ यचक्रमयनना
त्स्यपीयाव द्दवलम्बिनस्पृष्टमाः ना
त्स्यवीपरयाम्योत्तरमपिस्प्रष्टकल्प
याप्तेद्दकल्पोतरमनमितेनतिद
यंनानेक्रान्तिमण्डलम् पमेतवल

स्वनाक्षेपयशमोत्रेनत्रातिसंते सूत्र
कार्थे हि विमलग्रो पविगतेहत्वं वि
विभहत्स्या तत्स्नातानतिः पोष्मात्वे
वृत्तेतिरश्चीनमभ्रमो ग्रहस्यानात् क्रा
न्तिहत्तशावीगतंस्वग्रकर्णेहृपंतत्स्ना
तेलम्बने मकरोः तदृगोनत्वपदे ।
कोटिः तत्स्रमाणाम्भुत्तलम्बनलि
प्तिका भवति तदनुपातमाह पूर्वा
परनतित्रृपाहत्स्यायुतोरवेः मका
शालम्बनेमाध्यं तेनवेवेवहत्स्या
यदृष्टिविभ्यात्मकेन ग्रहस्यानहृतशा ।
येतेरेणपरमलम्बनलिमालभ्यते
तदेष्टेन किमिति फलं हृत्स्यलंक
ला एवं यदृष्टिज्यानलेनस्वार्थवि
विमलग्रोतरेणपरमनतिकलाल
भ्यते तदेष्टेनकिमितिफलंनतिक
लाः अथलम्बनपरमत्वमाह यतो
ग्रहयोगीसेतरस्मपेवदृष्टोपाभिता
परमलम्बनलिप्ता भवति तत्रैह
तमाह गतियोजनानि पादोनगा
त्यत्तिथ्रुमितानि तानिच्च १५शा
३५१२३५ एतावद्व्यास १५८१
२३० सूर्य ३५०।३११५ शशा
ङ्कस्मेनहासना सूर्यस्य ग्रहणाख्या

सिशि
२०
१५८

348

येन सम्यग्व्याख्याता अथ लम्बनकला
नोपचयीकरणायानुपातः यदि गमे
नवकलाभिः चरीभूत्वे लभ्यते तदा
लम्बनकलाभिः किमिति अथवेष्टा
प्रमाणे पदानि ते रूपगुणाः धनुरन्त
रोपराहरः फलेल म्बन नाड्यः अथ
लम्बनस्पतिष्यते रुणधनयो रूप
पतिमाह शंकुपाले ग्रनः स्पष्टयोर्
दोवल वितो भवति पन्थकपाले
पृष्ठतः एवमत्यधिकभुक्तिके गृह
ग्रगपुतिगेना पृष्ठगेगमेति वक्रगो
प्यत्यधिको व्याख्याते नेनगतगता
गृहीयागोलम्बागम्यायाप्रतोधन इ
ति अथविलेपस्फुटता ॥ ॥ या
म्योत्तरेषा रसावट न रेखाशिमूर्ययोः
नतिस्तया तयात म्यात्सेस्फुटः स्यात
स्फुटः शरः ॥ २५ ॥ याम्यमिसृपा।
योर्दपाम्यातरमनरे विलेपोऽग्र ति
श्च शुतः समभिन्नदिक्के योगवियो
गाभ्यां स्फुटः स्फुटः शरः स्यात यतो
नतिः रवेरवर्णात् देशात् देशाविषोपाध
म्यः सोमस्पृति स्पर्शग्रहणाध्याये ।
व्याख्यानम् ॥ २५ ॥ अथायन
वलनोपपत्तिः ॥ तत्राद्यो

ह्रिसंपाते विषुवत्क्रान्तिहृतयोः स्या
तां याम्यान्तरे भिन्नेऽपरक्रान्त्यन्तरे चैव ॥
१० ॥ आयनवलनमत्रालिनांशज्या
समेनतः एकैवायनसंपातनयोः
स्याद्हीनेन्दुरा ॥ ११ एकैवतद्
शान्त्याचीनतोन्नतलम्बनेनतः नरे न
देनायनेन खेटकोटिक्रमज्यका ॥ १
२ ॥ जिनज्याघ्नी द्युमौर्वी वा स्यायनदृ
वलनं भवेत् ॥ ॥ तुलादौ मेषा
दौ च विषुवद्दिनस्य क्रान्तिवृत्तस्य च
संपातो भवति विषुवन्नमेव क्रा
न्तिवृत्ते भवतीत्यर्थः ततः परमक्रा
न्तिवृत्तभागेनतता तावद्विदेवद
दीनां एवं द्वे युग्मदिशो भिन्ने भव
तः यथा याम्यान्तरायनक्रान्तिस्त
था वृत्तविपात्मे शोहृद्दृक्षिणं वल
लनं तेयं यथा मेषादि मिथुनान्तं
वलनमपचीयते कर्कादेः कन्या
न्तमुपचितं भवति पुनस्तुलादेर्धे
नुषान्तं यावदुपचितं भूत्वा पुनर्म
करादेर्मीनान्तमपचीयत इत्यर्थः ।
अयनादृलनमल्पमेव अयनसं
पातैकैर्वान्तरादृक्षिणं भवति तद
पादैकैव प्राचीयत्र परमक्रान्तिस्तत :

सि॰शि॰
३॰
२५५

349

स्वापमध्यक्रमेणाहतात्रिज्ञिते उन
एत्रिते चवलेन तज्यायनसंपैवल
नाभावः गोलसंधौ परमेतनानुपात
सृयनसंधे तेन तं युग्मपदस्थो को
टिस्पष्टीयते ग्रहक्रान्तिक्रमेणोवा
यनेवलनमपवितं भवति यदि यु
ग्मेतयापरमायनवलनेनदास्या
कोमितिजिनांशज्यायुगणकोयुग्मा
हवः क्रान्तः फलमयनवलनज्या तु
इन्मयनवलनेसृयनदिक्कोते य
कोटिज्यापरिणतात्रिज्यासृयनवल
नेपरिणतेवलनंविषुतिभागात्मके
भवति तेनकोटिज्यादिनांशज्यागुण
त्रिज्याहृताभवेत्तमर्हति तत्कथम
यज्यात्मकेन हरेण भवितव्यं युक्ते
गहस्तालियुग्मायासायोनीतिचेत
मयनेभजज्यात्रिज्यापरिणते सेन
क्रान्त्ययनवलेने भूतसंज्यात्मके
नैवहरेणभव्यं उच्यते क्रान्त्यनुपा
तेसमहे मौनानेसेनक्रान्त्यपलज्या
त्रिज्याहृतसमहतमात्रिज्याज्यामायं
वाऽस्ययनवलनानुपातक्रान्तिसहेला
तज्यामार्पहिज्यामितमतायुज्येवहृ
तः सम्यगेव नहि हेनाल्पत्वेन फला

धिकमतो द्युज्याभागकेन निशांशोऽ
धिकमपमण्डलं तु मक्रान्तिभावात्त्रि
भेव द्युज्येति निशांशोऽधिकमपमण्ड
लं भावः न भवतीति द्युज्याल्पके ते
वहोरात्रं भवितव्यमेव स्यातित्वता मितं छ
मवाहिंशति ये क्रान्तिलवाः सा द्युज्यु
ज्यानुपातो यस्मिंस्तत्कुरणाय स इति
१३ ॥ द्युज्यातद्वलनोपपत्तिः एव
मेवाहोरात्राणि विषुवन्मण्डलयोः उ
न्मण्डलं भवेत्तत्र विषुवद्वृत्तिर्णा तरे ॥
१४ ॥ दितिजेसमह्नत्स्यपल मा व
नदेऽमरे दितिमेतन्नयानल्पमद
नेवलनेतनः तयोरेकैवयाम्योद
क्तन्मध्येवलनेतन ॥ १५ ततक्र
मज्यायास्तथ्यमेतेरेव नुपातेनः तते
होकाहरतेभक्तेद्युदलेनाम भाजकैः
क्रमस्यात् तस्यभक्ताद्युज्याभक्तात्तत्र
भवेत् ॥ १६ शाकेसौम्यपार्श्वेमया
मेतद्वायेकांतरास्फुटे पूर्ववत्सम
मण्डले विषुवत्सूर्वगते उन्मण्डलरात्रि
रौर्धमत्तरे यंस्थितं भवति लवस्याहि
तिमात्सूर्वो परसमत्रेकिलशाखी
ष्मायावद्वत्तभागे याम्योदग्भाते वि
षुवन्मण्डले नम्रंह्वलरथ्याशांशोते

सि.शि.
ग.
१५०

350

नतिर्नितेवसमयानुले अथ विषुव
न्मण्डलयोरेकैव याम्योत्तरा दिनार्द्धे
तद्वलनाभावः एवंनतमात्तद्वलन
स्य वलनस्य कालसमपचयस्तेनोन्नतक्र
मस्य वलनमानेन सूचितं तस्य परत
रम्यनवतिभागपरिणामयानुपा
तः यदिद्विनाडात्मकेन पूर्वमनने।
न नवतिभागालभ्यन्ते तदेष्टेन किमि
ति अथ द्वितीयानुपातः यदि त्रिज्या
तुल्ययानतक्रमज्यया तुल्यमतुल्यं पर
मात्तवलनं स्यात् तदेष्टवलने दिनार्द्धे
स्तवतः सौम्य यतोत्रयाम्योत्तरेलेनाक्षा
ग्रामग्राहतः सौम्यवलनं प्रत्यक्क
पाले सौम्यमवगाहितयाम्यं अथस्फु
टत्वमाह अयनवलनात्तवलनस्प
योर्थंतुल्योरैक्यदिक्केयोगो भिन्नदिक्के
न्तरमिति स्फुटं वलनं भवति अथन
तक्रमज्याकर्णोपपत्तिः ॥ एवमेव
वसंपातोयः क्रान्तिसमद्दृतयोः पर
मेनततन्कालवलनेनैकांतनैस्फुटम् ॥
३८ ॥ अयनः एकत्रतत्सम्यात्क्रान्तिवृ
त्तेत्रिभेतरे तयायाम्योत्तरैक्यात्तत्र
नोवलनेनस्फुटम् ॥ ३९ ॥ तस्मादयव
लनाभावस्तत्रस्यादुत्क्रमज्यया क्रमा

अयनानलः कार्यं हात्र्यार्थकृज्येनेषुन :
४० ॥ पूर्वोक्तवक्रान्तिहतनुयोर्येः सं।
पातः नवपरमस्फुटवलनयुतः पर
मनतिवलनकभिन्नाशाभावेपुनो
नवेक्तने परमस्फुटवलनाभावः पु
घासार्थंराशिकोटिज्या २४ ५१।मि
नेष्टास्ययागुणितायुनीवज्या २३ १९
२०।३ लब्ध १० ३१।१७ अयनवल
नज्यासौम्या अयपादेपिवाहमेनता
द्यः पादेनत्रयोविंशतिकलाधिक
लदाननज्या २० ७३।२४ स्पष्टल
दीर्घीयपादेनैकोनविंशतिभागार
१८।४५ स्मकलज्या ११।१०५ नता
शज्या २०७।२४ गुणिता ३३५६१
०७ युज्याप्ताय १०।३१।१८ स्पष्टव
लनज्यासौम्या उभयोरेकदिक्त्वायोगो
स्फुटवलनं त्रिज्यान्तरत्वात्सिद्धार्थे या
म्यमयनवलनज्या १०।३१।१८ पू
र्ववदत्तज्यासौम्या १०।३१।१८ उभयो
र्वियोगेस्फुटवलनाभावः स्पष्टमज्या
वोत्क्रमयते नदोत्क्रमज्यानतांशानां
१८।५३।५१ स्पष्टज्यया १०४१३०
४ गुणितायुज्या ३१५३०३।३२
३५।३० अयनवलनज्याविपोगेऽस्फ

सिशि
३
३५१
35

ते ३॥ ५४८ स्फुटवलनमभावस्था
नेमानं ध्रुवतः उत्क्रमज्यायां तेकार्ये कि
न्तृक्रमज्यैव वलने साध्यम् ॥ ४०॥
अथोत्क्रमज्यैव हृतोकरणाय पुनर्भेद
केनाह ॥ सर्वतः क्रान्तिसूत्राणाम्
वयामभेव ध्रुवतः विषुवन्मण्डले श्रा
त्रांधुवयामितयोर्नैव ॥ सर्वतः वे
पसूत्राणां ध्रुवात्क्लिनलवांतरे यामः
कदम्बसेनापते यो वलनश्चोध्यवत्
४१ ॥ तथापमण्डले श्रायामा
मोम्याचटिलेवा कदम्बभ्रमवृत्तेन
हभीयान्यावृतो ध्रुवम् ॥ ४३॥ गोले
तु स्त्रिनतुल्यांशोस्यबज्याक्रान्तिभिन्नि
नी सर्वतः समदृग्मण्डलाद्धिमणेः क्रा
न्तिसाम्यम् ॥ ४४ ॥ तत्रियंक्रा
न्तिसूत्राण्यायाः समसमस्तकः सम
ध्रुवकदम्बानां सूत्रमिषुवृत्तानेयत्
४५ ॥ सूत्राणि हृतेरुपाणि वलना
नि तटेतेरं यातृजेवलनेमध्येस्या
न्समध्रुवसूत्रयोः ॥ ४६ ॥ कदम्ब
ध्रुवसूत्रांतरायनेविविमेग्रहात् क
दम्बसमसूत्रांतः स्फुटं सर्वं हि यान
तत् ॥ ४७॥ ग्रहच्छायापीनः विराष्ट्री
कभागान्कैरेन्यसेन विम्याहृतेतन

स्य विषुवत्समसूत्रमध्योः ॥ ४८ ॥ अ
नरस्यायनं क्रान्तिः समसूत्रतो नरे स्फुटे
मध्येतद्वलनं विद्याद्विषुवत्क्रान्तिवृ
त्तयोः ॥ ४९ ॥ तत्रापमण्डले प्रोक्ता
तस्यायाम्यायनेश्वरः वलनानयने ह
यः त्रिभोनेयेस्तं ऋतुद्वयः ॥ ५० ॥ नक्रा
दिस्थकर्कटस्थस्यान्तोयाम्योत्तरे समे
स्थयनं वलनं तस्मात्रापूर्णादेशजाय
ते ॥ ५१ ॥ ततो भ्रमति गोलेस्मिन्क
दाचिद्यास्ययाम्या तथा तथा भ्रमस्त्र व
क्रदैवानि जमण्डले ॥ ५२ ॥ मेषादा
स्थमीनान्ते याम्योदवलयस्थितु मा
पनेवलनेन दृक्सौम्यस्वं कर्कटस्थयोः
स्तेर्नेस्मिञ्जिनो तूपकटस्थभ्रमण्डले
स्थयतो दृक्कालो षाकमस्योति स्मका
हिमा ॥ ५४ ॥ उत्क्रमस्यायनेवाणा
सिञ्जिनीनत्क्रमज्यका सविभा कोत्क्र
मस्योस्ततो वलनसायनं त ॥ ५५ ॥
येषूत्क्रमस्योत्क्रमकोत्पास्योत्स्यामेनोपश्री
तेद्विनत युक्सानये वा विन्नयम स
मेचक्रमस्याका ॥ ५६ ॥ पूर्वोक्तेवृ
त्तपश्यास्वपाद्यः प्रागग्रेवृद्धयत्तु नसे
वदृक्वलनं ह्विनेरोक्षोतोभ्देश्वृतं ॥
विषुवन्मण्डलात्क्रोतिस्थयाम्यायो

सि.शि.
उ.
१५१

352

गाः सौम्यो ध्रुवो भवति याम्यान्तोयो
गो याम्यध्रुवः तेन विषुवत्स्थाने लङ्का
यां ध्रुवे याम्यान्ते क्षितिवलनस्याध
नांशकं देवमाह ध्रुवात्समन्ताच्चतु
र्विंशतिभागान्तरे तेपमण्डलाणांयोग
:कदम्बसंज्ञो ज्ञेयः एवमूर्ध्वाधो भा
गद्वयोरपि ध्रुवयोः परितो योगाह्व
के भवति एवमपवलने जाते भवति
अथ क्रान्तिहतिरेवं वृत्तिविशेषः यत
लम्बस्याहोरात्रवृत्ते ग्रहो भवति अथ
हेयकेवलदृग्नाडिध्रुवयोः परित
श्चतुर्विंशतिभागेवृत्ते ऊर्ध्वाधोमेकट
वृत्ते तयोर्दृग्ध्रुवाद्याम्योत्तरगनति
र्यक्स्थाने नवभागात् द्वृत्तयोगमेषा
दि कृत्वा मध्येन गतो दिग्मध्याद्वगते
भवति ग्रहान्तीनस्त्रं मेषापरिया
तौ मध्यैः अत्र च नविंशतिभागवृत्ते
क्रान्तिरेव वर्धमानत्वेन कल्प्या अथास
मयोगमाह ॥ समवृत्तस्यातु यत्ना
नान्तुन्तनस्त्र्याणां याम्यान्तर ऊर्ध्वे यः
सर्वतो योगः समसमसंज्ञकः एतेन
शङ्कुपाते समस्त्याद्भयतोरात्ते
णान्तरवृत्तिते नयोर्लग्नानि नतभाग
स्थानानि वपयाति नावंस्तेवा एव ।

कपालेपीति कपालस्थेपि शीघ्रमुपिशात्
ग्रहाणांनिवेशनानि तेषां समसूत्राने
ना अस्य चाहोरात्रवृत्ते यत्र ग्रहस्तत्
स्थानात्समो भवति वृत्ताकारेवृत्तेन
येन् तथाभूतमन्यत्स्थानं यद्ग्रहभुजोप
रि अन्यत्स्थं तथैव ग्रहात्कर्ण्णोपरि
समेत् पश्चिमेन तालेवलनानित्रे या
ति तत्कथमित्याह अहोरात्रवृत्ते य
त्र तत्र वशात् ग्रहोस्ति ततः समसूत्र
वधि यतिर्यग्गतेवृत्ते समलग्नं ततो
ध्रुवगते समध्रुवागते समध्रुवांतरा
लम तद्वलनं यत्कृते तन्नाभावमध्य
गते ग्रहे समध्रुवमूर्ध्वकाद्दत्तवल
नाभावः परमनतेनैवानिभागाः अ
होरात्रवृत्तस्य ग्रहाद्दिविभेदकेवाव
केकदेवृत्ते कल्पम् :: मासेत् ।
मान्तरेयनवलनं यत्ता मेषादिगोल
संधौ तिर्यक्त्वे दक्षिणयोगे सोमध्रु
वाद्यवनतांशेभ्यो नैव भवति तत्र व
नविंशति भागा नरमतः परमायनव
लनं कर्कादौ विधिभवत्तरध्रुवाद्दत
वेकदस्यमतः कदम्बध्रुवसूत्रयोर्वैकी
स्यानवलनाभावा यदंदक्षिणायन
वलने दक्षिणध्रुवे पतितः कर्तकद

सिद्धी
उ.
१५२

353

वध्रुवसूत्रं तेन वालेयोप्येवमेवं स्फुटव
लनं छेद्यके दर्शयति कदम्बसमसू
त्रयोरन्तराले स्फुटवलनं यतो समया।
दाद्रदयकालेन समण्डलालिलिप्तयो
र्योगायमेवसमसमस्तकलनाध्रुवान
तेपरसमस्तवलने मेषलध्रुवसमे।
क पकसूत्रयत्रितिलालनस्त्रियमेतो
ध्रुवान्यवनोत्तिनोशोनेयपनुषोस्मेक
दमे नयत्रिनोषाम्यात्रिम्याले नक्का
ल्पिता नेनायनवलनेगोलमेषो प
रमम ध्रुनः कदम्बसमसूया
न्तैर्येस्याद्द्यंलत्रामिति भवति अ
दायनवलनयोः सोम्यनाटेकादिशो
र्योगेनैवभाव्यं तेनपरमलेकदम्ब
समसूत्रान्तराले स्फुटवलनं स्फलत्र।
हिनायैध्रुवसूत्रमेवसमसूत्रं तत्र अ
क्षवलनाभावादयनवलनमेवस्फु
टवलनं सत्रध्रुवसूत्रान्तरेतसमसू
त्रान्तरे नित्याः स्फुटवलनोपाः दिना
र्धोदयकालस्थानेन्ते वेधिकाः स्युः अ
परकपाले न्यूनाः। अन्यकपाले वि
योगेवलनाभावपवभवतीति अथ
प्रकारान्तरेणादर्शयति समसूत्रेण
रमध्ययोरेगुहलस्थानात्सयानाद्रुयाने।

354

क्रान्तिः सौम्ययाम्येन ततश्चायनवल
नेसौम्यंभवति तन्मकरादेः......
षूदेश्यसाम्येने तावत्सौम्यकर्कटादेर्ग
श्चेति यतः समयाम्योत्तरभावेयव
वलनाभावेभावः एवंकर्कादेव न
तोयथायथामकरादिगोलेभ्रमति
तथातथापिकर्कटोतिजमण्डलेभ्र
मति एतेनैतदुक्तंभवति यथाति
रतेमकरादेः पंचाग्निनेदमितैः १५
३५ भोदयाम्याभिमुखंकरः प्रागवले
वते तथातथाहसमयान्तानकर्कटो
तिजमंडलेप्रत्यगवलम्बते एवंमी
नोनेशाङ्केतिजाविषुवन्मण्डलसया
तस्थौग्रहेपरमवलनम् एवंसर्वत्र
एवंसति कर्कटभ्रममण्डलेवक्रापरा
कितेदक्षिणोत्तरसूत्रयहन्तसंपातात्रि
भांतरेपरमवलनंभवति तेनकर्क
टयाम्योत्तरसूत्रयोरंतरंवलनं तत्क
मस्याद्वयं एतोयनादेर्गतकालांशा
मेवक्रमक्रान्तिस्या यथोत्तरायनेम
करस्योदयासवः १५ ३५ पंचाग्नि
नेदेडमिताल्पिष्ठाभाः सपादाह्लाद्रि
भाना ३ २ १५ एतज्ज्या १८ ३३ ।३२
उत्क्रमज्या ५ ११ । २१ तेनोत्क्रमज्या

सिशि
उ.
१५५

355

तेनसंभवति यतोनाम्यावापमध्ये
वाणत्रयेणोत्क्रमज्या मौर्वीत्क्रमज्या
तेनसविभागकोवक्रमकोनापनव।
लनसाध्यंतेनोत्क्रमज्यायाः प्रकारि
मपलक्षणं तेनयस्मान्नग्रहाद्यन
वलनसाध्यं तस्मात्सविभागान् क्रमा।
त्कोटिज्यायांयेतत्क्रमज्यायाश्रोक्तंते
वज्ञानादेनद्वलनेनाशितं एवमन्व
लनसाध्येक्रमज्ययैव ॥ अथदूषणं
दोषशाकोयविहरतिपरेणोत्क्रमज्या।
याप्रकारेणयोज्यायात्सवाकेचनदूषय
तिनदस्यैवलडुकिःस्मृयते तैलयान।
ज्याज्याश्रोक्तेचेवदूषणेदीयते यतो
ग्रंथोनवत्रिसेवादोक्तिविति अनेङ्गशो
केदूषणमवश्यकनेत्व दूषलजाते।
नोदोषोनभवतीति ५२॥ अथान्य
प्रकारेणोत्क्रमज्यायावलनसाधनवि
रमनम् ॥ उत्क्रमज्यानेवासाधमन
याव्यायकष्यते निमांशोनिनहलाव
कटमाज्यारेनामसमन ॥ ५८॥ कोनि
याम्यानरंहानेकरवहृदयकोलयाः प्रो
तेकलावलनमहादीनेमान्नयुवाप
दि ॥ ५५॥ हृदानाशालिनापौरो
तेरववलनिप्रयान निसिहतेन

देशान्तेनयस्मात्क्रान्तिर्भिन्नौ ॥ १० ॥
ग्रायनैवववलनेयुस्माग्रेनायनेग्रहान
ग्रहस्पुवोनेयस्मात्स्युस्मान्तपोषाका
सहा ॥ ११ ॥ त्रिज्याहतेनयतोदृश्येनस्मात्
परिणामिते पर्वकलोशकेहृते समा
ख्योत्यविनोनमेत ॥ १२ ॥ समकोलक
योःशेकेनयायाम्यानेवले पतत्ववे
परिणक्तेयेवेश्योःस्वार्धनोननम् ॥ १३ ॥
समहतेनहतेचनैवस्मान्नेध्रुवान्
समहननेनाशस्याधुस्मापरिणामा त
नम् ॥ १४ ॥ युस्माग्रवलनेशारवत्रिज्या
येपरिणामिने उपपन्नानयासमकस
महतेननाशाजम् ॥ १५ ॥ वलनस्मा
नतःवदेस्माह्रोरायननतादपि ग्रस्या
न्ननलयोर्योगःसमाद्विकेनयान्तरम् ॥
नत्रिज्यावर्गविश्लेषवदभक्तातर्मिज्जीवो
ननोशशोनोस्येपान्नुणावलनेपलनस्पु
टम् ॥ १६ ॥ नतखोकाहतेभक्तेयुदले
नाम[illegible]नकैः क्रमस्मात्क्रमस्याल्कणा
स्युलंवायुस्ययोऽहता ॥ १८ ॥ युस्माहृ
तापहृतेकेमस्मेहावर्जेमण्डलम् त्रिज्या
ग्रवलनेनयदेतवेहमयोस्तयोः ॥ १९ ॥
त्रिज्यातत्विमध्यास्याक्रान्तिमाज्यास्तदेन
यम ग्रकेनैभीमस्याद्वेढ्कंबिवार्धनतद्वद

356

[illegible]

ति इत्ययनवलनाभावः ॥ ग्रहोप
रि कक्षोन्ने ग्रहस्तदा विषुवन्मण्डले
नेव क्रान्तिनोत्पन्नेन कर्णेन पूर्वापरे
दृग्वलनगणने तावत्सम्भवे न मुक्ता
स्थाने ध्रुवाद्वलति एवं सिद्धान्ते दि
गन्तरे कम्प्यन्ते परमवलनेन तत्सि
ध्रुवमध्ययने नेत्यक्तदृश्ययोः कोलद्वये ।
श्रीने क्रान्तियाम्योत्तरवृत्ते ध्रुवयोरेव
वेति स्थिति तथा कर्णेयाम्योत्तरसम
सूत्रस्य क्रान्तिवृत्ते वोदयनोन्नेयनव
लनाभावः उन्नतान्नुपानादयनवल
ने क्रमस्य वशात्तेन यतस्तथा यत्नोऽशा
नोऽस्मात् विम्बान्तेना यनवलने सूक्ष्माग्रमा
यते यथा पूर्वोक्ते जिनवृत्ते मण्डले मध्य
स्यः कदेवो ध्रुवयाम्योत्तरवृत्तस्य क
दम्बयोः कोलद्वये श्रीने क्रान्तियाम्योत्तर
वृत्ते विम्बाद्यासाग्रे ध्रुवयोरेव गतिः
नान्तिध्रुवान्नेकदम्बयतः क्रान्तिवृत्त
ध्रुववत्तिवेष्टने नदाविषुवाशिश्रुम्यो
ग्रवलने ग्रहस्थाने भवति ग्रहवृत्तमा
हि यस्मात् ग्रहस्य ध्रुवस्थाने स्मुत्थाय
लक्षोपाः सदा तिष्ठति यथा विषुवद्वृ
त्तादूर्ध्वः क्रान्तिवृत्ताद् उन्नतो दक्षिणेना
वा याति तथा सौम्योयाम्यो वा ध्रुवः

सिशि
३.
१५७

357

मन्त्रीकृष्णो भवति नराक्षेतिपुष्मान
स्ताभवतीति गृहप्रभुवा पुनर्गृहोना
सुपवृष्माग्र्यावक्षेनिहृतस्वेटपुव
विक्राहृह्रिगंतौतनुहलनमायन गुप्ता
नवलनापपतिः हूयकानवेणटशे
यति यष्टानितापोः कटस्वामसवेतो
सिनहृतेसलसवेसमहृतसध्याम
वितोतापोहृनेमसमत नवसमहृत
स्थयो रुपांयः कीलयाः श्रोतेकेनिष्ठा
मोतृवहृत पूर्ववद्धलेमसत नक्रा
निहृतेस्वार्थास्त्रवालागृहोपविवेको
पवेयवेशोः स्वार्थाग्नतनाविद्वेशोरव
हृतेसमहृतेभुवाग्नतं गुवेयपनोश्वा
लेषांस्माविष्मानमामानेस्मानल्पाभ
वति नक्षांपपरमसदवलनान गुप्ता
तोषांयरत्रहृतेसमहृतसध्यामविनो
दांविनन्तवक्रानियास्मानेवहृनेटनेवा।
ऐश्वर्ययोमेध्यनिष्ठतीति पूर्ववहलना
भावः एवं पूर्वनः परलोवामसेक्राति
हृतेपरमपुरुमापमाणक्रानिहृतेति।
निनाभ्यनेभवति मतनसस्वार्थोट
नहृतपांनेयस्यमाहवलनेलक्षेन
न गुप्यस्वदेषणहोनासहृमारहवल
नोपपतिमाह गुप्यांशुक्रनलयोवेक

सि.शि
उ.
३५८

358

मादिनांशास्मान्नल्पकोटिज्यातस्यते
नराभुजमार्वेनैराकिंमिलिकलावे
वानविंवमध्यमार्कंकोमोर्वनरयने
ह्लनमभयोर्निनुशपुविनामितम
मानुपातः यदिविवार्धगतमेनावह
लने नराविभागतकिमिति विभागु
णकोविवार्धेहरः गुणोहेरः यदिमे
षादेरा हूलंटाविवुवनहूलमेवहिमा
हते नयुवंवपूलकोनिहूत हितेन
ममभवति एवमनियुष्माहूनापहूते
कोटिनयोर्नवविषवियिगतेवे
खाम्याधमित मेदवलनंविमाग
नेनतुम्यातल्पमान गुनलवलनेप
रमविंगेनमाते नयथा विवयदि
हाविंशत्कलात्मके भकल्पमेव है
कोदृणुकलायोगे ०।०।१२ विंवा
नकालीनः सूर्यो भवति मेषादौ कोन्यभा
वः विंवांतेषांदृणुकलाभवनमास्या
भोग्या विद्देन नवांशुभिविधंगतेविवा
र्धे १६०० नवदेश १२५ भकमा
मे १२ जिनज्या १३५० मेविभज्या ३७
३८ मिमेनस्वीयानेकोन्योवनवेदी।
स्यागतांते २२३।१ विंबार्धेन १२५
भकामे १३९० पलाविभागतमंतवे

सिशी

359

ननान्वेरात्मनायते ॥ ६ ॥ उत्क्रमे
णेनतात्मशुनत्रुदोदयलग्नकम् उत्क्र
मन्मयतः प्रमगललग्नमध्यग्रहात्
पौरमहृतिभानोनवगुड्ममध्यमापमा
न पारस्फुटान्यथक्रान्तिनयोरेकान्त
तद्भिः ॥ ६ ॥ विभिन्नेकदिशो वि
श्लादृत्तमेननतोन्नते ग्रायनादनयो
र्मणा वियोगलग्नमुक्तवन् ॥ ७ ॥ क्रा
न्तिहतेयनग्रहस्यानतमदातीतिसे
भवति नदागृहः ह्लेतिमाड्ग्राममने
मामितेव हितिजकदमगोवेनवसा
यनेवलनं यतो ग्रामकदम्बेयामध्रु
वोतिमांशानेदध्रुवेपियाम्यपललवे
हितिमादथस्थमौम्यमपरिस्मवेप
लवलनस्यापि याम्यातवशान्नाक्रो
पालेयाम्यमारोहतोविंवमनवतोव
लनंभवति गुपरकपालेमौम्यमव
रोहतोदक्षिणनइति सोम्यवलनेग्र
हस्योन्नामने याम्यननामनेच ॥ ८
सूर्यग्रहस्फुटीकरणम् ॥ सायेण
यग्रहयुत्यानिवृत्तिमोट्टनाशरः
स्फुटोमाक्रान्तिसंस्कारेहद्वैर्भेणीत
याते ॥ १० ॥ पाताग्रहोदयार्ध
येष्या स्यात्माः उदाहरणवच्चैव ॥

360

3.

361

[illegible]

स्पष्टायनवलनमंशा ११।२५ स्पष्टायनव
लने ११।०० विशाखे सोमे मित्रादि
कालेनैव वलनाभावः त्रिविभेनैग्र
हस्य त्रिभागोन वलनं विशाखेंऽशाः ५
१३।१३।५५ स्पष्टायनवलनं शाङ्केति
जस्य पातेवलनाभाववलयस्योग्रहः।
समो भवति स्पष्टक्रान्तिज्ञानस्यार्थेन
त्रिज्यैव हि हरमण्डलाकारमत्रैतिज
प्रदेशात्तिमेव याम्यसौम्यस्थानात् क
दम्बक्षितिजेवनते स्पष्टः क्षितिजस्था
ग्रहः परमेवापि विदेपेन कदम्बा
भिमुखेन विहितसः क्षितिजे नमज्जति
स्पष्टायनवलने ग्रहस्थानमेवोदयव
लनस्थानं एवं दृक्कर्मेऽपि भूतफलद
यस्य साम्याद्वित्रादिकेन कर्मस्यैव क
भवति नोत्क्रमस्यथा यदि विंशति
भागोनक्रान्तिकर्मस्या १०।८।२०
यायनवलनं ८५।५१ याम्यपरमव
वलने शाङ्केति मेषाख्य १२।०० मि
त्रादिकालेन वैकल्ये ११२५।१५ सौ
म्यवलनमयाभावस्थाने माने स्पष्टउ
क्रमस्यथा हक्कर्म सर्वथान कर्तव्य
कर्मस्यैव कार्यं ॥ २२ एतदेवाह ढ
याति ॥ यत्न साक्षिकगोरवो भवत

362

[illegible]

११।५०।४८ सुयज्याग्रोः सामंसाते उ
त्क्रमज्या १०।८।१० सुयनवलने ८४
४१ त्रिज्यापरिणता ८।५।१८ मेनाव
शुक्रमज्याया वेतमानयामि नराग्रेह्र
हिताग्रोस्तदमनुमणुक्तेन [illegible]
पुनरधोन्तदेव हृद्भवति यस्मिन्नेवाग्र
व्याहिमागताकफले तस्मैव हृष्मीने
कुम्भेवाग्रिन्नेमादयोगशुनः सावेतः स
पूर्वाहरेणा नो भवति त्रिज्यानुल्यवलन
त्वात्केवलक्रमज्याकर्यकर्ययामि यथा
मेषादेःक्रेनाग्रामयनवलने ३८ सम
भुजमकटिकाद्योगः ५४।०० स्फुटव
लनेताते हृषादोकोटिज्या ५।०।० सु
ज्या ३३।६६।१६ सुयनवलनज्या १२३
५।२० धनु १२।६४।४६ ननज्या ३४३८
सुतज्या ३१।३५।३६ सुनयाग्रगीतया
युज्यायाम ३२।०६।४१ मतवलनज्या
धनुः ४१।३४।३१ योगात्स्फुटवलने ५
४।०० साते हृषोतयुज्या ३२।१८।५
ययावलनज्या ७४६।१२ धनुः ७५।२
१७ सुतवलनज्या ३३।५४।१२।७ धनुष
६।४७।३४ योगे ५४।०० स्फुटवल
नमस्मात्रिज्या पवेसीमाद्दोर्द्रभासे
वयिनदलनेमप्ययशाण्पश्चिमनः से

सिसि
उ॰
३१२

363

मनाह्ण समेन द्वेहीयते नतारसित
नः सर्वांशविद्धं भवति वलनसूत्रमार्गे
प्रमाणत्वात् ग्रहमेषादित्रिहताग्रपल
तणार्थे नातगायनप्रारम्भे वितिम्
ग्रहमेवार्थमधिकनाके लितिनवल
क्रान्तिहतमपनइति मकरादौ ग्राक्रान्ति
सिंभाशे हिततेनागते क्रान्तिहत हित
मवन्द्याक्रान्तिपरम ग्रुम्याल मृयोः नु
त्यन्ताद्विम्याम्रितावलनम्या पवक्रम।
मयाद्विम्यान्तल्पनामाता नोक्रमज्या
या मयथा नाशाह्यान्मककोटेः अन्क
मध्या १३१५ यनवलनज्या ७ २ २२
धनुः २१८ २२ ग्रहवलने ५।१।३५
३ स्फुटवलने ५८५।३।१५ ग्राशीभिर्भो
गास्त्रिपंचाशत्कलानवतिरेषाइति॥
२५॥ अथ भूमिहेतमाह ॥ गर्वाद्दम
राभ्यस्यात्परविंशामास्यमाहत श्वापि
म्हरामायिमतिमेतः किंमहामत्या
वोक्ते गणाद्यातिवापराहेन हतभगे
हितिनवार्थस्य राशिकत्वेनाक्रान्तिना
वेषपापनराशिकवयशु ॥ वेषपापन
यशुकवयशुस्मभपरावलिशु ॥ २२
सिद्धानाह्वति गागिनार्थविनामणो
गोलाध्याये ३८ यात्नवामतो अथप्रक्षे

मोत्रस्त्रिवामननाम्याख्यापने नग्रहेन
स्वरूपमाह नयनोकिरणासंगाद्देह
पीयूषपिंडे हिमकरहरिणीवेइसुगाहे
कौमिस्तुकालि नरहिनरहिशीबालः
केतलक्षणमलश्रीवेदस्वलिजमूर्तिः
स्नायपेवानवसुः ॥ १ ॥ सूर्योदयः
स्यसमवियोरथः स्यमर्वेनदृष्टपसकला
सितत्वात् दृष्टांयभार्यानवेतस्यशुक्ल
त्वमोर्णमास्यापवित्रतेनेन ॥ २ ॥ क
लावतत्येनरलोहिवृद्धः कलोतनेरनेय
गिनोयतोज्ञात पातोनवद्धाह्रलवा
नेवनोदलेनहृष्टपदलमस्यशुक्लम ॥ ३
उपविनिमृयपातिवेरोलोमिन्नास्यात्र
तहनेत्रुमतस्तुमेवकत्व त्तलमयत्तल
त्तस्यगोलकत्वान्नभवतिनीलाविषा
णाकृपतास्य ॥ ४ ॥ यथाम्भादकोप
नयाशीनोवनवमेमस्वाहः कोटिस्त
धूधरमापितयोथंतुत्तिपंकसकर्णः
देमहेलेकैः श्वासाहिशिभमोगास्तुको
हिस्तदेव वंदःकर्णोरविदिगनयाः
हीयतेनेनशुक्लम् ॥ ५ ॥ एतत
श्लोकपंचकसूत्राय सोपपत्तिकगो
लाध्यायव्याख्यानेव श्रुष्योपसंहारः
इंदरीदशादिहसमध्यगमारोग्रपगोरव

सिधी
ग.
३६४

364

भयेन मयोक्तं वा मृता मानि मना मक्त
लोत्पा गोल वोप इस मेव फलेद्दि ॥ म
धान्दिवा मना मयेष दीषड काव डिम
नाम वाषूत्रा यनोगोल लाने इस मेव
फलयदस्त्रु नावा मनोयने ॥ १ ॥ सि
होता कृष्णा गतानि नाने गोष्ठा मति
भूमिलेषुदे इमादि इतिल सीता म
विवविनेभाक्तकीयासिडातशिरोमणौ
गोष्याने गणितनाथेन नवविना मगोला
लाध्यायः समाप्तः ॥ शुभमस्तु ॥
शुषयेषा धागोवाबोयने मयारोन
रावभष्पयोजनमाह ॥ हिनगनका
लावष्टुगत्वान मषाका येना विनायेन
वतेयगणितनः स्फुटानि सेते पनः क
तिविन ॥ १ ॥ स्पष्टम ॥ गोलोनाष्टी
वसपयथि: प्रागंतदीवृक्रू वापनये
फलकेधीवकेपारमाष्येकेयेन ॥ पना
नियेगणितावामाने ॥ शुषागोलयेन्नम
यपहनगरविविक्कैहितिमेक्कलाक्
नेनसमके नाडीहनेविंध्रक्लाया।
नलसमहितिने ॥ २ ॥ रावविक्लस
ल्लाया पनति क्रमध्ये यथानया विपने
उड्डगोलेक्रलविझेमध्यनासायुनाला:
स्फु: ॥ ४ ॥ मेषापरस्वभक्कवास्ती भा।

[illegible]

365

सि॰ शि॰
उ॰
१११

366

किमिति यत्नदशाभिस्साम्येलेखित्यादि
कैश्चिदुक्तं तत्र युक्तियुक्तं ॥ ८ ॥ अथ
शङ्कुः ॥ समतलमस्तकपरिधिर्भ्रम
सिद्धो दन्तिदन्तजः शङ्कुः तच्छायायाः
प्रोक्तं ज्ञानं दिग्देशकालानाम् ॥ या
वान्मूलेनावान्मस्तकेपि विस्तारः श
ङ्कोः कर्तव्यः यदि तत्स्याग्रमूले ए
गुभवेत्तदा तच्छायाग्रमूलपरिधिमध्य
स्थानादेगुलेवतुमेय तत्परिधेस्ता
द्दिग्देशकालानि समनार्थं समतलमस्तक
मित्युक्ते तथाकृते च्छायायास्तूक्तलभ्य
ते तस्माद्दिग्देशकालानां ज्ञानं त्रिप्र
श्नाधिकारोक्तप्रकारैर्भवति ॥ ९ ॥
अथ चक्रयन्त्रम् चक्रं चक्रांशाङ्कं प
रिधौ सूत्रस्थलम्बिकाधारं धार्यं
त्रिभगाधारा कल्प्या भार्धे च खार्धं च
१० ॥ तन्मध्ये सूक्ष्माक्षं क्षिप्त्वार्का
भिमुखनेमिकं धार्यम् भूमेः खांशास्तदधो
गाः स्वत्रोनच्छायया नताः ॥ ११ ॥
नतकाष्ठोन्नतनाडीनतलवसंगुणी
कृते द्युदलम् द्युदलोन्नतांशभक्ते
नाड्यः स्थूलाः परैः प्रोक्ताः ॥ १२ ॥ च
क्रार्धं यन्त्रं दारुमयं धातुमयं वा स
मंस्तनावक्रांशार्धं कित्त्वं तन्वंमंशं

सिशि
उ.
१९८

367

मादधह्यायालगतिहृत्पयपत्रम् ग्रथ
वेधेनपद्दज्ञानम् ॥ पेत्रद्वंद्वपृष्ठानिम
वा मृणनामृदहृयंनेमिगतेस्मात् हृदं
नवेलेषु भवेचवतयात्रयये त्रस्वधिया
प्रभाद्यम् ॥ १३ ॥ नेमिस्थहृष्टालगते
प्रपश्येत्तेवटं चपिलस्यचयोगनाराम्
नेमिकेयोरतयुनोक्तमध्येयेष्टाःश्रि।
नाभश्ववकोयुतमेः ॥ १४ ॥ प्रमाक्षि
नेभश्युवःश्रितेमहीनेभ्रुवःस्मात्वच
वस्मभक्ते ॥ मद्यापृष्ठेरवनीप्रातभि
षजामम्पतेमे डेनदत्रहृयपृगपेत्र।
मिगतेयथास्मानयायेत्रोश्विरकृत्वा
नेमामृदतयोरेकनरस्ययोगनाराख्या
नमेकयेत् ततोहृच्छिमग्रतःपृष्ठतश्च
प्रवात्यनेमिस्थहृष्टानयापश्येयथाह
गतोग्रहृहृष्टोभवति तथाकस्मादिहृ
ष्टनदत्रयोगनारां पश्येयथादयोग
नाराभवति अथयथानिष्ठितहृष्टाग्र
होदगतोवलोकितोनदत्रेचतथाभ्र
नयेवयत्रेमिस्थानमदमृलसंमक्ते
विलोकिते नदोपचिकित्सये यत्रात
मूलायावत्ग्रहोदगतेदृष्टिगतउत्त
रनोवाश्रितस्ताश्चानेववविदेपः अथ
यवनेमामिष्टनदत्रग्रहयोरवलोकने

छिद्रं कृते तयोर्मध्ये यावन्तोंशास्तैर्यदिन
तच्छिद्रं ग्रहविम्बांशेनोच्चांशाच्चावाग
तत्तदानतत्र भुवा पूर्वोक्तोयत्नोतः स ग्रहो
ग्रहो भवति पर्यन्तुल्यं ययोर्ग्रहयोर्मन्तरं
स्या ``` नोनिकटेन्तरं वक्रेकातिद्धेत
भवति अथ वक्रोनतत्राणां मनयो ग्रहवा
नेपि वक्रे तथा न अत्रोपपत्तिः मैत्रदे
पुष्याति मवागत्यानानत्राणि विदेप
श्रूनानि एतन्मध्याग्रदत्रहृदयपुगपय
त्रेनमायथालगति तथायेत्रेपूतेकाता
काचक्रं भवति तत्रनाडीषष्ट्यालेत्रफ
लमवहुदेन भगणोञ्मवास्थितः एवास्थि
ते नक्षत्राणां पूर्वापरादि हृष्टतोग्रतोयावत
स्थितग्रहांतराणादिनोन युते ग्रहभ्रमे
वस्त्रादित्ययपत्रम् ॥ १४ ॥ अथचाप
तयंगोलकं चाह ॥ दलीकृतेवक्रमंशे
तिचापकोदण्डखण्डवलतयंगोलम् ।
वक्राधेधनुराकारत्वाच्चापमपीति उच्य
ते अत्रापि मध्यभागेऊर्ध्वरेखाकल्पया
ममध्योर्ध्वरेखासंपाते शलाकानिवेशप
दाहितोसा धनुरूतेरेयथास्थानस्थाके
नविदाधारेणायमवस्थितेहात्वा धनुः को
टोः पूर्वापरावितिजे ऊर्ध्वरेखाधनुः सं
पाते खोर्ध्वप्रकल्प्योन्नतनतांशादिक

सिशि
३
३९८

368

पूर्ववत्कर्तव्यं गृहवेशादि सर्वं पूर्ववत्ता
त्वास्य इहत्वाद्गृहस्य सामान्या उपपत्तिरस्य
चक्रयंत्रवत् अस्य चक्रार्धकरणेनादि
तिनयोरुपविभागो गृहीतः अयं तु न
भागस्य प्रयोजनाभावात् अयं पन्था
र्धेवद्गृहीत तदा तुरीयगोलार्धं अथा
पिस्या र्धे धनुषार्धं वा नोद्दिष्टः अत्र कपा
लेऽस्मिन्यंत्रे उत्तरगामिन्या गते धनुः खंडं प्रथ
मकपालं उत्तरा प्राची पर्यंतं निवेशयेत् अ
पर शलाकां निवेशयेद्ध्येवेत्ता उत्त
रे वार्धे पूर्वापरार्धे निजेव शलाका परक
पालयोः धनुः खंडाग्र प्रकल्प्या उन्नतांशादि
के प्रवर्तकर्तव्यं गृहवेधादिकमपि पूर्वो
परकपालयोरर्धधनुषैव वेध्यं अस्य
स्थिति चक्रयंत्रवत् उपपत्तिरपि ॥ १५॥
अथ फलकयंत्रप्रयोगमार्यामाह इष्टं एव
ले प्रस्फुटकाल उक्तः मृतेन नाभेर्यं स्थितेन
मृयातः सगोलयुक्तेर्गणितस्य साधंस्य
ह्य प्रवेशे फलकाख्य यंत्रे ॥ स्पष्टार्थम्
१६ ॥ अथ फलकयंत्रेशो विस्फुविदमा
ह ॥ निरक्षनागनगमो इह रेखमनस्मामद्धो
सनं मपृ भंचाले शमसयावद्गोधनैर्विधे
शोद्धाधिनक्ष्यातिपम् सेव्यमदृलमध्य
गेसहृतानि भियंत्रे स्फुटवक्यमहनत्वेन हो

णामेवदेवमसमलेश्रीभास्करंभास्करः
नित्यप्रकाशकत्वेनास्मन्मोहहरत्वात्स श्रीहंस
न्तमोपकारमपहरति यत्स्वतेनयाभूतेस
पि यत्रमपिनित्यप्रमहरत्वात्स्मोदयेनदे
वतमोहरतितथाभूते तथासमनसाम
ल्लासते समनस्सप्रबोधकमलादी
नामवोधनं यत्रमपिसमनसोविड
धामल्लासते आह्लादकारि समप्रभस
हस्रभयावृतेने इतिदीप्तमित्यर्थः यत्र
मपिसप्रभमप्रभयाप्लायमासहवतते
त् तथासमयावबोधनविधौ प्रक्षेश
समयः कालस्तस्यावबोधनेज्ञानेतद्वि
धानेनियाम यत्रमपितथाभूते प्र
कालस्माधनेत्वेनभवतीत्यर्थः तथा
प्रोद्दीपितमेनानिष्प्रकाशितनानारके य
नोकेकिरणास्तुगागागरगणप्रकाशीतिये
त्रमपिप्रकाशीकृते ज्योतिषणेयेन त
थाम्बकृतिभिः पुण्यवृद्धिसेव्य तेकृ
तिनः उपासकाः यत्रमपिसकृतिभि
कुशलेनैरः सगणकैः सेव्य तथासेड
लमधमगेसहन्द्रपावस्थानेयत्रमपि
मध्यलिख्यनहितमसलेपावकार्यंकं
तस्य यत्रमपिनिहितेवाणं ॥ १० ॥ अथप्रयं
त्रलताणानि ॥ कतेत्रवतरशकेतफ

सि॰शि॰
उ॰
३३९

369

लंकेंद्रोकोणगुलेविनिहतेत्रिज्याप्ताहृद्गुणा
ल्वितेस्युर्गुणाकेनायमसमध्येनयां अथा
वल्लयशृंखलादिच्युटिनाकार्यांगुरेखा
ल्लेनःस्वाधाराद्वलम्बसूत्रमूहशीर्षात्
म्बरेखाच्युते ॥ १८ ॥ लम्बनेनवमंगु
लैकैर्विभज्यश्रमंगुलेर्नियगतःश्रमार्थः
सूत्राणिनत्रायतसूत्रमेवखोजीवाभिधा
नामध्याविधेया ॥ १९ ॥ अथाधारतो
धःसूत्रगुणांगुलेघुज्यालेवयोगेस्पष्टिर्व
सूत्रमम् इष्टप्रमाणाम्भुर्षिवेशशाकोटे
णाख्यमेज्ञाकिलमापकल्प्या ॥ २० ॥
इष्टांगुलव्यासमनन्तरेखाकृत्वानदृन्ते
परिधौतटेकाम् षष्ट्याघटीनोभगणां
शांकेस्तुप्रत्यंशकंचाभ्रुपलेस्तुदिग्भिः ॥
अग्रमेवधातन्नपट्टिकैकाषष्ट्यंगुलादी
र्घेनयानत्यांका ॥ अत्रापेदाक्रमयथा
तत्सूर्यध्वचतरश्रसमस्मृताफलकेन
वत्यंगुलविस्तारे अर्षान्वधिकषातां
गुलायामकर्त्तव्यं अथायाममध्येछि
द्विलःश्रृंखलादिनाधारकल्प्याकर्त्तव्यः
यथाधारेतिष्ठतियेंत्रलम्बमानेस्याते
नस्ताधारमध्याद्धःसूत्रमवलेम्बनत्र
मरूपरेखालम्बनसंज्ञाज्ञेयाअथोमा ।
माधाराद्धोनवत्यंगुलेविभज्यप्रत्यंगु

लेतिर्यग्रेखाः कर्तव्यास्तास्ताश्च तथा यथा ताद
धस्त्रिंशानेनमायाम्यामालम्बरेखास्तु समपाते
हृदं समस्थिरविधेयेतस्मिन्नभिमतशालाका
लेख्या मालमेवा । ततइष्टाङ्गुलप्रमा
णोविस्तारहस्तमत्रं प्राकर्तव्यम् नान्य।
विवेनविंशाद्गुलविस्तारार्धायनास्त्रिंश
देगुलं ख्रुदनोकाः साधितास्तथापावपयो
पदेशास्युतिवनयविधिं वक्ष्यामस्य शेवम
केयत पूलेविति अष्यथाव्रमपीवेश्या।
नावावष्टगुलदीर्घौनेवेवफलकागुलेने
वतिमितेवंकिनार्धांगुलामितविस्तारफ
लकीखिमा तनध्वांस्थितपहिकाकार्या
अस्याग्रेग्रेवं धं कृत्वा तनेवाप्रदानव्या य
थालेवोपविकृतायापकेपार्श्वलम्बे।
वानजहाति अत्रयेत्रस्मनवत्सगुलावि
स्तारस्याद्विगुणो दैर्घ्यं युक्तं तन्मवं देशाप
योगितार्थं अथ्यायस्मिन्देशयावनेवाप
योगस्तत्रतावदेवकर्तव्यं तद्यथा हस्त
मध्ये प्रान्तदेशापरमस्याभितिसाद्वि
तत्रिंशाद्गुलप्रमाणादेया परमयाद्वि
प्रमाणाद्वैयाद्विगुणविस्तारेणाद्विस्वब्रु।
द्याकल्पनीयम् इतिषट्समस्तगुलेः
कृतेत्रपर्यन्तकालन्तानेस्यात् ॥१८
अथ्यायत्रोपकरणम् ॥ यस्तंवड्केःस्त्र

लीली
उ.
३१०
370

लब्धं त्रभाज्यं तद्गोलकद्वयागसिद्धैनी
ह ॥ ३३ ॥ द्विभागगसुचयोत्यादिसा।
धितत्रवदलासेकोनविंशत्याभक्तानि
यहानि तयुत्रयोग्याश्चवयमाभवति। यदि
त्रिंशत्सार्धहस्ते पवात्वयमानदा त्रिंशद
ङ्गुलीनकिमिति अत्रगुणकेन हस्ते पव
र्तिते हस्तोलब्धः ११ ५ ५।३६ फलेश
णात्मिकावयमासाः फलीकृतवयमा।
३४ ॥ अथ यास्त्रिसाधनम् ॥ वेदाभवा
शैलभवा रातिसप्तविश्वेशबाणाः फल
कर्णानिघ्नाः अर्कोद्धताः स्युः क्रमशः
स्वदेशेषु प्रपूर्णलभ्यानि हि खिड्ढकानि
३५ ॥ नेः क्रांतिपाताष्ट्रवभेजः स्या
स्वेष्टइनात्स्रवणेन युक्ताः हिंद्री
कृतागोभवनोहृवधाप्तिः सापष्टिकायो
सखिराप्रदेया ॥ चत्वारः ४ एका
दश ११ सप्तादश १७ अष्टादश १८
त्रयोदश १३ पंच ५ एतानि निरक्ता
त कर्णेन गुणितानि द्वादश भक्तानि
स्वदेशखिड्ढानि स्युः पंचदशाभिः पं
चदशाभिरंशैरेकैकखिड्ढलभ्यते य
थाक्षकर्णः कापणाः १३।१८ अनेन
गुणितानि यथा ५३ १२ १४ ६ १८
२२६ ६ २३।१ २४ १७२ ५४ ६६।३०

द्वादशभक्ते ४ २९।१२।२२।३०।१८
४०।३०।१५।५०।१४।२४।३०।
५।२४ ३० एतानि कार्मुकाणि खण्डानि
एभिः साधनांशैः भुजः कर्तव्योऽस्मिन्
ष्पालवमन्दकर्णेन युतं ततो दशांशु
णेन चक्रराशियष्टिर्भवति यथा यष्टिय
ष्टेः सूर्यः साधनांशो ह्वषादौ १।१० त
दैभिः खण्डैर्भुजज्या १९ ३१ ३० षष्ट्या
१० भा ० १९ ३१ ३० मन्दकर्णेन १
३।१८ युता १३ २४ ३१ ३० द्वादश
गुणा १३४ ४९ १५ चक्रभक्ता लब्ध ३
३।५६ यष्टिस्त्रिंशद्गुलेपाको जाता
सूनेष्टिके चानुपातः यदि त्रिंशद्गु
लेशाको एतद्यष्टिस्तदेष्टे किमिति फ
लं इष्टयष्टिः यष्टिकाशाभिष्टिप्रमा
णाङ्गुलैर्गणयित्वा तदग्रयष्टिर्विन्द
कर्त्तव्यं अत्रोपपत्तिः सूत्रद्वयोपरि ग
तो वेधो मध्ये सूत्रमालम्बेशायामेवा पं
याम्योत्तराभिमुखं सूत्रयष्टितश्छाया
येत्रसौ भयपार्श्वयोस्तुल्या लगति न
याकृष्टकाणउलाकाबहते यंत्रस्त्रावलु
पाश्वेण ह्वननेनाया यं त्रष्टे पश्चिमे
लगति तत्र मध्ये वेधोयाशङ्कोरत्र
नभागाभवेत्सांशा प्राकृती त्रिज्या पष्टित

सि.शि.
उ.
२२१

371

गता स्वस्मिन्ये द्वेलग्नमध्ये वेलावृत्ताययो
र्वेनवेगुणयो रेतरगते स्त्रचन्द्रलग्न एवो
न्नकर्णेन गुणितः कोटिभक्तः फलमि
ष्टदन्तिवेला त्रिज्यागुणायुग्माभ्र ज्या
त्रिज्याभ्रबरम्ययोदय्या मध्येमालयोर्युनो
नादिनार्धज्यास्यान् इयमिष्टाज्ययो
नान्तोत्क्रमज्यास्याद् इष्टा उत्क्रमपन
पिष्टेने नतकालो ज्ञातो भवति इत्या
दिकालज्ञानवासना त्रिज्यागुणाके
पुज्या हवेनयाहृते पंचदशभागा द्युगु
२४।२८। ५५ फल १२ ५ मेकराशियु
ज्यया ३३६९।१० फले १२।२५ सा
र्धराशियुज्यया ३२५३।३ मे १२।३१
युराशिज्यया ३२।१८ मे १२।५० सा
र्धयुराशियुज्यया ३२९२।५ मे १३।
२ त्रिराशियुज्यया ३२४१।१२ लवं
१३।८ एताश्चलकर्णेन यदि गुण्यन्ते
कैर्भाज्यन्ते नदा स्वदेशीयान्ययगुला
नि जायन्ते एवमेति ययलकर्णो द्वा
दशगुणो द्वादशभिर्भाज्यते नदाद
कर्णाएव फले स्यात्.. छेमत्लेषु १२
५ १२ १५ १८ ३३ १२ ५० ३३ १३।
८ द्वादशभक्तायोषु ५ १५ ३२ ५०
६३ १८ गुणोयः पातितेवेदा भवा

११ शैलभुवः १२ धृति १८ विश्वे १३
बाणा ५ एतानि पंचदशभागान्तै
भिः क्रांतिसंस्कारार्थं साधनार्के सभ
गुणस्यानैकगोलयोगोपि युतः एवं हादृ
शांगुलशंकोर्विषुवद्भा जाता अथ यंत्र
स्थैवीकरणायाह यदि द्वादशां
गुलशंकोरेतावती छाया तदा त्रिंशदंगु
लके किमिति अत्र गुणकभाजकौ त्रि
भिरपवर्तितौ गुणकस्थाने दश १०
भागहरस्थाने चत्वारः ॥ २५ ॥ अथ य
ष्टिप्रयोजनम् ॥ धार्यंतस्याफलकयं
त्रमिदं तथैव तस्याः स्थितयोर्लगति तस्य मि
तम्यतेजः छायायां तत्र स्पृशति तस्या
विषुवच्छायेत्यत्र शाकेसाति मतान्तर
णि प्रकल्प्या ॥ २५ ॥ अत्र प्रोता रवि
लवगतो यष्टिकोऽस्मात्समासेव गो
लुपरिफलके धस्तगोलक्रमेण यत्रा
हयष्टिरदलगुणास्तत्रयाम्यान याम्योत्त्रे
रे हृतेनत लगतघटिकास्तुनेतालब्धको
नाः ॥ एतत्फलकयंत्रे स्पष्टवेला यथा
धार्येवलम्बमाने तस्याधार्ये यस्या
त्रपार्श्वयोः स्यर्यस्य तेजः तत्काले
मेवलगति स्पर्शाभिमतवेनीभिकोर
कमण्डलाकारा भिः संयोः एवं वसिष्ठेक

तेयेवेध्रतेनत्वायाम्हनपरिधौयमेघा
स्पृशति तस्मिन्नेवाशेकैः प्रकल्पितौवै।
चशेनापहिकोपचाल्पत्पमेन यथायत्रय
ष्टिविक्रु तस्माडुपरिभागेउत्तरगोलेचरज
मितासंगुलानिशणायित्वाविष्कतेप्रम
दक्षिणेतागोलेधोभागेतत्रयथाभ्यारेखाह
नेलगति तस्मात्प्रदेशान्तस्त्रनादोलस्वे।
खापर्यन्तंयाघटिकालानतवाटिकासो
या यदिचरस्याधेवियोगेमेघेलगतितदा
तपातेतहृते लघुयरेखानरपव नेरखा
याविशत्यंगुलानांत्रिज्यानुकल्पितत्वात् प्र
शेपपत्तिः अस्यायुयोक्तेरगोलेमध्यरे।
खायाउपरिभवति यतोसूत्ररेखापरि
धिसंपातयोः प्राच्यपरदिशोतदधोगते
स्वदेशादितिजमुत्तरगोलेभवति दक्षिण
गोलेतदूर्ध्वं तुशोतरंच्चरस्यानत्पमितिच
रस्ययात्रिंशदंगुलानांचयोगवियोगाभ्या
मन्यात्याविंशद्रंगुलानांत्रिज्यानुरूपत्वादत
उत्तरगोले नतटगुयाभ्यास्याश्चापणत्रूपोक्त
मस्मातद्वन्नतघटिका भवति अस्यागुरे
खायाद्वहुत्स्यचममरेखापर्यन्तंहृतपरि
धौरेखाविगणय्यघटिकाग्राह्या इत्यर्थः
परिधिरेखइत्यपनेरुपपन्नात् ॥ २९ ॥ ॥
अथयष्टीयंत्रम् ॥ त्रिज्याविष्कम्भार्धं

अथ पतनाब्द्यायामाने लेखाहेयावनतव
टिकानन्तकानस्वरस्पृष्टमलाहेयाभवति
वनघ्यायापवानस्मोक्षौ धार्योपदेहस्पश
तिवयघ्यानोस्कापछिविक्षेपदेहस्याने
तिपतालिनध्यानस्पष्टनेप्रभासात् ॥ इ
नस्याथकलनभागलेखेखाहतनुपानान
नवाटिकागणायेनाग्रविक्षेकृतने नदो
पयुक्तयोगलन्नटाधनुस्वरमाटेयायाम्य
परमाभिनेरगुलेखेखागणायेनाग्रविक्षे
कृतेनाभिनयेः नत्रचवस्माग्रयामात्रेखा
नत्रपट्टिकानघ्याधार्या यथापूर्वोक्तप्र
कारस्माध्यिनायायस्माः पट्टिकागतेविक्षे
पेखास्पृशति पवमतशीनेव पट्टीधार्या
पट्टीस्थानेतस्पष्टायातास्मिन्कालेतिपत
तीति अत्रपूर्वोक्तविलोमगणनमेववा
स्यम् ॥ १७ ॥ अथयष्टीयन्त्रम् विस्तारे
कभार्थहतेहस्तादिगाकिनेनव ९ स्याग्रा
ग्रामपट्टान्तपृष्ठाहृतेचतन्मध्ये ॥ १८ ॥
तस्यविधेयपृष्ठेकृयाछिद्रेनसूत्रेतिस्तु तस्के
हे त्रिस्रोगलानिधेयायस्पष्टाग्राग्रेनवयाव
त् ॥ १९ ॥ तावन्मात्रोर्ध्वायाद्वितीयहू
तेपतत्यैवतत्र दिनगतशेषानाद्यः प्रा
कृस्थास्यः क्रमेणैवम् ॥ २० ॥ समायो
मुमोकामादिरविलफलकेवत्रिज्यागले

373

तिमिथुनान्तेषु प्राहनात्पलात्स्वदोश्चरा।
दिकाविक्षेपभवति एवमग्राविक्षेपालाका
भूनायस्याग्रयावदेकाते तावत्स्वहनीया
लाकालभ्यते सायनमिथुन्याहतेयदिति
वेषुपतेनदानउत्क्रमलावस्थानानयदि।
कावशोलभ्यते एवंदक्षिणगोलेयास्ना
ग्रावशात्स्वल्पतामिति सर्वत्रमयपत्रे १०
गृग्यविशेषः यस्याग्रालभ्यतेनाल्लेयाहस्ते
नृकेंद्रयोर्मध्ये इष्टयेलेयस्याग्रशाखपरा
मध्यमाग्रास्यात् ॥ ११ ॥ शङ्कुदयाल
स्वयोनवसमर्कगुणितवोद्धृतेपलभा भुज
योरेकान्यदिशोरंतरमेकदिवित्वस्के ११
शङ्कुतेरेट्टत्पलभाशागपराशानराते
वाक्षुः यस्य छायानयोत्तरेवन
स्त्रावान् शङ्कुकेन्द्रयोर्मध्येहज्यायाः स्व
योरस्याग्रयसत्रिज्याहतेयत्नलध्येनसूत
सामान्यकाले पूर्वापर
रेखादिनितनमेयानस्यवसमरेतरेमाग्रा अ
शेहशङ्कुस्यवमूलस्यनयाग्राग्रयोर्वदे
यद्दृष्टयामलसूत्रेनस्यवयावद्दृतेर नन्दा
हमाग्रणेशङ्कुनाभक्तोविषुवस्य भाग्या त
शङ्कोःपूर्वापरसूत्रस्यवयावदंतरेता व
द्भुजःस्यात् पलभामाह भुजज्याविस्ता
रे शङ्कुशाखापरसूत्रयोरंतरं एकादि

सिशि
३.
१२५

374

योर्विषोत्तेभिन्नदिशोर्योगेन्तरं शङ्कुतलना
कालिकयोः शङ्कोर्वेतनेणभ्रमेयलम्बा
विषुवच्छाया यथोपपन्नैः शङ्कुमूलस्मो
हयान्तस्तत्रस्यगतनैव तच्छङ्कुतलमस्मा
दिवामनोदाहरणचशिवथ्राघायविव
च्यनोक्ते भ्रमानुपातः यथास्मन्मतेशङ्कोः
शङ्कुतललंभनः नृदाहाटशाघालपाकोः कि
मिति भुजभुजयोर्वेकान्यदेशोवतत्ययके
चक्रेतेशङ्कोरत्यालतत्रैषोवतनवमेवलभ्य
ते भ्रमन्तागमम ॥ ३३ ॥ अथादिटशङ्का
लानामन्नानेकेवलाकेदर्शनादेवसर्वमा
ह यष्टाशङ्कुवितयेनात्वाकथ्यतेसर्वे
शायेतशङ्कोश्चिरेलोक्लियेकन्हेनिवद्य
तन्त्रके मध्यशङ्कुगानहेसत्रेभसिध्य
न्तेये ॥ ३४ ॥ भ्राविकहितयोपरिसर्वे
तयोदयालत्रैस्मानु तत्केन्द्रानवमया
न्तराग्रतरेननःप्राग्याम ॥ ३५ ॥ ॥
प्राग्वर्देशातनच्छायानतपृतिविहग्नायका
केसंगुणितात्रान्तिसमावेमाद्यौजितभा
गमाङ्गनादौस्था ॥ ३६ ॥ यसौषेकाल
च्छायाश्रमायक्षिकस्थानतदग्रशङ्कुरितिश
ङ्कुचिनयपरिमाय प्रथमतृतीयशङ्को
रग्रयोः समवत्तानृतीयशङ्कुग्रत्वेमध्य
शम्यशङ्कोरग्रत्वमस्तनत्रयमशङ्कुरग्रस्या

सि तथा तिर्यग्सूत्रं कार्यं यथा कर्णाग्रगत्या ति
र्याहृतपरिधिं स्पृशति तथा विक्षेपकार्यं त
त्र प्रथमशेषाङ्काग्रसूत्रे मध्यशेषाङ्काग्रसूत्रे तृ
तीयशेषाङ्काग्रस्पर्शि कर्णाग्रगत्या तथैवाहृत
पश्चिमभागे परिधिं नीत्वा विक्षे अथ क्रि
याहृतपूर्वपश्चिमभागयोर्यत्र सूत्राग्रं यदाहृत
संपातयोर्विक्षेपकेन्तु तयोर्ऽङ्कं दत्त्वा सूत्रंदया
लसूत्रं स्यात् तस्य केन्द्रस्य यावद्दन्तरं ३
दयालसूत्राकोटिग्रस्यावत्सूत्रस्यैते प्राची
प्रतीचीविक्षेपकार्यं तयोः केन्द्रोपरि पूर्वतस्य
मसूत्रे ततः शङ्कुदयालसूत्रान्तरमित्या
हिनापलभाशेषस्तगमे शङ्कोपतिः मध्य
मशङ्कोः प्रथमतृतीयशङ्कोपरि गतसू
त्रातिजसंपातमहोगतेहृतस्योर्ध्वख
डलत्रेस्यात् अस्मदपि प्रश्नाध्याये गोले
याख्यातेवहुधाः ॥ ३९ ॥ अथ स्फुटक्रा
न्त्यर्थमाह तदनुतापवर्णावर्षसार्केः
प्रत्यायनेन्मेषु भाधोयुतः सभार्धभगणा
न्तातिनौशवर्णानाम् ॥ ३७ ॥ अन्तुचि
क्षेत्रानेस्पाहृत विक्षेप्यग्रनोवदे भाविन
याज्ञाभ्रमणेनसदृस्याहि‌गफलाढ्यं च ॥
श्चायामाग्रानैवाभानुः संक्रान्तिपातपव
स्यात् पातोनः स्फुटभानुः स्फुटभावनाभ
वेस्यातः ॥ ३५ ॥ भुजस्याधनुरेववर्षस्य

सि॰शि॰
उ॰
१७५

375

येवरणेसूर्योभवति अथमवरणेराशि
त्रयात्मकः द्वितीयेवर्षेचरणेषड्राशिभ
:शोध्य तृतीयेभार्धेनयुतः चतुर्थेवका
स्तितः एवंरविस्यात अत्रार्थेकेषुद्दाया
भ्रमणमंगीकृते तत्र सूर्योदयेशकाद्धु
यायत्रलगति ततोपचीयमाना येनय
याद्याति ततोदिनार्धोदपचीयमानेन
निर्गच्छति तत्रेरवाभाभ्रमणाच्चोदिना
र्धेच्छायाभमेरवोदोयत्रपरमोपचिताभ
वति अथविनावानदानतोराशित्रयान्त
रेयावतीसाविषुवत्प्रभा एतदेव
ख्यातिसत्वात्रभवत्यतोदः सूर्यकनेयो
पयाते तदादृष्टमूलाख्यानमूलेवशाची
यताभवतिइति एवमयमाधिलोकैः क्रां
तिपातोनान्तकपवायात्पनः क्रांतिपाते
नोनितोर्कः स्फुटोभवति अथगणितागा
नार्केणवर्जितोमौक्रांतिपात इति ॥
अथविवतितस्याधीयेत्रमयप्रयोसा अथ
किमहष्णुतेत्रेणीमतोध्रुविरेयेत्रेःस्वकर
कलितयष्टेदतस्मलाग्रहष्टेः ततस्मवि
दिनमानेवस्यपहृश्यमानेदिविभुविव
ज्ञलस्पवीकृतेन तस्थलस्पम ॥ ५० ॥
वपासमलमविलोकायाग्रंतस्यातवेतस्य
समस्त्रुयच योवेतितमेवकरस्ययासो

धीयंत्रवेदीवदर्किनवेति ॥ ५१ ॥ सूचि
वेधोवदस्माणाविलिस्पष्टार्थौ श्लोकौ
अथयष्ट्याध्रुववेधेनपलभाज्ञानम् ॥
यष्ट्याग्रमूलसंस्थविद्धध्रुवमग्रमूलयो
र्लंबौ बाहूलंबांतरंमूलबोज्ज्यायानस्को
टिः ॥ ५२ ॥ कोटिर्हीदशगुणीताबाहु
विभक्तापलप्रभाज्ञेया ॥ अत्रसमी
कृतायाभूमौस्थितागणकेनेष्टप्रमाण
यायष्ट्याध्रुववेधःफलयाकार्यो यष्ट्याय
मायष्ट्याग्रमूलेचैकहस्तयाध्रुवोलग्नो
द्रष्टव्यः ते यष्टेर्मध्येमूलाग्रनिरस्तमानंत
रंप्रविधाय तयास्सैमयानुत्याधस्त
लंभोयष्ट्यामग्रान्मूलाच्चलम्बौनिपा
त्यौ तयोर्मध्येयावत्सांगुलान्तितावान्ते
रं मूलादग्राच्चलम्बौ तयोर्ज्ज्यापा
न्तरंकोटि यष्टिकर्णःसन्तानुपातः
यद्यनेनभुजेनेतावतीकोटिस्तदाद्वाद
शांगुलेनकियतीतिफलंपलभा ॥५३
अथवंशादिवेधः विद्धेवंशप्रतलेह
ष्टुर्ज्यायाहृतनाठाम्नः कोसौलवृत्तेयस
वंशमध्येमहीमानम् ॥ विद्धानोवंशा
ग्रभूमानेकोटिसंगुणेभक्ते दृष्टावं
शोच्च्यायो द्रष्टुर्ज्यायेणामस्तुतोज्ञेयः ॥
पूर्वोक्तप्रकारेणयष्ट्याग्रमूलमेध्यवंशा

सिशी
३
२२५

376

तलेविद्धायस्याग्रेमूलयाले: तयोलेव
योर्वेतरेभुजः यस्याग्रात्तिर्यक्कैवेषिता
यायष्टिमूल ` ` लेवस्तूत्रस्याशीर्षा:स्राल
काया ३ य वियष्टिमूलयावटतर्व साको।
टि: याष्टिमित:कर्ण: तद्दगोविस्तृष्वपट
कोटिर्विततिवा तत्रोटरभुमानतांगुलेषि
गिता ३ गाकोसा भक्तालब्ध इष्टवंशा
योर्वेतर भूम:प्रमाणान्नेय तत:पूर्ववत
वंशाग्रविद्धा तद्भुयत्रकोसापूर्वलब्ध प्र
मातेगुणनीय वंशाग्रवेधास्त्रैनभुजेन
लब्धेहगुच्छायप्रमाणेन यत्रंवर्णच्छाय:
स्यात पंरयदिवंशच्छायाद्दयिक: ऊन
श्चेनदाहस्यच्छायोदाहरणम यदित
वांगुलायष्टि: ५ वंशमूलेविद्धेभुजोष्टां
गुल: यष्टिच्छाय:पंचविंशत्यंगुलेनचत
भुजोगुणित: २०० कोष्टांगुले: ५।३
भक्तोलब्ध ५८।३५ स्ववंशमध्यम
मान ततोवंशाग्रवेधेकोटिद्व्यंगुला २
भुजोष्टा ८ गुल: षट्चत्वारिंशत्यं
गुला ८।४६ कोटि: २ गुणभुमाने
५७,१० भुजेन ८।४६ भाग ११।५
ह्गच्छायेन २५ युते ३६।५ वंशच्छा
यामान: हगच्छायाहतेनवंशस्यमध्य
१३।५५ वंशच्छाय: यत्रोपपत्ति: वं

शातलावलोकने सर्वे षंतरे भुजः ह्रस्वछा
याकोटिः ह्रस्वैव श्रामूलयोर्निवडू स्त्रकर्णः
अस्यानुसारेणैव यष्टिवेधेन अस्त्रस्य यते
नत्वेलवान्तरस्थ भुजः ह्रस्वछायाकोटिः
अस्यानुपातः यद्यनया कोसलवोछाया
तावद्रूपया लेवयोतरभुजो लभ्यते तदाह
स्वछायाकोस्या किमिति फलमानमत्र वण
नवद्रूपो भुजः अथवेणाग्रवेधे द्वितीयायु
पातः यष्टिलेवान्तरभुजे नाकियतीफल
वेणोच्छायो भवति दृग्छायाप्रस्थ:को।
टिरपचीयते तदत्रपविता भवति तेन
दृग्छायाद्व्यर्धवेणोच्छाये मति दृग्छाये
फलेयत्नमथः पामामिस्तुपपन्नम् ॥ एव
अथाद्विवेदे दृग्छायकोटिभुजो अथविद्धा
भुजाय पुनरपि विवर्त्तिद्वे ॥ ५५ ॥
निम भुज भलेकोटीतदतरदृतेदृगोच्छ्र
विलूष: धुमिविश्लेषहृता दृष्यकर्णवस्त
वेविज्ञेय ॥ एवंवेद्वेशातलम ग्रवावेद
सवशान्तरभूमानेभुजकोटीविज्ञाय
पुनरूर्ध्वमधोवाहस्थितिधाय वेणाग्रवि
ध्यव तत्रापि भुजकोटी ज्ञात्वा भुजयोरन्त
वेणकोटी गुणनीया स्वीयस्वीयभुजा
स्याभाज्ये लब्धेदृगाच्छ्रा विश्लेषः स्यात् ।
तिजवेणान्तरस्थदृगोच्छ्र विश्लेषणगुणनी

सिद्धि
पृ०
३७७

377

यामनः पृथक्पृथक्सर्वेजेयेभवति वि
क्षेपसहिता भुजोनेनेरेणाभक्तावेषांछायाः
पृथक्पृथग्भवन्तीत्यर्थः तथायद्विभुजः ४
कोटि २१४४ भुमाने १ २४ गुणकोटि ८
६८३१४ भुजेनभक्तात्मे २१२१५ वेषांछा
यामानः पृथक्पृथोभागोविद्धभुजः ४१३०
कोटिः २१२७कोटिगुण्य ३ भुमाने २८
४३१४ भुजेन ४३० प्राप्ते १८३१४८ है
यच्छायामानं १०७ पुनो २८३१४८ वेषां
छायामानः पृथग्भुजस्यावेनेरेण ०१३०
हतोकोटीवजाया ३१२८ गतिः ३११५ आ
यभुजेन ४ पृथग्भाभुजोनेनवहृता कोटि
३१२८भक्तान्मे ०१४२ द्वितीयवेधभुजे
ने ४१३० द्वितीयभुजोनेनवहृता कोटि ३
१५ भक्तालब्ध ०१४४ हेतोछाविक्षेपेण
माने पृथग्भुमाने १२४ विक्षेपगुणप्र
थमेन १०८ द्वितीयेन ५२ भुमोहेरेण
०१३० भक्तमाप्तेसकोप्यः ११६ वेषांछा
याः १८४ दृष्टछायाग्रामेषुनतेत्पूर्ववत
तेनाघेवधे ३१२ शतेवे २८४ वेषुगाछा
यास्यानः पृथक्पदार्थः एवंभाष्याभजा
भ्यां पतेलेवेछायान्ते रूपेकोटी तदाभु
जोनवरूपेण भुजेनकिमिति फलंदृगा
नाविक्षेपाग्निकाकोटिः पृथग्द्वितीया

नुपातः यदि भुजेनत्र्येण भुजेनेह
गोछ्रिविशेषः कोटितुल्या स्वरूपेणेव
भुजेनैकेनेति फलं वेशोछ्रायस्वरूपाको
टिरिति सर्वमनवद्यम् ॥ ५६ ॥ अथो
न्नमध्ये वेशोछ्रायः एवं तोयभ्रंतन्त्रह
गोछ्रोन्नितेनेव भवति किंवा यष्टीकोटि
यष्टुछ्रायोनवेध्याङ्कः यथा स्थले समु
न्नवेशोछ्रायस्तुनीयते तथात्र प्रतिबिंबे
नेष्टियोगः यथा तोयवेशावदस्थले भुजः
६।१५ कोटिः ५।० दृगुछ्रायः १००
पूर्ववत्रिज्यवेशोनवभूमाने १२५ गुण
दग्रे वेधभुजः ७ कोटिः ६।३३ अनेन
भूमाने १२५ गुणिते ८६७।३५ भुजे
न ७।० भक्ते लब्धं २१६ दृगुछ्रायेण
१०० विरहितं ११६ वेशोछ्रायमानं
अत्रोपपत्तिः पूर्ववद्यत्तु न विशेषः य
दृगुछ्रायेणैनेविधीयते तस्मात्प्रतिबिं
बाधोमुखत्वात् दृगोछ्रोनतद्दृगच्छतीम
न तस्य हनेकृते अथ प्रकारान्तरेणाह ॥
किंवा कोटिस्तरियष्टिमेव कोटिं प्रकल्प्य
तत्साध्याष्टिदृगोछ्राविश्लेषं च भुजेकृत्वा
पूर्ववद्वेशोछ्रायः साध्यः ॥ ५७ ॥ ॥
अथ स्वयं यमसमाह ॥ लब्धुरात्तसम
मवक्षेमसमसंधिरागमसं तेनेव्यास ।

सि॰टी॰
उ॰
३७८

378

किंचिदुन्नतायोऽन्यमक्षिवर्त्मार्धे दृश्यमानो से
४८ ॥ रक्तपूर्णे तन्तुके स्याधारा तन्वि
ते स्वयं भ्रमति ॥ ग्रन्थिकीलनामकोटनां
दिदोषरहितेन लघुकाष्ठमयेवो षड्भवति
ते वलिमिष्टवक्रे समाः समपर्वाणा भाव
प्रदेशाच्छिद्रादारभ्य ऋजुधारा यान्नेलेन रेखा
स्याः किंभूतानन्यावर्तन्ते वृत्तपर्वासवी
किंचिदुन्नतपार्श्वनलस्थायामाः तन्तुला
मामारणाच्छिद्रस्तृतथारतुः प्रवेशको
यथासन्धिरणामर्धमेव पूर्णं भवति तथा
गतेसमुद्गितावमुखे सभागाधारहृदयेस्था
पिते निवेशिते तन्त्रयमेव भ्रमति पक्ष्मा
वक्रिणा गलेखितरसारूढवक्रं भ्रमतीत्य
र्थः ॥ ४९ ॥ अथ पातन ॥ उत्कीर्यते
क्लिमथवा पक्तिं शोमदनेन तैलयुग्मं तड
पक्वितारदलोडोहकनामत्वक्षिरसविषे
तावत् यावद्रस्कपालो विमजलेनाभ्यते
यति ५० ॥ पिहितं छिद्रेन दन्तस्थ्रके भ्र
मति स्वयं जलाकृष्टे ॥ वक्रमनेनाय
तेनकरणेन यथा कृतेऽवे यथास्वग्गुलमा
त्राद्विना विनाभ्यामक्करणाय भवति न
थोत्कीर्यते क्लिमनेन तेरमनतमाया टियेशा
टिनामदनयुक्तेन तथा समुदिते कृतेऽयम
यथानदनुतिभेपारनजलादिना निःसर।

ति ततो रंध्रेणान्तर्वृत्ता वर्तते लिपेत् याव
देकपार्श्वं वृत्तेन मुद्रितं भवति ततः पुन
रन्यतरपार्श्वे पानीयं च तन्माहि लिपेद्यथा
जलेन सा गुरुत्वात् सारतः सारयितुं तत्स
काले ततो रंध्राद्विशुद्धाया धारयाविच्छिन्न
यैतज्जलं नाकृष्टं भ्रमति ॥ ५१ ॥ ग्रेष्मा
मत ताम्रादिमयस्या ऊर्ध्वपतनलग्ना
भूपृष्ठस्य एवं ऊर्ध्वजलान्नद्वितीयमग्र
धोमुखं च वहिः युगपल्लके वेलोकेन ल
नेकुडाद्वहिः पतति ॥ ५२ ॥ तेस्यावहु
घटिकाग्रे ऊर्ध्वजलयन्त्रवत्तथा धायेम् क
लकप्रश्नुतसलिलं पतति यथा तत्तु घटी
मध्ये ॥ ५३ ॥ भ्रमति ततस्तस्य तन्तु पू
र्णघटीभिः समाकृष्टम् चक्रयन्त्रस्य
मटके ऊर्ध्वे याति प्रनालिकया ॥ ताम्रा
द्यमनम्यधातुनारचितस्या ऊर्ध्वस्थपत्र
पिवक्रीकृतस्यानलस्य जलपूर्णस्याग्रा
मेके ऊर्ध्वजलस्य पूर्वोपनीतमध्येहितौ
यैमग्रमधोमुखं ऊर्ध्वगढहिर्वेके हेलया
पतति तथाविमोच्य यथा.. तेन लग्न
द्वहिर्भूतनाडे कुडेस्य मटके तदनुगतेनाग्र
णास्रवति ततस्तु ऊर्ध्वे लग्ना घटिकासला
सादिरचिताऊर्ध्वा जलयन्त्रगंगाधारा ता
स्थितस्य तु ऊर्ध्वे तथा धार्यं यथा ऊर्ध्वाद्वहिः

सि.शि.
गो.
२२५

379

तेन नलाग्रात्सर्वं वेष्टचक्रनेमिवन्नदीमध्ये
पततितथाहिकमलस्य दीर्घनालं कुण्ड
लीकृत्यजलपूर्णेभाण्डेऽतिष्ठ. जलपूर्णेचैव
स्यतस्याग्रभागाद्बहिरधोमुखं विधाय यदि
म्रियते तदा भाण्डे जलमखिलमेव नलेनैव ब
हिःपतति एवमत्रापि नलाकृष्टं कुण्डजले
नेबहिर्भूतनलाग्रावेगेनाघटिकापृष्ठे
ते तन्नद्वारेण चक्रं भ्रमति ततोऽस्याघ
टिका नलाग्राधोभागंयाति सापि तथा
यथा पूर्वमेव तत्काकृष्टचक्रं भ्रमत्वे
नलिवाधते अन्यचक्रं भ्रमत्यधोधोगता
भ्यः सर्वत्र लेगता कुण्डलेप्याकुण्डलेम
ध्येयान्ति तथा तस्यास्ताम्रनालिकाकृतस्या
पदं प्रणालिकायाः कुम्भायोनन्तलवेकु
ण्डमध्ये यान्ति तदा तज्जलपूर्वं चेपयान्ति व
पदिति स्मात् जलेचपूर्ववाडस्थितमेवभ
वति अस्य यावलमधोभवतीति पूर्वव
तेघटिकानृपृथंतेन अन्यान्यस्यैपत्रभ्रम
स्यपमेदत्वप्राह् यदृधोरभ्रतलतनस्याप
तेकुनेत्स्वयंवहंगाम चत्तरचमत्कार
मयीयुक्तिवैर्नेतिहग्राम्या ॥ ५५ ॥ एवं
बहुधापित्रेस्वयंवहकोतुकविधयाभवा
न्ति तेदैर्गोलाश्रितत्वात्पूर्वोक्तत्वान्मया
युक्ते ॥ चरीभित्तरलनिर्गमाध्येम

सुखोदयमुखकेकाविलेनैवः सममकृतं यतो
नलविलैगमङ्केडुनलधवलेपसापेदेनपात्र
लपतनेनापिश्रासस्मात् नेनामहेक्लिगुरुके
वनरवचमत्कारकरी सुभ्रभ्रमणकलानस्मा
रघुज्ञाविधानव्यामितिध्याहार्ये सुमनस्सु
खार्थम् ॥ ॥ लिखितोयं ग्रन्था
यो ॥ सिद्धान्तोकेति इति श्रीसिद्धान्तशे
खरेमणिव्याख्याने गणितत्वार्थचिन्ताम
णौ षष्ठाध्यायः ॥ अथ तु वर्णनम् ॥
उत्फुल्लनवमल्लिकापरिमलघ्रातभ्रमद्भ्र
मरैर्वेणाय्याः कथमन्यथानि भवन्ति चेतो
सि चैत्रोत्सवे मन्दान्दोलितचूतनूतन
नस्फारीभवत्पल्लवस्वामीनानववल्लरी
ष्विलिलपन्त्यः कलकोकिलाः ॥ १ ॥
चैत्रोत्सवे रसालमञ्जुपविष्टकोकिल
दर्शनात्पान्थानां स्मरस्यसमज्ञावानही
त्यादिप्रतिभासनाद्यमकोकिलान्काव
ण्येनेवतिकविः कथमन्यूलदित्यादिना
इतरकामसहायेषु स्वाधायानेषु किं
नधैर्यमालेभ्यतइति भावः मृद्वीकाया
णां नोचेलतामकमार्गणगणाच्छिदच्छ
लच्छीगिनः छुरिगतमन्ककपुरपुरतोद्
नोयास्याश्चिनस्याप्यरहागालिरासमपतेः
क्रान्तावकेठाहलीसारसोमादानस्वपोकचा

शिशो
उ०
१८०

380

निरेकमधुव ···· भ्रामरेभ्रमरसमूहः
१ ॥ स्वकुसुमैर्दलिनामिवमातृतनीलहद
मेतिवसंतत्रमल्लिका: उपवनेविनिवार
यतीवता:किसलयैर्दलिनानिलवारितैः
स्वकुसुमेष्वनेवप्राक्रोहृष्या: विनिवारय
तीतिसर्वासुवालिकानृपादिदर्पादास्मत
माजेपरावहमन्नश्रवनाबावयस्येवेति ॥
२ ॥ विहाय्यमानोपैत्रणकुसुमेरपश्चाति
सिक्तमानेसलिलैःसन्मेननः श्रुवारम
नेविरलेविलासिनःप्रियाननैःशीकरसे
वनोन्मुखैः ३ ॥ स्पष्टार्थम् ॥ निदा
घदाहात्तिंविदयानहेतवेवनायकामोच्छि
नचूतहेतवे वजेतिवापीजलकेलिला
लसा:श्रुवारतिखेदगलज्जलालसा: ॥
रतिखेदहेयगलज्जले नेनालसा वनाये
उभयार्थेजलायगत्यर्थकर्मणीतिकर्म
णीतिचतुर्थी कामोच्छिनस्यावियुक्तेनव
द्रस्यद्रवहद्दीहोकेनशात्रुस्थगाथामोपि
भाषितपुंस्केपुंवद्देतिविधानम् ॥ ४ ॥
मदनदहनात्विच्चाभागतेपश्यकालेप
विमलवहलानामालतीनांनरीना: ग्रा
हयद्यितमसिंचत्मामालसहस्वात्प्णाकिप
विमलवहलानामालतीनांनरीनाम् ॥
वर्षाकालेधर्मेहृवस्यदयितेप्रतिस्वैरादि

णीद्भूतेयमितोमलवहृला नोनदीनौकाले
यत्रनेघ्रः परिबहृलामवेलिनत्रवृष्णाका
लुइम्बधः इनात्मथोदपिमालनिसता
पकपतिमलवहृवाग्रः नदीनामसीपप
मेम्पधेः षोघहृगमम ॥ ५॥ उवैवि
रोतिहिमममुझलेयदत्रमवकदवमकर
दकरेठिनष्ठ बातःप्रवातिपतिरतिनते
नमम्पेनिझाणानिहृणाविकणीविहृवम
म ॥ ६ ॥ पवेविय विराहिणीविरहे।
णेइःवेविन्नेयानविरायहृदयगगनेव
नाते मन्वाप्रियेतमुदयहृदयेप्रदिष्टना
नेमपद्मलमलेपरिहासममिश्र ॥ २॥
गगनेमूनाझलेसतिविरायथानेहृदयेप्र
दिष्टे वितुमानमटयदप्पितमपष्टुपयेते
ग्रमविहितमवेतमन्वाविरहिणेवविये
भूतमिम्नुयः मृदपामितिवर्षतेमार
मेवेधानैयातः विरहिणीपदेमत्पापि।
विरहणाखिन्नमेननवर्णासमयेसमाया
ने नत्समहुदेशाया ·· मारव्यायने ॥२
स्वतनजवनराम्पाजीवनेमक्लिवनोवि
ननुजहृतसेचोमीतिपोलानुतमः नि
शिपाणिकरवेचान्निभेवेरमुकमः पारदि
हृहिनिलानखेदवान्नोद्वितीव ॥ स्वन
नेजवनराम्पाजीवनेपामीयेसतिपोक

सिशी
उ०
३८१

381

स्याते श्लिष्येनामिति स्वनूपोक्तिः वर्षास्वामी
पेक्षमः सावस्याह पवविपवनराजे व
नेः पतितः स्वनन्नेः कृतः सेमायत्र शार
हिमायः पतितोऽवकारेतो निविद्वविते न।
येनः मतास्ते उपाहासीमवनेनरेहष्टः
शुवद्धिं सं मसमावायोमायमानेहतनेत
तपेहसेन सन्योवनराजो पतितोऽवधे
हितीये विधीयमनायोगुहः शुद्धिवनन।
मायोभतृसहवनुसानायोपतितन्नेः स
गः कृतहति पुरुषानरसेगमायोगुहः
शुद्धिवनन्नुमायासदुहितविवनराज्यो
गीवनेसंश्लिष्येतो सभर्तृकायो विगतल
जुम्लेकृतः स्मोयमसमुखेनमोभवति को
हिनामसभर्तृकोवधाडुहितरेमविदष्टा।
मीवते यहाकृतहिमायोकृतोनिदिनलं
मयानयुतविधिविलासाहिरभृहिस्यादि
ना नितरदुहितविनीवनेसश्लिष्येनाक्रीडा
रपीनायथेयमालिंगोत तदीयथहमप्या
लिंगयामिति विनतोकेरपि. पोषस्यहृम
मरमस्यकालेवहमस्यमालिनीवनास्यवशा
यवसेमाकिकाहरेः प्रदष्टपुष्पाविलगोकु
लोपिसिमाविलोकाहप्रेमयिकेकृपीवलाः
ग्रकृणानीलिमनीलितमहलप्रचुरफलांसि
नेरमत्वः श्रितम वरमिकोचनकोवनका

नवेनवनन्दनानिलतोरोशीरागमे अरुणानी।
लभावेमति ईलितेस्तुतेमहिषमानेदले
यस्येति फुल्लैः सितैः सह अशानैवकस्मा
न दृष्टमस्मकारपदे गुग्गुलधूपे नम्र
त्वमैनेहृतविषयैः कोवनोहृतविप्रे
षः ॥ १० ॥ अपहृतिममभीतिमभीवि
भिनेहिनयाशीशीवशीशीवहितैः नि
शीयथाकालपीनचनतनेभजनिषोदन
नः स्वपनोनृणा ॥ ११ ॥ अनन्यावर्ण
नत्वानाटैभिदेशप्रदर्शिता कविनात।
हिधाश्रीस्वरसिकानामनोहरा ॥ १२ ॥
स्वरसमभिलपंतीसत्कवीनांविदग्धान
वतररमणीयाभारतीकामिनाथंम् नहृ
रतिहृदयवाकस्यमासानुरागानवरतर
मणीयाभारतीकामिनाथंम ॥ १३ ॥
सत्कवीनांकाविदग्धावनताभारतीवा।
णीकस्यहृदयनहरति अपितुसर्वस्यैव
किंभूताभारतीस्वरसमभिलाषमस्य
यमर्थमभिलपंती पुनः किंभूता अनव
रतरमणीया अतएवरम्या अपूर्वासानु
रागासाभारतीननेकीकस्यहृदयनहर
ति साकायानवरतरमणीप्रेयमस्व
तरमणी युवतिः किंभूतेहृदयवराभि
नाथंम अभिलाषितप्रयोजने किंवका

सिशे
उ॰
३८२

382

भारती नैतिकीकामिनात्मनी ग्रथेयनेन
हरति ग्रपित्मसवोपोते ॥ १३ ॥ नभ
वतिदूनाविनोवाचमाकर्ण्यरम्णोपरम्भन
मरसोनाकेमलेनात्कवीनाम् ममनम
पगतानासोभूनैवोपयोभिः परभ्रनमव
मालाकोमलेनात्कवीनाम् ॥ १४ ॥
कोनामसत्कवीनावाचमाकर्ण्यदूनावि
मोनभवतितामनुष्यः किंभूतांवाचंरमा
नयामलानिहूर्गणा नयापरभ्रनम
कोकिलस्यसहूशारमणुक्ता ग्रथवासत्
कवीनांकेपानीनवयः पालिणःमनम्र
नेकवयमनेइति सत्कवयस्तेषांवाच
किंभूतो ग्रकोमलामिनिन किंतुकोम
लाकिंभूतानो पालिणांमोवैनः पयोभिः
परभ्रनमरसानो ममनम्रपगतानो परा
स्मिवतानिभूमानिपर्णानिपयोभिःसैले
रतिषूर्गणमरसान्मपमसीपमरमय
थास्मातयोपगतानोमिकरवर्तिनाम्
१५ ॥ किंशिवमपरयेनल्मीरूपकेनना
नाकृतविरसिकनयावाह्यघनोयैःस्महूनेः
हूमितरहरमेनरम्मूसारम्यनोवेकृविर
सिकनयावाह्यघनोयेःस्महूनेः ॥ कृति
नः कपालाइहमारम्यतोवेमरस्वतापव
नयाः प्रवाहेनीरूपकेनतयाकृविरसि।

कनयाश्लेषितैस्सूत्रैरेगैस्सूनयास्सहरैः सो
मनाचारैरमैनैः किञ्चैनः शिशिरैरसृग
मधरयैतो धरीञ्चैनः क्षतिनः कव्यय इ
हृमारसैतौ हेमरत्नप्याभारत्नाः सहृ ह
चत्रवरत्ननिचयेनानुदिनं रीत्यरचनो
त्कररसिकभावेन शृङ्गारवीरादिरसि
कनयाश्लेषितागैः श्लेषोक्तिशुक्तिरचनाशु
कैः स्वहृतैः सद्गुरुदोषिरमैतैर्विशिरवमथ
रयतः काव्यरससमाधिके सल्लस्वर्गमथरी
ञ्चवैनः ॥ १५ ॥ सिद्धान्तेति ॥
इतिसन्नवलोकेनामाध्यायः अथ प्रश्ना
ध्यायः तत्रादौ तदारम्भप्रयोजनमाह ॥
प्रौढिं प्रौढिसभासु नैति गणकः प्रश्नैर्वि
नाप्यायशास्त्रसमाद्राक्षैविविचभूगिचनु
प्रीतिप्रधानायतत्र श्राकर्णापिसवर्णे
वर्णवदनेवर्वमैतितृणानस्याववे
ञ्जगर्वपर्वतनाशार्थः प्रौढेर्यिद्विोवयः ॥ १
पाटयां बीजे च यन्त्रे केनवर्णीप्रक्रमाच
नयोनवालि गोलेनयैः कुण्ठितानिने
षावालावगोधेकतिवैह्यद्दामि ॥ २ ॥
स्पष्टार्थौ ग्रन्थस्तुतिप्रशंसा ॥ अस्ति त्रै
राशिकं पाटी बीजं च विमला मतिः किम
ज्ञातं सुबुद्धीनामतो मन्दार्थमुच्यते ॥ ३ ॥
वर्गे वर्गपदे घने घनपदे स्तम्भ पश्चम्भएप

सिशि
३०
२८२

383

नैनैत्रैराशिकमेवमेदवद्वलेनामनत्तनोविध
ने एतयुहद्वयामद्दायजदथीथीहद्दिव
आतुयैविद्वग्रफवकोरवाह्नमतिमिः पा
दीतितन्त्रिमिनम् ॥ ४ ॥ नेववर्णानस
केवीजेनवीमानिदथकरणक्त एवमब्द
निवीजमनत्साकल्पनायनः ॥ ५ ॥ स
ह्यार्थम् ग्रुयग्रग्रः ॥ ग्रहर्गणस्मानय
नैकैमासावैवगद्दिवाद्वैगणकाखिलाकि
ल्नोथिमासावशेषकैवम्नेयतः सावय
वोनुपातः ॥ ६ ॥ आख्याते ग्रयासः वे
दस्युत्तगणोरवीवविगुणाञ्जागावकोगाह
नस्लेयोगामुणसेगुणानस्र श्रुरोराशपादि
कान्यातिनः शेषवापवयुर्ययोच्यत्वव
वेणानेयुतेवाशातिः स्यानेभ्याभगणाहृद
तिनवव्दक्लिश्रमोर्मिश्रके ॥ चद्वयकेरा
णः सूर्याद्दादशगुणाः भौमः षट्गुणः ए
ष्यात्यागत्त्रिगुणाहृताः राश्यादैः पातिनः शे
षमस्यभगणास्यग्रहणानयुतेक्रनेशानिभ
वति ये स्येभगणाः केनाल्वद यदिमिश्र
कानयनेकृनाभ्यासोसि ॥ ७ ॥ ग्रुथास
भंगीः ॥ उद्देशकालापवद्दवकार्ययोगा
नगापग्रहयर्ययाणाम इष्टसवकाणिम
हषिनानितेक्रनितनत्कमणाविधेयम् ॥
८ ॥ ग्रह्नानेखटः स्वकणक्रनस्युदनानव

क्राणिभवेत्तिनानि कहाः शुद्धेषामुविशु
द्वोके हैम्नुलक्षेऊदिनाहि केचेत् यथा।
हेशाकस्मोदाहरणम्बालापः कथ्यते तेषु
वेद्युग्रहाणांभगणानुपातादिगुणितोभ
कावाकेनेष्यास्त्रयाधृतेः साध्यस्य चक्राण
नितानिकल्पेष्वानि शेषमस्मात्विशोधनः
मेत्रः तेष्यएवमाण्यवकेत्रशोधितेशुता
मेत्रःस्यात् यदिशोध्यतेएतनिनस्तुत्रयु
दिनानिलेष्यानि ग्रहशेषयुदिनेष्योपि
मेयुदिनैःशोध्येनकार्यम् यथा रवेय
दिभगणाः ५ वेदस्य ३ भौमस्याष्टौ ८ गु
रोर्दश १० एकादश ११ शनेःयुदिनानि
१०० गुहर्गणश्चाविंशतिः २८ तदावदू
युद्गणो ३ रवेरविगुणो ६० क्रारकोक्रा
हतः ४८ तद्योगे ११५ गुणस्यगुणात्स्व
गते ६० तेएवमितोयुदिनैः १०० शुता
१३१ मान्यःशेषे १५ तेष्वसप्तानः पर्यया
निनाःकार्याः अत्रापिसोध्याधिकादिष्व
वकेषु ११ युदिन १०० हेपकृते १११
तद्दिनानाम् ५६ तानवेष्टवुक्राणिता।
नानैधनसंज्ञानि पभिवहर्गणोगुणितः
२६८८ कुहकतोभगणादिफले २६।१०
१६।४८ नानायमेनराशीन १५ हर्गणो
३८ गुणितः ४२० युदिनैर्गमे ४।१२।१२

लोशी
उ.
३८५

384

शुक्रमिश्रान्याद्दौ ५२।१२ अज्ञातखेटो १०।१६
५८ शनिर्ज्ञातः अथवा योगान्तरादिचक्रा
येभिः १५ खचक्रैर्ज्ञानिनाति ५ अज्ञातखे
टचक्राणि शराणसंज्ञानि जानाति एभिः सा
धितो ग्रहो भगणादि १० शनिर्ज्ञातः अथ
कल्पितभगणैः साधितो ग्रहास्तु रविः १
४।२४।१० चन्द्रः २।१।१।२५।३६ भौमः २।
२।२६।२४ गुरुः २।५।१६।८।० शनिः ३।०
२८।४८ अथ रवीन्दुविगुणोऽराशयादि ०।१८
१० चेन्दुस्फुटस्थाने २।१।२५।३६ गावकेन्द्राह
नः ५।८।२४ एवं योगाः २।१२।१० दुग्णसंगु
णान्तरगुणो राश्यादिकान् ५।२४ शनिः
२।१२ एतत्तग्रहपर्यायायोगान्तराधे अने
ने २।२२ हमणानेः ३।०।२८।४८ चक्रशु
नानि २।२०।१६।४८ धनाख्यो ज्ञातखेटो।
कि २।१६। शनौ ०।२८।४८ पातिते २।१२
१२ स्फुणाख्यः अज्ञापयन्तिः भगणानोयो।
गावियोगेकृतेयदवशिष्यतेतदेवस्फुग्रह
स्य भगणात्वेन गृहाते तथा यावदिष्टादि
ग्रहभगणाभ्याधिकस्तेवा भवन्ति तस्तथ
नायपयोजनाय मनुपायः पृष्टस्फुस्य चक्रा
ल्पभ्याधिकानि तराशीन्द्रयोऽन्य परिष्कृत
अणानि तदेस्फुशोधश्चसानि इत्यत्रविला
मविधिः सलीलावत्याभिष्टकर्मणा समा

ग्यात्यात्मामः सूर्यभूदिनानोग्रभाणान्वा
वेदेयम्यात्मेव ॥ ९ ॥ यथास्मत् ॥
येनानाधिकमासहीनदिवसायवापिन
शेषकालेषामेकामेवत्स्यथोदिनगणे सू
नेऽकल्पगतम् सप्तेश्वस्फुटःकाहृको द्रव
पुटत्वेदूणाविद्रावणेनसाम्यकविथोमश
विजयनेशाहूलविकीडितम् ॥ १० ॥ अ
थास्यमेगः ॥ कृताष्टाष्टिगोत्र्यत्रिशैलाम
वनेन्दिप ८६३२७४५५११६८४ त्रेमशे
षाधिमासावमेको भवेदेकवेदाहिभके
१६०१५५८५५५५५ थ्येशाषेगगने
लुठ्ठणाशैलतः सावनाख्यः सूर्याब्दहृत्याणे
येयानाधिकमासहीनदिवसायवापिनेन
शेषकेनेषामेकामवेत्स्यात्सिमुजकनाष्टा
त्राघधैवागनम् भूपालेदुखेखाभ्रषद्
स्मुगाष्टाद्रिग ६४८४२६०००११
न्तस्यपदाकालेकल्पगतेनदावदातियः
सवन्सिद्धांतवित् ॥ कल्पगताधिमा
सावमयमानांतच्छेषयोरैक्यं भूपालेदु
खेखाभ्रषद्कवस्तुखाष्टाधागनल्पग्रहः
सिद्धांतमतं रूह्याज्याल्कालिकमहर्गण
योमत्सिद्धांतवनीति यथास्मशेषाधि
मासावमैक्यं ६४८४२६०००००१८
१ कृताष्टाष्टिगोत्र्यत्रिपोलामवनेन्दिपे ८

६३३७४४९१६८४ गुणिते ५५९८३४
६८०३९१३२२०७७९६४ एकादशा
हृते ब्धा द्युदिने ३६०२९९८९९९९ म
लमासे ३४४७९२३३६ शेषे १०३०००
वदानि दिनानि जातानि पृथगतः कथि
तावमैः २५०८२५५००००० गुणिता
त अथवा १०३००० दिमासे १५९३३
०००००० गुणितानि १६४१०९९००
००००० कल्पवोर्डु भे म्रानिले [illegible] १०ग
ताधिमासः शेषं ३८१०००००००००
० अधिमासगहिते १०० रहिता शेषाहाः
१००००० सौराः कल्पगता जाता एवं
कल्पादेः समविशत्यागतवर्षेषोव मूल
देशमध्ये अतीतास्या मेषाधिमासावमे।
केषु शीलेद्युखखाभ्रबहुर युगाष्टाब्धग
मितेस्वातं अत्रोपपत्तिः परमम एषाधि
मासावमेषु कल्पाधिमासावमेयागत
ल ९ लाघवेन गुणितं रूपाणि मेकषष्ट्या
हृमक्के निरपेस्मात् हस्तं त्रैमिष्यो हरे हृद
भाज्यहारौ यावद्विभाज्ये भवति रूपमिति
जातालब्धं ०।६०।१०।१।८।१।२।२।३
९।१।२।४।२।१।१।२६।४२।२।५।१०।०
नदधो निवेश्येत्यनेन रूपपत्तिः यत्र किंचि
न पतितं

प्रथमहारफलः चक्राणि गृहाग्रकाणि ।
चलचक्राग्राणि गृहाणि प्रथमान्यंशःकलि
काग्रकाणि विकलाग्राणि तिथीहृद्दिदे च
द्राकेऽगुरुतज्ञभागैवचलसूयोम्नतानोन
यापूर्वेमिद्धमहर्गणगुणविधोस्तनहृद्दशे
षेचयत् ॥ १४ ॥ षड्द्विशान्महितानिना ।
तिऋद्दिनेलब्धानिहृष्याग्रकाण्यावशेषस्फु
टऋहकेपटमतिविटाल्दिनोद्योमूयः ते
मेयगहृनाटेवीविघटनेप्रोढिप्रमन्ताद्वि
लञ्जेतिविकांशऋभमपीवलठनप्रोक्तेऽडक
ठेववम् ॥ १५ ॥ धीहृद्दिदेने रेचेद्रस्तंयमो
मज्ञीवद्धुयप्रोद्योभ्वशानीनोभगणाग्राणि ।
कलाग्राणि विकलाग्राणि याविन्यत्कालीना
निष्पक्कत्थ्यमभवति तथाहर्गणनयनेव
माक्रायवेदुष सवर्णितास्पकेहृतानिषड्डि
शयुक्तानिभूदिनेभीत्याति याद्विशेनक्र
माद्वद्राकोऽगुरुतजभागैवचलछ्ययास्तना
नोचक्राणि गृहाग्रकाणि कलाग्राणि वि
कलाग्राणि पूर्वोक्तान्यहान्भगणराशिप
शकलाविकलादीन्तथाहर्गणन सोव
मावननात्द्वचोद्धारीसूयः गृह्कनोग
णकोवेति तेगहृनाटवीविघटनेनाद्दि
विशेषणनविशिष्टमाने ॥ ग्रहयामसम
गः ॥ अहिर्बुध्न्यकरतनसमेष्ठ्यपितृतेश्वदेभ

386

[illegible]

ह्येतोह्रस्वभागस्यहारावित्यादिभिः सूत्रैः स्थि
रहृकेसाध्ये ग्रहभागाः सूर्यादिग्रहाणांच
क्रान्तिकाग्राणामवमकाग्रस्यरूपमहर्ग
णोक्तनाभगुणेनस्वगुणापविभज्यभगणाद्यु
दिनैः लब्धं शेषं रक्षेयात् ततोद्वाद
शगुणेतद्देवराशिशेषं त्रिंशत्गुणे शेष
शेषंतदंशशेषंषष्टिगुणंकलाशेषमेन
कलाशेषंषष्टिगुणंविकलाशेषंभवति
एवंसर्वग्रहचक्रादीनिसाध्यानि तथावृमे
र्गुणितेरूपमवमशेषमवोयोगाभ्युदिनैः
शेषंतत्स्फुटंभकर्मादि ॥ १५ ॥ अथचं
द्रचक्रादपिग्रहमाह ॥ लिप्तार्धेदषाप्त
रभवेतिविकलालासावियोगात्स्फुटभागा
भागद्वलेग्रहाणांशशिनःतथैवलब्धानि
दृष्टाचेद्धिनंतदावदष्टलब्धंहक्काक्षा
ह्रतिथकाधकविविकल्पकगणितेनगोले
विज्ञातासिद्धवेत ॥ लिप्तायावेत्पद्धवंद
षाप्तेविकलाःकलानांविकलानांचोन
वेत्रिप्तमपुराः अत्रार्थेवाक्यमत्रयोयो
गोयोगास्त्रिषाद्धिकंशतेभवतितथाक
ल्पाः अत्रोपपत्तिः श्रीययाबीजक्रियया
तत्र तद्देशकालापवर्तिष्टराशिः त ह्लांहू
तेषावेदितोगुणोवारूपहृतेद्दश्रमनेनभ
केताशिभवेत्सोक्ताभितोद्भकर्मेति यदीष्टं

शोधी
३।
३८१

387

बाहुमिते १६० लिप्ताश्चार्धं दृग्ज्याघ्ने ५०।
विलिप्तात्मकोऽसौ वियोगः ४० त्रिगुणभागाप्ता
२३ भागहृले २३ राशाद्युः ७०२०।५०।५२
२३ एवं युतिः २२५ हृद्भु ५५० त्रिज्यान ८०७ गु
णिते १८०० भुज्या २२५ लब्धं ५८८ युति
लेज्या ५८ बल्य वलदृश्यं २५ दृग्ज्याघ्नविक
ला ३५ एतासां वियोगः १५ त्रिगुणः २२५
ग्या स्वहृल पादद्विगुणिते ध्रुवनदृग्ज्यार्धेन
नत्यासमा २२५ दनयाघ्नगुणिते ३८००
स्वीयोऽद्यात्मके हृष्टे भाज्यमानो ५८ राशीग्र
वेष्टा हृत राशिना विक्षेपः लब्धः ५८ कला
एतदर्थे २५ दृग्ज्याघ्नविकला ३५ एतासां
वियोगः २५ त्रिगुणः ३२ भुजोऽष्टाल्लहृले
१२ राशाय एता दृग्ज्याङ्कं स्फुटं वासरेष्वरा
हृष्टः ता दृग्ज्या एवा न्यान्निर्दिष्टेऽनेकराभविष्य
तीति गोलेवेत्सितं राशयराश्चक्रेपारी ग
णित मस्फुटमध्यकेन्द्रीये गणितमाभ्यो वि
विकानित्तीमाद्युक्तिं च स्थान तथाभूते ग
णिते यस्मिन् तादृग्गोलं यदि वेत्ति ॥ १६
अथास्य भगणः राश्यपादे विकलाद्वय ३ दि
न हृता ग्रुष्ठ ऊ विकलिका भक्ताः ग्राश्नया
गेलवे त्रपघ्नते भगणशेषस्मानः प्रागे न
हृता विकलाशेषं न मोन तक्रमाधिकेतयं
मानिलः विटस्ने विलाविकलाशेषाद्युपि

ढेया ॥ इष्टभगणायेन गुणाः स्युः कल्पगोना
इष्टकुदिनैः शुद्धाः स गुणो इष्टकुदिनेषु
नष्टावशेषावद्वौ मितो वारः ॥ चक्राग्रशेषी
नः खखाभ्रगगनशून्यत्रिभूमिहृतशुद्धे शुद्धे
न रविलोफलहृतगुणा शुशताहिवस्वाहृत
विश्वाग्रे कशरैकमैस्युर्विभज्यान्त्युच्छुष
मकुगणाख्यावन्तेऽहृवेलिपेष्टमितो या
वद्वेदृश्यः ॥ गणनादि ग्रहो विकलो ह
ष्टभूदिने गुणोत्तरशुक्रो विकलादि भोग्याय
च्छिद्य नज्ञाच्छुद्धे विकलाशेषं लब्धं रूपयुते
भगणशेषं भवति विकलाशेषे इष्टभूदि
ने भोग्यविके सति खिले ग्रहे भवति ग्रहानय
ने [illegible] हारो भाजकत्वात् येन गुणेन इष्टभ
गणो गुणितः पुनरपरापोढ विकला इष्टकुदि
नहृता इत्यादि क्रियया यच्छक्रशेषं लब्धं तेनो
नितो इष्टभूदिने भक्तः शुद्ध्यति निःशेषो भ
वति यथवा इष्टगणो ग्राह्यग्राम्भिन्न इष्टगणाय
दि भोग्यावाग्नेनलभ्यते तदा इष्ट[illegible]भूदिनाभ्य
हर्गणेन तावन्त्येव दिनानि यावदभिमतो वारो
न लब्धः स्यात् अथ येन दानयने स्युः खाख्योपाय
माह वेदमसशुक्राग्रं खखाभ्रगगनशू
न्यत्रिभूमिभिः १६५०००० भक्ते चेत्र
शुद्ध्यति तदा विलमसेपूर्णोभित्तिजेय त
स्थले चक्राग्रग्रासे पोषं समष्टिर्देशायाम

सि.शि.
उ.
१९८

388

ततश्चक्राग्रेवेइमवक्राग्रशेषं वक्तकलतगुण
नागोगणादिवत्सभिः ८८६८३४ गुणितेगु
णिताच्चक्रशेषाद्वेरणाद्विविभुगणितनश
णानेभूर्च्छपेणोइनातयलब्धतम्हणेनवक्रा
ग्रेणाजितेदिग्व्यासमगशोक्तैः ५४६३१२
भास्यपदवमिष्टं तेदेवाहर्गणोभवति
तद्यथा लिमायेदशगुभवेतिविकला
इतिरापपादिशुद्धः ११२२१५८०३५ शुम
विकलाहच्छ्रद्धिनेविश्वाममगशोकाः
५६३१३मिते ३५ गुणिता १२१५२०५०
५५०४४० वक्रविकलाभि १२५६०००
भक्तेलब्धं ५३०६५८ शेषं ३३१०४०६
गन्यातिते १२५६०० जाते ५६४५५३
विकलाशेषे जाते पतक्रदिनेभ्यो ५५६३
१३ धिकमतोग्रहस्मातिलेतेलब्धं ५३०६५
८ इपच्युतेवक्राग्रेजाते ५३०६०५ पत
क्रनेगुणाहहासमाहिवत्सभिः ८८६८३४
गुणिते ८३१५४०८८१६०६ विश्वाम
गशोक्तैः ५५६१३ भक्तमामे ८६५५
३५ शेषं २५०१५१ अहर्गणोजातः अ
नेनाहर्गणेन इच्छमगणा ३५०० गुणि
तः ९०००७५५३०२ वक्रशेषेण ५३०६
५०वर्जितः ८५५५८६१६५३६च्छ
दितैः ५५६३१३ भक्तेलब्धं ५४०१ शेषं

ोमतोमावेव १५७२५१ दिनगणः मम
शेषे शनिवारो जातः इत्यहर्गणदिनाल्प
कवारइति अत्र शार्धेन इत्युपलक्षते ने
नान्येषामपि ग्रहाणां स्थिरऽहर्गणं कृत्वा च
क्रोग्रचक्रत्वा हर्गणादिमध्यम अत्रोपप
त्तिः चक्रविकलाभि शुक्रशेषे गुणिते सृष्टि
नान्तविकलात्मको ग्रहो भवति शेषे विक
लाशेषेस्मात् अस्माद्विलोमगणितेन राश्या
दिविकलाकृत्वा विकलात्मकग्रहभगणशे
षेलभ्यते एवमादि विकलाशेषादिस्माच्चक्र
विकलाभिर्भज्यते तदा भगणशेषमपि विल
भ्यते अत्र विकलाशेषमूलात् मतो लब्धे
रूपलब्धे भगणशेषपूर्णत्वं भवति यत्र
शिष्टमूलेऽस्मिन् विकलाशेषे हि तत्र चक्रविक।
लाभ्यंयतेननः शेषे ह्रासा तितेन विकलाशे
षस्मात् अस्मिन् अहर्गणदिने मध्यमे ग्रहः
विलक्ष्यक्रशेषम् स्वलाभ्रगगनशराणानेऽभ्र
दिने रूपेणापवर्तनेनाशुद्धरूपस्ये चक्रशे
षस्याश्च पाटिगुह्रात्मकत्वात् एवं चक्रशे
षेकृते हर्गणाद्यनोक्तिचद्दस्पकलाभगण
त्वेन गुणाः चक्राग्रगणहर्गणदिने भं कानि
वयाः स्फुः सकोगुणाः एवमस्थिरअहर्गणकः
सात्वक्रशेषस्य चलत्वात् अतो साधितः
तत्रादौ .... अनेनाङ्केन १५४००००

389

२० भूरिनाम ५ लब्धाः पर्वकला ३९ वि
कला २१ विकलाशेष ३३ ५९ १० राशि
लब्धाः पर्वकलाः ३९ विकला विंशति
२० शेषं च ३३ ५९ १० मेतावान्गृहीत ल
भ्यते नत्वाधिक्षेतुल्य इति ग्रन्थोपपत्तिः । ये
नस्मिन्ग्रहे भागस्य हरोन तेन तेन पञ्चदक्षमहि।
हेमिति भागस्य हरतेषेणा मपवर्तनेनमेक
मेवपर्यवर्तनेनदेषोनशुध्यति तदाभाय
वर्तनेनदेषोनशुध्यति तदानापवर्तनेनव
शाद्धिष्याम्नगशाषाकेप्याधिकोयहरः।
स्यादत उक्तं हदभूदिनैस्तुल्यहरो विकला
शेषाधिकेनापवर्तितदेषेनापिवलतेस्वतः
सिद्धमेव अत उक्तं चक्राग्रशशिनः खखाभ्र
गगनप्राणाः तैर्भूभिहृतमिति अहर्गणेक
लाद्यधिकेनापिवलते सेभाज्यमोदाधिकोः
ऽपिवलएवभवति पवित्रेनशुद्धत्वात् ग्रन्थ
वांपकृतिः ॥ यद्यस्मिन्नधिमासशेषक
क्तेनदिङ्ग्नीसहृपाहृतेन्नेकाशेषहृते
हृताचदृशाभिः स्यान्मूलदावायदा काले
कल्पगतेन तदावदनियमस्म्यादयमेवुधाः
मेवं तत्र हुधाप्रमेयविधिपतिभ्रमेतो लिवत
उद्दिष्टेत्रकृतेकेनस्तैर्नैयेनिरपवर्तनेन वा
भिचारत्वाविद्यापि विलनापभिरस्या
योस्मिन्कालेऽधिमासशेषवर्गेहृताः यगणाभ

सिद्धि॰
३०
३५०

39०

कादम्याकृतिर्भवति अथवासशेषकृतिः एकवर्जितादृष्टाभिर्भक्तामूलप्रदा भवति तस्मिन्काले यः कल्पगतेवदति न स्तनस्मयात्कमलमाविलमप्रमेया का मोवङ्कधाभ्रातावुधाभ्रमवाइवभ्रमेनोभवेतीत्यमहाव: यथायचधिमासानयने शेषमूलविंशतिमिते २५ तदासशेषा स्यकृतिः ३२१ षष्ठा ६ कृतिः ३६ दृष्टा १० गुणिता ३६० मेके ३२१ ससकलत्वेन विंशतिकृतिलव्धमेको १न ३२०दृष्टाभिर्भक्ता ३२ स्यान्मूलं ६ मितिवर्गप्रकृतौ कलत्वेनाधिमासशेषे षष्टिमितमूलविंशतिमिते २१५ लब्धम अथवास्याविंशत्यधिकप्रानद्वयमितिमेकविंशत्यधिकसप्तशतमितमेव २२८५७२२१ मन्या हास्यानवघटिमितधिमासप्तशेषेष्टगणयसुक्तिः येनगुणितास्तः सकोगुणः एवमष्टगणस्तान्मस्यात परमस्थिरजहुको भवति अधिमासशेषस्यास्थिरत्वात् अतोपक्रमगतेपक्रत्वाभाजकोस्यामानावली ०।१।७।३।१।२२।२।४।१।१० राशिद्वयेव ३४४।३२६२०।१ विशुद्धत्वादेना राशिः ३२६२०० हरा ५१८४००० नष्टोऽष्ठा ४४५०१२५।१ मानोगुणः हृप

युद्धेः अथाभीष्टमितविक्रमाब्दगणमितया गुणि
तो १९३४९३ ५६ हारेणनतो जातो गुणः
८२२९ ३९९ एवमेवकल्पादेः सौराहर्ग
णः अधिमासानयनइच्छाशपरात् कल्प
विशात्मिकया १२५५०१५ सौराह
र्गणः एवमत्रापि सौराहर्गणे ८२९३
५६ अधिमासैर्हतेः ५२११ गुणिते ५३
५०८५८००९६८ सौराहैः ५१८५
००० भाजितेलब्धा गताधिमासाः ८५
३ शेषं ६५८ नतभोग्यहारोलब्धेयमेणाप
वर्तितोहेपेक्ष एवर्तितं इदमुपपन्नम् य
थोक्तेगणिते येनाद्धिन्ने भाज्यहारोनतेन
तेपवर्तनं दृष्टमेवत्याग्रहिदृष्टं गुढकेनते
विन्यादि अन्यथा त्रैवोदाहरणं विलवाप
तिःस्यात् अथाद्येष्टाविशेषमहिणफला
ग्रष्टमः शाखामल्लयिनीपुरात् रूपगि
यिमल्पेशाकेयत्नुरेतस्मात्पश्चिमे नापिता
वपिनेनाग्न्यास्तुतारेटिशि नेन्द्रस्यपदं।
तोपिनत्रननगोरेखावदितिमन्तांशकानोण
लेदेत्र विचन्दणानणामिदंमविन्यविते
सङ्गः ॥ २५ सुगमम् ॥ अथाशमेनाः
दिग्ज्ञापलभाकरणत्रिज्याकेहतेचवाङ्कः
कोटिज्या अथ मृतयाजनबलेनेनदेन
वेदेतैभागे ॥ २५॥ एकसौम्यम्

सि.शि
उ.
३५१

391

अलेपाद्यधिके एभावेनतत् रविगुणमद
भुवसाभक्तेनद्वापमलाशाः ॥ २६ ॥ भू
परिधेः ३६० द्वादशांशा ३० एतस्या १
३।१९ कोटिज्या १९३३ श्वाभ्यायदिगुवेन
दाद्दिज्या यनगुणिता दोर्ज्या एवमेवमाता
स्यात्रिज्यायामध्ये एवं कोटिज्या पलप्रभ
या ५ गुणिता १४८८५ के १२ हृता प्र
१२।४०।२५ दोर्ज्याफलम्पूर्णत्वा एवदे
वान्तेरविगुणा १४८८५ मत्कर्णेन २
३ मे ११८५ प्रमाणन ११६०।५१ बाहुभा
गाः ११९०।५१ गतांशाज्ञाताः एतावतः
प्रतीच्यामपि एशाग्नोदिज्या १४३१।४
नयाहनयोजनलवम्नादोर्ज्या १०।१९
गुणिता त्रिज्ययाभक्ताप्त १२१५।३१ को
टिज्याफले पूर्ववत् १२४०।२५ सोम्यो
दिक्कोटिके १४५५८५६ रविगुणमद
कर्णेन २३ मे ११६२० ममध्यनबाहुभागाः
४११५ ज्ञाता एवं तेनलघु एवंवायव्यो
पि वाग्रयामध्यएहनयोजना ४१३।
५५ लव ३० दोर्ज्याफल १२१५।३१ को
टिज्याफल १२४० योर्योर्म्यादिक्कोटेनर
१४५५४ रविः १४ गुणमत्कर्णेन १२।
३९ मध्यांशा ०।१२।३९ गतांशाज्ञाता
एतएवनेचत्यामपि प्रथमूपरिधेः ४९

२७ वनुर्घांशाः ११५१।४५ इति लोहुप
पत्तयोऽनेनेष्टकोण्याम्मे सौम्येनैव मस्मो
दाहरणम् । यदि मस्त्रोके अत्रोपपत्तिः
रविस्थाने स्वस्तिके प्रकल्प्य प्राच्यादि दि
क्षु स्थितिपरिहरुमाणुलनिवेशप नेत्रया
वलोदयमारोपणाल्लग्ने प्रवृत्तेः कर्णेने
तस्य समममगुलमधोनवंभुजोऽस्मादत्र
ज्ञानार्थमुपायः अत्रोपसारोशोभेवद्
दृश्यानकोसाशोऽः अत्रानुपातः यदि
त्रिज्यातुल्यया दृश्याकर्णेऽपयाः दृश्या
भुजस्तदेष्टया किमिति फल सममहृजपु
रखारेवतेने भुजः पश्चात्स्वस्थानाद्याम्यादि
त्रिशंकुतयायथायोगेनुशंकुतलगता
प्रभागुणा इति भुजः स्वार्की भवति तेन
याम्यसौम्यभागयोःपुनो भुजोग्रामान्
मार्कगुणादकर्णाभक्ताकोतिमा भज्या
ऽपेति सर्वमुपपन्नम् ॥ २६ ॥ अथ
यन्त्रे ॥ पाराधिकरण्योदाहरणम् ॥
क्षितिपरिधियदिशोभाविदागान्तगर्याक्ष
नयनान्दिग्भियद्यपलेवाग्रभागे कथय
गणकतत्रान्तिप्रमत्तापाकाम्मे क्षितिपरि
धिन्तेयोच्यापाकेतत्र तत्र ॥ स्पष्टार्थम
उदाहरणे भूपरिधियोजनाः ८२५०
अक्षांशाः ३६० गुणितो १५८११० भूप

विधिना ४५३७ भक्ते लब्धे ६० भागापव
र्त्तज्या १५३३ कोटिज्या ११२५ दृग्ज्यायाश्च
ज्यायामभावत्वस्मादृग्ज्याफलं शून्यमेव को
टिज्या पलप्रभया गुणिता ८५५५ लक
र्णे १२ भा ६२१।५ लब्धं शङ्कुः २२५।
१ अन्तेंशा ११।५।१ शङ्केः शेषांशाः अग्रे
शान्यामन्तेंशाः २१।५४।३४ अग्रज्याया
न यष्टितिथिपरिधिः ४५३७ तृतीयेशा
१६ ५ ५।४० वक्रांशाः १२० भागाः अग्रज्य
लपातृधिका ५०६ सिद्धांशाः १५।२३।
५१ यष्ट्येशान्यामपहृतभागा १२० भुज
ज्या १०२५ दृग्ज्या २४३१ यावज्जुणिता ४१
३८८०५५ त्रिज्याप्त १२१५।३० कोटि
ज्या १५३३ पलप्रभया ५ गुणिता १४८
५ कर्णभक्ता १२४ १२५ उन्नतदृक्काद्देशा
देशयोगेशामेवपरीत्येन वियोगे सति १४
५५ द्वादशाभिर्गुणिता १५८९ लक र्णेना १
३ लब्धः शङ्कुः ११ अतः ११ सयोगे विशान्तिक।
लान्तको जातः अग्रयष्ट्यग्रयामन्तांशा
४१।१४ जाताः अत्रोपपत्तिः लेकामत्रि
कृष्टधागनगरी भालोकापवृत्यायधःस्था
नादुन्नतादिदर्शितावेतित्यमलपातधिक
इत्युपपन्नं १७॥ पुष्यमहाप्रश्नानन्त
माह॥ मित्रमित्रान्तिनेन्त्रस्पाटिपश्चमया

तिथ्यत्रिनेत्रहतमध्यविभिन्नः नत्रमेनोत्रिका
लब्धमतत्रभांतिरमावक्षदलो मिगोलेय
दि ॥ भोवयस्यपदास्तूर्यः प्राह्यामध्यम
वति नतस्येष्टामोयाम्निनहे उदनितास्मि।
लेष्टावपूर्भयाकियनीतन्मेवद नयथाय
दिविनेत्रहतमध्येमायनोष्टार्कोल्लदामिषुन
स्यत्रयोदष्टाभागाः स्यर्धपुक्ताभवंति २।२३
२१। अस्मभुजज्या ३२५४।१ क्रांतिज्या १३३
७।५३ अग्रा १५।२१।५५ स्याधनुषो १५१७
४ष्टाः २५२७।४ प्राच्यैष्टाव्यानतांष्टाभ्याः अ
ग्राः २१।३४।५१ निवतदक्षिणायाम्निल्देष्टाप
नैताशाः सौम्यात्तत्राद्रौमध्यस्यासावनोर्कः
७।१३।४१ पेष्टामाम्नदति नताद्बुज्या ११०
पा३५ द्वादशाग्रुणितालंबज्यात्मकेन ३३१
८।८ दिनार्द्धेष्टाक्रांतिनाभक्ताप्ते ५।३० ततदे
ष्टाम्नापलप्रभाजाता अतकर्णः १२।५५
॥ १८ ॥ अथान्यप्रश्नः एकद्वित्रिचतुष्पव
घट्टभिष्टुनोदितोरविः मासेवत्समयेयाति
नत्रातोष्टान्तृष्यवद ॥ क्रांतिज्यानुल्यायो
लेबज्यायागोलवशाद्दिनेनाश्वोमदास्या
न् ततोयदाक्रांतेरुपचयस्तावत्तदिनेवा
दिवौपुनः क्रांतिरपचीयमानालंवोनाया।
दामवति नदोभयोः संभवः नदामाद्देगा
शिहयस्यक्रांतिज्या १३५९।१२७ घुज्या ३१५४

सि॰शी॰
उ॰
३५३

393

पलाक्षमेषान्त्ययोर्विंशांशे मेषान्त्यमलेवज्या १३५
९।९ क्रान्तिज्या तुल्या तज्ज्या १३६८।३० पल
प्रभा २८।७ अग्रज्या ३१९१।५० चरज्या ३४
३८ चरे ५४।०० उत्तरायणे दिनमाने ६०।
रात्रिः शून्यम् इतः क्रान्त्यपचये पञ्चदशादि
नानि अपचये पुनः पञ्चदशभिर्दिनैर्यावत्
ती १३५९।१७ क्रान्तिज्या इत्युपचीयमानायां
क्रान्तौ उत्तरायणे निशासम्भवस्तेन समुद्दिन
पञ्चसूर्यस्थितो दक्षिणायनो मासमस्तमित
इति एवमेव वृश्चिकान्ते च क्रान्तिज्या १३५९
९। तदायत्रविभागेनैकविंशत्यंशमितपलेव
२०।४० ज्या १२१२।२० तज्ज्या ३२१५।३७ अ
लप्रभा ३२।५० चरे ५४।०० रात्रिर्दिनमा
ने ६० समस्तवृश्चिकाहोरात्रप्रमाणं एवं पु
नरपि धनुर्मकरयोर्नैव पञ्चदशाहस्सा
मकं चरं ततः क्रान्त्यपचये च गत्वा तेनोत्त
रायणोत्तरं सम्भवो दक्षिणायने दिनं स्वस्मा
सहायमहो दिने लग्नमितः सूर्यो भवति अपच
यो दे वृश्चिकार्धे च क्रान्तिज्या ५८७।५९ तदा
यस्मिन्देशमार्धे हि चत्वारिंशत्कलाधिकः
षोडशांशः पलवांशाः १६ ४३।३० पलप्रभा
३।५।५७ चरे ५४।०० अग्रारोहावरोहाव
रोहारात्रेहोनो मासमहायमदृतिमस्योः दक्षि
णायनेप्लमतिच अयमेषांतेमलानेक्रान्ति

सा ६।४८।३० अक्षांशाः ३३।६५।१२ अक्ष
प्रभा ५८।४।१२ चरं ५५ ०० अत्राप्यते।
हावतोहाहोरात्रवृत्तौ मासमचलनष्टयमुट
योक्तमयसूनम अथमेषादितुलादिच
क्रांतिसा ३६।१३४ अक्षांशाः ३५।१८।३५
पलप्रभा ११३।१८ चरं ५५ ०० अत्रापिसा
मयेवकेतूर्धमोदयोलक्ष्य अथयत्रले
बमूलना अहोनवमे शाक्रिनलग्नादसा
३५३८ पलप्रभा ५।१२।५।६ चरं ५५ ००
अत्रघाणमासिकेदिनेनावनीयाति विति
अथपूर्वोक्तानि प्रश्नानेकथाकर्तुमाह ॥
युग्मकाप्रमगणार्केदोस्मकामयुतिस्वव
विवाणसमिनाम् वीक्ष्य भास्करमेवाह
मध्यममध्यमाहर्गणमेवचेतच्छ्रुतं ॥
३१ ॥ युग्मापक्रमभानुदोर्गुणयुतिस्मि
ष्णुहृताद्याहृतास्यादोर्ज्यायुतवर्गतोय
मगुणात्समासमराश्यादिनो नागाद्यग
दिगमृका ५।१०।६।३८ पदमतस्तेनादि
मोवर्जितोमृते - यद्युतोधिकेनभव।
तिक्रांतिस्मकालेरविः ॥ ३२ ॥ क्रांति
ज्यासमपोक्रतहूतिमयीजीवाग्रकाता
युतिहृद्याविवृरपंचविचरमितापचो
गुलात्तप्रभेदपोनत्रपृष्ठकर्णगाणा।
कृतागोलेसिदत्वोहतेनेतेत्रतोदविधौ।

394

भापरहिंमुखीभवतितत्रपुटेपुटभेदले
कथयतीविकंचनत्रपलश्रभाम् ॥ ४९ ॥
मार्तंडः सममंडलेकिलयसाहहुः प्रविष्ट
स्तेविकालेपंचचटीमितेदिनगतेयद्वा।
तेनेतावति केनाप्युत्लघिमीगतेनतत्रो
ज्ञातिनदावेतमिवेत्समेतानिष्ठितेसगदे
गणकोन्मतेभक्तभाजश्च ५० मार्तंडस
ममंडलेप्रविशतिप्रायाकिलाहोगलाह
घाघास्तचटीप्रजंविद्रपिस्यात्केदाचित
दिने श्रवकेज्ञातिगुणातदावदासिवेदत्तप्र।
भानत्रचविश्रम्रप्रत्तुरश्रपंचचतरेसमेतद
मेनाद्रि ॥ ५१॥ यत्रादितिस्माशरासिद्धत
स्मास्माहृतिसतनुज्ञामसख्यो नध्यात्भा
कौगणकप्रचत्वेदत्तजतेनुविवत्तोसि
ज्ञातिसमशाज्ञतद्वतिपुतिज्ञसोनितावीत्स
योविशानखवमेमितामघ्यपराघ्घ्रकेव
ष्टैमिता ज्ञस्यागशपमसिजितीपुतिमित
वेसत्भावापितेज्योतिर्विन्कमलाववोध
नविधौवेदेपरंभास्करे ॥ ५२ ॥ ज्ञाति
स्मासमशाज्ञतद्वतिपुतिज्ञस्योनितावीत्स
यः सृगोत्राद्रिमहीमितामघ्यपराख्यामा
ष्टध्रुसमिनाम् स्पृग्स्मासमशाज्ञतद्वति
पुतिचेत्सत्भाकेविज्ञस्योतिर्विन्कमलाव
बोधनविधौवेदेपरंभास्करम् ॥ ५४ ॥

सि॰शि॰
उ॰
३५५
395

यच्छ्रिश्रीणामिनापलश्रमातत्त्रिनाडीश्रमि
तेवंस्मात् यद्दानतार्कश्रमिवेत्रमिवहन्सा
वल्सवाणाप्रवेशासिवृनम् ॥ ५५ ॥ या
योटक्वसमकोणाभाः किलकृताः सर्वैः पृथ
कसायनेषालाहिमिवविरानेवातवगानाया
श्रृङ्गवेत्वावयाने नापकानयनेनवानय
तियामेवृतमस्यपुविमोनिविहद्दनावबि
दमूरूलेश्रालामनेभास्करम् ॥ ५६ ॥
इट्टष्टभायावद्दिगकेवेरीछायाहृयेवाश्र
विलाकृतनराः वेदतभाभ्रडनेदेववेदि
ड्यंशमयेश्रशमेमनात्तः ॥ ५७ ॥ मोहु
यस्यभजयोः समाशायावेलकर्णोहृनये
वंदनवे येकसमसकशेभाः पलश्रमाजाय
तेष्कृतिवियोगभाजिनम् ॥ ५८ ॥ यत्तन्मा
नवृक्तिदिशोत्रुगगनेमामसूत्विवास्मवेयः
क्षेपाहृतवत्रवेतिः सहसाश्चहोदिगकोटि
कस्य छ्रेहीम्याश्चपरेः कथमकथ्ययतस्मा
तेवृक्तियोवेदनञ्चवाणावमनुष्यगणकाः
केवलमेवापराः ॥ ५९ ॥ वेशास्यमूले
श्रविलोकवागेतस्मात्तवनेत्रमसनवृद्धयंच
योवेत्तियश्चावकवध्यामोधीयेत्रवृदीवद
किनवेत्ति ॥ ६० ॥ मध्येस्यमग्रहादिभि
र्वअहितेमगृमात्रेमविवशामाप्रगुणास्य
यस्यतस्यमेटश्चामस्यालोकान्ते ग्रेत्रवतस

वक्षिणेनोयुद्दिवटस्यमेनोलवेवोल्लुयंमनोयं
३विदेवर्ति ह्यपश्चीयामेनिमिधीयत्रवि
ते ॥ ५१ ॥ ह्रावस्यमनहृत्यग्रस्ययाहिवा
हृह्म्सहृह्मस्यवावेपृम्यश्वनिविविनमम
लिलहृह्मगुमावेमवे श्वेवनस्यविष्णु
नोयदिवटस्यमेनोनवेवोल्लुयंवानवेजमनो
ह्रियत्नमनुत्रवासेनमस्यमृवि ॥ ५२ ॥
तिम्मामुवेद्दोकिलमायनोशोवनहि ग
शीविविपानवङ्गः गहाह्मकनेत्रवदाग्नु
पानधीहिहिद्त्वयदिवोबुधीषि ॥ ५३
युनायनाशोश्वशनेशशोवेदशीनिर्को
हिशनीविपानः वह्मसदानीवदपानमा
श्रुधीहहिदत्वयदिवोवुधीषि ॥ ५४ ॥
श्रसेभवःसभवलनेमापिस्मानसभवोसे
भवलवाणकिम फनमसिद्धतेमिहय
वत्वेवेक्तानिमामेप्रवृग्रमनिते ॥ ५५
भामानुगुक्तेत्रिभमकेवद्दो १।१५ ॥३१२
वेस्मायनाशोवविपानवङ्गः भागहृये
नोभगाणस्तदानी ११।२८ पानेवृदत्वेय
दिवोब्रधीषि ॥ ५६ ॥ यावेपिपानेस्कोवि
देष्मलत्मगुम्मेनगामेवदविश्वमत्र यत्स
भवान्नेभववेपदीमेस्मवत्सगावार्येवि
वार्यवने ॥ ५७ ॥ एतेपञ्चाः पवोध्याय
भुव्यास्यानाः सवित्सवमदाहृताश्च ग्रप

त्रिशि
उ०
३९६

वार्थः आजन्मनो जन्मकालज्ञाने सिद्धान्त
शिरोमणावुपकीर्तितः शरीरमपि च काल
ज्ञानमाह ॥ इमगणितमूलीमध्य १०३९ ।
शककालपक्षमसमेयं भवन्नमपात्मताः इमगु
णवर्षणामूर्धा सिद्धान्तशिरोमणीवियवितः
॥ ५१ ॥ गतिनस्ककृदमरमाटमंगनभोगुधी
मतः अविनौनुविमायन्मेधामूर्तिनतम
नाविदः ॥ अथास्य हृष्णणपाविसाद्वरः ॥
येषु डालयंवेगुपियेचणणकावडाजलि
वक्षिनान्त्वेनमम समनेरयायरघुनाथवी
न्मयाहविनाः कनेमसुरगामनाथक ।
धनेष्वर्धकिविवाभिनानेनहृषणामलो
णनितनानालिप्रतीतियतः ॥ सप्ताध्या
९० ॥ अथाचार्य उपसंहरन्निजगोत्रादिपू
र्वमाह ॥ आसीत्सह्याकुलाचलाश्रित
पुरे त्रैविद्यविद्वज्जनेर्नानासज्जनसाधु
वादसुभगः शाण्डिल्यगोत्रो द्विजः श्रौत
स्मार्तविचारचारुचतुरो निःशेषविद्यानि
धिः साधूनामवधिर्महेश्वरकृती देवज्ञचू
डामणिः ॥ तज्जस्तच्चरणारविन्दयुग
लप्रसादः सुधीः मुग्धाबोधकरं वि
दग्धगणकप्रीतिप्रदं प्रस्फुटं एतद्यु
सद्युक्तिबहूक्तिहेलावगम्यं विदां सि
द्धान्तग्रथनं कुबुद्धिमथनं चक्रे कविर्भास्क

रः ॥ २१ ॥ अथार्थश्लोकद्वये ग्रथ्यपूर्वोक्त
प्रश्नानामेकैकवर्णप्रयोगेन ॥ केचिद्य
पि पठन्ति न प्रश्नाध्यायाङ्केवलं नरस्य
लिखितास्तु प्रश्नागुरैनघ्रेपि ॥ २२ ॥
प्रश्नानस्मत्पठनागणाकुस्माले कथे
लक्षस्मस्मयुक्तिपातप्रवालैः प्रश्नानगा
थ्यपारिवितनुवारिमिकन्नूलामलामति
लनास्मत्पनिहृड़ि ॥ २३ ॥ मंगलाव
तामेनेहृडिपाह्यप्रयोगः ॥ सिद्धा
नोक्तप्रगुणगणितनेमादि इतितन्नवि
नामगणप्रश्नाध्यायः ॥ अथस्मोमनि
आरुयायते शावाग्रोणापदवीमोमला
नानयापनोयानि विविधाविटमयग
णकश्रीमेनाभास्करोवाक्तिः ॥ सग्नमे
इष्टागुलान्मासदलेहृनेकार्यदिगकेभ
लग्नाकिनेव मासस्यायामानवतिले।
वायतेशाशुजीवाधनेवतदेव ॥ १ ॥
हिमादिनिघ्नेनदवुनगणाचापेषुदमा
भयनोदिगकम् ज्ञेयनदग्रहयवज्र
ज्ञोवधंत्रकार्धांत्रिविलानिचैवम् ॥
२ ॥ एतदपिश्लोकद्वयंसमागमम् ॥
त्रिमोल्यहृनेभगणाकितइत्यत्र्या ।
त्यानमस्राहृतेव ॥ अथान्यथावगात्य
नेनवक्षिज्याधीनिनामवपरिस्फुटा

ति त्रिज्याकृतिरेतद्गणवर्गहीनाया मूलेनरी
पेतुल्यकोटिजीवा ॥ ४ ॥ सेः कोटिजीवा
रहिता त्रिभज्यैतद्दुघ्नकेकोटित्रिभोत्क्रम
मे माचापमस्य वलयात्तत्वाणः सैवोत्क
मज्याख्यापि यात्वेषा ॥ ५ ॥ सूक्ष्म खेवा
त्वातेव ॥ त्रिज्यार्धे तावच्छिज्या तत्कोटिज्या
बाहुभागानां त्रिज्यावर्गार्धं पंचदशा खेदा
शज्यका भवति ॥ ६ ॥ त्रिज्याकृतेश्चतुर्थांशा
त्रिज्याकृतिवर्गपंचघ्नात् तस्य मूलोनाद्दद
हृतात् मूले षड्विंशतिदशज्या ॥ ७ ॥ गजहे
यं गजेषु त्रिज्ञो त्रिभजीवा वायुतेन तेन भ
क्ता षड्विंशतिदशजीवा नन्नकोटिज्याकृ
ते द्युणम् ॥ ८ ॥ त्रिज्याकृतेश्चतुर्थांशात्
मूलं त्रिज्योनितेन चतुर्भक्ते षष्ठादशभा
गानां जीवा स्यष्टा भवत्येवम् ॥ ९ ॥ त्रि
भज्या कार्थे खगुणाश्या ३० जीवा १७१९
स्यात्कोटिजीवा २५७७,२३ बाहुभागा
नां स्यात् त्रिज्यावर्गार्धमूले १४३११२ पंच
वचनानिशद्भागानां स्यात् त्रिज्यावर्गा ११८१
५८४४ संच ५ गुणात् ५५०५५२२
० किंचना त्रिज्याकृतेर्थ १८१५८४४
चैतस्य १३५७०८७१११८४३३९ त
च्यांच्चानां वातस्य ९५८५४३५९०५
११९८० यन्मूले ९४५५५५५७४४२

अनेन वर्गितात् ३३९९५७४४५२० पुनः कि-
ञ्चिच्छिष्टाद्दशाभिर्भक्ता ४०१८३६५५१४
स्य मूले २०२०१४८ एवं बहिरंशस्य शा-
नास्यानानासाः कोटिश्चेव ततः पंचाशद
भागेनोनोवाज्ञाता ॥ अथाष्टादशभागा
नामाधिक्ये ११८१५८४४ एवानो ५५
०५५२२० मूले ३९८७१३२ त्रिज्या
३४३८ वर्जिते ४२४५१३६ एतैर्भक्ते
मासे १०९२१२४ अष्टादशभागानां ज्या
ज्ञाता अथोपपत्तिः महत्तममुपपाति
तः समवृत्तस्य भुजो व्यासार्धमितो भ
वेदित्यादि पूर्वं दर्शितं तेन त्रिज्यार्धं तच्छि
ष्टज्यायुपपन्नम् यदि त्रिज्यावर्गस्य च
तुर्गुणाद्दशामे त्रिज्यावर्गपदं स्यात्त
च त्रिज्याकृतिवर्गेऽवद्योतनस्य मूले वा ह
तेऽवशाललभ्यते यत्त्रिज्याकृतिवर्गं चत
र्भिर्गुणितेऽस्य मूलं चत्वमूलेन गुणित
त्रिज्यावर्गं तुल्यं स्यात् एतद्विनष्टतद्गुण
त्रिज्यावर्गत्रिज्याकृतिगुणतत्तुल्यः स्यात्
नेदृष्टमेव यत्त्रिज्यावर्गपादः स एव त्रिज्या
र्धवर्गः तन्मूले त्रिंशद्दशज्याया मूलभू
ता अथ पंचमेव त्रिज्याकृतिर्गुणतात्रिज्या
कृतिवर्गपञ्चघातस्य मूलेनोनाद्धृतः ष
ड्विंशद्दशज्यावर्गः स्यात् एवमेव त्रिज्या

सि॰शि॰
उ॰
१५८

398

ह्यतिवर्गघट्ट्यानसमभूलोनह्योहृतः स
ह्वभागसंख्यामूलेषुनाबाहिंशद्देशसंख्यायाः स
ह्रति ·· षट्त्रिंशत्संख्यागुणितवेगणकेन स
धयति ततसंख्याहृतोगुण्यानाद्दिसादि
सर्वमुपपन्नं पंचमासस्वलाच्छः पातिसम
पंचात्मसभजः स्यात् यथाकेगुणिते त्रि
धंकाग्निनभश्छद्दे १०३५८८३ त्रिवाणाष्ट
पुगाहृभिः ८७८५३ वेदाग्निपंचवाणाष्ट
ष्टु १०५३४ खोपाभाधस्वरसैकमात्
६०००० बाणाष्टनखवाणेष्टु ५२०५
५ह्रि ह्रि नेदेष्टुसागरैः ४५५८८ ऊरामट
प्रवेदेषु ५१०३१ हृतव्यासेसमाहते
खखाभाप्राग्भसंयुक्ते १२०००० ल
भ्यतेक्रमशोभजः हृतानस्युस्त्रभूवो।
णानेवान्त्वानि पृथक्पृथगगणिनि वेदाग्नि
पंचवाणाष्टपंचाक्षभुजसाधने गुणकास्त्र
सायाहार्द्दशपुत्तानिहृवः उभयोर्द्वादशा
भिरपवर्त्तिते गुणकस्थाने स्म ८११५०
स्थानेस्मपंटाः गजेद्दृपगजेषुवाणगुणकः
हरस्थानेयुनः १०००० दशाक्षस्यभज्ज
तेलेषाम्सा ३स्युपपन्नम् यथाष्टाद्दशांशे
पंचगुणिते नेवतिः ९० धने हृतेनदशाक्ष
स्यभजनत्वेषांसाम्यास्तेऽस्यन्तिः पंचवि
शतिगुणात्रिज्याहृते मूले पंचगुणत्रिज्या।

नत्वैवैग्गैवर्गैर्गुणयेत् भजेच्चैमकेः
पतत्स्मात्त्रिज्यायाःसूर्णामितायाशेषाश्च ।
त्वभिभागेदृतेत्रिज्येवलभ्यते अशानुपा
तः यदिनवतिभागानांस्याः प्रोत्रिज्याव
तेस्यपंचविंशतिभागानांकलदाशाट श्र
भागानोकतिपले पंचानेनत्रिज्याहता
द्युज्याततादिज्यायुपन्नम् ॥ अथाहस्पा
साधनम् ॥ क्रमोत्क्रमज्याहतियोगस्व
लाहृलनदंथीशकामिजिनीवा क्रमोत्क
मज्योनिहृतेदलमस्थूलनदंथीशकामि
जिनीवा ॥ १० ॥ तस्मात्पुनर्लहलभा
गकालाकोटेस्तुकोसपादलमस्यैवम् ।
अत्रसकासाधनमेवमकेपूर्वैः श्चवदे
शुविशिष्टमस्मात् ॥ ११ ॥ पतनस्तोक
हृयपूर्वव्याख्यानमेदाहृतेनच ॥ अथप
कालवेलस्पासाधनम् ॥ त्रिज्याभज
स्याहृतिहीनयुक्तत्रिज्याकृतीतदलयोः
पदेस्तः भजेतयुक्तत्रिभवेद्ध्यापैको
टिभजस्पापविकल्प्यैवम् ॥ स्पष्टार्थ
मदाहरणं त्रिज्याएकराशिभजज्या १
७१५ गुणितो ५५०५५ नयात्रिज्याकृ
ति ११८१५८४४ हीना ६५०५५११
स्यादला २५५४४४५६१ स्थूले १७१५
स्यादलानभजोनत्रिशेषोदेवा
पतहृशाराष्ट्रयान्मकभजोनत्रिशेषोदेवा

सि॰शि॰
उ॰
३५५
399

[त्रि]द्वयस्य बलमेको राशिः स्यात् ततो ग्रथमे
स्यात् भुजज्या ह्रता ५५०५५ २२ गुणा याश्चि
ज्या कोटि १०३२५७ ३ ३ दला ८८ ३ ५ ८८
३ मूले २५२७२३ एकराशिमितभुजेना
१ यत्रिज्यावृत्तस्य २ राशिद्वयात्मकस्य ज्या
ज्ञाता एवं द्विराशीभुजज्या २५ ७ ७ । २३
गुणितात्रिज्या १०२३ ३ २ ५३ ० ५ ५
न्याविज्याकृतिरूना १५८३ ३ ० ० गुना
२२ ० ५ ५ ० ८ ७ । ५ ५ दलस्य मूलेनाद्याः
७ ५ २ ८ ० ० । ३ गुणाद्या ११ ० ८ ८ ० ५ ३
५ ७ मूले ८ ८ ५ । ५ ० भुजा २ भत्रिज्यार्ध
म् १५ एवं द्वयात्मका ज्ञाता ज्ञाता हि भूये
३ ३ २ ० । ५ २ भुज २ गुणत्रिज्य ५ दलस
२ । २५ मार्धराशि द्वयस्य ज्ञाता ज्ञाता पूर्वम्
न्याय्यं पिश्याः सा ज्याः अंशाः पूर्वाद्याः त्रिज्या
भुजज्याहतिहीन त्रिज्यावर्गविश्लेषो क्रम
ज्या विश्लेषन भवति त्रिज्याया भुज
ज्या कोटिज्या क्रमज्ययोर्वेषात्मकत्वात् अ
नन्तरं भूयोज्याः सविज्ञाविनेया ॥ अथ
प्रकारान्तरेण ॥ यद्वा ज्ययोर्वर्गमिह
यो यत् कोटिज्ययो कृतिस्तयोर्योगमलमू
दली कृत ज्याचयोर्विशेषाद् वर्गस्य ज्ञ वे
ग्रमनेक भाग ॥ २३ ॥ टी॰ कोटिज्ञोवा
विवर्गस्य वर्गोत्र दलीकृतस्तस्य पदेनन ।

ल्पा स्पात्कोटिवाहोविवरार्धज्ञीवावसेष
मूलग्रहणाविनापि ॥ मध्यार्थमत्राह रवेः
पूर्वरशाशानोभुजज्या ८८४।५० मा
धमत्रिंशरशानोभुजज्या २०४२५५
यथोर्वन्तरं ११०३।५ समस्तवर्गः १५
५२५०४।३० मार्धनाशेहृष्यामेनको
टेज्या ३३२०।५२ पाशेनाद्विंशाशोकोट
ज्या १२२०।३३ मेयोर्वन्तरं ५६३।२४ त्रम
वर्गः ३५४०२५३४ वर्गयोगात् १२४४
५३५।४ मूलं १३५४।१६ समस्तार्ध ६३०
५३एतद्देवभुज १५ यो ३२।३० तेनैव २२
३० धम ११।१५ समपादैकादशांशानांज्या
ज्ञाता एवमन्याः साध्याः अथान्यथा यथा
पादैकविंशतिभागभुजज्या ११०५।१०
६ कोटिज्या ३२५५।३६ अन्तरं २१५०।२३
वर्गः ५६२५५३।५ १२ दलीकृतो २३
१२४१२।०।३६ मानमूलं १५०।३५ स
पादद्विंशतिज्या ज्ञाता एवमन्याः साध्याः
॥ १५ ॥ अथ मूलग्रहणाविषयेविनेव दोः
कोटिभागानरज्यानयनमाह ॥ दोर्मौर्वीकृ
तिज्यासद्दलार्धभक्ताल्पहृतिमौर्वीविवरे
णानल्पा दोःकोटिभागान्तरसिंजिनी स्यात्
स्वार्धान्तिकान्तिचिदेवमत्र ॥ भुजज्याव
र्गस्त्रिज्यार्धेन भक्तो यल्लब्धं तस्य त्रिज्याया श्च

सि॰शि॰
३०
५००

400

विवरेणतुल्याभुजकोटिघातविवरेतत्स्याद्भ
वति एवंसाध्यमानाकोटिर्विज्ञाःसिद्धा।
तिसर्वोदृतिभुजसमानाभा ग्रहार्धराशिः
१५ भुजस्या ८८।५।५० वर्गः ११०७८७५
२।५२ त्रिज्यार्धभक्तायल्लब्धं तत्सम ६५६५७
६ त्रिज्यांतरे २५।३३।२६ भुजः १५ कोट्या ७।५
नरसमवाशिह्यसम्याजातानसमापनाशि
भुजस्या ४०।५८।५५ वर्गः ३७६३५।५८५
३० त्रिज्यार्धे ४३२३।५० त्रिज्यांतरे ८८।५।५०
एवं दशांशसमाजाता एवं सार्धराशिसमान
वांशानाभकाशीनशानावांश्यामानाः।
भवशासनासमानाः ॥ १५ ॥ ग्रहाणां
यामसमाधनम् ॥ खगोगोत्रुषड्भेशान ६५
६५ वर्जिताभुजासिंजिनी कोटिज्याट्गाभि
ताभ्यां त्रिज्यकतुविभाजिताः ॥ १६ ॥ नदे
कार्यगुणीवाम्यादेन वै पूर्वसिंजिनी प्रथ
मस्याभवेटवधीष्वसमाभवनः ॥ १७
आसाधिष्ठायणात्रात्रिलैब्धेनवति स्प
काः ॥ यत्राष्ठरात्राग्निलब्धा ६५६८
त्रिज्यातत्रवतिसांधनिभवेति तामृच्य
तेदसभिप्रायः तत्रत्रिज्यार्धराशिज्यात्मको
टिज्यावशात्प्रथम कोटिज्यापिता तत्र
भुजज्यातिस्रनेतरात्मानाग्रमाधिविभागे
नवद्धिताकतंज्या कोटिज्यावदृश्याभितेपा

त्रिसमेषुभिः ५०३ भौमस्यापलब्धेन समस्वर्गो
गेषुषड्भेशैन ६५६४ वर्जितायाभजस्या
यास्त्र्युपोगेहृतेसलियावतामंशाताभज
स्यातावतीस्वकानत्स्यभवति वियोगेस
तितिरीकांशानामिति एवमस्मन्नाथका
रेणसाधितास्याघुष्टिरूपाभवति तोषष्टि
रूपाष्टयमाभजस्याहृत्वा तत्कोटिस्यात्
ष्टकारेणसाध्याएव यष्टितीयास्यातस्य
कोटिस्यास्त्रिज्या ३४३८ हतागुणायाः को
टिस्यायात्रिपत्रभागाः षष्टिरेवाषास्या।
नाता युग्मावर्गः ३६०० त्रिज्यावर्गो ११
८१९८४४ युक्तो ११८२३४४४ स्यात्तन्मू
ले ३४३८।३१ कोटिस्यास्वर्गो गेषुषड्
भेशैन वर्जिताभजस्या कोटिस्या दृशाभित
ला ३४३०४४० त्रिसमेषुविभाजिता
५४।५४ तद्द्वैका ११।४।५४ दृशांशास्या
नाता एवंपंचदृशांशास्या ८८४।५०अ
गो गेषुषड्भेशैन ०।८ वर्जिता ८८४।४८
कोटिस्या ३३२०।५८ दृशाभिगुणिता ३३
२०८।४० त्रिसमेषुभिर्ताम ५०।५० ष्टन
योरैक्ये ५४ ०३ ४ खाड्दृशांशस्याविग्नोग
८३१४५ षत्दृशांशस्याज्या एवमस
त्रापिस्यासाध्याः युत्रोपपत्तिः यदि त्रि
ज्या ३४३८ मितानेतराकोटिस्या नेतराभज

सि॰शि॰
ग॰
५०१

401

कोटिज्यायाश्चभावः ग्रहच्छाययोरेकस्मिन्नेवो
न्मीलितज्यासाध्या नेष्टकोणज्याच्छायैव
ग्रहणमच्छायाकलात्मकत्वात् एवमुन्मी
लिकाकोटिज्यावद्याऽपवर्तिताल्लब्ध ५
१८ कोटिज्यायाहृतेमानः पञ्चसंख्याध्यैरश
भिर्गुणितामानः ५८३ त्रिभसपवत्रृपःको
टिज्यायाहृतोरदशगुणकः ग्रहच्छायहृताद्य
मिताकोटिज्यामसानहृतं त्रिज्यावर्गविश्ले
षा ११८२१६२५५० मूलं २५३७११८०१
३११० वनेष्योवनेवण ३१२५ सवर्णितेन
१८८५ त्रिज्या ३५३८ सवर्णिता १२३७
६८०० पवर्तिताल्लब्धोध्रुवहरः २५६
५ मानोहृतोभुजज्यायाः ॥ ग्रमल्लगम
२८ ॥ ग्रच्छायानि त्रिज्यायाश्चन्द्रविंशति
मार्ग्यानितदर्धमाह ॥ कोटिज्यावाश
नाभ्यस्तागोहृन्तलितात्रिभाजिता १५३५
टांग्यांसयोगवदोशाहीना तथ्यागसमि
ता तदग्रमानस्योद्यापि विवरं पूर्वसिंजि
नी ॥[illegible]॥ तत्रदृष्टाहृमोशना पञ्चसं
गाच्यसिंजिनी सापरंपरयेववाचतविं
शतिर्मार्विकाः ॥ सच्छायम २८ाहृतम ।
घोरेतवद्दष्टाहृमोषोकायापारोनवत्न
ज्या ३५५ सा ३२ षा ५१३१ नेरासाको
टिज्या १५३०३१ पातनगुणा ३५३०१८५ मो

इष्टतिथिभिः १५३४ भाजितालब्धं २२४।४
शेषाङ्को २२४।५२ ततो यमनागवेद ४९७ भो
२४ ना २२४।१३ नयोगः ४४८।४५ हीना।
या स्यर्धमनोधाद्या नयुक्तियोगः श्रीभक्ता।
भावेस्यायाश्च भावः एवं द्वितीयस्यायां ४४८
४५ कोट्या ३४०८३५ युग्मनयोस्तनीया ३
७२।३ पञ्चवनषी ८८४५० पंचमी ११०५
६ षष्ठी १३१५।३८ सप्तमी १५।२०।३४ अष्ट
मी १७१४ ग्रस्ता कोटिया २४७७ ४३ शा
नाहता २४७७३८२० गोहता तिथिभि १५
३४ भाजिता १९४४४ शेषो १७१९ स्याद्य
न्त वेदे ४९७ शोन ३३४ हीना १७५२१ पंक्ते
१९२०।५ नवमी स्याद्विरवे १५२०।३७ सप्त
मी स्यापञ्चमस्याः स्याद्यान्तानवति भागान्ते च
त्वारि शत्तिर्यो भवति ग्रहापपातिः यदि श्री।
स्यामिनाकोटिया ३४३८ भवति तदाद्य।
स्यया २२४५२ भक्ता लब्धं १५।७।१० कोटि
स्याया हतोजातः हरः स्वल्पार्थहरेण १००गु
णितो जातः १५२४ तेनकोटिस्यायाः शातन
गुणको गोहता तिथयो १५२४ हरोजातः
ग्रहपाटिग्रहस्या २२४।५२ तल्यानको
टिस्यानरा ३४३०।३४ भुजस्या स्याद्वैन्सा
पाद्यान्तरेण ७२१ सर्वाभिनेन ४४१ सव
र्णाताविस्या १०९२८० एवं तिलालब्धं ४९७

ग्रहेणैकेनाहतोन्तः क्षेपैक्यागमे १० प्रथमाव
धासाधनम् चापयोरिष्टयोर्दोर्ज्ये मिथः को
टिज्यकाहते त्रिज्याभक्ते तयोरैक्यं स्याच्चापैक्य
स्य दोर्ज्यका ॥२१॥ चापान्तरस्य जीवा स्यात्तयो
रन्तरसंमिता ज्यानां साधनेन स्थापिय ...
... १६ ॥ समासभावनात्रैकान्यान्यो
न्तरभावना माहात्म्ये उदाहरणम् ज्येष्ठराशे
र्भुजज्या ८८५।५० समपादैकादशांशकोटि
ज्यया ३३३।५१ गुणिता ३००३४५।१२
त्रिज्याभक्ताप्ते ८३२।५३ समपादैकादशांश
भुजज्या ९३०।५३ ज्येष्ठराशेः कोटिज्यया ३३
९०।५२ गुणिता ३२२।३३९३।१३ त्रिज्यया
भक्ताप्ते ९८३।५२ फलयोरैक्यं ३५२०।३५
चापयोर्योगस्य समपादद्वितीयादशांशस्य भु
जज्या भवति एवमन्यापि ज्या भुजांशविंशतिव
द्धि भवति ज्येष्ठिकाश्च साध्याः मूलभूतज्या
नामथाद्विकानां कोटिज्याच समाध्येतराः ।
सर्वा ज्यापि साध्याः ॥ २३ ॥ अथात्र संयो
गभावनाशोक्ता समासभावना संयोगभा
वनाशोक्ता तथान्यान्तरभावना ॥ ज्येष्ठस्या
र्धज्यासाधनम् ॥ ज्यायस्या चापभागान्ता
प्रविभागस्य कार्यविधिः यास्यान्तरपातनतः स
हस्यार्धपरिणामाते ज्यादिराः कोटिज्यो
वाभ्यामेवकार्यं तेनोमहः ॥ भावनास्त्र

दयज्याइष्टेष्वाग्रमदलान्मुदा आद्यज्याचाप
भागाः प्रतिभागास्पृकाविधिस्तस्त्रगेगेतुष
इष्टेनेज्यादिष्टवेकेलिनायभागास्मा १०७
पूस्ताघस्वाभिमनत्रासार्धपविसानाक
मेणा इष्टचापेनगुणिता बसवनलाद्रि
वक्रिभिस्तयाविभागामकामेवासार्धप
विताताज्याभवतीसृष्टुः ततस्तद्वर्गेला
दिष्टत्रिज्यावर्गान्मूले कोटिज्या ततश्चार्ध
भुजकोटिज्याभ्यां वा लेखप्रकारेण द्वितीया
शास्मृतासाध्याः तत्कोटिज्यापिताभ्यां
मेया एवं च तज्ज्यायाः सर्वासिद्धाति य
था पूर्वसूर्याचापोशाक्तराद्यज्यासाधने
त्रिज्याकोटिज्याहृशगुणा १५८३० त्रिज
मेतुविभाजिताम् १० स्राद्यस्सेकाशास्या
ताता यदिरविहृषे १५० मितेष्टत्रिज्यात
द्यागुणिता ३१० वसुनलाद्रिविधि १७
३८ भक्ताम् ३१०९ एकोशस्यचिस्त्येषु
त्यासार्धतानाज्याजाताज्यावर्गः ३१३५वि
ज्या १११० वर्गा १५५०० तन्मूलं १५३
५५१३९ ज्यान्मूले ११५१५९ कोटिज्याता
ता दशगुणा ११५१५१५० त्रिज्यमेतु ५०
३ विभाजिता ४९ एकोप ५११९ ज्याश्या
ज्याकोटिज्या ११५१५९ त्रिज्यमेतुफलं ४
९ एक १११८ ज्येष्ठज्याकोटिज्या ११५१५८

सि.शि.
उ.
४०३

403

फले ३।१९ पैके ८।२४ धनुर्वेणास्याकोटिरस्या २
१५।०।४२ शिरमेषुफलं ३।१५ पैके १०।२४ ध
नुर्मेशाज्ञाज्ञानाद्भ्याहि सर्वं सिद्धान्ति सु
बोधनहस्वशाह्र ॥ स्थूलस्यानयनेपाठा
मिहृतजातेनमया यस्मात्सुगणितैर्ज्ञापा
नेनिहृपरीधिविस्पार्टि स्थूलस्यानयनम
केनादिहृमयानोक्तं स्वगमत्वात् सूक्ष्म
मेवस्यानयनेमयाशुककथितंशिवम् ॥
सिद्धान्तागुणगणितेनसानेगाभ्यामति
शुनेगोलेस्फुटममलविपुलोलासभद्दा
मनायाम् । तेषांविनिवेशितैमिवायु
क्तिप्रकामसेधाज्ञात्याविशाभिरतिनिर
नेस्याश्रुतावांपरम ॥ इतिश्रीमहादेव
सूनुसिद्धवन्तलक्ष्मीदासविरचितेसि
द्धान्तशिरोमणिव्याख्यानेगणिततत्त्व
चिन्तामणौपाठ्येस्यामानःसमपूर्णः ॥

कोकद
दस्त २
ताह १५
पत्र १

संख्याश्लोक
१९५००

ग्रंथपरिमाणं सह्ल॰ ५॰ काकद दस्ता १ ताव ९

सूर्य० सि० १

ॐ नमो गुरवे विघ्नान्धकारहर्त्रे श्रीरस्तु ॥
ॐ नमः शिवाय ॥ ॐ अनर्घनाथस्य महे
शितोपि कार्ये बुधत्वे विभुतां न जातु तं वि
घ्नविच्छित्तिकरं गणेशं सिन्दूरपूरारुणमा
नमामि ॥ १ ॥ गोदातीरे भाति गोलादि
विद्भिर्गोलाग्रामे विप्रधामाद्विरामः तत्रा
मन्मे पूर्वं जायते भाजः सिद्धेनानामेष एव
प्रकाशः २ ॥ स्वान्मानुरागाविभवेन सम
स्तलोकमारञ्जयन्बुधजनस्पृहणीय
मूर्तिः सत्कृतनादिरमणीयगुणाभिरा
मो रामोऽथ भूतगणकावलिमौलिरत्नं
३ ॥ अभ्यासेन सदैव जन्मनि गिरां वा
चामहल्यापते व्याख्यानेन च वहुना मभि
नवामाचार्यतां चावहन् वृद्धाचार्य इति
प्रगीतमहिमा दैवज्ञचूडामणे रामादावि
रभूदभूतमहसः सोमः समुद्रादिव ॥ ४
उद्दामयत्त्रिखिललोकमहोपकारं विद्या
मयैः स्वकिरणैरमितः प्रकाशः सिद्धान्त
तत्त्वविशदीकरणप्रवीणस्तस्मादजायत
दिवाकरनामधेयः ॥ ५ ॥ गर्गादिस
र्वगणकस्तवनीयमूर्तिः शुभ्रांशुनिर्मलज
गन्महनीयकीर्तिः कृष्णाभिधः परिग
हीतनयः समस्तलोके प्रगीतविनयस्तन
यस्ततो भूत ॥ ६ ॥ येन ब्रह्मार्कसोम।

प्रमत्वमहत्त्ववैर्निर्मितास्तद्वभूताः सिद्धांतः
सद्गुरूणां वदनकमलतः संगृहीता प्रयत्ना
त् प्राकाश्यंतः तमायामथि निशितमति
श्चात्रवर्गे सकोपि श्रोतिः पाश्चात्रिमेशावक
णीवतिवुधो विश्वरूपानुजोभूत् ॥ ७ ॥
अस्मान्नन्तः स्वरहरांघ्रिसरोजमध्यमाद्दीक
लम्पटमनो मधुपः पृथिव्याः आभूषणं ग
णितत्त्वविदां वरेण्यो मल्लारिरीशानगरेग
णकस्तुकास्ति ॥ ८ ॥ तस्मान्नन्तः सक
लगणकसरोजसूर्यः कन्दर्पकोटिकमनीय
शरीरशोभिः आसीदसीमगुणइत्यसमस्त
शालीश्रीकेशवः स्फुरितविलोचनलोचनश्री
ः ॥ ९ ॥ तस्मान्नजो गणकशास्त्रविचार।
चित्तः श्रीविश्वनाथचरणांभजदत्तचित्तः
तत्त्वापरापरगरून्नथविश्वनाथः सूर्योक्तभा
वमधुनाविशदीकरोति ॥ १० ॥ अमल
गणकविद्याराममकूंपकर्ता द्विजकुलतिल
कोयं विश्वनाथाभिधानः रचयति वहु चा
न्वत्सूर्यसिद्धान्तटीकां विशदगणितभावो
दाहृतिं भावनीयाम् ॥ ११ ॥ अस्मापप
त्तिगणकैर्विलोक्यान्नृसिंहदैवज्ञकृतातिर
म्या विंचारसंचारचमत्कृतिर्या विदग्धक
ण्ठाभरणीकरोति ॥ १२ ॥ इहाकिललो
कपरम्परयाकथ्यन्ते स्मर्यते ॥ मेरुपृष्ठेस्त

सू.सि.
उ.
२

त्वमीनाश्छयः सकलाः पुरा नदंतवेममाया
यानोम्रुनिकांश्रिङ्कुधोनमः ज्ञानोद्यमान ना
स्वामिंल्लमनुः श्रूयतांवुधाः सूर्यलोकान्स
मायातेकाकयानत्रवर्तते ॥ सूर्येणैवंभग
वतामयायप्रतिबोधितं कालज्ञानंमया।
तस्मात्तद्विज्ञातंमहर्षयः ॥ स्वामिन्नः कथ
यस्वेतिश्रुण्वंस्वस्थमानसाः १६ ॥ इति
सूर्यलोकादागतोमुनिः सूर्योशमयसेवा
देवतकामस्तत्र ग्रंथारंभप्रारिप्सितनिर्वि
घ्नसमाप्त्यर्थंकृतंमंगलंशिष्यशिक्षायैनिब
ध्नाति ॥ ॥ अचिंत्याव्यक्तरूपायनिर्गु
णायगुणात्मने समस्तजगदाधारमूर्त
येब्रह्मणेनमः ब्रह्मणेनमइत्यन्वयः
ब्रह्मणेऽस्मिन्निहहत्वात्त्रिविधपरिच्छेदशून्याये
त्यर्थः कथंभूतायब्रह्मणे अचिंत्याव्यक्तरू
पाय अचिंत्यञ्चासावव्यक्तरूपञ्चाचिंत्याव्य
क्तरूपंयस्मै अचिंत्यंतर्केतरव्यक्तरूपंत्वगु
नः कथंभूतायनिर्गतागुणायस्मात्तस्मै
सत्वरजस्तमोगुणरहितायेत्यर्थः पुनःक
थंभूतायगुणात्मने गुणाआत्मास्वरूपंय
स्य नित्यज्ञानस्वात्मने सत्यंज्ञानमनंतं
ब्रह्मेतिश्रुतेः पुनःकथंभूताय समस्तज
गदाधारमूर्तये समस्तस्यजगतआधारभू
तामूर्तिर्यस्यतस्मै सकलाधारभूतयदस्य

र्थः ॥ अत्रानन्दटीकायां व्रत्नेणनमोस्तित्मव
यः यत्रक्रियापदमेतन्नास्तीतिनत्रस्तुतिभव
तीपरः प्रयोक्तव्य इति भाष्ये नमस्कारार्थे।
स्तुत्रिविधपरिच्छेदावच्छिन्नत्रिविधदेहाधः
संस्कारनमस्कारेणाननन्तस्वरूपनादेतस्मित्रज
ने नवाङ्मन अनाध्यानादिकर्तृत्वमेव नम
स्कारार्थो यथाप्रैनिरूपितमित्यत्राह अविन्त्ये
ति अविन्त्योन्तःकरणाविषयः अव्यक्तो ब
बाह्याविषयः यतो व्यक्तस्य हृद्गत्वान्न हृं हृक।
त्वाद्व्यक्तस्य नेनजनन्तस्यादृश्यत्वं स्यात् अत्रै
तत्समर्थहेतुमाह निर्गुणेति अन्तःकर
णादीनि गुणाविषयाः सचनिर्गुणः ननु
कथं तर्हि पराख्य प्रमाणकत्वप्रसङ्गः श्रौ
तयोमेतयोनिदृश्यास्मितमद्यादि ए
वंचान्तःकरणादिविषयकमेवात्र अतप
वाहृगणात्मन इति गुणस्वरूपप्रवणस्या।
दिप्रमाणकेननु निर्गुणस्वरूपे यदाहह।
स्यादिके यस्य सर्वं द्वारमात्रे निरूप्यते त
थावेदस्तु नोच कश्चिदन्यथात्मनाचचरतो
नचरेन्निगमा इत्यादि तथा सर्वमस्ते त्यादि पा
दोस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति
सर्वदर्शिनस्तु अथं ब्रूवते विषमयनतु।
नीणं स्वरूपमात्रं निरूपितं तदेव च वेदेन
निरूपितं नेति नेतीति वाक्ये यथा॰ न एव ॰

स्तुति
उ०
३

3

स्थूलमह्रस्वमदीर्घमित्यत्र विशेषप्रतिषेधेसा
मान्याभ्यनुज्ञेति यथाम्नायः नस्थूलइत्यादि
कोर्थः सर्वस्वरूपइत्यर्थः तथाचसर्वस्वरूपमि
त्यर्थः ॥ १ ॥ स्वर्गेष्वस्वकपोलाकलिता।
त्वधोकाप्रपुकाशमभापसेशयात्स्वदत्तावताम
प्रतिषमत्कोतान्निरासायसूर्यमयसेवादेमूल
कन्देर्षापित्तमात्सर्यादिकामवनरति ॥ अ
ल्पावशिष्टेनकृतेनमयोनाममहासुरः रह
स्यपरमेपुण्यंनिज्ञात्स्वज्ञोनमतमम ॥ कृते
कृतयुगेल्पावशिष्टेकिञ्चिदवशिष्टेसतिले
कायाःशम्भागेद्वाविंशत्यधिकवत्नःस्थान ४
२२ योजनांतरितेप्रदेशशाल्मलद्वीपमय
नामामहासुरोदैत्यःसउस्वरेनपश्येपकृत
वानित्यर्थः उक्तंच श्रीकोशगेकेशाकप
वक्षमेलेङ्कापुराम्नामिहशाल्मलाख्ये मय
कपादार्कनिविष्टदृष्टिर्मयोतितीव्रेनपश्चा।
ववार ॥ ५०४ ॥ विमदेवजकृतिरिये
किंकुर्वन् विवस्वन्तंसूर्यमाराधयन् सूर्य
स्याराधनायकथंभूतोमहासुरः इत्यमत्स्य
ष्टेनानेन्जायतेनेनेति ज्ञानंज्योतिःशास्त्र
ज्ञिनामः ज्ञातुमिच्छुः किंभूतंज्योतिःशा
स्त्रंपरमंरहस्यं परमगुह्यंमोक्षवहस्य
गुह्यगामिगुह्यत्वादिजनकत्वात् पुनःकिंभू
तंशास्त्रं पुण्यंपुण्यजनकं ज्योतिःशास्त्र

सवेदांगमात् पुनः किंभूतमग्र्यं वेदांगे अ
ग्र्यं श्रेष्ठं वेदस्यांगं नेत्ररूपं नेत्रत्वाच्छ्रेष्ठं उक्तं
च सिद्धांतशिरोमणौ वेदचक्षुः किलेदं
स्मृतमिति किंभूतं पुनः समस्तज्योतिषांग
तेज्ञानस्यकारणम ॥ ततस्तुष्टोमयाया
कोऽटनवानिदमित्याह ॥ तोषितस्तपसा
तेन प्रीतस्तस्मै वरार्थिने ग्रहाणां चरितं
प्रादान्मयाय सविता स्वयम् ॥ तेन मया
स्तरेण दुश्चरेण तपसा तोषित आराधितः
तेनाराधनेन प्रीतः संतुष्टः संस्तस्मै मया
य वरार्थिने वरं स्वनिमित्तं ज्योतिःशास्त्रमर्थ
यति ज्ञातुमिच्छति तस्मै ज्योतिःशास्त्रा
र्थिने स्वयं सविता श्रीसूर्यो ग्रहाणां ज्ञानं प्र
दाद्दत्तवान ज्ञानकथनार्थमयतत इतिता
त्पर्यम ॥ ॥ सूर्यः स्वार्थं प्रावरणागतं मयं
प्रतिकथमित्याशंक्यातो मयं प्रति स्वयं साक्षा
ज्ञानमहाख्यानवाक्यस्यानुवादार्थं पद्यतस्ता
वत्संगतिप्रदर्शकमेवाह ॥ सूर्य उवाचेति
तेजसोमम हे दीप्यमानः सूर्यो मयासुरं प्र
त्यवददित्यर्थः ॥ किमुवाचेत्यत आह वचन
मनुवदति ॥ विदितस्ते मया भावस्तपसा
तोषितोस्म्यहम् दद्यां कालाश्रयं ज्ञानं ज्यो
तिषां चरितं महदिति ॥ हे मयासुर ते
तव भावः अभिप्रायः ज्योतिषशास्त्रजिज्ञा

सू.सि.
१.
५

सारूपस्त्वया:कथितोपिमयासूर्येणाविदितः
ज्ञातस्ततः किंममेत्यतआह श्रुतमिति तदस्म
स्माद्धेतोस्तत्वंज्ञानेशास्त्रंकालाश्रयंकालवि
षयकंकालप्रधानमोतिवांसूर्यादीनांग्रहा
णांमहत् अपरिमितंचवितंमाहात्म्यंतज्ज्ञा
पकंशास्त्रमहंत्वत्तोदयोदास्यामीत्यर्थः त्व
स्यतेप्रतिप्रतावकत्वशोकानिवारयनाहतो
षितइति हियंतस्तपसातस्तुतोराधनेनाहं
तेसंतुष्टोनोदयामितिअर्थः ॥ ५ ॥ ननु
कैमयस्त्वोनामसहतयातत्समीपेशास्त्रश्र
वणसमाप्तिसमयपर्यंतंकथंस्थातेशका
मथवेस्परसन्नियोगादनवरतभ्रमणाविश्ले
षापिनसंभावितइतिकथंदयोमिस्तुकमत
आह ॥ नमेतेजःसहःकश्चिदाख्यातुंनना
स्तिमेक्षणः मदंशःपुरुषोयंतेनिःशेषंक
थयिष्यतीति ॥ हमयतेतभ्यं अयंपुरुषः
पुरोवर्तीनिःशेषंसकलंज्योतिःशास्त्रंवदिष्य
ति नन्वयंसत्यंकथयिष्यतीत्यतआह मदं
शइति समसूर्यस्यांशः मदुत्पन्नइत्यर्थः
तथाचमदनुग्रहात्प्रकाशंयथार्थमेववं
दिष्यतीतिभावः ॥ ननुत्वयैवकुतोनोच्यत
इत्यतआह नेति कोपिजीवःमसूर्यस्यतेज
स्सहनेनाधारकोनानास्तीत्यर्थः तथाचम
क्लिष्टेस्थातुमशक्यत्वात्कथंमत्तःश्रोष्यसी।

विभावः ननु स्वतपोमाहात्म्यादहं त्वत्तः श्रोष्या
मि इत्यत आह आख्यातुमिति आख्यातुम्
कथयितुं मे सूर्यस्य क्षणः कालक्षेपो नास्ति
निरन्तरभ्रमणभावेनैकत्र स्थित्यभावादित्य
र्थः ॥ ६ ॥ अथ सूर्यवचनानुवादमुपसंह
रन् सूर्यांशपुरुषमयासुरसंवादोपक्रममाह
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः समादिश्यांशमात्मनः
स पुमान्मयमाहेदं प्रणते प्रांजलिस्थिते ॥
इति पूर्वोक्तं देवः सूर्यः कथयित्वा आत्मनः स्व
स्यांशं पुरोवर्तिनं पुरुषं समादिश्य त्वं मयाय प्र
तिसंपूर्णं ग्रहमाहात्म्यं वदेति ज्ञापयित्वा अ
न्तर्दधे सूर्यांशपुरुषमयगोचरतां प्राप्तवा
न् स इति मयः सूर्येणाज्ञापितः सूर्यांशपुरुषो
मयासुरं प्रति इदं वक्ष्यमाणमाहात्म्यमवदत् प्रण
तं प्रकर्षेण भक्तिश्रद्धातिशयेन नतं नम्रं प्रकृ
ष्टो योऽञ्जलिः बद्धाञ्जलिस्तं प्राञ्जलिं स्थितम
नेकाग्रचित्तेनावस्थितम् ॥ ७ ॥ अथ मयं
प्रति ज्ञानं वक्तुकामः सूर्यांशपुरुष आह ॥
शृणुष्वैकमनाः पूर्वं यदुक्तं ज्ञानमुत्तमम् ।
युगे युगे महर्षीणां स्वयमेव विवस्वता ॥
हे मय इति संबोध्याध्याहार्यः एकमना इति
एकाग्रचित्तः सन् त्वं शृणुष्व ननु त्वं स्वकपो
लकल्पितं वदिष्यसीत्यत आह पूर्वमिति प्रथ
ममुत्तमं ज्ञानं ज्योतिःशास्त्रं विवस्वतैवोक्त

सूसि
अ॰
५

मित्यर्थः युगेयुगे इति प्रतिमहायुगे महामु
नीनां विवस्वता सूर्येण स्वयं दैन्योपदेशेन मे
तेजःसमूह इत्यादिप्रकारेणायं शास्त्रसमुच्चयः प्राप्ता
पितः पूर्वं शरणागते प्रयुक्ताख्येनैतेनत्वाभा
विकवैरभावस्मरणात इह तु ऋषीणां वेद
निरूपितकर्माचरणानामात्मीयत्वेन स्वयं
श्रीसूर्येणोपदेशः कृत एवकारः स्वत उक्ते
समभिव्युनोति तथा च तत्प्रतिसूर्योक्तमध्य
तेकल्पितमितिभावः ॥ ८ ॥ ननु प्रतियुगे
सूर्योक्तस्य नानात्वात् कथं तदेव कथमुपदि
श्यत इत्यत आह ॥ शास्त्रमाद्यं तदेवेदं य
त्पूर्वं प्राह भास्करः युगानां परिवर्तेन काल
भेदोऽत्र केवलम् ॥ इदं शास्त्रं स्म्येति शास्त्रं म
यात्त्वं वाक्यं प्राग्यं पूर्वकाले सूर्येणोक्तम
एवकार्येणास्य सूर्योक्ति भिन्नत्वनिरासः यच्छा
स्त्रं भास्करः सूर्यः प्रथमं प्राह ऋषीन् प्रतिविल
र उक्तवानित्यर्थः ननु सूर्योक्तानामनेतयु
गीयशास्त्राणां निरर्थकत्वप्रसंग इत्यत आ
ह महायुगानां परिवर्तेन पुनरावृत्त्या अ
त्र सूर्योक्तशास्त्रेषु केवलं कालभेदः काल
कृतमंतरं ॥ ९ ॥ अथ कालं विभजते ॥
भूतानामंतकृत्कालः कालोऽन्यः कलनात्म
कः स द्विधा स्थूलसूक्ष्मत्वान्मूर्तश्चामूर्त एव
च ॥ कालो द्विधा न त्वेकः कालोऽखण्डदंडा

यमातेग्रहांतरसिद्धः भूतानांप्राणिनामं
पलक्षणमेतत्सर्वेनानानामपीत्यर्थः
तेनस्थावरजंगमानामंतकृद्विनाश।
कारकः सतएवकालःकलयतिनाश
यतीतिकालः अन्योद्वितीयःकालःत्व
डुकालःकलनात्मकोज्ञानगम्यः ज्ञाते
याकरइत्यर्थः सद्वितीयःकालोद्विधा द्वै
विध्यमेवाह स्थूलसूक्ष्मत्वादिति वक्तु।
त्वानत्वाभ्यांमहत्वाल्पत्वाभ्यामित्यर्थः मूर्तः
परिच्छिन्नपरिमाणत्वादमूर्तस्तच्छिन्नयो
गगम्योतीन्द्रियइत्यर्थः मूर्तस्तुसंवत्स
रयात्मकः उच्यतेकथ्यतेकालतत्वावि
द्भिरितिशेषः ॥ १० ॥ अथोक्तभेदद्व
यंस्वरूपेणदर्शयंस्तदवांतरभेदेषुभेद
द्वयमाह ॥ प्राणादिकथितोमूर्तस्त्व।
ण्योमूर्तसंज्ञकः षड्भिःप्राणैर्विना
डीस्यात्तत्पष्ट्यानाडिकास्मृतेति स्वस्थस्त्र
खासीनस्योच्छ्वासोच्छ्वासांतर्वतीकालःप्रा
णसंज्ञकः दशगुर्वक्षरोच्चार्यमाणः।
प्राणआदिर्यस्यासौप्राणांतर्गतोमूर्तः
कालः त्रुटिराद्योयस्यासौतादृशःकाल
एकप्राणांतर्गतस्त्रुटित्रसरेण्वादिको
मूर्तसंज्ञकः तत्रपलव्यवस्थामप्रथममा
ह षड्भिरिति षड्भिःप्राणैरसुभिःप

सू.सि.
३.
६

6

लेभवति पलषष्ट्याघटिकोक्तकालस्तवैते
:॥ १०॥ अथदिनमासानाह ॥ नाडीष
ष्ट्यातुनाक्षत्रमहोरात्रंप्रकीर्तितं तत्त्रिंशा
ताभवेन्मासःसावनोर्कोदयैस्तथा ॥ ११
घटीषष्ट्यानाक्षत्रमहोरात्रं त्रिंशत्संख्यया
मासोनाक्षत्रस्तथावयवक्षत्रमुदितेनक्ष
त्रोदयपर्यंतं तैस्त्रिंशत्संख्याकैः नाक्ष
त्रोमासइत्यर्थः मानानांबहुत्वेनसाव
नमासस्वरूपमाह सावनइति तथात्रिं
शदर्कोदयैःसावनोमासः तद्यथा ए
कसूर्योदयादपरसूर्योदयपर्यंतेनमे
काहोरात्रं इत्येवंत्रिंशत्संख्याकैः सावनो
मासइत्यर्थः ॥ १२ अथचांद्रसौरमासनि
।रूपणपूर्वकंवर्षंवदन्दिव्यदिनमाह ॥
ऐन्दवस्तिथिभिस्तद्वत्संक्रान्त्यासौरउच्य
ते मासैर्द्वादशभिर्वर्षंदिव्यंतदहउच्यते
तद्वत्त्रिंशद्भिस्तिथिभिश्चान्द्रोमासस्तत्रशुक्ल
प्रतिपदादिपूर्णिमांतावधिकस्तुशास्त्रेषु
निरूपितः अत्रशास्त्रेतरदर्शान्तावधिकः
कृष्णप्रतिपदादि एवमुख्यः कृष्णप्रति।
पदादिस्तुमासोगौणः संक्रान्त्याएकसं।
क्रांतेरपरसंक्रांत्यवधिकेनकालेनसौरो
मासोमासज्ञैःकथ्यते संक्रांतिस्तुसूर्यरा
शिप्रवेशः द्वादशभिर्मासैर्वर्षंचन्मानेन

सामासंख्यमानेन वर्षं ज्ञेयं तद्वर्षं सौरमानेनास्मत्र
त्वात्सौरं अहोरात्रं दिव्यं दिव्यमेवं सौरवर्षं दे
वानामहोरात्रं तस्मैः कथितं इत्यर्थः ॥ १३ ॥
ननु देवानां यथाहोरात्रमुक्तं तथा दैत्यानाम
होरात्रं कथं नोक्तमित्यत उक्तम् एवं वदन् देवासु
रयोर्वर्षमाह ॥ सुरासुराणामन्योन्यम
होरात्रं विपर्ययात् तत्षष्टिः षड्गुणा दिव्यं
वर्षमासुरमेव च ॥ देवानां या रात्रिः सा दैत्या
नां दिनं दैत्यानां यद्दिनं तद्देवानां रात्रिः दै
त्यानां या रात्रिः तद्देवानां दिनमित्यादि तयो
र्दिनरात्र्योर्व्यत्ययेन देवदैत्ययोरन्योन्याहोरात्रे दिनमाने
नेति तयोरहोरात्रस्य तुल्यत्वात् देवानामहो
रात्रमानकथनेनैव दैत्यानामहोरात्रमान
मुक्तमिति भावः ॥ देवासुरयोर्वर्षमाना
माह ॥ तत्षष्टिरिति तेषां दिव्याहोरात्राणां
षष्टिः षड्गुणिता षष्ट्यधिकशतत्रयपरि
मिता ३६० दिव्यमासुरं च वर्षं स्यात् एवं
प्रकारेण तयोर्दिनरात्र्योर्भेदेन वर्षभेदः स्या
दिति भ्रमनिवारणार्थम् ॥ १४ ॥ अथ क
ल्पमानं विवक्षुः प्रथमं युगमानमन्यदपि श्लो
काभ्यामाह ॥ तद्द्वादशसहस्राणि चतुर्यु
गमुदाहृतं सूर्याब्दसंख्यया द्वित्रिसागरैरयु
ताहतैः ॥ संध्यासंध्यांशसहितं विज्ञेयं
तच्चतुर्युगं कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादवि

सूसि
अ०
१

7

वत्तया ॥ तेषां दिव्यवर्षाणां द्वादशसहस्रा
णि चातुर्युगमुदाहृतमेकमित्यर्थः सौरव
र्षप्रमाणेन युगमानमाह सूर्याब्देति तत्
द्वादशसहस्ररूपं पूर्वोक्तं चातुर्युगं महायु
गं संध्यासंध्यांशसहितं स्यात् एवं युगचर
णमाद्यंतस्थिते संध्यावर्षसंध्यांशवर्षाभ्यां
समेतमेव सूर्याब्दसंख्यया सौरवर्षप्रमा
णेन द्वित्रिसागरैः द्वात्रिंशदधिकचतुःशत
मितैरयुतसंख्यागुणितैर्विंशतिसहस्रा
धिकत्रिचत्वारिंशल्लक्षाभिर्विज्ञेयं [illegible]
इदं पूर्वेणानल्पं चतुर्णां युगानां कृतत्रेताद्वा
परकल्याख्यानां समाहारो योगस्तदात्मकं
महायुगमिति मानमभिप्रेतं कृतादीना
मिति कृतत्रेताद्वापरकलियुगानां धर्म।
पादव्यवस्थया धर्मचरणानां स्थित्यैवं वद्य
मानव्यवस्थास्थितिर्ज्ञेया अयमर्थः कृत
युगे चतुश्चरणो धर्मः त्रेतायां त्रिचर
णो धर्मः द्वापरे द्विचरणो धर्मः एवं क्रमे
ण कृतादीनां परिमाणह्रासाद्धर्मस्य ह्रासो
ज्ञेयः ग्रयाशोदाहरणम ॥ दिव्यवर्षस
२१० इदं द्वादशसहस्रं १२००० गु
णितं जातं सौरवर्षात्मकं चातुर्युगप्रमाणं।
४३२०००० इदमयुताहतैर्द्वित्रिसा
गरैरल्पमत्यर्थं चातुर्युगस्यैव नामांतरंम

ह्यायुगमिति इदं संध्यासंध्यांशसहितमेव
१६ ॥ अथकृतादियुगानां मानमाह ॥
युगस्य दशमो भागश्चतुस्त्रिद्व्येकसंगु
णः क्रमात्कृतयुगादीनां षष्ठांशः संध
यः स्वकाः ॥ सर्वधर्मचरण १० योगेन
महायुगं भवति ४३२०००० नहि
स्वस्वधर्मचरणे चतुस्त्रिद्व्येकमिते कृतमि
त्यनुपातेन प्राग्युक्तमहायुगस्य दशमो भा
गः दशमांश इति सिद्धं सचतुर्थोस्याद्यः
क्रमेण चतुस्त्रिद्व्येकैर्गुणितः कार्यः क्रमा
त्कृतयुगादीनां कृतत्रेताद्वापरकलियुगा
नां मानं स्यादिति शेषः षष्ठ इति स्वकः
स्वीयः षष्ठो भागः संधयो भवंति आद्यंत
संध्ययोर्मानं स्यादिति शेषः उदाहरणम्
युगप्रमाणं ४३२०००० अस्य द
शमो भागः ४३२०००० चतुर्भिर्गुणि
तः जातं कृतयुगप्रमाणं १७२८००
० स्वस्वदशमांशः ४३२००० त्रि
भिर्गुणितं जातं त्रेतायुगमानं १२९६
००० स्वस्वदशमांशः ४३२०००
द्वाभ्यां गुणितं जातं द्वापरयुगपरिमाणं ८
६४००० पुनः स्वस्वदशमांशः ४
३२००० एकेन गुणितः जातं कलि
युगपरिमाणं ४३२००० अथ संधि

सूसि
३०
८

8

साधनम् तत्र कृतयुगं १७२८००० मु
ख्यषडंशोस्य २८८००० एतावत्सायन
योर्योगः सूर्योस्यार्धं जातं कृतादिसंधिमा
नं १४४००० अथ त्रेता १२९६००
० अस्य षडंशोस्यार्धमिति द्वादशांश एव
गृहीतः त्रेतायुगस्यादावंते त्रेतावानेव सं
धिः १०८००० एवं द्वापरयुगस्य
८६४००० द्वादशांशस्य एतावानेव
द्वापरस्यादावंते च संधिः ७२ एवं कलि
युगस्य ४३२००० द्वादशांश एता
वानादावंते च कलियुगसंधिः ३६०००
अथ स्वस्वयुगानि स्वस्वसंधिभ्यां रहितानि
जातानि स्वस्वयुगानि कृतयुगं १७२८
००० संधिभ्यां २८८००० रहितं
जातं कृतयुगं १४४०००० एवं
त्रेतायुगं १०८०००० द्वापरं ७२
०००० कलियुगं ३६०००० ॥१७
अथ कल्पमानार्थं मनुमानं संधिमानं चा
ह ॥ युगानां सप्ततिः सैका मन्वंतरम
राहृतम् कृताब्दसंख्यास्तस्यांते संधिः प्रो
क्तो जलप्लव इति ॥ युगानां सैका सप्तति
रेकसप्ततिर्महायुगानीत्यर्थः १ इहमूनेका
ले मन्वन्तरं मन्वारंभतत्समाप्तिकालयोरं
तरकालमानमेव मनुमानं भवति काल

विद्भिः कथ्यते तस्य मनोरन्ते विरामे जाते
सति कृताब्दसंख्याकृतयुगवर्षमिता
संधिः कथितः द्वितीयमन्वन्तरारंभपर्य्यं
तमिति तत्स्वरूपमिति ॥ जलप्लवइति।
जलपूर्णा सकला पृथिवी तस्मिँल्लोकसं।
हारो भवति ॥ १८ ॥ अथ कल्पमाने स
विशेषमाह ॥ ससंधयस्ते मनवः कल्पे
ज्ञेयाश्चतुर्दश कृतप्रमाणः कल्पादौ संधिः
पंचदशः स्मृतः इति ॥ ते मनवः स्वायंभुवा।
द्याः ससंधयः स्वसंधिसहिताः कल्पे कल्प
काले चतुर्दशसंख्यकाज्ञातव्याः कृतप्रमा
ण इति कल्पादौ प्रथममन्वारंभे कृतयुग
वर्षमितः प्रभोश्चतुर्दशान्वेष्याद्यः पंचदश
संख्याकः संधिः स्मृतः ॥ १९ ॥ अथ ब्रह्म
णो दिनरात्रिप्रमाणमाह ॥ इत्थं युगस
हस्रेण भूतसंहारकारकः कल्पो ब्राह्मम
हः प्रोक्तं शर्वरी तस्य तावती ॥ इत्थं पूर्वो
क्तप्रकारसिद्धेन युगसहस्रेण भूतसंहार
कारकः प्रलयात्मकः कल्पकालो ब्राह्मंव
ह्मणः संबंधि दिनं प्रोक्तं कालज्ञैरुक्तं तस्य
ब्रह्मणस्तावती दिनपरिमिता शर्वरी रात्रि
कल्पद्वयं तदहोरात्रमिति कलितोर्थः ॥ २
अथ ब्रह्मणआयुःप्रमाणमतीतवयःप्रमा
णं चाह ॥ परमायुः शतं तस्य तयाहोरात्र

सू.सि. ३ १

9

संख्यया आयुषोर्धं गतं तस्य शेषं कल्पोय
मादिम इति ॥ तस्य ब्रह्मणस्त्वया पूर्वोक्त
यहोरात्रसंख्यया शतवर्षपरिमितेयपर
मायुः शरीरधारणकालः तस्य ब्रह्मणः
आयुषः शतवर्षरूपस्यार्धं पंचाशत्मितं
गतं अथैव वर्तमानस्य आदिमः प्रथमशेषक
ल्पः प्राक्तायुर्धायस्य ब्रह्मदिवसः उत्तरार्ध
स्य प्रथमदिवसो वर्तमान इति कलितार्थः
उदाहरणं महायुगप्रमाणं ४३२०
००० एकसप्तत्या गुणिते जाते मनुप्र
माणं ३०६७२०००० इदं कृ
ताब्द १७२८००० युक्ते जाते ससंधि
मनुमाणं ३०६७२०००० च
तुर्दश १४ गुणिते जातास्तु चतुर्दश मनवः
४२९४०८०००० कृतयुगप्र
माने १७२८००० पंचदशत १५
गुणिते पंचदशसंधिमाणं २५९२०
००० इदं चतुर्दशमन्वंतरप्रमाणम् ।
४२९४०८०००० युक्ते जाते सौ
राब्दैः कल्पमानं ४३२००००००
० इदं चतुर्युगप्रमाणेन महायुगेन ४३
२०००० भक्ते जातं १००० तथा
चतुर्युगानां सहस्रपरिमितः कल्पः अ
यमेव ब्रह्मणो दिनं एतावती रात्रिर्दिन।

माने ४३२००००००००० द्विगु
णेज्ञातमहोरात्रप्रमाणम् ८६४००
००००००० एतत्रिंशता ३० गुणे
ज्ञातेमासःवर्षैर्ब्रह्मणःपरमायुः ३११
०४००००००००००००००
अथवर्तमानेस्मिन्दिवसेयेनकृतमित्या
ह ॥ कल्पादस्मान्मनवःषड्व्यतीता
ससंधयः वैवस्वतस्यचमनोर्युगानां।
त्रिघनोगतइति ॥ अस्माद्वर्तमानक
ल्पाद्ब्रह्मदिवसात्षड् सेख्याकाः मनवः
ससंधयः स्वसंधिभिःसहिताव्यतीता।
नागतावर्तमानस्यसप्तमस्यमनोर्वैवस्व
ताख्यस्ययुगानांत्रिगणाद्वियाणांघनः
स्थानत्रयस्थिताकानांघातः सप्तविंश
तिसंख्यात्मकःगतः सप्तविंशतियुगानि
गतानीत्यर्थः ॥ २२ ॥ अथवर्तमा
नयुगस्यापिगतमेतदितिवदन्सप्रभिम
तकालेगतवर्षगणनाकार्येत्याह ॥
अष्टाविंशाद्युगादस्माद्यातमेतत्कृतंयुगे
अतःकालप्रसंख्यायसंख्यामेकत्रपिंड
येत ॥ अष्टाविंशतिक्रमाद्वर्तमाना
देतत्कृतयुगंगते अतःकृतयुगाद
नंतरंकालंवर्षात्मकंप्रसंख्यायगणयि
त्वासंख्यांगतसंख्यां भिन्नामेकत्रस्थानेपि

सू.सि
उ.
१०

10

इयेतन्सर्वेषांगणनाय्कानांयोगेऽर्योदित्यर्थ
ः॥ २३ ॥ अथकल्पादितोग्रहभच
क्रेनियोजयन्कालेग्रहगतिप्रारंभरूप
माह ॥ ग्रहर्क्षदेवदैत्यादिसृजतोस्यच
राचरम् कृताद्रिवेदादिव्याब्दाःशत
घ्नाःवेदसागताः ॥ अथवर्तमानस्य
ब्रह्मणःग्रहनक्षत्रदेवदैत्यपर्यन्तहस्ता
दिकंचराचरंजंगमस्थावरात्मकंजग
त्सृजतःसृजतीतिसृजन् तस्यसृज
तःसृष्टिकर्तुःब्रह्मणइत्यर्थः शतसं
ख्यागुणिताः चत्वःसप्तत्यधिकचतुः
शतदिव्याब्दागताः ४७४०० उ
दाहरणे मनुमानम् ३०६७२०
००० षड्भिर्गुणितेजातेषण्मनु
माने १८४०३२०००० सं
धिमाने १७२८००० षट्संधयः
कल्पादितश्चएवंसप्तसंधयस्तैर्गुणि
तेजातेसप्तसंधिमानम् १२०९६
००० वैवस्वतमनोःसप्तविंशतियु
गानिगतानिइतिकारणात्महायुगे ४
३२०००० सप्तविंशतिभिर्गुणिते
जातेसप्तविंशतियुगमाने ११६६४
०००० तथाकृतयुगस्यप्रमाणम्
१७२८००० सर्वेषांयोगेजातेजा

तानि कृतयुगानेकल्पगतवर्षाणि १
९ ७ ० ७ ८ ४ ० ० ० ॥ अथ ग्रह
पूर्वगत्युक्तेः कारणमाह ॥ पश्चाद्व्र
जंतोतिजवान्नक्षत्रैः सततं ग्रहाः जी
यमानास्तुलंबंते तुल्यमेव स्वमार्गगाः
पश्चादनंतरं पूर्वस्याः पश्चिमदिगभि
मुखेन नक्षत्रैः सह ग्रहाः सूर्यादयोतिज
वात् प्रवहवायुसत्वरगतिवशात्सत
तं निरंतरं व्रजंतो गच्छंतः स्वमार्गगाः
स्वकक्षावृत्तस्था जीयमानाः प्रवहाख्य
वायुना पश्चिमगामिना वेगभरेण जीय
माना लंबंते लंबमाना भवंति जीयमा
ना वायुकृतैकजवविषयास्तुल्यसमं लं
वंते स्वस्थानात्पश्चाद्योजनैर्लंबायमा।
ना अंतरिताः पूर्वस्मिन्भवंति अयं भा
वः वृत्तलक्षणस्पष्टादौ नक्षत्रचक्रं प्रवहा
निलेन निवेशितं तदंतर्गतानि ग्रहचक्रा
णि चानिवेशितानि एवं शनिचक्रं तद
धो गुरुचक्रं तदधो भौमचक्रं इत्यादि।
तत्र ग्रहाधिष्ठितचक्रावयवो मेषादिस
मसूत्रेकृतः ततोनंतरं वायुना प्रत्यक्
नक्षत्रचक्रपरिभ्रमे तदाधानेन स्वचक्रे
ग्रहा गच्छमाना अपि नक्षत्रसमसूत्रेण न भ
वंति प्रवहवायुः सत्वरगतिवशेन स्वग

सू.सि.
३
११

त्वाभावेन नक्षत्राणामग्रेगमनाद्ग्रहाः प्रा
गेवलंबिनो भवंति प्राग्गतिमान् ॥ २५
अथातएवग्रहाणां लोके प्राग्गतित्वंसि
द्धमित्याह ॥ प्राग्गतित्वमतस्तेषां भग
णैः प्रत्यहं गति परिणाहवशाद्भिन्ना
तद्वशाद्भानि भुंजते ॥ अतः लंबना
देव तेषां ग्रहाणां प्राग्गतित्वं प्राच्यां ग
तिर्येषां ते प्राग्गतयस्तद्भावः प्राग्ग
तित्वं सा कियतीत्यत आह भगणैरिति
वक्ष्यमाणभगणैः प्रत्यहं प्रतिदिवसे
गतिः प्राग्गमनरूपा सेया अनुपात
साध्येत्यर्थः परिणाहवशादिति परि
णाहकक्षा परिधिस्तद्वशात्तदनुरोधा
ल्लघुमहत्त्ववशेनेत्यर्थः इयंकलादि
ग्रहगतिभिन्ना तुल्या तथाच योज
नात्मकतुल्यावलंबनेयस्य महतीक
क्षातस्य महाप्रमाणकलाकाल्पका य
स्य लघ्वीतस्य लघुप्रमाणाः सर्वासां च क
कलांकितत्वात् अतः कक्षावशाद्गति
कलान्यूनाधिका भवंति तद्वशादिति भि
न्नगतिवशाद्भिन्नगत्या नक्षत्राणि भुज्य
ते ग्रहो भुनक्तीत्यर्थः तथाचेयमेवग
तिर्ग्रहाणां पूर्वादिभोगज्ञानार्थमुपयुक्ता
नैकरूपेतिभावः ॥ २६ ॥ अथ प्रथमभोगे

विशेषंवदन्वक्ष्यमाणभगणस्वरूपमा
ह ॥ शीघ्रगास्तत्राल्पेनकालेनम
हताल्पगाः तेषांतत्परिवर्तनेयोस्सौ
लेभगणाःस्मृताः ॥ अथप्राहुःएवं
केविषयसूचकः शीघ्रगातिग्रहाल्पे
नकालेनतानिभानिभुनक्ति: मंदग
तिर्ग्रहोबहुकालेनभुनक्ति तेषांराशी
नांपरिवर्तनक्रमेणभगणःप्रोक्तः क
थितः योसौतेयोस्मस्वेवतियोगस्मा
रया अत्रैतेग्रिमप्रदेशे ॥ २७ ॥ अथभ
गणस्वरूपमाह ॥ विकलानांकला
षष्ट्यातत्षष्ट्याभागउच्यते तत्त्रिंशता
भवेद्राशिर्भगणोद्वादशैवत ॥ अथ
मूर्तकालेप्राणकालमादिश्चतस्तथा
दैवपरिभाषायांविकलास्त्वादिश्चता
तासांषष्ट्याएकाकला कलानांषष्ट्याभा।
गोंशःकथ्यते भागात्रिंशताराशिःस्या
त तेराशयोद्वादशभगणःस्युः एव
मेवप्रकारेणाद्वियादीनांनिबोधार्थं ॥
२८ ॥ अथभगणान्विवक्षुःप्रथमं
सूर्यबुधशुक्राणांभौमगुरुशनिशी।
घ्रोच्चानांचभगणानाह ॥ युगेसूर्य
ज्ञशुक्राणांखचतुष्करदार्णवाः ४३
२०००० कुजार्किगुरुशीघ्राणां।

त्र.सि.
उ.
१२

12

भगणाः पूर्वयायिनाम् महायुगे सूर्यबु
धशुक्राणां खांनोचतुष्कं एकस्थानमार
भ्य सहस्रस्थानपर्यंतं चतुःस्थानस्थि
तानि शून्यानि ततो युगादिप्रयुतस्था
नपर्यंतेरंतसमुद्राः एवं युगे सौरव
र्षाणि खाभ्रखाभ्रद्विरामवेदपरिमिता
नि भगणाः द्वादशराशीभोगास्तन्मि
ता भगणाः पूर्वयायिनो पूर्वगामिना
मित्यर्थः तेषां स्वरूपादिनिर्णयस्तु स्प
ष्टाधिकारे प्रतिपादयिष्यते ॥ २९ ॥
अथ चंद्रभौमयोर्भगनानाह ॥ इंद्रोर
साग्नित्रित्रीषुसप्तभूधरमार्गणाः ५ ७
७ ५ ३ ३ ३ ६ दस्रत्रिषड्रसांकाक्षि
लोचनानि कुजस्य तु ॥ २ २ ९ ६ ८ ३
२ ॥ भूधराः सप्तमार्गणाः बाणाः अन्य
त्स्पष्टम् एवं चाङ्कस्थापनमेव व्या
ख्या ॥ ३० ॥ अथ बुधशीघ्रोच्चगुर्वो
भगणानाह ॥ सितशीघ्रस्य षट्सप्त
त्रियमाश्विखभूधराः शनेर्भुजंगषट्
पंचरसवेदनिशाकराः ॥ अथ चंद्रो
च्चपातयोर्भगणानाह ॥ बुधशीघ्र
स्य शून्यर्तुखाद्रित्र्यंकनगेंदवः बृहस्प
तेः खदस्राक्षिवेदषड्वह्नयस्तथा ॥ ॥
अथ शुक्रोच्चपातयोर्भगणानाह ॥ चंद्रो

शुक्राग्निभूम्यात्मजशनिसर्पाणांवायुगे।
वामंपातस्यवस्वग्निम्यमात्मीविर्निशिद
स्वकाः॥ रव्यादीनांक्रमेणभगणा
लिख्यंते॥ सूर्यस्य ४३२००००
बुधशुक्रयोरप्येतावन्मभगणाः ४३
२०००० चंद्रस्य ५७७५३३
३६ भौमस्य २२९६८३२ बुध
शीघ्रोच्चस्य १७९३७०६० गुरोः
३६४२२० शुक्रशीघ्रोच्चस्य ७०
२२३८९ शनेः १४६५६८
चंद्रस्यमंदोच्चस्य ४८८२०३४
तेभभगणाः पूर्वगतीनांप्रोक्ताः चंद्रपा
तस्यभगणाः २३२२३८ वामं
पश्चादन्येभवंति॥ अथसूर्यसावन
स्वरूपंतन्मानमाह॥ उदयादुदयं
भानोर्भूमिसावनवासराः वसूद्विष्टा
द्विरूपांकसप्ताद्रितिथयोयुगे॥ भा
नोः सूर्यस्यैकस्मादुदयकालादन्योद
यकालपर्यंतं यः कालः सएकोदिव
सइति येदिवसास्तेभूमिसावनदिव
सास्तेकियंतस्तन्मानंचाह॥ १५
७७९१७८२८ युगेसूर्यसावनदि
नसमूहपवाहगणः॥ ३४॥ अथ
नाक्षत्रचांद्रदिवसयोःप्रमाणमाह॥

त्रसि
३.
१३

13

भानामष्टाक्षिवसुद्विद्वित्र्यष्टशरेंदवः भो
दयाः खाष्टखखव्योमखाग्निखनेनिशा
कराः ॥ भानोनक्षत्रमानेनदिवसा
नक्षत्रदिनानि १५८२२३७८२८
भोदयाः चेद्वदिवसाः १६०२०००
८० सहत्वादेकसाधनेक्रियते ॥
३५ ॥ अथाधिमासावमयोः प्रमा
णमाह ॥ षड्द्वित्रिहुताशांकतिथ
यश्चाधिमासकाः तिथिक्षयायमार्था
ग्निद्व्यष्टव्योमशराश्विनः ॥ एतेयुगे
धिमासकाः १५९३३३६ एते
तिथिक्षयाअवमानीत्यर्थः २५०८
२२५२ ॥ ३६ ॥ अथग्रहाणांसाव
नदिनसूर्यपंक्तयोश्चाह ॥ भोदयाभ
गणैः स्वैस्वैरूनाः स्वस्वोदयायुगे भवं
ति भगणाभानुभगणैरूनिताः कुहाः
शशिनानक्षत्रदिवसाः स्वैः स्वैः स्वकी
यैर्भगणैर्वर्जिताः संतः स्वस्वोदयाति
जनितसावनदिवसायुगेभवंति भोद
यान्नक्षत्रदिवसाः सूर्यभगणैर्वर्जिता
संतः कुहाः कुवासराभवंति उदाह
रणे नाक्षत्रदिवसाः १५८२२३७
८२८ सूर्यभगणैः ४३२०००
० रहिताजातामर्यस्यसावनवासरा

१५७७९१७८२८ एतेएवभूदि
नपदेनोच्यंते यस्मभगणौघूनःक्रियते
तस्मभूदिनानिभवंति भोदयाः १५
८२२३ ७८२८ चंद्रभगणैः ५७
७५३३ ३६ न्यूनाजाताश्चंद्रसावना
१५२४ ४८ ४४ ४२ भोदयाः १५
२८२३ ७८२८ भौमभगणैः २२
९६ ८३ २ न्यूनाजाताभौमसावनाः
१५७९९४० ९९ ६ भोदयाः १
५८२२३२८२८ बुधभगणैः १
७९३७०६० न्यूनाजाताबुधशी
घ्रोच्चसावनदिवसाः १५६४३०
०६ भोदयाः १५८२२३७८२
८ गुरुभगणै ३६४२२० न्यूनाजा
तागुरुसावनदिवसाः १५८१८७३
६०८ भोदया १५८२२३४८२८
शुक्रभगणैः ७०२२३४६ न्यूना।
जाताः शुक्रोच्चसावनदिवसाः १५
८१७४९६२५ भोदयाः १५८
२२३७८२८ शनिभगणैः २३२२
३८ न्यूनाजाताःशनिसावनदिवसाः
१५८२२००५५९० ॥ अथ
सूर्यचंद्रमासानाह ॥ रविचन्द्रमसमु
द्राष्टऊपंचरविमासकाः भवंतिये।

सूसि शिनोमासाः स्वदेन्दुभगणांतरम ॥ सूर्य
उ॰ मासाद्वादशगुणितरविभगणारूपा एते
१५ ५१८४००० भवंतीति सूर्यचं
द्रभगणयोरंतरं चंद्रस्यमासाभवंति उ
दाहरणम सूर्यभगणाः ४३२००
०० चंद्रभगणः ५७७५३३३६
अनयोरंतरेजाताश्चंद्रमासाः ५३४३
३३६ ॥ अथाधिमासावमयोरा
नयनमाह ॥ रविमासोनितास्तेत्वधि
माःस्युरधिमासकाः सावनाह्यानिचां
द्रेभ्याश्युभ्यःप्रोह्यतिथिक्षयाः ॥ ते चां
द्रमासारविमासोनिताः सूर्यमासे ऊ
नाःसंतः शेषाअधिमासाभवंति चां
द्रेभ्याद्युभ्यश्चांद्रदिवसेभ्यः सावनाह्या
निसूर्यसावनदिनानिप्रोह्यत्यक्त्वा,वशि
ष्टातिथिक्षयाः ॥ उदाहरणे चांद्र
मासाः ५३४३३३६ रविमासैः
५१८४००० ऊनिताजाताअ
धिमासाः १५९३३३६ चांद्रदिवसाः
१६०३०००८० सवितृसा
वनदिवसैः १५७७९१७८२८
ऊनाजाताःतिथिक्षयाः २५०८२२
५२ ॥ अथभौमशनिमंदोच्चपाता
नांयुगेसाधनमथाकांतेषांकल्पभग

ल्पपरिमूर्तैः कल्पभगणादिकथनमाव
श्यकमित्यनआह ॥ अधिमासोनरात्र
दिचांद्रसावनवासराः एतेसहस्रग
णिताः कल्पेस्युर्भगणादयः ॥ एतेपूर्वो
क्ताभगणादयः भगणआदिर्येषांतेभ
गणादयः अधिमासोनचंद्रसावनवा
सराः अधिमासाः पूर्वोक्ताः ऊनरात्रे
तिथिक्षयाः ऊनानात्रदिवसाः चां
द्राश्चेद्रदिवसाः सावनदिवसाश्चसर्वे
सहस्रगुणितास्संतः कल्पोभवति उ
दाहरणं युगार्कभगणाः ४३२००
०० सहस्र १००० गुणिताः कल्पा
र्कभगणाः ४३२००००००००
एवंचंद्रस्य ५७७५३३३६०००
भौमस्य २२९६८३२०००० बु
धशीघ्रोच्चस्य १७९३७०६००
०० गुरोः ३६४२२००००
शुक्रशीघ्रोच्चस्य ७०२२३७६०
००० शनेः १४६५६८०००
चंद्रोच्चस्य ४८८२११००० चं
द्रपातस्य २३२२३८०००।
अधिमासाः १५९३३३६०००
तिथिक्षयाः २५०८२५५२०००
०नावत्रदिवसा १५७७९१७८२८

सू.सि. ००० ंद्रदिवसाः १६०३००००
३ ८०००० सावनदिवसाः॥ १५८
१५ २२३७८२॥ १५७७९१७८२
८०००॥ ॥ अथश्लोकद्वयेन सू
र्यादीनां ग्रहाणां मंदोच्चभगणानाह ॥

15

पातभगणांश्चाह ॥ प्राग्गतेः सूर्यमंद।
स्य कल्पे सप्ताष्टवह्नयः कौजस्य वेदख
यमा बौधस्याष्टर्तुवह्नयः ॥ खखरंध्रा
णि जैवस्य शौक्रस्यार्थगुणेषवः गोग्नयः
शनिमंदस्य पातानामथवामतः प्राक्
गतेः पूर्वगतेः सूर्यमंदोच्चस्य कल्पे सप्ता
ष्टवह्नयमिता भगणाः कौजस्य भौममं
दोच्चस्य चत्वारिंशदधिकं शतद्वयं मन्दोच्चस्ये
ति सर्वत्रानुवर्तते बौधस्य बुधमंदोच्चस्य
अष्टर्तुवह्निमिताः जैवस्य गुरोः नवशता
नी शौक्रस्य शुक्रस्य पंचत्रिंशदधिकं पं
चशतं शनिमंदस्य शनिमंदोच्चस्यैकोन
चत्वारिंशत् ॥ अथानंतरं पातानां भौ
मादिपातानां वामतः पश्चिमगत्या भग
णा उच्यंत इतिशेषः ॥ क्रमेण मंदोच्च।
भगणाः सूर्यस्य ३८७ भौमस्य २०
४ बुधस्य ३६८ गुरोः ९०० शुक्र
स्य ५३५ शनेः ३९॥ ४२ ॥ अथ।
श्लोकाभ्यां पातभगणानाह ॥ मनुदस्रा

स्तकेन्द्रस्यैवोच्चस्याहर्गणस्यागताः कृता
दिचेन्द्राश्चैवस्यविलोकान्युपगोलध्या ॥
पातेपातस्य भगणाः कल्पेयमवत्सनेव
भगणाः पूर्वमेवात्रोक्ता वेन्द्रोच्चपात
योः ॥ भौमपातस्य कल्पे भगणाश्चन्द्रे
ष्वाधिकेपातद्वयं अत्यन्तं सहे भौमस्य २
१४ बुधस्य ५८८ गुरोः १७४ शुक्र
स्य ५०३ शनेः ६६२ भगणा इति
चेन्द्रोच्चपातयोरुद्धस्य मेन्द्रोच्चपातयोर्भ
गणा अत्र पूर्वोक्ताः कथिताः ॥ ५५ ॥
अथ कृतयुगान्तगताहर्गणानेश्लोकत्रयेणा
ह ॥ षण्मन्वन्तरसंध्युक्तकालेनसंधि
भिः सह कल्पादिसंधिनासार्धे वैवस्वतम
नोलब्धा ॥ युगानांत्रितयेनाथ कृत
युगान्तिमं प्राहुस्तेह्नतः कालपूर्वो
क्तेदिनसंख्यया सूर्याहसंख्ययाज्ञेयाः
कृतस्यान्ते गताश्चमी ॥ व्यवतत्थयमा
ज्ञाग्निपत्रवे अतिप्राकताः षण्मन्वन्ताका
लमाने संख्या वर्षात्मके पूर्वानीतेनसंधि
भिः सह षण्मन्वन्तकृतयुगप्रमाणाभिः
षड्भिः सहवर्तमाने संध्योश्चैकीकृत्य मद
नेनवं कलादिसंधिना कृतप्रमाणं क
ल्पादौ मनेन कृतयुगसंधिनासार्धे युक्ते
कार्ये वैवस्वताख्यमनो युगानांत्रितयेनेत्रै

सू.सि.
उ.
१९

16

त्रेयुगस्य सप्तविंशगते त्रेतैकीकृत्य इदमष्टा
विंशतियुगान्तर्गते त्रयमे सो प्रवर्तत इति।
कृतयुगं त्रेतागतत्वेनैकीकृत्य ततः सि
द्धान्तस्पष्टे काले सृष्टिकारणार्थं कालो
वर्षात्मकस्ते दिव्यसंख्यया दिव्यमानेन पू
र्वोक्ते दिव्यवर्षप्रमाणे प्रोसहृतीकृत्य अ
मीष्टवर्षिष्टाः सौरवर्षसंख्याः लोष्टत्वा
ष्टहि सप्तविंशगाति पृतयः कृतचरणे
त्रेतताष्टमी ज्ञानन्याः उदाहरणम् ॥
मनुमाने ३०६७२०००० एवंच
णमन्वन्तरप्रमाणमेकीकृते जाते सौरवर्षा
त्मके १८४०३२०००० संधिमा
ने १७२८००० षणाषट्संधयः क
ल्पादेकस्येवं सप्त संधयः तेषां प्रमाण
मेकीकृते १२०९६००० युगमाने
४३२०००० वैवस्वतमनोः सप्त
विंशतियुगानि तेषामपि प्रमाणमेकी
कृते ११६६४०००० त्रेताकृ
तयुगस्य प्रमाणं १७२८००० सर्वे
षांयोगः १९७०७८४००० एतत
न्मध्ये दिव्याहाः ४७४०० सृष्टिमान
त्सौरवर्षात्मकाः षष्ट्यधिकत्रिशाहते
३६० गुणिताः १७०६४००० ए
भिर्न्यूनाजाताः सृष्टिगताब्दाः १९५३७

१००००० ॥ अथाभीष्टकालेऽहर्ग
णसाधनेनतोदिनमासाद्यज्ञानेवा
सरेश्वरज्ञानेचश्लोकचतुष्टयेनाह ॥
अतऊर्ध्वमसीयुक्तागतकालात्संख्ये
या मासीकृतायुतमासैर्मधुशुक्लादि
भिर्गतैः ॥ पृथक्स्थातेधिमासघ्नाः
सूर्यमासविभाजिताः लब्धाधिमास
कैर्युक्ताःदिनीकृत्यादिनान्विताः ॥ द्वि
स्थानिस्त्रिघ्नयाप्तलाश्वोद्घवासरभाजि
ताः लब्धोनरात्रिरहिताल्लंकायामार्ध
रात्रिकाः सावनोद्युगणः सूर्याद्दिनमा
साद्यपात्ततः सप्तभिःक्षपितःशेषः
सूर्याद्योवासरेश्वरः ॥ अतऊर्ध्वंक
लयुगांतकालादुपरि अभीष्टकालप
र्यंतंयोगतकालः त्रेताद्वापरकलिग
तवर्षशकवर्षसमाद्यसंख्यासौरव
र्षसंख्यामीकृतायुगांतेयगताद्या उ
क्ताअभीष्टकाले सौरगताद्याभवंति
एतेमासीकृताः द्वादशाभिर्गुणिताइ
त्यर्थः अभीष्टकालेमधुशुक्लादिभिः
चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यगतैर्मासैर्यु
क्ताःकार्याः अत्रगतमासांतगतोऽ
धिमासश्चेत्तदासनयोज्यः तैसौरमा
साःपृथक्स्थाप्याः युगाधिमासैर्गु

सू.सि
३.
१२

17

णिता युगसूर्यमासैर्भक्ता अमासाधिमा।
सैकैरवयवाहैनै र्यैपृथक्स्थाप्यैर्युक्ता
:कार्याः तत्रयदास्यष्ठाधिमासः पतति
गणितागतरीत्याशाम्लदामाधिमासै
र्निरीकैर्युक्ताः अन्यथाभीष्टकालेसाधि
ताहर्गणस्यविंशाहिनांतवेपततीतिश
यंदिनेकस्यविंशनासंगस्यपमर्थः दिना
दिताः वर्तमानस्यप्रतिपदादिगततिथि
थिभिर्युक्ताः पवेद्विस्याः स्यानद्वयेस्या
प्याः एकत्रयुगासैवैर्गुणिताः युगा
चांद्रदिनैर्भक्ताश्चलब्धाः प्रामायाश्चन
त्रयः श्चनदात्रयश्चनाद्दा सवमापतेप
र्योयाः फलमेकस्थमेवग्राह्यं ताभिः
पृथक्स्थाप्यैरहिना हीनाः सेतः लंकादे
शेरावणराजधान्यां आर्धरात्रिकः
सावनोहर्गणः स्यात् ततः साधिता
हर्गणः स्यात् सूर्यात्सूर्यमावभ्यादि
नमासाहृपाः वासरेश्वरमासेश्वरव
र्षेश्वरा भवंति तत्रवारज्ञानमाह स
प्तभिरिति अथमहर्गणः सप्तभिःद
पितः भक्तः शेषितः कार्यः अर्कलब्धा।
स्यान्शेषं ग्राह्यं शेषांकप्रमितेसूर्य
वारादितः वारेश्वरः वारस्वामीवर्तमा
नोभवति ततगतमत्रंकादिनगणह

स्याद्वैराशिकैस्यतेः अन्यथा गतवारग्रह
णे एकांशामंतरं सूर्यस्य चलनीमिश्रमवं
हयणेते उदाहरणम् कृतयुगसौराह्ना
१९५३७२००० त्रेतायुगवर्ष
प्रमाणैः १२९६००० द्वापरयुग
वर्षेषु ८६४००० युक्ता जाताहाय
नेनेगताह्नाः १९५५८८००००
नृपशालिवाहनशाकादौ गतकलिव
र्षैः नेदाद्रींदुगणैष्षु ३१७८ युक्ताः
जाताः शालिवाहनशाकादौ गताह्नाः
१९५५८८३१७९ अस्मान्सिद्धा
न्तादहर्गणसाधनेकार्यम् ॥ अथा
त्रसंवत् १६६९ शाके १५३४ चै
त्रादिशुद्धद्वितीयायां सोमे ग्रहसाध
नार्थमुपायः गताह्नाः १९५५८८
३१७९ नृपशाकवर्षेषु १५३४
युक्ता जाताइष्टकालिका गताह्नाः १९
५८८४७१३ अथाहर्गणसाधने
मासीकृतेतिगताह्नाः १९५८८४७
१३ द्वादशभि १२ गुणिताः २३४७
०६१६५५२ चैत्राधिमासे गत
मास १ युक्ताः २३४७०६१६५
५७ त्रैराशिकस्थाः १३४७०६१
६५५७ पश्चिवधिमासे १५९३३३६

सूसि
उ०
१८

18

गणिताः २१३५९८५३८३०१४
४५२ सूर्यमासैः ५१८४०००० भकालव्राधिमासा ३२१८४६११ अधिशेषं १६३८४१५१ लब्धाधिमासकैः ३२१३८४६१२ इष्टयुतसाः २३४३०६१६५५३ युता २४
१९२०००११६९ सिद्धाह्निः ३०गु णितादिनीकृतामासा ३२५३६००
३५०३० गतदिनैः १४युता ३२
५३६००३५००८४ हिःस्था ३२५३६००३५००८४ तिथि क्षयेः २५०८२२५२ गुणिताः
१८२०३६९६०९१५०५३२
५११६८ चांद्रदिनैः १६०३०००
०८० भकालहावमाः ११३५६०
१६८५३ शेषंचे ९५२३२६
०८ इष्टयुक्ता ३२५३६००३
५०८४ युक्तमे ११३५६०१६
९५३ रहिताभ्यानोहर्गणोलंका यामार्द्धरात्रिकः ११४४०४०१
८१२३ सप्त ३ भक्ते शेषं २ सूर्यात् गणनया गतः सोमवासरः ॥ यद्य भीष्टवारो नायाति तदा सैकोनितोको हर्गणःकार्यः ॥ अथमासगर्भेणायो

गानयनमाह ॥ मासाहर्दिनसंख्यामे
ह्निविघ्नमेकसंयुतं सप्तोद्धृतावशेषे
वविज्ञेयो मासवर्षपो ॥ अहर्गणो
द्विधास्थाप्य एकत्रमासदिनैस्त्रिंशता
भक्तइतरत्रवर्षदिनैस्त्रिषष्ट्यधिकश
तत्रयेणभक्तः फलमेकस्थमेवग्राह्यं
फलद्वयंक्रमेणद्वाभ्यां त्रिभिर्गुणनीयं
उभयत्रैकयुक्तंसप्ततष्टंक्रमेणमासव
र्षपौवर्तमानौज्ञातव्यौ उदाहरणम्
अहर्गणः ७१४४०४०१८१२३
स्थानद्वयेस्थाप्यः ७१४४०४०१८
१२३ एकत्रत्रिंशद्भि ३० र्भक्तोलब्धं
२३८१३४६७२७० द्विघ्ने ४७
६२६९३४५४० रूपसंयुक्ते ४७
६२६९३४५४१ सप्ततष्टेशेषं ३
अत्रमासेशोभौमः द्वितीयस्थानेहर्दि
नसंख्यया ३६० भक्तेलब्धं १९८४
४५५६०५ त्रिघ्ने ५९५३३६६
८१५ रूपसंयुक्ते ५९५३३६६५
सप्त ७ तष्टेशेषं ५ अत्रवर्षेशोगुरुः
अथग्रहसाधनमाह ॥ यथास्वभगा
णाभ्यस्तादिनराशिः कुवासरैः विभा
जितोमध्यगास्याभगणादिर्ग्रहोभवेत्
तथाकुवासरैर्लब्धात्कालिकसावनदिने

ग्र.सि.
उ.
१५

युगसावनैः कल्पसावनैर्वा भगणाः फलं भगणादिः भागणो राशिभागकला विकलात्मकः मध्यगत्या मध्यमो ग्रहो भवेत् उदाहरणे अहर्गणः ३१४ ४०४०१८१२३ युगरविभगणैः ४३२०००० गुणितो २०८६१० ५२५२३०८६४०००० कुदिनैर्भक्ते १५७७९१७८२८ लब्धं रविगत भगणाः १९०००८८४३१३ भगणशेषं १५२२३६६३६ द्वादशगुणितं २३३१९२१९१६३२०८ कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः राशिशेषं २६१७० १८०४ त्रिंशद्गुणितं ३८४६०५४ १२० कुदिनैर्भक्ते लब्धं मेषाः ४ शेषं १५३०३८२८०८ षष्टिगुणे ९१ ८२२१९६८४८० कुदिनैर्भक्ते लब्धं कलाः ५८ शेषं ३०३१ ३४४५६० षष्टिगुणे १८१२४०६३३१० कुदिनैर्भक्ते लब्धं विकला ११ विकलाशेषं ८६६१७१२५१ एवं भगणादि मध्यमरविः १९५५८८४३१३ ११ १०४५८११ ॥ अथ चन्द्रानयनम् ॥ अहर्गणः ३१४४०४०१८१२३ चन्द्रभगणैः ५७७५३३३६ गुणित :

४ १ २ ५ ९ २ १ ५ ३ ९ ८ ६ ३ ८ ७ १ ६
९ २ कुदिनैः १ ५ ७ ७ ९ १ ७ ८ १ ८ भ
क्तेलब्धंचंद्रभगणाः २ ६ १ ४ ७ ८ ८
५ ८ ३ भगणशेषं ९ २ ४ ५ १ ८ ३ ७ ६
द्वादश १२ गुणिते ११ ० ५ ७ ० ० ८ ५
११ कुदिनैर्भक्तेलब्धंराशयः ७ शेषं १
१ ५ ८ ३ ७ १ ६ त्रिंशद्गुणे ३ ४ ७ ५
११ ४ ८ ० कुदिनैर्भक्तेलब्धमंशाः ० शे
षं ३ ४ ७ ५ ११ ४ ८ ० षष्टिगुणे २ ०
८ ५ ० ६ ८ ८ ८ ० ० कुदिनैर्भक्ते
लब्धंकलाः १३ शेषं ३ ३ ७ ७ ५ ७ ०
३ ६ षष्टिगुणे २ ० २ ६ ५ ४ २ २ ६ ०
कुदिनैर्भक्तेलब्धंविकलाः १२ शेषं ३ ३
० ४ ८ २ २ ४ एवंभगणादिर्मध्यमश्चं
द्रः २ ६ १ ४ ७ ८ ८ ५ ८ ८ ३।७। ०। ०।
१३। १२ ॥ अथभौमानयनम् ॥ अह
र्गणः ७ १ ४ ४ ० ५ ० १ ८ १ २ ७ भौ
मभगणैः २ २ ९ ६ ८ ३ २ गुणितः
१ ६ ४ ० ८ ६ ६ ० ० ९ ७ ६ २ ६ ७ ३
९ ६ ४ कुदिनैः १ ५ ७ ७ ६ १ ७ ८ २ ८
भक्तेलब्धंभौमभगणाः १ ० ३ ६ ८ ९ ३
१ ९ २ शेषं १ ३ १ २ १ २ २ ८ ६ ० कुदिनै
र्भक्तेलब्धमंशा २ ९ शेषं ५ ६ ८ २ ५ ९
० २ ८ षष्टिगुणे ३ ४ १ ३ ७ ५ ४ १ ६ ८ ०

सूसि
७.
१०

20

कुदिनेभमकेलब्धंकला २१ शेषं १००
१२६९२५९२ षष्टिगुणे ६००७६०३
७५२० कुदिनेभमकेलब्धं विकलाः ३८
११५१६००५६ एवं भगणादि भौ
मः १०३५८३१५३ ॥ अथ बुधानय
नम् ॥ तत्र मध्यमरविरेव बुधः १९५
५८८४७१३,०१,०११०४।५८।११
अथ गुरोरानयनम् ॥ अहर्गणः ७१
४४०४०१८१२७ गुरुभगणैः ३
६४२२०गुणितः २६०३००२३१४
८२२१५९४० कुदिने १५७७९४
७८२८ भकेलब्धं गुरुभगणा १६४९
०१००२ शेषं ५७१३५२२८४२ द्वा
दशगुणाः ६८५६२२७४०८०कु
दिनेभकेलब्धं राशयः ४ शेषं ५४४
५५६०६६ त्रिंशद्गुणे १६३३३६६
८२८८० कुदिनेभकेलब्धमंशाः १० शे
षं ५५७५०४६०० षष्टिगुणे ३३५
४०२७६०००० कुदिनेभकेलब्धंक
ला २१ शेषं ३१४००१६३ षष्टिगुणे
१८८४००९६७२० कुदिनेभकेल
ब्धं विकला ११ शेषं १५८३०००४७
१३ एवं भगणाद्यो गुरुः १६४९०१०
०२।४।१०।२१।११ ॥ अथ शुक्रानयनं ॥

नत्र रविरेव स्फुटः १८५५८८४३१३।
२।४।५८।। अथ शनैश्चरानयनम् ॥
ग्रहर्गणः ३१४४०४०१८१२३ श
निर्भगणैरेभिः १४६५६८ गुणितः १०
४३०८३६३५२८८२८१६६ कुदि
नैर्भक्ते १५३३५१३८२८ लब्धं शनिभ
गणा ६६२५८८२१ शेषं १४२३३
५३२४८ द्वादशगुणितं १३१३२५६
८१३६ कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः १० शे
षं १३५४२८५८४६ त्रिंशद्गुणं ४०
६२१६५६८८० कुदिनैर्भक्ते लब्धमंशा
२५ शेषं ११८२३५११८० षष्टिगुणं
३१०२५०३०८०० कुदिनैर्भक्ते ल
ब्धं कला ० शेषं ११२६१६३११२४
०० एवं भगणादिशनिः ६६२५८५
११।१०।२५।४५।० ॥ अथोच्चपात
योरानयनमाह ॥ एवं स्वर्णीग्रमंदो
च्चाये प्रोक्ताः पूर्वयायिनः विलोमगत।
यः पातास्तद्वत्स्फुटाद्विशोधिताः ॥ ये पू
र्वयायिनः विलोमगतयः पूर्वदिग्गतय
स्वर्णीशीघ्रोच्चमंदोच्चाः स्वानां ग्रहाणां शीघ्रो
च्चमंदोच्चाः पूर्वप्रोक्ताः कथिताः । तेप्ये
वं ग्रहानयनरीत्या शोध्याः विलोमगतय
इति पश्चिमगतयः पातास्तेपि तद्वद्ग्रहानय

सू.सि.
उ.
२१

21

नीमा आगतानां राश्यादिफलानां द्वादशांशाः
शिष्यः शेषाभवंति एतावानपि शेषः
उदाहरणे अथधशीघ्रोच्चानयनम् ॥
अहर्गणः ७१४४०४०१८१२७ बु
धशीघ्रोच्चभगणाः ८१२१०२३४८
४ शेषं ३७४८१३४८६८ द्वादशा
गुणे ४४९७७६६४१६ कुदिनैर्भ
क्ते लब्धं राशयः २ शेषं १३४१९३०७
६० त्रिंशद्गुणे ४०२५९२२८०० कु
दिनैर्भक्ते लब्धं ~~कलाः ६०~~ अंशाः २५ शेषं
८०६९७७१०० षष्टिगुणे ४८५९
८६२६००० कुदिनैर्भक्ते लब्धं कलाः ३०
शेषं १२६१०९११६० षष्टिगुणे ७५
६६५४६९६०० कुदिनैर्भक्ते लब्धं
विकलाः ४७ शेषं १५०३२३१६२
४ एवं भगणादिमध्यमे बुधशीघ्रोच्चे ८१
२१०२३४८४।२।२५।३०।४७॥
अथशुक्रोच्चानयनम् ॥ अहर्गणः ७१४
४०४०१८१२७ शुक्रभगणाः ७०२२
३७६ गुणिताः ५०१६८१३६३१७९
९८६०९७५२ कुदिनैर्भक्ते १५७७
९१७८२८ लब्धं शुक्रोच्चभगणाः २१
७९३८८३९५ शेषं ५९१८०३६
९२ द्वादशगुणिते ७००२६४४३०

४ कुदिनैर्भकेलब्धं राशयः ४ शेषं ७
८ ९ ९ ७ २ ९ ९ २ त्रिंशद्गुणं २ ३ ६
९ ९ १ ८ २ ७ ६ ० कुदिनैर्भकेलब्ध
मंशाः १ ५ शेषं ३ ० ४ २ २ ३ ४ ० ष
ष्टिगुणं १ ४ ८ ४ ५ ३ ॥ १ ८ ३ ५ ३ ४
० ४ ० ० ० कुदिनैर्भकेलब्धं कला १
शेषं २ ४ ७ ४ २ २ ५ ७ षष्टिगुणं १ ४
८ ४ ५ ३ ५ ४ ३ २ ० कुदिनैर्भकेलब्धं
विकला ९ शेषं ६ ५ ४ ० ९ ३ ८ ६ ८
एवं भगणाः भुक्तसप्तर्षीणां शेषं ३ १ ७
८ ३ ८ ८ ३ ९ ५।४।।५।० १ ० ८
अथ रव्यादीनां मेरोस्थानयनम् ॥ तत्रा
हर्गणः ७ ० ४ ४ ० ४ ० १ ८ १ २ ७ २
विकलिमेरोस्थभगणैः ३ ८ ७ गुणितः
२ ७ ६ ४ ७ ४ ३ ५ ५ ० १ ५ १ ४ ९ क
ल्पकुदिनैः १ ५ ७ ७ ५ १ ७ ९ १ ७ ८ २
८ ० ० ० भकेलब्धं रविमेरोस्थभगणा
१ ७ शेषं ३ ३ ८ ७ ३ ५ १ १ ५ १ १ ५ २ ४
९ रविगुणं ४ ० ६ ४ ८ २ १ ३ ८ १ ७
८ ८ कल्पकुदिनैर्भकेलब्धं राशयः २ शे
षं ९ १ ८ ९ ८ ५ ७ २ ५ ७ ८ ८ त्रिंशत्
गुणं २ ७ २ ६ ९ ५ ७ १ ७ ३ ६ ४ ० कल्प
कुदिनैर्भकेलब्धमंशाः १ ७ शेषं ४ ४ ९
९ ६ ८ ६ ९ ७ ६ ४ ० षष्टिगुणं २ ६ ६

सूसि
३१
११
22

९११२१८८५८४०० कल्पकुदिनैः
भक्के लब्धं कलाः ५५ शेषं २२०७
१६०८४००० एवं भगणादि रवि
मंदोच्चं १७५२।१७।१६।५५ ॥ अ
थ चंद्रोच्चानयनम् ॥ अहर्गणः ७
१४४०४०१८१२७ चंद्रोच्चभगणैः
४८८२० गुणितः २४८७७४१८
४८६६५५७८ युगकुदिनैः १५७
७९१७८२८ भक्के लब्धं चंद्रमंदोच्चभ
गणाः २२१० २४४४० शेषं १२८
२६५९४६१ द्वादशगुणं १६६०
२९१२५२२ कुदिनैर्भक्के लब्धं रा
शयः १० शेषं ८२४७२५२५२
त्रिंशतगुणं २४२४१०५७५६०
कुदिनैर्भक्के लब्धं अंशाः १५ शेषं १४
४२२९०१४० षष्टिगुणं ६४२
९७४०० कुदिनैर्भक्के लब्धं कलाः
४० शेषं १२८०६९५२८० ष
ष्टिगुणं ७६८४२७१६८०० कु
दिनैर्भक्के लब्धं विकलाः ४२ शेषं ११
०१६६१०५६ एवं भगणादि चं
द्रोच्चं २२१० २४४४०।१०।१४।
४०।४८ ॥ एतद्भगणोपरि ४८४२
० चंद्रमंदोच्चं साध्यं क्रतेनान्यग्रंथात्सा।

पितस्वंद्रोस्तुस्पत्तु मुल्पांनवेगानल्पनाम
वति मन्वन्तंचंद्रोस्त्वेगाष्पादि ०।१५।
४० महलाद्यचाल्त्वेद्रोस्त्वेगापपादि १०।
१५।१ एवंतल्लेकुञ्चवित चंद्रोस्त्वस्पा
पितद्राष्टिवस्तुस्पर्णालोवगदुस्पापिपाठ।
क्लिष्टति नञ्चभगणाः ८४८२११॥
मेत्राद्याह्नरणे मूह्नर्गणाः ७१४४०४
०१८१२७ युगचंद्रोस्त्वभगणैः ४८
८२११ गुणितः ३४८७७९९०
००९३८००७९७ युगकुदिनैः
१५१४७९१७८२८ भक्तेलब्धंचंद्रो
स्त्वभगणाः २२१० ३८०६१ शेषं
१३९७४३१४६१ द्वादशगुणे १
६७६९१७३५३२ कुदिनैर्भक्तेलब्धं
राशयः १० शेषं ९८९९९९८५८
त्रिंशद्गुणे ३९६९९९७७५६०
कुदिनैर्भक्तेलब्धमंशाः १८ शेषं १२९
७४५६६५६ षष्टिगुणे ७७८४८
३९९३६० कुदिनैर्भक्तेलब्धंकलाः
४६ शेषं ५२९४२५७५८ षष्टिगु
णे ३१७६५५४७२८० कुदिनैर्भक्ते
लब्धंविकलाः १० शेषं २०७१९०७
२० एवंराश्यादिचंद्रोस्त्वं १०।१८।४६।
१० एतस्यपूर्वेणमहोशाद्ययमंतरमि

सू.सि.
उ.
२३

23

तिकारणान्पूर्वोक्ताभगणाग्राह्याएतेनग्रा
ह्याः ॥ अथभौममंदोच्चानयनम् ॥ अ
हर्गणः ७१४४०४०१८२२७ भौ
मस्यकल्पमंदोच्चभगणाः २०४ गुणिताः
१४५७३८४१९७१८३०८ कल्प
कुदिनैः १५७७९१७८२८०००
भक्तेलब्धंभौममंदोच्चभगणाः ९२ शेषं
५६९९७९५४२३०८ द्वादशगुणे ६८
३९७५४५०७६९६ कल्पकुदिनै
र्भक्तेलब्धंराशयः ४ शेषं ५२८०८३
१९५६९६ त्रिंशत्गुणे १५८४२४
९५८७०८८० कल्पकुदिनैर्भक्तेल
ब्धमंशाः १० शेषं ६३३१७५
९०८८० षष्टिगुणे ३७९९०५५४५२८
०० कल्पकुदिनैर्भक्तेलब्धंकलाः २
शेषं ६४३२१९७९६८०० षष्टिगुणे
३८५९३१८७८०८००० कल्पकु
दिनैर्भक्तेलब्धंविकलाः २४ शेषं ७२३
१५९९३६००० एवंभगणादिभौम
मंदोच्चं ९२।४।१०।२।२४ ॥ अथ
बुधमंदोच्चानयनम् ॥ अहर्गणः ७१४
४०४०१८२२७ कल्पबुधमंदोच्चभ
गणाः ३६८ गुणिताः २६२९००६७
८७०७५३६ कल्पकुदिनैः १५७७९

१९१७८२८००० भक्ते बुधमंदोच्चभ
गणाः १६६ शेषं ९६६३१९१४४७
० ३६ द्वादशगुणे ११५९५८२४९
७१ २८ ३२ कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धे राशा
यः ७ शेषं ५५०४०४९१६८३२०
त्रिंशत्गुणे १६९१२२४७५०४९६०
कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धमंशाः १० शेषं।
७३२९५९२२४९६० षष्टिगुणे ४३
९७८१५३४९७६०० कल्पकुदिनैः
भक्ते लब्धं कलाः २७ शेषं १३४७३७
२१४१६०० षष्टिगुणे ८२४६१३
२८४९६००० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं
विकलाः ५२ शेषं ४१०६०१४००
०० एवं भगणादि बुधमंदोच्चं १६६।
७।१०।२७।५२ अथ गुरुमंदोच्चानय
नम् ॥ गुरुभगणाः ७१४४०४०१८
१२ ७ गुरुकल्पमंदोच्चभगणैः ९ ००
गुणिताः ६४१९६३१४३०० कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः २ शेषं १०४
४५८८२०७३४० त्रिंशत्गुणे ३१
३३७६४६२२०२० कल्पकुदिनैर्भक्ते
लब्धमंशाः १९ शेषं १३५७२०७४८
८२०० षष्टिगुणे ८१४३२४४९२९
२०० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं कलाः ५१

शनि
७.
२४
24

शेषं ९५८६४००६४०००० बाहुगु
णे ५७५१८४०३८४००००० कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धं विकलाः ३६ शेषं ७१
२२६२०३२००० एवं भगणादि
शुक्रमंदोच्चं २४।२।२।१९।५।३६ ॥
अथ शनैश्चरोच्चानयनम् ॥ अहर्गणः
७१४४०४०१८२२७ कल्पशनि
मंदोच्चभगणैः ३९ गुणितः १७४६
१४५६७०६९५३ कल्पकुदिनैः १
५७७९१७८२८००० भक्ते लब्धं
शनिमंदोच्चभगणाः १७ शेषं १०३
७१५३७९८९९३ द्वादशगुणं १२
४४५८४५५८७४३६ कल्पकुदि
नैर्भक्ते लब्धं मेषाः २६ शेषं ९८६७६
०२१५०८० बाहुगुणं ५९२०५६
१२९०४८०० कल्पकुदिनैर्भक्ते ल
ब्धं कलाः ३७ शेषं १४२६५३२८८
८०० बाहुगुणं ४९३५९१९६१
८००० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं विक
लाः ३१ शेषं ४४३७४३७४३४६
०००० एवं भगणादिशनिमंदोच्चं
१७।१७।२६।२७।३१ ॥ अथ चंद्रपा
तानयनम् ॥ अहर्गणः ७१४४०४
०१८१२७ चंद्रपातयुगभगणैः २३

२२ ३८ गुणितः १६५४११७६०३
६१ ७१८१८२४६ युगकुदिनैर्भक्ते
लब्धराशयः ०० शेषं ७०२४०७१
१० त्रिंशद्गुणे २१० ७२२१ ३६००
युगकुदिनैर्भक्ते लब्धमंशाः १२ शेषं।
५५९४८१८३६ षष्टिगुणे ३३ ५५
६९१०१६० युगकुदिनैर्भक्ते लब्धक
लाः २१ शेषं ४२०६३ ५७७२ ष
ष्टिगुणे २५२३८१८६३२० युगकु
दिनैर्भक्ते लब्धकलाः १५ शेषं १५६९
३७८९०० एवं भगणादिचन्द्रपातः
१०१५४४६००।७।१०।१३।२१
॥ २५ ॥ अथ भौमपातानयनम् ॥
अहर्गणः ७१४४०४० १८१२७।
भौमकल्पभगणैः २१४ गुणितः १
५३८८२४५९८ ७९१७८ कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धं भौमपातभगणाः ९
शेषं १४०२३४८३९११७ द्वाद
शगुणे १६८२८१८०६९४१३६
कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः १० शेषं
१०४९००२५१४१३६ त्रिंशद्
गुणे ३१४७०० ७२४२४०८०
कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धमंशाः १९ शेषं
१४८९९३३६९२०८० षष्टिगुणे

बुधि ८९३३८०३१५२४८०० कल्पकुदि
३. नैर्भकेलब्धंकलाः ५६ शेषं १०१४६२३
२५ ९५६८०० बहिर्गुणे ६०८३३६३
४८८०००० कल्पकुदिनैर्भकेलब्धं।
25
विकला ३८ शेषं ९१६३९९९४४
००० एवंभगणादिभौमपातः ९८।१०
१।९।५८।३८ ॥ अथबुधपातानयनं
अहर्गणः ३१४४०४०१८१२३बु
धपातभगणैः ४४८ गुणितः ३४८
६३९१६०८४५९३ कल्पकुदिनै
१५३३९८८८२२८००० र्भके
लब्धंभगणाः २२० शेषं १५८३२३
८६८९९३६ द्वादशगुणे १३८४
६८६४२३१३१२ कल्पकुदिनैर्भके
लब्धंराशयः ११ शेषं ४८९३६८१२
३३१२ त्रिंशद्गुणे १४६९३०४३
३११३६० कल्पकुदिनैर्भकेलब्धमंशाः
९शेषं १५३३८४४५०८०००।
एवंभगणादिबुधपातः ॥ २२०।१२
९।१८।४२ ॥ अथगुरुपातानयनं
अहर्गणः ३१४४०४०१८१२३गु
रुपातभगणैः १३४ गुणितः १२४२
०६२९९१५४०९८ कल्पकुदिनैर्भ
केलब्धमंशाः १० शेषं ८१८०९३३

९५२८० षष्टिगुणे ३१०८५६०
३७१६८०० कल्पकुदिनैर्भक्ते ल
ब्धं कला १९ शेषं ११०५१६४९८
४८०० षष्टिगुणे ६९३०९८९९
०८८००० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धा
विकलाः ४२ शेषं २७३५०३११
२००० एवं भगणादिर्गुरुपातः ॥
७८९।१९।४२ ॥ अथ शुक्रपातान
यनम् ॥ अहर्गणः ७१४४०५०
१८१२७ शुक्रकल्पपातभगणैः ९०
३ गुणितः ६४५१०६८२८३६
८६८१ कल्पकुदिनैः ५७७९१७
८२८०००० भक्ते लब्धं भगणाः ४०
८ शेषं १३१६३५४५४४६८१
द्वादशगुणे १५७९६२५४४३६
१७२ कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः १
१० शेषं १७७६२५६२७२ त्रिंशत्
गुणे ५१२२८७६८५१६० कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धमंशाः ० शेषं ५१२
२८७६८५१६० षष्टिगुणे ३०७
३७२६११०९६०० कल्पकुदिनैर्भ
क्ते लब्धं विकला २८ शेषं १२२७६४
३४७२००० एवं भगणादि शुक्रपा
तः ४२।१०।०।१९।२८ ॥ अथ

सूमि
उ०
२६

26

शनिपातानयनम् अहर्गणाः ७१४४०४०
१८१२७ शनिपातभगणाः ६६२ गुणिताः
४७२९३५४६००००० कल्पकुदिनैः १५
७७९१६४५०००० भक्ते लब्धभगणाः २
९९ शेषं ११३८४४१४५००७४ द्वादश
गुणं १३६६१२९७४००८८८ कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धा राशयः शेषं १०३७०
१०५१२८८८ कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धा
भागाः ११ शेषं १००५८०७६६५४६
४० षष्टिगुणं ६०५४५२५४५२०८
४०० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धाः कलाः ३८
शेषं ३२२८०४४२००० पर्वभग
णादिः शनिपातः २ १९ ४० ८ ११ ४३
८ १ ४ ॥

सू	चं	भौ	बु	जी	शु	श		भौ	बु	जी	शु	श
१	७	५	१	४	१	१०		१	२	१	४	१
४	०	१९	४५	१०	४	२५		४	२५	४	१५	४
५८	१३	३१	५८	२१	५८	४५		५८	३०	५८	०	५८
११	१२	३८	११	११	११	०		११	५८	११	१९	११
५९ ८	७९ ५९	३१ ३६	५९ ८	५	५९ ८	२		५९ ८	२५ ३२	५९ ८	१९ ८	५९ ८

अथ मंदोच्चानि लिख्यंते								अथ चक्रपाताः					
सू	चं	भौ	बु	जी	शु	श		चं	भौ	बु	जी	शु	श
२	१०	४	७	५	२	७		१	१	०	२	१	३
१७	१५	१०	१०	२१	२५	२६		२६	१०	२०	१९	२५	१०
१६	५०	२	२७	२१	५१	३७		३८	२	४१	४०	४०	२१
५५	४९	२४	५२	१२	३६	३१		५४	२२	१५	१९	३२	३६

अथग्रहाणांमध्यमगतीनामानयनम् लग्न
रूपमहर्गणः १ रवेर्युगभगणाः ४३२ गु
णितः ४३२०००० ऊदिनैः १५७
७९१७८२८ भक्तेलब्धेभगणस्थाने ०
शेषं ४३२०००० द्वादशगुणे ५१८
४०००० ऊदिनैर्भक्तेलब्धेराशिस्थानेपि
शून्यं ० शेषं ५१८४०००० त्रिंश
द्गुणे १५५२०००००० ऊदिनैर्भक्तेल
ब्धेअंशस्थानेपिशून्यं ० शेषं १५५२०
०००० षष्टिगुणे ९३३१२००००
००० ऊदिनैर्भक्तेलब्धेकलाः ५९ शे
षं २१४८४८४८१४८ षष्टिगु
णे १२८९०८८८८८० ऊदिनैर्भ
क्तेलब्धेविकलाः ८ शेषं २६७५४
६२५६ एवंसूर्यगतिकलादिः ५९
०८१० एवंसर्वेषांगतयः सर्वेषांप्रयो
जनाभावाद्भगणास्त्याज्याः राश्यादिकाग्र
हालेख्याः अथसंवत्सरानयनमाह द्वा
दशघ्नागुरोर्याताभगणावर्तमानकैः राशि
भिस्सहिताः षड्भाः षष्ट्यास्तुविजयादयाः
अहर्गणोत्पन्नभगणादिकस्यगुरोर्यातागता
भगणाअर्थाद्ऊर्ध्वाङ्कप्रमिताद्वादशभिर्गुणिताः
वर्तमानकैः मेषादिगणानयाशृङ्गाषष्टिभिस्त
ष्टाः कार्याः शेषाङ्कप्रमितेभागाद्यवयवसंह
तेविजयादयः संवत्सरावर्तमानाभवन्तिव

सूसि
उ.
२१

27

तेमानराशिभिर्युक्तात्वात् उदाहरणम् गते
यातभगणाः १६४५०१००२ द्वादश
भिर्गुणिताः १५७८८१०२०२४ वर्त
मानराशिभिर्युक्ताः २५७८८१२०२
षष्ठांशे २५ शक्रविजयादितो गणन
या वर्तमानः दुर्मतिसंवत्सरः अथैतस्य
भुक्त्यानयम् तत्रैराशिके यदि त्रिंशद्धि
र्यवर्तते नेह्नते गणकस्याने द्वादशाहरस्या
नेहक्यनेतस्मादत्रशेषे १० २१ ११ द्वादशा
भिर्गुणिते जाते दिनाद्ये १२ ४ १४ ११
त्रिंशद्भक्ते मेशाद्ये ४ ० ४ १२ दुर्मतिसंव
त्सरप्रवृत्यनन्तरमिदं मासादिके जाते ४०
४ ० २ अथोक्तस्य पमेहरेह्लागवेनग्रहान
यनमाह विस्तरेणेतदुदितं संक्षेपाद्याव ।
हारिकम् मध्यमानयने कार्यं ग्रहाणामि
ष्टतोयुगादिति एतत्सएमनूनोनसंपोद्ये
त्यादिविस्तरेण गणितं क्रियाबाहुल्येनोदि
तमुक्तं संक्षेपादल्पगणितप्रयासाद्यावहा
रिकं लोकव्यवहारोपयोगि इदं ग्रहानयने
नैयेतदाह मध्यमानयनमिति ग्रहाणां मध्य
मानयनं मध्यममानेन गणितमिष्टतो वर्तमं
नाद्वेताब्दाद्युगात्कार्यं नत्ववादितो ग्रह ।
वारप्रवृत्तेस्तदादितः आनीतस्य ग्रहस्य वा
लवत्वेन तुल्यायं ग्रहः कथमवगतः इत्य

तत्राह अस्मिन्कृतयुगस्यान्ते मध्यमध्यागता
ग्रहाः विनानुपातमंदोच्चान्मेषादौ तुल्यता ।
मिताः अस्मिन्निदानीं कृतयुगस्यान्तेऽन्तस
मयेसर्वे ग्रहाः सूर्यादयाः मध्यगताः मेषादौ
तुल्यतां समता गणितागतराशिअंशान्तिभा ।
गेनताः प्राप्ताः पातमंदोच्चाद्विनापातमंदो
च्चस्तेन तुल्योनवा मेषादौ इत्यर्थः ५७ ॥
अथोच्चपातयोर्विशेषमाह मकरादौ च
पूर्णोकोऽत्र तत्पातस्तत्तुलादिगः निरंशत्वेग
तास्त्वन्येनोक्तास्ते मंदचारिणः चेदस्यम
दोच्चं तदानीं मकरादावस्ति तत्पातश्चेदथा
तत्तुलायोऽस्ति अन्यइतिशिष्टः पातम ।
दोच्चायेऽत्यचारिणो मंदगतयउक्ताः तेवर्के
गदस्मिन्कृतयुगान्ते निरंशत्वेऽंशभावतोन
प्राप्ताः तथावतेषां मंदगतित्वादेकदानी
ताः सहस्रवर्षपर्यन्तमुपयुज्यन्त इति निर
न्तरेन पुनः साष्टादिगतप्रयोगः इतिभावः
अत्रत्रैराशिके युगवर्षैः ४ ३ २ ० ० ०
० युगग्रहभगणास्तदा सष्टित्रः कृतयु
गान्तवर्षैरेभिः १ ५ ५ ३ ७ २ ० ० ० ०
इत्यनुपातः वर्षाणामपवर्तकः १ ० ८ ०
० ० ० अपवर्तितेजातो गुण १ ८ ०
हारो ४ भगणाभ्याम अत्रोदाहरणाम
सूर्यस्य युगभगणयोस्तुल्यत्वात्गुणकतुल्या

सूसि
उ.
१८

28

भगणा एव चन्द्रस्य भगणाः ५७२५३३३६
अनेन गुणाद्वारेण ४ भक्तालब्धं भगणाः १
६११८५४६२०६ राशणादिके शून्यमेव
एवं क्रियमाणे मेषादौ तुल्यतो मासाः एवं
सर्वेषां ज्ञातव्यो तत्र भौमस्य भगणाः २२९
६८३२ बुधशीघ्रोच्चस्य १७९३७०६
० गुरोः ३६४२२० शुक्रशीघ्रोच्चस्य ।
७०२२३७०६ शनेः १४६५६८ ए
तेषां स्वभगणा अनेन गुणकेन १८०५ गु
णाः अनेन भाजकेन ४ भाज्यलब्धं भग
णाः राशणादिके शून्यमेव यद्वा स्वस्वभगणा
अनेन हारेण ७ भाज्यलब्धमनेन गुणके
न १४०५ गुणयन्ति भगणा भवन्ति ५८
अथ ग्रहाणां देशान्तरफलानयनार्थं भूपरि
धिमेवोपजीव्य भूव्यासकथनपूर्वकमाह ॥
योजनानि शतान्यष्टौ भूकर्णो द्विगुणानि तु
तद्वर्गतो दशगुणात्पदं भूपरिधिर्भवेत् उदा
हरणं अष्टौ शतानि ८०० द्विगुणिता
नि जातो भूकर्णः १६०० अस्य वर्गः २५
६०००० दशभिर्गुणिताः २५६०००
०० अयं सत्यमसलार्थे वारद्वये षष्टामव ।
र्गितः ५११६००००००० अस्य मूले ३०
३५०८ शेषभक्ते जातो लङ्कायाः भूपरि
धिः ५०५९१३८ । ५९ अथ स्फुटपरि

थानयनं देशान्तरफलानयनं तत्संस्कारं च
श्लोकाभ्यामाह लम्बज्याघ्नस्त्रिजीवाप्तः
स्फुटो भूपरिधिः स्वकः तेन देशान्तराभ्य
स्ता ग्रहभुक्तिर्विभाजिता कलादि तत्फलं
प्राच्यां ग्रहेभ्यः परिशोधयेत् रेखाप्रतीच्योः सं
स्थाने प्रक्षिपेत्स्युः स्वदेशजाः तत्र वक्ष्य
माणत्रिप्रश्नस्य सूत्रेणाशङ्कु १२ छायाहते
त्रिज्येत्यादिना तत्कर्णः लम्बज्या साध्या सा
यया ग्रहस्यातिदेशान्तराभ्यस्ता स्वदेश
रेखादेशयोरन्तरयोजनानि देशान्तर
संज्ञानि तैर्गुणिता तेन स्पष्टेन भूपरिधिना
विभाजिता भुक्तिः कार्या फलं कलादि ग्रा
ह्यं तत्फलं प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि स्वदेशा
रेखास्थितत्वे ग्रहेभ्यः कलादिस्थाने प्र
क्षिपेत् योजयेत्तैर्ग्रहाः स्वदेशजा भवन्ति
उदाहरणम् काश्मीरमध्यभा ५ ४५
अस्य वर्गः ३३ ०३ द्वादशवर्गः १४४
अनयोर्योगः १७७.०३ स्त्वमूला
र्थं वा रद्वये षष्ट्या सवर्णितः ६३७३८०
अस्य मूलं ७९८ षष्ट्या भक्तो जातोऽक्षकर्णः
१३.१८ अथ लम्बज्यानयनं तत्र त्रिज्या ३
४३८ शङ्कुना १२ हता ४१२५६ अ
क्षकर्णेनानेन १३ १८ भक्तासावाणते

सू.सि.
उ.
२५

29

भाज्यभाजकौ १४७५३६० भाजकः
७५८ भाजकेन हृते भाज्ये लब्धे लम्बज्या
३१०१५१ भूपरिधिः ५०५५ ३८
लम्बज्या ३१०१ गुणिताः २०३५४७
२५३२ त्रिज्यया ३४३८ भक्ते लब्धं
स्फुटः साष्टो भूपरिधिः ४५६५२४२
रेखापुरात्सर्वेषां देशान्तरयोजनानि ६
४ अनेन रविगतिः ५५ ०८ गुणिता
३७८४३२ साष्टभूपरिधिना ४५६५
२०४ भक्ताद्देशान्तरेण गुणिता ५० ५
५७२० भूपरिधिना ४५६४ भक्ते ल
ब्धं कलाद्येवं इष्टदेशान्तरं २ २२ ५८ ।
एवं सर्वेषां कलादिकं देशान्तरफलं ले
ख्यं देशान्तरसंस्कृताः ॥ अथ रेखा
स्वरूपे रेखादेशांश्च केचिदाह ॥ राक्ष
मालयदेवौकः शैलयोर्मध्यसूत्रगाः ।
रोहीतकमवन्ती च यथा सन्निहितं सरः ।
राक्षसानामालयं गृहं लङ्कादेशः देवौ
कः देवानां गृहं तद्रूपं पर्वतं मेरुः अनयो
र्मध्यसूत्रं रज्जुः तत्रास्थिता ये देशास्ते सर्वे
रेखाख्याः तानाह रोहीतकमिति य
था रोहीतकं नगरं अवन्ती उज्जयिनी स
न्निहितं सरः कुरुक्षेत्रं अन्यान्यपि परस

स्वरमात्रोदितानिज्ञेयानि ननु देशान्तर
गमनं कियद्योजनानन्तरेणास्तीति न ज्ञायते त
याद्देशान्तरं कथं ज्ञातव्यमित्यत आह स्मो
कत्रयम् अतोन्योन्मीलनादिदोर्द्वयोरिग
णितागमनात् यदा भवेत्तदा प्राच्यां स्वस्थानं
मध्यतो भवेत् अप्राप्य वा भवेत्पश्चाद्देवं वापि
निमीलनात् तयोरन्तरनाडीभिर्हत्वाद्भूपरि
धिस्फुटम् अस्याविभजालब्धैस्तु योजनैः ।
प्रागथापरैः स्वदेशापरिधिज्ञेयः उर्वी हि
शान्तरं हितैः ॥ इंदोर्वेड्रस्य सर्वग्रहणा ।
न्तर्गतोन्मीलनकालाद्देशान्तरज्ञानं विनाग
णितागतात्तदात्तस्मिन्देशे मध्यतो मध्याद्रेखा
तः प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि तत्स्थाने भवेद्विज्ञेयं
अप्राप्य विना देशान्तरं गणितागतात्संद्रोन्मी
लनकालादनतिक्रम्य पूर्वकालेरेववकारा
संद्रोन्मीलने दृश्ये वा भवेत्तदर्हि रेखातः पश्चा
त्प्रतीच्यां स्वस्थानं विज्ञेयं एवं वापि निमील
नादितेवाविकल्पेन निमीलनाउक्तो तथै
व निमीलनादपि पूर्वापरदेशयोः स्वस्थल
कल्पनं गच्छन्ति इत्यर्थः संमीलनोन्मील
न इत्युपलक्षणं स्पर्शमध्यमोक्षकालाद ।
पि चानयैव रीत्या साध्यम् ॥ अथ देशान्त
रयोजनाप्तरः सर्वं देशान्तरफलं सिद्धमित्या

ग्रसि उ. ३०

ह नयोरितिनयोः ग्रस्तग्रासितग्रासनयोरु
न्मीलननिमीलनयोर्वान्तरनाडीभिर्हतैर्ग
णितैस्फुटभूपरिधिलब्धैर्भागैश्च त्रिज्यासवर्ग
ने षष्ट्याविभज्याभक्तैर्कालब्धैः ग्रासयोज
नैर्देशान्तरजैर्ग्राकारवृन्दैः परिधिरेस्वदेशी
ज्ञेयः मध्यरेखातः स्वदेशपरिधिरेष्वंतरे
देशान्तरयोजनैः स्वदेश इत्यर्थः तेनदे
शान्तराभ्यन्तरादिग्रासग्रहणाकारेणदेशा
न्तरफलेनदेशान्तरारोपेः ग्रस्तमुपर्यग्रहेत्कार्या
तेनस्वस्थानस्थग्रहाभवन्तीत्यर्थः उदा
हरणम् यथाकाशगणितसाधितान्मी
लनकालात ४४ २२ अनन्तरं यत्साभि
काले ४५ २ उन्मीलनंदृष्टंतदाकाशी
गतनरेखातः देशान्तरयोजनैः साक्षोरे
ये तत्रदेशान्तरयोजनानायनमुन्मीलन
निमीलनकालद्वयान्तरेण ०० ५२ स्व
देशपरिधिः ४५६०२४ गुणिताः २७८
० षष्ट्याभक्तेलब्धेकाशेदेशान्तरयोजना
नि ६५ अथवारग्रहणज्ञानमाह ॥वा
रग्रहणंदेशान्तरफलंवाधिकेभवेत त
हेशान्तरनाडीभिः पश्चाद्धनेविनिर्दिशेत
मध्यमरेखातः प्राग्देशेस्वाभिमतेदेशेदे
शान्तरनाडीभिः अभ्यधिकेसत्यर्थदेशा

३०

नरघटीभिर्युक्तोऽर्धरात्रसमयेवा | वारप्रवृत्तिः
रप्रवृत्तिः स्याद्वारस्यप्रारम्भका | १४ १०
लः स्यात् रेखातः पश्चिमभागेस्थदेशेदेशां
तरघटीभिरूनेऽर्धरात्रेऽथरात्रान्सर्वमेवदेशां
तरघटीरहितार्धसमयेवारप्रवृत्तिरितिनिर्दि
ष्टेन कथयेन उदाहरणम् तत्रार्धरा
त्रिघटिकात्मके १३ १० रेखातः काशीनग
रेप्राकस्यानेतद्देशांतरनाडीभिर्युक्तमित्युक्ते
तत्रनाडीसाधने यथायोजनात्मकदेशांत
रे ९४ षष्टिघ्ने ३८४० स्पष्टभूपरिधिना
४५९५ भक्ते सवर्णितेभाज्य १३०४०
० भाजकौ १०३५०४ भाजितेलब्धेघ
टिकात्मकेदेशांतरे ५ आभिर्युक्तेऽर्धरात्रे
जाते अर्धरात्राद्दंपलात्मिनकाले १४ २
० वारप्रवृत्तिः ॥ सूर्यसिद्धान्त ब्रह्मसिद्धा
न्त वसिष्ठसिद्धान्त पाराशरसिद्धान्ताऽर्यभट
सिद्धान्तेचार्धसमयाद्दिनार्धास्मस्तत्त्वेववार
प्रवृत्तिः ब्रह्मगुप्तसिद्धान्तादिषुचोदयाद्वार
प्रवृत्तिः रोमकसिद्धान्तादिषु मध्याह्नाद्वार
प्रवृत्तिः आरवनाजकदेशादिषुसूर्यास्ता
द्वारप्रवृत्तिः चरदेशांतराभ्यांवारप्रवृत्तिः ।
साधितेसाधनाविवाराद्यः अत्राधरात्रेचरसं ।
स्काराभावाद्देशान्तरात्साधितमित्युक्ते अन्य
थाचरार्धदेशांतरयोर्वियोगोयो इत्याद्युक्त

स्प.सि
उ.
३१

31

मास्ति तथाचोक्तं वसिष्ठेन । वारपद्धतिवि
ज्ञानेतुणाबारायमेवतत् अखिलेष्वन्यका
र्येषु दिनानि रूढ्यो भवेत्रिणादि ॥ अथग्र
हस्य तात्कालिककरणमाह ॥ इष्टना
डीगुणाः भुक्तिः षष्ट्याभक्तं कलादिकम् ग
तेशोध्ये युते गम्ये हीनात्तात्कालिको भवे।
त ॥ इष्टघटीभिर्ग्रहस्य मध्यमागतिर्गु।
ण्या षष्ट्याभक्ता फलं कलादिकं गतेर्धरा
त्रात्पूर्वं मिष्टकाले सति ग्रहे शोध्यं हीनं ग
म्येऽर्धरात्राधिक इष्टकाले सति ग्रहे युतं कार्यं
एवं कृते तात्कालिकः स्वाभीष्टकालिको
ग्रहः स्यात् वक्रे शोधितायां तस्य विपरी
तमिति ज्ञेयं चालनं मध्यग्रहः स्पष्टः हि
तस्यैव स्पष्टतरो भवति स्पष्टग्रहो स्पष्टगत्यं
चालनं देयं तेनातिस्पष्टतरो भवति इति
सवनार्थं मध्यमादिकारग्रहचालनयुक्तं
तो केवल स्वल्पान्तरत्वात् स्पष्टग्रहस्य स्पष्ट।
गत्या चालनं देयं तेनायं शास्त्रार्थः उदा
हरणम् अर्धरात्रादुपरि काल्पितो मिष्टका
लः १० आभिः सूर्यस्य मध्यमागतिः ५
९।०८ गुणिता ५९१।२० षष्ट्याभक्तं फ
लं कलादिकं ९।५१ अनेन युक्तो राशिज्ञो
तः तात्कालिको रविः १ ५ ७ १३ अन

याम्येनापमवैवास्तिताग्रहाः अथचेद्
स्पष्टपरमशरमानमाह ॥ भचक्रलिप्ता
पूर्त्येशाः परमेदक्षिणोत्तरम् विक्षिप्य
ते स्वपातेन स्वक्रान्त्यान्तादनुस्तनः ॥ अ
नुस्मृतः चेद् स्वक्रान्तेनेतास्वक्रान्त्यग्रा
त्स्वपातेन स्वपुरःपातेन न तु क्रान्तिपाते
नायतोऽपुनरेषाऽभवक्रान्त्वादशाशाय ।
त्सत्कालानोपदपातापिकैकविंशति
सहस्रमितानो ११६०० मन्त्रीणिभागः
त्रिशोलनपनकलामिता १२७० पर
मञ्जौ -- नाधिकदक्षिणोत्तरतः दक्षि
णान उत्तरतो वा विक्षिप्यत आकर्षणे ।
यथा नाडीमण्डलात् दक्षिणोत्तरतः स्वक्रा
न्तिग्रहनक्रान्तिमंडलैकदेशसंस्थानेष्व
रश्मीनेग्रहणे तथा वशारसंदितानामपि
क्रान्तेनात्स्वक्रान्तिमण्डलैकदेशाद्दक्षि
णोत्तरतः शराग्रेपि मंडलैकग्रहसंस्थाने
कल्पिते पतेन विमंडलस्य पातस्तत्र
पत्याद्विमंडलैकदेशात् पपातस्तत्रैकदे
शेन ग्रहाकर्षणपातेनैव तदाकर्षणाश्रु
तेः पातेनेति सूर्यस्य शराभावेन विमल
स्थिताभावस्तवनाश्यमनुस्मृतीति यदो
पादानेसंगच्छते ६८ अथ भौमादीना
मपि स्वस्वपाते विदेपातारमलिप्तिका

शाह ॥ तत्रांशे द्विगुणिते जीवांशे त्रिगु
णिते कुजः बुधशुक्रार्कजाः पातैर्वि
क्षिप्तैर्वनगुणाम तत्र परमचन्द्रपा
तांशस्य नवमांशे त्रिंशान्मिते द्विगुणिते
षष्टिकलामिते गुरोः परमविक्षेपः ६०
तदेव त्रिंशान्मिते त्रिगुणिते त्रिगुणोक्त
तेन वतिकलामिते भौमस्य परमो विक्षे
पः ९० तत्त्रिंशान्मिते चतुर्गुणे विंशत्य
धिकशतकलामिते बुधशुक्रशनयः
पातैर्गुणिताः ततः सर्वानीतस्वस्व ।

सू	चं	उ	भौ	बु	जी	शु	श	पा
०१	०७	२०	०५	०१	०४	०४	२०	०१
०५	०१	२५	२५	२६	२०	२५	२५	२६
०७	२३	४२	२६	०८	२२	२५	४५	३८
२३	२५	४६	२५	२६	५७	५१	१५	२६

पातैर्विक्षिप्तैर्ग्रहाकर्षणेन सूत्रेण विक्षे
पः शरवाच्यः ९५ एवं मिश्रांशा
द्रादीनां परमविक्षेपानाह एवं त्रिज्या
नरेखार्कादिद्विगुणाहताः चन्द्रादीनां
ज्ञानेमध्याविक्षेपलिप्तिकाः पूर्वो
क्तलोकाभ्यामेवमितास्यायाः त्रिज्या
नामसा विंशतिः १७ रश्मानि ५ म
र्काः १२ रमाः ६ श्रकाः १२ एते
दशगुणिताः क्रमाच्चन्द्रादीनां चन्द्र

भौमबुधगुरुशुक्रशनीनां विक्षेपकाला मध्याङ्काः कथिताः चंद्रः ३७ भौमः ५० बुधः ११० गुरुः ६० शुक्रः ११० शनिः २२० विश्वनाथेनरचितागहनार्थप्रकाशिका प्रथमासमवर्त्तस्याः शिवोमध्याधिकारिणी ॥ इतिश्रीदिवाकरात्मजविश्वनाथदैवज्ञविरचितेसिद्धांतसौदाहरणव्याख्यानेगहनार्थप्रकाशकेमंत्रेमध्यमाधिकारः संपूर्णः समाप्तः ॥ स्पष्टाधिकारोव्याख्यायते तत्रादौग्रहस्पष्टीकरणेकारणमाह ॥ अदृश्यरूपाः कालस्यमूर्त्तयोभगणाश्रिताः शीघ्रमंदोच्चपाताख्याग्रहाणांगतिहेतवः अन्यथोबामवेतनतेग्रहबालनासभावतः भगणाश्रिताः भगणगोलस्थितक्रान्तिमण्डलाश्रिताः नहिकक्षामध्याध्यासमात्रत्यथः आह अदृश्यरूपाः अदृश्यंरूपंयेषांमित्यदृश्यरूपाः अहश्यविषया अप्रत्यक्षाः ग्रहाणांसूर्यादिग्रहाणांगतिहेतवः गतिकारणभूताभवन्तीति एवंग्रहाणांमन्दादिसंज्ञावास्फुटेक्रियासंज्ञेति तात्पर्यम अदृश्यरूपगतिहेतत्वेप्रक

सूसि
उ०
३३

33

रेष्वानिपादयति ॥ नक्षत्रगोलमभिवेष्टा
लैः सव्येन रयाणामभिः प्राकस्थादपक्र
मेनेयथा मत्रमर्वादिंगुरवेम् तेस्वदेव
वैः सव्येन रयाणामभिः वामदक्षिणोहस्ता
भिः सव्यवाहत्वेन तद्दस्तवाहुल्यात्वेन ।
वायवनमात्रे नक्षत्रगोलमभितेषामुच्च
सर्वजीवानांवायुरूपाय्येरप्रसयोरक्त ।
स्थानीयास्तेनिवहाविन्यात्मकग्रहाय
थामन्त्रे यथा ग्रामन्त्रेनिकटेविषसंभ
वति तथास्वदिङ्मुखेस्वस्वाभिमुखेप्र
वेपश्चिममार्गाभ्यामपक्रमन्ते १ प्र
येके ·· पूर्वगत्यैव ग्रहचलनप्रतिपा
दनात्तत्प्रतिलोमाविलक्षणाग्रहचल
नेसंभवतीत्याह ॥ प्रवहाख्योमरुत्वा
ल्लक्षेत्राभिमुखमीरयेत पूर्वापरपक्ष
ष्टास्तेगतिंयान्तिपृष्ठ्यामेवधाम प्रवहा
त्वः प्रवहसंज्ञोमरुत्वात्वायुरनवरतं
पश्चिमाभिमुखेभ्रमणशीलः स्वोच्चाभि
मुखेसर्वेगतोच्चानुरूपेतोग्रहानीरये ।
तात्पश्चिमभ्रममुत्थलक्षणालम्बाणानुरूपेणप्र
रयेतीत्यर्थः पतेनग्रहाणांस्वतोगम
नाभावेनतेषामुच्चत्वेनकथमाकर्षणांक
तुंशक्यमितिपरास्तं ग्रतपवतेग्रहाः पू
र्वापरपक्षास्ते: स्वोच्चदेवताभिः पूर्वपश्चि

ममागोपकर्षिता उच्यंते नैऋत्यगविधोभिन्न
त्रयोगानियोनिश्रास्रवन्ति ३ ग्रैयेतदन्न
मेवविशदयति ॥ ग्रहोग्राग्भगणार्धस्य :
ग्रोम्पुर्वेकर्षतिग्रहम् उच्चसंज्ञोपरार्धस्यत
हन्यग्राम्पुर्वेग्रहम् उच्चसंज्ञोदेवनाविग्रोषो
प्रहांग्रहस्थानाग्राग्भगणार्धस्य: षड्राशा
र्धस्य: षड्राशपर्यन्तेरणगुरत: स्थितस्तद्दिपूर्वा
भिर्वे ग्रहविम्बमाकर्षति मध्यस्थानात्पुरत:
करोतीत्यर्थ: अपरार्धस्य: षड्राशपरार्धस्य:
षड्राशपर्यन्तरान्यश्चान्स्थितो ग्रह उच्चसंज्ञस्त ।
द्दिपश्चिमाभिमुखं ग्रहविम्बमाकर्षतीत्यर्थ:
मध्यस्थानात्पश्चात्करोतीत्यर्थ: ॥ अस्यो
त्रस्यफलितमाह ॥ शीघ्रापकर्षाभग
ते: प्रत्यहं योनियतद्रुत: तन्नेष्टधनमित्युक्ते
पूर्णपश्चान्नविघ्नन भगोलमगणसंस्थिता
सर्वसंस्थिताशीघ्रापकर्षशीघ्रदेवताकृष्ट
ग्रहा: प्रतिदिने यद्भमण्डले विभागमितेया ।
न्तिगच्छन्ति तद्विभागमिते तेषु पूर्वाविगतग्र
हणपूर्णादिभोगेषु ऋणं दीनेकार्यं धनमित्य
मित्यर्थ: पश्चात्पूर्वे पश्चिमाकर्षितग्रह
णपूर्णादिभोगेषु ऋणं दीनेकार्यमित्यर्थ: ॥
अथोच्चविविनप्राग्परागत्योरेवसमर्थनात
द्विन्नगतिदक्षिणोत्तरत्वपातनतोपि संभव
तीत्याह ॥ दक्षिणोत्तरत्वेपातेन

सूसि
उ०
२४

34

ङ्गः स्वोच्चस्था विक्षिप्तेषु विक्षेपचन्द्रादीना
मपक्रमात् सूर्यस्य प्रागभावाच्चन्द्रादीनां
षड्ग्रहाणामपक्रमात्क्रान्त्यग्रात्क्रान्तिम
ण्डलागतराश्यादिस्पष्टग्रहभोगस्थानाद्द
क्षिणोत्तरतोपि दक्षिणोत्तरभागयोरपि सू
र्यपिण्डात्सर्वोपरिभागात्सर्वोपरिगतोशेवसम
थनात् पातोग्रहपातोराहुः रहतिग्रह
मितिराहुरितिश्रुत्या त्रिविक्षिप्य यथार्थतामा
स्वोच्चस्थास्ववेगेनयदा यस्मिन्काले संस्थित
स्तस्मिन्काले शीघ्रग्रहवदयं संस्पर्शपातोग्र
स्थानात्प्रकाराधयोः समवस्थित इत्युक्तेन
शीघ्राकर्षणात्तस्य संस्पर्शपातस्य शीघ्रग
तिवेगेनाकर्षणात्पातेन बुधशुक्रयोर्वेग
वन्तरणादित्यर्थः अतएव विक्षेपशालिवा
वाः पार इत्यर्थसिद्धं अथोक्तं विशदयति
उत्तराभिमुखं पातो विक्षिपत्यपराधगः पद
श्चभागणाद्याया योयाम्यायामपकर्षति अप
रार्धगः षड्भावाधीनेरितः पातोग्रहं वि
म्बयाम्यायां क्रान्तिमण्डलाद्याम्यविभागेम
पकर्षति करोतीत्यर्थः ॥ अथबुधशुक्र
योर्विशेषं दर्शयति ॥ बुधभार्गवयोः शी
घ्रात्तत्पातेयदास्थिताः तच्छीघ्राकर्षणा
त्तौ न विक्षिप्येते यथोक्तवदिति ॥ बुधशु
क्रयोस्तत्पातः शीघ्रोच्चस्थानात्स यदा यस्मि

कालेनतच्छीघ्राकर्षणात्तयोर्बुधशुक्रयोर्वै
शीघ्रोच्चेनयोराकर्षणादेवतौबुधशुक्रौय
थोक्तवद्दृदितिणौनुरतः विक्षिप्याते स्वाकर्ष
ते यद्वा शीघ्राः शीघ्रोच्चाद्बुधशुक्रयोरर्थो
च्छनन्तरेभ्यश्चग्रहोनरत्पेनक्षत्रसद्दिनाः
पातोगणितेनागतः सेष्टुल्यपातः यदाय
स्मिंकाले संस्थितः तस्मिंकालेशीघ्रबुध
सेष्टुल्यपातोग्रहस्यानान्तागरमार्धयो
समवस्थित इत्यर्थः ततच्छीघ्राकर्षणात्त
स्यसेष्टुल्यपातस्यशीघ्रमितिवेगेनकर्ष ।
णान्मानेनबुधशुक्रयोर्वेगतरेणाकर्षणा
दित्यर्थः तौबुधशुक्रौयथोक्तवद्दृदितौ
तिरक्रमेणविक्षिप्याते ८ ननुस्वदेवये
दैवतात्वेविशेषान्तुल्यमेवरविचन्द्रयोः फ
लेस्यादित्यत्राह ॥ महत्वान्मण्डल
स्यार्कः स्वल्पमेवापकृष्टेः मण्डलाल्प
तयाचंद्रः तयोरपकृष्यते ॥ अर्कः स
येमण्डलस्यातिमहस्यमहत्वाद्धाद्दल्पात्त
स्वल्पमेवतत्रयापेदयाल्पकालमाकृष्य
ते गुरुलघुत्विम्बयोरल्पाधिकाकर्षणात्त
नाधिकंपरमफलमुक्तायतेरविचन्द्रयोरि
तिसहेतुकं युक्तं ९ स्वगपवभौमादयो ।
ल्पमूर्तित्वाद्दाधिकंनातरमप्राणाकर्षन्ते इ
त्याह ॥ भौमादयोल्पमूर्तित्वाच्छीघ्रम

दोच्चसंज्ञितैः दैवतैरपकृष्यन्ते स्वगतिवेग
तः ॥ स्फुटमुत्पन्नवेगवतैरपकृष्य
माणे पतेल्लङ्घविम्बस्य शीघ्राकर्षणे वक्रा
कर्षणसंभावाद्दृक्परमेफलमितिलङ्घ
विम्बक्रमेणफलवृद्धिः विम्बवृद्धिक्र
मेणफलह्रानिरितिनिर्वर्तयति १० अ
थैतदुपसंहरति ॥ अतोधनर्णमुपह
त्रैषांगतिवशाद्देवेन आकृष्यमाणास्ते
देवतोस्त्रियात्मनिलाहृताः ॥ अतः
कारणात्रैषां भौमादीनां गतिवशादुक्त
दैवताकर्षणगतिवशान्महदल्पिकं धन
र्णफलं भवेदित्यर्थः एवमुक्तपातेनस्व
दैवतेनाकृष्यमाणः सन्तोपिवेगात्प्राक
पृष्ठगतेनिलाहृताः प्रवाहवायुनाप
श्चिमाभिमुखेमाहृताः पश्चिमाभिमुखंया
न्तिगच्छन्तीति ११ अथाष्टप्रकारांभौमादी
नांग्रहाणांगतिमाह ॥ वक्रानुवक्राकु
टिलामंदामंदतराःसमाः तथाशीघ्रत
राःशीघ्राग्रहाणामष्टधागतिः ॥ एका
वक्रागतिः द्वितीयानुवक्रा तृतीयाकुटि
ला चतुर्थीमंदा पञ्चमीमंदतरा षष्ठीस
मा सप्तमीशीघ्रतराष्टमीशीघ्रेत्यष्टधाष्ट
प्रकारांगतिरितिज्ञेया १२ तत्रैषांमंदवृ
येनैवप्रतिपादयति ॥ तत्रातिशीघ्रा

श्रीज्ञाख्योमेद्रामेदनरासमाः अन्नीपंचवि
धान्येयायावक्रामात्रवक्रगा ॥ तत्राष्ट
स्वप्रकारेषुप्रकान्तिश्रीज्ञाद्वितीयाश्रीज्ञा
ख्योतृतीयामेद्राचतुर्थीमेदनरापंचसमे।
त्यादिपंचधापंचप्रकारेअज्ञीमार्गीतिज्ञे
या यात्रवक्रामात्रवक्रगाक्रादिलवक्रयो
रभिन्नत्वादत्रुद्दिष्टा इतिमार्गवक्रा इतिमा
गद्वयेसमाप्ते १३ अथस्फुटक्रियाप्र
तिजानीते ॥ तत्रक्रतिवर्णान्नित्येयथा
ह्रत्कल्पितोग्रहः प्रयान्तितत्प्रवक्ष्यामिस्फु
टीकरणमादरात ॥ यथायेनप्रकारे।
णतत्रतत्प्रकारेणगतिवर्णात्प्रतिपादित
भिन्नभिन्नगतिवर्णान्नित्यंप्रत्यहंहृत्कल्प
तोग्रहाः प्रयांतिबोधितग्रहसमत्वेप्राप्नुव
न्ति तथाहंस्फुटीकरणमादरादभि
निवेशेनप्रवक्ष्यामिकथयामि १४ तत्र
गोलाश्रितगणितसाध्याशुद्धत्वादेतत्सि
द्विर्थ्यज्यावेण्डानयनेप्रकारेपञ्चाभ्याह ॥
तत्रिलिप्ताष्टमभोगाः प्रथमज्यार्धमुच्य
ते तत्रद्विभक्तलब्धोनमिश्रितेनद्वितीय
कम अथैनैकक्रमान्यिण्डान्भक्तालब्धो
दितैर्युतः खण्डैकस्तचतुर्विंशज्यार्धख
ण्डक्रमादमी ॥ व्याख्योदाहरणैर्वप्र
काश्यन्ते ॥ लिप्ता अष्टादशमतमिता

सूसि
उ०
३६

36

१८ अस्याष्टमोंऽशः तत्त्वाश्विमिताः प्रथ
मेज्यार्धखण्डे २२५ भवक्रकलापरिधेः
षट्नवतिभागस्यसमत्वात्तन्मितराशि
लिप्ताष्टमभागस्यतत्त्वाश्विमितस्य २२५
ज्याधनुषोस्तुल्यत्वात्तत्प्रथमेज्याखण्डे
४४५ आद्येनप्रथमेन २२५ पदमुत्क्राम्य
कारेणापिण्डाः ४४५ भक्तालब्धे २
अनेन -- निजियोज्यापूर्वपूर्वखण्डेषु
तापूर्वपूर्वखण्डाऊनयोनरखण्डाः स्युः
तयाह्रिलब्धेनानेन २ पूर्वयोज्याखण्डे
२२४ ऊनेजातेद्वितीयेयोज्याखण्डे २२२
अनेनयुतेद्वितीयखण्डे ६७१ पुनरि
दमादिपखण्डेनभक्तेलब्धे ३ अनेन
तोमनेनतत्पूर्वयोज्याखण्डे २२२ हीनेजा
तेतृतीययोज्याखण्डे २१९ अनेनयुतेच
तुर्थेखण्डे ८९० जातेपंचमखण्डे ११
०५ अनयारीत्याखण्डकानामुत्पत्तिर्ज्ञे
या अमीचतुर्विंशतिज्यार्धखण्डपिण्डा
क्रमात्स्युरितिस्फुटार्थः १९ अथैव
सिद्धानिचतुर्विंशतिज्याखण्डानिसार्ध
पंचश्लोकैराह ॥ तत्त्वाश्विनो २२५का
ब्धिकृता ४४५ रूपभूमिधरर्तवः ६७१
खोकाष्टौ ८९० पंचशून्येषवः ११०५बा
णरूपगुणेन्दवः १३१५ शून्यलोचन

पंचैकाब्धिद्विरूपमुनींदवाः वियत्स्वेत्रा
धृतयोगुणांश्चाम्बराश्विनाः मुनिषड्
मनेत्राणिवह्न्याग्निहुताशदस्रकाः पंचा
ष्टविषयान्वोणि २५८५ तेजराश्विन
गाश्विनाः २२१८ २ख्रपंचाष्टकयमा २
८५४ वसुखड्ड्रोकयमास्तथा २४७८ कृ
ताष्टशून्यज्वलना ३०८४ नागाद्रिशा
शिवह्नयः ३१७८ षट्पंचलोचनगुणाः
३२५६ वेदनेत्राग्निवह्नयः ३३२४ यमा
द्रिवह्निज्वलनः ३३७३ २ख्रशून्या
ग्न्यर्णवाग्नयः ३४०४ रूपाग्निसागर
गुणाः वसुखाग्निहुतवह्नयः ३४३८ ॥
ग्रकस्थापनमेवव्याख्या ॥ अथोक्त
मज्याज्ञानमथोत्क्रमभाह ॥ प्रोत्क्रमे
णव्यासार्धादुत्क्रमज्यार्धपिण्डकाः ॥
व्यासार्धाश्चक्रकालपरिधिव्यासार्धात्
त्रिज्यातुल्यान्नगगुणयुगवह्निमितात्
३४३८ एतान्खण्डकान्युत्क्रमेण वि
लोमेनशोधयेत्क्रमेणोत्क्रमज्यापि
ण्डाः स्युरुत्क्रमज्याखण्डानिभवन्तीत्य
र्थः ॥ उदाहरणं व्यासार्धपिण्डकाः
३४३८ अंतिमखण्डपिंडेनानेन ३४३
८ रहितं जातं शून्यकोष्ठकस्था
खण्डविज्या ३४३८ त्रयोविंशतितम

सु.सि
ग.
३१

37

खण्डकेन ३४ ३१ रहिता जाता प्रथमको
ष्ठकस्योत्क्रमज्या ७ व्यासार्धपिण्डः
३४ ३८ द्वाविंशतिखण्डकेन ३४०९
रहितः जाता द्वितीयकोष्ठकस्योत्क्रम
मज्या २९ व्यासार्धपिण्डः ३४ ३८
एकविंशतिखण्डकेन ३३७२ रहितः
जाता तृतीयकोष्ठकस्योत्क्रमज्या ६६
एवमग्रेऽपि अनयारीत्या चतुर्विंशति उ
त्क्रमज्याखण्डकानामुत्पत्तिः अत्रोप
पत्तिः कोटिज्योनत्रिज्यायाः उत्क्रमज्या
त्वात्प्रथमादिखण्डकोटिज्यानामुपान्ति
मविपरीतखण्डरूपत्वादुपान्तिमविप
रीतखण्डानि त्रिज्यातः शोध्यक्रमेण प्र
थमादिखण्डसम्बन्धिधनुषामुत्क्रम
ज्याः स्युरित्युपपन्नं ॥ अथैवं सिद्धा
नि चतुर्विंशत्युत्क्रमज्याखण्डानि श्लो
कपंचकेनाह ॥ मुनयोरंध्रयमला
रसषट्का मुनीश्वराः द्व्यष्टैका रूपषड्
दस्राः सागरार्थहुताशनाः खर्तुवेद
नवाद्र्यर्थादिङ्नागास्त्र्यर्थकुंजराः नगाम्ब
रवियच्चन्द्राः रूपभूधरशंकराः शरा
श्विरूपनेत्राणि पावकाग्निगुणाश्विनः
वस्वर्णवार्थयमलास्तुरंगर्तुनगाश्विनः
नवाष्टनवनेत्राणि पावकैकयमाग्नयः

अस्मात्स्मार्तगृणात्क्रमज्यार्धपिण्ड
काः ॥ सप्तम ॥ अथक्रमज्याबे
ण्डानितदंतराणिचोक्रमज्याबेण्डा
नितदंतराणिलिख्यंते ॥ अथपरम
क्रांतिज्याबदेशांतिप्रकारमाह ॥ प
रमापक्रमज्यानुसमरंध्रगुणेंदवः तन्म
णाज्यात्रिज्याबाभानस्मापक्रांतिउच्यते ॥
समरंध्रगुणेंदवः सूनवनंदगुणाने ख
५० परमापक्रमज्याबतुर्विंशत्यंशाः।
सैषाज्येत्यर्थः ज्याइष्टापज्यानन्गुणा
परमक्रांतिज्यागुणात्रिज्याभक्ताकार्या
फलस्याचापंधनुः क्रांतिरित्युच्यते गो
लतत्त्वज्ञैरित्यर्थः ॥ अस्योदाहरणा
मग्रेप्रदर्शते ॥ अथफलार्थकेन्द्र।
साधनेनन्तदे: दोः कोटिज्यासाधनस
म्बवमाह ॥ ग्रहेसंस्फोध्यमंदोच्चा
नथाशीघ्राद्विशोध्याव शिष्टंकेंद्रपदं
तस्माद्भुजज्याकोटिरेवव ॥ ग्रहेसं
शोध्यमनीव्हान्यनथाशीघ्रान्तशीघ्रो
च्चाद्विशोध्यमकाहनीव्हान्यशेषमुभयत्र
केंद्रंस्यात यत्रग्रहोनमंदोच्चंतनशी
घ्रकोद्रमिति: तस्मात्केंद्रपदै: त्रिभि:
त्रिभिपदे: विषमसमसंज्ञकै: भुजज्या
कोटिज्याचज्ञेया अयमर्थः ॥ राशि

सूसि
उ.
३८
38

ग्रयं यावत्कोट्येनावद्विषमपदे ततोन
न्तरं त्रिराशिभिर्द्वादशराशिपर्यन्ते सम
पर्यन्ते वक्रे द्वादशराशिवक्रे चत्वारि प
दानि तैर्भुजैर्ज्याकोटिज्या च संभवति न
त्वर्थे संभवत इत्यत आह ॥ गताद्
भुजज्या विषमे गम्यात्कोटिः पदे भवेत् ।
युग्मे तु गम्याद्बाहुज्या कोटिज्या तु गता
भवेत् ॥ विषमसंज्ञे उन्यते समतितर्द्धि
गतान्यदभुक्ताद्भुजज्या भुजसंबंधिज्या
साध्या पपदगतस्यैव भुजज्येत्यर्थः ॥
स्पष्टः ३० ज्यानयनार्थं पद्यमाह
लिप्तास्तत्त्वयमैर्भक्ता लब्धं ज्यापिण्डकं
गतम् । शेषं गम्यान्तराभ्यस्तं विभजेत्
तत्त्वलोचनैः तदवाप्तफलं योज्यं ज्यापि
ण्डे गतसंज्ञके । स्यात्क्रमज्याविधिरय
मुत्क्रमज्यास्वपि स्मृतः ३२ षड्रा
श्यादिकस्य वा तेमिष्टानस्य भुजस्य क
लाः कार्याः तत्त्वयमैः २२५ भक्ताः का
र्याः तत्र लब्धं तत्संख्यमिते ज्यापिण्डे ग
ते भुक्तं ज्ञेयं शेषं गम्यखण्डान्तरेण गुणि
तं कार्यं प्राप्तं यत्फलं तेन योज्यं गतसंज्ञ
केऽलब्धसमर्थं गतखण्डे क्रमज्या भवे
त् अयं भुजज्यासाधनप्रकारः ॥ उ
त्क्रमज्यासाधनेप्ययंविधिस्स्मर्तो विज्ञेयः ॥

अथध्रुवःसाधनमाह ॥ ज्याग्रोय
प्रोघेनलब्धांशुहतेनद्विवरोद्धृते सेख्या
नलब्धांशुसेवगोसंयोज्यंध्रुवउच्यते ॥य
ज्ञोवायाध्रुवकान्तेभिष्टेनज्ञानः याज्ञी
वास्तुज्ञाभवतिसाग्रोयत्पल्काग्रोषे २२
५ गुणस्तुज्ञावरणडनदग्निमवरणडयो
स्तरेणोज्ञनेभक्तेकार्ये नष्टिस्तुज्ञी
वासेव्येयानलब्धांशुगुणितनयास्तुज्ञेध
नुभवेत २४ अथरविचंद्रयोर्मंद
परिधिप्रमाणमाह ॥ रवेर्मंदपरिधिप्र
मनवः १४ शीतगोरुद्राः ३२ युग्मा
न्तेविषमान्तेवनवलिप्तोनितास्तयोः
रवेस्सूर्यमंदस्यपरिधेःप्रमाणमनवश्चतु
र्दश १४ विज्ञेयः शीतगोः चंद्रस्य
रुद्राद्वात्रिंशत् ३२ विज्ञेयः पनउ
क्तायुग्मांतेसमपदान्तेविषमान्तेवन
वलिप्ताभिर्विप्ताभिकलाभिः २०न्यू
नाविज्ञेयाः यथासूर्यस्य १३ ४०
चंद्रस्य ३१ ४० २४ अथभौमादी
नांमंदपरिधिप्रमाणमाह ॥ युग्मान्ते
थाद्रयः खाग्नीस्वराःसूर्याश्विवानवाः
ओजेद्युगाववसयामारुद्राङ्गगजाय
त्रयः ॥ युग्मपदान्तेभौमस्याथाद्र

सि
उ.
३९

39

यः पंचसप्तति ७५ मिताः परिधिः उ
क्तः बुधस्य त्रिंशत् ३० गुरोः सप्तत्रि
यस्त्रिंशत् ३३ शुक्रस्य द्वादश १२
शनेः पंचचत्वारिंशत् ४५ ओजे विषमप
दे भौमस्य मंदपरिधिः द्विसप्तति भाग
७२ बुधस्याष्टाविंशतिः २८ गुरोर्द्वात्रिं
शत् ३२ शुक्रस्यैकादश ११ शनेर
ष्टाचत्वारिंशत् ४८ ॥ अथ भौमा
दीनां शीघ्रपरिधिभागानाह ॥ कु
जादीनां मताः शीघ्राः युग्मान्ते थाग्नि
दस्रकाः गुणाग्निचंद्राः खनगाद्वि
रसाक्षीणि गोऽग्नयः ॥ ओजान्ते द्वित्रिय
मलाद्विविश्वे यमपर्वताः खर्तुदस्रा वि
यद्वेदाः शीघ्रकर्मणि कीर्तिताः ॥ कु
जादीनां भौमादीनां ग्रहाणां युग्मपदा
न्ते शीघ्रपरिधिभागा ओजयुग्माउक्ताः
३२ ॥ अथ परिधिस्फुटीकरणमा
ह ॥ ओजयुग्मान्तरगुणा भुजज्या
त्रिज्ययोद्धृताः युग्मवृत्ते धनर्णं स्या
दोजादूनेऽधिके स्फुटं इदोज्या ओजयु
ग्मपरिध्योरंतरेण गुणा त्रिज्यया भाज्य
लब्धं युग्मवृत्ते ॥ परिधौ धनं तदा
कार्यं यदा विषमपदे परिधेः समपरि

धिर्न्यूनः यदूनाधिकः तदाऋणोकार्ये ॥ ३८
एवंमिद्रूपरिधेस्तावन्मंदफलसाधनमाह
तत्कुणेभुजकोटिज्येभगणांशविभाजिते त
द्भुजज्याफलधनुर्मान्दं लिप्तायफलं दिवे ॥
मंदकेन्द्रभुजज्याकोटिज्याववार्यौ तेद्वेन
कुणेनेनस्फुटपरिधिना गुणेभगणांशैः ३
६० भक्तेकार्ये तेभुजकोटिफले भवतः।
तत्रभुजज्याफलधनुः भुजफलस्यधनुः
कार्यं तन्मान्दफलं कलादिस्यात्. यस्य
भुजः क्रियते स चेद्राशित्रयाह्नूने स तिसएव
भुजः राशित्रयाह्यधिके तदा षड्राशिमध्ये शो
धो भुजः स्यात्. षड्राश्यधिके नवराशिपर्य
न्ते चेत्तदाषड्भिः रहिते कार्ये भुजः नवाधि
के द्वादशराशिमध्ये शोधो भुजः स्यात्. स
भुजः राशित्रयमध्ये शोध्यः कोटिः स्यात्.
विषमपदस्य भुजज्या क्रियमाणा तदा द्वाद
शराशिभिः हीने जातो यो भुजः तस्य ज्याका
र्या सा विषमपदयोर्भुक्तो भोगपयोर्भुजः स्या
त्. भुजोनराशित्रयज्यामाकोटिज्या भवे
त्. पूर्वोक्तस्य श्लोकस्यार्थमिदमुक्तं अथ
पूर्वोक्तानामुदाहरणानि ॥ तत्र मध्यम
रविः १० ५ ०७ ०१ रवेर्मंदोच्चं २ १७ १६
५५ ग्रहोस्मेशोध्यमेवादितिरव्यूनसनेमंदो
च्चजातंमंदकेंद्रं १ ११ ०५ ५५ इदेमाशि

स्प.सि
उ.
४०

40.

अयमर्थोऽस्थितत्वाज्ज्ञाने प्रथमे विषमपादे ॥
गताद्भुजज्येति अत्र विषमपदत्वात्पदस्य
गतादेव भुजज्या कार्या तत्र प्रथमस्य विष
मपदस्य गते १ १२ ५ ४२ इदं राशित्रयो
नेमतोयमेव भुजः १२२ ५ ४२ लिप्तात्म
त्वयमैत्रित्यस्य लिप्ताः २५ २५ ४२ तत्त्वय
मैः २२५ भक्ता लब्धं ज्याखण्डं ११ गतेन
त्वमाणं ११६७ भोज्ये १२ तत्प्रमाणेन १
४३१ अनयोरन्तरे १६४ अनेन शेषे ५४
१४२ गुणिते ८५७२ ४८ तत्त्वलोचनैः २२
५ भक्ते लब्धं ३८२५२ इदं गतज्याखण्ड
केन २२५७ युक्तो जातः २३०६ ५२ उदा
हरणप्रदर्शनार्थमुत्क्रमज्यासाधनं क्रि
यते ॥ तत्र मंदकेंद्रस्य भुजः १ १२ ५ ४२
अस्य कला २५ २५ ४२ तत्त्वयमैः २२
५ भक्ता लब्धमुत्क्रमज्याखण्डं ११ गतेन
त्वमाणं ८५३ भोग्ये १२ तत्प्रमाणं १०
०७ अनयोरन्तरं १५४ अनेन शेषे ५४
४२ गुणिते ८५२३ ४८ तत्त्वलोचनैः २२
२५ भक्ते लब्धं ३७ २६ इदं गते उत्क्रमज्या
खण्डे ८५३ युक्तं जातोत्क्रमज्या ८५
०२२६ अथ मासपतिथिसाधनम् ॥ ज्यो
नवग्रमान्तरेति समापादेयतिथिः २४ वि

१३४ अनयोरंतरेण ० २० अनेनभुज
ज्या १३०६ ५२ गुणिता ७६८२५७१
त्रिज्यया ३४ ३८ भक्तेलब्धे ० ३३ अ
युग्मपरिधिः ओजपदपरिधेः सका
शादधिकस्तेनेदंफले ० १३ युग्मपद
परिध्योरंतरेजातः स्पष्टपरिधिः १३४
७१४ नक्रणाइति ३६० अनेनपरिधि
ना १३ ४७ भुजज्या १३०६ ५२ गु
णिता ३१६५६ १८ भगणांशैर्भक्तेः
लब्धेभुजज्याफले ४८ १५ ज्याप्रोक्तेत्वे
तन्मध्येति ८८ १५ एकमपिज्याखंडे
नष्टुष्यति अतः प्रोक्ते ८८ १५ नलाश्वि
२२५ हृते १५८७२२५ शुद्धखंडकं
तदग्रिमखंडयोः २२५ रंतरेण २२५
भक्तेलब्धे ८८ १५ संख्यानलाश्विभिर्गु
णितानानेनयुक्तेलब्धेजातंधनुर्मांदफले
८८ १५ इदंरवेर्विलिप्तादिमंदफलं ॥
अथास्यफलस्यधनर्णताज्ञानमाह ॥
अजादिकेंद्रेसर्वेषांमांदेशीघ्रेचकर्मणि
धनंग्रहाणांलिप्तादितुलादौक्षयमेवच
सर्वेषांग्रहाणांमांदेशीघ्रेचकर्मणिमेषा
दिकेंद्रेसतिसमागतंकलादिफलंधनं
कार्यं तथातुलादिकेंद्रेसतिग्रहेक्षयणं
कार्यमित्यर्थः इदंमेषादिकन्याकेंद्रेनं ।

सूसि ८८ ५ ॥ ४० ॥ अथभुजानयमाह ॥
उ. अर्कबाहुफलाभ्यस्ताग्रहभुक्तिर्विभाजि
४१ ता भचक्रलिकाभिस्तल्लिप्ताकार्याग्रहे
र्ववदिति ॥ अत्रकेनविदाधुनिकेनसू
41 र्यभुजफलेमस्कारेणविधेयइन्युक्तेनेद
मन अर्कबाहुफलेसूर्यस्यमंदफलेने
नाभ्यस्तागुणिताग्रहभुक्तिः सूर्यादिग्र
हाणांमध्यमाभुक्तिः कार्यासाभचक्रक
लिकाभिर्भक्ताचकायालब्धाभुजफलक
लास्ताग्रहेष्वर्कवत अयमर्थः सूर्यस्य
मंदफलेधनेतदाभुजफलेमपिधनकार्य
मिति उदाहरणम् रवेर्मंदफलेक
लाद्यं ८८ १५ अनेनरवेर्मध्यमागतिः
५९ ०८ गुणिता ५२२२२३७ भचक्रलि
प्ताभिः २१६०० भक्तेलब्धेकलाद्यं ०२
४ अथचंद्रस्यमध्यमागतिः ७९० ३
५ रवेर्मन्दफलेन ८८ १५ गुणिता ६९
८२ ४२ भचक्रकलाभिर्भक्तेलब्धे ३ १३
एवंसर्वेषांभुजफलान्यानीयलिख्यन्ते ॥

सू	चं	उ	भौ	बु	जी	शु	प्रा	मा
००	०३	००	००	००	००	००	००	००
१४	१३	०२	०७	०२	०१	१३	००	०७
४	४	४	४	४	४	४	४	४

अत्र लंकार्धरात्रिकग्रहेषु गणितेनागत
चरसमुत्पन्नावयवेन चरसंस्कारो न विधेयः
कुत एकसमयावच्छेदेनैव लंकारेखो
धरात्रयोः समुत्पन्नत्वात् अथ गणितागत
वापरकालेन चरसंस्कारे पुनः सुधी
भिः कृतः चरेन श्रीसूर्येनोक्तः अत्रैव
चरसाधनमुक्तमस्ति दिनमानसाधना
र्थं चरेण ग्रहे देयमिति नोक्तमिति कारणं
संस्कारस्तेन क्रियते अत्र पूर्वागतादहर्ग
णादुत्पन्नो मध्यग्रहो लंकार्धरात्रादावे
भवति अहर्गणस्य वास्तवमध्यमसमा
नप्रमाणेन जातत्वात् ततः चरेण सं
स्कारेण लंकार्धरात्रकाले मध्यग्रहो
भवति तस्मिन्नेव समये स्वीयरेखासम
समरेखार्धरात्रे मध्यग्रहः संजातः तेन
चरसंस्काराभावः ततो देशान्तरसं।
स्कारेण स्वदेशार्धरात्रकाले संजातः
चरेतदर्धरात्रे मध्यमस्ततो मध्यार्धरात्र
स्वदेशमध्यग्रहो भवति अपेक्षितस्व
स्पष्टार्धरात्रे अतस्तदंतरगतभुजफ
लेसंस्कारेण स्वदेशे स्पष्टार्धरात्रका
ले मध्यग्रहो भवति ततः स्वस्वमंदशी
घ्रफलसंस्कारेण स्पष्टो भवति अत्र।

स्प०
उ०
४२

भगवतास्फुर्येणस्वल्पांतरत्वादुदयोत
रसंस्कारोनादृतइतिक्रमानरग्रहसंस्का
रणेधीमताविज्ञेयम् ॥ अथसूर्यस्प
ष्टीकरणम् ॥ तत्ररविः १ ०५ ०१
१७ मंदोच्चं २ ११ १६ ५५ रविणारहि
तेजातंमंदकेंद्रं १११ ४१८ अस्माद्दन
वज्रजज्या १२०६४२ स्पष्टपरिधि
ना १३ ४० गुणिता ३१३५४ ७
भगणांशैः ३६० भक्तेलब्धं ८८ १४
अस्याधनुर्जातंकलादिमंदफलं ८८
१३ देयत्वाभक्तंजातंमंदधनं १२८ १४।
अनेनसंस्कृतोरविःजातःस्पष्टस्य ः
११३ ३५ ४६ ॥ अथचलमानगति
स्पष्टीकरणम् ॥ दोर्ज्यांतरगुणेति ॥
रवेर्मध्यमगतिः ५९ ०८ सूर्यस्यदो
र्ज्याक्रियमाणखण्डकयोरंतरं १६४
अनेनगुणिताभुक्तिः ९६ ९७ भक्त
खनेत्रैः २२५ भक्तेलब्धं ४३ ०६ इदं
स्पष्टपरिधिना १३ ४० गुणितं ५९
४ ०३ भगणांशैः ३६० भक्तेलब्धं।
कलादिमतिफलं २ ३१ इदंकेन्द्रस्य
मकरादित्वान्नता ५९ ८ ऋणंजातं
रवेस्पष्टः ५७ ३९ ॥ अथचंद्रस्प
ष्टीकरणम् ॥ चंद्रः ७ ०२ २२ ०५

उच्चे १० २२५ ४२ ५५ ग्रहोनेनानेमे
षकेन्द्रे ३ १३ २४ ४५ इदं समपदे दोष्यि
त्वाद्दोर्ज्याभुजेति अस्य भुजः २ २६
३५ १५ अस्य कला ४५ ५५ १५ न
त्वनेनैर्भक्ते लब्धे ज्याखण्डके १० न
न्त्यमाणके २३ २१ भोग्यः २ तत्प्रमा
णके २३ २२ अनयोरन्तरेण ५२ क
लाशेषे ६५ १५ गुणिते ४८ ५७ ४
५ तत्त्वलोचनैः २२५ भक्ते लब्धे २२ ३
५ इदं गतज्यापिण्डे ३३ २१ युक्ते जा
ता भुजज्या ३३ ३४ ओजयुग्मान्तेति
युग्मपरिधिः ३२ ओजपरिधिः ३२ ४
अन्तरेण २० भुजज्यागुणिता २२ ४ ११
त्रिज्यया ३४ ३८ भक्ते लब्धे ० २२ युग्म
वृत्ते ३२ ऊनो जातः स्पष्टपरिधिः ३
२ ४२ अनेन भुजज्या ३३ ४२ ३५ गुणि
ता २० ५ २० ४ २० भगणांशैः ३६०
भक्ते लब्धे भुजज्याफले ११ ५ ४ २० अस्य
धनुर्ज्या शोधितेति । एतन्मध्यग्रहमेर्ज्या
खण्डे २२५ शुद्धे शेषे ६५ २० तत्त्वाश्वि
भिः गुणिते १५५ ६२ ३० गते २२५ ।
गम्ये ४४ ५ अनयोरन्तरेण २२४ भक्ते
लब्धे ६५ १८ शुद्धसंख्या २ तत्त्वाश्वि ।
नीभिः गुणिते लब्धेन ६५ २२ युते ज्या

स्प॰ उ॰ ४२

नोधनुः २।४४ इदं चंद्रस्यामंदफलेक लाद्यं ४ष्टाभक्तो जातमंशाद्यं ४ ५४ २ ८ केंद्रस्य मेषादिषट्कस्थित्वादनेन वद्गः ७२ ०७ १५ मंदफले ४ ५४ १८ मेऽक्षको जातः स्पष्टः वंद्रः ७ ०१ ॥ ३३ अथगत्यानयनं स्पमंदभुक्तिमेस्फुटेति वंद्रस्यगतिः ७९० ३५ । मंदोच्चगत्या ६ ४२ रहितजातानाकेंद्र गतिः ७८३ ५४ दोर्ज्यासाधने कांडकांतरं ५२ अनेनगुणिता ३९९७८ ५४ तलवनेत्रोष्ठनेलब्धं २२०४२ स्पष्ट परिधिना ३२ ४२ गुणिते ५६००० ५३६ भगणांशैः ३६० भक्तो लब्धं गतिफलं कलाद्यं २५ ३८ केंद्रस्य कर्क्यादिगतत्वाद्गतौ ७९० ३५ धनं जाता । चंद्रस्य स्पष्टा गतिः ८२६ २३ ॥ ॥

अथ भौमादीनां स्पष्टीकरणम् ॥ तत्र तावत् शीघ्रफलसाधनार्थं शीघ्रकर्ण साधनार्थं साधनेसार्धश्लोकेनाह ॥ शीघ्रकोटिफले केंद्रे मकरादौ धनं स्मृतं मेषाद्ये तत्र जीवायां कर्कादौ कोटिजं फलम् ॥ ४२ तद्बाहुफलवर्गैक्यान्मूलं कर्णश्चलाभिधः ॥ शैघ्र्यं शीघ्रकेंद्रभुजज्याफलं कोटिफलं च माद्यं ॥

नत्मकरादौ शीघ्रकेन्द्रे सति कोटिफलध
नेकार्यं त्रिज्यामध्ये कर्कादौ शीघ्रकेन्द्रे स
ति कोटिफलं त्रिज्यामध्ये संशोध्यं ऋणे
व कार्यं साधितकोटिज्याकल्यानस्य स्पष्टा
शीघ्रकेन्द्रभुजज्यायाफलवर्गयोर्युगप
त्केवलकर्णः स्यात् ॥ अथ शीघ्रफल
साधनमाह ॥ त्रिज्याभ्यस्तं भुजफलं
चलकर्णविभाजिते ४३ लब्धस्य चाप
लिप्तादिफलं शैघ्र्यमिति स्मृतमिति ॥
शीघ्रभुजफले त्रिज्यायागुणे अनन्तरा
णीति चलकर्णेन भक्ते कार्ये लब्धस्य फल
स्य चापे कार्ये कलादि शीघ्रफलं स्यात्
अथ ग्रहेष्विदं फलमादानयोदेयमित्या
ह ॥ एतदादौ कुजादीनां चतुर्थं चैव
कर्मणीति ॥ एतत् शीघ्रफलं आदौ
प्रथमकर्मणि चतुर्थं च कर्मणि भौमादी
ग्रहाणां संस्कार्यं ४४ अथ फलसा
धनक्रममाह ॥ मन्दकर्मैकमर्केन्दो
भौमादीनामथोच्यते शैघ्र्यं मान्दं पुनर्मान्दं
शैघ्र्यं चतुर्थं क्रमात् इति ४५ सूर्य
चन्द्रयोस्त्वेकं मन्दकर्म मन्दफलसंस्का
र्यमित्यर्थः भौमादीनां तु तत्संस्कारक
रणमिदानीमुच्यते आदौ शैघ्र्यं मनन्त
रं मान्दं पुनः मान्दं पुनः शैघ्र्यमित्यादि चत्वा

सू.सि
उ.
४४

44

विक्रमान्त्याः ४५ यथोक्तफलदानक्र
मेण विशेषमाह ॥ मध्ये शीघ्रफला
स्यार्धं सकले शैघ्र्यमेव चेति ४६ आदौ
मध्यग्रहे शीघ्रफलार्धं देयं ततः साधित
मंदफलार्धं शीघ्रफलार्धसंस्कृते देयं ।
ततः साधितमंदसंस्कृते मंदफले मध्यम
ग्रहे देये समंदफलमस्पष्टो भवति ततः
साधिते संस्कृते शीघ्रफले मंदस्पष्टे देयं ।
स स्पष्टग्रहो भवति ४६ अथ गतिस्प
ष्टीकरणे विवक्षुः तत्र प्रथमं चंद्रस्य विशे
षमाह ॥ स्वमंदभुक्तिसंशुद्धा मध्यभु
क्तिर्निशापतेः दोर्ज्यान्तरादिकं कृत्वा भु
क्त्यावृणधनं भवेत् इति ४७ निशाप
तेश्चन्द्रस्य मध्यमा भुक्तिः स्वस्य चन्द्रस्य
मंदभुक्तिसंशुद्धा चन्द्रोच्चभुक्तिः शेषा
शेषा केन्द्रगतिः सा दोर्ज्यान्तरादिकं च
क्ष्यमाणप्रकारे दोर्ज्यान्तरगुणा भुक्तिरित्या
दौ दोर्ज्यान्तराहते फले कृत्वा चन्द्रमध्य
मगतौ वर्त्तमानरीत्या ऋणधने कार्ये ।
अथ गतिस्पष्टीकरणे चतुर्भिः श्लोकैरा
ह ॥ ग्रहभुक्तिफले कार्यं ग्रहवन्मंद
कर्मणि दोर्ज्यान्तरगुणा भुक्तिस्तत्त्वने
त्रोद्धृता पुनः ४८ स्वमंदपरिधिक्षु
ण्णा भगणांशोद्धृताः कलाः कर्कादौ

नष्टनेकार्यमकरादौऋणंधनम् ५६ मे
दस्फुटोह्वन्नोभुक्तिप्रोक्तशीघ्रोच्चभुक्तिन :
नष्टेघ्नविवरेणांमंद्हन्यात्रिज्योन्त्यकर्ण।
योः ५० चलकर्णाहृणंभक्तौकर्णोत्रि
ज्याधिकेधने ऋणंन्यूनेधिकेप्रोक्तशी।
घ्रावक्रगतिर्भवेत् इति ५० मंदकर्म
णिग्रहगतेःसाकाप्यात्फलग्रहमंदग
तिफलवत् ग्रहमंदफलानयनमेत्या
कार्यंसूर्यःसमंदोच्चगतेरभावान्मध्यम
गतिःकेन्द्रगतिःचन्द्रस्याप्यनन्तःअतो
ऽनेनग्रहगतिरेवदोज्यान्तरेणगुण्योनात्र
नेत्रोफङ्क्तेनाभक्ताकार्याःपुनःसास्वकी
यपरिधिनागुणिताकार्याःभगणांशैः
भक्ताकार्यालब्धकलास्ताःकर्कादिकेन्द्रे
स्वनिधनेमकरादावृणं नत्रमध्यमगतौ
कार्यमेवंस्पष्टादिगतिःस्यात्ः साशी।
घ्रोच्चगतेःप्रोध्यशीघ्रकेन्द्रगतिःस्या
त् सात्रिज्याकर्णयोः त्रिज्याप्रसिद्धा
अन्त्यकर्मणिपः कर्णस्त्रयोरन्तरेणगुण्या
चलकेनभक्ताकार्यानलब्धगतिशीघ्र
फलंमंदस्पष्टभुक्तौधनेकार्यंयदिकर्णं
स्त्रिज्याधिकःन्यूनेनुऋणंऋणफलाधि
केनुविपरीतेप्रोध्यनाद्वक्रगतिर्भवेदि
त्यर्थः ॥ चलनस्त्रिज्याप्राप्तेनान्त्य

सूसि
उ.
४५

45

कर्मणि शीघ्रफलकोटिज्याग्राह्या अ
नाथायत्र शीघ्रफलं यत्क्रमेन शीघ्रफल
कोटिज्यात्रिज्ययोः योगेन विरहितेन गणि
फलस्य संस्कार्यत्वात् अपृष्ठेति निषेध्ये ॥ उ
दाहरणं ॥ तत्रादौ भौमस्य स्फुटीकरणं
मध्यमो भौमः ५ २४ ४८ १३ अस्य म
ध्यमार्कः शीघ्रोच्चं १ ०५ ०७ १२ ग्र
हेनजातः शीघ्रकेन्द्रं ३ ०५ ४० ५५
इदं द्वितीयमंदपदत्वादस्य भुजः २ २४
१४ ५ तत्वयमेभक्ते लब्धेज्याखण्डे ३४
०४ शेषे १०४ गतगन्तव्यान्तरेण २१ गु
णिते २३४४ ५० तत्त्वलोचनैर्भक्ते लब्धे
१० ३४ इदं गतज्याखण्डके ३०४०४ यु
क्ते जाता भुजज्या ३४ १४ ३४ ओजयु
ग्मान्तरेण युग्मशीघ्रपरिधिः २३५ ओज
शीघ्रपरिधिः २३२ अनयोरन्तरेण ३
भुजज्या ३४ १४ ३४ गुणिता १३ ५८
५२ त्रिज्यया ३४ ३८ भक्ते लब्धे २ ५४
इदं युग्महीने २३५ जातं स्फुटशी
घ्रपरिधिः २३२। अनेन भुजज्या ३४ २
४ ३४ गुणिता ७४ ३४ १५ ४७ भ
गणांशैः ३६० भक्ते लब्धं भुजज्याफ
ले २१० ३ ५५ ॥ अथ कोटिफला
नयनं ॥ तत्र शीघ्रकेन्द्रे ३

५ ४० ५५ इवमेवसमपदस्यभोग्य अ
स्यलिप्ता ३ ४० ५५ नत्वयमेभक्तेल
ब्धेगतज्यापिण्डेनतनमाणे ११५ भोग्य
४४९ अनयोरंतरं ११२४ अनेनलिप्ता
शेषे ११५ ५५ गुणिते १५ ४६ ५ ३०
नत्वलोचनैर्भक्तेलब्धे ५ १४ इदंगत
ज्यापिण्डे ११५ युक्तेजाताकोटिज्या
३४० १४ श्रवानीतः स्पष्टप्रोक्तपरिधिः
१३१ ०२ अनेनकोटिज्या ३४० १२४ गु
णिता ७२४७८ भगणांशैर्भक्तेलब्धेको
टिफले ११४ १३ इदंफलकेन्द्रस्यक
र्कादित्वात्रिज्यायां ३५ ३८ प्रोधितेजा
तेस्पष्टेकोटिफले ३२ १८ ३७ तद्वा
हुफलवर्गकोटिफलेभुजफ
लवर्गयोगः १५२१६७४१५४ अये
सूक्ष्ममूलार्थवारहृयेषष्ट्यासवर्णितः।
५४७८०१७०८४० अस्यमूले २
३४०५१ षष्ट्या ६० भक्तेजातः च
लकर्णो ३४०० ५१ अथैश्रवानीतेभु
जफले ११० ३ ५५ त्रिज्ययाभक्ते ३४
३८ गुणिते ७५७७०६४ ३० च
लकर्णेनानेन ३४०० ५१ भक्तेलब्धे
४४२ १४ ॥ अथज्यांशोतिन एत
स्माधोनवभज्यापिण्डे १४१७ शुद्ध।

स्फुटि
उ.
४६

46

शेषे ३२ १५ नवाग्निभिः ३२५ गुणिते ।
१२५०० ०० पिण्डेनानरेण १८३ भक्ते
लब्धे ३५ ५० शुद्धस्थेन्यो ५ नवाग्नि
णा २०५ अनयाखण्डे जातः धनुः २०६
४ ५० इदंशीघ्रफलेकलाद्येषण्णा ६०
भक्तेजातेमशाद्ये ३४ १४ ५० मध्या
शीघ्रफलस्यार्धमिति अस्यार्धे ५१२
११२ १५ इदंकेन्द्रस्यमेषादित्वान्मध्याम
भौमे ५ १५ १६ २२ धनेजातः प्रथमकं
र्मणिशीघ्रफलार्धसंस्कृतोभौमः १०१
६ ३८ ५२ ॥ अथद्वितीयकर्मणिम
न्दफलानि नवशीघ्रफलार्धसंस्कृतो
भौमः १० १६ ३८ ५२ अस्यमंदोच्चे १०
१० ०२ १४ शुद्धेजातेमंदकेन्द्रे ५ ११
२३ २२ अस्यभुजः ८ ६ ३६ २२ भुज
ज्या ३४५ ५२ भौमस्यमंदयुग्मपरिधिः
७५ ओजपरिधिः ७२ अनयोरन्तरेण
३ भुजज्यागुणिता ११८२ ३१ त्रिज्या
भक्तेलब्धे ९ २० इदंयुग्मपरिधिः ७५
ऋणेजातोमंदपरिधिः स्पष्टः ० ४०
अनेनभुजज्या ३४५ ५ गुणिता २४
५५१ ४४ भगणांशैः ३६० भक्तेल
ब्धेभुजज्याफले ८२ ०५ अस्यधनुःक
लादिः २८२ ०५ इदंमेवमंदफलं ।

षष्ठा ६० भक्तो लब्धमां१शादि मंदफले
१ २२ ०५ अस्यार्धे ० ४१ ०२ इदं के
न्द्रस्य मेषादित्वाधने ० ४१ ०२ नत्र।
प्रोक्तफलार्धसंस्कृतो भौम: १० ६ ३
८ ५७ मंदफलार्धेन संस्कृतो भौम :
१० १७ ११ ५१ अथास्मात्पुन: : स्तनी
यकर्मणि मंदफलानयने ॥ तत्रायं
मंदफलार्धसंस्कृतो भौम: १७ १७ ११
५१ अस्य मंदोच्चे ११० ०२ २४ पत्तो
ने जातं मंदकेन्द्रं ५ २२ ४२ २५ इदं।
द्वितीययुग्मपदं तस्माद्गतराशिषट्कम
धोप्रोधितं युग्मपदस्यभोग्यं ०२ १७
३५ अथ युग्मपदे नगम्याबाहुजेन
०१ अस्य ० ०२ १७ ३५ लिप्ता ४३
२ ३५ तत्त्वयमैर्भक्तो लब्धं गगज्याप्ति।
एतेष्वप्रथमे २२५ भोग्ये ४४५ अनयो
रेन्तरेण २२४ लिप्ताशेषे २१२ ३५ गु
णिते ४२६०२ १० तत्त्वलोचनैर्भ
क्तो लब्धं ११ ३३ इदं जातं ज्याप्ति एते २
२ युक्तो जातं भुजज्या ४३६ ३३ ॥
अथ ओजयुग्मान्तरगुणोति ॥ भौम।
स्यमंदयुग्मपरिधि: २५ ओजपरिधि :
२१ अनयोरन्तरेण २ भुजज्या ४३६
३३ गुणिता ३०५ ३५ त्रिज्यया ८

सू.सि
उ.
४७
47

३८ ३४ भक्तेलब्धे २२ इदं युग्मपरिधौ
७५ गुणोजातः स्पष्टपरिधिः ७४।
३८ तेन गुणो भुजकोटिज्योर्नि भुजज्या ४
३६ ३३ स्पष्टपरिधिना ७४ ३८ गु
णिता ३३५८। १० भगणांशैर्भक्तेल
ब्धे ५० ३० इदं भुजज्याफले ५० ३०
अथज्याप्रोक्तेति अस्माद्भुजज्याफ।
लादेकमपिज्याखण्डं केनशुद्ध्यति:।
शेषे ५० ३० तत्वाश्विनि २२५ हीने
१० ३६२ ३० खण्डकेनान्तरेण २२५
भक्तेलब्धे ५० ३६ इदं भुजांशसंख्यायो
० तत्वाश्विगुणायो ० योजितेजाते
धनुकलार्धं ५०।३० इदं त्वनीयक
र्मणिहीनीयमंदफले कलाधं विघ्नाभ
केरंशाद्ये १ ३० ३० इदं केन्द्रस्यमेषा
दित्वाद्गते मध्यग्रहेणमंदफलेमकले
मिति तत्रमध्यमोभौमः ५ २४ २२ ६
३२ मेषर्णमंदफलेन १ ३० ३० सं
स्कृतः तनीयकर्मणिजातोमंदस्पष्टो
भौमः १० ०० ५७ ०० ॥ अथचतु
र्थकर्मणि शीघ्रफलानयने। तत्र
मंदस्पष्टोभौमः १० ०० ५७ ०२ अ
स्माच्छीघ्रफलानयने तत्रास्पष्टोच्चो
ऽयमध्यमार्कः १ ०५ ०७ २७ ग्रहो

नेमानेष्टुणीत्रिवेंद्दे ३ ०४ १० २५ अस्या
भुजः २ २५ ४५ ३५ अस्यालिप्ता ११४
५ ३२ नलवयमैः २२५ भक्तोलब्धेगन
ज्यापिण्डे २२ नत्यमाणे ३४ ०५ भो
गे ३४ ३१ अनयोरन्तरेण २२ अनेन
लिप्ताशेषे १५५ ३५ गुणिते ४७५१
०५० नलवलोचनैः २२५ भक्तोलब्धे २
५१३६० इदंगनज्यापिण्डेनयुक्तेजा १
ताभुजज्या ३४ २८ ३० युग्मपूर्वोत्रिपवि
धिः २३५ ओजशीघ्रपरिधिः ३३२ अ
नयोरन्तरेण ३ भुजज्या ३४ २८ ३० गु
णिता १०२८५ ३० त्रिज्यया ३४ ३८
भक्तेलब्धे २ ५५ इदंयुग्मवृत्ते २३५ ऋणे
जातःस्पष्टपरिधिः २३२ ०१ नक्रुणभुज
ज्येति अनेनस्पष्टपरिधिना ३३२ १० भु
जज्या ३४ २८ ३० गुणिता ७५ ५ ४६
५ ८ भगणांशैर्भक्तोलब्धेगनज्यापिण्डे
२२५ नदृग्मिमपिण्डे ४४५ अनयोरन्त
रेण २२ शेषं २५ ३१ गुणिते ५६५ ३
३० नलवलोचनैर्भक्तोलब्धं २५ ११८ इदंग
नज्यापिण्डे २२५ युक्तेजाताकोटिज्या
१५० १८ इदंस्वानीतस्पष्टपरिधिना १
३२ १० गुणिता ५८०७३ ५६ भगणां
शैर्भक्तेलब्धेकोटिज्याफलं ३२७६ ४र

सू.सि.
उ.
४८

48

नद्धाङ्गफलवर्गैक्यादिति कोटिफलस्य
स्य ३२ ७९ ४२ वर्गः १०३६७६२ ५३
स्पष्टीनीनभुजस्य २२०४ ३९ अस्य व
र्गः ४८७२४७४ २८ अनयोर्वर्गयो
गः १५६१४४२४२१२१ अस्य मूले चल
कर्णः ३४४२ ०७ अथ त्रिज्याया भ
क्तमिति ॥ स्पष्टीनीनभुजफले २२०
३३८ इदं त्रिज्याया ३४ ३ गुणितं ७४
६७१५ चलकर्णेन नेन ३४५२ ४७ भ
क्तेलब्धं १४२२ ॥ अथ ज्याशोधितेति । अ
स्याः शीघ्रफलानां १४२२१११ नवम
ज्याखण्डे १४२० शुद्धशेषं २१११ नवा
ऽभिगुणितं नाया २०१५ गुणेनाप्तं धनुः ।
कलाद्यं २१३४ ५८ इदं चक्रथकर्मणि ।
भौमस्य शीघ्रफले कलाद्यं स्पष्टा भवेज्ज्या
नेमेष्टाद्यं ३३ ५४ ५८ इदं शीघ्रकेन्द्र
स्य मेषादित्वाद्धनं नत्र मंदस्पष्टो भौमः ९
०० ५७ ०१ मेषसुग्शीघ्रफलेनानेन ।
३३ ५८ ५४ संस्कृतोजातः स्पष्टो
भौमः ११ ०४ ५७ ०० ॥ अथ गतेः
स्पष्टीकरणं ॥ नत्र ग्रहभुक्तेति भौम
स्य गतिः ३१ २६ इदं द्वितीयमंदफ
लानयने ज्याविभाजनेन १२४ गुणि
ता ७०७२ ३० ननु लोचनो हृते लब्धं

३१ १९ मंदस्पष्टपरिधिना ७४ ३८ गु
णिते २३४५ ५८ भगणांशैर्भक्ते ल
ब्धंकलाद्यंगति .... ९ ३० इदं मंद
केन्द्रस्य मेषादित्वान्मध्यगतौ ३१ १९
धने जाता मंदस्पष्टागतिः ३७ ५९ ।
इयं शीघ्रोच्चभुक्तौ ५९ ८ शोधिता
जातः शीघ्रकेन्द्रगतिः २१ १२ १५ त्रि
ज्या ३४ ३८ अन्त्यशीघ्रफलानयने
कर्णः ३५ ५२ ०७ अनयोरन्तरेण
५२४ ०७ गुणिता १०८ ५५ १९ ।
चलकर्णेनानेन ३५ ५२ भक्ते लब्धं ।
२१४५ इदमत्र कर्णस्त्रिज्यातोऽधिक
त्वेन धने शोध्यं गतिफले कलाद्यं २
४५ अनेन मंदगतिः ३७ ५९ संस्कृ
ता जाता भौमस्य स्पष्टागतिः ४० ४१
॥ अथ बुधस्पष्टीकरणं ॥ तत्र मध्य
मो बुधविबुधः १०५ ५७ १७ अस्य
शीघ्रोच्चे ८ २९ ५ १९ शोधने जा
ते शीघ्रकेन्द्रे १ २१ ०१ ४५ अस्य भु
जः १ २१ ०१ ४५ अस्य लिप्ता ३०९
१ ४५ तत्र यमैर्लब्धं गतज्यापिण्डे २
५८५ अग्रिमान्तरेण १४३ लिप्ता
वशेषे १३६ ४५ गुणिते १५९ ४
४७ तत्वलोचनैर्भक्ते लब्धं ८९ ५७ ।

सू.सि. उ. ५५

49

इदंगतज्यापिण्डं २५८५ गुणेजाता भुजज्या १६७१ ५७ गुणमग्रोच्चपरि। धिः ५२ उंनशीघ्रोच्चपरिधिः १३२ अ नयोरंतरेण १ भुजज्यागुणाना १६७१ ५७ त्रिज्ययाभक्तेलब्धं ० ५६ इदं। युग्मकृते १३३ ऋणेजातः स्फुटपरि धिः १३२।११४ अनेनभुजज्यागु णिता ३५३३२० ५१ भगणांशे ३ ६० भक्तेलब्धं ८८१ २६ इदंभुजज्या फले ॥ अथकोटिफलानयने ॥ नवशुक्रोनीनशीघ्रकेन्द्रं १ ११ ०१ ५ ५ अस्यकोटि ११ ०८ ५८ ११ अस्य लिप्ता ३३३८ ११ तत्वयमैःभक्तेगत ज्यापिण्डं २०५३ अग्रिमांतरेण १७ ५ लिप्ताशेषे ८८ ११ गुणिते १५३ ५०३ ५५ तत्वलोचनैर्भक्ते ६८ ११ इदंगतज्यापिण्डे २०५३ युतेजाता कोटिज्या २१६० ११ स्फुटोनीतःस्प ष्टशीघ्रपरिधिः १३२ १५ अनेनको टिज्यागुणिता २८५७८० २८ भग णांशैः ३६० भक्तेलब्धंकोटिज्याफ लं ७९३ ५० इदंकेडेमकरादिके न्द्रत्रिज्यायां ३५ ३८ धनेजातंस्प ष्टकोटिफलं ५२ ३२ ५० कोटिफ

लस्य ५।२२।५० अस्यवर्गः १७।५०।८
२२।८।२१ पूर्वानीतभुजफलस्य ५८।७२
६ अस्यवर्गः ५।६।२२।२ अनयोर्कोटि
फलभुजफलयोः वर्गयोर्योगः १८।८१
२५।२५।१५।४४ अस्य मूलेजातः चल
कर्णः ४२।४४।०८ भुजफले ५८।१।२
६ त्रिजया २४।२८ गुणिते ३२।७५।६
७।५८ चलकर्णेनाप्तेन ४२।४।८ भक्ते
लब्धे ७७।६।४७ अथज्योशोधिते ०।१
तन्मध्ये द्वितीये त्याधिके ६ शुद्धशेषे
१०।५।४२ तत्वाशि २२५ हीने २२।७८
६।२५ त्वेएककान्तरेण २२५ भक्तेल
ब्धे १०८।२६ शुद्धसंख्या २ तत्वाशि २१
५ गुणाः ६०।७५ अनयायुक्ते लब्धे जा
तेधनुः ७८।२।२६ इदं शीघ्रफलं वाला
ग्रेषष्ठ्या ६० भक्ते जातमंशादि १२।०२
१२६ अस्यार्थं ६।३१।४८ इदं केन्द्रस्य
मेषादित्वात्मध्यमधनुः १।५।६।२७।४
तेजातः प्रथमकर्मणि शीघ्रफलार्धसं।
स्कृतो बुधः २।११।२४।२५ अथद्वितीय
कर्मणि मंदफलानयने ॥ ततशीघ्र।
फलार्धसंस्कृतो बुधः २।११।२४।२५ अ
स्य मंदोच्च ७।१०।२७।५८ यहीने जातंम
दकेन्द्रं ४।१८।१८।२७ अस्य भुजः ०

सू.सि.
उ.
५०

50

११ २३ अस्यालिप्ता ७१ २३ नत्वयमैभंक्ते
लब्धेगतज्यापिण्डे १ भोग्यान्तरेण २२५
लिप्ताशेषे ७१ २३ गुणिते १६०९८११५
नत्वलोचनेभक्तेलब्धे ७१११३ इष्टेगत
ज्यापिण्डे १ युक्तेजातानाभुजज्या ७१ २३
बुधस्यमंदकुरमपरिधि: ३० उच्चकुरमप
रिधि: २८ अनयोरन्तरेण २ भुजज्या ७
१ ३३ गुणिता १४३ ४६ त्रिज्यया ३४
३८ भक्तेलब्धे ० २ इष्टेयुग्मपरिधौऋणे
जातोमंदपरिधिस्पष्ट: २५ ५८ अनेन
भुजज्या ७१२३३ गुणिता २१३५ ०७म
गणांशैर्भक्तेलब्धेभुजज्याफले ५ ५६ ॥
ज्याशेषेति पतन्त्यशोऽति ५ ५६ एक
मपिज्याखण्डेनगुणेमन:शेषं ५ ५६
नत्वाश्चिह्नन: १३ ३५ ० इष्टेगतगम्या
२२५ अन्तरेण २२५ भक्तेलब्धे ५ ५६ इ
ष्टेनत्वाश्चिगुणितायोसंख्यायायुक्तेजा
तेस्पष्टेधनुर्कलार्धे ५२ ५६ इष्टेमंदफल
कलाद्येषष्ठ्या ६० भक्तेलब्धमेवंयार्धमंद
फले ०५ ५९ अस्यार्धे ० २१ ५८ इष्टेको
ल्लस्यमेषादिकल्लाइते अनेन --१ ५८
पूर्वाग्रफलार्धसंस्कृतोबुध: १ ११ ३५ १५
संस्कृतोजातोद्वितीयकर्मणिमंदफला
र्धेसंस्कृतोबुध: १ ११ ४२ ११ ३ ॥ अथा

स्मान्तुनः तृतीयकर्मणि मंदफलानय
ने ॥ तत्र मंदफलार्थं संस्कृतो बुधः १
११ ४२ १३ अस्य मंदोच्चं ७ ११ ० २० ५
२ शुद्धो नेनजाते मंदकेन्द्रं ५ २ ८ ४५ ३९
अस्य भुजः ० ०११४ २१ अस्यालिप्ता ७
४२१ इदं गतज्याखण्डं ० युक्तो जाता
भुजज्या ७४२१ तत्त्वयमैः भक्तो लब्धं ग
तज्याखण्डं ० भोग्यानेरेण २२५ लि
प्ताः ७४ २१ गुणिताः १६ ७२८ ४
५ तत्त्वलोचनैर्भक्तो लब्धं ७४२२६ बु
धस्य मंदयुग्मपरिधिः ३० ओजयुग्म
परिधिः २९ ५८ अनेन भुजज्या ७४२
१ गुणिता २२१८ भगणांशैः भक्तो
लब्धं भुजज्याफलं ६ ११ ज्याप्रोक्तेति
पतन्मध्ये ६ ११ पक्रमपितज्याखण्डेन
गुडेमनः प्रोक्तं ६ ११ तत्त्वास्थिहते १३
१२२५ इदं गतनगम्यानेरेण २२५ भक्तो
लब्धं ६ ११ इदमपि तत्त्वाभि गुणिता
यां गुडसंख्यायोयुनेजानेस्पष्टः धनुः
कलाद्यं ६ ११ इदं तृतीयकर्मणि कुतो
यमंदफलाकलाद्यंसंख्याभक्तो रेखाद्यं
० ०६ ११ इदं केन्द्रस्य मेषादिकत्वाद्धने
मध्यग्रहे मंदफलसंस्कृतः तृतीयकर्म
जातो मंदस्पष्टो बुधः १ ५ २३ ३८ ॥

स्ति
उ.
५१
51

अथ नूनीश्चकर्मणि शीघ्रफलानयने ॥
नत्रमंदस्पष्टोग्रहः ० ५ ११३ २८ अस्मि
न् शीघ्रफलानयने । नत्रमस्य शीघ्रोच्चं २
१८ ५ १९ ग्रहोनेनानेन शीघ्रकेन्द्रं ११
७ ५५ ३८ अस्य भुजः ११० ५५ ३८
अस्य लिप्ता ३० ५५ नवनवयमे २२५
भक्ते गतज्यापिण्डे २५ १८ भोग्यं २७
२८ अनयोरन्तरेण १४८ लिप्ताशेषे
१३० ३८ गुणिते १८ ८४७ नवनवै
र्भक्ते लब्धं ८३ १४ ५ गतज्यापि
ण्डे २५८५ युक्ते जाता भुजज्या २६९
८ ४५ ॥ अथौजयुग्मान्तरेति ॥
युग्मशीघ्रपरिधिः १३३ ओजशीघ्र
परिधिः १३२ अनयोरन्तरेण भुजज्यां
२६९८ ४५ गुणिता २६९८ ४५
त्रिज्यया ३४३८ भक्ते लब्धं १४९ [illegible]
[illegible] युग्मपरिधौ १३३ ऋणे जातः स्पष्टप
रिधिः १३२ १५ अनेन भुजज्या गुणि
ता ३५ १८ ५७ ४२ भगणांशैः ३६
० भक्ते लब्धं ८० १८ स्फुटभुजज्याफ
ले ॥ अथ कोटिफलानयने ॥
नत्रपूर्वानीतेन शीघ्रकेन्द्रे ११० ५५
३८ अस्य कोटिः १ ४ ४ २१ अस्य
लिप्ताः १३ ४४ २१ नवनवयमे २२५

भक्तेगगनज्यापिण्डे १० तत्क्रमाणे २०
५३ भोग्यखण्डे ५९७ अनयोरा
हतेण १७४ विलिप्ताशेषे ५४ २२
गुणिते १९५४८ तत्वलोचनैर्भक्तेल
ब्धे ।। इष्टेगगनज्यापिण्डे २० ५३ यु
क्तेजातेकोटिज्या २१५४ ।। पूर्वानी
तस्पष्टपरिधिना १३२ १४ गुणिता
त् ९८९।७७१० भगणांशै ३६० भ
क्तेलब्धेकोटिज्याफले ७५४ ५९।
इष्टेकेन्द्रस्यमकरादित्वात्रिज्यायां ३
४ ३८ धनेजातेस्पष्टकोटिफले ४२
३२ ५९ ।। अथतद्वीजेफलवर्गेकौ
द्विति ।। कोटिफलस्य ४२ ३२ ५९
अस्यवर्गः १७५१७७१४ ३९ पूर्वा
नीतस्यभुजफलस्य ५८ ०९ अस्या
वर्गः ५९५११ ४४ अनयोकोटिफ
लभुजज्याफलवर्गयोर्योगः १८८७
८९४७ २० अस्यमूलेजातःचलका
र्णः ४३ ४४ ५७ भुजफले ५८०
१९ इष्टंत्रिज्याया ३४ ३८ गुणिते ३
३७०।५९४८ चलकर्णेनानेन ४
३ ४४ ५७ भक्तेलब्धे ७७५ ३८ ।।
अथज्यांशाहोतिति ।। एतन्मध्यान्तनी
यज्यापिण्डे ९७२ शुद्धशेषे १०४

सू० सि
उ०
५२

52

३८ नताश्चिहृते ११ ५४ ११ ३० न
नीयचन्द्रार्थलम्बककयोरन्तरेण ११५
भक्तेलब्धे १०० ३० स्फुटमेवोपा ४
३ नताश्चिगुणे ६ ०५ अनयायुक्ते
लब्धेजातेधनुः कलाद्ये ०८१ ३०
इदंबुधस्यचन्द्रपेक्षमेषशीघ्रफले
कलाद्ये ऋणात्मकं ६० जातमेषुकाद्ये
१३२ ३० इदंकेन्द्रस्यमेषादिकला
द्यंते ११ २ ३० ततः मंदस्पष्टोबुधः
१५ १३ ३८ शीघ्रफलेनानेन १३
२ ३० संस्कृतोजातः स्पष्टोबुधः ।
०२८ ११६ ८ ॥ अथगतेस्पष्टीकर
णे ॥ अथबुधस्यमध्यमागतिः ५
९ ८ इयंद्वितीयमंदफलानयनेज्या
पिण्डान्तरे २२५ गुणिता ३३० ५०
नवनेत्राग्निनेलब्धे ५५ ८ स्पष्टमंद
परिधिना २५ ५८ गुणिता १०१२
०२ भगणांशैर्भक्तेलब्धेकलाद्येगति
फलेमंदे ४ ४५ इदंमंदकेन्द्रस्य
कर्कादिकत्वान्मध्यमगतौ ५५ ०८
धनेजातामंदस्पष्टगतिः ६४ ३ इयं
शीघ्रांशभुक्तौ १४५ ३२ शोधिता ।
जाताशीघ्रकेन्द्रगतिः १८१ १५ इ
यंत्रिज्या ३४ ३८ अनेनशीघ्रफला

नयनेकर्णः ४२ ४४ ५७ अनयोरन्त
रेण ४०६ ५७ गुणितेना १६ ४५१
१ ५८ वलकर्णेनानेन ४२ ४४ १५
७ भक्तेलब्धे ३७७५१ इदमत्रकर्णः
त्रिज्यातोधिकत्वेनधनंशीघ्रगतिफ
लेकलाद्ये ३७ ५१ अनेनमंदस्फुटग
तिः ६४ ३० संस्कृता: जाताथस्प
ष्टागतिः १०१ ५४ ॥ अथभौ
मादीनांग्रहाणांवक्रगतेःसमुत्पत्तिं
दर्शयति ॥ --- स्थितःस्वशीघ्रो
च्चाद्ग्रहःशिथिलरश्मिभिः सव्येन
राकृष्टतनुःभवेद्वक्रगतिःग्रहः इ
ति । ५१ ग्रहोभौमादिकःस्वशी
घ्रोच्चा --- स्थितः त्रिराश्याधिक
त्वान् नवितः शिथिलरश्मिभिः
तनुःस्थानेयमयेनराकृष्टतनुःस्व
शीघ्रोच्चोर्ध्वदेवतावामदक्षिणहस्ता
भ्यां आकृष्टाकाथिता ॥ ननुशीघ्रो
च्चस्यविमंयस्येति नाहस्थःसन्
ग्रहावक्रिगतिर्भवेत् वक्रगतिश्चामे
ति । अयमाशयः उच्चाख्यदेवता
नरोनोग्रहस्थोनेद्विमण्डलाकारस्
त्रैस्तदाकर्षणीकेन्द्रेस्वलम्भंत्रिभान्त
रद्राधिकेनहृताकर्षणेन शिथि

सूसि
ज्यु
५३

53

लरश्मिभिः रज्जुनिबद्धयन्त्रादीनिवायु
समाकृष्यमाणाः गगनमार्गे विक्षिप्यन्ते एवमे
गच्छन्ति हस्तगतदृढरज्जुना यथा ।
शैथिल्याद्वक्राप्रस्पन्दे हृष्यन्ते तथाच
तमेववर्तिनो हस्तभूतरज्जुशैथिल्याद्
गतरूपाप्रस्पन्दे हृष्यन्ते तद्वच्चापिद्रा
नीलेनात्र शिथिलरश्मिभिरन्या
दिष्टग्रहे ॥ अथैषां पूर्वापरवक्रमा
र्गगत्योरादर्शितरपद्याभ्यामाह ॥ कृ
तर्तुचन्द्रैर्वेदेन्द्रैः शून्यत्र्येकैर्गुणाष्टभि :
शररुद्रैश्चतुर्थेषु केन्द्रांशैर्भूसुतादय ।
यः ५३ भवन्ति वक्रिणस्तैस्तु स्वैः स्वैः
चक्राद्विशोधितैः अवशिष्टांशतु
ल्यैः स्वैः केन्द्रैरुज्झन्ति वक्रतामिति ५४
कृतर्तुचन्द्रे १६४ चतुर्थोशकेन्द्रैः क
र्माशीघ्रकेन्द्रायेभागात्मकैर्वेदषडि
न्द्रमितेर्भौमोवक्रीप्राप्नोति तथावेदे
न्द्रैः १४४ बुधस्तथाशून्यत्र्येकैः १
३० गुरुस्तथागुणाष्टभिः १८३ ।
शुक्रस्तथाशररुद्रैः ११५ शनिश्चत
र्थाद्रिभूसुतादयः भौमादयः व
क्रिणः स्युः एतेषां चक्राद्भागेभ्यः ३
६० विशोधितैः स्वस्ववक्रांशैः स
द्भिः शेषमितैः स्वस्वशीघ्रकेन्द्रांशैः

ग्रहा वक्रिणो वक्रित्वे उदयास्तिनाजेति
मार्गिणो भवन्ति इत्यर्थः मार्गांशाः
भौमस्य १६६ बुधस्य २२६ गुरोः २३०
शुक्रस्य १५७ शनेः २४५ ॥ उदा
हरणं ॥ अथ भौमस्य वक्रानयनं ॥
तत्र भौमस्यांतिमशीघ्रकेन्द्रं ३ ०४ १०
१५ अस्यांशाः ५४ १० १५ अथ यथा
ष्टपदिनवक्रांशाः १६४ अनयोरन्तरां
शाः ८५ ४५ ३५ एतैरंशैः पाष्टप
दिनवक्रांशाः तेभ्यः न्यूना अतोऽस्य
वक्रित्वे ॥ अथ दिनानयनम् ॥ तत्र
त्रैराशिकं यदि केन्द्रगतिकलाभिः ।
किमिन्यत्र केन्द्रस्यैकेन गुणनीयः ।
केन्द्रगत्या भाज्यः तत्र प्रकृतो केन्द्रां
शाः ५४ १० १५ एषां कलाः ५८
५० १५ स्पष्टकेन्द्रगत्या २१ १२ भ
क्ते लब्धं दिनादिके १६६ ३१ ४४ ०
भिर्दिनैरग्रे भौमस्य वक्रित्वं भविष्यति
इति ज्ञेयं ॥ अथ वक्रास्तमयोर्विल
क्षणत्वे कारणमाह ॥ मन्दत्वा ।
च्छीघ्रपरिधेः सप्तमे भृगुभूसुतौ अष्ट
मे जीवशशिजौ नवमे तु शनैश्चरः इति
५५ भृगुभूसुतौ शुक्रभौमौ शीघ्रप ।
रिधिमन्दत्वात् द्वितीयवक्रेण गच्छतां ।

सू॰सि॰
उ॰
५८

54

त्मसमे प्रोच्चोस्थानस्वसमराशिस्थानेव
र्गेत्त्रनेन: तथाष्टमेजीवशुक्रशशिनोगु।
रुबुधौ तथानवमराशौ पूर्णनस्त्र इत्या
दिनारनमपत्तुनाधिकानरेत्वगासोनाम
निनवे ५५ अथवस्त्रादीनोशरा
नयनेस्त्रोकाभ्यामाह ॥ बुनार्किगु
रुपातानीयस्त्रवनपूर्णोच्चजेफले वाम
तनीयेमोदबुधभार्गवयोपफलम् ५६
स्वपानेनोनादृष्टाजीवान पूर्णोच्चानभृ
गुजभौमयोः विशेषः ---- नाकर्णि
मविदेपांत्रिजाविधोः ५७ भौम
पूर्णनिगुरुणांतेपानभगणोन्यत्रनेयो
पूर्णोच्चफलेवतुर्थपारिकमेमिडेयस्त्रव
नप ---- गृहेसंस्कारिनेनथ्यापाना
नामपिक्षणांव ---- पूर्णाथनेवेड।
नमिन्यार्थः बुधशुक्रयोस्तपानेत्व।
नीयेमिडेमंदफलेमंदफलेवामेविप
रीनेसंस्कारिनेथनेवेहपूर्णोक्षणांवेड
नमिति वत्रपानेनफलसंस्कारा।
न्नहत्वाकेवलपानमविज्ञेयः ॥अ
थग्रहस्वभाषा ॥ स्वकीयपानेनअन
नरानीतेनफलेसंस्कानेनविहीनान
पूर्णोच्चान पूर्णोच्चोस्थान जीवाकार्यो।
फलग्रहाणांविशेषः स्पष्टाभवंति।

चन्द्रस्य शीघ्रकर्णाभावेन विशेषमाह ॥
विधोश्चन्द्रस्य शरसाधने पातोनात्स्फुटच
न्द्राज्जीवा त्रिभमितेन परमशरेण गुणिता
त्रिज्यया भक्ता कार्या फलमिष्टशरः स्या
दित्यर्थः ५७ उदाहरणम् स्पष्टा
श्चन्द्रः ७ ७ ११ ३२ चन्द्रपातेन १
१९ ३८ ४५ रहितः ५ १० ३२ ४
८ अस्य भुजः १।१२ ७ ।१२ अस्या
जीवा ५४४ ३८ चन्द्रस्य परमशरेण
२७० गुणिता १५ २४ ५। ० त्रिज्या
या भक्तो लब्धं स्पष्टश्चन्द्रस्य शरः ४४।
२० १० पातोनचन्द्रस्योत्तरदिक्त्वादु
त्तरोस्य शरः भौमस्य पातः १ १० ३
३२ अस्योनिमेषशीघ्रफलेधने ३३।५
५ ५८ मेलने जातः स्पष्टपातः २
१४ ३ २०, अनेन स्पष्टो भौमः ११ ४।
५७ रहितः ८ २० ५३ ४० अस्य भु
जः २ २० ५३ ४० अस्य जीवा ३३
५३ ५ तृतीयपातविक्षेपेण ५० गुणि
ता ३० ५३ ८३ ३० अन्त्यकर्णेनाने
न ३ ५ ५८ २७ भक्तो लब्धं स्पष्टो भौमस्य शरः
७७ १९ पातोनग्रहस्य दक्षिणदिक्त्वा
द्ग्रहे दक्षिणशरः ७७ १९ ॥ अथ
बुधस्य पातः ॥ ० २० ४। १५ बुध

स्पष्टतीयमेदफले ८ अनेनभुजशोको
श्व २।२९।४।२५। हीनेजाते २।५।
३४।८। अस्यभुजज्या ३।११४।८१३
देपरमक्रान्त्या १२० गुणिता ३२७४५२
अन्त्यकर्णेनाप्तेन ५३५५।५०।भक्ता
लब्धाविक्षेपलिप्ता ८३ २५ उत्तरा ॥ अ
प्रश्लादिनाविविचन्त्यानार्थेवरत्तानाव
श्यकत्वाडूपयुक्तोनावनस्फुटक्रोनिय
ह ॥ विक्षेपापक्रमैकत्वेक्रान्तिविक्षे
पसंयुता । दिग्भेदेवियुतास्पष्टाभास्कर
स्ययथागता ५८, यथायहस्यक्रा
न्तिसाधने नसाग्रहस्यायनांशग्रहगो
लदिक्क्रैतेया नस्यशरैपिपानेनग्रह
गोलादिकोज्ञेयाः गोलस्यमेषादिष
ट्के उत्तरः तुलादिषट्केदक्षिणः मा
न्यानिकलाद्याकलान्तकविक्षेपाग्रशा
रेणसंयुताकार्यो विक्षेपापक्रमैकत्वे
अपक्रान्त्योरेकदिक्त्वेसतिसनदक्षिण
योः अपक्रान्त्योउत्तरयोर्वायोगणाः
समवेथयइत्यर्थः दिग्भेदेतुदिग्भाभे
तुवियुतौनतिनेनरनाशरक्रान्त्योरेनरं ।
कार्यमित्यर्थः शेषादिकमाहक्रान्ति
मानं सूर्यापाराभावेनक्रान्तेः स्फुट
त्वासमस्यायथ्यायगागानागनागनेवोक्ता

निग्राह्योतिसिद्धम् ॥ उदाहरणम् ।
अथक्रांत्यानयम् ॥ नवपरमापक्र
मेलोति ॥ नवाद्योवयनोंशमाधने ॥
नवाविभन्नोनेस्मगे ॥ त्रिज्यात्तात्य इ-
ति नयोइति ॥ अहर्गणः ७१४४
०४०१८११७ अयनभगणोपमिः ०६
० गुणिताः ४१८६४१४०२०८७
६२०० युगाब्ददिनैः १५७७९१७।
८२८ भक्तेलब्धमयनभगणाः २७१
६५० शेषे २० ३२५००००० द्वा
दशगुणे ११ ३५४८००००० भूदिने
भक्तेलब्धराशयः ७ शेषे १३४५
५७ ५१०४ त्रिंशद्गुणे ४०४८१
१५६११० भूदिनैर्भक्तेलब्धमंशाः २
५ शेषे २० ३३३१०४१० षष्टिगुणे
६१५५८६१५२०० भूदिनैर्भक्तेलब्ध
कलाः ३५ शेषे ४५५८१५५० ष
ष्टिगुणे २७५८५७५४५८० भूदि
नैर्भक्तेलब्धविकला १७ एवंराश्यादि
७।२५।३५।१७। अस्याभुजः १।२५
३५।१७। अस्यांशाः ५५।३५।१७
त्रिगुणाः १६६।५७।५१। द्वयंशे
लब्धमयनांशाः १६।४।१४।७।स्प
ष्टरविः १०।६।२५।४६।अय

सूर्ये
उ.
५९

56

नोशाः १९।४।।१३।७। सहिनः १२
२७।३३। अस्मात्क्रान्तिसायनेपरमाप
क्रमेति सायनसूर्यस्य भुजज्या १७५
५।४। इयंपरमापक्रमज्यामनया १२
५७। गुणिताः ३८४५३३५।३७ त्रि
ज्यया ३४३८ भक्तेलब्धक्रान्तिज्या १११
५।४३ अस्याः धनुःजाताक्रान्तिज्याः
११।४०।४९। कलादिसायनसूर्यस्य
उत्तरगोलत्वादुत्तराक्रान्तिः इयमेवस्य।
ष्टः स्पष्टवल्रः ७।०७।११।३३। अथ
नोशैः १९।४। सहिनाः ७।२३।४३
१० अस्यभुजज्या २७७९।३१। परमा
पक्रमेण १३९७ गुणिता ३८७८७९
३।४७ त्रिज्ययाभक्तेलब्धे ११२८।१२ अ
स्याधनुर्जाताक्रान्तिः कलाद्याः ११४४
१५२ सायनचन्द्रस्यदक्षिणगोलीयत्वा।
त्वात् दक्षिणाक्रान्तिः स्पष्टशरः ४४
१० क्रान्तिशरयोर्भिन्नदिक्त्वादन्तरेण।
जातः स्पष्टचन्द्रक्रान्तिः कलादिदक्षि
णः ११०५।३१। एवमेषादीनामपि।
अथदिनरात्रिविभागज्ञानार्थंमहोदय
अस्मात्पलभाद्यानयने ॥ महोदयाग्रस्य
हनालबलोष्टकोष्ठनाडीनि: वक्रोम।
वालवशुनः स्वाहोरात्रामव: स्मनइ

ति ५५ ग्रहस्पष्टभागानि: सायनग्र
ग्रहोदयप्रमाणासवैर्हताकार्या खेखा
ष्टैर्वक्रो खेनाप्तलब्धेन वक्रासवैः स्पष्ट
युक्तैः स्पष्टोदयासवः सायने नस्पग्रह।
स्यायनांशसंस्कारेण सायनेमानराशि
नस्यचलमानलंकोदयासुभिरुदयप्र
प्रमाणैर्गुणिता ग्रहस्य स्पष्टभागानि: फला
येर्भागाद्वैकरेकराशिकलाभि: १८००
उद्धृता भक्ता कार्या लब्धासुभिः वक्रास
वः षष्टिघटीनामासवः खखेषट्वसु
नयननमिता युक्तः संखेत्थीय: नवस्पष्टो
दयासवो ज्ञेयाः ५५ ॥ उदाहरणे
स्पष्टोरविः १।१६।२५।४६। सायन:
२३।१२।३३। अस्योदयप्रमाणं वृषभः
कलात्मकः २५३ षड्गुणितः स्वा।
त्मकः १५१८ अनेन सूर्यस्य स्पष्टभागानि:
५७ २५ गुणिता ८७२५५।४२ खेखा
ष्टैः ८०० भक्ते लब्धं ४८०१२८० अनेन।
वक्रासवो २१६०० युक्ताः जाता स्पष्टोद
यासवः सूर्यस्य २१६४८।२८ ॥ अथाथ
रोदययुक्ताक्रान्तिज्यावाह ॥ क्रान्तेक।
मोत्क्रमज्येष्टे कृत्वान्त्रोत्क्रमज्यया हीना।
नरदिनव्यासदलेन जोन्तरमिति ८०० क्रा

सूसि
उ·
५७

57

नेस्पष्टक्रान्तेश्चमोत्क्रमज्येष्टाज्या उ।
त्क्रमज्यार्धे पिकर्नेश्चोनयउत्क्रमज्ययावि
न्यया हीनेशेषव्यासदले ग्रहोरात्रहन।
व्यासार्धं हि जेनार्थः ननु दिनव्यासा
र्धे दक्षिणोत्तरक्रान्तेर्दक्षिणादिशिस्थितो
दक्षिणभुजः स्यात् ५० उदाहरणं॥
सायनसूर्यः १।२३।१७।३३। अस्मात्सू
र्यानीतक्रान्तेर्ज्या १२।११।४३। अस्या
धनुः जाताः ११।४०।४९। क्रान्तिक्रम
ज्यानयने ग्रागतासैव सूर्यानीताक्रान्तिज्याः
११।४९।४३। क्रान्तेरुत्क्रमज्यानयने आसो
लिप्तानो ११।४०।४९। तत्त्वयमैः २२५ भ
क्तेलब्धं जातोत्क्रमज्यापिण्डं पंचमं १८२ अ
ग्रिमान्तरेण ७५ लिप्ताशेषे १५।४९। गु
णिते ११४५ तत्त्वयमैः २२५ भागेलब्धं ५
१३२ गतोत्क्रमज्यापिण्डे १२८ युक्ते जाता
त्क्रमज्या १८७।२२। अनया १८७ त्रिज्यां
३४३८ हीने जातम् अहोरात्रव्यासदले भुज
रम ३२५०।२८ क्रान्तेरुत्तरत्वात् इदं दक्षि
णोत्तरम् अन्तरं॥ अथचरसाधनपूर्वकं।
दिनरात्रिविभागमाह॥ क्रान्तिज्याविष।
वद्भागदिनज्याद्दृक्षुण्णा -- नाम त्रिज्यागुणा
ह्यारात्रार्धकर्णमायत्तनासवः ५१ न
त्कार्मुकामुदकान्तोधनहीनापृथ्वीक्रिया

नैः स्वाहोरात्रवनभागैः छिन्नत्रिदलेस्मने
८१ यामक्रान्तौविपर्ययोहिगुणोनदिनद
ये विहायपुनःसौनियतान्नान्ताभानामपि
स्वैौ ८२ विनायागुणाहिनित्याहोरा
त्रार्धकर्णावसान्याभवति नस्मावापवरज।
सवापस्यग्रहस्यावरन्याध्यानस्यग्रहस्यग्रम
क्रान्तिज्यासाध्यासाविषुवच्छायायासायन
मेषतुलादिगतरवेर्मध्याह्नच्छायायाद्वाद।
शांगुलोशकेच्छायायागुण्या उदैनौमन्यो
प्रथमाशिनोस्वाहोरात्रवनभागेवरामवो।
धनहीनाकार्याऊनाकार्यानदादिनरात्रि
दलेभवनयामक्रान्तौविपर्ययः कथंरात्रि
छिन्नदलेइत्यर्थः द्वादशाभिर्भक्ताहिति।
ज्याक्रज्यास्यान माक्रज्यात्रिज्यायागुणा।
ना अहोरात्रार्धकर्णेनाहोरात्रवृत्तज्यासा
धंगुणज्यानया: भक्ताकार्यासावज्याभ
वेत नन्काम्येकामिति नस्मावरज्यायाः।
कामर्केकेधनुः कार्यावरतामवोभवेत्।
अस्मान्मकरादित्यर्थः वामिदिमुदगुत्तर
क्रान्तौमन्यो पृथक्स्थितेस्थूलहृयस्थिते
स्वाहोरात्रस्यवनर्धाशोधनहीनेकार्यं च
कचमयुक्तेमपरात्रेविहीनेकमानदिनम्।
त्रिदलेविपर्ययस्थित्यन्यासाहिहिमपि उक्ता
वतुल्यानदिनार्धनदत्तरात्रिदले यच्चरात्रि

सूसि
उ०
५८

58

दलेननदिनदलमित्यर्थः ॥ एवंसमाग
मेदिनरात्रिदलेद्विगुणेकार्येदिनद्वयेदिन
रात्रिप्रमाणेभवतः उन्नतोन्नतादिनरात्रि।
मानेपिनतमाणेसाध्य इत्याह ॥ विदे
पेन्यादि ॥ भानोनतनमानोनक्रांतिन
तचविक्षेपेणोकच्चयोज्यमेवादिज्येत्यम।
अपरत्रभिन्नदिशि अन्तरितानपमावोनन
तचदिनरात्रिप्रमाणेसाध्ये इत्यर्थः तत्र
उदाहरणे ॥ क्रांतिज्या ११२५।४३।
विषुव-- या ५।४५ गुणिता ६४३२
११ हारशेः १२ भक्तेलब्धेनानादिनज्या
५३६।३। इयंत्रिज्यया ३८३८ गुणि।
ता १८३८३४४।२४। अहोरात्रव्यासार्धे
नल्पकर्णेनानेनदिनार्धरात्रिर्धेसनेक
थिते ॥ याम्यक्रांतौविक्षेपदर्शयति ॥
याम्यक्रांतौदक्षिणक्रांतौसत्यां ते उन्न
तदिनत्वेदिनरात्रिदले ७३२५०।२८।
भक्तेलब्धेवराज्या ५६२।२४। अस्याध
नः ज्ञाताः रवेस्तरज्ञासर्वे: ५६५।१।
स्ताहोरात्रासनाग्र २।६४६८।२८।चन्न
भोगः ५४१२।७। पूर्ववत्।५४१२।७
अत्रारवेकनरक्रांतिन्यादेकच्चवरधनुषा
५६५।१। गुणेनानेदिनार्धे ५५७७
अत्रारहीनेज्ञानेरात्र्यर्धे ४८५७।६ प

नेष्टाधिकप्रमाणेन ३८० भक्तेजातेदि
नक्षत्रेयथान्मकोदिनार्धं १५।३५। गत
यं १३।१७। द्विगुणितेजातेदिनक्षयप्र।
माणेदिने ३३।१३ रात्रिप्रमाणे ८६।४
९ ग्रनयोगः ६०।४। जातेसूर्यसावन
होरात्रप्रमाणे ॥ अथनक्षत्राणांवेद्य
दीनांघ्रानयः स्पष्टविद्येयेणसंस्कृतः स
नः स्पष्टाः ज्ञेयः नाभ्यः क्रमेणेनोक्तोनेक्र
मोत्क्रमजोत्थादिनादिनक्षयेनक्षत्राणां।
माणिकानेष्वे ॥ अथपंचाङ्गानयनमाह
नवादौग्रहस्पष्टनक्षत्रानयनमाह ॥ भाभो
गोहृमनीलिप्ताः स्पष्टखेलाप्तथा तिथेः
ग्रहलिप्ताभभोगाप्ताभानिभक्तादिकंमि।
ति ८४ अष्टशुनेमितकलाः ॥ भोगः
अष्टशुनमितकलाः तुल्येग्रहस्यभोगेन
[illegible] कोभस्यादित्यर्थः ॥ तिथेबप्रसेगे
तिथे [illegible] भोगादित्यर्थः लोप्तिलेशोक।
लामितः ॥ अथनक्षत्रानयने ॥ ग्रह
स्यस्पष्टस्यलिप्तास्ताकलाभभोगेननक्षत्रभ
भोगेनभक्ताकार्या लब्धानि [illegible] भोगेनभा
नितास्विनयो [illegible] कलाभोलब्धागतयोगा
भवेति भोग्यवतनभमाननक्षत्रस्यगतनभक्ता
ग्रहाणान्याप्लुत्वादिनार्धंसाध्यं अथयमर्थः
गतकालाभिरेवंदिने ८ नक्षत्रभोगकला

स्पसि
३.
४५

59

भिः किमित्यनेनशेषकलाभ्यागतिक ।
लाभिर्भक्ताकार्या लब्धादिनादिफलेनत्र
यमूर्के एवंभोग्यापेक्षायोनदेवशेषभभो
गात्मशेषाभ्यभोग्यकार्ये नद्दपिभुक्तावि
भज्यानन्तरभोग्यकार्यमिति ९४ ॥ अ
थयोगानयनमाह ॥ रविचन्द्रयोगलिप्ता
भोगयोगाप्तभोगभाजिता गगनगमाष्टष
ष्टिकाभुक्तयोगमानाडिकाइति ९५ ।
सूर्यचन्द्रयोगकलाभ्यः नक्षत्रभोगेनभा
जितालब्धाद्याश्विकाद्यायोगाभवन्ति भोगेन
दत्तानिष्टिभोगेनलोकाष्टशैलाणर्मितेनभा
जिताः चेन्द्रलिप्ताभोलब्धानिथयो ॥
अथतिथिसाधनं ॥ अर्केन्दुलिप्ता
भात्तिथियाभोगभाजिता गगननगार्थष
ष्टिकाद्याप्तिभुक्तयोनिवाहतः इति ९६ ॥
सूर्यचन्द्रकलाभ्यो तिथिभोगेनभाजिताः ।
लब्धः तिथयस्युः अत्रापिभुक्तवत् भुक्त
भोग्यान्त्यषष्टिगुणितानाड्योनरभाजितोऽस्य ।
नोनाड्याःस्युः ॥ उदाहरणं ॥ स्पष्टो
रविः ८।२५।४८। स्पष्टगतिः ५७
१४ स्पष्टचन्द्रः ७।७।११।२२। गतिः
८०२।१२ अर्केनचन्द्रः ८।०।२५।४
७ अस्यकलाः १०८२५।४७। तिथि
भोगेनानेन ७२० भक्तेलब्धंगततिथयः

१५ शेषे ३५।४७ ह्रासात् ७२० मङ्गोल।
वृश्चिके जाते भौमे ५८४।१३। भुक्तौ।
३५।४७। षड्गुणे ४१०५३ उभयत्र
रविचेष्टायोगेन्तान्तरेण ७८४। ४४ मङ्गो
लस्यागतगम्यघटिकाः गताः २।२५ वे
ष्याः ५४।४५ एता आगतानि शेषः अर्ध
रात्रसमयजाः गतगम्याः घटिकाः भवन्ति
आभ्यां हीनसहितमिश्रकालः अथ रात्र
समयः कार्यः नागतगम्यघटिका भव
न्ति यदि अर्धरात्रसमयस्पूर्वापरसमये अ
पेक्षितमलमइष्टघटीभिः अर्धरात्रान्तसमय
रहितः सहितः कार्यः कालो भवति सू
र्योदयादर्धरात्रसमयः ५८।३४ एवका
लिने इष्टघटीभिः युक्तः जाता आगतघटी।
२।५२ रहितः जातः इष्टेवासरेपौर्णिमा
याः सूर्योदयाद्गतघटिकाः ५३।४४
टिकाः ५८।२४ इष्टघटीभिः ५४।
४४ युक्तः जाता भौमवासरे प्रतिपदि सू
र्योदयादेषघटिकाः ५१।२८ अत्राये
विशेषः ॥ यदा मिश्रकालमध्ये गतघ
टिकानेष्टुईनि तदा वारादेकोयाह्यः घ
टिभिर्गुण्याः एतन्मध्ये मिश्रकालः यु
क्तः कार्यः सा मिश्रकालो भवति तन्मध्ये
गतघटिका शोध्याः शेषमिता आगत।

सूसि
उ°
६०

60

तिथेः सकाशात्सूक्ष्मसौनितिथोश्चवौमन्तारे
गतवटिकाभवंति यदाप्यष्टटीभिः सि।
श्रकालः श्रुक्तः त्रिंशन्नेनदापद्यााधिकेष
ष्टिभिभक्तः कार्यः लब्धस्यानेयोज्येशे।
षष्टिमिनाप्ताः वटिकाभवंति ॥ श्रन
यारीन्यानब्बयोगसाधने ॥ चन्द्रस्य ७
१०७।११।३३। कलाः १३३१।३३।
भभोगेन ८०० भक्तोलब्धानिगतनक्ष
त्राणि ५ शेषे १३१।३३। हीनं ८००
शोधितेजातेनमेष्यं ५६८।२७। इदं
षष्टिगुणं ३४१०७ चन्द्रगत्या ८०५।
१३। भक्तमपरिणामेभाज्यः २०४६४
२० भाजकौ ४८२७३ भजनाल्लब्धाश्र
न्तराधानवनत्रस्यवटिकाः ४२।१८।२
वि ११०५।३४।४५। चन्द्रः ७।७।
११।३। श्रनयोर्योगः ८।१३।४७।१९
श्रस्यकलाः १५२२७।१९ भभोगेन ८
०० भक्तालब्धागतयोगनयोगाः १९शे
षे २०।१९। हीनं ८०० शोधिते ७
७२।४२ जातमेष्यामिदंषष्टिगुणितं ४
६३५१ गतियोगेन ८५५३।४३ भा
क्ताल्लब्धंयोगस्यापष्ठाप्यवटिका ५३।४०
॥ श्रथकरणानयने ॥ तिथ्यर्द्धप्र
मौचिरकरणानिस्युः ॥ श्रवानिमाक्षुः।

तिनागेतन्नीयेनचक्रार्धे किंस्तुघ्नमेवचतुर्गुण :
शकुन्यायाश्चतुरार्धगाः ५७ शकुन्यायाः चतु।
र्दश्यः पश्चार्धोत्तरार्धेन : एतानिकरणानि
ध्रुवाणिस्थिराणितचैकैकंशकुनिहन्नीनागेन
नीयेचक्रार्धेचतुर्थेकिंस्तुघ्नमिति ५७ ॥
अथचरकरणान्याह ॥ ववादीनितनः सा।
मचराख्यकरणानि मासेष्टमान्तरैकैकंक
रणेनोऽष्टवर्तमे इति ५८ ववादीनिसप्त।
ववबालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टि।
सप्तानिचराख्यकरणानिचरसंज्ञानिकरणा
निस्युः मासेसमम्यगष्टधारमेकैककरणमु
च्यते इत्यर्थः एवंपंचमीप्रथमार्धादारभ्य।
एतानिकरणानिपुनः पुनः परिभ्रमन्ति कृ
ष्णचतुर्दशीप्रथमार्धपर्यन्तमितिभावः ५ ८।
तिथ्यर्धभोगेसर्वेषांकरणानांप्रकल्पयेत्।
एषांस्फुटान्तिः प्रोक्तः सूर्यादीनांस्वचारणा
मिति ५९ प्रत्येकंसमानांकरणानांतिथ्य
र्धस्यैवभोगः चतिथ्यर्धकालप्रमितानवस्य
नेनप्रकल्पयेत ॥ एषांसर्वेषांस्पष्टयेस्फुटग
तिस्पष्टक्रियारूपासूर्यादीनांग्रहाणांतत्ला
मयाप्रोक्तायानेनस्पष्टाधिकारः समाप्त इ
तिस्पष्टविनम ॥ विश्वनाथेनरचितागह
नार्थप्रकाशिका द्वितीयाध्यायभवनस्पष्टि
कास्पष्टोसमाप्तिगतो ॥ ः ॥ इतिश्री

सू०सि ३० ८१

61

दिवाकरैदेवतात्मनविष्णुनाथदेवतविरचिते।
सूर्यसिद्धान्तेसोदाहरणव्याख्यानेस्पष्टाधिका
रः समाप्तः ॥ ३ ॥ अथत्रिप्रश्नाधिकारोव्या।
ख्यायते ॥ तत्रादिकज्ञानेश्लोकावनुष्टुभेना
ह ॥ शिलातलेंऽबुसंशुद्धेवज्रालेपेथवा।
समे तत्रशंक्वगुलैरिष्टैः सममण्डलमालि।
खेत १ तन्मध्येस्थापयेतशंकुंकल्पनेष्टा
दशांगुलं तच्छायाग्रंस्पृशेद्यत्रवृत्तेपूर्वापरार्ध
योः २ तत्रबिन्दूविधायोभौवृत्तेपूर्वापराभि
धौ तन्मध्येतिमिनारेखाकर्तव्यादक्षिणोत्तरा।
रा ३ याम्योत्तरादिशोर्मध्येतिमिनापूर्वप
श्चिमा दिङ्मध्यमत्स्यैः संसाध्याविदिशस्तद्व
देवहि ४ तत्रादिकसाधनेऽम्बुसंशुद्धे अ
म्बुनातलेनसंशुद्धेसमीकृतेशिलातलेपात
लेपाख्येणजलसमीकृतेप्रेक्षणापरिज्ञानेशि।
लातलेमण्डलमालिखेत इत्यभिप्रायः अ
थवातदभावेस्थलानेवव्रलेपेहस्तकवत्रसम।
भूमौसमेसमतांनीतेकल्पनेष्टाङ्गुलैः अभीष्ट
कांगुलैः व्यासार्धरूपैः समसमवृत्तमण्डले।
तन्मालिखेत केन्द्रधनपरिधौसमवेतः य
थारेखानुसाम्यात्तच्छेत्यर्थः । ततस्तन
वृत्तमध्येतन्मध्येकेन्द्रस्थानेकल्पनवाद्वाद
शांगुलानाकोंगुलैःशंकुंसमतलेममलकका
ष्ठेस्थापयेत ततःशंकोर्णच्छायाः दिव

समप्रच्छिन्नयविभागयः तथाग्रेस्याविनश
कोः छायाग्रेयेत्रेयस्मिन्विभागेह्नेमण्डले
पश्चैस्त्र्येन प्रवाङ्----यायत्रप्रविश
ति अपराह्णेयत्रनिर्गच्छतितत्रश्चेशानिर्गच्छे
तयो उभौ ह्लौ रिहक्रमेण पूर्वापरसंज्ञौ ॥
अथच्छायायाः कर्णानयनमाह ॥ शंकुच्छे
याहतिमूलेकर्णस्याद्भाः शंकुहीनाशंकु
हतिमूलेच्छायाशंकुविपर्ययात् ॥ द्वाद
शांगुलशंकुच्छाययोर्वर्गयोगात्पदंच्छाया ।
कर्णः इष्टच्छायाकर्णःस्यात् ॥ उदाह
रणं ॥ तत्रनास्मिन्नेवदिनेशंकुच्छायांगु
लानि १० शंकु १२ वर्गः १४४ छाया
वर्गः १० अनयोर्योगः १४४० असामू
ले इष्टयावर्गः १५ । ३२ । असावर्ग २४
४ शंकुवर्गः १४४ शोधितः १० असामू
लनानाच्छाया १० अथशंकुविपर्यया ।
द्विनिकर्णवर्गात् २४४ छायावर्गः १००
विशोध्याशेषं १४४ असामूलेनानाशंकुः
१२ ॥ अथस्वाक्षोन्नाद्यानयने ॥ विष्णु
क्रान्तोयुगेभानोवक्रेप्राक्पाविलम्बने नद्रु ।
ण्णनमूर्द्धिनेभंक्ताद्युगताद्यदवाप्यते ॥ त
दाविन्नादक्षमोक्षाविशोध्याद्ययनाभिध ः
तन्वेक्षनाद्रूक्षांतिच्छायायावदलादिकं ।
इति ॥ भानोवक्रेण्णुगीनोक्षेक्षांतिसह ।

सू.सि
उ.
६१

62

युगेमहायुगेप्राक्सर्वविभागेत्रिंशात्मकः।
त्रिंशद्वारोद्वृत्तानि विंशतिः षट्शतमित्यर्थः
परिलम्बनेयुगणादुद्भूतगणाद्भुजात्षट्श
नयुगानानभूदिनात्तुरीयसूर्यस्यसावनदि
नैः भक्ताद्यत्फलंभगणादिकमवाप्यते न
स्यभगणाः त्याज्याः शेषंराश्यादिकं अस्य
भुजः कार्यः अंशाः कार्याः त्रिभिर्गुणा
दशभिर्भाज्याः लब्धमयनसंज्ञकाः अयनां
शाः ज्ञेयाः नतेभ्यस्थानाः तैरयनांशैःसंस्था
नाः क्रमेणक्रान्तिच्छायाचरदलादिकंसा
ध्येतेचलादितिनान्यर्थः ॥ अस्यो।
दाहरणंशर्वमेवप्रदर्शितं ॥ अथोक्तसा
नस्यप्रत्यक्षप्रमाणमित्याह ॥ स्फुटेह।
कन्तुल्यतोगच्छेदयनेविषुवद्द्वये प्राक्चक्रं
चलितेहीनेच्छायार्कात्करणागते अंत।
रांशैरथावृत्यपश्चाच्छेषैस्तथाधिके इति ॥
अयनेदक्षिणोत्तरायणसंधौविषुवद्द्वये द
क्षिणोत्तरगोलसंधौचक्रेचलितेस्फुटेप्रत्य
क्षेदृक्तुल्यतोदृक्सिद्धोवकेर्नोगच्छेत न च।
नदननेप्रत्यक्षमित्यर्थः ननुपूर्वेनः पश्चि
मोवाचलितमितिवाथ्येज्ञानत्वाभिन्यात अ
ह ॥ प्रागिति प्राक्पूर्वस्मिन्चलितं।
मितिनेयंउक्तः छायार्कोन मध्यमार्का
च्छायानीतस्पष्टमागणप्रकारेणसाधितः सू

येन लम्बमानस्याग्रज्ञाप्रकारेणानीतः स्पष्टः सूर्यः
नेऽस्मिन्हीने सूर्ये सति ऋणराशेः सूर्ययाम्य
नराशेः अग्निहतेः ध्रुवास्मिन्वलितेमितिज्ञे
ये यद्देशीये: सूर्ययाम्यनराशेः अथवेत्तम
तिराशिमानाशिमाभिभूतेवक्रमाङ्गनेपरि
सूत्रेनथावलितमितिज्ञेयम् ॥ अथवो
पयुक्तां पलभामाह ॥ एवं विषुवतीच्छा
यास्वदेशीयादिनार्धजा दक्षिणोत्तररेखा
यां मानं विषुवत्प्रभा ॥ स्वदेशे एवं वि
षुवतीद्वादशाङ्गुलशङ्कोश्छायादिनार्धजा।
मध्याह्निकी छायायान्तिमीनो दक्षिणोत्तररेखा
यां स्थितः स्यात्सा भीष्टदेशे विषुवच्छाया
भवति ॥ उदाहरणं ॥ अत्र काश्मीरे वि
षुवत्प्रभा ५ । ४५ ॥ १२ ॥ अथ ल
म्बाक्षयोरानयने ॥ शङ्कुच्छायाहतेत्रि
ज्ये विषुवत्कर्णभाजिते लम्बाक्षयोः
चापे लम्बाक्षौ दक्षिणौ सदा ॥ त्रिज्याघ्न
नष्टयेष्ट्याघ्ने शङ्कुच्छायाहते पलकर्णाद्विभ
क्तेनान्यत्र शङ्कुच्छायाविषुवत्प्रभयायुक्ते
ना विषुवत्कर्णभाजिते उभयत्रापि अवश्य
ते नभक्तः क्रमेणलम्बज्याक्षज्यानेनयोः
चापेऽथ त्रिक्रमेणलम्बाक्षौ सदा गोलद्वये
दक्षिणादिकस्थो भवतः ॥ उदाहरणं ॥
त्रिज्या ३४३८ शङ्कुना १२ गुणिता ४०

सूसि
उ॰
63

३।५८ अक्षकर्णेनानेन ३।२४ भक्ते लब्धे
लम्बज्या २०५८०।४ अस्य धनुर्लम्बोदक्षि।
णा ३८।४।११ षष्ट्या भक्ता जाता लम्बांशाः
६४।१७।११ त्रिज्या ३४३८ अक्षच्छायया
५।४५ गुणिता १९७५८।३१ विषुवत्क
र्णेन ३।१९ भक्ते लब्धमक्षज्या १४८४।१
४ अस्य धनुर्जातो दक्षिणा २५।२४ षा।
ष्ट्या भक्ते जाता अक्षांशाः दक्षिणाः २५।१२
अथ मध्याह्नेन नतांशज्ञाने भुजज्याकोटिज्ञाने
वाह ॥ साध्यार्कापक्रमयोर्दिक्साम्ये
नैरन्तर्यात् प्रोक्तेन नतांशाः सूर्यस्योन्नतांशा।
ज्याच्च कोटिज्या ॥ साध्यापक्रमः क्रा।
न्त्यंशाः अनयोर्योगः कार्यः अन्यथान्त
रं दिक्षु अक्षांशक्रान्त्यंशयोरन्तरं कार्यं प्रोक्त
सूर्यस्य नतांशाः तेषां नतांशानां भुजज्या क
र्णा कोटिज्या नतांशानेवं तत्समुद्रा उन्नतां।
शास्तेषां ज्याकोटिः स्यात् ॥ उदाहरणं
अभिवेष्टीभिः ४।१३ कालेनेष्टानन्तरं
कालिको मध्याह्नसूर्यः १।५।५७।२४
सायनः २।१३९।११ अस्मात् भुजज्या १७
४४।२१ इष्टपरमापक्रमज्या १३९७ गुणि
ता ३८।१९।४४४४।४० त्रिज्यया ३४३८
भक्ते लब्धं क्रान्तिज्या ११०।३९ यो धनुः ध्रु
नाताः क्रान्तिकलाः ११।३१ अत्र षष्ट्या भक्ते।

ग्रेणाग्राक्रांतिहृतनताः १८।५१।२१ अनयो
र्भिन्नदिक्त्वादन्तरेण जातानेनोद्धृताः दक्षिणा :
ग्रा ४४।५८ पलज्या ४।४।४१ अनेनोद्धृ :
ता ४४।५८ नवतिशुद्धाः शेषंकोटि।
ज्याघ्नाः इत्यनेननेनोद्धृताः शेषापलोज्या।
कोटिज्या ३४।३।२४ ॥ २४ ॥ अ
थछायाकर्णयोरानयनमाह ॥ प्रोक्त
मानांगुलाभ्यस्तिभुजत्रिज्येयथाक्रमम् ।
कोटिज्ययाविभज्यामेछायाकर्णौवहर्दले ॥
भुजत्रिज्येननोशज्यात्रिज्यावशोक्तमानांगु
लैः शंकोश्मानांगुलान्निनेरभ्यस्तेगुणिते
कार्ये उभयत्रकोटिज्ययाभक्तेलब्धेयथाक्र
मेमध्याह्नछायानत्कर्णौभवतः ॥ उदा
हरणं ॥ भुजज्या ४०।४।१० त्रिज्याव।
३४।१८ उभयत्रापिप्रोक्तमानांगुलैः पभिः
१२ गुणितेभुजज्या ४८५।१० त्रिज्याच ४
१२५८ कोटिज्ययानया ३४।१३।२४ भक्ते
लब्धमेवात्रमध्याह्नछायांगुलात्मका ११२
५ अपरत्रमध्याह्नकर्णांगुलादि १२।५
॥ १५ ॥ अथमध्याह्नछायातोनतानय
नेश्लोकाभ्यामाह ॥ मध्यछायाभुजस्ते
नगुणिनाभिमभोर्विका स्वकर्णमाधनुलि
प्तानतांशादक्षिणाभुजे ॥ उनगेष्ठानुया
याम्याः नाः सूर्यक्रांतिलिप्तिकाः दिगैदे

सूसि
३.
८४

64

मिश्रिता: सौम्येविक्षिप्ता: स्वाक्षलिप्तिका: ॥
इष्टदिनेमध्यच्छायायामध्याह्निकीच्छायायाभुज
सैवाज्ञेया तेनभुजेनत्रिभमौर्विकात्रिज्या
गुणितास्वकर्णेनस्वमध्याह्नच्छायाकर्णेन
भक्ता: फलमक्षसाधनलिप्तानांतत्संज्ञकाद्दक्षि
णेभुजेनतत्कला: नानतत्कलिप्तादक्षिण
दिक्स्यसंतिउत्तरा: स्यु: उत्तरेभुजेयाम्याद
दक्षिणास्तानेनकला: प्राग्युक्ता: सूर्यक्रा।
न्तिलिप्तादिभेदेनमिश्रिता: संयुक्ता: सौम्य
दिशोसौम्येनेरितास्वाक्षलिप्ताभवंति ॥ उ
दाहरणे ॥ मध्यमच्छाया १।४५।अ
यमेवभुजउत्तर: १।४५। अनेनत्रिभज्या
३४३८ गुणिता ४८७० मध्याह्नकर्णेन १
४।०।५। भक्ता ४०।३।०।५। अस्य
धनुर्लिप्ता ४०।३।५१। अयोनरेभुजेतेन
दक्षिणाइमाधनुर्लिप्ता ४०३।५। सूर्यक्रा
न्तिलिप्तिकाउत्तरा: २१।०।३। उभयोर्भि
न्नदिक्त्वात्योगेजातास्वाक्षलिप्ताका: १५
३४।५४ ॥१५॥ अथास्तज्यालम्बा
नयनमाह ॥ नाभ्यक्षोज्यावनद्वंग्रोह्य
त्रिज्याहृते: पदम लम्बज्यार्कगुणाक्षज्या।
विषुवद्भाप्तलम्बया ॥ नाभ्याक्षकला
भ्य: ज्याजीवासाध्यासाक्षज्याभवति त
द्वर्गमक्षज्यावर्गं त्रिज्याहृते: त्रिज्यावर्गा।

शेषत्यक्तात्शेषान्मूलेलम्बज्यान्त्यार्केगुण
लम्बयालम्बज्ययाभक्तेलब्धेविषुवच्छायलभा ॥
उदाहरणे ॥ अन्तलिप्तिकाः १५ । २४ ।
५४ । आसेज्यानाभोन्त्या १४ । ८२ । ३४ ।
अस्यावर्गः २२००९३२ । ५५ अर्कवर्गोन्ति
ज्यावर्गादस्मात् १८ । २४ । ८ । ४४ शोधि
तेशेषे ५९ । ४६ । २० । १९ अस्मूलेनानेलम्ब
ज्या २१०२ । २४ अन्त्यज्या १४ । ८२ । २७ ।
अर्के १२ गुणा १७८०१ । २४ लम्बज्यया ।
नया २१०२ । २४ । भक्तेलब्धेविषुवत्प्रभा
५ । ४५ । विलोमविधौक्रियमाणेकि
१९ ॥ अथनतभागेभ्यः अन्तराननेनका
न्तिच्छायासूर्यसाधनेसार्धश्लोकोभ्यासाह ॥
स्वाल्पार्केनतभागानोदिकसौम्येनरमनयथा
दिमेदेपक्रमःशेषस्तस्यज्याविन्ययाहना ॥
परमापक्रमज्याभावाप्तंमेषादिगोरविः मृगा
दौशोध्यभगणान्मध्याह्नेकमुटोभवेदिति ॥
स्वान्तःखिदेशायाहोषाः अर्केनतभागानो
मध्याह्नसूर्येनतांशयोर्भागानोदिकेसौम्यापव.
दिक्षेनान्तं अन्यथान्यदिक्षेतुयथायोगः का
र्यः शेषोकः अपक्रमः क्रान्तिःस्यात् न
स्यक्रान्तेज्याकार्यात्रिज्ययागुणापरमक्रान्ति
ज्ययाभक्ता लम्बस्यचापंधनुरंशादिके समे ।
षादिगोरविः मेषादिराशित्रिनयाज्जगेनो

सूसि
उ॰
८५

65

र्कः स्यात् कर्कादौ कर्कादित्रिनये केंवक्रा
धीन षड्राशिशुद्धः स्फुटः मध्याह्नकाले स्फु।
टार्कः स्यात् । तुलादौ तुलादित्रिनये भार्ध
संयुतराशिषट्कयुतादागतार्कात्स्फुटोर्को।
ज्ञेयः । मृगादौ मकरादित्रिनये केभगणा
त द्वादशराशिभ्यः शोधितचक्रशेषमयनो
शसंस्कृतमध्याह्नकाले स्फुटार्कः स्यात् ॥
पूर्वानीतनतानार्थेन्यस्तायनांशसंस्कृतगत्य
र्थं सिद्धमुदाहरणं ॥ स्वदेशेयोग्राक्षो।
ग्रादक्षिणः २५।२४।१०।२१ अर्केन
तभागः ९।४४।५८ दक्षिणाअनयोर्दि
गैक्यहद्धादेनेरेजाताक्रांतिः १८।५।११२
अर्केननतभागा अस्यज्या ११७३५ त्रिज्य
या ३४३८४।४५।४।४२ परमापक्रम।
यानया १३९७ भक्तेलब्धं १७३३।१७ अस्य
धनुः ३१५९।४ षष्टिभक्तेरेणादि ५२३
९।४। विकलाभक्तेलब्धेमेषादिकोः सा
यनोरविः ११।१११२१९।४। अयनांशा १६।
४।१४३। रहितानोमध्यमाह्निकः सायो
रविः ११।५।५७।१७।१७ ॥ अथम।
ध्यमार्कानयनेल्पाकार्थेनाह ॥ तन्मोदम
सकृद्धामेवार्थमध्यादिवाकरः ॥ तस्मा
दानीतमसकृत्सूर्यान्मान्दमेदफलमसकृद्धार
वामेनविपरीतेनसाकृत्सूर्यमेसकार्यमध्यम

सूर्यः स्फुटः ॥ उदाहरणम् ॥ यथा
माध्यिकः सूर्यः १।५।५७।१७। मंदो।
च्चं २।१७।१९।५५ एतेनोनेमंदकेन्द्रं।
१।११।११।३८। अस्य भुजज्या २२७।०२
२। अयमोजपदगतोनेरगुणान्येन ०।२०।५
णिता ७५।१९।४७ त्रिज्याभक्तेलब्धं ०
१२। इदं युग्मपरिधौ १४ ऊनेनोनःस्फुट
परिधिः १२।४७। अनेन भुजज्या २२७०
२२ गुणिता २।२९।३१।१२ भगणांशैः
भक्ते लब्धं ८९।५५। अस्य धनुः जातं मं
दफलं कलात्मकं ८९।५५। केन्द्रस्य
मेषादिकत्वाद्धने विलोमं जातं मृणात्मकं
भक्तेजातमेकाद्यं ।।२९।५५ अनेन
संस्कृतः स्पष्टो रविः १।०।५।५७।१७
जातो मध्यमो रविः १।४।३०।२२ अस्मा।
न्मुनर्मंदफलमानीय सकृत्सकृत्प्रकारेण
पूर्वानीतरवौ १।०।५।५७।१७ मेथे
यावत् स्थिरो भवेदिति त्रिलातलेंदुमस्य
ड्रमित्यादि सर्वेषु ग्रहेषु तत्सर्वे विलोमविधि
नाप्रदर्शितं ॥ १८ ॥ अथाग्रकर्णा।
नयनमाह ॥ कोटिज्याविष्कम्भकर्णाग्र
णमाशांकुजीवयो अर्काग्रोविष्कम्भकर्णा।
ग्रीमध्यकर्णोधृतास्वका ॥ कोटिज्या
सूर्यकोटिज्याविष्कम्भकर्णाग्रगुणतत्कोटिं

स्मृति
उ.
९९

66

गुणाशंकुजीवयाशंकुजीवानामोन्नतांशा
नयामाभक्ताफलेऽर्काग्रासूर्यस्याग्रा इयं।
मिष्टकर्णश्चौक्षाभमनवालिकच्छायाघ्नेन
गुणितानामध्यकर्णार्धेनामध्यकर्णेनभक्ताः
फलमिष्टकालिकाकर्णाग्रास्यात् ॥ उ
दाहरणं ॥ रविःक्रांतिज्या १११०।०।१३
नेऽत्रविषुवत्कर्णेन २।१५ गुणिता १४७
५०।१५ उन्नतांशजीवया २४।२।२४।
भक्तेलब्धमर्काग्रा ४।१५ इयंइष्टच्छाया
कर्णेनानेन १५।२७। गुणिता ६७।
२४ मध्यमकर्णेन १२।१० भक्तेलब्धंस्वा
काग्रेष्टकालिकायाः ५।२४ इयमे
वकार्येयंनान्योऽवधाने ॥ १५ ॥ अथभु
जानयनेश्लोकाभ्यामाह ॥ विषुवद्भा
गुणार्काग्रायामेस्याऽडनरोभुजः विषुव
त्यांविशोध्योदक्गोलेस्याद्धाग्रुशातनरः॥
विपर्ययान्भुजोयाम्योभवेत्प्राच्यपरांतरे।
मध्याह्निकोभुजोनित्यंछायामध्याह्निकी
स्मृता ॥ अर्काग्रायास्वदक्षिणगोले
विषुवत्प्रभानयायुक्ताः उत्तरादिकोभुजः।
स्यात् उत्तरगोलेविषुवत्यापलभयाम।
काग्राविशोध्याशेषमुत्तरादिकोभुजः।
स्यात् यदिविषुवत्यापलभायाअर्काग्रा
न्यूनाइति तदार्काग्रायांविषुवतींविशो

धनेऽर्वेयाम्योदग्वृत्तेभुजः स्यात । कस्मा
दित्यत आह । प्राच्यापरेतेतिश्रुवोपगास्
यादनगालेप्रदेशेयाम्योत्तरेवाभुजः स्यात ।
मध्याह्निकोमध्याह्नकालिकोभुजः नित्यं
सदामध्याह्निकीमध्याह्नकालिकीछायया
स्मृता कथिता ॥ उदाहरणं ॥ अर्कोग्रा
४।१९ पलभाता ५।४५ उत्तरगोलत्वा
द्वहिताजातउत्तरभुजः १८ मध्याह्नछा
यामध्यभुजइत्याख्याते ॥ २० ॥ अथप्रका
रद्वयेनकर्णानयने ॥ लम्बाद्दजीवे ।
विषुवच्छायाद्वादशसंगुणे क्रान्तिज्याप्ते
नुनौकर्णौसममण्डलगौरवाविति ॥ ल
म्बज्याद्दज्याक्रमेणविषुवच्छायाद्वादश
भोगुणितेउभयत्रक्रान्तिज्ययाभक्तेसम
मण्डलगेसवितः स्वसूर्यकर्णोभवतः उ
भयत्रछायाकर्णः स्यात ॥ उदाहरणं
२०।५८।४ पलभया ५।४५ गुणिता
१८७।८।१२।५२। क्रान्तिज्यया ११९०।१२
९ भक्तेलब्धकर्णः १९।१२ अथाद्दज्या
१५८४।२५ द्वादशगुणिता १७८१२।४
८ क्रान्तिज्यया ११९०।१९ भक्तेलब्धक
र्णः १९।१२ ॥ २१ ॥ अथप्रकारान्तरे
णकर्णानयनेमाह ॥ सौम्याद्योनायदा
क्रान्तिः स्यात्तदाद्युदलश्रवः विषुवच्छाय

सू.सि. उ. ५७

67

याभक्तः कर्णो मध्याग्रयोऽन्तरः ॥ यद्वासौ
ष्योन्नतांशकोटिः अहोना अहोशाहृना पा
न्नद्वाद्युदलश्रव: मध्याक्रकर्णो विद्युवच्छा
यायाभक्ताशत्यो मध्याग्रयामध्याकृग्रयोऽन्त
नोभक्तः फलैकर्णः स्यात ॥ उदाहरणं
९।५।१३। अहोशान २५।५।।।
अक्षेनिकारणान्मध्याक्रकर्णः २।०।५
पलभयाग्रणिना ३४।२८ अर्काग्राया ४
१४५ भक्तः फलैकर्णः २५०।०५ ॥
२५ ॥ पुनरग्रासाधनमाह ॥ स्वकोटि
ज्याविनीवाचीलम्बज्याप्ताग्रमौविंकी स्व
स्वकर्णहृनाभक्ताविज्यायाग्रोगुलादिका ॥
स्वकोटिज्यास्वाभिमनास्वकीयस्वहृकर्णो
हृना मध्याक्रकर्णेनगुणिताविज्ययाभक्ता
लब्धमंगुलादिग्राभवेत ॥ उदाहरणं।
कोटिज्या ११०।३४ त्रिज्यया ३४२८।
गुणिना २८१८४१४१४१ लम्बज्यया ३०
४८।४ भक्तेलब्धमग्रिज्या ११३५।४ इयं
मध्याक्रकर्णेनानेन १२।५ गुणिना १४८
४३।४२ त्रिज्यया ३४३८ भक्तेलब्धेनदेवा
ग्रिज्या ४।१४ ॥ २३ ॥ अथकलाया
पकरणीसाधनार्थकोणशंकृहकज्योस्त्रि
वृ.पंचकेनाह ॥ त्रिज्यावर्गार्धतोग्रज्या
वर्गोनानद्वादशाहृनान पुनः द्वादशानि।

ग्रास्तुलभाजेयत्फलेवुधैः प्रोक्तवर्गार्धयुक्ते
नेविषुवत्वर्गभाजितात् लब्धेनकर्णेना
मनोपृथक्स्थापयेद्बुधः ॥ अर्कज्याविषु
वच्छायाग्रजियागुणितात्तथा भक्तात्फला
प्तेनहृग्संयुक्तेकर्णेपदं ॥ फलेनसंयु
क्तेदक्षिणोत्तरगोलयोः याम्ययोर्विदिशोः
प्रोक्तरेवंयाम्योत्तरे रवौ ॥ परिभ्रमतिप्रोक्तो
स्तः प्रोक्तोफलत्तरगोलयोः तत्रिज्यावेगवि
श्लेषात्स्फुलेहृवज्याभिधीयते ॥ त्रिज्याव
र्गार्धाद्ग्रज्यावर्गेनहीनात् द्वादशगुणि
तात् तत्पुनः द्वितीयवारं द्वादशगुणात् ।
प्रोक्तो द्वादशाङ्गुलात्मकस्य वर्गार्धेन युक्तेन
पलभावर्गेन भाजितात् बुधैर्गणितविद्भिः
यल्लब्धं प्राप्तं तेन करणी नाम तस्य करणीतो
करणीबुधोगणः पृथक् द्वितीयस्थाने स्था
पयेत् ततोर्कज्या द्वादशगुणिता विषुव
च्छायापलभयाग्रज्यया गुणितात् तथास्
वेवत् प्रोक्तवर्गार्धयुतेन पलभावर्गेण भ ।
क्तात्फलं सत्तेन हृग्मस्य फलस्य वर्गेन संयुक्ता
कैः सूर्ये परिभ्रमति सति ब्रामेण याम्ययोर्वि ।
[illegible]शोः दक्षिणोत्तरयोर्विदिशोः आग्नेयनैरृ ।
त्ययोः [illegible]शानवायव्योरित्यर्थः । तेनाद
नशवीर्थे आग्नेय पश्चात्योर्दक्षिणोत्तरके
मध्ये दिनपार्धेन [illegible]मा वायव्ययोर्दक्षिणोत्

सूसि
उ.
५८

68

त्क्रमेणफलिनार्थः सकोणसंज्ञकः शंकुः
स्यात् नकोणशंकुत्रिज्ययोर्वर्गांतरान्मू
लेदृक्ज्योच्यते ॥ उदाहरणं ॥ त्रिज्या
३४३८ अस्यावर्गः ११८१९८४४ अर्धं ५
९०९९२२ अग्रज्या १२२१।३० वर्गेण।
१४९१९०५८।१५ रहिते ४४१०८४७।४
४५ द्वादशगुणिते ५२९४९०३८९।०।
पुनर्द्वादशगुणे ७३२२९४४९८८।० इदं
शंकुः १२ वर्गार्धयुक्ते १४४७२ युक्ते पल
भया ५।४५। वर्गेण ३३।३ वर्गेण १०
५।०।३। भक्ते लब्धं ज्याकरणी ६९१०८
९२।२९ इदं द्वितीयस्थाने स्थापितं ६९०१
०८९२।२४ द्वादशगुणितेन १२ पलभा
६९० इयं त्रिज्यया १२२१।३० गुणिता
८५७४५।३० शंकुवर्गार्धयुक्ता पलभा
वर्गेण १०५।३ भक्ता लब्धं मूलाख्यं ८०९
३२ अस्यावर्गेण ६५५२४४।१३ शून्य
ज्याकरण्या ६९०१८८९२।२४ युतः
६९६७४२३६।४९ अस्यामूले २५८३।
२६ पूर्वानीतफलेन ८०९।३२ युते उ
त्तरगोले लब्धाज्ञाने कोणशंकुः ३३९२।५
२। अस्यावर्गः ११५१२२२२।४८ त्रिज्या
वर्गः ११८१९८४४ अनयोरंतरं ३०
७६२२।४२ अस्यामूले दृक्ज्या ५५४१

१८ ॥ १८ ॥ अथेष्टच्छायायाश्छायाकर्ण
योरानयनमाह ॥ स्वशंकुनाविभज्याभि
हता त्रिज्येष्टा द्वादशाहते छायाकर्णौ स्तःको
णेषु यथास्वं देशकालयोः ॥ इष्टकोण।
इष्टकज्या त्रिज्ये द्वादशगुणे स्वशंकुना कोण
शंकुना विभक्ता भे लब्धे क्रमेण इष्टकज्या त्रिज्या
छायाच्छायाकर्णौ स्तः एवं कोणेषु स्वदे
शकालयोर्यथास्वं यथा देशे यथा काले छा
याच्छायाकर्णौ साध्यौ ॥ उदाहरणं ॥
इष्टकज्या ४५४ । ३८ द्वादशभिर्गुणिता ५
४५५ । ३६ कोणशंकुना ३३४२ । ५८ भ
क्ता लब्धं कोणच्छायाकर्णः १ । ५८ । त्रि
ज्या ३४३८ द्वादशगुणा ४१२५६ कोण
शंकुना ३३४२ । ५८ भक्ता लब्धं कोणक
र्णः १२ । १९ ॥ १९ ॥ अथेष्टनाडीच्छा
याकर्णसाधने सार्धश्लोकाभ्यामाह ॥ त्रि
ज्योदक्चरज्याघ्नाक्षयाम्यायोनाद्विवर्जिता अ
न्त्यान्तेनोन्नमज्योना स्वाहोरात्रार्धसंगुणाः
त्रिज्याभक्ता भवेच्छेदो लम्बज्याघ्नोऽथ भाजिता
त्रिज्यया स भवेत् शंकुस्तद्वर्गं परिशोधयेत् ।
त्रिज्यावर्गात्पदं दृक्ज्या छायाकर्णौ तु पूर्ववत्
न ॥ उदग्गोले चरज्या चरान्त्यज्या
ज्या यावरज्या इति मे सा युक्ता त्रिज्या अन्त्या ।
स्यात् याम्यायां दक्षिणगोलेन यावरज्या

सू.सि.
उ.
८९

69

याविवर्निजाहःद्विनार्धत्रिज्यास्याने नतोत्क
मज्यौना सूर्योदयास्तदिनगतनाडीभिः शे
षघटीभिर्वा विरहितेदिनार्धेननकालघटा
तमवशाम्यापाभिलिप्तात्मनयमेरित्यादि।
नतोत्क्रमज्यामाध्यानयाहीनोन्यथः साहो
रात्रार्धमेगुणात्रिज्ययाभक्तापलेछेदसंज्ञः
स्यान् सच्छेदोलम्बज्ययागुणितः त्रिज्यया
भाज्यः लब्धमिष्टकालेशंकुर्भवेत् तद्वर्गेन
स्पर्शाकोर्वर्गेत्रिज्यावर्गोच्छेदयेत् शेषस्याप
देमूलेद्दृग्ज्यास्यात् पूर्ववत् शंकोर्गान्तर
च्छायाकर्णौभवतः ॥ उदाहरणं ॥ सू
र्योदयादिष्टघटीभिः २० नाडिकाः सूर्यः
११।५०।५१।१५ अयनांशाः १९।४२
४७। भुक्तिः ११।२२।२१।५२। अस्यक्रां
तिज्या ११०९।१० क्रांतिकलाः १२२९।२
९ अस्यापक्रमेणज्या १८२।३२ अनेन
हीनात्रिज्यानानमहोरात्रव्यासदलं ३२५४
२७ क्रांतिज्या ११०९।१० पलभया ५।४
५। गुणिता ५१२७।४२ द्वादशभक्तेलं
ब्धः कुज्या ४२७।१८ इयंत्रिज्यया ३४३८
गुणिता १८२७१८२।४ अहोरात्रव्यासार्धे
केतन ३२५४।२७ भक्तेलब्धंचरज्या ५६१
२७ एषांधनुर्नाडिकाद्यं चरकालमः ५६१।४
८ अहोरात्रव्यासमानो २२९४८।२८ तत्र

यौगुणाः ५४२२।७ विकलनक्रान्तिलाङ्गुषा
गुणेज्ञानेदिनार्धे ५९७९।५ अनेन ३९०
भक्तेज्ञानेदिनार्धे १८।३९ त्रिज्या ३४३८।
क्रान्तिकलनलाग्नजाया ५८१।१७ गुणाज्ञा
नाग्रेज्या ३९९९।१७ दिनार्धे १८।३९ सू
र्योदयादिष्टघटीभिः १० रहितेज्यानेनन
दिकात्मके ८।३८ पतनषड्गुणेनेज्ञाना
नतासवः ३३७८ अस्यातनात्रमज्या ७९०।
४ अनयोन्त्या ३९९९।९ रहिता ३२०९।
२३। इयंमहाशायार्धेन ३२५४।२७ गुणि
ना १०४४४७७७३५ त्रिज्यया ३४३४
भक्तालब्धच्छेदः ३०३८।२ अयंलम्बज्या
या ३०९८।४ गुणिताः ९४२२०३७।४
८ त्रिज्यया ३४३८ भक्तालब्धमिष्टशंकुः
२७३७।३८ अस्यवर्गः ७४९४८३८।२
८ अनेनत्रिज्यावर्गः ११८१९८४४ ऊनः
४३२५०७४४ अस्यमूलेज्ञानादृक्ज्या।
२०७९।४२। इयंद्वादशगुणाः २४९
५८।२५ इष्टशंकुना २७३७।३८ भक्ता
लब्धाइष्टच्छाया ९।८ त्रिज्या ३४३८ द्वाद
शगुणाः ४१२५८ इष्टशंकुना २१३७।
३८ भक्तालब्धमिष्टकर्णः १५।४० ॥
अथश्रीमत्कश्मीरछायाकर्णाभ्यांनतका
लसाधनमाधनमाह ॥ अभीष्टच्छाया

सू.सि
उ.
७०

याभक्ता त्रिज्या तत्कर्णभाजिता दृक्ज्या त
द्वर्गोनात्त्रिज्यावर्गाद्यत्पदम् ३७ शंकु
स्त्रिभजीवाघ्नः स्वलम्बज्याविभाजितः छे
दः स त्रिज्यया भक्तः स्वाहोरात्रार्धभाजितः ३८
उन्नतज्या तया हीनो स्वान्त्याशेषस्य कार्मुकं
उन्नतज्याभिरेवं स्युः प्राक्पश्चार्धनतासवः ॥ ३९
त्रिज्याभीष्टच्छाययाभ्यस्ताः गुणितानतकर्णे
नेष्टच्छायाकर्णेन भक्ता फले दृक्ज्या त्रिज्या
वर्गात् दृक्ज्यायावर्गोनाद्यत्पदं मूले इष्ट
शंकुः त्रिज्यया गुणितः स्वदेशलम्बयाभा
जितो भक्तो लब्धं छेदः स छेदः त्रिज्यया ।
गुणितः स्वाहोरात्रेण भक्तः उन्नतकाल
स्य ज्यास्यात् तयोन्नतज्यया स्वान्त्याशेष ।
स्य कार्मुकमुन्नतमज्याभिधस्तुः कार्येन तत्का
लासवो भवन्ति इष्टच्छाया पूर्वाह्णे चेत्प्राग
नेन नासवः अपराह्णे चेदिष्टच्छायायां नतप
श्चार्धनतासवः स्युः ॥ उदाहरणं ॥
त्रिज्या ३४३८ इष्टच्छायया ९।४ गु
णिता ३१२८५।४८ इष्टकर्णेन १५
४। भक्ता लब्धं दृक्ज्या २०२९।२१ अ
स्या वर्गः ४३११७८३।१२ अनेन त्रिज्यावा
र्गः ११८१९८४४ रहितः ७५०८९०
५८ अस्य मूलं शंकुः २७४०।५ अ
नेन त्रिज्यया ३४३८ गुणितः ९४२०८९।

३० लम्बज्यया ३०५८।४ भक्ते लब्धेष्टे
दः ३५४०।५ अर्केत्रिज्यया ३४३८
गुणिता: १०४५।८३५ स्वाहोरात्रेण ३२
५४।१७ भक्ते लब्धमन्त्यज्या ३३।।।३३
अनेयास्वान्त्या ३५।५५।१७ हीनाशेषं ७
८७।५४ अस्योत्क्रमज्याभि: स्वनेधनु: ।
ज्ञातानतासवः १३७५ ३८ एनेष्टनत्र
ष्ठाधिकेन ३८० भक्ते लब्धैर्वेनने ५
३८ इष्टशीर्षेणसहन्नत्वे इष्टदिनार्धे १५
३८ युतोऽधिनेजाता इष्टनाड्य: १० ॥ ॥
अथेष्टकालिकाग्रयाक्रांतिज्ययाक्षांशसूर्य
साधने सार्धश्लोकेनाह ॥ इष्टच्छायानल
म्बज्यास्वकर्णांगुलिभाजिता क्रांतिज्यासा
त्रिजीवाग्राप्रमाप्रक्रमोऽङ्गना ॥ नष्टापे
भादिकेन्दे त्रेपदेस्तत्रभवोरविरिति ॥ ॥
स्वदेशीययालम्बज्यया इष्टकालिकाग्र
यागुणिता स्वकर्णांगुलविभाजिता तात्का
लिकाच्छायायाः कर्णांगुलसंख्याभिर्भं ।
कालजाक्रांतिज्यासाक्रांतिज्यात्रिजीवा ।
घ्नी त्रिज्यया गुणिता नयापरमक्रांतिज्यया
भाज्या लब्धा सा वा एवं धनुर्भादिके राश्यादिक
केन्द्रे स्मानेराश्यित्रयात्मके पदे: वत्रभस्त ।
त्रपदेभव उत्पन्नस्तज्जातीन्याम् सूर्ये: स्यात ॥
उदाहरणं ॥ क्रांतिज्या १८।४५।२

सूसि
उ.
७१

71

१० अक्षांशा दक्षिणा २५।२९।। अनयोरं
तरेणजातनतांशाः दक्षिणाः ९।४९।३५
उन्नतांशाः ८३।१३।३९। एषांजीवा २
४।१३।१४ क्रान्तिज्या ११०५।१० विषुव
त्कर्णेन १३।१५ गुणिता १४०७० २४३
न्नतांशजीवायाः २४।१३।१४ भक्तालब्धा
ध्रुवकाग्रा ४।१५।३५ इष्टच्छायाकर्णेन
१५।४।११ गुणिता ६५।११।५। म
ध्याकर्णेन १२।५।१३ भक्तालब्धमिष्टाग्रा
५।२३।४३ लम्बज्या ३०५८।४ अग्रयं
५।१३।४३ गुणिता ३८।३२।१५।०१
परमापक्रमज्यया १३९७ भक्तालब्धं २७
२९।३८।५१ अस्याधनुःकलाद्यं ३१५२
४८ षड्भाभक्तेंऽशादि ५१।३२।४८ त्रि
शताभक्तेलब्धेराश्यादिमेषादिकःसायन
रविः १।२२।३२।४८ अयनांशैः ९।
४१।४७ रहितेजातःतात्कालिकोर
विः ११।५।५९।११ वियोगविधेरेका
मावयवः वेनपूर्वेनदोनरेपनतितुल्य
मेवसमायाति ॥ ॥ अथभाभ्रमण
माह ॥ इष्टेकिमध्येप्राक्पश्चाद्दिनेबा
हुद्वयांतेरं मत्स्यद्वयांतरयुतेत्रिस्पृक्।
सूत्रेणभाभ्रमइति ॥ ४। ॥ इष्टेऽङ्कि
र्तेभ्रमेत्रेदिवसमध्ये मध्याह्नेशिलाने

लम्बकेशुङ्कमिन्याद्दिनाहृन्नेलिखेत् तत्र।
प्राक्कस्थात्पूर्वविभागेपश्चिमविभागेरेखा
कार्या तन्मध्येशङ्कुःस्थाप्यः ततोबा।
ह्मचयोनेरपूर्वापरसूत्रान्तभुजत्रयोनेरनिर्ग
मः मध्यप्रवेशः ततनभुजत्रयोनेरेस्थाने
पतेसति इतिमत्स्याद्वयोनेरेपुनः सलम्ब।
विष्कम्भोग्रन्थेवंमत्स्यद्वयमुत्पाद्यतस्य।
प्रत्येकंमुखपुच्छगतमध्यसूत्रयोः समार्गे
णसम्पातेनयोगेयस्मिन्स्थानेतस्मात्त्रिस्पृ
क्सूत्रेणविष्कम्भयमलग्नहूनसूत्रमितेन
भाभ्रमः छायामार्गमण्डलेभवति पूर्वक
पालेस्थितसमयेहृत्तमध्यगतशेषच्छाया।
ग्रेहृतपश्चिमविक्षेलगाति ततःछायाग्र
स्वमार्गेणचलितेमध्याह्नेहृतमध्यविक्षेल
गाति ततः स्वमार्गेणचलितच्छायाग्रेप।
श्चिमकपालेस्थितसमयेहृतपूर्वविक्षेलग
तीतिच्छायाभ्रमणेस्वहृतमार्गेणैवस्थीहृ।
तमितिभावः ॥ ॥ लङ्कोदयास्वसा
धनेश्लोकाभ्यामाह ॥ त्रिभद्युकर्णार्ध
गुणाः स्वाहोरात्रार्धभाजिताः क्रमादेक
द्वित्रिभाज्यास्तच्चापानिपृथक्पृथक् ५२
स्वाधोधः परिशोध्याथमेषाद्लङ्कोदयास
वः तेमाद्ययोर्थगोगेकः प्रारम्भेकहिमा
प्रावन्ति ५३ ॥ एकद्वित्रिभाज्या ए

स्प्रसि
३०
७१

72

कराशिज्याद्विराशिज्यात्रिराशिज्याः क्र
मात् त्रिभज्याकर्णार्धगुणाः त्रिराशिगु
ज्याग्रगुणाः स्वाहोरात्रार्धभाजिताः स्वा
क्रान्तिज्यासंवेष्टद्युभिभाज्यः तस्याया
निफलानिधनूंषि पृथक्पृथक् त्रिस्थानेषु
ष्यानि तदन्तेष्वाद्योधः स्वाद्योधः एक
त्र्याफलेयथास्थिते ततः प्रथमे द्वितीये
तृतीये तृतीयाद्गृहीत्वान्यमेषान्मेषमास्य
राशित्रयाणां लेकोदयासवो भवन्ति नि
यतत्वात्मानेष्ववत्रिंशदधिकेमेकोनविं
शतिशतमित्यर्थः ॥ ॥ उदाहरणं ॥
मेषादिराशित्रयाणांमेनेलेकोदयः १५७
० । १७५५ । १९३५ ॥ अथैषामुत्प
त्रिप्रकारः । एकराशिज्या १७१५५ पर
मक्रान्तिज्यया १३५७ गुणिता २४१४४
४३ त्रिज्ययाभक्तेलब्धमेकराशिक्रान्तिज्या
८९३ । ३० अस्याधनुर्जाताक्रान्तिः ७०२
अस्याउन्नमज्या ७११ । २४ अनयात्रिज्या
३४३८ रहिताजातानेमेकराश्याद्दिनव्या
सदले ३३८५ । ३४ अनेनैवनाम्नातः स्वा
होरात्रार्धंराशिन्योराशित्रयस्यज्या २५
७८ परमाक्रान्तिज्यया १३५७ गुणिता
४१८०१५८ त्रिज्यया ३४३८ भक्तालब्ध
ब्धंराशिद्वयस्यक्रान्तिज्या १२१० । ५ अस्य

धनुर्नानाक्रान्तिज्या १६०।२४ अस्या उ
न्नमज्या २२२ अनयास्त्रिज्या ३४३८ रहि
ता जाता राशित्रयस्य दिनव्यासदले ११
१९।२५ एभिस्त्रयस्य ज्या ३४३८ परम
क्रान्तिज्यया १३९७ गुणिता ४८०२८
८९ त्रिज्यया ३४३८ रहिता जाता राशि
त्रयस्य दिनव्यासदले ३१३५।४८ ॥ अ
थ त्रिभयुक्कर्णार्थसाधने ॥ राशित्रय
स्य परमक्रान्ति २५ अस्योन्नमज्या २९८
१२ अनयास्त्रिज्या ३४३८ रहिता जाता त्रि
भयुक्कर्णार्थः ३१३५।४८ इयमेवान्य
त्रिज्या यत्राशित्रयस्य दिनव्यासदलेन देव
त्रिभयुक्कर्णार्थेनापि हितो भवेन एकादि
राशिजीवायास्त्रिभयुक्कर्णार्थतत्पाकः ॥
उदाहरणं ॥ एकराशिज्या १७१९ त्रि
भयुक्कर्णेन ३१३५।४८ गुणिता ५३९०
३१९।१२ एकराशिदिनव्यासदले ३३९
५।३९ भक्तालब्धं १५८३०।४० अस्माद्ध
नुर्जाता मेषस्य वेलाकाया १२९५।३५
८३ भिरक्तलब्धं वेलाकाया मेषोदयः १७८
राशिद्वयस्य ज्या २९७८ त्रिभकर्णार्धे
न ३१३५।४८ गुणिता ९३३५०३२४
२४ राशिद्वयस्याहोरात्रार्धेन ३२१९।१
२५ भक्तालब्धं द्वयोदयः २९९९ राशि

स्मृति
३
७३

73

त्रयस्यज्या ३४३८ गुणकभाजकयोस्तुल्य
त्वान्निर्विकारैवलब्धा ३४३८ अस्याः धनुः
५४०० एतन्मेषवृषभासवः ३४६
५।४५ शोधिताजाता मिथुनासवो लं
कायां १९३४।१५ षड्भिर्भक्तैर्लब्धे मिथु
नोदयः ३२२ अनयारीत्योदयानामा
नीतिः मेषस्य १६७० वृषस्य १७९५
मिथुनस्य १९३५ कर्कटस्य १९३५।
सिंहस्य १७९५ कन्यायाः १६७० तुलै
यास्य १६७० वृश्चिकस्य १७९५ धनु
षः १९३५ मकरस्य १९३५ कुम्भस्य
१७९५ मीनस्य १६७० एतैः षड्भिः भ
क्तानाः पलात्मकाः २७८ । २९९ ।
३२२ । ३२२ । २९९ । २७८ । अनेनैवक्र
मेणतुलादयः ॥ ॥ अथेभ्यः स्व
देशोदयास्तज्ज्ञानार्थमाह ॥ स्वदे
शचरखण्डोनाभवेन्नीष्टोदयासवः ॥
एतेभ्यः मेषादित्रयाणां स्वदेशीयचर
खण्डकैः ऊनाः स्वेनइष्टोदयासवो भव
न्तिः चरानयनरीत्याकादिराशीनां चरख
नीयस्याप्यथः शोधितानि मेषादिरा
शित्रयाणां चरखण्डानि ॥ उदाहर
णे ॥ एकराशिज्याकोटिज्या ?।५८।
३०। पलभया ५।४५ गुणिता ४०।

९।२२। द्वादशभिर्भक्तेलब्धेद्विनिज्या ३२
४।४२। त्र्यंशत्रिज्यया ३४३८ गुणिता १
१५०९४२।१८ एकराशेर्दिनव्यासदले
न ३३९५।३९ भक्तेलब्धेचरज्या ३४२।।
५। एषाधनुः जाता एवं मेषचरज्यास
वः ३४२ षड्भिर्भक्तेलब्धेप्रथमचरखण्डं
५७ राशिद्वयस्यक्रान्तिज्या २।०।४ पल
भया ५।४५ गुणिता ९४५७।५३ द्वा
दशभिर्भक्तेलब्धेद्विनिज्या ५७९।५९।
त्र्यंशत्रिज्यया ३४३८ गुणिता १९९३४९९०
१४ राशिद्वयस्यदिनव्यासदलेन ३२।९३
९ भक्तेलब्धेचरज्या ९।१९।४४ एषाधनुर्जा
ता राशिद्वयस्यचरज्यासवः २८०।
२९ षड्भिर्भक्तेलब्धेद्वितीयचरखण्डं ४७
राशित्रयस्यक्रान्तिज्या १३९७ पलभया ५
४५ गुणिता ८०३२।४५ द्वादशभिर्भ
क्तेलब्धेद्विनिज्या ९७९।२३ त्र्यंशत्रिज्य
या ३४३८ गुणिता २३०१३३२।४५ रा
शित्रयस्यदिनव्यासदलेन ३१२९।४८ भ
क्तेलब्धेचरज्या ७३२।५७ एषाधनुर्जाता
राशित्रयस्यचरज्यासवः ७३८।३८ एत
स्माद्द्वितीयचरज्यासवः ९२३।२ शो
धिताजाताः तृतीयचरज्यासवः ११५।३
९ षड्भिर्भक्तेलब्धेतृतीयचरखण्डं १९

सू.सि.
उ.
७५

75

पवेजानानिचरखण्डकानि ५०।४९।२२
अथाविशिष्टराशीनामुदयमाह ॥ ॥
चलार्कस्तैर्युताः स्वैः स्वैः कर्कटाद्याः न
थात्रयः उत्क्रमेणषडेवेनेभवंतीष्टाः तु
लादयाः ॥ ४५ ॥ तदनन्तरं पलेमे
षादिलंकोदयः सर्वेश्चलाः स्थापिताः स्वैः
स्वैः मेषादिचरखण्डैः त्रिभिः युताः।
कर्कटादयः क्रमेणभवंति पुनेउत्क्रमे
षादयाः षट्संख्यकाः उत्क्रमेणतुलाद
याः षड्राशयः इष्टज्ञाः स्वदेशोदयाभ
वंति ॥ उदाहरणं ॥ मिथुनासवः १९
३५ प्रथमचरज्ञास्वभिः ११५।३९ युक्ता
जाताः कर्कासवः २०५१ सिंहासवः १७
९५ चरज्ञास्वभिः २८०।३ युक्ताः सिंहास
वः २०७९ कन्यासवः २०१२ चरज्ञास्व
भिः ३४२ युक्ताः जाताः कन्यासवः २०१
२ एतएवमुत्क्रमेणतुलादिषट्कस्य प
वेजाताः स्वदेशोदयः मेषस्य १३२८ वृ
षस्य १५१४ मिथुनस्य १८१९ कर्कटस्य
२०५२ सिंहस्य २०७९ कन्यायाः २०१२
तुलायाः २०१२ वृश्चिकस्य २०७९ धनु
षः २०५१ मकरस्य १०१९ कुम्भस्य २
५१४ मीनस्य २३३८ एतेषड्भक्ताः जा
ताः पलाद्याः।२२।।२५३।३०४।

३५२ । ३४५ । ३३५ । व्युत्क्रमेणानला
द्याः ॥ अथस्वोदयानेष्टाभुक्तानि ।
यथास्वेष्वेषोयोगैः षट्शतयुक्तः एकवि
शतिसहस्राणि २१६०० तथाष्टान्य ।
थाभुक्ताः अत्रार्थीमपिकेहस्वेरेसति
उपरिसेवनायथानेनरेनपतनितथाका
र्यम ॥ अथाभीष्टकालेआणयनलग्न
साधनार्थंगतभोग्यासूनाह ॥ गतभो
ग्यासवःकार्याःभास्करादिष्टकालिका
त् स्वोदयासहनाभुक्ताभोग्याभुक्तास्तव
क्तिभिरिति ॥ इष्टकालादिष्टकाल
वालिनात्सूर्याद्गतभोग्यासवोगतासवो
वभवंतिकथमित्यतआहस्वोदयासह ।
नाहतिभुक्तभोग्यासूर्याक्रान्तराशयोभु
क्तभागाविद्यमानभागाश्चवयवात्मकाः
एतेत्रिंशताःभुक्ताभोग्यभागाःसूर्याक्रा
न्तराशेः स्वदेशोदयाः त्रिभिः गुणिताः
स्ववाक्तिभिः त्रिंशताः भक्ताः गतासवोभो ।
ग्यासवः क्रमेणभवंति ॥ उदाहरणं ।
इष्टघटीः १० वालितसूर्यः १० । ५ । ५
१ । ५ अयनांशः १६ । ५२ । ४७ सहि
तः १ । २२ । ३२ । ५२ इष्टस्वोदयः १५ । १४
अस्याभुक्तांशाः २२ । ३१ । ५२ । गुणितः
३४।१३२ त्रिंशताभक्तोलब्धाभुक्तासवः

स्तुसि
उ·
७५
75

॥३८॥ अथाभीष्टघटिकाप्रकरणं।
धनलग्नसाधने घटिकामाह ॥ अभीष्टघ
टिकासमभ्यो भोग्यास्तं विशोधयेत नष्ट
देषलग्नास्तन्यानेतेष्वेवकुलक्रमात । शे
षेविंशताभक्ते मध्युद्धेन विभाजितम भा
गादियुक्तेहीनेवनलग्नेहितिजेभवेत ॥
अभीष्टकालसूर्योदयाद्याघटिकाला।
सासमभ्यो भोग्यास्तं शोधयेत नष्टैवे
षलग्नास्तेसूर्याक्रांतराशेरग्रिमराशय:
तेषामुदयास्तं शोधयेत एवंशेषघटि।
कासमभ्यो जातोभुक्तराश्युदयास्तं त्वकुलक्र
मेण नष्टा शोधयेत शेषेविंशतागुणि
तेयोराश्युदयोनशुद्ध इति सोशुद्धेन भक्तेलि
ष्टेन भागादिना शुद्धराशिसंख्यामानेन ही
नेभमपसंशुद्धभादिलब्धेन युक्ते शुद्धराशि
संख्यामानेनन आगतराशुद्धादि हि
तिजमूर्तेः शर्वविभागेलग्नंस्यात ॥ उ
दाहरणं ॥ इष्टघटी: १० षष्टिगुणि।
ता ६०० पुनः षड्गुणिता जाता असव:
३६०० एते भोग्यासवैभि: ३२८ हीना:
शेषं ३२७२ एतेभ्यो मिथुनासव: १८
६७ शोधिता शेषं १४०५ । त्रिंशद्गुणि
ते ४२१५० अशुद्धोदयेन २०५१ भक्ते
लब्धं भागादिफलं २० । ३३ । ३ इदम

शुद्धात्सूर्येनैवपर्यंतराशिभिः २ युक्तोजा

तेसायनलग्ने २।२०।३२।३ अथवासा

यनसूर्यः १।२२।३२।५२ भोग्यभागाना

७।२७।८ भुक्तः २।७।७।७ अथैभागा

दिलब्धेन २०।३३।३ युक्तः २।२०।३३।

३ अथैशुद्धसंख्योराशिभिः २युतेजातेन

लग्ने २।२०।३३।३ ॥ अथलोलग्नसा

धने ॥ शेषे १५८५२ पलन्मध्येमे

षोदयः १२२८ शोधितः शेषे १२६२४

शेषान्मकरोदयः २०७५ शोधितः शेषे

७५४५ शेषात्तुलोदयः २०१२ शोधितः

शेषे ५७२४ शेषात्कन्योदयः शोधितः

शेषे २७२२ शेषात्सिंहोदयः २०५७शो

धितः शेषे १०८७३ शेषाङ्कत्र ५५ त्रिंश

द्गुणिते १५३८० अशुद्धोदयेन २०५१।

भक्तोलब्धेभादिफले ५।२५।५५।३३।

सायनसूर्यः १।२२।३२।५२ भुक्तभागा

दिना २२।३३।५।२२ रहितः २०।०।२०

० अथैभागादिलब्धेन ५।२५।५५।३३

हीने ०।३०।३३।३ अथैशुद्धसंख्योरा

शिभिर्हीनाः मानेनदेवसायनलग्नेऽत्रा

णसंज्ञके ३।२०।३३।३ यदिराशि

स्थाने शुद्धसंख्योराशयोन शुद्धान्ते तदा

राशिस्थानेद्वादशार्योज्या इति ॥ ॥

सूसि
५.
७९

76

अथसायनलग्नंसाध्यमितिकालदिनागत
त्वात्केवलसूर्यात्साध्यमितिश्रुतिभातितन्न
सूर्वंसूर्य   नसंस्कारस्यतत्संस्थानाक्रां
तिच्छायावारवलादिकंसाध्यमित्युक्तत्वात्
नहिदृश्यापिसायनसूर्यात्लग्नंसाध्यमितिसू
चितेनतलग्नेसायनेसमायाति ॥ ततल
लग्नेभगवताश्रीसूर्येणायनांशरहितेका
र्यमिति कथितेनोक्तत्वाद्युयाच्छिन्नमेवग्रा
ह्यमितिउक्तः श्रोतादिसाधनेसायनात्का
र्यमित्युक्तत्वात् ग्रहस्पष्टवासिद्धसिद्धा
न्तादिषुसायनात्सर्वेव्यापारः ह्रतोऽस्मि
लग्नसाधनेयनांशरहितेलग्नेकार्यमितितो
के ग्रन्थेणवार्यैर्भास्करादिभिरयनांशर
हितात्सर्वादीभवतीतिग्रन्थलेहृश्यते ॥
अथमध्यलग्नानयनमाह ॥ प्राक्पश्चा
मनतनाडिभ्यः तस्माल्लंकोदयासुभिः भा
नौतयथनेह्रीनामध्यलग्नेनदाभवेत् ॥
दिनाधीन्मूर्वदिनगतेदिनार्धादूनेदिन
शेषे ततदिनार्धात्प्रोध्यत्तकर्मणापूर्वप
श्चिमनतेरात्रिशेषगतयुतेदिनार्धपूर्वप
श्चिमनतेनतघटिकाभिः तस्मात्तात्काल
कसूर्यात्लंकोदयासुभिः पूर्वोक्तप्रका
रेणभागादिफलेप्राक्पश्चिमनतेक्रमेण
भानौतयथनेह्रीनयुतेसतत्वात्तदाभोष्ट।

कालेमध्यलग्नेस्मिन् अयमाशयः स्फुटेन
नेनसममिष्टकालेप्रकल्प्यायोग्यलग्नसा
साधनेपश्चिमनतेननमिष्टकालेप्रकल्प्य
धनाख्यमध्यलग्नमिति ॥ उदाहरणम् ॥
दिनार्धं १५।२८ इष्टघटीभिः १० रहि
तेनातेस्फुटेननते ५।२८ षड्गुणिते ३२।४८
पुनःषड्गुणे १९६।४८ अयमेवेष्टकालः अ
स्मान्मकायनसूर्यः ११।१।२२।५२ अस्योद
यः २७।५५ भक्तेनांशे २२।३२।५२ गुणिताः
४०।४० त्रिंशत्तिभक्ताः लब्धभुक्तासवः १२
४१ अनेनहीनोस्मात्मकइष्टकालः २३७
५ शेषे १०२७ पञ्चमस्येष्टोदयः १५७० न
भुक्तेति अतःशेषे १०२७ त्रिंशन्निगुणिते ३
०८१० अयंभादिलब्धेन १८।२५।५४ रहि
तः ०।११।३३।४ अयंस्पष्टः ॥ भोग्या
सन्नभुक्तस्याथभुक्तास्वनधिकस्यैव संपी
उनातलग्नास्तेनवेस्याकालसाधनम् ॥
लग्नार्कयोर्मध्येयज्ञनलग्नस्य भोग्यांसवो
ग्राह्याः अधिकस्यभुक्तासवोग्राह्याः संपी
ड्यभोग्यभुक्तास्वनेकीय अन्तरलग्नासून्स
यंलग्नयोर्मध्येयेलग्नराशयस्तेषामुदया
सूनसंयोज्यैवमुक्तप्रकारेणकालस्यसाध
नेसिद्धिर्भवति ॥ उदाहरणं ॥ सायन
सूर्यः ११।१।२२।५२ सायनलग्ने ३।१०।३३।२

सूति
उ.
११

अनयोर्मध्ये सूर्यस्य न्यूनत्वाच्छोधयामसेवोः सू
र्यस्य ३२९ लग्नाधिकत्वात्भुक्तासवोल
ग्नस्य १५०५ अनयोर्योगः २७८१ अनयो
र्दयेन १८१५ युक्तः ३५०० षष्ट्याभक्ते ल
ब्धे ५० पुनः षड्भक्ते लब्धमिष्टघटिका १०
अथागतकालस्य दिनरात्र्यागतेन तत्त्वज्ञानो
माह ॥ सूर्याल्पेने निःशुद्धशेषे लग्नेको
दयिके दिवा भवञ्चार्थयुताञ्ज्ञानाद्यधिके
समयान्तरेम ॥ सूर्यान्न्यूनेलग्नेसति स
र्वप्रकारेणागतः कालो रात्रिशेषो भवति ।
सूर्याद्धिके लग्नेसति पूर्वप्रकारागतः काले
भवति षड्युतात सूर्याद्धिके लग्ने आगतः
कालोऽस्तमयात सूर्यास्तकालान्तरमनल्प
रात्राविन्यस्थः गतेष्टकाले सषड्भसूर्या
ल्लग्ने साध्यमिति सूचिते अयमाशयः सूर्या
न्न्यूनेलग्नेसति सूर्यस्य भुक्तकालः साध्यः
लग्नस्य भुक्तकालः अनयोर्योगः मध्योदये
युक्तः कार्यः सूर्योदयात दिनगतकालो
भवति सषड्भसूर्यान्न्यूनेलग्नेसति उक्त
वदागतकालो दिनशेषो भवति सषड्भा
धिके लग्नेसति उक्तवदागतकालः सू
र्यास्तादूतकालो ज्ञेयः ॥ ॥ विष्णु
नाथेन रचिताया गहनार्थप्रकाशिका व
नीयाद्भवत्तस्याःशालात्रिप्रश्नरूपिणी ॥

इति श्रीदिवाकरदैवज्ञात्मजविश्वनाथ
दैवज्ञविरचितायां सूर्यसिद्धान्तटीकायां
त्रिप्रश्नाधिकारः समाप्तः ॥ ३ ॥ ॥
अथ चन्द्रग्रहणाधिकारो व्याख्यायते ॥
संवत् १६७७ शाके १५४२ मार्गशुक्ल
१५ बुधे चन्द्रपर्वसाधनार्थमहर्गणः
गताब्दाः १९५५८८३१७९ नृपशाक
वर्षस्य १५४२ युक्ता जाता इष्टकालिक
गताब्दाः १९५५८८४७२१ द्वादशभिः
गुणिताः २३४७०६१६६५२ गतमा
सयुतः २३४७०६१६६६० इमे पृथ
क्स्थाः २३४७०६१६६६० एभिरा
धिमासैः १५९३३३६ गुणिता ३७३
९६६५७८४६६५७७७६० सूर्य
मासैः ५४८४०००० भक्तालब्धाधि
मासाः ७२१३८४६१५ अधिशेषं २४
९७७७६० लब्धाधिमासकैः ७२१३८
४६१५ पृथक्स्थाः युक्ताः २४४१९२००१२
७५ त्रिंशद्भिः ३० गुणिता दिनीकृ
ताजाताः १८२०३६९६६२२७७२९०५
२८ चान्द्रदिनैः १६०३०००००८० भ
क्तालब्धावमाः ११३५६०१७०००७ शे
षं ४७४९२९५६८ पृथक्स्थाः अ
वमैः रहिताः जाताहर्गणः ७२४४०

ज्यो सि
३
७८

78

४०११५७ अभीष्टवर्षार्थमेकः कल्पो
ज्ञानेऽह्नगणाः ७१४४०४०२२५८ र
विभगणाः ३३२०००० गुणिताः ३०८
६२२५३४१६३४५९०००० कुदिनैः
१५७७९१८८२८ भक्तेलब्धेराशयः ८
शेषे ८६५९०५५१० त्रिंशद्गुणे १५०
७१६५५९०० कुदिनैर्भक्तेलब्धमंशाः
० शेषे १५०७१६५५९०० षष्टिगुणे ८
४४१५५३९००० कुदिनैर्भक्तेलब्धेका
लाः ५३ शेषे ८००२५१११९ षष्टिगु
णे ४८०१८४९५९५९० कुदिनैः भक्ते
लब्धेविकलाः ३० एवंराश्यादिरविः ८
११५३।३० ॥ अथ वेद्मसाधनं ॥ अह
र्गणाः ७१४४०४०१५१५८ वेद्मभग
णाः ५७७५३३३९ गुणिताः ४११५५
११५४७९४९४९४१५९८८ कुदिनैः
१५७७९१७८२८ भक्तेलब्धे वेद्मभगणाः।
३९१४७८८५५५७ शेषे १८४५९११
७१ द्वादशगुणे । गुणे ३४१५५५९०९
४ कुदिनैर्भक्तेलब्धेराशयः शेषे १९३७
१०४०८ त्रिंशद्गुणे ५१३९११८० कुदि
नैर्भक्तेलब्धमंशाः ५ शेषे ११७१३१००
षष्टिगुणे १३०३३८५०००० कुदिनैर्भक्ते
लब्धेकलाः ० शेषे १३०३३८५००००।

षष्टिगुणे ८००००९१९०००० कुदिनै
र्भक्तेलब्धेविकलाः ५० एवंराश्यादिरि
न्दुः ३।५।११।५० ॥ अथरविमन्दोच्चसा
धने ॥ अहर्गणः ७१४४०४०२।२।
५८ रविमन्दोच्चभगणैः ३८७ गुणित
तः १७९४७९३५९२२९८४९ कल्प
कुदिनैः १५७७९१७८२८००० भक्तेल
ब्धेरविमन्दोच्चभगणाः १७५ शेषं ३३७८
९३२९८४९ द्वादशगुणे ४०९४८३१
५९१२।५१२ कलाकुदिनैर्भक्तेलब्धेराशयः
१ शेषं ४० ५१०००१२९९१५१ त्रिंशद्गु
णे १२१२००००७५१८४५५९० कलाकु
दिनैर्भक्तेलब्धेभागाः १७ शेषं ४४४४
०४५१०८५५९० षष्टिगुणे २९७१४१९
४५१३९११ कलाकुदिनैर्भक्तेलब्धेक
लाः ५९ एवंरविमन्दोच्चराश्यादि २।१७
१९।५९ ॥ अथचन्द्रोच्चसाधने ॥
अहर्गणः ७१४४०४०२५१२८ चन्
द्रोच्चभगणैः ४८८२०३ गुणितः ३४८
७७४१८९३५०१२५१३७४ कल्पकुदिनैः
१५७७९१७८२८ भक्तेलब्धेचन्द्रमन्दोच्चभ
गणाः २२१०३४४५। शेषं १३३४३०५
२२९ द्वादशगुणे १९०११९९२७१२ कु
दिनैःभक्तेलब्धेराशयः १० शेषं २३२४८

सृमि
ऊ·
७५
79

४४३२ त्रिंशद्गुणे ९५८७४५३२५९०
ज्ञे दिनैः भक्ते लब्धमंशाः ४ शेषं ९९९२८
९१९४८ षष्टिगुणे ३२७७१९२५८८०
ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धं कलाः २५ शेषं ३३३२
५३१८० षष्टिगुणे १२४४५५१२०८००
ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धं विकला १४ एवं ताष्णा
दिवेशोस्य १।४।४।२५।२२ ॥ अथ वे
ङ्कपातानयने ॥ अहर्गणाः ७१४४०४
४०३१२५८ वेङ्कपातसमभगणैः २३३२
३८ गुणिताः १९४५११७९१०८८०१२
१४४०४ युगकुदिनैर्भक्ते लब्धं वेङ्कपाता
नभगणाः १०५१४९००८ शेषं ५१३२
८४७८० द्वादशगुणे ९९७३४९७३९०
ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धं राशयः ३ शेषं १५३२
९९३४७९ त्रिंशद्गुणे ४९१८२२९२
८० ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धमंशाः ३ शेषं ४३०
२२२१९२८ षष्टिगुणे २५८१७२५९०
८० ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धं कलाः १९ शेषं ५
७११७०८१२ षष्टिगुणे ३४१७८१४४२
१० ज्ञे दिनैर्भक्ते लब्धं विकलाः ११ एवं वे
ङ्कपातः ३।२९।१९।११ । बुधशुक्रोच्चा
नोगाद्रः ८।१०।४३।३२ द्वेपातनामंक्षि
नोगविः ८।१०।५२।४१ । केतुः ३।५।४
२।४५ राहुः ८।१०।४३।४१ । रवेर्मंदो

स्फु २।१८।१९।५९ वेद्वोस्फु १०।४।१५
७ रवेर्मंदकेन्द्रं ९।१९।४।१५ अस्या
भुजज्या ५।७।०।३० मंदपरिधि: १३
५५ मंदफले ३७।३१ कलात्मककेन्द्र
स्यानुलाद्रिकानऋणं अनेन ३७।३१
रविमंदगति: ५९।८ गुणिता २२।८
१ वेद्रस्यभुजफले ऋणकेकोष्ठ ११२२मे
स्फुत: वेद्र: २।४।४८।१३ मवक्रालि
प्ताभि: २१९०० भक्ते लब्धं भुजफले कला
द्यं ०।१९ ऋणं अनेन संस्कृतो रवि: ८।०
५२।३५ अस्य भुजफले ०।० संस्कृते वेद्र
स्फु १०।४।५।७ ॥ अथ सूर्यस्पष्टीक
रणं ॥ रवेर्मंदकेन्द्रं ९।१९।४।११ अ
स्य भुजज्या ५।७।३९ स्पष्टपरिधिना १३।
५५ गुणिता १३५०७।३१ भगणांशै ३
६० भक्ते लब्धं ३७।३१ अस्य धनु: जाता
कलादि मंदफल ३७।३१ इदं षष्ट्या भक्ते
जातं मंदफलादि विमंदफले ऋणं ०।३७।
३० अनेन संस्कृत: जात: स्पष्ट: सूर्य: ८।०
१५।४ मंदकेन्द्रस्य दोर्ज्या त्रिप्रमाणेन वा
कयोरन्तरेण २१५ गुणिताभुक्ति: १२७२।
२१४० नवलोचनै: भक्ते लब्धं ५३।३ इदं
स्पष्टपरिधिना १३।५५ गुणितं ७२४।२१
भगणांशैर्भक्ते लब्धं कलादि गतिफले क

80

कोटिकेन्दुलावृत्ते २।१० अनेनमेरुत्तानां
नासाष्टागतिः ९।१८ केन्द्रः २।४।४
८।२३ उच्च १०।४।२५।१७ मेन्द्रकेन्द्रे ७।२
४।३९।४४ भुजः ०।२५।३९।४ जी
वा २८९५।।४। स्पष्टःपरिधिः ३१।४।१
अनेनभुजज्यागुणिता ५४ ९।। ९५ भ
गांशैः ३६० लब्धे २९।।४९ यत्रः ५ मे
ट्फलेकलाद्ये २९।।२५ षष्ट्याभक्तमेषा
द्ये ४।२।।१५ ऋणेस्पष्टकेन्द्रः २।०।२९।
५८ केन्द्रगतिः ७५०।३५ मेन्दोच्चगत्याः ९
४।। रहितानामानाकेन्द्रगतिः ७८३।५४
स्वएककोनोन्तेरणगु ११५ गुणिता ५३२८।४
९ तत्वनेत्रोद्धृते ४।।४।२५ स्पष्टपरिधि
ना ३१।४३ गुणिता १३।४४।।२ भांशैः
३६० भक्तेलब्धेकलाद्येगतिफले ३९।
३१ गतोधने ७५०।३५ केन्द्रस्पष्टगतिः
८२७।१९ ।। अहर्गणाः ७१४४०४०२
११५८ अयनभगणैः ६०० गुणिताः४
२८९४२४९२७५४८०० युगाकदिनैः
१५७७९१७८२८ भक्तेलब्धे अयनभगणाः
२७।१९५० शेषे १०३४७७८९०० द्वादश
गुणे १२४।०३४३१०० भूदिनैर्भक्ते राश
यः ७ शेषे १३७।५।८४०४ त्रिंशता
गुणे ४।५७५५५२।१० भूदिनैर्भक्ते।

शेषा: ३३ घाते १३।९८८५।३३ षष्टिगुणे ७।५
०।१३३५।५।१० भूदिनैः भक्ते लब्धे कला: ५।
घाते ११७२९३८०० षष्टिगुणे ७०३५८।८
०० कुदिनैः भक्ते विकला: ५० शेषाः प्रागादि:
७२९।५ भुजः ११।२८।५।० शेषा: ५९
५।० त्रिगुणाः १९८।५।० दशभिर्भक्ते लब्धे
मेषा: १९।४९।३० ॥ अथ दिनमानसा
धने ॥ सूर्यः ८।०।१५।४ सायनः ८।१
७।४।३४ भुजज्या ३३।४९ परमक्रान्तिज्या
या १३५७ गुणिता ४९८८८७८५८ त्रिज्या
या ३४३८ भक्ते क्रान्तिज्या १३९०।५५ ध
नुः जाता क्रान्तिः १४००।२३ अस्या उत्क्रम
ज्या १८।१।४४ अनेन हीनः त्रिज्या जातम
होरात्रव्यासदले ३।५३।।। क्रान्तिज्या १३९
०।५५ पलभया गुणिते ७८।२५।१८ द्वाद
शभिर्भक्ते लब्धे क्षितिज्या ९५२।१९ इयं त्रिज्या
गुणिता २४।१।९४८ अहोरात्रव्यासार्धे
कर्णेन ३।५९।।। भक्ते लब्धे चरज्या ७१०
।१ एषा धनुः जाता: चरजासव: ७।५।२३
सायनसूर्य: ८।१।७।४।३९ अस्योदयः ३
४२ षट्गुणासवात्मक: २०।५२ अनेन सूर्य
स्य भोग्यगति: ९।१।८ गुणिता १२।५४।४
५।३९ अनेन भक्ते ८०० लब्धे ९।४।४।अ
नेन चक्रासव: ११९०० युक्ता: सा होरात्राम

सूर्य
उ.
८१

81

वः।१९५।४। अथ चन्द्रेष्टः ५४।१५ रवेर्दृ
ग्गणकोनितावस्थायनष्ट ७।५।१३ रविहितः ना
तेदिनार्धे १३।१३ द्विगुणितेजातेदिनमाने २६।
२६ रात्रिमाने ३३।५४ मिश्रकालः ४३।१३ आ
भिःघटीभिः ४३।१३ पूर्वकालिनोजातोसूर्यो
दयकालिकोरविः ७।२५।३३।१३ चन्द्रः ११।०
३३।३१ अथोपर्वान्तेकालोघट्यात्मकः ४२
७ आभिःकालिनोजातःपर्वान्तकालिकः
सूर्यः ८।०।१४।७ चन्द्रः ११।४।७।० राहुः ८
०।४३।५४ रविगतिः ६१।० चन्द्रगतिः ८१
७।६ ॥ अथ सूर्यचन्द्रयोः बिम्बयोजनानि
तत्स्फुटीकरणं च सार्धश्लोकेनाह ॥ सार्धा
निषट्सहस्राणि योजनानि विवस्वतः । विष्क
म्भो मण्डलस्येन्दोः सहाशीत्या चतुःशते ॥
स्फुटस्वभुक्त्या गुणितौ मध्यभुक्त्योद्धृतौ स्फुटौ
इति ॥ षट्सहस्राणि सार्धानि सार्धपञ्च
शतेन षट्सहस्रवर्तमानानि पञ्चषष्टिशतयोज
नानि विवस्वतः सूर्यमण्डलस्य विष्कम्भः व्या
सः इन्दोः चन्द्रस्य गोलाकारबिम्बस्याशीत्या
सह चतुःशतयोजनानि तौ व्यासौ स्फुटस्व
भुक्त्या स्पष्टया स्वभुक्त्या गुणितौ स्वमध्यग
त्या भक्तौ स्फुटौ स्तः ॥ उदाहरणं ॥ सूर्य
स्य व्यासः ६५०० स्पष्टगत्या ६१।८ गुणि
तः ३९७३८६६।४० मध्यगत्या ५९।८ भ

न्तः लब्धं सूर्यस्य स्फुटव्यासः ५०१।१० ।।
अथ सूर्यचन्द्रयोः कलात्मकबिम्बानयन
माह ।। रवेः स्वभगणाभ्यस्तः शशी च
भगणोद्धृतः शशाङ्ककक्षागुणितो भा
जितो वार्ककक्षया ।। विष्कम्भः चन्द्रक
क्षायोस्तिथ्याप्ता मानलिप्तिकाः इति ।।
रवेः सूर्यस्य स्पष्टो व्यासः स्वभगणैः सूर्यभ
गणैः गुणितः चन्द्रभगणैः भक्तः ।। अ
थवा वक्ष्यमाणया चन्द्रकक्षया गुणितः
वक्ष्यमाणसूर्यकक्षया भक्तः चन्द्रकक्षा
यां विष्कम्भः सूर्यव्यासः स्पष्टो भवति त
मः स्पष्टव्यासयोजनसंख्याः तिथ्याप्ताः
पञ्चदशभक्ताः मानलिप्तिकाः सूर्यचन्द्र
योः बिम्बव्यासप्रमाणकला भवन्ति ।।
उदाहरणं ।। सूर्यस्य स्पष्टव्यासः ८७४
८।। सूर्ययुगभगणाः ४३२०००० गुणि
ताः १५।१५।४३२०००० चन्द्रयुगभगा
णैः ५७७५३३३६ भक्तो लब्धं चन्द्रक
क्षायां सूर्यकक्षाया ४३१५०० भक्तः ल
ब्धेन चैव सूर्यव्यासः स्पष्टः ४८७४८ सूर्य
भगणैः ३२१०००० गुणितः १५।१५।४
३१०००० चन्द्रभगणैः ५७७५३३३६ भ
क्तः लब्धं चन्द्रकक्षायां रविव्यासः स्पष्टः ।
५०४।४५ अथ पञ्चदश १५ भक्तः ल

सूसि
उ०
८२

82

ऽस्तसूर्यबिम्बकला: ३३।३५ चेद्व्यास: ५०
१।१० पंचेष्टशाभक्त: लब्धेंद्रबिम्बकला:
३३।१८ ॥ अथ भच्छायायाश्चोकाभ्यां सा
धयति ॥ स्फुटेंदुभुक्तिर्भूव्यासगुणितं
मध्यभोद्धृता लब्धस्त्रीमहीव्यासस्फुट
र्के: श्रवणान्तरम ॥ मध्यान्दुव्यासगु
णितो मध्यार्कव्यासभाजितं विशुद्धाथ
लब्धस्त्र्यान्तमोलिप्तास्युर्यवत ॥
स्फुटेन्दुभुक्ति: स्फुटचंद्रगति: भूव्यासेन
गुणिता: मध्याचंद्रगत्याभक्ता ल
ब्धस्त्रीमंत स्यात भूव्यासस्पष्टसूर्यव्या
सयोरन्तरं मध्यचंद्रबिम्बव्यासेनागुणन्या
धिकाचन्द्र: स्फुटयोजनेन गुणितो मध्यार्क
व्यासेन मध्येन सूर्यबिम्बव्यासेन पंचष
ष्टिपातयोजनेन भक्तो लब्धस्त्र्यां बिम्बवि
शुद्धान्तोहनपाधनमा भूच्छायायाः पेयो
जनात्मकं स्यवत लिप्तामानाले
सिका इति पूर्वोक्तेनच्छायाकाल: क
र्ण: श्रवव्यासशब्द: कर्णेवाची: ॥
उदाहरणं ॥ स्पष्टचंद्रगति: ८२७।४५
भूव्यासेन १६०० गुणिता १३२३५२०।
० मध्याचंद्रगत्या ७९०।३५ भक्तालब्धा
ब्धस्त्री १६७३।५५ महीव्यास: १६०
० पुत्रमानोनमस्फुटव्यास: ५७४८।१

अनयोरन्तरं ५।४८ मध्यचन्द्रबिम्बव्यासेन।
४८० गुणितं २४३।०४८०।० मध्यमसू-
र्यबिम्बव्यासेन ६५०० भक्तो लब्धं ३८०।सं-
स्कृता १६३३। ५४ रहिते १२४३।४५ चं-
द्रग्रासभक्तेन मोमानकला: ८६।१५ अ-
स्तनामोनरेभ्भा ॥ अथ ग्रहणद्वयसं-
भूतिमाह ॥ भानोर्भार्धे महीसून्वायातो
नतुल्यकसमे पि वा पाते वा पातग्रहणं।
कियद्भागाधिकोनक: इति ॥ भानो:
सूर्यात् भार्धे षड्भान्तरे भसून्वायाते तुल्ये सम-
षड्भे चन्द्रपस्थायायया --- दिनासमे चन्द्रपा-
ते ऽथवा सूर्यतुल्ये चन्द्रपाते सूर्यचन्द्रयो: ग्र-
हो वा प्रत्येकं प्रत्येकं ग्रहणं तत्समत्वाभा-
वे पि ग्रहणमित्यत: आह कियद्भागेत्या-
दि षड्भाकोद्भावानिपथै: भागैरधिकै:
ऊनैरपि चन्द्रपाते ग्रहणं ॥ ९ ननु तनु-
वभावेनोन्यत: तयो: ग्रहणयो: कालमा-
ह ॥ तुल्यारागणादिदि: स्पातोमसमावा।
स्यान्तकालिको सूर्यग्रहपौर्णमास्योनेभा-
र्धे भागादिकौ समौ ॥ अमावस्यान्तका-
लेन्तु सूर्यचन्द्रौ तायग्रणाद्यवयवैस्तुल्यो भवा-
तः पौर्णमास्यन्ते सूर्यचन्द्रौ षड्भान्तरे भागा-
धिकौ तुल्यौ स्यातां १ ॥ अथ पर्वान्तेसू-
र्यचन्द्रपातानां साधनमाह ॥ गतेष्व-

पर्वनाडीनोस्वपलेर्धेनसंयुतो ममलेसौ।
भवेतां तौ पातस्तात्कालिको न्यथा ॥ तौ
सूर्येन्द्रौ अर्धरात्रकालिकोसतौ -- प
र्वनाडीनो अर्धरात्रा नो पौर्णमास
न्तघटिकान्तमोस्वपलेन इष्टनाडीगुणा
भुक्तौ नित्यनेनानीतेगतेनष्टक्रमेणाडीनोन।
समसपलौ ततः पातस्यगात्युत्पन्नपलेन।
गतैष्यक्रमेणान्यथाऽयुते न तात्कालिकः
पर्वान्तकालिकः स्यात् ८ ॥ अथ सूर्यो
ऽनोविमानोऽश्रयोजनमाह ॥ छाद
को भास्करस्येन्दुरधःस्थोयनवद्भवेत् भू
च्छायां प्राङ्मुखश्चन्द्रो विशत्यस्य भवेदसौ
भास्करस्य सूर्यमण्डलस्येन्दुश्चन्द्रः छाद
कः स्यात् ॥ नन्वाकाशेद्वयोः समत्वा
न्सूर्यस्यैवेन्दोः साच्छादकः किं न स्यादित्य
तः आह ॥ अधःस्थः इतिवक्ष्यमाणस्सू।
र्यकक्षातोऽधः कक्षास्थानात्वेन्दोः स्याच्छाद
कत्वेन सूर्यस्य छादकः संभवति नत्वे
तत्स्थानस्थाने विना छादने न भवत्यतः आ
ह ॥ घनवदिति यथा अधःस्थो मेघः सूर्य
स्याच्छादको भवति तथा चन्द्रोपि भवतीत्य
र्थः प्राङ्मुखः पूर्वाभिमुखः गच्छंश्चन्द्रो।
भूच्छायां प्रति प्रविशति अतः कारणा
दस्येन्दोः समासो भूच्छायाच्छादिको भवेत्।

तथा च स्पर्शग्रहणे सूर्यचन्द्रबिम्बयोः प्र
योजनं । चन्द्रग्रहणे चन्द्रभूभाबिम्बयोः
प्रयोजनमिति भावः ५ ॥ अथ ग्रासा
नयनमाह ॥ तात्कालिकेन्दुविक्षेप
छाद्यछादकमानयोः योगार्धात्प्रोज्झ्य
यच्छेषं तावत्स्थगितं तदुच्यते ॥ यः छा
द्यते स छाद्यः चन्द्रः चन्द्रग्रहणे सूर्यः सू
र्यग्रहणे छादयति स छादकः सूर्यग्रह
णे चन्द्रः चन्द्रग्रहणे भूभा कलादिके विक्षे
पे यद्वा शोधितं मानैक्यखण्डे ग्रासस्तद्ग्र
हणेन वैकथ्यते ॥ उदाहरणं ॥
पर्वान्तकालिकः चन्द्रः २।०।१९।१७ स्व
पातेन राहुणा ८।०।४२।४४ रहितः
५।२९।२०।२२ अस्य भुजः ०।०।२९।१
३७। जीवा २९।३७ चन्द्रस्य परमशरेण २
७० गुणितः ७१५५९।३० त्रिज्यया २४
३८ भक्तो लब्धं चन्द्रशरः स्पष्टः कलात्मकः
२।१९ चन्द्रबिम्बमाने ३३।३८ भूभामा
ने ८९।१८ अनयोः योगः ११९।४३ अ
स्यार्धं ५९।५१ । शरेण २।१९ रहितं जा
तो ग्रासः कलात्मकः ५७।३२ चन्द्रबि
म्बेन ३३।३८ रहितो जातो खग्रासः ५७।
३२ विंशतिभिः गुणितो ११५०।४० चन्द्र
बिम्बेन ३३।३८ भक्तः फलं विंशोपकाः

सूसि
उ.
८४

84

१४।३२ ॥ अथमेषार्केग्रहणाभावस्तत्रे
वाह ॥ ग्रासमानार्धेनैतस्मिन्काले
न्यूनमन्यथा योगार्धाद्धिकेन स्याद्धि।
पेग्रासस्तेभवः ॥ नास्मिन्ग्रासमानेधिके
ग्रास्यमानात्स्वकालेमस्पर्शोग्रहणंभवति।
अन्यथाग्रासमानानन्तनेग्रासोन्यूनेनस्या
त् योगार्धात्मिभेस्वावण्डाद्धिकेवि।
क्षेपशेषेसतिग्रासस्तेभवः अहणेनस्यात्
अथस्थित्यर्धविमर्धार्धेश्लोकाभ्यामाह ॥
ग्राह्यग्राहकसंयोगवियोगौदलितौपृ
थक् विक्षेपहीनवर्गाभ्यांनहृर्गाभ्याम
भेपदे ॥ षष्ट्यासंगुण्यसूर्येन्दुभुक्त्यन्तरेन
रविभाजितेन स्यातेस्थितिविमर्धार्धेना।
डिकादिफलेनतथा ॥ ग्राह्यग्राहकबिं
बयोः सूर्यबिम्बचन्द्रबिम्बयोः चन्द्रग्रहणे।
चन्द्रभूभाबिम्बयोगान्तरेर्धितेपृथक्स्थितेनो
यष्यानेष्यापितेनहृगोभ्यांयोगान्तरार्धयो
वर्गाभ्यांविक्षेपवर्गेणवर्जिताभ्यांमूलेद्वयोः
पदेमूलेषष्ट्यागुणितेनासूर्यचन्द्रयोर्गत्य
न्तरेणभक्तयोः योगवियोगयोः स्थानेच
टिकादिफले स्थित्यर्धविमर्धार्धेभवतः
उदाहरणं ॥ चन्द्रमाने ३२।२८ भूभामा
ने ८८।०५ अनयोर्योगः ११५५३ अस्या
र्धे ५५।५१ अस्यवर्गः ३५८७।२ शरः

२।१४ भोगा ५।३१ राहुत: ३५।०९।३४।
ग्रासकाले ५५।४८ बाहुगुणे ३५८८।
सूर्यचन्द्रान्तरेण ७९५।५८ भक्ते ल।
ब्धं स्थित्यर्धं ४।४१ पतद्विगुणिते ग्रहणा।
काल: ४।११ ॥ अथ मर्दार्धसाध
ने ॥ चन्द्रमाने ३३।१८ भूभामाने ८९।
१५ अनयोर्योग: ४१।४७। अस्यार्धं २०
५३ अस्य वर्ग: ८५९।४ ग्रास: २।१४व
र्गेन ४४।३१ हीन: ८१०।४२। अस्य मू
ले २८।१७ बाहुगुणिते १५०१ सूर्यचन्द्र
गत्यन्तरेण ७९५।५८ भक्ते लब्धघटिका
दि विमर्दार्धं ११२ पतद्विगुणिते मर्दस्य
ग्रहणे विमर्दकाल: ४।१९ ॥ अथ स्थि
त्यर्धविमर्दार्धे असकृत्साध्ये इति श्लो
काभ्यामाह ॥ स्थित्यर्धनाडिकाभ्यस्ता:
गतय: षष्टिभाजिता: लिप्तादिप्रग्रहे शो
ध्यं मोक्षे देयं पुन: पुन: ॥ तद्विक्षेपै: स्थिति
दलं विमर्दार्धं तथासकृत संसाध्यमन्य
था पाते तल्लिप्तादि फलं स्वकं ॥ सूर्य
चन्द्रपातानां गतय: स्थित्यर्धघटीभि: गु
णिता: षष्ट्याभक्ता लब्धं कलादि प्रग्रहे स्प
ष्टे स्थित्यर्धनिमित्ते सूर्यचन्द्रयो: शोध्यं
मोक्षे मोक्षस्थित्यर्धे देयमित्यर्थ: प
श्चात्कालिकसूर्यचन्द्रयोर्यान्य स्फुटा।

सूर्य
५
८५

85

तद्विक्षेपैः तात्कालिकचंद्रपाताभोगमाने
नशरकलाभिः पुनः पुनः स्थितेर्दलेवं
यं अस्यैकेस्पर्शस्थित्यर्थमेसाध्यो द्वितीय
मोक्षस्थित्यर्थं निमित्तेशोभयमसकृद्वा
रेवारेम्मसाध्यो यावत्स्थिरो भवति तथा स्प
र्शस्थित्यर्थमाथनशिनासकृद्यावत्स्थि-
रो भवति तावत्स्पर्शमदीर्थमोक्षमदेव
साध्ये एवंस्फुटेस्थितेस्तः ॥५॥ उदा
हरणम ॥ रविः ८।००।११।४१।०३ ग
तिः ५९।८ स्थित्यर्थघटी ४।४१ भिःगु
णिता २८।५९।८ षष्ठ्याभक्तालब्धकला
दिफले ४।४९ इदंस्पर्शयोद्विहीनेनात्का
लिकार्कः ८।००।१०।५२।१ एवंचंद्रः ११
२९।५९।२२।४ राहुः ८।०।४२।५८ पा
तोनचंद्रः ५।२८।२५।२५ अस्यभुजज्यं
५४।२४ चंद्रशरेण २७० गुणिता २५
४८८।० त्रिज्यया भक्तो लब्धशरः ७।१४
अस्यवर्गेन ५४।४५ विस्थ्योगार्द्धव
र्गः ३५८९।११ रहितेः ३५२७।२९ अ
स्यमूले ५९।२३ षष्टिगुणिते ३५५३
सूर्यचंद्रयोगत्यन्तरेण ७९५।५८ भक्ते
लब्धे स्पर्शादिके स्थित्यर्थं ४।३१ जातः
प्रथमपरिवर्तेः स्पर्शभवटीभिः ४।३१
चालितः चंद्रः ११।२९।११।०।१।११ राहुः

८।०।४३।५८ पातोनवेन्द्रः ५।१८।१९।३ अस्याभुजज्या ४३।५० शराः ०।११ अस्यावर्गेन ५४।२९ योगार्धवर्गः २५८।११ हीनः २५।२० असामूले ५५।२२ षष्टिगुणेने २५८२ गत्यन्तरेणभक्ते लब्धिकालिक स्थित्यर्धं ४।२५ ज्ञातो द्वितीयपरिवर्तः एवमसकृत्कर्मेण साधितेस्पर्शस्थित्यर्धे ४।२५ स्पष्टे ॥ अथ मोक्षस्थित्यर्धं साधयति ॥ आभिः घटीभिः चालितः वेन्द्रः २।१।१८।४।१ राहुः ८।०।४३।३० पातोनवेन्द्रः ५।०।२५।१० अस्याभुजज्या २५।१० शरेणगुणिता २४५५।१० । त्रिज्याभक्ते लब्धः शरः ०।४५ अस्यावर्गेन ०२२ योगार्धवर्गः २५८।१०।१ हीनः २५७४।१८ असामूले ५५।४० षष्टिगुणितेन २५८०।१० गत्यन्तरेणभक्ते लब्धं मोक्षस्थित्यर्धघटिकात्मकं ४।४० एवं ज्ञातः प्रथमपरिवर्तः आभिः घटीभिः ४।४० चालितः वेन्द्रः २।१।१८।२९ राहुः ८।०।४३।३० पातोनवेन्द्रः ५।०।२४।५९ अस्याभुजज्या २४।५९ शराः ०।४४ अस्यावर्गेन ०।१८ योगार्धवर्गः २५८।१।१। हीनः २५७४।२२ असामूले ५५।४० षष्टिगुणे २५८०।१० गत्यन्तरेणभक्ते ल।

त्रेमोक्षस्थित्यर्धघटिकात्मके ४।४० ॥
एवं जातः द्वितीयपरिवर्तः एवमसकृ
त्कर्मणा साधिते मोक्षस्थित्यर्धं स्पष्टं ४
४० ॥ अथ स्पर्शमर्दसाधनं ॥ मर्दघ
टी २।२ आभिः घटीभिः चालितः चन्द्रः
१।२२।४५।५२। राहुः ०।११।८।४३।५
पातोनचन्द्रः ५।१४।१।११ अस्माद्भुजज्या
५७।५८ परमक्षेपेण २७० गुणिता १
५९५।१० त्रिज्यया ३४३८ भक्ते लब्धं
शरः ४।३२ अस्य वर्गेण २०।४२। बि
म्बमानान्तरार्धवर्गः ९३९४ हीनः ९
३५।२२ अस्य मूलं ९५।५१ षष्टिगुणि
ते १५५१० गत्यन्तरेण ७९५।५८
भक्ते लब्धं स्पर्शमर्दार्धं २।२। जातः प्र
थमपरिवर्तः आभिः घटीभिः चालितः
चन्द्रः १।२९।५९।१९ राहुः ०।१०।४२
५ पातोनचन्द्रः ५।१९।२।१९ अस्य
भुजज्या ५७।४४ शरः ४।३२ अस्य
वर्गेण २०।२२ मानान्तरार्धवर्गः ९३
९।४ हीनः ९७५।३२ अस्य मूलं ३५
५९ षष्टिगुणितं १५५९।० गत्यन्तरेण
भक्ते लब्धं स्पर्शमर्दनं २०२ एवमसकृ
त्कर्मणा साधितं स्पर्शमर्दार्धं स्पष्टं २।२
अथ मोक्षमर्दार्धसाधनं ॥ मर्दघटी २।

६। आभिः चालितः केन्द्रः ३।०।४२।२२।
राहुः ८।०।४२।१८ पातोनकेन्द्रः ५।२१
५८।४४ ग्रस्तभुजज्या ११।१९ स्फुटः ०।१५
ग्रस्तवर्गेण १०३३ मानैक्यार्धं ३।४ जा
तः प्रथमपरिवर्तः आभिः चालितः के
न्द्रः ३।०।४३।२९। राहुः ८।०।४३।२
८ पातोनकेन्द्रः ५।२१।५८।५८ ग्रस्तभु
जज्या ११।२। स्फुटः ०।४ ग्रस्तवर्गेण।
०० मानैक्यार्धवर्गः ९९९.४ हीनः
९९९९ ग्रस्तमूले ३९।३३ षष्टिगुणे १५
८३।० गत्यन्तरेण भक्ते लब्धे मोक्षमर्दार्धं
३।४ एवमसकृत्कर्मणा साधिते मोक्षम
र्दार्धं स्पष्टे ३।४ ॥ अथ मध्यग्रहणस
र्पमोक्षपातानाह ॥ स्फुटतिथ्यावसाने
नु मध्यग्रहणमादिशेत् । स्थित्यर्धनाडि।
काहीनो ग्रासो मोक्षस्तु संयुतः ॥ स्फुट
तिथ्यावसाने स्फुटतिथ्यन्तकाले मध्य
ग्रहणमादिशेत् कथयेत् स्थित्यर्धना
डिकाहीने स्पर्शः स्थित्यर्धघटिकाभिर्युते।
तिथ्यन्तकाले मध्यग्रासः स्पर्शः मोक्षः
स्थित्यर्धघटीभिः युते तिथ्यन्ते मोक्षः ॥
उदाहरणं ॥ तिथ्यन्तघटी ४२।० अयमेव
तिथ्यन्तकालः अस्मिन्समये मध्यग्रहणे
यः आगतो ग्रासः तत्समये यन्मध्य।

ग्रहणे समयग्रहणकालः ४२।८स्पर्श
स्थित्या ४।३५ रहितो जातः स्पर्शकालः
३७।३८ मोक्षस्थित्या ४।।४० युतो जातो
मोक्षकालः ४२।१८ ॥ अथ पूर्णग्रा
हणे निमीलनोन्मीलनकालमाह ॥ ॥
तद्दलविमर्दार्धनाडिकाहीनयुते नि
मीलनोन्मीलनाख्यौ भवेतां सकलग्रहे ॥
सपूर्णग्रहणे न्यून स्पर्शमोक्षकाले।
यो न्यासस्पर्शविमर्दखण्डाभ्यां क्रमेण हीनयुते
तिथ्यन्तकाले निमीलनोन्मीलने स्यातां ॥
उदाहरणं ॥ तिथ्यन्तकालः ४२।८स्प
र्शविमर्देन २।२। रहितः जातः संमीलनका
लः ४०५ मोक्षविमर्देन २।४ सहितः जा
तः उन्मीलनकालः ४४।११ स्पर्शग्रासा
रम्भः मोक्षग्रासमाप्त्यारम्भः संमील
ने सर्वबिम्बग्रासे विग्राससउन्मीलने बिम्ब
न्मुक्ते प्रारम्भकाल इत्यर्थः ॥ अथे
ष्टकाले इष्टग्रासज्ञानार्थं कोटिवलान
यनमाह ॥ इष्टनाडीविहीनेन स्थित्य
र्धेनार्केन्दुयोः भुजेन संमाहत्नात्वध्या
माः कोटिलिप्तिकाः ॥ भुजेन संस्पर्शयो
र्योः गतिं न दुः इष्टनाडीविहीनेन स्थित्यर्धे
न हन्या हतायेन नष्टया स्पर्शस्थित्य।
र्धेनन्यूनौ इष्टकोटिका कल्पनीयः नाभि

87

त्रिभुजदोर्भिः रहिते स्पर्शाख्येत्यर्थे यद्दक्षि
ष्टेनेन गुणयेदित्यर्थः अस्मात्षष्ट्याप्ते को।
टिकला भवेत् ॥ उदाहरणं ॥ स्प
र्शकालीनेस्पष्टाख्येत्यर्थे ५।३४ उष्णा
शोभोः ३।३५ रहिते २।० अनेन सूर्यचन्द्र
योः गत्यन्तरे ७८५।१।५८ गुणिते १५२१
१५९ षष्ट्याप्ते लब्धं कोटिलिप्ता २५
२२ ॥ अथ सूर्यग्रहणे विशेषमाह ॥
भानोः ग्रहे कोटिलिप्ता मध्याख्येत्यर्थे म।
हूनाः स्फुटाख्येत्यर्थे सभक्ता स्पष्टा कोटि
कलाः स्मृताः ॥ भानोः ग्रहे सूर्यग्र
हणे पूर्वोक्तप्रकारेण साधितायाः को
टिकलाः तामध्याख्येत्यर्थेन संगुणिताः
सूर्यग्रहणाधिकारोक्तेन स्फुटाख्येत्यर्थे
न भक्ताः स्पष्टाः कोटिकलाः उक्ताः ॥१६ ॥
अथाभीष्टग्रासानयनमाह ॥ छेद्यो
र्वर्गैक्ययोर्मूलयुतेस्फले अवलितत् मान
योगार्धतः शोध्यग्रासस्तान्कालिको भवे।
त् ॥ छेद्यः स्पार्शावकः स्पष्टभुजस्ते
कः कोटिस्पर्शानीतानयोः कोटिभुजयो
र्वर्गैक्ययोर्मूलकर्णः तत्कर्णोन्मितेस्फु
टेमानयोगार्धतः मानैक्यखण्डाद्वि।
शोध्य शोषिता कालिकः कालेन इष्ट।
कालिको ग्रासः स्यात् ॥ उदाहरणं।

सूसि
उ.
९८

88

कलितमिष्टं २।३४ अनेनवेद्धभुक्ति ८।२।
९ गुणिता २।४।४८ षष्ट्याभक्तेलब्धेका।
लादिफले ३७।३२ अनेनस्पष्टकालिक:
वेद्धः १।२४।१०।७। गुणकोजातःश्च्छ्का
लिकःवेद्धः १।२४।३४।३२। एवंपाद्धः
८।०।४३।५०। पातेनवेद्धः ५।२९।२
४२। अस्यभुजज्या ५७।५८ शरः ५।३९
अयमेवभुजः अस्यवर्गः ३०।३५ कोटि
रिज्या २५।३३। वर्गः ६५।१।५७ वर्गयो
गः ९५९।१२। अस्यमूलेजातःकर्णः
२५।५५। अयमानेयोगार्धतः ५।४५
१ शोधितःजातःस्पष्टःनाक्षकालिकाय
मष्टःमेलकः ३२।५९ ॥ अथमध्य
ग्रहणान्तेनामिष्टग्रासानयनमाह ॥ म
ध्यग्रहणान्तर्गतमिष्टनाड्योविशोधयेत
स्थित्यर्धान्मोक्षिकाच्छेषेग्रासवच्छेषमा
दिवं ॥ मध्यग्रहणकालात ऊर्ध्वम
नंतरमिष्टंचदेकामोक्षिकान्मोक्षका
लमेभ्येधान्तस्थित्यर्धाच्छ्रोदयेत शेषंको
टिलिप्तादिग्रासमानयनोक्तप्रकारवत ग्रासो
न्मोक्षिकमोक्षस्थित्यर्धातर्गतेष्टकालेशे
षुर्ववेत्स्याक्तग्रासोभवति ॥ उदाहर
ण ॥ मोक्षकालेनस्पष्टस्थित्यर्धे ४४।
४२ इष्टनाडीभिः २।३४ राहितं २।१।

अनेन सूर्यवेद्ययोगान्तेन रवे १५८।५८ गु
णिते १५४४।४० षष्ट्याभक्ते लब्धे कोटि
कला: १५।४४। इष्टचरे २।३५ अ
नेन वेद्यगुणिते: ८।१।९ गुणिता ३।३५
१।४८ षष्ट्याभक्ते लब्धे कलादिफले २
९।२२ अनेन कालोनः वेद्यः २।०।१
४।१०।१ पुनः जातः इष्टकालिकः
वेद्यः २।०।१५।०३८ पातः ८।१०।४२
३८ पातोनवेद्यः ९।०।१०।१० अस्य
भुजज्या १०० शरः ०।२२ अयमेव
भुजः अस्य वर्गः ०।१ कोटिलिप्ता
१५।४४ वर्गः ९९२।१२ वर्गयोगः ९
९२।१९ अस्य मूलकर्णः १५।४४ अ
येमानयोगार्धेन ५९।५१ भाजितो
जातो मोक्षकालस्पर्शकालिकोऽयामः
स्पष्टमेव च: ३४।०१ स्पर्शे ग्रहे यदोक्तं
तन्मोक्षेऽपि मोक्षान्तमागेष्टमोक्षेऽपि
तेऽध्येयं ॥ ॥ अथाभीष्टग्रासादिष्टा
कालानयने श्लोकाभ्यामाह ॥ ग्रा
सप्राहकयोर्मानैः यो ध्या: सत्कृत्वाले
श्रिका: नष्टग्रासोनितकालविदेया
स्फुरतिः पदम् ॥ कोटिलिप्ताः रवे
स्पष्टस्थित्यर्धेन हृता हृता मध्येनाले
प्ता: तानाडयः स्थित्यन्तग्रासनाड्यः।

का: ॥ २३ ॥ क्रान्त्यग्रादकमानैक्यार्ध
एडन: अभीष्टग्रासकला: शेषा: शु
द्धस्पर्शकोटिभीष्टग्रासकालेकस्पर्शेण
विशेषाधशेषसम्मीलनकोटिकला: र
वे: सूर्यस्य ग्रहणे उक्तप्रकारेणया: क
ला: ता: स्पष्टस्थित्यर्धेन गुण्या: स्पष्ट
शरोनस्थित्यर्धेन मध्यमेन भक्ता: फ
लं कोटिकला भवंति स्थित्यर्धवत् स्थित्य
र्धसाधनरीत्या तासां कोटिकलानां घ
टिकाद्याला अभीष्टग्रासस्य संबंधिघटि
का: क्रमेण मध्यग्रहणात्पूर्वागताना वा भ
वंति ॥ २३ ॥ उदाहरणं ॥ मानैक्या
र्धं ५९।५१ स्पार्शिकग्रासलिप्ताभि:
३२।५८ हीनं २५।५५ जात: कला:।
अस्यावर्ग: ८२।४० स्पार्शिककोटि: ४।
३०। वर्गेनहीन: ८५२।२५ अस्यमूले
जात: कोटिलिप्ता: २५।३२ षष्ट्याघ्रा
णीता ८०।५।२० गत्यंतरेण भक्ता लब्धा
नाड्य: २।० आभि: रहिते स्पार्शिकस्थि
त्यर्धं स्पष्टं ४।३९ जातं स्पार्शिकस्पष्टं २
३९ अथ मौक्षिके ग्रासलिप्ताभि: ३
४।० मानैक्यार्धात् ५९।५१ हीने २५
५४। जातं कोटि: अस्यावर्ग: ६८८।१९
मौक्षिकशरवर्ग: ०।१२ वर्गांतरं ८८५

५८ भक्त्यालम्बेनाक्षाः २।१ आभिः रहिते
ज्ञाने स्पार्शिक मौद्रिक स्थित्यर्थं ४२।४८।
ज्ञाने मौद्रिक मिष्टं २।२५ ॥ अथ वल
नानयं श्लोकाभ्यामाह ॥ ननु स्याद्यन्यर्थं
भक्त्यादि न्यासान स्पकाशुके वलनोक्ताः
स्थिताः सौम्याः शुक्रीयाक्कलाभ्याः ॥ ८॥
त्रिज्यया गुणितान्याप्ताः क्रान्त्या ग्रादिकस्मेगु
नः भेदेन न्यावलनाम स्मनयुग्लभाजिताः
२५ ॥ स्पष्टाम मध्यमोद्वयाणां मध्यो यत्का
लिके वलने कान्तुमिष्टं न त्कालिके वेद्धयहः।
णे वेद्धस्मात्तद्यस्मात्तं यग्रहणे स्पष्टं यस्मात्साधं।
न स्यात्स्थास्माद्यात्स्पर्शकालान्तत्रोषचद्रिकाः।
दिनार्धान्तःपूर्वं दिनगानेवाद्रिकान दिनार्धोड
परिदिने शेषचाद्रिकाः नत्येवं स्पष्टयोर्मध्यादुप
रिगतार्धं पर्यन्ते स्पर्शेन न ते गतार्धोऽपरि दिना
र्धपर्यन्ते पृष्ठिमनन्ते इदेवद्रयग्रहणे स्पष्टं यग्र
हणे विपरीते नताद्दिनार्धं साधनेयथा ॥
अत्र भगवता स्पष्टं येन नत साधनार्थे वेद्धस्य
गुणने कर्पे साधाम्मिति नोक्तं अन्यत्र ज्ञेयम्
के भास्कलेन यान्त्यानां साधितेय स्पष्टं दृस्यादिना
र्धे न तस्मात्तनोः पाञ्चस्यं यथा गतार्धं त्रिलोमसा
यादि इति कारणान यत स्पष्टं यस्यागतार्धं।
न देववेद्धस्याद्दिनार्धं भवतीति मात्वा श्रीमत
र्येनोक्तमिति भाति अन्ययान्त्यानां साधे।

सूर्य

उ

५०

90

नेपत्रत्स्याष्ट्रिगुणे पुनः षड्गुणे नेष्टाभवति
नस्पर्शो वा मा थेनगुणेन हि मानान्तस्य लाघु
मायातेभ्यकारणात्स्वदेशेन याम्यलाम्बोभा
स्करोत्रोच्यते मायथा नच तेन वर्तितेन व
हिनार्थेन भक्तेन नतांशाः तेषां ज्यानतज्या
स्याः स्वदेशोदन्त्यायागुणितानाक्षिज्यायागुणि
ताक्षिज्याभक्ताल्लब्धस्य कार्मुकं पलः कल
नकेषाष्टिभक्तेः पूर्वापरकपालयोः पूर्वप
श्चिमनतयोः क्रमेणोत्तरदक्षिणाः वलनं
शाः अक्षसंज्ञकाः भवति अन्यच्च स
र्शमध्यमोक्षत्रयाणां मध्ययकालिकेव
लनेन तात्कालिकात् ग्रहाद्याद्भगह्रणेव
ह्रास्त्र्यं ग्रहणेस्वयाङ्गभागत्रयपुताञ्च्याध्वं
शात येक्रान्तयंशास्तैः पूर्वानीतवलनांशैः
द्विकमैक्ये कृतेष्णगुणात्स्याज्याभेदेभिन्न
दिक्के अन्तरास्ताञ्चांशाः वलनांशाः अन्तरा
नज्याप्रमत्रगुलैः भक्ता षष्टांदिकाङ्गुला
त्मकावलना आयनसंज्ञकास्त्रभवति ॥
उदाहरणं ॥ पर्वान्तकालाः ५२।२ सूर्य
स्पर्शनप्रमाणेन २९।५ रहितः जातः सू
र्योस्ताद्गतेगतघटिकाः २९।११ सूर्यस्प्या
र्धे २९।५२।२९ इष्टमेवच इष्टस्पार्शिनार्धे २
९।५२ गतगतघटी २९।११ रहितेजा
तेष्टवनतेघटिकात्मके ०।५५ इष्टोल्क

५० स्फुटे ४।० चेद्गमादिनार्येन १६।५७ भक्के
लब्धंदिनांशाः ४१५७।२० पलांशा २५।३०
पलाभक्तांशा २५।३६।०१ ज्यया १६८४।१८
गुणिता ४४०८८६१३६ त्रिज्यया ३४।३८
भक्तालब्धं ११८।११४ ग्रसायनः १८।११४ बा
हुभक्तेलब्धं अस्तबलनांशाः पूर्वेननत्वात्
उत्तरा २।११८।११४ चेद्ग्रहणस्पर्शविमान
नानग्रासस्थिरमध्यकालीना २।००।१४।
०३ राशित्रययुतः ५।००।१४।०३ अयनां
शैः ५०।५३।२०।३।३७ युक्तः ससंभुजज्या
३।५।४० परमक्रान्तिज्या १६।५३ गुणिता
१०३५२२४।२० त्रिज्ययाभक्तेलब्धंक्रान्ति
ज्या ३।१४।४४ असायनः जानाक्रान्तिक।
लाः ३।११।२३ बहुभक्तेशायाक्रान्तिरुत्त
रा ५।११।२३ वलनक्रान्त्योरेकदिक्कायोग
उत्तरा ३।२५।४१ पलांशज्या ४३८।४८ स
मस्पगुले ३० भक्ताज्ञाना मध्यकालीनाय
नवलनांगुलादिकोत्तरा ६।१६ ॥ अथ स्प।
र्शकालेवलनसाधनम् ॥ तत्रसूर्योस्त
स्पर्शकाल ११।१२ चेद्धायनांशै १६।५७ लब्धा
काहृतं ५०२।३२ स्तोदयेन १६५७ भक्तेल
ब्धेननतांशा २५।१३८।४५ पलांशज्या १६२५
०५ भुजज्यया १४८४२८ गुणिता २४२८
३२५।४४ त्रिज्यया ३४३८ भक्तालब्धं ३०६

सूमि
३.
५२

91

२९ ग्रस्यपत्नुः ७।११।११।७ छन्नाभकेलत्रेवा
लनोष्णाः पूर्वनतनाडूनतः ११।५१।२७ स्पर्श
कालीनस्वष्टः १।२५।१०।१ मायनराशित्रय
युतः १५।११५।५५।३१ ग्रस्यभुजज्या ८३२
४ परमक्रांतिज्यया १३५७ गुणिता ८१६
१३५७१८ त्रिज्यया भकेलत्रेक्रांतिज्या ३३८।६
ग्रस्याधनुर्नीता क्रांतिकलाः ३३।८।३६ छ
न्नाभकेषायाक्रांतिनतः ५।३८।३६ ग्रस्या
नक्रांत्योरेकदिक्त्वाद्योगात्स्पष्टाः २७।३५।५२
पलांश्याः १०।३३।१५ समनरगुलैः ७० भक्ता
नाना स्पर्शकालीनायनवलनांगुलिकोन्नता
४।४५ ग्रस्यमोक्तकालीनवलनसाधनम् ॥
सूर्यास्तान्मोक्तकालः २०।४२ दिनार्धं ३२।१५
७ पश्चिमनते २।४४ विकालहते ३६५०० वे
द्यसंदिनार्धेन १६।५७ भकेलत्रेनतांशाः १९
४९।२२ पलांश्या १६।५।४ सूतांशज्यया १४
८४।२८ गुणिता १२३९५।५९५९।१७ त्रि
ज्यया ३४३८ भक्ता लब्धं ५०३२ ग्रस्यपत्नुः।
५०४।४४ भकेलत्रेवलनोष्णाः पश्चिमन
तनाडूनतः दक्षिणा ८।१४।४४ मोक्तका
लीनस्वष्टः ३।११।१८।२६ राशित्रययुतः ५।१
१८।२६ सायनः ५।१८।७।५६ ग्रस्यभुजज्या
७०७४ परमक्रांतिज्यया १३९७ गुणिता
५८७७२।१८ त्रिज्यया ३४३८ भकेलत्रेक्रांति

स्या २८।७।१८ ग्रासोऽथ नतुर्भोनाङ्गोऽत्मिकला २८
७३।५ षष्ट्याभक्ते यायाङ्कानि स्वतुरा ५५।७।३
४ वलनङ्कानामेभिर्ग्रदिग्नादेन दद्यत्रिणि ३
३।७।१० पाचास्या २२।७।१० समस्तयुले ३०
भक्तेजातानामेतत्कालीनावलनाङ्गुलात्मिकं
दत्तिणा ३।१६ अथ कलात्मकग्रासबिम्बादीनां
मङ्गुलीकरणमाह ॥ सौम्ये दिनमानार्द्धे।
दिनार्धात्मनि फलेन नु ह्रियाद्विते पमानानि
जातान्येवाङ्गुलानि तु ॥ यस्य ग्रहणस्तस्य
दिने दिनमाने अर्धमर्धेन महवतेमाने अ
र्धे स्वार्थयुक्तमिव स्थः सौम्य नमभीष्ठका।
लिकाश्चनघटीभिः सहिते स्वादिनार्धेन भक्ते
लब्धेन नतानि पूर्वोक्तानि कलात्मकानि वि
ते पग्राह्यग्राहकबिम्बमानानि ग्रासादिक
मपि ह्रियाद्वेन लब्धमेवाकलात्मकाना
मङ्गुलानि भवन्ति उदाहरणम् नते ०।५१
दिनार्धान् १६।५७ योधितेजाते सुव्रते १६
१ चेदस्य दिनमाने ३३।५५ अस्यार्धे १६।५७
युते ५०।५१ इदमनेनतेन १६।१ युते ११।
५१ चेदस्य दिनार्धेन १६।५७ भक्ते लब्ध
वः ३ अनेन पूर्वोक्तमानानि भाज्यानि तथा
कृते जातानि ग्राह्यमानवः १५९ चेद्बिम्ब
५ भूभा १८।४५ मानेकाखेट १५।५७ ग्रास
१५।१० खग्रासः ८।०१ मध्यार्कस्थिति ५।५१

सूसि
उ०
५२

92

मर्दः २।३ स्पर्शस्थितिः ४।३५ मोक्षस्थितिः ४
४० स्पर्शकालः ३७।१८ मोक्षकालः ३७।१८
मोक्षकालः ४।२७ संमीलनकालः ४०।४
उन्मीलनकालः ४४।११ स्पर्शकालिकदृष्ट्या
ग्रासः ११।१५ मोक्षकालिकदृष्ट्याग्रासः ११।१२
स्पर्शकालीनवलनमन्तरे १४।२४४ मोक्षका
लीनवलनदाक्षिणे ३।१ पर्वान्तकालः ४२।
२ दिनमाने २६।१६ रात्रिमाने ३३।४४ ग्रस्तचं
द्रे चंद्रोस्तु ग्रासमेकेन स्थापाद्वय मेन रूपनति
इति दृश्यते तेन कारणेन निर्थ्य स्पर्शमोक्षग्रा
सादिकं संवादनीयं भवति इति विज्ञेयं विश्व
नाथेन रविचन्द्रग्रहणार्थप्रकाशिका चतुर्थी
स भवत्तसाचेंद्रपर्वाधिकारिणी इति दि
वाकरदैवज्ञात्मज विश्वनाथदैवज्ञविरचि
ते सूर्यसिद्धान्तोदाहरणव्याख्याने चंद्रपर्वा
धिकारः समाप्तः अथ सूर्यग्रहणाधिकारो
व्याख्यायते संवत् १६६७ शाके ५३२ मा
र्गकृष्ण ३० बुधे सूर्यपर्वसाधनमहर्गणः
साधने गताब्दाः १९५५८८३१७४ नृपशा
कवर्षेषु १५३२ युक्तानाद्दृष्टकालिकाग
ताब्दाः १९५५८८८४७११ द्वादशगुणिताः
२३४७०६०६५३२ गतमास ८ युक्ताः
२३४७०६९६५४०३ अधिमासाः २३
४७०९१६५४० सूर्यमासैः ५१८४०००००

लब्धाधिमासाः ७२१३८४६११ पृथक्क्षया
युक्ता २४२१९२००११५१ अधिशेषं ४१
१३७४४० लब्धाधिमासकैः ७३२३८४
६११ पृथक्क्षयायुक्ता २४२१९ त्रिंशाद्विगुणि
ता दिनीकृता ७२५७६००३४४५३० गत
दिनैः २९ युक्ता ७२५७६००३४५५५३ द्वि
घ्नाः ७२५२६००३४५५९ नियुतैये
२५०८२२५२ गुणिताः १८२०३६९६०
७८३३७५४६८६ वोद्दिनैः १६०३६०
०००८० भकालब्धावमाः ११३५६०१
६९४९ शेषं ६०९१९०९४८ पृथक्
स्थावमैर्वर्ज्जिता जातोऽहर्गणः ७१४४०४०
१७६१० अभीष्टवारार्थमेकः क्षेपः जा
तोऽहर्गणः ७१४४०४०१७६११ रविभ
गणैः ४३२००००० गुणितः ३०८६२२
५३४६०७९५२००७०००० कुदिनैः १५७
७९१७८२८ भक्ते लब्धं रविगतभगणाः
१९५५८८६७११ शेषम् १०७९९९२
९२ द्वादशभि १२ गुणिते १२५५९९०७
५४ कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः ८ शेषं ३६६
५६४८८० त्रिंशता गुणे १००९६९४६
४०० कुदिनैर्भक्ते फलमंशाः ६ शेषं १२९
४३९४३२ षष्टिगुणे ३७३६६३६४९२
० कुदिनैर्भक्ते फलं कलाः २३ शेषं १४७४

त्रुमि
३
५३
93

१५५८३६ बार्हिगुणे ८८४५५५३५२५९०
ऊर्द्दिनैर्भक्ते लब्धे विकला ५६ पर्वनाड्यादि
रविः ८।६।१३।५६ अथ वैदृत्साधने अ
हर्गणः ३१४४०४०१३६११ वैदृभग।
णैः ५३३५२२२६ गुणितः ४१२५५२
१५२६८८२८०००३५५ ऊर्द्दिनैर्भक्ते
लब्धे वैदृभगणाः ४६१५३८८५८६३चै
त्र ११०११३५३३२ द्वादशगुणे १३२१३
६२६३८४ ऊर्द्दिनैर्भक्ते लब्धा नाड्यः ८घ
टि ५५०२३४१६० विंशतिगुणे १३३०
८२२५८०० ऊर्द्दिनैर्भक्ते लब्धा नाड्यः ११
शेषं ३५११२८६५२ बार्हिगुणे २१०५३
३३२१५२० ऊर्द्दिनैर्भक्ते लब्धा कला १३
शेषं ५५४३८५३५६ बार्हिगुणे ३३२८
३३८५३६० ऊर्द्दिनैर्भक्ते लब्धे विकला
१३ पर्वनाड्यादि वैदृतः ८।११।१३।२१।
अथ वैदृतपाताानयनम् ।। अहर्गणः ३१
४४०४०३६११ वैदृपातस्य भगण।
णैः १३२२३८ गुणितः १६५५११३६०
१४१५४३५१८ युगाऊर्द्दिनै १५३३९
१३८१८ भक्ते लब्धे वैदृपातभगणाः १०५
१४६००३ शेषं ११५३६३०६२
द्वादशगुणे १५०४३५६३४६५ ऊ
र्द्दिनैर्भक्ते लब्धा नाड्यः ।। शेषं ८४८३०

३०४४ त्रिंशात्तद्गुणे ४५४२९४८३१०३२९० कु
दिनैर्भक्ते लब्धं कला १२ शेषं ३२२९००
४४२५ षष्टिगुणे ३२५२०५२५५४०
कुदिनैर्भक्ते लब्धं विकला ४२ एवं बुधस्य
दिवं ... ८।२८।१२।१२ ...
... ३१५५०५०९३९११
कल्प ... ३ ... ३२३
४३४३५५८१५५५३ कल्प कुदिनैः १५
३३५१३८४८०००० भक्ते लब्धं ...
... १२५ शेषं ३३८०३४५१५५
५३ अष्टादशगुणे ५०३५८२८४८५
५ कल्प कुदिनैर्भक्ते लब्धं ... शेषं त्रि
... गुणे ४३२३५५५८८५५१० कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धं ... १२ शेषं ५५५८५
२८०५४८ षष्टिगुणे ४२३५३८३८५११
२०० कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं कला १३ शे
षं १५५३१५३३२३२०० षष्टिगुणे ८
३८४८५५५५५२००० कल्पकुदिनैर्भ
क्ते लब्धं विकला ५५ एवं ...
... ४।१३।१२।१५५ ...
८।१२।२३।१३ ... ८।११।५।१२ ...
१३।१९।११ ... ८।१९।१३।१५।१८।४ ...
... ४।१३।११।१५५ ... ९।१०
५३।५८ ... २५० ... १३५३

तामि
३।
५५

94

भुजज्याफले २।५।११ मेद्फलेकलाद्युणो २।५
११ गुणेनवेमेध्यमामति ५।१।८ गुणितना
१।५।८।५।११।० वक्रलिप्तिकाभिभेके २।१।१।५
०० लेत्र भुजफलेकलाद्यमृणं ०।५।५ गु
णेनेमन्दकेनावि: ८।१।८।३।३ वेदृस्फु
जफलेकलाद्यमृणं ०।५।५ मेकलनस्पष्ट:
८।१।०।११।१ उत्तुस्पभुजफल ०।०
मेक्लनवेद्रोस्व ८।१८।०।२।८ लहाभुजफ
लेकलाद्य १।० मेक्कनवाहु: १।३।२।५।११
ग्रथवविस्पष्टीकवणम् रवेमेदकेन्द्र ६।१०
५२।५२ भुजज्या ६।५।०।०।८ स्पष्ट:परिधि:
१३।५२ भुजज्याफले २।५।११ मेद्फलक
लादृणं २।५।११ छष्णाभक्तेनान्तमध्याव्व:
मेद्फलमृणं २।५।११ स्पष्टार्क: ८।५।५।२
२ विस्फूनेर १३ २ स्पष्टगति: ६।१।३ वे
द्रमेदकेन्द्र ००।७।१।१०।१२ भुजज्या ५।३०
०२ स्पष्ट:परिधि: ३१।५८ भुजज्याफले
३८।११ गुस्पधनुर्मानेवेद्रस्पमेदफलकला
द्य ३८।११ छष्णाभक्तेनानमेपग्राद्यफले ०।३८
११ स्पष्टबुद्ध: ८।११।३५।५ वेद्रगति ७।५०
३५ मेरास्पगत्या ६।० बाहिताजानाके द्र
गति: ७।८।३।५५ विद्रकानेरेणं २।५।५।गु
णितना १।७।५५।६।३।६ तकलावनेभक्तलत्र
७।८।७।२।४ स्पष्टपरिधिना २१।५८ गुणेन

२४२४।१९४७ भौमशीघ्रगतिफलमृणं ९५।२२
स्पष्टगतिः ७२।१।१८ अथायनांशसाधने
अहर्गणः ७१४४०४०७३९११ अयन
भगणैः ९०० गुणिताः ४२८९४२४१०
५६९६०० युतं कुदिनैः १५७७१५७८२
८ भक्तेलब्धं अयनभगणाः २७१९५० शे
षं १०२२५५०४०० द्वादशगुणं १२३५१०
८४८०० कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः ७ शेषं ५
११८५४४२० षष्टिगुणं ५५३११२९५२
०० कुदिनैर्भक्ते लब्धं कलाः ३५ शेषं ८४१
४११२० षष्टिगुणं ५५८४७३२०० कुदि
नैर्भक्ते लब्धं विकलाः ३ एवं राश्यादि ७३५
३५।० अस्य भुजः २।२५।३५।२ अंशाः ५५३
५ त्रिगुणाः १६ ९१ ४५ ५९ दशाप्ता १० भेलब्धम
यनांशाः १९।४०।३० ॥ अथ दिनमानसा
धने रविः ८।५।५७।५२ सायनः ८।२२।३
८।२२ अस्य भुजज्या ३५०।१।४७ परमक्रा
न्तिज्यया १३५७ गुणिता ४७६३५।१३।४२
त्रिज्यया भक्ते लब्धं क्रान्तिज्या १३८५।३२ अस्या
धनुर्जाता क्रान्तिः १४२७।२४ अस्याः समानयना
१५९।१९ अनेनशेषं १३४५ ९९ ०००४
त्रिशतगुणं ४०३९५८००११० कुदिनैर्भ
क्तेलब्धं भगणा २५ हीनास्त्रिसप्ततिर्मन्दोच्च
ग्रामस्थले ३१।४।१०५४ क्रान्तिज्या १०३८५

सूसि
३.
५५

95

१३१ फलभया ५।४५गुणिता ७४।१६।४९
द्वादशांशभक्तेल्लब्धंतिथिस्ता ६।१३।५४ इयोति
भ्यायुगुणिता २८४२४८०२२ भ्रुविगाहयामा
धकैर्ण २४२ ६ गुणितानीत्वात्मकः २४२ अ
नेन सूर्यस्य स्पष्टागतिः ६१।२२गुणिता १२
५५५८।३६ ग्रहेण १८०० भक्ते लब्धं ६।५।५
८ अनेन एकादशा २११८०० गुणकाभावाद
होरात्मकः सूर्यस्य ११।६।६।५।५८ अर्कस्य
वर्तमानांशः ५४ २७।२४ वेदेष्टितिथा ऽज्ञातिना
द्वे .... ७३१।५५ षष्टिनः स्वात
दिनार्धं ४९ ८५।३० अनेन २९० भक्ते मानेदि
नार्धं १३।० द्विगुणितेस्मोनदिनमानं २६।०
रात्रिदलं १३।० मिश्रकालः ४३।० भ्रमिच
टीभि ४३।० चालिता सूर्यादयकालिकामा
ध्याह्निकेचालितास्ता मीसूर्योदयकालिको
सूर्यः ८।५।१३।१६ .... एवेनकालद
नात्मकः ११५९०७ तात्कालिकः सूर्यः ८।
५।१६।१०५ राहुः ३।१४।०।५० रविगतिः ६१
१३ केतुः ८।५।२६।५ राहुः ३।१।४।०।५ रविग
तिः ६१।१३ केन्द्रगत ७३११।८ नराशिलेखमाव
नसः संभवजानश्लोकाभ्यामाह मध्यलग्न
स्य समानोहरितिसन्नसंभवः लेखनस्यापि
धूमानाहिस्वयमात्रतयोच्यते इति मानेनास्त
ऐमावस्यानकालिकमध्यलग्रस्य सनतल्प

सति उभयोर्हि तिथ्यन्ते लम्बनेन संभव उ असंभवे नतिने
पातेन समं ख्याहृ लम्बनाभाव उक्तः अन्यथा तु
ऽस्य पाले लम्बनं स्पृष्टं च हि विना एवं यत्र स्प-
र्शान्ते उ नाप मध्यसमं मध्यलग्नं समकाल-
स्याः अत्र मध्यलग्नदृक्क्षेपेन दृष्टानभावः अ-
न्ययोर्लम्बनयोः स्पर्शमोक्षयोः संभवेत् नत्यभावः इत्य-
र्थः नत्यन्तेन स्पर्शादिषु संभवात् अपि च दृक्क्षेपे न ल-
म्बनं संपातनत्यभावः न तु देशकालविशेषे-
ण यद्यपि अत्र लोके शान्तनुविधानमुक्तः न तदा अ-
म्बने संभवः एवं यत्र देशे चन्द्रविशेषमण्डला-
ग्रे लोलानां लम्बापि क्रान्तिसाम्यमेव लम्बनेऽसं-
भवः यत्र च चन्द्रविशेषस्य अधिकाग्रे लोलाशङ्कुज्या-
संभवो नास्त्येव यदा कृत्स्नालये लिङ्गे शाश्वत उ-
दितः लम्बमध्यलग्नस्य मिथुनस्यान्ते तिमोक्षा-
वृत्तितः न च मध्यमक्रान्तिवत् विशेषमस्ति
लिका अत्र लङ्काध्यावनते संभवः अत्रमत्र
संभव एव एवं मध्यालग्ने पाराहितिशायिदा
ग्रहणं न तु लम्बनस्य संभव एवं कथ्यते २
स्पष्ट उदयाभिराद्य नमः ॥ लग्नपर्वोदिनाड्यो
नाड्यो रूपस्य हृदयाम्बुभिः नमस्यापक्रमस्या
ग्रोलमध्यात्स्फुटदयाभिधा २ स्वैः स्वदेशोद्य उ-
दयासुभिः पर्वान्तकालीनलग्नं रूपान्तरल-
ग्नस्यापमस्याकाशे परमक्रान्तिस्यादयाग्र-
ताम्बदेशीयलम्बज्याभक्तालउपस्य

सूके
३।
५२

तेउदयनाम्नात् उदाहरणे पर्वान्तकालः
१२।५२ पर्वान्तकालीनः सूर्यः ८।५।२२।५
सूर्यनाशः १९।४।३० सायनोर्कः ८।२२।११
१३५ योग्यकालः ८४ सायनलग्नं ११।४
१३।४ भुजभागः २० २४ परमा २२ ० ३ ५
पर्वोपरमक्रान्तिमध्य १३।५३ नतांशाः १९८
०।५।०।५ पलभामध्या १०।५८।०।५ सूर्यकाले
उदयप्रमा ५५।२।२५ सूर्यमध्यमोत्पादे
लोकेनाह लग्नलङ्कोदयैर्लग्नमध्यमेन प
र्याहिते नक्रमानो ऽशुमेयो गादिकुमे
नरमन्तप्या ५ शेषेननोशान्तमोद्दीमध्य
मामाभिधीयतइति नरापर्वान्तकालल्लङ्का
दयैर्याहिते पूर्वोक्तप्रकारेणनतनवरी
भियनक्षणलग्नमध्यलग्नदशाभभावाम्
कमेमध्य नमःसायनदशमलग्नमृक्षोति
कार्याः स्वदेशानाशारनयारेकाहिकेपान
कार्यैः गुमयाभिद्राहिकेनेनरकार्य शेषेन
नाशाशाहिकामेयाः नघाम्याकासूसा
मध्यलग्नमाकृष्यते उदाहरणे पर्वान्तका
लीनः ११।५२ दिनार्धं १३।१० पूर्वनते १०।
१०।४ दशमलग्ने पूर्वनतनवाचनामाध्यते
सायनसूर्यः ८।११।०९।१४ सुममाशस्पुट
यः १५।३५ भक्तभागे २२।१२।१४ नताः
४।३८।३ त्रिंशद्भिर्भक्तः लब्धभक्तकालः सु

स्वात्मकः १४।२६ घटिकात्मकनत १४
घाहिगुणिते चलकात्मके ६४७नः षड्
गुणिते जाते सस्वात्मके ३८४७ नलाये
भुक्तकालः १४।२६ नत्रुत्यते शन्नः शेष
३८४ विशतगुणिते ११५।२० सायन
सूर्यांशष्टहृद्येन ५।३५ भुक्तेलब्धे भागादि
फले ५।४५।३।११ हृत्सायनसूर्ये ८।११।१
२५ शोधिते जाते सायनलग्न ८।१६।१०
५।२३ उन्नतमिष्टकाले कल्पराशीष्ट
पात्सायनसूर्यापनाटशमलग्ने लेको
दयैः साध्ये नतवेणमहतलग्ने वोपपु
सत्ते पर्वतगणितेष्टानामानरेसमोपा
नीतेरमसेह युपने श्रीभास्करोक्ते
कोदयान्नेकारणं उदयस्थलत्वात् अ
त्रोदाहरणं सायनसूर्यः ८।१२।१६।३५
राशिषडूनः २।११।१६।१५ अस्मात्पश्
दयः १।१५ अत्रभोग्यकालः ५०८३
ऋत्वमिष्टकालः २८।५१ अस्वात्मकः १०
४१ उक्तवह्णमलग्नेसायने ८।१६।१०
१६ उदपूर्वेणसहलकोचित्सातरप्रमते
चयते श्रीभास्करोक्ते लेके दयोपयोवेन
साध्याने नष्टाप्येवक्कनेरपतानि पूर्व
यो भास्करोक्तयोलदयानापरस्परावि
रोधात् इतिकारणात्तत्सावधवा करहू

97

[illegible]

२४२८मकालत्रे ४०८।२७ ग्रवर्गः १२१३
९०।२२२ मध्यमज्यावर्गे १२०।२४।२०।४१
वर्गयोरन्तरं १५२४।५२०।८ ग्रस्यमूले
नतांशदृक्क्षेपः ३५५२।१९ ग्रस्यवर्गः १५२
४४९९।१९ त्रिज्यावर्गः ११८२९८४४४
गयोरन्तरं ५२८५२४४ ग्रस्यमूलेनतांशः शे
ङ्कः २२९८।४९ एषापरदृग्गतिः ग्रथवा द
ता ` ` वाहक्षेपदृग्गतीश्लोकेनाह न
ताचाङ्कोटिर्मस्फुटदृक्क्षेपदृग्गतीइति द
शमभावोस्तत्रनतांशानांभुजस्यादृक्क्षेपः
स्यात् नतांशानवतिशुद्धालंबाद्यास्यको
टिस्याद्दृग्गतिःस्यात् क्रमेणदृक्क्षेपदृग्गती
स्फुटेस्यातां उदयमारभ्यविनतांशाबाहु
कोटिस्तेदृग्गतीस्फुटइति उदाहरणे द
शमभावोत्तत्रनतांशाः ५८।४०।५०
स्या२५८८।४२ उत्पन्नदृक्क्षेपः नतांशा
नवती ९० शुद्धानता उत्रनतांशा ३१।१०
३१।१० एषामनामनाकोटिज्या ११११२५
इयमेवदृग्गतिः पूर्ववत्सहस्रात्तत्प्राप्तस्य
लेति ग्रहलंबनसाधने सार्धश्लोकेनाह
एकस्यावर्गगन्धशैललब्धदृग्गतिमौर्व्या
२४ मध्यलग्नार्कविश्लेषमौर्व्याहतैर्विभा
जिता रवीलंबनंज्ञेयमानाकघ्री ` टि
काहिकमिति ८ एकराशिज्यायाःवर्गात

सूसि
३०
५८

98

मा १२२११४२ उदयमा २००१२५ पर्वान
कालः ११४० दिनार्धे १२० पूर्वनते १२०
मध्यलग्न ८ १४ ३५ सुख भुजमा २२२५१०
क्रान्तिमा १२४७१५ क्रान्तिदलिला २२ ५
नताश ४८ ४ ११ मध्याज्या २५८२ १४ ल
ग्न ४४२१२ वर्ग २२४२ २२१४ मध्यज्यावर्ग
२२२८७८५१४५२ हरः २५२२१२७ सु
सवर्गः २४२४४२५१२ शङ्कुः २२२०१२५
छेदः १२७३११४० मध्यलग्नार्कविश्लेषमा ४
४५२१ मानते द्वितीयपरिवर्तलपनमृणे ०
२०२ स्पष्टः २१५२ लम्बन ११२० मध्यमे ११
२२ सुस्पष्टकालीनोऽर्कः ८११२ ३११५ मध्य
लग्न ११ २ २५५ सुखभुजमा १२२१ २
उदयमा २ १२ २२ पूर्वनत १ २४ मध्यलग्न
८ १४ ५ २५ सुखभुजमा २२०८१४१ ४२
मक्रान्तिमध्या १२५७ गुणिता ४२२२२२०
२७ त्रिज्याभक्तानामानां क्रान्तिमा १२ ४४ क्रा
न्तिदलिला २२ २ १४ नताशा ४८ ३८ २० म
ध्यमा २५८०११२ लग्न ४२०१२७ सुखवर्गः
२१ २१२७ १४१ मध्यज्यावर्गः २५८२२२११०
हरः २५२८१५५ सुखवर्ग २४४२४२२
११२ शङ्कुः २२१८१० छेदः १२७५४४५ मध्य
लग्नार्कविश्लेषमा ४२३१२४ मानते नतीय
कर्मणालम्बने ऋणे ० २२ स्पष्टनतः २११५२

99

नाणाणात्रिज्या ५।२।५।७।० मन्दलब्धुवन
तिः कलाद्या २।५।१।५।७ गुणप्रकाराणेनगुण
निमाधनमाह इष्टेक्रियाप्रसनेनिहिता ह्रव
हानिफले गुणगात्रिज्याभक्तान्समस
मकः ५।५ मन्यागुणाणां ११ समस्यामकः इष्टे
याकालादिफलैनतिः प्रकारेनगणमवद्
गुणवाप्रकाराणेनगणमदसमक्सगुणाट
केनपवाशादिस्रनेनगणिताइष्टेपाद वि
मपाभक्ताफले कलादिकानतिः ३।१।८ गुण
नेनेहितानश्चिष्टशरमाह मध्यमादिस्वरा
मानविनेयाट्टिलानरा मेडविनेपाट
कालमेबुक्कविस्रोधिताम्या १२ साश्ववन
तिः मध्यमादिस्वशाह्लोणनरामध्य
मायेइतिलानरामतिविपिटदिलाणवेडन
गन्तेनागेणा नेनमध्यमानलाशादिक
पनिस्रानतिवेड्शरेणालिकामसेनयार
कहिमेधोगः भुमध्यानयोमित्रदिकेवि
स्रोवितागुतविनुः शोधदिकः स्पष्टशरः स्मा
त ११।३।ए लेवुनस्फुटोद्दर्शनैः ११।३।५
पन्नकालीनस्पष्टः ८।५।११।१।१ पातः २।११
५।११।१०।५० भुज
५।१०।१५।१ पातोनचन्द्रः
भुजः ०।८।३५।१० जीवा ५।८।०।१४ चेद्रस
११।३।१६।५।३।०
परमशरेण १२० गुणिता
त्रिज्या २४३ मेलेल्वेचदृशारः कालान्म

सूर्ये
सि ३.
१००

100

कक्षान्तरः ४० २७ नतांशा नोदृष्टिलम्बाद्दृष्टि
लम्बनतिः ३५।५७ ग्रहणयोमित्रादिकारेश्चतो
भवतःस्पर्शः शा३ तत्रेऽकालात्मकः ४ ४०
ग्रहवेदाग्रहणाधिकारोऽकमत्राधिमाय
लिमाह तथाच्छिन्नेविमर्देर्धग्रासाय भ्य
धोदिने शुक्लापवलनांधीदृग्ग्रासादिदिम
गर्भवत् १३ ॥ तथाशार्मस्कृतयानन्नी
स्थितिविमर्देर्धग्रासाः ग्रहकालाख्या मर्श
मावस्थमीलनोन्मीलनेयथाद्दिनेचेद्गृह
णेक्रैवस्थामाग्रस्थिति ग्रन्मदायवलनाधि
दृग्ग्रासादिकं वेद्ग्रहणे कृतीमाकार्य।
मिन्वर्षेः १३७३ वृद्धानि सूर्यस्यमध्यास्पष्टाः
६७४४।४ सूर्यस्यगतिः ४८६००००० गु
णितः ३४।४५।५३।५२ ००००० वेद्गगतिः
५७७५३।३३६ भक्तः लन्वैसूर्यस्यास्पष्टा।
स्फुः ५०।४।५३ वेद्गगतस्फुटम्याः ४३।७।५३
रविबिम्बमाने ३३।१३५ वेद्बिम्बमाने ३५।।
ग्रहणयोगः ६३ ५० ग्रहाधोजानेमाने क्य
लेद्दु ३५ ३५ मस्थग्राशोतां ४।४० रद्दिनेज्या
नोग्रामः २६।४५ पतदिनानिः २० गुणो ५३
५।० सूर्यमानेन ३३३५ भक्ते मानाविशोध
का २५ ५३ मानैकावलिदु ३१ २५ ग्रहभवगः
५८७।०० शरः ४।८० वेगोणा २१ ४३ २६
नः ५८५।१४ ग्रासमन्ते ३११ ४ग्रासिमाणे ३

८९५।० सूर्येन्दुयोगेमेनेन ९५।५।५५।
मन्देन्दुचरितकालिकेष्टिमर्धे ११।५।१ग्रह
मध्योमालाष्टिमपैतृमदंर्धविष्कम्भस्फुक
ववन्दयेनाह ष्टिमर्धेनाडिकासुयवाप्तिष्येन
लम्बनेऽवनः ग्रासमालाद्वमासाध्येनस्वध्रह
विलोतवं १४ ग्रासकपालपिण्डकेमाध्याह्वमे
ग्रहणायादि मोक्षकालेवनेहीनेप्रग्रासेन।
विपर्ययः १५ नतमालाष्टिनिटलटयग्र
हणेनष्टा हविमानविकर्णाध्ययुक्तलादि
पर्ययः १६ एवंडक्केकपालेकोनदृष्टेलम्बने
कला स्वबैपीतिटलेयामाविमदोर्धापिवा
कवत १७॥ स्थित्यर्धोमृगीकप्रकारेणसमकृ
स्माधिनास्यशेस्थित्यर्धोत्र नयथाप्रयोगो
नमध्यग्रहणकालिकनतिमेक्षेनस्पष्टश
गडकेरीमासाधितस्थित्यर्धवटिकालाभि
पूर्वेनकालिकग्रहास्पशेस्थित्यर्धसाधना
र्धं ष्टहेवालामोतस्थित्यर्धसाधनार्थं षष्ट
वाल्यः मोक्षस्थित्यर्धसाधनार्थमग्रवाल्या
वालिनात्रतिथ्यान्तमध्यग्रहः कार्यः स्पष्टश
गतस्थित्यर्धसाध्यं श्रेननष्टेवेतिध्यनकालिक
ग्रहानप्रवाल्य एवंवालिनग्रहात्रतिथ्याने
प्रमाध्यस्पष्टशरः साध्यः शरानस्थित्यर्ध।
माध्येवमसकृत्स्पर्शस्थित्यर्धंभवा
गाध्यास्थित्यर्धो ध्याक्रमेणहीनयुक्तागमी

त्रसि
उ०
१०१

101

नागतदृष्टेतिकालान् नवलेवनेसक्र
नात् शब्दवड्क्रीतास्तुनः शुभक्लेवने
गतमोतोऽवेमणिपालकालिकतावम
नयथा शुभक्लमाधिननमणीत्थिमर्थन
गणितानागत लिप्यतकालः पृहितः कार्थः
नस्मिन्नमयबालिनन्दपालग्रहणामभा
वाषमापउक्लवलेवनेनाधनेनमपू
स्थितमर्थनतिथ्येनमहेनमशुभ्रात्काले
कवर्पलग्रहणामभाकोषमाप्या लखन
मनेनापिसपीत्थितमर्थनलिप्यशामक्लय
पवमसक्लपकारणमोनकालिकलवन
साध्यमिति शाकपालेगतार्थशयामथा
क्यावत्काले मध्यात् मध्यग्रहणकाली
नलखनमदेश ग्रहणमणीकालिकलख
नमधिकस्मात् मोहकेमोनकालसम
यिलखनमध्यकालिकलखनोपलया
मूनेस्मात् शुभपत्राथशमक्लपालेम
ध्याह्रादेष्टार्थतेवयावत्कालेविपर्ययः
उक्तेश्वपतौम यथामध्यकालिकलखा
साधिकलवनेग्रहनेस्मात् मोलिकलेख
नमध्यकेस्माहिते ति वृहत्यग्रहण।
सम्भावनायां पतलमुलमितिप्रतिभाति
उतः दृशामभावात् लेखनमभाधितवा
त शुनपवग्राधुनिकग्रावार्थस्थिभानल

ग्रासेवलनसाधनमुक्तं स्पर्शनात् ग्रासे मोक्षे
भगवता उक्तं नतस्य वस्फुटाग्रेयेककालस्य
मोने नतातमध्यहरिमाकरे ग्रस्तकस्यका
लेनसाधिते मोक्षवलनं पूर्वापरीतमध्यवलव
नेव ग्रस्तपोरीनलेमोक्षस्थित्यर्धं दृष्टपोस्य
शत्रुहलोस्पर्शस्थित्यर्धेनष्टापोस्य पत्नविप
र्ययः उक्तं वपरीतमध्यमर्धः पूर्वकपाले म
ध्यलवनास्य शलेवनेम्नेस्मात मोक्षवलन
मधिकस्मात पश्चिमकपालेमध्यवलनास्य
र्शमध्यकालिके हरिनातिकेमोक्षस्थित्यस
र्धेनष्टास्पर्शस्थित्यर्धेषोष्यहीने उपाहिनि
तकपालेके हयोः स्पर्शमध्योर्मध्यमोक्षयोर्वा
लवनयोरेककपालेके स्थितं तदेद्नयो
स्पर्शमध्यमोक्षयोश्चकपालभेदे लेवनेक
स्पर्शमध्यमोक्षयोर्भेदे लेवनयोर्योगः मध्य
मोक्षयोर्भेदे लवनयोर्योगः ग्रयमर्थः स्व
कीयस्वकपोस्थित्यर्धेस्पृकः कार्यः स्पर्श
स्थित्यर्धे स्पर्शमध्यकाललवनयोर्योगयो
स्यः मोक्षस्थित्यर्धे मोक्षमध्यकाललवनयो
र्योगयोर्मध्य इत्यर्थः ग्रस्तस्य वैसमीलनो
मीलनेवलनाहिकेववेडगृहणमकवस्था
ध्ये कपालतलनयष्टा पूर्वग्रहणमध्या
त्प्राड्पाविग्रर्धेनाउपर्धेन्ने पश्चिमकपाले
ग्रर्धेनाउपाविहिनार्धेपर्धेन पूर्वकपाले।

स्मृ॰ कि॰
३.
१०२

102

चेद्ग्रहलोविपरीते १३ उग्रहस्वलोक्षिप्तेनिवृ
टी २ ५५ गुणिभिःस्पष्टीक्रियेत्रिज्याधनार्थेपर्वो
नकाग्रहाः स्पष्टेचालिनारविः ८।५।२३।१३
चंद्रः ८ ३७ ५२ १५पातः २ १७ १०० ५८
श्रवणोद्यताः १९ ५० ३० सायनलग्नं ५ ३ ५
२ ५५ भजन्या ३५०९ परमक्रांतिज्या १३५७
गुणिता ५३ ५८२३५।८ लब्धज्या ३०५८
५ मक्रांतलब्धु उदयज्या २५३५ ५२ मध्यलग्न
सायने हितादे २३।० पूर्ववत्तं ३० ११ स्पष्टम
लग्नसायने ९ ३१ ५५ ३५ ग्रस्तभुजज्या ११
८१ ५९ परमक्रांतिज्याया १३५७ गुणिता
११२९०९२८।१ त्रिज्ययाभक्तेलब्धक्रांतिज्या
५२५० ग्रस्तार्धनुमानःक्रांतिकलाख्या ५२
२।५८ द्विगुणाभक्तेशेषायाक्रांति १०२५२
५८ ग्रस्तांशाश्रविणा २५।३३।१ ग्रस्तयोक
दिक्कायोगःमानानलाशाश्रविणा ३५ २८
५५ पृथ्वीभ्रमानामध्यज्या १५३।१०
द्वियम्दयज्या १५३५ ५२ गुणिता २५३५३३
३५३ त्रिज्ययाभक्तालब्धु ८२५ ३३ ग्रस्तवर्गः
३५५३२।५८ मध्यज्यावर्गः ३३५३५९।
१५ वर्गयोरेवनरे ३००५३१५३३ ग्रस्तमूले
नानारहितोयः १३३३।२५ चेष्टार्केयामध्या
मयास्पष्टेन ३३१ १३ गुणिता १२९३५०३
३३ पंचरश्राग्गुणितानयात्रिज्यया ५।५३० म

कालज्ञानतिः कलाद्याद्दहेला २४ ३५ ग्र
घशाघसाधने चेद्रः ८।०० ४।५२ २४ पातः
२ १४ ०० ५८ पातोनचेद्रः २५ ५२ १६ ग्र
स्पभुजज्या ५ ४९ २५ मध्यमशावेण २ ३०
गुणिता १४ ३ ४ ३४ ३० त्रिज्ययाभक्ते लब्ध
चेद्रशरः कलाद्यः उत्तरः ४२ ५ ४ शरग्रहण
निमित्तं दिक्काटहेनयेमानः स्पष्टशरउत्तरः १
८।११ ग्रासवर्गः २२५ ३० मानैकार्धे चेद्र २
१ २५ ग्रासवर्गः ५८३।० वर्गयोरन्तरे २५
२।३० ग्रासमूलं २५ ३१ षष्टिगुणं २५ ३१ ०
स्पर्शचेद्रगत्यन्तरेण ६ ५४।५५ भक्ता
लब्धं स्थित्यर्धघटिकादिकं २ ११ ५ गतः ग्र
हणपूर्विकाः ग्रामिः स्थितिघटीभिः २
१५ चालितापर्वान्तकालिकाः सूर्यः ८ २५
३३ ५३ चेद्रः ८ ४ ५८ १४ पातः २ ११ ० ५
३ सायनार्कः ८ २२ ४ १३ सायनलग्नं ५
४ ५० ८ ग्रासभुजज्या ३ ५२ ४ १३ ३ ५
परमक्रान्तिज्यया २३ ५३ गुणिता ४ ३ ८ ४
१८ ५ लब्धस्य याभक्ता लब्धस्य पंज्या २५ ४
४ १४ हिनाड्ध २३।० नतेपूर्वे १० ५१ मध्य
लग्नसायने ९ १८ ५० ५ भुजज्या ११ ०
२१ परमक्रान्तिज्यागुणिता १५ ३ ३ १८
८।५३ त्रिज्ययाभक्ते लब्धक्रान्तिज्या ४ ४ ३
०।३ ग्रासाधनुर्नताक्रान्तिकलया ४ ४ ८ ९

ह्. सि. १०३

103

बृह्माभक्रान्त्युशाघ्रांशोनितैर्दलिता ३ १८ ९ अ
तोशाद्दलिता २५३६ । १ नताशाद्दलिता १६
१५ ७ पञ्चामामध्यमा १८७५ । १७ ३द्युज्या
१५५५ १५ गुणिता २८५५५०२ ५ त्रिज्यया
भक्ता लब्धं ८ ५२ १५ अस्तवर्गः ७० ५५५५ २२
मध्यमावर्गः ३५ १६ ६ ८७ ३३ वर्गयोर्विवरं
८०७ १५० १६ अस्य मूलं नतोनं ह्नक्षेपः १८७५
२८ रविंदृग्गोमध्यगामेनतेशा ७३ गुणिता
२२२५ ५२० ५ षड्दशगुणितत्रिज्यया ५१
५७० भक्तं लब्धं नतिकलादालिता २३ ५५
पाताक्षवृद्धः ५ २० ५७ १७ अस्य भुजज्या ५५०
८ मध्यमशा वेला २७० गुणिता १५५५ २६
त्रिज्यया भक्तं लब्धं शरः कलाद्यतुल्यः ५२१६
नतिसंस्कृतः स्पष्टः शरतुल्यः १८५१ अस्य व
र्गः ३५ ५ १५ मानयोगार्धं ३ १ २ ५ अस्य वर्गः
५८७ ० वर्गान्तरं ६ ३ ७ ५६ अस्य मूलं २५ १६
छन्नं गुणितं १५ १६ गतैष्यनेन भक्तं लब्धं स्थि
त्यर्धं २ १६ एवं जातो हि द्वितीयपरिवर्तः स्थि
तिघटीभिः २ १७ चालितात्सूर्यः ८ ५ २३
वेद्दः ८ ५ ५८ ३५ पातः २ १७ ० ५७ सायं
नोर्कः ८ २२ ५ १५ सायनलग्नं ५ ५ ३८ १७ अ
स्य भुजज्या ३ ५ २ ५ । ५७ परमक्रान्तिज्या १३ ५७
गुणिता ५७ ८ ५८ १५ । २५ लब्धज्या ३ ० ५८
५ भक्तं लब्धं दृग्ज्या १५ ५५ ५२ दिनार्धे

सू॰
सि॰
१०५

104

तन्त्रिलिमाधनार्थेपवोनकालिकग्रहाद्य
र्धेवालिनारविः ८ ५ १८ ५० चेन्द्रः ८ ५ ५५
५० पातः ११५ ० पवलेवज्यया १०८८ ५
भकालहमुस्यज्यया १५१५ २१ दिना
र्धे १३ ० ईवंनते १० ११ पूर्ववमहगालय
सायनामावनरवेज्याणस्य: ३१३ भुज
भागे २२ ५ १० गुणिता ०१५६ रवायम
भकं: भुजकालः २३ ८ नतघटिका १०
११ बाहुमुणिता ३११ भुजककालशोधितः
शेषं ३०३ शेषबाहुमस्योद्भ: २५५ शोधि
तः शेषं ७५ त्रिशतगुणो २२१० भुजोट
येन १०८ भक्तमे शा दि ० ५५ ८ सायनर
विः ८ २४ ५ १० भुजभागाः २२ ५ २० रवि
तः ८।०।००० ० ग्रहभागादिलब्धेनर
हितः ० २२ ० ५२ भुजभुवराशेस्तस्य ।
मिः रहितः सावेदशमलग्नसायन १४
० ५२ भुजभुजज्या १२८०,५८ परमक्रा
न्तिज्यया १३५० गुणिता १०६५०५८०।१२
त्रिज्यया भक्तेक्रान्तिज्या ५१३१२० भुजाद्य
तः स्वनाडीलग्ना क्रान्ति ५२५।१० बाहुम
क्रान्तिज्याक्रान्ति २ लिप्ता ८ २५ १० न
तांशघटिलिप्ता ३५ २१ १८ पलभामामध्यमा
१५३५।१३१ इष्टभुजस्य ज्यया १५३५ २१ गु
णिता २५००० ५५८०।१२ त्रिज्यया भक्ताल

८६९११८ग्रहस्य वर्गः ३५०६०११९ मध्यस्य
वर्गः ३८१५८२५।५५ वर्गयोरैवेनं ३०१
१५११।१८ग्रहस्य मूले मानोद् हेोपः १३१५
१०२ विवरस्यांगेयुतवेण ८३११८ गुणितः
११९१९३०५।३५ पंचदशगुणितयात्रिंस
या ५।५८० भक्तेलब्धान् लिः कलायाश्रिति
णा २५३९ यातोनवहः ५२१५५ १५ ग्रह
भुजस्या ५८१९११ मध्यमस्फोटेण २८० गु
णिता ११ ५५२५।३० त्रिंस्यया भक्त्वा कला
याश्चरः उपरः ३१३८ स्फुटशरः १३।८ग्रह
वर्गे १९ ५।५१ मूलेयागाद्दु १३ १५ ग्रहस्य वर्गः
५८८ वर्गान्तरे ८१९।८ ग्रहस्य मूले १८३५ वाहि
गुणे १२५ यानान्तरेण ३५५।५५ भक्तेलब्धं
क्षिप्तार्थ २३५ पदमानेः प्रथमपरिवर्तेः
क्षिप्तिक्षरी २ ३५ ग्राभिस्त्रालिनावर्विः ८५
२८ पदवहः ८५५८ पातः २५ ० पर म
पातोर्कः ८ २१ ५ १३ मापनलग्न ५ ९ ३१
५८ ग्रहस्य भुजस्या ३५१८।५८ परमक्रान्ति।
स्यया १३५८ गुणिता ५८९५।५५२।१५
लेखस्यया ३०५८।२५ भक्तालब्धं उदयस्या
१५३५३ दिनाई १३१०० पूर्वमते १०२५
मध्यलग्नस्यायेन ९_१० ३९ ५२ ग्रहस्य भुजा।
स्या १२५ १५ परमक्रान्तिस्यया १३५८ गुणि
ता १२१८५।३१।१५ त्रिंस्यया भक्तेलब्धे क्रा।

स॰ तिज्या ४५१ ११ अस्माधनुः जातः क्रान्तिकल
सि॰ या ४५६।५६ बाहुभक्रालब्धा भागा याज्यो
१०५ तिर्देत्रिज्या ८।२ ५६ नतोशाद्दृक्ज्या ३३४८
५७ एकोन्माणमध्यज्या १५।३।१२ इयं उदयज्या
या ५३५।२५ गुणिता ३५ ४५ ३५।३० त्रिज्या
याभक्रालब्धा ८५६।४२ अस्य वर्गः ७३३५
३४।५३ मध्यज्यावर्गः ३६ ६० ३३ ४।२४ वर्गा
न्तरे २५२६ ३५५।२। अस्य मूलेनाते दृक्क्षेपः
१७ १० ४० सूर्यचेद्दृग्ज्या मध्यगतेन वेला ७२१
२७ गुणितः १२५।१२६।७।८ पेचेद्दशगुणितन
याविज्यया ५।५७ ० भक्रालब्धा नतिर्देति
ला २४।१५ पातोन चेद्दः ५ २१ ५६ २६ अस्य
भुजज्या ४८२ ७ मध्यमशरेण २७० गुणिता
१३०।९७।१३० त्रिज्यया भक्तः शरः उन्नतः ९०
मानैकादेवेद्रे ३१ २५ अस्य वर्गः १८४५७
न्तरे ८०२।३ अस्य मूलं २८।१५ बाहुगुणो १६५
९ गान्येनवेला ६५ ५५ ५ ५ भक्ते लब्धाक्षिम
क्षिप्तचरीभिः २३४ चालितारविः ८ ५ २८
४२ २४ १४ एवं जातः द्वितीयपरिवर्तनः।
४२ चेद्दः ८ ५ ५६ ५६ पातः २ १४ ० ४२।
सायनसूर्यः ८ २२ ५ १२ सायनलग्नं ५ ९
२४ ५२ अस्य भुजज्या ३४।१५ परमक्रान्तिज्य
या १३५७ गुणिता ४७।७।२६।७।।१४ लब्धज्या

३०५८ ध्रुभक्कालब्रुमद्यस्या १५४०१
४ दिनार्द्ध १३ ० भुवनते १०२६ सायन
मध्यलग्न ६ १० १३ ४५ अस्मभुजज्या
११ ५२ परमापक्रमज्यया १३ ५२ गुणि
ता १३ २४४२।५० त्रिज्यया भक्तेल
ब्धाक्रान्तिज्या ४८६।२२ अस्याधनुःज्या।
नाक्रान्तिकलया ४८२।५२ छिन्नभक्ता
भागादिद्दक्षिणा ८ २ ५२ अक्षांशादक्षि
णा ३४ ३६ १ नतांशादक्षिणा ३४ ३६ १
नतांशा ३३ ४३ ५८ एभ्यो ज्या मध्यज्या
५०५।२३ यमुद्यज्या १५४०।५५ गु
णिता २५५४०९६६।५६ त्रिज्यालब्धं ८
५५।११ अस्यवर्गः ७३३३८ २२ मध्यज्या
वर्गः ३६४४७२६ वर्गान्तरं २५१३३८
२५४ अस्यमूलेदृक्क्षेपः २२०६४१६
विचङ्कया मध्यमगान्तरेण २३१ २२
गुणितः १२४८४२।१५ चन्द्रदृग्गु
णितया त्रिज्यया ५१५२।० भक्तः नति
कलाया दक्षिणा २४ १५ पातोनचन्द्रः ५
२२ १।५६।१४ अस्यभुजज्या ४८२ मध्यम
शरेण २७० गुणितः १३० २२१।० त्रिज्य
याभक्तेलब्धेशरउत्तरः ३२ ५२ स्पष्टश
रः १३ ४० अस्यवर्गः १८९।४६ मानयो
गार्धं ३१ २५ वर्गः ८५२।० वर्गान्तरं ८०९
६६

स्पं॰
सि३
१०६

106

ग्रस्तमले १८।२५ षष्टिगुणे १६ ४।१ गतेन
वेला ६ ५५।५५ भक्ते स्वनीयपरिवर्तेश्च
सकलकर्मीतास्थित्यर्धं २ ३४ एवं जाते ।
मोक्षस्थित्यर्धं घटिकात्मके स्पष्टे २ ३४
केवलदर्शनकालः ११ ५१ एकत्र स्प
र्शस्थित्या २ १८ रहिता ४ ३९ स्पर्शे मो
क्षस्थित्या २ ३४ युक्तः १४ १० ग्रासकालेव
नह्युदयस्माथ तत्रस्पर्शलेवने स्माथते त
त्रस्थितेन गणितागतः ९ ३३ तात्कालि
करविः ८ ५ २३ ४५ सायनः ८ २२ ४ २
५ सायनलग्न १० २१ ५६ १२ ग्रस्तभुज
स्मा २१।१९।२ परमक्रान्तिज्यया गुणितः
२९ २० ४२ ४।१६ लेवनज्यया ३०।१८ प
भकालत्रुमुदयस्मा ९५५।३४ दिनाई
१३।० पूर्वनते ३।१ सायनदशमलग्न
८ १३ २४ ८ ग्रस्तभुजस्मा ३०।२४ १० प
रमक्रान्तिज्यया १३९० गुणितः ४२९४
६१०।५० लब्धक्रान्तिस्मा १२४४।१९ ग्रस्ता
धनुः क्रान्तिकला १२०९।१६ षष्ठ्याभक्ते
लब्धमेषादिक्रान्तिर्दक्षिणा ३।१९ २६
स्वेताशाद्क्षिणा २५ ३६ १ नताशद्क्षि
णा ४६ ५५ २० एषांस्मा मध्यस्मा २५ १०१
३ यस्मद्युस्मा गुणिता ३१९८४८८।१५ त्रि
ज्यालब्धं ६९७।१८ ग्रस्तवर्गः ४८६६९।१६

मध्यमस्यावर्गः ६३००।१८।३।४०।वर्गान्तरे
६००६३६०।१२६ ग्रहस्पष्टलेह्यगतिः २४५
५७ एकराशीज्या १७१५ ग्रहस्पवर्गः २५५४
५६१६ गतिः जीवया २४ ५५।४७ भकाल
ह्वेदः १२० ५।४३ सायनरविसायनद
शमलग्नयोरन्तरे ०_१८ ४० ७ ग्रहस्पज्या ११००
२० छेदनभकालत्रुटिकादिलेखनमृणे
० ५४ अनेन स्थितेगणितागतदृष्टा ८४।
३९ राहितं ८ ४५ जातः लेखनसंस्कृतः स्थि
त्येनगणितागतदर्शनकालः ८ ४५ एवं
जातः प्रथमपरिवर्तः पतत्कालीनोर्कः
८ ५ २३ ५० सायन ८ २२ ३ ३० सायनल
ग्न १० १५ ३२ ० ग्रहस्पभुजज्या २४०७।४०
परमक्रांतिज्यया १३९७ गुणितानात ३३२५
१०।२० सायनलग्न १०।११।३२।० ग्रहस्पभुज
ज्या २४०७।४० परमक्रांतिज्यया १३९७ गु
णिता ३३२३।५।१० २० लेखज्यया ३०५८
भकालत्रुटद्यज्या १०८५।४० दिनार्धे
१३।१० एवंनते ४ १५ सायनदशमलग्न ७
२८ ११ ३९ ग्रहस्पभुजज्या २९२०।४१ परम
क्रांतिज्यया १३९७ गुणिता ४०८०।१९४
३१ त्रिज्यया भकालह्रा क्रांतिज्या ११८९१
४७ ग्रहस्पायनज्ञातः क्रांतिकलाद्या १२१२
३१ छाया भका [illegible] ५५ ५८ ३८

सू.सि
३०
१०३

107

एवोस्याजातानामध्यमा १४।१५।५९।१२ स्पष्टमद
घ्नस्यायागुणिता ४।१३।५३।५९।०।१९ त्रिज्यया
भक्तेलब्धं ३।३८।१० ग्रहस्य वर्गः ९।० ५५।१२
३१ मध्यमस्य वर्गः ९।०।३२।१५।२।३० वर्गान्त
रे ५४।६३।१।१५८।५५ ग्रहमूलेजातो हृत्केपः
२।३।८।११ ग्रहस्य वर्गः ५।४।६।३।१।११ त्रिज्यायाव
र्गः ११।८।१।५८।४।४ वर्गान्तरे ६।३।५।२।३।४।५।१।५
ग्रहमूलेजातोहृत्केपः २।३।३।८।११ वर्गोऽस्य
५।६।३।१०।१।१८ त्रिज्यायावर्गः ११।८।१।५८।४
वर्गान्तरे ६।३।५।२।३।४।१।५।४ ग्रहमूलेजाता
हृत्याप्तिः २।५।२०।२३ एकराशिज्या १।३।१५ ग्रह
वर्गः १५।५।४।५।६।३।६ गतिज्यावध्या १।५।२०।२३
भक्तेलब्धंभेदः ११।३।२ सायनसूर्यसायनल
ग्नयोरन्तरं ०।२३।५१।५१ ग्रहस्या १।३।८।५ २५
छेदेन भक्ते लब्धं घटिकाः लब्धं ननृणं १।११ ग्र
नेनस्थितेन गणितागतद्रष्टान्तः ५।२।५ रहि
तः जातः लब्धेन संस्कृतः स्थितेन गणितागत
कालः ८।२८ एवं मोनाहृतीयपरिवर्तः प
नत्कालीनोऽर्कः ८।५।२२।३३ सायनः ८।२२।३
२ सायनलग्नं १०।१२।३१।५ ग्रहस्य भुजज्या २४
५१।५२ परमक्रान्तिज्यागुणिता ३४।८।१।१३
३।४४ लब्धसाध्या ३।७।१८।४ भक्ताल्लब्धं उदय
ज्या ११।१३।१५ दिनार्धे १३।१० पूर्वनते ५
२२ सायनद्रष्टामलग्नं ३।२९।२५।१८ ग्रहस्य भुज

ज्या २८९ १।१२ परमक्रान्तिज्यया गुणिता ५‥
५५३०।२।३ त्रिज्यया भक्ता लब्धा क्रान्तिज्या ११
१५।०३ अस्या धनुर्ज्ञाता क्रान्तिकला याः ११
८५।०२ भुजाभक्तेऽस्या क्रान्तिदक्षिणा १४
१५।१२ नताशा दक्षिणा ५५ २५ ५ एषांज्या
मध्यज्या २५ ५८।४ इयमुदयज्यया गुणिता
२३५०८२।५।१ त्रिज्यया भक्ता ८००१३ अस्य
वर्गः १५०।८९।१।५० मध्यज्यावर्गः ५५
४३५।३८।२५ वर्गान्तरं ५२५३२५।७५ अ
स्य मूलं दृक्क्षेपः २३।२।५ अस्य वर्गः ५३५
३३०३५ त्रिज्यावर्गः ११९१४८५५ व
र्गान्तरं १५९१२१३।१४ मूलं दृग्गतिः २५५
३।५३ एकाशीतिज्या १३१४ अस्य वर्गः १४५५
४९१ दृग्गतिजीवया भक्तः लब्धच्छेदः ११९२१
सायनसूर्यसायनदशमलग्नयोरन्तरं ०२५
३१ ५५ अस्यज्या १५८२ २५ छेदेन भक्ता ल
ब्धं लम्बनम् ११९ अनेन त्रिंशन्निघ्नेन गुणितं द
र्शान्तः ५।२३।५ वह्निनतः जातः लम्बनसंस्कृत
स्थितेन गुणितागतकालः ३ २३ एवं जात
स्तिथ्यन्तपरिवृत्तः एतत्कालीनोऽर्कः ८ ५ २२
१७ सायनलग्न १०११२ ५५ अस्य भुजज्या २५
१५।११ परमक्रान्तिज्यया गुणिता ३५।१५।१५
५।५।२ त्रिज्यया भक्ता लब्धमुदयज्या ११३५
३१ दिनार्धे १३।० एवं नतं ५।१३५ सायनद

सूसि
३०
१०८

108

स्पष्टलग्नं ३ २५ ५५ १४ ग्रहस्पष्टभुजज्या २८५०१०
३ परमक्रान्तिज्यागुणिता २५८१६३। ५५ त्रि
ज्याभक्तालब्धा क्रान्तिज्या ११५८। ७ अग्रज्या घु
ज्यानाक्रान्तिकलाघातहारिणा ११८१। ५५ चरि
भुजकर्मशाखाक्रान्ति देहरिणा १४५१। ५५ न
ताशादहरिणा ५५ १७ ५५ पृथ्वाज्यामध्यज्या
२५ ५३ १५ इयमूर्ध्वज्यागुणिता २७११५ ३१
१० त्रिज्यया लब्धं ८०६।१४ ग्रहस्यवर्गः ६५०
१४६ ३५ मध्यज्याकोटिः ५५६ ५४ १०७३३ व
र्गान्तरं ५३१४३३५५ ग्रहस्पष्टलेनानोहतं क्षेपः
३३०६।१४ ग्रहस्यवर्गः ५३१४२५०११४ त्रिज्या
वर्गः ११८१४८५५ ग्रहनेपोदितं ३६५७ ५५३।
५१ ग्रहस्पष्टलेनानोहताग्निः ३५५ ४४११३०५
कर्णाशीज्या १७१४ ग्रहस्यवर्गः ३५५५४६१ हृता
त्रिज्यावर्गभक्तः लब्धं ११५८१५८ सायन
सूर्यं सायनदृग्मलग्नयोरन्तरं ० ३६ ३५५।
ग्रहज्या १५०।४। ५५ पृष्ठे देनभक्ते लब्धं लेबन
मृता १ १८ अनेनाक्षिप्तेन गुणिता गतनष्टघटी
नः ५ ३५ रहिताः जाताः लेबनसंस्कृताः क्षिप्ते
न ११ गुणिता गतकालः ८ ३१ एवं जातस्पष्ट
पद रविनतेः पतनकालीनार्कः ८ ५ ३३ १५
सायनः ८ २३ २ ५५ सायनलग्नं १० १४ ५१
१५ ग्रहस्पष्टभुजज्या २५ २५५५ ५५ परमक्रान्ति
ज्या २३ ५१ २ गुणिता २५४८७७५ ३१ लेबनज्या।

याभक्तलंबे उदयज्यया ११३९।२ द्विनार्धं १
३१० पूर्वेनते ४ ३९ सायनदृक्षामलग्ने मं २५
५७१० अस्य भुजज्या १८४२।४७ परमक्रांति
ज्यया गुणिता ३९७ १३६८।१९ त्रिज्यया भ
क्तलब्धाक्रांतिज्या ११ ५५ ८ अस्याः धनुः
ज्ञातः क्रांतिकालः ११७८।४२ षष्ठ्यांशभक्तेऽस्य
ष्णायाद्दृतिगुणा १९२८।४२ नतांशा ५५ १४
४२ एतौज्या मध्यज्या २४ ४०।४ ३ध्यम्दृदयज्य
या गुणिता २७८०४।५।३७ त्रिज्यया लब्धं ८
०८ ४३ अस्य वर्गः ६ ५ ४०२२।३ मध्यज्या
वर्गः ५९५८८०६।२८ वर्गांतरं ५३०४७
८३५० अस्य मूले दृक्क्षेपः २३०३ १३ अस्य व
र्गः ५३०४७३०।१४ त्रिज्यावर्गः ११८१५८५
४ वर्गांतरं ६५१५।१३१ ४६ अस्य मूलं दृग्ग
ति २५५४२।५२ एकराशिज्या १७१९ अस्य व
र्गः २९५ ४६१६ गतिजीवया भक्तः छेदलब्धं
छेदः ११५७।४२ सायनसूर्येसायनदृक्षाम
लग्नयोरंतरं ० २६ १५ ५५ अस्य ज्या १५२० ३९
छेदेन भक्ता लब्धं घटिकादि लंबनम् ०। १८
अनेन रविस्पष्टेन गुणिता गतिदर्शांतः ५ ३९ २
हितः अस्य कर्मणा साधितलंबनसंस्कृतः
रविस्पष्टेन दर्शांतः ८ ३१ अयमेव स्पर्शका
लः स्पष्टः अस्य मोक्षलंबनसाधनम् तत्र
मोक्षास्थितिगुणकदर्शांतः १४ ३० एतत्काली

सूसि
उ.
१०९

109

नोर्कः ८ २२ ९ २१ ३ लग्नसायने ० ० २५ २० ग्र
स्तभुजज्या २५ २० परमक्रान्तिज्यया १३ ९ ७
गुणिता ३५ ३० ९ ० ४ ० लम्बज्यया ३० ९ ५ ४
भक्तालब्धमुदयज्या ११ २५ द्विनार्धे १३ ९ प्रश्नि
नेन १ ३० पाश्चमनताङ्गुला खलग्नसाध्यते।
सायनदशमलग्न ९ ० ३३ २६ ग्रस्तभुजज्या
३४ २६ ५ ७ परमक्रान्तिज्यया गुणिता ४ ८ ०
१० ९ १० ९ त्रिज्यया भक्तालब्धाक्रान्तिज्या १
३ ९ ६ १३ ४ ग्रस्ता धनुः क्रान्तिकलाया १४ ३ ९ २१
ननोशादशिला ४ ९ ३ ५ २२ एषोज्या नतांश
ज्या २६ २ ७ १० ७ ३ ४ मुदयज्यया गुणिता
१९ ८ ७ ८ ४ ४ त्रिज्यया भक्तेलब्धं ८ ४ ९ ग्रस्त
वर्गः ६ ८ ४ ९ ४ ११ २४ त्रिज्यावर्गः ११ ८ १९ ८ ४
४ वर्गान्तरं ४ ९ ७ ० ६ १३ ३ १ ३ ६ ग्रस्तमूलेनातो
६ गति २२ १९ २५ एकराशिज्या १७ ४ ९ ग्रस्त
वर्गः २ ९ ५ ४ ९ ६ १६ गतिर्जीवया भक्तो दृ
लब्धं १३ २५ २ ४ सायनसूर्ये सायनलग्नयावन
६ ० ८ २४ ११३ ग्रस्तज्या ५० ३ २ ९ छेदेन भ
क्तालब्धं घटिकादिलम्बने धनं ० २२ ग्रहेन
स्थितिस्पष्टदर्पणातः १४ ३० ग्रक्रान्तानालम्ब
नसंस्कृतः स्थितिस्पष्टदर्पणातः १४ १५ २ स्मा
नः प्रथमपर्विवर्तः एतत्कालीनसूर्यः ८ ५
२९ ५ सायन ८ २२ ९ ३५ सायनलग्न ० ३ ३३
२७ ग्रस्तभुजज्या २० ३ १ ३ ७ परमक्रान्तिज्या।

या १२।१५।२७ गुलिका २।८।४ ५।२ १।५ लेवज्ञया
भकालतु मृत्युज्ञा ४।२ ५।८ हितार्थ १२।१०
पश्चिनते २ ५।२ सायनदशमलग्न ५।२ १२।२
गुप्ता भुजंगा ३।५।३३।८ परमजातिज्ञया गु
लिका ५।१५ ६।८।११६ त्रिज्ञया भकालक्षा
जातिज्ञा १२।१५ ५।१२ गुप्ता धनुः जातः का
लिकला १।५।२३।५५ छष्ठा भकेग्रप्ताद्दति
गुप्त १२ ५१ ५५ नतोपशादद्तिगा ५५ ६।० ५०
प्रभाज्ञाजानाम ध्यज्ञा ११।१६।१२ द्युमद्य
ज्ञया मृगिना १।५।१५।१५ त्रिज्ञा भकेलतु
६ सा।५।१५।१ ग्रसवर्गः ८५।७९।१ मध्यज्ञाव
र्गः ६८५३६३।०।२५ ग्रनयोर्वेतरे १९।२८।७५।२
१२ ग्रसमूलेहृक्षेपः १६।१५।१ ग्रसवर्गः ६८
३८।७५।८।० त्रिज्ञावर्गः ११।८।१५।८५।५ वर्गा
तरे ५।५।८।१०।५६।१० ग्रसमूलेमाना हृग्गति
१२।११ ५० एकराशिज्ञा २।७ २१९ ग्रसवर्गः १
५।५।५।९।६।११।८ नतिभौवया भकालत्तु छेदः १२
२।४।१० सायनरविसायनदशमलग्नयोरंतरे
११।०।११।२।१२ ग्रसज्ञा १।२।३।१ पत्त्येनभका
लत्तुयमिका दिलंवनं धनं ० २८ ग्रनेननिष्ठि
तियुक्तदर्शान्तः १५।३० युक्तः जातः लंबनसं
स्कृतः स्थित्युक्तदर्शांतः १५ ५८ एवंजातः
द्वितीयपरिवर्तः एतत्कालीन सूर्यः ८।५।२५
२१ सायनः ८।१४।२१।०।५१।५ सायनलग्नं ० ५

110

० २९ प्राक्कैवेत्प्राक्कपालेस्पर्शमध्यग्रहण
योः स्पर्शान्तस्पर्शमध्यलम्बनयोरन्तरं ०।५६ स्पर्श
स्थित्यर्धेन २।१७ युक्तं जातं स्थित्यर्धं स्पष्टं ३।१६
अनेन लम्बनसंस्कृतदर्शान्तः ११।२४।३ हीनः जा
तः स्पर्शकालीनसमः स्पर्शकालः ८।२१ पुनः मध्य
ग्रहणस्य प्राक्कपाल स्थितत्वान्मोक्षस्यापर
कपालस्थत्वात् मध्यलम्बनमोक्षलम्बनयोरैक्यं
० ५१ मोक्षस्थित्यर्धे २।२४ योजितं जातं मोक्षस्थि
त्यर्धे स्पष्टं ३।२५ अनेन लम्बनसंस्कृतदर्शान्तः
११।२४ युक्तः जातः मोक्षकालीनसमः मोक्षकालः १४
५९ अथ स्पष्टवलनानयनं तत्रादौ मध्यवलनसाध
ने दिनार्धं १२।१० पश्चान्नता ५।५२ २६ अक्षांशा ३५
३६ ज्या १४।८।४।१८ गुणिता ८।०।९।४।० ३२
त्रिज्यया ३४।३८ भक्तालब्धं २५।५।४८ अक्षज्याधनुः
३४।५ ५४ षष्ट्या भक्तेलब्धं मोक्षवलनांशाः पूर्वेन
नताद्युक्तः ४।१५ ५४ सूर्यग्रहस्य विद्यमान।
त्वात्ग्रहाः सूर्यमध्यकालीनः ८ ५ २६ ५ रा
शित्रयं युतः ११ ५ २६ ५ अयनांशा १६ ४० ३०
युक्तः ११।२२ ६।३५ अस्य भुजज्या ४।०२ ६० ५२
सक्रान्तिज्यया १२।१७ गुणिता ६।५५।५२।३।४२
त्रिज्यया भक्तेलब्धं क्रान्तिज्या १।१ ५० अस्याश्चापं
जाता क्रान्तिकला १।११।५० भागादि क्रान्ति दक्षि
णा ३।११।५० वलनक्रान्त्योर्भिन्नदिक्त्वादन्तर
मन्तरे १।४।४ अस्य ज्या ६४ ४ समस्त्यंगुले ७०
भक्ता जाते मध्यकालीनस्पष्टयनवलनं मंगुला

सूर्ये
३०
१११

सकसूर्यं ० ५५ ग्रस्तस्पर्शकालिकवलनसाध
नेस्पर्शकालः ८ २१ द्विनार्धे ३ ० पूर्वेननेष ३ ५५
नवत्साग्रोणने ५ १८ ३० द्विनार्धे १३ १० भस्केल
ग्ननताशा ३१ ११ ३३ ष्ठोशास्या १८ ३० १३ ५५ ष्ठा
मेलाशास्या १५ ८ ५३ ३ गुणोत्ता २३ १ ३ ५ ५ ०
१५ त्रिज्यायाभकालग्ने ३ ५५ ० २१ ग्रस्तसाधनः २
५३ १५ ५ छायाभकेलग्नवलनांशाः पूर्वेननता
डनता १३ २३ ५ स्पर्शकालीनम ८ ५ १ १
२ ५ साधनः ८ ११ २ ५ त्रिभयुक्तः ११ ११ २ ५५
ग्रस्तभुजज्या ५ ३ ५ ५ ३ १ ५ स्मकोनिज्या
१३ ५३ गुणोत्ता १३ २८ १ १ १ त्रिज्यायाभकेल
ग्नकोनिज्या १५ ३ ५ ग्रस्तसाधनः नाताक्रान्तिक
ला १३ ३ ५ छायाभकेग्नशायाक्रान्तिद्विघ्ना
१३ १० ५ वलनक्रान्तेभिन्नदिक्काद्देनवसत
३ ० ५ ३ ७ ग्रस्तस्पा १ ० १ ३ ३ स्पस्पगुले ३ ०
भकालग्नस्पर्शकालीनेवलनमेरगुलान्नकगु
णे २८ ३ ५ ग्रस्तमानकालीनवलनसाधने
मोक्षकालः १५ ५ ५ वलनार्धे १३ १० पश्चिम
नेन १ ५ ८ ३ नवत्सागुणोत्ताने २८ १ ३ ० द्विनार्धेन
१३ ० भकेलग्नेननताशाः १३ १ ५ ३ १ ५ ० ष्ठोशा
८ १ ५ १ ५ १ ष्ठोशास्त्राशास्या १५ ८ ५ ५ १ गुणो
ता १५ १ १ १ ० ३ १ ३ त्रिज्याया ३ ५ ३ ८ भकालग्ने ३ ५
१ १ ३ ग्रस्तसाधनः ३ ५ १ ५ ० छायाभकेलग्नवल
नांशाः पश्चिमननताशान्तिला ५ ५ १ ५ ० मोक्ष
कालीनस्पर्शः ८ ५ ३ ५ १ साधनः ८ ११ ५ ५

बिमयुतः ११ २२ ४ ५२ ग्रस्तभुजज्या ५२ भुज
२ ५२ भक्रान्तिज्या ११ ५९ ७ गुणिता ६५ भुज १
६।१७ त्रिज्यया भक्तेलब्धा क्रान्तिज्या १४०१३ अस्य
स्याधनुः आना क्रान्तिकला १४०।३४ पूर्वेशादि
क्रान्तिर्दक्षिणा ३११०।२३ ५ वलनं क्रान्तेरेकदि
क्त्वाद्योगः दक्षिणा ४१०३।२३ ५ ग्रस्या ५५१४
समस्त्रैगुले भक्ताल्लब्धं मोक्षवलनं दक्षिणा ७
५ ३ ग्रस्यकालात्मकस्पर्शवलिवादीनामङ्गुलात्म
कंकरणे नते १ २६ दिनार्धोन्नत २३१०० स्पर्शवि
नेमन्नते ११ ३५ सूर्यस्य दिनमाने २६।०३ देखा
यैन २२।०युते ३४।० इदमन्नतेन ११ ३५ युक्
५०।३५ अङ्गुलात्मकदक्षिणशरः १ ३३ रविवि
बे ४१५३ माने कर्खंडे १०।१८ ग्रासः ८५७।५
मध्यस्थिति २ ५५ स्पर्शस्थिति २ १७ मोक्षस्थि
ति २ ३५ स्पर्शकालः ८ २१ मध्यग्रहणका
लः ११ २५ मोक्षकालः १५।५४ मध्यकाली
नवलनमनते १००।५५ स्पर्शकालीनवल
नमनते ८ ३५ मोक्षकालीनवलनं दक्षिणं
७।५३ दिनमाने २६।० ग्रस्ये ष्टग्रासानयनं
इष्टविहीनेस्या दिति स्पर्शस्थित्यर्धं २ २७ इष्ट
नवर्हिते १।० अनेन रविचंद्रयोगं मंबरं ६ ५४
५५ गुणिते ६५५।५५ षष्ट्या भक्तेलब्धे कोटि
कला १० ५४ ग्रस्यसूर्येग्रहणस्य विद्यमान।
त्वात्कोटिकलयास्पष्टकरणं भानोग्रहे स्पादि

सू॰
सि॰
११२

112

कोटिकला १०।५४ शुद्धीनीन मध्याक्षिसमपर्धेन
२।५४ गुणिते ३०।५९ स्पर्शकालीन स्पष्टाक्षिम
र्धेन २।२७ मकालतुल्या स्पष्टा कोटिकला ११।३२
ग्रासपूर्ण इष्टग्रासानयनं तत्र शरसाधने इष्टका
लीन स्पष्टः ८।५।१० ४० पातः २।१४ ० ५४ पातोन
नचन्द्रः ५।११।५९ ४६ ग्रासभुजज्या ५२।८।५९ प
रमशरेण २७० गुणिता १।५४।६ ०।३० त्रिज्यया
भक्ता लब्धः शरः ५१।१८ स्पर्शकालीन न
तिस्ततिथा ११ ५२ अनयोर्योगेन स्पष्टशरः १०।
४६ ग्रासवर्गः ३१ ५२।१५ कोटिवर्गः १८३ ५९
वर्गयोर्योगः ४५।४८ ग्रासमूलेनानः कर्णः २१
१० ग्रासमाने कस्थे खेटमध्ये ३१ २५ बहिर्लानः
स्पर्शकस्माकालिको ग्रासः इष्टसंज्ञकः ५।५ पक
लात्मकः २ नतिमिर्मकाग्रगुलात्मकः ३।१ ग्रासी
इष्टग्रासादिष्टकलानयनं मानैक्यार्धे ३१ २५ इ
ष्टग्रासेन ५ ५ हीने आनतः कर्णः २१ १० ग्रासव
र्गः ४५।४८।५९ शरवर्गः ४६ वर्गान्तरं ३१।५२।१५
हीनः १८ ३० ग्रासमूलेनानतः स्फुटः कोटिलि
प्ता ११ ३२ एता स्पष्टस्पर्शाक्षिमपर्धेन २ १७ गु
णिता ३० ५४ मध्याक्षिमपर्धेन २ १४ मकाल
तुल्या कोटिकला १० ५४ स्पष्टा गुणिता ६ ५९
० गतेनान्तरेण ६ ५५ मकालतुल्यमिष्ट १०।०ग्र
नयानीतमानादिष्टकालसाधने ज्ञेय इति सूर्य
पर्वाधिकारः समाप्तः ग्रहणपरलेखोध्यायो

व्याख्यायते तत्रादौ तत्प्रयोजनमाह न वेद
कमेनेयस्माद्देवाग्रहणायोत्सुकाः ज्ञायते
तस्य वक्ष्यामि त्रुटककालानमानमिति १ य
स्मात्कारणात्तु ग्रहणायोद्युक्तस्यैव ग्रहणाय्ये
भेदापि वितनोकिनाकस्मादेशेषु शुभमात्
मेषोन्मीलनोन्मीलनेनाकियन्मण्डले ग्रहस्तमित्या
दिभेदाः स्फुटाः कालत्वः त्रुटकमृते विना न
ज्ञायन्ते तत्तस्मात्कारणात्तु हेमन्त उत्कृष्टभेद
ज्ञानसाधके त्रुटकज्ञाने सूर्यांशाङ्कुरूपोहृष्ट
वक्ष्यामि कथयामि १ तत्र प्रथमं वलनेष्ठकृते
लिखेद्दिशाह समसाधितायामवनौ विलिख्य स्फु
ठाननोल्लिख्य तत् समभवगोऽङ्गुलेनार्धेण मण्डलं व
लनाश्रितमिति १ प्राग्दिशासमसाधितायां जलव
त्समीकृतायां प्रवनौ भ्रमात्प्रभीष्टस्थाने विंदु
कृत्वा मध्यज्ञानजनकं बिन्दुं कृत्वा तत्रस्थु ब्रा
न्तसमभवगोऽङ्गुलेनैकेन पञ्चाशदङ्गुलमितेन
मण्डलं कृत्वा वलनाश्रितं पूर्वादिसमववलनमा
श्रिते लिख्येत् वलनदानार्थं वृत्तमित्यर्थः २
अथ द्वितीयवृत्तीयवृत्ते आह ग्राह्यग्राहकयो
गार्द्धमितेन द्वितीयकं मण्डलं तत्समासाग्रे
ग्राह्यार्धेन तृतीयकमिति ३ ग्राह्यग्राहकवि
वमानांगुलयोगार्धमितेनांगुलान्मितेन द्वि
तीयवृत्ते लिख्येत मानैक्यखण्डेनेत्यर्थः तद्वृत्त
समासमसे तृतीयके वृत्ते ग्राह्यार्धेन चन्द्रे

सूसि
उ.
११३

113

हृतेनेष्टबिंबांगुलार्धमितेन सूर्यग्रहणे सूर्यबिं
बांगुलार्धमितेन मासाधनलिखनेन ॥ अथ स
ग्रासमोक्षयोर्दिग्नियमनमाह पाश्चात्येन ग्रासश्च पा
ग्रासाधने पूर्वबिंबे हि शीतांशोः ग्रासो हि ग्रहणं पश्चा
न्मोक्षस्य विपर्ययादिति च दिशामुक्तदिशं
सव्यं प्राग्भागे ग्रासश्च पश्चात्साधने पूर्वबिंबस्य ग्र
पिण्डे मोक्षादिमार्गकार्य चन्द्रस्य पूर्वदिशि
ग्रहणस्यारंभः पश्चिमदिशि मोक्षः ग्रहण
तः सूर्यस्य विपर्ययात्स्पर्शः पश्चिमे मोक्षः
तः प्राच्यामित्यर्थः ॥ अथ वलनहेतुं वल
नस्यानयनमाह पश्चाद्दिशं ग्रासग्रहणं वलनहि
मध्यस्थितेः मोक्षकेनत्वविपर्ययेण विपरीतेन मि
दं ववृति अथ द्वितीयहेतुनाक्षिकं मा हि
कविज्ञेयेनमाह वलनायातृपोमध्यस्त्रेन
यत्रेनस्पर्शोत नस्ममासमनतोदृष्यो विक्षेपो।
ग्रासमोक्षको ॥ अथ मध्ये यत्रे स्पार्शिकव
लनाग्रमात्मकवलनाग्रं च सांतरकस्मात् प
श्चिमे वेलामध्यके ह्वि मध्यपर्ययेन न यत् त
देवामस्के सत्रे हृयस्पर्शस्त्रे मोक्षस्त्रे च स
मासहितीयहेतुनेपरिधी यत्र यस्मिन्नदेशा
नस्पर्शानस्पर्श अर्थात् ततः तस्य ज्ञातस्म मा
महत्वे धर्मान् पश्चाद्दिशा स्पार्शिक मोक्षको
विक्षेपो द्यो ॥ अथ ग्रासहेतुनेस्पर्शमोक्षमा
नस्यानमाह विक्षेपाग्रात्सूत्रेण मध्येस्त्रमध्याद्वि।

धृष्क्षेपायेत् नष्टास्त्विक्षेपस्पर्शग्रासमोक्षै
विनिर्दिशेत् ॥ शशाङ्कग्रसमासतन्नेयवलग्र
तस्मात्स्वदेशखाण्ड्रतः हितीयवश्यविक्षेपाग्रात्
मध्यविधुहमनमध्येकेन्द्रयानपातेनप्रक्षेपायेत
स्पार्शिकशशाङ्कग्रस्तत्वेग्रासहनेयवलग्रनत्रस
र्शः मौक्तिकशशाङ्कग्रस्तत्वेग्रासहनेयवलग्रन
दृष्टमोक्ष इत्यर्थः ॥ अत्र विपर्ययमादिदेश्यत्व
स्यामध्यकालिकवलनदानेऽप्येकाथ्यामा
हृ नियमोऽर्कस्य विक्षेपाः परिलेखयथादि
शो विपरीताशशाङ्कस्यतन्दृशादयमध्यम
वलनप्राग्लेख्यनहि तेपकनायादिमेष्य
ग्राल्लेख्यमितो गानाविपर्ययादिति ॥ अ
र्केस्य ग्रहणे विक्षेपाः परिलेख्ययथादिशोय
थास्थितदिशो निमया निमेषे पः चेन्दुस्य ग्र
हणे चेन्दुविक्षेपाः विपरीतादित्यर्थः ॥ इन
स उत्तरावेह दितिग्रजयाः स्पार्शिकमौक्तिक
विक्षेपौ अर्धान्तेन दृशान मध्यग्रहणं ।
कालिकशरादिशः सकाशाप्रदाने हि तेषाम
ध्यग्रहणकालिकशरः अनयोरेकनायकाद
शि प्राग्लेख्यविविक्षेपस्त्वमध्यग्रहणका
लिकेस्फुटवलनाग्रेन्नहृतेऽर्धस्पर्शवहेयमे द
वलपशरादिशाभित्रादिके पश्चाल्लेखये पश्चि
मविक्षेपस्त्वमध्यग्रहणकालिके चेदुः ।
स्वावलनाग्नेनहृतेऽर्धस्पर्शवहेयमानाः स्पर्श

स्ववलने विपर्ययात् एकदिशी पश्चिमविक्षेपे
मुखेवलने ' दिग्वैसम्मुखे देयमित्यर्थः अथ
मात्रयः चेद्ग्रहणमध्यकालवलनेमध्यका
लशरश्च द्वावेवाविक्षाम्मुखेभिमुखेवलनेदे
येयदिदक्षिणवलनमन्येशरवलनस्सेतेत्तदि
शिष्टं प्राक्पश्चिमाभिमुखेवलनेदेयं यदा
उत्तवलनेदक्षिणशरवलनदा उत्तरविक्षाम
श्चिमविक्षाभिमुखेवलनेदेयं द्वयोर्योगे सम्मुखेउ
त्तरस्यापश्चिमाभिमुखेदेयं यदि उत्तरवलने
दक्षिणशरवलनदा दक्षिणाविक्षाम्मुखेभिमुखेव
लनेदेयमिति ९ अथमध्यग्रहणस्पर्शका
मोक्षर्शयति वलनाग्रात्मनः सूत्रमध्यबिंदुप्र
वेशयेत् मध्यसूत्रेणविक्षेपवलनाभिमुखेन
येत् १० विक्षेपाग्रात् लिखेद्ग्रहेग्राह्यकार्यैतेन
येत ग्राससहेनेसमाक्रान्तेनगुणेतममानयेत् ११
वलनाग्रात् मध्यग्रहस्पर्शकालिकवलनाग्रात्
मध्यबिंदुपर्यंतं वेत मध्यविक्षेपनिजृत्तः सूत्रं प्रवे
शयेत् पूर्वस्पार्शिकमौक्तिकवलनाग्रात्
ऽस्ववनान्तेवैवमर्थः नेनामध्यस्मराणवल
प्रमाणसूत्रेणमध्यकालिकविक्षेपमध्यवल
नाभिमुखेनेयेत् ग्रस्माद्विक्षेपाग्रात् नम्मध्य
गागेबिंदुं ग्रातन्मध्यप्रकल्प्य ग्राह्यकबिंब
मानार्धेन हूतमेलिखेत् नदेवग्राहमंडलेनन
हूत्तेननेयेत् ग्रासहेनेसमाक्रान्तेनवाग्रानतेनम

स्पधकारे सूर्येणाच्छादितेन ग्रस्तस्नानादिने स्नात
नेस्नमात्रग्रहणस्नानादिमर्थः ॥ पृथगापराह्
केवलनाडीनादिगुणयमाह छेदके लिखिते
भूमौ फलके वा विपश्चितः विपर्ययो दर्शकार्यो
पूर्वापरकपालयोरिति ॥ भूमौ फलके वा का
ष्टपट्टिका ··· वा छेदके भागं मे विलिखिते वि
पश्चिमानमण्डलानं दिशां पूर्वादिदिशां पूर्वापर
कपालयोः विपर्ययः अभ्यासः कार्यः यथा पू
र्वकपाले पूर्वोऽस्मिन्क्रमेमण्डलम्य शेषमात्र वलना
हीना लिखितेन तथा पश्चिमकपाले न कि कार्यं पू
र्वापरस्थानेन पश्चिम उत्तरादक्षिणादि विभागक्र
मेणान्तरदक्षिणे लेख्य इत्यर्थः ॥ यथा नादेश प
ग्रहणमाह खच्छन्नार्धे दशापि गृह्यते चेदस्य
हृच्छेदने त्रिभागमपि ग्रस्तनीतान्नादेविवस
न इति ॥ चेद्विम्बसंदर्शनार्थः ग्रस्ता ग्रस्ता
दिने हृच्छेदने न चेहेनमाह खच्छन्नादिति सपूर्ण
हृद्भागमस्तच्छन्नादृष्टिरिति ग्रासच्छेदनेनेन स
हीननया ग्रहच्छेदनं संभवेपीमर्थः विम्बच्छन्न
सूर्यस्य त्रिभागं ग्रस्तमपि न हृच्छेदने ग्रहेन स्ते
दृग्नतादिति सूर्ये सति ज्योतिषका इत्यर्थः ॥ ग्रास
हग्रासमपरिवेशनानन्तरोक्तमुपयणाह खसितेन
मयः कार्यो विज्ञेयाग्रे षु विपर्वः तत्त्वेशागमस्थवो
मध्येन यथा मोलकमयामोः १४ लिखितम्रस्तान.
पौर्णमास्याम खपृष्ठविनिमते प्रमार्धमत्र इन्द्रियणा
नयोर्थ उद्युतिमेवन् १५ नवमसूत्रेणाविलिखेत्स्थाप
विपुत्र यस्य मामयथा गृह्यन्ते स्यात्कोयनामास प्र

भूमे
३०
११५

115

वाप्नोतीति ११ विक्षेपाग्रोत्तराङ्गीकमोदिक्रम
श्वविक्षेपाणामग्रिमभोर्वुत्तरांसे तयाम्नशोमी
तं मध्यमत्तया विदद्वृत्तयःकार्यः विधुत्तयार्ध
त्रयकार्यं तत्रशमध्याम्नशोमध्यविशमध्येन
गतेमनमेकस्मात् तथामोत्तिकमध्ययोर्विषे
वेनगते द्वितीयमत्स्यालिखेन पवेहृतत्रयान्
मत्स्यहयमुखास्तयामत्स्यहृयोर्मध्यक्षामा
ने सूत्रद्वयहृदयाविति स्तेति स्फारितेन भस्मूकेन
हृदयं ग्रस्तार्यं तयोः ग्रस्तावित्मृत्वह्वयोर्यत्रमस्पृ
ष्टितियोगः स्यात्तत्रैकेन्द्रच्छकल्पसूत्रेणाविधुत्तय
स्य सा चाप धनुषाकारे हृते केन्द्रशा रूपहृते लि
खेत मः धनुषाकारे हृते केन्द्रशः ग्राहकस्यच्छा
दकस्य पंक्त्या मार्गः कल्पितः तेन मार्गेण सोग्रा
हकः सेशायाम्स्ति ग्रासमवच्छादनार्थं १२ ग्र
स्तग्रासमद्विविशम्लाकत्रयेणाह ग्रासग्राहः
कयामार्गो यो हृद्ग्रासमध्यागतेनस ग्रवशिष्ट
गतस्पर्शकालाको मध्यविधुतः १२ तयोर्मो
गोनस्पर्शेरचाग्रावलनः ग्राग्रहाग्रिवोविम
वतोमाताटिशि ग्राहकार्धेनतेवसा १८ स्प
शैयन्नतेनाहृते ग्रासकार्येन संलिखेत् तेन
ग्रासापराकालेनतेयोगस्तमाटिपात १९
ग्रासाग्राहकार्धे विन्नेन समानेकखेटाटि
स्पकालिकाधीह ग्रासमनूकपदागते शोच
तेला ग्रवशिष्टाग्तलपूर्णान्तपातालाको मध्य
विधुतः हृतत्रयमध्यकेन्द्र विद्धासकाणान
गः स्पर्शमाते विक्षेपाग्रयोर्मोगोनस्पर्शेवा
पातन्त्रिमृत्योटयान मध्यग्रासतःपीपीडव

कपालग्रहाक्षिनेग्रहः सप्तशी ख्वशलाग्र सेवे धिम
गेवापरत्वायां सकोशलाको क्षिप्सुवनः ग्रभीह्या
सस्य शलाकामोतो दृशीमा तावे तेपाग्र सवधि
मागेवापरत्वाया शमोरट्यान् साशलाकाथा
नेग्राहकमार्गेवापरत्वाया यत्रयास्मिन्मार्गे स्प
र्शात तनस्मान ग्राहकार्थेन हतेन सलिखन्
तेन हतेन ग्राह्यात ग्राह्यहना य यास्मिन यकट
श्रोत्रूर्ध्वहन ग्राकान त्वामनना स्मिन ग्राह्या र्थता
ग्रातमो यस्त ग्रभीहृ कल ल्लाट कल्लाटेतमाटि
ग्रोत् १४ ग्रथ स्रोका भ्या निमीलनपरिले खमा
ट् मानानता र्थेन मिमा शलाका ग्रासहट्टेम्सुखौ ।
निमीलना ख्यो दग्रान्मानन्मा गेय ३ से स्पृशान
१० तनाग्राहकखेट्टेन शखन्मा टुलमालिखेन्
तन् ग्रासमेट्टल सुनिय ३ न ३ निमीलनमिति ११
मालोनन्माधे ग्रासग्राहक खिद्रमानग्रारतेन स्मा
र्थेनेन परिरे घेना शलाको निमीलनस ग्रा ग्रास
टिस्मुखौ निमीलना ख्योमध्याद्वेधाः सका शा
वेट्टयहणे पूर्वाभिमुखौ स्यये ग्रहृपश्चिमाभि
मुखौ टयान् सा शलाकानन्मार्गे स्मार्शिक ग्रा
हकमार्गे यत्र प्रदेशे स्पर्शन् मलग्रस्मात् तन्
स्थानान् ग्राहक खिद्रा ग्रला र्थेन शाखनहते ग्र्यो
न् ल्लाया ग्रभीहृ ग्रास न्ताना र्थ्य मध्यात्कृतने शो
त्पथ्यः तन्मु समम ट्टल सुनिः तन्कृतयाय त्रुटि
सयोगो यस्मात् दृशीन ३ न स्मा दृशी निमीलने
ग्रथोन्मीलनेन परिवणा माह एवमुन्मीलनेमी
लारेंसखौ स प्रसारयेन् विलिखेन्मट्टले शाम्र
टुन्मीलनमयो कृतान् ११ उन्मीलनेन एवे वि व

सू. सि. ११६

116

[illegible]

इति श्री दिवाकरदैवज्ञात्मजविष्णुनाथदैवज्ञविरचिते सूर्यसिद्धान्तसारार्थव्याख्याने छेदकाधिकारः समाप्तः ॥ ॥ ॥

॥ अथ ग्रहयुत्यधिकारः ॥ ॥ ॥

गेऽथग्रहयुत्याधिकारोव्याख्यायते तत्र
युतिभेदानाह ताराग्रहाणामन्योन्यस्यातो
युद्धसमागमौ समागमशशाङ्केनसूर्येणा
स्तमनसह ताराग्रहाणांभौमादिपञ्चग्र।
हाणामन्योन्यंपरस्परंयोगेयुद्धसमागमौस्त :
चंद्रेणसहपंचग्रहाणांमध्येकेनचित्सहयो
गःसमागमसंज्ञकः सूर्येणसहपञ्चानां
मध्येयेनसदयोगः चंद्रस्यापियोगस्तन्म
नामूर्णास्तंगते अथयुतेर्गतगम्यत्वज्ञा
नेश्लोकेनाह शीघ्रेमंदादिकेतीतःसंयो
गोभवत्यन्यथा द्वयोःप्राग्यायिनोरेवंवक्रि
णोस्तविपर्ययात् २ प्राग्यायिन्यधिकेनी
तोवक्रिण्यविपर्यय इति ययोर्ग्रहयोर्यो
गज्ञानंतयोर्मध्येशीघ्रेशीघ्रगतिग्रहेमंदा।
धिकेमंदगतिग्रहादधिकेसतितयोःसंयोग
युतिःगतः पूर्वंजातेत्यर्थः अन्यथाउक्त
वैपरीत्यमंदगतिग्रहेशीघ्रगतिग्रहाधिकेस
तिसंयोगोभविता तयोर्युतिरग्रेभविष्यति
इतिज्ञेयं द्वयोर्ग्रहयोःप्राग्यायिनोःपूर्व
गतिकयोः मार्गिणो एवमुक्तगतैष्यत्वंभव
ति वक्रिणोर्वक्रगतितयोर्द्वयोःविपर्यया
त् उक्तवैपरीत्येनगतैष्यायोगोभवति शी
घ्रगतिग्रहेमंदग्रहादपिदाष्यायुतिः मंदग
तिग्रहेशीघ्रगतिग्रहाधिकेगतः संयोग इ

सूसि
उ.
११७
117

न्यथः प्रत्येकस्य वक्रित्वे विशेषमाह प्रार्थ्य
यिनीति द्वयोर्मध्य एकस्मिन्वक्रिणि सति त
दा वक्रगतिग्रहात् मार्गगामिनि ग्रहेऽधिके स
ति गतो योगः पश्चात्पूर्वगतिग्रहाद्वक्रगति ।
ग्रहेऽधिके सति संयोगो भविष्यतीति ज्ञेयम
अथ ममलिमीकरणानि तेष्व दिनाधीनयनं
मार्धश्लोकेनाह ग्रहान्तरकलाः स्वस्वभु
क्तिलिप्तासमाहृताः ३ भुक्त्यन्तरेणा विभ
जेदनुलोमविलोमयोः द्वयोर्वक्रिणस्त्वेक
स्मिन्भुक्तियोगेन भाजयेत् ४ लब्धलिप्ता
दिकं प्राक्प्रागेते वेधे भविष्यति विपर्ययाद्व
क्रगत्योरेकस्मिन्द्वन्तयो ५ ममलि
मो भवेत्तावतो ग्रहो भगणसंस्थितो विवरं तद्
युद्ध्यादिनानि फलमिष्यते इति ६ युति
कर्तारयोर्द्वयोर्ग्रहयोरनुलोमविलोमयोः
मार्गगयोः वक्रगयोर्वा अभीष्टकालकयोः
रन्तरस्थकलाकार्याः नाश्यक स्वस्वस्फु
ष्टगतिकलाभिर्गणिताः स्पष्टगत्यन्तरेण
भजेत् विशेषमाह वक्रिणीति द्वयोर्म
ध्य एकाऽवक्री अन्यो मार्गी स्यात् तदा तयो
र्गतियोगेन भजेत् लब्धं प्राग्ममलिमादिकं स्व
गते योगसति मार्गगयोः ग्रहयोः प्रोक्तं ।
भविष्यति पश्चयोगेन योर्द्वयोर्वयोऽन्ये द्वयो
वक्रगत्योः स्वस्वफले विपर्ययाद्वन्तवैपरी ।

त्वाद्देये गतेयोगेष्वतिपष्ट्यायोगेतयोर्देयेयो
ज्ये द्वयोर्वक्रगत्योस्स्वस्वफलेविपर्ययादुक्त
वैपरीत्याद्देये गतेयोगेयोज्ये एष्ये हीनमिति
द्वयोर्मध्येएकस्मिन्नेववक्रिणिसतितयोर्वक्र
मार्गयोः स्वीयेस्वीयेकलात्मकफलेकोऽथ
नन्तयोरन्तहीनौकार्यौ तद्यथा गतल
ग्नेमार्गीग्रहेस्वफलेहीने वक्रिणिग्रहे
योज्ये एष्यलग्नेवक्रग्रहेशोध्ये मार्गग्रहे।
योज्यमिति एवंकृतेतौयुतिकर्त्तारौग्रहौभ
गणेसंस्थितौ तत्पूर्णाद्यात्मकौसमलिप्तौरा।
श्यंशकलाविकलात्मकौसमकलौक्तः॥
अथयुतिसमज्ञानमाह विनयमिति तद्
त्सवोक्तप्रकारवत् अभीष्टकालिकयोर्यु
तिसम्बन्धिनोर्ग्रहयोरन्तरंकालात्मकंकार्यं
तदृत्यन्तरे इतियोगेनवाफभक्तंफलंदिना
दिकंगतेष्ययुतिवशादभीष्टकालाद्गतेष्यल
ग्नमुख्याने युतिसमयेतौग्रहौसमकलौ।
क्तः उदाहरणम् संवत् १६६७
शाके १५३२ वैशाखशुक्लदशमी र
वौग्रहयुतिमायनार्थमहर्गणः साध्यते गताब्दाः
१५५५८८१७५ नृपशाकवर्षेषु १५३
२ युक्ताजाताऽभीष्टकालिकागताब्दाः १५५
५८८४७११ रविगुणाः १३४७०
६६६५३२ गतमासयुक्ताः १३४७

सूसि
उ.
५८

118

० ६ १ ६ ५ ३ इमे क्षयकस्य: २ ३ ७
७ ० ६ १ ६ ५ ३ अधिमासैः: २ ५ ९
३ ३ ३ ६ गुणिताः: ३ ७ ३ ९ ६ ५
७ ८ २ ६ ४ २ ४ ० ८ ८ रविमासैः: ५
१ ८ ४ ० ० ० ० भक्ताः लब्धा अधिमा
साः: ७ ३ १ ३ ८ ४ ६ १ १ अधिशेषं २
९ ९ ८ ४ ० ८ ८ अधिमासकैः क्षयक
स्याः युक्ताः: २ ४ २ ९ २ ० ० १ १ ४ ४
सौम्ययुताः: ७ २ ५ ७ ६ ० ० ३ ४ ३
२ ० गतदिनैः ९ युक्ताः: ७ ३ ५ ७
६ ० ० ३ ४ ३ २ ९ क्षयकस्याः: ७ २ ५
७ ६ ० ० ३ ४ ९ क्षयदिनैः २ ५ ० ८
२ २ ५ २ गुणिताः: ८ ८ २ ० ३ ६ ९ ०
७ २ ५ ६ ८ ६ २ ८ ९ ० चान्द्रदिनैः: १ ६ ० ३
० ० ० ० ८ ० भक्ताः लब्धा अवमाः: १ १ ३ ५
६ ० १ ६ ९ ४ ५ अवमशेषं १ २ ५ २ २ ७ ३
३ ० क्षयकस्य: अवमैः रहिताः: जातोऽहर्गणः:
७ २ ४ ४ ० ४ ० १ ७ ३ ८ ४ अथाहः साधनं अ
हर्गणः: ७ १ ९ ४ ० ९ ० १ ७ ३ ८ ४ रविभगणैः:
४ ३ २ ० ० ० ० गुणिताः: ३ ० ८ ६ २ २ ४ ३ ५
५ ० २ ८ ८ ८ ० ० ० ० कुदिनैः: १ ५ ७ ७ ९ १
७ ८ २ ८ भक्ते लब्धे रविभगणाः: १ ९ ५ ५ ८
८ ४ ७ २ २ शेषं ९ ९ ३ ५ २ २ ९ २ रविभु
जि २ २ ९ २ २ २ ७ ५ ० ४ कुदिनैर्भक्ताः ल

ब्धेराशय: ० शेषं २२५२२२१५०४४ वा
ग्निगुणे ३५१६६८२५२२० कुदिनैर्भक्ते ल
ब्धमंशा: २२ शेषं १०५२६२५१०४ षष्टि
गुणे ०६३२५१५१४२५० कुदिनैर्भक्ते
लब्धं कला ४० शेषं ४२२६२२२० षष्टिगु
णे २४१५६६१२० कुदिनैर्भक्ते लब्धा वि
कला: २ एवमेषादिरवि: ० २२ ४० ९
२ ग्रहभगणा १२४४०४०२१३८४ भौ
मभगणे: २२५६८३२ गुणिताः २६४०
८६६००८०५६२२१४८८ कुदिनैर्भक्ता:
लब्धं भौमभगणा: २०३५५८५३२५२
शेषं २२८३५००५२२ रविगुणे २४२०२
१०६२४४ कुदिनैर्भक्ते लब्धमंशा: ० शेषं
१४५६६२ त्र्यग्निगुणे २२३११६० कु
दिनैर्भक्ते लब्धमंशा: ० शेषं २२३१०१६०
षष्टिगुणे २३४२२४५६०० कुदिनैर्भक्ते ल
ब्धं कला: ० शेषं २३४२२४५६०० षष्टि
गुणे ८००३४१३६००० कुदिनैर्भक्ते ल
ब्धं विकला: ५२ एवं मेषादिभौम: ५ ०
० ५२ ग्रहभगणा: १२४०४००१३८४
शनिभगणे: २४६५६८ गुणिता: २०४
१०८१६८०२५५३८१२२ कुदिनैर्भक्ता:
लब्धं शनिभगणा: ६६३५८८२२ शेषं २३
८८५११३२४ रविगुणे २५८२११२१८८८

सूमि
ऊ
११९
119

कुदिनैर्भक्ते लब्धं राशयः २० शेषं ४८५४
५६०८ त्रिंशद्गुणे २४५६४८४२४० कुदि
नैः भक्ते लब्धं भागाः ० शेषं २४५६४८८२
४० षष्टिगुणे ८७३८१२१४४०० कुदि
नैर्भक्ते लब्धं कलाः ५५ शेषं ६०३८१३८
६० षष्टिगुणे ३६२२८८३०६० कुदिनै
र्भक्ते लब्धं विकलाः २२ एवं राश्यादि सू
निः २० ० ५५ २२ मंदोच्चानि सूर्यस्य
२ १७ १६ भौमस्य ४ १० ०२ १४ शनेः
७ २६ ३७ ३२ अथ पातसाधने अहर्ग
णः ७२४४०४०२७३८४ भौमकल्पभ
गणैः २२४ गुणितः १५२८८२४१४७३०
१७६ कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं भगणाः ५६
शेषं २४०२३४८२३२२७६ राशिगुणिते २६
८२८२७८७८६२२२ कल्पकुदिनैर्भक्ते लब्धं
भागाः २४ शेषं २४८२५७६५२३३६० ।
षष्टिगुणे ८१३७४५१२४०२६०० कल्प
कुदिनैर्भक्ते लब्धं कलाः ५६ शेषं २०२२२
१३०३३६०० षष्टिगुणे ६०६७१५८२०
१६२००० कुदिनैर्भक्ते लब्धं विकलाः ३८
एवं राश्यादि भौमपातः २० १२ ५६ ३८
अहर्गणः ७२४४०४०२७३८४ शनिपा
तभगणैः ६६२ गुणितः ४७२१३१५४५
१५०८२०८ कुदिनैः १५७७१२७८२८

००० भक्तेर्भगणाः १९९ शेषं ११३८०
१८९३६१७८ रविगुणो १३६५३४७१३४
४९६ त्र्यादिनैर्भक्तेराशयः ८ शेषं २०
३३०० ४६२० ४९६ त्रिंशद्गुणो ३०९
९०१३८३१४८८० त्र्यादिनैर्भक्तेर्लब्धमं
शाः १९ शेषं २०० ९६९९५८१८८०
षष्टिगुणो ६०५८१९७४९७४९७१८०
त्र्यादिनैर्भक्तेःकलाः ३८ शेषं ६११०७
७५०८०० षष्टिगुणो ३७१६५८५०५
८००० त्र्यादिनैर्भक्तेर्लब्धंविकलाः १३
एवंराश्यादिशनेःपातः ८ १९ ३८ १
३ चन्द्रः ११ शुद्धःभौमपातः १ २०
१३ ११ शनेःपातः ३ २० १ ३७ देशा
न्तरसंस्कृतारविः ० ११ ३९ १३ भौमः
९ ० ० १ शनिः २० ० ५५ १ रवेर्मं
दोच्चं १ २७ १६ ५६ मंदकेन्द्रं १ ३५ ३
७ ४४ अस्यभुजज्या १८०११ ११ स्पष्टः
परिधिः १३ ४४ अनेनभुजज्यागुणि।
ता ३८ ४८ ५५ ० भुजज्याफलं १०६
५४ अस्यधनुःजातंमंदफलंकलादि
धनं १०६ ५४ अनेनरवेर्मध्यमागतिः
५९ ०८ गुणिता ६३११ ११ चक्रालि
प्ताभिः ११६०० भक्तेफभुजफलार्धं।

स्पसि
उ०
१६
120

थने ० २० अनेनमंस्फुतोभविः ० ३१ २
५ २४ भोमस्यभुजज्याफले ० ०५ मे
स्फुतोभोमः ५ ०० ३२ शघ्नेः २०
० ५५ २२ अवेमंदकेंद्रं २२ २४ ३१ २०
अस्यादिमंदफलेधने २२ ४६ ५४ सं
स्फुतःस्पष्टोर्कः ० १४ ४६ २२ केवल
कोनतरे २३२ स्पष्टागतिः ५७ ५० ।
भोमः ५ ०० ३२ शीघ्रोस्थ ० २२ ३१
२५ शीघ्रकेंद्रं २ २१ ३८ ५६ अस्यभु
जज्या ३१२७३ २८ स्पष्टशीघ्रपरिधिः २
२२ २४ भुजज्याफले १०४१० ०४ शी
घ्रकेंद्रं २ २१ ३८ ५६ अस्यकोटिज्या
२३ १३०८ स्पष्टपरिधिना २२४ ०२ गु
णिता ३०९२८८ ५५ भक्तोभभागैः ३
६० भक्तोलब्धंकोटिफलं ८५२ ४५ ३
दंशीघ्रकेंद्रस्यकर्कादित्वात्त्रिज्यायो ३४
३८ शोधितंजातंस्फुटकोटिफलं ८५
२५ २६ अनयोर्वर्गयोर्योगः २०८७४
०८५ ४० अस्यमूलंजातस्फुटकर्णः
३२४१० ३५ भुजफल १०४१० ०४ ।
त्रिज्यया ३४ ३८ गुणितं १०३१०८२
५ २२ चलकर्णेनभक्तोलब्धं ३ ३५ २
४ अस्यधनुः जातंशीघ्रफलंकला

ग्रं १३०३ १२ सप्ताभक्तेरंशाद्यं ३८
२३ १५ अस्यार्धजातेऽथोच्चफले धने २
५ २२ ३५ फलार्धसंस्कृतो भौमः ५
५ ११ ११ अस्य मंदोच्चं ४ २० ०२ २४
मंदकेन्द्रं ६ १० ५० ११ भुजज्या ११११
५१ युग्मपरिधिः ७५ ओजपरिधिः ७
२ अनयोरन्तरेण ३ भुजज्यागुणितेन ३
६६५१० इतिज्यायालब्धं २ ०३ इदं
युग्ममंदपरिधौ ७५ ऋणं स्पष्टमंदप
रिधिः ७३ ५७ अनेन भुजज्यागुणितेन
५०३५५ ४८ अनेन ३६० भक्ता
लब्धं भुजज्याफलं १५० १५ अस्य ध
नुः कलादिमंदफलं १५० ०५ सप्ता
भक्ते मध्यादिमंदफलं ऋणं ४ २२ ०५
अस्यार्धं २ ०५ ३२ फलार्धसंस्कृतो भौ
मः ५ १५ ११ २२ संस्कृतार्द्धः द्वितीय
कर्मणि भौमः ४ ०७ ०६ ४० मंद
केन्द्रं ६ ११ ५५ ४४ अस्य भुजज्या २
३३ ८ १६ स्पष्टमंदपरिधिः ७३ ५०
अनेन भुजज्यागुणितेन ५१८१० ५५०
भगणांशैः ३६० भक्ते लब्धं भुजज्याफ
लं १७४ ३० अस्य धनुः मंदफलं क
लाद्यं १७४ ४३ सप्ताभक्तेरंशाद्यो मंद
फलं ऋणं ४ ३४ ५ अनेन मध्यमभौ

सूसि उ. १२१

|2|

मः स्फुटः जातो मंदस्पष्टः ८ २५ ३५ २५
५० शीघ्रकेंद्रं ३ १७ १२ ३५ अस्य भुज
ज्या ३०५६ २२ भौमस्य प्रथमपदे शी
घ्रपरिधिः २३५ द्वितीयपदे शीघ्रपरिधिः
२३२ अनयोरंतरं ३ भुजज्यागुणितो
४२६४ ०६ त्रिज्याप्तं लब्धं २ ४०
इदं प्रथमपदे परिधौ [illegible] जातः स्पष्टपरिधिः २
३२ २० गुणितो ३६५१४७१०२ भा
गेभ्यो ३६० भक्ते कोटिफलं १०२४
२९ इदं तत्कोटिकेंद्रे [illegible] त्रिज्यया ३४
३८ [illegible] कोटिफलं २४
२ ३४ अस्य वर्गः ५८७३६ [illegible] २३
भुजज्याफलवर्गः ३८४०६५०
नयोर्योगः ४७६४३६५ ५३ मू
लं स्फुटं जातः चलकर्णः ३२२४४
७ भुजज्याफले १४ ७२ २४ त्रिज्यया
गुणिते ९७८१३५३ चलकर्णेन भ
क्ते लब्धं ३२ ० २२ अस्य धनुः जातं शी
घ्रफलं कलादि २३ ४५ ४८ एतद्भ
क्ते शीघ्रफलमेषादौ धने ३४ ०४
४८ अनेन मंदस्पष्टो भौमः जातः स्प
ष्टो भौमः १० ०४ ३५ ३८ अथ भौ
मस्पष्टीकरणम् भौमगतिः ३१२
९ इयं ज्याविशोधनेन १०५ गुणि

ना ६४४२५० नवनेत्रोह्रृतेलब्धं १८
२८ मंदस्पष्टपरिधिना ७२ ५० गुणि
ते ११ २४ भगणांशैर्भक्तेर्गतेफलेमं
दे ५ ५२ मध्यगतौ २१ ३६ धनेमंद
स्पष्टागतिः २७ २८ शीघ्रकेंद्रगति :
११ १५० स्पष्टागतिः २५ ०७ अथ
शनेःस्पष्टीकरणम १० ०७ ५५ ११
शीघ्रोच्चं ० ११ २५ २५ शीघ्रकेन्द्रं १
११ ४४ ८ भुजज्या २४० १ १७ यु
ग्मशीघ्रपरिधिः २५ ओजशीघ्रपरि
धिः ४० युग्मयोरंतरेण १ भुजज्या
गुणिता २४०११७ त्रिज्याया भक्तेर्ल
ब्धं ० ५५ इदंयुग्ममहति ३६ युतेजातः
स्पष्टपरिधिः २५ ५५ भुजज्याफलं
२७७ ४६ शीघ्रकेन्द्रकोटिज्या ४५४
१५ स्पष्टपरिधिना २५ ५५ गुणिता
१५७६१ ५५ भगणांशैः ३६० भक्ते
लब्धंकोटिफले ५४ ५२ इदंशीघ्र
प्रथमकर्णादिकलात्रिज्यायां २४ २८ यु
तेजातंस्पष्टकोटिफलं २४४५२ अस्य
वर्गः १११०० ११२ ५८ भुजज्याफलं
२१७ ४६ वर्गः १४१७७ १५ वर्गयो
गः १२२५१५४१ २७ मूलेजातः
चलकर्णः २५०२ १५ भुजफलं

स्प०सि
उ.
१२२
122

२०७४९ त्रिज्यागुणिते १२ ५८२
६१ ४८ वलकोणेनभक्तेलब्धे २६
५ ४० अस्यधनुः जातेशीघ्रफलेक
लाद्ये २२० १८ षष्ट्याभक्तेमेषाद्ये
६ १० ८८ अस्यार्धधनुः २ ०५ ०५
अनेनमेषस्पष्टः प्राप्तः १० ०४ ० ३०
मेषाद्ये ७ २६ २२ ३१ मेषकेन्द्रे ५
२२ २२ ० भुजज्या ३१२४१० ५
युग्मपदेपरिधिः ४५ ओजमेषपरि
धिः ४८ अनयोरन्तरेण १ भुजज्या
गुणिता ३१२४ ५० त्रिज्ययाभक्ते
लब्धे ० ५५ इदंयुग्मपरिधौ ४५ओ
जमेषपरिधिः स्पष्टः ४८ ५ अनेन
भुजज्यागुणिता १५ २६ २० ३० ४
गणेषुः भक्तालब्धेभुजज्याफले ४२
२ ५६ अस्यधनुः जातेमेषफलाद्ये
४२ ४ ४५ षष्ट्याभक्तेजातेमेषाद्ये।
अणेमेषफले २ ४ ४४ अस्यार्धः
२ २२ २ अनेनशीघ्रफलार्धसंस्कृ
तः प्राप्तः १ ४ ० ३० मेषस्पष्टः द्वि
तीयकर्मणिः प्राप्तः १० ० २८ ६
मेषकेन्द्रे ५ २६ ५ १५ अस्यभुजज्या
३०२६ १८ स्पष्टमेषपरिधिः ४८
०२ अनेनभुजज्यागुणिता १४८५

० २ २८ भगणोनेष्टौः भञ्जेलब्धंभुजज्या
फलं ४ १ २ ३० अस्यधनुः मंदफलं
कलाद्ये ४ १ ३ २० एष्यामञ्जेमन्दफ
लमृणं ६ ७ ५ ३ २० अनेनमध्यामः स्प
ष्टः मेस्कतः मन्दस्पष्टग्रानिः ५ २ ४ ०
२ ० शीघ्रोच्चे ० २२ १५ २५ शीघ्रके
न्द्रे २ २८ ३७ २८ अस्यभुजज्या ३ ४ ३
५ २५ स्पष्टपरिधिः ३५ ५५ अनेन
भुजज्यागुणिता २ ३ ७ ३ ५ ५ २ ४ ग्र
णोनेष्टौभञ्जेलब्धंभुजज्याफलं ३८ २ ३
शीघ्रकेन्द्रकोटिज्या ८२ ३२ स्पष्टप
रिधिना ३५ ५५ गुणिता ३२ ५ ५
५७ भगणांशैः भञ्जेलब्धंकोटिज्या
फलं ५ ५ इदंशीघ्रकेन्द्रस्यमकरादि
त्वात्रिज्यायां ३४ ३८ युतेजातंस्पष्टको
टिफलं ३४ ४७ ० ५ अस्यवर्गः ११८८
१८ ४ ३ ०७ भुजज्याफलवर्गः १४ ५५
८० २४ वर्गद्वयोर्योगः ११० १८ ४ १३
३१ अस्यमूलंजातः चलकर्णः ३४ ६
८ १५ भुजफलं ३८१ ३२ त्रिज्यायागु
णिते १३ १७ ६८ ५४ चलकर्णेनभ
क्तेलब्धं ३७८ १३ अस्यधनुः शीघ्रफलं
कलाद्ये ३७८ ५४ एष्यामञ्जेलब्धमेषा
शीघ्रफलेधनं ६ १८ ५४ अनेनमंद

स्पष्टः सष्ठतः जातः स्पनरः स्फानिः १०

० २० ५५ द्वितीयभेदफलानयनेऽत्या

पिण्डोन्तरे ५२ भेदस्पष्टागतिः १५५

स्पष्टागतिः २२४ उदाहरणम् अत्र

शीघ्रगतिग्रहाः भौमः १० ०४ ३५

३८ भेदगतिग्रहः शनैः सकाशात्

१० ० २० ५५ अधिकः अनेगतल

ग्नाः युतिः अथैषोचालनप्रकारः

मार्गीग्रहयोभौमशनेरन्तरे ० ५ २४

५२ अस्यकला: २५४ ५२ भौमग

ता ३५ ०२ गुणिताः ८५४४ ४८

ग्रहयोर्गत्यन्तरेणा ३२ ५२ भक्तेलब्धेक

ला: २०३ २४ सष्टाभक्तेल्लब्धेमेषाः

४ ३२ २४ इदंयुक्तेगतलब्धाभौमस

मयोरद्दितेजातोभौमः २० ०० ०२ २

४ अन्तरकला: २५४ ५२ शनिगत्या

२ २४ गुणिताः ६ २२ २५ गत्यन्तरे

णा ३२ ५२ भक्ताः लब्धाः कला: २

८ ५२ अनेनरहितः शनिः जातस्ता

त्कालिकः १० ० २ २४ एवंजातेसम

कलाशनिभौमौभौमः १० ० ०२ २४

शनिः १० ० ०२ २४ कास्मिन्दिवसेक

ज्ञानेयत्याम्सर्वोज्ञा इत्यस्य

अन्तरकला: २

५४ ४२ गतैष्येण २२ ४२ भक्तालब्धे दि
नार्धादिकात्मके गते १ ५१ ०१ एभिर्दिना
दिकैर्युते गतलक्षणोवात्स्पष्टेगहद्युतिजा
नाद्युतिकालो तत्समयेज्ञानेयथा साय
नसूर्यदिनमाने ३२ ४ रात्र्यर्धे १३ ५२
मिश्रकालः ४६ ११ इष्टदिनादिके १ ५
१ ०१ अयमेतत्सूर्योदयार्धरात्रसमयः
४६ ११ वैशाखस्य शुक्लदशम्या आस्वत्र
दिकाश्च १० ५६ ०२ प्रोथिलेजातेवैशा
खशुक्लद्वितीयायांसूर्योदयाद्गतघटीषु ५
८ ५५ तथारात्रिगतघटीषु २६ ५२ पू
र्णिमीमयोर्युते अथवा अनेनदिनादिना
१ ५१ ०१ अर्धरात्रयोःस्पष्टीनीतोग्रहौ
तुष्टकालेषितौसमकालौस्पष्टीनीतसमौ
अभीष्टदिवसेभवतः अथदृक्कर्मसाध
नार्थमपकरणानिसाधनानीत्याह स्वल
विनत्यमानेनयथाविक्षेपलिप्तिकाः त
त्रेत्रतोसाधयित्वास्वकालजमवशाज्जयो
रिति १ तयोःसमकालयोः ग्रहयोः स्प
ष्टिकेदिनदलप्रमाणेदिनमानेरात्रिमाने
वाप्रमाणा तथाविक्षेपकलाः शरोग्रस
धा तथास्वकाद्युतिकालात्कालिकास्य
यलग्नवशाज्जनैत्रकालेसाधेत्यर्थः १
तत्साधनेयथा युतिसमयजाः मर्षेप

स्पष्टि कक्षालिप्तोने सूर्यः ० २६ ५ भौमः
१० ० ०२ १४ शनिः १० ० २ १४
भौमपातः ११० ३ ३१ शनिपातः ३
१० ३१ ३० उदाहरणम् अस्य भौम
स्पष्टीकरणार्थं साधनम् अयनांशाः २६
३१ ५० सायनो भौमः १० २६ ४२
११ अस्य भुजज्या २३५६ ३१ परमाप
क्रमेण १३५० गुणिता ३२५२०
५३ ४० त्रिज्यया भक्ते लब्धं ५५०
३२ अस्य धनुः क्रान्तिकला दक्षिणा
५७०४ अथ पातसाधने भौमपा
तः ११० ३ ३१ अस्य मध्यमभौमेनाक
लेषणेनाघ्नादि १५५४८ संस्कृत
स्पष्टपातः २१५१३१० स्पष्टभौमः १०
२१४ रहिते ७१०४५४ अस्य भुजज्या
२२४९ ६ मध्यमक्षेपेण ५० गुणिता :
१०२१४८ त्रिज्यया भक्ते लब्धं ३२२
४४७ भक्ते स्पष्टशरः दक्षिणा ६४४
१ क्रान्तिशरयोरेकदिक्त्वाद्योगः स्पष्टा
क्रान्तिः कलाः। दक्षिणाः १० ३५ २२
अस्य क्रमज्या १५१५२० उन्नमज्या ५
६ ०९ अनया त्रिज्या ३४ ३८२ हीनान
नाक्षोदग्राद्यामदल्ले ३२ ८२ ५४ साय
नो भौमः १० २६ ४२ ११ अस्योदयः २५

२ चन्द्रगुणिता: अक्षांशकः १५८८ अने
न भौमस्य स्पष्टागतिः ३५ ०७ गुणिताः
५ ३३ ७ ६ अनेन १८०० भक्तेलब्धे २५ ३
६ अनेन चक्रासवर्णो ११६०० युक्ताजाता
स्वाहोरात्रासवर्णः भौमस्य ११६ २५ ३६ क्रा
न्तिज्या १० ५ २० पलभया ५ ४५ गु
णिता ५१६१ २० द्वादशभक्तेलब्धे चरवि
ज्या ४८८ १५ इयं त्रिज्याया १४३८ गुणि
तया ११७१०७ २० अहोरात्रव्यासार्धेन
स्वकर्णेन ३२८१ ५४ भक्तेलब्धे चरज्या
५१ ५ ३४ धनुः कृताः चरासव
र्णाः ५१० २० हीने जाता दिवसार्धासवः
५६ २४ ५१ उभयत्रापि दक्षिणपक्षात्
यः ३६० भक्तेलब्धे भौमस्य दिनार्धघटि
काः १३ ३४ रात्र्यर्धं १६ १२ अथ स्पष्टा
ने दिनार्ध साधने सायनः स्फुटः पातः
३ १० २१ १२ क्रान्तिमध्याग्रफलेधने ६ १
८ ५४ अनेन मेरुसंक्रान्ताः पातस्पष्टः ३ २६
४० ३१ पातेन स्फुटः ६ ११ २१ ४३ अ
ल्पभुजज्या ७ ५४ २० मध्यमस्पष्टेन ११०
गुणिता ५५ ११० ० अन्त्यकर्णेन ३४६
४ २१ भक्तः स्पष्टशरः पातेः दक्षिणः
१७ २५ स्पष्टाक्रान्तिवलाद्दक्षिणा ५ ५
८ ०५ अक्षमान्तरमन्त्या ५ ५ सायनः स्फु

स्फुसि.
उ.
१२५

125
1

ति: १० १६ ४२ ११ अयना ३ पुषदः ३५
३ अस्मान्मकः २५८८ अनेनघ्नेः स्पष्टः
२२४ गुणिता ३६४३ १२ अनेन १८००
भक्तेलब्धं २०१ अनेनवक्रांशसर्वो २ ६००
युक्ताःजाताःघ्नेः स्पष्टाराज्ञाःसर्वाः ३२
६०२ ०१ क्रान्तिज्या ४८३ ४८ पलभया
१५ ५५ गुणिताः ५६६५ ११ द्वादशाभि
र्भक्तेलब्धेक्रान्तिज्या ४७२ ०५ इयंत्रिज्यया
३४३८ गुणिता १६२२४८२ ५४ अहोरा
त्रव्यासार्धंनलाकर्णेन ३२४२ ३४ भक्तेल
ब्धेचरज्या ४४२ ५४ पञ्चांशतःजातःहर
ज्ञासर्वः ४४४ ३४ स्पष्टाराज्ञा[illegible] ६०
२ १० वक्रभोगः ५४०० ३० द्विस्थः ५४
०० ३० क्रान्तिदक्षिणात्वादेकत्रवर्धत
घा ४४५ १४ हीनजातान्त्दिनार्धांसर्वः ४
४०६ ०१ युक्तेजातानात्रधांसर्वः ५८१४
४५४ उभयत्रापिषष्ठ्याधिकघ्नात्रय ३
६० भक्तेलब्धेघ्नेदिनार्धं १३ ३० रात्र्य
र्धं १६ ३३ अथविक्षेपानयने भौम
पातस्यपातः २१४ १३ १० अनेनस्पष्टो
भौमः १० ०० ०२ १४ रहितः ० १० ४४
०४ अस्यभुजज्या २२ ४६ ५६ मध्यम
शरेण ५० गुणिता १०२१४८ ०६ अ
न्तिमश्रीत्रकर्णेन ३२२४ ५० भक्तेलब्धे

स्पष्टोभौमशरः दक्षिणोशानि: १० २१
४ स्पष्टपातः ३ १६ ४० १ पातोनःशनि:
६ १३ २१ ४२ ग्रहस्य भुजज्या ० ५४ २० म
ध्यमशरेण १२० गुणिता ५५ ३ २० ००
शनिमन्दकर्णेन ३४६४ भक्तोलब्धेशा
नेःस्पष्टःशरःदक्षिणोकलाद्यः २० २५
ग्रहणनीच्चसाधनम् उदयादिष्टकालः
५८ ५५ तथागतिगतव्यस्तोः २६ ५२ ता
त्कालिकोरविः ० १६ ५५ ५ सायनः १
३ ३६ ६ सायनलग्ने ० २५ ३१ ३३ सा
यनोभौमः १० १६ ४२ ११ ग्रहभौमयोर्व्यस्त
स्य ... यः भौमस्य भोग्य: सर्वे: ६
१ लग्नस्य भुक्ताभुक्ताः सर्वे: ११२५ ग्रन १
योर्योगः १८०० मीनोदयोन १३५८ यु
क्तः ३११८ जातः सुवाल्मकः षड्गताः
जातानिपलानि ५११ घटूपटिकादि उ
नतकालः ८ ४२ यतोभौमाद्दिनार्धतः २
३ २४ षोधितावजातानतघटिका ८ ४२
यतेणानिदिनार्धतः १३ ३० षोधिताः
जाताः सर्वत्र पालेषुनैः नतघटिकाः ४
४८ ॥ अथग्रहाणामनहन्कर्मनतसंस्का
रेवस्त्रोकाभ्यामाह ॥ विषुवच्छाययाभ्य
स्ताद्दिनेयाद्दादशोदधृतनात पलेस्तनन
नाडीघ्नेस्वदिनार्धविभाजिते ८ लब्धेशा

स्पसि
३.

125/2

व्याम्रतं सौम्ये विक्षेपे पश्चिमे धनं दक्षिणे
प्राक्कपाले स्वपश्चिमे च नत्थालय इति ५।
विश्वक्ष्मायया पलभया गुणितानाहितेपा
ग्रहस्य क्रान्तीनपलात् द्वादशभक्तः यल्ल
ब्धेनत्सकीननताडीभिर्गुण्यास्वकीयदि
नार्धेनभाज्ये फलं कलात्मकं ग्राह्यकव
र्मसंज्ञे प्राक्कपालस्य ग्रहे धनं कार्यं प
श्चिमकपाले हीनं कार्यं ५ उदाहरणे
भौमस्फुटः ६४ ४२ पलभया गुणितः
३२१ ५५ रविभक्तः लब्धं ३० ५४ भौ
मनतनाडीभिः ४ ५३ गुणितः ५११
८ भौमस्य दिनार्धेन १३ ३४ भक्तो लब्धं
महत्कर्मकलाः ११ ०४ दक्षिणस्फुटेन्त्वप्रा
प्ताः पूर्वकपालस्थे भौमे १० १० ०३ २
४ योजिता जातो ग्रहहक्कर्मसंस्कृतो
भौमः १० १ १३ १३ अथयुग्नेस्फुटः॥
१७ ३४ पलभया ५ ४५ गुणितः २
५८ ०१ रविभक्तः लब्धं १३ १० युग्नेः
नतनाडीभिः ४ ५६ गुणिते ६४ ५
७ युग्नेर्दिनार्धेन १३ ३७ भक्तो लब्धम
हक्कर्मयुग्नेः १० ० १७ १० अथायन
हक्कर्ममाह सत्रिभग्रहजक्रान्तिभा
गघ्नः केपलिज्ञिवः विकल्पास्वकृत्लंक्रा
न्तिनयोभिन्नतुल्ययोरिति १० स्फुटः

कला: युतेहक्कर्मसंस्कृतोग्रहोऽयंयुते
सायनग्रहोत्पन्नक्रान्तिगुणगुणिता: वि
कला: भवंति नाक्रान्तिशरयोभिन्नदि
क्वेयुतहक्कर्मसंस्कृतोग्रहेविकलाख्या
नेधनेकार्या: क्रान्तिशरयोरेकदिक्वे।
शरोकार्यं १० यदिविकलात्मकफ
लेषष्ट्याधिकंतदाषष्ट्याभाज्यकलात्म
कंकार्यमिति उदाहरणे युतहक्क
र्मसंस्कृतोभौम: १० ०० २२ २२ साय
न: १० २६ ५२ २० त्रिभयुक्त: १ २६ ५
२ २० भास्यभुजज्या १५०८ २४ परम
क्रान्तिज्यया १३५१० गुणिता २५०४
४६१० २० त्रिज्यया २४ २८ भक्तोलब्धं
क्रान्तिज्या १० ११ ११ आसांधनु: जा
ताक्रान्तिकला १० २५ ११ अंशाद्याक्रा
न्तिकलया १० १५ ११ अनयाभौमशरे
ण ६४ ४२ गुणिता: ११ २६ ०१ ४४
विकलाकलात्मकंसायनहक्कर्मसंस्कृ
त: प्लुति: १० ०० ०१ ०० सायन: १०
२६ ४६ ५० त्रिभयुत: १ २६ ४६ ५०
भुजज्या २४० ४ २२ परमक्रान्तिज्या १२
५० गुणिता: २४ ४८ २६ २४ त्रिज्या
या २४ २८ भक्तोलब्धंक्रान्तिज्या १०१
० २२ आसांधनु: जाताक्रान्तिकला

स्पष्टि
३.
१२६
126

याः २२ २८ षष्ट्याभक्तेरेष्याद्याक्रान्ति
स्तत्रा ११ १२ अनयाध्याने: २७ २५
गुणिता: विकला: ४७२ कलादि आ
यनदृक्कर्म ७.५२ आयनदृक्कर्मणा
ति: संस्कृत: १० ०० १४ ४२ अथ
दृक्कर्मसंस्कारकस्मिन्काले स्थले कार्य
मित्याह ॥ नक्षत्रग्रहयोगेषु ग्रहा
णोदयसाधने शृंगोन्नत्यानुवन्द्रस्य दृ
क्कर्मदावदेस्मरेत ॥ नक्षत्रग्रहयो
र्युत्यर्थं हक्षेत्रग्रहेहककर्मद्वयमाद्यौ पृथ
मंकार्यमिति स्मृत्वे नदनंतरमन्याक्रि
योत्यर्थ: अथ नक्षत्रध्रुवकाणामान
दृक्कर्मसंस्कारो न विधेय: नन्वथोक्त
तोक्ति केवलमक्षदृक्कर्मसंस्कारो वि
धेय: ग्रहाणामुदयसाधनार्थं सं
स्कारद्वयंकार्यं अथाक्षदृक्कर्माप्यके
वल: पार: साध्या: नन्वक्रान्तिसंस्कृत:
चंद्रस्य शृंगोन्नतिसाधनार्थं देयं आया
पि अक्षदृक्कर्मसंस्कार्यमिति ज्ञेयं नन्व
आयनं ॥ अथदृक्कर्मसंस्कृतग्रह
योर्युतिकालंचाह ॥ तात्कालिकौ
पुन: कार्यौ विक्षेपौ च तयोस्ततः दि
कुल्येत्वन्तरं भेदे योग: स्पष्टग्रहान्तरं १२
पुन: द्वितीयवारे तो युतिकालौ ग्रहौ।

तात्कालिकौकार्यौ तद्यथा इष्टकर्मसे
नाभीष्टग्रहाभ्यां शीघ्रमंदादिकेनोत इत्या
दिनायुतौ गतैष्यौ ज्ञात्वा तयोरंतरका
ल इत्यादिनासमसमयेकर्मसंस्कृतौग्रहौ
तात्कालिकौसमयज्ञानेविवरेनष्टदंडात्म
केत्यादिनाज्ञेयं तस्मिन्नातीतसमयेतौ
ग्रहौतात्कालिकौभवतः चाल्यौतौतत्
ल्यौतयोर्विश्लेषोपूर्वोकार्यौ दिकुल्यप
कदिक्कौपूरयोरंतरंकार्यं भेदेभिन्नेवि
क्षेपयोर्योगः कार्यः श्लिष्टसंस्कारजनि
तंयद्ग्रहान्तरंवाम्योऽन्तरंभवति ॥ उदाहर
णं भौमः १० ११ ३१ ५६ शनिः १०
०० १४ ५३ शीघ्रगतिःभौमः मंदगति
र्हाःशनेःसकाशादधिक अतोगतिल
वाणायुतिः अनयोरंतरकालाः १७ ६
उक्तवत्पृष्टेचालितौभौमः १० ० १३ ३८
शनिः १० ०० १३ ३८ उक्तवदादिको
दिनादिके ४ ३१ ११ अवातीतमध्ये
१ ५८ ५५ शोधितेजातेवैशाखशुक्ल
द्वितीयायांसूर्योदयाद्गतघटी ३ २७ ३
४ शनिभौमयोर्युद्धं ॥ अथशरसाध
ने ॥ भौमस्यस्पष्टयातः २ १३ २० अने
स्पष्टोभौमः १० ०० १३ ३८ रविः ७
११ ०० २८ अस्यभुजज्या ११ ५५ ४५

स्प.सि.
मु.
१२७
127

मध्यमशीघ्रेण ५१ गुणिता २० ३०१
१ ३० अंतिमशीघ्रकर्णेन ३१ २४ ४२
भक्तेलब्धेस्पष्टोभौमशीघ्रकलाद्याः ६४
५८ शनिः १० ०० १३ ३८ स्पष्टपातः
६ १६ ४० ११ पातेनशनिः ६ १३ ३३ १
१ भुजज्याफले ८०५ ५५ मध्यमशीघ्रे
ण १२० गुणिता ९६६६१११ ० अंतिम
शीघ्रकर्णेन ३४६८ ११ भक्तेलब्धेशने :
स्पष्टशरादिएण २५१ शरद्वयोरन्तरेजा
तेग्रहान्तरे ३२ ०१ अथपिंडताराणां
बिम्बमानकलानयनेश्लोकाभ्यामाह ॥
कुजार्किज्ञामरेज्यानांत्रिंशदर्धार्धवर्धि
ताः विष्कम्भाश्चन्द्रकक्षायांभृगोःषष्टि
रुदाहृताः त्रिचतुःकर्णयुक्ताप्तास्तेहि
ज्याःत्रिज्ययाहताः स्फुटाःस्वकर्णेस्ति
थ्याप्ताभवेयुर्मानलिप्तिका इति ॥ त्रिं
शदर्धार्धवर्धिताः त्रिंशतोर्धार्धवर्दशा
नदर्धसार्धसप्तैतःक्रमेणोत्तरेयुक्ताःत्रिंश
त्क्रमेणभौमशनिबुधबृहस्पतीनांचन्द्र
कक्षायांवेड्कक्षाप्रमाणेनविष्कम्भाः
बिम्बव्यासाः योजनात्मिकाउक्ताः ।
भौमस्यत्रिंशत् ३० शनेःसार्धसप्त
त्रिंशत् ३७ ३० बुधस्यपंचचत्वारिंश
त् ४५ गुरोःसार्धद्विपंचाशत् ५२ ३०

भृगोः शुक्रस्पष्टः ६० नेउक्ताः विक्षा
म्भाः द्वितुल्यात्रिज्ययागुणिताः त्रिवत्
कर्णयुक्ताम्भाः तृतीयकर्माणावनथ
कर्माणायोः कर्णौ मंदकर्णशीघ्रकर्णौ
तयोर्योगेभक्ताः स्पष्टास्तुकर्णाः भवं
ति एतेयंवदयभक्ताः विम्बमानवा
लाभवेयुः १४ उदाहरणाम् अथग्र
हयोर्मंदकर्णशीघ्रकर्णयोर्योगेनभ
क्तोत्यक्तः नह्हिमंदफलसाधनेनोक्तंन
हि कथं कार्यमित्यपेक्षायामुच्यते य
थाशीघ्रकर्णः साध्यते तथासाध्योन्य
र्थः तद्यथा मंदकेंद्राकुलज्या १२२
८२६ स्पष्टमंदपरिधिः ७२ ५० फले
१७४ ३० मंदकेंद्रकोटिज्या ३२६६ २
१ स्पष्टमंदपरिधिना ७२ ५० गुणिता
१२३७८२ १ भगणांशैर्भक्तोलब्धंकोटि
फले ६४४ १२ कक्षादिकेंद्रत्वात्त्रि
ज्यायां ३४ ३८ युताधिनेकोटिफलेस्प
ष्टे २७ २८ ३० अस्यवर्गः ७७७६३८
१ ५४ भुजज्याफले १७ ४ ३० वर्गः
१५ ३५० १५ वर्गयोर्योगः ७८५०३
० ०५ अस्यामूलेजातोमंदकर्णः भौ
मस्य १८०२ ०५ अर्धनेमंदकर्णसाध
ने द्वितीयमंदकर्णान ५ २६ ०५ १५

स्पसि
उ.
१२८

128

भुजज्या ३०८६ स्पष्टपरिधिः ४८०
७ भुजज्याफलं ४२२ ३० मंदकेन्द्रको
टिज्या २५२४ ५ स्पष्टमंदपरिधिना
४८०७ गुणिता ७२८५०५६ भगा
णांशैः भक्तेलब्धंकोटिफलं २०२ २८
इदंमकरादिकेन्द्रत्वात्त्रिज्यायां ३४३८
युतंजातंकोटिफलंस्पष्टं ३६४० २८
अस्यवर्गः १३१३२५५७ ३३ भुज
ज्याफलं ४२२ ३० वर्गः १७०२५६
२५ वर्गद्वययोर्योगः १३२५ २२३ ४८ अ
स्यमूलंकेन्द्रकर्णः प्राणैः ३६ ४५०५
० भौमस्वनीयकर्मणामंदकर्णः ३८०
२०५ चलत्थकर्मणाशीघ्रकर्णः ३२२
४४७ अनयोर्योगः ५५२६ ५२ भौ
मस्यविष्कम्भाः ३० द्विगुणाः ६० त्रि
ज्यया ३४३८ गुणिताः २०६२८०
कर्णयोर्योगेन ५५२६ ५२ भक्ताः
जाताः स्पष्टभौमकर्णः ३४४८ अ
योतिथिः २५ भक्ताजाताभौमबिम्ब
कला २२५ प्राणैमंदकर्णः ३६४५
५० चलत्थकर्मणाशीघ्रकर्णः ३४
६८ २२ अनयोर्योगः ७२२४ ०२ प्रा
णैर्विष्कम्भाः ३७ ३० द्विगुणाः ७५
त्रिज्ययागुणिताः २५७८५० कर्ण

योगेन ३२२४०२ भक्तः जातः पूर्णैः स्प
ष्टकर्णः ३४ २४ अथैतिथ्यैः २५ भ
क्तः पूर्णैर्बिम्बमानकलाः २२४ बिम्ब
पूर्णैर्योगः ४ ४३ अस्यार्धमानैक्यख
ण्डे २२२ मानैक्यखण्डाग्रहान्तरे ३७
०७ अधिकमतोभेदयोगोनास्ति ॥
अथयुतिग्रहदर्शनप्रकारमाह ॥ छा
याभूमौविपर्यस्तस्वछायाग्रेनतुदर्शयेन
ग्रहास्वदर्पणान्तस्याशङ्काग्रेस्मप्रदा
र्शयेत इति २५ छायाभूमौछायादाना
र्थेदिक्साधनरीत्याजलवत्समीकृतायां
भूमौविपर्ययस्तिवैपरीत्येनदत्तेस्वछा
याग्रेग्रहछायायाग्रहस्यानेस्वदर्पणस्याःस्व
स्वयोर्दर्पणआदर्शस्तत्रस्यापितस्तन्म
ध्यस्थितोग्रहः ग्रहश्रितिबिम्बस्यान्त ॥
नन्वेतनकाथलोकानोपत्तीन्यथोग
णकः दर्शयेन्नयग्रहः शास्त्रेपेहपूप
ते नन्वकथंहपूर्णते इतिदर्शनप्रका
रंसार्धश्लोकाभ्यामाह ॥ पेवहस्त
छिन्तोमङ्कायथादिभ्रमसंस्थितो ग्रहा
नरेशाविविदिमाकेधोहस्तनिखानगो ॥
छायाकर्णाननतोदध्याछायाग्रेशङ्कुमस्त
धगौ छायाकर्णाग्रसंयोगेसंस्थितस्य

स्तम्भि प्रदर्शिते १७ स्वशंकुमस्थंगमध्याग्रिग्रहो
ऊ. दित्तुल्यतातिति ॥ पंचहस्तोञ्छितो
१२५ वतविंशतिग्रंगुलोहस्तः पंचपंचहस्त
प्रमाणादीर्यो शंकुकाष्ठयदित्तु ग्रामल
129 दशौ यथाद्विप्रमस्थितौ ग्रहयोर्युति
कालेयादशोप्रमाणवभमन्त्रोपूर्वक
पालेपश्चिमकपालेनत्रसंस्थितस्याधि
ष्ठितस्यानान्नुहाधिष्ठितकपालादिशि
स्थाप्योग्रहान्तरेणादिक तुल्यत्वेतरंभे
दयोग: इत्यादिनासानयामयोन्तरगुण्या
तरेणकलान्तरेतवितिमयामयोन्तरा
तरतोस्थाप्यो अथ: भूमेरत: हस्तनिर्व
र्तितोहस्तवेधमाणाग्रान्वतीतत्रस्थितो
भूम्याशंकोहस्तमात्रारोपयित्वा भूमे:
ऊर्ध्वशंकुवनहस्तप्रमाणादीर्घोस्थानामि
त्यर्थ: तत:शंकुमूलाभ्यान्तेर्वार्य।
ञ्छाग्रेयदानाधिष्ठितकपालदिशिनस्मि
ग्रहयमस्तकप्रायेणोगणकौदद्यात ।
छायाकर्णाग्रसंयोगेछायाग्रकर्णमू
लत्वाहयमुग्रतयोसंपानेसंस्थितस्यछा
याग्रस्थानाद्वहगर्गोपविष्टग्रीयस्यग ।
णकर्ण: ग्रहोप्रकाशोस्वशंकुमूगो।
निजशंकुग्रहयमस्तकेसमसूत्रस्थितो

दृक्कल्पितो दृष्टिगोचरेण इतोऽशांशो
प्रदर्शिते ॥ अथ खेटयोर्युद्धस
मागममाह ॥ उल्लेखे तारकास्पर्शा
द्भेदे भेदः प्रकीर्तितः युद्धमंशुविमर्दा
ख्यमंश्वयोगे परस्परम् १८ अथ शुक्र
ने पश्चाख्योयुद्धमेकत्र चेद्गणः समा
गमोंऽशादधिके भवतः चेद्बलान्वितौ
भौमादि पंचतारागणा मध्ये द्वयोर्युतौ
तारकास्पर्शने द्वयोर्बिम्बस्पर्शमा
त्र उल्लेखसंयुद्धे युतिभेदसंज्ञः चेदंति
इदं तु मानैक्यार्धतुल्यो शरांतरे भेदे म
ण्डभेदे भेदः भेदसंज्ञा योगः कथ्य
ते । अथ भेदे मानैक्यारेखडानं शरा
न्तरान्मने सति उभयोः परस्परं किरण
स्पर्शो सति अंशुविमर्दाख्ये युद्धं भव
ति अत्रापसव्याख्ये युद्धे एक अण्डः अ
ल्पबिम्बश्चेज्जदोपसव्ये युद्धे युतौ स्यात् ।
न अन्यथा व्यक्ते अयोषा फलम् ॥
अथ मध्ये विग्रहे तस्पान सेशामेर --
समेऊले लेखे नेमोऽन्यपीडास्याद्भेदने
न धनक्ष इति १९ अथ शाधिके शरा
न्तरे तुल्य बिम्बौ न दासमासागमो योगो भ
वति अत्रायं विशेषः ॥ युतिकर्त्ता
रौ ग्रहौ बलान्वितौ बलयुक्तौ स्थल

विम्बेन दानयोर्व्यक्तः समागमः १९
अथ युद्धे पालनस्य लक्षणमाह ॥
अपसव्ये जितो युद्धे पिहितोऽणुरदीप्ति
मान् रूक्षो विवर्णो विध्वस्तो विजितो
दक्षिणाश्रितः २० द्वयोर्मध्ये यः
विध्वस्तः रूक्षः सविजितः पराजितो
ज्ञेयः अपसव्ययुद्धे यो जितः पराजि
तः पिहितः आच्छादितः अणुः इतर
ग्रहविम्बादल्पविम्बः अदीप्तिमान् ।
प्रभारहितः रूक्षः अस्निग्धः विव ।
र्णः स्ववर्णरहितः दक्षिणाश्रितः द
क्षिणदिक्स्थितः ग्रहः पराजितो ज्ञेयः ।
अथ ग्रहाकार्धेन जयिनो ग्रहस्य लक्षण
माह ॥ उदक्स्थो दीप्तिमान् स्थूलो ज
यी याम्योऽपि यो बली इति ॥ इतरव
त्था उत्तरदिक्स्थो दीप्तिमान् प्रभायुक्तः
स्थूलः पृथुविम्बः जयी जययुक्तः स्या
न् दक्षिणदिक्स्थो यो ग्रहो दीप्तिमान्
पृथुविम्बो भवति स जयी एतल्लक्ष
णो दिग्ज्ञानमनुपयुक्तमिति भावः २१
अथ युद्धे विशेषमाह ॥ आसन्नाव ।
प्युभौ दीप्तौ भवतश्चेत्समागमः स्वल्पौ
द्वावपि विध्वस्तौ भवेतां कूटविग्रहौ इ
ति २२ उभौ द्वौ आसन्नौ एकभागान्त

गेतौ न विनौ दौमौ अभायुक्तौ वेत्स्यातो न
दासमासाख्ययुद्धे द्वावपिग्रहौ सबलौ अ।
लाविसवर्ग्यौ विधस्तौ पराजितलक्षणा
क्रान्तौ स्यातां न दाक्षिणेषु हाट विग्रहसं
ज्ञकौ युद्धभेदौ स्यातामसु २२ उत्तरस्थो
दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥
प्रोक्ते केनैव भेनैषां कुर्यात्संयोगसाध
नमिति २३ नरग्रहापेक्षयोनरदिक्स्थो
दक्षिणदिक्स्थो वा शुक्रः प्रायशः ज।
यी एतेषां भौमादिपंचतारागणवेष्टेन
सह योगसाधने युक्तिसाधनेत्रायात् २३
अथ परस्परयोगसम्भवेन कथं संगते
त्यतः आह ॥ भावाभावाय लोकानां
कल्पनीयं प्रदर्शिता स्वमार्गगः श्या।
त्यने ह्यस्मन्योन्यमाश्रिता इति २४ ॥
एतेग्रहाः स्वमार्गगः स्वस्वकक्षस्थाः ।
अन्योन्यमाश्रिताः युतिकालेत्र्धोधो
गत्तराभावेन संयुक्ताः सन्तः प्रयान्ति
गच्छन्ति इति ह्यवंदृग्गत्तरेणादर्शितान्
इत्येग्रहयुतिफक्तोति भावार्थः २४ ॥
विश्वनाथेन रविनागहसाथ प्रकाशि
का सममीत्यभवत्तस्याग्रहयुत्याधि।
कारिणी ॥ इति श्रीदिवाकरदैव
ज्ञात्मजविश्वनाथविरचितेसूर्यसि

उत्तमोदाहरणंव्याख्यातेग्रहयुत्यधि
कारेसमासः ॥ अथनक्षत्रयुत्या
धिकारोव्याख्यायते ॥ तत्रादौनक्ष
त्राणांध्रुवज्ञानमाह ॥ प्रोच्यन्तेलि
प्तिकाभानोस्वभोगेषुदशाहतः भवेयु
र्नीनक्षिप्तानोभोगलिप्तायुताध्रुवाः ॥
प्रोच्यंते अथानंतरंस्वभोगयः स्वभीष्ट
नक्षत्रभोगः कलात्मकः वक्ष्यमाण
दशाभिर्गुणिताः कार्याः नत्रस्वभी
ष्टनक्षत्रभोगतनंक्षत्राणामश्विन्यादी
नोभोगलिप्ताः अष्टयुक्तकलाप्रत्ये
केयुताः ध्रुवाः नक्षत्राणांभवंति ॥
अथध्रुवकानयुगतोस्याहश्लोकैराह ॥
षष्ठार्णवःशून्यगुणाःपंचषष्टीनगोष्ठ
वः अष्टार्थाग्रवयोष्टागागामवक्ष्य
त्या १ हतेषुयोयुगरसाःशून्यबा
णावियद्रसाः खवेदःसागरनगाःग
जाभाःसागरर्तवः २ सतवोप्यरसा
वेदाः वेषमाप्यर्थभोगगा आप्यसेवा
त्रिज्याप्रान्तेवैधाते प्रवणास्थितिः ४ ✓
विवतःपादयोमंधौ अविषाग्रेवण
स्यान स्वभोगतोविपन्ननागाःषड्गू ।
तियमलाश्विनः ५ रंधाद्वयक्रमा
देषाविवेयः स्वादयः क्रमात दिमा

स्पष्टि उ.
131

माविषया: सोम्येयाम्ये पंचवह्विशोनव ६
मोम्येरमाविंयाम्येगासोम्येबोकीसवेयो
दशा दक्षिणोरुद्रयमलाः ममात्रिंशुइट
थोनरा: ७ याम्येधार्धत्रिकक्षनाः न
वमार्धशरेषव: उत्तरसोनथाषष्टिसि
शत्तषट्‌त्रिंशादेवहि ८ दक्षिणेस्वर्थ
भागस्तवत्रविंशतिरुनरे भागाःषट्‌
विंशति: स्ववदस्मादीनांयथाक्रमममिति
अश्विन्यादीनांनक्षत्राणांक्रमाद्रोगाय
ते नक्षत्राश्विन्यामष्टचत्वारिंशत्कलाः ४
८ भरण्यांचत्वारिंशत् ४० कृ ६५ रो
५७ मृ ५८ आ ४ अत्राद्रय इत्यत्रगो
ग्रयोगयइतिवापाठस्तथुक्तः प्राक्
लासंहितादिरोधात् पु १८ पुष्य १६
अश्लेषा २४ मघा २४ पूर्वफा ०६४।
उफा ४० ह ६ चि ४० स्वा ७४ वि ७८
अनुराधा ६४ ज्ये १४ मू ६ पूषा ४७
षाढायाध्रुवकानाह ॥ वैश्वमिति
उत्तरषाढायोगनारानतत्र आद्यार्धभा
गेग आद्यस्तपूर्वाषाढान्तनत्र अर्ध
भाग: धनुराशेर्विंशतिभागास्तत्राभि
जितंज्ञेयं अष्टोराशेयोविंशतिभागा
उत्तराषाढायाःध्रुव इत्यर्थ: आभि
जितध्रुवकमाह ॥ अथारभेति ॥

५

सूसि
ऊ
१३२

132

पूर्वाषाढायाः अवसानेधनुराशेर्विंशतिकलोनसप्तविंशतिभागे अभिजि।
न्योगताराज्ञेयाः चत्वारिंशत्यधिकला
धिकषड्विंशतिभागाधिका अष्टाशेो
अभिजितोध्रुवइत्यर्थः ॥ श्रवणस्यध्रुवमाह ॥ वैश्वान्तेति उत्तराषाढाया अवसानेश्रवणयोगताराया
स्थाने नवराशेयोदशभागाश्रवणध्रुवइत्यर्थः ॥ धनिष्ठायाध्रुवमाह ॥ त्रिचतुर्पादयोरिति श्रवणस्यतृतीयचतुर्थचरणयोः क्रमेणान्तादिसंधौकरराशेर्विंशतिभागेधनिष्ठाज्ञेया नवमराशेर्योविंशतिभागा
धनिष्ठाध्रुवइत्यर्थः ॥ शतताराया भोगमाह ॥ सभोगतइतिधनिष्ठाभोगात् कुम्भस्यविंशतिकलोनसप्तभागावधेरित्यर्थः ॥ अवशिष्टनक्षत्राणांभोगमाह ॥ षट्त्रिंशतिविति ॥ पूर्वाभाद्रपदायाः षट्त्रिंशतिकलाभोगाः ३६ उत्तराभाद्रपदायाः द्वाविंशतिः २२ रेवत्यायकोनविंशतिः १९ ॥ अथध्रुवकानयनेयथा अश्विन्याः भोगः ४८ दशगुणाः ४८० अनानत्ताभावाद्भोग

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	श्ले	म	पू	उ	ह	चि
००	७०	०१	०१	०२	०२	०३	०३	०३	४	४	५	०५	०६
८	२००	०७	१५	०३	०७	०३	१९	१९	२६	२४	२४	२०	००
००	००	३०	३०	००	२०	००	००	००	००	००	००	००	००

स्वा	वि	अं	ज्ये	मू	पू	उ	श्र	ध	श	पू	उ	रे	०
०६	०७	०७	०७	०८	८	८	९	०९	१०	१०	११	११	०
२५	०३	१४	१९	०१	१४	२०	००	२०	२०	२६	२७	२९	०
००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	५०	०

योजनाभाव: आनः अश्विन्याः कला
त्मको ध्रुव ४८० रपूर्णाद्यस्त ० ८
भरण्याभोगः ४० दृष्टाछिन्नः ४००
आनीतनक्षत्रस्यैकलादष्टघ्ने ८००अ
तोभरण्या रपूर्णादयो ध्रुवः ० २० कृ
त्तिकायाः भोगः ६५ दृष्टाछिन्नः ६
५० आनीतयोरश्विनीभरण्योर्भो
गेन १६०० युतः २२५० जाताकृ
त्तिकायाः रपूर्णाद्यो ध्रुवः १ ०७ ३
० दृष्टगुणितकलास्या अष्टघ्नान्या
पकविघ्नान्यादिसंख्यया गुणितनयायु
क्तः कार्यः ताः कलाः षष्ट्याभाज्या ।
त्यादिना रपूर्णादिध्रुवकः कार्यः प
वंजातः सर्वेरपूर्णाद्याः ध्रुवकः स्थिराः
अथ नक्षत्राणां विक्षेपमाह ॥ ५

सूसि
३
132
133

षमिति एषामश्विन्यादिनक्षत्राणां
यथाक्रमेणास्वकीयादपक्रमात्क्रा
न्त्यग्रान्क्रान्तिक्षेत्रस्य ध्रुवकस्थानात्
विक्षेपः शरभागाद्दक्षिणउत्तरावीति
शृणु नक्षोत्तरदिशि अश्विन्यादित्रय
णां दिङ्मासविषयाक्रमेणादशपंच
भागाः दक्षिणदिशि रोहिण्यादित्रय
णांपंचदशनव उत्तरस्यांपुनर्वसोःष
ड्भागाः पुष्यस्यैव दक्षिणस्यामश्ले
षायाः सप्त उत्तरस्यां मघादित्रयाणा
मन्त्यद्वादशत्रयादशदक्षिणस्यांह
स्तद्वयोरेकादशाद्यौ उत्तरदिशि स्वा
त्यास्सप्तत्रिंशत् दक्षिणस्य विशाखा
दीनांसार्धकः त्रयश्चत्वारः नवसार्धं
पंचक्रमेण उत्तरदिशि अभिजितः षष्ठि
श्रवणस्यत्रिंशत् धनिष्ठायाः षट्त्रिं
शतिः दक्षिणस्यामर्धभागः शतत
रायाः उत्तरस्यां पूर्वभाद्रपदायाः च
तुर्विंशतिः उत्तरस्यामेवदिशि भागाः
उत्तरभाद्रपदायाः षड्विंशतिः रेव
त्यामभावः ॥ अथागस्त्यादीनां
ध्रुवकविक्षेपौ श्लोकत्रयेणाह ॥
अशीतिभागैर्याम्यायामगस्त्योमिथु
नान्तगः विंशेच मिथुनस्यांशे मृगव्या
धावस्थितः १० विक्षेपोदक्षिणेभा

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	आ	म	पू	उ	ह	चि
१०	१५	०५	५	१०	५	६	०	७	०	१२	१३	१०	२
उ	उ	उ	द	द	द	उ	उ	द	उ	उ	उ	द	द
स्वा	वि	अनु	ज्ये	मू	पू	उ	अ	श्र	ध	श	पू	उ	रे
३७	३१	३७	४	९	५ ३०	५	६०	३०	२६	३०	२४	१८	०
उ	द	द	द	द	द	द	उ	उ	द	द	उ	उ	०

मैः स्वाग्निवैः स्वादयक्रमात् । उत्तरभुवत्र
त्वणदयोर्ह्रषेथीर्विंशभागगैः ॥ ११ ॥ अ
ष्टाभिः त्रिंशताथैव विदिमाडन्तरेणतो
गोलोवद्मापरीदेनविदेपंध्रुवकेस्फुटे ॥ १२ ॥
मिथुनान्तगः कर्कादिभागेस्थितः द
क्षिणस्यामशीत्यैशोः अगस्त्यध्रुवः अ
गस्त्यान्तान्तस्यापिद्वयेध्रुवकः मृ
गव्याधौलब्धकोमिथुनराशांशौविंश ।
तिमभागेस्थितः लब्धकस्याराशाद्वये ।
विंशतिः भागः ध्रुवइत्यर्थः दक्षिण
स्यां चलेत्रिंशतिभागैः स्वस्वक्रान्तितस्तन ।
स्यामाविक्षेपः वृषराशौवह्निवत्सलदृद
योर्ह्वाविंशभागेस्थितौ द्वाविंशतिभागा
धिकैः कराशिध्रुवकः नौवह्निब्रह्मह
दयो अष्टाभिः त्रिंशताभुत्तरस्यामि ।

अ	लु	अ	बृ
ध्रुवाः	०२ २० ००	०२ २२ ००	०२ २२ ००
क्षेपः	४० ८	ऽ ३	३० ३

त्यर्थः विक्षिप्तो वि
क्षेविक्षेपोष्टभागाः उत्त
रः ब्रह्महृदयस्योत्तरा।
विक्षेपः त्रिंशद्रूपेणोनि
यतो अतिपतनावेत्यतः
गोलमिति गोलेबद्ध
मारोत्तुथास्फुटविक्षेप
क्रान्तिसंस्कारयोग्यध्रुवाभिमुखध्रुव
कस्फुटे आयनदृक्कर्मसंस्कृतोपयोगीदि
न स्वस्वकालेदृक्गोचरसिद्धेविचारये
न ॥ अत्रोदाहरणं ॥ अयनांशाः
१९ ३९ ५७ अश्विनीध्रुवको राश्या।
दि ० ०८ ० ० सायनः ० २७ ३९
५७ भुजज्या २७ ३३ २३ क्रान्तिज्या
५८२ २९ क्रान्तिरंशाद्या उत्तरा ११ ४
४ ५४ अश्विनीक्रान्तिभागा उत्तरा ११
४५ २७ विक्षेपभागाः सौम्याः १० अ
नयोर्योगः स्पष्टक्रान्तिः सौम्याः २१ ४
५ २७ अक्षांशा दक्षिणा २५ ३९ १
नतांशा दक्षिणाः ५२ ५० ४७ एते
नवतिमध्ये शोधिता उन्नतांशाः ८४०
४ १३ एतेन नतांशाः उन्नतांशाः म
ध्याह्नज्ञाज्ञेया एवं सर्वेषां ॥ अथ
रोहिणीशाकटभेदमाह ॥ वृषेस।

तदंशोभागोयस्तोभीष्टार्कदृष्ट्यात् वि
क्षेपोभ्याधिकोभिष्टोतोह्निणाःशार्कद
नमस्ति १३ इष्टाग्रांशसमदंशोभागो।
क्षिप्तनस्यग्रहस्यभागदृष्ट्यादधिकोविक्षे
पोदृत्तिणाःसग्रहोरोह्निणाःशार्कदृ
ष्ट्यात् तन्मध्यगतोभवेदित्यर्थः १३
अथग्रहयोगसाधनमाह ॥ ग्रहव
न्निशोमानेक्रान्तिकर्मस्थर्तवत् ग्रहमेलक
वल्लेषग्रहभुक्त्यादिनानिव १४ ग्रह
वदनिशोग्रहाणांयथादिनमानेरात्रि
माने अवतहक्कर्मार्थंहानेनयादिनमा
नरात्रिमानेभानोनतत्रध्रुवकानो अ
वहक्कर्मार्थंकुर्यात् अवायनहक्क
र्मसंस्कारेणोक्तः तस्याध्रुवकोस्तनः
सिद्धत्वात् तदनन्तरंशेषनतत्रग्रहयु
तिसाधनं ग्रहमेलयेन ग्रहयोगसा
धनीत्याग्रहानेनरकालः इत्यादिना
कार्यं तत्रायंविशेषः तदत्रागतेस्तु
त्वात् केवलयाग्रहभुक्त्याभक्तोग्र
हस्यफलेदिनादिभवतीत्यर्थः १४।
अथाभीष्टकालाहृष्टमनतत्रयुतिका
लस्यागतैष्यत्वलक्षणमाह ॥ पश्चा
दीनग्रहोयोगध्रुवकादधिकेगतः।
विपर्ययाद्वृत्रागतेग्रहेज्ञेयःसमागमः

स्पष्ट
उ.
132
135

इति २५ आत्तदृक्कर्मसंस्कृतनक्षत्रध्रु
वकाद्दृक्कर्मद्वयसंस्कृतेग्रहेस्फुटेसति
योगेनक्षत्रग्रहयोगः अभीष्टसमया
त् पश्चात् भावी अधिकेसतियतः पू
र्वेज्ञातः वक्रग्रहेविपर्ययात् उक्तवै
परीत्यात् समागमः नक्षत्रग्रहयोगो
ज्ञेयः हीनेगतोधिकेग्रहेपश्चाद्योगः
०५ उदाहरणम् अश्विन्याः स्प
ष्टक्रान्तिभागः १३ ४५ २४ एषांक्रा
मज्यया ११६२ ३३ उन्नामज्या १०
३ ८ दिनव्यासः ३२३४ ४२ त्रि
ज्या ५५६ २४ त्रिज्यया गुणिता २
४ १३ २२२२ दिनव्यासदलेनभक्ता
लब्धेवरज्या १३१ १० एषांधनुः ज्ञात :
वरजाः सर्वाः ५३४ १२ अत्रस्वाहो
रात्रस्थानेकेवलवक्राः सर्वैर्ग्राह्याः
नत्रस्वीकरीत्या वक्राः सर्वः ११६०
० एषांधनुः भागः ५४०० ह्रस्वः
५४०० अत्रकोनेकत्रत्वादेकत्रव
र्धनुषा ५३४ १२ युक्तेज्ञातादिना
धासवः ५३३४ १२ अन्यत्रक्षी
णेज्ञाता अश्विनीरात्र्यासवाः ४०
८०५ ४८ एतेषष्ट्याधिकाप्तात्रा
य ३६० भक्तेलब्धादिनार्धघटिका

१६ ३५ ग्रहार्थचन्द्रिका २३ २१ एवंस
वैधोसाधाः यतन्साधने हक्कर्मार्थम
पयुक्ते हालादिनदयमानमित्याचक्ता।
त्वात् अथहक्कर्मसाधने नत्यादाव
द्वे ॥ रोहिणीध्रुवकम् १ १५ ३०.०
स्पष्टः चन्द्रः ८ ११ ३५ ३२ स्पष्टागतिः
७२ १८ अनयोरन्तरकलाः २२१२५
३२ षष्ट्याभक्तेलब्धेराश्यादिफले ६
२१ ०५ ३२ नक्षत्रध्रुवाः चन्द्रस्पाधि।
कत्वाच्चन्द्रमसो प्रोथितेजातेसमका
लेचन्द्रः १ १५ ३० ०० ध्रुवचन्द्रान्तर
कलाः ९२ २५ ३२ चन्द्रभुक्त्याभक्ताल
ब्धदिनादि १६ ४८ ५८ २१ एभिर्दिन
दिकैर्यूनेगतनलदशात्वात्स्पष्टेचन्द्रःचा
लितः जातः पूर्वानीतसमः चन्द्रः
१ १५ ३० ०० प्रोथितेजातेकार्तिक
शुक्लत्रयोदश्यामासन्नघटी ९ ५४ ०२
चन्द्रध्रुवयोर्योगः तात्कालिकः सू
र्यः ७ १८ ४५ ३८ अयनांशाः २६
४० ३० युक्तः ८ ०५ २६ ०८ षड्
भयुक्तः २ ०५ २६ ०८ सूर्योस्तादि
ष्टकालः २५ ९२ सायनलग्नं ६ ९२
३४ ०१ सायनोरोहिणीध्रुवः २ ६
१० ३० भोग्यसवः १४४४ भुक्तभो

गयोर्योगः १५ ५७ अन्तरोदयैः क
र्कः २० ५१ सिंहः १० ७ ९ कन्यांके :
१०१ युक्तः ५० ५९ षष्ट्याधिकश
तत्रयेण ३६० भक्तः लब्धे रोहिणीऋ
क्षस्य गतगम्यसंज्ञे १५ १९ रोहिणी
दिनार्धेन १९ ३५ रोहिणीशरभागाः
९५ पलभया ५ ४५ गुणिता २८४
५ रविभक्तः लब्धे २ २३ नतेन ८ ३७
गुणिते २० ३२ रोहिणीदिनार्धे १९ ३५
भक्ते मानदृक्कलाः दक्षिणशरोनत्वात्
१० १३ दक्षिणशरस्य विद्यमानत्वान्न
स्त्रिमनत्वा वपनाः अक्षदृक्कलाः ऋ
णसंज्ञकः १ २३ रोहिणीध्रुवकः १
५ १५ ३० ०० अक्षकलाभिः १ १ १ ३
ऊनः जातः अक्षदृक्कर्मसंस्कृतो रोहि
णीध्रुवकः १ १५ २८ ४७ ॥ अथ
चन्द्रदृक्कर्म ॥ चन्द्रः १ १५ ३० ००
पातः २ १३ ५ ११ पातोनचन्द्रः ११
०५ ३० ४५ भुजज्या १४ २३ १ ३५
मध्यशरेण २७० गुणिता ३८ ३९ ७
३० त्रिज्यया भक्ता लब्धे चन्द्रशरो दक्षि
णः १११ ४७ पलभया ५ ४५ गु
णितः ६४२ ४५ रविभक्ते लब्धे ५२
३३ ॥ अथ चन्द्रस्य दिनार्धसाधनं ॥

वेङ्कः ११५ ३० ० अयनांशाः १६ ४०
३० सायनवेङ्कः २ ०६ १० ३० अस्य
भुजज्या ३१४४ ०८ परमक्रान्तिज्या
१२५७ गुणिता ४३५२ ३५४ १६
त्रिज्ययाभक्तेलब्धेक्रान्तिज्या १२०७३
५ अस्याधनुर्जान्तिकालाद्याउत्तरा १३
० ५५४ वेङ्कः ११५ ३० ०० पातेन
२ २३ ५५ ११ रहितः ११ ०५ ३० ४
५ अस्याभुजज्या १४२३ ३५ मध्यम
शरेण २७० गुणिताः ३८४ ९ ६७
३० त्रिज्ययाभक्तेलब्धेचन्द्रशरोदयन
णकलाद्याः १११ ४७ साप्तावेङ्कग्नो
निउत्तरा ११५८ ०७ अस्मान्क्रमज्या
११७ ३१४ उत्क्रमज्याव २०७ ४०१
पलभया ५१४५ गुणिताः १८५७
४ २५ रविभक्तेलब्धादिनिज्या १५४
७ ५१ एतोधनुः जातः चरजाः सर्वैः
१७१५ ० सायनचन्द्रः २ ०६ १०३ ०
अस्योदयेन १८१५ चन्द्रगतिः ७२१
१८ गुणिताः ३१२० ४४ ४२ अष्टा
दशशतैः १८०० भक्तेलब्धे ७२८ १
५४ अनेनचक्रासवो २१६०० युक्ता :
जाताः स्वाहोरात्रासवः चन्द्रस्य २२३
१८ ५४ एतांचनुभागाः ५५८२१३

मृसि
३
१३६
137

क्रांतेरुन्नतलवादेकत्ववरयन्त्रयायुक्तो जा
नादिनार्थोसवैः ७३०१०१ ह्नानग
त्रार्थांसवैः ३८९३ १३ उभययत्राधि
क्याधिकशानत्रय ३९० भक्तेलब्धे चं
द्रस्यादिनार्थचटिकात्मकं २० १९ ग
त्यावेद्रः १० ४३ नत्रचंद्रदिनार्थे २
० १९ द्रवीनीतेद्युगते २५ १९ अत
योरंतरेजाते ५० अत्रवल्द्रकममा
धनेरविभुक्तियहलब्धे ५३ ३३ नतेन
५० गुणिते २९७ ४५ चन्द्रदिना
र्धेन २० १९ भक्तेलब्धंमदहक्काला:
मेसायनः ऋणे १३ ११ मेषकानः चंद्र :
११५ १९ ४८ ॥ अथायनहक्कर्म
सायनः २ ०५ ५७ १९ त्रिभयुतः
५ ५ ५७ १८ अस्यभुजज्या १३१५
१७ परमक्रांतिज्या १३१७ गुणिता
१५५५०३ त्रिज्यायाभक्तेलब्धे ९ क्रां
तिज्या ५९८ ३५ आसायनुः जा
नाक्रांतिकला: ५७१ १८ अंशुग
याक्रांतिरुत्तरा ९ ३१ १९ चंद्रशरे
ण १११ ४७ गुणिता: ११९४१८
जाता विकला: अथायनहक्कर्मकला
धं १७ ४४ क्रांतिशरयोर्भिन्नदिक्त्वा
दनमनेनातहक्कर्मांसेषकानः चंद्रः

युक्तः ज्ञानाश्रयनहकर्मसंक्रान्तोवेदः ११
५ २५ ३२ रोहिणीधुवकान १।५ २८ ४
१ वेदसाधितकलागनायुनि: ध्रुवकयो
र्नरकला: ५ ४५ वेदागन्ता ७११ १८ १
युणिना ४।४७ १८ वेदागन्याभक्तः लब्धा
स्नाप्यकला: ५ ४५ युनेगनलाखण्डो
हीनः ज्ञानोहकर्मसंक्रान्तोममोधुववेदो
ध्रुवः १।५ १८ ४७ वेदः १।५ १८ ४७ अ
न्तरकला: ५ ४५ वेदागन्ता ७११ १८ भ
क्तः लब्धदिनादि ० ० १८ अनेनयुनेगन्ता
त्पूर्वीनीतदिनादिषु १२ ५४ ७२ हीनेजा
नेकार्तिकशुक्लत्रयोदश्यां उदयान्नतघटि
षु १२ ५४ ०२ हीनोनामवजातोरोहिण्या
वाटभेदः ॥ अथनक्षत्राणांयोगताराक
ह ॥ फाल्गुन्योभाद्रपदयोस्तथैवाषाढ
योर्द्वयोः विशाखाश्विनिसौम्यानांयोगता।
रानुराःस्मृताः १८ पश्चिमक्ताननक्षत्रा
स्त्वेकैस्वताराणयोरुत्तरदिक्स्थानाराश्चा
न १९ ॥ अथान्ययोगाह ॥ पश्चिमो
त्तरतारायाद्वितीयापश्चिमेश्विनी हस्त
स्ययोगतारासाश्रविष्ठायाश्चपश्चिमा २०
ह्यतनत्त्रयपञ्चनाराणामेकेपश्चिमोत्तरभागे
वयानाराणांकष्णायाद्वितीयापश्चिमना।
रासाहस्तस्ययोगत्तेयाधनिष्ठायास्तारास्त

सूसि
३
128
138

ज्ञानापश्चिमदिक्स्थासानस्यायोगताराज्ञे
या २७ अथान्येषामाह ॥ ज्येष्ठाश्रव
णमैत्राणांवाहूपत्यस्यमध्यामा भरण्याग्ने
यपित्र्याणांरेवत्याश्चैवदक्षिणा: १८ ज्येष्ठ
श्रवणानुराणांपुष्यस्यमध्यमानारायोगता।
रास्यात् भरणीकृत्तिकामघाणांरेवत्या:
वश्चैकेस्वताराश्वयाद्दक्षिणस्थासायोग
तारा १८ अथाविशिष्टेषामाह ॥ रोहिण्या
दिनिमूलानांशाखीसायस्यैवहि यथाश्व।
न्यवशेषाणांस्थूला:स्यु:योगतारका: ॥
रोहिणीपुनर्वसुमूलानामश्लेषायाश्चपूर्वे
टिकस्थामेवयोगतारास्यात् अवशिष्टन।
क्षत्राणांभाद्राविशाखाभिजित्स्वताराश्च
स्थूला अन्येनस्थूलामहतीनारासायोग।
तारास्तेया २९ अथब्रह्मसंज्ञानक्षत्राव
स्थानमाह ॥ श्रवस्यात्ब्रह्मह्रदयाद्दक्षिणे :
पंचभि: स्थितन: प्रजापतिर्ब्रह्मणोनेसोमामे
ष्टिविंशद्दक्षिणे: ३० अभिजिदयक्षानास्तू
र्वभागेपंचभिरंशै: प्रजापतिस्तारान्यन्योके
षगाक्रांतिर्निर्ह्रदयेस्थितः ब्रह्मणेननिकरे प
कोणाग्रे: समविंशान्यैशा: ब्रह्मह्रदयवका
इत्यसाविति वृत्ते उत्तरस्या अष्टमे:त्रि।
शद्भागे: स्थितै: अष्टत्रिंशद्भागा अष्ट
विद्येप इत्यार्थ: ॥ अथापावत्साप

योक्ताराद्योगमाह ॥ अथावमशेषाद्वि
नायायाउत्तरेशोलपेवभिः वृहत्किश्चिदतो
मार्गेः अपः षड्भिः उनयोऽङ्गाः ॥ २१
विभायाः सकाशादपावमः संज्ञकस्तार
न्यकः अपसंज्ञकः नथा अपांवत्सा
त् षड्भिरंशैरुत्तरस्तोऽस्ति नः ॥ वि
श्वनाथेनरविनागहनार्थप्रकाशिका ।
सूक्ष्मोलभवन्नस्याग्रहयुत्यधिकारिणी
इति श्रीदिवाकरदैवज्ञात्मजविश्वनाथदैव
ज्ञविरचिते सूर्यसिद्धान्तसोदाहरणव्याख्या
नेनक्षत्रग्रहयुत्यधिकारः समाप्तः ॥
अथोदयास्तकारोव्याख्यायते ॥ ॥
संवत् १६६७ शाके १५३२ चैत्रशुक्ल :
८ गुरौदिने शुक्लावलानाथेमहृंगताः
साध्याने गताब्दाः १९५५८८३१७९
नृपशाकवर्षैश्च १५३२ युक्ताः जातं इष्ट
कालिकगताब्दाः १९५५८८७११२ रवि
गुणिताः २३४७०६१६५३२ गतमा
सगुणाः २३४७०६१६५३२ इमेष्ट
खहयाः २३४७०६१६५३२ अधिमा
सैः १५९३३३६ गुणिताः ४७३९६
५७८२९१६३०७५२ रविमासैः ५१
८४०००० भक्ताः अधिमासाः ७२१३८
४६११ अधिशेषं २८३९०७५२ ॥

स्त्रि
उ.

१३८

139

अधिमासकैः पृथक्स्थः शुक्लाः २४१६२०
०११४३ त्रिंशद्गुणाः ७२५७९००३
४२६० गतदिनैः ७ शुक्लाः ७२५७९
००३४२६७ पृथक्स्थः ७२५७९०
०३४२६७ निखिलपैः २५०८११
५२ गुणितेः १८२०३९६९०७१७
९५१६९८ ४४ चेन्द्रदिनैः १९०३
०००७ भक्तेलब्धावमाः ११३५९०
१९६४ अवमशेषं ४४७९४१२४
४ पृथक्स्थाः पृथक्स्था अवमैर्हीनाजा
नाहर्गणः ७१४४०४०७३५२१
अथग्रहसाधने ॥ अहर्गणः ७१४
४०४०१७३५२ भगणैः ४३२००
०० गुणितेः ३०६९११५३५४३
४४४ ६९०००० कुदिनैः १५७
६१७८१८ भक्तेलब्धे रविगतभगणाः
१६५५८८४७१० शेषं १५४३०
११० रविगुणे १८५२७२०१४४०
कुदिनैर्भक्तेलब्धेनराशयः ११ शेषं ११
९३१०५३३१ त्रिंशद्गुणे ३४८६
३१५६६९० कुदिनैर्भक्तेलब्धमंशाः
११ शेषं १७८६९७७४४ षष्टिगु
णे १०७३८०९४९४० कुदिनैः
भक्तेलब्धाः कलाः ९ शेषं ११७०५

५७९७१ षष्टिगुणे ७९१३३४
५० ३२० कुदिनैर्भक्ते विकलाः ४८
गुणादिरविः ११११ ०९ ४८ अथमे
षस्फुराः ॥ शुक्रशीघ्रोच्चसाधनं ॥
अहर्गणः ७१४४०४०१७३५२
शुक्रोच्चभगणैः ७०२२३७६ गुणि
ताः ५७१९८१२६३५७९३१४
०७१८ कुदिनैर्भक्ते राशयः ११ शेषे
१९०७७५९५२ द्वादशगुणे ७८१३
२९ ४५ ५० कुदिनैर्भक्ते अंशाः ४ शे
षे १५११५९८२४८ षष्टिगुणे ४
०९ ४५८४४८८० कुदिनैर्भक्ते क
लाः ५७ शेषे ७५४५७८६८४
षष्टिगुणे ४५२७४७२२०४० कु
दिनैर्भक्ते विकलाः २८ एवं शुक्रशी
घ्रोच्चं ११ ५७ ५७ २८ अथ मंदोच्चं ।
२ १७ २६ ५५ शुक्रस्य मंदोच्चसाधनं ॥
अहर्गणः ७१४४०४०१७३५२
शुक्रमंदोच्चभगणैः ५३५ गुणितः
३८२१६ २२४१८३८५५ कुदि
नैर्भक्ते राशयः २ शेषे २०४४५८
३२३८१९० द्वादशगुणे ३१३३७
४४७१४७८०० कुदिनैर्भक्ते अंशाः
१४ शेषे १३५७०५८४१५८..

सूसि
३.
480
140

षष्टिगुणे ८१४२३५०४४४८०००
ऽद्यदिनेभक्तेकलाः ५२ शेषे ४१०५
७३१८४ षष्टिगुणे ५४६३४३४१
०४० ऽद्यदिनेभक्तेविकलाः ३४ ए
वंशुक्रमंदोच्चं २ १४ ५३ ३४ देशांतर
संस्कृतोरविः ११ ५ ५ ५४ शुक्रशी
घ्रोच्चं ११ ०४ ५६ ०८ रविमंदोच्चं २०
७ १६ मंदकेन्द्रं २ २५ १० ५६ भुजज्या
३४ २४ ४४ स्पष्टपरिधिः ३१ ४२ अ
नेनशुक्रभुजज्यागुणिता ४६६६१४
६ भगणांशैः भक्तेलब्धंभुजज्याफले १
३० २० अस्यधनुः मंदफलेकलादि
१३०२० अंशाद्यधनुः २ १० १० स्पष्ट
रविः ११ १४ १६ ४ खण्डकान्तरं २२ ।
स्पष्टागतिः ५८ ५५ अनयाकलाद्ये
मंदफले १३०२० गुणिते ७६६८५४
राशिकलाभिः २६०० भक्ते भुजफले
कलाद्ये ० २० मंदफलस्यधनत्वादि
दमपिधनं ० २ संस्कृतः स्पष्टरविः ।
सूर्यः ११ १४ १६ ३० ॥ अथशुक्र
स्पष्टीकरणं ॥ शुक्रशीघ्रोच्चस्यभुज
फलेधनंकलादि ० ३४ अनेनसंस्कृ
तः शुक्रशीघ्रोच्चं ११ ४ ५६ ४२ रवे
भुजफलंधनं ० ११ अनेनदेशान्तरसं ।

ह्लानोरविः ज्ञानोभुजफलसंह्लानोम
ध्यमरविः अयमेवस्फुटः ११ २२ ०६
१० अस्यप्रोत्योच्चे ११ ०४ ५६ ४२
प्रोच्चकेन्द्रे ११ २२ ५० २२ भुजः ०
१७ ०५ ३८ ज्या १० २२ ५८ पुग्म
प्रोच्चपरिधिः २६२ ओजप्रोच्चपरिधि :
२६० अनयोरन्तरेण २ भुजज्यागुणि
ता २६ ५० ४२ ३८ भगणांशैर्भक्ते ल
ब्धकोटिज्याफले ३२ ८४ २२ स्फुटप्रो
च्चकेन्द्रसमवादिकात्रिज्यायां ३४३
८ धनेस्फुटकोटिफले ५८ २२ २२ अस्य
वर्गः ३३८५५५ ५३ ३३ भुजज्या
फले ३६ १३ त्रिज्यायागुणिते २५ ३१
२१२ ५४ वलकर्णेनभक्तेलब्ध ४३२२
७ धनुष्प्रोच्चलेकलादि ४३२ २२ अंशा
द्यं ७ २२ २२ अस्यार्थं ३ ३६ ४६ धने
स्पष्टेज्ञानः प्रथमकर्मणास्फुटः ११२
८ ३० २४ मंदोच्चे २ १५ ५३ ३४ म
दकेन्द्रे ३ २ १३ २० भुजज्या ३४ ३५ २
४ मंदयुग्मपरिधिः २२ अनयोरन्तरेण
२ भुजज्यागुणिता ३४ ३५ २५ त्रिज्य
याभक्तेलब्धं ० ५५ स्फुटयुग्मपरिधो १२
स्फुटंमदपरिधिः स्पष्टः २२ ० २२ अने
नभुजज्यागुणिता ३७ ८४६ ३८ भ

सूसि
३.
१८
141

गणेशैर्भक्तेलब्धे भुजज्याफले ०५ ०७
अस्यधनुकलाद्यं १०५ ०७ मंदफलं १
५५ ०७ अस्यार्धे ० ५२ ३३ धनमनेन
शीघ्रफलार्धसंस्कृतः स्फुटः ११ १८ ३०
१४ जातोविशीनकर्मणि मंदफलार्धसं-
स्कृतः स्फुटः ११ १४ २२ ४७ मंदोच्चे २
१४ ५३ ३८ मंदकेंद्रे ३ ० ३० ४७ भु
जज्या ३४ ३७ ०२ स्पष्टमंदपरिधि ११
०२ अनेनभुजज्यागुणिता ३७८६ ०२
भगणांशैर्भक्तेलब्धे भुजज्याफले १० ५२
१० अस्यधनुर्जातंकलाद्यंमंदफलं १०
५ १० अंशाद्येधने १ ४५ १० अनेन
मध्यमस्फुटः ११ २२ ०६ १० तृतीया-
कर्मणि मंदस्पष्टः स्फुटः ११ २३ ५ ११
३० शीघ्रोच्चे ११ ०४ ५८ ४२ शीघ्र
कोटि १ ११ ५ ११ अस्याजीवा ३१ ५२
३३ स्पष्टपरिधिना १०२ २२ गुणिता
८५०१०८ ४ भगणांशैर्भक्तेकोटि
ज्याफले २३६१ २४ इदंशीघ्रकेन्द्रस्य
मकरादित्वात्त्रिज्यायांधनंस्पष्टकोटिफ
ले ५७ ४४ २४ वर्गः ३४ १८ ३३ ०५
३८ अस्यमूलेवलकालः ५८ ५५ ३१
वर्गः ३३६३०४० ११ भुजज्या ८०८
१५२ वर्गः ७९५४२६ ५ १७ भुज

ज्याफले ८०८ ५२ त्रिज्ययागुणिते २७

८०८८ ३ ३६ वलकर्णेनभक्तेलब्धे ४

७४ ५४ अस्यधनर्णः शीघ्रफलेकलाद्ये

४७६ १५ अंशाद्ये ७ १६ १५ अत्रोम

नेन ७ ५६ १५ मेदस्यस्पष्टः शुक्रः ११५

२२ ५२ ३० सेस्कानःस्पष्टःशुक्रः ११

१५ ५५ १५ शुक्रमध्यमगतिः ५४ ८

ज्यायान्तरेण ७ गुणिता ५२ २५ २८

नत्वलोचनैर्भक्तेलब्धे १५० स्पष्टमेद

परिधिना ११ ०२ गुणिते १० ११ मौ

शीघ्रगतिफलेमर्दे २ धनेमध्यमगतौ

मेदस्यस्पष्टागतिः ५५ ११ शीघ्रोच्चमध्ये

५६ ८ शीघ्रोनाशीघ्रकेन्द्रगतिः २

६ ५७ स्वत्रिज्या ३४ ३८ अन्त्यशी

घ्रफलानयनेकर्णः ५८ ५५ ११ अ

नयोरन्तरेण १४ १७ ३२ गुणिता ८

५ ३२७ ५२ वलकर्णभक्तेलब्धे १५

१५ अत्रकर्णःत्रिज्यातोधिकः तेन

धनेशीघ्रगतिफलेकलाद्या १५ १५

अनेनमेदस्पष्टागतिः ५५ ११ सेस्को

नास्पष्टाशुक्रगतिः ७४ २६ ॥ अ

थशुक्रपातमादने ॥ अहर्गणः ७

१४४०४०१७ ३५ ५ पातभगणैः

५०३ गुणितेः ६४५१०६८१७

सूसि

३.

९९५७५५ कुदिनैः २५७७५२७८
७०० भक्तेगणाः ४०८ शेषं ३३२९
३५२७५७५५५ रविगुणे २५७५
९२३२७.५०८ कुदिनैर्भक्तेराशा।
यः ० शेषं १७७५४४२५२७८
त्रिंशद्गुणे ५११६३२८७३२४०ष
ष्टिगुणे ३०९५७५७२३५४४०
० कुदिनैर्भक्ते कलाः २५ शेषं ७२
७५ ३३ ६६२४०० षष्टिगुणे ४३
५१०१५७४४००० कुदिनैर्भक्ते
विकलाः १७ एवंसूर्यादिमानः २
० ०० २५ १७ वक्रे ११ सूक्ष्मानाना
शुक्रमानः २ २५ ४० ३३ तृतीय
मेदफलेधनेविपरीतमित्युक्ते मृणे २
४५ १० अनेनसंस्थानःमानःस्पष्ट
शुक्रमानः २ १७ ५५ २३ अयनां
शसाधने ॥ अहर्गणाः ७२४४०
४०१७३५३ अयनभगणैः ६०
गुणिताः ४२६६४२४११०४२२
८००० कुदिनैर्भक्तेऽयनभगणाः १
७१६५० शेषं १०३१४३५६००
रविगुणे ११३८५२२७१०० कुदि
नैर्भक्तेराशयः ७ शेषं १३४३८०
२४०४ त्रिंशद्गुणे ४०३१४०३

दिनेभक्तोरेषूना: २५ षूोषे ८ ६ ६ १ २ ६
४ २० षष्टिगुणो ५ १ ४ ६ ५ ८ ५ २ ० ०
क्तोदिनेभक्तोकला: ३२ एवेविकला:
५६ एवेराषूयादि ० २५ ३२ ५६ अ
स्यभुज: १ २५ ३२ ५६ अंशूना: ५५
३२ ५६ त्रिगुणा: ११६ ३८ ४८ द
यूनाश्रमयनोषूना: १६ ३४ ५२ ॥ अ
थसूर्यस्यदिनमानसाधने ॥ सूर्य: ११
१४ १६ ३० सायन: ० १० ५६ २२ ।
अस्यभुज: ६ ५२ ३६ क्रोनिज्या २
६५ २० अस्यक्रमज्या २६५ २०।
क्रोनेरुत्क्रमज्या १० ५६ अहोरा।
त्रव्यासदलं ३४ २७ ४ क्रोनिज्या २
६५ १० क्रोनिकलादक्षिणा १२७०
३ चरज्या १२७ १७ एषोधनु:ज्ञाना
चरजासेवी: १२७ ०३ अहोरात्रास।
व: सूर्यस्य १२६ ४४ ३३ अस्यवन्
योषूना: ५४ १२ २३ दिनार्धासवं:
५५ ३४ १६ रात्र्यर्धासव: ५२ ८ ५
१० दिनार्धं २५ ३३ रात्र्यर्धं २४ ४०
अहोरात्रे ४५ १६ ॥ अस्यशुक्र
स्यदिनार्धसाधने ॥ शुक्र: ११ २५
५५ १५ सायन: ० ०२ ३५ ०७ भु
जज्या १५५ ०७ परमक्रोनिज्या।

सूसि
३.

143

या १३ ६७ गुणिता २१९९ ६७ ५६
त्रिज्ययाभक्तालब्धाक्रान्तिज्या ९३ ०
१ अस्याः धनुः कलाद्याक्रान्तिकला
९३ ०१ ॥ अथशुक्रसाधनं ॥ शुक्र
शीघ्रोच्चे ११ ४ ५९ ४१ स्पष्टपाते
न १ १२ ५५ २३ रहिते ६ ७ १ १६
अस्यभुजज्या ३४ ११ ४८ शुक्रमध्या
मशरेण १२० गुणिता ४० ६ ४ १९
अन्तिमशीघ्रकर्णेन ५८ ५५ ३१ भ
क्तालब्धशरकलादक्षिणाः ९६ ५५
स्पष्टक्रान्तिदक्षिणाकलाद्याशुक्रस्य।
९१ ४४ अस्याः क्रमज्या ०९ ५४ ३
त्क्रमज्याव १ ११ अनया ० १२ त्रिज्या
रहितेदिनव्यासदले ३४ ३७ ४८ क्रा
न्तिज्या ९ ५५ पलभया ५ ४५ गु
णिता ३६ ४० रविभक्तालब्धाक्षिति
ज्या १ १८ इयंत्रिज्ययागुणिता ११ ३
४५ २४ दिनव्यासदलेन २४ ३७ ४
८ भक्तालब्धाचरज्या २ ९८ अस्याः
धनुः ज्ञानाचरजासवो: ३ १८ साय
नः शुक्रः ० ०१ ३५ ०७ अस्योदयाः
१३१८ शुक्रस्पष्टगत्या ७४ १९ गुणि
ताः ६८८४७ १७ अनेन १८०० भ
क्तेलब्धे ५४ ५४ अनेनवक्रासवो।

११९०० युक्तेनानाखाह्नोरात्रामर्वा: भू
गो: ३१८५४ ५४ पक्षोवनभाग: ५४
१३ ४३ कालेफलनालाश्चरथन्नषा ३१८
युक्तानानादिनार्धामर्वा ५४ १७१ हीने
रात्रार्धामर्व: ५४१० १५ उभयत्रापिमृष्टि
धिकप्रानत्रय ३९० भनेलत्रैराश्यात्साहि
नार्धे ५ २ रात्र्यर्धे १५ १ ॥ अथोदा
यास्तज्ञानमाह ॥ अथोदयास्तसमयो:
परिज्ञाने प्रकीर्तिते दिवाकराकराक्रांत
मर्तिनाल्पवलेनसामिति ॥ अस्यनवाय
ग्रहयुत्यादिकारणेनसूर्यरश्मिभिराक्रा
तेमूर्तौबोवल्लादिवस्तुहारेणमल्पनेनसाक्ष
ल्पतेनस्कानौ उदयास्तसमयो: परिज्ञाने
सूक्ष्मज्ञानप्रकार: कीर्तितेप्रकर्षेणोच्य
ते १ अथपंवनारणेपश्चिमास्तपूर्वो
दयोश्चाह ॥ सूर्याद्न्याधिका: पश्चादस्ते
जीवकुजार्कजन: ऊना: प्रागुदयोवांतेस्त
कुजौवक्रिणोनश्या २ वक्रिणौवक्रोग
तौस्तकबुधोनश्यासूर्यान्नुरुफभौमप्रान १
य: अभ्यधिकाभागे: अधिका: सन्त: प
तीच्यामस्तगच्छंन: सूर्याद्रागेन्यूनाल्पसू
र्वोदयंप्राप्नुवन: २ अथवक्रबुधशुक्र
योः अवस्तपश्चिमोदयोश्चाह ॥ ऊना:
विवस्वत: प्राच्यामस्तेवक्रतभागैर: बुक्त

सूसि
उ.

लिभोधकः पश्चाद्वर्यशीघ्रपाचिनः २
पूर्वीघ्रपाचिनः चन्द्रबुधशुक्राः सूर्यादीनं
प्राच्यामस्तंवक्रत्वेन प्रागुदवेन सूर्यादिका।
लपश्चादुदयाम् २ अथाभीष्टदिने।
आसन्नासूर्ययुते सूर्योदयोस्तकालि
कीन काल/ज्ञानार्थकार्याविन्याह ॥।
सूर्यास्तकालिपश्चात्प्राच्यामुदयका
लिकौ दिवाकरग्रहौ कार्या हक्कमोथग
हसाने ५ पश्चिमान्त्यस्त्रिमास्तसाधने
आसन्नेअभीष्टदिनेसूर्योस्तकालिको ग्र
येग्रहौ कार्यान प्राच्योश्चवोस्तोदयसाध
नेसूर्योदयकालिकौ कार्यान अनंतरं।
ग्रहस्य हक्कर्म अनयालहक्कहयेकार्या
न ५ उदाहरणम संवत १८८७शा
के ५ ३२ चैत्रशुक्लाष्टम्यामर्धरात्रिको।
स्पष्टसूर्यः ११ २४ १८ ३० गतिः ५८
५५ शुक्रः ११ १५ ५५ १५ गतिः ७४
१८ स्पष्टपातः १ २७ ५५ २२ अयनां
शाः १८ ३४ ५२ सूर्यस्यदिनार्धे १५।
२३ रात्र्यर्धे १४ ४० मिश्रमाने ४५ २
८ शुक्रस्यदिनार्धे १५ २ रात्र्यर्धे १५ २
अनश्चवोस्तसाधनलात्सूर्योदयकाली।
नेकरणे रविगतिः ५८ ५५ मिश्र
घटीभिः ४५ २८ गुणिता २८ ७८।

षष्ठ्यामङ्केकालादिलब्धेन ४४ २६ सह
दः ११ २४ २६ ३० हीनः जातः सू
र्योदयाकालीनः रविः ११ १३ ३१ ५
४ उदयकालीनः शुक्रः ११ १४ ५८
५६ शुक्रशीघ्रोच्चगतिः ५६ ०८
शुक्रशीघ्रोच्च ११ ३ ४२ ५५ ॥ अ
थ दृक्कर्मसाधनं ॥ रविः ११ २
३ ३१ ५४ इदमेव लग्नं सूर्योदये स्प
ष्टं लग्नं अनेन भुक्तसूर्येण ।
लग्नमितिं तेये साधने ० १० ११ ४६ सा
यनसूर्यः शुक्रः ० १ २८ ४६ अ
स्याभोग्यसव: १२ ५५ लग्नस्य भुक्ता
सव: ४५१ अनयोर्योगः १७०६
अनेन ग्रहोदये : ० भुक्तः १७०६ ।
अनेन २६० भक्तः लब्धा उन्नतघटि
का ४ ४४ इदं शुक्रास्तगते शुक्रादि
नाधमध्ये १५ ०२ शोधिते जाते द
वेनते १० १८ ॥ अथ पारसाधने ॥
शुक्रशीघ्रोच्च ११ ३ ४२ ५५ स्प
ष्टपातेन १ २७ ५५ ३२ रहिते ९ ०
५ ५८ ३२ भुजज्या ३४ १८ ५५ ।
मध्यशरेण १२० गुणिता ४१ ०
१७१० शीघ्रकोणेन ५८ ५५ ३
२ भक्तालब्धाशरकालादिलिप्ता ७

सूसि
उ.

145

३ पलभयागणिता ४०२ ५२ रवि
मण्डलके ३३ ३४ नेनेन २० ११।८ गु
णिते ३४४ ४५ शुक्रस्पष्टदिनार्धेन १
५ १ मण्डलमानहकला: द्वि
णशरेन्यग्ना: २२ ५७ प्रायनन्वान
शुक्रेयोजिता श्वानहकर्मसंस्कृतो
शुक्र: ११ १५ २१ ५१ अयनहके
मशुक्र: ११ १५ २१ ५१ सायन: ०
२ १ ४३ त्रिभयुत: ३ २ १ ४३
भुजज्या ३४३४ १३ परमक्रान्ति १
ज्या १३ ५७ गुणिता ४७ ५७ ५
३७ २४ त्रिज्याभक्तेलब्धक्रान्तिज्या
१३ ५५ २७ आसोथत: जाताक्रान्ति
कला १५ ३८ १७ षेष्ठाड्याक्रान्ति
कलया १३ ५८ १७ अयन: शुक्रा
शुगे ७० ०३ गुणिताजाता: विक
ला: १६ ५७ षष्ट्याभक्तेलब्धाकला
अयनहकर्मसंस्कृतका २७ ५५ अ
नयावहकर्मसंस्कृत: शुक्र: का १
न्तिशुरयोरभिन्नदिकत्वायुक्त: जात:
आयनहकर्मसंस्कृत: शुक्र: ११
१५ ५५ ५० ॥ अथेष्टकालोपा
नयनमाह ॥ नयोलेशान्तरप्रा
णा: कालोगुणा: षष्टिभाजिता: प्रती१

षड्भयुतयोर्नैहल्लग्नेशामवः ५ सू
र्योदयाल्लमानेनयोः सूर्यहक्कोमेषल्ह
नयोः लग्नान्तराः प्राणाः भोग्याल्ल ।
न्यूनाकस्यार्थेन्युनापकालेण अन्तर
कालाम्नवः षष्टिभक्ताः नष्टः कलांशा
भवन्ति । प्रतीकोपश्चिमोदयात्सम
दनेषड्भयुतयोः षड्भाधियुतयोः हक
हानयोस्तद्दल्लग्नानरामवसः अन्तरा
सवसः षष्टिभक्ताः इष्टकलांशाभवन्ती
त्यर्थः ११५ उदाहरणम् सूर्यः १
१ २३ ३१ ५४ शुक्रः ११ १५ ४४ १
५० अनयोरन्तरांशाः ७ ४२ ४ ८
भिः राश्युदयः १३३८ गुणिता १०
११७ त्रिंशद्भक्ताः लब्धं ३४० षष्टिभ
क्तेलब्धकलांशाः ५ ४० द्वयोरेक
राशौस्थयोस्तयोरन्त्याकालसाधने ॥
अथगुरुशनिभौमानांपरमकलांशा
नाह ॥ एकादशशमरेज्यस्यशनिश्च
स्तयोर्वेजस्यान्तकालांशास्मिगुरुव ।
स्यादशस्मसाधिकस्तथा ६ गुरोद ।
येस्तिचएकादशा ११ कलांशाः शने ः
पंचदश १५ भौमस्यसप्तदश १७ ।
अथशुक्रस्योनाह ॥ पश्चादस्तम
योयोभिः उदयाः प्रोमहत्वयाप्राग

सू.सि.
उ.
२१६
146

स्तमुदयः पश्चादस्तमनादशभिः भा
गो ७ शुक्रस्य महत्त्वात्स्थूलबिम्ब
त्वात्पश्चिमेस्तमयः प्राच्यामुदयश्च
अष्टाभिः कालांशैः प्राच्यां शुक्रस्यां
ल्पत्वात्स्वल्पबिम्बत्वादस्तः पश्चिम
स्यामुदयश्च दशभिः कालांशैः एव
ज्ञेयः ॥ अथ बुधस्याह ॥ एवं
बुधो द्वादशभिस्त्रयोदशभिः रंशकैः
वक्रीशीघ्रगतिश्चार्कात्करोत्यस्तमयो
दयौ ८ वक्री शीघ्रगतिस्तु बुधः ।
सूर्यात्पश्चिमास्तं प्रागुदयं च द्वादश
भिः रंशैः प्रागस्तं पश्चादुदयं च त्रयोद
शभिः कालांशैः अत्र बिम्बं बुधः क
रोति ॥ अथ दृष्टादृष्टत्वमाह ॥
एभ्योधिकैः कालभागैर्दृश्या न्यूनैरद
श्यानाः भवंति लोके खचरा भानुभा
ग्रस्तमूर्तयः इति ९ एभ्यः प्रा
गुक्तपरमकालांशैः अधिकैः इष्टका
लांशैर्दृश्याः अभीष्टकाले दृष्टियो
ग्या ग्रहा भवंति अस्तसाधने दृश्या
नेऽस्तंगताः उदयसाधने दृश्याने
उदययोग्यत इत्यभिप्रायः न्यूनैरिष्ट
कालांशैः ग्रहा लोके अदृश्यानाः भ
वंति ॥ दृष्टिगोचरतां न प्राप्नुवन्ती

नार्थः ॥ ग्रहयुतिर्विहितमाह ॥ भानु
भाग्रहस्पष्टनेय इति सूर्यसानिध्यो ग्रहौ।
दीनां दीप्ताग्रस्तानां विभूतनामूनि: विम्ब
स्वरूपमिति उक्तकलांशोभ्य: इष्टका
लांशोऽधिकैरल्पपश्चाज्जनैर्गतोऽस्त: उद
यस्त्वधिकैर्गत: जनैर्गम्य: इतिनानाप
येन अथगतिष्यादिनाज्ञानयनम् ॥ न
त्वालांशान्तरकलाभुक्त्यन्तरविभाजिता
दिनादिनत्फलेलब्धेभुक्तियोगेनवक्रिणः
इति १० परमकलांशाः इष्टकलांशाः
अनयोरन्तरकलाः सूर्यग्रहयोरंतगत्यन्ते
रेणकलान्तरेणभक्त: लब्धं दिनादिय।
त्वलेनउदयास्तयोगतैष्यदिनाद्यं भवति
वक्रिणः वक्रग्रहस्यगतियोगेनभक्ता: फले
गतैष्यदिनाद्यंज्ञेयं १० उदाहरणम्
इष्टकलांशाः ८ ४० परमकलांशाः
१० अनयोरन्तरेण १ ४० असुकलाः
१९ सूर्यशुक्रयोर्गत्यन्तरेण १५ ३२।
भक्तालब्धंदिनादि १९ ४५ २२ एतद्दि
नादिके सेवन १९९७ चैत्रशुक्लाष्ट
म्यांसूर्योदयात्मिश्रघटी ४ ८ ४५ २२
गतलक्षणत्वात् शोधितेसंवत् १९९
९ चैत्रकृष्णाष्टम्यां सूर्योदयादिष्टघटी
३ ० ४ शुक्रस्यपश्चादस्त: ॥ अन्यद

सू.सि.
उ.

147

ष्याह ॥ तल्लग्नखण्डनेभुक्तौअष्टादशशु
नेभुक्ते स्फलंकालगतौनाभ्यांदिनादि।
गतगम्ययोः ॥ भुक्तौसूर्यग्रहयोर्गतौ
कालात्मकेलग्नखण्डनेसायनग्रहस्यराशु
दयेनात्मात्मकेनगुणितो अष्टादशशतै
नभक्तेफलौकालगतौस्फुटौ नाभ्यांगतौ
भोग्यानगम्ययोर्दिनादिस्वोक्तप्रकारेण।
साध्ये ॥ उदाहरणम् रविगतिः ५८
५५ सायनसूर्योदिष्टिनेमेषास्तुभिः २३
२८ गुणिता ७८२४१ २० अष्टादशशतैः
१८०० भक्तालब्धाकालगतिः सूर्यस्य
४३ २८ शुक्रभुक्तिः ७४ २ ९ सायन
शुक्रार्धिष्टिनमेषस्वाभिः १३२८ गुणिता
९८८४७ २८ राशिकलाभिः १८०० भ
क्तालब्धाकालगतिः शुक्रस्य ५४ ५४।
इष्टकालांशाः ५ ४० परमकालांशाः १०
अनयोरन्तरं २० असकलाः ३९० सू
र्यकालभुक्तिः ५४ ४४ अनयोरन्तरेण
भक्तालब्धंदिनादि १० ५४ ४१ गतदि
नादिकं ॥ संवत् १९९७ वैशाखशुक्ल
एकादशीमिश्रघटी ८ ४५ १९ गतलब्ध
लान शोधितेजातेसंवत् १९९७ वैशाख
स्यन्तनीयायोसूर्योदयादिघटी ९ ५० ४ [illegible]
५ शुक्रास्पष्टकालः ॥ अनयोरन्त्या उ

दयमाधनेत्तेयम् ॥ अथनक्षत्राणांक
लांशानाह ॥ स्वात्यग्न्यमृगवाथार्द्रि
नाश्लेषापुनर्वसु: अभिजित्ब्रह्महृदये
चयोदशभिरंशकैरिति १२ मृगव्याधोल
ब्धकः स्वात्यादीनांब्रह्महृदयान्तानांच।
योदशकलांशाः दृष्टाः १२ ॥ अथा
न्येषामाह ॥ हस्तश्रवणफाल्गुण्याश्र
विष्ठारोहिणीमघ: चतुर्दशांशकैर्दृष्ट
विशाखाश्विनैर्वतमिति १३ ॥ अन्येषा
माह ॥ कृत्तिकामैत्रमूलानिसार्पपौष्णेऽदि
मेवच दृष्टान्तेपंचदशभिराषाढाद्वितये
तथा १४ एतानिपंचदशकलांशैर्दृष्ट
नेइत्यर्थः १४ ॥ अथावशिष्टानाह ॥
भरणीनिष्ठ्यसौम्यानिसौम्यात्रिसप्तमांश
कैः शेषाणिसप्तदशभिर्दृष्टान्दृष्टानि
भानिच १५ पुष्यः मृगनक्षत्रे एतानि
नक्षत्राणिसौम्यान् अनाविसत्वात्रिस
प्तकांशकैः एकविंशतिकलांशकैःदृ
ष्टादृष्टानिभवंति १५ अनयारीत्या।
नक्षत्रस्योदयास्तेसाध्यौ ॥ अथप्रका
रान्तरमाह ॥ अष्टादशांशनाभास्ताद्दृ
श्यंतेअष्टाः स्वोदयास्तभि: विभज्यालब्धाः
दशोपांशास्ते दृष्टादृष्टानोनतथा १६ दृ
श्यंतेअष्टाः कलांशाः अष्टादशांशानन्तु।

सू.सि
उ.
98८
148

गिना: ग्रहगणगणायासभि: भक्तालब्धा: लवो
पूर्णाः नैरंशोऽहंगणाहगणउदयास्तोप्रकाशेनेरे
णाह ॥ १९ ॥ अथान्यदाह ॥ प्रागेषउ
दयः पश्चादस्तोऽहकर्मेष्वेवन् गतेष्टदिवस
प्राप्तिभागभक्तामस्देवहि इति १७ पश्चान्
नक्षत्राणांप्राच्यामुदयः प्रतीच्यामस्तः पश्चा
नक्षत्राणांऽहकर्मेष्वेवन् हिइतिनिश्चिवे
येनसूर्यगन्यागतेष्टदिवसानांप्राप्तिः नक्ष
त्रगतेरभावात् १७ ॥ उदाहरणम् शुक्रा
स्तमयकलांशाः १०।४२।४। अनयोरंतरे
५।५०।५९। कला: ३५०।५९। शुक्रा
र्कयोः कालभुक्त्यंतरेण १२।२९। लब्धदि।
नादि २८।१३।३०। इदंवैनशुक्लास्तमयो
त्तरघटीषु ८।४५।३९। शोधितेजातं।
फाल्गुनशुक्लादशम्यांसूर्योदयादिष्टघटीषु
३१।५९। शुक्रास्त: ॥ अथसदोदितन
क्षत्राण्याह ॥ अभिजिनब्रह्महृदयेस्वाती
श्रवण निष्ठाउत्तरभाद्रपदा: उत्तरदिक्स्थ
त्वात्सूर्यकिरणै: नलुप्यतेनास्तोदयेतेअ
लिनयानीन्यर्थ: १८ ॥ विश्वनाथेन
रचिताग्रहलाघवार्थप्रकाशिका नवमोह्युद्भव
नक्षत्रोदयास्ताधिकारिणी ॥ इतिश्री
दिवाकरदैवज्ञात्मजविश्वनाथविरचिते।
ग्रहसिद्धान्तेसोदाहरणव्याख्यानेउदयास्त

धिकारः समाप्तः ॥ अथ स्पष्टो गोनन्ताधि
कारो व्याख्यायते ॥ उदयास्तविधिः
प्राग्वत् कर्त्तव्यः शुक्रशनैश्चरयोरपि भागैर्द्वाद
शिरंशस्तान् दृश्याः प्राग्वत्पादृश्यनाम् १
चन्द्रस्य उदयास्तविधिः उदयास्तयोःसा
धनप्रकारः पूर्ववत् पूर्वैर्गन्याकार्यः।
द्वादशभिरंशैश्चन्द्रः पश्चात्यास्त्रिमस्तो
दृश्यः उदितोभवति प्राच्यामदृश्यतो
मस्तेषशाम्प्रेति ततः ततावत् ॥ शुक्ल।
प्रतिपदि चन्द्रोदयसाधनम् ॥ संवत् १
८८७ शाके १५ ३२ पौषशुक्लप्रतिप
दि गुरौ अहर्गणः ७१४४०४०७
७७८१२ अर्धरात्रसमयजाः देशान्तरभु
जफलसंस्कृताः मध्यमाः रविः ८।७।१
२।११। चंद्रः ८।२४।११।५८।चन्द्रो
च्च ८।१८।१८।५५। चन्द्रपातः २।१३।
५०।०। रवेर्मंदोच्च २।१७।१८।५५।
स्पष्टार्कः ८।८।५५।१५। गतिः ६१।
१३। चंद्रः ८।१३।४०।५।गतिः ७११।
१८ अयनांशाः १८।४०।३०।रविदिने
२८।०।राज्यर्धे १७।०।मिश्रकालः ४३।
० ॥ अथ चन्द्रस्पष्टदिनमाने चन्द्रस्य ८।
१३।४०।४० सायनः ९।२।०।२१।२०।
भुजज्या ३३८०।५५। परमक्रान्तिज्या।

सूसि
उ.
१४९

१२४७ गुणिता ४७३३०००। ४३ त्रिज्या ३४३८ भक्तेलब्धे क्रांतिज्या १३३७। अस्याः धनुः क्रांतिकलाः कलाद्यास्तुद्विश। ५।२८। वेद्धः ८।२३।४०। ५०। पातेन २।१३।५०।००। रहितः ५।१।५०। अस्याभुजज्या ५।८७।५७। वेलमध्यशरेण २७० गुणिता १५८७४२३०। त्रिज्याभेसवेदृशरदक्षिणा ४५। ९०। सस्पष्टक्रांतिर्दक्षिणा १।४५०।३८ अस्याश्क्रमज्या ४।५।४७। उत्क्रमज्या व ३०५।४२ अनयात्रिज्यायार्हिनाज्या नाद्विनयाखदले ३।३।१७। क्रांतेः। क्रमज्या १४।१५।४७। गुणिता ८२४० ४५ रविभक्तालब्धाद्विनिज्या ५७८ २३५ प्याधनुः ज्ञाताः वस्ञासवः ७२७।५३ सायनवेद्धः ४।१०।२।१२०। अस्योदयेन १८ १४ वेद्धस्यञागतिः ७।१।१८ गुणिता १३ १२०४५५।४२ अनेन १८०० भक्तेलब्धे १८ ५५। अनेनवक्राखवः २।५८०० युक्ताजाता स्यात्होराञासवश्चेदृश्य ३३३२८। ५४ पश्चावनभोगः ५५८२।१३। क्रांतिदक्षिणात्वेधनवरयधनुःखाहीनेजातासदिनार्धासवः ४८।५५।२०। युतेनपरार्धासवः ५३३।७। सा उभयखोपायिप्रस्पमितकाप्तानयमभक्तेलब्धे

वेद्धदिनार्धे १३।२५। रात्र्यर्धे १७।३१
सूर्यस्य दिनमाने ३५।० मित्रमाने ४३
अनयोरन्तरेण १७।०। इष्टकालेन सूर्यो
दयास्तकालिको सूर्यवेद्धो सूर्यः ८।२५।४
।४१ वेद्धः ८।२०।१५।१८। अस्योत्क्र
मस्साधने। सूर्यास्तकाले सषड्भसू
र्योन लग्ने १।२५।४।।४२ सायने १
१३ २२ २५ सायनोस्तकालीनस्तत्रः ५
२।५२।५८। अस्य भोग्यांशा १३ ३ १
मकरस्योदयः १८।१५ गुणिता ४।५१
८ त्रिंशद्भिः ३० भक्ता लब्धा भोग्यासवः
१।५५ लग्नस्य भुक्तांशाः १३।२२। मिथुन
स्योदयः १८।१५ गुणिता ४२४१।।५।
त्रिंशद्भक्ताः लब्धा भुक्तासवः १४।५७ भु
क्तभोग्ययोर्योगः २८।१४ मध्याधिनराशि
सकान लग्नराशिपर्यन्ते कुम्भमीनमेषाख्य
योगेन ५९८४ युक्तः ८४५८ सप्ताधि
कषानचयेण ३६० भक्ते लब्धे उन्नता
घटिकाः गुणनसेन्नताः २३।२५। वेद्धस्य
दिनार्धे १३।२५। अनयोरन्तरेण ज्ञातेन।
ज्ञिमनं दिनार्धाद्यदधिकत्वात् १०।०७
अस्तकालीनः शुक्रः पातः २।१३।५०
५९ पातोनपंद्रः ९।०।२५।३४ पा
सोभुजज्या ३४४।५।। मध्यमभुजेशा १

सूसि
७.
९२०
150

७० गुणिता ९०३५०५।३० विभक्ता ३४
८८ भक्तालब्धेस्पष्टशरः दक्षिणः ३०।१३
पलभया ५।४५। गुणिता ९०३। ४४२
त्रिभिर्भक्ताःलब्धं १४।२८। नूनेन १०।७।
गुणिते १४९।११ वेदाद्विनायेन १।।२९
भक्तेलब्धंमत्तद्दक्कलाः ऋणासंज्ञकः ९
५। अनेनसंस्कारः वक्षः जातोदृक्कर्म।
संस्कारः वक्षः ८।२०।५।३७। ॥ अ
याधनदृक्कर्मसाधनम् ॥ अथायनदृ
क्कर्मसंस्कारः वक्षः सायनः ५।२६।४
६।७। त्रिभयुतः ०।२६।४६।७। भुज
ज्या ४०५।१८। परमक्रान्तिज्या १३९
७ गुणिता ५६६२०४।६। त्रिज्यया
भक्तेलब्धक्रान्तिज्या १६४।४१। अस्याध
नुः जाताक्रान्तिकलाः १६४७४११। ष
ष्ट्याभक्तेरंशाद्याक्रान्तिरुच्यते २।४४।४
१ अनयास्पष्टशरः ३०।१३ गुणिता
जाताविकलाः ८१ षष्ट्याभक्तेलब्धाक
लाः अयनदृक्कर्मसंज्ञकः ११२१ अन
याआयनदृक्कर्मसंज्ञकः ११२२ अनया
अयनदृक्कर्मसंस्कारः वक्षः ८।२०।५
३७ क्रान्तिशरयोर्भिन्नदिक्त्वात्युक्ताः जा
ताः आयनदृक्कर्मसंस्कारः वक्षः ८।२
६।५५। पश्चिमोदयसाधनलग्नात्पद

श्रियुक्तः १।२०।५९।५१। षड्भांशियुक्तो
र्कः २।१९।४१।५२। अनयोरन्तरांशाः।
१३।२५।८। एभिः षड्भांशियुतार्थेर्केऽर्धोद
यासवः १८।१५ गुणिता २४४०८ त्रिंशद्भ
क्ताः लब्धं ८१३ षष्टिभक्ते लब्धे कलांशाः।
१३।३३ चंद्रस्याधिकेन कलांशाः १२ कलो
नान्तरे १।३३ रविगतिः ५९।१३ साय
नषड्भांशियुक्तस्यार्याधिष्ठितमिथुनास्व
भिः १८।१५ गुणिता ११०९।१७ अष्टाद
शशतैः १८०० भक्ता लब्धा कालगतिः सू
र्यस्य ५९।२। चन्द्रगतिः ७२१।८ सायन
षड्भांशियुक्तचन्द्राधिष्ठितराश्युदयेन कर्का
स्वेन २०५१ गुणिता १४७५ ३८९।२८
अष्टादशशतैः १८०० भक्ता लब्धा चन्द्रस्य
कालगतिः ८२१।५२। कलांशयोरन्त
रे १।३३ अस्य कलाः ९३ सूर्यचन्द्रयोः
कलाभुक्त्यन्तरेण ७५१।५१ भक्ता लब्धं
दिनादिना ०।७।२० रविदिनं जातो शुक्ल
प्रतिपदि सूर्योदयादारभ्य घटीषु १८।४०
उदितः शुक्लः इत्यनेन अस्मिन्नेवादिनेव
दृश्यानि भोगहीनत्यसूचिनं मनःकलांशोभा :
१२ इष्टकलांशास्मान्न्यूनत्वे चन्द्रदर्शनं नालो
नार्थः इति वाच्यम ॥ एवमम्मावस्यो
दयकालीनो चन्द्राकौ विधाया[illegible]मयाः।

मुंस
पृ.
१५१
151

साध्याः ॥ अथश्लोकत्रयेण दोनित्यान
साधनमाह ॥ रवीन्द्वोः षट्भयुतयोः प्रा
ग्वल्गुणेनशसवः एकराशौ रवीन्द्वोस्तुकार्यो
विवरलिप्तिकाः १ तन्नाडिकाहतेभुक्तेः २
वीन्द्वोः षष्टिभाजिते तत्फलाविंनयोर्भूयः व
त्कयाः विवराः सवः ३ एवंयावन्निष्पत्तिर्भ
नारवीन्दोरंनशसवः तैश्चोणेरस्तमितोऽन्दुः।
शुक्लेवोस्तमसमानयम् ४ इति श्लोकाप।
स्तार्थोहृदिस्थमेसूर्योस्तकालेचन्द्रस्यदृक्कर्म।
दृश्यंकृत्वानयोः षड्राशियुक्तयोः सूर्यचन्द्र
योः लग्नानशसवः सूर्यतल्लग्नयोर्ग्रहयोरंत।
शसवः प्राकचन्द्रसाध्याः तौ षट्भयुतौ रवि
चन्द्रौ चेदेकराशौ तदा अन्तरकलाः कार्याः
स्ताः षष्ट्यास्ताभिर्गुणिता अष्टादशशतेनैकं
लाभिर्भक्ताः कालंत्रांसवस्तेषुधिकशतनवयेण।
भाज्याः लब्धावषघटिकाः यदासूर्यचन्द्रौभि
न्नराशौ तदाभोग्यपातस्मनचासयार्थेनगुणनप्रका
रेणावघटिकाः साध्याः ताभिः रवीन्द्वोः गती
गुणितषष्टिभक्तेतत्कालान्वितयोः स्वस्वका
लादिफलयुक्तयोः सषट्भसूर्यचन्द्रयोः भू
यः वारंवारे विवरासवः एवंनिष्पन्नाकार्याः प
वेनन्याटिकाभिः सषड्भसूर्यदृक्कर्मसंस्कृतन
चन्द्रो सूर्योस्तकालेकौ श्रवालेनयोर्विवरा
सवः इतियावत् तेषां शेषाः भुक्ताते : अहन

साधितैरस्ताभिः सूर्यास्तात्स्वेनेनांशैरेव
लोकेऽस्तं प्राप्नोति ॥ उदाहरणं ॥ अ
स्तकालीनोऽर्कः २।९।४१।५२। ग
तिः ५९।२३। हक्कर्मसंस्कृतोऽस्तका
लीनश्चन्द्रः २।२०।९।५४। अनयो
रन्तरांशाः १३।२५।७। अस्तकलाः।
८०५।७। राश्युदयेन २०५। गुणि
ता ११९३।२५४।१७ राशिकलाभिः
भक्ताभिर्लब्धासवः ५०९।१९
षष्ट्याधिकशतत्रयेण ३६० भक्ता
लब्धा घटिकाः २।३। आभिः रविग
तिः ५९।२३। गुणिता १५४ षष्टि
भक्तो लब्धा कलाः २।३४ आभिः अस्त
कालीनः सूर्यः २।९।४१।५२ यु
क्तः जातः तात्कालिकः सूर्यः २।९
४४।२६। एवं तात्कालिकश्चन्द्रः २
२०।३७।१४। अन्तरांशाः १३।५२
४८। कलाः ८३२।४८। राश्युदयेन
२० गुणिता १७८०७२।४८ आभिः
अस्तकालीनः सूर्यः २।९।४१।५२
आभिः सूर्यगतिः ५९।२३। गुणिता २
९। षष्ट्याभक्तो लब्धा कला २।४१ युक्ता
जातः तात्कालिकः सूर्यः २।९।४४
३३। एवं तात्कालिकः चन्द्रः २।२०

सू.सि.
उ.
१५२
152

३८ अनेनायनाः १३।५४।५ कलाः ८
३४।५ राश्युदयेन १०५१ गुणिताः १
७१०७०४।५५ अनेन ८१०० भक्ता
लब्धासवः ५५०।३३ अनेन ३६० भ
क्तालब्धा घटिका २।३८ एवमसकृत्क
र्मणा साधितैर्घटीभिः शुक्लाष्टमीपादि
पतः द्वितीयायां सूर्यास्तादनन्तरं चन्द्रो
ल्लेखः प्राप्नोतीति ज्ञेयं ॥ अथोदयमाथ
नमाह ॥ भगणार्धं रवेर्दत्वा कार्यौ तद्वि
वरासवः तैः प्राग्गैः कालसंपद्दोलग्नशी
तांशुरुदयं व्रजेदिति ॥ ५ कालसंप
हेतैः प्राग्गैः कालसंपद्दोलग्नशीतांशुरु।
दयं व्रजेति ॥ कालसंपद्दे भगणार्धं युक्ता
र्कस्य रवेर्दत्वा चन्द्रस्य तदन्तरं द्विवरास
वः तयोः प्राग्लग्नप्रकारेण हक्कर्मसंस्कृ
त चन्द्रसूर्ययोरन्तरासवोऽभिः सूर्यास्तादन
न्तरं चन्द्रोदयः प्राप्नोति ५ अत्रक्रि
या प्राग्लग्नानुरूपा प्रागेव प्रदर्शितेति ५
चैत्रे शुक्लाष्टमीपादि प्रतिपदि तिथ्युद
यो लम्बयानयनेन मासप्रमाणेन चन्द्रो
दयः स्यात् ॥ अथोपसंहरन्नाह ।
कर्मणानयनेऽस्तमयेनाह ॥ अथ चन्द्रः
कोनिबिम्बो पाटिकामात्रनिर्णयता न
नेतृकर्म क्रमात्संनिवेशय : संज्ञितानाः ॥

८१

मध्याह्नेन्दुप्रभाकर्णसंगुणितायदिस्मोन्तरा न
दार्केज्ञादितिनीवायोशोधयोज्यावदाहिता ७
शेषलम्बज्ययाभक्ता लब्धोवाऽऽग्नः स्वादिग्भवः
कोटिशेषेस्तयोर्वर्गेः युतेर्मूलेश्रुतिर्भवेत्।
न ८ अर्केन्दोः सूर्यचन्द्रयोः कोटिस्मृतं
सपरागभावाद्यथासिद्धकोटिमेवसाधाव।
इसपशरमेखनामासाधाकोटिः एवंस्या।
द्वकोटिविकसमेपकदिषुवे विश्लेषे अन्त
रमनयाभिन्नदिक्त्वात्युतिः योगः कार्यः ८
ज्यानस्ययोगस्यवियोगस्यजीवाकार्या अ
कोदिक्: वेद्: यत्रयत्संदिशिनहिकोदि
हिन्नतया असौज्या विज्ञेयात्तानवा: ॥
नयथा सूर्याचन्द्रयोरेकादिककोटिनेसू
नेकान्तेग्रहस्यादिविपरीतनत्वेज्ञेयं अन्यथ
यथादिकस्यान मान्यामध्याह्नेन्दुप्रभाक
र्णसंगुणितामध्याह्नकालिकः चन्द्रस्य।
त्रिप्रश्नोक्तप्रकारेणच्छायाकर्णस्वसाध्यः ॥
तेनच्छायाकर्णेनगुणितानेत्यर्थः मान्याय
गुनतानदाह्नादशगुणितानायामध्योपज्ञीवा
योशोधयादिनयुधानिनदाविपरीतेनशोध
नेकार्यं यथा अंतरीभवतितथाकार्यं।
मित्यर्थः यदिदाहितानाह्नाशगुणितानाअह
ज्यायायोज्या एकदिक्त्वात्संस्कारतेशेषं।
तदशालम्बज्ययाभक्तेलब्धेभुजः दिग्भव :

सूसि
उ·
९१२
153

सेम्यायदिक्तेय: पूर्वादक्षिणोग्रेसौम्येय:
सैवकोटि: तयो: भुजकोटीवर्गयो: यो।
गात्तभुजेकर्ण: स्यात् ८ ॥ उदाहरणे
शुक्लप्रतिपदि अस्तकालेनोर्क: ८।१९
४१।५२। वेन्द्र: ८।२०।१९।२५।९।
अयनांशा: १९।४०।३०। सायनोर्क:
८।२३।२३।३२। सायन:वेन्द्र: ९।
१९।४७।११। रविभुजज्या ३४१।७।
क्रांतिज्या १३८७।२४ क्रांतिदक्षिणा।
कलाद्या १४२११।१७ सायनवेन्द्रस्यभु
जज्या ३४१३।१। क्रांतिज्या १३८९।
५४ वेन्द्रक्रांतिदक्षिणाकला १४२८।५
४ अस्तकालिन:पात: २।१३।५०।
५४ पातोनवेन्द्र: ९।१९।१९।५।अ
स्यभुजज्या ३७४।२४ मध्यशरेण २७०
गुणिता १०१३५८।७ त्रिज्ययाभक्तो
लब्धस्पष्ट:शर:द २१।२८ कलाद्या:
स्पष्टचन्द्रक्रांतिदक्षि १४२११।१७ सूर्येन्द्र
क्रांत्योरेकदिक्त्वाविशेषविश्लेष: कला।
त्मक: दक्षिण २१।५ अस्यज्याजात
नादक्षिणा: २१।५ ॥ अथविप्रस्मो
क्तविधिनाच्छायाकर्णसाधनं ॥ अर्धप
वितवेन्द्र: ८।१३।४०।५० वेन्द्रदिना
र्थं १३।११। गतार्थं १७।० विशेषे: ।

८।४६।५३।१५। रविदिनार्धं १३।०।ग
ग्रार्थं १७।०। मिश्रमाने ४३।३।३ इन्दो।
चन्द्रदिनार्धेन १३।१४। ने २४।३। ग्रने
नवेन्दुभुक्तिः ७२१।१८ गुणिते ३१२४०४
ष्टाभक्तेलब्धमंशादि ५।५४।५० ग्रने।
नार्धराविकः चन्द्रः ८।१३।४०।५० र
हिनः ज्ञानार्कमध्याह्नकालिकः चेन्दुः भु
नः चेन भुजमितानांगुलानि दक्षिणरेखाया
मुत्तरभुजश्चेन भुजमितांगुलान्युत्तररेखायां
दत्वा शंकुकार्यं नतः शंकुकार्यं नतः।
विन्द्वात्पश्चिमदिक्सूत्रादिभिमुखोगोश्वी
नीनोकोटीयथांगुलानि कोदत्वाविंदुका
र्यं नकोटिश्रविंदुमध्यमार्केविन्द्रयोगेनस्य
ष्टकर्णदत्वानत्रकर्णांगुलामोविगुणस्पष्ट।
तोन्यर्थः कोटिकर्णसंयोगेकेन्द्रप्रकल्प
यालकालीनचन्द्रस्थानीनविम्बेलिखेत्॥
नहिविप्रथममादौकर्णसूत्रेणादिविसहि।
कल्पयेत् अयमर्थः चन्द्रबिम्बमध्येल
ग्नात्तरपश्चिमविंदुनस्याया मौस्यादिकवि
न्दुइतिदिवचतुष्टयादिक सिद्धिकल्प्या श्रृं।
लाग्राकिस्इसेगुलान्मकेकर्णरेखामार्गेण
नहिविम्बयोगालकर्णचन्द्रविम्बमध्येनसंयोगान्त
श्चिमस्थानान्युत्तरविम्बकेन्द्रान्मकेमभिमुखे
नयेन विगाणपदत्वाविंदुकार्यं विन्यर्थः

सू.सि
३.
२२८
154

ननशुक्लाग्रविक्रयाम्योन्यविक्षेपश्चर्वश्चर्वमिष्टे
नयोमध्येमन्योग्रमारयेन् कार्यौशुक्लाग्रया
माविक्षेपसंयेयैनैवाशुक्लाम्सेम्या ॥ उदा
हरणे ॥ ८।१७।४९।० सायनः ९।
४।१९।३०। अग्रभुजज्या ३४४२९।५
९। क्रान्तिज्या १३१२।२० क्रान्तिकलाग्रा
दक्षिणा १४३५।३ मध्याह्निकवेद्यानः
२।१३।५१।३३। पातोनवेद्यः ९।१३।५४
१७ ज्या ३३४।२४ मध्यशरेण २७० गुणि
ना ९०३१८८।० स्पष्टशरकलाग्रा ९८
३४ स्पष्टक्रान्तिदक्षिणा १४५३।२० अग्रे
ग्रावक्षिणा २५३९।० नतोंशादक्षिणा ४
९।४९। पलेनवज्या ९०। गुणोधनाः ३
३रोषणः अंशैवनामोनरोकोटांशः ४।१०
३१। नतोंशेनानानाहकज्या ४४२९२
४३५८ उन्नतोंशूनोज्यानानामेकज्या २२
१७।८ इयमेवाकोटिज्याहकज्या २९२५
५८। रविगुणा २।५।११ कर्णः १८३९
मकोनीनज्या २९।५ मध्याङ्कर्णेन १
८।३९ गुणिना ५४०।५७ अनयाग्र
होषाः २५।३९ ज्या ३४८४९२८ रवि
गुणा १७८।२२।३९ नज्यादज्ययोरेकादि
कलाग्रुका २८३४४।३३ प्रयोनोनाल म
ज्याया ३०९८।४ भक्तालवभुजज्यावादि

णाः अंगुलादिकाः ५ । ५५ अस्य वर्गः ३
५। ० कोटि ११ वर्गः १४४ अनयोर्योग १
७५ अस्य मूलेनानेनाङ्गुलादिकर्णः १३ । ४२
अथ शुक्लानयनमाह ॥ सूर्योनशुद्धोनशो
लिमाः शुक्लेन वशानोह्न नम चंद्रबिम्बग ।
णाभालिकाने ह्वादभिस्फुटम ४ सूर्योनवि
नचन्द्रस्य कलाः कार्या नाः नवशन भक्ताः ।
लब्धं शुक्लं न न चंद्रग्रहणाधिकारोक्तवलनस्यान
ङ्कादरणे ॥ अस्तकालीनोऽर्कः ८ । ९ । ४
। । ५२ । चंद्रः ८ । २० । ९ । ५५ सूर्योनचंद्रः
० । ११ । २५ । ७ नवघ्नैः भक्तः लब्धं शुक्लं
० । ५२ चंद्रमानिः ७२ । १८ चंद्रविक्षेपेन ४
८० । गुणितो २४९९२४ । ० चंद्रमध्यमा
७१० । २५ भक्ता लब्धं १४२७५ नितिः
१५ भक्तानानाचंद्रमण्डलिमा २५ । ११ चन्द्र
दिनार्धेन २३ । २५ चन्द्रस्य गुणने १३ । २९ र
हितेनानेन न ने १० । ७ इष्टचंद्रदिनार्धमध्ये ।
२२ । १५ शोधिनेनानेन मन्त्रने ३ । २२ चंद्रस्य
दिनमाने २९ । ५८ अस्यार्धेन १३ । २५ ।
गुने ४० । २७ । इष्टेनानेन ३ । २२ गुने ४३
४९ । चंद्रदिनार्धेन १३ । २५ भक्ते लब्धं ।
हर: ३ अनेन चंद्रबिम्बमानकला २५ । ११
११ भक्ता लब्धं चन्द्रबिम्बमानमङ्गुलादि ५ ।
५३ अनेन शुक्लं ० । ५२ गुणिते ० । ३५

सूसि
उ.
492
155

बिम्बं तेनानेन शुक्लं स्फुटं ०।४१ ॥ अथ ग्रा
सकवशेषेणापरिलेखमाह ॥ इत्वार्कसं
मेदिविधं ततो बाहुं स्वदिशं भवे ततः पश्चान्म
ध्ये कोटी कर्णं कोटिरग्रमध्यम १० कोटि
कर्णसूत्राभ्यां बिम्बविम्बेनान्वालिके लिखेत्
कर्णसूत्राग्रादिकं स्वचेष्टसंपरिकल्पयेत् ११
शुक्लं कर्णेनतद्विम्बयोगादन्तं स्वविनयेत् शु
क्लाग्रयाम्योत्तरयोर्मध्ये मत्स्यं प्रसादयेत् १२
तन्मध्यसूत्रसंयोगाद्विन्दुत्रिस्पृग्लिखेद्धनुः प्राक्
बिम्बं यादृगेव स्यात्तोदृक्तचादिनेणाशो १३ ॥
जालादिनाममसमप्रमीडितायां भूमौ दिक्साधन
प्रकारेण पूर्वापरादक्षिणोत्तरा रेखा कार्या ।
तद्रेखायोगचस्थानस्थं प्रसक्तेन बिन्दुं विधाय दा
ता मुपानतविद्धमस्य स्फुटमंतेनाखानवाकोवि
म्बस्यैव वें इकल्पनात ततः स्वार्कविम्बार्ध
कर्भुत स्वनीतस्वदिशं भवेद्वला दक्षिणावि
म्बमध्यनाति इतिमनस्पष्टयेकार्ये ॥ त
न्मध्यसूत्रसंयोगात्तयोर्मत्स्ययोः सूत्रेषु ।
लग्नमुगतेरे विम्बमार्गवृधेकार्थो तयोर्यत्र
संपातः संयोगः शुक्लाग्रविम्बकेन्द्रान्याश्विसे
तदा संयोगः पूर्वादिकस्थान विन्दुत्रिस्पृक् ।
विन्दुत्रिस्पृक्विम्बशुक्लाग्रमेवं याम्योत्तरा
यो विम्बमिति विम्बत्रयस्पृक्स्पृत्यादिना ए
१ तालिखेत संयोगसेद्वग्रामाङ्कपभ्री

मथित्वा धनुः विद्धचयमस्य कस्यादेवेति निश्चिने
विद्धि । प्राग्भिस्वेश्वेलिखितवेद्धविम्बेयाहृ
कधनुः संपादनेन खोदितेयाहृगाक्षि पक्षा।
कारत्वियमेवबद्ध इति नाहृगेवताहृशः प
वकोरेणानद्धितस्वल्पनिरामः खोदितवे ।
द्धः प्रेगाकारत्वद्धितदिनेसूर्यालादननरोम
मयोमस्पष्टमाकाशस्थाद - - - - वेगोभवति ॥
१३ ॥ ननुयन्नार्थप्रद्धनलनभूगोलगेस्वन
यंगमपवेत्पत्तत्राह ॥ कोटनासाधनाति
र्यकसूत्रेणेतिपूर्णगमृतने दर्शयेत्तनोकोटी
शलावेद्धस्यमाहृतिरिति ॥ वेद्धविम्बद्ध
नेवर्णरेखायत्कोटिरेखायोहृत्यादिसाधना
नकोटिरेखावल्लविम्बद्धनसंयोगो प्राग्विम्ब ।
वेल्लान्तरभागेस्वमार्गहृन्नकोटिरेखावल्लवि
म्बद्धनसंयोगपश्चिमतमतस्था यौम्यान्तरेखा
तिर्यक्संपादनार्थेति दिक्चतुष्टयसाधने ।
विधेयं तस्मात्कृतदिक्साधनानन्तरे वे
तिर्यक् दक्षिणोत्तररेखाया श्रेतेनतत्कृतनाम ।
स्वाकोटिं सूत्रपापापरभागहृपाशलाभूमे
स्वयंहृष्टा पराप्रकोणेयवल्लस्यचर्षायेत प्र ।
णोननमृस्पष्टदर्शयेत सापरिलेखसिद्धावल्ल
स्याहृतिराकाशेननद्धित्रासीतिभावः १४
- - - - - - - - नवल्लस्याद्ध्रुधिकालेनतृत्तर
रीत्या ... मद्धका ।

सूसि
उ.
१५६
156

मृतयुक्तमितानलउत्तरमविशेषमाह ॥ सूर्ये
ऽस्तङ्गते कार्ये विशेषो द्वेदोस्तथापिते दृश्यान्ता
ह्नेभुजत्रयपश्चिमेण्डलेमिथादिति ॥ १५ ॥
हासपक्षेषड्भाधिकवलकेचेद्रविशेषोऽथाशे
षान्सद्भिः ८ नधिकानथाशूवमितेनोन्नयवं
रेणासितेशामेमाथे हासपरिवेलवर्षुवीक्रोहि
शेषंदर्शयति । -------- मतमिति तत्र
हासपक्षेभुजश्वैरीत्यानीतेविलोमेदक्षिण
तश्चेत्तत्र: उत्तरतश्चेद्दक्षिणतः २ दृश्यान
पश्चिमेमण्डलविधेः चन्द्रस्यमण्डमसिता।
त्मकेपश्चिमेपश्चिमभागेदर्शयेत शुक्ले शु।
क्लेयेयथापश्चिमतः तथाकृष्णपूर्वेपश्चिम
तइतितुल्यतान्यायेनेतिभावः दिपक्रियात्र
शुक्लवद्विशेषेन्यायेपलविनेन १५ ॥ ॥
विश्वनाथेनरचिताग्रहणोदाहप्रकाशिका । द
शमोध्वभवत्तस्यांशृंगोन्नत्यधिकारिणी ॥
१० ॥ इति श्रीदिवाकरदैवज्ञात्मजविश्वना
थदैवज्ञविरचितेसूर्यसिद्धान्तेसोदाहरणाख्ये
ख्यानेग्रहणार्थप्रकाशिकेशृंगोन्नत्यधिकारः
समाप्तः ॥ ९ ॥ अथपातधनाधिका
रोव्याख्यायते ॥ तत्रभेदद्वयमात्मकपा।
तस्यसंभवेविवक्षुः प्रथमंवैधृतिसंज्ञपात
स्यसंभवमाह ॥ एकायनगतौस्यातां सू
र्यचन्द्रमसौयदा तद्युतौमण्डलेक्रांतौ।

त्तुल्यत्वे वैधृतनामाभिधा इति १ यदि सूर्यचन्द्रौ
सायनौ एकायनगतौ एकस्मिन्नयने दक्षि
णेनुत्तरायणे स्थितौ भवतस्तदानस्मिन्काले
नयुतौ नयोस्सूर्याचन्द्रयोराश्यायोगेऽन्नेम।
नि मण्डले द्वादशराशिनल्लेन तदानयोः सूर्यच
न्द्रयोः क्रान्त्योः समत्वे वैधृतिसंज्ञः महापा।
तारव्यः पातो ज्ञेयः ॥ अथ व्यतीपातस्य
पातस्य संभवमाह ॥ विपरीतायनगतैः
चन्द्रार्कौ क्रान्तिमिकाः समास्तदा व्यतीपा
तो भगणार्धेन युतौ २ यदि सायनौ च
न्द्रार्कौ विपरीतायनगतौ भिन्नायनस्थौ भवतः
तत्र यदानयोः रविचन्द्रयोराश्यादियोगे चक्रा
र्धे यदि भगणार्धे राशिषट्के समेतिनयोः क्रा
न्तिकालाः तुल्याः भवन्ति तदानस्मिन्समये व्यती
पातनामा पातः २ ॥ उदाहरणं ॥।
संवत् १८७० शाके १७३५ वैशाखकृष्ण
सप्तमी ७ पूर्णघटी ११ पले ३५ ध
निष्ठानक्षत्रघटी ५५।२ ब्रह्मयोगघटीः
१८।४८ अस्मिन्दिने पातज्ञानार्थमहर्ग
णः साध्यते ॥ गताब्दाः १८५५८८३१७
१ नृपशाकवर्षेषु १७३५ युक्ताः १८५
५८८४७१४ रविगणाः २२४७०८१९
५९८ गतमासयुक्ताः २२४७०९१९५९
४ क्षयतिथ्याः २२४७०९१९५९५९१।

सू.सि.
उ.

१५७

अधिमासैः १५३३३६ गुणिताः ३६३५९९
५६८३११५८१८४ रविमासैः ४१८००
०० भक्तालब्धा अधिमासाः ६११३८४९
१२ शेषं ३५५०४१८४ अधिमासकैः पृ
थक्स्थाः युक्ताः २४१४२०० ११८१ सोम
गुणाः ६२५६९०० ३५४३० गतदिनैः
२ युक्ताः ६२५६९०० ३५५३२ पृथक्स्था
स्थाः ६२५६९०० ३५४३१ तिथिक्षयैः
२५०८२२५२ गुणिताः १८२०३९४९
१६०६१०४१४९५२ चन्द्रदिनैः १०९
०३०००००८० भक्तालब्धा अवमाः ११३५
९०१९४९३ अवमशेषं ५४०५५८
९१२ पृथक्स्थाः अवमैरहिता सञ्जाता
हर्गणाः ६१४४५०१९४८८ अभी
ष्टवारार्थमेकागुणाः ६१४४०४०२९४
८४ गणोरविगणैः ४२०२००००० गु
णिताः ३०८९२२५३५४४८६२४
८००० कुदिनैः १५७७९१७८२८।
भक्तो रविगणः १४५५८८४६१४ शे
षं १३४१५८८०८ रविगणे १९७०
३८५९४९ कुदिनैर्भक्तेर्लब्धं राशयः १
एवं राश्यादि रविः ११।१।४५।२८। चं
द्रः १०।१०।३४।३४ चन्द्रोच्चं ११।१२५
५।१२६। चन्द्रपातः ११।२।३२।१०।

चन्द्रस्फुटः गतिचन्द्रपातः ०।२८।२३।५५
देशान्तरसंस्कारितः सूर्यः १।२।४४।२६ चं
द्रः ९।२१।५२।२७। पातः ०।२७।२
७।५७। रविमंदोच्चं २।१७।२३।५५।
मंदकेन्द्रं ११।२५।३३।१९ ज्या २४५२।
स्पष्टपरिधिः १२।४९ अनेन भुजज्यागुणि
ता ३३१७०।४९ भगणांशैः भक्तेलब्धं
भुजज्याफले ५३।४८ मंदफले ५३।४८
गतिः ५९।८ रविभुजफलेथने ०।१५।
संस्कृतोरविः १।१।४४।५४। चन्द्रस्य
भुजफलेथने २।२५। संस्कृतः चंद्रः ९।
२१।५५।५४ पातस्य भुजफले ०।०। सं
स्कृतः पातः ०।२७।२७।५७ रविमंद।
केन्द्रे १।१५।३२।१। कलादिमंदफले।
५३।४८ संस्कृतः स्पष्टः सूर्यः १।३।१८
४२। गतिः ५९।३९। चन्द्रः ९।२१।५
५।५४। चन्द्रोच्चं ११।२५।५।५७ देशा
न्तरविकलार्थं ५ भुजफलेविकला ३ दे
शान्तरभुजफलेसंस्कृतस्चन्द्रोच्चं ११।२५।५
३५ मंदकेन्द्रं १।२५।१९।२। मंदफलेथ
ने ४।८।४५। स्पष्टचन्द्रः १०।४।४।
३९ स्पष्टगतिः ७५०।२२ ॥ अथाया
नांशसाधनं ॥ अयनग्रहः राश्यादिः ७
२५।४२।१५ भुजः १।२५।४२।१५

सूसि
उ.

अंशाः ५५।४२।१५ त्रिगुणाः १९९।
९।४५ दशांशोनलवमयनांशाः १९।४२
४० ॥ उदाहरणं ॥ सूर्यः ११।३।१८।४
२ गतिः ५७।३९। चंद्रः १०।४।४।२
९ गतिः ७५०।२८। पातः ०।२७।२७
५७ गतिः ३।११। सायनसूर्यः ११।२०।१
११ सायनचंद्रः १०।२०।४७।१९ अन
योर्योगः ०।१०।४८।४१ द्वादशराशि
भ्योऽभिशोधिते : १०।४८।४१ अधिक
त्वादूनःपातःगतः अस्यकलाः ८४
८।४१ रविचन्द्रयोर्योगेण ८।७।५८ भ
क्तलब्धदिनानि ०।४८।१०।१७ अनेन
शुद्धचालितः तात्कालिकः सूर्यः ११।१
१५।१८ चन्द्रः १०।१०।४४।५३ तयो
र्योगः ०।०।०।० पातः २७।३०।३०
सायनोर्कः ११।१९।१५।१७ ज्या २०३९
४८ परमक्रांतिज्यया १३९७। गुणिता
३९३७५७४।१९ त्रिज्यया ३४३८ ल
ब्धक्रांतिज्यया १०५८।१९ अस्याः धनुर्जी
नारवेःक्रांतिकलाश्चापकृताः १०७५।५८
सायनचन्द्रः १०।१०।४४।५३ भुजः १
१९।१५।१७ ज्या २९०४।१८ परमक्रांति
ज्यया १३९७ गुणिता ३९३७५७४।१९
त्रिज्ययाप्तकालब्धक्रांतिज्या १०५८।१९

त्रिज्यागुणिता ३१८५५३५ । २५ प
रमक्रान्तिज्याभक्ते लब्धे २१८५८ । १४ च्य
स्यचापे १४७४ । ४ चापद्वयोरन्तरे का
लात्मके ५७५ । ४५ षष्ट्याभक्ते जात
मेघ्नाड्यो ९ । ३५ । ४५ गतयानलब्ध
ले ११ । ११ । ८ । ४२ रहिते जातः केन्द्रः ।
१० । २१ । ४२ । ५२ चापान्तरे ५७५ । ४
५ रविगत्या ५७ । ३८ गुणिते ३३५७
७२ केन्द्रगत्या ७५० । ५१ भक्ते कला
दिफले ४४ । ११ सूर्ये ११ । २० । ४५ ।
४५ रहिते जातः सूर्यः १ २० । ५ । २७
चापान्तरे ५७५ । ४५ पातगत्या ३ ।
११ गुणिते १८३३० केन्द्रगत्याभागेला
ब्धे कलादिफले २ । ३८ पातेन ० । २
७ । २५ । १८ युते जातः पातः ० । २७ ।
२७ । ४५ एवं यानो द्वितीयपरिवर्तः ।
स्पष्टक्रान्तिसाधने रविः ११ । २० । ५
२७ ज्या २८३८ । १४ परमक्रान्तिज्या
ज्यागुणिता ३५८२८१७ । ५७ त्रि
ज्याभक्ता लब्धा क्रान्तिज्या १०७११ । १२
धनुः क्रान्तिकलाद्या १०८५ । ३७ के
न्द्रः १० । २१ । ४२ । ५३ ज्या २२५ । २५
परमक्रान्तिज्यागुणिता २५७४८१
८ । २८ त्रिज्याभागे लब्धा क्रान्तिज्ये

सूसि
उ.

८९५।१९ क्रांतिकलादक्षिणा ८७४
३५ निरयनवेद्रः १०।५।० १२ पाने
नराहिनः ०।२०।२०। जातः ४।०।१२
२।३१ ज्या ३४०८।३५ मध्यगोरेण
३०० गुणिता ५१२०२१७।३० त्रिज्य
याभक्तालब्धेवेद्रशरः दक्षिणा २९८७
स्पष्टावेद्रक्रांतिद ११४५।१९ अत्ररवि
क्रांतिनः गुरुमध्दः शिरनस्पवेद्रक्रांते
गंधिकलान्यानकालोपधाः रविक्रांति
१००४२०। ज्या १०७११ त्रिज्यया
गुणिता ३९८२०२८११८ परमक्रांति
ज्ययाभक्तालब्धं ३९३९।१० अस्यचा
पं २००५।३० वेद्रक्रांतिः ८७४।३
५। ज्या ८९०५।१५ त्रिज्ययागुणितं
३१०७४३३५१३० परमक्रांतिज्ययाभक्तं
लब्धं ११४५।१ रविगन्या ५७।३९ गु
णितं ४०८०८।३८ वेद्रगन्या १५०
२२ लब्धंकलादिफलं ५४।२३।२०।५
३० धुनेनाः सूर्यः १।२१।०।०।७वे
पानं १०८।२४ पानगन्या ३।११ गु
णितं २१५५।१२ वेद्रगन्या १५०।२२
भक्तेलब्धंकलादिफलं ३।० पाने ०।
२०।२०।४२ राहिनः जातःपातः २०
२०।२४।२४ ॥ पवेजातःद्वितीयपा

अस्याः धनुर्कलादिक्रान्तिश्चन्द्रस्य दक्षिणाः
१०७५। ५८ मध्यममानेन जाताक्रान्ति।
साम्ये ॥ अथ चन्द्रस्पष्टीकरणं ॥ केवल
चन्द्रः ९।२४।२१।१९। पातेन ०।२७।१०
२१। रहितः ८।२५।३१।५२ भुजः २।२
५।३१।५२। ज्या ३।२१।३१ मध्यमशरे
ण २७०। गुणिता ९।२५।७०।४५।३० त्रि
ज्यया भक्ता लब्धं चन्द्रशरः दक्षिणः कला
द्या २५४।४५ चन्द्रक्रान्तिर्दक्षिणाः १०७
५।५८ स्पष्टा चन्द्रक्रान्तिर्दक्षिणा २३४।
५।२७। अत्र सूर्यस्य क्रान्तिः १०७५।
युग्मपदस्थितस्य चन्द्रक्रान्तेरधिकत्वात्पात।
कालोपक्षः धनुः क्रान्त्योः साम्यकरणात्
नो भवतीत्यत आह ॥ तुल्यांशुजालसंप
र्कात्तयोस्तु प्रवहाहतः नाहक्रोधभवो
वह्निर्लोकाभावाय जायते ३ तयोः।
सूर्यचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्यकालकयोः तुल्यां
शुजालसंपर्कात् समकिरणानां जाले स।
मूहः तयोरन्योन्याभिमुखयोः संपर्कात्।
नाहक्रोधभवः क्रोधः परस्याभिमुखत्वेनेने
नेनेत्नोधिकेन दृन्यत्रोत्रिः प्रवहः हृतः प्र
वहवायुः प्रज्वलितः लोकाभावाय जा।
नानामशुभफलाय जायते ३ ॥ अस्या
यं वा किं व्यतीपातनाम्नाख्यो वैधृतनाम्नाख्यो वात्यन

सूमि
उ.
१६०
160

विनाशुभपतिपातोसौलोकानांमहद्धानद्धुन:
क्रांतीपात: प्रसिद्धोयंसंज्ञाभेदेनवैधृति: ४
अस्मिन्क्रांतिसाम्यकालेप्रसिद्ध: पात: व
फिरूप: अयंहिलोकानामशुभेनयतिअन:
कारणाद्दयंक्रांतीपातसंज्ञ: संज्ञाभेदेनना
मांतरेणवैधृतिसंज्ञ: उभयत्रपातोवैधृति
विभवतीत्यभाव: ४ ॥ अथतत्स्वरू
पमाह ॥ सहास्योदारुणोबभ्रुर्लोहितास्य:
स्त्रोमहोदर: सर्वानिष्टकरोरौद्रोभूयःभू
य:प्रजायते ५ सउभयसंज्ञक: पाता
त्रिशिरूफ्षी: हास्य: भ्रमः दारुणबभ्र
: लोहितनेत्रो व्यारक्तनेत्र: महोदर:
स्थूलोदर: अतएवसर्वानिष्टकर: सर्वलो
कानामशुभकर: रौद्रइत्ययवासकः भूयो
भूय: वारंवारंप्रजायते उत्पन्नोभवती
त्यर्थ: ५ अथसाम्यपातकालज्ञानमा
ह ॥ भास्करेन्द्वोर्भवक्रांतेवक्रार्धावधि
संस्थयो: हकतुल्यसाधितोयुगादियु
तयो: साम्यकमो ६ सूर्यचन्द्रयो:
हकतुल्यसाधितोयुगादियुतयो: भवक्रा
द्वादशराशयस्तन्मध्येस्थितयोर्द्वयोर्योगे
द्वादशराशिरित्यर्थ: चक्रार्धावधिसं
स्थयो: चक्रार्धराशिषट्केनतुल्यपत
योर्योगेराशिषट्कमित्यर्थ: सैस्कौ

यैरपक्रमोमाधोस्सूर्यैलकेवलक्रांतिसा।
धावन्द्रस्यशरसंस्कृतः क्रांतेसाध्येत्यर्थः ५
अथस्पष्टपानकालस्यगनैष्यत्वेऽस्त्रीवका।
ध्यामाह ॥ अथौजपदगस्येन्दोः क्रां
तिविक्षेपसंस्कृतः यदिस्यादधिकाभा।
नोः क्रांतेर्गतोगतस्तदा ७ ऊनावेत्
स्यात्तदाभावीवामेयुग्मपदस्यतु पाता
त्ययविधौः क्रांतिर्विक्षेपाविशुद्धतो।
ति ८ अथविषमपदस्यस्यचन्द्रस्य।
शरसंस्कृताक्रांतिः यदिसूर्यस्यविषम
समान्यतरपदमारस्थस्यक्रांतिसकाशा
दधिकास्यात्तदासाधनक्रांतिकलात्पू
र्वकालोस्पष्टक्रांतिसाम्यात्मकस्यपात :
गतःजातइत्यर्थः चेत्सूर्यक्रांतेःसका
शाद्विषमपदस्यचन्द्रस्यस्पष्टक्रांतिर्न्यून
भवतितदापातःभावीक्रांतिकलादग्रे भ
वतीत्यर्थः युग्मपदस्यसमपदस्यचन्द्र।
स्यक्रांतेः सूर्यक्रांतेःसकाशादधिको।
नवास्यात्तदावामेवेपरीत्ये उक्तगतैष्यत्व।
मेणपातस्यएष्यगतत्वंभवतीत्यर्थः चेत्
चन्द्रस्यकेवलाक्रांतिः भिन्नदिक्त्वात्पू
रात् विशुद्धातिन्यूनाभवतितदान्यत्वे।
सायनरायणादिनासमपदस्थस्यचन्द्रस्य
विषमपदस्थत्वेकल्पनीयं सायनरायण

सू.सि
उ.
161

दिनाधिपमध्यस्थस्पष्टचन्द्रस्पष्टमध्यकाले ॥
अथ स्पष्टक्रान्तिसाम्यानयनप्रकारं श्लोकत्र
येनाह ॥ क्रान्तिज्योविज्यया भक्तो परक्रा
न्तिज्ययोद्धृतान्तस्त्राणांनसमध्योवा योऽज्यो भावि
निरोनगो ५ ह्योर्थ्यचन्द्राङ्गपातेन ।
स्फुर्योगतिनाडिने वेदभुज्याहृते भानौ
लिप्तादिप्राप्तिवत्फलं १० नद्वृत्तप्राप्ता
वपातेनस्पफलेदेयंविपर्ययात् कर्मलद
सद्भावर्तेवक्रान्तेसमेनयोगितः ११ ॥
सूर्यचन्द्रयोः क्रान्त्योज्योकार्येन त्रिज्या
या गुणितेपरमक्रान्तिज्यया भक्तेनयोः ल
ब्धयोर्वाधनुषीकार्ये धनुषोरन्तरं लिप्तादि
के पातकाले भाविज्ञानेसति चन्द्रयोज्या ।
अर्धवापदापदानन्तरमल्पस्पष्टं लिप्ता
दिके भाविति भविष्यति चन्द्रगते वाकार्यं ।
गतेपातेसति नतफले चन्द्रशोध्यौ चन्द्रः स्या
त् नेदेवफलेपदानुकेनरनदानरार्थस्व
र्यगज्यागुणितेस्पष्टपञ्चगत्याभक्ते लब्धा
दिकलादिफलेप्राप्तिवत् चन्द्रवत् यथा
पन्देहीनेयुतेनथासूर्येयुतहीनेकार्यंसूर्य
स्यात् नद्वृत उन्नवत् चन्द्रपातस्पफ
लेचन्द्रणानेचन्द्रपातवापातरपातगत्या
गुणिते स्पष्टचन्द्रगत्याभक्ते लब्धफलेवि
पर्ययात्देयं सेकार्यंचन्द्रपातः स्यात्

पातद्युत्ताकर्मे अस्मत्कृद्धारेकार्यं चर्नयोः
सूर्यचंद्रयोः क्रांते स्पष्टक्रांते समोनत्वेः
लः नावदर्येविधिः ११ ॥ उदाहरणे
सूर्यक्रांतिः १०७५।५८ अस्यजीवा १
०५८।८ त्रिज्यागुणिता २९३७८९२।
२८ परमक्रांतिज्यया १२९७ भक्तालब्धं
१९०४।१२ अस्यचापं २९५४।५८
चन्द्रक्रांतिः १२४५।२७ ज्या १२४८०।
४५। त्रिज्यागुणिता ४५०९३५८।
३० परमक्रांतिज्ययाभक्तालब्धं ३२२५।
४४ अस्यचापं ४१२८।४७ चापद्वयो
रंतरेकलात्मके १२३३।४९ पातस्पष्ट
सत्वात्सायनचन्द्रे १०।१०।४५।५३ गु
णेनोनचन्द्रः ११।१।१८।४२ नदेवफ
ले २२३३।४९ रविगत्या ५९।३९ गु
णिते ७१०९७।५० चन्द्रगत्या ७५०।
२२ भक्तेलब्धंकलादिफले ९४।४२ अ
नुपातफले १।३४।४२ चन्द्रेगुनेनोनात्सा
यनसूर्ये ११।१९।१५।१७ गुनेजातः सूर्यः
११।२०।४९।४९ नदेवचापांतरे १२३३
४९ पातगत्या ३।११ गुणिते ३८२७।२
८ चन्द्रगत्या ७५०।२२ भक्तेलब्धंकला
दिफले ५।१४ पातेः ०।२७।३०।३०।
विपरीतत्वाद्धिनेजातः पातः ०।२७।२

स्मृति
उ.
९८२
162

५।१९ पर्वेजातःप्रथमपरिवर्तेः आर्भ
क्रान्तिसाधनेसूर्यः ८।२०।४९।४९।
अस्यभुजज्या २९८४।२५ परमक्रान्ति
ज्यागुणिता २७२२५०।५ त्रिज्यया
भक्तालब्धाक्रान्तिज्या १०८२।३६ अस्याध
नुजाताक्रान्तिकलाद्या ११०८।२९ साय
नचंद्रः ११।८।१८।४२ भुजज्या १९४
९।२३ परमक्रान्तिज्यागुणिता २३०
५२२८।३१ त्रिज्ययाभक्तालब्धाक्रान्तिज्या
९७०।३० अस्यार्धनुःजाताक्रान्तिकला
द्यादक्षिणा ९७४।२६ निरयनचंद्रः १
०।१४।३६।२१ पातेन ०।२७।२५।१९
रहितः ९।१३।१०।४८ अस्यभुजज्या २
२८३।२ मध्यमशरेण २७० गुणिता ८८
६४४८।३० त्रिज्ययाभक्तालब्धेचन्द्रःचं
द्रस्यदकलाद्या २५७।५० क्रान्तिशर
योरेकदिक्कायोगेजातास्पष्टचंद्रक्रान्ति
दक्षिणा १२३२।१९ यतःसूर्यक्रान्तितः।
शुक्लपक्षस्थितस्पष्टचंद्रस्यक्रान्तिरूनत्वात्
नकालेगतः रविक्रान्तिः ११०८।३६ ज्या
१०८२।३८ त्रिज्यागुणितः २०३०२७
०।२३।२४ परमक्रान्तिज्ययाभक्तेलब्धे २८
६४।२० अस्यचापं ३०।४९।१।४९ क्रान्ति
क्रान्तिः १२३२।११९ ज्या १२१०।४४।१

वनेः आभांक्रांतिसाधने रविः ११।२१।०
० ज्या १९७०।४८ परमक्रांतिज्ययागु-
णिता: ३।३१।०।७।३९ त्रिज्ययाभक्ता-
लब्धक्रांतिज्या १०८५।१५ क्रांतिकला
११०४।१९ चंद्रः ११।३०।३१।२२ ज्या १
५२२।३० परमक्रांतिज्ययागुणिता ३।४०
९७१।५१ लब्धक्रांतिज्या ९२२।२२ क्रां
तिकलाद्याः ९२५५।५२ निरयनचंद्रः
१०।१९।४८।४९ गतेन ०।२७।११ र
हिताः ९।१९।२४।० ज्या १५३२।३ मध्या
धरेण २७० गुणिताः ८७५४२१।० चं
द्रस्य कलाद्याः ४२५४।३७ स्पष्टचंद्रक्रां
तिः ९८८०।१९ अत्र रविक्रांतितः शुभ
परस्थितस्यचंद्रक्रांतेः न्यूनत्वात्पातकालो
गतः रविक्रांतिः ११।४।१९ ज्या १०८५
१४ त्रिज्ययागुणिता ३७३१४३२।३१ पर
मक्रांतिज्ययाभक्ताल्लब्धं १९७०।४४ चा-
पं २३।५।१९ चापद्वयोरंतरं ७।४४।३४
रविगत्या ५७।३९ गुणितं ४२८८७।२
चंद्रगत्या ७५०।२२ भक्तेलब्धंकलादिफलं
५७।१९ सूर्ये ११।२१।०।१० रहितेजातः सू
र्यः ११।२१।२।५२ चापांतरं ७।४।४।३४ चा
पांतरगत्या ३।११ गुणितं २३७०।१२ चंद्र
गत्याभक्तेलब्धंकलादिफलं ३।१९।पातं

स्पसि
उ.

९६३

163

०।२७।२४।४२ युतेन्नान: पात: ०।२७।
२७।५१ पवेनान: वन्तर्थपरिवर्ते: ॥ श्रा
भोक्रान्तिसाधने ॥ रवि: ११२०।२१।५१।
ज्या १६३४।२८ गुणिता ६६८०३४।६।
५६ क्रान्तिज्या १०७०।२५ क्रान्ति: रा१०
१८८।५६ केन्द्र: १०।२१।१०९।४८ ज्या
११५७।२० परमक्रान्तिगुणिता ३०१३७६
६४।४० क्रान्तिज्या ८७९।३९ कला
द्याक्रान्तिदक्षिणा ८८६।१४ निरयनके
न्द्र: १०।४।२४।८ पातेन ०।२७।२७।
५१ रहिते ६।८।१७ ज्या २४।२।१७।
मध्यमशरेण २७० गुणिता ६२।३।६।१२
केन्द्रशरद २७९।५६ स्पष्टकेन्द्रक्रान्ति: द
११।५४।१२ अत्रसूर्यक्रान्तिनयामध्याप
दक्षिणोस्य केन्द्रक्रान्तेरधिकत्वान्यानका।
लोपचारविक्रान्ति: १०८८।५६ ज्या १०
७०।२८ त्रिज्यगुणिता ३८६२९७५।३०
५० क्रा० लब्धं २७८९।२७ चापं २३५०
१३ चापद्वयोरन्तरं २५७।५० अंशाद्यं
४।७।५० पातस्यापवत्वानकेन्द्रे १०।२
१०९।४८ युतेन्नान: केन्द्र: १०।२५।१।
४२८। चापान्तरे २५७।५० रविगत्या
५७।३९ गुणिते १८८०।२५ केन्द्रगत्यं
मन्दकलादिफले ११।३। पातेन ०।

१०।१७।५१ रहितेजातः ०।१०।१९।४८।
परेजातः पेक्षमपरिवर्तः ॥ आभ्यांक्रान्ति
साधने रविः ११।१।३१।५२ ज्या १९४८
३३। प॰क्रां॰ गुणिता १९५७३३०।१२
त्रिज्याक्रान्तिज्या १०७५।२४ कलाद्याः
क्रान्तिः १०।५४।१ वेद्धः ११२५।१४।१२।
ज्या ११।५१।१४ प॰क्रां॰ गुणिता १०३०
०४८०।५८ त्रिज्याक्रान्तिज्या ७५९ क्रा॰क॰
३॰ ८३॰।३१ निरयनवेद्धः १०।८।३१।४
८। पातेन ०।१७।२९।४ रहितः ९।११
५।० ज्या ३३३७।३८ मध्यपरेण २००७
गुणिताः ५११०८८।१० वेद्धपरदर्शितक
लाः १९४।५९ साध्या वेद्धक्रा॰ ३॰ १०।
९८।१७ अत्र सूर्यक्रान्तितः पुनः पदस्थि
तस्य वेद्धक्रान्तेः न्यूनत्वात् यानकालोगतः
रविक्रान्तिः १०।५४ ज्या १०७५।२२ त्रि॰
गुणितः ३९५७०१९७।५४ परमक्रान्ति
ज्ययाभक्तालब्धं २९४९ चापं ३०२१।४५
वेद्धक्रान्तिः १०९८।१७ ज्या १०५०।५७
त्रिगुणिता ३८१२१९९।१९ लब्धं २५८९
२२ चापं २५१२।१९ चापद्वयोरन्तरं ५४।२
९ अंशाद्यं ०।३४।२९ पातगतत्वात्।
वेद्धः १०।२५।१४।२८ रहितेजातःपा
तः १०।२३।३९।५२। चापान्तरं ५४।२

सू.सि
उ.

१६४

८ रविगत्या ५०।३८ गुणिते ५४४८।
५० चन्द्रगत्या ७५०।२२। भक्ते लब्धे कला
दिफले ०।२४ पातेन रहिते ०।२०।२९।
५८। जात: पात: ०।२०।२०।१२ पर्वेश
न: षष्ट: परिवर्त: ॥ अथ भोक्रान्तिसाध
ने ॥ सूर्य: ११२०।१४।३८ ज्या २८४२
५८ परमक्रान्ति: गुणिता ३८५७८०।५
२ क्रान्तिज्या १०।७३।४८ कलाद्या क्रा
न्ति: ८ ८३५।३८ निरयनचन्द्र: १०।१८
५०।१०। पातेन ०।२०।२०।२२।रहि
त: ५।१५।३०।१० ज्या १०७३।४० त्रि
ज्यागुणिता ३८५१४८७ लब्धे २८४४
३४ अस्य चापं ३०।५।३४ चन्द्रक्रान्ति:
९०१।४८ ज्या १०१।४४ त्रि.गु. ३२
४८०२।३।४२ लब्धे २८८४।४० चापं
३०५०।३१ चापद्वयोर्योगेन कलात्मके ३४
५० पातस्पष्टलम्बरे: १०।२३।२९।
५२ युते जात: चन्द्र: १५।२४।१४।४९।
चापान्तरे ३४।५० रविगत्या गुणिते २५
३१७ चन्द्रगत्या ७५०।२२ भक्ते कलादि
फले २।४० सूर्ये ११।२४।३४।३८ यु
ते जात: सूर्य: १०।१२०।१७।१८ चापा
न्तरे ३४।५० पातगत्या ३।११ गुणिते
१११।१५ चन्द्रगत्या भक्ते न कलादिफले ०

८। पातेन ०।१७।१७।११ रहितेनजातः पात :
०।१७।१७।४ एवंजातः समसमः परिवर्त :
आभ्योक्रान्तिसाधने ॥ रविः १०।२०।१७
१९ ज्या २९४३।३८ परमक्रान्तिःगुणि
ता ३९९३।५५।४९ क्रान्तिज्या १०७४
२२ कलाद्याक्रान्तिः १०९२०।४९ वेद्धः
१०।१४।१४।४९ ज्या २००७।४४ पर
मक्रान्तिर्गुणिता २८०४८०३।२८ क्रा
न्तिज्या १८१५।४९ क्रान्तिद० ८२३।४७
निरयनवेद्धः १०।७।३२।९ पातेन०।१
७।१७।४ रहितः ९।१०।५।५ ज्या ३३
८३।२९ मध्यक्षेपेण २७० गुणिता ९०२३५
४०।३० वेद्धशरः द०क० २९५।४३ स्प
ष्टवेद्धक्रान्तिद० १०८९।३० अत्रसूर्या
क्रान्तितः युग्मपदस्थितस्पष्टवेद्धक्रान्तेः न्यू
नत्वात्पातकालो नः रविक्रान्तिः १०
९२।४९ ज्या १०७४।२२ त्रि० गुणिता
३९९३०४२।१८ परमक्रा० लब्धं २९४
४३।३३ चापं ३०।७।७ वेद्धक्रान्तिः १०
८९।३० ज्या १०७२।४ त्रि० गुणिता ३९
८७३२७।१२ लब्धं २९३५।५२ चापं
३०।५।१।२ चापद्वयोरन्तरं १२७। पातस्य
गतत्वाच्छुद्धे १०२४।१४९ रहितेनजातः वे
१०।१४।२।४४ चापान्तरं १२।७ रविग

सूमि
उ.
९६२
165

न्या ५७।३९। गुणिते २९।१७।५५ चेद्रग।
न्या ७५०।२२ कलादिफले ०।५५।सू।
र्ये ११२०।१७।२९ रहितेजातः सूर्यः ११२०
२९।२१ चापोनरे १२।० पातगन्या ३।११
गुणिते ३८।३४ चेद्रगन्याभक्तेलब्धफले
दृ० ०।३०।०।२७।१७।४ युतेजातः पा।
तः ०।२७।२७।१७। पर्वजातेोऽस्मपरिवे
ते: ॥ आभोक्रान्तिसाधने ॥ सूर्यः ११२
०।११९।२१ ज्या २९४३।३ पा० क्रा० गु
णिता ३९९२३४०।५१ क्रान्तिज्याः १०५
७।५८ रविक्रा० क० १०।९२७३१ चेद्र:२
०।२४।१५।४ निरयनचेद्र: १०।१०७।२०।
२ पातेन ०।२७।२७।१७ रहित: ९।९।
५२।५० ज्या ३३८५।२९ मध्यमशरेणार
७० गुणिता: ९।४०८०।३० चेद्रशरद०
२९५२।५२ स्पष्टचेद्रक्रान्तिद० १०।९३।४
९। अत्रसूर्यक्रान्तिन: १०।९३।४९ ज्या
१०७५।१५ लब्धे १९४५।५५ चापे ३०२
०।५० चापान्तरकला ४।३८ चापस्याप
मनाश्चिन्हे १०।२४।२।४२ युतेजातेचेद्र:
१०।२४।०।२० चापोनरे ४।३८ रविगा।
न्या ५७।३५ गुणिते २९९९।५ सचेद्रग
न्या ७५०।२२ भक्तेकलादिफले ०।२२।
सूर्ययुते ११।२०।१९।।२१ जातः सूर्यः १

२०।११८।४२ चापांतरे ४।३८ पातगन्याद्य।
गिने १।४।४, ४ कलादिफले ॥ पात: १०
२०।२०।० रहितेजात:पात: ०।२०।२०।
१८ पर्वजातोनवमणोरिवर्न: ॥ अथांभो।
क्रांतिसाधने ॥ रवि: ११२०।१८।४२।
१८४३।१८ क्रांतिज्या १०७४।०४ रविक्रां
ति: १०।५२।३० वेंद्र: १०।२४।०।२०।
ज्या १०३५० क्रांतिज्या ८।८।८ वेंद्रक्रां
तिकलाद्य: ८।१८।२० निरयनवेंद्र: १०।
०।२४।४० पातेन ०।२०।२०।१८ रहि
त: ९।१।५०।३४ भुजज्या ३३८४।४४
मध्याग्रेण २०० गुणिता ९९८३८।०
वेंद्रशर:कलादिदक्षिण: १०।५२।८ अत्र
सूर्यक्रांतित: युग्मपदस्थितस्य वेंद्रक्रांते:
न्यूनत्वात्पातकालोनन: रविक्रांति: १०।५
२।३० ज्या १०७४।३ लब्धं १८४३।१३
चापे ३०।१८।३५ वेंद्रक्रांति: १०।५२।८
ज्या १०७३।३५ लब्धं १८४२ चापे ३०।
४।४० चापांतरे ११।४८ पातस्यागतत्वा।
च्छुद्धे १०।२४।०।२० रहितेजात:वेंद्र:
१०।२४।५।३२ चापांतरे ११।४८ कला
दिफले ०।१० पातेन ०।२०।२०।१८।
युतेजात: पात: पर्वजातोदशमणोरिवे।
ते: ॥ अथांभोक्रांतिसाधने ॥ रवि:

सूमि
३·

166

।१२०।१९।३४ ज्या २९४३।११ क्रांति-
ज्या १०७४।०२ रविक्रांतिः कलाः १०
५२।३५ चंद्रः १०२४।०५।३२ ज्या २०।
५।१७ क्रांतिज्या ८।८।५३ क्रां·का·द·
८२९।५९ निरयनचंद्रः १०।७।२२।५२
पातेन ०।२७।२७।१९ रहितः ९।१९।५
५।४९ ज्या ३३८५।१० परमशरेण २
७० चंद्रशरः कलाद्याः २९५।५० चं
द्रक्रांतिसंस्कारार्थं १०५२।४ अत्र सूर्यक्रां
तेः शुद्धमपदाद्यान चंद्रक्रांतेरधिकत्वात्या-
नकालोपलक्ष्यः रविक्रांतिः १०५२।३५।
ज्या ३३८५।११ लब्धं २९४३।८ ज्या १०।
७४।११ लब्धं २९४३।८ चापं ३०।१९।२
८ चंद्रक्रांतिः १०५२।४९ ज्या १०७४
।११ लब्धं २९४३।३३ चापं ३।१७।७ चा
पांतरेक· ३१ चानस्यपक्षान्नाभ्यंचे १०
२४५।३२ गुणेज्ञातः चंद्रः १०।२४।९
१।चापांतरं ०।३१ कलादिफले ०।२
सूर्ये ११।२०।१९।४४ गुणेज्ञातो रविः
११।२०।११९।३९ चापांतरं ०।३१ फले
०० संस्कृतः पातः ०।२७।२७।१९ प
वेज्ञातोपकालदर्शनपरिवर्तनेः ॥ अथ सौम्य
क्रांतिसाधनं ॥ रविः ११।२०।११९।
३९ ज्या २९४३।२३ क्रांतिज्या १०७

५।१०१ रविक्रान्तिः कलाः ११५२।३५ वे
न्द्रः १०।२४।९।११ ज्या १०।४।४९ क्रा
न्तिज्या ८।८।४० क्रां॰कं॰दं॰ ८२९।४
२ निरयनवेन्द्रः १०।७।२३।३१ पातेन
०।२७।२७।९ रहिताः ६।६।५९।२
५ ज्या ३३८४।५५ परमक्षेपेण २७०
वेन्द्रशरकं॰दं॰ २८५।४६ स्पष्टावेन्द्रा
क्रान्तिः १०।५२।३१ अत्ररविक्रान्तिः अ
स्मपदस्थितस्यवेन्द्रक्रान्तेः न्यूनत्वात्पात
कालोगतः रविक्रान्तिः १०।५२।३५।
जीवा १०७४।०१ लब्धे २९४३।८ चापे
३०।९।२८ वेन्द्रक्रान्तिः १०।५२।३१।
ज्या १०७३।५१ लब्धे २९४२।५८ चापे
३०।१९।१२ चापान्तरकं ११।९ पातस्य
गतत्वाच्छुद्धे १०।२४।९।११ रहितेऽज्ञा।
नःवेन्द्रः १०।२४।५।५५ चापान्तरं०
१९। कलादिफले ०।० संस्कृतः पातः
०।२७।२७।९ ह्रादप्रमितपातिवर्तनः ॥
अभीष्टक्रान्तिसाधने ॥ सूर्यः ११।२०।
१९।३५ ज्या २९४३।१२ क्रान्तिज्या १०
७४।२२ रविक्रान्तिकं॰ १०।५२।३५ वेन्द्रः
०।२४।१०९।९ ज्या १०४५४।५।५।
क्रान्तिज्या ८।८१।४२। क्रां॰कं॰दं॰ ८२
९।४४ निरयनवेन्द्रः १०।७।२७।२९

सूसि
उ.
७१
१६७
167

पातेन ०।१२।१२।१८ रहितः ९।९।५८।
३० ज्या ३३८४।५८ परमक्षेपेण २७०।
चंद्रः प्राक् क० दृ० २८५।४४ स्पष्टः चंद्र।
क्रान्तिः १०।५२।२२ अत्र सूर्यक्रान्तितः अ
यमपदस्थितस्य चंद्रक्रान्तेः न्यूनत्वान्याना
कालोगतः सूर्यक्रान्तिः १०।५२।३५ ज्या
१०७४।१० लब्धे २८४३।३ चापे ३०।८
२८ चंद्रक्रान्तिः १०।५२।३८ ज्या १०७४।
४ लब्धे २८४३।१५ चापे ३०।८।३९।
चापान्तरे ०।११ पातस्य एषत्वाच्चंद्रे १०
२४।५।५५ युतेजातः चंद्रः १०।२४।८
चापान्तरे ०।११ फलैक० ०।० सूर्ये ११
२०।११।८ २५ युतेजातः सूर्यः ११।२०।११
८।३५ चापान्तरे ०।११ फलैक० ०।०
संस्कृतः पातः ०।१२।१२।१८ पर्वेजा
तः त्रयोदशपरिवर्तनं : ॥ आम्नीयक्रा
न्तिसाधनं ॥ सूर्यः ११।२०।११८।३५।
ज्या २८४३।१२ क्रान्तिज्या १०७४।१२।
रविक्रान्तिक० १० ५२।३५ चंद्रः १०।२
४।८।८ ज्या १०४२।५० क्रान्तिज्या ८
०।४२ क्रा०क०द० ८२८।४४ निरयन
चंद्रः १०।१०।७।२३।२८ पातेन ०।१२।१
२।१८ ज्या रहितः ९।९।५८।१० ज्या
३३८४।५८ परमक्षेपेण २७० चंद्रः शा

क॰ द॰ २८।५।४५ स्पष्टकेन्द्रकोटिः ९।५२।
३२ अत्रसूर्यकोटिनितः युग्मपदस्थितस्यकेन्द्रको
टेःन्यूनत्वान्धनकालोगतः १०।५२।३२ ज्या
१०२४।११०।० लब्धं २८।४३।०८ चापं ३०।१
८।१८ केन्द्रकोटिः १०।५२।३२ ज्या १०।३२
५५ लब्धं २८।४३।१२ चापं ३०।१८।२० चापान्तर
कला: ०।८ पातस्पष्टत्वाशुद्धं १०।१२।५।१८
८ रहितःजातःकेन्द्रः ९।१२।१०।५।५८ चापा
न्तरे ०।० कलादिफले ०।० सूर्यः ११।१२।१८
३५ रहितः जातःसूर्यः ११।२०।१८ रहितः
जातःसूर्यः ११।२०।१८।३५ चापान्तरे ०।०
फले ०।० मेषस्थत्वात् पातः ०।१२।०।१८ य
केवलर्द्धमाधिकत्वतः ॥ अथास्यकोटिसाध
ने ॥ रवि ११।२०।१८।३५ निरयनकेन्द्रः ९
।१२।१८ पातेन ०।१२।०।२०।१८ रहितः
१०।०५।१५।८।११ केन्द्रभागाः ८ ४।१५।८।५
स्पष्टकेन्द्रकोटिकला: १०।५२।२८ अत्रसू
र्यकोटिनः युग्मपदस्थितस्यकेन्द्रकोटेः अ
धिकत्वाद्धनकालपक्षः रविकोटिः १०।
५२।३५ ज्या १०२४।११ लब्धं ४८।४३।८
चापं ३०।१८।१८ केन्द्रकोटिः १०।५२।२८।
ज्या १०२४।१ लब्धं २८।४३।१० चापं ३०।
८।३० चापान्तरकला: ०।१२ पातस्पष्ट
त्वाशुद्धं १०।२४।५।५८ शुक्रेजातः केन्द्रः १०

सूसि
उ. ९६
168

२४।४१।२ वापांतरे ०।३ कलाधिफले ०।
० सूर्ययुते ११२०।२८।३५ युतेजातोरविः
०।१२०।२८।३५ वापांतरे ०।३ कलादिफ
ले०।० सूर्ययुते ११२०।२८।३५ युतेजातो
जातोरविः ११२०।२८।३५। वापांतरे ०।३
कलादिफले ०।० सेहातः पातः ०।१२०।
२०।१८ पर्वपवदणपरिवतः ॥ अथस्प
क्रांतिसाधने ॥ रविः ११२०।२८।३५।।
ज्या २८।४३।१२ क्रांतिज्या १०७५।०।१२ र
विक्रांतिः कं॰ १०५१।३५ चंद्रः १०।१२४।२
८।१ ज्या ११२४।५४ क्रांतिज्या ८।८।४
४ क्रां॰ कं॰ दं॰ ८।२८।४८ निरयणचंद्रः १०
०।२३।११ पातेन ०।१२०।२०।१८ रहितः
९।१९।५८।१५ ज्या २२८४।१५।१ परम
पुरेण २७० चंद्रशा॰ कं॰ दं॰ २८५।४९ स्प
ष्टचंद्रक्रां॰ दं॰ १५१।३५ एवमसकृत्कर्म
णासाधितेसूर्यचंद्रयोः क्रांतिसाम्यरविः
क्रांतिः कलाद्याः १०५१।३५ चंद्रक्रां
तिः कं॰ १०५१।३५ ॥ अथार्धमासा
न्तपातकालस्यागमनागमत्वमाह ॥ को
नेसममेपातोद्यप्राग्लिमाद्युतोनितेविधौ।
हीनेर्धमासिकाद्यातो भावीन्नाकालिको
धिके ११ अथसकृत्कर्मणसाधितयो
सूर्यचंद्रयोः स्पष्टक्रांत्योः साम्यपातन।

स्पमध्यमकालः स्यात् अर्थाद्गैकालिक
स्तुल्यक्रान्तिसाम्यकालिकः वैद्रः प्रद्युम्ना
श्रोतिनक्रान्तिचापोनेरूणात्तदर्थेनगाङ्गतेनानि
नोनादिनासाधितः वैद्रः हीनेन्दुनेसतिन
दर्थाचान्त्यवैमेवपातस्यपातमध्यकालोग
नःस्यात् क्रान्तिसाम्यकालिकवैद्रे अर्थाग
मकालिकवैद्रादधिकेसति अर्थाद्गतकाला
त्पातकालोभावीपष्ठा इत्यर्थः ॥ अथ
स्पष्टपातकालज्ञानमाह ॥ स्थितीन्दुना
थानेद्रोर्द्वयोर्विवरालिप्तिकाः षष्टिघ्नावै
द्रभुक्त्याप्ताः पातकालस्यनाडिकाः ॥ १३ ॥
स्थितीन्दुनाथरोद्धोः अयमर्थः मध्यगणसाधि
तेवैद्रः अर्थात्तत्कालिकः वैद्रः तयोरुभयोरं
तरकलाः षष्ट्यागुणिताः स्पष्टवैद्रगत्या
भक्ताः लब्धंपातकालस्पष्टवैद्रक्रान्तिः सा
म्यघटिकाः अर्थात्ताउतेष्याः भवन्तिताः
गतकालेमिश्रकालःप्राप्याः प्रोषान्त्य
यौदयात्तारभ्यगतनाक्षत्रघटीषु पातमध्यका
लःस्यात् ननुकेनहेतुनानावतिकालिपा
तपर्वस्यापिस्थितिर्भवति इत्याह मानयोगा
खण्डतोयावदल्पमन्तरं क्रान्तिसाम्यमेवन
तावदेवहिस्थितिः १ पश्चात्पातेवचाटिक
दिफलंमिश्रकालमध्येयोज्यं पदाषष्टैर
पैतदानीमितेवैविनेसूर्योदयात्पातमध्या

घटिकाः स्युः यदि षष्ठमधिकेन दानमात्र।
ष्टमपनीय शेषघटिकाः अधिमादिने सूर्येन्दु
यातभ्यपानमध्यकालः स्यात् ३ ॥ उ
दाहरणे ॥ स्पष्टीकृतरविः १०।२।२३।१।
अर्थतारविचन्द्रः १०।४।४।३५ अत्राक्षेपे
तानस्य चन्द्राधिकत्वात्पानकाले भाविचन्द्र
सूर्ययोरन्तरं १०३।१८।४२ अस्य कलाः १८।
४२ षष्ट्या गुणिता ११२२ चन्द्रगत्या ७५०।१
२ भक्ते लब्धे पानकालस्य घटिकाः १५।३
पत्ता पानस्य षष्ट्यात्मिकालघटिकाः १
० ॥ अथ पानकालस्य स्थित्यर्धानयने
माह ॥ रवीन्दुमानयोगार्धं षष्ट्या संगुण्य।
भाजयेत् तयोर्भुक्त्यन्तरेण मोक्षस्थित्यर्धनाडि
कादिकं १४ ॥ चन्द्रग्रहणाधिकारोक्त
प्रकारेण सूर्यचन्द्रयोर्बिम्बमानकला आनी
य योर्योगार्धं षष्ट्या गुणयित्वा तयोः सूर्यचन्द्र
योः स्पष्टगत्यन्तरेण कलात्मकेन भाजयेत् ।
यल्लब्धं तद् घटिकादिकं स्थित्यर्धं पानस्याव
स्थाने पानकालात्पूर्वमपरं च वा स्थित्यर्धकाल
पर्यन्तमित्यर्थः ॥ अथ पानस्यादिमध्या
न्तकालमाह ॥ पानकालः योमध्यः सो
ऽस्थित्यर्धवर्जितः तस्यादिभवकालः स्यात्।
स्थितियुक्तोन्त्यसंज्ञितः इति १५ ॥ एवमुक्त
प्रकारेणानीतः स्पष्टः पानकालः मध्यमे

ज्योतिष: स: मध्यकाल: स्थित्यर्धेन हीन: त
स्पर्शानस्पर्श मध्यकाल: स्पर्श नलियुक्त:।
स्थित्यर्धयुक्तो मध्यकाल: अन्तमोक्ष: पा
नस्पर्शकालो भवति ॥ उदाहरणं ॥
सूर्यस्य व्यास: ९५० स्पष्टगत्या ५७।२९
गुणिता ३७४०७।० मध्यगत्या ७५९।
३५। भक्तो लब्धं चन्द्रस्य स्पष्ट व्यास: ४७।
५।२४ सूर्यस्य स्पष्ट व्यास: ९३२२।२७
सूर्य भगणै: ४३२०००० गुणिता: २७
२४१८९४०० चन्द्रभगणै: ५७७५३
३३६ भक्तो लब्धं विमानकला: ३३४ चं
द्रव्यास: ४५५।३४ भक्तो लब्धं चन्द्रकक्षा
यां सूर्यभगणा: व्यास: स्पष्ट ५७३।३५।
पंचदशभक्त: चन्द्रव्यासे पंचदशभि: भ
क्त: लब्धं चन्द्रबिम्बकला: ३०।२२ बिम्बा
नुयोगी: ९२। ५९ अर्धं ३०।५८ ष
ष्टिगुणं १८।५८ रविचन्द्रयो: स्पष्टगत्य
न्तरेण ९५१। ४९ भक्तो लब्धं घटिकादि
स्थिति: २।४० अनया स्पष्टमध्यकाल:
२।२० वृद्धि: जात: शुक्लवासरे सूर्योदये
ऽभि: घटीभि: ५१।४० पानसावेग
काल: स्थित्यर्धं २।४० अनया स्पष्टपा
नमध्यकाल: युक्तो मध्यकाल: २।०पा
नस्पर्शकालो जात: ५।० प्रवेशपानिर्गो

स्पृस्प
उ.
२०४
170

मकालयोरंतरे ५।२०। जातः शुद्धकालः
इति स्फुटरवेः शुद्धेवानयने गुणनमिति ग्रंथ।
कर्तुरभिप्रायः स्फुटतस्फुटगतिशाहेन गमेन
अनोयरविवेद्यक्रांत्योरंतरेणभक्तेकार्ये अ
यमर्थः स्पष्टाक्रांत्यर्थसाधने एकदिनेज।
ग-- स्फुटरविवेद्ययोः क्रांत्योरंतरेणमान।
योगदलेषष्टिघ्नेभाज्येमानं क्रांत्यर्थसाधने
एकदिनेजगन्तोयिवरविवेद्ययोः क्रांत्यंत
रेणमानयोगदलेषष्टिघ्नेभाज्येनदेनरेणु।
गुणितमतिः संविधेयमसकृद्यावन्मानयो
गदलसमं क्रांत्यंतरं स्यादिति संक्षेपः ।। अ
नयोर्विशेषः ।। वैधृतसंभवेभिन्नदिक्त
योः क्रांत्योरंतरंभाजकः समदिक्तयोर्योग
भागहारः व्यतीपातसंभवेएकदिक्तयोः
क्रांत्यंतरंभागहारः स्यात् भिन्नदिक्तयोर्यो
गेभागहारः स्यात् ।। उदाहरणं ।। स्थि
रीकृतः सायनोरविः १।२८।२५।३५।
स्पष्टाक्रांत्यर्थसाधनार्थं सायनगत्या ५७।
२८ रहितः जातः गतदिवसे १।१५।१८।५
५ स्थिरीकृतः वेद्यः सायनः १०।२५।१०८
१ स्पष्टगत्या ५७।२८। रहितः जातः ग
गतदिवसेवेद्यः १०।११।३५।३५ स्थिरी
कृतः पातः ०।२७।२७।२८ गत्या ३।११
युक्तो गतदिवसेपातः ०।२७।३०।२२ ।।

आभोक्रांतिसाधने ॥ २।१४।१८।५४।
ज्या १६०५।३५ परमक्रांतिज्यया २३४
७ गुणिता १८२५७०।५। क्रांतिज्या १०
४४।२८ वेदक्रांकं द० १०५१।४४ ॥
अयनांशसाधने ॥ अयनांशाः १५।४२
४० निरयणवेदः ५।२४।५२।४४ पाति
न ०।२७।३०।१२ रहितः ८।२२।२२।४
२ वेदांशाः कें द० २५।२६ स्पष्टवेदक्रां
द० १३२०५ एवं ज्ञात्वा दिवसे वेदसूर्ययोः।
क्रांतिः सूर्यक्रांतिः ८।१०।२०।१ वेद
क्रांद० १३।३१।३५ अन्येषु निपातस्यावि
द्यमानत्वात् भिन्नदिक्त्वेयोः क्रांत्योरंतरं।
भाजकः २५४।२४ इदमेव गुणकेनरं ॥
मानयोगार्धं ३०।५८ षष्ट्या गुणिते १८
५८ अनेन भाजकेन २५४।२४ भक्तं
लब्धं घटिकादि स्थित्यर्धं ७।१८ अनेन
स्पष्टस्थित्यसाधनस्याविद्यमानत्वात्तु
दीर्घस्थिरीकाला: स्पष्टो रविः १।१।५।
३५ वेदः १०।२२।३४।४४ पातः ०।२०
१७।२५ रवेर्ज्या २६।३८।४५ परमक्रां
तिज्यया गुणिता: २५८८९३३।४५।
त्रिज्यया भक्ताल्लब्धा क्रांतिज्या १०७२।१२
अस्याः धनुः चापं: सूर्यक्रांतिः कलाद्याः
तुच्छाः १०५१।४। वेदस्य जीवा: २०८५

सूर्य
३

171

परमक्रान्तिज्यया गुणिता २५।८।५४।२।३३
त्रिज्यया भक्ते लब्धा क्रान्तिज्या ८४८।५८।
अस्याः धनुः जाता वेङ्कक्रान्तिकलाद्या ९
८।५७।४९ निरयनः वेङ्कः १०।५।५२।४
पातेनाहितः ५।८।२४।३४ ज्या ३४०७।
११ परमशरेण २७० गुणिता ५।८०००।४।
३० त्रिज्यया भक्ता लब्धो वेङ्कशरः कलाद्या ८
१९७।११ क्रान्तिशरयोरेककाष्ठत्वाद्योगे जा
ता स्पष्टवेङ्कक्रान्तिः ११२४।४७ सूर्यवेङ्क
योः क्रान्त्यन्तरं ३४।९ अत्रैवाल्पत्वे प
नः क्रान्त्यन्तरेणायं दिक्साम्यमागतः स्थितिका
लः नेदानीमानेकार्थेनाकिमिति मानैक्या
र्धं ३०।५८ स्थित्या ७।१९ गुणिते २२
९।३ क्रान्त्यन्तरेण ३४।०९ भक्ते लब्धं
टिकादिस्थित्यर्धं ९।३७ पर्वजातः प्रथ
मपरिवर्तः स्थितिचतुर्घटीभिः ९।३७ स्थि
त्यूनकालचालितः सूर्यः ११२०।१०।१४ वे
ङ्कः १०।२२।४३।१७ पातः ०।२७।२७।२
७ सूर्यस्य ज्या १९३५।१० परमक्रान्ति
ज्यया गुणिता ९९८९५८५।५० त्रि
ज्यया भक्ता लब्धा क्रान्तिज्या १०७।१४
अस्याः धनुः जाता सूर्यक्रान्तिः कला ३
१०५०५। वेङ्कस्य ज्या २०८३।११ परम
क्रान्तिज्यया गुणिता २५०८८।०।७ त्रि

त्रिज्यायामभक्तालब्धाक्रांतिज्या ८४५९। ५स्प
ष्टाः धनुः जाताचन्द्रस्पक्रान्तिः कलाः द॰
८५४।५। निरयनचन्द्रः १०।९।०३१।
पातेनरहितः ५।२०।८।३३१। अस्पज्या
३३५८।३९ मध्यमशरेण २७० गुणिता।
ना ५।२४१।१० त्रिज्यायामभक्तालब्धाक्रा
न्तिज्या ८४५९।४ अस्पाः धनुः जाताचं।
द्रस्पक्रान्तिः ८५४।५। निरयनचन्द्रः १०
९।०।३७ पातेनरहितः ५।८।३३।१अ
स्पज्या ३३५८।३९ मध्यमशरेण २७०
गुणिता ५।२७९ २।१० त्रिज्यायामभक्ता।
लब्धचन्द्रशरः कलाः द॰ २९८।५४
क्रान्तिशरयोरेकदिक्त्वाद्योगेजातःस्पष्ट
चन्द्रक्रान्तिः द॰ ११२१।५५ क्रान्त्यांतरे ३०
५२ मानैक्यखण्डे ३०।५८ स्थित्या ९।
३७। गुणिते १०४।५३ क्रान्त्यन्तरेण ३७।
५२ भक्तेलब्धघटिकादिस्थित्यर्थं २९।३८
एवंजातोद्वितीयपरिवर्तः स्थितिघटीभिः
९।३८ स्थिरीकृतः चालितः सूर्यः १।१०।
१०।११ चन्द्रः १०।२१।५३।४। पातः ३।१७
८।१७ सूर्यस्पज्या १९।३५।४ परमक्रान्ति
ज्यया गुणिता: ३९।८९।५१।३३ त्रिज्या
यामभक्तालब्धाक्रान्तिज्या १०।७।१३ अ
स्पाः धनुः जातासूर्यक्रान्त्योः क्रान्तिक

स्मृसि
उ० ४०२

172

लाः ३० १०।४०।५२ केंद्रभुज्या ३३४८।२८
परमफलेन १२० गुणिता ४०२०९३।१० त्रि
ज्यया भक्तालब्धं केंद्रफलं कला० द० १२९।५
४ क्रान्तिफलयोरेकदिक्त्वाद्योगे जातः स्प
ष्टकेंद्रक्रान्तिः द० ११।१।४५ क्रान्त्यन्तरं ३०
५२ मानैक्यखण्डं ३०।५८ स्थित्या ९।
३० गुणितं १०४।५२ क्रान्त्यन्तरेण ३०।५
२ भक्तं लब्धं घटिकादिस्थित्यर्धं ९।२८ प
र्वजातो द्वितीयपरिवर्तः ॥ स्थितिघटीभिः
९।२८ स्थित्यर्धकालचालितः सूर्यः ११।२०
१०।१२ केंद्रः १०।२२।४२।४ पातः ०।१९।
१९।२० सूर्यभुज्या २९।२५।४५ परमक्रा
न्तिज्यया गुणिता ३४।८९।८५२।३२ त्रि
ज्यया भक्ता लब्धा क्रान्तिज्या १०७१।४२
धनुः जाता सूर्यक्रान्तिः उ० १०।४०
५२। केंद्रभुज्या ३३५८।३८ मध्यफलेन
१२० गुणिता ४०२०९३।१० त्रिज्यया भक्तं
लब्धं केंद्रफलं कलाद्यं ९।१८।५४ क्रा
न्तिफलयोरेकदिक्त्वाद्योगे जाता स्पष्टकेंद्र
क्रान्तिः द० ११।१।५०। परमस्वक्रान्त्यम
न्तरेणाधिते सूर्यकेंद्रयोः क्रान्तिनान्तरं ३०।५
८ मानैक्ययोगयोगार्धे ३०।५८ मान
जाते मानैक्यखण्डं ३०।५८ स्थित्या ९।
३८ गुणितं १०५।१८ क्रान्त्यन्तरेण ३०।५

८ स्थित्याभक्तेलब्धेनघटिकादिस्थित्यर्धम्मा
र्गिते ५।३८ एवंजातःतृतीयपरिवर्तः॥
अनयास्पर्शस्थित्या ५।३८ पूर्वानीतस्पर्श
स्थित्यामध्यकालः २।२० रहितःजातःसु
ग्रवामोक्षस्स्यादाभिःघटीभिः ५५।१४
पातस्यप्रवेशकालः मध्यकालः २।२०मो
क्षस्थित्यायुक्तः निर्गमकालयोरन्तरेणएव।
कालोभवति ॥ अथमोक्षस्थितिसाधने ॥
स्थिरीकृतःसायनोरविः ११।२०।१९।३५।
मोक्षस्थितिसाधनार्थस्पष्टगत्या ५०।३९
युक्ताःजाताःअग्रिमदिवसस्सूर्यः ०।२।११
४।११ स्थिरीकृतःचन्द्रः १०।२४।९।११स्पष्ट
गत्या ७५०।२२युक्तःजातःअग्रिमदिवसे।
चन्द्रः ११।९।३९।३२ स्थिरीकृतःपातः ०
१०।१०।१९ गत्या ३।११।रहितःजातो अ
ग्रिमदिवसे ० पातः ०।१०।१०।५५ ॥।
अस्मात्पूर्ववत्क्रान्तिसाधनेधीमताज्ञेयं ॥
अथैतस्याज्ञानस्यप्रयोजनमाह ॥ आद्य
न्तकालयोःमध्यःकालोज्ञेयोतिदारुणः।
ज्वालःज्वलनाकारःसर्वकर्मसुगर्हितः
इति १९ ॥ पातस्यप्रारम्भसमाप्तिकाल।
योर्मध्यवर्तीकालःदारुणःअत्यन्तकोदि।
नः सर्वकर्मसमंगलकार्येषुगर्हितःनिंदि।
तःज्ञेयः। अत्रहेतुः। प्रज्वलतज्वलना

173

कारइति महोदिदिमानामिमवरूपः नवग्र
नेषुमंगलश्चानेश्चलियतिनाशयतीत्यर्थः
१६ ॥ अन्यदप्याह ॥ एकायनगतोयाव
त्रवैधृतेमंडलानाम भवतावदेवा
स्पमवेतस्यविनाशकृदिति १७ अर्के
न्द्वोः सूर्यचन्द्रयोः मंडलानस्यान्येविशेषका
देशरूपेविमानेयावन्तकालपर्यन्ते एका
यनगतेतुल्यमार्गस्थितेभवति तावत्कालप
र्यन्तेमरुपातस्यमवेतस्य सकलशुभकर्मण
स्यविनाशकृन्नाशकारीसंभवति १७ ॥
ननुएवंवलेमंगलनाशकेन शुभकारक इ
त्यत आह ॥ स्नानदानजपश्राद्धव्रतहोमा
दिकर्मभिः प्राप्यतेसुमहच्छ्रेयः तत्कालज्ञा
ननःतत्स्थिति १८ ॥ तस्यपातस्यस्थित्याद
कालज्ञानेनतस्थिति तस्यपातस्यस्थित्या
दिकालज्ञानेनतः महत् श्रेयः तत्कालो उ
क्तैरेकलानेमन्तुष्यैः प्राप्यतेलभ्यते इत्य
र्थः कस्मात्स्नानदानजपश्राद्धव्रतहोमा
दिकर्मभिः १८ ॥ अथपातविशेषमाह ॥
रवीन्द्वोस्तुल्यक्रान्त्योर्वित्तवनेनिधीयदा ।
द्विभवेद्विनदापातः स्यात्दभावेतिपर्ययात इ
ति १९ यदायस्मिंकाले विषुवद्वयस्यच
द्वयोः क्रान्त्योः तुल्यताभवति तदाद्विः वे
धृतव्यतीपातभेदद्वयात्मकः पातःद्विःप्र

योर्वेदाद्विधावारद्वयंभवेत् विपर्ययात्तुक्रकल
त्वेणवैपरीत्यात्तस्य अभावः स्यात् तयोः
सूर्यचन्द्रयोः क्रान्त्योः अनुल्पतेइत्यर्थः अ
त्रसूर्यक्रान्तितः साम्येचन्द्रक्रान्तेश्चनते अ
नुल्पतेनेयं १५ ॥ अथनिरुद्धनोक्के
व्यतीपातस्यैवज्ञानमाह ॥ प्राशेनका
केयुतेलिप्ताभभोगेनविभाजितः लब्धेस
प्तदशांतेव्यतीपातः तृतीयकइति १० ॥
अथनाक्षत्रमेकारहितयोः सूर्यचंद्रयोः
युतेः योभाग्यराश्यादिकस्यलिप्ताकलाः
भभोगेनन्तत्रभोगेन अष्टशतेनभक्ताः
लब्धेफलेसप्तदशतेः सप्तदशमध्येषो।
दुषानेनरेसप्तदशापर्यंते अन्यः व्यतीपा
तः तृतीयकः विष्कंभादिगणनयाव्यती
पातः सप्तदशमाइतिज्ञेयं ॥ अथा
सकलमेगलहृत्सु अशुभकरः दाना
दिशुभदाः १० ॥ उदाहरणं ॥ सू
र्यचंद्रौ २।३।३।५५। चंद्रौ १०।७।२
३।१। अनयोः योगः ११।१०।५७।१८
अस्यकलाः १०५५७।१८ अष्टशतेन ८
००भक्ताः लब्धेविष्कंभादिगणनया आग
तावर्तमानवृद्धियोगः ॥ तत्रव्यतीपात
योगोपंचागस्थाद्वितीयकोनाम्नोतिज्ञेयः
अथगण्डान्तभसंधिस्वरूपज्ञानमाह ॥

स्ति
३.
268
174

सेयं रूपोऽस्येयस्थानानामेत्यपादायमेधयः
तेदं ग्रमस्यपादाग्रगण्डेनेनाभिकीर्त्यते ॥१॥
अग्रे लक्ष्यमेनाक्षरस्य तीनत्वचाणां अन्ताव।
स्थितानां समेध्ययः तत्वमेधयोभव
तितत्त्वेषु तेषामग्रे षान्नेक्षरस्य तीनत्वे
णामग्रे मनत्वेषु मच्चामूलाग्रितो नत्व
तेषु अग्रपादोऽग्रस्य मवर्णेषु गण्डेनेना
भिकीर्त्यते इत्यनेनाप्यापि निषेधः स्त्र।
वितः ॥१॥ अस्याप्यनुल्लानिषेधस्य मा।
ह ॥ स्वतो यानन्त यद्भ्रोर्या गण्डान्तवित
यतथा पतङ्गसेपि ज्ञान यत्सर्वेकम् स्व
तेयहिति ॥२॥ स्वतो पातानां यद्भ्रो
तिसामग्रे पोऽह्नौ स्वतो पातैपि वर्णमस्त्र।
तियद्भ्रोरुक्षो तथा गण्डान्तयद्भ्रनत्व
त्रमेपि चितयद्भ्रोरुपतम सर्वमग्नलेषु वतेय
हित्यर्थः ॥२॥ ॥ अथार्कोपरागस्य
र्वोपराविशिष्टस्य नाकाग्नपमेहयति ॥
इत्येतत्त्वार्मेषु रुपेण्यातिधोवर्ततेहिते।
रसोमहदाख्यानेव मन्यान क्षोतमहेमे
॥३॥ हेमः उत्तरेषु णजनवं अनः
पतरहस्य अन्यतगोप्य आख्याते मया
कथितम अनः पान्नमन्तरङ्गकान्तरेणा
वैश्वानुगमिस्ताने ॥ इत्यनेन हृदिते ॥
गत्यच्चदेहः तत्वतत्त्वमाधातेनकांशा

मीतिभावः ॥ १३ ॥ विश्वनाथेन र।
चिता गहनार्थप्रकाशिका एकादशभ
वेतस्पोष्टिखोपानाधिकारिणी ॥ ॥
इति श्रीदैवाकारदैवज्ञात्मजविश्वनाथ
दैवज्ञविरचिते सूर्यसिद्धान्ते सोदाहरणव्याने
गहनार्थप्रकाशिने पाधिकारः समाप्तः ॥
॥ ११ ॥ ३ ॥ ॐ ॥ अथ गोलाध्या।
यो व्याख्यायते ॥ ३ ॥ अथ केमपुकृते।
प्रतिमयासुरः समेत्यये पृष्टवानिति श्रुते
प्रतिपतिवदति ॥ ॥ अथ याकोपाम।
पूर्वतेप्राणिपात्यकृतांजलिः भक्त्यापरम।
या भक्तोपतस्थेदेमयासुरः इति १ ॥
अथोपावचनश्रवणानन्तरं पृथनविशेषजि
ज्ञासया सवलमाणमयानामदैत्यः कृतां
जलिः सन् समभ्यवीधिकया भक्त्याङ्कला
वर्तमानमिदंपप्रच्छपृष्टवान् ॥ किंत।
दित्याह ॥ भगवन्किंप्रमाणाभूः किमा
कारः किमाश्रया किंविभागाः कथंवा।
त्र सप्तपातालभूमयः इति २ हे भगवन्
भूमिः पृथ्वीकामा किंप्रमाणाप्रमाणभू
तानिन्वे तिप्रश्नार्थः ज्योतिश्चक्रगणयो
मानोभवत्वकथनात् किमाकारा वर्त्तु।
लादर्शनाकारयोः मध्येदेहप्रमानभूतो।
भूमाकारः कः इति प्रश्नः किमाश्रया।

सूसि
उ.

वः अप्रायोगम्याः मागह्वेत्वा अयावे
पृथक्त्वात् किंविभागाके यादृभक्तो
क्तः अत्रच्यमानः समपातालभूमयः
कथ्यन्तेहैति आकारः कसाश्रयः इत्यं
द्विपञ्चः १ अहोरात्रव्यवस्थाविषयदा
तिकथ्यतेरविः कथंपर्येतिवसुधांभुवना
निविभावयन्निति २ सूर्यः दिनरात्रिम
र्यादाव्यवस्थाभेदंकथ्यतेनप्रकारेणविध
दातिवर्तते भुवनानिभूयांसिविभाव
न प्रकाशयत् ३ किंवसुधांपृथ्वींकथ्यते
नप्रकारेणपर्येतिपरिभ्रमति आधारोक
त्वानेभ्रमणासंभवात् ३ देवासुराणाम
न्योन्यमहोरात्रेविपर्ययेन किमर्थंतत्का
थ्येवाम्याज्ञानेभंगणशरणादिति ४ दे
वासुराणामन्योन्यं परस्परंमहोरात्रेविपर्य
याहिलोमभवति तत्किमर्थंयच्चदेवानां
दिनेनदसुराणांरात्रिर्देवानांरात्रिःसाप
र्यमसुटः तदप्यहोरात्रेस्वर्गमाभगणाशरणं
इत्यत्रभौगेनकथ्यमानादितार्थः ४ पिञ्च
मासेनभवतिनाडीषष्ठ्यानुमानुषे तदेवा
ते तत्समवंचनभवेत्तेनहेतुनेति ५ पित्र्या
णामिहरोच्यते अहोरात्रेमासेनचोद्गेनभव
तन्वेनहेतुनाकारणेनेतिवृत्तः मानुषेन

ह्नोरात्रेमासवत्सरदीनांछागकेनहेतुनाभवेत
५ ॥ दिनाहमासमहोराणामधिपानस
मा: उतन: कथंपर्येतिवाणा:मयहेश्ये
किमाश्रय: इति ६ अथदिनाधिपा:
समा: शोभना: किमर्थेनसंभवेति स
ग्रह: ग्रहसहित: भगणेनतत्रगणेश्ये
कथंपर्येतिकयागत्यागच्छतीत्यर्थ: ।
किमाश्रय: कस्याश्रयेणतिष्ठति भग
णविरोधीनदाश्रय: कइतिभाव: ६ ॥
भूमेरूर्ध्वपर्यहर्या: किमुच्छ्रय: किमेतर:
ग्रहनेकता: किमाआस्थिता: केनक्रमे।
णनाइति ७ भूमे:सकाशात उप
र्युपरियथोत्तरमस्थिता: ग्रहनेकता: ।
ग्रहनक्षत्राणांमार्गा: किमुच्छ्रय: किमे
तर: भूमे: सकाशात्कियनोनुच्छ्रायेण
गच्छतिपरस्परं कियदन्तरायोनतिनास्थि।
ति ऊर्ध्वनक्षत्रप्रसादस्याध्ये: किमाबा:
किंप्रमाणा: ना:केनक्रमेनास्थिता: सं
तीति ७ ग्रीष्मेनोत्तरकेशभानुर्हेमंते
नतथाविध: कियनीतन्करप्राशमाना
निकानिकिंचनेरिति ८ यथाग्रीष्मा
मते ऊरनोह्य: नोत्तरकार: अनुग्रमकिर
ण: नाह्यशोहेमन्तनौनभवति तत्कारर्थ
मि: सूर्यकिरणप्रासे: कियनीकियद

सूसि
उ.
१९८
176

नश्चिनातिहेतिमानानिमोरचोद्गारोतिनिदे
दैः कतिमेभवेतितिचैतैः मानैः श्रेयाजन
मिति ८ ॥ अथोनामस्त्रातुपमेहरना
ह ॥ एतन्मेमेणायच्छिंधिभगवन्भूतभं
वन अतोन्यः त्वाहृतेच्छेत्तावियुतेमर्व
दर्शिनइति ९ हेभगवन् भूतभाव
न भूतानांभावनानांविचारोयमेति ।
एतमुक्तेमेदेहे जातैकत्वे एतन् अस्मा
नमस्मात्त्वान् छिंधि: त्वम्हेत अन्य: ।
कोपिमर्वज्ञ: मंशयच्छेत्तानविद्यतेनास्ति
त्यर्थ: ९ ॥ अथमयोदितमस्तुः ।
त्ररमेश्वाशृक्ष: प्राहतिमुनिश्रितिमुनिव
दति ॥ इतिभक्त्योदितेअतत्वामयोक्तो
वाक्यमस्याह रहस्येपरमाध्यायेतन: ।
प्राहपुन: मतामिति १० ततरनेनमेतो
प्राशुक्षष: नेमयंशति अस्याशस्याध्या
यमुतरेण्ये विलक्षणोरहस्यमर्वस्याह
स्याभूत पुनः पूर्वेद्यात्मश्रोत्रागाननरोनि ।
श्रुयेनमाह । अननेयोक्तैः पूर्वोक्तजा
नमापेन्तत्वमित्युक्तप्रकारेणाभक्त्याअव
याह्नता उदितमुक्तोपश्चवाक्यमयास्व ।
गाम्रणीतंश्रुत्वाकर्णे १० ॥ तस्माद
भावेदर्शायनेणाशृक्षोमयमित्याह ॥
शृणुष्वकमनाभूत्वागातस्यात्मभवं

प्रवक्तास्मीति भक्तानां नादेयं विद्यते मम ।
ति ॥ अहं त्वां प्रति गुह्यतमं भक्तिमध्या
त्मकं भवेस्मादिने आत्मविषयं वा त्वानेय
न उत्कर्षेण त्वया वक्ताभि नन एकमना ।
भूत्वा एकाग्रचित्तः सन् शृणुश्रुयतः म
मान्ति भक्तानां त्वादृशानामदेयं किमपि न ।
विद्यते किन्तु देयमेवेति भावः ॥ गुह्य
वक्तास्मीति तदाह ॥ वासुदेवः परब्र ।
ह्मतन्मूर्तिपुरुषः परः अव्यक्तो निर्गु ।
णः पूर्णः पञ्चविंशात्परोव्यय इति ॥
वासुदेवः अनेकार्थसिद्धः परमन्त्रेष्ट
ब्रह्मतन्मूर्तिः संकर्षणाख्यः उत्तमपु
रुषः अव्यक्तरतोऽव्ययः गुणैः विहीनः
पूर्णः पञ्चविंशतितत्त्वानि वस्तुविंशास्तु
जीवः इत्यस्मात्परः इत्यर्थः ॥ अ
थांशकस्य संकर्षणाख्यस्य तदात्मक ।
स्य जगदुत्पादकत्वमित्याह ॥ प्रद्युम्नं
नामा देवो बहिरन्तश्च सर्वगः संकर्षणो
यः सृष्ट्वादौ नानाबीजमवासृजदिति ॥
प्रद्युम्नतनोः संकर्षणाख्यो देवः सर्वव्या
पकः सृष्टिप्रारम्भजेतामासमयेनास्व ।
वितैर्मितानास्वपस्वबीजशक्तिं विक्षेप अ
वासृजत विक्षेपः १२ ॥ तदण्डम
भवद्धेमं सर्वत्र तमसावृतं तस्यानिरुद्धः

प्रथमेऽब्जोद्भूतः सनातनः इति १४ त
स्मिन् जलबीजे हैमे सुवर्णमये अण्डे वर्तुला
कारमभवत् ततः स्वयं स्वेनात्मना भेदेन तम
साधकारेण हते ब्रह्मा सत्त्वोऽण्डे प्रथमे मनि
ष्टः सनातनो नित्यः अब्जोद्भूतः प्रका
शितः १४ हिरण्यगर्भो भगवानेषः छ
न्दसि पद्यते आदित्यो ह्यादिभूतत्वात्
प्रसूत्या सूर्य उच्यते १५ ॥ भगवानेष स
कलैश्वर्यसंपन्नः हिरण्यगर्भत्वात्
छन्दसि वेदपाठेन निरूप्यते आदिभूत
त्वात् सूर्य नामा आदित्या इत्युच्यते प्रसूत्यै
सूर्य इति स्मृतः १५ ॥ परंज्योतिस्तमः
पारे सूर्योऽयं सवितेति च पर्येति भुवना
नि भावयन् भूतभावनः इति १६ ॥
तमः पारे यत्कारनाशनसमर्थं परं प्रक
ष्टं ज्योतिस्तेजः स्वरूपः सूर्योऽयं प्रसिद्धः स
वितेत्यपि एषः सविता भूतभावनः प्रा
णिनां प्रसूत्यादिकारित्वात् महाकारकः भुव
नानि वर्तमानानि भावयन् प्रकाशयन्
पर्येति स्ववर्त्मन्येव सदा भ्रमति १६ ॥
प्रकाशात्मा तमोहन्ता महानेकोषविश्व
तः ऋचो यस्य मण्डलं सामान्यस्य मूर्तिर्य
जूंषि च १७ ॥ प्रकाशात्मा प्रकाशरू
पः अन्धकारनाशनः महान् महत्

स्वरूपः परः अनिरुद्धाख्यः इति परं वेवि
ष्णोर्वेदपुराणादौ निरुक्तः अस्मात्सूर्यम
ण्डलः ऋग्वेदमन्त्रः मण्डले साम वेदम
न्त्रः उस्राः किरणाः यजूंषि यजुर्वेदमन्त्रः
मूर्तिस्वरूपमिति इति त्रयीमयः वेदत्र
यात्मको भगवानयं कलात्मा कालस्व
रूपः कालकर्ता कालस्य कारणं उत्प
त्तिस्थितिनाशेषु समर्थः सर्वात्मा ज
गत्स्वरूपः सर्वगः सर्वत्रस्थितः व्यापकः
सूक्ष्मः अस्मिन्निति सूर्ये सर्वं जगत्प्रतिष्ठि
तोस्ति १८ ॥ रथे विश्वमये चक्रे का ।
लांशवत्सरात्मके छन्दांस्यश्वाः सप्त यु
क्ताः पर्यटन्त्येष सर्वदा इति १९ ॥ त्रैलो
क्यात्मको रथे वर्षमासायनात्मके चक्रे का
लांशवत्सरात्मके छन्दांस्यश्वाः सप्तयुक्ताः
पर्यटन्त्येष सर्वदा इति कृत्वा नक्षत्रैः स
ह सर्वदानवरतं परिभ्रमति छन्दांसि
सप्तोश्वाः अस्मिन्संयुक्ताः सपादिनः कृतः १९ ॥
त्रिपादमस्यामृतं गुह्यपादोयं प्रकटोभवत् ।
सोहंकारं जगत्सृष्ट्यै ब्रह्माणमसृजत्प्रभु
रिति २० ॥ अस्य वेदात्मनः त्रिपात्
त्रयाणां त्रयं हि विज्ञेयमस्यामृतं गुह्यं गम्यं ज
गद्रूपः पादः चतुर्थः प्रत्यक्षोयमभव
दितिव्याख्याति सोनिरुद्धनामा प्रभुः ।

सूमि
उ. १७८
178

समर्थः जगत्सृजन निमित्तकारणे अहं
कारे अहंकारेन तद्रूपे ब्रह्माणो पुरुषम
हान् उत्पादितवान् ॥ २० ॥ तस्मै वेदा
न् दत्तवान् सर्वलोकपितामहः प्रतिष्ठा
याण्डमध्ये अथ स्वयं पृथ्वीं भावयतीति २१
अथ ब्रह्मोत्पादनानन्तरं स्वयमतिरुद्रः
उत्कृष्टा वेदान् तस्मै ब्रह्मपुरुषः दत्वा
ततः सर्वलोकानां पितामहः ब्रह्माण्ड
अण्डमध्ये प्रतिष्ठाप्य स्थापयित्वा प्रका
शयन् सन् पृथ्वीं परिभ्रमति इति २१
अथ सृष्टिमतिं वध्वे ब्रह्माहंकारस्तु निम
त्त मनसः वेश्मायते सर्वाह्णा तेन
सौनिध्यरिति २२ ॥ अथ वक्ष्यामि मन
तरं ब्रह्माहंकारोऽभिप्रतिधारकः सृष्टा
लनर्दैनमतिं वध्वे मनोनामा स्मृष्टिकरामी
ति मजनजनुनने स्थावानितिर्थः तत्सम
येमनसा वेश्मासमुत्पन्नः तेजोमयः व
पुषः श्रीमूर्यं उत्पन्न इति २२ ॥ मन
सा रवेतेनो वायुरग्निरापोथ राक्षमात् ॥
गुणोक्त्याज्ञायैवेव सहाभूतानिजातिरे ॥
२३ ॥ मनसः रवे अकाशः ततोपि त
तः आपः जले तेतोधारा पृथिवी वसा
तुलोकन स्थाप्यस्थमप्रशब्दमात्रगुणः हि
तीयपञ्चमात्रौतनीयपञ्चमात्रौत्रयण

विषुवद्वृत्तोदिवाकरः तदा स्वविषुवच्छाया
नाद्यस्यात्रेतिर्दिश्यते इति ५१ ॥ विषुवस्थ:
विषुवत्स्थस्य: सूर्यास्तमानगाणेषु
परिगतः मन्यते पश्चिमाते नास्तनगो
ष्ठविषुवच्छायातन्मयेशोक्तमध्यच्छाया ।
भावे तत्रान्यस्थस्य उन्नतिः उन्नता
श्रतोशश्यानेष्यतेनागोष्ठियते इनतो
ष्ठाभावश्चासिद्ध इति भावः ५२ ॥ मेरुः
हमयतःमध्येध्रुवतारेनभःस्थिते निरक्षे
देशस्थानांमुभयोक्षितिजायते इति ५३ ॥
दण्डकमेरोः उभयतः दक्षिणोत्तरयोः
निःसृतमेवमध्येतदेव्यसमसूत्रे खगोका ।
शास्थितेध्रुवतारेविज्ञेये उभयतोध्रुवतार
निरक्षदेशस्थानांमनुष्याणांक्षितिजाश्र
योगाभवतीतिनमस्यैभवति इतिसाष्टम् ॥
५३ ॥ अतोनाडोच्छायास्याध्रुवयोः
क्षितिजस्थयोः नवातेलवकोष्ठास्तुभ्रा
वन्तोशकाम्रस्थेति ५४ ॥ अतः कार ।
णात्तास्तनगेषु अन्तोक्षयः ध्रुवोस्थेनेव
यतेध्रुवयोः क्षितिजस्थयोः सतोः लंवा ।
ष्ठास्तत्रनवतिः पतेन निरक्षदेशे अन्तो ।
ष्ठाभावोलंवांशानवति परमास्येवन्तो
ष्ठाकाम्रस्थेति मेरौलंवांशाभवादन्तांशा:
परमानवतिसंख्याका इति ५५ ॥ मे

सूर्य सि
उ.
९६
179

षाद्दैदेवभागस्थोदेवानांयातिदृश्यतां असु
राणांतुलादौतु सूर्यस्तद्भागसंचारगे ४५ ॥
सूर्यः सायनमेषादिस्थो देवभागस्थः सूर्यः
देवानां दृश्यतां याति तेषांवाउष्णवान्तो
भवतीत्यर्थः एवमसुरभागस्थः सूर्यः
असुराणांदृष्यत्वात्तद्दृश्योभवतीति एव
तेनषण्मासदिनेनाविच्छेदेन हाराद्वेभागेष्व
राणांभोगतद्दृश्यते ४५ ॥ अत्यासन्न
तयातेन ग्रीष्मेतीवखरा रवेः देवभागेस
राणांतुहेमंतेमंदतानयोहृति ४६ ॥ ये
नकारणेग्रीष्मसंक्रातौ देवभागेजम्बू
द्वीपस्थितलोकानामत्यासन्नतयाऽत्युष्णार्त
स्थितितेनकारणेनरवेः सूर्यस्यतीक्ष्णा
किरणानामंदनारवः तेषंहेमन्तस्यतासन्न
ते ४६ ॥ देवासुराविदिवतीतावेता
जसंवंदिवाकरम् एकहन्येनान्योन्यंतेषां
वामसव्यौदिनहवयेतृति ४७ ॥ विश्ववा
वनतेमसमेदेवदेत्याः दिवितनममस
वस्थमेवसूर्यंपश्यंति यतेषांदेवदैत्यानां
दिनवपरस्परभवतः ह्यत्यासन्नेतिभावः
तेषां दिनपत्तपवामसव्यमूर्यस्यपदेवि
णाश्रमामिडेदेवानांशत्रुदैत्यानांतयारपवा
श्रमणेनाहदिनहषे ४७ ॥ मेषादावुदि
तः सूर्यः त्रीन्राशीनुदगुत्तरम् सचरन्या

गोलाकारेण साहितंयेन्द्रये समेनस्यामे
पुरे मेलने गोलाकृति लोकारः स्यात्।
२१ ॥ ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकक्षा
भिधीयते तन्मध्ये भ्रमणं भानामधोधः
क्रमशस्तथा ॥ २१ ॥ मन्दामरेज्यभू
पुत्रः सूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः परिभ्रमन्त्यधो।
ऽधस्थाः सिद्धविद्याधरा घना इति ॥ २२
ब्रह्माण्डमध्ये ब्रह्मगोलस्यान्तर्गतः परिधिः
व्योमकक्षाकाशकक्षोच्यते तन्मध्ये भा
नां नक्षत्राणां भ्रमणं मण्डले तथा तन्मध्ये।
अधोधः तन्मध्याधः क्रमेण शनिगुरु
भौमसूर्यशुक्रबुधचन्द्राः परिभ्रमन्ति तद्।
धोधः सिद्धाद्यर्वमेघा भ्रमन्ति स्थितास्थैः
२१ ॥ अथ प्रश्नोत्तरमेवाह ॥ मध्ये स
मन्तादण्डस्य भूगोलो व्योम्नि तिष्ठति बिभ्रा
णः परमां शक्तिं ब्रह्मणो धारणात्मिकामि
ति २२ ॥ अण्डस्य ब्रह्माण्डस्य मध्ये स।
मभागे व्योम्नि स्थितावकाशे आत्ममन्ता
द्भावेन संवृतो भूगोलः तिष्ठति अयं भूगो
लः ब्रह्मणः ब्रह्मपुरुषस्य धारणात्मि।
कां ब्रह्मपुरुषधारणसमर्थां अनुत्तमां श
क्तिं बिभ्राणः दधानः सर्वेभ्यो दत्तसम
र्थो ब्रह्माणः शक्तिं दधाति ब्रह्मपुरुष।
स्याधारभूता शक्तिर्वा एतेन सर्वाधारभू

तेन भूगोलः स्वयमर्थः निराधार एवेत्यर्थः
२१ ॥ तदन्तरपुटाः सप्त नागासुरसमा
श्रयाः दिव्यौषधिरसोपेता रम्याः पाताल
भूमयः इति २२ ॥ तस्य भूगोलस्य मध्ये
पुटाः भूम्याकाशाः एवं लघुपरिमाणाः
पातालभूमयः अतलवितलादिसंज्ञकाः
सप्त तिष्ठन्ति बिलरूपाः नागासुरसमा
श्रयाः नागाः सर्पाः असुराः दैत्यास्तदाश्र
याः दिव्याः प्रकाशरूपाः ओषधयस्तद्
रसेन नानाविधगुणकाः रम्याः सुन्दरा इति २३ ॥
अनेकरत्ननिचयो जाम्बूनदमयो गिरिः ।
भूगोलमध्यगो मेरुरुभयत्र विनिर्गत इति
२४ ॥ अनेकरत्नानां निचयः समूहो यस्मिन्
सो जाम्बूनदमयः स्वर्णमयो गिरिर्मेरुर्भू
गोलमध्यवर्ती उभयत्र दक्षिणोत्तरयोर्भा
गयोर्विनिर्गतः भूपृष्ठात्सन्नतिष्ठति ।
एवेन हि दशाङ्गतस्थः साधारणेवेतिन ॥
२४ ॥ उपरिष्टात्स्थितास्तस्य सेन्द्रा देवा
महर्षयः अधस्तादसुरास्तद्वद्द्विषन्तोऽन्यो
न्यमाश्रिताः इति २५ ॥ तस्य मेरोः उ
परिष्टादूर्ध्वभागे इन्द्रसहिता देवाः अथ
सन्ति उत्तमगतिः प्राप्ता देवमहर्षयः इ
न्द्रसहिता देवमहर्षयः वसिष्ठादि तस्य मे
रोः अधस्तादधोविभागे इन्द्ररहिता मे ... वा ।

ऐरं अमरावतीं प्राप्य केदेशे अभिततुविनश्यो
मेनगितस्थे अम्हादेत्या आश्रितानां तत्प्राते
देवैर्देवा अन्योन्यं परस्परं हेषभाषणं तु वेत्तः
इति २५ ॥ ततः समन्तात्परिधिः अमे
णायं महार्णवः मेखलेवाश्रितो यथाश्मः
देवासुरविभागकारीति २६ ॥ ततः मे
रोः सकाशात् दासमन्ताद्भावेन परिधिः ज्ञा
मेणायं यथा स्तूयं मध्यगतनाधिकपरिधिनक्रं
मेण तन्मार्गेणायं महार्णवः महासमुद्रः
तिष्ठतीत्यर्थः मतुष्टयिकामेखलास्था
नीयएव मेरुस्थितो मेखलामर्यादा देवा
सुरविभागनिमित्तं तिष्ठति मेखलातः सो
सोदेवभूमिः दक्षिणतोसुरभूमिरित्यर्थः
२६ ॥ समन्तान्मेरुमध्यात्तन्मध्यभागेषु तो
यधेः द्वीपेषु दिव्यशैवादिनगर्यो देवनिर्मित
इति ३० ॥ मेरुमध्यात् मेरुकेन्द्रस्थाना
दासमन्ताद्भावेन तोयधेः तल्पभागेषु जंबूद्वी
पेषु शुष्कगतेमेरुमर्त्यस्थानात् जलधिपा
र्श्वे सभितो जम्बूद्वीपमित्यर्थः तेषु द्वीपेषु
जम्बूद्वीपादिषु शैवादिनगर्यो दिक्चतुष्टयेनगा
यो देवनिर्मिताः सन्तीति ॥ ३१ ॥ लङ्का
नगरादेशवत्साधायमकोटीतिविख्याता मङ्गा
श्रवणनगरी स्वर्णप्रकारतोरणा २८ याम्यां
यो भारते वर्षे लङ्काद्वास्याम्यद्वीपे प

सूमि
उ. ७०९
181

श्चिमे वेत्रमालाख्यो रोमकाख्यः प्रकीर्तित
४९ ॥ उत्तरे किरणाख्योनाम कन्दवेष्टकी
ता नसायां सिद्धिमहाख्यो नाभिरन्ध्रे निगता
ख्यः इति ५० ॥ मेरोः सकाशान्नाड्य
श्चतुर्थांशेन तत्त्वेन रेखाख्या भद्राश्वमेरो
वर्षेन गौरीसूत्रं मयपात्रा दावसा उत्तराणि च
स्वर्णमयानि तन्मयानि भारत मंडे वर्षल
कानाद्रौ महाशुभ्रे भूतानामिति एवं ततः
पश्चिमे वेत्रमालाख्यवर्षमध्ये चतुर्थांश
समेन रोमकपत्तनाख्यौ तिष्ठति ततः उत्त
रे भूतत्रपादे कुरुवर्षमध्ये गौरीसिद्धनाख्या
ख्यसिद्धान गौरीनाम निशाये नकीर्तिता उक्ता
यतः नसायां सिद्धा आत्मनत्तः विनतत्वथ्याः
डः खरांद्दनामिति इति ५० ॥ भद्रत्रया
दाक्षिणात्यासाख्यातो नांशेतिष्ठिता: नाभ्य
श्चात्र रोमकस्ताना मेव स्वरा श्रयद्वाति ५१
मेरुमध्यत्र चतुर्थांशेन गयेति तिष्ठति अथ
नाडयाख्य परस्पर भूहृत्र पाद स्थिराध्यहृत्र
चतुर्थांशतुल्या नगेला नतिता वृत्यिता: से
ति नाभ्य: समाभ्य श्वेतु राख्याता: स
मग्राये मकस्ताना नवहृत्र चतुर्थांशे नवता
नौ नः इत्यर्थः यतो दृढ्या दृढ्यात्र नदयो
दिग्भ्यो नवमन्त्रभवतो ति मह्दृ वित्रे आमि ति
भाव: ५१ ॥ नाभ्य शुभ्रे नेखाति

णाचतुर्थं शब्दस्पर्शरूपरसः पंचमे शब्दस्प
र्शरूपरसगंधः इति गुणानुक्रमात्पंचब्र
ह्मभूतानि जातानि समुत्पन्नानि ॥ २३ ॥
अग्नीषोमौ भास्करेन्दू ततस्त्वगारकोद्यः ते
जोभ्य एवायुवातेभ्यः क्रमशः पंचजातिरे
इति २४ ॥ सूर्यचंद्रौ अग्नीषोमौ सूर्यो
ग्निस्वरूपः चंद्रः सोमस्वरूपो जलमयः त
दनंतरं भौमाद्याः पंचग्रहाः क्रमात्तेजोभू
तेभ्यः उत्पन्नः भौमः तेजः सउत्पन्नः
बुधो भूमितः बृहस्पतिराकाशात् शु
क्रो जलात् शनिः वायोः ॥ २५ ॥ पु
नर्ब्रह्मांडादात्मानं विभजन्नाशिमेत्तकं ।
नक्षत्ररूपेण समभूर्यः सप्तविंशात्मकं वशी
इति २५ ॥ पुनः युगमयाद्ध्यादिसप्त
राशिकलानन्तरं बलसोत्मानं द्वादशाद्वा
दशप्रकारं द्वादशराशिस्वरूपं विभजत् ।
पुनः सप्तविभागात्मकं नक्षत्रस्वरूपं विभ
जत् किलतत्त्वोवत्सोवशोसेवारीसेष्व
याग्रहताररूपात्मविभमाः कायत्तानसू
वकः कृतहाते २५ ॥ ततः वणावरीवि ।
श्वानिमं सदेवपूर्वकं ऊर्ध्वमध्याधोभ्यो
हानेभ्यः प्रकृतीसृजनानिति २६ ॥ तत
रनतरमधोमध्याधोभ्यः ऊर्ध्वमध्यमाध
मस्थानः तेभ्यः वर्णेभ्यः सत्वरजतमोग

मृमि
उ॰ १८२
182

यः शक्तीसृजन् देवासुरान् पूर्वकेचनावेवि।
श्वेजगत् निर्ममेसृष्टवान् ॥ २५ ॥ गुण
कर्मविभागेणब्रह्मणाग्रावेदनुक्रमात् वि
भागेकल्पयामासयथास्ववेददर्शनात् ॥
इति २६ ॥ गुणसत्वादिकर्मधर्माधर्मौस
दसत् तयोर्विभागेनसृष्टवान् यावत् प्रवेश
नीत्या अनुक्रमात् स्रष्टा वेददर्शनात्
वेदमार्गेणयथास्वंयथादेशकालेविभा
गमध्यवसानेऽपिकल्पयामाससृष्टवान् २७
वेषामित्यतः आह ॥ ग्रहनक्षत्रनाग
णाधूमकेतुस्सवितृविभुः देवानामसुर्या
नांसज्ञानांचयथाक्रमोमिते ॥ २७ ॥
विभुः समर्थोब्रह्मायथाक्रमायथायो
गं ग्रहादीनामाकाशेयथाकालमव।
स्थानामितिमतमसृष्टिख्यानेशाध्यानतयं
त्रैलोक्यस्यदेवासुराणांयथादेशमवस्थि
तिरिति २८ ॥ ब्रह्माण्डमेतत्सावि।
नैर्देहभूर्भुवादिकं वैराहहितयमेव।
मेघदेशालकाकृतिरिति २९ ॥ एत
स्मिन्नेवब्रह्माण्डमेतत्सावि अतः सा
वकाशेहतहेतोऽग्रववहुधवत् तत्तत्स
ध्येऽद्भ्यः भूर्भुवादिकंस्वभुवनस्वर्गादिकं।
सर्वेतिष्ठतीतिव्याहः तत्राण्डस्यान्तर्गो
यानि वैराहहितयमानादिकेरादो।

गहमेषंपाकयेमेकवामिनाम ४८ कर्को
टोमेवं लिह्नदह: पश्चार्थे मेवृषद तुला
दौ मीनमगादौ स्थ्रानं देवसुराद्विषामिति ॥
४९ ॥ मासनमेषादौ उद्दिनः उदगत्र
स्थानात स्त्रीन्मेषादौ द्वयोन्यथोत्तरे।
मेवाने मः र्विष्ठमेणाह: पश्चार्थे दिन
पश्चिमार्थे पौष्णांतिकरोति एतेन देवा।
नोमेषादौ दिनादौ मिथुनांते मध्याह्न
न्यांते सूर्य: तथा दैत्यानां देवदिनमध्या
मध्याव समा स्त्रवस्या रात्रेोदय: क्रमश:
स्यु: इति नात्पर्याथ: ४९ ॥ सिद्धा
थे विषद्यति अनादिनं त्वयने षामन्या
न्यो द्विविपर्ययात अहोरात्रप्रमाणं स्वा
णादिति ५० ॥ तेषां देवदैत्यानामन्यो
न्यापरस्परमिति विपर्ययात्मनिमासाद्दिन
रात्रीस्तइति फलितार्थः अहोरात्रप्र
माणमिति सूर्यस्य मेषादि द्वादशराशि
भागान् देवदैत्यानामहोरात्रमाने भव।
ति ५० ॥ मेषादितिपदद्वयेकफलिना।
थे विषद्यति ॥ दिनत्वया उमेने षाम
यनांते विपर्ययात् उपर्यान्मानमन्यान्य
कल्पयतिस्तथामता: इति ५१ ॥ एतेषां
देवदैत्यानामयनान्ते अयनसंधौ दिने।
त्वयार्थे दिनार्थे रात्र्यर्थे वा विपर्यया द्वेष

सू.सि

उ.

९८२

183

तेनाऽङ्गवति यत्राप्यनमेघौ देवदिनार्धेन
नाम्भागार्धं यत्रावाम्भादिनार्धेनत्वदेवा
नार्धमिति तेन राम्राप्रनोनोपरमारा
मात्माने उपरिऊर्ध्वभागस्थेकल्पयति यो
द्वियत्रास्तिमर्वात्मानेभ मेऊर्ध्वभागस्थे
स्थानात् भूयाभोनारीनपर्वायमयास्थि
तेकल्पेतेनापोलिकाखोथं भावस्तयो
पुन्नोपवयन्नाथाभूमेः वोडकाकावेना
भिन्नकल्पयानापाविपर्ययानपोर्ध्वयत्रा
रोमिडः ५२ ॥ अनेपिममकव्यानमे
तेनेपरमारे भङ्गापुवेनमभ्यालेका
मिडश्रीस्थिनाऽति ५२ ॥ ममहा
त्रभूयातेनेनस्थानेताः अनेदेवद्देन्याभि
त्रा परस्यारमयोभागगतेमन्येते यात्मा
नेमूर्धगतेमयोऽउपद्दश्यति भाङ्गाचका
नुमालस्याः नेत्ममसेवोपयमकोटिभ
मकमूर्यो नेत्रस्याऽत्वामुदाहरणेलेका
मिडश्रीस्थिनाऽतिद्वितीयामितिसूत्रं ॥
५२ ॥ यथोत्नेस्फुटयति ॥ मवेवेवम
द्वौगोलेभूगोलेमवेवेवपत्रकृत्वापिस्वा
भिद्दिनस्थानेकल्पानेनत्वास्थानमपरि
स्थितेऊर्ध्वदेशास्थितेमन्येतेस्तोऽवति ॥
भूस्थाः पत्रः कारणाद्वस्तुतः रवेः स्था
कर्णोमास्थितेभूगोलमास्यापूर्वदेशाः

सातुल्यान्तिः वर्णपथः अपोदेशाः च
क्रमाल्लोनार्थैः प्रमाणतुमध्यगतमभूमे।
वेनेलोकालोकेन सर्वसमाकाशस्थितो।
धुंधदेशयोरनुपपत्तेः मापेक्षनयाऽ
योधरभावकलनेमवगन्तव्यमितिभावः
५२ ॥ अथाद्रापत्त्यहेतुमाह मेः समा
दर्शोकारत्वेगोलाकारः कथमालोकः
इत्यतः आह ॥ अलकारेनयालोकः
सर्वस्थानात्सर्वतोमुखानां पश्यतिचक्षु
मर्ध्येषोवक्रकारेवसंस्थापम ५४ ॥ मे
र्वाः लोकाः अलपुरीनाकुन्ताहाल्का
सर्वस्थानात सर्वतः आसमेतानभा।
वेन आभिमुख्योपात्तेवतेलमर्थवसंस्थिते
शुध्योवक्राकारोपरुत्वमिति जनस्यापरिमान
लेनमूहन्यारिमानम्भूमेगोलाकारलेपिस
मण्यानज्ञानेमेभ्यंतोत्वेवतिभावः ५४ ॥
मेरोश्च समन्ततोदेवानामपमव्यसरयाहेषाम्।
उपरिष्टाज्ज्योतिर्लोकेभ्यादेपश्चान्मुखः सदे।
ति ५५ ॥ व्याहेयन्तोपराहितेप्राजान्ये
कत्वेतेनमेरेहेदेशेषु उपरिष्टाडुपरिभगा
लनदेवाश्चयगोलः पश्चान्मुखः पाश्चा।
माभिमुखेसदानवरतेधमतेभ्रमतिक।
रोति नत्रदेवानामसव्योदिकक्रमेण अ
सुराणांदक्षिणक्रमेणइतिस्पष्टम ५५ ॥

सूसि
उ. २८

184

अन्यासन्नादिनेविंशत्याद्विकोणपंचाशत्तथा
हानिस्त्रडोमस्हावामेस्त्रावस्त्रवेविभागयोरि
ति ५८ ॥ अतः निरक्षस्थानाभगोला
स्यमलवोपृथिव्यानाद्विशतघटीमितेदि
नेस्यात पंचाशाधिः तथाद्विशतघटी
पारमितास्यात ततः उत्तरदक्षिणभागयो
नोविंशतइवकर्मेणनामितेदक्षिणेत्तुस्या
त्विष्टनीतिस्वनाधिकत्वेनस्तोन्याद हा
निस्त्रडीत दिवसस्यहानिस्त्रडीतथावा
मे देवभागस्यहानिस्त्रुञापचयाविपरी
तेक्रमेणस्वासुरभागयोः यथासंख्यः ॥
देवभागेयदाह्नानिदिनाल्पत्वेनदादैत्यभा
गेदिनवृद्धिदिनाधिक्येनदादैत्यभागेदिन
हानिदिनाल्पत्वमिति ५८ ॥ एतदेव
विशदार्थत्रकटाह्यति ॥ मेषादौसदा
वृद्धिरुत्तरभ्रमतोधिकाः देवांशेवदैत्या
हानिविपरीततथासुरे ५९ ॥ तुला
दौत्रिंशवामेनयमवृद्धौतयोस्तभे देवभा
निवशत्रिनातहिनातेभोदिनमिति ५९ ॥
देवांशेनमहोरमेषादिस्वलेमयेनमदा
नेवत्तिवृद्धः निरतदिनापत्तयादिना
धिकात्मितार्थः उत्तरांमर्यस्याजनम
नेमिस्तुनातहनाधिकामितार्थः तथाधि
कः यथाधिकादिनहानिदिनार्थः तथाधि

कालिरत्तयत्तयावर्धमाने आयिकामि
तिभावः अर्थात्तस्मान्नावनीतेनवुणा।
वीयमानमानेयिकांविक्षेपे पत्नुद्वयापि
मेषादिषट्केतुलादिषट्कयमहाद्वानिराशी
तिभावः चार्थान्नत्तयाहानि राशेयपा।
वयः इदमपि अर्थे आरोहेदतभागो।
विपरीतेविज्ञेयं उद्दिलयोविपरीतानावि।
नार्थः तुलादिषट्के स्वर्यमतितरोदेव
दैनभागायोउभेद्विसंख्याकेदिनरात्रेः।
स्वयवृद्धीवामेविपरीतेसपष्टेविडिग्रात
वत्रद्धानिनेप्रतप्तनस्पसनादिकति
नसविजानेदिनसंख्यावृत्तानेदृशको
तिवशात्सूपलत्तयाकोकालिवणान्सा।
वैस्पष्टाधिकारे उदितनक्षत्रमित्यर्थः ॥
५८ ॥ अथयोजनात्मकेरविदेणा
दृगामनमाह ॥ भूहनकातिभा
मेभगणेनाविभाजिते भवामयोजने
र्वोपूत्तात्यानरपाविस्थितइति ५५ ॥
भूहतयोजनात्मकेपूर्वेगते इत्यंकोति
षोगुणितेभगणेनोरोः भक्ते सप्तामयोज
नेः कृत्वाउपर्यौकाशोस्थितेः सूर्येणा।
लानस्पगोलगतानेरवमसमर्थस्यान्ना
यातिदादिणात्तत्तनः सेगच्छति योजनेर
नोरतानमित्यर्थः ५५ ॥ पत्रमापत्र

सू.सि
उ. ७५
185

मार्द्धैवयोजनानि विशोधयेत् भूमध्यपा
दाच्छेषाणि यानि सूर्ययोजनानि तैः ८०॥
अयनान्ते विलोमेन देवासुरविभागयोः ना
डीषष्ट्या सकृदहर्निशाप्यस्मिन्सकृत्तथा
ति ८० ॥ एवमुक्तप्रकारेण परमापक्र
माचतुर्विंशांशकायजनानि साध्यानि ।
तानि भूविस्तरयोजनचतुर्थांशात्संशोधयेत्
अवशिष्टानि योजनानि तैर्देवस्थानात्सु
रासुरभागयोस्तस्मिन्नेव योजनान्तरे दे
शे अयनान्ते मकरदेवनारम्भदिने सूर्ये मति
षष्टिघटीमितं दिनरात्रं स्याद्विलोमेन वै
परीत्येन भवति अयमर्थः ॥ उत्त्रा
यणान्ते मकरदेवभागस्थाने षष्टिघटीमि
तं दिनं तदैवासुरभागस्थाने रात्रिः षष्टि
घटीमितेत्यर्थः इदं समष्टं पलांशावि
षयं बोध्यम् ८१ ॥ अथैतान्नरसमष्ट
पलांशादेशादन्यत्र गणितं विषयो नान्य
चेत्याह ॥ तदन्तरेऽपि षष्ट्यां तेन्वयस्ना
डीअहर्निशेः परतो विपर्ययो भगोलः
परिवर्तनदृश्यते ८२ ॥ तदन्तरे समस्त
प्रापलांशादेशे षष्टिघटीमध्ये दिनरात्र
दयवृद्धी नये इत्युक्तं गणितं विषयः तत्र प
रतः रसषष्टदलपलांशा ८८ यिका
देशे अयं प्रत्यक्षं भगोलः विपरीतः प

परिवर्तते उक्तमार्गेणेतरेणान्तरान्वयन
मितिभावः ८२ ॥ अथ तत्रैव विशेषं दर्श
यति ॥ अनेन मुहूर्तपादेन तु द्विनाडिकाप्रम
योजनैः धनुः मकरस्थः सविता देवभागे न दृ
श्यते ८३ ॥ तथा चासुरभागे तु मिथु
ने कर्कटे स्थितः नष्टच्छायामहाह्नपा
दे दृश्यते माद्रिनि इति ८४ ॥ द्विनाडि
ज्यमङ्गुलघ्नान्तर्गते इत्यत्र योजनैः कर्कटमि
ड्विहीने मुहूर्तपादेश्वते निरक्षस्थानाद
नरस्थानादुत्तरतः लक्षितयोजनान्तरिता
देवभागस्थिताः कैः धनुर्मकरस्थः सूर्यो
न दृश्यते तथैवासुरभागास्थितैर्देशै
मिथुनकर्कस्थः सूर्यो न दृश्यते एतेनाच
राशिद्वयमदृश्यमिति तन्मासद्वयं यावदा
त्रिः दिनमसुरभागे देशेषु धनुर्मकरयोर्दृश्यो
वितितन्मासद्वयं नक्तादिनमिति वैचित्र्यं
दर्शयति नष्टच्छायेति महाह्नपादे
नरस्थानादुपरि वत्तुर्थांशान्तर्गते तदूर्ध्वे
स्वदृश्यभावेऽपि नष्टच्छायायामस्थः सूर्यः
सम्पूर्णे तद्राशिस्थितस्य सूर्यस्येति नष्टच्छाया
नष्टाथकारः स्यात् तद्राशिदर्शने आदि
शोन्नत्यवकेन एतेन देवासुरा मिथुनकर्क
दौ नैशानु धनुर्मकरौ दृश्यौ भवत इति भावः ॥
८५ ॥ एवं मासद्वयं दिनं रात्रिवेति

सि
उं.
गो.
१८६
186

वैविशेषदृश्यते ॥ एकन्याविभ्रमाली
तैः योजितैः परिवर्तितैः भूमिवलनावत्र।
थांशेषमव्दाग्रुणैः त्रयोनवैः ॥ ९५ ॥
धनुर्मृगालिकुंभेषु मेषाद्येतावोनहृप्यप।
ते देवभागेषुराणांनुहृषाद्यभवन्तुहृये
इति ९८ ॥ उक्तवद्देवकागाभिज्ञाना सि।
द्धांतितः समानीतैः योजनैर्विहीनैस
हृतपादैर्निरक्षस्थानादुत्तरदक्षिणेनः ल
मितयोजनेनानरदेशाकल्पातनदेवभागेउ
तरभागयत्रुमकरद्वृश्चिकतुलाभानांशु।
स्थितः सूर्यो नहृप्यते ग्रतत्वचतन्मास
वन्तुहृप्येयावद्वाविं ग्रसुरभागेतनहृपुप।
ते ग्रतत्वचतन्मासवन्तुहृप्येयावद्वृश्चिकः।
ग्रपेक्षाहृषभादिवत्रुहृप्येयावदेवभागेहि।
तेहृश्चिकादिवत्रुहृप्येयावदैत्यभागेदिनमि
तिस्पष्टम ९८ ॥ ग्रनेनैवभीत्यानिरक्ष
स्थानाद्दक्षिणोत्तरतः पराक्षाशान्तनिरु
शायेषामषष्ठ्यादिनेरात्रिश्चेत्याह ॥ ॥
मेषमिषादिवक्रार्थैदेवाः पश्यंतिभास्कर
मिति ९७ सकृदैवादितेतत्त्वदस्युराश्च
तुलादिगामिति ९७ ॥ मेरुवासिनो।
देवाः सकृद्देवतारंभदेतिमेषादिवषादिषा।
लोयावन्नपश्यंति ग्रथाद्भिकाननिनतां।
शिषद्भ्रमसहृपुप्पामितिस्पष्टम ९७ ॥

भूमण्डलान्तर्वेदेशे भागे देवोथवासुरम्।
उपरिष्ठाद्व्रजन्तमर्कं सौम्ययाम्यायनान्तगम् इ
ति ५८ ॥ देवभागेथवासुरभागे अथ
वा भूमण्डलादुपरिष्ठे: पंचदशांशान्तरित
देशे सौम्ययाम्यायनान्तगं क्रमेण मेषस्थितः सू
र्यः उपरिष्ठाद्व्रजन्ति मण्डलकोपरि भ्रमति न
देशवासिनो देवभागे उत्तरायणान्ते असुर
भागे दक्षिणायनान्ते मण्डलकोपरि सूर्यः
भ्रमणमित्यर्थः ५८ ॥ अथ छायाया
स्थितिमाह ॥ तदन्तरालयोः छाया या
याम्योदक्संभवत्यपि मेरोरभिमुखे याति
परतः स्वरभागयोरिति ५९ ॥ तदन्त
रालयोः निरक्षस्थानान्तभूपंचदशभागा
न्तरित देशे देवासुरभागयोर्योः प्रोक्त
छायायाम्योदक्संभवति देशयोः खम
ध्यान्सूर्यस्य दक्षिणोत्तरस्थत्वाच्छायायाश्च
दक् दक्षिणे चेति युक्तमेव खमध्याद्दक्षि
णभागान्तरितदेशेन्तु स्वस्वभागयोः देवा
सुरयोः मेरोः समेरोरभिमुखे खमध्यात
स्सूर्यस्य दक्षिणभागत्वात् देवभागे त
तदेन देशे छायायाः समदेव दक्षिणमेवाग्रा
भिमुखे खमध्यानन्तरसूर्यस्योत्तरभागस्थत्वा
दित्यर्थः ५९ ॥ अथैकस्यानस्य: सू
र्यः कन्याविज्ञादिनः कन्याविज्ञलाङ्गलान्तदिवे

सू.सि.
उ.
गो. ७८

187

विशेदर्शयति ॥ भद्राश्वोपरिगः कुर्यात्
भारते तूदयं रविः । रात्र्यर्धं केतुमाले तु कुरावस्
तमनं तदा ॥ ७० ॥ भारतादिषु वर्षेषु तद्वद्दे
वः परिभ्रमन् । मध्योदयार्धरात्र्यस्तकालान्
कुर्यात्प्रदक्षिणमिति ॥ ७१ ॥ भद्राश्वोप
रिगतः सूर्यः तदस्मिन् तदा मध्याह्नं कुर्यात्
इत्यर्थः । तदैव भारतवर्षे उदयं करोति त
दैव कुरुवर्षे अस्तमनं करोति इत्येवं भार
तादिवर्षेषु भारतकेतुमालकुरुभद्राश्वव
र्षेषु परिभ्रमन् सूर्यो मध्याह्नोदयार्धरात्र्य
स्तकालान् प्रदक्षिणक्रमेण कुर्यात् अय
मर्थः भारतवर्षस्थितः सूर्यो भारतादिव
र्षचतुष्टयेषु क्रमेण मध्याह्नमस्तमयं करो
ति केतुमालस्थितः सूर्यः केतुमालादि
चतुष्टयेषु मध्याह्नादिकरोति एवं कुरु
वर्षभद्राश्वयोरपि इति अत्र स्थलदेशे ग्रहस्थि
ते स्थलदेशे तिरयमकोटिफले कार्य
मितिस्वस्वदेशाः मेरुगाः सव्यपरिधौ न दृश्यौ
नाभवन्त्यो शातो निरन्तरात् ॥ ७१ ॥ प्रको
वाति भवभ्रमं तिमेरुं प्रयास्यतः । निरक्षा
भिमुखो यातु स्वेपरीतेनतोन्नतेऽपि ति ॥ ७२ ॥
मेरुपर्वताभिमुखे प्रयास्यतः गच्छतः नरस्य
प्रवीरति प्रवोच्चाभवति तथा भवभ्रमस्य
नतत्वायित्वितभगोलस्यागतिः नक्षत्र

ने भवति यथा यथा मेरुं प्रति गच्छति त
था तथा ध्रुवमुच्चं भगोले च नीचं पश्यतीत्य
र्थः निरक्षदेशाभिमुखे यातुर्नरस्य ध्रुवभ
गोलयोर्नतोन्नतत्वं विपरीतं विज्ञेयं स्वस्था
नान्निरक्षाभिमुखं यथा गच्छति तथा त
था ध्रुवं नम्रं भगोलमुन्नतं च पश्यतीत्यर्थः
७१ ॥ अथ भस्य हेतुं वै प्रवहभ्रमणमाह ॥
भचक्रं ध्रुवयोर्बद्धमाक्षिप्तं प्रवहानिलैः । प
र्येत्यजस्रं तन्नद्धा ग्रहकक्षा यथाक्रमम्
इति ७२ ॥ ध्रुवयोर्दक्षिणोत्तरस्थयोः ।
बद्धं बालगणनियोजितं १ कक्ष्या १ भच
क्रं गोलप्रवहानिलैः आक्षिप्तं नोदितं वा
कृतं तेन प्रवहवायुना हिमसमाकाथि
तेसतत् अजस्रं निरन्तरं पर्येति परिभ्रमति
पश्चिमगत्यागच्छतीत्यर्थः तन्नद्धः भगोल
संबद्धः ग्रहकक्षाः ग्रहाणामुपकक्षाः य
थाक्रमं यथायोग्यं क्रमेण परिभ्रमन्ति प
श्चिमगत्यागच्छन्ति ग्रहकक्षाणां भगोल
संबद्धत्वात् भगोलभ्रमणेन तत्भ्रमणमपि
भवत्येव न तु स्वतन्त्र इति भावः ॥ ७३ ॥ अ
थ पित्र्यामासेनेत्यादि सप्रयोजनमाह ॥
सकृदुद्गतमब्दार्धं पश्यन्त्यर्कं सुरासुराः ।
पितरः शशिगाः पक्षं स्वदिनं च नरा भुवी
ति ७४ ॥ यथा सुरासुराः देवदैत्याः

सू.सि.
उ.
गो.

१८८

188

मस्करेकवारे उद्गते उदयप्राप्ते सूर्ये अष्टा
र्धघटिमात्रपर्यन्तं पश्यन्तीति तथा पितरश्च
शिनः चन्द्रमण्डलोर्ध्वगताः पञ्चदशघटि
काः मध्याह्नात् शुक्लाष्टमीपर्यन्तं पञ्चदश
घटिकाः केसूर्यं पश्यन्ति भुवि भूमौ नराश्च
सूर्योदितं पर्यन्तं पश्यन्ति इत्यनेन पितॄणां
अहोरात्रं मासेनैव भवति षष्ट्याद्यटिकैर्नो
नराणामिति भावः ७४ ॥ अथ श्रा
तिथौ विशेषमहं तेकेदर्शयति ॥ उपोद्घ
सामहतीकलाल्पायाः स्थितस्य च महत्या
वात्याभागामहान्पल्लास्तथाल्पाया ॥
७५ ॥ अल्पपात्रवदनभक्तेभागलोपश्च
नष्टोथिति: अथ: स्थितस्यग्रहस्य कलाग
ममपवालपरिधिप्रमाणानिष्ठति वच
ये महत्याकल्पयापरिमानेनैव भागः बृ
हत्कलाश्च भागाः भागाः बृहत्परिमा
णानिष्ठति अल्पयाकल्पया अल्पत्वेन
लमहत्वेभागाः अल्पा अल्पपरिमाणा
न्तिष्ठति लघुत्वे भागाः कृतविभागा
बृहत्परिधिरेकृतयोस्तभागाः ७६ मेष्ठी
कामवविभागमख्यामासपरिमानेनैव
लहत्वं अत्राल्पप्रमाणाभिन्नाभिन्नः ल
घुवान्दृश्योग्रहः अल्पकालेनकलाभ
गणाशेषभक्तोऽर्कवोगत्याभगणाभागकलो

अथभगोलनिबंधनार्थमाश्रयभूतवृत्तद्वयंवि
वक्षुरिदंवाह ॥ आधारकक्षाद्वितयंमिति
गोलाद्बहिर्निहितदंडयोः अनेनमाश्रयवृ
त्तद्वयमाधाराद्दक्षिणोत्तरदंडयोर्निर्यमतम्भा
मेडलदंडेकुर्यात् तथानेनप्रकारेणवेष्ठ
वलीकक्षाविषुवत् इतिमध्येपूर्वापरमेपाद
नीयमित्यर्थः ४ ॥ अथकक्षायोभा
ग्रौर्वैलमन्यकक्षामाधनेवाह ॥ भगणां
शांगुलैकार्याद्दलैनैः त्रिस्वपवताः साहो
रात्रार्धकर्णैः वतत्कमार्धममानतः इति ॥
५ ॥ साविषुवत्कद्भगणांशांगुलैः का
र्यादलैर्नाक्तिस्वपयेताः साहोरात्रार्धकर्णै
स्तुनत्कमाणनुमाननद्भति साविषुवत्क
क्षाभगणांशांगुलैः षष्ठ्यधिकशतत्रया
मितांगुलैः ३६० इदानीं इदितैः कार्या
संपादनीयाः साहोरात्रार्धकर्णैः व स्वस्व
ज्याव्यासार्धेनापितत्रपवनिमेस्थाकः पव
दक्षिणोत्तरभागयोः स्तः मेषादिकक्षासो
त्रवज्ञनणांप्राकनैः संपादनीयाक्रममाणा
नुमतः निर्मितविषुवत्कक्षान्कान्तर्थेव स्वस्व
द्युज्याव्यासार्धप्रमाणेनापिकक्षान्यास्वद
त्यपरिमाणमाविधेयमितिभावः ५ ॥
अथगोलकक्षासन्निवेशमाह ॥ क्रां
तिविक्षेपभागैः वदलिनैः दक्षिणोत्तरैः ।

ह्रास्व.
उ. ९८

189

सैसैवपरक्रमैस्त्रिसो मेषादीनामपक्रमादि।
ति ४ ॥ क्रान्तेः क्रान्तिमंडलस्याविक्षेपभा
गैः अन्तरितभागैः विषुवत्स्थानात्क्रान्तिवृत्त
प्रदेशस्य मेषादौ उपस्थानान्तरितभागैः सस्वा।
पमरूपैर्दक्षिणोदक्षिणोत्तरैर्विषुवद्वृत्तादक्षि
णोत्तरभागैः सादिक्कर्तेरित्यर्थः तत्र
मेषादीनामपक्रमान्स्वस्वदक्षिणोत्तरक्रान्ति
विशेषेनतिस्वपर्यन्तकलाः सैसैवपरक्रमः वि
षुवत्स्थान स्वस्वक्रान्त्यानतिते: कृताविशेः
मेयोजिताः सौम्ये याम्ये या इति ५ ॥ अथ
तापवत्त्वेलामात कर्कादित्रयस्यैवतुलादि
त्रयवैपरीत्येन मृगादित्रयस्य त्वाह ॥ ॥
कलाप्रकल्प्यं ये त्रास्य कर्कादीनां विपर्ययात्।
ते तद्वत्रिस्तुलादीनां विस्वकलाविलोपि
ता ६ ॥ मृगादितस्त्रः धनुरंतरविरश्मि।
वानुलकलाः क्रमेणक्रमसमीनांतमित्या
र्थः ७ ॥ याम्यगोलाश्रिताः कार्याः क
लाधमाद्वयोरपि विस्ताःस्मोलमेष्यानोभा
नामतिजिनकास्थ्येति ८ ॥ तुलादित्रय
कलायाम्योनुलाश्रितकार्याः अथान्येषा
अयाद्वयोरपि भागयोर्मेष्योरत्रकलासवक्ष
णाइति अथभागद्वयोर्दक्षिणोत्तरयोर्भ
नामृषीनांवसमंत्रिवशाइति ८ ॥ याम्यो

भुक्तियोजनमेकखगस्य भ्रमणमेतदुक्तः स्वक
क्षाक्षात्तुमाननस्यास्तिथ्यामागतिलिप्तिका इ
ति ८२ ॥ योजनात्मिकायातिः वेद्दः भग
णात्‌ ‥ स्वकक्षयाभक्ताभा ‥ पुनःलिप्ता
वद्दशभक्ताप्तगतिनस्यतस्य ग्रहस्यकलात्मिक
गृह्णातिर्भवति इति पञ्चार्थः ८३ ॥ अ
थाकिमुक्ष्युयाइनक्षोतरमाह ॥ कलाभ
क्रमेगुणितामहीमण्डलभाजिता नाकक्षि
लिकर्णेन ग्रहोनामद्दलोकृताइति ८४ ॥
योजितात्मकग्रहाणांकलाभ्रकर्णेनभक्ता
मेनगुणितास्भूपरिधिनाभक्तामनेनस्यग्रह
स्यकर्णः कलाव्यासोभवति अयंभूव्यासा
लिनः दलीकृतस्त्वकार्येनस्येग्रहास्तु ‥ भूके
न्द्रात्कल्पग्रहबिम्बकेन्द्रपर्यन्तसूत्ररूपलम्बन
तत्सूत्रस्यानान्तग्रहपर्यन्तमन्तरालमित्यर्थः ८४ ॥
अथेदार्धक्रमेणमासेद्वः वेदादिकाद्रः वन्तुक
मः प्रथमवेदस्यकक्षांतुघयोश्चोल्लकक्षाचा
ह ॥ स्वक्षयाविहिवस्रामाः कलान्तुहिमा
शोयतेः तत्वकस्यकक्षायविहितक्षतस्थानोद्दे
कल्पयेत् ८५ ॥ वेदस्यकला २२४‥
. ततस्त्वहूर्धवतुयत्रीक्षोस्यकलाः १५२२०
८९५ ॥ अथस्वकस्थीकोस्यकलास्त्वर्य
तुधसुकालोकक्षायामनतेवाह ॥ ॥
शुक्रपीत्रोस्यसमामान्त्रमाहिमसदाभाः

सू.सि. उ. गो. १८० 190

ततोऽर्कबुधशुक्राणां कक्षा ४३३१५००० ८६
अथ भौमस्य कक्षां बृहस्पतेश्चस्य कक्षां चाह ॥
कुजस्याष्टौ च लक्षाणि षट्द्वेदाभ्रगजेगभाः । वे
दाङ्गस्पृष्टनाशादिवसचन्द्रेज्यविष्णुवह्नय इति ८
७ ॥ तदर्थं भौमस्य कक्षा ८१४६९०९८
८ ततस्तदर्थं बृहस्पतेश्चस्य कक्षा ५१३७५८
४८४८७ ॥ अथ गुरुणा शनेः कक्षां चाह ॥
कृतत्रयनिपावाद्विगुणेऽवविषयाग्रगोः स्वभी
नोवेदनकास्पृष्टशैलाद्विलाष्टवर्गेजरा इति ८८ ॥
तदर्थं गुरोः कक्षा ११२७५७६५ तदर्थं ग
कोः कक्षाः ८०५७२८८४८८ ॥ अथ श
नेः नक्षत्रकक्षां चाह ॥ पेक्वाणाद्वनाग
तेऽस्मान्यकाः शनेः ततः भानोरविलक्षा ।
न्योकवसरेभ्रशराणांशोनइति ८९ ॥ ततो
र्धशनेः कक्षाः १२७६६८२५५ शनेऽ
र्धनक्षत्राणां कक्षाः २५८८९९०० १२७६६
अथाकाशकक्षामाह ॥ खव्योमखत्रय
खसागरषट्कनागव्योमाष्टशून्ययमरूपन
गाष्टचन्द्राः ब्रह्माण्डसंपुटपरिभ्रमणे समन्ता
नभ्यन्तरे दिनकरस्य करप्रसारा इति ९० ॥
आकाशकक्षा १८७१२०८०८६४०००
०० ब्रह्माण्डसंपुटपरिभ्रमणे ब्रह्माण्डगोला
स्यपरिधिरित्यर्थः । तत्परिधेरभ्यन्तरे ।
आसमन्तात् भावेन दिनकरस्य सूर्यस्य कर

ति अतः कारणात्स्वल्पयास्वल्पमात्रयागा
त्युन् पीतदीधितिश्चन्द्रः बहून् भगणान्
भुंक्ते स्वल्पकालेन चन्द्रराशिभोगं करोति।
इत्यर्थः अतएव सर्वग्रहार्थे स्थितेन चन्द्रेना
ल्पस्वल्पगत्याशनैश्चर इति वाक्यं तेनशु
क्रमेव यतएव चन्द्रगतिरधिकाशनैश्च
निरल्पाएव मतः चन्द्रार्थं क्रमेण ग्रहगतेर
ल्पाव मतान् ७७ ॥ दिनाब्दमासहो
राणां मित्याः स्यातुः दृश्यीयति ॥ मेदाद्
धः क्रमेणास्युः चतुर्थाद्दिवसाधिपा च
न्द्राधिपतयस्तत्र तृतीयश्च प्रकीर्तितः ॥
ऊर्ध्वक्रमेण शीघ्राणां मासानामधिपाः स्मृ
तः दोषाः सूर्यनयनादधोधः क्रमशः
तथेति ७५ ॥ शनैश्चरादधः कक्षा।
क्रमेण चतुर्थाद्दिवसाधिपाः स्युः प्रथम
त्थेः प्रथमस्थानिदेव स्थानेऽधः चतुर्थीक।
क्षायाः सूर्यः ततः चतुर्थकक्षा चन्द्रस्याते।
ततः चन्द्रः एवं क्रमेण स्थाने रविचन्द्र।
भौमबुधगुरुशुक्रा दिनादिपाः स्युः इति प
रेवशांदिपनयनः तृतीयतृतीयकक्ष्याः
स्थाने भौमशुक्रचन्द्रगुरुरविबुधा इति एवं
चन्द्रादूर्ध्वक्रमेण मासेश्वराः चन्द्रबुधशुक्र।
बुधचन्द्र इति ७६ ॥ अथ प्रसंगान रवेनम
कक्षाप्रकारमाह ॥ भवेत्कक्षावनौ।

सू॰सि॰
उ॰
गो॰
१९१
191

त्वाणेशीघ्रमण्डलेषष्टिनाडिके सर्वोपरिस्थानभ्र
मतियोजनैस्तैस्तुमंडलमिति ८० ॥ सूर्य
स्याभ्रमणेवक्ष्यमाणैककलापरिधिमानेषष्ठ्या
गुणितेसप्तदशाणेकलामिते: योजनैः भ
मंडलेसर्वोपरिष्टात् सर्वग्रहोपरिस्थितोधः
भ्रमति ८० ॥ अथाकियन्तीनक्षत्राणि
विन्यस्योत्तरमाह ॥ कल्पेनक्षत्रभग
णागुणिताः प्राग्विकलाः आकाश
कलामितेषाकरखाभिनक्षत्रैरिति ॥
८१ ॥ कल्पनक्षत्रभगणाः वक्ष्यमानाया
नक्षत्रकक्षायागुणिताः आकाशकक्षया
भवन्ति तथानामिनैवकरखाभिरक्ष्यः
तावधिसूर्यकिरणप्रवाहइत्यर्थः ८१ ॥
अथकक्षानयनयोजनात्मिकगतेरान्य
नेवाह ॥ सैवयकल्पभगणैः भक्तानि
नभ्रहणंभवेत् कुवासरैः विभज्याहुः
सर्वेषांप्राकगतिः स्फुटेति ८२ ॥ सैव
कक्षावत्ग्रहकल्पभगणैः भक्तातद्ग्रह
स्यभगणेकक्षाभवेदित्यर्थः सैवकक्षा
कुवासरैः भक्तासति सर्वग्रहाणांप्रतिदि
नयायोजनात्मिकागतिर्भवतिगत्यानया
ग्रहाः प्रत्यहंपूर्वदिशितुल्याभवति ॥
८२ ॥ अथयोजनात्मिकागतेः स्वका
र्णकलात्मिकागतेनोत्तरमाह ॥ ॥

प्रकाशाकिरणोस्मामिभिरिति ५१ ॥ इदं
पद्यमेवं व्याख्यातमेव ५२ पातने इत्यस्यार्थस्य
शेषमवनेतिनद्वेतिमदिशेवगोवर्तिः अग्रे
तारप्रस्तुतादर्शनात् स्पष्टार्थाश्चैते श्लोकाः
५१ ॥ ॥ विश्वनाथेन रचिता गह्ननार्थ
प्रकाशिका ह्रास्योयभवन्मस्यापिकाटीका
लाधिकारिणी ॥ ६ ॥ इति श्रीदिवा
करदैवज्ञविश्वनाथदैवज्ञविरचिते सूर्यसि
द्धान्ते सोदाहरणव्याख्याने गोलाध्यायः स
माप्तः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥
अथ मुनीश्वरतिमुनिपद्याभ्यामाह ॥ ६ ॥
अथ गमेश्वचौदेशस्नातः शुचिरलंकृतः सं
पूज्य भास्करं भक्त्या ग्रहान्भान्यथ गुरुलोकान्
१ ॥ पारम्पर्योपदेशेन यथाज्ञानेन गुरुमुखा
त् आचार्यः शिष्याबोध्याय सम्यक्तत्प्रदा
पयेदिति २ ॥ अथ गमेश्वचौदेशेण
कोने श्वचौदेशेण विजयस्थले स्नातः स्नानस्ना
तः शुचिपवित्रः अलंकृतः तिलकादिना
सूर्याय शक्रो भास्करं सूर्यं भक्त्या श्रद्धयाम
बलेनादौ संपूज्य आश्रयनेकृत्वा नेदनेन
वेचङ्गादीन ग्रहान् भान्यश्चादीन् गुरुलोकप
लदेवतान् संपूज्य पूजयित्वा गुरोः श्री
सूर्यस्य मुखाद्विदन् पारम्पर्योपदेशेन अ
एकवुपदेशेन मत्कुङ्गनावाकोमदेहे जातो

पुनरुत्क्रामेदेहेनष्टावेयपुनरुत्क्रामिन्याहिस्मेदे
हेयरम्यरामभोगेनोत्क्रिपरमभयायुगोयुगेकाल
यहेलनयापरमयायापदेशात्कथनेनवायथा
येनप्रकारेणनेविज्ञातेनेनप्रकारेणवायोश
पुरुषः शिष्याचेयायोंमवग्रहाप्तिकाज्ञाने।
प्रत्याहदर्शीवान प्रत्याहतनयादर्शितवाति
नार्थः ॥ १ ॥ ननुयोगयोगेशगुरुकृपाय।
देशाभिप्रमाणपूर्वकेन्नापीनामेवोक्तावाक्षु
त्रुपदेशोन्नुनउनामेवाडिड्रातिवेनस्मृत्वे नस्मे
पार्श्वेनामत्रनयावेप्पुपदेशोनेवननत्तानेम्भा।
भावात केथनेतदिनाम ॥ भूभगोलस्य
रचनामुयोदावककारिणो अभीष्टपृष्ठे
वोगोलेकारयित्वानदारयामिति ॥ २ ॥ भू
भूमिनतत्वेनगोलस्यरचनावमनाभेवृथी
न भूमिमारभ्यभगोलपर्यंतंभूगोलादि
रचनाकार्येतिभावः नदाह अभीष्टमि
ति अभीष्टमपृष्ठायाथानिमितंपृष्ठवेगोले
काष्ठमयंकारयित्वा ततम्पुलित्तनदाते
र्थः ३ ॥ अथमेरोः सन्निवेशमाह ॥
देशेनलभ्यामेरोकभयत्रविनिर्गत आधार
केन्द्रादितयेकन्नावेषुवनीतिप्योति ४ ॥
नेमध्यातनस्याभगोलस्यमध्यगामध्यमाग
गतेमेरोः देशुभयत्रदालेणनः विनिर्ग
ते गलादूर्ध्वदितिमत्तकुर्योदित्यर्थः ॥

दृक्गोलसंस्थानेआनाममभिजितस्तथो।
८ ॥ समभानामकमलामयग्रमादीनांश्च
लयेत् मध्येवैषुवतीक्रान्तामर्वोसोमेवस
स्थितेति ९ ॥ याम्यसौम्यगोलस्थानां
नक्षत्राणांमध्ये स्वात्यादीनामभिजित्तन्नक्ष
सानस्थामसषीणां अगस्त्यमवनस्याच
लादिऋषीणांकला: निमित्तेन सविषुवत
स्थानात् सवस्फुटदृक्कर्मणैरेवकलयेद्
नार्थः पवेदितिणोदृक्भागयोः कर्त
लिखेति सर्वकलाणांमध्ये दृतिणोदृक
गोलमध्येविषुवत्कलावरीवनेति ९ ॥
अथमेषादिराशीनामक्षवेणमार्थश्लोकेना
ह ॥ तदाधारयुतेऽर्थमण्डलेविषुवद्वये
विषुवत्स्थानतोभागैः स्फुटैर्भगणपैश्चगा
न् १० ॥ तेषांगणवमजादीनांजेयक
ल्पाभिः प्रकल्पयेदिति ॥ विषुवत्।
स्तनाधारवृत्तस्यपादौदौर्वेति विषुवद्वय
मादिमसुविन्यस्येत तद्विषुवद्वयमध्येक
ल्पयेत्तद्विषुवद्वृत्तमाधारवृत्तेवतयोर्वृत्त:
सकाशात् अर्धप्राक्स्पष्टिक्रमेणापनांत्रिभि
नैवकल्पनीयेविषुवत्स्थानतः स्फुटमितैः
त्रिंशद्भागैः भगणमस्थाराश्यन्तस्फुटिमा
गैनमेषादीनांदेशानामतियेवकल्पाभिः।
तियेन स्वनात्रकादिकाराणांकल्पनीयेन ॥

सूमि
उ· ९८२
193

चलनीयानि प्राक्संस्थः विषुवस्थानात्
मेषादित्रयः पश्चिमसंस्थे विषुवस्थानात्।
तुलादित्रयमिति विषुवत्स्थानात्स्फुटैः
त्रिंशांशमितैर्भागैः राशयः कल्प्यन्ते अ
नया सायनग्रहस्यैव स्फुटत्वम्ः अ
यनांशमित्राणि कल्पनस्फुटानि मित्यनलंकृत
मर्थेनाह ॥ अथ नाड्यनैवचकलाकृ
र्गस्थापयेति ॥ ॥ प्राक्संस्थेऽयनांशे
नप्रायनाड्यनेयावत्तियुगान्यावि षुव।
तात्प्राग्भागेन वर्षानां संवत्सरकाया
क्रान्तिवृत्तसंज्ञा ॥ ॥ अथैतत्स्वरूपे
सूर्योभ्रमति वृत्ताकारणप्रमाणयितानि
मंडलेयतिरिक्तेनीनाह ॥ क्रान्तिसंज्ञा।
तयासूर्यः स्वगत्यैतिभासयन् वेष्टया
श्वसवैः पातैः गगनमंडलमाश्रितैः २२
तयोपरिस्माहयुगते विदेशोनेशायाक्रमा
दिति ॥ तयाक्रान्तिगत्यासूर्ये सदा।
नवरतेदीश्याम्यन्यथिति परिभ्रमति वेष्ट
वाख्यक्रान्तिमंडलस्थितैः स्वस्वपातैः क्षे
ता ततः क्रान्तिस्थानाद्विदेशोनेष्वस्य
भागोतरिवेष अपक्रमामस्माद्मर्थितो ह
पाते भागेनरेणविमंडलाधियितानाऽन्य
थ्यः ॥ अथलग्नस्वरूपमत्यासऽन्या
ह ॥ उदयात्तितेलग्नमत्यासस्त्रूपमा
...लग्नमकाशसूत्र

नष्टघ्नात् १२ ॥ लंकोदयैर्यथासिद्धैरव
मध्याणांस्याम मध्यात्क्षितिजयोर्मध्यया
न्नामन्नाभियोयनेइति १४ ॥ उदया
त्क्षितिजपूर्वक्षितिजेलग्नाकांक्षियेस्यान्नेत
लग्नं नहुभवणात्स्थले श्लक्षितिजेनाद्ध
न सेलममत्तलग्नेजेये लंकोदयैस्तनाव
मध्यापाति क्रांत्यैयामोत्तरस्थुत्रेयहृतनमध्या
लग्नमितिस्फुटं मध्यात्क्षितिजयोः मध्यया
मोत्तरवृत्तेनक्षितिजेस्वदेशाजेनयोः मध्ये अ
होरात्रवृत्तस्थेवधेनोडाण्डस्याद्रपसेवाजो
न्याकथ्यनेपोलनम् ॥ १४ ॥ अथाव
रत्वरूपमाह ॥ मेयावरदलज्यावि
षुवत्क्षितिस्यान्तरे ह्यलोपरिभवकल्यानाम
ध्यक्षितिजमंडलमिति १५ ॥ विषुव
न्मध्यमंडलक्षितिजेस्वदेशाजेनयोरंतरेनो अ
होरात्रवृत्तमध्येवधेननवरदलज्याजेया अथे
नक्षितिजस्वाभाधीनवत्तेवेधमतिक्षितिज
स्वरूपमाह ह्यलोपरीति यात्क्षितिजमने
ष्टनिस्वमध्येकदेशेनतन्मस्वरूपमस्थानमगणि
कल्पनतः समेतान् स्वमंडलमध्यभागोक्षि
तिजवाल्पामिति १५ ॥ अथमपेवप्रक
रमाह ॥ वस्त्वक्षत्रेवाह्रिकापिलोकालो
केनवेष्टिते अमृतस्रावयोगेनकालः प्र
मणासाधनमिति १६ ॥ वस्त्वेनस्त्वादि

सू.सि.
उ.

858

194

नेगोलेष्वज्ञेणपरिलोकालोकेनद्विनिजष्वाते
नेवेष्टितेसमन्ताकेवार्येतेषाम्नतस्मावयेगोन।
गलप्रस्तावविष्णुरासमेवनकालभ्रमणस्माय
नेषप्यैवलोगमध्येननभ्रमणोयथासेभवति
तथाविधेयेधीमद्भिः १६ ॥ अथान्याः
ख्याह ॥ उणवीजेसमायुक्ते गोलयंत्रेप्रसा
धयेत गोलमेतत्प्रकाशार्थं सर्वगममवे
दिष्टेति १७ ॥ उणवीजेपदं: तस्मात्
गोलयंत्रेचोक्तानां गोलसेभ्रमणंयथातथा
विधेयं पलज्ञानेगोलमपकाशुणवेनत्रु
ष्टुयाख्यानेनविष्टमवेगेवभवेन सवेग
ज्ञानंयोनेनवमन्कारात्प्रपतितिभावः॥
१७ ॥ पर्वकालेनानाथ्यैमवधरलेन
गोलरवनसेविधेयमित्याह ॥ तस्मात्।
गुरूपदेशेनरचयेद्गोलमुत्तमम । हरेणोम
मत्पत्र: एवनेयविवमलन्ति १८ ॥ त
स्माल्काकरणान गुरूपदेशानंगोलज्ञानेनिउ
तो गुरोरुपदेशेनोत्तमं प्रभगोलेरचयेत।
दृष्यंवे: स्वर्थमापवनागोलरचनाप्रकारः॥
गुणेगुणमनुतात्रागुमात्तिसेदानीपवर्टोक
तायसानुग्रहोरभ्तनेवमत गुरूपदेशेनज्ञा
यतेनान्येनेतिभावः १८ ॥ अथान्यायां
गणितमाध्यानेकालज्ञानाण्यसन्याह ॥
कालमामाधनार्थायतेथायंत्राणितमाथ।

येन एकाकीमन्त्रयंत्रीजेयेत्रीविस्तुतका
रिणोति १९ ॥ कालसाधनाययंत्रा
पशुन्नोभवति तथान्ययंत्राणांसाधये
न एकाकीमन्त्रयंत्रीजेपारदेविस्मया
कारकेचमत्कारकेयंत्रेयोजयेत तत्प्र
योजितेपारदेयंत्रेकृत्वातत्रकालज्ञानेम
चमत्कारःस्यात यद्येकादितेकोनाक्रि
यते अन्यथानेपारदादिक्रियोवाणामे
मेमिङयंत्रेचमत्कारोनाहिस्यात १९ ॥
अथानायंत्रैर्विशुद्धाविकल्पजैः कालज्ञा
नमाह ॥ षोडशषष्टिधनुःचक्रैः शुद्धया
यंत्रैस्तेनकया गुरूपदेशप्राप्तिज्ञेयंकालज्ञा
नमतोक्रियेरिति २० ॥ षोडशयंत्रे य
ष्टियंत्रे धनुःयंत्रेचक्रादिशुद्धायांयंत्रेस्तो
कमकार्येकालज्ञानेगुरूपदेशज्ञेयं कैः
प्रतीडैः सूक्ष्मपदार्थंजैनीतिनार्थः २० ॥
अथान्ययंत्रैःकालज्ञानमाह ॥ तोय
यंत्रैःकपालाद्यैःमयूरनरवानरैः ससू
त्रेणगर्भैःचमत्ककालेपसाधयेदिति
२१ ॥ कपालाद्यैस्तोययंत्रैः कपालादि
जलयंत्रैः तथामयूरशाकुवानरयंत्रैः स
सूत्रेणगर्भैसूत्रसहितानारत्नवीनगर्भैयेषां
तैः नाहूपणयंत्रैः कृत्वाससमयकसूक्ष्मकाया
नानकार्यमित्यर्थः २१ ॥ अथैषो

स्मृति.
ऊ. ९५
195

स्वयेवाहः प्रकारान्तरमस्यैवोत्याह ॥ ॥
पारदरसमरूपाणि स्थलानि नैलजलानि च।
बीजानि योगवशेन प्रयोगाह्नीनापि फलभा
ञ्जि ११ ॥ पारदः प्रसिद्धः आकाव
रणेच अम्बुजलरूपाणि च स्थलस्थि।
लिनेषुण्णे नैलपुत्रो जलप्रयोगात्स्रबीजा
नि उगबीजप्रयोगाः पूर्वनैपारदस्थलसूत्रो
रप्रयोगात्सिद्धिः पाशप्रयायाशुलिप्रयोग
लेषुप्रयोगः फलभागिङ्गीगमाङ्गत्वार्थः ॥
सामान्यवृध्याविनागर्वेत्युक्तेनैवमत्र का
इतिभावः ११ ॥ अथैषां नरकापाला
भिजलयंत्रमाह ॥ तास्रामायमथः।
खिदिन्यालेरंडभयाभवि पादृशेल्ल
होवाचेसाडयंत्रकापालवाम १२ ॥ ता
स्रमयेपात्रकटाहवत्समादनीयं नम्रता।
धान्विभागेभूम्येवैष्टिदिकार्यनात्प्रोना
म्पत्रेकुडमथाशिने आमलाभसितिने
मेलजलेनस्थापितनडुटिकेकापालजलेम
ज्ञातिष्ठिवावेनहोवाचेनत्थादिप्ययामिदेसा
सूमवेजानमाध्यंत्रकपालमेत्रकामिति
थः १३ ॥ अथ ॥ पाकेयत्रतण्णाम
प्रदिवानविमलेनवो ग्रुणयामस्मायनोज्ञो
कैकालमाथनमन्त्रमम इति १४ ॥
मन्याविदिवमेतिमेलमूर्यमेतुलेमतिना।

येयेह्वादृग्गोगुलग्रंकुयेनतथाकपाला।
येयेवत्साममकालज्ञानेसमीचीनेहृत्सामि
नार्थः नतुकपालादिपुजलादिनासि।
द्धिनतथाचेतिकथनद्दीत्यत्नतआह ॥
छायासमाधनमिति पूर्वैः छायासमे
धनप्रकारैकमेवसर्वकालसाधनेसत्स
मित्यर्थः २४ ॥ अथग्रहणगणितगो
लयोःसम्यग्विज्ञानेमन्तुनमपदेशमभे
त्याह ॥ ग्रहलत्वचत्रितेज्ञानावागो।
लेचनत्वतः ग्रहलोकसवाभोतिपर्याये
नात्मवानिति २५ ॥ ग्रहाः रव्याद
यः नक्षत्रमश्विन्यादिचनक्षत्रेतिगणिता।
दिनात्मज्ञातानयागोलस्थितनक्षत्रेश्वि
न्यादिचनक्षत्राज्ञानामप्रकर्षाग्रहलोकेग्र
हणामप्यंशोगोललोकसवाभोतिग्रशे।
तिनक्षत्रग्रहाणांदेवतानांनसत्त्वलेनत
थाविनज्ञानेषुणानिष्पत्येनसंभावितमेव
नक्षत्रस्याने[illegible]मनेपर्यायेन जन्मातरेऽ
त्मवानात्मज्ञानेचभवति नज्ञानेमोक्ष।
प्राप्तितसोतिभावः २५ ॥ ॐ ॥
विश्वनाथेनरचितायाजन्मार्थप्रकाशिका
ख्यायोदृग्गोहितेवेनस्यापेशिकाजैगातिष्ठद्र
पिणी ॥ इतिश्रीदिवाकरदैवज्ञा।
त्मजविश्वनाथदैवज्ञविरचितसूर्यसिद्धा

ज्यो.सि.
३.

196

नमोब्रह्मण्यगम्याख्यानेगहनार्थप्रकाशि
वेज्योतिष्योपनिषदध्यायः समाप्तः ॥
अथ पूर्वमानप्रश्नानुरोधेन मानाध्यायो व्या
ख्यायते ॥ ३ ॥ ब्राह्मं दैवं तथा
पित्र्यं प्राजापत्यं गुरोस्तथा सौरं च सावनं
चान्द्रमार्क्षं मानानि वै नवेति १ ॥ ब्राह्म
मानमोक्ते कल्पोब्रह्मणोऽहश्रयुक्ते दिव्या
देवमाने द्वितीये दिव्यान्तदह्न उच्यते ३
त्पादिनोक्ते पित्र्यमाने तृतीये चैन्द्रोक्तेन
मासेनाहोरात्रं भवति तेषां प्राजापत्यमा
नुष्यमाने चतुर्थे बृहस्पतेः माने पंचमे म
ध्यमराशिभोगेनोक्ते षष्ठे सौरे सूर्यस्या
ंशेनोक्ते सप्तमे सावने सूर्योदयकृते अ
ष्टमे चान्द्रमाने मासोक्ते नवमे नाक्ष
त्रे मे पर्यन्तमासाद्दीति नवमानानि ॥ ४ ॥
अथ एकैवत्वेतेषां द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमिव
ह्यलावदानप्रणकर्मवहारार्थसमययुक्ता
भिव्यक्तिरिप्रदर्शयति ॥ चतुर्भिर्व्यव
हारो ब्राह्मसौरचांद्रसावनैः बार्हस्पत्येन
षष्ठ्यब्दे ज्ञेयं नान्यैस्तु नित्यशः ॥ १ ॥
सौरचान्द्रनक्षत्रसावनैः नृभिर्मानैरेवा
त्र मनुष्यलोके व्यवहारः बृहस्पतेर्मा
नेन षष्ट्यब्दे प्रभवादि संवत्सरं भवति अ
नेत्रेभ्यः दिव्यपित्र्यप्राजापत्यैः नित्यशः

सर्वदामावस्याहीनेनस्मार्त्तकादाविदिनार्थः ॥
१ ॥ अथ सौरमानेनचान्द्रमासार्थे दर्शयति
सौरेणैव तु निर्णयमानेषडशीतिमुखानि च ।
अयने विषुवे चैव संक्रान्ते पुण्यकालता इति २
तुनिर्णयो हि तान्द्रमासमाने तथा षडशीतिमुखा
नि च तथायने दक्षिणोत्तरे विषुवत्स्वायने ।
मेषतुलाख्ये दिने तथा संक्रान्तेः पुण्यकाल
तेति दिनानां सौरमानेन स्यादित्यर्थः ३ ॥
अथ षडशीतिमुखमाह ॥ तुलादिषड
शीत्यंशाः षडशीत्यंशीतिमुखं क्रमात् तच्चा
तेष्टयमेव स्यात् द्विस्वभावेषु राशिष्विति ४
तुलादिषडशीतिदिवस ८६ गणनयाथ
तुर्थराशौ मकरे षट्त्रिंशति १६ दिनानि भवन्ति ॥
तच्चैकषडशीतिमुखं तत्र षडशीतिः ८६ ।
दिवसगणनया कन्यायाश्चतुर्दशांशे १४
भवति तच्च चतुर्थं षडशीतिमुखमिति मि
ढुने स्त्रीत्वे ष्टयमेव स्याद्द्विस्वभावेषु राशिष्विति
४ ॥ स्पष्टतये दर्शयन्नाह ॥ षडविंशो
धनुर्भागे द्वाविंशो निमिषस्य च मिथुनेष्टाद
शे भागे कन्यायाश्च चतुर्दशे इति ५ ॥ स्प ।
ष्टार्थो व्याख्यानपद ५ ॥ अथ षडशी
तिमुखानि उत्क्रान्ततो वापि ष्वाति तज्ञायिभो
गादिनानि पुण्यदानि स्नानदानादिष्विति त
च कन्याराशिमारभ्य लोदाहरति ॥ ॥

सू॰सि॰
उ॰

९८६

197

ततः शेषाणि कन्यायां यान्यहानि तु षोडश
क्रतुभिस्तानि तुल्यानि पितॄणां दत्तमक्षयम्
८ ॥ कन्याराशौ रविप्रवेशात् षोडशादिनानि
क्रतुभिर्यज्ञैस्तुल्यानि विज्ञेयानि अतस्तेषु
दत्तदानादि पितॄणामुद्देशेन तदक्षयफलं
भवतीत्यर्थः ८ ॥ अथ क्रान्तिद्वये विषु
वायनयोः संधिमाह इत्याह ॥ भचक्रमध्ये
विषुवद्वितयं समसूत्रगाम् अयनद्वितयं चै
व चतस्रः प्रथिताः स्मृता इति ७ ॥ भच
क्रमध्ये विषुवद्वितयं समसूत्रगमस्ति तथो
त्तरदक्षिणायनद्वितयं चेति चतस्रः संक्रान्त
यः केन्द्रत्वेन प्रथिता इत्यर्थः ७ ॥
तदन्तरेषु संक्रान्तिद्वितयं द्वितयं पुनः नैरन्त
र्यात्तु संक्रान्तेर्ज्ञेयं विष्णुपदीति च ८ ॥ तत
द्वयोरिति विषुवायनयोर्मध्ये संक्रमद्वयमन्तरे पु
नः पुनः स्यात् मेषकर्कयोर्मध्ये वृषमिथु
नौ कर्कतुलयोर्मध्ये सिंहकन्ये तुलाम
करयोर्मध्ये वृश्चिकधनुषी मकरमेषयो
र्मध्ये कुम्भमीनाविति नैरन्तर्यात्संक्रान्ते
संक्रमाणां नैरन्तर्यात् अन्तरितसंक्रान्तिर्विष्णु
पदीनाम्नी ज्ञेया यथाह मेषकर्कयोर्विषु
वायनयोः अभिप्राये अनन्तरमुपवृषयोर्मध्ये
वृषे संक्रान्तिर्द्वयोर्विष्णुपदी मिथुने तुलाम
करयोर्विषुवायनयोरभिप्रायेण संक्रान्तिद्व

येह्नस्तु कर्क्कभे पूर्व्वे विष्णुपदीसंज्ञामिति वि
षुवायनयोरभिप्रायेनैवानन्तरीयसंक्रान्ति
ह्नितयो विष्णुपदीसंज्ञकामित्यर्थः ८ ॥
अथायनद्वयमाह ॥ सौम्यमकरसंक्रा
न्तेः षण्मासादुत्तरायनम् कर्क्कादिसंस्थो
वा स्यात्षण्मासं दक्षिणायनमिति ९ ॥
सूर्यस्य मकरसंक्रान्तेः सकाशात्षण्मासं
यावदुत्तरायनं विज्ञेयं तथा कर्क्कसंक्रान्ते
स्सकाशात्षण्मासं यावत् दक्षिणायनमि
ति ९ ॥ अथ ऋतुमासवर्षज्ञानमाह ॥
द्विराशिनाथ ऋतवस्ततोपि शिशिरादयः
मेषादयो द्वादशैते मासास्तैरेव वत्सर इति ॥
१० ॥ ततः संक्रान्तिसकाशादृतवोपि शि
शिरादयो द्विराशिनाथा राशिद्वितयद्विन
यस्य नायक्रमेणास्युः इत्थं मकरकुम्भौ शि
शिरऋतवः मीनमेषौ वसन्तः वृषमिथु
नौ ग्रीष्मः कर्क्कसिंहौ प्रावृट् कन्यातुला
शरत् वृश्चिकधनुषौ हेमन्तः इति मे
षादयो द्वादशेषो द्वादशमासास्तैरेव द्वादशा
मासैः वर्षसंवत्सरमितिस्फुटम् १० ॥ अ
थ संक्रान्तेः पुण्यस्थानयनमाह ॥ अर्क्क
मानकलाषष्टिगुणिता भुक्तिभाजिता न
द्योनास्संक्रान्तेरर्वाक् पुण्यं तथा परेति ॥
११ ॥ अर्क्कमानकलाः सूर्यस्य बिम्बकलाः

हेसि॰
३॰ ९८
198

षष्ट्या ६० गुणिता रविमासद्युगणाभ्यां भाजिता
कार्या तदर्धेनाद्यः संक्रान्तिकालः प्राकप
तः स्वपूर्णपदाद्यानदाविन्यर्थः ११ ॥ अ
थ चान्द्रमानमाह ॥ अर्कोद्धृतिमृतः प्रा
चीयद्यान्यहरहः प्राप्तो नष्टचान्द्रमानसंघोः
गृहेयात्सा दृष्टाभिलिखितेति १२ ॥ अ
मांते सूर्यसंक्रान्ते प्राग्गतल्पिककेन प्राची॰
प्रतिसूर्यान्तिमृतः सत्ताहरहः सत्ताहेय
द्यानियज्ञसुति नष्टचान्द्रमानविज्ञेये नत्वा
हेहादृष्टाशाह्नत प्रतिपदानितिथिरूपावि
ज्ञेयं १२ ॥ अथैतत्सव्यवहारमाह ॥
तिथिः करणगुज्ञाहद्यो सर्वक्रियानर्थे
यत्नोपवाससद्ग्राणां क्रियाचेज्जायते
१३ ॥ तिथिसाधनकरणसाधने विवा
हादिसर्वक्रियासाधने यत्नोपवासयात्रा
णां सर्वक्रियासाधने चान्द्रेन मानेनालेख्य
ते शास्त्रनीतिरित्यर्थः १३ ॥ अथ चा
न्द्रदिनानि चान्द्रमासमानतरूपोपिचूर्णमहे
ताचेवाह ॥ त्रिंशतातिथिभिर्मासश्चा
न्द्रेणो मासः सूर्यस्तम तिंशाचमासपरतोन्या
नेयामेघोविभागतइति १४ ॥ त्रिंश
त्सांख्याकैः तिथिभिः चान्द्रमासः आर्क्षप्र
तिपदादिदर्शान्तो वांशकः तान्सितसेवा
तिथ्यादिनतिंशाचसमस्तेनसप्तांशेचान्द्रमासः

पित्र्याणामहोरात्रमित्यर्थः मानपक्षान्तो ।
मांते ऽष्टमोनः पञ्चोनः पूर्णिमांतस्तानद
र्थं रूपादिनार्थे रूपममांतः निर्णयार्थं रूपः पू
र्णांतइति तन्मध्ये तु विभागतः अथाहास्मि
न्मासद्वयः शुक्लकृष्णयामसमिति १४ ।
अथ नक्षत्रमासप्रमाणमनुक्तिकोमासम
मोवाह ॥ भचक्रभ्रमणेनित्यं नक्षत्रेंद
नेमुच्यते नक्षत्रनाम्नामासाह्वेयपर्वांते
योगतइति १५ ॥ नित्यमन्वहं भचक्रस
भ्रमणेन तेन नाक्षत्रेण नक्षत्रसंभवीदिनमुच्य
ते पर्वांतः पूर्णिमांतः तत नक्षत्रयोगात
नक्षत्रनाम्नामासः संविज्ञेयः यथाहि ।
चित्रायोगाच्चैत्रः विशाखायोगाद्वैशाख :
ज्येष्ठायोगात् ज्यैष्ठइति १५ ॥ अथपू
र्णिमांते नक्षत्रस्याभावे कथमियं संज्ञा ।
पृच्छत्याह ॥ कार्तिकादिषु संयोगे
कृत्तिकादिद्वयंद्वये अंत्योपांत्योपंचमस्त्री
त्रिधामासत्रयस्मृतम् १६ ॥ कार्तिकी ।
पौर्णमासी प्रतिपौर्णमासीषु क्रमेण सं ।
योगेसंयोगार्थं कृत्तिकादिद्वयंद्वयेन नक्ष
त्रेयं कृत्तिकारोहिण्योः कार्तिकः मृगा
र्द्राभ्यां मार्गशीर्षः पुनर्वसुपुष्याभ्यां पौषः
आश्लेषमघाभ्यां माघः फाल्गुनकार्तिका ।
त्रयमस्तइति तत्राविशेषः पूर्वोत्तराफाल्गु

सू०सि०
उ०
९६
199

नीक्ष्यतेति नक्षत्रयं अश्विन्यां पंचमश्च
तुर्थनाद्वा: आश्विनः उपान्त्यो भाद्रपद:
पंचमः फाल्गुन इति मासत्रयं त्रिनक्षत्रमेकैके
नोक्तं विशाखास्वातीभ्यां वैशः विशाखानुरा
धाभ्यां वैशाखः ज्येष्ठामूलाभ्यां ज्येष्ठः ।
पूर्वोत्तराषाढाभ्यां आषाढः श्रवणधनि
ष्ठाभ्यां श्रावणः शततारकाभ्यां भाद्रप
दोत्तराभाद्रपदाभ्यां भाद्रपदः रेवत्यश्वि
भरणीमेवयेनाश्विन इति ध्येयं १६ ॥
कार्त्तिकादिकृत्वर्षमाह ॥ वैशाखादि
शुक्लप्रतिपदः पंचदशीतिथ्यो कार्त्ति
कादीनि वर्षाणि गौणचान्द्रमसवर्षाणि भवंति
१७ ॥ गौणचान्द्रमसवर्षान्तः मासकः मा
मादेवमेरलैते नवत्यमाषाढमिन्द्रकेसुपा
लत्वा भुनतायनेवगौणचान्द्रमसवया
दिनदिनं त्वमेकैकं यामासः कार्त्तिकादि
मध्येन कार्त्तिकादिनं त्वमेव वर्षं विज्ञे
यं १७ ॥ अथ सावनमासमाह ॥ उद
याउदयं भानोः सावनेनत्वकीर्तितम् सा
वनेनमासेनैनयज्ञकालविधिरुक्तेनेति ।
१८ ॥ भानोः सूर्यस्योदयादुदयोयत्का
लान्तरं स्यात्तत्सावनमरुक्ते एतादृशामासवर्षे
नित्यसहस्रेनादीकालाभिर्भवंति तेस्मासने :
यत्ताये यः कालं तस्मात्...

स्तीया १८ ॥ अथान्याचान्द्रमाह ॥
तिनकादिप्रतिपद्दर्शान्तमासाख्यपात्तथा म
ध्यमास्त्वहर्भुक्तिः ततः सावनेनैव गृह्यते १९ ॥
जन्मभरणादिसूतकस्प्रतिपद्दर्शान्तैर्णयस्त
थादिनमासाख्यपनिर्णयस्तथा मध्यमाग्रह
स्पष्टिः सावनमानेनैवस्मृह्यते अथो ।
क्रियते १९ ॥ अथदिव्यमानमाह ॥
सुरासुराणामन्योन्यमहोरात्रं विपर्ययात् ।
यत्प्रोक्तं तत्र वेत् दिव्यमानमानो: २० ॥
सूर्यस्य भगणाद्भोगकालेन स्यादिनार्थः
२० ॥ अथप्राजापत्यब्राह्ममानेऽप्याह ॥ म
न्वन्तरस्य वर्षाणाम् अनुमानेन देवप्राजापत्य
मानमुक्तं तत्र प्राजापत्यमानेन हि निश्चि ।
महोब्राह्मे कल्पः प्रकीर्तितस्तथा २१ ॥ या
सूर्यमन्वन्तरस्य वर्षाणाम् अनुमानेन देवप्राजा
पत्यमानमुक्तं तत्र प्राजापत्यमानेन हि नि
श्चिन्दद्वादिनरात्रिमेवोक्त्वा मानवत् नयोस्त
कल्पः कल्पकालोब्राह्ममाने कीर्तितमु
क्तं २१ ॥ अथानेषांप्रमाहात्म्यंते ॥ एत
त्सर्वं मया ख्यातं रहस्यं परमाद्भुतं ब्रह्मेतत्
रमेषु पुण्यं सर्वपापप्रणाशनमिति २२ ॥ ए
तस्मिन्वैतन्मे सर्वं शेषार्थं रूपं समासाद्धर्म्येना ।
ख्यातमुक्तं रहस्यं गोप्यं परमन्त्विहैष अद्भुत ।
माश्चर्यकरं ब्रह्मेतत्परमपरं ब्रह्मसमरूप पु

स्व॰टि॰
उ॰ २०

200

जनके अनपायमनपायनाशकमित्यर्थः ११
अथैतमात्मानमपायैः सदानंदस्थानमवाप्नोति
प्रदर्शयति ॥ दिवं वज्रयोह्रणं वा विने।
ज्ञानेषु न मे विज्ञाय यार्कादिलोकेषु स्थानेष्वा
प्नोति शाश्वतमिति २२ ॥ पतडुत्रगमुद्द
ह्यग्रहणं वा विनेज्ञात्वा पुरुषो ज्ञानी सूर्यादि
लोकेषु स्थानमानेष्य रूपशाश्वतं नित्यं प्राप्नो
तिइति २३ ॥ अथ मुनिर्मुनीन्द्रात्मानं।
शमयमेवाटमुपसंहरति ॥ इन्दुनाम।
यमामेजामसमानेनातिपूजितः दिवसावक्र
मेवंश्रणः प्रविवेशाब्धमण्डलमिति २४ ॥
तेनसच्छेन गोयश्यामादिभिः पूजितः सेनञ्छ्रो
प्राकृतो मया सवमामजासमर्पाकारण
दिनामसमानेनो यह्रवीतमुत्लाम्यदेवा।
सोमावक्राम आक्रमणाविष्यग्रचक्रे विं
स्थाने गतइत्यत आह ॥ प्रवेशादि समंड
लेसूर्यान्नत्वात सूर्यमंडलेवेष्टितवान।
मंडलांतर्भूतइत्यर्थः २४ ॥ अथात
त्वमध्येमया आत्मानेक्षतक्षत्वमेनेइत्या।
ह ॥ मयोच्यादित्येनत ज्ञानेज्ञात्वा मान्तो
विवस्वतः कृत्वात्कृत्वामिवात्मानेमेनेनिर्धा।
नकल्मषमिति २५ ॥ अथोपासामंडा।
लप्रवेशानंतरंमयासूर्यः सूर्योपापुरुषरूप
मात्मानं सूर्यानं विद्यामतत ज्ञानं ग्रहादि।

वर्तितेज्ञानानिर्धर्मतत्त्वलक्षविगताज्ञानेम
लमात्मानेहृतन्त्रात्पथन्यामितिमेनेमत्य
गेस्म १५ ॥ अथैतत्ज्ञानंत्वयाकथंप्रा
प्रोमितिमुनिभिः पृष्टप्रश्नोत्तरंमुनिराह ॥
ज्ञानानन्तरंयस्मात्सूर्यंहृस्मवरंमयम
परिवर्तन्त्रपेत्याथोज्ञानेनपरमुग्रादरात ॥
अनेनक्षयस्तस्मीनाः सूर्यक्रमवरंम
येहृर्यात्मामवरंमयामवंतत्कात्मसंज्ञा ।
नकार्यज्ञानापस्मात्पत्नामयानिकटेसमा
गन्यपरिवर्वअहन्ज्ञानेनृपाविष्टिनवतः ।
अथानेनमादरादिग्रहदेज्ञानपरमुः
प्रवृत्तः १८ ॥ अथमयनामाख्यात्र
स्थितेमुनीश्वतिनतज्ञानेकथंयामासतो
ह ॥ मुनेभ्यः प्रदत्तोश्रीतोग्रहाणांवरी ।
नेमहृत् अनन्तत्वेनमेलोकेरहस्यब्रम ।
संमितंमिति २० ॥ समंनुष्टामयानेमा
मुनिभ्यः उत्कृष्टग्रहदेवविनलोकेभ्रष्ट
प्रदृष्टकस्यायाग्रामतिकिलदत्त ग्रहदेव
वितेलोकेभस्यलोके अनन्तत्वमाश्चर्य
करं रहस्यगोप्यंयस्यकस्यापिनत्वकथने ।
नत्तज्ञानस्यानिष्कलत्वात वेदोपनातपी
ठस्यब्रह्मस्मतेब्रह्मसमर्मितस्थः पवंम
याम्वरेणमुनीश्वतिकथितेग्रहदेवविते ।
नत्सोपवर्तितेनमयापिनाहिजानामीति

सूमि
३.
१००

201

भवः विश्वनाथेन रचिता गूढार्थप्र
काशिका वङ्गदेशीयप्रभवेन मोक्षशीला
मोधिकारिणी इति श्रीदिवाकरदैवज्ञा
त्मजविश्वनाथदैवज्ञविरचिते हयंमि
शते लीलाहरणाख्याने गूढार्थप्र
काशिकेमानाध्यायः समाप्तः ॥